Документи

Богдана Хмельницького

ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ДОКУМЕНТИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

УПОРЯДНИКИ
І. КРИП'ЯКЕВИЧ
ТА І. БУТИЧ

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1961

Друкується за постановою вченої ради Інституту суспільних наук Академії наук Української РСР

У збірнику вміщено всі наявні листи, універсали та накази Богдана Хмельницького за 1648–1657 рр. з архівів та бібліотек Української РСР, Москви та Ленінграда, а також Польщі, Угорщини, Швеції, Німеччини, Австрії. У цих документах висвітлюються головним чином взаємовідносини України з Росією та з іншими країнами, соціально-економічний та політичний розвиток України в період визвольної боротьби українського народу 1648–1654 рр. та в наступний час.

У додатках подаються сумнівні та підроблені документи, перелік втрачених листів і універсалів та ін., а також науково-довідковий апарат.

Відповідальний редактор
канд. історичних наук Ф. П. ШЕВЧЕНКО

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Визвольна війна українського народу 1648—1654 рр. була переломним моментом в історії України. Саме тому вона завжди привертала увагу дослідників. Багато праць про ці знаменні події в історії українського народу з'явилося в зв'язку з 300-річчям возз'єднання України з Росією. Марксистсько-ленінська історична наука, розкриваючи закономірність історичного процесу, показала справжні причини і хід визвольної війни, роль народних мас і окремих класів, значення одних і розвиток інших явищ. Великою і закономірною подією в історії було возз'єднання України з Росією.

Марксизм-ленінізм заперечує антинаукові, ідеалістичні твердження про те, що історію можуть творити окремі особи. В той же час марксизм-ленінізм далекий від нігілістичного ставлення до видатних історичних діячів. Роль і значення історичної особи залежить від того, наскільки її діяльність відповідає завданням часу в даній конкретній історичній обстановці, втілює в собі уміння бачити ці завдання, роз'язувати їх, спираючись на силу і могутність народу. І коли в історичних дослідженнях йдеться про дії окремих людей, видатних діячів, то, говорячи словами Маркса, «про *особи* мова йде лише остільки, оскільки вони *є уособленням економічних категорій, носіями певних класових відносин і інтересів*» [1].

Серед багатьох керівників визвольної війни українського народу в період феодалізму особливу роль відіграв видатний державний діяч і полководець Богдан Хмельницький, історичною заслугою якого було те, «що він, виражаючи споконвічні сподівання і прагнення українського народу до тісного союзу з російським народом і очолюючи процес складання української державності, правильно розумів її завдання і перспективи, бачив неможливість врятування українського народу без його об'єднання з великим російським народом, наполегливо добивався возз'єднання України з Росією» [2].

[1] К. Маркс, Ф. Енгельс, Вибрані твори в двох томах, т. І, Держполітвидав. К., 1955, стор. 384.

[2] «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1648—1654 рр.). Схвалені Центральним Комітетом Комуністичної партії Радянського Союзу», Держполітвидав. К., 1954, стор. 8.

Богдан Хмельницький був людиною своєї епохи, свого класу. Десять років він як гетьман України стояв у центрі соціально-економічних процесів, які відбувалися в країні, проводив класову політику козацької старшини. Як видатний полководець він доклав багато зусиль, щоб створити збройні сили, які не раз завдавали відчутних ударів арміям іноземних загарбників. Багато зробив Хмельницький для створення нової адміністрації, для налагодження дипломатичних зв'язків з сусідніми державами.

Марксистсько-ленінська історіографія вивчає життя і діяльність видатних діячів для з'ясування справжньої ролі тієї чи іншої особи в подіях, що рухали історію вперед по шляху прогресу.

Діяльність Богдана Хмельницького знайшла яскраве відображення в листах та універсалах. Ось чому документи українського гетьмана завжди привертали увагу дослідників як в дореволюційний, так і в радянський час [1]. Проте жодна з попередніх публікацій не охоплювала всіх відомих документів. Чимало листів та універсалів Богдана Хмельницького ніде не публікувалось. Крім того, багато видань зараз майже недоступні для широкого кола дослідників.

Все це викликає потребу підготувати повне видання документів Богдана Хмельницького. Пропонований збірник охоплює два періоди історії українського народу — визвольну війну 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією (документи № 1—226) і перші роки перебування України в складі Російської держави (документи № 227—475). Публікація цих документів сприятиме ще глибшому висвітленню подій та суспільних явищ не тільки в історії України, а й сусідніх держав, розвінчуванню фальсифікацій буржуазними націоналістами як самого історичного процесу, так і ролі та діяльності Хмельницького.

* * *

В радянській історичній літературі визвольна боротьба українського народу та возз'єднання України з Росією висвітлені досить широко. Ми торкнемось тут названих подій остільки, оскільки це необхідно для розуміння змісту документів, що публікуються.

40-і роки XVII ст. були часом зміцнення магнатських латифундій, найбільш розгнузданої сваволі панів, посилення наступу католицької реакції на українські землі. Магнати докладали всіх зусиль, щоб остаточно придушити будь-які прояви невдоволення народних мас. Соціальний гніт, що його зазнавав український народ, тісно переплітався з національним та релігійним гнобленням. Нестерпним було становище і Запорізького Війська.

Тяжкий гніт з боку польської шляхти являв собою величезне гальмо для розвитку України. Питання стояло про саме існування

---

[1] Список публікацій документів Богдана Хмельницького подається у додатка

українського народу. Позбутись іноземного гніту було його першочерговим завданням.

У 1648 р. український народ піднявся на визвольну боротьбу. Проти спільного ворога об'єднались різні соціальні групи: селяни, козаки, міські низи, козацька старшина, нижче православне духовенство, дрібна шляхта. Це був загальнонародний рух. «Загальнонародним є той рух, який виражає об'єктивні потреби всієї країни, спрямовуючи свої тяжкі удари проти центральних сил ворога, що заважає розвиткові країни. Загальнонародним є той рух, який підтримується співчуттям величезної більшості населення»[1].

Головною і вирішальною силою визвольної війни українського народу були селяни. Разом з ними у цій війні виступили козаки. Їх було менше, ніж селян, але вони мали сильну військову організацію і тому стали ударною силою, передовим загоном визвольної боротьби.

Спільне завдання різних соціальних верств — боротьба проти іноземних загарбників — не усувало класових суперечностей. В той час як селяни боролися за знищення феодально-кріпосницького гноблення, козацька старшина прагнула зайняти панівне становище в економічному і політичному житті країни і зберегти існуючий лад.

У своїх перших виступах Хмельницький заявляв, що Запорізьке Військо підняло боротьбу «за волности свої, криваве заслужонеє» і за віру «старожитну грецьку». У середні віки «всякий суспільний і політичний рух змушений був прибирати теологічну форму. Почуття мас живилися виключно релігійною поживою; через це, щоб викликати бурхливий рух, треба власні інтереси цих мас виставляти їм у релігійному вбранні»[2], — писав Енгельс.

Вміщені в збірнику документи Богдана Хмельницького показують, як завдяки величезному героїзму і самовідданості народних мас було здобуто ряд перемог над польсько-шляхетськими військами. В травні 1648 р. на Жовтих Водах і під Корсунем основні польсько-шляхетські сили на Україні зазнали цілковитого розгрому. «Вся історія визвольних воєн показує нам, що коли ці війни захоплювали широкі маси, то визволення наставало швидко»[3]. Польський уряд змушений був піти на примирення з Запорізьким Військом. За вказівкою королівського канцлера Оссолінського український магнат, прибічник порядків, що існували до 1648 р. під польським пануванням, Адам Кисіль почав переговори з Богданом Хмельницьким, переконуючи козацьку старшину в тому, що вона може добитися своїх цілей тільки «у вільній державі», маючи на увазі Польщу. І хоч основна маса повстанців виступала проти перемир'я, старшина вирішила надіслати послів до короля. В листах, що їх везло посольство, очолюване чигиринським полковником Ф. Вешняком, головним винуватцем війни називався коронний гетьман Микола По-

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 18, стор. 421.

[2] К. Маркс, Ф. Енгельс, Вибрані твори в двох томах, т. II, Держполітвидав. К., 1955, стор. 345.

[3] В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 81.

тоцький, який намагався знищити Запорізьке Військо. У загальній формі були висунуті такі політичні вимоги: зберегти давні права і привілеї Запорізького Війська, збільшити реєстр до 12 тис. чоловік, сплатити війську заборгованість, повернути захоплені уніатами православні церкви [1].

Хмельницький скептично ставився до переговорів, не вірив у їх позитивні наслідки, про що свідчить його лист до хотмизького воєводи Семена Болховського від 20 червня 1648 р. [2] І він мав рацію. Поки урядова комісія збиралася виїхати на Україну для розгляду козацьких вимог, польські загони знову почали воєнні дії.

Виражаючи волю народних мас, гетьман України встановив дипломатичні зв'язки з російським урядом, висунув пропозицію про возз'єднання України з Росією і просив царя надіслати козакам військову допомогу [3]. У листі до Олексія Михайловича від 8 червня 1648 р., повідомивши про перемоги на Жовтих Водах і під Корсунем, Богдан Хмельницький писав: «Зичили бихмо собі самодержца господаря такого... яко ваша царская велможност... А меновите будет то вашому царскому величеству слишно, если ляхи знову на нас схотят наступати, в тот же час чим боржей поспешайся із своей сторони на їх наступати, а ми їх за божею помощу отсул возмем» [4].

У другій половині 1648 р. воєнні дії тривали, а після розгрому польсько-шляхетської армії 11—13 вересня під Пилявцями повстання дуже скоро охопило Волинь і Галичину, перекинулося на Холмщину і Підляшшя. У жовтні—листопаді 1648 р. козацьке військо дійшло до Замостя. Прихід козацької армії під Замостя, а окремих загонів аж до Вісли сприяв посиленню антифеодальної боротьби польського селянства. Багате на різні події друге півріччя 1648 р. знайшло своє відображення в документах пропонованого збірника [5]. Новий польський король Ян Казимир, намагаючись схилити козаків до миру, вислав до Хмельницького своїх послів, обіцявши розглянути скарги Запорізького Війська. У Варшаву було виряджено українське посольство з листами до короля і сенаторів, в яких пояснювались причини війни і викладалися вимоги Запорізького Війська [6]. Козацьке військо зняло облогу Замостя і відійшло. Король і гетьман видали універсали про перемир'я [7].

Мирні переговори мала вести польська комісія на чолі з А. Киселем, яка в лютому 1649 р. прибула в Переяслав. Переговори відбувались у напруженій обстановці. У надісланих королю пунктах миру були вимоги: скасувати унію, призначити київським воєводою людину «русь-

---

[1] Док. № 5—8.
[2] Док. № 14.
[3] Док. № 10, 11, 14, 17.
[4] Док. № 10.
[5] Док. № 25—31.
[6] Док. № 32—34.
[7] Док. № 36.

кого народу і грецького закону», надати київському митрополиту місце у сенаті, вивести з Києва єзуїтів та ін.[1] Ці вимоги Хмельницький висував і в інших листах, адресованих польській адміністрації, зокрема Киселю, який був призначений київським воєводою[2]. Але події розгорталися так, що не було ніяких надій на мир. Польські пани, зібравшись з новими силами, вирішили зброєю повернути втрачене на Україні.

У 1649 р. пожвавились дипломатичні зв'язки між російським та українським урядами. 22 квітня 1649 р. Богдан Хмельницький писав у листі до російського царя Олексія Михайловича, що війна неминуча і що вона повинна принести визволення Україні. Гетьман висловлював побажання, щоб Олексій Михайлович «яко правдивый и православный государь христианский, единым государем нам, слугам своим, был», і просив подати військову допомогу[3].

Після блискучої перемоги української армії над польсько-шляхетськими військами під Зборовом кримський хан Іслам-Гірей, боячись посилення України, повів зрадницькі сепаратні переговори з королівським урядом. Тому керівники визвольної війни змушені були погодитися на умови миру, що не відповідали їх справжнім намірам. Козацька старшина обмежилася вимогами збереження прав і привілеїв козаків, зокрема незалежного козацького суду, скасування сеймових ухвал проти козацького війська, окремої козацької території по Случ і Прип'ять. Старшина зобов'язувалась сама провести перепис Запорізького Війська. Вступ шляхетської армії на територію України мав бути заборонений, хоч польська адміністрація і могла тут діяти. Була висунута і вимога амністії для учасників повстання.

Незважаючи на поміркованість вимог, польська сторона їх не прийняла. В ході переговорів вони були ще більше урізані[4].

У листі до трансільванського князя Ракоці Хмельницький писав, що мир з Польщею не буде тривалим, що це «обман, а не мир»[5].

У грудні 1649 р. до Варшави було виряджено українське посольство на чолі з полковником Максимом Нестеренком, якому доручалось вимагати затвердження договору, особливо добиватись улагодження справи про унію та про амністію учасникам повстання[6].

Хоч сейм і затвердив Зборівську угоду, а Ян Казимир надав привілеї Запорізькому Війську і православній церкві, польсько-українські відносини не поліпшились. Київський митрополит Косов не був допущений до участі в засіданнях сенату. Польські війська почали зосереджуватись на кордоні України. Влітку 1650 р. козацькі війська вирушили в Молдавію, щоб змусити молдавського воєводу В. Лупула розірвати союз з Польщею і стати на бік Запорізького Війська. Богдан

---

[1] Док. № 50.
[2] Док. № 53, 57, 61.
[3] Док. № 58.
[4] Док. № 67, 68.
[5] Док. № 74.
[6] Док. № 87.

Хмельницький надіслав Потоцькому ультиматум, в якому вимагав негайно розпустити військо, загрожуючи, що козаки разом з татарами підуть на Польщу. Потоцький відвів війська з українського кордону[1]. Українське військо пройшло в глиб Молдавії і взяло Ясси, Лупул попросив миру[2].

Польські пани не могли подарувати цього Хмельницькому. В інструкції сеймикам король називав його «запеклим ворогом» Речі Посполитої. У відповідь на це Хмельницький викрив політику польських панів, які не виконували Зборівської угоди і провокували війну[3]. Ще рішучіше вимога про додержання Польщею миру з Запорізьким Військом, скасування унії, повернення православній церкві маєтностей і припинення переслідувань учасників повстання була поставлена у наказі послам на сейм[4].

24 грудня 1650 р. польський вальний сейм вирішив зібрати військо для війни з козаками.

Хмельницький розумів, що магнати ніколи не відмовляться від своїх претензій на Україну. Готуючись до вирішальних битв, гетьман насамперед шукав допомоги в Росії.

Російський уряд, в силу обставин, що склались, обмежився тоді тим, що дозволив українцям вільно купувати в Росії продовольство, озброєння, переселятися в межі Російської держави, сприяв участі донських козаків у війні проти шляхетської Польщі. Однак і це посилило позиції українського народу, його рішучість вести боротьбу до переможного кінця[5].

Зібравши головні сили під Білою Церквою, Хмельницький вирушив на захід. Бій під Берестечком був дуже невдалим для Запорізького Війська. Через нову зраду хана королівські війська захопили частину артилерії, чимало військового спорядження і продовольства. Після цього Ян Казимир сподівався остаточно підкорити Україну за допомогою великої армії. Польсько-литовські війська під командуванням Радзівілла з півночі захопили Київ. Український народ проявив у цей час надзвичайну стійкість і бойовий дух. Він піднявся на захист батьківщини і самовіддано боровся за її незалежність. Вирвавшись з татарського полону, Богдан Хмельницький всі сили віддавав організації оборони.

Під тиском козацьких військ Радзівілл залишив Київ, где під Білою Церквою йому вдалося з'єднатися з армією Потоцького.

Після запеклих боїв 18 вересня 1651 р. був підписаний Білоцерківський договір, на умовах значно важчих, ніж Зборівська угода. За цим договором козацький реєстр зменшувався до 20 тис. чоловік; реєстрові

---

[1] Док. № 117.
[2] Док. № 116.
[3] Док. № 121.
[4] Док. № 125.
[5] Док. № 86, 88, 105 та ін

козаки могли жити тільки в Київському воєводстві. Шляхті було дозволено повертатись у свої маєтки.

Але і цей договір польські пани не збирались виконувати. Варшавський сейм не затвердив його. Розташування польсько-шляхетських гарнізонів у містах України викликало гостре незадоволення населення, частина якого переходила в межі Росії. Тимчасовий мир був використаний для підготовки козацького війська, зброї, продовольства. Тривали переговори з російським урядом відносно возз'єднання України з Росією і надання козакам військової допомоги [1].

Весною 1652 р. на Україні почалося повстання проти польської адміністрації, військових гарнізонів та панів. У битві під Батогом польські війська зазнали поразки, про що Хмельницький 24 травня 1652 р. повідомив путивльського воєводу [2]. Одночасно Тимофій Хмельницький, син гетьмана, здійснив похід у Молдавію і примусив Лупула порвати з шляхетською Польщею. В листах до короля і представників польського уряду український гетьман зазначав, що коли польський уряд не забезпечить тривалого миру, Запорізьке Військо негайно порве з Польщею [3].

У липні 1652 р. польський сейм прийняв постанову про створення 50-тисячної найманої армії для нового походу на Україну. У березні 1653 р. 10-тисячне шляхетське військо вдерлось на землі, на яких було встановлено козацькі порядки. За допомогою селян і міського населення козацькі гарнізони мужньо відбивали натиск шляхетської армії.

Восени 1653 р. король Ян Казимир прийшов з великим військом на Поділля і збудував оборонний табір під Жванцем. Визвольна армія рушила назустріч шляхті і зупинилася під Гусятином. Польський табір був оточений. Проте до вирішальної битви не дійшло. Кримський хан Іслам-Гірей, який брав участь у поході на боці українського війська, одержавши від короля великі гроші, і цього разу уклав перемир'я з Яном Казимиром. У листі від 7 грудня Хмельницький писав послу російського уряду В. Бутурліну: «А то об'являем, что король полский с татары помирился, а мы с ним и в очи не видалися» [4].

Протягом 1652—1653 рр. до російського уряду було виряджено кілька посольств від Війська Запорізького: в січні 1652 р. — очолюване полковником Іваном Іскрою [5], в кінці 1652 р. — на чолі з військовим суддею С. Богдановичем-Зарудним [6], у березні 1653 р. — на чолі з К. Бурляєм і С. Мужиловським [7]. Всі ці посольства обговорювали питання союзу України з Російською державою.

1 жовтня 1653 р. Земський собор одноголосно вирішив возз'єднати Україну з Росією і оголосити війну Польщі. Возз'єднання України

---

[1] Док. № 157, 161 та ін.
[2] Док. № 175.
[3] Док. № 179, 180, 197.
[4] Док. № 221.
[5] Док. № 161.
[6] Док. № 192.
[7] Док. № 200—202.

з Росією було порятунком для українського народу. Разом з тим воно посилило Російську державу і завдало відчутного удару міжнародному авторитету Речі Посполитої.

Переяславська рада була початком нового етапу у відносинах між Україною і Росією. Зростали економічні, політичні, військові і культурні зв'язки між двома братніми народами. Між Москвою і Чигирином встановились постійні зносини. Через своїх послів і гінців гетьман повідомляв російський уряд про політичне і воєнне становище на Україні, інформував про іноземні посольства, що приїздили у Чигирин. Багато листів присвячено спільній боротьбі російських і українських військ проти Польщі в 1654—1655 рр.[1] Документи Богдана Хмельницького характеризують складну міжнародну обстановку середини XVII ст. у Східній Європі.

У матеріалах збірника знайшов яскраве відображення талант Богдана Хмельницького як дипломата. З перших днів визвольної війни гетьман спрямовував свою дипломатичну діяльність на те, щоб паралізувати заходи Польщі і добитись допомоги з боку тих сил, які вороже ставились до Речі Посполитої та її союзників.

У листі до Олексія Михайловича від 2 квітня 1655 р. Хмельницький зазначав, що польські магнати прагнуть заручитися допомогою волохів, німців, угорців, турків і татар, і тому «нам трудно, — підкреслював гетьман, — тех, которые к нам издавна с приятством приклоняются, от себя отгонять, но и во всем таких искать»[2].

Своєю дипломатичною діяльністю Хмельницький забезпечив Україні допомогу Криму, добився прихильного нейтралітету Туреччини і Семиграддя, змусив Молдавію розірвати союз з Польщею, підготовляв союз із Швецією, встановив дружні відносини з Венецією.

Після возз'єднання український гетьман спрямував свою дипломатичну діяльність на зміцнення союзу з Росією, посилення авторитету України на міжнародній арені, ослаблення потенціальних противників України та Росії. Листи 1654—1657 рр. дають яскраву картину дипломатичних кроків Хмельницького[3].

Зміцнюючи позиції України союзними договорами з сусідами, Богдан Хмельницький основу дальшого розвитку країни бачив у нерозривному зв'язку з Російською державою. Непохитну вірність українського гетьмана справі возз'єднання України з Росією підтверджує багато документів збірника, зокрема лист до Олексія Михайловича від 30 червня 1656 р., що був відповіддю на офіціальне повідомлення царського уряду про переговори з Польщею і початок війни з Швецією.

Підкресливши братерську єдність українського і російського народів, Хмельницький у цьому листі сформулював головні вимоги відносно кордону з Польщею. Він писав: «Пусть так, как за исконивечных предков вашего царского величества святые памяти блаженных княжат ро-

[1] Док. № 239, 246, 247, 259, 264, 269, 273, 277, 279, 280, 284, 289, 290 та ін.
[2] Док. № 304.
[3] Док. № 243, 281, 325, 370, 398, 415, 416, 417, 421, 426, 431, 434, 436 та ін.

свйских было, и ныне будет, чтоб рубеж княжества Российского по Вислу реку был, аж до венгерские границы» [1]. Отже, в листі історично аргументується вимога визволення Західної України. Це свідчить про те, що Хмельницький добре знав кордони давньої Руської держави.

Свою вірність союзу з Росією Хмельницький підкреслював не тільки в листах до російського уряду, а й до державних діячів інших країн. Так, у листі до литовського великого гетьмана Павла Сапєги від 24 квітня 1657 р. про переговори з Польщею Хмельницький писав, що він про всі справи повідомляє російський уряд і з усіх питань з ним радиться. «Так і в цьому випадку, — пише гетьман, — не можемо його (царя) не сповістити, питаючися, які він має наміри у цій справі... І вдруге нагадуємо, що не можемо бути зрадниками царя його милості і збираємося без вагання виконувати його волю» [2].

Публіковані листи дають можливість з'ясувати хід і характер зносин царського уряду з Богданом Хмельницьким, викрити тенденційні твердження українського буржуазного націоналіста М. Грушевського, який, вороже ставлячись до возз'єднання України з Росією, дорікав українському гетьману за те, що він вступив у підданство Росії замість того, щоб укласти союз з Швецією [3]. М. Грушевський ігнорував головне: братерські зв'язки, які лежали в основі возз'єднання України з Росією.

* * *

У ході визвольної війни українського народу було знищено землеволодіння великих магнатів і католицької церкви. Зменшились феодальні повинності. Панщина, як правило, була замінена грошовою і продуктовою рентою. Багато селян, ставши реєстровими козаками, майже не відбувало феодальних повинностей. Селяни, які перебували у війську, теж не відбували феодальних повинностей.

Але визвольна війна українського народу не привела до ліквідації кріпацтва. Православні монастирі, козацька старшина і дрібна шляхта прагнули зберегти феодально-кріпосницькі відносини шляхом зміцнення феодального землеволодіння.

Відбиваючи класові інтереси козацької старшини, української шляхти та православної церкви, гетьманське управління на чолі з Богданом Хмельницьким вживало заходів, спрямованих на зміцнення землеволодіння світських і духовних феодалів.

Духовенство завжди користувалося прихильністю пануючих класів, дістаючи від них привілеї і права. В універсалах Хмельницького також не раз обгрунтовувалось право духовенства на маєтності. Юридичним виправданням для надання привілеїв було те, що духовенство користувалося ними з давніх-давен.

---

[1] Док. № 380.

[2] Док. № 446.

[3] М. Грушевський. Історія України-Руси, т. IX, стор. 918.

Володіння православних монастирів були розгромлені повсталими селянами [1]. Але в ході визвольної війни монастирі за допомогою гетьманського уряду не тільки повернули маєтності, що їм належали, а й одержали нові володіння за рахунок католицької церкви і польської шляхти, що втекла з України.

У січні 1651 р. гетьман передав великі маєтності, що раніше належали домініканцям, Київському Богоявленському Братському монастирю [2]. 15 травня 1651 р. були підтверджені права Максаківського монастиря на його землі [3].

У 1655 р. Лубенському Мгарському монастирю були передані володіння бернардинських монахів, поселених у Лубнах князем Вишневецьким [4]. 16 травня 1655 р. гетьман надав «з побожности нашой село Половоє, стоячоє на грунтах монастира Густинского» [5]. У тому ж році він передав Батуринському Крупницькому монастирю «зо всім вечисто... село Хмилов» [6].

Універсалами підтверджувались права монастирів на подаровані або куплені землі, млини, пасіки тощо, а також право на феодальну експлуатацію селян, на сичення меду [7]. Млини, як правило, давались у «спокойноє уживаніє» [8], або в «уживанє вічноє» [9]. Працею залежних селян Хмельницький забезпечував гатіння гребель [10].

Монастирі володіли і таким прибутковим промислом, як перевози через річки. Так, 9 серпня 1650 р. Хмельницький наказав михайлівському сотнику і війту заборонити перевіз човнами через Рось; право займатися цим промислом надавалось виключно ченцям Києво-Пустинного монастиря [11].

Гетьманське управління закріпляло за монастирями право на ловлю риби. Так, 11 березня 1649 р. універсал на ловлю риби в Дніпрі одержав Києво-Пустинний Микільський монастир [12]. Універсалом від 24 травня 1651 р. «лови рибниє» були надані Київському Межигірському монастирю [13].

Монастирське землеволодіння і промисли розвивались на феодальній основі. Разом з маєтностями монастирям надавались і піддані. У феодальну залежність від монастирів часто попадали і рядові козаки, і міщани.

---

[1] Док. № 13 та ін.
[2] Док. № 131.
[3] Док. № 139.
[4] Док. № 306.
[5] Док. № 312.
[6] Док. № 307.
[7] Док. № 274, 305.
[8] Док. № 320.
[9] Док. № 222.
[10] Док. № 185, 309, 356.
[11] Док. № 113.
[12] Док. № 52.
[13] Док. № 141.

У більшості документів не зазначається, яка була форма феодальної ренти. Перші універсали про «послушенство» селян Хмельницький видав у 1648 р. В універсалі Флорівському монастирю від 22 грудня 1648 р. наказується, щоб селяни «били... послушними і вшелякую повинност веллуг звичаю давнего отдавали»[1].

Після возз'єднання України з Росією монастирські селяни, як і раніше, мали бути «послушними», віддавати «пожитки», відбувати «повинності» і навіть «роботизну», тобто панщину[2].

З метою залучення на бік народу служилих елементів Хмельницький досить широко практикував закріплення за ними шляхетських маєтків, роздачу маєтків тим, хто вступав до козацького війська. У 1656 р. гетьман затверджує як власність Юрія Бакуринського маєтки, куплені батьком і братами останнього, оскільки Бакуринські служили у Запорізькому Війську[3]. Власністю Лаврентія Борозни були затверджені села Горськ, Клюси, Жовідь та ін.[4] За «зичливость... в поданню... фортеці Биховской» підтверджено право шляхтича Павла Ярмултовського на «село его власное Вербичи»[5]. Звільнення шляхти містечка Насташки від военних поставок і постоїв мотивувалось її лояльністю до Запорізького Війська[6].

Ряд листів та універсалів свідчить про класову боротьбу на Україні під час визвольної війни і в наступні роки. Уже 2 червня 1648 р. Хмельницький наказав прилуцькому сотнику і отаману покарати учасників нападу на Густинський монастир[7], заборонив монастирським підданим записуватися в козаки[8]. 25 травня 1654 р. гетьман наказав київському полковнику охороняти майно Видубецького монастиря і покарати тих, хто завдав монастирю збитків «частим ловленем риб»[9].

Виступи селян іноді набирали характеру повстань. У листі від 26 серпня 1654 р. Хмельницький повідомляв путивльського воєводу Зюзіна про те, що «в Гадячом и в Веприку и в ыных городех некоторые мятежники, учиня смятение и многое зло сделав», перейшли на російську територію. Гетьман просив воєводу покарати цих людей, а їх майно відібрати для царської казни[10]. Рух «свавільників» мав місце у березні 1655 р., про що Хмельницький повідомляв боярина Шереметєва[11].

7 червня 1656 р. український гетьман писав Олексію Михайловичу, «что великие бунты всчалися было от донских, а полковником у них был Гришка Неблядин, которой многих бражников и своевольников

---

[1] Док. № 38.
[2] Док. № 282, 306, 349, 360, 384.
[3] Док. № 383.
[4] Док. № 402.
[5] Док. № 450.
[6] Док. № 285.
[7] Док. № 16.
[8] Док. № 15.
[9] Док. № 254.
[10] Док. № 278.
[11] Док. № 302.

собрал было, хотя на нас рать поднять. И, чего сохрани боже, все неприятели наши тешилися и мы велели тех своевольников разгромить... Но, сохрани боже, ежели б больши тех своевольников собралось, то бы огонь великий загорелся, что они так говорили, что ныне вы тешитесь, а мы на лето вас воевати будем»[1]. Старшина вважала цей рух небезпечним, навіть сам гетьман приїхав у Гадяч для організації оборони прикордонної смуги від нападів повстанців.

Гетьманське управління було, з одного боку, за ліквідацію землеволодіння магнатів, короля, польської шляхти і католицької церкви, а з другого — воно охороняло, зміцнювало і розширювало землеволодіння української шляхти, козацької старшини і православної церкви, карало тих, хто посягав на власність останніх.

Хоч гетьманський уряд проводив свою політику в інтересах українських феодалів, проте він був змушений іти на деякі поступки селянству, яке брало активну участь у визвольній війні і своїми антифеодальними виступами добилось ослаблення кріпосного гніту.

Намагання гетьманського уряду захистити селян від панських жорстокостей та розправ можна пояснити тільки прагненням не відштовхнути селян від участі у визвольному русі.

5. Документи Богдана Хмельницького у значній мірі висвітлюють роль міст у подіях 1648—1654 рр. У збірнику публікується кілька універсалів, якими гетьман застерігав полковників та інших урядовців від зазіхань на міську власність, забезпечував права міст, насамперед Києва[2], Ніжина[3] та ін.[4] Характерним щодо цього є універсал Чернігову про підтвердження права міщан обирати війта. Цим універсалом гетьман також надавав війту особливу владу над містом і навколишніми селами[5].

Отже, твердження М. Грушевського про те, нібито «не знайдемо ми в деклараціях і трактатах Хмельниччини і справи далеко більше ясної усвідомленої і всім західноєвропейським життям задокументованої — прав міст і міщанства»[6], не відповідає дійсності.

Універсалами гетьмана повідомлялося про мир і підготовку до війни, визначався час виступу окремих полків у похід. Так, універсалом від 24 травня 1650 р. Хмельницький наказав полковникам виділити по 300 чоловік з кожного полку; очолювані сотниками, ці люди мали 26 травня прибути до Полтави[7]. 2 серпня 1650 р. гетьман наказав білоцерківському полковнику негайно вирушити на Уманський шлях з метою випередити ворога[8].

---

[1] Док. № 377.
[2] Док. № 178, 204, 205, 229, 274, 344.
[3] Док. № 110, 350.
[4] Док. № 412, 419.
[5] Док. № 83.
[6] М. Грушевський, Історія України-Руси, т. IX, стор. 1502.
[7] Док. № 100.
[8] Док. № 111.

Універсалами або наказами повідомлялось про призначення полковників[1].

Ряд документів стосується судочинства[2]. Універсалом від 26 листопада 1655 р. гетьман наказав міському суду: «до нас не одсилаючи срокго карати позволяєм» «свавільних» козаків[3]. Заслуговує на увагу факт створення окремого суду для грецьких купців, зокрема в Ніжині[4]

З посиленням феодально-кріпосницької системи були спроби відновити доменіальний суд. Надаючи в 1653 р. Межигірському монастирю село Чернин, гетьман писав: «А непослушних волно будет превелебному отцу ігуменови і черніцом, до того монастиря належачим, карати, яко подданих місца святого, ведлуг проступку їх»[5].

Документи Богдана Хмельницького містять цінні відомості про фінанси. Для державної скарбниці було вигідно віддавати в оренду різні промисли, особливо виробництво спиртних напоїв. Універсал від 17 січня 1654 р. спрямований проти тих киян, які самовільно виробляли горілку[6]. Віддаючи в оренду млин на Тишках, гетьман наказував: «Арендари жеби зараз той млин попустили, єжели в аренді, а їм о том дефалката слушная будет»[7].

Універсалом від 10 жовтня 1656 р. Хмельницький залишив при ратуші містечка Козельця «возовоє, помірноє, деготь, воскобойню і поведерщину», наказавши, щоб до цих «пожитків» не втручалися старшина, козаки й орендарі[8].

Універсалом від 15 червня 1655 р. гетьман передав у користування Павлу Хмельницькому, який позичив військовій скарбниці 8 тис. золотих, села Бугаївку, Беркове, Масані і Борщівку[9].

Навіть побіжний огляд документів Богдана Хмельницького показує, що вони висвітлюють різні сторони соціально-економічних відносин на Україні в період визвольної війни і після неї, воєнні і політичні події того часу, розвиток українсько-російських зв'язків, взаємовідносини України з Польщею, Угорщиною, Швецією та ін. Тому ці документи дозволяють розв'язати чимало нез'ясованих питань, переглянути ряд проблем, розвінчати невірні, а то й ворожі твердження, які мали місце в історичній літературі.

---

[1] Док. № 109, 352.
[2] Док. № 40.
[3] Док. № 344.
[4] Док. № 450
[5] Док. № 222.
[6] Док. № 229.
[7] Док. № 193.
[8] Док. № 412.
[9] Док. № 319.

Для цього збірника використані архівні фонди центральних державних історичних архівів Української РСР у Києві і Львові, філіалу Центрального державного історичного архіву Української РСР у Харкові, Державної публічної бібліотеки Української РСР, Державного історичного музею Української РСР у Києві, Чернігівського обласного державного архіву, Державного музею українського мистецтва у Львові, Центрального державного архіву давніх актів СРСР, Державної публічної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна, Архіву Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР і Центрального державного історичного архіву СРСР у Ленінграді.

Використано мікрофільми і фотокопії документів Богдана Хмельницького, надіслані Архівному управлінню при Раді Міністрів Української РСР Генеральною дирекцією архівів Польської Народної Республіки, Архівним управлінням Угорської Народної Республіки і Шведським державним архівом у Стокгольмі. Крім того, упорядники переглянули ряд друкованих видань.

Всього вдалося виявити 475 документів Богдана Хмельницького: 169 оригіналів, 156 архівних копій, 125 діловодних перекладів з оригіналів на російську та інші мови, 25 документів (оригіналів і копій) відомо тільки з попередніх публікацій. У збірнику вміщено 172 документи українською, 121 російською, 131 польською, 45 латинською, 4 угорською, один італійською і один німецькою мовами. Вперше публікується 107 документів.

Всі документи, вміщені у збірнику, систематизовані у хронологічному порядку за старим стилем. В їх складі: листи (320), в тому числі до російського уряду (151), угоди (2), інструкції (3), накази (28), універсали (115), звернення, прохання та інші документи (7).

Гетьманська канцелярія підтримувала зв'язки з іншими країнами шляхом листування. Перші листи Богдана Хмельницького до російського уряду написані довільною формою, що суперечило тодішній практиці у міжнародних відносинах. Цим, очевидно, і пояснюється той факт, що російський уряд у березні 1649 р. передав через посла Унковського «образцовое письмо», яким гетьман мав користуватися при зносинах з царем. Встановленої «образцовым письмом» форми звертання і дотримувалася українська дипломатія з літа 1649 р. у зносинах з Росією. В листах витримуються усталені титули і етикет, але ділова частина написана простою, розмовною мовою.

У листах до польського уряду наслідувалась шляхетська багатослівність і витончена ввічливість, що проявлялась у вживанні виразів «вірні піддані», «покірні слуги» і т. д., і т. п.

Листи у Швецію, Семиграддя та інші країни написані латинською мовою у пишномовному стилі. До речі, і переговори з чужоземними послами Богдан Хмельницький та козацька старшина вели латинською мовою, якою вони добре володіли. Слід зауважити, що в усіх листах

Хмельницького помітне пристосування до звичаїв тих країн, в які вони адресувалися.

При користуванні листами Богдана Хмельницького необхідно враховувати, що гетьман змушений був зважати на тогочасний дипломатичний етикет, а тому вживав форми і вислови, прийняті тоді. Цей етикет і дипломатична ввічливість не завжди відбивали справжню суть справи. Історику це необхідно мати на увазі, і тому для розкриття справжнього стану речей він повинен використовувати й інші документи.

В інструкціях послам перелічувалися питання, які їм доручалось з'ясувати чи розв'язати в ході переговорів.

Якщо листи, як правило, були документами дипломатичного порядку, то універсали і накази являли собою документи внутрішнього характеру. Вони писались коротко, по-діловому. В універсалах можна виділити постійні стилістичні частини. Ім'я і прізвище гетьмана зустрічається в одній формі — «Богдан Хмельницкий». Титул його знаходимо в трьох редакціях. Коли Україна перебувала під владою Польщі, Хмельницький підписувався: «гетман з Войском єго к. м. Запорозким», після розриву з Польщею — «гетман з Войском Запорозким», після возз'єднання з Росією — «гетман з Войском єго ц. в. Запорозким». Звернення передається по-різному («всім вобец і кожному зособна», «ознаймуєм нашим писанєм», «ознаймуєм сим універсалом нашим», «ведомо чиним сим писанєм нашим» і т. д.). Опис подій подається без вступу. Однак часом зустрічається загальний короткий вступ. В окремих універсалах відсутні і вступ і опис подій, а наводиться тільки вирішення справи.

Листи та універсали, як правило, підписувались гетьманом і скріплювались військовою печаткою. На окремих документах зустрічається підпис генерального військового писаря.

Перші листи та універсали складав сам Хмельницький, про що свідчать оригінали листів до російського уряду [1]. Пізніше документи писав генеральний військовий писар та за його вказівкою канцеляристи. Це підтверджують оригінали, написані різними почерками. Зразка, за яким би складалися листи та універсали в канцелярії гетьмана, очевидно, не було, бо навіть документи, написані в один і той же день, відрізняються щодо стилю. На стиль документів, безперечно, мали вплив ті, хто писав їх проекти.

Не можна сказати, скільки листів та універсалів вийшло з канцелярії гетьманського уряду, бо не збереглися ні журнали реєстрації, ні офіціальні списки. У різних джерелах є чимало згадок про універсали та листи, яких упорядникам відшукати не вдалося. Це особливо стосується універсалів війську, а також окремим особам. Можливо, деякі документи Богдана Хмельницького ще будуть виявлені. Поштовхом для цього, може, стануть матеріали, що вміщуються в додаткові № 2.

[1] Док. № 10, 11.

Як відмічалось, більшість документів збереглася в копіях або перекладах. Деякі копії мають офіціальний характер і засвідчені військовою канцелярією, причому інколи зазначається, що копія виготовлена з оригіналу. Офіціальними можна вважати копії, вміщені в Генеральному слідстві маєтностей 1729—1730 рр. і в Генеральному описі Лівобережної України 1763—1769 рр.

Проте ці копії виготовлені не дуже уважно. В них допущена зміна правопису, заміна та перестановка окремих слів. Ще більше неточностей в копіях XIX ст.

Чимало документів, зокрема листів до російського уряду, збереглось у тогочасних перекладах. При читанні цих документів слід мати на увазі, що переклад може мати неточності в передачі термінів і відтінків думки. Наприклад, слово «розуміємо» перекладалось словом «ведаем», «подобно» — «чаем», «вдячне» — «в любви», «прохати» — «молитися», «ласки» — «милости» і т. д. Далеко більше неточностей і помилок є в перекладах на польську та інші мови.

Чимало вільностей допущено і в публікаціях документів Богдана Хмельницького. Навіть у такому серйозному виданні, як «Акты Южной и Западной России», є заміна одних слів іншими (замість слова «вобец» написано «вообще» та ін.), не кажучи вже про публікацію М. Грушевського у VIII і IX томах «Історії України-Руси». Текст документів тут здебільшого подається в перекладах, нерідко довільних.

Упорядники цього збірника прагнули, по можливості, уникнути повторення недоліків попередніх публікацій. Всі документи подаються на тій мові, на якій вони збереглися. Документи, які вже публікувалися, звірені з оригіналами, і в них зроблені відповідні уточнення.

Археографічне опрацювання проведено у відповідності з існуючими правилами, а також з урахуванням досвіду практичної роботи в цій галузі.

В основу публікації покладено оригінали; у випадках, коли оригінал загинув, але він у свій час був надрукований, в основу публікації покладений передрук з оригіналу. При відсутності оригіналів і публікацій з них у збірник включена найбільш вірогідна копія. Наявність інших копій і перекладів застережена в легендах, причому вказується місце їх зберігання.

Оригінали і копії оригіналів документів українською мовою публікуються за новою українською орфографією, як це прийнято у виданні «Воссоединение Украины с Россией», а саме: «Ѣ» замінюється літерою «і», давнє «и» — «і» (на початку слова і в сполучниках), «ы» — «и», «ω» — «о», «Ѳ» — «ф», «е», де воно вимовляється м'яко, — літерою «є», латинська «g» — «г», «ь» не пишеться, якщо його немає в оригіналі, за винятком прізвища «Хмельницький». Числа, написані літерами, передаються арабськими цифрами.

Листи Богдана Хмельницького, що збереглися у перекладах на російську мову XVII ст. або в списках, як вони тоді називалися, друкуються у відповідності з правилами публікації російських документів.

Тексти документів Хмельницького польською, латинською, угорською, італійською і німецькою мовами подані за новим правописом, відповідно до правил, які прийняті в цих країнах. Такі документи супроводжуються перекладами українською мовою, що, на думку упорядників, зробить їх більш доступними для широкого кола читачів. Пропуски, а також пошкоджені місця, що їх не вдалося відтворити, позначаються крапками. Відновлений упорядниками текст взято в квадратні дужки.

Всі документи мають редакційні заголовки, в яких зазначаються дата (рік, місяць і число), місце написання, адресат і зміст. Оскільки всі документи належать Богдану Хмельницькому, в заголовках автор не вказується.

У тих випадках, коли в документі дата відсутня або ж помилкова, вона встановлена на підставі вивчення змісту даного та інших документів. Зважаючи на те, що документи Хмельницького, адресовані королю і польській шляхті, датовані, як правило, за новим (григоріанським) стилем, а інші здебільшого за старим (юліанським) стилем, всі документи мають подвійну дату. На першому місці поставлено дату за старим, на другому — за новим календарем. Дописані дати і в першому, і в другому випадках взяті в дужки.

В легендах вказано місце зберігання документів, а також назви видань, в яких вони публікувалися. На першому місці подається назва сховища, де зберігається текст, який публікується, а потім зазначається місце зберігання інших текстів даного документа.

Різночитання у копіях відзначені у підрядкових примітках.

Для зручності користування збірником пояснення, що торкаються змісту документів, віднесені до текстуальних (підрядкових) приміток.

Визвольна війна 1648—1654 рр. привела в рух всі класи і стани, загострила соціальну боротьбу, поставила на порядок дня різні питання державного життя. Одним з відгуків цього великого руху і була поява підроблених документів Богдана Хмельницького, складених як учасниками визвольної війни, так і ворогами українського народу. Прикладом такої фальсифікації можуть бути інструкції ігумену Данилу для переговорів з шведським королем, датовані червнем 1654 і жовтнем 1655 рр. [1]

У додатках вміщено ряд сумнівних та підроблених документів, що, на думку упорядників, сприятиме дальшому вивченню дипломатичних документів Богдана Хмельницького, а також окремих питань, бо ж і в основу підробок клались конкретні думки, факти.

---

[1] Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 70—71, № 18; стор. 86—92, № 30. Докладніше про це див. І. Крип'якевич, Підробки документів Богдана Хмельницького, «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», 1960, № 3, стор. 3—8.

Крім того, у додатках вміщено список місцевостей, в яких Богдан Хмельницький перебував у 1648—1657 рр.[1], список архівних джерел і публікацій документів Богдана Хмельницького[2].

Для полегшення користування в збірнику подаються: список скорочень, словник маловживаних і незрозумілих слів, предметний, іменний і географічний покажчики, перелік документів і список ілюстрацій.

Упорядники складають щиру подяку всім установам і особам, які подали їм допомогу в збиранні і підготуванні до друку документів Богдана Хмельницького.

---

[1] Додаток № 3.
[2] Додаток № 4.

Листи універсали накази

№ 1

1648, березня 3 (13). Запоріжжя. — Лист до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з викладом причин переходу на Запоріжжя

Tak rozumiem, że to jest przy dobrej pamięci w. m. m. m. pana i dobrodzieja, jakom kilka razy uskarżał się w. m. m. m. panu na jego m. pana chorążego koronnego[1] i na urzędników jego mści[2] ukrainnych, mianowicie na p. Daniela Czaplińskiego, iż on Czapliński[3] upodobawszy sobie futor mój własny ojcowski, uprosił sobie u nieboszczyka sławnej pamięci pana krakowskiego[4] na pomienionym futorze moim słobodkę sadzić, który gwałtem odjąwszy podczas śmierci nieboszczykowskiej ze wszytkiemi pożytkami, z chłopami[5], ze stawami, z sianożęciami, który nieboszczyk ojciec mój z dawnych wieków trzymał, na który to ten futor mam i przywilej jego k. mści[6], nic nie dbając, że wszytkiego mim wygnawszy, jakobym tych krzywd i szkód swoich na nich nie dochodził, nastąpiły[7] na zdrowie moje, dając mi płonne i niesłuszne przyczyny, jakobym ja miał o armacie zamyślać na Zaporoże wyprowadzić. A jużbym to teraz miał, zażywszy tak wielkiej łaski jego k. mści i w. m. m. m. pana, to czynić, na uwagę samego w. m. m. m. pana spuszczam. Jakoż sam w. mć. m. pan dobrze świadom mnie, sługi swego, być raczysz, żem ja nigdy nie bywał w żadnej rebeliej, w buntach swawolnych. O których krzywdach moich w. m. m. pan dwa razy już za mną, sługą swoim, do jego mści pana chorążego koronnego pisać raczył, abym ja mógł według daniny jego k. mści p. m. m. przy ubogiej ojczyźnie mojej wcale zostawać; nic

[1] Олександр Конецпольський.
[2] Бавор.: j. mci; Гдан. і Граб.: j. k. mci.
[3] Бавор. і Гдан.: Czaplicki.
[4] Станіслав Конецпольський.
[5] Гдан.: młynami; Бавор.: chłopami.
[6] Бавор.: od j. mci; Гдан. і Граб.: od j. k. mci.
[7] Граб.: nastąpił.

tego nie słuchając jego mść pan chorąży, idąc teraz z Zaporoża, rozkazał jego m. p. pułkownikowi czeheryńskiemu [1], aby mnie dawszy za wartę, kazał mi szyję uciąć. Z których miar, iż ani na pisanie w. m. m. m. pana już nie dbając, nie mogłem sobie dać rady jako z wielkim panem — upraszać trudno, a walczyć nierówno — radbym więcej [2] uciekać się do w. m. m. m. pana, we drodze pilnowano, musiałem uchodzić na Zaporoże, z zdrowiem swoim głowę unosić [3], gdzie siła takich kozaków ukrzywdzonych i [4] okaliczonych niebożąt, także po niewoli porzuciwszy żony, dzieci i chudoby swoje, od takiego się nagabania tułają, a inszy po cudzych ziemiach [5] i rzekach rozbiegli się, nadwerzeziwszy się na ostatek chudoby swojej i tak mię nagle ze wszytkiego wygnano. W czym uniżenie a śleznie w. m. m. m. pana proszę, możnali rzecz, aby mię w. m. m. m. pan mógł od tego pana, a na zdrowiu moim bronić. Bardzobym rad na szlachetne a pańskie słowo w. m. m. m. pana uwierzył, a na inszego nikogo nie mogę się spuścić. O czym nie wątpię w miłościwej łasce w. m. m. m. pana, że wspomniawszy na pierwsze usługi moje, bronić mię i ratować w tym utrapieniu moim rozkazać w. m. m. m. pan raczysz, do którego się z najniższemi służbami memi w miłościwą łaskę jako najpilniej oddawam.

Dan z Zaporoża, d. 3 marca r. 1648 [6].

W. m. m. pana i dobrodzieja naniższy podnóżek, Bohdan Chmielnicki.

[Цидула]

Pan Czapliński [7], upodobawszy sobie futor mój własny ojcowski pod Czeherynem, na Sobotowie, nie mogąc inaczej, uprosił sobie u nieboszczyka ś. pamięci p. krakowskiego na pomienionym futorze słobodę sadzić, gdziem miał na swoje wyżywienie 4 stawki rybne i młyny, niwy, zakopy, sianożęci, na co mam i przywilej j. k. m., i tam zszedszy się z ludźmi na tę słobodę, gumno mi zboża, którego było kop 400, co je od kilku lat zbierano, lud ten głodny snopami z gumna rozniósł i, co było zasianego zboża na niwach, wszytko przepadło, bydłem, koniami a owcami wytłoczono; i tak mię precz gwałtownie ze wszytkiego wygnano, tylko mię, jako w imię boże na arendarzu czeheryńskim 150 fl. wziąć rozkazano, a ten grunt waży i kosztuje mię 1000; pretendując to do dziedziny milejowskiej [8] je-o mść pan chorąży, czego jako żywo niema w milejowskich przywilejach, bo stare przywileje milejowskie w naszych rękach bywały, dobrze znamy, póki te grunta zamierzają [9].

---

[1] Станіслав Кричевський.
[2] Граб.: więc.
[3] Бавор.: znosić.
[4] Слова ukrzywdzonych i — у Бавор. відсутні.
[5] Бавор.: sumach.
[6] Місце і дата — тільки у Граб.
[7] Гдан.: Czaplicki.
[8] Гдан.: milejowskiej; Бавор.: milowskiej.
[9] Мова йде про привілеї містечку Мліїву.

Bo za tak rok, gdym przyszedł od je-o k. m., jako nam było na morze pozwolono, zatworzono Tatary[1] pod Czeherynem, gdzieśmy byli z miasta wypadli, jechałem w kupie porucz z p. pułkownikiem swojem, zajachawszy mię z tyłu, między wsią, w polu[2], jeden żołnierz, p. Daszewski[3] ciął mię umyślnie szablą po szyjej, a że była u mnie miszurka, rozciął mi onę miszurkę na dłoń wszerz, tylko dwie kółka wpośrodku szablę zatrzymały, że głowa nie zleciała, — wymowę uczynił: «Jam», powiada, «rozumiał, że Tatarzyn», a porucz[4] w wojsku z pp. jechałem, jeśliż to nie czyja umyślnie naprawa?

Tenże p. Czapliński na moję zniewagę syna mi, chłopca małego, kazał z czeladzi swej na rynku pojmawszy, Tatarzynowi[5] swemu zbić, że ledwie żywego zostawiono.

P. Dolgert, teraz nowo zostawszy urzędem czehryńskim, gdym tak rok z panem czehryńskim przywoził do w. m. m. m. pana dwóch Tatarząt, bez bytnościej mojej konia mego własnego, sierścią siwego, którego mi była matka żony mojej przysłała, wziął z stajniej za powołowszczyznę, aż go musiała nieboszczyca żona odkupować, dać tej powołowszczyzny półtrzynasta złotych gotowych pieniędzy. Jeśli to słuszna, czego nie bywało.

P. Komorowski, zięć tego pana Czaplińskiego, mając na mię za szwagra swego rankor, żem począł ubogiej ojczyzny swojej dochodzić, odpowiedział przy Harasku Niedzwiedowskim i przysięgł, ukląknąwszy przed niem: «Że już», powiada, «p. Harasku, z tym Chmielnickim naszym nie możemy prawem co uczynić, a to przysięgam, że w lada dzień posłyszycie, że go nie masz: bo my mamy takich sprawców, że go gdziekolwiek zdybawszy, zabiją, czegożby jeszcze czekać».

Jużem i to był wszytko opuścił na wytrwaniu, ale nad wszytko to uwiódł mię kłamliwie Peszta z namowy tychże urzędników, wydawał fałszywie świadectwo je-o mść p. chorążemu koronnemu, sam on podobno będąc napierwszym zdrajcą Rzepty i mnie sobie równym przyczytał, nie mógł on naonczas swejwoli wygubić, teraz wynalazł czas po temu, żeby nas wiernych wygubiono, mści się przedsięwzięcia swego nad nami; i właśnie on zdrajca, z Czeheryna, w takim moim osierociałym i ciężkim upadku, wygnał mię mówiąc: «Już» powiada, «podobna, że w martwych by ludzie wstawali, kiedyby teraz Chmielnicki żyw miał zostać». Na com nigdy nie zasługował i nie myśliłem o tym, pan bóg mi jest świadkiem, racz się mść m. p. dobrych, znacznych, wiernych[6] mołojców spytać; pierwej stąd, z Zaporoża, ogień zapalił, że niewinnie się krew chrześcijańska lała, a teraz już tam w horodach między wiernym, uspokojonem

---

[1] Гдан.: Tatary; Бавор.: tatarski.
[2] Гдан.: w ataku.
[3] Бавор.: Barzewski.
[4] Гдан.: porucz; Бавор.: pono.
[5] Гдан.: Tatarczukowi.
[6] Гдан.: wiernych. Слово wiernych у Бавор. відсутнє.

wojskiem jakie ognie wrzucał. Co daj panie boże, aby jego jedną głową szalbierską było to ukazano[1], iżby niewinny[2] lud za miłościwą uwagą i wysokim rozsądkiem w. m. m. m. p. w pokoju mógł zostawać, prosząc pana boga za dobre zdrowie, długoletne a fortunne panowanie w. m. m. m. pana i dobrodzieja, do którego z najniższym ukłonem moim do miłościwych nóg z płaczem upadam.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Баворовських, № 318, арк. 31—32. Копія, з заголовком: «Kopia listu Chmielnickiego do j-o mści pana krakowskiego. Cedula należąca do listu Chmielnickiego, w której on krzywdy sobie pretenduje».

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопрусських станів, сигнатура 300, 29, № 129. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230 (Колекція фотокопій документів про визвольну війну українського народу і про возз'єднання України з Росією), оп. 1, спр. 1, арк. 2—5. Фотокопія.

Опубліковано: Грабовський, т. II, стор. 111—112, № 1 (без цидули).

Переклад

Думаю, в. м., м. пан і добродій, добре пам'ятає, що я вже кілька разів скаржився в. м., м. м. панові, на його м. пана коронного хорунжого і на українних урядників його м-сті, а саме на пана Даніеля Чаплинського. Уподобавши собі мій власний, успадкований від батька хутір, пан Чаплинський випросив у небіжчика славної пам'яті пана краківського дозвіл осадити слобідку на вищезгаданому моєму хуторі і після смерті небіжчика силоміць відібрав його у мене з усім добром, з хлопами, з ставами, з сіножатями. Цим хутором з давніх часів володів мій батько небіжчик, і я маю на нього привілей його к. м-сті. Та, незважаючи на це, вони вигнали мене з усього, і щоб я не домагався відплати за ці кривди і шкоди, пригрозили мені смертю, безпідставно і незаслужено обвинувативши мене в тому, що я нібито замишляв перевезти на Запоріжжя гармату. Зваж сам, в. м., м. м. пане, хіба ж я міг, зазнаючи стільки часу великої ласки його к. м-сті і в. м., м. пана, таке зробити. Ти сам, в. м-ть пане, добре знаєш, що я, твій слуга, ніколи не брав участі в жодних заколотах та свавільних бунтах. Про ці мої кривди в. м., м. пан, вже двічі зволив писати разом зі мною, слугою своїм, до його м-ті пана коронного хорунжого, щоб я міг, згідно з наданням його к. м-ті, пана м. м., назавжди залишитися на своїй убогій батьківщині. Та, незважаючи на це, його м-ть пан хорунжий, повертаючись тепер з Запоріжжя, наказав його м. п. чигиринському полковникові ув'язнити мене і відтяти голову. Якщо п. хорунжий не тільки наказів, але й листів в. м., м. пана, не слухав, то що я міг вдіяти? Великого пана і просити трудно, і боротися з ним не під силу. Я волів би шукати захисту у в. м., м. м. пана, але мене на дорозі чатували, і щоб врятувати своє життя, я змушений був податися на Запоріжжя, де багато таких бідолах, скривджених і знівечених козаків, не з своєї волі покинувши жінок, дітей, майно своє, через такі знущання тиняються; інші ж по чужих землях та ріках розбіглися. Так і я, втративши на останку своє майно, несподівано був вигнаний з усього. Покірно і слізно прошу в. м., м. м. пана, якщо можна, захистити моє життя від цього пана. Буду вірити в благородне панське слово в. м., м. м. пана, та в милостиву ласку в. м., м. м. пана, і що, врахувавши мої колишні заслуги, зволиш наказати рятувати мене і боронити від такої біди. Покірно віддаюся до послуг милостивої ласки в. м. м. п.

Даний з Запоріжжя, дня 3 березня 1648 р.

В. м., м. пана і добродія, найнижчий підніжок Богдан Хмельницький.

---

[1] Бавор.: текст з помилками.

[2] Гдан.: insze winy.

[Цидула]

Пан Чаплинський, уподобавши собі мій власний, успадкований від батька хутір під Чигирином в Суботові і не маючи іншого способу захопити його, випросив дозвіл у небіжчика св. пам'яті п. краківського осадити слободу на вищезгаданому хуторі, де у мене були чотири рибні ставки і млини, лани, закопи, сіножаті, на які я маю привілей його к. м-ті. Прийшовши в цю слободу, голодний люд снопами розніс зібране протягом кількох років збіжжя, якого було на гумні 400 кіп. Висіяне на поля зерно все пропало, бо посіви витолочено худобою, кіньми, вівцями. Так мене силоміць вигнано з усього і тільки наказано взяти 150 флоринів у чигиринського орендаря, немов старцеві, годі як мені ця земля коштує 1000 флоринів. Його м-ть пан хорунжий домагається цього хутора як мліївської ділянки, але насправді хутір цей не записано в мліївських привілеях. Всі старі мліївські привілеї побували в наших руках, і ми добре знаємо, де проходить межа мліївських земель.

Рік тому, коли я повернувся від його к. м., нам було дозволено піти на море. Вискочивши з міста, ми оточили під Чигирином татар. Я їхав у гурті, поряд із своїм паном полковником. За селом, у полі, один жовнір, п. Дашевський, заїхавши ззаду, навмисне рубанув мене шаблею по шиї, і тільки тому голова моя не злетіла, що я був у мишурці, яку він розтяв на ширину долоні, так що тільки два кільця затримали шаблю. Він виправдовувався: «Я, каже, думав, що це татарин». А я ж їхав з військом, поруч з пп. Хіба це не чиясь навмисна намова?

Цей же п. Чаплинський образив мене, наказавши своїй челяді зловити на ринку мого сина, ще малого хлопця, а татаринові своєму — побити його, так що хлопець ледве живий лишився.

Коли рік тому я з паном чигиринським привозив до в. м., м. м. пана, двох татарчат, п. Дольгерт, який недавно став чигиринським урядником, скориставшись моєю відсутністю, взяв із стайні за поволівщину мого власного коня сивої масті, якого мені прислала моя теща. Коня мусила відкупити небіжчиця дружина, давши цієї поволівщини дванадцять з половиною золотих готівкою. Чи це справедливо? Такого ще не бувало.

П. Коморовський, зять цього п. Чаплинського, затаївши на мене образу за свого швагра через те, що я почав домагатися своєї убогої батьківщини, говорив Гараськові Медведівському і присягав, стоячи перед ним на колінах: «Як ми, каже, п. Гараську, не можемо нічого судом вдіяти з цим нашим Хмельницьким, то я присягаю, одного дня ви почуєте, що його вже нема, бо є у нас такі спритні люди, які, будь-де зустрівшися з ним, вб'ють його. Чого ще чекати?».

Вже і це б я стерпів, але над усе допік мене Пешта, який звів на мене брехню з намови тих же урядників і фальшиво свідчив його м-сті п. коронному хорунжому. Сам він, найперший зрадник Речі Посполитої, вважає і мене за рівного собі. Не зумів він раніше знищити сваволля, а тепер знайшов час на те, щоб нас, вірних, занапастити і мститися нам за свої наміри. Це він, зрадник, у такому сирітстві і тяжкій біді вигнав мене з Чигирина, примовляючи: «Вже коли й тепер Хмельницький живим лишиться, то можна повірити, що люди воскресають». Такого я ніколи не заслуговував і не думав про це, бог мені свідком. Зволь, м. м. п., спитати про це у добрих, знатних і вірних молойців. Він, Пешта, спочатку звідси, з Запоріжжя, вогонь розпалив, так що невинно була пролита християнська кров, а тепер там, у містах, серед вірного і заспокоєного війська іскри кидає. Дай бог, щоб він один своєю шахрайською головою за все розплачувався, а невинний люд з ласки і високого розуму в. м., м. м. пана, у спокої міг лишатися. Молю господа бога за добре здоров'я, довговічне і щасливе панування в. м., м. м. пана і добродія, до милостивих ніг якого з найнижчим поклоном і з плачем припадаю.

№ 2

1648, березня 3 (13). Запоріжжя. — Лист від імені Запорізького Війська до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з викладом причин переходу на Запоріжжя і виступу проти реєстрових полковників

Widzi pan bóg, żeśmy[1] nie z pychy, ani myśląc o żadnej swej woli, ale z wielkich bied i krzywdzenia swego od ich mciów panów urzędników[2] ukrainnych, nam stawałych, porzuciwszy żony i dzieci i chudoby swoje, że niebezpieczni będąc i zdrowia swego, których nam towarzystwo naszego tak wiele obrano[3], ograbiono, z własnych dóbr ich powyganiano, drugich na śmierć pozabijano, pokaliczono niemało, że już od takich bied i zbytków niemałych i w domach swych spokojem osiedzieć nie mogąc, musieliśmy na zwykłe[4] miejsca na Zaporoże uciekać, widząc że ni od kogo nie mamy obrony, ani na pisania w. m. mści pana nie słuchają, ani na rozkazanie i wolą j. k. m. nie dbają, co dalej, to gorzy nad nami się zbytkują; nawet i od Żydów nieznośne krzywdy, zniewagi ponosząc, że takich bied w tureckiej ziemi chrześcijaństwo nie podejmuje, jakie się dzieją nad nami, sługami j. k. m. i w. m. naszego mści pana. A ich mść pp. pułkownicy nasi, jako słudzy pańscy, nie żeby nas, ubogich kozaków, mieli w czym obronić, ale jeszcze więcej na nas pp. urzędom pomagają, coby jedno wmć pp. starostowie nad którym kozakiem albo urząd rozkazał, zaraz uczynią. I teraz przyszedszy do nas, na Zaporoże, dwóch ich, czerkaski i czehryński[5], nie żeby starszy naszy w takich biedach[6] mieli nas żałować, jeszcze dwiema pułkami na zdrowie nasze poczęli następować i do przystępu na nasze wojska iść kazali, a po lud większy do horodów i na Kodak posłali[7]. Co widząc nasi, że źle, musieliśmy ich zruszyć z miejsca, aby nam dali pokój. W czym uniżenie prosiemy wmść naszego mść pana i dobrodzieja, abyś wm. m. m. p. wejrzawszy na te ciężkie i nieznośne krzywdy nasze, zażywszy[8] miłosierdzia pańskiego, w takich biedach naszych od panów urzędników[9] i Żydów nas tak bronić i ratować nas, podnożków swoich, rozkazać raczył, jakobyśmy za miłościwą łaską wmści swego miłościwego pana, według praw naszych wojskowych od jego k. m. nam nadanych, przy tychże wolnościach zachowani być mogli, z czegoby ubogi kozak ciesząc się, tym ochotniej

---

[1] Гдан.: zechmy.
[2] Гдан.: urzędów.
[3] Гдан.: odrano.
[4] Бавор.: wile; Гдан.: zwykłe.
[5] Бавор.: cerkiewski i czerniński; Гдан.: czerkaski i czerbański.
[6] Бавор.: będą; Гдан.: biedach.
[7] Мова йде про полковників реєстрового війська: черкаського Вадовського і чигиринського — Станіслава Кричевського.
[8] Бавор.: raczywszy; Гдан.: zażywszy.
[9] Бавор.: urzędników; Гдан.: urzędów.

i uważniej [1] w usługach Rzeczyptej przeciwko nieprzyjacielowi zdrowia swego nieść mógł. A jeżeliby nie mogło być w tym bożego zmiełowania a łaski wm. m. m. m. pana, to i do domów swoich nie mamy się po co kwapić. W czym nie wątpiemy w miłościwy łasce wm. m. m. pana, że więcej w mść m. pan nie raczysz nad nami, podnóżkami swemi, im kazać takich zbytków uczynić. Co się tycze [2] strony Chmielnickiego, i ten nieborak, jako nigdy nie był żadnym zdrajcą, i teraz niewola go gwałtem i niektóre ludzie wygnali, jako mamy o tym pewną wiadomość, a najwięcej Roman Peszta [3], pierwszy stąd z Zaporoża ogień był w wojsku zapalił, a teraz znowu już przez niego własnego toż się poczyna, którego samego pierwej godziłoby się weń wrzucić, aniżby lud niewinny miał pokutować. Przy tym z uniżonemi służbami oddajemy się pilnie w miłościwą łaskę wm. naszego mci pana i dobrodzieja.

Naniższy podnóżkowie, mołojcy, wszystko towarzystwo na Zaporożu będące.

[Цидула]

Uniżenie prosiemy wmć swego mci-o pana, nie racz wmć na nas podnóżków swoich o to mieć za złe, żeśmy posłańców kilka, towarzyszów swoich, dla pilniejszej [4] rezolucjej do wm. naszego mości-o pana zatrzymali. Tych pp. żołnierzów, którycheśmy na podjazdu dostali, w całości odsyłamy, a swoich też posłańców, Slejka i Hrynca [5] i innych z nimi, którzy tam są przy wmć naszym miłościwym panu, wielce prosiemy, racz wm. m. m. pan z łaski swej pańskiej w całości ich także do nas wypuścić i tamtych dwu czeheryńców [6], Karpę i Traszenka [7], którzy są przy je-o mści panu komisarzu [8], za czym byśmy nie mogli mieć jakiego porozumienia do niełaski wmć m. m. pana. Tu też wm. swemu mścwu panu oznajmujemy, że za tego Tatarzyna, któregoś wmść nasz mc. pan panu Iwanowi Krawczenkowi czerkaskiemu dać raczył za okup, tłumacz przyszedł z Krymu; i przywiódł Iwanowi pasierba. Nic z Krymu [9] nie powiadają tylko to, że [10] trzydzieści tysięcy ze dwa [11] ordy Tatarów poszło do Wołoch, chcąc w państwo je-o k. m. wpaść, ale że, powiada, nie za pewną zimą w Budziaku się zatrzymały. Doszła też nas ta wiadomość, że wmć m. m. pan potrzebować raczysz, z czyjej [12] porady i namowy

---

[1] Гдан.: i uważniej; Бавор.: немає.
[2] Гдан.: tycze; Бавор.: tuze.
[3] Бавор.: Porta; Гдан.: Peszta.
[4] Гдан.: pewniejszej.
[5] Бавор.: Ohejka i Herka; Гдан.: Slejka i Hrynka.
[6] Бавор.: cherznow; Гдан.: czeherinczow.
[7] Гдан.: Trasienka.
[8] Яцек Шемберк.
[9] Бавор.: слова i przywiódł... Nic z Krymu відсутні.
[10] Після цього слова дописано у Гдан.: 30; у Бавор.: trzydzieści.
[11] Гдан.: ze dwa; Бавор.: нерозбірливо.
[12] Бавор.: żywy; Гдан.: відсутнє.

Chmielnicki wszedł do Sieczy[1] czerkaskiej. Tedy oznajmuję wm. swemu mściwemu panu, że czerkascy wszyscy i sotnicy z nami się na to zezwoleli i nam kazali iść bezpiecznie, dla czego nam i Siecze z borosznem popuścili, w czym i czerń[2] wszytka na nich patrzali, na starzyznę swoję, i oddawszy nam chorągwie i bębny[3] w radzie z nami postanowili, że doma uprzątnąwszy, do nas być wszyscy mają[4].

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Баворовських, № 318, арк. 32 зв. — 34. Копія, з заголовком: «List molojców przy Chmielnickiem na Zaporożu będących. Cedula listu od molojców w tymże liście, co oni posłali drugie raz». Текст з помилками.

Там же, ф. Оссолінських, № 2286, арк. 12 зв. — 13 зв. Копія з копії.

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопрусських станів, сигнатура 300, 29, № 129. Копія.

Переклад

Бачить господь бог, що не з пихи і не з наміром чинити свавілля, але з великої біди та через кривди, яких зазнали від їх м-тей панів україннних урядників, поставлених над нами, і через те, що нашому життю загрожувала небезпека, бо багато кого з наших товаришів обібрали, пограбували, з власних маєтків повиганяли, інших убили і знівечили, не могли ми спокійно залишатися по своїх домівках і змушені були, покинувши жінок, дітей і майно своє, втікати на звичні місця, на Запоріжжя. Бачили ми, що ні від кого не маємо захисту, бо ж ані листів в. м. м-ті пана не слухаються, ані наказів і волі й. к. м. не виконують; чим далі, тим гірше з нас знущаються; навіть від євреїв зазнали ми нестерпних кривд і зневаги. Таких знущань, яких заподіяли нам, слугам й. к. м. і нашого в. м. м-ті пана, і в турецькій землі християнство не зазнає. А їх м-ті наші пп. полковники, панські слуги, замість того щоб нас, бідних козаків, захищати, допомагають панам урядовцям ще більше знущатися з нас, і що тільки пп. старости або уряд накажуть вчинити з будь-яким козаком, зараз же вчиняють. І тепер двоє з них, черкаський і чигиринський, прийшовши на Запоріжжя, замість того щоб, як це личило б старшинам нашим, пожаліти нас у такій біді, почали посягати на наше життя, наказавши двом полкам наступати на наше військо та ще й до міст та на Кодак послали людей за великим підкріпленням. Побачивши небезпеку, ми змушені були зігнати їх з місця, щоб вони залишили нас у спокої. Покірно просимо милостивого нашого пана і добродія, щоб в. м., м. м. пан, взявши до уваги ці важкі й нестерпні наші кривди, змилосердився над нами і зволив наказати нас, своїх підніжків, у такій біді рятувати і від панів урядників та євреїв захищати, щоб з милостивої ласки в. м-ті, нашого милостивого пана, ми, згідно з наданими нам його к. м. військовими правами, при своїх вільностях могли залишитися і щоб бідний козак, радіючи з цього, міг ще охочіше і хоробріше, не шкодуючи життя свого, боротися проти ворогів Речі Посполитої. А якщо не може бути в цьому божого милосердя і ласки в м., м. м. пана, то й до домівок своїх нам нема чого квапитися. Та ми не сумніваємося в милостивій ласці в. м., м. м. пана, і що в. м-ть м. пан не дозволиш

---

[1] Бавор.: Sieci; Гдан.: Szeci.

[2] Бавор.: cira; Гдан.: cerm.

[3] Гдан.: bębny; Бавор.: відсутнє.

[4] Хоч лист писаний від імені «молойців» Запорізького Війська, він складений Богданом Хмельницьким одночасно з листом від 3 березня (див. дск. № 1). На авторство Хмельницького вказують аналогічний зміст та особливі вислови, характерні для листів гетьмана. Посилаючи разом з своїм листом лист від «товариства», Б. Хмельницький бажав заявою від імені Запорізького Війська зміцнити свої позиції щодо М. Потоцького.

більше з нас, підніжків своїх, знущатися. Що стосується Хмельницького, то він, небораки, ніколи не був зрадником, та деякі люди вигнали його силоміць, про що маєте точні відомості. А найбільше винний у цьому Роман Пешта, який перший звідси, з Запоріжжя, розпалив вогонь у війську, і тепер знову через нього все починається. Його першого треба було б у цей вогонь кинути, замість того щоб невинний люд мав розплачуватися. При цьому з покірними послугами віддаємося на милостиву ласку в. м., нашого м-ті пана і добродія.

Найнижчі підніжки, молойці, все товариство, що перебуває на Запоріжжі.

[Цидула]

Покірно просимо в. м-ть нашого м-го пана не ставити нам, своїм підніжкам, у провину те, що ми затримали до остаточного рішення кількох товаришів, посланців до в. м. нашого м. пана. Тих пл. жовнірів, яких ми захопили під час розвідки, цілими відсилаємо, а своїх посланців, Слейка і Гринця та інших, які при в. м. нашому панові перебувають, а також двох чигиринців і Карпа і Трашенка, які при й. м. панові комісарові перебувають, просимо цілими відпустити, щоб ми не могли думати про неласку до нас в. м., м. м. пана. Доводимо також до відома в. м. нашого пана, що за того татарина, якого в. м-ть наш м-й пан дав черкаському Іванові Кравченку за викуп, перекладач, який прийшов з Криму, привів Іванові пасинка. В Криму тільки про те й говорять, що тридцять дві тисячі чоловік з татарської орди пішло у Валахію, маючи намір напасти на державу його к. м., але кажуть, що через нестійку зиму вони затримались у Буджаку. Дійшла до нас і звістка про те, що в. м-ть, м. м. пан, хочеш знати, з чиєї намови і поради Хмельницький вступив до черкаської Січі. Отже, повідомляю в. м., нашого м-го пана, що всі черкасці і сотники дали на це згоду і наказали нам йти безпечно, для чого нам і Січі з борошном попустили. А вся чернь, дивлячись на них, старшин своїх, віддала нам прапори та бубни і, порадившись з нами, вирішила, впоравшись у своїх господарствах, прийти до нас.

№ 3

1648, травня (17) 27. Під Корсунем. — Лист до білоцерківського підстарости Зигмунда Черного з порадою, як захищатися від нападів

Pomniąc na dawną łaskę i życzliwość jaśniewielmożnego jego mości pana wojewody krakowskiego[1], mego miłościwego pana, jako i teraz w pogromieniu wojska jego mości pana krakowskiego[2] wynalazszy siła listów jego mości pana wojewody krakowskiego[3] pisanych, wszytko nie życząc żadnego nastąpienia na nasze Wojsko Zaporoskie jego mości[4], za którą życzliwość i my swoję przyjaźń oświadczyć gotowiśmy. Przestrzegamy w. mość tem pisaniem naszym, jako teraz mając wojska siła, nie można rzecz, między dobremi, aby złych nie było — po wsiach niech będą bezpieczni, a ludzie do kupy, komu blizko do miasta, a gdzie opo-

[1] Станіслав Любомирський.
[2] Мова йде про краківського каштеляна Миколу Потоцького.
[3] Слово krakowskiego у Пам. відсутнє.
[4] Пам.: jego k. mości.

dal po wsiach, w kupach pewnych z chudobą swoją niech będą; a strawne rzeczy co musi być, jednakże bydła zajmować nie będą, ale zjeść niemało trzeba, niech, jako mogą, swoje dobra przy sobie chronią. Radzibyśmy i stąd nazad się poruszyli [1], ale wzięliśmy wiadomość, że jeszcze siła takich nieprzyjaciół, jako był jm. p. krakowski, przeciwko nam ciągną, do których [2], poniewoli przyśpieszyć się musiemy, niech się wola boża dzieje. A j. k. mość pan nasz miłościwy, daj boże, aby długoletnie nad nami panował, a nieprzyjaciół jego i naszych [3] do końca potłumił. Przy tym oddawam się pilnie łasce w. mości m. pana.

[Dan pod Korsuniem, 27 maii, 1648] [4].

W mc. m. m. pana życzliwy przyjaciel i służyć rad, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego j. k. mci.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Баворовських, № 318, арк. 34. Копія, з заголовком: «Kopia listu do pana Czernego, sługi jego mści pana wojewody krakowskiego, mego mściwego pana, maii spod Korsunia».

Там же, ф. Оссолінських, № 189, стор. 54. Копія; № 225, стор. 67. Копія, № 3564 стор. 32. Копія, з кінцівкою: «Nazajutrz po wzięciu ichm. panów hetmanów koronnych i taboru zniesienia, to jest vigesima septima maii».

Інститут історії Академії наук Української РСР. Бібліотека. Записки М. Голінського, № 4184, стор. 56. Фотокопія.

Опубліковано: Памятники, т. I, відділ III, стор. 47—49, № 9.

Памятники, вид. 2, т. I, відділ III, стор. 47—49, № 9.

Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 215—216, № 11.

Міхаловський, стор. 31, № 15.

Переклад

Пам'ятаючи про колишню ласку і доброзичливість ясновельможного його м-ті пана краківського воєводи, мого милостивого пана, а також дізнавшись тепер з багатьох листів, знайдених при розгромі війська його м-ті пана краківського і писаних його м. паном краківським воєводою, про те, що його м-ть пан воєвода не бажав наступати на його к. м-ті Військо Запорізьке, ми готові за таку доброзичливість виявити свою приязнь. Перестерігаємо в. м-ть цим нашим листом, що тепер, коли у нас велике військо, не можна сказати, що серед добрих людей нема й поганих, а тому нехай люди по селах остерігаються. І ті, кому близько до міста, і ті, що по віддалених селах живуть, нехай збираються докупи з майном своїм. Худобу військо не братиме, але потрібно буде чимало їжі, так що нехай хто як може ховає своє добро. Ми раді б звідси назад відступити, але, одержавши звістку про те, що ще багато таких ворогів, яким був й. м. п. краківський, наступає на нас, мусили мимоволі швидше вирушити в похід, нехай діється воля божа. Дай боже й. к. м., нашому милостивому панові, довгі роки над нами панувати і всіх ворогів своїх і наших вщент розгромити. При цьому віддаюся на ласку в. м-ті, м. пана.

[Даний під Корсунем, 27 травня 1648].

В м., м. м. пана, щирий приятель, служити готовий. Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького й. к. м.

---

[1] Пам.: powrócili.

[2] Слова jako był... do których додано з тексту Голінського.

[3] Базор.: jako inszych.

[4] Дата подається за рукописом ф. Оссолінських № 3564; у Голінського: Data spod Kamieńca, we środę, maja 1648.

№ 4

1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Лист до короля Владислава IV з проханням зберегти Запорізькому Війську давні вільності

Najjaśniejszy miłościwy królu panie, panie nasz miłościwy i dobrodzieju.

Wierność poddaństwa naszego z uniżonemi usługami naszemi rycerskiemi, pod nogi w. k. mci p. n. m. jak najuniżeniej i pokornie oddajemy. Lubo już częstokroć skargami swemi naprzykrzyliśmy się w. k. mci p. n. m. w nieznośnych krzywdach swoich od ich mci pp. starostów i dzierżawców ukrainnych nam stawałych, ale że my od kogo inszego nie mając w tym żadnej obrony, tylko kładziemy nadzieję swą w panu bogu, a w miłościwej łasce w. k. mci p. n. m. — i teraz w ciężkim żalu i utrapieniu swym z tą uniżoną prośbą naszą do miłościwych nóg w. k. mci z płaczem upadamy. Już to przez kilka lat czynione nad nami, według upodobania swego [1] takie nieznośne krzywdy i zniewagi wielkie, że nie tylko w ubogich chudobach swych, ale i sami w sobie niewolniśmy zostawili: futory, łąki, sianożęcia, niwy, role, stawy, młyny, dziesięciny pszczelne, choć i w dobrach w. k. mci, szkodliwie biorą, i coby się kolwiek któremu u nas z kozaków podobało, gwałtem obejmują, i samych nas bezwinnie odzierają, bijąc, mordując, do turm wsadzają, na śmierć za nasze dobra nas zabijają [2], gdzie rannych i okaleczonych siła towarzystwa naszego nam narobili. A panowie pułkownicy nasi [3], będąc rękodajni słudzy ich mm. pp. starostów, nie żeby nas od takich bied i nawalności naszych mieli bronić, ale na nas że jeszcze pp. urzędom pomagają; nawet Żydzi, w nadzieję ich mm. także nad nami wielkie zbytki czynią, że i w tureckiej niewoli nie podobna, aby chrześcijaństwo takie biedy miało ponosić, jako się dzieją nad nami, najniższemi podnóżkami w. k. mci p. n. m. Co właśnie rozumiemy, że to takie zbytki czynili nad nami, na przykrość w. k. mci, co mówili wszytko: «Otoż wam król, a pomożeż wam król, owacy synowie». Zaczym, najjaśniejszy królu p. n. m., już więcej nie możemy takich trudności i niewinnego mordowania na sobie cierpieć, z wielkich bied swoich, że już i [4] w domach swych osiedzieć się nie mogąc, porzuciwszy żony, dziatki i wszytką ubogą chudobę swoję, z wielkiej niewoli swojej część nas wojska musieliśmy, gdzie mogąc głowy swoje tylko z duszami unosić, nie gdzie indziej, tylko na zwykłe miejsca nasze, na Zaporoże, skąd przodkowie nasi od dawnych wieków zwykli Koronie Polskiej i w. k. mci p. n. m. wierne poddaństwo swoje i usługi oddawać. I tu, na Zaporożu, nie dając nam pokoju, na

[1] Слова według upodobania swego додано із Міх. і Оссол., № 225, арк. 74.
[2] Слова na śmierć za nasze dobra nas zabiają у Міх. відсутні.
[3] Слово nasi додано із Міх. і Оссол., № 225, арк. 74.
[4] Пам.: insi.

żadne prawa, ani przywileje, które mamy od w. k. mci p. n. m., nic nie dbając, wolności nasze wojskowe i nas samych wniwecz obrócili, mając nas właśnie nie za sługi w k mci, ale za własnych niewolników swoich. W czym sam p. bóg jest nam świadkiem, żechmy będąc w wiernym poddaństwie i[1] posłuszeństwie w. k. mci, żadnej swywoli nie wszczynaliśmy ani na nic złego nie zarabialiśmy. A iż imc. p. krakowski[2], którego nie rozumiemy, aby mógł być dobrym przyjacielem w. k. m. p. n. m., i podobno j. mość pozwolenia na takie morderstwa nie miał, które nad nami się działy[3], i ówdzie był na nas na Zaporoże nastąpił z wojskiem i Ukrainę splądrował, chcąc nas i imię nasze kozackie wykorzenić albo z ziemi wygnać, czego sobie od łaski w. k. mci odłączyć się jako żywo nie życzymy, a że jmć nad wolą i rozkazanie w. k. m. p. n. m., na zdrowie nasze z wojskami wielkiemi nastąpił, musieliśmy poniewoli zażyć w pomoc cara krymskiego[4], który nas w tym razie posiłkował, wspomniawszy na to, żeśmy im także po kilkakroć w takichże przygodach od ich nieprzyjaciół ratowali. Co się stać musiało z przejrzenia bożego, że przy suchych drwach i surowym się dostało; kto temu przyczyną, niech sam p. bóg sądzi. A my jakośmy przedtym byli wiernemi poddanemi w. k. mci, i teraz nieodmiennie na wszelką usługę, Rzeczypospolitej przeciwko nieprzyjacielowi każdemu za dostojeństwo w. k. m. p. n. m. zdrowie swoje nieść gotowiśmy, i orda krymska od tego czasu wziąwszy przymierze z nami, jako żywo do państwa w. k. mci wpadać nie ma. W czym uniżenie prosiemy, abyś w. k. mc. p. n. m., pokazawszy nad nami najniższemi podnóżkami swemi ojcowskie miłosierdzie niepowolny ten grzech nasz odpuściwszy, przy dawnych prawach i wolnościach naszych zachować nas rozkazać raczył, jakobyś w. k. m. sam[5] świętą osobą swą i my, najniższi słudzy w. k. mci, więcej niewoli tej nie cierpieli. Do którego się powtóre z wiernym poddaństwem naszym i uniżonemi służbami pod nogi majestatu w. k. m. p. n. m. jako najniżej pokornie oddajemy.

Dan spod Białej Cerkwi, die 12 iunii 1648[6].

W. k. mci p. n. mgo najniżsi podnóżkowie i wierni poddani, Bohdan Chmielnicki, na ten czas starszy Wojska j. k. mci Zaporoskiego.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 198, стор. 475. Копія, датована 2 червня 1648 р.; № 198, стор. 476—477. Копія, датована 12 червня 1648 р.; № 225, стор. 74—75. Копія, датована 12 червня 1648 р.; № 3564, стор. 43. Копія.

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопрусських станів, сигнатура 300, 29, № 129, арк. 127—127 зв. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 6, арк. 11—12; спр. 16, арк. 1—3, 342—343. Фотокопія.

---

[1] Слова poddaństwie i у Міх. відсутні.

[2] Микола Потоцький.

[3] Міх.: podobno z j. m. pozwolenia takie morderstwa się działy, że.

[4] Іслам-Гірей.

[5] Міх.: nam; Пам.: sam.

[6] Місце, дату і підпис додано з Міх.

Опубліковано: Памятники, т. I, відділ III, стор. 118—125, № 24, з датою 2 липня 1648 р.

Акты ЗР, т. V, стор. 83—84, № 24 (давній український переклад, з кінцівкою: «Дан с замку Білоцерковского, второго дня іюля, року 1648»).

Міхаловський, стор. 44—46, № 21, з датою 12 червня 1648 р.

Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 241—243, № 27.

Переклад

Найясніший милостивий пане королю, пане наш милостивий і добродію.

Вірність підданства нашого з вірною рицарською службою до ніг в. к. м-ті, п. н. м., якнайнижче і якнайпокірніше складаємо. Хоча ми вже часто докучали в. к. м-ті, п. н. м., своїми скаргами на нестерпні кривди, яких зазнали від їх м-тей пп. старост і українних державців, але тому що ні від кого іншого ніякого захисту не маємо і покладаємо надію лише на господа бога та на милостиву ласку в. к. м-ті, н. м. п., то й нині в тяжкім жалю і стражданні своїм з цією покірною просьбою нашою до милостивих ніг в. к. м-ті з плачем припадаємо. Вже протягом кількох років пани державці і старости на втіху собі нестерпно кривдять нас і тяжко ображають, позбавляючи нас не тільки убогого майна, але й свободи, посягаючи на наші хутори, луки, сіножаті, ниви, зорані поля, ставки, млини, бджоляні десятини, хоч усе це й належить до володінь в. к. м. І що тільки комусь із них у нас, козаків, сподобається, силою відбирають, а нас самих, безневинних, обдирають, б'ють, мордують, до в'язниць кидають, на смерть за наші маєтності вбивають, так що багато кого з нашого товариства поранено і знівечено. А наші пани полковники, добровільні слуги їх м. м. пп. старост, замість того щоб нас від такої біди і напасті захищати, допомагають пп. урядовцям знущатися з нас; навіть євреї, сподіваючись на підтримку їх м. м., також завдають нам великих збитків, так що і в турецькій неволі християни не терплять таких кривд, яких ми, найнижчі підніжки в. к. м-ті, п. н. м., зазнаємо. Ми, власне, думали, що нам завдано таких збитків, щоб зробити прикрість в. к. м-ті, і все казали: «Ось вам і король, та чи ж допоможе вам король, такі-сякі сини». Тому, найясніший королю, п. н. м., ми вже більше не можемо таких труднощів і безневинного мордування терпіти. Через таку велику біду ми вже і по домівках залишатися не могли і змушені були покинути жінок, діточок і все своє убоге майно. Частина нашого війська, рятуючи своє життя, подалася на звичні місця, на Запоріжжя, звідки наші предки, вірнопіддані Короні Польській і в. к. м-ті, з давніх часів звикли службу нести. І тут, на Запоріжжі, не дали нам спокою. Ні на які права, ані привілеї, що маємо від в. к. м-сті, п. н. м., не зважали, і військові вільності і нас самих в ніщо обернули, маючи нас, власне, не за слуг в. к. м-ті, а за своїх власних невільників. Сам господь бог свідком, що ми, бувши у вірному підданстві і послуху в. к. м-ті, ніякої сваволі не починали і ні на що погане не заслуговуємо. А й. м-ть, п. краківський, на нашу думку, не міг бути добрим приятелем в. к. м., п. н. м., і, очевидно, не мав дозволу на ті знущання, які над нами чинив, — і на Запоріжжя напав, і Україну сплюндрував, намагаючись нас і ім'я наше козацьке викоренити або з землі нас вигнати і, чого ми собі зовсім не бажаємо, ласки в. к. м-ті позбавити. Оскільки його милість проти волі й наказу в. к. м., п. н. м., на життя наше з військом великим наступав, ми змушені були мимоволі звернутися за допомогою до кримського царя, який цього разу нам допоміг, згадавши про те, що й ми його також кілька разів у таких самих випадках від його ворогів рятували. Так повинно було статися з провидіння божого, що при сухих дровах і сирим дісталося, хто винуватець цього, нехай сам господь бог судить. А ми як і раніше були вірнопідданими в. к. м-ті, так і нині завжди готові, борючись проти ворогів Речі Посполитої, віддати своє життя за гідність в. к. м., п. н. м. А кримська орда з того часу, як уклала союз з нами, зовсім не має права вдертися до держави в. к. м-ті. Тому найпокірніше просимо, щоб в. к. м., п. н. м., виявив до нас, найнижчих підніжків своїх, батьківське милосердя і, відпустивши нам невільний цей гріх, зволив наказати при давніх правах і вільностях нас залишити, щоб в. к. м. сам, свя-

щенною особою своєю, і ми, найнижчі слуги в. к. м-ті, більше неволі цієї не зазнавали. Вдруге вірнопідданство наше і покірну службу до ніг величності в. к. м., п. н. м., якнайпокірніше складаємо.

Даний з-під Білої Церкви, дня 12 червня 1648.

В. к. м-ті, п. н. м-го, найнижчі підніжки і вірнопіддані Богдан Хмельницький, на цей час старший й. к. м-ті Війська Запорізького.

№ 5

1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Інструкція послам від Запорізького Війська до Владислава IV

Instrukcja do jego królewskiej mości, pana naszego miłościwego, posłańcom naszym od Wojska Zaporoskiego dana.

Naprzód uskarżać się[1] na ich m. pp. dzierżawców i urzędów ukrainnych, że mając nas już po woli, nie tak z nami, jakoby się godziło z ludźmi rycerskimi i sługami j. k. m. postępować, jeszcze gorzej, niż z niewolnikami swemi, takie zbytki i nieznośne krzywdy czynią, że nie tylko w chudobach swych, ale i sami w sobie nie wolniśmy.

Futory, sianożęci, łąki, niwy, role, stawy, młyny, coby się jenokolwiek panu któremu urzędnikowi podobało, gwałtem odejmują i samych nas niewinnie odzierają, biją, mordują, do turmy sadzają, na śmierć za nasze dobra zabijają, gdzie rannych i okaleczonych towarzystwa naszego siła narobieli.

Dziesięciny pszczelne i powołowszczyzny, choć w dobrach j. k. m. mieszkają, zarówno z mieszczany co lepszego u niektórych biorą.

Synom kozackim matek ich starych ani ojców rodzonych przy starościach nie wolno przy sobie trzymać, wygnać też rodziców starych niesłuszna i grzech, musi za nich panu kozak czynsz i wszelką powinność miejską oddawać starać się.

Żony pozostałe kozackie, nie żeby do trzech lat, jednego roku, chociaby najstarsza, nie wolno bez męża posiedzieć, zarazem w pańskie podatki z inszemi obracają i bez miłosierdzia grabią.

Ich m. też pp. pułkownicy nasi nie według obietnice i przysięgi swej z nami się obchodzą; nie żeby nas mieli w czym bronić w krzywdach naszych od ich m. naszych pp. urzędów, ale jeszcze oniże na nas więcej pomagają, pospołu z pp. żołnierzami i draganami, których przy sobie mają. coby się któremukolwiek u nas podobało, lub koń jaki dobry, lub oręże, albo co inszego, nażyczamy wrzekomo targiem, a na pół darmo. a nie nażyczylibyśmy, rozmyślaj że nieborak kozak o sobie.

Wół albo jałowica w osobnem miejscu od czeladzi żołnierskiej nie zawieraj się, siano w stertach i zboża w polach, na niwach żęte, jako swoje własne, gwałtem biorą.

[1] Фотокопія № 261/2—4: Uskarżamy się; фотокопія № 395/1—2: uskarżając się.

Na Zaporoże zaszedlszy na zwyczajną załogę, tedy i tam na Dnieprze pp. pułkownicy w spokojnem używaniu naszem wielką nam niewolą czynią, jako też, nie mogąc bywać w zdobyczach morskich, ubogi kozak masz się pracą swą ratować, to zwierzem, to rybami ratują się, w tem każdy, który lisy łowi, od głowy każdego kozaka chociażby ich było pięćset, po lisie biorą; a nie pojmali lisa, tedy samopały od kozaków za lisy odbierają. A któryby ryby łowił, tedy ułów i na pana pułkownika; jeśli nie ma konia, czem ich wyprowadzić, tedy wodą, podwodą, plecami swemi wywożą.

Zdobyczy zaś połowej, gdy czasem pan bóg poszczęści, nic mu nad jasyr Tatarów wielkich i małe Tatarzęta, które nam właśnie do wojska należały, za co by chudzina kozak mógł by się przyodziać, i to wszystko od nas poodejmowali, że nie masz za co pracować. Czasem też gdy się trafi zająć konie, stada, bydła, owce, tedy pp. pułkownicy pospołu z pp. żołnierzami, co będzie lepszego, ile im potrzeba, nabiorą się, a nam biednym kozakom po jednemu nie zostanie, i to co gorszego z braku tylko, na nich gardłujemy i pracujemy.

Dawszy leda przyczynkę kozakowi, aby u niego, widząc co, wyrwać, zaraz go do więzienia, okupujże się, nieboraku kozaku, i duszę swoją do nagości. I inszych nieznośnych krzywd, jakoby do roboty i na podwody wyganiają, i pisać trudno.

A iż była wola j. k. m. p. n. m., gdy był nam z łaski swej rozkazać raczył, abyśmy szli na morze, na cośmy byli i czółny i pieniądze wzięli i Wojska naszego Zaporoskiego naznaczył był, żeby było przypisano jeszcze 6000, żeby zupełna było nas 12 000; o to i teraz prosimy, abyśmy zostawali w tejże liczbie 12 000, starszych naszych spośrodku siebie, obiecujemy i pod sumieniem swem ślubujemy, że nad to żadnego przyjmować nie będziemy: gdyż nie 6000 wojska naszego zwykliśmy znaczno posług j. k. m. i wszytkiej Rzeczypospolitej oddawać, tylko wielką kupą.

O żołd też zasłużony, którego już to za pięć lat nie widzimy, uniżenie prosimy, aby nas przy kommisji zupełnie doszedł.

Z strony zaś duchowieństwa naszego starożytnej religiej greckiej, wielce prosimy, aby nie była naruszona, i te cerkwie święte, które pod unią gwałtem poodejmowane, jako w Lublinie, Krasnym Stawie, w Sokalu i indziej są zniewolone, aby przy dawnych wolnościach swych zostawiły.

O czem wszytkiem posłowie nasi, upadlszy do nóg miłościwych j. k. m., p. n. m. jako najuniżeniej i pokorniej od nas prosić mają, abyśmy w wszelakich wolnościach naszych wojskowych tak od zeszłych ś. pamięci ich m. królów polskich, jako i od j. k. m., teraz szczęśliwie nam panującego nadanych i przywilejami stwierdzonych, cale i nienaruszenie zostawać mogli.

Bohdan Chmielnicki, starszy Wojska j. k. mci Zaporoskiego[1].

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Сухині, сигнатура 30/43, арк. 1—3. Копія.

---

[1] Підпис тільки у фотокопіях № 180/1—4, 261/1—4 та Пам.

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопрусських станів, сигнатура 300, 29, № 129, арк. 124—124 зв. Копія.

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Чарторийських, рук. 964, арк. 126—127. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 6, арк. 7—9; спр. 201, арк. 82-83; спр. 212, арк. 2—5. Фотокопії.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 180/1—4; 220/6—8; 243/1—3; 261/2—4; 395/1—2.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 225, арк. 78—79. Копія.

Опубліковано: Памятники, т. I, відділ III, стор. 126—131, № 25.

Памятники, вид. 2, т. I, відділ III, стор. 126—131, № 25.

Міхаловський, стор. 74—77, № 40.

Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 245—246, № 29.

Переклад

Інструкція послам від Війська Запорізького до його королівської милості, пана нашого милостивого.

Насамперед скаржитися на їх м. пп. державців і українних урядовців, які, маючи над нами владу, не так з нами, як годилося б з людьми рицарськими і слугами й. к. м., а ще гірше, ніж з своїми невільниками, поводяться, таких збитків і нестерпних кривд завдають нам, що ми не тільки своїм майном, але й собою не вільні розпоряджатися.

Хутори, сіножаті, луки, ниви, зорані поля, ставки, млини — все, що тільки комусь з панів урядників сподобається, силою відбирають, а нас самих, невинних, обдирають, б'ють, мордують, до в'язниць кидають, за наші маєтності вбивають, так що багато кого з нашого товариства поранено і знівечено.

Найкращі бджоляні десятини і поволівщину, хоч ми і у володіннях й. к. м. живемо, так само як і у міщан, забирають.

Синам козацьким старих матерів своїх, ані батьків рідних престарілих не можна при собі держати, вигнати ж батьків старих несправедливо і гріх, тому мусить за них козак панові чинш і всяку повинність відбувати.

Козацьким дружинам, що залишаються самі, не те щоб до трьох років, а й до одного, хоча б найстарішій, не можна без чоловіка бути: зараз же разом з іншими до панських повинностей повертають і немилосердно грабують.

Їх м. пп. полковники також не додержуються обіцянок і присяги в поводженні з нами. Замість того, щоб у такій біді захищати нас від їх м. наших пп. урядовців, допомагають їм разом з пп. жовнірами і драгунами, яких при собі мають, ще більше знущатися з нас. І що тільки комусь з них у нас сподобається — чи кінь добрий, чи зброя, чи що інше, ми віддаємо за півціни, ніби сторгувавшись, а якби не дали, то подумай, козаче-небораче, про себе.

Вола або ялівку в окремому місці від жовнірської челяді не замикай, сіно в скиртах і збіжжя в полях, на нивах жате, як своє власне, силоміць беруть.

Ми прийшли на Запоріжжя, на звичну заставу, але й тут пп. полковники не дають нам спокійно жити. Убогий козак, не маючи змоги в морських походах бувати, мусить своєю працею годуватися — то на звіра полює, то рибу ловить. А втім з кожного козака, хто на лисиць полює, хоча б їх було п'ятсот, по лисиці беруть. А не піймав лисиці, тоді самопали у козака замість лисиць забирають. А хто ловить рибу, мусить і для пана полковника наловити. Якщо немає коня, щоб їх привезти, тоді водою, підводою, на плечах своїх доставляють.

З воєнної здобичі, коли часом, дякуючи господу богу, пощастить, нічого немає кращого за ясир дорослих татар і малих татарчат, які, власне, війську належали, за що убогий козак міг приодягтися, та й те все у нас відібрали, так що нема нам за що працювати. А коли часом щастило загнати коней, череду, худобу, овець, тоді пп. полковники разом з пп. жовнірами все найкраще, скільки їм треба, собі забирали, а нам.

бідним козакам, і по одному не залишили, а що найгірше, що ми своїм життям ризикували і даремно на них працювали.

Знайшовши будь-яку причіпку до козака, у якого захочуть що-небудь видерти, зараз же його до в'язниці — відкуповуйся ж, козаче-небораче, хоч душу продай. Інші нестерпні кривди, як-от до роботи та на підводи виганяють, і описати трудно.

А ще була воля й. к. м., п. н. м., коли з ласки своєї він, наказавши нам іти на море, для чого ми були човни приготували і гроші взяли, наказав нам приписати до нашого Війська Запорізького ще 6000 козаків, щоб було нас усього 12 000. І тепер ми просимо залишитися у числі 12 000; старшин наших обіцяємо з-поміж себе обрати і совістю своєю клянемося, що понад це число нікого до війська не прийматимемо: бо ж не 6000 війська звикли ми служити й. к. м. і всій Речі Посполитій, а великою кількістю.

Належну нам платню, яку ми вже п'ять років не одержуємо, покірно просимо разом з комісією повністю прислати.

Щодо нашого духовенства стародавньої грецької віри, то дуже просимо його не чіпати, і ті святі церкви, які у Любліні, Красному Ставу, Сокалі та інших містах силою були унією поневолені, при давніх вільностях залишити.

Про все це наші посли, впавши до милостивих ніг й. к. м., п. н. м., якнайпокірніше від нашого імені просситимуть, щоб ми при всіх наших військових вільностях і привілеях, наданих нам попередніми св. пам'яті польськими королями і підтверджених й. к. м., нині пануючим, живими і здоровими лишитися могли.

Богдан Хмельницький, старший й. к. м-ті Війська Запорізького.

№ 6

1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Лист до великого коронного маршалка Адама Казановського з проханням клопотатися перед королем про збереження давніх прав Запорізького Війська

Widzi sam p. bóg, żechmy będąc w wiernym posłuszeństwie j. k. m. p. n. m. i wszytkiej Rzeczypospolitej, nie myśląc o żadnym swawoleństwie, aby krew chrześcijańska niewinna się lać miała, aleśmy bardzo się z tego cieszyli, otrzymawszy po pierwszych ekspedycjach miłościwą łaskę j. k. m., tudzież i za miłosciwą protekcją w. m., n. m. p., przez którego i konferowanie dawnych praw i wolności nabytych, od zeszłych ś. pamięci ich m. królów polskich nam nadanych i od teraźniejszego szczęśliwie nam panującego byliśmy otrzymali. Których ich m. m. pp. starostowie i dzierżawcy ukrainni nic nie słuchając [1], żadnego pisania ani rozkazania j. k. m., ułakomiwszy się nad chudobami naszemi, nie tylko dobra nasze z dawnych wieków nabyte od nas, kozaków, komu się co upodobało, bezwinnie brali i odarli, ale i samych nas do turem sadzali, bijąc, mordując, jako jakich nieprzyjaciół przez te dziesięć lat, że nam siła towarzystwa za dobra i grunty nasze na śmierć pozabijali i okaliczonych niemało narobili. Nawet i Żydzi w nadzieje i z pozwolenia ich m. m. wielkie zbytki nad nami czynili. Zaczym aż już i w domach swoich z pokojem osiedzieć się nie mogąc, musielichmy część nas wojska o głowach swoich obmyślać, gdziebym ich mogli ochronić, zostawiwszy żony i dziatki swoje i wszytkie dobytki, musielichmy uchodzić na zwykłe miejsca swoje, na Zaporoże. Gdzie

---

[1] Гдан.: slychając.

i tam nam nie dano w pokoju. Jaśniewielmożny j. m. p. krakowski [1], nastąpiwszy z wojskami wielkimi na domy nasze, kraj nasz wszytek niemało spustoszywszy, chudoby nasze wniwecz obróciwszy, jeszcze i za duszami naszemi na Zaporoże był się pognał. Wprzód syna swego [2] z j. m. komisarzem [3] z niemałem wojskiem na nas był wyprawił, aby nas tam wszytkich w pień wyścinano, a nie według woli i pozwolenia j. k. m. zachowano. Których listów spiski [4] dla wyrozumienia j. k. m. posyłamy, w czym widząc, że już j. m. p. krakowski umyślił był i imię nasze kozackie niewinnie wygubić. Tam mieszkając na Zaporożu, że własnego a przyrodzonego pana naszego miłościwego, j. k. m., nie posłuchał, musielichmy poniewoli, szanując głów swych, pomocy zasięgając wprzód od pana boga, a potym od cara krymskiego, któremumyśmy, mieszkając sobą w sąsiedztwie, przedtym po kilkakroć od ich nieprzyjaciół także ratunku dawali. Czego sam p. bóg będzie wiedział, kogo za te niewinne rozlanie krwie chrześcijańskiej będzie sądził, któremu [5] jest własną przyczyną. A my, jakośmy przedtym bywali wiernemi poddanemi j. k. m., i teraz nieodmiennie zostawać chcemy i na pewną liczbę według instrukcji naszej, którą teraz posyłamy do j. k. m., w kompanię wojska naszego zezwolimy się, nie chcąc przyjmować do siebie niesłusznych ludzi. W czym wielce a uniżenie prosimy w. m., swego m. p., aby w. m. n. m. p., według dawnej miłościwej łaski swej pańskiej, w tych sprawach naszych pokazawszy nad nami miłościwe zmiłowanie za ten poniewolny grzech nasz, i do j. k. m. miłościwą powagą swą włożyć się raczył, jakobyśmy według dawnych praw naszych i przywilejów i teraz przy tychże wolnościach cale, nienaruszenie zostawać mogli. Za co, póki żywi będziemy, i sami potomkowie nasi powinniśmy p. boga za zdrowie i szczęśliwe panowanie w. m., n. m. p. i dobrodzieja prosić, do którego się z naniższemi łaskami naszemi w miłościwą łaskę jaknajpilniej oddajemy.

[Dan spod Białej Cerkwi, d. 12 iunii roku p. 1648] [6].

Wielmożności waszej, naszemu miłościwemu panu i dobrodziejowi najniższe podnóżki, Bohdan Chmielnicki [7].

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопруських станів, сигнатура 300, 29, № 129. Копія, з написом: «Od tychże do j. mci p. marszałka wielkiego koronnego».

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Чарторийських, рук. 964, арк. 125—126. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 6, арк. 12—13; спр. 201, арк. 81—82. Фотокопії.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 220/3—4.

---

[1] Микола Потоцький.

[2] Стефан Потоцький.

[3] Яцек Шемберк.

[4] До листа Хмельницького додано лист М. Потоцького до канівського полковника від 13 лютого 1648 р. та його універсал від 20 лютого 1648 р.

[5] Гдан.: którymu.

[6] Гдан.: Datum ut supra.

[7] Гдан.: після прізвища: etc, etc.

Переклад

Бачить сам господь бог, що ми, бувши у вірному послуху перед й. к. м., п. н. м., і всією Річчю Посполитою, не думали ні про яке свавілля, щоб невинна християнська кров не лилася, і тому дуже зраділи, коли після перших походів одержали милостиву ласку й. к. м., а також милостиву протекцію в. м., н. м. п., через якого прийшло підтвердження давніх наших прав і вільностей, наданих нам попередніми їх св. пам'яті польськими королями і нині щасливо пануючим королем. Їх мм. пп. старости й українні державці не слухають ані наказів, ані листів й. к. м.; поласившись на наше добро, вони не тільки набуті нами, козаками, з давніх часів маєтності наші безкарно грабували і відбирали, що кому сподобалося, а й нас самих протягом цих десяти років до в'язниць кидали, били, мордували, наче яких ворогів, так що багато кого з нашого товариства за їх добро і грунти повбивали і знівечили. Навіть євреї, користуючись підтримкою і дозволом їх мм., завдали нам великих збитків. Через це і по домівках своїх ми не могли спокійно залишатися, і частина людей нашого війська думала про те, де можна було б врятувати своє життя. Покинувши жінок, діточок і все своє майно, ми змушені були тікати на звичні місця, на Запоріжжя, але й там нас не залишили в спокої. Ясновельможний й. м. п. краківський, напавши на наші житла з великим військом, край наш мало не весь спустошив, майно наше знищив та ще й, посягаючи на наше життя, на Запоріжжя за нами погнався. Спочатку сина свого з й. м. комісаром і чималим військом проти нас вирядив, наказавши нас усіх нещадно порубати, замість того щоб, згідно з волею і наказом й. к. м., життя нам зберегти. Посилаємо на розгляд й. к. м. ті листи, з яких видно, що й. м. п. краківський задумав було й ім'я наше козацьке безвинно знищити. Перебуваючи там, на Запоріжжі, ми бачили, що він наказів й. к. м. не послухав, і мимоволі, захищаючи своє життя, мусили шукати допомоги, спочатку у господа бога, а потім у нашого сусіда кримського хана, якого ми перед тим кілька разів від ворогів врятували. Те сам господь бог побачить, хто тут власне винуватець, кого за цю невинно пролиту християнську кров судити треба. А ми як раніше, так і тепер залишаємося вірнопідданими й. к. м. і, згідно з інструкцією, яку ми посилаємо й. к. м., погоджуємося на певну кількість нашого реєстрового війська, не бажаючи приймати до війська невідповідних людей. Дуже і покірно просимо в. к. м., нашого м. п., щоб в. м., н. м. п., виявивши свою давню милостиву панську ласку, змилувався над нами і цей мимовільний гріх нам відпустив, скориставшись своїм впливом, перед й. к. в. милістю клопотатися зволив, щоб ми, згідно з давніми нашими правами і привілеями, при нинішніх вільностях живими і здоровими залишатися могли. За це і ми самі, поки живі, і нащадки наші проситимемо господа бога за здоров'я і щасливе панування в. к. м., н. м. п. і добродія, на милостиву ласку якого якнайпокірніше віддаємося.

[Даний з-під Білої Церкви, дня 12 червня 1648 р.]

Вашої вельможності, нашого милостивого пана і добродія найнижчі підніжки Богдан Хмельницький.

№ 7

1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Лист до князя Владислава Домініка Заславського з проханням клопотатися перед королем про збереження давніх прав Запорізького Війська

Jaśnieoświecone miłościwe ks. Zaslawskie, a nam wielce miłościwy panie i dobrodzieju [1].

Widzi sam pan bóg, żeśmy będąc w wiernym posłuszeństwie j. k. m., n. p. mgo i wszytkiej Rzptej, nie myśląc o żadnym swawoleństwie, aby

[1] У Міх. це речення відсутнє.

krew chrześcijańska niewinnie się lać miała, aleśmy bardzo się z tego cieszyli, otrzymawszy po pierwszych ekspedycjach miłościwą łaskę j. k. mci, p. n. m., tudzież i mciwą w. ks. mci promocją, przez którego i konfirmowanie[1] dawnych praw naszych, od zeszłych ś. pamięci królów ich mci polskich nam nadanych i od teraźniejszego, nam szczęśliwie panującego[2], byliśmy otrzymali. Których ich m. panowie starostowie i dzierżawcy ukrainni nie słuchając, żadnego pisania ani rozkazowania króla j. mci nie zachowując[3], ulakomiwszy się nad chudobami naszemi, nie tylko dobra nasze, z dawnych wieków nabyte, od nas kozaków, komu się co upodobało, od nas bez respektu[4] brali, ale i samych nas do turem[5] sadzali, bijąc, mordując, jako jakich nieprzyjaciół, przez te dziesięć lat, że nam siła towarzystwa za dobra i grunty nasze na śmierć pozabijali i skaleczonych niemało narobili[6]. Nawet i Żydzi w nadzieję pozwolenia ich mci wielkie zbytki nad nami[7] czynili. Zaczem aż już[8] i w domach[9] swoich z pokojem osiedzieć się nie mogąc, musieliśmy część nas wojska o głowach swych obmyślać, gdzieby ich mogli ochronić, zostawiwszy żony i dzieci swoje i wszytek nabytek, musieliśmy uchodzić w ścisłe miejsca swoje na Zaporoże, gdzie i tam nam nie dano pokoju. J. m. p. krakowski[10] nastąpiwszy z wojskami wielkiemi na domy nasze, kraj nasz niemal wszytek spustoszywszy, chudoby nasze wniwecz obróciwszy, jeszcze i za duszami naszymi na Zaporoże był się pognał; wprzód syna[11] swego z panem komisarzem[12] z niemałym wojskiem na nas był wyprawił, aby nas tam w pień wszytkich wyścinano, a nie według woli i rozkazania j. k. mci zachowano. Których listów spiski [dla] wyrozumienia j. k. mci posyłamy; w czym widząc, że już j. m. p. krakowski umyślił był i imię nasze kozackie wygubić. Tam mieszkając na Zaporożu, że własnego a przyrodzonego prawa naszego miłościwego pana j. k. mci, nie posłuchał, musieliśmy poniewoli, strzegąc głów swych, pomocy zaciągnąć od pana boga, a potem cara krymskiego[13], któremuśmy, mieszkając z sobą w sąsiedztwie, przedtem pokilkakroć od nieprzyjaciół także ratunki dawali. Czego sam pan bóg będzie wiedział, kogo za to niewinne krwie rozlanie chrześcijańskiej będzie sądził, i kto tego jest własnym przyczyńcą[14]. A my, jakośmy przed tem bywali wiernemi poddanemi j. k. mci i teraz nieodmiennie zostawać chcemy i na pewną

[1] Mix.: konferowanie.
[2] Владислав IV, який помер 20 травня 1648 р.
[3] Слова nie zachowując у фотокопіях відсутні.
[4] Слова od nas bez respektu у Mix. відсутні.
[5] Mix.: do turmy.
[6] Mix.: pokaleczyli.
[7] Слова nad nami у фотокопіях відсутні.
[8] Слова aż już у Mix. відсутні.
[9] Mix.: w dobrach.
[10] Микола Потоцький.
[11] Стефан Потоцький.
[12] Яцек Шемберк.
[13] Іслам-Гірей.
[14] Mix.: własna przyczyna.

liczbę według instrukcji[1] naszej[2], którą teraz posyłamy do j. k. mci, o kompucie wojska naszego, zezwalamy się, nie chcąc do siebie przypuszczać niesłusznych ludzi. W czem wielce prosimy w. ks. mć., p. n. m., aby w. m. pan według dawnej miłościwej łaski swej pańskiej w tych sprawach naszych pokazawszy nad nami miłościwe zmiłowanie, o ten poniewolny grzech nasz do j. k. mci miłościwą powagą swą włożyć się raczył, jakobyśmy według dawnych naszych praw i przywilejów naszych i teraz przy tychże wolnościach cale i nienaruszenie zostawać mogli. Uchowaj boże. jeżeliby jeszcze z jakiej strony na nas jakie nastąpienie być miało, bogiem się oświadczywszy, pewnieby z gorszem komuśby się dostało. Czego nie życzymy; a uniżenie prosimy w. ks. mci, p. n. m., jakośmy od przodków ś. pamięci w. ks. mci łaskę wielką przeciwko sobie uznawali, nie mniej też i od w. ks. mci, p. n. m., abyśmy do końca w niej opływać mogli. Do której się z uniżonemi posługami naszemi jako najpilniej oddajemy.

Spod Białej Cerkwie[3], die 12 iunii anno 1648.

W. ks. mci, pana naszego m., najniższi słudzy, Bohdan Chmielnicki, starszy z Wojskiem j. k. mci Zaporoskim.

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Ягеллонська бібліотека, рук. 90, арк. 3—3 зв. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 194, арк. 5—6. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 36/5—24 і 395/1—2.

Опубліковано: Міхаловський, стор. 42—43, № 20.

Переклад

Ваша світлість милостивий князю Заславський, а нам вельми милостивий пане і добродію.

Бачить сам господь бог, що ми, бувши у вірному послуху перед й. к. м., п. н. м., і всією Річчю Посполитою, не думали ні про яке свавілля, щоб невинна християнська кров лилася, і тому дуже зраділи, коли після перших походів одержали милостиву ласку й. к. м., а також милостиву протекцію в. м., н. м. п., через якого прийшло підтвердження давніх наших прав і вільностей, наданих нам попередніми їх св. пам'яті польськими королями і нині щасливо пануючим королем. Їх мм. пп. старости й українні державці не виконують ані наказів, ані листів й. к. м.; поласившись на наше добро, вони не тільки маєтності наші, з давніх часів набуті нами, козаками, безкарно грабували і відбирали, що кому сподобалося, а й нас самих протягом цих десяти років до в'язниць кидали, били, мордували, наче яких ворогів, так що багато кого з нашого товариства за наше добро повбивали і знівечили. Навіть євреї, користуючись підтримкою і дозволом їх мм., завдали нам великих збитків. Через це і по домівках своїх ми не могли спокійно залишатися, і частина нашого війська почала думати про те, де можна було б врятувати своє життя. Покинувши жінок, діточок і все своє майно, ми змушені були тікати на звичні місця, на Запоріжжя, але й там нас не залишали в спокої. Й. м. п. краківський, напавши з великим військом на наші житла, край наш мало не весь спустошив, майно наше пограбував та ще й на Запоріжжя за нами погнався, посягаючи на наше життя. Спочатку сина свого з й. м. комісаром

---

[1] Див. док. № 5.
[2] Міх.: własnej naszej.
[3] Міх.: Spod Białocerkwie.

і чималим військом проти нас вирядив, наказавши нас усіх нещадно винищувати, замість того щоб, згідно з волею і наказом й. к. м., життя нам зберегти. Посилаємо на розгляд й. к. м. ті листи, з яких видно, що й. м. п. краківський задумав було й ім'я наше козацьке безвинно знищити. Перебуваючи там, на Запоріжжі, ми бачили, що він на споконвічні права, дані нам нашим милостивим паном й. к. м., не зважав; мусили мимоволі, захищаючи своє життя, шукати допомоги спочатку у господа бога, а потім у нашого сусіда кримського хана, якого ми перед тим кілька разів від ворогів рятували. Сам господь бог бачить, хто тут, власне, винуватець і кого за цю невинно пролиту християнську кров судити треба. А ми як раніше, так і тепер залишаємося вірнопідданими й. к. м. і, згідно з інструкцією, яку ми посилаємо й. к. м., погоджуємося на певну кількість нашого реєстрового козацтва і не хочемо приймати до війська невідповідних людей. Дуже просимо в. кн. м-ть, п. н. м., щоб в. м. пан, виявивши давню милостиву ласку свою, змилувався над нами і цей мимовільний гріх наш відпустив і, скориставшись своїм впливом, перед його к. м. клопотатися зволив, щоб ми, згідно з нашими давніми правами і привілеями, при теперішніх вільностях живими і здоровими лишитися могли. А якщо, боронь боже, ще хтось на нас нападе, богом клянемося, що йому ще більше дістанеться, чого ми нікому не бажаємо. Покірно просимо й. кн. м-ть, як ми у предків св. пам'яті в. кн. м-ті у великій ласці були, так і у в. кн м-ті до кінця залишатися, до якого з найнижчими послугами своїми віддаємося.

З-під Білої Церкви, дня 12 червня 1648 року.

В. кн. м-ті, пана нашого м., найнижчі слуги Богдан Хмельницький, старший, з й. к. м-ті Військом Запорізьким.

№ 8

1648, червня (3) 13. Під Білою Церквою. — Лист до брацлавського воєводи Адама Киселя з повідомленням про надіслання посольства до короля

Jaśniewielmożny mości panie wojewodo bracławski, nam wielce miłościwy panie i dobrodzieju [1].

Za nawiedzenie listowne przez ojca Petroniego Łaska, w. m. n. m. panu wielce [2] dziękujemy. Tej klęski, która się stała w ziemi naszej nad narodem chrześcijańskim, lubo nie z naszej przyczyny, bardzo żałujemy. Kto temu jest przyczyną, sam pan bóg będzie sądził, gdyż znać, że ta pomsta z nami od pana boga nad winnemi stanęła [3], w czym przy suchych drwach i surowym się dostać musi [4]. Posłuchawszy porady w. m., swego miłościwego pana i dawnego przyjaciela naszego, sami się zatrzymawszy i ordzie tatarskiej wrócić się kazawszy, aby się więcej krew chrześcijańska nie lała, do jego królewskiej mości posłów swych, nie odrzucając się do inszego pana (gdyż to wiemy, że się to bez woli j. k. m. nad nami to bezprawie stało i działo) [5], z upokorzeniem i wiernym poddaństwem wy-

[1] Слова nam wielce... dobrodzieju — тільки у фотокопіях.
[2] В інших текстах: uniżenie.
[3] Пам.: ta pomsta snadź i nad niewinnemi od p. boga stanęła.
[4] Пам.: dostać się musiało.
[5] Слова to bezprawie stało i у фотокопіях відсутні.

prawiliśmy. W czym uniżenie prosiemy w. m. n. m. pana, abyś w. m. n. m. pan, jako ten, który wszystkiego w dolegliwościach naszych dobrze wiadomy, być raczył tak do jego królewskiej mości, jako i do Rzeczypospolitej miłościwą przyczyną, jakobyśmy według dawnych praw i wolności naszych wojskowych nienaruszonemi [1] zostawać mogli. Do którego się z naszemi służbami najniższemi pilnie [2] oddajemy.

Datum spod Białej Cerkwi, d. 13 iunii a. 1648.

W. m. n. m. pana najniżsi słudzy, Bohdan Chmielnicki, starszy z Wojskiem j. k. m. Zaporoskim.

[Цидула]

Jeśli pewna, żeśmy już zostali osierociałemi po królu jegomości panu naszym miłościwym, prosiemy, jeśli można rzecz, żebyś jw. miłościwy pan, czegobyśmy życzyli, z łaski swej nas, sług swoich, nawiedzić raczył, abyśmy mogli o wszystkim ustnie rozmówić i doskonałą poradę wziąć od waszmości naszego miłościwego pana, któremu wszystkiego dobrego życzymy, i abyśmy mogli wiedzieć, kogo by Rzeczpospolita królem mieć chciała. A jeżeli niemożna rzecz, abyś waszmość dobrodziej do nas w prędkim czasie mógł przybyć, uniżenie prosiemy, przez pisanie swoje racz się waszmość odezwać, byśmy do dwóch niedziel, do zwrócenia posłów naszych, którym kazaliśmy jechać spiesznie, zatrzymali się [3].

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 113, стор. 920—921. Копія; № 225, стор. 63. Копія.

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопрусських станів, сигнатура 300, 29, № 129, арк. 100—100 зв. Копія.

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Чарторийських, рук. 964, арк. 128. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 3, арк. 1—2; спр. 201, арк. 1—2. Фотокопії.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 36/5—24, 217/1—2, 374/1—2.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 205 (26), стор. 221—222. Копія.

---

[1] Фотокопії: według wolności naszych dawnych abyśmy nienaruszenie zostawać mogli.

[2] Пам.: jak najpilniej.

[3] Цидулу подано за текстом Дополнений.

Варіант Міхаловського: Jeśli pewnie, żeśmy zostali wszyscy osierociałemi po j. k. mci p. naszym mwym, możnali rzecz, abyś nas w. m. pan (czegobyśmy sobie bardzo życzyli), z łaski swej nawiedzić raczył bytnością swoją, abyśmy mogli ustnie rozmówić się o wszystkiem i wziąć od w. m. pana radę, ... kogo Rplta króla mieć chce. A jeśli nie można, abyś nas w. mć. sam prędko nawiedził, tedy upraszamy przynajmniej o listowną poradę.

Варіант Памятников: Jeżeliśmy osierociali zostali po śmierci jego k. mci p. n. m., tedy prosiem w. m. m. p., żebyś nas obecnością swą raczył nawiedzić, od którego bychmy zasiągnąć mogli wiadomości, kogo Rplta królem mieć będzie chciała i rady dalszej w postępkach naszych w. m. m. p. zażyć, jeślibyś w. m. m. p. nie mógł zjechać, tedy prosiemy o częste pisanie.

Опубліковано: Памятники, т. I, відділ III, стор. 78—81, № 15.
Дополнения к Актам историческим, стор. 178—179, № 73.
Міхаловський, стор. 49, № 23.
Памятники, вид. 2. з доповненнями, т. 1. стор. 226—227, № 18.

Переклад

Ясновельможний пане брацлавський воєводо, а нам вельми милостивий пане і добродію.

Дуже дякуємо в. м., н. м. п., за лист, надісланий через отця Петронія Ласка. Дуже шкодуємо, що таке лихо сталося з народом християнським на нашій землі, але немає в цьому нашої вини. Хто винуватець цього, сам господь бог судитиме, бо відомо, що за нас від самого господа бога помста прийшла на винних, причому при сухих дровах і сирим дістатися мусить. Послухавшись поради в. м., нашого милостивого пана і давнього приятеля, ми самі затрималися і татарській орді повернутися наказали, щоб більше кров християнська не лилася. Послів до його королівської м-ті, не звертаючись за порадою до іншого пана (бо знаємо, що не з волі й. к. м. над нами таке беззаконня чинилося), ми з вірнопідданістю відправили. Покірно просимо в. м., н. м. п., щоб в. м., н. м. п., як той, хто добре знає про наші страждання, зволчв перед його королівською м-тю, а також перед всією Річчю Посполитою милостиво клопотатися, щоб ми, згідно з давніми нашими правами і військовими вільностями, недоторканними залишатися могли. З покірною нашою службою в. м., н. м. панові, віддаємося.

Даний з-під Білої Церкви, дня 13 червня 1648 р.

В. м., н. м. пана найнижчі слуги Богдан Хмельницький, старший, з й. к. м. Військом Запорізьким.

[Цидула]

Коли вірно те, що ми вже осиротіли по його величності королю, пану нашому милостивому, просимо й. в. милостивого пана з ласки своєї нас, слуг своїх, відвідати, щоб ми могли про все поговорити і добру пораду дістати від в. м., н. м. п., якому всього найкращого бажаємо, а також щоб ми довідалися, кого Річ Посполита королем мати хотіла б. А коли в. м. не можете невдовзі до нас прибути, покірно просимо в. м. відповісти нам у листі, а ми на два тижні до повернення наших послів, яким наказано спішно їхати, затримаємося [1].

№ 9

1648, червня (4) 14. Насташка. — Лист до Владислава Домініка Заславського з проханням допомогти Запорізькому Війську у збереженні його вільностей

Jaśnieoświęcone mości książę Zasławskie, a nam wielce miłościwy panie i dobrodzieju.

[1] Варіант Міхаловського: Коли вірно те, що ми всі осиротіли по й. к. в., пану нашому милостивому, чи можливо, щоб нас в. м. пан (чого ми собі дуже бажали) з ласки своєї навідати зволив присутністю своєю, щоб ми могли усно поговорити про все і дістати від в. м. пана пораду, кого Річ Посполита королем мати хоче. А коли не можна, щоб нас в. м-ть сам скоро відвідав, тоді просимо принаймні письмової поради.

Варіант Памятников: Якщо ми осиротіли після смерті його к. м., п. н. м., тоді просимо в. м., м. п., щоб нас особою своєю зволив навідати, від якого ми дістати могли б звістку, кого Річ Посполита королем мати схоче, і пораду дальшу у діях наших в. м., м. п., одержати. Якщо б в. м., м. п., не міг приїхати, тоді просимо часто писати.

Pan bóg na to świadkiem, żechmy nie myślili o tym, aby się chrześcijańska krew lać miała, jednakże za nastąpieniem na nas i dobra nasze j. m. pana krakowskiego z wojskami potężnemi, wniwecz wszystek kraj nasz splądrowawszy, chcąc i imię nasze, nad wolą jego królewskiej mości i Rzeczypospolitej, wykorzenić, musiało się to stać z wielkiej niewoli naszej, co daj panie boże, aby już na tym dosyć. Lubo to nas wasza książęca mość, pan nasz miłościwy, ganić raczysz, i my tego chwalić nie możemy. Kto temu krwi rozlaniu jest przyczyną, niech mu pan bóg sądzi. Co się obszerniej wypisało do w. ks. mości przez posłanych naszych od nas do j. k. m. i Rzeczypospolitej. I jakośmy w pierwszym liście najniższą prośbę naszą do w. ks. mości wnosili, tak i teraz uniżenie upraszamy, jako tego, któryś w. ks. mość pan nasz miłościwy, z przodków swoich świętej pamięci przeciwko nam, najniższym sługom swoim, w Wojsku Zaporowskim będący życzliwym, a powagą swą książęcą przyczyną do Rzeczypospolitej, abychmy przy wolnościach naszych nadanych nienaruszeni zastawać mogli, wnieść raczył. A my jesteśmy nieodmiennemi sługami Rzeczypospolitej, jako i przed tym bywali. A zatym się z najniższemi służbami naszemi w. ks. mości panu naszemu miłościwemu, oddajem.

Z Nastaski, d. 14 iunii roku 1648.

Waszej ks. m., panu naszemu miłościwemu najniżsi słudzy, Bohdan Chmielnicki, starszy z Wojskiem j. k. m. Zaporoskim.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 374/2—3.

Опубліковано: Дополнения к Актам историческим, стор. 179, № 74.

Переклад

Ваша світлість милостивий князю Заславський, а нам вельми милостивий пане і добродію!

Господь бог свідком, що ми не хотіли, щоб християнська кров лилася. Однак це сталося проти нашої волі через те, що й. м. пан краківський з могутнім військом напав на нас і на наші маєтки, сплюндрував увесь наш край, намагаючись і ім'я наше знищити, всупереч волі його королівської м-ті і Речі Посполитої. Дай господи бог, щоб це більше не повторилося. Хоч ваша князівська милість ганити нас зволив, і ми цього хвалити не можемо, нехай господь бог судить того, хто цього кровопролиття винуватець. Про це докладніше писалося в. кн. м-ті у листі, переданому через наших послів до й. к. в. і Речі Посполитої. Як у першому листі, так і нині найпокірніше просимо в. кн. м-ть, пана нашого милостивого, якого навіть предки св. пам'яті до нас, найнижчих слуг своїх, і до Війська Запорізького, прихильниками були, скориставшись своїм князівським впливом, порушити клопотання перед Річчю Посполитою, щоб ми при даних нам вільностях живими залишатися могли. А ми, як і раніше, вірні слуги Речі Посполитої.

З найпокірнішою нашою службою до в. кн. м-ті, пана нашого милостивого, віддаємося.

З Насташки, дня 14 червня 1648 року.

Вашої кн. м., пана нашого милостивого найнижчі слуги, Богдан Хмельницький, старший з й. к. м. Військом Запорізьким.

№ 10

1648, червня 8 (18). Черкаси. — Лист до Олексія Михайловича з повідомленням про перемоги на Жовтій Воді та під Корсунем і про бажання Запорізького Війська возз'єднатися з Росією

Наяснійший, велможний і преславний цару Московский, а нам велце милостивий пане і добродію.

Подобно с презреня божого тоє ся стало, чого ми сами собі зичили і старалися о тоє, абихмо часу теперішного могли през посланцов своїх доброго здоров'я вашей царской велможности навідити і найнижший поклун свой отдати. Ажно бог всемогущий здарив нам от твоєго царского величества посланцув, хоч не до нас, до пана Киселя посланих в потребах єго, которих товариші наші козаки в дорозі натрафивши, до нас до войска завернули [1]. През которих радостьно пришло нам твою царскую велможност відомим учинити о повоженю віри нашоє старожитной греческой, за которую з давних часов і за волности свої криваве заслужониє, от королей давних наданиє помираєм і до тих час от безбожних ариян покою не маєм. [Тв]орець ізбавитель наш Ісус Христос, ужаловавшис кривд убогих людей і кривавих слезь сирот бідних, ласкою і милосердьєм своїм святим оглянувшися на нас, подобно, пославши слово своє святоє, ратовати нас рачил. Которую яму под нами били викопали, сами в ню ся обвалили, же дві войска з великими таборами їх помог нам господь бог опановати і трох гетманов живцем взяти з іншими їх санаторами: перший на Жолтой Воді, в полю посеред дороги запорозкой [2], комисар Шемберк і син пана краковского [3] ні з одною душею не втекли. Потом сам гетман великий пан краковский [4] із невинним добрим чоловіком паном Мартином Калиновским, гетманом полним коронним, под Корсуном городом попали обадва в неволю і войско все їх квартянноє, до щадку єст розбито. Ми їх не брали, але тиє люди брали їх, которие нам служили [в той м] іре от царя кримского [5]. Здалося те ж нам і о том вашому [царскому] величеству ознаймити, же певная нас відомост зайш[ла от] князя Домініка Заславского, который до нас прислал [6] о мир просячи, і от пана Киселя, воєводи браславского, же певне короля, пана нашего, смерть взяла, так розумієм, же с при-

---

[1] Мова йде про стародубця Григорія Климова, який віз листа севського воєводи до Адама Киселя. Під Києвом його затримали козаки і привели до табору Б. Хмельницького в Мошнах. Через Климова Хмельницький передав два листи: один царю, другий — севському воєводі.

[2] Шлях із Запоріжжя на північ східною стороною Базавлука. У верхів'ях Базавлука він повертав на захід, до верхів'їв Саксагані та Жовтої Води.

[3] Стефан Потоцький.

[4] Микола Потоцький.

[5] Іслам-Гірей.

[6] В оригіналі: присислал

чини тих же незбожних неприятелей єго і наших, которих єст много королями в землі нашой, за чим земля теперь власне пуста. Зичили бихмо собі самодержца господаря такого в своєй земли, яко ваша царская велможност, православний хрестиянский цар, азали би предвічноє пророчество от христа бога нашего ісполнилося, што все в руках єго святоє милости. В чом упевняєм ваше царскоє величество, єсли би била на то воля божая, а поспех твуй царский зараз, не бавячися, на панство тоє наступати, а ми зо всім Войском Запорозким услужить вашой царской велможности готовисмо, до которогосмо з найнижшими услугами своїми, яко найпилне ся отдаємо. А меновите будет то вашому царскому величеству слишно, єсли ляхи знову на нас схотят наступати, в тот же час чим боржей поспешайся із своєй сторони на їх наступати, а ми їх за божею помощу отсул возмем і да ісправит бог з давних віков ознаймленноє пророчество, которому ми сами себе полецевши, до милостивих нуг вашему царскому величеству, яко найуниженей, покорне отдаємо.

Дат с Черкас, іюня 8, 1648.

Вашему царскому величеству найнизшиї слуги, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким.

Адреса: Наяснійшому с незвитяжоному єго царскому маєстату, величеству государу цару Алексею Михайловичу, самодержцу і обладателю землі московскоє, світилу рускому, пану, пану нам велце милостивому і добродієві до отданя належит.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські грамоти, спр. 27, арк. 2. Оригінал.

Там же, Малоросійські справи, 1648, спр. 2, арк. 10—13. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского писма, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Войска Запорожского [гетман] Богдан Хмельницкий».

Опубліковано: Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. І, стор. 219—221, № 13.

Акты ЮЗР, т. III, стор. 207—208, № 197.

Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 129—130, № 103.

Воссоединение, т. II, стор. 32—34, № 12.

№ 11

1648, червня 8 (18). Черкаси. — Лист до севського воєводи Зам'ятні Леонтьєва з висловленням дружнього ставлення до російського народу

Велможний пане, Замятня Феодорович, столник і воєвода сівский, намісник кашинский.

Доброго здоров'я вашой велможности повіншовавши, поклон свуй найнижший отдаєм.

Нічого іншего не розуміємо, тилко подобно с презреня божего тоє статся мусіло, же і послув вашой велможности, хоч не до нас посланих,

Лист до севського воєводи Зам'ятні Леонтьєва від 8 (18) червня 1648 р.

вдячне принявши, с честю отпускаєм. А просим бога, їх і тебе, аби єс бил ласкавим приятелем Войску Запорозкому, нам, слугам своїм, і до царя єго милости Алексея Михайловича, світила руского, милостовую причиною бит рачил, аби о нас слуг своїх, відал, а ми, як з давна продкове наші з Войска Запорозкого, цару єго милости, вшелякую доброчинност чинили, і тепер при том стоїмо. Строни грамот вашоє велможности до пана Киселя послув ваших, визволивших[1], сами їх отошлем; і на далший просим, аби ваша велможност нам, слугам своїм, Войску Запорозкому, і приятелем ласкавим бит рачил, до которого се пилне отдаємо.

Дат с Черкас, дня 8 іюня, 1648.

Велможности вашой всего добра зичливий приятел і служит рад, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким, рука власна.

Адреса: Велможному, а нам велце ласкавому єго милости пану Замятни Феодоровичу, столнику і воєводі сівскому, намесгникови кишинскому отдати належит.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські грамоти, спр. 27, арк. 2. Оригінал.

Там же, Малоросійські справи, 1648, спр. 2, арк. 14—15. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, что писал в Севеск к Замятне Левонтьеву Богдан Хмельницкой, гетман запорожской, а к Москве тот лист прислан в нынешнем во 156 году, июня в 19 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 208, № 198.

Воссоединение, т. II, стор. 34, № 13.

№ 12

1648, червня (17) 27. Чигирин. — Лист до Адама Киселя з проханням допомогти Запорізькому Війську в збереженні давніх вільностей

Jaśniewielmożny mściwy panie wojewodo bracławski, a nam wielce mściwy panie i dobrodzieju.

Za tak wielką miłościwą łaskę i przyjaźń, którąś wm nasz miłościwy pan i zdawna przeciwko nam sługom swoim oświadczać raczysz, jako i teraz we wszystkich sprawach i dolegliwościach naszych w Rzeczypospolitej miłościwą przyczyną swą być obiecujesz, wielce a uniżenie dziękujemy w. mci swemu miłościwemu panu. A strony ordy oznajmujemy w. m. swemu miłościwemu panu, że już tegoż czasu, jakośmy zaraz po tej porażce wojska polskiego wziąwszy wiadomość pewną o śmierci ś. pamięci j. kr. m. pana naszego miłościwego, nie życząc dalej zniszczenia i zguby ojczyzny naszej, od Białej Cerkwi zaraz nazad się powrócili i orda musiała się

[1] Мабуть, повинно бути: визволивши їх.

wrócić. Czego i tak bardzo żałujemy, że i choć nie z naszej przyczyny krwie chrześcijańskiej tak wiele się rozlało i w niewolą bisurmańską porzło, co daj panie boże, aby już na tym dosyć. Ale jako dochodzą nas wiadomości, że znowu z niektóremi ich mściami pany senatorami pod Łuckiem wojsko ściąga się na nas wojować; poniewoli znowu musiemy o swoich głowach przemyślać, czegobyśmy nie życzyli, aby do gorszej zguby nie przyszło, gdyż my już uniwersały swoje rozesłali po wszystkiej Ukrainie, aby żaden tak z Wojska naszego Zaporoskiego, jako i inszych z poddanych szlacheckich tej zamieszaniny i szarpaniny poprzestali pod srogim karaniem, życząc tego, abychmy przy pierwszej łasce j. kr. mości, którego nam [1] pan bóg z łaski swej świętej zechce podać i wszystkiej Rzeczypospolitej, zostawać mogli. Jednakże wierząc przezacnemu pisaniu w. m. naszego miłościwego pana, że nas sług swoich wielmożność wasza upewniać pokojem i przebaczeniem od Rpltej raczysz, nikomu inszemu nie dufamy w tym jako wm. swemu miłościwemu panu i dobrodziejowi, w czym i do końca wielce a uniżenie upraszamy waszej pańskiej wielmożności, abyś w. m. nasz miłościwy pan, pokazawszy tę miłość swoją nad nami dawnemi sługami swemi, i do wszystkiej Rzpltej powagą swą złożyć się raczył, jakobyśmy przy dawnych prawach i wolnościach naszych wojskowych zostawać mogli. A co w. m. nasz miłościwy pan pomyślić był raczył z łaski swej pańskiej nas sług swoich bytnością nawiedzić, bardzo byśmy temu radzi patrzyć na dobre zdrowie w. m. swego miłościwego pana, od którego bychmy mogli sobie wziąć radę, jako z sobą mamy postąpić. Za miłościwy podarunek, który nas według pisania od w. mści naszego miłościwego pana przez ojca Łaska doszedł, wielce uniżenie w. m. swemu miłościwemu panu dziękujemy, którą tę miłościwą łaskę w. m. swemu miłościwemu panu z każdym czasem na wszelkie rozkazanie wielmożności waszej odsługiwać i wszystkim dobrym zadziaływać gotowiśmy. Do której się [2] z najniższymi służbami swemi jako najpilniej oddajemy.

Dan z Czeheryna, 27 iunii a. 1648.

Wielmożności waszej panu naszemu miłościwemu waszego dobra życzliwy słudzy i podnóżkowie, Bohdan Chmielnicki, starszy z Wojskiem Zaporoskim, ręką swą.

[Цидула]

Dla boga, mój miłościwy panie, proszę wmść, abyś mi wmć mój miłościwy pan słowami i obietnicami swemi zawieść w tym nie raczył, bom się na słowa w. mść mego miłościwego pana ubezpieczywszy, ordzie kazałem z ziemie naszej wywrócić i samem z wojskiem się wrócił, aby według przysiężonego słowa i paktów w. mć. naszego miłościwego pana dosyć się stało, boby to właśnie, strzeż boże czego, na duszy w. mści zawisnąć miało. W czym wszystkim nadzieja w panu bogu.

---

[1] Гавр.: nasz; в інших текстах: nam.

[2] Гавр.: do którego; в інших текстах: do której się.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 225, стор. 84—85. Копія; № 231, стор. 175. Копія.

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопруссьських станів, сигнатура 300, 29, № 129, арк. 117—117 зв. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 5, арк. 1—2. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 219/1—2.

Опубліковано: Шайноха, т. II, стор. 354—355, № 30.

Равіта-Гавронський, стор. 97—98.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане брацлавський воєводо, а нам вельми милостивий пане і добродію.

За таку велику милостиву ласку і приязнь, яку в. м., пан наш милостивий, здавна до нас виявляєш і нині нашим заступником у всіх наших справах і турботах у Речі Посполитої бути обіцяєш, покірно дякуємо в. м-ті, нашому милостивому панові. А щодо орди повідомляємо в. м., нашого милостивого пана, що коли відразу після поразки польського війська ми одержали звістку про смерть св. пам'яті й. кор. м-ті, пана нашого милостивого, то, не бажаючи знищення і загибелі нашої вітчизни, зараз же від Білої Церкви назад повернули, і орда також мусила повернути. Ми дуже шкодуємо, що, хоч і не з нашої вини, так багато християн крові своєї пролило і в бусурманську неволю пішло. Дай господи боже, щоб це більше не повторилося. Але до нас доходять чутки, що деякі їх м-ті пани сенатори під Луцьком військо збирають, щоб знову проти нас воювати, і ми мимоволі мусимо думати про те, як зберегти своє життя. Ми не бажаємо, щоб до більших втрат дійшло, а тому розіслали по всій Україні універсали про те, що кожен, як з нашого Війська Запорізького, так і з інших шляхетських підданих, під страхом суворої кари ці бунти і заворушення мусить припинити, щоб ми у найбільшій ласці й. к. м-ті, якого господь бог з ласки своєї святої нам і всій Речі Посполитій охоче дасть, залишитися могли. Однак віряче достойному листу в. м., нашого милостивого пана, в якому нас, слуг своїх, зволиш запевняти у тому, що буде мир і прощення від Речі Посполитої, ми нікому іншому не довіряємо, крім в. м., нашому милостивому панові і добродію, і найпокірніше просимо вашу панську вельможність, щоб в. м., наш милостивий пан, виявивши милість до нас, давніх слуг своїх, і використавши свій вплив, перед усією Річчю Посполитою клопотатися зволив, щоб ми при давніх наших правах і вільностях залишитися могли. А коли б в. м., наш милостивий пан, зволив з ласки своєї панської нас, слуг своїх, відвідати, ми були б дуже раді доброму здоров'ю в. м-ті, пана нашого милостивого, і попросили б у вас поради, як нам далі бути. За ласкавий подарунок, про який в. м., наш милостивий пан, писав і який ми одержали через отця Ласка, найпокірніше дякуємо в. м., нашому милостивому пану. За цю милостиву ласку ми завжди при будь-якому наказі вашої вельможності віддячити і добром відплатити готові в. м., панові нашому милостивому, якому з найпокірнішою службою віддаємося.

Даний з Чигирина, 27 червня 1648 р.

Вельможності вашої, пана нашого милостивого доброзичливі слуги й підніжки Богдан Хмельницький, старший, з Військом Запорізьким, власною рукою.

[Цидула]

Ради бога, мій милостивий пане, прошу в. м-ть словами і обіцянками своїми нас не обманути, бо, повіривши словам в. м-ті, мого милостивого пана, я наказав орді залишити наші землі і сам повернувся з військом, згідно з заприсягнутим словом і пактами в. м-ті. А коли тепер що станеться, то це тягарем ляже на душу в. м-ті. В усьому цьому надія на господа бога.

№ 13

1648, червня 17 (27). Чигирин. — Універсал про недоторканність майна Густинського монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким.

Всім вобец і каждому зособна, кому би о том відат належало, до відомости доносим, іж нам жалосне ся ускаржали господинове монастира Густинского на нікоторих своявольников, которие, запомневши боязни божое, важатся їм кривду чинит в добрах їх. В том такового каждого сурове напоминаєм, аби ся от того погамовавши, оних отцев при которих ми кривде стоїмо, занехавши, при впокойном житю їх зоставляли, кгди бижте, який бил противний напоминаню нашему і важился на них самих і на добра їх наступоват, злецилихмо тоє Івану Мелниченку, полковнику прелуцкому, аби їх, яко неприятелей, громил і забиял, иначей не чинячи.

Дат с Чигирина 17 июня 1648.

Іоан Демкович, писар військовий рукою [власною].

На звороті: От єго милости пана гетмана Хмельницкого 1648 года, іюня, 17 дня.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, спр. 60, арк. 1. Оригінал.

№ 14

1648, червня 20 (30). Чигирин. — Лист до хотмизького воєводи Семена Болховського з повідомленням про перемогу над польським військом і з проханням подати допомогу у боротьбі проти польської шляхти

Велможний княз Семион Микитович, воєвода Болховской.

Доброго здоровя і всего добра од господа бога в. м. зичим.

Не сподівалихмося того по царскому величеству великого царя і князя Алексія Михайловича і по вас самих, православних хрестиян, штоби єсте на віру нашу хрестиянскую, однакую з вашою, міли наступоват, а на нас ляхом помагат, чого єсмо по вас досвідчили през посланці ваши Тимофія Степановича Милкова і інних з ним. Із грамоти вашой добре єсмо вирозумели, же сте присилали до пана Киселя, воєводи браславского, ознаймуючи о том, же з людом немалим на границе своєй скупившися, в річи на татаре, а болш на самих нас хотіли єсте ляхом помагат. Але бог сам творец наш моцний єст, што схочет, то учинит к тому часу рат ваша не посліла, а тепер іж господ бог помог нам того

неприятеля звоєват, теди даємо вам знат, єсли би другим разом зхотіли з нами воєват, хочете ль нам бит приятелями, теди нам на помоч прибивайте, а ми вам так же, кгди се в чом трафит може, повинни будемо тим же способом на услугу вашу с кождим часом заділоват і одслуговат. При том оддаємо се пилно в ласку і приязн вашу.

Дан с Чигирина, дня 20 юніа, 1648.

Вашему величеству всего добра зичливий приятель і рад служит, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его королевской милости Запорозким.

Адреса: Велможному приятелеви нашему князю Семену Микитичу воєводі Болховскому отдат належит.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські грамоти, спр. 29, арк. 2. Оригінал.

Там же, Малоросійські справи, 1648, спр. 4, арк. 2—3. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского писма, каково писал в Хотмишской ко князю Семену Болховскому Богдан Хмелницкой, а к Москве тот лист прислан в нынешнем во 156 году, июля в 2 день».

Там же, ф. Розрядний приказ, Московський стіл, стовп. 169, арк. 332, 334—335. Переклад, з заголовком: «Список с листа Запорозково Войска гетмана Богдана Хмельницкого, что прислан в Хотмишской к воиводе ко князю Семену Никитичю Болховскому с хотмышанином с Тимофеем Милковим, а в листу написано».

Опубліковано: Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 227—228, № 18.

Акты ЮЗР, т. III, стор. 222—223, № 210.

Акты Московского государства, т. II, стор. 230—231, № 356.

Воссоединение, т. II, стор. 49, № 20.

№ 15

1648, липня 2 (12). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав Густинського монастиря на його володіння і про заборону записувати в козаки монастирських підданих

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его королевской милости Запорозким.

Всім вобец і кождому зособна, кому о том відати будет належало, а меновите козаком войска нашего в Прилуце будучим. Жадали от нас господинове отцеве монастира общежителного Густинского, іж маючи от благочестивих князей і панов побожних христіянских ктиторов на церков божію і на хвалу імени его святого надане за отпущеніє гріхов своїх немало кгрунту для виховання мешкаючих при том святом місцу, чого они приспособивши собі старанєм і працею своєю кгрунту і футора, а при нем і для помочи своеї приспособили людей убогих, меновите на Мацнєвці. Прето просили нас, аби з їх кгрунтов і футоров до войска подданих їх не приймовали і їх кгрунтов, так і лісов, яко і сіножатей і пасік без жадних перешкод і турбаций, што ми на їх прозбу, яко бо-

гомолцов своих вцале, без жадного нарушеня заховуємо, под ласкою нашею. А хто би міл оним през сей наш лист перешкоду і кривду чинити, теди ми такового, яко незбожного і непріятеля церкви божей, карати росказуєм. На што ми сей наш лист под печатю войсковою і с подписом руки нашоє власноє даєм.

Писан в Чегерине, дня 2 іюля, року 1648.

Богдан Хмельницкий, гетман рукою власною.

На звороті: Лист даний першого р[оку] от єго м. п. г. жеби [в кгрунтах не чинили кривд і козаков не приймували.

На арк. 2: Лист от єго милости пана гетмана Хмельницкого, жеби кривди в кгрунтах не чинено і козаков з подданих монастирских не уписовано.

Іншим почерком: 1648 года, іюля 2 дня.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Густинський монастир, оп. 1, спр. 4, арк. 1—2. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 99, т. I, арк. 54. Копія.

Опубліковано: Мякотин В. А., Очерки социальной истории Малороссии («Русское богатство», 1912, № 9, стор. 120).

Мякотин В. А., Очерки социальной истории Украины в XVII—XVIII вв., т. I, в. I, Прага, 1924, стор. 72.

Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 147—148, № 122.

№ 16

1648, липня 2 (12). Чигирин. — Універсал прилуцьким сотникові і отаманові про покарання учасників нападу на Густинський монастир на чолі з Костем Карпенком та Карпом Лихим

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозским.

З великою жалостю дошло нас відати, іж от незбожних а наддер своволних людей, а барзій поганов місца святиє монастира внівеч обернули і доценту спустошили, за што ми от давних часов голови свої покладаєм, за віру нашу православную і за цілост домов божиіх, а тепер, где би їм болший ратунок, яко от синов церковних бил, то єще барзій зпустошене, за што пилно того всім нам постерігати потреба, боячися от господа бога срокгого караня, аби болшей того не было. А той монастир Густинский іноков велице побожних нападши, своволниє Костя Карпенко і Карп Лихий з купою немалою зпустошили, чернцов окрутне мордовавши, збили, а інших людей, ктиторов місца того святого, насмерть позабивали, речи і спряти церковниє кгвалтовне пошарпали. Прето росказуєм пану сотнику і атаманови прилуцкому, аби єсте і сами, ужалившися так великоє кривди божоє тих здрайцов поймали

і до нас не отсилаючи, сурове карали ведлуг їх заслуги і декрету от нас в войску виданого. Єсли би теж што-колвек церковного било, і у которого-колвек, люб шляхецкого в монастиру побраного, теди аби все до монастира било поотдавано, іначей не чинячи под срокгостю войсковою.

Писан в Чегерині, дня 2 іюля, року 1648.

Богдан Хмельницкий, гетман рукою власною.

На звороті: От єго милости пана гетмана на тих, што монастир шарпали под час войни.

Іншим почерком: Універсал Хмельницкого 1648 року виданий, місяця іюля 2 дня.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, спр. 61, арк. 1. Оригінал

№ 17

1648, липня 11 (21). На Росаві. — Лист до путивльського воєводи Никифора Плещеєва з проханням, щоб Росія подала допомогу у боротьбі проти польської шляхти

Велможному пану Никифору Юревичу Плещієву, воєводі путивскому, доброго здоровя і всего добра от господа бога міти зичим.

Не сподівалихмося того по вас, штоби єсте ляхом, недовіркам на нас православних хрестиян, на братю свою, помочи войсками своїми давали, і як тепер взяли єсмо певную відомост, же з ляхами на нас хочете воєвати, бо посланца вашего, єдучого от князя Вишневецкого з листами, меновите Іоан Трифонов, поймали єсмо, с которих листов добре єсмо вирозуміли, хоч то писали єсте в річи на татаре кримскиє дати помочи, а досит відали, же не с татари, але з нами, с козаками ляхи завоєвались, што да[й] боже, аби і каждий неприятел наш Войска Запорозкого так шиї уламал і потіхи не относил, як тепер ляхув бог нам помогл надтлумити. Ми не того зичимо осудареви православному, цареви християнскому, московскому Олексієви Михайловичови, жеби он міл на нас воєвати, але зичимо єго царскому величеству того, штоби он, — теперь час маєт, — на ляхи ішол воєвати, азали би дал бог, штоби он ляхом і нам паном і царем бил одноє віри греческоє, яко православний цар християнский, што би тиє ляхове за нашу віру з нами болшей бится і наступовати не важилися. А о тоє посланец ваш і ви сами на нас не мійте за зле, же ведлуг тих листов ваших, противних на нас, того посланца вашего били єсмо задержали. Єднак же, сподіваючис по вірі вашой, же нам і собі неприятелями бит не схочете. При том отдаємося пилно любовной приязни вашой.

Дата на Расяві, іюля, дня 11, 1648.

Вашему величеству всего добра зичливі приятелі Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким, рука власна.

Адреса: Велможному Микифору Юревичу Плещієву, воєводі путивскому, приятелеви нашему отдати належит пилне.
Відмітка про одержання: 156-го году, июля в 29 ден привез лист путивлец Иван Трифонов.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські грамоти, спр. 30, арк. 2. Оригінал.
Там же, Малоросійські справи, 1648, спр. 3, арк. 4—5, 6—8. Переклад (два примірники), з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал в Путивль к воеводе к Микифору Плещееву Богдан Хмельницкой, гетман запорожской, а к Москве тот лист прислан в нынешнем во 156-м году, августа в 6 день».
Опубліковано: Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 243—244. № 28.
Акты ЮЗР, т. III, стор. 228, № 218.
Воссоединение, т. II, стор. 55—56, № 25.

№ 18

1648, липня 17 (27). Паволоч. — Універсал про заборону Запорізькому Війську чинити шкоди в маєтностях литовських панів

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego królewskiej mci Zaporowskim.

Wszem wobec i każdemu zosobna, komuby o tym wiedzieć należało, do wiadomości donosimy, iż my mając z dawnych czasów wielką miłość i łaskę z ich mć panami Księstwa Litewskiego, jaka[1] w ekspedycjach różnych przy boku jego królewskiej mości i wszystkiej Rzeczypospolitej od ich mćw panów naszych miłościwych bywała, luboście teraz ich mć panowie Polacy wojowali z nami, czegośmy nigdy nie życzyli, aby się krew chrześcijańska lała, musiało się to stać z przejrzenia bożego za nastąpieniem nieprzyjaciół naszych, którym niech sam pan bóg sądzi według zamysłów i początków ich; w tym razie wszelakiego kozaka napominamy, aby się[2] w majętnościach jaśniewielmożnych i wielmożnych ich mćw panów senatorów Wielkiego Księstwa Litewskiego, panów naszych miłościwych, od Wojska Zaporoskiego, to jest od kozaków, żadna krzywda nie działa, inaczej nie czyniąc, pod srogością wojskową na swawolnego.

Datum w Pawoloczy, dnia 17 iulii roku pańskiego tysięcznego sześćsetnego czterdziestego ósmego.

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego królewskiej mości Zaporoskim, ręką swą.

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Чарторийських, рук. 964, арк. 133. Переклад на польську мову.

---

[1] У фотокопіях: jak.
[2] У фотокопіях: abyście.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 201, арк. 6. Фотокопія.
Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 374/6.
Опубліковано: Z dziejów Ukrainy, стор. 410 (скорочений текст).

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман з його королівської милості Військом Запорізьким.
Всім взагалі і кожному зокрема, кому про це відати належить, доводимо до відома, що ми з давніх часів користувались великою милістю і ласкою їх м-тей панів литовських, як: брали участь у різних походах його королівської величності і всієї Речі Посполитої, і незважаючи на те, що їх м-ті пани поляки воювали з нами проти нашої волі, бо ми не хотіли, щоб кров християнська лилася і це сталося з провидіння божого через напад наших ворогів, яких нехай сам господь бог судить, попереджаємо кожного козака, щоб у маєтках ясновельможних і вельможних їх м. панів, сенаторів Великого Литовського князівства, панів наших милостивих, Військо Запорізьке, тобто козаки, нікому не заподіяли кривди, під військовою карою на свавільного.
Даний в Паволочі, дня 17 липня 1648 року божого.
Богдан Хмельницький, гетьман з його королівської величності Військом Запорізьким, власною рукою.

№ 19

1648, липня (19) 29. Паволоч. — Лист до коронного стражника Самійла Лаща про передачу йому маєтностей князя Вишневецького

Wielmożny mści panie strażniku koronny, a nam wielce miłościwy panie i przyjacielu.

Pan bóg na to świadkiem, żechmy tego nigdy nie życzyli, aby się krew chrześcijańska lała, jednakże to musiało być za nastąpieniem z wojskiem pana Potockiego na nas z przejrzenia bożego. Usłyszawszy my jako najniższe sługi j. k. m. i wszytkiej Rzeczypospolitej o zejściu z tego świata ś. pamięci króla j. mći [1], rzewnie tego odżałować nie mogąc, ordę zawróciwszy i posłów naszych do j. k. m. i wszystkiej Rzeczypospolitej, oświadczając wierność i poddaństwo swoje, wyprawiliśmy, życząc sobie tego pod taki żałośny czas Korony Polskiej, aby przy całości i my, jako wierni słudzy j. k. m. i wszystkiej Rzeczypospolitej, będąc nieodmiennemi, przy spokojnym życiu zostawać mogli. Który niewpokój i wojnę pod interregnum książę Wiśniewieckie, nie respektując na to, żechmy go jako w rękach mając, zza Dniepru, obesławszy listami naszemi, upewniając go tak na zdrowiu, jako i wszytkich majętnościach, i sług j. m., wszczął, pono chce być naśladowcą pana Potockiego, jakośmy zrozumieli z listów od ks. Wiśniewieckiego do Moskwy pisanych, ażali jego zamysł pan bóg inaczej obrócił.

---

[1] Владислав IV.

Jako i w. m. naszego wielce m. pana na starość lat i krwawe zasługi w różnych ekspedycjach j. k. mci i wszystkiej Rzeczypospolitej nastąpiwszy, z dziedzictw i starostw w. m. n. m. p. oraz wprzód do niełaski j. k. m i wszytkiej Rzeczypospolitej wypędził. O czym tak rozumiemy, tego w krótkim czasie pan bóg skarze. Jednakże my na to pamiętając, że w. m n. m. pan i przyjaciel nasz, pod nieszczęśliwy upadek i udanie nasze do pana chorążego koronnego [1], gdyż już przyszło było nam do pożegnania tego świata, przyczyną być raczył, za co pan bóg w. m. naszemu m. panu i dobrodziejowi nagrodą wieczną niech będzie, żem jeszcze z łaski bożej zdrów, tedy my mając taką miłość od w. m. n. m. pana, usługami naszemi odwdzięczać gotowiśmy, a względem nieprzyjaźni wielkiej księcia Wiśniewieckiego przeciwko nam i Wojsku Zaporoskiemu, jako i w. m. m. m. panu nieprzyjacielem jest, życzymy sobie tego, abyś w. m. m. m. pan i dobrodziej na starość lat swoich i krwawe zasługi i odwagi przy spokojnem życiu na odmianę dziedzictw i starostw swoich, na Łubniach i wszystkim Zadnieprzu, majętnościach księcia Wiśniowieckiego, jako pan zostawać raczył i do nas przyjaciół swoich wiecznych pośpieszał się, gdyż my dodamy w. m. m. m. panu tak kozaków godnych z wojska naszego z armatą, jako i ordy, ilebyś w. m. m. m. p. potrzebował, aby ten nieprzyjaciel w. m. m. m. p. i nasz ks. Wiśniewiecki, który się nad wszytką Rzeczypospolitą i ich mm. pp. senatory wynosi, pociechy zdradą swą nie odnosił.

A ponieważ tak wielka miłość jaśnieoświeconego księcia j. m. Zasławskiego, wojewody sandomirskiego, p. n. m., z przodków j. m. przeciwko nas, najniższych sług swoich, jakośmy zrozumieli z listu księcia j. m., we wszytkich prośbach naszych racz w. m. m. m. p. z łaski swej pańskiej do księcia j. m. być przyczyną, a cokolwiekby książę j. m. p. n. m. miał zamyslu pod taki czas, żeby się z miłościwej łaski swej pańskiej z najniższemi slugami swemi raczył się znosić i z nami nie zawodzić, gdyśmy w takim doznaniu łaski i przyjaźni z przodków księcia j. m. p. n. m., za najmniejszym pisaniem listowem gotowiśmy na usługę ks. j. m. A w ostatku wielce a uniżenie prosiemy, abyś w. m. m. m. pan był przyczyną za j. m panem Kolontajem, który posłem do nas od księcia j. m., którego zawsze wdzięcznie jako przyjaciela przyjmujemy, aby był na onego łaskaw, gdyśmy uniwersały na wszystkie majętności księcia j. mci za żądaniem j. m. pana Kolontaja wydać surowie rozkazali, aby w całości majętności zostawały. prócz Makarowa, i powtóre uniżenie prosiemy abyś w. m., m. m. pan, nie wątpiąc nic, z osobą, by i samowtór, raczył się pośpieszać. Nie powierzając wszystkiego w liście naszym, gdy pan bóg w. m., m. m. p., do nas, przyjaciół swoich, raczy przyprowadzić, wtenczas się o wszytkiem naradzimy, bo już kilka listów do w. m., m. m. p., przez różne osoby pisaliśmy, tak rozumiem, że żaden nie doszedł. Ale teraz skoro to pisanie moje w. m. m. m. p., oddane będzie, tedy się racz pośpieszać do nas slug swoich i księcia j. m., p. n. m., racz prosić, aby w nieodmiennej łasce swej pańskiej chować raczył i łaskawym był jako i przedtym. A przytym odda-

[1] Олександр Конецпольський.

jąc z najniższemi usługami naszemi, życząc tego, aby pan bóg w. m. m. m. pana w dobrym zdrowiu według zamysłu naszego i wszytkiego Wojska Zaporoskiego do nas przyniósł.

W Pawołoczy, 29 Juli 1648.

W. m. m. m. panu i dobrodziejowi cale życzliwy przyjaciel i najniższy sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim, ręką swą.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 225, стор. 113. Копія.

Опубліковано: Шайноха, т. II, стор. 371—373, № 41.

Переклад

Вельможний пане коронний стражнику, а нам вельми милостивий пане і приятелю.

Господь бог свідком, що ми ніколи не хотіли, щоб кров християнська лилася. Однак це сталося з провидіння божого через те, що пан Потоцький з військом напав на нас. Почувши про смерть св. пам'яті й. м-ті короля, ми, як найнижчі вірнопіддані і слуги й. к. м. і всієї Речі Посполитої, жалкуючи за ним гірко, орду завернули і до й. к. м-ті і всієї Речі Посполитої послів направили, щоб і ми, незмінні і вірні слуги й. к. м. і всієї Речі Посполитої, у цей сумний для Польської держави час могли живими залишитися і спокійно жити. Та в цей неспокій і війну під час міжкоролів'я князь Вишневецький, незважаючи на те, що ми, майже маючи його в руках, посилали йому з-за Дніпра листи, в яких гарантували життя, всі маєтності і слуг й. м., вирішив, мабуть, наслідувати пана Потоцького, про що ми довідалися з листів кн. Вишневецького, написаних у Москву. Але господь бог його задум інакше обернув.

Отак і в. м., нашого вельми милостивого пана, кн. Вишневецький спочатку в неласку й. к. м-ті і всієї Речі Посполитої ввів, а потім на старості літ заслуг, здобутих кров'ю у різних походах й. к. м. і всієї Речі Посполитої, позбавив і з спадкових маєтків і староств вигнав. Ми думаємо, що за це його господь бог незабаром покарає. Однак, пам'ятаючи про те, що коли з нами стався нещасний випадок і ми, мало не попрощавшись з життям, звернулися до пана коронного хорунжого, в. м., н. м. пан і приятель, зволив клопотатися за нас, дякуючи чому я з ласки божої лишився живий, за що нехай господь бог нашому панові і добродієві вічною нагородою буде, ми готові віддячити вірною службою. Враховуючи вороже ставлення князя Вишневецького до нас і до Війська Запорізького, який є ворогом і в. м., м. м. н., а також бажаючи, щоб в. м., м. м. пан і добродій, за свої заслуги і відвагу на старості літ міг спокійно жити, ми пропонуємо в. м. панові замість спадкових маєтків і староств у Лубнах і всьому Задніпров'ї маєтки князя Вишневецького зайняти і до нас, своїх споконвічних приятелів поспішити, бо ми в. м., м. м. пану, додамо як гідних козаків з нашого війська з гарматою, так і орди, скільки в. м. м. панові потрібно буде, щоб той наш і в. м., м. п., ворог, кн. Вишневецький, який над усією Річчю Посполитою і їх мм. пп. сенаторами заноситься, не мав втіхи від своєї зради.

А тому що ми, зазнавши такої великої ласки ще від предків князя й. м. Заславського, сандомирського воєводи, п. н. м., і від цього самого до нас, найнижчих слуг своїх, про що ми дізналися з листа князя й. м., зволь в. м., м. м. п., з ласки своєї панської в усіх проханнях наших клопотатися перед князем й. м., і якщо князь й. м., п. н. м., з милостивої своєї панської ласки захоче з найнижчими слугами своїми зноситися і не підведе нас, тоді ми, зазнавши такої ласки і приязні від предків й. м., п. н. м., і від нього самого, одержавши лист, готові служити кн. й. м. А на закінчення найпокірніше просимо, щоб в. м. м. пан був заступником й. м. пана Колонтая, посла до нас від князя й. м., якого ми завжди щиро приймаємо як приятеля, а ми на прохання пана й. м. Колонтая суворо наказали видати універсали, щоб всі маєтності князя й. м. Колонтая, крім Макарова, цілими залишилися. Вдруге покірно просимо, щоб в. м., м. м. пан, нескільки не сумніваючись, сам або з кимось вдвох до нас зволив поспішати. Не довіряю всього в цьому листі, а коли господь бог в. м., м. п., до нас,

своїх приятелів, зволить привести, тоді про все порадимося, бо ми вже кілька листів до в. м., м. п., писали і передавали через різних осіб, але я думаю, що ні один з них до вас не дійшов. Та тепер, як тільки цей мій лист в. м., м. м. п., вручений буде, зволь поспішати до нас, слуг своїх, і князя й. м., п. н. м., зволь просити, щоб до нас, як і раніше, незмінну ласку свою панську зберіг. При цьому віддаємося з найнижчою службою нашою, бажаючи від всього Війська Запорізького, щоб господь бог в. м., м. м. пана, в доброму здоров'ї до нас привів.

В Паволочі, 29 липня 1648.

В. м., м. м. пана і добродія, доброзичливий приятель і найнижчий слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким, власною рукою.

№ 20

1648, липня (20) 30. Паволоч. — Лист до князя Владислава Домініка Заславського з повідомленням про те, що князь Вишневецький розпочав нову війну

Jaśnieoświecone m. książę Zasławskie, a nam wielce m. panie i dobrodzieju.

Widzi pan bóg, że my będąc nieodmiennemi sługami Rzeczypospolitej, jako i w. ks. m., pana naszego wielce miłościwego, życzylibychmy sobie tego serdecznie, abychmy przy pokoju zostawać mogli. Jednakże za nastąpieniem księcia j. mci Wiśniewieckiego, nie respektując na to, żechmy go, jako w rękach mając, wolno zza Dniepru wypuścili, upewniając go we wszystkim, poniewolnie musielichmy się ze wszytkim wojskiem ruszyć; wyrozumiawszy najbardziej tak z uniwersałów na Zadnieprze księcia j. mci pisanych, jako i z listów do Moskwy, który uniwersał j. ks. mci, panu naszemu wielce miłościwemu i kopie listu do Moskwy pisanego przesyłamy dla przeczytania, — nic inszego, tylko to nas pobudziło. A my tego życzyli, aby już na tym dosyć, co się stało z przejrzenia bożego, aby się więcej krew chrześcijańska nie lała, o czym i posłów naszych do j. k. mci i wszytkiej Rzeczypospolitej z najniższą pokorą naszą wyprawiliśmy, o których wielce a uniżenie prosiemy w. ks. m., gdy się jako najprędzej powrócą, tedy z listów ich mciów pp. senatorów i wszytkiej Rzeczypospolitej wyrozumiawszy sam się ze wszytkim wojskiem wrócę i ordzie oraz rozkażę się wrócić, aby więcej we krwi chrześcijańskiej nie brodzili, i tak swych ustawicznie od czat i szarpaniny niczym inszym, tylko mieczem hamuję, aby tego nie było. Ponieważ taką wielką miłość od w. ks. m. przeciwko nas, najniższych sług swoich, z przodków w. ks. m., pana naszego miłościwego, oświadczać raczysz, z czego my będąc wielce ucieszeni, podziękowawszy wprzód panu bogu za to, na wszelakie rozkazanie i usługę w. ks. m. jesteśmy gotowi, pod taki upadek Korony Polskiej. Tylko wielce a uniżenie p. n. m. upraszamy, racz w. ks. m., p. n. m., z nami, najniższemi sługami swemi, we wszytkim się znosić, dla czego uniwersał daliśmy j. m. p. Kołątajowi, aby poseł od w. ks. m. zawsze był wolno przepuszczo-

ny w drodze, tak od naszych, jako i od ordy, która w prędkim czasie będzie. Jako też według żądania j. m. pana Kołątaja do kilka miast uniwersały rozkazałem wydać surowe, aby majętność w. ks. m., p. n. m. i dobrodzieja wcale zostawała od wojska naszego, o co się pilnie staramy, aby się i najmniejsza krzywda w dziedzictwach w. ks. m. nie działa i sługom w. ks. m. A zatym życzemy sobie tego, abychmy oczywisty pokłon nasz najniższy w. ks. m. oddawszy, i sami ze wszytkim Wojskiem Zaporoskim na ten czas najniższe i zwykłe usługi nasze pilnie oddajemy.

Dan w Pawołoczy die 30 iulii 1648.

W. ks. m. p. n. m., najniższy sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 225, стор. 112—113. Копія.

Опубліковано: Памятники, т. I, відділ III, стор. 162—163, № 32.
Памятники, вид. 2, т. I, відділ III, стор. 162—165, № 32.
Міхаловський, стор. 96—97, № 51.
Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 255—256, № 36.

Переклад

Ваша світлість князю Заславський, а нам вельми милостивий пане і добродію.

Бачить господь бог, що ми, незмінні слуги Речі Посполитої і в. к. м., пана нашого вельми милостивого, дуже хотіли б жити у мирі. Однак ми мимоволі мусили вирушити з усім військом через те, що князь й. м-ть Вишневецький виступив проти нас, незважаючи на те, що ми, захопивши його, випустили з-за Дніпра, гарантуючи йому все. Про це ми дізнались і з універсалів князя й. м-ті, писаних на Задніпров'ї, і з листів у Москву — універсал й. к. м-ті, пана нашого вельми милостивого, і копію листа, написаного у Москву, посилаємо для прочитання; зрозуміло, що не що інше, тільки це спонукало нас до виступу. А ми бажаємо, щоб те, що з провидіння божого сталося, уже скінчилось, щоб кров християнська більше не лилася, для чого і послів наших до й. к. м-ті і всієї Речі Посполитої з найбільшою покорою відправили і найпокірніше просимо в. кн. м. якнайшвидше їх повернути. І якщо з листів їх м-тей пп. сенаторів і всієї Речі Посполитої я зрозумію, що ви хочете миру, то сам з усім військом повернуся і орді накажу повернутися, щоб більше по крові християнській не бродила, а своїх від наїздів і шарпанини не чим іншим, тільки мечем приборкую, щоб вже більше це не повторилося. Через те що таку велику милість в. кн. м. до нас, найнижчих слуг своїх, від предків в. кн. м., пана нашого милостивого, виявляти зволили, чим ми дуже тішимося і, подякувавши за це спершу господові богу, при такому занепаді Польської Корони готові до виконання будь-якого наказу й несіння служби й. кн. м. Тільки найпокірніше п. н. м. просимо, зволь в. кн. м., п. н. м., з нами, найнижчими слугами своїми, у всьому радитися, для чого ми дали універсал й. м. п. Колонтаєві, щоб посла від в. кн. м. завжди вільно пропускали по дорозі і як наше військо, так і орда, яка незабаром прибуде. Також, на бажання й. м. пана Колонтая, я наказав у кількох містах видати суворі універсали, щоб маєтності в. кн. м., п. н. м., військо наше залишило цілими, і ми дуже дбаємо про те, щоб в маєтностях в. кн. м. і слугам в. кн. м. найменшу кривду не заподіяли. Отже, бажаємо особисто поклін наш найнижчий в. кн. м. віддати, а самі з усім Військом Запорізьким найпокірнішу і постійну службу нашу старанно віддаємо.

Данний в Паволочі, дня 30 липня 1648.

В. кн. м., п. н. м., найнижчий слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

№ 21

1648, липня 24 (серпня 3). Під Паволоччю. — Лист до путивльського воєводи Никифора Плещеєва з побажанням і далі підтримувати дружні відносини з російським урядом

Велможний пане воєвода путивский, доброго здоровя од господа бога тобі зичим.

Уже то третего посла вашего імаєм [1], жеби потай нас, зноситеся з ляхами нас воєвати. Каждого здорового отпускаєм і ляхов часто імаєм да їх так же одпускаєм, а на бога ся сподіваєм, то он нам, з ласки свої светоє на враги наши дает помоч і побіду. Єстли собі того будете зичити, жеби єсте на нас, на свою віру православную хрестиянскую, міли міч подняти, а ми будем бога прохати, же так же потіхи не однесете, як і хто інший латво нам, кулко бившися межи собою, помирится, а помирившися, на вас обернутся, же за зраду вашу бог вас потлумит. Ми вам зичили всего доброго і цареви вашему пановання і кролевства полского. А при том як себі хочете, так і починайте, хоч за ляхами, хоч за нами, то вам волно. При том вас пану богу поручаєм.

Дат од Паволочи, дня 24 іюля 1648.

Божию милостию всего добра зичливий приятел, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким, рука власна.

На звороті: Велможному пану Никифору Плешчеєву, воєводі путивскому, приятелеви нашему, отдат належит.

ЦДАДА, ф. «Приказные дела старых лет», 1685, спр. 60, арк. 214—215. Оригінал.

Там же, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1648, спр. 5, арк. 1—2. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал в Путивль к воеводе к Микифору Плещееву запорожской гетман Богдан Хмелницкой; а к Москве тот лист прислан августа в 26 день 156-го году».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 233, № 223.

Воссоединение, т. II, стор. 64—65, № 32.

№ 22

1648, липня 29 (серпня 8). Під Костянтиновом. — Лист до хотмизького воєводи Семена Болховського з повідомленням про наступні переговори з Польщею і з проханням подати допомогу у боротьбі проти польської шляхти

Богдан Хмельницкий, божию милостью гетман з Войском Запорозким, тобі, приятелеви нашому, воєводі хотмишскому, князю Семену Никитичу Болховскому доброго здоровя і щасливого поважения от господа бога вірне зичим.

---

[1] Мова йде про путивльця Якова Шулежкіна, якого путивльський воєвода Никифор Плещеєв послав з листом до Адама Киселя. Коли Шулежкін повертався з відповіддю, козаки його затримали і відвели в табір Хмельницького. Через два тижні Хмельницький відпустив його з своїм листом до Плещеєва.

За такую братскую любов, же сте ся до нас одозвали через [1] писанє і дворянина своєго Тимофія Степанова сина Милкова, с приязню і любовю хрестиянскою нашей православной віри, же ляхом на нас помагат не хочете, велико вам за тоє дякуєм, а тоє вам ознаймуєм, же до нас присилают о мир просячи, але ми їм до конца не вірим, яко хитрим людем, бо вони нас так миром і присягою своєю не раз зражают. Стоимо Войском своим Запорозким под Константиновом, а ожидаєм їх с комисією. Поглядимо, якую комисію схотят з нами міти: там оттул, с Пулщі пишут до нас, просячи о мир і о вгоду, а тут по ближних городох, где наша Рус православниї християне живут, імаючи стинают і розмаитиї муки задают і попув, духовних наших, на паль збивают, чого нехай тилко сам бог сє вжалуєт. І не сподіваемся, жеби за таким їх ділом муг бити мир межи нами; але нехай будет так, як господь бог ізволит. Єсли ж послишите, же знову з нами война ся почнет, теди і вам волно на тих же неприятелей ваших і наших скоро наступати: однак маєте люд свуй упоготову; што ми зичим, аби в таком разі православний цар ваш Олексій Михайлович о тоє панство полскоє могл ся постарати. При том отдаємося ласкавой приязни вашой.

Дан спод Константинова, іюля 29, 1648.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Адреса: Велможному воєводі хотмискому князю Семену Никитичу Болховскому, приятелеви нашему належит.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські грамоти, спр. 31, арк. 20. Оригінал.

Там же, Малоросійські справи, 1648, спр. 4, арк. 15—16. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал в Хотмышск к воеводе ко князю к Семену Болховскому Запорожского Войска гетман Богдан Хмельницкий, в нынешнем во 156 году августа в 25 день».

Там же, ф. Розрядний приказ, Приказний стіл, стовп. 569. Переклад, з заголовком: «Список с листа слова в слова, каков лист привез в Хотмышск хотмышанин Тимофей Милков из Литовское стороны от Богдана Хмельницкого».

Опубліковано: Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. І. стор. 253—254. № 34.

Акты ЮЗР, т. III, стор. 233—234, № 224.

Воссоединение, т. II, стор. 66—67. № 34.

№ 23

1648, серпня (9) 19. Уладівка. — Лист до польських комісарів з повідомленням про згоду провести комісію під Костянтиновом

Jaśniewielmożni a nam wielce m. pp. komisarze Rptej.

Jakośmy zrazu, widzi bóg, nie życzyli nic złego przeciwko Rptej i owszem wszelką powinność i posłuszeństwo [2] oddawaliśmy, tak i teraz,

[1] В оригіналі: перез.

[2] Фотокопія: wierne posłuszeństwo zawsze.

lubośmy sobą musieli trącić na tego, który [1] na nas niewinnie następował, jednak pomniąc na krew swoję chrześcijańską, aby się więcej nie lała i z boku się nieprzyjaciel nie cieszył, tak sami nazad, jako i Tatarowie, zawróciliśmy byli. Ale iż teraz za przyczyną książęcia j. mci Wiśniowieckiego, który bezrozmyślnie i nieuważnie na nas się porwał, nie po chrześcijańsku i nierycersko nad narodem naszym chrześcijańskim, niewinnemi duszami, okrutne tyraństwo i okrucieństwo poczynił, nie tylko niewinnych chrześcijanów, ale i duchownych naszych na pal kazał wbijać. Nie dziw by nam, kiedyby to taki prostak robił, jako i z naszej strony Krzywonos, któremuśmy żadnej szarpaniny nie pozwalali, ani do zburzenia miast i palenia [2] pozwolenia dawali, nie umiał się w tem sprawić. To dwóch różnych między sobą mamy, ale przy nas, przy samej głowie, lubośmy mniejszemi w urodzeniu, lepiej jednak na p. boga pamiętamy, że żaden z panów Polaków, który do naszych rąk hetmańskich dostał się, nie jest umorzony i wszyscy są żywi, jako starsi, i młodzi, którychem [3] teraz żywych przy pułkach zastał, i którzy chcieli z ich m. pp. posłami w. m. m. pp. jechać, wolnośmy puszczali. A co z strony komisji pisać w. m. m. panowie raczycie, abyśmy w. m. m. pp. miejsce oznajmili, poradziwszy się z ich m. pp. posłami w. m. m. panów, jako to już na tym miejscu za Konstantynowem z ochotą w. m. m. pp. oczekamy. Co daj boże, aby się szczęśliwie z miłościwą łaską i staraniem w. m. m. pp. jak najprędzej [4] mogło odprawić. Co też wielmożność wasza w pisaniu swoim przypominać raczycie, żeby oboje wojska między sobą stanęły zdaleka, słuszna to, i dawno tak komisja się odprawowała, nie w wielkich pocztach, jakoście w. m. p. obiecali; jakoż właśnie do Konstantynowa zjechać się najlepiej życzę, skąd pobliżu we wszystkiem się z sobą umówiemy i naradziemy, jakoby to najlepiej być mogło, z czego p. bóg niechby był pochwalon. A my jako przedtym, tak i teraz życzemy zostawać wiernemi sługami i poddanemi Rptej. Przy tym z uniżonemi służbami swemi miłościwym w. panom jako najpilniej oddajemy się.

Datt z Uładówki [5], dnia 19 augusta roku 1648 [6].

Wm. w. panów naszych powolni słudzy, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 225, стор. 126—127. Копія.

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Чарторийських, рук. 964, арк. 133—134. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 201, арк. 6—7. Фотокопія.

---

[1] Фотокопія: lubośmy sobą musieli się trącić na tego, który; в інших текстах: lubośmy z sobą musieli się trącić z temi, kto.

[2] Слово palenia — тільки у Міх.

[3] Міх.: którychem; в інших текстах: których.

[4] Слова jak najprędzej — тільки у фотокопії.

[5] У тексті: z Układniki.

[6] Слова Przy tym z uniżonemi... roku 1648 — у фотокопії; в інших текстах назва селища відсутня.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 374/6—7.

Там же, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 139—140. Фотокопія.

Опубліковано: Памятники, т. І, відділ III, стор. 212—215, № 39.

Міхаловський, стор. 167—168, № 68.

Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. І, стор. 276—277, № 46.

Переклад

Ясновельможні, а нам вельми милостиві панове комісари Речі Посполитої.

Бачить бог, що ми, як спочатку не бажали нічого лихого Речі Посполитій, а навпаки, віддавали будь-яку повинність і послух, так і тепер, хоч мусили вдарити на того, хто на нас невинних напав. Однак, пам'ятаючи, що кров християнська не повинна більше литися і ворог наш, дивлячись на це, не повинен тішитися, ми, а також татари, повернули були назад. Але саме в цей час князь й. м-ть Вишневецький нерозумно й нерозважно напав на нас і не по-християнському і не по-рицарському над людом нашим християнським, над невинними душами, люте тиранство й жорстокість учинив, наказавши не тільки невинних християн, але й духовенство на палі садовити. Не дивно було б, коли б це зробив такий простак, як наш Кривоніс, який не може себе стримати, хоч ми не дозволяємо йому ніякого свавілля чинити, міста палити й руйнувати. Адже ж то двоє різних людей. Інша річ у нас, при самій голові, хоч ми й нижчі з народження, але про господа бога краще пам'ятаємо, бо жоден з панів поляків, хто потрапив до наших гетьманських рук, не замордований, і всі живі, як старі, так і молоді, і ті, кого я тепер у полках застав і хто з їх м. пп., послали в. м., м. пп., їхати хотів, ми вільно відпускали. А щодо комісії, як ви в. м. пани зволите писати, щоб ми місце зустрічі призначили, то, порадившись з їх м. пп. послами в. мм. панів, як і раніше за Костянтиновим охоче, в. м., м. пп., чекатимемо. Дай боже, щоб з милостивої ласки і старань ця зустріч щасливо і якнайшвидше відбулася. У своєму листі ваша вельможність зволите нагадувати про те, щоб обидва війська стояли здалека одне від одного. Це правильно, і раніше комісія так відбувалася, а не з великим почтом, як в. м. п. обіцяли. Власне, я під Костянтиновим найбільше хотів би зустрітися, де зблизька ми порадимося і домовимося між собою, як все найкраще має бути, з чого господь бог нехай буде прославлений. А ми як раніше, так і тепер залишаємося вірними слугами і підданими Речі Посполитої. Затим з службою своєю якнайпокірніше віддаємося в. панам.

Даний з Уладівки, дня 19 серпня 1648 року.

В м. наших панів покірні слуги Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

№ 24

1648. серпня (18) 28. Під Куманівцями. — Лист до польських комісарів з запрошенням приїхати під Костянтинів

Jaśniewielmożni a nam wielce miłościwi panowie komisarze Rzeczypospolitej.

Posłańców w. mć naszych mciwych panów, tak pierwszych, jako i teraźniejszego, j. m. pana Kopystyńskiego, których z pokojem i dobrą wolą do nas w. m. m. panowie przysyłać raczycie, wdzięcznie przyjąwszy i mile wysłuchawszy, a uniżenie podziękowawszy, w całości odpuszczamy. Lubo dzień jaki mógł się przy nas w wojsku zabawić, a to z tych przyczyn, że dano nam znać, iż tam w Ostrogu z wojska naszego (lubo bez

wiadomości naszej) kilkaset człeka do pożywienia, boroszna, byli zabiegli, a nie z wojną, na których kilka chorągwi księcia j. mci Wiśniowieckiego napadłszy, poczęli ich dobywać i miasto Międzyrzecz, chrześcijan niewinnych, obywatelów tamecznych, w pień wyścinali. Jestliż to chrześcijańsko? Jako z naszej strony, tak mciów siła popędnych ludzi, jednakże my sami, jako będąc starszemi na ten czas, jako i w. mć, mając to w powierzeniu od Rpltej, do skutecznego pokoju opuściwszy to wszystko, raczcie z łaski swej pańskiej tych swawolników z obozu księcia j. mci Wiśniowieckiego rozkazać pohamować, aby więcej krwie rozlania... [1], a zwłaszcza tych dusz niewinnych nie gubili. A my także posyłamy spośrodka siebie pana pułkownika naszego kaniowskiego, pana Semena [2], aby zarazem tak z Ostroga, jako z inszych miejsc do nas do wojska wszystkich przyprowadził. A w. m. m. panowie raczcie z łaski swej tam z kompanią swoją jechać prosto pod Konstantynów, gdzie wziąwszy pewną wiadomość o przyjściu w. m. m. panów, swych ludzi uważnych ześlemy i o wszystkiem, jakoby mogło być najlepiej, umawiać się będziemy. Do których z uniżonemi naszemi usługami w miłościwą łaskę oddawamy się.

Datum od Kumanowców, d. 28 augusti 1648.

W. m. panów we wszem powolni słudzy, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 225, стор. 143. Копія; № 3882, стор. 37. Копія.
Опубліковано: Міхаловський, стор. 166—167, № 67.

Переклад

Ясновельможні, а нам вельми милостиві пани комісари Речі Посполитої.

Посланців в. м., наших милостивих панів, як попередніх, так і нинішнього й. м. пана Копистинського, якого з миром і з доброю волею в. м., м. пани, до нас прислали, ми щиро прийняли, охоче вислухали і, покірно подякувавши, з миром відпускаємо. Посланець на кілька днів у нашому війську затримався. Це трапилось тому, що нас повідомили, що кількасот людей з нашого війська (хоч без нашого відома) заскочили в Острог не для того, щоб воювати, а шукаючи борошна для прогодування, але на них напало кілька коругов й. м. князя Вишневецького, почали їх добувати, а християн мешканців міста Межиріччя порубали вщент. Чи то по-християнському? І у нас, і у в. м-тей багато запальних людей, однак нам самим, старшим, як і в. м-тям, Річ Посполита доручила встановити справжній мир. А тому облиште всі ці чвари і зводьте наказати з ласки своєї панської тих свавільників з табору й. м. князя Вишневецького приборкати, щоб більше кровопролиття не було, а особливо щоб більше душ невинних не губили. А ми також посилаємо від себе пана канівського полковника, пана Семена, щоб він з Острога та інших місць всіх цих свавільників до нас, до війська, привів.

А в. м., м. пани, зводьте з ласки своєї з загоном їхати прямо під Костянтинів, куди, одержавши відомість про приїзд в. м., м. панів, і ми своїх поважних людей пошлемо, щоб про все можна було якнайкраще домовитися. З покірною нашою службою на милостиву ласку нашу віддаємося.

Дано з Куманівців, дня 28 серпня 1648.

В. м. панів у всьому покірні слуги Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

---

[1] Мабуть, пропущені слова nie było.
[2] Семен Савич.

№ 25

1648, (жовтня 27) листопада 6. В дорозі на Замостя. — Лист до полковника німецьких військ у Замості Людвіка Вейгера з закликом приєднатися до Запорізького Війська

J. m. p. Wajerowi, obersterowi, kapitanowi i wszystkim oficerom, kompanii cudzoziemskiej niemieckiej, zdrowia dobrego od pana boga i uprzejmie towarzystwa wiernie życzym.

Cokolwiek się na świecie, lubo źle, lubo dobrze, a mianowicie w takim razie, czego my sobie, jako żyw, nie życzyli, aby krew chrześcijańska za winnych niewinnie lać się miała, wszystko to podobno stało się z przejrzenia bożego: z obu stron grzechom swoim przyczytać musiemy. Zaczym i w teraźniejszej klęsce nikogo innego przyczyną być do tego nie najdujemy, tylko dwóch, księżęcia jegomości Wiszniowieckiego i pana chorążego koronnego [1], którzy nas ówdzie gwałtem zawiedli [2], i my musiemy stać przy sobie, póki nas stanie, prosząc pana boga, aby nas i do końca z łaski swej świętej w niewinnościach naszych od takich następców bronić raczył. Doszła nas ta wiadomość od więźniów, którycheśmy z kompanii waszmości niemieckiej dostali, że i waszmość tego bardzo żałujecie, że tak ladajako tenże książę Wiszniowiecki na ladajaką zgubę przyprowadził; ale my, lubośmy nie wszyscy synowie koronni, ale jako z przodków naszych wojenni, takichże równych sobie w rycerstwie, jako waszmość, bardzobychmy radzi zobopólnie przyjąć w towarzystwo, aniżeli nadaremnie z obu stron mielibychmy umierać. Ponieważ książę Wiszniowiecki waszmości w tym wydał, myż prosiemy waszmość w jednę kompanią do siebie i w jedno towarzystwo; pod przysięgą boga wszechmogącego, nie tylko jakiej zguby, ale i najmniejszej krzywdy od nas się waszmość nie spodziewajcie. Jakoście waszmość teraz są którzy regimentarzami, i przy nas każdy przy swoim regimencie i uwadze zostawać będzie. Zaczym tak rozumiemy, że i Rzeczpospolita wdzięcznie to będzie przyjmowala, że jesteśmy skłonniejsi do pokoju, aniżeli do rozlania krwi naszej chrześcijańskiej. Nie będziecie waszmość głodni i nadzy, ani pieszy, i owszem będziecie waszmość z nas kontenci i z obupólnego towarzystwa naszego. Pomierzywszy się z Rzecząpospolitą i wziąwszy pokój, znajdziemy sposób taki, że waszmość z nas kontenci będziecie, jako i cudzoziemcy lubo [3] Tatarowie. Ale waszmość pogotowiu będąc bracią naszą i chrześcijanie, rozumiemy, że chętnie na to zezwolicie, jako ci ludzie, którzy się zwykli zawsze przez prace, swą szablą, sztuki chleba zarabiać, jako i my tymże na świecie żywiemy. Uspokoiwszy swoich, najdziemy cudzoziemskie kraje, którzy są nieprzyjaciółmi ojczyźnie naszej, Koronie Polskiej, zobopólnie z sobą sztuki chleba zdobywać. Lub przez tego posłańca naszego, a kompana naszego Piotra

---

[1] Олександр Конецпольський.
[2] Гол.: którzy nas właśnie o zgubę zawiedli.
[3] Lubo — тільки у Гол.

Niemca, którego do w. m. posyłamy, albo przez kogo wola w. m. będzie, do nas o wszystkim, czym prędzej, szczerze a wiernie wypisawszy, przysyłajcie. Dlaczego za nim umyślnie posyłamy kilka tysięcy wojskowych naszych zaporoskich, jako i Tatarów, abychmy jako najprędzej mogli mieć prędką wiadomość, i dla tego tej nocy teraz zatrzymamy się. Przy tym daj panie boże, abychmy z waszmościami bratersko się witali, z czego by był pan bóg pochwalon i lud chrześcijański w pokoju zostawał.

Dan w drodze pod Zamościem, 6-o novembris 1648 roku.

W. m. panów i braciej wszego dobrego życzliwy przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 205 (26), стор. 46—47. Копія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 167—168. Фотокопія.

Опубліковано: Дополнения к Актам историческим, стор. 183—184.

Переклад

Й. м. п. Вейгеру, полковникові, капітанові і всім офіцерам іноземної німецької команди щиро бажаємо доброго здоров'я від господа бога і товариства.

Все на світі — і добре, і лихе діється з волі божої. І те, що проти нашого бажання через винних кров християнська невинно пролилася, теж, мабуть, сталося з провидіння божого, що і ми, і ви своїм гріхом мусимо визнати. І в нинішній нашій біді ми нікого не вважаємо винним, крім двох, й. м. князя Вишневецького і пана коронного хорунжого, тому що саме вони силою втягнули нас у війну, і тепер ми мусимо стояти за себе, поки у нас вистачить сил, просячи господа бога, щоб він нас до кінця з своєї святої ласки від таких напасників зволив боронити. Дійшла до нас звістка від в'язнів, яких нам передала в. м. німецька команда, про те, що і в. м. дуже шкодує, що цей князь Вишневецький привів нас до такої загибелі. І хоч не всі ми коронні сини, але всі з предків військові, і тому з такими ж рівними собі в рицарстві, як в. м., раді товаришувати, ніж з обох боків даремно вмирати. Князь Вишневецький в. м. зрадив у цьому, а ми просимо в. м. до себе в одну компанію і в одне товариство. Під присягою всемогутнього бога клянемося не тільки ніякої кривди, але й найменшої образи в. м. не заподіяти. Якщо котрі з вас є тепер полковниками, і у нас кожен з пошаною у своєму полку залишиться. Ми вважаємо, що і Річ Посполита вдячно прийняла б те, що ми більше схильні до миру, ніж до того, щоб проливати християнську кров. Не будете в. м. ані голодні, ані голі, ані піші, і без сумніву будете, в. м., задоволені нами і нашим взаємним товариством. Помирившись з Річчю Посполитою і уклавши мир, ми вам віддячимо так, що в. м. будете задоволені нами, як чужоземці або татари. І ми вважаємо, що в. м., бувши завжди нашими братами і християнами, радо на це погодитеся як люди, що звикли своєю працею або шаблею шматок хліба заробляти, як і ми цим же на світі живемо. Заспокоївши своїх, знайдемо чужоземні країни, які є ворогами нашій вітчизні, і будемо разом Польській Короні шматок хліба здобувати. Написавши щиру і відверту відповідь, присилайте її нам якнайшвидше або через нашого посланця і вашого товариша Петра Німця, якого до в. м. посилаємо, або через кого буде воля в. м. А ми посилаємо кілька тисяч наших запорізьких козаків і татар, щоб якнайшвидше одержати негайну звістку, і затримуємося на цю ніч. При цьому дай боже, щоб ми з вами по-братерському привіталися, з чого був би прославлений господь бог, а народ християнський залишився б у мирі.

Даний в дорозі під Замостям, дня 6 листопада 1648 року.

В. м. панів і братів доброзичливий приятель Богдан Хмельницький, гетьман з Військом Запорізьким.

№ 26

1648, (жовтня 27) листопада 6. Під Замостям. — Лист до шляхти і міщан Замостя з поясненням причин війни і з закликом до переговорів

Ichmość panom senatorom, tak przezacnemu rycerstwu, szlachcie koronnej, jako i panom obywatelom miasta Zamościa i wszystkiemu pospólstwu w Zamościu na ten czas będącemu, zdrowia dobrego od pana boga i pokoju uprzejmie i wiernie życzemy.

Pan bóg na to świadkiem, żeśmy tego nie życzyli, aby się krew chrześcijańska lała; jakoż i posłów naszych, oświadczając niewinność naszą i nie wyłamując się z usług naszych zwyczajnych, do jego królewskiej mości i wszytkiej Rzeczypospolitej posłaliśmy z najniższą pokorą, chcąc się na Zaporoże z wojskiem wrócić, życząc pokoju. Ale jegomość książę Wiszniowieckie, nad wolą Rzeczypospolitej, zdradziecko na nas nastąpił, któremu pan bóg nie poszczęścił i nie dopomógł w prawdzie. I teraz, jakośmy rozbili wojsko kwarciane, dlatego w trop za książęciem ze wszystkim Wojskiem Zaporoskim i ordami ruszyliśmy się, aby znowu zdrady nad nami nie uczynił. Gdy by on tu nie był, i my by tu nie byli. A ponieważ z miasta uciekł, tedy względem niewinności waszmościów, wmościom państwu i wszystkiemu pospólstwu życzemy tego, abyście wojny w. mość z nami nie chcieli i dobrą wolą, jako Lwowianie, zgodzili się; a my wmościom ślubujemy, że zaraz ze wszystkiemi wojskami i ordami od miasta odstąpiemy i włos z głowy wmściom nie spadnie. O czym pisaliśmy i do kompanij niemieckich, także im ślubujemy pod przysięgą, aby do nas wyjechali i towarzyszami nam zostawali. A waszmość nam jako najprędzej wiadomość przez tego Niemca [1], albo przez swoich osób, jako sobie z nami myślicie postąpić, lubo spokojem, lubo z wojną, dajcie. A gdyby w. m. nie życzyli sobie pokoju, którego my życzymy, o co i pana boga prosiemy, aby już na tym dosyć: od miasta nie odstąpiemy póty, póki się dekret boski nie wykona; choćbyśmy nieradzi, musiemy, kiedy wojnę z nami zaczniecie. Niech się stanie wszystko według woli boskiej. A lepiej będzie, gdy się waszmość z nami łaskawie obejdziecie, a my z ochotą w. m. czekamy i wiadomości pewnej od w. mości. Za tym w. m. panu bogu poruczamy.

Datum 6 novembris, 1648 roku.

W. m. panów i wszystkiego wojska i pospólstwa dobrze życzliwy przyjaciel i we wszem powolny, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Dla czego umyślnie posyłamy do waszmościów kilka tysięcy ludzi swoich i Tatarów, abyście do nas przerzeczonych jako najprędzej wysłali swoich, z pewnemi i wiernemi kondycjami swemi, na czym zechcecie zez-

---

[1] Петро Німець.

walać: gdyż jeden jest pan bóg, jedna wiara chrześcijańska. Czego bardzo żałujemy, że dla dwóch ladajakich ludzi, książęcia Wiszniowieckiego i chorążego koronnego[1], młodego ich rozumu, ojczyzna nasza wniwecz się obraca. Czego żal się panie boże[2], aby was doszedszy, z łaski bożej pokój stanął, i abyśmy się szczęśliwie doczekali w Koronie Polskiej pana, którego nam pan bóg pobłogosławi. A mianowicie życzylibyśmy sobie przyrodzonego pana królewicza jegomość Kazimierza[3], któremu daj panie boże, abyśmy jako świętej pamięci ojcu jego[4] i świętej pamięci rodzonemu jego bratu Władysławowi IV, panu naszemu miłościwemu, oddawali poddaństwo pod usługami swemi, wiernie życzymy.

Bohdan Chmielnicki.

Державна публічна бібліотека Української РСР. Відділ рукописів, № 205 (26), стор. 44—45. Копія.

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Ягеллонська бібліотека, рук. 90, арк. 12 зв. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 201, арк. 24. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 36/5—24.

Опубліковано: Дополнения к Актам историческим, стор. 181—182.

Міхаловський, стор. 312.

Переклад

Їх милостям панам сенаторам, як преславному рицарству і коронній шляхті, так і панам громадянам міста Замостя і всьому поспільству, що перебуває в цей час у Замості, щиро бажаємо від господа бога миру і доброго здоров'я.

Господь бог свідком, що ми не хотіли, щоб кров християнська лилася, і тому послали до його королівської м-ті з найнижчою покорою послів своїх, доводячи свою невинність і не ухиляючись від наших звичних обов'язків. Бажаючи миру, ми хотіли вернутися з нашим військом на Запоріжжя. Та його милість князь Вишневецький проти волі Речі Посполитої зрадливо напав на нас, але господь бог не благословив його і не допоміг йому. І тепер, розбивши кварцяне військо, ми вирушили слідом за князем з усім Військом Запорізьким і ордами, щоб він знову не зрадив нас. Якби його тут не було, і нас тут не було. Але тому, що він втік до міста в. м., ми пропонуємо в. м. і всьому поспільству не воювати з нами, а добровільно укласти мир, як це зробили львов'яни, а ми обіцяємо в. м. негайно відступити від міста з усім Військом Запорізьким та ордами; запевняємо вас, що ні одна волосина з голови в. м. не спаде. Це саме ми під присягою обіцяли і німецьким командам і пропонували їм приїхати до нас і стати нашими товаришами. А в. м. повідомте нас якнайшвидше або через цього Німця, або через своїх людей, чи ви думаєте воювати з нами, чи мир укласти. А коли ви не бажаєте миру, так як ми бажаємо і господа бога молимо, щоб на цьому все кінчилося, то ми від міста не відступимо доти, поки не станеться воля божа. Хоч ми і не раді, а мусимо воювати, якщо ви почнете з нами війну. Нехай на все буде воля божа. Краще буде, якщо ви ввічливо обійдетеся з нами. А ми охоче чекатимемо в. м. і звістки від в. м. Отже, в. м. господу богу доручаємо.

---

[1] Олександр Конецпольський.

[2] У фотокопіях додано такі слова: i my tego serdecznie płaczemy. A zatym daj p. boże, aby nas z łaski świętej pokój doszedł i abyśmy.

[3] Ян Казимир.

[4] Сигізмунд III.

Даний 6 листопада 1648 року.

В. м. панів, всього війська і поспільства доброзичливий і прихильний приятель Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

З цією метою ми спеціально посилаємо до в. м. кілька тисяч своїх людей і татар, щоб ви до нас могли послів якнайшвидше прислати з своїми умовами, на які ви наважитесь, бо є один бог і одна християнська віра. Дуже шкодуємо, що через двох нікчемних людей, князя Вишневецького і коронного хорунжого, та через їх молодий розум вщент руйнується наша батьківщина. Дай господи боже, щоб з ласки божої у нас настав мир і щоб ми щасливо в Короні Польській діждалися пана, якого нам поблагословить господь бог. А ми, зокрема, бажали б природженого пана королевича й. м. Казимира, якому, дай боже, щоб ми виявили таке підданство і послуги, як св. пам'яті його батькові та св. пам'яті його братові нашому милостивому панові Владиславу IV.

Богдан Хмельницький.

№ 27

1648, (жовтня 28) листопада 7. Передмістя Замостя. — Лист до шляхти у Замості з закликом до переговорів

Wielmożni mci panowie ze wszystkim rycerstwem na ten czas w Zamościu będącym.

Raczycie do nas wm. pisać, życząc pokoju a nie wojny, a my tegoż życzymy i wmściom we wszystkiem wierzymy, ale trudno mamy wierzyć książęciu Wiśniowieckiemu, który zwykł na nas zdradziecko następować i nawiódł wszystkiego złego na nasze chrześcijaństwo i na państwo wm., za którym musieliśmy w tropy iść. A ponieważ w-ni z [1] Warszawy wiadomości spodziewacie się, i my dla tego zabawić się tu musiemy; o czym tak rozumiemy, że mu tego Rzeczpospolita i panu chorążemu [2] nie pochwali [3], ale raczej życzymy tego, aby się więcej krew chrześcijańska nie lała i abychmy [4] siły nasze zobopólnie na nieprzyjaciela Rzeczypospolitej obrócili, co daj panie boże, aby się to jako najprędzej stało i aby już na tym dosyć. Chociem [5] tu w kilkunastu tysięcy pod miasto się zbliżeł, ale nie dla tego, abychmy [6] mieli do miasta przystęp czynić. Zatym się w laskę wm. mego miłościwego państwa jako najpilniej oddawam.

Datum na przedmieściu zamojskim, anno 1648 w sobotę.

Wm. m. p. i wszystkiemu pospólstwu wszego dobra życzliwy przyjaciel i powolny sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Pewnikiem lepiej sobie w. m. uczynicie, gdy tak jako Lwowianie z nami postępicie dla całości [7] zdrowia waszego.

---

[1] Слова Za którym... A ponieważ w-ni додано із Чарт.

[2] Олександр Конецпольський.

[3] Гол.: nie pozwoli; Чарт.: nie pochwali.

[4] Гол.: obyśmy; Чарт.: abychmy.

[5] Гол.: Chodzim; Чарт.: Chociem.

[6] Гол.: obyśmy, Чарт.: abychmy.

[7] Чарт.: całości; Гол.: відсутнє.

Інститут історії Академії наук Української РСР. Бібліотека. Записки М. Голінського, № 4148, стор. 173. Фотокопія.

Там же, фотокопії з польських архівів, № 10/1—4.

Музей Чарторийських у Кракові, Збірка рукописів, № 1656, арк. 156. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 206, арк. 4. Фотокопія.

Опубліковано: Жерела, т. VI, Дописки і додатки, жерела й література, стор. 130—131, № 311.

Равіта-Гавронський, стор. 101.

Переклад

Вельможні милостиві пани з усім рицарством, що перебуває в цей час у Замості.

Ви зволите нам писати, що бажаєте миру, а не війни. Ми також цього бажаємо і віримо вам, але важко нам повірити князю Вишневецькому, за яким ми мусили слідом іти, бо він звик по-зрадницькому на нас нападати і заподіяв багато лиха нашому християнству і державі в. м. Через те що в.-ні чекаєте звістки з Варшави, і ми мусимо тут затриматися. Ми думаємо, що Річ Посполита за це пана Вишневецького і пана хорунжого не похвалить. Але ще більше ми бажаємо, щоб далі не лилася кров християнська і щоб можна було наші сили разом об'єднати і повернути на ворога Речі Посполитої. Дай господи боже, щоб це сталося якнайшвидше і щоб на цьому кінчилося. Хоча я наблизився до міста з кільканадцятьма тисячами, але не для того, щоб наступати на місто. Отже, віддаюся на ласку в. милостивих моїх панів.

Даний в передмісті Замостя, в суботу 1648 року.

В. м., м. п., і всього посппільства доброзичливий приятель і покірний слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

Напевно краще зробите для себе і для збереження свого життя, якщо поведете справу з нами так, як львов'яни.

№ 28

1648, (жовтня 28) листопада 7. Передмістя Замостя. — Лист до шляхти в Замості з вимогою викупу

Wielmożni mościwi pp. senatorowie i wszystkie stany rycerstwa na ten czas w Zamościu będącym.

Wojsko Zaporoskie z dawnych czasów nie tylko swoim chrześcijanom, ale i bisurmanom zwykło zawsze słowa swego dotrzymywać, jako i po pierwszej porażce wojska polskiego serdecznie żałując zguby chrześcijańskiej w niniejszym upadku, poniechawszy wszystkiego, poszło na zwykłe swoje miejsca na Zaporoże. Ale już sami dobrze wiecie, kto tu nas do wm. zaprowadził. Lubobyśmy wm. dokuczać nie chcieli, kiedybyście wm. pokoju pewne postanowienie według potrzeby i wolności naszych wojskowych z nami postanowić...[1], zaczym byście[2] mieli być pewni[3] zdrowia swego i spokojnego życia na świecie. Wierzymy temu, żebyście wm. radzi pokojowi swemu, ale obawiamy się na książęcia Wiśniowieckiego, żeby nas znowu nie zdradził. Co strony ogniów w majętnościach wm., nie

[1] Пропущено якесь слово, можливо chcieli.

[2] Фотокопії: zaczym byście; Гол.: zaczym byśmy.

[3] Фотокопія: pewni; у Гол. відсутнє.

każemy tego czynić, chyba jako wojsko wielkie, niejednej matki dziatki, choć nieumyślnie zapali, ognia nie zagrzebie; jednak surowy zakaz czynimy, a najbardziej z hordą tatarską zbiegać trudno. O kontentacją zaś, jako Lwowianie, nie wadziłoby, gdybyście wm. kazali uczynić, a nas tu długo nie zatrzymując, nie dla nas tylko, ale dla tych cudzoziemców, którym my zwykli z tych dóbr płatę dawać. Kto nas tu zawlókł [1], wiecie; z tą strzelbą ognistą jeszcześmy nie kazali poczynać, spodziewając się pewnej ugody od wm. O posła zaś tatarskiego, którego przy sobie macie, żądamy łaski wm., aby on z nami się obaczył dzisia, gdyżby w najlichszej wojnie niegdzie poseł nie ma być zatrzymany. Zatym daj Boże dobranoc wm.

Datum na przedmieściu zamojskim, w sobotę die 6 9-bris [2] 1648.

Waszmościom m. m. pp. i wszystkiemu pospólstwu życzliwy przyjaciel i rad służyć, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Музей Чарторийських у Кракові, Збірка рукописів, № 1656, арк. 154—155. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 206, арк. 2—3. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 10/1—4.

Там же, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 169. Фотокопія.

Опубліковано: Жерела, т. VI, Дописки і додатки, жерела й література, стор. 131—132, № 316.

Переклад

Вельможні милостиві панове сенатори і всі стани рицарства, які перебувають в цей час у Замості.

Військо Запорізьке з давніх часів звикло додержувати слова, даного не тільки християнам, але й бусурманам. Так і після першої поразки польського війська, сердечно жалкуючи про християнську загибель під час цього занепаду, Військо Запорізьке покинуло все і подалося на свої звичні місця, на Запоріжжя. Але вже ви самі добре знаєте, хто нас сюди до в. м. завів. Ми б не докучали в. м., якби в. м., згідно з нашими військовими потребами і вільностями, уклали з нами угоду про мир, щоб всі могли бути певними за своє життя і спокійно жити. Ми віримо, що в. м. раді мирові, але боїмося, щоб князь Вишневецький знову нас не зрадив. Щодо пожеж у маєтках в. м., то ми не наказуємо цього робити, але у великому війську не однієї матері діти, то хоч ненавмисне, а запалять, а вогню не сховати. Однак суворо наказуємо цього не робити, але важко нам домовитися з татарською ордою. Не завадило б, щоб в. м., нас тут довго не затримуючи, наказали приготувати відкуп, як це зробили львов'яни, який нам потрібний для того, щоб видати плату чужоземцям. Хто нас завів сюди, ви знаєте. Наступати на вас з вогнепальною зброєю ми ще не наказали, сподіваючись на угоду з в. м. А щодо татарського посла, який перебуває у вас, вимагаємо, щоб з ласки в. м. він сьогодні до нас прибув, бо навіть у найгіршій війні ніде посла не повинні затримувати. Отже, дай боже доброї ночі в. м.

Даний в Замостському передмісті, в суботу, 6 листопада 1648.

В. м., м. м. пп., і всього поспільства доброзичливий приятель і радий служити Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

---

[1] Фотокопії: zabawił.

[2] У 1648 р. субота припадала на 7 листопада.

№ 29

1648, (жовтня 28) листопада 7. Під Замостям. — Лист до шляхти і міщан Замостя з докором в тому, що вони відмовляються дати викуп

Panowie rycerstwo wojska polskiego i wszyscy obywatele zamojscy
Piszecie w-ni do nas, wymierzając się siłą figlami rzekomo do ugody, a tu więcej w sercu swoim z głowami się nie zgadzacie. O kontentacjej żadnym od was prawdy nie masz[1] że, mówicie, dla Tatarów nie macie żadnych skarbów. Dobrze oni sobie nagradzają i głowami waszemi, jako żonami, tak i dziatkami. Nie rozumiejcie tego, abyśmy tylko pod Zamoście przyszli, mam w panu bogu nadzieję, że pan bóg wszechmogący przez jedno lato tę zimę, jakoście wiele z nas przez dziesięć lat brali, nagrodzi z łaski swej świętej, z waszych majętności. Źle na nas było, żeście pierwej nas oszukali, a mianowicie starszynę w Wojsku Zaporoskim swemi podarkami, abyśmy[2] się od czerni odłączyli; cośmy byli na słowo wasze uczynili; a teraz w jednej kupie będąc, ażali nie pomoże wam pan bóg więcej na nas jeździć. Spodziewacie się na jaki posiłek, nie wiem, jeżeli go doczekacie; poszło duszek waszych[3] niemało aż do Wisly, szukając waszych tych posiłków; i Wisła będzie nas za pomocą bożą łaskawie przez się przenosieła. Lepiej beło wspomnieć na Brody miasto i zamek, gdy nie chcieli mieć z nami zgody, nie tylko miasto ogniem poszło, ale i zamek, jak mocny, wszystek wzięto; tak że i tu sami sobie jak rozumiecie. A my imieniem bożym, na które się spuszczamy, będziemy się o was pilnie starać, kiedy nie chcecie przy swym zdrowiu zostawać, gdyż to nie nasza moc ani siła, tylko boskie są sprawy, który zwykł zawsze karać hardych i nas ubogich krzywdy. Zatym bądźcie łaskawi, jako chcecie.

Datum spod Zamościa, die 7 9-bris anno Dom. 1648.

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Skoro napisano, pan Bełzecki pokłon swój w. m. oddaje, dobrze zdrowy jest w naszym wojsku. Tak aby każdemu nieprzyjacielowi naszemu stało się, daj boże, jako przy nim w jego majętności. I w Narolu toż się stało jako przeciwnym.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 170. Фотокопія.

Там же, фотокопії з польських архівів, № 10/1—4.

Музей Чарторийських у Кракові, Збірка рукописів, № 1656, арк. 155—156. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 206, арк. 3—4. Фотокопія.

Опубліковано: Жерела, т. VI. Дописки і додатки, жерела й література, стор. 132—133, № 318.

Равіта-Гавронський, стор. 100—101.

---

[1] Слова o kontentacjej... nie masz — тільки у Гол.
[2] Чарт.: abyśmy; Гол.: abyście.
[3] Гол. і фотокопії: duszy chwatów.

Переклад

Панове рицарство польського війська і всі замостські громадяни.

У своїх листах до нас пишете в-ні, вигороджуючись багатьма витівками, нібито думаєте про угоду, а насправді в серцях своїх і умах маєте інші задуми. Про відкуп ви також не пишете нам правди, говорячи, що не маєте ніяких скарбів для татар. Та вони добре себе нагороджують і вашими головами, і вашими дружинами та діточками. Не думайте, що ми тільки під Замостя прийшли. Я сподіваюсь, що всемогутній господь бог з своєї святої ласки нагородить нас за це літо і за цю зиму тим добром з ваших маєтків, яке ви десять років з нас брали. Тоді нам було погано, коли ви нас спершу обдурили, а саме, давши подарунки запорізькій старшині, намовили нас від черні відокремитися, що ми й зробили, повіривши вашому слову. Але тепер ми всі в одному гурті і не допоможе вам більше господь бог на нас їздити. Ви сподіваєтесь на підкріплення, але не знаю, чи діждетесь його, бо чимало душ ваших воїнів пішло на дно Вісли, шукаючи цих ваших підкріплень, а нас Вісла з божою поміччю ласкаво через себе перенесе. Краще б ви згадали місто Броди і замок, які не хотіли укласти з нами угоди; не тільки місто з вогнем пішло, але й замок, хоч який міцний, був взятий, так що судіть самі. А ми божим іменем будемо про вас пильно дбати, коли ви не хочете живими лишитися, бо це не наша сила, а міць божа, справа божа, а бог завжди за кривди бідних гордих карає, так що, будьте ласкаві, робіть, як хочете.

Даний з-під Замостя, дня 7 листопада 1648 року божого.

Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

Як тільки написали листа, пан Бельзецький, який у доброму здоров'ї перебуває у нашому війську, передав поклін в. м. Дай боже, щоб так було кожному ворогові, як йому в його маєтку. І в Наролі те саме сталося з тими, хто чинив опір.

№ 30

1648, листопада (3) 13. Під Замостям. — Лист до шляхти і міщан Замостя з повідомленням про виряджения до Варшави послів Запорізького Війська

Ich mościom pp. szlachcie i obywatelom w Zamościu będącym [1].

Raczycie wm. mm. pp. pisać do mnie, żebychmy majętności, gumien wm. nie rozkazowali palić, o co my i przedtym srogo zakazali [2], aby tego nie czynieli, i w majętnościach tak jmp. starosty kaluskiego [3] i w starostwie sokalskim Tatarowie i jednej dusze plonu nie brali, jako i w inszych. A co strony wolności naszych, wiemy o tym dobrze, że w-ni niektórzy przyczyną nie jesteście; ale cóż temu czynić: przy winnych i niewinnym się dostać musiało i musi [4]. Wszak w-ni wiecie dobrze o tem, kto tego jest przyczyną, że mało nie wszystką ziemię w niwec obrócili, mianowicie jmp. Koniecpolski, chorąży koronny [5], a drugi książę jm. Wiśnio-

---

[1] Слова ich mościom... będącym у Чарт. відсутні.
[2] Чарт.: zakazali; Гол. і фотокопії: rozkazowali.
[3] Ян Замойський.
[4] Чарт.: musi; Гол. і фотокопії: dostaje.
[5] Олександр Конецпольський.

wiecki. Przecie my jednak życząc pokoju, wysyłamy do Warszawy jm księdza Mokrzkiego, który jak królowi jm. św. pamięci [1], jako i senatorom wszystkim dobrze znajomy, aby jako najprędzej sprawiwszy co dobrego w senacie i u wszystkiej Rzeczypospolitej, do nas dawał znać i aby się krew chrześcijańska nie lała. Na którego tu powrót pod Zamościem oczekiwać będziemy [2], choćby i za trzy dni powrócił, tedybyśmy radzi byli O których dolegliwościach dobrze wiadom jmp. Jeżewski, kum mój, któremu we wszystkim wiarę w-ni dajcie. Za oznajmienie o Kalinie [3], że zdrów, wielce wm. dziękuję, przytym dzień dobry wmm.

Wm. m. m. pp. życzliwy przyjaciel i gotów służyć Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Lepiej ustnie kum mój da wm. sprawę, mianowicie, jmp. Jeżewski, co za mowy między nami były [4].

Музей Чарторийських у Кракові, Збірка рукописів, № 1656, арк. 157. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 206, арк. 5. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 362/1.

Там же, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 172. Фотокопія.

Опубліковано: Жерела, т. VI, Дописки і додатки, жерела й література, стор. 133—134, № 324.

Равіта-Гавронський, стор. 101—102.

Переклад

Їх милостям панам шляхті і громадянам, що перебувають у Замості

В. м., м. пп., зволите мені писати, щоб ми не наказували палити маєтності і вбіжжя в. м., але ми й раніше суворо забороняли це робити, і як у маєтностях й. м. п. калуського старости, так і в Сокальському старостві, а також і в інших, татари ні однієї душі не взяли в полон. Що стосується наших вільностей, то ми добре знаємо, що дехто з вас, в-ні, не винен у цьому, але що ж тут вдієш: при винних і невинні мусили і мусять страждати. Адже ви, в-ні, добре знаєте, що винуваті в тому, що мало не зруйнована вся наша земля, — коронний хорунжий й. м. п. Конецпольський, а другий — князь й. м. Вишневецький. Однак ми, бажаючи миру, посилаємо до Варшави й. м. ксьондза Мокрського, який добре знайомий як з св. пам'яті королем, так і з усіма сенаторами, щоб він погодив усі справи в сенаті і в усій Речі Посполитій і швидше нас про це повідомив, щоб більше не проливалася християнська кров. Його повернення чекатимемо тут під Замостям, і якщо він навіть через три дні повернеться, будемо дуже раді.

Про ці турботи добре знає мій кум, пан Єжевський, якому, в-ні, усе довірте. За повідомлення про Калину, що здоровий, дуже в. м. дякую. З цим бувайте, в. м.

В м., м. м. пп., доброзичливий приятель і готовий служити Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

Краще викладе справу усно мій кум, а саме й. м. п. Єжевський, про що ми з ним домовились.

---

[1] Владислав IV.

[2] Слова: aby się krew... oczekiwać będziemy у Чарт. відсутні.

[3] Федір Калина, корсунський сотник.

[4] У фотокопіях це речення йде після підпису, в інших текстах — перед підписом Дата документа встановлена на підставі щоденника переговорів Б. Хмельницького з шляхтою і міщанами Замостя.

№ 31

1648, листопада (5) 15. Під Замостям. — Лист до шляхти і міщан Замостя з закликом продовжувати переговори

Ich mościom pp. szlachcie i obywatelom w Zamościu będącym.

Wdzięcznieśmy przyjęli to poselstwo wm. m. p., które wm. przysłali przez jm. księdza Mokrskiego, którego zaraz do Warszawy unanimo consensu nostro wysyłamy, aby między nami pokój stanął, a do dalszej wojny z nami aby nie przychodziło, czego uchowaj boże. My i teraz chcemy uniżonemi sługami być Rzeczypospolitej i wszystkich w. m., a wm. jedno teraz z nami według mowy księdza Mokrskiego poczynajcie, to jest żebyśmy pewną rzecz ugody mieli i żebyście wm. m. p. aperte, non occulte przez listy nam oznajmili, jako wm. dalej z nami postąpicie. Przytym czekamy na respons prędki od waszmości m. państwa.

Datum w majętności jmp. Mlotkowskiego[1], die 15 novembris 1648.

Wm. m. m. pp. przyjaciel i służyć rad, Bohdan Chmielnicki, hetman, z Wojskiem Zaporoskim.

Музей Чарторийських у Кракові, Збірка рукописів, № 1656, арк. 157. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 206, арк. 5—6. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 361/1.

Там же, Бібліотека, Записки М. Голінського № 4184, стор. 171. Фотокопія.

Опубліковано: Жерела, т. VI, Дописки і додатки, жерела й література, стор. 134, № 329.

Равіта-Гавронський, стор. 102.

Переклад

Їх милостям пп. шляхті і громадянам, що перебувають у Замості.

Ми з вдячністю прийняли посольство в. м. п., яке в. м. прислали через й. м. ксьондза Мокрського, і зараз же за одностайною нашою згодою посилаємо його до Варшави, щоб між нами наступив мир і, боронь боже, до дальшої війни не дійшло. Ми і тепер хочемо бути покірними слугами Речі Посполитої і всіх в. м., тільки ви ведіть з нами переговори, згідно з сказаним ксьондзом Мокрським, тобто, щоб ми були впевнені в тому, що ви відкрито, а не приховано через листи повідомите нас, як у майбутньому в. м., м. п., думаєте вести з нами справу. При цьому чекаємо на негайну відповідь від в. м. панства.

Даний в маєтку й. м. п. Млотковського, дня 15 листопада 1648.

В. м., м. пп., приятель і служити готовий Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

---

[1] Фотокопії: Data na przedmieściu zamojskim.

№ 32

1648, листопада (5) 15. Під Замостям. — Лист до королевича Яна Казимира з поясненням причин війни і викладом вимог Запорізького Війська

Najaśniejszy miłościwy królewiczu panie, panie i dobrodzieju nasz miłościwy.

Pan bóg na to świadkiem, żeśmy tego nigdy nie życzyli, aby się krew chrześcijańska lała, jednakże musiało to być, pirwo za nastąpieniem pana krakowskiego[1], który ważył się nad wolą świętej pamięci króla j. mści rodzonego waszej kr. mości, pana, pana nam wielce miłościwego, a teraz znowu za nastąpieniem książęcia Wiszniowieckiego, któregośmy właśnie zza nadry swy zza Dniepru odpuścili, do czego i drugich ich mściów panów niecałym rozumem swym przyprawił, z panem chorążym koronnym[2]. A my dlatego posłów naszych do Warszawy wyprawiali z najniższą pokorą i poddaństwem, oświadczając wierne usługi nasze, aby już na tym dosyć, co się stało. Jednakże widząc ich takę zdradę, choć to nas przez listy ich mściów panów komisarzów od Rzepltej do Wojska Zaporoskiego naznaczonych chcieli oszukać, — ale nam pan bóg w tym dał ostrogę, aż następcom naszym musieliśmy odpór dawać i głów swych od nieprzyjaciół bronić, za co ich pan bóg zamysły wniwiec obrócił. A co większa, jakośmy wyrozumieli z więźniów z wojska zbitego kwarcianego, że waszą królewską mość pana naszego miłościwego i dziedzica Rzeplta za króla mieć nie chcą; widząc my tedy to ze wszystkim Wojskiem Zaporoskim, wiernemi sługami waszej królewskiej mści, że się starają o inszego króla, ruszyliśmy się byli umyślnie dla tego, życząc tego, by według woli waszej królewskiej mości pana naszego miłościwego, już tych królików więcej pobocznych nie było. O to pana boga prosiemy, aby wasza królewska mość, pan nasz miłościwy, raczył być samodzierżcą, jako i inszy królowie, a nie tak jako świętej pamięci ich mość przodkowie waszej królewskiej mości właśnie w niewoli byli, i żeby wiara nasza grecka cale zostawała, jak przedtym, bez żadnej uniej i unitów aby nigdzie nie była. A my zawsze gotowi za dostojeństwo waszej królewskiej mości pana naszego miłościwego umierać, do którego[3] się z najniższemi usługami naszemi i wiernym poddaństwem jako najpilniej oddajemy.

Dat od Zamościa, d. 15 9-bris a. 1648.

Waszej król. mści panu naszemu miłościwemu na niższy słudzy i wierni poddani, Bohdan Chmielnicki, starszy na ten czas z Wojskiem Zaporoskim.

Адреса: Najaśniejszemu a niezwyciężonemu majestatowi je. kr. mości Kazimierzowi, królewiczowi polskiemu, panu panu naszemu miłościwemu.

Равіта-Гавронський, стор. 98—100. (З оригіналу).

---

[1] Микола Потоцький.
[2] Олександр Конецпольський.
[3] У тексті: do które.

Переклад

Найясніший милостивий пане королевичу, пане, пане і добродію наш милостивий.

Господь бог свідком, що ми ніколи не хотіли, щоб кров християнська лилася, однак це сталося, по-перше, через напад на нас пана краківського, який наважився виступити проти волі св. пам'яті короля й. м-ті, рідного брата вашої кор. м-ті, а тепер знову через напад князя Вишневецького, якого ми відпустили із-за Дніпра, немов з своєї пазухи, а він слідом за паном коронним хорунжим через недоумство приєднав до себе інших їх м-тей панів. Тому ми вирядили наших послів до Варшави з найнижчою покорою і підданством, виявляючи наші вірні послуги, щоб уже досить було того, що сталося. Однак ми побачили їх зразу; вони ще хотіли нас обманути листами їх м-тей панів комісарів, призначених Річчю Посполитою у Військо Запорізьке, та господь бог застеріг нас, і ми мусили, захищаючи своє життя від ворогів, дати нашим переслідувачам відсіч, а їх задуми господь бог нанівець звів. А найважливіше те, про що ми дізналися від полонених з розбитого кварцяного війська: що Річ Посполита не хоче, щоб ваша королівська милість, наш милостивий пан і заступник, був королем. Бачачи, що жадають іншого короля, ми навмисне вирушили з усім Військом Запорізьким, вірними слугами вашої королівської м-ті, бажаючи, щоб з волі вашої королівської м-ті, нашого милостивого пана, уже більше не було тих побічних короликів. Просимо господа бога, щоб ваша королівська м-ть, наш милостивий пан, зволив бути самодержцем, як і інші королі, а не як св. пам'яті їх м-ті предки вашої королівської м-ті, що самі були в неволі, і щоб наша грецька віра залишилася недоторканою, як раніше, без унії і уніатів, і щоб ніде ніякої унії не було. А ми завжди готові вмирати за честь вашої королівської милості, нашого милостивого пана, якому якнайпокірніше віддаємося з найнижчими послугами і вірним підданством.

Даний з-під Замостя, дня 15 листопада 1648 р.

Вашої королівської милості, нашого милостивого пана, найнижчі слуги і вірні піддані Богдан Хмельницький, старший на цей час, з Військом Запорізьким.

Адреса: Найяснішій і непереможній величності, його королівській милості, польському пану королевичу, пану нашому милостивому.

№ 33

1648, листопада (5) 15. Під Замостям. — Лист до польських сенаторів з поясненням причин війни і вимогою амністії для Запорізького Війська

Jaśniewielmożni, wielmożni, m. pp. senatorowie, panowie, panowie nam wielce miłościwi.

Bóg wszechmogący na to świadkiem, żeśmy z wielkiej biedy, niewoli naszej tak majestat boży, jako i w. m. pp. obrazili. A to z przyczyny dwóch panów, to jest p. chorążego koronnego [1], który niemiłościwie na nas następował, towarzyszów naszych zabijano, męczono, i z chudob naszych własnych, cośmy jeszcze od przodków naszych mieli za antecessorów w. m., n. m. panów, w cudzych ziemiach nabyte, zdarto, złupiono, nie tylko to, ale jeszcze mało nas w jarzmo nie zaprzęgano, jak się im podobało, tak nami obracano; a teraz także za nastąpieniem księcia j. mci Wiśniowieckiego, który, skorośmy się byli wrócili po rozgromieniu wojska

[1] Олександр Конецпольський.

kwarcianego na zwyczajne miejsce swoje, na Zaporoże, a ks. Wiśniewiecki, tego nie wiemy, czy z rady niektórych panów, czyli też swoim uporem, z wojskami swemi na nas następował, kozaków i święconych łapając[1], męczono, na pale wbijano, świdrami oczy wykręcywano i insze męki niesłychane zadawano. Widząc to, że i za duszami naszemi goni się, radzi nieradzi musieliśmy się z wojskami naszemi ruszyć i następcom naszym odpór dawać, a to dla tego, że tu nas łagodnemi listami od ich mm. pp. komisarzów od Rptej posłanych, upewniając pokojem, obsyłają, a tu na nas z wojskami, (radę jednę wzięli między sobą), następują — dlatego szliśmy śladem za ks. Wiśniewieckim pod Zamoście, mając pewne wiadomości, że ks. Wiśniewiecki znowu wojska zbiera z nami wojować. Ci dwaj panowie do wszystkiego złego przyczyną, swym łakomstwem i popędliwością, mało nie wniwecz ziemię obrócili. Boć nasz książę Wiśniewieckie właśnie jak zanadrą był za Dnieprem, a my onego cało wypuścili, rozumiejąc o całej przyjaźni dawnej. Teraz znowu, jak przed tym, wysyłamy do w. m. panow j. m. księdza Andrzeja Mokrskiego, kanonika trzemeszyńskiego, który ma świadectwa od miast, jako tu pracował, a chcąc ostawać jako i przedtym wiernemi sługami Rzptej, prosząc o to, aby ten grzech poniewolny, który sam Bóg świadkiem, że nie z naszej przyczyny, odpuszczony był, — tym panom, którzy tego przyczyną, zganiono było. Jeśliby też jaka niemiłościwa łaska w. m. n. m. panów była i wojnę przeciwko nam wszczęli, tedybyśmy rozumieli, że nas za sług swoich w. m. n. m. pp. mieć nie chcecie, coby nam z wielką żałością było. W tym wszytkim[2] od wm. pp. przez tegoż j. m. ks. Mokrskiego responsu czekamy. Przy tym uniżonemi sługami wielmożnościom waszym n. m. pp. zawsze zostajemy, jako i przed tym.

Dat od Zamościa, die 15 novembris 1648.

Wielmożnościow waszych, naszych m. pp., najniższy słudzy, Bohdan Chmielnicki, starszy z Wojskiem Zaporoskim.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 196, стор. 271. Копія; № 225, стор. 186—187. Копія; № 221, стор. 44—46. Копія; № 1453, стор. 241—252. Копія; № 7372, стор. 96. Копія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 188—189. Фотокопія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 205(26), стор. 32. Копія, датована 25 листопада.

Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, Портфель Науково-видавничого відділу, оп. 1, спр. 71, арк 7—8. Копія.

Опубліковано: Памятники, т. I, відділ III, стор. 307—311, № 63.

Дополнения к Актам историческим, стор. 184—185.

Міхаловський, стор. 213—214, № 94-б.

Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 308—309, № 63.

Равіта-Гавронський, стор. 102—103.

---

[1] В інших текстах: łupiono.

[2] У Оссол, № 225 слова W tym wszytkim відсутні; додано із Оссол. № 7372, стор. 96.

Переклад

Ясновельможні, вельможні, милостиві панове сенатори, панове нам вельми милостиві.

Всемогутній бог свідком, що ми з великої біди і проти своєї волі образили як божу величність, так і в. м. пп. А винні у цьому двоє панів, а саме — пан коронний хорунжий, який жорстоко напав на нас: наших товаришів убивав і мордував, а наше убоге майно, успадковане від предків, які здобули його в чужих землях ще за попередників в. м., н. м. панів, грабував, а нас самих мало що в ярмо не запрягав, так з нами поводився, як йому подобалося. А також тепер князь Вишневецький на нас наступав, який, як тільки ми повернулися після розгрому кварцяного війська на своє постійне місце — Запоріжжя, не знаємо, чи за порадою деяких панів, чи через свою впертість, напав на нас з своїм військом, хапав козаків і духовенство, мучив їх, садовив на палі, викручував свердлами очі і заподіював інші нечувані муки. Коли ми побачили, що він посягає і на наше життя, хотіли ми цього чи ні, а мусили вирушати з військом і дати відсіч своїм переслідувачам. А вони у лагідних листах м. м. пп. комісарів, посланих від Речі Посполитої, запевняють нас у мирі, а, порадившись між собою, наступають на нас з військом. Тому ми йшли слідом за паном Вишневецьким до Замостя, маючи точні відомості, що князь Вишневецький знову збирає військо, щоб з нами воювати. Ці двоє панів є винуватцями всього лихого, через свою жадібність і запальність вони мало не занапастили всієї нашої землі. Адже князь Вишневецький був у нас за Дніпром як за пазухою, а ми його живим випустили, зважаючи на давню приязнь. Тепер знову, як тоді, посилаємо до в. м. панів й. м. ксьондза Андрія Мокрського, тржемешинського каноніка, що має свідоцтво від міст, в яких працював. А ми, як і раніше, хочемо залишатися вірними слугами Речі Посполитої і просимо, щоб гріх, вчинений проти нашої волі, якого, сам господь бог свідком, ми не винуватці, був відпущений, а пани, винні в цьому, покарані. Коли ж не буде милостивої ласки в. м., н. м. панів, і ви почнете проти нас війну, тоді ми зрозуміємо, що в. м., н. м. пп., за слуг своїх нас мати не хочете, що буде для нас великою скорботою. Ждемо відповіді в. м. панів через ксьондза Мокрського. При цьому, як і раніше, залишаємося найнижчими слугами ваших милостей н. м. пп.

Даний з-під Замостя, дня 15 листопада 1648.

Найнижчі слуги ваших милостей, наших м. п. п., Богдан Хмельницький, старший, з Військом Запорізьким.

№ 34

1648, листопада близько (5) 15. Під Замостям. — Умови Запорізького Війська, передані через Захарія Хмельницького і Андрія Мокрського королевичу Яну Казимиру

Kondycje posłane do Warszawy przez posła kozackiego na imię Chmielnickiego młodszego i księdza Mokrskiego, z zakonu kanoników regularnych.

1) Żeby zawsze było kozaków dwanaście tysięcy i żeby tem przywilejem szczycili się, co go mają od króla ś. pamięci z podpisem czterech senatorów.

2) Żeby kwarcianego wojska nie było, a oni sami będą bronić Rzeczypospolitej.

3) Żeby Chmielnickiemu dano na Ukrainie starostwo, jakie sobie upodoba, a do tego starostwa na dwadzieścia mil gruntu.

4) Żeby panowie poddanych swoich nie karali i wszytko odpuścieli tym rebelizantom.

5) Żeby wolno na morze wychodzić, kiedy zechcą i w jakiej kupie będą chcieli.

6) Żeby się sądzieli prawem Tatarów litewskich, a Tatarowie litewscy sądzą się takim prawem, jako szlachta.

7) Żeby to, co się stało, w zapomnienie poszło.

8) Żeby nie beli pod władzą pp. hetmanów koronnych, telko pod władzą króla j. mości samego i swego z kozaków hetmana mieli.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 185. Фотокопія.

Переклад

Умови, послані у Варшаву з козацьким послом Хмельницьким молодшим і ксьондзом Мокрським, з ордена регулярних каноніків.

1. Щоб завжди було козаків 12 тисяч і щоб чинним був той привілей, який одержали від св. пам'яті короля з підписом чотирьох сенаторів.
2. Щоб кварцяного війська не було, а вони самі оборонятимуть Річ Посполиту.
3. Щоб Хмельницькому було дано на Україні староство, яке він собі вподобає, а до цього староства 20 миль землі.
4. Щоб пани не карали своїх підданих і все простили цим заколотникам.
5. Щоб можна було виходити в море коли захочуть і в будь-якому числі.
6. Щоб судилися козаки правом литовських татар, а литовські татари судяться таким правом, як шляхта.
7. Щоб те, що сталося, було забуте.
8. Щоб не були під владою пп. коронних гетьманів, а тільки під владою самого короля й. м-ті і мали свого гетьмана, обраного з козаків.

№ 35

1648, листопада (7) 17. Під Замостям. — Лист до трансільванського князя Юрія Ракоці з подякою за посольство від нього і з повідомленням про вирядження послів від Запорізького Війська

Ilme ac magn. dne princeps Ungariae, dne dne nobis clementissime etc.

Libentissimo animo atque benevolo legatos missos a magn. tua suscepimus, ex quibus optime intelleximus, quod nobis magn. tua magnam benevolentiam ostendit, plus et ultra grati animi significatione policitus es; quoniam antecessores piae memoriae, Stephanus Batory hac etiam de regione, a quo multa privilegia et libertates tenemus hucusque, et tanquam filios suos benevolentia sua quasi alis texit; sic opinio atque persuasio nostra fert, quod futurus nobis dominus ac patronus tutus, quoniam Polona gens nimirum omnis atque universa contra nos inimicitiam et iram excitavit, itaque toto animo atque pectore nostro unanimiter ilmam celsnem habere patronum et regem Poloniae, patriae nostrae, cupimus. Ideo ilma cels, tua militibus suis quam citissime aggredi iubeat Polonian nos

quoque cuncti cum toto exercitu nostro atque potentia ilmam cels. tuam sequemur et admovebimus. Ob meliorem et clariorem sermonem, qui oretenus cels. tuae fundamentaliter et explicatius narrabunt legati nostri, quos ad cels. tuam electos de exercitu nostro mittimus. Expostulamus officiosissime, omnibus in sermonibus adhibeatur plena fides iisdem. Deinde sumus ilmae cels. tuae amicissimi et ad obsequia omnia paratissimi.

Datum Zamoysciae, die 17 novembris anno 1648.

Ilmae celsdinis tuae famuli obedientissimi, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego, ręką swą mp.

Адреса: Ilmo ac cels. principi dno dno Georgio Rakocy, dei gratia principi Transylvaniae, partium regni Ungariae dno, Siculorum comiti etc., dno plurime observandissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.
Опубліковано: Сіладі, т. I. стор. 6. № 6.

Переклад

Найсвітліший і величний пане, князю Угорщини, пане, наш найласкавіший пане.

З радістю і щирістю прийняли ми посланих твоєю вельможністю послів, від яких ясно дізналися про те, що твоя вельможність поставилася до нас дуже доброзичливо, а крім того, обіцяла виявити ще більше прихильності. Адже блаженної пам'яті твій попередник Стефан Баторій — з цієї ж країни, — від якого багато привілеїв і вільностей ми маємо і тепер, укрив нас, наче своїх синів, своєю доброзичливістю, немов крилами. Отже, наша думка і переконання говорить, що ти майбутній наш пан і надійний опікун, тому що весь польський народ пройнявся проти нас ворожнечею і гнівом; ось чому від усієї нашої душі і серця ми одностайно бажаємо мати твою найсвітлішу високість опікуном і королем Польщі, нашої батьківщини. А тому нехай твоя найсвітліша високість накаже своєму війську якнайшвидше наступати на Польщу, а ми всі, з усім нашим військом і силою, підемо за твоєю найсвітлішою високістю і приєднаємося. Наші посли, яких ми обрали з нашого війська і посилаємо до твоєї високості, розкажуть про цю справу твоїй високості для кращої і яснішої бесіди та порозуміння усно, грунтовно і дуже точно. Ласкаво просимо дати повну віру всім їх словам. Надалі залишаємося найприхильнішими до твоєї ясновельможної високості і дуже готовими до всіх послуг.

Дано в Замості, дня 17 листопада 1648 року.

Твоєї ясновельможної високості найпокірніші слуги Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького, власною рукою.

Адреса: Ясновельможному і високому князеві, панові, пачові Юрію Ракоці, милістю божою князеві Трансільванії, панові частин королівства Угорщини, графові секлерів і т. д., вельмишановному панові.

№ 36

1648, грудня (2) 12. Острог. — Універсал з повідомленням про мир і попередженням, щоб шляхта не пригноблювала селян та не чинила утисків православній вірі

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego królewskiej mości Zaporoskim.

Wszem wobec i każdemu zosobna, komuby o tem wiedzieć należało, służby nasze rycerskie łaskom waszmościów, a swych miłościwych panów

pilnie oddawszy, do wiadomości donosiemy, iż potkał nas w drodze poseł jego królewskiej mości, jego mość pan Giżowski [1], z listem jego królewskiej mości, którego nam pan bóg wszechmogący królewicza jegomości Jana Kazimierza na państwo poblogosławić raczył; który pisze, abyśmy poniechawszy tej niepotrzebnej wojny i rozlania krwi chrześcijańskiej, nazad do swoich się krajów powrócili, przy pewnej zgodzie i wolnościach dawnych nas zachowując [2]. O czem waszmość panom oznajmiwszy przez ten uniwersał, żądamy, abyście w. mość także już, nad wolą i rozkazanie jego królewskiej mości, lubo do swoich poddanych, lubo do naszej religii ruskiej żadnej złości nie myśląc, owszem w pokoju i łasce swej zachować raczyli, z czego by się już więcej nieprzyjaciel nie cieszył. A uchowaj boże, gdyby jeszcze nad to miał jaki uporny i złośliwy porwać się do rozlania krwi naszej chrześcijańskiej albo do morderstwa ubogich ludzi, skoroby nas ta wiadomość doszła, taki właśnie zepsuje ten pokój i mir od jego królewskiej mości naznaczony i pewnieby do większej zguby Rzeczpospolitą zawiódł, czego nie życzymy. Który uniwersał we Lwowie przeczytawszy, prosiemy, aby był i do Kamieńca Podolskiego odesłany, gdzie, słyszym, że się i tam szlachty niemało zebrało; do których się i powtórnie z uniżonemi służbami swemi jako najpilniej oddajemy.

Data w Ostrogu [3], 12 dnia decembra 1648 roku.

Ichmościów miłościwych panów we wszem powolny sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska jego królewskiej mości Zaporoskiego, własną ręką [4].

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 205 (26), стор. 43—44. Копія.

Опубліковано: Дополнения к Актам историческим, стор. 187—188.

Барonч, стор. 49—50.

Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 145—146, № 119.

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман, з його королівської м-ті Військом Запорізьким.

Всім взагалі і кожному зокрема, кому про це належить знати, покірно віддавши рицарські послуги на ласку в. м., на наших милостивих панів, доводимо до відома, що нас зустрів у дорозі посол його королівської м-ті його м-ть п. Гіжовський з листом його королівської м-ті, королевича Яна Казимира, якого господь бог всемогутній зволив поблагословити на панування. У цьому листі він пише, щоб ми, припинивши цю непотрібну війну і пролиття християнської крові, знову повернулися на свої землі, і залишає нас у мирі та при давніх вільностях. Цим універсалом ми повідомляємо про це в. м. панів і бажаємо, щоб в. м-ті також не йшли проти волі і наказу його

---

[1] Барону: Sieweski.

[2] Барону: myśląc nas zachować.

[3] Барону: z Ostroga.

[4] Слова własną ręką у Баронча відсутні.

королівської м-ті і не мали ніякої злоби ні до своїх підданих, ні до руської релігії, а, навпаки, зберегли до нас свою ласку і залишили нас у спокої, щоб уже більше не тішився ворог. І не дай господи, щоб до нас дійшла звістка про те, що хтось впертий і злобливий знову почав проливати християнську кров і вбивати бідних людей, чим порушив би спокій і мир, встановлений його королівською м-тю, і напевно привів би до ще більшого знищення Речі Посполитої, бо ми цього не бажаємо. Цей універсал, прочитавши у Львові, просимо відіслати до Кам'янця-Подільського, де ми чули, зібралося також чимало шляхти, до якої вдруге віддаємося з найпокірнішими своїми послугами.

Даний з Острога, дня 12 грудня 1648 року.

Їх м-тей, милостивих панів у всьому покірний слуга Богдан Хмельницький, гетьман його королівської м-ті Війська Запорізького, власною рукою.

№ 37

1648, грудня 21 (31). Київ. — Лист до віленського підкоморія Іларія Чижа з заявою про мир з Литовським Великим князівством та проханням про звільнення київських купців

Po szczęśliwem za pomocą bożą zwróceniu mojem z Wojskiem naszem Zaporoskim z Polski do Kijowa, wziąłem wiadomość od mieszczan kijowskich, że tam w Litwie, a mianowicie pod Bychowem, kupy swawolne pod tytułem Wojska naszego Zaporoskiego, wielkie krzywdy i szkody jw. p. podkanclerzemu[1] W. Ks. Lit. poczynili i do samego miasta Bychowa szturmowali. Którego łaskę miłościwą tak i wszytkich ich mciów pp. senatorów W. Ks. Lit. uważając my, z tem się deklaruję, gdy jw. podkanclerzy po mnie afektować tego będzie chciał, każdego swawolnika takiego, który tamte kupy zbierać i szkody czynić ważył się, połapać i bez ocwłoki na gardło pokarać, tak jako już pokarano, rozkażę, gdy Wojsko Zaporoskie w całym z W. Ks. Lit. pokoju, mimo wszelakie niechęci zostawało. Co też tam w Bychowie kazałeś w. m. pan niewinnych ludzi, mieszczan i kupców kijowskich i z ich towary i pieniędzmi, względem teraźniejszych między nami a Rzpltą zawieruch i niezgód, zatrzymać i więzić, wielce o nich w. m. pana upraszam, aby na prośbę moję uwolnienie i wyswobodzenie z chudobami swemi zaraz, jako ludzie niewinni, otrzymali. Czego ja po w. m. panu doznawszy, wszelkim sposobem powolnych usług moich zawdzięczać i odsługować winien zostawszy, łasce się przytem w. m. pana jako najpilniej oddaję.

Z Kijowa, d. 21. 10-bris r. 1648.

W. m. Pana we wszem powolny sługa i przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Грабовський, т. II, стор. 112—113.

[1] Лев Сапєга.

Переклад

Після щасливого повернення з божою поміччю нашого Війська Запорізького з Польщі до Києва я одержав звістку від київських міщан про те, що там, у Литві, а саме під Биховом, сваві́льні загони під назвою нашого Війська Запорізького, завдавши великих втрат і шкоди й. в. п. підканцлерові Великого Литовського князівства, вели наступ аж до міста Бихова. Поважаючи милостиву ласку й. в. п. підканцлера і всіх їх м-тей пп. сенаторів Великого Литовського князівства, заявляю, що коли й. в. підканцлер вимагатиме цього від мене, я накажу кожного свавільника, який наважиться збирати там загони, зловити і, не зволікаючи, на горло покарати, так як уже було покарано декого. Ми, незважаючи на всякі непорозуміння, зберегли з Великим Литовським князівством тривалий мир. Там, у Бихові, в. м. пан, враховуючи нинішні заворушення і незгоду між нами і Річчю Посполитою, наказав затримати і ув'язнити невинних людей, київських міщан і купців з їх товарами і грішми. Я дуже прошу в. м. пана, щоб на моє прохання вони були негайно звільнені, як люди невинні, і одержали свободу разом з своїми пожитками. За це я в. м. панові буду зобов'язаний віддячити і всіляко відслужити своїми покірними послугами. При цьому якнайпокірніше віддаюся на ласку в. м. пана.

З Києва, дня 21 жовтня 1648 р.

В. м. пана у всьому покірний слуга і приятель Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 38

1648, грудня 22 (1649, січня 1). Київ. — Універсал про «послушенство» селян сіл Вишеньки та Великі і Малі Дмитровичі Флорівському монастирю

Богдан Хмельницкий, гетман Войска его королевской милости Запорозкого.

Всім обивателем в Дмитровичах в Великих і в Малих і в Вишеньках в маетностях его милости Гуменицкого, суді киевского, под небитност его самого, приказуем вам сурово, абисте во всем били ігуменії Флора і Лавра монастира киевского послушними і вшелякую повинност ведлуг звичаю давного отдавали і що-колвек позабірали маетку розного панского, аби поворочали, не маючи жадной потреби до гумен і до вимеру млинового; постерегайте того, аби до нас і найменшая кривда не доходила новая, що того всего повинен дозріти Степан козак, сотник Пішчинковой, аби там жадной своеволи і бунтов не било, іначей не чинячи под срогостю войсковою.

Дат в Києві, дня 22 декембрия року 1648.

Богдан Хмельницкий, гетман, рука власная.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Київське повиття, кн. 10, арк. 182 зв. — 183. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, I. № 15549, стор. 19—20. Копія з копії.

Опубліковано: Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 148, № 123.

№ 39

1648, грудня 28 (1649, січня 7). Київ. — Універсал про «послушенство» селян села Підгорець Печерському дівочому монастирю

Богдан Хмельницкий, гетман Войска его королевской милости Запорозского.

Всім вобец і кождому зособна, особливе подданим монастира Печерского до інокин того монастира в селі Подгорцах належачим, і новим козаком, сим листом моїм гетманским ознаймуем і владзою нашою гетманскою сурове напоминаем, абисте так ви подданиє, яко которие з охоти под тот час в козачество не хотячи до монастира роботи і повинности отправляти удалистеся, честной законници, госпожі Магдалині Белецкой, ігумені печерской і всім сестрам о Христі того ж монастира послушни били, повинност і роботи вшелякиє отправляли, постерегаючи на себе войскового караня. Бо ми зо всим войском не хочем от монастиров, особливе от убогих законниц, подданих одиймовати: даст бог на услугу войсковую без людей церковних охочих. А вас і повторне напоминаем, абисте всі а всі, которие в Подгорцах знайдуетеся, законницам печерским по старому послушенство отдавали; а если росказаню і листу нашому хто з вас спротивится, таковий, яко войсковий неприятел і зневажач листу нашого, горлом караний будет.

Дан в Киеві, дня 28 декабря, року 1648.

Богдан Хмельницкий, гетман, рука власная.

На звороті: Универсал Хмельницкого. Лист Подгорец потребний. Подверженний лист од Богдана Хмельницкого на село Подгорці.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 1. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Союзу РСР ім. В. І. Леніна, Відділ рукописів, ф. Збірка Маркевича, спр. 1148, арк. 178 зв., № 100. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, І, № 57488, Збірка Ол. Лазаревського; № 49, арк. 95 зв. — 96. Копія.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 85, № 25.

Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 148—149, № 124.

№ 40

1648, грудня 29 (1649, січня 8). Київ. — Універсал про заборону порушувати земельні володіння шляхтича Себастіяна Снетинського у Коростишеві і Городську

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его королевской милости Запорозким.

Всім вобец і кождому зособна, кому би о том ведати належало, особливе полковником, сотником, асавулом і всему рицерству, козаком

з Войска нашого Запорозкого, по залеценю зичливости нашоє, до ведомости доносим, іж ми шляхетного пана Себестияна Снетинского не бачечи ни в чом Войску нашому Запорозкому противного, а бачечи такоє знисченє і спустошенє од козаков своволних, в реєстре нашом не будучих, оного в оборону свою гетманскую взявши, мети хочемо і сурове росказуємо, аби он з жоною і детками своїми в месте Коростешове албо в Городску, в дому своєм або ли теж гдеби-колвек он перемешкивал, од вшеляких наєздов кгвалтовних і доброволних попасов, ночлегов, мимоходов, переходов завше волний зоставал, кривди і шкоди і в наменшой речи не поносил, але завше безпечен здоров'я своєго і маєтности од кождого, так з козаков наших, яко і мужиков, зоставал; в дорозе теж єсли би где-колвек по потребе своєй виєхати мел, аби всюди без жадноє трудности і пренагабаня доброволне пропусчали; што теж колвек у него кгвалтовне взято, а своє би он мел у кого-колвек, так у козаков наших, яко і у мужиков, познат, аби оному без вшелякоє трудности поворо[оч]ано било конечне, ні в чом тому виразному росказаню нашому гетманскому не противечис, чого всего полковникове, а где не маш полковников, сотникове і атаманове поблизниє, кому би сей наш универсал указаний бил, перестерегат будут, а і то все сурове, без жадного милосердя, на горле, до мене не отсилаючи, [карати] мают, а єжели би так козаки, яко і старшина, справедливости не чинечи, той воли нашей противилис, кождий таковий сурового караня войскового і сам не уйдет. На што для лепшоє вери при печати войсковой рукою своєю подписалисме.

Писан у Києве, року 1648, месяца декабря 22 дня.
Богдан Хмельницкий, гетман, рука власна.

На звороті: Універсал Себистияну Снетинскому.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. № 22645, Збірка Левицького. Оригінал.
Там же, Збірка П. Я. Дорошенка. Копія.
Бібліотека Красінських у Варшаві, № 4031, арк. 482. Копія.
Опубліковано: Модзалевский В., Пять документов времени Богдана Хмельницкого, Труды Черниговской архивной комиссии, в. 10, стор. 144—145. № 1.
Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 149, № 125.

№ 41

1649, січня 1 (11). Чигирин. — Лист до Юрія Ракоці відносно обміну послами

Serenissime princeps Transilvaniae, domine et benefactor nobis colendissime.

Etsi tamdiu in dominio celsitudinis vestrae legati nostri ob non expediendum commorantur, totum id operis et pristini erga nos celsitudinis vestrae favoris est, deo auxiliante, haec mora ipsorum pro toto tempore expectationis nostrae cita expeditione post hac celsitudinis vestrae et quod esset nobis utile proficuumque, compensabitur. Quod si contigerit, post expeditionem legatorum nostrorum tabellario nostro celsitudini vestrae, litteras nostras reddere, sufficientius, quod esset novi, celsitudo vestra nobis significare velit, nos id in observandis celsitudinis vestrae obsequiis citiores extabit, modo cum toto exercitu suo se ipsum gratiae celsitudinis vestrae commendo.

Datum Czehirin, die 1 ianuari 1649.

Celsitudinis vestrae mi admodum magnifici domini sincerus amicus et ad obsequia paratissimus servus, Bohdan Chmielnicky, hetman Wojska Zaporoskiego

Адреса: Serenissimo Georgio Rakocy, dei gratia principi Transilvaniae, partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti, benefactori nostro colendissimo etc, etc reddentur.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 1, арк. 1—2. Фотокопія.

Опубліковано: Монумента Гунг., т. 23, стор. 9—10, № 5.

Serenissime Princeps Transilvaniae
Dne et Benefactor nobis Colendissime

Etsi tamdiu in Dominio Celsitudinis Vestrae legati nostri ob non expe-
diendum Comorantur totum id operis et [illegible] erga nos Celsitudinis
Vestrae favoris est Deo auxiliante [illegible]
pore expectationis nostrae [illegible] Expeditione post hac Celsitudinis
Vestrae et quod esset nobis [illegible] propicuum [illegible] compensabitur
Quod si Contigerit post Expeditionem legatorum nostrorum tabella-
rio [illegible] Celsitudini Vestrae literas nostras reddere [illegible]
quod esset novi Celsitudo Vestra nobis Significare velit [illegible]
in observandis Celsitudinis Vestrae obsequiis [illegible] exhibimus
[illegible] Exercitu suo [illegible] Celsitudinem Vestram Commendo
Deo [illegible] Januarii 1649

Celsitudinis Vestrae mi admodum Magnifice dni [illegible]
amicus et ad obsequia paratissimus Servus

Bohdan Chmielnicky Hetman Woyska Zaporoskie

1649 [illegible]

Лист до Юрія Ракоці від 1 (11) січня 1649 р.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, наш вельмишановний пане і добродію.

Хоч наших послів так довго затримують у володіннях вашої високості, бо їх не віліслано, однак все це є проявом старої прихильності вашої високості до нас. З божою допомогою цю їх затримку за весь час нашого вичікування буде надолужено згодом швидким вирядженням вашої милості, що було б для нас корисним і сприятливим. Коли ж це станеться, то після вирядження наших послів нехай ваша високість зволить нашому посланцеві до вашої високості передати наш лист і повідомити нас, що є нового. Це зробить нас ретельнішими у виконанні послуг щодо вашої високості. Тепер самого себе з усім своїм військом доручаю ласці вашої високості.

Дано в Чигирині, 1 січня 1649.

Вашої високості, мого величного пана щирий друг і готовий до послуг Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Найяснішому Юрієві Ракоці, милістю божою князеві Трансільванії, панові частин Угорського королівства, графові секлерів, нашому вельмишановному благодійнику і т. д. і т. д. передати.

№ 42

1649, січня 1 (11). Чигирин. — Лист до Юрія Ракоці про обмін вістями

Serenissime princeps Transilvaniae, domine et benefactor nobis colendissime.

Ineffabilis, ut experimur, celsitudinis vestrae nobis in omni temporis spatio amor exhauriri nequit. Quoniam quod apud hostium cautum id nobis per tabellarium celsitudinis vestrae revelatum, id ipsum nos ad omnia obsequia celsitudinis vestrae paratos exponit, nos etiam post hac, quod si aliquid ab adversa parte emergeretur contrarii, significare celsitudini vestrae non praeteribimus. Cetera autem tabellario oretenus de omni nostro rerum statu referre commisimus, modo cum toto exercitu suo se ipsius gratiae celsitudinis suae commendo.

Datum Czehiryn, die 1 ianuarii 1649.

Celsitudinis vestrae mi admodum magnifici domini sincerus amicus et ad obsequia paratissimus servus, Bohdan Chmielnicky, hetman Wojska Zaporoskiego.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakocy, dei gratia principi Transilvaniae, partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti, benefactori nostro colendissimo etc etc reddere.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 2, арк. 1—2. Фотокопія.

Опубліковано: Монумента Гунг., т. 23, стор. 10, № 6.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, наш вельмишановний пане і добродію.

Невимовна любов, яку ми весь час відчуваємо з боку вашої високості, не може вичерпатися. Бо таємниці ворогів, відкриті нам послом вашої високості, роблять нас

готовими до всіх послуг вашої високості, тому ми і надалі, коли виникне що-небудь небезпечне з супротивної сторони, неодмінно дамо знати вашій високості. Решту ж відносно всього нашого стану справ ми доручили послу доповісти усно. Тепер доручаю себе з усім своїм військом ласці вашої високості.

Дано в Чигирині, дня 1 січня 1649.

Вашої високості величного пана щирий друг і до послуг вельми готовий слуга Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Найяснішому Юрієві Ракоці, милістю божою князеві Трансільванії, панові частин Угорського королівства, графові секлерів, нашому вельмишановному благодійнику і т. д. і т. д. передати.

№ 43

1649, лютого 8 (18). Переяслав. — Лист до Олексія Михайловича з висловленням подяки за присилку гінця Василя Михайлова та з проханням подати допомогу в боротьбі проти польських військ

Божиею милостию наяснейший великий государю царю и великий князю Алексею Михайловичю, всеа Русии самодержче, светило православное, владимерский, московский, новгородцкий, царю казанский, царю астраханский, царю сибирский, государю псковский и великий князю тверский, югорский, пермский, вятцкий, болгарский и иных, государю и великий князю Новагорода низовские земли, резанский, ростовский, ярославский, белоозерский, удорский, обдорский, кондинский и всея северския страны повелителю и государю иверское земли, карталинских и грузинских царей и кабардинское земли, черкаских и горских князей и иных многих государств государю и облаадателю, от твоего царского величества до нас Богдана Хмельнитцкого, гетмана Войска Запорожского и всего Войска Запорожского вашего царского величества отдано нам милостивое слово[1].

Писали есмо двожды до твоего царского величества через посланца воеводы путивльского и через посланца воеводы севского, чтобы царское твое величество благословил на лятцкую землю войскам своим от Смоленска наступить, чтобы большей над нами, християны, власти не имели и крови нашие, которую от колких сот лет проливать тиранско, сиречь мучительско почали, не проливали. А мы отсюду на оных неприятелей наших наступали и за божиею помощию збили, чтоб ваше царское величество был над нами государем и царем православным, а не иноверцы, яко самодержца, но мы на те два листы ведомости никакие не имели, аж ныне отдана нам грамота твоего царского величества через гонца Василья Михайлова, в которой объявляючи, желаешь, чтоб есмы в покое жили с ляхами и с княжеством Литовским и чтоб больши кровь християнская не розливалась, что мы со всем Войском Запорож-

[1] Далі титул подається скорочено з зазначенням в дужках: п. т. — повний титул.

ским то милостивое слово и посланца Василья Михайлова от твоего царского величества благодарно приемше желали есми того, чтоб есмы в покое пребывали, но ляхи, те хитрыя и несправедливыя в слове, до нас с миром ныне присылают, а там войско собирают на нас, несколько городов християн высекли, попов и чернцов имаючи рубят и розные муки яко Ирод чинят, за что на них сам творец с небеси будет возмездие. А как до нас придут ближе, тогда сызнову, вземши бога на помочь, имеем боронитися, а либо их бог и до конца показнит, как неправедных, что полощутца в неповинной крови християнской. А мы как первие такожде и ныне желаем того, чтоб ваше царское величество нам нанижайшим слугам и подданым своим государем и царем, яко православное светило и самодержцею за благословением божиим учинился. А когда войну с нами зачнут, на них от Смоленска войском своим благословил наступити. Чаят бы слово божие и пророчество исполнилось, чтоб иноверцы западные под нозе твоего царского величества и всего православия покорились, а когда не будет милости твоего царского величества и не восхощеш нам выручки и помощи давать и против неприятелей наших и своих наступать, тогда мы освидетельствуючись богом и пресвятою богородицею и всеми святыми, вземши бога на помочь, потуду с ними станем биться, докуду нас станет православных. А Василья Михайлова отпущаем с миром со всеми его дворяны. Потом поклон наш нанижайший со всем Войском Запорожским и с послугами рицерскими твоему царскому величеству покорно отдаем.

Писано в Переяславле, 1649 года, февраля в 8 день во всей думе полной [1].

Вашему царскому величеству нанижайший слуга Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском Запорожским рукою своею [2].

За милостивый подарок, что нам отдал Василей Михайлов, гонец от твоего царского величества, который мы благодарно принемши, унижено и покорно челом бьем за такое великое милостивое жалованье вашему царскому величеству, о чем бога молим и желаем того, чтоб есмы за то отслужили послугами нашими рыцерскими со всем Войском Запорожским и головы наши покладали за твое царское величество против всякого неприятеля християнского.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1562, арк. 86—89. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков лист писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Запорожского Войска гетман Богдан Хмельницкой с подьячим с Васильем Михайловым в нынешнем во 157-м году марта в 3 день».

Опубліковано: Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 158—159, № 128.

Воссоединение, т. II, стор. 132—133, № 52.

---

[1] У тексті дописані слова: А внизу написано.

[2] У тексті дописані слова: А на подписи у листа государево имянование и титла написано сполна: да в том же листу в особом письме написано.

№ 44

1649, лютого (9) 19. Переяслав. — Лист до литовського великого гетьмана Януша Радзівілла з вимогою не карати селян та зберігати мир

Jaśnieoświecone m-we książę panie Radziwile.

Z dawnych lat doznawało Wojsko Zaporoskie od antecesorów ś. pamięci w. ks. mci wielkie dobrodziejstwo i życzliwość, co nam dobrze w pamięci haeret. Jedno teraz nie wiemy, że w. ks. s. rankor jakiś wziąwszy przeciwko wojsku naszemu, ludzi niewinnych, chrześcijan wiary naszej, jako nas wieści dochodzą, na pal rozkazywać raczysz wbijać i mordować. Lubo swawolnie z naszej strony wtargnęli byli kozacy w Księstwo Litewskie, tedy bez wiadomości naszej, którzy słuszną zapłatę, jako swawolnicy wzięli i na gardle karałem. Karać mieliśmy i my kogo na pal wbijać, mając w ręku do czterech tysięcy tak senatorów i szlachty. Jednak wiemy, że na tym się niewinnych za winne nie pomścimy, tak też żywcem do 5000 wypuścić rozkazałem i żaden, który do rąk naszych przyszedł, nie jest stracony. Lecz my, pana boga wziąwszy na pomoc, widząc, że w. ks. m. i insi ich mć panowie, jako przedtym nie słuchali ś. pamięci nieboszczyka króla [1], pana naszego, tak i teraz w. ks. m. nad wolę króla j. m. [2] raczysz przyczyniać i na nas następujesz, a my bronić się będziemy i królowi j. m. damy o tym znać. A do tego strzymywamy się jeszcze dalej i nie puszczamy kożusznych czapek [3], oczekiwając na to, jeżeli w. ks. m. i dalej zechcesz następować. A my żadnej nie poczynamy między sobą rozterki, ale tak życzymy, abyś w. ks. m. naszym mśc panem był, jako i przedtym.

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Сангушків, рук. 67, арк. 291. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 50, арк. 22. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 27 (26), 418 (1), без дати і підпису.

Опубліковано: Z dziejów Ukrainy, стор. 418 (неповний текст, з датою).

Переклад

Ясновельможний милостивий князю, пане Радзівілле.

З давніх часів Військо Запорізьке зазнавало від попередників св. пам'яті в. кн. м-ті великих благодіянь і прихильності, про що ми добре пам'ятаємо. Однак ми не розуміємо, як це тепер в. кн. м-ть, затаївши гнів на наше військо, дозволяєш, як до нас доходять чутки, невинних людей нашої християнської віри на палі садовити і мордувати. Хоч наші козаки свавільно були вторглися в Литовське князівство, але це сталося без нашого відома, і вони, як свавільники, одержали справедливу оплату, бо я покарав їх на горло. Карати і на палі садовити і нам було кого, бо ми мали в руках до чотирьох тисяч сенаторів і шляхти. Однак, знаючи, що за винних на невинних

[1] Владислав IV.

[2] Ян Казимир.

[3] Мова йде про татар.

не можна помститися, я наказав випустити живими близько 5000 чоловік і ні один з тих, що потрапили до наших рук, не був страчений. Однак ми, взявши на допомогу господа бога і бачачи, що в. кн. м. та інші їх м. панове, як раніше, не слухали св. пам'яті небіжчика короля, нашого пана, так і тепер в. кн. м. проти волі й. м. короля зволили діяти і на нас наступати, захищатимемося і й. м. королеві дамо про це знати. А поки що затримуємося і не пускаємо далі кожушаних шапок, чекаючи, чи в. кн. м. наступатиме, чи ні. А ми жодної не починаємо з вами чвари і бажаємо, щоб в. кн. м. був нашим м. паном, як і раніше.

№ 45

1649, лютого (10) 20. Переяслав. — Лист до Юрія Ракоці з повідомленням про вирядження послів

Serenissime princeps Transilvaniae, domine noster clementissime.

Ut eo commodiori occasione et tempore obsequia nostra possemus in notitiam serenissimae celsitudinis suae inducere, mittimus huius ergo legatos nostros, quod ut pro certo et firmo, quidquid ipsi nostro nomine apud serenissimam celsitudinem suam petierint, sit, obnixe rogamus. Nos interim serenissimae celsitudini tuae obsequia nostra quam diligentissime commendamus.

Datum Pereaslaviae, d. 20 februarii, a-o 1649.

Serenissimae celsitudinis tuae humillimus servus, Bohdan Chmielnicky, hetman z Wojskiem Zaporoskim, ręką swą.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 3, арк. 1. Фотокопія.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, наш наймилостивіший пане.

Щоб мати слушну нагоду і час передати до відома вашої найяснішої високості наші послуги, ми посилаємо заради цього наших послів і наполегливо просимо, щоб те, про що вони клопотатимуться у вашої найяснішої високості, було певне і міцне. А втім найретельніше передаємо твоїй найяснішій високості наші послуги.

Дано в Переяславі, дня 20 лютого року 1649.

Найяснішої твоєї високості найпокірніший слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким, власною рукою.

№ 46

1649, лютого (10) 20. Переяслав. — Лист до трансільванського князя Сигізмунда Ракоці з повідомленням про надіслання послів

Serenissime princeps, domine ac benefactor colendissime.

Paternus amor et favor tum per litteras, tum per legatos nostros et serenissimarum celsitudinum suarum patefactus invitat nos, ut a supremo

numine petamus et nostras vires intendamus, qua celsitudo sua quam citissime voti sui sit compos. Proptareaque legatos nostros cum legatis serenissimarum celsitudinum suarum cum certo nostri propositi desiderio mittimus, Tantum fides ipsis adhibeatur et petitis nostris pareatur, nostrum propositum prout nunc non immutatum, ita in posterum firmatum serenissima celsitudo sua audiet et experietur. Protunc obsequia nostra humillima quam diligentissime serenissimae celsitudini suae commendamus.

Datum de Pereiaslavia, die 20 februarii, anno 1649.

Serenissimae celsitudinis suae dni nostri humillimus servus, Bohdan Chmielnicky, hetman z Wojskiem Zaporoskim, ręką swą.

Адреса: Serenissimo principi, dno dno et benefactori nobis plurimum colendissimo Sigismundo Rakoczy reddentur.

Угорський державний архів. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 4, арк. 1—2. Фотокопія.
Опубліковано: Т. Тар., 1887, стор. 438.

Переклад

Найясніший князю, пане і вельмишановний добродію.

Батьківська любов і прихильність ваших найясніших високостей, виявлена як через листи, так через наших послів, заохочує нас молити всевишнього бога і напружувати всі сили, щоб ваша милість якнайскоріше здійснила свою обітницю. І тому посилаємо наших послів з послами ваших найясніших високостей з певним нашим бажанням і наміром, щоб їм було виявлено довір'я і вислухано наші прохання, щоб ваша найясніша високість вислухала їх і дізналася про те, що наш намір є незмінний тепер і підкріплений на майбутнє. Разом з цим якнайретельніше передаємо найпокірніші послуги вашій найяснішій високості.

Дано в Переяславі, дня 20 лютого року 1649.

Найяснішої вашої високості нашого пана найпокірніший слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким, власною рукою.

Адреса: Найяснішому князю, панові, панові нашому вельмишановному добродію Сигізмунду Ракоці передати.

№ 47

1649, лютого (10) 20. Переяслав. — Лист до трансільванського князя Сигізмунда Ракоці з повідомленням про виряджения послів

Serenissime princeps domine clementissime.

Occasionem non praeterimus, qua possemus serenissimae celsitudini domino nostro clementissimo protunc litteris, inposterum vero facie ad faciem genus flectere. Hoc que optando nostros legatos misimus, quibus fides adhibeatur et illorum petitioni satisfiat, humilline petimus. Nos interim serenissimae celsitudini tuae humillima obsequia nostra commendamus

Datum in Pereaslavia, die 20 februarii, anno 1649.

Serenissimae celsitudinis tuae humillimus servus, Bohdan Chmielnicky, hetman Wojska Zaporoskiego.

Quodcunque oretenus conferent nostri legati, adhibenda illis fides, qui nullo modo erit secundum voluntatem inimicorum nostrorum.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 5, арк. 1. Фотокопія.

Опубліковано: Т Тар., стор. 438—439.

Переклад

Найясніший князю, найласкавіший пане.

Ми не минаємо нагоди, при якій тепер листом, а в майбутньому і віч-на-віч можемо зігнути коліно перед найяснішою високістю, нашим найласкавішим паном. Бажаючи цього, ми вирядили послів і найпокірніше просимо, щоб їм було виявлено довір'я і щоб було задоволено їх клопотання. Ми між тим передаємо твоїй найяснішій високості наші найпокірніші послуги.

Дано в Переяславі, дня 20 лютого року 1649.

Твоєї найяснішої високості найпокірніший слуга Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

В усьому тому, що б не донесли усно наші посли, їм треба вірити, бо це не буде згідне з волею наших ворогів.

№ 48

1649, лютого (10) 20. Переяслав. — Лист до трансільванських князів Юрія та Сигізмунда Ракоці з викладенням плану спільного походу проти Польщі

Ilmus campiductor tum ex litteris, tum ex legatione legatorum suorum, tum et serenissimorum principum Transilvaniae ad ilmum campiductorem universorum Exercitum Zaporoziensium expeditorum satis ardentem voluntatem inflammatumque desiderium fratrem suum promovendi et in nobis dominandi, ac proinde nobis patrocinandi intellexit. Pro quo humillimas, quas potest et debet, ilmus campiductor cum universis Exercitibus Zaporoziensibus agit gratias offertque et modo secundum persuasionem et desiderium sernsimorum principum se cum universis Exercitibus Zaporoziensibus nec non Scitarum[1] cohortibus esse paratum propositum suum continuendi, fretus sersmos principes hoc desiderio et ad finem arsuros in executioneque propositi inflammaturos.

Interim quod ilmus campiductor cum universis Exercitibus Zaporoziensibus et Scitarum omnibus cohortibus aliquatenus a proposito recesserat, ne hoc spei reconciliationis imputetur, sed his potissimum rationibus humillime in sersmos principes rogat:

---

[1] Татари

1. Quod legati ilmi campiductoris non cito absoluti et sersmorum principum intempestive expediti sunt.

2. Ferebantur sersmos principes esse Munkacz, cumque per tam tempus longum nihil de legatis nostris audiebatur, spes de illis extincta aliquo modo fuit.

3. Spargebantur rumores id districtu Maramarosiensi fatis aliquibus nostros legatos periisse.

4. Quod ab illis, qui reducebant legatos sersmorum principum et ilmi campiductoris, habuit certum et indubitatum ilmus campiductor piae memoriae sersimum principem Transylvaniae mortuum esse[1], ac proinde legatio et causa abrupta videbatur.

5. Ab iisdem habuit nullum exercitum in Transilvania sperare sibi pro auxilio, cum protunc limites sui principatus custodiunt, tanquam sub interregno.

6. Audiebatur etiam eatenus tantum posse sperare auxilium ex Transylvania, in quantum electio impediretur regis electi et cum electio iam non potuit impediri, spes de auxilio extincta fuit.

Nunc vero ilmus campiductor cum universis Exercitibus Zaporoziensibus litteris sersmorum principum, maxime vero relatione legatorum sersmorum principum sanctissime assecuratus in proposito suo non deficiendo, eodem desiderio ardet sersmorum principum domum promovere et occasionem non praeterit, qua possit obsequia sua in notitiam sersmorum principum inducere.

Cumque reconciliationis spes cum rege electo nunc vero et coronato[2], spes in dubio est; quandoquidem magnifici domini legati sersmorum principum firmiter ilmum campiductorem et universos Exercitus Zaporozienses assecurarunt et omnes exercitus Transilvaniae paratos esse et ilmum principem Radzivil cum universa Litvania ac omnibus dissidentibus esse bonum amicum ilmi campiductoris ac universorum Exercitum Zaporoziensium nec non sersmorum principum et conspirasse unacum sersmis principibus id propositum continuendi et praeviis tantum unis litteris sersmum principem Sigismundum[3] promovere et contra rempublicam regemque Poloniae insurgere, — quocirca ilmus campiductor ad executionem rei procedendae hoc potissimum desiderat:

1. Quoniam ilmus campiductor cum universis Exercitibus tam Zaporoziensibus, quam Scitarum, ductus voluntate sersmorum principum, iterum contra Polonos insurgit, humillime rogat, ut quam citissimorum citissime serenissimorum principum Transylvaniae et ilmi principis Radzivil Litvanorumque coniuratio ac dissidentium fideiussio, in quibus conspirarent, quod unus alterum ad executionem propositi non deseret, ad se transmittatur, quoniam inposterum de omnibus agetur.

2. Licet ilmus campiductor cum universis Exercitibus tam Zaporo-

---

[1] Юрій I, князь Трансільванії.
[2] Ян Казимир.
[3] Сигізмунд Ракоці.

ziensibus, quam Scitarum, iterum Polonos infestabit, tempus tamen assignari vult, quo ilmus campiductor, sersmi principes Transilvaniae et ilmus princeps Radzivil, quilibet eorum suo pro interesse insimul et semel cum omnibus suis praesidiis in Poloniam irruant et propositum suum exequantur.

Quam citissime tamen ante omnia litteras ad ilmum principem Radzivil Litvanosque ac dissidentes sersmi principes expediant, in quibus conspirent, ut non Polonis, sed nobis in auxilium illi cum suis subsidiis veniant, quia nulla modo concordia erit ad resolutionem celsdinum suarum

His positis et ad executionem rei adductis conditiones quantuor primas salva christianitate. in toto tanquam sacrosanctas ilmus campiductor suscipit, easdemque ipse cum universis exercitibus suis, non tantum cum officialibus (ut in punctis desiderantur) sub honore, fide et conscientia servaturum pollicetur.

Quoad sequentes duas, positis praecedentibus et in executionem rei adductis, ipsae omni periculo sublato solvuntur.

Quoad Scitas: licet illi legatos litterasque assecuratorias non mittunt, firmissimum tamen et, uti ita dicam indubitatissimum, quod ipsi ad executionem rei ilmum campiductorem et Exercitus Zaporozienses non deserent, quoniam iuramentum invicem intercessit alterutrum servire sibi pro necessitate.

Quod spectat ad nuncios, ut saepius invicem rumores et cointelligentia habeatur, ilmus ampiductor cum universis exercitibus suis curabit, ut ipsis liber aditus et reditus fiat.

Adhuc ilmus campiductor cum universis Exercitibus Zaporoziensibus hoc unicum rogat, ut legati eius quam citissime expeditionem apud sersmos principes habeant.

Hoc modo faventibus superis et ilmi campiductoris et universorum Exercituum Zaporoziensium propositum et sersmorum principum affectatio, felicem effectum quam citissime sorcietur.

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego mp.

Угорський державний архів. Оригінал.
Опубліковано: Сіладі, т. I, стор. 33—35.

Переклад

Ясновельможний гетьман як з листів, так і від свого посольства, а також від посольства найясніших князів Трансільванії, виряджeного до ясновельможного гетьмана всіх Військ Запорізьких, дізнався про досить гарячу волю і палке бажання підтримати свого брата, панувати у нас і тим самим мати над нами опіку. За це ясновельможний гетьман з усіма Військами Запорізькими так уклінно, як може і повинен, дякує і обіцяє, що згідно з переконанням і бажанням найясніших князів він готовий з усіма Військами Запорізькими, а також з загонами татар продовжувати свій задум; він певний, що найясніші князі до кінця горітимуть цим бажанням і палко прагнутимуть виконати цей задум.

Тим часом, оскільки ясновельможний гетьман з усіма Військами Запорізькими і всіма загонами татар дещо відступив від задуму, — він уклінно просить найясніших

князів не вбачати в цьому надії на примирення, але найбільше [зважити] на такі причини:

1. Що посли ясновельможного гетьмана не скоро були відпущені, а посли найясніших князів були виряджені несвоєчасно.

2. Були чутки, що найясніші князі в Мукачеві, а коли так довго не було нічого чути про наших послів, надія на них до деякої міри згасла.

3. Поширилися поголоси, що в Мармароській окрузі якимсь чином загинули наші посли.

4. Від тих [осіб], які проводжали послів найясніших князів і ясновельможного гетьмана, ясновельможний гетьман одержав певну і безсумнівну звістку про те, ніби блаженної пам'яті князь Трансільванії помер; тому і здавалося, що посольство і справа зірвані.

5. Від цих же [осіб] він дізнався, що йому не сподіватися собі на допомогу ніякого війська з Трансільванії, бо тепер воно стереже кордони свого князівства, як звичайно під час міжцарів'я.

6. Були також чутки, що допомоги з Трансільванії можна було сподіватися тільки до того часу, поки можна було перешкодити обранню короля, а коли вже не можна було перешкодити обранню, надія на допомогу згасла.

Тепер же ясновельможний гетьман з усіма Військами Запорізькими, найсвятіше запевнений листами найясніших князів, а найбільше звітом послів від найясніших князів, не залишає свого наміру: він горить тим же самим бажанням підтримати рід найясніших князів і не пропускає нагоди, при якій міг би довести до відома найясніших князів свої послуги.

Тепер же надія на примирення з обраним, а нині уже і коронованим королем стала сумнівною, вельможні пани посли від найясніших князів твердо запевнили ясновельможного гетьмана і всі Війська Запорізькі, що і всі війська Трансільванії готові і що ясновельможний князь Радзівілл з усією Литвою і всіма тими, що знаходяться в незгоді, є добрим другом ясновельможного гетьмана і всіх Військ Запорізьких, а також найясніших князів; він, Радзівілл, домовився разом з найяснішими князями піднести цей намір, підтримуючи найяснішого князя Сигізмунда одним лише попереднім листом, і повстати проти Речі Посполитої та польського короля. Ось чому гетьман для виконання майбутньої справи побажав такого:

1. Оскільки ясновельможний гетьман з усіма військами, як запорізькими, так і татарськими, спонуканий бажанням найясніших князів, знову повстає проти Польщі, він уклінно просить якомога скоріше надіслати йому угоду найясніших князів Трансільванії і ясновельможного князя Радзівілла та литовців, а також документи дисидентів, в яких вони домовилися, що один одного не покинуть до виконання наміру, тому що в майбутньому справа стосуватиметься всіх.

2. Хоч ясновельможний гетьман з усіма військами, як запорізькими, так і татарськими, знову виступить проти поляків, він, однак, хоче, щоб було визначено час, коли ясновельможний гетьман, найясніші князі Трансільванії і ясновельможний князь Радзівілл — кожний із свого боку, з усіма своїми силами — вторгнуться в Польщу і виконають свій намір.

Однак хай найясніші князі перш за все вишлють якнайшвидше листа до ясновельможного князя Радзівілла і литовців та дисидентів і в листі хай домовляться, що вони з своїми силами прийдуть на допомогу не полякам, а нам; інакше не буде згоди для задуму їх високостей.

Виклавши і навівши все це [необхідне] для виконання справи, ясновельможний гетьман приймає, не порушуючи християнства, чотири перші умови, начебто цілком скріплені присягою, і обіцяє зберігати їх честю, вірою і сумлінням сам з усіма своїми військами, а не тільки із старшинами (як вимагається в пунктах).

Що ж до двох наступних [пунктів], то вони самі собою розв'язуються без небезпеки, коли будуть викладені і доведені до виконання попередні.

Щодо татар: хоч вони не висилають послів і забезпечуючого листа, однак цілком певно і, так би мовити, цілком безсумнівно, що вони до виконання справи не покинуть ясновельможного гетьмана з Військами Запорізькими, бо обидві сторони склали присягу служити одна одній в разі потреби.

Що ж до послів, щоб частіше мати взаємні вісті і взаєморозуміння, то ясновельможний гетьман з усіма своїми військами дбатиме, щоб для них був вільний прихід і відхід.

Крім цього, ясновельможний гетьман з усіма Військами Запорізькими просить тільки того, щоб його послів найясніші князі відправляли якнайшвидше.

Таким чином, при божій допомозі план ясновельможного гетьмана і всіх Військ Запорізьких та прагнення найясніших князів якнайшвидше здобудуть щасливий наслідок.

Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького, власною рукою

№ 49

1649, лютого (14) 24. Переяслав. — Угода з польськими комісарами

Punkta przez jaśniewielmożnego jmci wojewodę bracławskiego i ich mm. panów komisarzów [1] od j. k. m. zesłanych, z Bohdanem Chmielnickim, hetmanem zaporoskim, postanowione i ze wszytkiem wojskiem, dnia 24 mca lutego, 1649 roku, podane j. k. mci.

1. Chorągiew i buławę, od majestatu w. k. mci i Rptej przysłane, sobie mając, p. hetman i wszytko Wojsko Zaporoskie zostają w wiernym poddaństwie swoim, co i przez list oświadczą swój.

2. Iż dla niedostatku żywności na konie wielkiego, wojsko i pułki ściągać się nie może na ten czas dla sporządzenia regestrowego i oddzielenia pospólstwa zgromadzonego, tedy się na to komisja odkłada do trawy, do zielonych świątek ruskich [2]. Na który dzień ma sam p. hetman wojsko j. k. m. sporządzić, trzymając się dawnych zwyczajów i przywilejów Wojska Zaporoskiego, żeby jak najbliżej Dniepru i szlaków w województwie Kijowskim to wojsko w dobrach Rptej sporządzone było. Na ten że dzień, na Russawę dwaj komisarze od j. k. mci i od Rptej mają być zesłani do zawarcia tej komisjej.

3. Iż komisja teraz stanąć nie mogła skutecznie, ma być pokój zatrzymany między wojskami koronnemi i W. Ks. Litewskiego; nie mają wchodzić z żadnej strony w województwo Kijowskie po Horyń i Prypeć rzeki, a od Podolskiego i Bracławskiego województw po Kamieniec Podolski. Zostawać ma na stanowiskach swoich także Wojsko Zaporoskie, przez te rzeki i miejsca przechodzić nie mają i z obudwu stron podjazdu, najazdu i czat żadnych czynić nie mają. A jeżeliby te miejsca opisane wojska koronne i W. Ks. Litewskiego przejść miały, cofnąć się nazad mają.

4. Także z Wojska Zaporoskiego ktobykolwiek był za pomienionemi miejscami i rzekami, ma ustąpić nazad. A ktoby mimo te miejsca opisane śmiał za uniwersałami jmci p. wdy bracławskiego i p. hetmana zaporo-

[1] Членами польської комісії були: брацлавський воєвода Адам Кисіль, київський каштелян Максиміліан Бржозовський, новгородський хорунжий Микола Кисіль, львівський підкоморій Войтіх Мясковський, брацлавський підчаший Яків Зелінський, секретарями — Яків Смяровський і Захарій Четвертинський.

[2] У 1649 р. свята припадали на 28 травня ст. ст.

skiego j. k. m. (które zaraz wysyłamy) swym uporem przechodzić, takowy ma być za swawolnego poczytany i surowo karany.

5. Aby do żadnego nie przychodziło zamieszania, póki się wojsko nie sporządzi, ich mć pp. obywatele, pp. dziedziczni i dzierżawcy, na też naznaczone miejsca do domów swoich nie wjeżdżając, zatrzymać się mają do zielonych świątek. A ci ichmć, którzy na ten czas między Horyniem a Słuczą już w domach swoich mieszkają, dalej się pomykać nie mają.

6. Więźnie wszytkie, oświadczając wierne poddaństwo, jmć. p. hetman j. k. m. z Wojskiem Zaporoskim na przyszłą, da pan bóg, komisyą wszytkich ma oddać w całości, tylko o to uprasza, aby Czaplickiego na tęż komisję wydano[1].

7. Te punkta postanowione pod obowiązkiem sumienia iż trzymane będą nienaruszenie, jmć p. wojewoda bracławski z ichmciami pp. komisarzami j. k. mci i Rptej, a p. hetman Wojska j. k. mci Zaporoskiego imieniem wszytkiego Wojska Zaporoskiego, spisawszy i postanowiwszy cale i nienaruszenie trzymać mają, i na nie podpisawszy się i pieczęci przyłożywszy, dali między się przy odprawie j. k. mci, p. n. m.

W Perejasławiu, ut supra.

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. k. mci Zaporoskiem.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 204, стор. 142—143. Копія; № 225, стор. 212—213. Копія; № 134[illegible], стор. 212—247. Копія.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Радзівіллів, відділ II, папка 9. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, спр. 302, арк. 2—3. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 217—219, 233—234. Фотокопії з копії.

Опубліковано: Памятники, т. I, відділ III, стор. 377—382, № 382.

Немцевич, т. IV, стор. 378—380.

Міхаловський, стор. 367—368, № 102.

Баронч, стор. 147—148.

Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 334—335, № 69.

Переклад

Пункти угоди між й. м. брацлавським воєводою та їх м. м. панами комісарами, посланими від й. к. м., і Богданом Хмельницьким, гетьманом запорізьким та усім військом, 24 лютого 1649 року, подані й. к. м-ті.

1. Маючи корогву і булаву від величності в. к. м-ті і Речі Посполитої, п. гетьман і все Військо Запорізьке залишаються їх вірнопідданими, про що заявляють у своєму листі.

2. Оскільки через велику недостачу корму для коней військо і полки не можуть тепер стягнутися для складання реєстрів і відокремлення поспольства, яке перебуває в них, комісія відкладається до трави, до зелених руських свят. Цього дня сам п. гетьман має упорядковувати військо й. к. м., додержуючись давніх звичаїв і привілеїв Запорізького Війська, щоб воно впорядковане було у володіннях Речі Посполитої якнайближче до Дніпра і шляхів Київського воєводства. Цього ж дня у Русаву мають

[1] У Баронча далі йде такий текст: który nad przywilej j. k. m. futor odjąwszy i na samego zdrowie następował, przez którego się tak wielki ogień zapalił i pierwsza wojna stanęła, do czego on i j. mci p. chorążego koronnego przywiódł.

прибути два комісари від й. кн. м. і від Речі Посполитої для укладання цієї комісії.

3. Тому що комісія тепер не може бути успішно укладена, має бути збережений мир з коронними військами і військами Великого Литовського князівства, які не повинні вступати з жодного боку в Київське воєводство по ріки Горинь і Прип'ять, а від Подільського і Брацлавського воєводств по Кам'янець-Подільський. Військо Запорізьке також повинно залишатися на своїх позиціях і через ці місця і ріки не переходити і ніякого з обох сторін не мають робити під'їзду, наїзду і чвар. А якщо коронні війська і війська Великого Литовського князівства перейдуть ці описані місця, то повинні назад повернутися.

4. Якщо хто-небудь із Війська Запорізького перебуватиме за згаданими місцями і ріками, то також мусить повернутися назад. А хто через свою впертість посміє перейти ці місця, всупереч універсалам й. м. п. брацлавського воєводи і п. запорізького гетьмана й. к. м., які зараз висилаємо, того треба вважати свавільним і суворо карати.

5. А щоб не дійшло до безладдя, поки військо впорядковується, їх м-ті пп. обивателі, поміщики і державці не повинні з'їжджатися до своїх домів через ці ж позначені місця, а мусять затриматися до зелених свят. А ті їх м-ті, які в цей час уже проживають у своїх домах між Горинню і Случчю, не повинні далі просуватися.

6. Виявляючи вірнопідданство, й. м. п. гетьман й. к. м. з Військом Запорізьким всіх в'язнів на майбутню, як дасть бог, комісію передасть всіх живими, тільки просить про те, щоб на цю комісію віддали Чаплинського[1].

7. Цих прийнятих пунктів будуть непорушно додержуватися під обов'язком сумління. П. м. п. брацлавський воєвода з панами комісарами й. к. м. і Речі Посполитої, а п. гетьман й. к. м. Війська Запорізького від імені всього Війська Запорізького списали їх і постановили додержуватися повністю і непорушно, а на них підписалися, поставили печатки і передали один одному при відрядженні й. к. м., п. н. м.

В Переяславі, як вище.

Богдан Хмельницький з й. к. м. Військом Запорізьким.

№ 50

1649, лютого (14) 24. Переяслав. — Прохання Запорізького Війська до Яна Казимира і польського уряду про умови замирення

Punkta supliki do majestatu j. k. mości i Rzeczypospolitej Wojska j. k. mości Zaporoskiego.

Żale nasze krwawe już nas do tego przywodzą, żeśmy obcych panów szukać chcieli i krwawie wybijać się z niewoli musieli, zatrzymawszy się jednak za rozważeniem jaśniewielmożnego j. m. p. wojewody bracławskiego[2], zostawamy przy wiernym poddaństwie naszym, gdy te punkta będą nam ziszczone:

Naprzód niewolą, którą cierpi naród nasz ruski gorzej tureckiej przez unią w wierze swojej greckiej starożytnej, aby była zniesiona, prosiemy, to jest, aby, jako od wieku bywała, tak i teraz jedna Ruś starożytna greckiego zakonu była. Władyctwa i wszytkie cerkwie aby przy narodzie ruskim wszędzie w Koronie i Litwie zostawały. Imienia unii żeby nie było, tylko rzymski i grecki zakon, tak jako się zjednoczyła

---

[1] У Барончa далі йде такий текст: який, незважаючи на привілей й. к. м., загарбав хутір і на його життя зазіхав, через якого такий великий вогонь запалився і почалася перша війна, до якої він залучив і й. м. п. коронного хорунжого.

[2] Адам Кисіль.

Ruś z Polską. A ich mość księża władykowie, którzy chcą zostawać przy zakonie rzymskim, niech zdrowi zostają, soborne cerkwie ruskie i starożytne fundacje oddawszy Rusi. A którzy chcą zostawać przy greckim zakonie, ci żeby przy Rusi zostawali, a wróciwszy, co czyje jest. Kiedy tylko dwa zakony zostaną, rzymski a grecki, jako dawno bywało, nie dręcząc ludzi naszych chrześcijańskich, braci naszej, unią, bez której w zgodzie żyć słuszna będzie.

Iż pierwsza wszytka wojna przez Czaplińskiego jest wzniecona, który przeciwko przywileju króla j. mości odjąwszy futor, jeszcze na zdrowie następował mnie Chmielnickiego, i z niego ten wszytek ogień zapalił się, ten na przyszłą, da bóg, komisją aby był wydany.

Drugiej zaś wojny większej iż książę j. mość Wiśniowiecki jest przyczyną, nastąpiwszy mimo zastanowiony pokój i nie czekając komisjej, tedy gdyby miał być hetmanem koronnym, my żadną miarą z nim żyć i w Ukrainę go puścić nie chcemy, i wojna być musi.

Wojewoda kijowski, prosimy, aby był narodu ruskiego i zakonu greckiego, aby nie następował na cerkwie boże, jako teraźniejszy, który wyrzuca z zamku cierkiew i nie dopuszcza budować [1]. A my też województwa wyższego j. mć. życzemy, a do Kijowa o wojewodę wiary naszej prosiemy. Także metropolita nasz kijowski żeby miał miejsce w senacie króla j. mci, żebyśmy przynajmniej trzech senatorów, między duchownemi metropolitę, między świeckimi wojewodę i kasztelana kijowskiego Ruś mieli w senacie dla przestrzegania wiary naszej i praw narodu ruskiego.

W tymże Kijowie wszytkie klasztory i kościoły, jako są, niech wcale zostają, tylko ojcowie jezuici, aby nigdy nie byli, których na złość ruskim szkołom wprowadził jego m. p. wojewoda kijowski, a stąd niemniejsze zamieszanie stało się.

Tę wszystkie punkta aby nam z łaski j. kr. mci i wszytkiej Rzptej pozwołone i stwierdzone były, prosiemy. A my kończyć komisją i w wiernym poddaństwie jako k. mości i Rzptej zostawać gotowiśmy.

Datum w Pereasławiu, [die 24 februarii a. 1649] [2].

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego kr. mści Zaporoskim.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, №, 189, стор. 216—217, 234—235; № 204, стор. 141—142; № 225, стор. 212; № 508, стор. 260; № 1343, стор. 248—250. Копії.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 216—217, 234—235. Фотокопії.

Опубліковано: Памятники, т. I, відділ III, стор. 372—376, № 60.
Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 332—333, № 68.
Дополнения к Актам историческим, стор. 188—189, № 16.
Немцевич, т. IV, стор. 376—378.
Єрлич, т. I, стор. 93—95.
Міхаловський, стор. 366—367, № 101.
Барonч, стор. 148—150.

---

[1] Януш Тишкевич.

[2] Оссол.: дата поставлена в заголовку тексту.

Переклад

Пункти прохання й. к. м. Війська Запорізького до величності й. к. м-ті і Речі Посполитої.

Наші криваві образи вже до того нас довели, що ми хотіли шукати допомоги у чужих панів і мусили проливати кров, щоб визволитися з неволі. Однак затримавшись, за порадою ясновельможного й. м. п. брацлавського воєводи, залишимося вірнопідданими, якщо наведені нижче пункти будуть здійснені.

Насамперед просимо, щоб неволя, гірше турецької, якої зазнає наш руський народ, що додержується старовинної грецької віри, від унії, була скасована, тобто щоб як з давніх часів, так і тепер вся старовинна Русь додержувалась грецького закону. Щоб при руському народі скрізь в Короні і Литві залишилися владицтва і всі церкви. Назви унії щоб не було, а тільки римський і грецький закон, так як з'єдналася Русь з Польщею. А їх м-ті ксьондзи-владики, які бажають і далі додержуватися римського закону, нехай здорові залишаються, віддавши Русі всі соборні руські церкви і старовинні фундації. А ті, що бажають додержуватися грецького закону, нехай залишаються на Русі, повернувши, що кому належить. Коли залишиться лише два закони римський і грецький, як було раніше, тоді унія не турбуватиме наш християнський народ, братів наших, і без неї ми дійсно у згоді житимемо.

Тому що вся перша війна почалася через Чаплинського, який, незважаючи на те, що я мав привілей короля його м-ті, відібрав у мене хутір, та ще й мені, Хмельницькому, погрожував смертю, і увесь цей вогонь спалахнув через нього, щоб його віддали на майбутню, як дасть бог, комісію.

А тому що винуватцем другої, ще більшої війни, є князь й. м-ть Вишневецький, який почав наступ, незважаючи на встановлений мир і не чекаючи комісії, то коли б він мав бути коронним гетьманом, ми ні в якому разі не хочемо з ним жити і на Україну його не пустимо, і війну з ним почнемо.

Просимо, щоб київський воєвода був з руського народу і додержувався грецького закону, щоб не переслідував церкви божої, як теперішній, який викидає з замку церкву і не дозволяє будувати. [Йому] м. м. бажаємо вищого воєводства, а до Києва просимо призначити воєводу нашої віри. Також щоб наш київський митрополит мав місце в сенаті й. м. короля, щоб ми, Русь, мали щонайменше трьох сенаторів: серед духовенства — митрополита, серед світських — воєводу і київського каштеляна, які б у сенаті захищали нашу віру і права руського народу.

В тому ж Києві нехай залишаються всі монастирі і костьоли, але щоб ніколи тут не було тих отців єзуїтів, яких на зліть руським школам посадив й. м. п. київський воєвода, що привело до великої колотнечі.

Просимо дозволити й ствердити нам ці пункти з ласки й. королівської м-ті і всієї Речі Посполитої. А ми готові закінчити комісію і залишитися вірнопідданими як королівської милості, так і Речі Посполитої.

Дано в Переяславі. [дня 24 лютого 1649 року].

Богдан Хмельницький, гетьман, з й. к. м-ті Військом Запорізьким.

№ 51

1649, лютого 23 (березня 5). Чигирин. — Універсал полковникам миргородському і прилуцькому про покарання козаків, які втручаються у церковні справи та зневажають священиків

Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго кролевской милости Запорожского. До відомости доносим кождому, кому-колвек буде відати о том, меновите: паном полковником, сотником, атаманом, козаком Войска єго кролевской милости Запорожского, от старших до найменших, іж єго милость в бозі яснепревелебний отец митрополита києвский православ-

ний[1] пастир наш ускаржал ми ся писанієм своїм през велебного господина отца Калистрата, ігумена мгарского, намістника своєго над священниками в всей менуючойся маєтности князя Вишневецкого на Заднепру[2] і то, іж нікоторие з товариства нашего, козаков Войска єго кролевской милости Запороского, сміют і важатся непристойне, над годность свою, не тилко в справи духовние церковние священническиє ся втручати, але і самих тих священников духовних отцов своїх, не тилко зневажати, але і здоров'я їх позбавляти, яко мні о том дано знати, же на розних містцах до кілкунасту особ мало о смерть біючи, забиваючи, не приправлено. Прето я владзою гетманства моєго, а іменем всего войска, таковим смілцом за оскарженем ся і доводом слушним не тилко о битє, але і о наймнійшую словную в непристойном поступку зневагу на духовних богомолцов наших росказую такових на горле карати і до мене таковиє справи не доносячи, що приказую паном полковником моїм миргородскому[3] і прилуцкому[4], аби таковоє справи перестерегали, чого не дай боже, єсли би притрафило; а єсли би теж міл в чом кому священник винним зоставати, оскаржит єго старшому єго, а о справедливость пристойне просит, так, яко і они в нас, а самому себі справедливости з духовного аби жаден не чинил, под карностю вишей описанною без всякого милосердія аби бил каранний. При сем вас господу богу поручаю.

З Чигирина, року 1649, місяця февруарія, дня 23[5].

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Мгарський Лубенський монастир, оп. 1, спр. 19а, арк. 7. Копія, з заголовком: «Універсал Богдана Хмельницкого, жеби священников і монахов свіцкіє зневажат не важилися».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, I, № 56729, Збірка Ол. Лазаревського, № 41, т. 13, арк. 523 зв. Копія.

Опубліковано: В. Модзалевский, К характеристике отношений между монахами Мгарского монастыря и Лубенскими козаками в 1649—1661 гг. («Киевская Старина», 1906, т. 92, кн. III—IV, Документы, известия и заметки, стор. 65—66).

№ 52

1649, березня 11 (21). Мошни. — Універсал про дозвіл Київському Пустинному Микільському монастирю ловити рибу в Дніпрі

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Ознаймуємо тим писаньєм нашим, іж ведлуг стародавних уживаня прав і привилеєв от королей їх милости наданих позволилисмо так

[1] Сильвестр Косів.
[2] На Лівобережжі.
[3] Матвій Гладкий.
[4] Тимофій Носач.
[5] У тексті дописано слова: У подлинного універсалу тако подписано.

в луках яко і в ставах, належачих до святого Николи монастира Пустинного києвского, риби ловит, почавши от Белобережя аж до озера названого Дубком, леч тим тилко краєм от плесов Городища і Максимовки. Прето напоминаєм кождого з войска нашого, аби отцом николским монастира Пустинного києвского в ловенью риби жадного пренагабанья і перешкоди не чинил. Єсли би якиє спротивниє били сему писаню нашому, такиє ведлуг срокгости войсковоє карани бити мают, яко своєволниє, іначей не чинячи под срокгостью войсковою.

Дат в Мошнах, месяца марта одинадцатого дня, року 1649.

Богдан Хмельницкий, рука власная.

На звороті: От Хмельницкого, аби нихто не перешкожал в ловеню риби отцам святониколским, 1649.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № О. Л. 15, Документи Микільського Пустинного монастиря, арк. 103. Оригінал.

Там же, І. № 57671. Збірка Ол. Лазаревського, № 51. арк. 444. Копія.

№ 53

1649, квітня (10) 20. Чигирин. — Лист до кам'янецького каштеляна Станіслава Лянцкоронського з вимогою не посилати шляхетських загонів на територію Запорізького Війська

Jaśniewielmożny mci panie kamieniecki [1], a mój wielce miłościwy panie i przyjacielu.

Jakom w przeszłych listach moich do w. m. m. p. pisał, tak i teraz toż iteruję. Niech sam p. bóg świadkiem będzie i ci sąsiedzi, którzy z początku byli i do końca, jako mam wiadomość, nie ustawają w przedsięwzięciu swym, pokój pożądany rozrywają i podjazdy czynią, dając okazją naszemu wojsku, którzy to widząc, muszą do nas donosić. To jednak posłałem tam kilku swych dla uskromienia tych, którzyby nad wolą i rozkazanie wojskowe czynili cokolwiek; takich surowo karać rozkazałem. Co strony Fedorenka [2] i Stapka [3] i inszych pułkowników w. m. m. piszesz, ci muszą w ostrożności zostawać, bo gdyż w. m., m. m. p. tu się z wojskiem swym ku nam zbliżasz nad postanowione pakta z ich m. p. komisarzami; według starych punktów z obudwu stron aż do naznaczonego czasu mają cierpliwie być, nim się, da p. bóg, ta komisja skończy. Radzę tedy w. m. m. p., jako miłujący syn, stamtąd ustąpić, nasze pułki zaraz się powrócą. Pisze do mnie j. m. Kisiel, że za łaską bożą za Horynią cicho i po bratersku się obchodzą między sobą, a za Horyń żadna chorągiew na ten bok nie przechodzi. Radzę to w. m. m. p. uczynić, a z tych

[1] Станіслав Лянцкоронський.
[2] Іван Федоренко, подільський полковник.
[3] Мабуть, Остап Гоголь, вінницький полковник.

miejsc wojskom nazad ustąpić rozkazać, nim między sobą porządek uczyniemy a obaczemy, kto jest zgodny do usług j. k. m. i Rzptej, bo i za przodków naszych pp. komisarze nas nie pisali, a jednak wierne poddaństwo i usługi j. k. m. oddawali; tak też teraz, gdy między sobą porządek uczyniemy, zaraz do j. k. m., jako wierni poddani i podnóżkowie swoich posłów wyślemy z wiernością, poddaństwem i dla potwierdzenia wolności naszych.

Natenczas usługi moje pilno oddaję w łaskę w. m. m. p.

Datum w Czeherynie, 20 aprilis anno 1649.

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопруських станів, сигнатура 300, 29, № 129, арк. 226—226 зв. Копія без підпису Б. Хмельницького.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 13, арк. 1—2. Фотокопія.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане кам'янецький, а мій вельми милостивий пане і приятелю.

Як у попередніх моїх листах я до в. м., м. пана, писав, так і тепер повторюю. Нехай сам бог буде свідком, що ті, які були спочатку і до кінця нашими сусідами, як маю відомість, не залишають свого задуму, бажаний мир порушують, висилають розвідку і дають привід нашому війську, яке, бачачи це все, мусить нас повідомляти. Проте я послав туди кількох своїх людей для приборкання тих, які порушували б волю і військові накази; таких я наказав суворо карати. Щодо Федоренка, Стапка та інших полковників, про яких в. м., м. пан, пишеш, вони повинні бути пильними, тому що в. м., м. пан, з військом своїм до нас наближається всупереч умові, укладеній з милостивими панами комісарами; згідно з старими пунктами обидві сторони до призначеного часу повинні бути терплячими, аж поки, дасть бог, ця комісія закінчиться. Тому, як люблячий син, раджу в. м., м. пану, звідси відійти, — наші полки зараз повернуться. Пише мені й. м. Кисіль, що з божої ласки за Горинню тихо і що вони по-братерськи живуть між собою, а за Горинь ні одна корогва на цей бік не переходить. Раджу в. м., м. п., це зробити, а з цих місць наказати військам відійти, поки ми не наведемо у себе порядку і не вияснимо, хто готовий служити й. к. м. і Речі Посполитій, бо і за предків наших пп. комісари нас не списували, проте ми були вірними і відданими слугами й. к. м. Так і тепер, коли ми наведемо у себе порядок, негайно пошлемо до й. к. м., як вірнопіддані і підніжки, своїх послів з вірністю і підданістю для підтвердження наших вільностей.

Затим покірно віддаю свої послуги на ласку в. м., м. п.

Дано в Чигирині, 20 квітня 1649 року.

№ 54

1649, квітня 10 (20). Чигирин. — Лист до кримського старшини Антимира з закликом подати військову допомогу

Mnie wielce mci p. Antymir, mój mci p. i bracie.

Oznajmujemy w. m. m. p. i bratu, iż Lachowie, skoro usłyszeli o tym, choć to byli poczęli na nas z wojskami swemi następować, żeśmy posłów naszych do w. m. p. wyprawili, prosząc o ratunek, tedy oni nazad się

powrócili i nasi ich na różnych miejscach niemało pobili. Na potym przysłali do nas p. Kisiela z piącią senatorami, prosząc o przymierze wieczne, chcąc nas oszukać, tak, jako i pierwiej, w mocy swojej trzymać, ale im p. bóg tego nie dopomoze i odprawiliśmy ich z tym, że żadną miarą przymierza z niemi mieć nie chcemy. A widząc, że oni z nami nieodmiennie wojować chcą, a teraz cóż potym, każdemu rycerzowi wojować i już czas i godzina, już woda puściła. Tedy wielce a uniżenie w. m. m. p. i brata proszę, jako w. m. m. p. i brat z początku z przezacnym rycerstwem swoim był nam posiłkiem na ratunek, w. m. m. m. p. i brat racz się pośpieszyć i ordę swoję wcześnie upomnieć, aby nie padali na łupie, jako pierwiej, pókiej taboru, da p. bóg, do szczętu nie zniesiemy, gdyż zdobycz każdemu będzie na potym. A my za takową łaskę i miłość braterską także gotowi jesteśmy na wszelaką usługę w. m. m. p. i bratu umierać, póki nas stawać będzie, za krzywdę w. m. m. p. i brata przeciwko każdemu nieprzyjacielowi. A zatym zdrowia dobrego w. m. m. p. i bratu życzemy i pokłon najniższy jak najpilniej oddajemy.

Dan z Czehrynia, die 10 aprilis 1649.

W. m. m. m. p. i brata wszego dobra życzliwy przyjaciel i brat i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопрусських станів, сигнатура 300, 29, № 129, арк. 227. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 13, арк. 3. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 65/2.

Переклад

Мій вельми милостивий пане Антимире, мій милостивий пане і брате.

Повідомляємо в. м., м. п. і брата, що ляхи, які почали вже на нас з військами своїми наступати, як тільки довідались, що ми послали послів до в. м., м. п., з проханням рятувати нас, повернули назад, і наші чимало їх в різних місцях поперебивали. А потім вони прислали до нас п. Киселя з п'ятьма сенаторами і просили вічного перемир'я, сподіваючись нас обдурити і, як раніше, тримати в своїх руках; але їм господь бог в цьому не допоможе, і ми відправили їх, заявивши, що ні в якому разі перемир'я з ними укладати не хочемо. Ми бачимо, що вони з нами неодмінно хочуть вести війну, адже тепер, коли вже вода пішла, кожному рицареві воювати час і пора. Тому дуже покірно в. м., м. пана і брата, прошу, щоб як і раніше в. м., м. пан і брат, з своїм славним рицарством подав нам допомогу, так і тепер в. м., м.м. п. і брат, зволив поспішити, а орду свою заздалегідь попередити, щоб на здобич не кидалися, так як раніше, поки табору, дай боже, до останку не розіб'ємо, тоді і здобичі вистачить кожному. А ми за таку ласку і братерську любов також готові на всяку послугу і смерть за в. м., м. пана і брата, і поки у нас вистачить сил в. м., м. п. і брата, від будь-якого ворога захищатимемо. А втім бажаємо в. м., м. п. і братові, доброго здоров'я і віддаємо наш найнижчий поклін.

Дано в Чигирині, 10 квітня 1649.

В. м., м. м. пана і брата, доброзичливий приятель, брат і слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

№ 55

1649, квітня (10) 20. Чигирин. — Лист до кримського калги-салтана з проханням подати допомогу

Jaśniewielmożny mc. p. sołtan gałga krymski, nasz mci panie i dobrodzieju.

Zdrowia dobrego i wszelakich pomyślnych szczęśliwości ze wszytkim przezacnym rycerstwem w. carskiej mci, niski pokłon oddając, na długie lata zażywać życzemy. Za pracę, którąś w. carska m. dla nas sług swoich podejmować raczył, uniżenie dziękujemy i póki żywi, za tak miłościwą pokazaną łaskę tak my sami, jako i dzieci nasze gotowiśmy odsługiwać. Jednak przy bytności w. c. mci radbym tego nieprzyjaciela zwyciężywszy, do szczętu zniósł bym, tylko (sam w. c. m. widział), wojska były ocięzałe łupami, a ja sam był już na tym dosyć [1]. Lecz jako oni zdawna zwykli nieprawdą iść, tak i teraz tego zażywają, nie posłyszawszy wojska w. c. mości, teraz na nas następują i wzięli przed się znieść nas i na Krym iść chcą, czego im panie boże nie dopomóż. O czym pewną wiadomość mamy od króla węgierskiego [2], który nas ostrzega i w. c. m., że i Szweda zaciągają na nas, ale Szwedów jeszcze nie masz. Mam jednak w boga nadzieję, że pociechy nie odniesie ten nieprzyjaciel, bo w dobrym okopie zimie, a teraz w błocie i w lesie nas nie dobędzie. My według obietnice i słowa w. c. m., którymeś nas przy odjeździe swoim upewnił, że nas, sług swoich nie opuścisz i przeciwko każdemu nieprzyjacielowi dopomożesz, — uniżenie prosimy, abyś to teraz z miłościwej łaski swej rzeczą samą ziścił i carowi imci nahajskiemu, naszemu miłościwemu panu, być raczył tego powodem, aby według umowy hordom swoim śpieszyć się rozkazał na świątki [3] zaraz, skoro to pisanie dojdzie w. c. m. [4] Zmiłuj się zmiłuj się, nasz miłościwy, abyśmy temu nieprzyjacielowi nie dali się rozpostrzeć. Powtóre i potrzecie prosimy, gdyż siła chrześcijaństwa naszego, dusze niewinne w mieście Husiatynie wyścinali, o którym w. c. m. wiecie [5]. Racz się tedy w. c. m., p. n. miłościwy pośpieszać i dać znać przed sobą przez posły nasze, żebyśmy naprzeciwko w. c. mci wysłali, a pod Humań tym szlakiem szli, gdyż z ochotą na wojsko oczekiwamy. Zmiłuj się, zmiłuj w. c. m., jakoć począł z przodku, tak i do końca racz nas bronić. Przy tym oddajemy się łasce miłościwej w. c. mci z unizonemi usługami.

W Pereasławiu [6], d. 20 aprilis 1649.

Wielmożności waszej naszemu miłościwemu panu we wszem powolni i uniżeni słudzy [7], Bohdan Chmielnicki z Wojskiem Zaporoskim.

---

[1] Слова a ja sam... dosyć доповнено із Крас.
[2] Юрій II Ракоці, князь Трансільванії.
[3] Зелені свята — 20 травня 1649 р.
[4] Слова zaraz... dojdzie w. c. m. доповнено із Крас.
[5] Слова o którym w. c. m. wiecie доповнено із Крас.
[6] В тексті помилка. Богдан Хмельницький у цей час перебував у Чигирині.
[7] Слова Wielmożności... słudzy доповнено із Крас.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Радзівіллів, відділ II, кн. 4, арк. 393—395. Копія.

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопрусських станів, сигнатура 300, 29, № 129, арк. 83—84. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 10, арк. 3—4. Фотокопія.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 225, стор. 215. Копія.

Бібліотека Красінських у Варшаві, № 247, стор. 191—192.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Коронний Варшавський архів, Козацькі справи, папка 42. Копія.

Опубліковано: Памятники, т. I, відділ III, стор. 385—389, № 63.

Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 337—338, № 71.

Міхаловський, стор. 390—391, № 108.

Переклад

Ясновельможний м. п. салтане калго кримський, наш милостивий пане і добродію.

Низько кланяючись, бажаємо в. царській милості і всьому шановному рицарству доброго здоров'я і всіх благ на довгі роки. За роботу, яку в. царська милість зволив для нас, слуг своїх, зробити, покірно дякуємо і, поки живі будемо, за вашу милостиво виказану ласку як ми, так і діти наші готові відслужити. Під час перебування в. ц. м. я хотів, перемігши ворога, знищити його до останку, але (в. ц. м. сам бачив) війська були перевантажені здобиччю, а з мене цього було вже досить. Та ляхи здавна звикли неправдою йти і тепер так роблять; знаючи, що вже нема війська в. ц. милості, на нас наступають, поставивши собі за мету знищити нас і на Крим піти, в чому не допоможи їм, господи боже. Про це повідомляє нас угорський король, який застерігає нас і в. ц. м., що і шведів залучають до війни з нами, однак шведів ще нема. Та маю в бозі надію, що ворог не матиме успіху, бо зимою в добрих окопах, а тепер в болотах і лісах нас не добуде. Пам'ятаючи обіцянки і слова в. ц. м., якими під час свого від'їзду ти запевняв нас, слуг своїх, що не залишиш нас і в боротьбі проти будь-якого ворога допоможеш, — покірно просимо в. ц. м. тепер це зробити і з милостивої ласки своєї і царя й. м. ногайського, нашого милостивого пана, попросити, щоб, згідно з умовою, він наказав своїм ордам поспішати зараз же на святки, як тільки цей лист дійде до й. ц. м. Змилуйся, змилуйся, наш милостивий, щоб ми не дали нашому ворогові розгорнутися. Вдруге і втретє про це просимо, тому що багато нашого християнства, невинних душ порубали в місті Гусятині, про що в. ц. м. знає. Тому, будь ласка, в. ц. м., п. н. милостивий, поспіши і попередь нас через послів, щоб ми виїхали назустріч в. ц. м. і йшли цим шляхом на Умань, бо з радістю чекаємо на військо. Змилуйся, змилуйся в. ц. м., якщо почав раніше нас захищати, то захищай до кінця. При цьому покірними послугами віддаємося на милостиву ласку в. ц. м.

В Переяславі, дня 20 квітня 1649.

Вашій вельможності, нашому милостивому панові в усьому послушні і покірні слуги Богдан Хмельницький з Військом Запорізьким.

№ 56

1649, квітня 11 (21). Чигирин. — Лист до перекопського старшини Пері-аги з закликом прийти на допомогу Запорізькому Війську

Wielmożny mciwy panie Peri aga perekopski, nasz wielce m. p. i przyjacielu.

Szczęśliwego powodzenia i wszytkiego dobra w długie lata uprzejmie w. m. m. p. życzemy i pokłon nasz oddajemy. Pewne mając wiadomości.

ze Lachowie nieprzyjaciele nasi, znowu z nami wojnę zaczynają i skoro tylko otworzy się pole, ze wszytką potęgą swą na nas nastąpić chcą, wielce tedy uniżenie w. m. m. m. p. i brata prosiemy, racz w. m. m. m. p. i brat przyczynę swą wnieść do jego m. p. Thoaibeja i do inszych, aby wojskom swym rozkazali się na ten bok Dniepru przeprawić, jednakowo koczować koło Ingulca, gdyż pewnie znowu z nami ta wojna będzie. Tu do nas Lachowie z zgodą przysyłają, a na wojska się sposabiają. Skoro tylko w. m. m. p. raczycie przybyć, jako pierwiej, tak i teraz za łaską i moca bożą pociechy azali nie odniosą, bo Lachowie różnych sposobów szukają, jakoby między nami braterstwo rozerwali, czego oni nigdy nie doczekają, raz my wszyscy w. m. m. p. przysięgli sługami być i w. m. m. p. służyć. Przeciwko nieprzyjacielom naszym pomocy dodawajcie nam tylko w. m. m. p. I teraz niedawno kilka tysięcy Lachów w Barze, w Ostrogu nasze wojsko powyścinało i dlatego wszytkie wojska pogotowiu zostawają. Przytym pokłon nasz w łaskę w. m. m. m. p. nisko oddajemy.

Dan w Czehryniu, 11 aprilis 1649.

W. m. m. m. p. życzliwy brat i sługa, Bohdan Chmielnicki z Wojskiem Zaporoskim.

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопрусських станів, сигнатура 300, 29, № 129, арк. 227—227 зв. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 13, арк. 4—5. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 65/2, 4. Копія.

Переклад

Вельмишановний, милостивий пане Пері-ага перекопський, наш вельмимилостивий пане і приятелю.

Щиро бажаємо в. м., м. п., щасливих успіхів і всяких благ на довгі роки і поклін наш віддаємо. Нам відомо, що ляхи, наші вороги, хочуть знову з нами війну почати і, як тільки відкриється поле, з усім військом своїм на нас наступатимуть, а тому покірно просимо в. м., м. м. п. і брата, будь ласка, в. м., м. м. пане і брате, зволь поклопотатися, щоб й. м. п. Тогай-бей, а також інші наказали своїм військам переправитися на цей бік Дніпра і біля Інгульця кочувати, бо, напевне, знову буде війна з нами. Тут до нас ляхи людей за перемир'ям присилають, а там війська збирають. Якщо тільки в. м., м. п., зволите прибути, то ляхи з ласки і волі божої, як раніше так і тепер успіхів не матимуть, хоч вони шукають різних способів, щоб наше братерство розірвати, але ніколи цього не діждуться, бо ми всі присягнули в. м., м. п. вірно служити. Ви тільки, в. м., м. пане, допоможіть нам ворогів розбити наших. І недавно кілька тисяч ляхів у Барі і в Острозі наших козаків порубало, а тому все військо стоїть тепер напоготові. При цьому віддаємо низький поклін ласці в. м., м. м. п.

Дано в Чигирині, 11 квітня 1649.

В. м., м. м. пана, доброзичливий брат і слуга Богдан Хмельницький з Військом Запорізьким.

№ 57

1649, квітня (14) 24. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя про збереження миру

Wziąwszy wiadomość, że województwo nasze Kijowskie w. m. konferowano, cieszymy się z tego. Daj panie boże, aby w. m. pana pan bóg

i wyższym stołkiem poczcić raczył i w długoletniem dobrem zdrowiu chował.

Co strony pokoju, chętniebyśmy radzi i dawno uczynili, tylko że ich mć panowie niektórzy za nastąpieniem swojem, wojsko nasze byli strwożyli: bo j. k. mość pan nasz mił., jako dziedzic i pan, dawnoby był uspokoił, gdyby niektórzy panowie Polacy onego słuchali i według rozkazania j. k. mci na nas nie następowali. P. Śmiarowskiego czekam, przez którego rzetelniej w. m. panu o wszytkiem oznajmimy. List ten, który mi w. m. pan przysłać raczył, zrozumiawszy, nazad w. m. panu odsyłam, przy tem powolność usług moich w łaskę w. m. pana pilnie zalecam.

W Czehrynie, d. 24 aprilis r. 1649.

Bohdan Chmielnicki, h. W. Z. j. k. mci.

Грабовський, т. II, стор. 117, № 4.

Переклад

Ми з радістю довідалися про те, що наше Київське воєводство віддано у розпорядження в. м. Дай боже, щоб в. м. пана господь бог і вищою посадою зволив пошанувати і на довгі роки у доброму здоров'ї зберіг.

Щодо миру, то ми б охоче давно його уклали, але деякі їх м-ті панове наступом своїм стривожили наше військо. П. к. м., пан наш милостивий, як дідич і пан, давно їх заспокоїв би, якби деякі панове поляки слухали його і, згідно з наказом й. к. м., на нас не наступали. Чекаю на пана Смяровського, через якого точніше про все в. м. пана повідомлю. Того листа, якого мені в. м. пан зволив прислати, я прочитав і назад в. м. панові відсилаю. При цьому покірно віддаю свої послуги на ласку в. м. пана.

В Чигирині, 24 квітня 1649 р.

Богдан Хмельницький, гетьман й. к. м. Війська Запорізького.

№ 58

1649, квітня 22 (травня 2). Чигирин — Лист до Олексія Михайловича з проханням подати допомогу проти польських військ та з подякою за дозвіл вільно торгувати в прикордонних російських землях

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Русии самодержцу [п. т.] Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское челом бьет.

Честно мы принявши грамоту от твоего царского величества, присланую с послом твоего царского величества з Григорьем Унковским, и с подъячим, в которой до нас милостиво пишешь, что пространною речью говорили з Григорьем Унковским и с подъячим, что тот Григорей Унковской от нас истинную изустную речь слышал, которую перед твоим царским величеством объявит. И о том бога просим, чтоб ляхи и жиды больши над православными християны не государствовали, понеже они, яко хитрые, издавна извыкли кровь християнскую розли-

вати и измену чинити. Чаю, им бог больши не поможет, и совету с ними имети не хотим, только ваше царское величество благослови своей рати на них от Литвы, как наскорее наступити, а мы от сих украин за божиею помощию на них пойдем. И желаем того, чтобы ваше царское величество, яко правдивый и православный государь християнский, единым государем нам, слугам своим, был, а мы со всем Войском Запорожским, как твоему царскому величеству, тако же и твоего царского величества сыну государю и великому князю Димитрию Алексеевичю служить во всем приятно. Только ваше царское величество в скоре рати своей укажи наступить для всее подлинности и тем неприятелем не датися б распростирать.

А что ваше царское величество прислал твое государское жалованье, твоего царского величества з дворянином з Григорьем Унковским и с подъячим, мы то с великою радостию приняли и за то твоему царскому величеству отслуговати будем и ниско бьем челом. Также и за великую милость твоему царскому величеству челом бьем, что ваше царское величество изволил по милости своей наши украины с своего государства запасами всякими призирати и вольно купцом проезжать. А мы послали до полковников наших пограничных, что смирно сохранялись з городами пограничными твоего царского величества и в совокупленье меж собою, яко християне, жили. А хто б своевольный был и имел какую шкоду чинить, таких указали есмо горлом карать, о чем Григорей Унковской с подьячим изустно вашему царскому величеству объявит, которых мы со всем добрым отпущаем. Потом с нижайшими послугами нашими рицерскими вашему царскому величеству покорно ся отдаем.

Писан в Чигирине, 1649-го, апреля в 22 день.

Вашему царскому величеству всего добра желательные слуги, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским рукою власною.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1562, арк. 83—85. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков лист писал к государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкой, а к Москве тот лист привез Григорей Унковской в нынешнем во 157-м году майя в 28 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. II, стор. 170—171, № 68.

№ 59

1649, травня 1 (11). Чигирин. — Проїзний лист корінфському митрополитові Іоасафу на поїздку у Москву

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским, наяснейшему царю государю Алексею Михайловичю всеа Русии самодержцу и всей его пресветлой полате князем, воеводам, окольничим, стольником, стряпчим и иным всем христолюбивым братиям, гражданом при

рученнын служб наших рыцерских и при временном сем житии здравствовати долголетне о христе господе спасе нашем желаем.

До ведомости доносим, что пречистый господин отец Иоасаф, митрополит коринфский, и честный отец Дионисий, архимарит тово же монастыря, и Селивестр, келарь, тако ж отца митрополита племянник Юрьи и толмач Николай и служки его едут в землю и грады твоего царского величества ради милостыни господня бити челом, которых мы имеючи немалое время при боку своем, а видячи всякую правду, тщание ж и милость к богу и ясность духовную в побожном деле и в правиле, яко святителя нелицемерна, вручаем ево и усердно желаем и просим за нево твоего царского величества и иных честных бояр и граждан величества. Тако ж де вручаем яко доброго честного пастыря, и яко святителя и святого и дальнего града едучаго любовь християнскую, яко странному со предреченными ево всеми, которые яко же и зде имел покажите, а наипаче святую милостину для которые и в старости велии, в Москву величества путь шествовал, слышачи истинно твое царское величество христолюбиваго милостивника втораго Иванна Милостиваго, занеже убогое митрополие его есть, которые ни ис которых деревень или сел, не только с самые святые милостыни живут на сем свете. По сем твое царское величество господу богу вручивши, челом бьем.

Писан в Чигирине, 1649-го мая в 1 день.

Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Грецькі справи, 1649, спр. 25, арк. 23—24. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, что писал ко государю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии о митрополите и с ево архимаритом и причетниках, которые с ним едут в Московское государство, гетман Войска Запорожского Богдан Хмельницкой в нынешнем во 157-м году мая в 28 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. II, стор. 174—175, № 72.

№ 60

1649, травня 3 (13). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з повідомленням про посольство Федора Вешняка та побажанням, щоб цар став володарем України

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Русии самодержцу [п. т.], Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское челом бьет.

Выразумевши мы посольство от твоего царского величества через посланца Григорья Унковского и подъячего, и честно то принявши, много вашему царскому величеству за показаную милость челом бьем. А чтоб ваше царское величество не только с своего, но и с нашего посланца о всем сразумели, выслали есмы пана Федора Вешняка, пол-

ковника чигиринского, от всего Войска Запорожского, вручивши ему, чтоб с вашим царским величеством изустно розговорил и всю истинну исповел. Которому во всем ваше царское величество поверя, нас, слуг своих, до милости царского своего величества прийми, и благослови, яко православный государь, рати своей на наступцов наших и на веру православную наступити. А мы в божий час от сих краев противо их пойдем и имеем в бозе надежду, что тот неприятель наш и до конца не будет потешен. Только вашему царскому величеству ниско бьем челом: от милости своей не отдаляй нас; а мы бога о том молим, чтоб ваше царское величество, яко правдивый и православный государь, над нами царем и самодержцею был. И за таким совокупленьем всего православия надежда в бозе, что всякий неприятель на главу погибнет. Посланца нашего, ваше царское величество с миром отпусти; и нас под милость и оборону свою и всю Русь, ныне по милости божий против ляхов совокупляючуся, возьми. А мы вси единостайне, сиречь единодушно, готовы умирать за ваше царское величество, и с нанижайшими послугами нашими рыцерскими вашому царскому величеству покорно ся отдаем.

Писан в Чигирине, 1649-го году, маия в 3 день [1].

Вашему царскому величеству всего добра желательный слуга и приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским, рукою своею [2].

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1649, спр. 10, арк. 25—27. Переклад, з заголовком: «Список с листа белоруского письма, что прислал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Русии, гетман Войска Запорожского Богдан Хмельницкой с посланцом своим с Федором Вешняком в нынешнем во 157-м году июня в 5 день».
Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 309, № 245.
Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 175—176, № 131.
Воссоединение, т. II, стор. 177—178, № 74.

№ 61

1649, травня (3) 13. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя про підготовку до переговорів

Jaśniewielmożny mci panie wojewodo kijowski, m. w. m. panie i przyjacielu.

Za nawiedzenie listowne w. m. m. m. panu wielce dziękuję i uprzejmym sercem tego sobie życzę, abym mógł na dobre zdrowie w. m. m. m.

[1] У тексті дописано слова: А внизу листа написано.
[2] У кінці тексту дописано: А на подписи у листа государево именованье и тит.. написаны все сполна.

pana patrząc [1], cieszyć się z onego. A co strony dokończenia komisjej, o to się totis viribus meis staram, abym według umowy naszej koniec swój wzięła. Tylko to bardzo w podziwieniu nam wszytkim, że wojska bardzo wielkie w Polsce, zaciągowe i koronne [2], dlaczego w trwodze zostawając wszystko nasze Wojsko Zaporoskie i tego się obawiając, aby, czego panie boże zachowaj, nie tak komisję chcieli kończyć, jako tak rok: tu na zgodę, a tu co inszego myślili. Jednakże ja inakszego mniemania będąc, posłałem po wszytkie pułkowniki, abyśmy koło sposobnego miejsca naradzili się, gdzieby najbezpieczniej komisja się odprawować miała; za pewną wiadomością między sobą postanowimy, jako najprędzej dniem i nocą w m. m. panu nie omieszkamy wiadomym uczynić. Jedno w. m., mój pan m., panów żołnierzów z strony swojej racz zatrzymać, aby nie dawali ansy do rezerwania tej komisjej, która, da pan bóg, odprawować się będzie. Natenczas samego siebie z powolnością usług moich pilno oddaję w łaskę w. m. m. m. pana.

Dar z Czehiryna, d. 13 maji anno dni 1649.

W. m. m. m. pana we wszem życzliwy przyjaciel i powolny sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska j. k. m. Zaporoskiego.

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Сангушків, рук. 67, арк. 295. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 50, арк. 25. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 41.

Опубліковано: Грабовський, т. II, стор. 117—118, № 5.

Памятники, т. I, відділ III, стор. 393, № 65.

Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. I, стор. 339—340, № 73.

Міхаловський, стор. 93, № 65.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане київський воєводо, м. в. м. пане і приятелю.

За надісланий лист в. м., м. м. пану, дуже дякуємо і від щирого серця бажаю бачити в. м., м. пана, у доброму здоров'ї, чим я міг би тішитися. А щодо закінчення комісії, то докладаю всіх зусиль до того, щоб вона, згідно з нашою умовою, закінчилася. Але дуже нас всіх дивує те, що Польща утримує такі великі війська, завербовані і коронні, і тому все наше Військо Запорізьке непокоїться і боїться, щоб, не дай боже, не закінчили цю комісію так, як рік тому: тут про згоду, а тут про що інше думали. Однак, маючи іншу думку, я послав за всіма полковниками, щоб порадитися про найбезпечніше місце, в якому якнайкраще могла б відбутися комісія; як тільки ми щось певне вирішимо, не забаримося, якнайшвидше, чи вдень, чи вночі, в. м., м. пана, повідомити. Тільки в. м., м. м. пан, зволь з свого боку стримувати панів жовнірів, щоб вони не давали приводу до зриву цієї комісії, яка, дасть господь бог, відбудеться. Затим віддаюся з покірними своїми послугами на ласку в. м., м. м. пана.

Дано з Чигирина, дня 13 травня 1649.

В. м., м. м. пана, в усьому щирий приятель і покірний слуга Богдан Хмельницький, гетьман й. к. м. Війська Запорізького.

---

[1] Фотокопії: patrzyć; в інших текстах: patrząc.

[2] Граб.: w Polsce, w Koronie i w Litwie zaciągnione.

№ 62

1649, травня (4) 14. Чигирин. — Лист до трансільванського князя Юрія Ракоці з подякою за присилку послів

Serenissime princeps Transilvaniae, dne dne nobis colendissime.

Litterae per magnificos legatos serenissimae suae celsitudinis redditae, in quibus cognovimus serenissimam suam celsitudinem bonam valetudinem et omnia fausta cum sua clarissima maiestate habere, maximam laetitiam nobis tulerunt. Candido corde precamur, ut in multos annos tam ad alia multa, quam etiam et ad nostrum promovendum propositum felicissimam peragat vitam. Legati serenissimae suae celsitudinis serio nobiscum tractantes, de re missa oretenus serenissimae suae celsitudini, in quali sit serie et statu, decantabunt, per quos humillimum nostrum animum voventes et promptum patrocinium imprecantes, omnia prospera serenissimae suae celsitudini intimo corde exoptamus.

Datum in Czyhiryn, die 14 maii anno 1649.

Serenissimae suae celsitudinis obsequentissimus servus, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego, ręką swą.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakoczy, principi Transilvaniae, partium regni Hungariae domino et Siculorum comiti, domino domino nobis colendissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 6, арк. 1—2. Фотокопія.

Опубліковано: Сіладі, т. I, стор. 41—42.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, пане, пане, наш вельмишановний пане.

Переданий вельможними послами вашої найяснішої високості лист, з якого ми дізналися, що ваша найясніша високість разом з його найсвітлішою величністю перебуває в доброму здоров'ї і всякому благополуччі, приніс нам дуже велику радість. Від щирого серця молимося, щоб багато років проводив якнайщасливіше життя як у багатьох інших справах, так і у підтримці нашого наміру. Посли вашої найяснішої високості, що вели з нами важливі переговори, усно розкажуть вашій найяснішій високості, в якому становищі знаходиться справа. Через них передаємо наші прихильні почуття, просимо прихильного захисту, від глибини серця бажаємо всього щасливого вашій найяснішій високості.

Дано в Чигирині, дня 14 травня року 1649.

Вашої найяснішої високості найпокірніший слуга Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького, власною рукою.

Адреса: Найяснішому Георгієві Ракоці, князеві Трансільванії, частини Угорського королівства, панові, панові і нашому вельмишановному добродієві.

№ 63

1649, травня (4) 14. Чигирин. — Лист до трансільванського князя Сигізмунда Ракоці з повідомленням про відправку його послів

Serenissime princeps Sigismunde, dne et benefactor nobis colendissime.

Legatos serenissimae suae celsitudinis gratissime susceptos, sed non ita tractatos ob inopiam rerum bello desolatarum, uti decuit, honorifice tamen uti fidelissimi serenissimae suae celsitudini dimisimus obnixe petentes, ut serenissima sua celsitudo nos gratiae suae participes celeriter protegere velit, nos vero, qui summis pro honore et authoritate serenissimae suae celsitudinis ad omnia etiam extrema voti et designati, felicissima fata a deo serenissimae suae celsitudini imploramus.

Datum Czyhyryn, die 14 maii 1649.

Serenissimae suae celsitudinis obsequentissimus servus, Bohdan Chmielnicky, hetman Wojska Zaporoskiego, ręką swą.

Адреса: Serenissimo principi Sigismundo Rakoczy, domino, domino et benefactori nobis colendissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 7, арк. 1—2. Фотокопія.
Опубліковано: Т. Тар., 1887, стор. 452.

Переклад

Найясніший князю Сигізмунде, пане і наш вельмишановний добродію.

Послів вашої найяснішої милості прийняли щиро, але угостили їх не так, як було слід, через недостачу речей, сплюндрованих війною; однак відправили їх до вашої найяснішої милості з повагою, як найвірніші [приятелі]. Повсякчас просимо, щоб ваша найясніша милість зволила скоро дати нам захист як учасникам вашої ласки, а ми готові і рішимі за високу честь і повагу вашої найяснішої милості навіть останнє жертвувати і благаємо від бога для вашої найяснішої милості щасливої долі.

Дано в Чигирині, дня 14 травня 1649.

Вашої найяснішої милості найпокірніший слуга Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького, власною рукою.

Адреса: Найяснішому князеві Сигізмунду Ракоці, панові, панові і нашому вельмишановному добродієві.

№ 64

1649, липня близько 23 (серпня 2). Під Збаражем. — Лист до руського воєводи Ієремії Вишневецького про безнадійне становище обложеного польського війська

Oznajmuję w. ks. mci, że ten list z tym posłańcem w. m. za Lwowem w trzech milach pojmano, posłańcowi szyję ucięto, a ten list w. ks. mci cały odsyłam. Spodziewasz się w. m. na jakiś posiłek od króla j. m.,

a czemuż sam nie wychodzisz z norki, a do króla j. m. w jednę kupę się nie garniecie. Wszak król j. m. nie bez uma jest, będąc takim monarchą wielkim, żeby on miał lud swój bezrozsądnie tracić, jakże on tu ma na posiłek w. mci przyjść: bez taboru niepodobna, a z taborem są rzeczki i cieczki. Lepiej to j. k. m. sobie upatruje, że nas ku sobie doczeka, z którym może być o wszytkim pewna zgoda i umowa. A w. książęca mość nie racz na nas żałować, a na siebie racz narzekać, żeśmy w. m. nie zaczepili i w całości w państwie zaporoskim[1] chcieliśmy zachować. A iż tak podobno z przejrzenia bożego przyszło, racz sobie w. ks. m. upatrować, jako jest wola w. m.

Адреса: Jaśnieoświeconemu księciu j. m. Jeremiemu Korybutowi Wiśniowieckiemu, wojewodzie ruskiemu, staroście kaniowskiemu, przyjacielowi naszemu, choć nieżyczliwemu oddać.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 2 (162), 179 (20).

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 2286, арк. 41. Копія.

Опубліковано: Міхаловський, стор. 455—456.

Переклад

Повідомляю в. кн. м., що цей лист з посланцем в. м. захоплено в трьох милях від Львова; посланцеві відрубали голову, а лист цілий відсилаю в. м. Надієшся, в. м., на допомогу від короля й. м., а чому ж ти сам не виходиш з нори і чому ви всі не приєднаєтеся одним гуртом до короля й. м. Однак король й. м., який є таким великим монархом, не без розуму, щоб вести своїх людей на певну загибель; як він може прийти на поміч в. м.: без табору неможливо, а з табором — є річки і потічки. Й. к. м. краще робить, що на нас чекає; з й. к. м. ми можемо дійти у всьому певної згоди і одностайності. А в. княжа милість нарікай не на нас, а на самого себе, бо ми в. м. не зачепили і живим залишитись хотіли на землях запорізьких. А якщо вже так з провидіння божого сталося, то в. кн. м. зволь діяти, як воля в. м.

Адреса: Віддати ясноосвіченому князю й. м. Іеремії Корибутові Вишневецькому, воєводі руському, старості канівському, нашому, хоч і нещирому, приятелеві.

№ 65

1649, серпня (5) 15. Під Зборовом. — Лист до Яна Казимира про ставлення до короля

Najjaśniejszy miłościwy królu, panie, a panie mój miłościwy i dobrodzieju.

Widzi pan bóg, żem ja najniższym będąc podnóżkiem najjaśniejszego majestatu w. k. m., z dzieciństwa lat moich, urodziwszy się urodzonym Chmielnickim, do tych sędziwych lat moich nie byłem nigdy w żadnej rebeliej przeciwko ś. majestatowi w. k. m., p. m. m. Jakoż znaczy wierna

[1] В інших копіях: w państwie zadnieprskiem.

usługa moja jeszcze pospołu sławnej pamięci nieboszczyka rodzica mego, Michała Chmielnickiego, podstarościego czehiryńskiego, który na usłudze ś. pamięci p. ojca[1] w. k. m., jako i wszytkiej Rzplitej, na Cecorze głowę swą położył: gdzie ja przy nieboszczyku ojcu mym srogie więzienie dwa roki przecierpiałem. Gdy mię pan bóg z tej niewoli wyzwolić raczył, zawszem bywał przy wiernym wojsku Rzplitej i teraz, bogiem świadczę, żebym bardzo rad, aby krew chrześcijańska więcej się nie lała. Co w. k. m. już to po dwa razy w pisaniu swym pańskim zmiankować raczysz, mnie, podnóżka swego, na jakiego rebelizanta, o czym ja nie myślę i to wiem pewnie, że to z ludzkiego udania. Raczże w. k. m. z łaski swej pańskiej wysokim a miłościwym rozsądkiem swym królewskim uważać i miłościwie wysłuchać tych panów, których tam siła jest przy boku w. k. m., jako mię nadsądzili, a niewinnie, od i. m. m. panów dzierżawców ukrainnych dolegliwości[2], żem nie z pychy, ale z wielkich bied moich, będąc wygnańcem, za własną ojczyznę moję[3], z ubogich dóbr moich, musiałem poniewoli przygarnąć się i upaść do nóg wielkiego cara j. m. krymskiego, aby mie wprawił do miłościwej łaski w. k. m., p. m. m. Lubo się to tak stać musiało, że za winne i niewinne dusze pokutować muszą, nichże pan bóg sądzi, kto temu jest przyczyną. A ja bynajmiej woli i rozkazania w. k. m., p. m., nie chcę być przeciwnym; ponieważ w. kr. m. to hetmaństwo kozackie naznaczyć raczył Zabuskiemu, raczże go w. kr. m. zarazem ówdzie do Wojska Zaporoskiego wysyłać, a ja zaraz buławę i chorągiew, którą teraz trzymam z łaski w. k. m., onemu oddam. Wiem pewnie, że po łasce w. k. m. byłbym zachowany przy zdrowiu moim, ale wiedząc o tym, że mało co słuchając pp. dzierżawcy ukrainni w. k. m., nie patrząc na w. k. m. samego, każdy pan królem się mianuje: nie tylko żeby mieli wtrzymać[4] w państwie w. k. m., i duszę zaraz mi wezmą. Wszakem ja z Wojskiem Zaporoskim zawżdy na początku szczęśliwego obrania na to państwo w. k. m. bardzo się starał i teraz tego życzę, abyś był mocniejszym[5] panem w Koronie Polskiej, aniżeli ś. pamęci pan ojciec i brat w. k. m. Zaczym niczemu nie wierząc, żeś jest niewolnikiem w Rzplitej, będę się trzymał tego pana, który mię łaskawie z bożej łaski trzyma na opiece swej. A przytym z uniżonemi usługami memi pod nogi majestatu w. k. m. pilno się oddaję.

Datum z taboru spod Zborowa, d. 15 augusti 1649.

W. k. m., p., p. m. najniższy podnóżek, Bohdan Chmielnicki[6].

Центральний архів давніх актів у Варшаві. Листи посольств, рук. 35, арк. 20—20 зв. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 185, арк. 28—29. Фотокопія.

---

[1] Сигізмунд III.
[2] Міх.: niewinnie, i jaką uznałem, od ich m. m. panów dzerżawców dolegliwość.
[3] Міх.: z własnej ojczyzny mojej i.
[4] Гол.: żeby mieli co trzymać; Міх.: żeby mnie mieli trzymać.
[5] Гол., Міх.: możniejszym.
[6] Bohdan Chmielnicki — додано із Гол. і Міх.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 157/27—28.

Там же, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 269—270. Фотокопія з копії.

Опубліковано: Памятники, т. I, відділ III, стор. 461—464, № 84.

Памятники, вид 2, з доповненнями, т. I, стор. 362—363, № 92.

Міхаловський, стор. 431—432, № 143

Переклад

Найясніший милостивий пане королю, а мій милостивий пане і добродію.

Бачить господь бог, що я, найнижчий підніжок найяснішої величності в. к. м. вроджечий шляхетним Хмельницьким, з дитячих років до похилого віку ніколи не брав участі в бунтах проти св. величності в. к. м., п. м., м. Про це свідчить моя вірна служба ще разом із славної пам'яті небіжчиком моїм батьком Михайлом Хмельницьким, чигиринським підстаростою, який, служачи св. пам'яті п. батькові в. к. м., як і всій Речі Посполитій, на Цецорі голову свою поклав; тоді ж я при покійному батькові моєму два роки суворого ув'язнення витерпів. Після того як мене господь бог з цієї неволі визволити зволив, я завжди був при вірному війську Речі Посполитої і тепер, клянуся богом, був би дуже радий, щоб християнська кров більше не лилася. Що в. к. м. вже двічі в своєму листі зволиш називати мене, свого підніжка, якимсь бунтівником, про що я навіть не думаю і знаю напевно, що це з людського наклепу. Зволь же в. к. м. з своєї панської ласки високим і милостивим розумом своїм королівським розсудити, милостиво вислухавши тих панів, яких там є багато при в. к. м., що мене безвинно засудили, бо я зазнав чимало кривд від українних панів державців. Так що я не з пихи, але з великої біди, будучи вигнанцем з власної батьківщини, з убогих володінь моїх, мусив мимоволі пригорнутися і впасти до ніг великого й. м. кримського хана, щоб мене вернув до милостивої ласки в. к. м., п. м. м. Хоч так мусило статися, що за винних і невинні душі спокутувати мусять, хай же господь бог судить, хто є винуватцем цього. А я аж ніяк не хочу противитися волі і наказові в. к. м., п. м.; якщо в. кор. м. зволив гетьманство козацьке призначити Забуському, зволь в. кор. м. негайно його сюди до Війська Запорізького прислати, а я зараз же булаву і корогву, яку тепер тримаю з ласки в. к. м., йому віддам. Знаю напевно, що в. к. м. з ласки своєї зберіг би мені життя, але знаю також, що пп. українні державці в. к. м. мало кого слухаються, і, незважаючи на в. к. м., кожний пан сам себе королем називає; вони не тільки не залишили б мене в державі в. к. м., а зараз же позбавили б мене життя. Адже я з Військом Запорізьким з самого початку щасливого обрання в. к. м. на ту державу завжди дуже старався і тепер бажаю, щоб ти міцніше тримав корону польську, ніж св. пам'яті пан батько і брат в. к. м. Отже, не віручи тому, що ти невільник в Речі Посполитій, я буду триматися того пана, який мене ласкаво з божої ласки держить в своїй опіці. Затим з покірною службою моєю до ніг величності в. к. м. покірно припадаю.

Дано з табору з-під Зборова, дня 15 серпня 1649.

В. к. м., п. м. м., найнижчий підніжок Богдан Хмельницький.

№ 66

1649, серпня (6) 16. Під Зборовом. — Лист до Яна Казимира з поясненням причин покарання Якова Смяровського

Najjaśniejszy królu, panie mój miłościwy i dobrodzieju.

Wierność poddaństwa mego z najniższemi służbami pod nogi najjaśniejszego majestatu w. kr. m. p. m. m., jako najuniżeniej pokornie oddawam, za tak wielką a miłościwą łaskę, którą w. kr. m., p. m. m.,

uważywszy o wszystkim powagą swoją królewską, lubo mój, albo nie mój grzech odpuszczać raczysz, co wszytko, jako przed panem swym, biorąc na siebie, wielce a uniżenie w. kr. m., p. m. m. dziękuję. Strony posła, nieboszczyka p. Śmiarowskiego, że w. kr. m., p. m. m. po kilkakroć pisać raczysz, że u nas był zatrzymany, z słusznych a żałosnych naszych przyczyn. Myśmy za pierwszym poselstwem jego, chociaż on nam był i najgorszym nieprzyjacielem, dla łaski w. kr. m. pod Zamościem wdzięcznie byli przyjęli i z ukontentowaniem odprawieli. Ale iż on nieboszczyk nie sprawował wiernego poselstwa do nas od w. kr. m., a największą zdradę nad nami uczynił, miasto tego, żebyś w. kr. m. na usługę swoją i wszytkiej Rzpltej miał według intencjej św. pamięci j. kr. m., pana brata swego[1] na 12000 Wojska swego Zaporoskiego przypuścić, ale na same stołeczne horody w. kr. m., gdzie właśnie samo się kozactwo znajduje, czerkaski grunt i czehiryński, w poddaństwie sobie, chłopami nas był użaczył. O czym dla pewnej wiary i kopię spisaną przywileju onego do w. kr. m., p. m. m. posyłam. Nie mamy o to za złe w. kr. m., jako zrazu na tym państwie będąc, nie o wszytkim wiadomego, że te grunty zawsze bywały od nas, kozaków, ni od kogo nie odejmowane. Iż on nieboszczyk swym figlarstwem chciał nas w swoje poddaństwo obrócić, za co pan bóg jawnego nam uczynił, że wojsko, po odjeździe moim w tę drogę, nie chciało węża na swej głowie więcej trzymać, że go śmiercią z tego świata zgładzili. A żadnych posłów cnotliwych by i z surową odpowiedzią, nie zwykło Wojsko Zaporoskie nikogo zatrzymywać. Ten nieboszczyk na jaką zarabiał, takąż i zapłatę otrzymał. Dalej na ten czas nie uprzykrzając się większym pisaniem swym do ujrzenia z j. w. m. p. kanclerzem koronnym[2], któregoś w. kr. m., p. m. m. do cara j. m. krymskiego[3], na ugodę wysłać obiecać raczył, o wszytkiem rzetelnie zachowuję. Przytym daj panie boże, abym ja, najniższy podnóżek w. kr. m., według miłościwej obietnicy p. m. m. mógł zostawać.

Datum z taboru spod Zborowa, 16 augusti 1649.

W. kr. m. p. m. m., najniższy podnóżek i wierny poddany, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska w. kr. m. Zaporoskiego.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, Листи посольств, рук. 35, арк. 21 зв. — 22. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 185, арк. 31—32. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 157/30—31.

Переклад

Найясніший королю, пане мій милостивий і добродію.

Вірність підданства свого з найстараннішою службою до ніг найяснішої величності в. кор. м., п. м. м., найпокірніше складаю. За таку велику і милостиву ласку, з якої в. кор. м., п. м. м., зваживши все своєю королівською повагою, зволив простити

[1] Владислав IV.
[2] Юрій Оссолінський.
[3] Іслам-Гірей.

мій чи не мій гріх, як перед паном своїм, беручи все на себе, я найпокірніше дякую в. кор. м., п. м. м. Щодо посла, небіжчика п. Смяровського, про якого в. кор. м. кілька разів зволиш писати, він у нас був затриманий з справедливих і сумних наших причин. Під час його першого посольства, хоч він і був найлютішим нашим ворогом, задля ласки в. кор. м., ми його під Замостям прихильно прийняли і, задовольнивши, відправили. Але небіжчик вірного посольства до нас від в. кор. м. не виконував, а найбільшу зраду нам учинив. Замість того щоб в. кор. м., згідно з наміром св. пам'яті й. к. м. м. свого пана брата, мав дати дозвіл на 12 000 Війська Запорізького на службу свою і всій Речі Посполитій, він самі стольні міста в. к. м-ті, де власне перебуває саме козацтво, — черкаську і чигиринську землі, — в підданство своє хотів був захопити, а нас на хлопів обернути. Для доказу цього посилаю в. к. м., п. м. м., списану копію цього привілею. Ми не гніваємося за це на в. к. м-ть, бо, перебуваючи недавно в цій державі, ви не знаєте того, що цих земель ніколи у нас, козаків, ніхто не відбирав. Що той небіжчик своїми хитрощами хотів нас обернути на своїх підданих, про це ми, дякуючи господу богу, дізналися, а військо після мого від'їзду в цю дорогу не хотіло більше тримати гадюки на своїй голові і смертю звело його з цього світу. А послів чеснотливих, хоч би і з суворою відповіддю, Військо Запорізьке не звикло затримувати. Той небіжчик яку відплату заробив, таку й дістав. Далі не докучатиму більше своїм писанням, сподіваючись про все ретельно домовитись під час зустрічі з й. в. м. коронним канцлером, якого в. кор. м., п. м. м., обіцяв прислати до кримського хана для укладення з ним угоди. Затим дай господи боже, щоб я, найнижчий підніжок в. кор. м., згідно з милостивою обіцянкою п. м. м., у спокої міг залишатись.

Дано з табору з-під Зборова, 16 серпня 1649.

В. к. м., п. м. м., найнижчий підніжок і вірний підданий, Богдан Хмельницький, гетьман в. к. м. Війська Запорізького.

№ 67

1649, серпня (7) 17. Табір під Зборовом. — Лист до Яна Казимира відносно вимог Запорізького Війська

Najjaśniejszy miłościwy królu, panie a panie mój wielce miłościwy i dobrodzieju.

Powtarzam znowu, upadając do miłościwych nóg w. k. mci pana m mił., uniżoną prośbę moją o ten grzech właśnie, którym więcej poniewoli niż z woli swej musiał uczynić; abyś w. k. mość jako ojciec i pan mój mił. ten grzech mnie najniższemu podnożkowi swemu i do końca odpuścić raczył, a do pierwszej miłościwej łaski swej pańskiej przypuścić chciał. A ja jakom z dawna był wiernym poddanym ś. p. przodkowi w. k. mci, tak i teraz najaśniejszemu majestatowi w. k. mci, p. m. m. i do końca żywota mego wiernym zostawać obiecuję.

Co się zaś tknie strony Ordy krymskiej, to się to tak stać musiało w tym przymierzu naszym, żebyśmy w tej zgodzie na czasy długie żyli i za szczęśliwem panowaniem w. k. mci pokój wszytkiej ziemi królestwa w. k. mci był. Upewnia nas ten car jmć krymski, abyśmy też, gdzieby mu się trafiło do jakiejkolwiek ziemi nieprzyjaciół onych, tymże sposobem wygodę [1] uczynili, a on nigdy nie ma zaczepiać państwa w. k. mci p. m. m.

I te punkta, które teraz podajemy z woli i żądania wojskowego, w któ-

[1] Слово wygodę — додано із Граб.

rychby cokolwiek mogło być uraźliwego, abyś w. k. mość na mnie o to za złe mieć nie raczył, gdyż to nie moja wola, ani mnie to jest tak potrzebno, tylko wojsko wszytko w. k. mość o to usilnie proszą, o tego zdrajcę mego, nie tylko mego, ale i wszytkiej Rzpltej, o Czaplińskiego, który upodobawszy sobie ubogie obejście moje, wytarł mię był ze wszytkich dóbr moich, i o to żem po kilkakroć suplikował do j. k. mci ś. p. pana brata w. k. mci, przyprawił mnie był do jp. charążego kor. o gardło, z czego i ta niepotrzebna wojna wszcząć się musiała: uniżenie proszę w. k. mci p. m. mił., aby on tą śmiercią był pokarany, jakiej on mnie życzył, zaczemby na wieczne czasy insi takich zbrodni czynić nie ważyli się, co nie jednemu mnie, ale wszytkiemu wojsku tacy nieuważni to czynili. Przy tem z wiernem poddaństwem a uniżonemi służbami, pod nogi najjaśniejszego majestatu w. k. mci pana m. mił. jako najpilniej się oddawam.

Dan z taboru, d. 17 augusti r. 1649.

W. k. m. pana mego miłościwego najniższy podnóżek i wierny poddany, Bohdan Chmielnicki.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 225, стор. 242—243. Копія.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, Листи посольств, рук. 35, арк. 21—22 зв. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 185, арк, 32—33. Фотокопія. Опубліковано: Грабовський, т. II, стор. 119—120.

Переклад

Найясніший милостивий пане, королю, пане мій вельми милостивий і добродію.

Падаючи до милостивих ніг вашої королівської милості, мого милостивого пана, знову повторюю моє покірне прохання саме про той гріх, який я мусив учинити скоріше мимоволі, ніж з своєї волі; щоб ваша королівська милість, як батько і мій милостивий пан, зволив мені, своєму найнижчому підніжкові, до кінця цей гріх простити і до колишньої милостивої своєї панської ласки допустити. А я як здавна був вірнопідданим святої пам'яті попередника вашої королівської милості, так і тепер обіцяю до кінця життя залишитися вірним найяснішій величності в. к. м., п. м. м.

А що стосується кримської орди, то це мусило статися, щоб ми жили у згоді довгий час і щоб за щасливого панування вашої королівської милості був мир на усій землі королівства в. к. м. Просить нас й. м. кримський цар, щоб і ми йому допомогли, якщо йому доведеться йти до якої-небудь ворожої землі, а він обіцяє ніколи не зачіпати держави в. к. м., п. м. м.

І якщо в тих пунктах, які тепер ми подаємо з волі і вимоги війська, буде що-небудь образливе, щоб в. к. м. не зволив мені ставити це в провину, бо це не моя воля, і воно не так мені потрібне, як все військо покірно просить в. к. м. про того зрадника, який зрадив не мене, а й усю Річ Посполиту, про Чаплинського, який, уподобавши собі мою убогу садибу, позбавив мене всього мого майна, про що я подавав кілька разів прохання до й. к. м. блаженної пам'яті пана брата в. к. м., а також про те, що він підбивав й. к. м. коронного хорунжого скарати мене на горло, з чого і ця непотрібна війна виникла. Покірно прошу в. к. м., м. м. пана, щоб він був покараний тією смертю, яку він бажав мені, щоб після цього інші ніколи не наважилися робити таких злочинів, яких не мені одному, але всьому війську чинили ці нерозважливі пани. Затим якнайпокірніше з вірним підданством і найнижчими послугами до ніг найяснішої величності в. к. м., мого милостивого пана, припадаю.

Дано з табору, дня 17 серпня 1649 р.

Вашої королівської милості, мого милостивого пана найнижчий підніжок і вірний підданий, Богдан Хмельницький.

№ 68

1649, серпня (7) 17[1]. *Табір під Зборовом. — Вимоги Запорізького Війська, передані Яну Казимиру*

Punkta o potrzebach Wojska Zaporoskiego, do jego kr. mci pana naszego młciwego.

1. Strony praw i wolności naszych dawnych od zeszłych ś. pamięci królów polskich nam nadanych, jako przed tym bywało, aby gdziekolwiek kozactwo nasze się znajdowało, by trzech kozaków, jednego dwaj sądzić powinni, i we wszelakich wolnościach zachowani byli.

2. Iż tak siła kozactwa naszego książę j. mć. Wiśniowieckie napłodził nad wolą i rozkazanie j. kr. mci, że teraz nie możemy i sami potrafić, jakoby mogli to w pewny komput zwieść, a mianowicie począwszy od Dniestru, Byrliniec, Bar, po Konstantynów Stary, po Słucz i za Słucz, ...wpada w Prypeć, po Dnipr, a od Dnipru, od Lubacza począwszy do Starodembu, aż do granicy moskiewskiej, z Trubeckim, a w tych pomienionych miastach sami my wojskiem przepis uczyniemy, godnych tylko mołojców, którzy by hoży byli do usługi jego kr. mci i wszytkiej Rzptej, takich naznaczymy. Po których miastach między wojskowych naszych aby chorągwie jako cudzoziemskie, tak i polskie stanowisk żadnych nie mieli i stacji żadnych brać nie ważyli się. A po wypisie kto się kolwiek dostanie pod jurysdykcją pańską, serio tego afektujemy, aby pod tę transakcją wojenną cokolwiek się stało, tak z ukrzywdzeniem substancjej, jako i straty zdrowia, wszytko było wybaczone i penitus zgładzono, bez żadnej in posterum rekolekcjej.

3. Unia, jako ustawiczna narodu ruskiego ucisków i Rzptej trudności przyczyna, zniesiona być ma, tak w Koronie, jako i W. Księstwie Litewskim.

4. Metropolita kijowski od patriarchy konstantynopolskiego według zwyczaju starożytnego poświęcenie brać i do niego wiecznemi czasy z duchowieństwem ruskim należeć powinien będzie.

5. Cerkwie i dobra cerkiewne wszelakie, fundacje, nadania ruskie, niesłuszne przez unitów zebrane i osądzone, od unitów duchownych i świeckich nabożeństwa ruskiego i inszych ludzi w Koronie i W. Ks. Litewskim przez pułkownika Wojska Zaporoskiego na to deputowanego, odebrane i duchownym religiej greckiej oddane być mają. A jeżeliby unijaci albo duchowni rzymskiego nabożeństwa i studenty albo urzędy, trybunalistowie, tak w Koronie jako i W. Ks. Litewskim bronić mieli, tedy ci za wzruszycielów pokoju pospolitego a nieprzyjaciela ojczyzny poczytane być mają. A na odebranie cerkwie i dobra cerkiewne tym osobom, które nigdy w uniej nie były, przywileja dane być mają.

6. Duchowieństwa ruskie wszytkich wolności, jako duchowni religiej rzymskiej po wszystkiej Koronie Polskiej i Litwie nabożeństwa swego

[1] Дата встановлена за док. № 67.

publice, a nie kryjomo, zażywać mają, pogrzeby i insze obrzędy cerkiewne bez wszelakiej przeszkody, tak przy boku jego kr. mci, jako i po inszych miastach wielkich, secure odprawować będą.

7. Cerkiew ruska w Krakowie, w Warszawie, w Lublinie i po inszych miastach, nie wymując tych, które i przedtym byli, być ma.

8. Przywileja, dekreta, mandaty ich m. pp. pieczętarze koronni i W. Ks. Litewskiego Rusi wydawać mają bez wszelakiego omieszkania i ekspektacjej nad prawo na szlachtę koronną opisane.

9. W mieście Kijowie i po inszych miastach ukrainnych jezuici i zakonnicy religiej rzymskiej, jako nigdy przedtym nie byli, aby i teraz ni od kogo funduszów nie mieli, gdyż od zakonników w religiej niezgody i wzruszenia pokoju poczynają się.

10. Urzędy wszelakie po wszytkich województwach ziemskie, grodzkie i miejskie w miastach królewskich, świeckich i duchownych, począwszy od Kijowa po Białą Cerkiew, po granicę tatarską, na Zadnieprzu, w województwie Czernihowskim, nie rzymskiej religiej, ale greckiej od jego kr. mci podawane być mają.

11. Żydzi nie tylko arendarzami, ale ani mieszkańcami aby nigdzie po tych miastach wyż opisanych być nie ważyli się, chyba na czas z kupiectwem przyjeżdżać będą.

12. A iż za uchwałami sejmowymi dawnemi i świeżymi przedtym, pod podmową buntowników, niewinnych ludzi pomordowano, po których miastach wolności poodejmowano, domy kadukami poupraszywano, te wszytkie uchwały i kaduki zniesione, cerkwie, wolności, prawa i domy po wszytkich miastach w Koronie, jako i w W. Kstwie Litewskim sukcesorom przywrócone być mają.

13. O rzeczy zaś wszelakie kościelne i cerkiewne podczas zamieszania wojennego przez kozaków zabrane i u kogożkolwiek zabrane, nikt nikogo żadnym sposobem turbować i przymawiać nie ma, ale komu natenczas od kozaków dostali się, przy tym zostawać mają.

14. Szlachta, która by się natenczas w Wojsku Zaporoskim, tak religiej greckiej, jako i rzymskiej lubo zawojowana, lubo jakimżekolwiek sposobem przy Wojsku Zaporoskim zastawać musząca, znajdowała, ci aby za rebelizantów i za infamisów poczytani nie byli, i jeśliby w czym odsądzeni byli, aby te infamie konstytucją zniesione i pokasowane były.

15. Wszytkie zaś uchwały sejmowe przeciwko całości Wojska Zaporoskiego, praw i wolności, jako niesłusznie uczynione, także konstytucją zniesione być mają.

16. A jakośmy i wyżej pomienili, afektując, aby duchowni religiej rzymskiej w Kijowie nie byli, tedy i to za tym ma iść, aby i biskup kijowski nie był.

Wojska koronne do całego uspokojenia w te kraje na stanowiska iść nie mają, aby przez to zamysłów do pokoju zawziętych nie interumpowało.

17. Metropolita kijowski z dwiema władykami stołek w senacie mieć ma, prerogatywy tej zostając jako i senatorowie duchowni religiej rzymskiej.

18. A że król jego mć podczas szczęśliwej koronacjej swojej na wiarę grecką nie przysięgał, teraz tak na całość praw wiary greckiej, jako i na te wszystkie punkta z senatorami sześćma różnych wiar i Rplitej sześćma posłami na sejmie poprzysiąc ma. Które te wszytkie punkta i przysięga słowo do słowa w konstytucją wpisano być ma. A jeśliby na potym zachować się według tego nie mieli, tedy by jawną nielaskę Wojsko Zaporoskie i nieżyczliwość j. kr. mci jako ku poddanym swoim widziało.

O co wszytko posłowie nasi, upadłszy u nóg jego kr. mci pana naszego miłościwego, jako najuniżeniej i najpokorniej prosić mają.

Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 184—185, № 144. Переклад.

Переклад

Пункти вимог Війська Запорізького до його кор. м-ті, пана нашого милостивого.

1. Щодо наших давніх прав і вільностей, наданих нам св. пам'яті покійними польськими королями, як раніше було, так і тепер, де б не знаходились наші козаки і хоч би їх було лише три, два повинні судити одного; а також всі вільності повинні бути збережені.

2. Оскільки князь й. м. Вишневецький проти волі й наказу й. кор. м. таку силу нашого козацтва розплодив, що тепер ми й самі не можемо їх перелічити, почавши від Дністра, Берлинців, Бар, по Старий Костянтинів, по Случ і за Случ, що впадає в Прип'ять, по Дніпро, а від Дніпра, почавши від Любеча до Стародуба і аж до московської границі з Трубецьким, в усіх цих названих містах ми самі зробимо перепис, призначивши на службу його кор. вел. і всій Речі Посполитій тільки гідних, здатних до цього молойців. По цих містах серед нашого війська, щоб корогви, як іноземні, так і польські, не мали ніяких прав і не наважувалися брати жодних стацій. Настійно вимагаємо, щоб тим, які з реєстру будуть виписані і потраплять під панську юрисдикцію, все, що сталося під час цього воєнного походу, чи то пограбування майна, чи то вбивство, було вибачено і повністю скасовано без ніяких вимог надалі.

3. Унія, як постійна причина пригноблення руського народу і труднощів Речі Посполитої, повинна бути скасована і в Короні, і у Великому князівстві Литовському.

4. Київський митрополит за стародавнім звичаєм повинен брати посвячення від константинопольського патріарха і підлягати йому з усім руським духовенством на вічні часи.

5. Всі церкви і церковні маєтки, фундації, руські надання, несправедливо забрані і відсуджені уніатами, повинні бути відібрані від уніатського духовенства і світських руської віри та інших людей в Короні і у Великому князівстві Литовському делегованим для цього полковником Війська Запорізького і передані духовенству грецької релігії. А якщо уніати, духовенство римського обряду, студенти або урядники, трибуналісти як в Короні, так і у Великому князівстві Литовському їх будуть відстоювати, тоді їх вважати за порушників загального спокою і ворогів вітчизни. А на відібрані церкви і церковні маєтки повинні бути надані привілеї тим особам, які ніколи не були в унії.

6. Руське духовенство повинно користуватися всіма вільностями, так само як духовенство римської віри. По всій Короні польській і Литві богослужіння відправляти публічно, а не потай; похорони й інші церковні обряди, як там, де перебуває його кор. м., так і по інших великих містах, також відправляти спокійно.

7. Руська церква повинна бути в Кракові, Варшаві, Любліні та інших містах не виключаючи тих, в яких була і раніше.

8. Їх мм. канцлери, коронний і Великого князівства Литовського, повинні видавати

Русі привілеї, декрети, мандати без будь-якої затримки і зволікання, понад права, якими користується коронна шляхта.

9. В місті Києві та в інших українних містах єзуїти і ченці римської релігії, як ніколи раніше, так і тепер, щоб ні від кого засобів для існування не одержували, бо від ченців і релігії починаються незгоди і порушення спокою.

10. Всі посади земські, гродські і міські по всіх воєводствах у королівських, світських і духовних містах, починаючи від Києва по Білу Церкву, по татарську границю, на Задніпров'ї, у воєводстві Черчігівському повинні бути надані й. кор. м. особам не римської, а грецької віри.

11. Євреї щоб не наважувалися не тільки бути орендарями, але й мешкати по цих вищезгаданих містах, хіба тільки тимчасово приїжджатимуть у купецьких справах.

12. А тому що за давніми й новими сеймовими ухвалами по цих містах спочатку за намовою бунтівників невинних людей замордовано, а потім незаконно доми і вільності відібрано, то всі ці ухвали і незаконні надання повинні бути скасовані, а церкви, вільності, права й доми по всіх містах і в Короні, і у Великому князівстві Литовському спадкоємцям повинні бути повернені.

13. Щодо різних костьольних і церковних речей, які під час воєнного заколоту були у будь-кого забрані козаками, то ніхто нікому ні в якому разі не повинен про це нагадувати й докоряти; а кому в цей час від козаків дісталося, з цим мають залишитися.

14. Шляхтичі грецької або римської віри, які у той час перебували у Війську Запорізькому або були взяті в полон, або ще яким іншим способом примушені були залишитись при Війську Запорізькому, щоб не вважалися за бунтівників і безчесних і якщо і були за щось засуджені, то це безчестя повинно бути знищене і скасоване конституцією.

15. Всі сеймові ухвали, що урізують права і вільності Війська Запорізького як несправедливо видані, також повинні бути скасовані конституцією.

16. Вимагаємо, як уже вище було згадано, щоб духовенства римської віри не було в Києві, а звідси випливає, щоб не було й київського єпіскопа.

Коронні війська до повного заспокоєння не повинні йти в ці краї на постій, щоб це не порушило задумів, спрямованих до встановлення миру.

17. Київський митрополит з двома владиками повинні мати місце в сенаті, користуючись такими самими привілеями, як і духовні сенатори римської віри.

18. А тому, що й. м. король під час своєї щасливої коронації не присягав на грецьку віру, то тепер як на цілість прав грецької віри, так і на всі ті пункти мусить заприсягти на сеймі з шістьма сенаторами різних вір і шістьма послами Речі Посполитої. Всі ці пункти й присяга від початку до кінця повинні бути вписані в конституцію. А якщо не будуть дотримуватися вищесказаного, то Військо Запорізьке витлумачить це як неласку й неприхильність й. кор. м. до нас, як до своїх підданих.

Про все це наші посли, впавши до ніг його кор. м., нашого милостивого пана, якнайпокірніше мають просити.

№ 69

1649, серпня (8) 18. Під Зборовом. — Лист до Яна Казимира про напад татар на польських послів

Najjaśniejszy miłościwy królu panie, panie mój wielce miłościwy i dobrodzieju.

Wielkie nam było przyszło ucieszenie według miłościwego pisania i obietnice w. kr. m., p. m. m., ale siła zły duch, zajzrząc temu, uczynił nam wielki frasunek i przeszkodę, — że w nocną godzinę trafiło się. w. kr.

m., p. m. m., tak posłów naszych, jako i swoich do nas, podnóżków swych, wyprawić, których swowolni Tatarowie około naszego wojska jeżdżąc, zawsze zwykli, tak nocnym obyczajem konie nasze brać, jako i z czymkolwiek będzie jechał, rozbijać: i m. m. panów posłów w. kr. m. tuż pod bokiem naszym rozbili, że — chwała bogu, assawuł nasz wojskowy natenczas blisko się był natrafił, że samych zdrowych, choć nie wszystkich, ratował. Jednakże chan krymski[1] rozkazał pilny kweres i opyt około tego uczynić, żeby to wszystko było znaleziono i powracano i za despekt w. kr. m. p. m. zganiono. A tymczasem, aby więcej te się nie bawiąc, w. kr. m., p. m. m., jako z łaski swojej pańskiej ich m. p. komisarzów do nas naznaczyć raczył, uniżenie prosiemy, czym prędzej przysyłać raczył. A co w. kr. m., p. n. m., w pisaniu swym zmiankować raczył, aby orda i wojsko nasze odstąpieło, cobyśmy chętnie na rozkazanie w. kr. m. uczynić gotowi, ale o tym racz w. kr. m., p. n. m., wiedzieć: chociażby sam chan i z swoimi znaczniejszymi ludźmi odstąpił, tedy bez bytności onego i bez nas samych, uchowaj boże, pod ugodę ci swawolnicy, jako jest ich teraz z wielu różnych ziem, większą by przeszkodę czynieli. Według rozkazania w. kr. m., p. n. m., armatą z onych szańców kazałem zwieść, a od naszego wojska nie będzie do pewnej łaski w. kr. m. żadnego uprzykrzenia, i owszem tak pobliżu jeszcze lepsza przestroga. A o to wielce a uniżenie w. kr. m., p. n. m., prosiemy, abyśmy nie beli w żadnych przez to porozumieniu, że się ta zniewaga od swowolnych stała Tatarów, o czym, pod przysięgą bożą, nie wiemy, i posłów w. kr. m. nie spodziewaliśmy się. Zatym uniżone poddaństwo w. kr. m., p. n. m. pod nogi majestatu pilno się oddaję.

Datum w taborze, 18 augusti 1649.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, Листи посольств, рук. 35, арк. 22 зв. — 23. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 185, арк. 33—34. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 157/32—33. Копія, без підпису.

Переклад

Найясніший милостивий пане королю, мій вельми милостивий пане і добродію.

Нас дуже втішив лист і обіцянки в. кор. м., п. м. м., та злий дух, заздрячи цьому, завдав нам великого жалю і клопоту. Трапилося так, що в. кор. м., п. м. м., вислав вночі до нас, своїх підніжків, як наших, так і своїх послів. Свавільні татари, які, їздячи вночі навколо нашого війська, звикли завжди забирати наших коней, а також грабувати кожного, з чим би він не їхав, розбили у нас під боком і мм. панів послів в. кор. м. Та, слава богу, близько був наш військовий осавул, який врятував їх, хоч і не всіх здоровими. Однак кримський хан наказав провести слідство і розшук, все награбоване знайти і повернути, а за образу в. кор. м., п. м., винуватих покарати. А тим часом, щоб більше на це не гаяти часу, як вже в. кор. м., п. н. м., з ласки своєї панської зволив призначити нам їх м. пп. комісарів, то покірно просимо якнайшвидше їх прислати. В. кор. м., п. н. м., в листі своєму натякав, щоб орда і військо наше від-

---

[1] Іслам-Гірей.

ступили. Ми б раді за наказом в. кор. м. це зробити, та зволь в. кор. м., п. н. м., знати: якщо б навіть хан і відступив з своїми знатнішими людьми, то годі без нього і без нас самих ці свавільники, яких тепер багато з різних країн понаходило, змовившись, не дай боже, велику шкоду можуть заподіяти. Згідно з наказом в. кор. м., п. н. м., гармату з шанців я наказав зняти, а військо наше до одержання ласки від в. кор. м. не буде нікому жодної шкоди завдавати, а, навпаки, знаходячись так близько, буде вас ще краще охороняти. Покірно просимо також, щоб ваша кор. м., п. й. м., не підозрівав нас у тому, що сталася така зневага від свавільних татар, бо ми, клянемось богом, про це не знали і послів в. кор. м. не сподівалися. Затим покірне підданство своє до ніг величності в. кор. м., п. н. м., складаю.

Писано в таборі, 18 серпня 1649.

№ 70

1649, серпня (14) 24. Під Збаражем. — Лист до Яна Казимира з вимогою покарати на смерть Чаплинського

Najjaśniejszy miłościwy królu panie, panie mój miłościwy i dobrodzieju.

Nierad bym, aby jaka dusza w państwie w. kr. m., p. m. m., zginęła, ale i jedne źdźbło trawy, uznawszy jasną, miłościwą, a prawie ojcowską łaskę w. kr. m. Jednak, iż żalu mego żadnym sposobem moderować nie mogę, którego jest przyczyną Czaplicki, śmiem w. kr. m., p. m. m. upraszać, aby on z świątobliwego dekretu w. kr. m., ponieważ on jest wszytkiemu złemu początkiem i przez niego tak wiele ojczyzna ucierpiała, szyję pod miecz dał. Co gdyby się tak stać nie miało, byłbym tego rozumienia, że w niełasce w. kr. m. opływam, o którą submitowałem się zawsze starać. Onejże i na ten czas z wiernym poddaństwem moim pod nogi majestatu w. kr. m. oddaję i rękę całuję.

Datum spod Zbaraża, d. 24 augusti 1649.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, Листи посольств, рук. 35, арк. 23—23 зв. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 185, арк. 34—35. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 157/33—34. Копія, без підпису.

Переклад

Найясніший милостивий пане королю, мій милостивий пане і добродію.

Зазнавши світлої, милостивої, майже батьківської ласки в. кор. м., я не бажаю, щоб не то якась душа в державі в. кор. м., п. н. м., загинула, але й зів'яло одно стебло трави. Однак тому, що ніяк не можу заспокоїти жалю, що його завдав мені Чаплинський, насмілююся в. к. м., м. м. п., просити, щоб він, який є початком всього лиха і через якого батьківщина стільки страждала, за благочестивим рішенням в. к. м. дав шию під меч. А якщо цього не буде, то я зрозумію, що попав у неласку в. к. м., хоч ласки в. к. м. я ніколи не переставав домагатися. З моїм вірним підданством до ніг величності в. к. м. припадаю і руку цілую.

Дано з-під Збаража, дня 24 серпня 1649.

№ 71

1649, серпня 25 (вересня 4). Паволоч. — Лист до брянського воєводи Никифора Мещерського про збереження дружніх відносин з Російською державою

Божию милостию великого короля Іоана Казимера полского і великого князя литовского, руского і інних королевств, Богдан Хмельницкий, гетман великого Войска Запорозкого, воєводі бранскому князю Никифору Федоровичу Мещерскому всего добра од бога всемогучого зичим. Оддано нам грамоту од тебе, воєводи бранского, в которой до нас пишеш, жалячися на пограничних людей. Ми, заховуючи собі ласку великую і приязн єго царского величества, цара православного, устне порубежним полковником, сотником приказалисмо, аби жадноє кривди не чинили, а хто би міл з нашоє сторони чинит кривду, таким своєволним росказалисмо голови рубит. А ми завсегди зо всім Войском нашим Запорозким, яко хрестияне з хрестияни, любве і приязни зичим; далисмо і лист наш до порубежних людей, штоб справедливост чинено.

Дат з Паволочи, дня 25 августа 1649.

Твоєй милости зичливий приятел і служит рад, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запороского, рука власна.

Адреса: Воєводі бранскому князю Никифору Федоровичу Мещерскому, приятелеви нашему отдат належит.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Бєлгородський стіл, стовп. 297, арк. 86. Оригінал.

Там же, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1649, спр. 1а, ч. II, арк. 438. Переклад, з заголовком: «Список с листа».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 339—340, № 271.

Воссоединение, т. II, стор. 231—232, № 106.

№ 72

1649, серпня 26 (вересня 5). Паволоч. — Універсал ніжинському купцеві Гнату Івановичу на вільну безмитну торгівлю

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким. Ознаймуєм тим писанєм нашим кождому, кому би о том відати належало, іж дали єсмо сего нашого універсалу Ігнатові Івановичови для вшелякоє оборони, сурово приказуючи, аби оному, яко чоловікови купецкому, з яким-колвек товаром, так до Ніжина єдучому, яко і где би колвек міл єхати, нихто не важився жадноє кривди і перенагабаня чинити і жеби бил всюда доброволне, безмитне і в цілости зо всіми своїми річами пропусчоний, іначей не чинечи.

Дат с Паволочи, дня 26 августа, року 1649.

Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого, рукою власною.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 69-а, арк. 1. Фотокопія з оригіналу.

№ 73

1649, вересня 9 (19). Чигирин. — Лист до путивльських воєвод Семена Прозоровського та Івана Ляпунова з повідомленням про наказ чернігівському полковникові Мартину Небабі карати тих, хто робитиме шкоду на російській території

Божиєю милостю великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Русиї самодержци і многих господарств господаря і обладатера єго царского величества боярину воєводі князю Семену Василевичу Прозоровскому, да Івану Захаревичу Ляпунову да дяку Мина Грязеву, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким поклон своїй оддает.

Рачиш вашмост писати до нас, ускаржаючися на отамана городового конотопского Васка Горбина, же он в начали листу найменованя великого господаря царя і всея Русиї самодержци, до вашмости пишучи, не іменовал, так же і о тоє, же конотопци за межею і грани землі своєї в землі єго царского величества посівши, шкоди в пасеках і сосуде пчелном починили. Теди ми о тоє просимо, аби, же тот отаман тител всіх в листі єго царского величества не іменовал, вашмост за зле не міл, бо єст чоловік простий і неписменний; а сторони шкод, которих і роспис до нас прислан, читалисмо, лист до повковника тамошнего Небаби през того посланца вашмости Василия Бурого далисмо, аби он того догледіл і шкоди людем єго царского величества, єсли би якиє наши починили, нагородити казал і срокго нагрозил, аби болшей наши за гран свою не вдиралися і найменшоє шкоди од сего часу чинит не важилися. А єсли би повковник, ведлуг того листу нашого, не справовал се і сами в прудкум часі в тиє краї для перегляду будемо і справедливост, єсли би повковник не учинив людем з землі єго царского величества, учинити кажемо. Посланца вашмости зо всіми товариши єго с миром і не бавлячи одпустилисмо. А за тим приязн нашу вашмости оддаємо і всякого добра і здоров'я зичимо.

Писан в Чигирині, дня 9 септембра 1649.

Богдан Хмельницкий, гетман, рука власная.

Адреса: Боярину і воєводі князю Семену Василевичу Прозоровскому да Івану Захаревичу Ляпунову да дяку Мина Грязеву, приятелем нашим, оддат належит.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1649, спр. 1а, ч. II, арк. 427. Оригінал.

Там же, арк. 428—429. Копія, з заголовком: «Список с листа с белорусского письма».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 344—345, № 276.

Воссоединение, т. II, стор. 245—246, № 112.

№ 74

1649, вересня (15) 25. Суботів. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про нетривкість миру з Польщею

Serenissime princeps Transilvaniae, dne dne ac benefactor colendissime.

Divina forte providentia sic ordinavit, ut nos per tam longum tempus obsessione affligendo Polonos consulto tamdiu durabamus, nullam tamen notitiam de progressu rerum in Transilvania accipere potuimus, et dum putabamus iam nos spe frustratos esse, de prima intentione serenissimae suae celsitudinis desperaveramus, tamen tamdiu Polonos armis tractabamus, usque ipse rex [1], pro subsidio tendens, etiam obsessus serio pacem postulare coepit, ad cuius impositam authoritatem ab ulteriori proposito supersedere iustum censuimus. Singularem tamen dei ter optimi maximi gratiam agnovimus esse nobis communicatam, quod illi inimici nostri ante bellum victores, nullum solamen reportarunt. Itaque etsi pax est acceptata, brevi eam Poloni tempore disrumpent et peius adhuc Rempublicam inturbabunt. Proinde scimus simulationem factam esse, non pacem. Filium meum [2] circa istum legatum volui ad serenissimam suam celsitudinem confirmando amicissimum nostrum affectum erga serenissimam suam celsitudinem pro obsequiis mittere, sed cum propter occupationes maximas, nec non rumores varios ex recenti occurrentes hoc negotium maturare tam cito, siquidem nec legatus ser-mae suae cel-snis parumper adhuc expectare noluit, non potui ad declarationem ser-mae suae celsnis, ut benevolo et paterno oculo suscipiat illum supersedi, quem brevi missum servum minimum sernissae celsnis suae declaro. Nec modo illum, sed me quoque cum totis Exercitibus Zaporoviensibus pro omnibus negotiis et obsequiis serenissimae suae celsnis promptissimum offerendo, ac manus sernissae suae celsnis exosculando, ut in favore, gratia et patrocinio suo nos clientes suos, prout et antea, servare et protegere velit. Cetera plura legatus noster notarius [3] cum alio oretenus declarabit, cui plenam fidem sernissa sua celsitudo adhibeat. Interim omnia fausta et prospera in multos annos serenissimae suae celsni intimo corde precamur.

Dat. in Subotow, 1649, die 25 septembris.

Serenissimae suae celsitudinis obnixissimus servus, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego, ręką swą.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakoci, principi Transilvaniae, partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti etc., dno, dno ac benefactori colendissimo.

---

[1] Ян Казимир.
[2] Тимофій Хмельницький.
[3] Павло Тетеря, переяславський полковий писар.

Угорський державний архів. Копія.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 8, арк. 1—2. Фотокопія.
Опубліковано: Т. Тар., стор. 670.
Сіладі, т. 1, стор. 56.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, пане, пане і вельмишановний добродію.

Випадково боже провидіння визначило так, що ми протягом такого довгого часу продовжували громити поляків, обложивши їх. Але ми не могли одержати жодної звістки про стан справ у Трансільванії, і ми вже думали, що надія нас обманула, і зневірилися в першому намірі вашої найяснішої високості. Проте ми так довго вели війну з поляками, поки сам король, ідучи на допомогу, потрапив у облогу і почав серйозно просити миру. Коли він дав гарантії, ми визнали за доцільне відступити від давнього наміру. Однак ми зазнали особливої ласки тричі найліпшого, найвеличнішого бога, одержавши звістку, що наші противники, які панували до війни, ніякої перемоги не здобули. Отже, хоч мир і прийнято, поляки незабаром розірвуть його і ще гірший розклад внесуть у Річ Посполиту. Крім того, ми знаємо, що вчинено обман, а не мир. Я хотів послати мого сина з цим послом до послуг вашої найяснішої високості, щоб підтвердити наше найприязніше почуття до вашої найяснішої високості. Але через дуже важливі заняття і через різні чутки, що недавно з'явилися, я не міг так швидко провести цю справу, тим більше, що посол вашої найяснішої високості не захотів довше чекати. Залишив я його (сина) до погодження з вашою найяснішою високістю, що доброзичливим, батьківським поглядом прийме його; невдовзі пошлю його і заявляю, що він буде найнижчим слугою вашої найяснішої високості. І не тільки його, але і себе з усіма Військами Запорізькими найохочіше віддаю до всіх послуг вашої найяснішої високості і цілую руку вашої найяснішої високості, щоб вона зволила, як і раніше, зберігати і захищати нас, своїх підданих, у прихильності, ласці і опіці. Багато іншого наш посол-писар з іншим [послом] оголосить усно; хай ваша найясніша високість дасть йому повну віру. Тим часом з глибини серця молимося за все щасливе і успішне на багато років для вашої найяснішої високості.

Дано в Суботові, 1649, дня 25 вересня.

Вашої найяснішої високості найпокірніший слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького, власною рукою.

Адреса: Найяснішому Георгію Ракоці, князеві Трансільванії, панові частин Угорського королівства і графові секлерів, панові, панові і вельмишановчому добродію.

№ 75

1649, вересня (15) 25. Суботів. — Лист до трансільванського князя Сигізмунда Ракоці про намір поляків зірвати мир

Illustrissime princeps Sigismunde Rakoci, domine, domine ac benefactor colendissime.

Dolemus protunc corde, quod secundum intentionem nostram res ad hunc, quem petebanus, finem non est deducta. Hoc qualiter et quam ob causam factum est, ex litteris ad serenissimum Transilvaniae principem [1], fratrem illustrissimae celsitudinis suae directis concipiet. Sed tamen firmissimae spei sumus rem intentam brevi in effectu futuram esse. Siquidem

[1] Юрій Ракоці.

Poloni pro praesenti suo malo mendicantes pacem, modo retibus absoluti certe iterum modum disrumpendi eam quaerent, itaque nos ipsorum furibundum, sed obcecatum animum tamdiu modestia potius, quam armis tolerantes, pro finali, obtestati deum, ad extrema sumus parati, magis pro authoritate illustrissimae celsitudinis suae, minus de integritate nostra. Hoc solum hisce petimus, ne illustrissima sua celsitudo gratia sua faciat nos esse exclusos, qua protecti ad ultimum vitae nostrae periodum fidelissimi clientes illustrissimae suae celsitudini esse tenemur, omnem prosperitatem in longos annos exoptantes.

Dat. in Subotow, 1649, die 25 septembris.

Illustrissimae celsitudinis suae faventissimus in toto et ad omnia obsequia paratus servus, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim, ręką swą.

Адреса: Illmo principi Sigismundo Rakoci, domino, domino ac benefactori colendissimo.

Угорський державний архів. Копія.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 9, арк. 1—2. Фотокопія.
Опубліковано: Т. Тар., стор. 669.

Переклад

Найсвітліший князю Сигізмунде Ракоці, пане, пане і вельмишановний добродію.

Уболіваємо серцем за тим, що, згідно з нашим наміром, справа не була доведена до того кінця, якого ми прагнули. Як саме і з якої причини це сталося, ви зрозумієте з листа, направленого найяснішому князеві Трансільванії, братові вашої найсвітлішої високості. Але ми найпевніше сподіваємось, що задумана справа невдовзі здійсниться. Поляки, які через теперішнє своє лихо випрошують миру і поки що звільнені від сітей, напевно, знову шукатимуть засобу, щоб зірвати мир. Отже, довгий час — скоріше за допомогою стриманості, ніж зброї, — ми будемо зносити їх божевільний, але засліплений настрій. Нарешті ж, благаючи бога, ми готові до крайності, більше заради поваги до вашої найсвітлішої високості, менше заради нашої безпеки. Просимо тільки того, щоб ваша найсвітліша високість не позбавила нас своєї ласки, під захистом якої ми будемо вважати себе до самого кінця нашого життя найвірнішими підданими вашої найсвітлішої високості, що бажають всякого блага на довгі літа.

Дано в Суботові, 1649 дня 25 вересня.

Вашої ясновельможної високості найприхильніший в усьому і до всіх послуг готовий слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким, власною рукою.

Адреса: Найсвітлішому князеві Сигізмунду Ракоці, панові, панові і вельмишановному добродію.

№ 76

1649, вересня (15) 25. Суботів. — Лист до трансільванського князя Сигізмунда Ракоці з заявою про дружбу

Ilme princeps Sigismunde Rakoci dne, dne ac benefactor colendissime

Dum litterae ilmae celsnis vrae ad nos pervenere, ex quibus cognovimus, quod sersma sua celsdo nos in antiquo suo favore et gratia servare

velit, humillimas reddimus gratias, nos quoque quousque vivemus, fidelissima nostra obsequia praestare parati sumus, conciliando patrocinium sersmae suae celsdinis, legatum nostrum, notarium [1], misimus, hic oretenus necessaria ilmae vrae celsdini referet. Interim nos gratiae et protectioni ilmae cels. Vrae felicia quaeque imprecantes commendamus.

Datum in Subotow, 1649, die 25 septembris.

Ilmae suae celsdinis obnixissimus servus. Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim, ręką swą.

Адреса: Ilmo principi Sigismundo Rakoci, dno, dno et benefactori nostro observandissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.
Опубліковано: Т. Тар., стор. 337.
Сіладі, т. I, стор. 55.

Переклад

Найсвітліший князю Сигізмунде Ракоці, пане, пане і вельмишановний добродію
До нас прийшов лист вашої найсвітлішої високості; з нього ми довідалися, що ваша найясніша високість зволить зберігати до нас стару прихильність і ласку; за це віддаємо найпокірнішу подяку; ми теж, поки живемо, готові виявити наші найвірніші послуги, щоб здобути опіку вашої найяснішої високості. Ми послали нашого посла писаря, який усно донесе вашій найсвітлішій високості все необхідне. Тим часом ми, бажаючи всякого щастя, доручаємо себе ласці і захисту вашої найсвітлішої високості.

Дано в Суботові, 1649 дня 25 вересня.

Вашої найсвітлішої високості найвірніший слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким, власною рукою.

Адреса: Найсвітлішому князеві Сигізмунду Ракоці, панові, панові і нашому вельмишановному добродію.

№ 77

1649, (вересня 28) жовтня 8, Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя з повідомленням про наказ повстанцям припинити виступи у зв'язку з сеймиком у Житомирі, а також з вимогою затвердити права Запорізького Війська

Jaśniewielmożny mc. panie wojewodo kijowski, mój wielce mc. panie i dobrodzieju.

Lubo czas krótki według asygnowanego terminu i złożonego dnia także według woli j. k. m., p. n. m., na sejmik żytomirski i zjachania w. mc. pana i z inszemi j. m. pp. dygnitarzami, zaraz, skoro mnie oddano przez sług w. mc. pana list j. k. m., tak też i w. m. p., tegoż dnia uniwersały wszędzie rozesłałem, aby pospólstwo po wszytkich miastach uspokajali się, to im oznajmując, że to złożono dla konfirmowania praw i wolności naszych, jako też i dla uspokojenia religii, która przez niemałe

[1] Павло Тетеря

czasy według starożytności swej końca wziąć nie mogła. Raczże w. p. powagą swą senatorską to i. m. ukazać i włożyć się w to, że przez tak niemały czas krew niewinna się lała, która zastanowiona jest przez samego króla p. n. mgo, jako też przez j. p. kanclerza i w. m. p., a to wszytko przez naruszenie praw i wolności naszych, które nam antiquitus od ś. p. królów polskich nadane były, działo się, a iż teraz król j. m. nam z szczodrobliwej łaski swej pańskiej, chcąc nas żarliwszemi i wierniejszemi poddanemi mieć, nadał nam prawa i wolności nasze przywrócił. Uniżenie a wielce prosiemy o to w. p., aby na tym sejmie, da p. bóg, przyszłym, nie odkładając na inszy, nasze prawa i wolności stwierdzone i religia nasza grecka uspokojona, a unia penitus zniesiona była, i to, co przodkowie nasi na domy boże nadali, przywrócono było, aby każdy z swych wolności cieszyć się mógł i dalsze rozterki w ojczyźnie nie były, co ja z strony swej surowo ganię [1]. A w. p. racz to i. m. do uwagi podać, żeby pomsty zaniechali, bo u nas taka wiadomość jest, że i na samego k. j. m., a na nas bardziej [2] ku zimie odpowiadają, czemu my do końca nie wierzemy, a w. m., naszego m. p., jako życzliwego zdawna Wojsku Zaporoskiemu, z wielką ochotą od Kijowa oczekiwamy. Dla bezpieczeństwa przyjazdu posyłamy dwóch kozaków z uniwersałami, aby pospólstwo uskramiali. Strony majętności w. p. tak dziedzicznych, jako i starostw wszędzie uniwersały rozesłałem i staram się z pilnością, aby jako najprędzej przed sejmem wojsko sporządzone było i na sejm posły nasze wyprawić chcemy. Oddaję się przy tym z powolnością moją łasce i zwykłej przyjaźni w. p.

Dat. w Czehrynie, d. 8 8bris 1649 roku.

W. m. pana we wszem życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. k. m. Zaporoskim.

Luboby i przed sejmem wojsko się nie sporządziło, jednak my posłów swych wyślemy [3].

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Чарторийських, рук. 964. арк. 143—144. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 201, арк. 13—14. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 17/11, 12, 374/11—12.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Баворовських, № 235, арк. 18 зв. — 19. Копія.

Там же, ф. Оссолінських, № 225, стор. 274. Копія.

Опубліковано: Грабовський, т. II, стор. 120—121, № 8.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане київський воєводо, мій вельми милостивий пане і добродію.

Хоч відповідно до встановленого терміну і призначеного дня до житомирського сеймику і до зустрічі в. м. пана з іншими й. м. пп. сановниками залишилося мало часу, згідно з волею й. к. м., п. н. м., як тільки слуги в. м. пана віддали мені листа

[1] Бавор.: замість слів co ja... ganię слова: co zaś złego surowo ganić.

[2] Фотокопії: bardziej; Бавор.: karaniem.

[3] Речення після підпису додано із Граб.

й. к. м. і також в. м. п., я зараз же того ж дня розіслав всюди універсали, щоб поспільство в усіх містах втихомирилося, повідомляючи його, що це зроблено для затвердження наших прав і вільностей, а також для умиротворення нашої православної віри, яка довгий час не могла довести своєї старовинності. Будь ласка, користуючись своєю сенаторською владою, вкажіть і роз'ясніть їх милостям те, що причиною того, що так довго проливалася невинна кров, чому поклав край сам король, н. н. м., а також й. п. канцлер і в. м. п., було порушення наших прав і вільностей, які нам здавна були надані св. пам'яті польськими королями. А тепер, щоб зробити нас старраннішими вірнішими підданими, й. м. король з щедрої своєї панської ласки надав нам права і повернув наші вільності. Дуже покірно просимо, в. п., щоб на тому сеймі, який, дай бог, відбудеться, не відкладаючи до іншого, були затверджені наші права та вільності і заспокоєна наша грецька релігія, а унія щоб була зовсім скасована і повернено те, що дали наші предки у божі доми, щоб кожний міг радіти з своїх вільностей і не було більше чвар на батьківщині, які я з свого боку суворо осуджую. А в. п., будь ласка, доведи до відома їх милостей, щоб залишили помсту, бо нам відомо, що і на самого й. к. м., а тим більше на нас, готуються наступати взимку; ми, однак, не зовсім віримо, а в. м., н. м. п., як здавна прихильного до Війська Запорізького, з великою радістю з Києва чекаємо. Для безпечного приїзду посилаємо двох козаків з універсалами, щоб приборкувати поспільство. Щодо спадкових маєтків і староств в. п., то я всюди розіслав універсали. Докладаю всіх зусиль, щоб якнайшвидше перед сеймом військо було приведено в порядок, тому що ми також хочемо вирядити на сейм своїх послів. Затим покірно віддаюся на ласку і постійну приязнь в. п.

Дано в Чигирині, 8 жовтня 1649 року.

В. м. пана у всьому прихильний приятель і слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з й. к. м. Військом Запорізьким.

Навіть якщо перед сеймом військо і не буде приведене в порядок, ми все одно послів своїх вишлемо.

№ 78

1649, (вересня 28) жовтня 8. Чигирин. — Лист до Яна Казимира про складання реєстру Запорізького Війська

Najaśniejszy miłościwy królu panie, panie nasz wielce miłościwy.

Za tak wielką miłościwą łaskę a prawie ojcowską, w. k. mci panu naszemu miłościwemu uniżenie podziękowawszy, będziemy wszyscy jednostajnie starali się, aby dosyć rozkazaniu w. k. mci, p. n. m., uczynić i według naznaczonego czasu i dnia sejmu złożonego od w. k. mci, jako najprędzej Wojsko Zaporoskie w. k. mci sporządzać. Bo jakośmy wszyscy wyrozumieli z listu do nas od w. k. mci pisanego, a przez sług j. w. m. p. wojewody kijowskiego podanego, że w. k. mość, p. nasz młwy, chcesz nas za wiernych poddanych zawsze mieć, i tym nas obwieścić raczyłeś: tylko o to wszyscy w. k. mci pana i dobrodzieja naszego uniżenie prosimy, aby wszytko to w zapomnieniu było, co tak wiele dusz niewinnych zginąć musiało, czego my nigdy nie opłaczemy, chyba za szczęśliwym panowaniem w. k. mci pan bóg wszechmogący poda takową okazją, że przy tych i dawniejsze, za wiernemi usługami naszemi a za rozkazaniem w. k. mci, uwolnione będą, żeby nigdy postronne państwa nie cieszyły się z nieszczęsnej wojny domowej, ale na nieprzyjaciela to wszytko za pomocą bożą obrócone było. Na ten czas wierne nasze poddaństwo, pod nogi majestatu w. k. mci nisko upadając, oddajemy i uniżenie prosiemy, aby w.

k. mość pan nasz i dobrodziej miłościwy, pod skrzydłami łaski swej pańskiej chować nas raczył.

Dan w Czyhirynie, d. 8 8bris r. 1649.

W. k. mci pana n. m. najniżsi podnóżkowie i wierni poddani, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem w. k. mci Zaporoskim.

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Сангушків, рук. 67, арк. 289. Копія.

Там же, ф. Чарторийських, рук. 964, арк. 141—142. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 50, арк. 20. Фотокопія.

Там же, спр. 201, арк. 11—12. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 23/13, 417/1.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Баворовських № 235, арк. 18. Копія.

Там же, ф. Оссолінських, № 225, стор. 273.

Опубліковано: Грабовський, т. II, стор. 121—122, № 9.

Переклад

Найясніший милостивий пане королю, пане наш вельми милостивий.

Покірно дякуючи в. к. м., панові нашому милостивому, за таку велику, милостиву, майже батьківську ласку, ми всі одностайно старатимемося виконати наказ в. к. м., п. н. м., якнайшвидше на призначений в. к. м. час і день скликання сейму привести в порядок в. к. м-ті Військо Запорізьке, бо з листа в. к. м., написаного до нас і переданого нам слугами й. в. м. п. київського воєводи, зрозуміло, що в. к. м., п. наш милостивий, хочеш, щоб ми назавжди були вірнопідданими, і про те зволиш нас повідомляти. Тільки покірно просимо в. к. милість, пана і добродія нашого, щоб було забуто те, що так багато невинних душ мусило загинути; ми самі цього ніколи не оплачемо, хіба що при щасливому пануванні в. к. м. всемогутній бог подасть таку нагоду, що при вірній службі нашій і за наказом в. к. м. забудуться давні провини, щоб ніколи чужі держави не раділи, дивлячись на нашу нещасну міжусобну війну, і щоб все це за божою поміччю на ворогів обернулося. Низько кланяючись до ніг величності в. к. м-ті, наше вірне підданство складаємо і покірно просимо, щоб в. к. м., пан наш і милостивий добродій, зволив залишити нас під крилами своєї панської ласки.

Дано в Чигирині, дня 8 жовтня 1649 р.

В. к. м-ті, пана н. м., найнижчі підніжки і вірнопіддані, Богдан Хмельницький, гетьман, з в. к. м-ті Військом Запорізьким.

№ 79

1649, вересня 29 (жовтня 9). Чигирин. — Лист до вольновського воєводи Федора Арсеньєва про згоду татар не робити нападів на російські землі та з проханням допомогти військом

Божию милостию великого короля і великого князя Іоана Казимера полского, князя литовского, руского і інних, его королевского величества, Богдан Хмельницкий, гетман зо всим Войском его королевской милости Запорозким, воєводі города Волного[1] Феодору Юревичу Арсеневу его царского величества, здравиє.

[1] В оригіналі: Вонного.

Пишеш до нас о відомост цариков, которие на полях наших кочуют, жеби они міли помисл в господарство его царского величества. Того не маш і не будет, штоб они міли, царики татарские, побратавшися з нами, православную Русь і віру нашу воеват, тоє не мошно; толко за тих своєволцов нагайцов не шлюбуєм, которие од границ недалеко кочуют его царского величества, бо они без відомости старших своїх; а што на нашому боку, тиє татаре в землю его царского величества не замишляют, бо ми би постановили, аби они православним хрестияном дали покой. Одно ж ви нам обецали помощи дат і так не дали, а коли знову потреба би била, не будте як первей, бо ми все з богом починаєм і на того надежду маєм: од всіх врагов нас оборонит. Тих послов, незабавне, з приязню і ласкою отпушчаєм.

Дат в Чигирине, для 29 сентебра 1649.

Вашей милости всего добра зичливий приятел, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его королевской милости Запорозким.

Адреса: Моєму ласкавому пану воєводі Феодору Юревичу Арсеневу города Волного его царского величества отдат.

Відмітка про одержання: 158-го года, октебря в 20 день привез на Волное лист вольновский станичный голова Севастьян Ростворов с товарищи.

ЦДАДА. ф. Посольський приказ. Малоросійські грамоти, спр. 38, арк. 2. Оригінал.

Там же, ф. Малоросійські справи, 1649, спр. 5, арк. 1—4. Переклад, з заголовком: «В нынешнем во 158-м году октября в 25 день писал к государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии из Бела города столник и воевода князь Иван Пронской, стрелецким головою с Васильем Стрюковым и прислал листы из литовские стороны и те листы переведены. В 1-м листу пишет Богдан Хмельнитцкой».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 359—360, № 285.

Воссоединение, т. II, стор. 254—255, № 116.

№ 80

1649, жовтня (1) 11. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя про сеймик київської шляхти та про складання реєстру Запорізького Війська

Jaśniewielmożny mci panie wojewodo kijowski, mój wielce m. panie.

Według rozkazania j. kr. mci, p. n. m., tudzież też i posłańca w. m. pana, posłałem dwóch towarzyszów wojska swego, aby pospólstwo uskramiali i bezpiecznie ten sejmik odprawić się mógł. Tylko usilnie w. m. pana prosiemy wszyscy, aby ich m. pp. obywatele skromnie się zachowali do komputowania wojska, a po kompucie każdy z ich mościami, jak były, teraz zostanie. Bo też się trzeba obawiać, parva scintilla magnum excitat incendium, a nas różne wiadomości zachodzą, jako by wojsko polskie ma się zbliżać ku krajom naszym, to było nad wolą j. k. mci i naruszeniem punktów dziać się miało. I powtóre uniżenie proszę w. m. pana, jako

zrazu, tak i do końca racz pracować tak, jakoby najlepiej mogło być. żeby się ta rewizja skromnie odprawić mogla, a tym, którzy do wojska należą, nie broniono było, sprzedawszy wszystkie dobra, wychodzić w te kraje. Rozumiemy po calej łasce w. m. pana, że w. p. powagą swą senatorską zechcesz perswadować i włożyć się w to, aby ich m. pp. dygnitarze i obywatele województwa Kijowskiego zechcieli cierpliwemi być, tak też wojsko w tutejsze kraje nie zbliżały się. Na ten czas unizone posługi moje dawnej łasce w. m. pana pilnie zalecam.

Dat w Czehrynie, dnia 11 8bra 1649 roku.

W. mc. p. we wszem życzliwi przyjaciele i sludzy, Bohdan Chmielnicki z Wojskiem j. k. m. Zaporoskim.

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Чарторийських, рук. 964, арк. 142—143. Копія.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 201, арк. 12—13. Фотокопія.
Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 17/11, 12; 374/11, 12.
Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 225, стор. 273—274. Копія.
Опубліковано: Грабовський, т. II, стор. 122—123, № 10.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане київський воєводо, мій вельми милостивий пане.

Згідно з наказом його кор. милості, п. н. м., а також посланця в. м. пана, я послав двох товаришів із свого війська для приборкання поспільства, щоб міг безпечно відбутися цей сеймик. Тільки ми всі дуже просимо в. м. пана, щоб їх м. пп. обивателі вели себе скромно до складання реєстру війська, а після складення реєстру кожний з них залишиться з їх милостями, як і раніше. Бо також треба боятись, щоб з малої іскри не розгорілась велика пожежа; до нас доходять різні чутки, нібито польське військо наближається до наших країв, — це було б проти волі й. кор. м-ті і порушення пунктів. Вдруге покірно прошу в. м. пана; зволь як від початку, так і до кінця якнайкраще працювати, щоб цю ревізію можна було провести спокійно, а тим, які належать до війська, щоб не було заборонено, продавши все майно, виходити в ці краї. Знаючи прихильність до нас в. м. пана, ми думаємо, що в. п., користуючись своїм сенаторським авторитетом, переконаєш і умовиш панів сановників і обивателів Київського воєводства, щоб вони були терплячими і щоб військо до тутешніх країв не наближалося. Затим покірно віддаю свої послуги давній ласці в. м. пана.

Дано в Чигирині, дня 11 жовтня 1649 року.

В. м. п. у всьому прихильні приятелі і слуги Богдан Хмельницький з й. к. м. Військом Запорізьким.

№ 81

1649, жовтня 8 (18). Чигирин. — Універсал про заборону робити шкоду Густинському монастирю в його млині в селі Валки

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким.

Всим вобец і каждому зособна, а меновите полковником, сотником, атаманом і всему товариству войска нашого до ведомости доно-

сим, іж ведлуг наданя яснеосвечоних княжат їх милостей Вишневецких православних на местце светоє монастир Густинский, в селе Валках преднейший кол две млинових, одно ступноє, а другоє мучноє, с которих вимери на пожиток манастирский мают іти, ми реферуючисе во всем до права давного, срокго напоминаєм, хто толко товаришом нашим се менует, і з месчан, жеби жадноє перешкоди ни од кого манастир Густинский не поносил і хто-колвек до того млина молоти привез, без мерочки звичайноє не молол, але все зуполна до рук отца ігумена і братиї манастира Густинского доходило. Єжели би хто спротивним бил сему универсалови нашому і вимери неналежне с тих млинов брал, росказуєм пану полковникови прилуцкому [1], аби без жадноє фолкги своєволних сурово карал, не одсилаючи до нас.

Дат в Чигирині, дня 8 місяца октобра, року 1649.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Лист єго милости пана гетмана Богдана Хмельницкого на млин валковский і штоб без мірочки ніхто не важился молоти, 1649 году місяця октобра 8 дня.

На млин Хвесков Сіриков.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Густинський монастир, оп. 1, спр. 5, арк. 1. Оригінал.

Опубліковано: А. Лазаревский, Описание старой Малороссии, т. III, 1902, стор. 164—165.

№ 82

1649, (жовтня 23) листопада 2. Чигирин. — Лист до коронного канцлера Юрія Оссолінського про складання реєстру та з проханням підтвердити на сеймі права Запорізького Війська і православної церкви

Jaśniewielmożny mości panie kanclerzu koronny, mój wielce miłościwy panie i dobrodzieju.

Zawsze ja wysoce sobie poważam wielkie dobrodziejstwo, któregom ze wszystkim Wojskiem Zaporoskim po w. mci, moim miłościwym panu i dobrodzieju, uznawał. Pisanie [2] oddano przez sług w. m., miłościwego pana, według którego zaraz uniwersały do starostwa Bohusławskiego wydałem, aby ci, którzy nie należą do Wojska j. kr. mści Zaporoskiego, wolnością nadaną nie szczycili się, ale pod posłuszeństwem panów swoich byli. Teraz lubo trochę nie wszystko według rozkazania j. król. mści, pana naszego miłościwego, sporządzę, — cierpliwemi według podatków będą, — jednak jako najprędzej to sporządzenie wojskowe będę pospieszał. Tylko o to, w. m., pana naszego miłościwego, ze wszystkiem wojskiem upra-

---

[1] Тимофій Носач.

[2] У копії: pisaniem.

szamy, aby tak wolności nasze, które nam podane, jako też i wiara na tym sejmie uspokojone i konfirmowane były, a my jako raz wierność poddaństwa naszego j. król. mści oddali, tak i teraz gotowiśmy na każde rozkazanie przeciwko nieprzyjaciołom ojczyzny stawać, lubo to tak wiele dusz niewinnych poginęło i w niewolą poszło, wszystko za przejrzeniem boskim, czego my nigdy opłakać nie możemy. Lecz gdy tenże p. bóg wszechmogący zechce, i dawniejsze w tej niewoli zawalonego wydźwignię[1]. Na ten czas uniżone usługi moje pilnie oddaję w miłościwą łaskę w. mci, pana mego miłościwego.

Datum w Czeherynie, 2 9-bris 1649.

W. mci, mego miłościwego pana[2] i dobrodzieja we wszem powolny sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska jego król. mści Zaporoskiego.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Радзівіллів, відділ II, папка 9, № 1234а. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, спр. 304, арк. 4; спр. 305, арк. 2. Фотокопії.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане коронний канцлере, мій вельми милостивий пане і добродію.

Я завжди високо ціню велике благодіяння в. м., мого милостивого пана і добродія, по відношенню до мене і до всього Війська Запорізького. Слуги в. м. милостивого пана передали мені листа, згідно з яким я негайно вислав універсали до Богуславського староства, щоб ті, які не належать до й. кор. м-ті Війська Запорізького, не пишалися наданою їм свободою, а залишались у послуху в своїх панів. Тепер, хоч я і не все впорядкував згідно з наказом й. кор. м-ті і пана нашого милостивого, — хай [пани] будуть терплячі щодо податків, а я якнайшвидше постараюся закінчити військове спорядження. Тільки про те в. м., пана нашого милостивого, з усім військом просимо, щоб справи наданих нам вільностей і про віру були полагоджені на цьому сеймі і затверджені, а ми, віддавши вірність нашого підданства й. к. м., готові тепер на перший заклик виступити проти ворогів батьківщини, хоч так багато душ невинних загинуло і в неволю потрапило; але все це сталося з провидіння божого і ми цього ніколи не зможемо оплакати. Але якщо той господь бог всемогутній захоче, то раніше поневоленого з цієї неволі підніме. Затим віддаю покірні свої послуги до милостивої ласки в. милості, пана мого милостивого.

Дано в Чигирині, 2 листопада 1649.

В. милості, мого милостивого пана і добродія у всьому покірний слуга, Богдан Хмельницький, гетьман його кор. м-ті Війська Запорізького.

№ 83

1649, листопада 8 (18). Київ. — Універсал про затвердження Івана Скиндера чернігівським війтом

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким.

Всім вобец і каждому зособна, кому о том відати належит, мено-

[1] Речення в копії зіпсоване.

[2] Слово pana пропущено у копії ф. Радзівіллів.

вите паном полковником, сотником, атаманом, асавулом і всим козаком Войска его королевской милости Запорозкого і висланим нашим, также месчаном черниговским і селяном, чиним ведомо сим листом нашим, іж постерегаючи всюди, аби порядок бил і справедливост святая множилас, прото, за обранєм всего посполства места Чернигова, подлуг першого листу нашого, їм даного, Іоанна Скиндера за войта і дозорцу міста і волости, ведлуг права майдебурского, месчаном черниговским служачого, теди і ми, угледівши і маючи залецене і поцтивиє поступки помененого Іоанна Скиндера, яко человіка годного і на то способного, повагою нашою гетманскою за войта і дозорцу міста его королевской милости Чернигова постановляємо і стверджуємо, счо, которого уряду мает заживати і держати аж до живота, яко право тое звичай свой мает, же войти доживотниє упривелованиє, в чем далшую конфирмацию от его королевской милости за сим листом нашим одержит. А тепер за сим универсалом нашим моцен ест вишменований войт местом радити і правити і волосчанами здавна до міста належачими, то ест Слабином, Рудкою, Седнесчиною і іншими, і їх судити, порядки винайдовати, которого мают слухати і поважати, так месчане, яко і волосчане менованиє, і во всем прилежниє мают бити на складку, в чом потреба. І товариство наше, полковник і сотники, і вси козаки мают шановати, яко наміснпка нашого, і ни в чом перешкоди не чинити. Особливо варуемо, хто би який бив бунтовник, там же зараз мают карати, не отсилаючи до нас; а до пречоного войта нашого і намісника нихто справи не мает міти ни в чом, толко ми сами. Взглядом которого уряду тому ж войту для обийстя его з ласки нашое гетманскоє даємо млинок Лопатинский і Застриженский і его власний Кувічицкий, а на міскую потребу перевоз і озера і в дозор млини подаємо, до міста належачиє. Которому то листу нашому аби нихто не бил спречний, і овшем у кождого аби бил цале і непорушне держан, под каранєм срокгим войсковим, што кождий спречний, за данем нам відомости, яко кгвалтовник листов наших гетманских, будет срокго покаран.

Писан у Києве, дня осмого місяца новемврия, року 1649.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Київський державний історичний музей Української РСР. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 152, Збірка Ол. Лазаревського, № 33. Копія.

Опубліковано: Ал. Лазаревский, Акты по истории землевладения в Малороссии, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. IV, відділ III, 1890, стор. 96—97, № 9.

Рукописи П. Я. Дорошенко, Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда в г. Чернигове, Чернігів, 1908, стор. 26—27.

В. Модзалевский, Пять документов времени Богдана Хмельницкого, Труды Черниговской архивной комиссии, в. 10, Чернігів, 1913, стор. 145—146, № 2.

№ 84

1649, листопада 12 (22). Київ. — Універсал про заборону козакам робити шкоду в лісах Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго королевскоє милости Запорозкого.

Сотникови василковскому[1] і всим козаком около сел Глевахи, Малютинки і Юревки монастира Михайловского Золотоверхого києвского мешкаючим ознаймуєм, іж велебний отец ігумен з братиєю своєю ускаржалсе, же от вас великую шкоду в дуброве і в лесах маєт. Прето под срокгостю войсковою приказуєм вам, абисте от того часу поперестали в тиє дуброви і леси вежджати і шкоди чинити. А єсли би которий упорним бил, а сего листу нашего не слухал, таковий кождий і нагорожати[2] і срокго караний будет. А особливе пан сотник василковский своїм оголосити повинен і кождого срокго карати маєт, на которого скарга будет, а єжели би фолкговал і справедливости не чинил, теди срокгости войсковоє дознаєт, кгди ж особливе на вас ускаржаются.

Писан в Києве, року божого 1649 місаца ноеврия 12 дня.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На другій половині аркуша: Первий універсал гетмана Хмельницкого на обварования пущи.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 594. Оригінал.

ЦДАДА, ф. Малоросійська експедиція сенату, кн. 5/1732, арк. 12. Переклад.

№ 85

1649, листопада (15) 25. Київ. — Лист до Яна Казимира з повідомленням про перепис Запорізького Війська та про посилку козацьких полків на допомогу кримському ханові

Najjaśniejszy miłościwy królu panie, a panie nasz miłościwy.

Lubo nas rozmaite słuchy dochodzą, jednak świątobliwszemu słowu i pismu w. k. mci, p. n. m., całe ufam i dosyć rozkazaniu w. k. mci czynię. Rewizją wojskową jako najprędzej odprawuję, którą, spodziewam się, przed konkluzją sejmową skończę[3] i posłów naszych z wiernym poddań-

---

[1] Михайло Бут.

[2] Так у тексті.

[3] Граб.: skończyć.

stwem naszym, oddając pod nogi majestatowi w. k. mci, wyprawujemy, o czym wszytkim szerzej pisałem do j. p. wojewody kijowskiego, który w. k. mci życzliwość poddaństwa naszego opowie. To też w. k. mci, jako wierny poddany, oznajmuję, iż han j. m. krymski jako z dawnych czasów dań bierał w Czerkasiech[1], i teraz przysłał do nas, abyśmy według przyjaźni swojej, którąśmy między sobą wiecznie zawzięli, dali dwa albo trzy tysiące ludu dla odebrania dani[2], bo gdyż się to tak i przy postanowieniu z w. k. mcią wymówiło. A oni wzajem w. k. mci, gdzieby tylko w. k. mość ich potrzebował, zawsze przeciwko każdemu nieprzyjaciełowi stawać obiecują. Raczże w. k. mość, p. n. m., uwiadomić nas, abyśmy według rozkazania w. k. mci sprawili się. A na ten czas wierne poddaństwo nasze i usługi pod nogi[3] w. k. mci jako najpokorniej i najpilniej oddajemy.

Z Kijowa, d. 25 9bris r. 1649.

W. k. mci, p. n. m. najniższi sludzy i wierni poddani, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Радзівіллів, відділ II, книга 14. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 205 (26), стор. 59—60. Копія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, фотокопії з польських архівів, № 4/150 (238).

Там же, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 295—296. Фотокопія.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 225, стор. 287. Копія.

Опубліковано: Грабовський, т. II, стор. 128—129, № 13.

Переклад

Найясніший милостивий пане, королю, пане наш милостивий.

Хоч і доходять до нас різні чутки, однак я повністю вірю святому слову і листові в. кор. м, п. н. м., і роблю так, як наказує в. кор. м. Я проводжу якнайшвидше військовий перепис, який сподіваюся завершити до закінчення сейму, і виряджаємо наших послів, складаючи наше вірнопідданство до ніг величності й. к. м. Про все це я докладніше писав й. п. київському воєводі, який в. кор. м. розкаже про нашу прихильність і відданість. Як вірнопідданий повідомляю також в. к. м. про те, що й. м. кримський хан, який з давніх часів збирав данину в Черкасах, тепер прислав до нас листа, щоб ми, врахувавши нашу дружбу, яку ми уклали між собою назавжди, дали дві або три тисячі чоловік для збирання данини, що було обумовлено при укладанні угоди з в. к. м. А вони, в свою чергу, обіцяють, де б тільки в. к. м. їх не потребував, завжди проти будь-якого ворога виступати. Зволь повідомити нас, в. к. м., про своє рішення, щоб ми діяли згідно з наказом в. к. м. При цьому покірно складаємо до ніг в. кор. м. наше вірнопідданство і послуги.

З Києва, дня 25 листопада 1649 р.

В. к. м., п. н. м., найнижчі слуги і вірні піддані Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

---

[1] Мова йде про кавказьких черкесів.

[2] Граб.: kaźni.

[3] Граб.: pod nogi majestatowi.

№ 86

1649, листопада 26 (грудня 6). Чигирин. — Лист до царя Олексія Михайловича про вдержання татар від походу на російські землі та з подякою за посольство Григорія Неронова

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Русии самодержцу [п. т.] вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его королевское милости Запорожского со всем Войском Запорожским услуги верные и низкое челобитье.

За божию помочью и повелением, згоду с наяснейшим королем его милости польским и великим князем литовским и с Речью Посполитою учинивши, войска все роспустилисмы, где пришла весть в дороге до царя крымского, што донские казаки великую шкоду в Крыме починили. И там я, будучи прямым слугою вашего царского величества розговаривал, чтобы он войною на городы украинные вашего царского величества не ходил и православным християном дал покой.

Только укажи, ваше царское величество, чтоб донские казаки во смирении были с крымским царством, а я изнова буду царю крымскому розговаривать, чтоб не ходил войною в городы вашего царского величества. А войско татарское все на нашей стороне. А гетман и все Войско Запорожское умиленно с великою любовию посланца твоего царского величества Григорья Неронова с подъячим и с товарыщи принявши и посольства выслушавши, за пожалованье твоему царскому величеству ниско челом бьем, и готовисмо твоему царскому величеству за то отслуговать.

А дворянина твоего царского величества, не задержав, отпустилисмо, которой дворянин твоего царского величества Григорей Неронов изустно вашему царскому величеству службу нашу скажет. А при том унижоные услуги наши твоему царскому величеству отдаем.

Писан в Чигирине, дня 26 ноября 1649 году.

Вашему царскому величеству во всем повольные слуги [1], Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 7/5818, арк. 132—134. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков лист писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкий з Григорьем Нероновым в нынешнем во 158-м году декабря в 30 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. VIII, Прибавления, стор. 303, № 31. Воссоединение, т. II, стор. 293, № 126.

---

[1] У копії дописані слова: а под тем написано.

№ 87

1649, (кінець листопада). — Наказ послам Запорізького Війська на варшавський сейм

Instrukcja do oświeconego senatu i koła poselskiego na sejm warszawski 1649 zgromadzonych od Wojska j. k. mci i Rzptej Zaporoskiego.

Lubo pod czas incendii belli teraźniejszego w państwach j. kr. mci i Rzeczypospolitej było, pan bóg jednak świadkiem, że nie z naszej przyczyny. ale właśnie z wielkiego utrapienia, któreśmy przez kilkanaście lat ponosili od ich mcw pp. dzierżawców ukrainnych i pp. pułkowników, różnych ludzi i Żydów, że nie raz o krzywdy nasze, krwawemi łzami płacząc, do majestatu ś. p. pana Władysława j. kr. m., p. n. m. i dobrodzieja, suplikowaliśmy. który jako ojciec, miał w tę krzywdę wejrzeć... nasze serca i w tym żalu nas utulić; jednak że dispositio divina po śmierci ś. p. onego to sprawiła, że invitus musiało się wszystko wypełnić według woli jego ś. Kto tego przyczyną, sam sprawiedliwy sędzia sądem swym św. roztrzychnie. Jednak my serdecznie tego żałujemy, i do nóg najaśniejszych majestatów j. kr. m. i Rzeczypospolitej, teraz nam szczęśliwie panującemu, upadamy, że nas, pod patrocinium swoje wziąwszy, klemencją ojcowską wszystkie występki nasze przebaczyć i pokryć raczył i do dawnej miłościwej łaski swej przyjąwszy, prawa, wolności i privilegia nam od antecessorów, ś. p. najaśniejszych królów ich mościów polskich przywilejem, teraz świeżo nadanym, przywrócił; my obaczywszy ojcowskie ulitowanie i wielkie miłosierdzie króla naszego, teraz szczęśliwie nam panującego, gotowiśmy, jako wierni poddani j. kr. mości i Rzeczypospolitej przy oddaniu przez posłów[1] naszych wiernego poddaństwa, przeciwko naszemu nieprzyjacielowi piersi swoje stawić i hojnie krew naszą za dostojeństwo w. kr. m. i całość Rzeczypospolitej wylewać; o to przy tym posłowie nasi j. kr m. prosić mają, aby z miłościwej klemencji swojej pańskiej nie wypuszczając, łaską swą przychęcając, nas do usług swoich i Rzeczypospolitej oświadczyć raczył.

Przywilej ten, któryśmy otrzymali z miłościwej łaski j. kr. m. i Rzeczypospolitej pod Zborowem, na teraźniejszym sejmie drugim potwierdzić raczył i z pieczęcią zawiesistą wydać rozkazał, jak i deklaracjej punkta, któreśmy tamże otrzymali z pieczęcią koronną i z podpisem j. kr. m., nic z nich nie wyrzucając[2], konstytucją sejmu teraźniejszego, nie odkładając na insze sejmy, stwierdzone i konfirmowane były.

Unia, która od dawnych lat między nami kłóci i do niestatku ojczyznę przywodzi, jako nieraz za zesłaniem od ś. ojca papieża legata ganiona była, (uti patet in decreto) jako też i ś. pamięci król jego m., p. nasz miłościwy, chciał był w tym miłościwą łaską swą pańską oświadczyć i unię pomierzyć, a iż do tego czasu kłócą, wolno tedy ich mościom ojcom unitom

---

[1] Посольство очолював Максим Нестеренко.
[2] Архів ЮЗР: wyciągając.

tak zostawać, jako i teraz, tylko cerkwie prawosławne, katedry, które niedawnemi czasy pozabierali, fundacje, od prawosławnych fundatorów nadane, prawosławnym duchownym naszym, tak w Koronie Polskiej, jako z W. Ks. Lit., powrócone były według obietnice j. kr. m., żeby już ta różnica między chrześcijanami nie krzewiła się, o to usilnie i pokornie posłowie nasi gorącą swoję prośbę do j. kr. m. i Rzeczypospolitej wnosić mają.

Liczbę Wojska Zaporoskiego 40 m. sporządziliśmy, regestrów jednak dla prędkiej wyprawy posłów naszych nie dawamy teraz, lecz zaraz, jako najprędzy, z regestrami drugich wyślemy.

Szlachta, którakolwiek pod ten czas zamieszaniny jakimkolwiek sposobem, tak religiej greckiej, jako i rzymskiej, przy Wojsku j. kr. mości Zaporoskim bawili się, według obietnice j. kr. m. i wszystkiej Rzeczypospolitej, że z klemencji swej pańskiej raz odpuścić raczył, i teraz na tym sejmie aby konstytucją elevatum było i cokolwiek po kim uproszono, aby annihilowano i zniesiono.

A iż ich mc. pp. obywatelowie województwa Kijowskiego i Czerniechowskiego nie na zwyczajnych miejscach sejmiki odprawowali, to nie z własnej naszej przyczyny, ale za nieprędkim przesłaniem listu j. kr. m., przez co my, jako niewiadomi, przed j. kr. m. i Rzeczypospolitą winnymi się być nie znamy.

Swowolników tych, którzy podczas świątobliwego pokoju i łaski j. kr. m. wiele zbrodni poczynili i ludzie pozabijali, mimo wiadomość Wojska j. kr. m. Zaporoskiego, tych wszystkich w sekwestrze mamy dobrym i gdzie będzie rozkazanie j. kr. m. i Rzeczypospolitej, odsyłać gotowiśmy, aby ten ogień uśmierzał się.

Ich m. pp. obywatele ukrainni i inni żadnego nad poddanemi swemi czynić karania nie mają, luboby który i przy wojsku na ten czas byli.

A cokolwiek j. kr. m., p. n. m., pod Zborowem w deklaracjej punktów wyrażonych ręką swą pańską i pieczęcią koronną stwierdził, teraz posłowie nasi we wszystkim z punktami, upadłszy u nóg majestatu j. kr. m. i wszystkiej Rzeczypospolitej, zgadzać się mają, usilnie prosząc, aby one i prawa nasze wszystkie konstytucją stwierdzone były, a na insze sejmy nie odkładając, na teraźniejszym w tym pocieszyć nas raczył.

Tą instrukcję posłom naszym, od Wojska j. kr. m. Zaporoskiego wysłanym, dajemy, według której, j. kr. mości i wszystkiej Rzeczypospolitej humillime obsequia sua oddawszy, prosić mają, aby nas miłościwie zachowawszy przy łasce swej pańskiej i sub tutelam suam wziąwszy, nam wszystko pokornym a wiernym sługom swoim, coby się tylko z nieumiejętności naszej wykroczyło, wybaczyć i ojcowską miłościwą łaską swą pokryć raczył.

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. kr. m. Zaporoskim.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Радзівіллів, відділ II, книга 14, арк. 345—351. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, спр. 299, арк. 2—8. Фотокопія.

Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 362—365, № 153.

Переклад

Інструкція до пресвітлого сенату і посольського кола, які зібралися на варшавському сеймі 1649 від й. к. м. і Речі Посполитої Війська Запорізького.

Господь бог свідком, що нинішня пожежа війни в Речі Посполитій виникла не з нашої вини, але саме через те, що протягом кільканадцяти років ми зазнавали нестерпних знущань від їх м. пп. українних державців і пп. полковників, а також від різних людей і євреїв, так що не раз, плачучи кривавими слізьми над своїми кривдами, звертались покірно до величності св. п. Владислава, й. кор. м., п. н. м. і добродія, який, як батько, повинен був розглянути ці скарги... і наші серця в такій скорботі потішити. Однак з провидіння божого так сталося, що після смерті його св. п. проти нашої волі і бажання мусило все здійснитись згідно з його св. волею. Хто є винуватцем цього, вирішить сам справедливий суддя своїм святим судом. Однак ми щиро шкодуємо про це і, припадаючи до ніг найяснішої величності й. кор. м., який нині щасливо панує, і Речі Посполитої, просимо, щоб взяв нас під свій захист і батьківською добротою зволив простити і покрити всі наші провини і, залишивши у давній своїй милостивій ласці, відновив наші права, вільності і привілеї, надані нам св. п. попередніми найяснішими польськими королями й. м., наново наданим тепер привілеєм. Ми, побачивши батьківську доброту і велике милосердя нашого короля, який щасливо нині панує, як вірнопіддані й. кор. м. і Речі Посполитої, віддаємо вірнопідданство через наших послів і готові стояти стіною проти нашого ворога і щедро проливати кров за гідність в. кор. м. і цілість Речі Посполитої. При цьому наші посли мають просити й. кор. м. про те, щоб він, залишивши нас у милостивій своїй опіці та заохочуючи своєю ласкою, зволив допустити нас до своїх і Речі Посполитої послуг.

Щоб той привілей, який ми одержали з милостивої ласки й. кор. м. і Речі Посполитої під Зборовом, й. к. м. зволив на нинішньому сеймі вдруге підтвердити і видати нам з привішеною печаткою, а також щоб були затверджені і закріплені без змін конституцією нинішнього сейму і не відкладалися на інші сейми пункти декларації, які ми там же одержали з коронною печаткою і підписом й. кор. м.

Унія від давніх часів викликає між нами колотнечу і призводить до заворушень на батьківщині — її не раз ганив легат, присланий св. отцем папою (як видно з декрету), а також св. п. король й. м., п. н. м., хотів був показати свою милостиву панську ласку і унію приборкати. Тому що до цього часу триває колотнеча, можна їх м. отців уніатів залишити, як є тепер, тільки щоб православні церкви, кафедри, які недавно позабирали, фундації, надані православними фундаторами нашому православному духовенству, як у Короні Польській, так і у Великому князівстві Литовському, були повернуті згідно з обіцянкою й. к. м., і щоб більше цей розбрат між християнами не поширювався. Про це наші посли мають наполегливо і гаряче просити й. к. м. і Річ Посполиту.

Ми впорядкували 40 тисяч Війська Запорізького, однак реєстрів тепер не посилаємо через поспішне виряджения наших послів, але зараз же якнайшвидше вишлемо інших послів з реєстрами.

Шляхті, як грецької, так і римської віри, яка під час заколоту з будь-яких причин перебувала при й. к. м. Війську Запорізькому, згідно з обіцянкою й. кор. м. і всієї Речі Посполитої, король зі своєї поблажливості зволив простити, — а тепер на цьому сеймі щоб конституційно це було зняте, і все, що для будь-кого випрошене, щоб було скасоване і анульоване.

А що їх м. пп. обивателі Київського і Чернігівського воєводств проводили сеймики не на звичних місцях, то це сталося не з нашої причини, а через те, що пізно надіслано листа й. кор. м., і ми про це нічого не знали і тому не вважаємо себе винними перед й. кор. м. і Річчю Посполитою.

Тих всіх свавільників, які під час святого миру й ласки й. кор. м. вчинили багато злочинів і повбивали чимало людей без відома й. кор. м. Війська Запорізького, ми тримаємо під добрим наглядом і, якщо й. кор. м. і Річ Посполита накажуть, готові їх відіслати, щоб цей вогонь загасав.

Їх м. пп. україні обивателі та інші не повинні карати своїх підданих, хоча б хто з них в той час і був при війську.

А кожний з тих пунктів декларації, які й. кор. м., п. н. м., під Зборовом своєю панською рукою і коронною печаткою затвердив, тепер наші посли мають погоджувати і, впавши до ніг величності й. кор. м. і всієї Речі Посполитої, дуже просити, щоб вони (пункти) і всі наші права були затверджені конституцією, і на інші сейми не відкладалися, щоб й. м. к. зволив порадувати нас нинішнім сеймом.

Цю інструкцію даємо нашим послам, виряджeним від й. кор. м. Війська Запорізького, згідно з якою, віддавши й. кор. м. і всій Речі Посполитій свою покірну підлеглість, вони мають просити, щоб король, залишивши нас милостиво у своїй ласці і взявши під свій захист, зволив пробачити нам, покірним і вірним слугам своїм, все, що тільки виникло через нашу недосвідченість, захистити своєю батьківською милостивою ласкою.

Богдан Хмельницький, гетьман й. кор. м. Війська Запорізького.

№ 88

1649, грудня 31 (1650, січня 10). — Із листа до путивльського воєводи Семена Прозоровського про відправку російського посла Григорія Неронова

Вельможний милостивый пане воевода путивльский. Имеючи мы посла от его царского величества, добродея нашего Григорья Неронова с товар[и]ством, которого мы со всею приязнью, не замешкав, отпускаем. А нам, яко приятелеви твоему пришло с любви, чтоб мы здравия твоего пана нашего через се навестили и в любви, яко православные християне, с собою жили до ласки божией. Однако ты, через посланца нашего, которого при после его царского величества посылаем, нам о своем здравии ведомо учини, а мы и на пришлый час готовы для ласки его царского...[1]

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 7/5818, арк. 71. Переклад, з заголовком: «Список с листа, каков писал в Путивль к боярину и воеводе ко князю Семену Васильевичу Прозоровскому Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, а к Москве тот лист прислан в нынешнем во 158-м году, декабря в 31 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. II, стор. 298, № 131.

---

[1] Закінчення нема.

№ 89

1650, березня 3 (13). Київ. — Універсал про «послушенство» міщан села Кищенці панові Іллящу Пекулицькому

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его королевские милости Запорожским.

Приказываем тем писанием нашим мещаном кищинским, чтоб есте пану Гельяшеви Пекулицкому, яко державцу своему, всякое послушание и подданство, как перед тем, так и ныне отдавали, и во всем пана своего против давного извичаю, или урядника от него посланого, слушали, никаких бунтов, своевольств не чинили. Также и в письме наказном от панов судей войсковых, на тое справу от мене посаженых и розосланых чтоб пану Гельяшеви Пекулицкому довольно стало, а естли бы какие своевольники, разрушаючи покой пана своего и слугу посланого от него не хотели слушати и сему листу нашему спротивлялися, таких мы позволяем жестоко казнить, как бунтовников и непослушников. И когда за милостию божиею покой достаточной стался, которой есть соймом подачый и права Войску нашему Запорожскому подтвержены, а казаки писмяные, которые там обрящутся в той маетности Кищинцах, чтоб при вольностях своих пребывали, а до панских пожитков и всяких виновных не помышляли.

Писан в Киеве, дня 3 месяца марта лета 1650.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 344—345. Переклад, з заголовком: «Список з белорускаго письма».

Опубліковано: В. Єфімовський, До історії військового суду та земельних відносин на Україні за Хмельниччини, Науковий збірник за 1927 р., стор. 35.

№ 90

1650, березня (10) 20. Київ. — Лист до кам'янецького старости Петра Потоцького з вимогою не давати приводів до порушення миру

Wielmożny m. panie starosto kamieniecki, mój wielce m. panie i przyjacielu.

Za powróceniem posłów naszych z sejmu walnego warszawskiego, na którym z miłościwej łaski j. k. m. i Rzeczypospolitej konfirmowanie praw otrzymaliśmy, teraz zniosłszy się z j. m. p. wojewodą kijowskim[1], według rozkazania j. k. m., którzy nad wolą i wiadomość wojskową poczynali, zapłatę swą pod bytność j. m. p. wojewody wzięli i pułkownikom serio przykazałem, aby tumulty uskramiali i krzywd tych karali. Jedno wm., m. m. p., jako zrazu i przez te wszytkie czasy rozsądnie poczynać raczyłeś, i teraz uniżenie prosiemy, żeby się wojska nie nabliżały i ludzi niewinnych nie gubiły. Z naszej strony według rozkazania j. k. m. każdemu[2] ganiono będzie, a wm., n. m. p., racz swej stronie zakazać, żeby przyczyny towarzystwu naszemu nie dawali. O czym wszytkim z j. m. p. wojewodą kijowskim, jako komisarzem, a i na miejscu reprezentującego personę j. k. m., postanowiliśmy. Pułkownikowi bracławskiemu[3] surowo przykazałem, aby tego pilnie przestrzegał. Przytym powolne usługi moje w łaskę wm., m. m. pana jako najpilniej oddawam.

Datum w Kijowie, d. 20 martii a. 1650.

Wm., m. m. pana, we wszytkim życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska j. k. m. Zaporoskiego.

Архів м. Кракова, Збірка Русецьких, № 31, стор. 79. Копія.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 24, арк. 1. Фотокопія.

Переклад

Вельможний м. пане кам'янецький старосто, мій вельми милостивий пане і приятелю.

Після повернення наших послів з варшавського вального сейму, на якому з милостивої ласки й. к. м. і Речі Посполитої були затверджені наші права, я відразу ж зв'язався з й. м. п. київським воєводою. За наказом й. к. м., ті, що діяли проти волі та без відома війська, були покарані під час перебування й. м. п. воєводи. А полковникам я також суворо наказав, щоб приборкували заколоти та за будь-які кривди карали. Вм., м. м. пан, зволив від самого початку і протягом усього цього часу розумно діяти і тепер ми покірно вас просимо, щоб війська не наближалися і невинних людей не губили. Ми, з свого боку, за наказом й. к. м. будемо карати кожного порушника, а вм., н. м. пан, зволь своїм підлеглим заборонити давати нашому това-

[1] Адам Кисіль.
[2] У копії: żadnemu.
[3] Данило Нечай.

риству привід до заворушень. Про все це ми постановили з й. м. п. київським воєводою як комісаром, який на місці представляє особу й. к. м. Брацлавському полковникові я суворо наказав, щоб цієї постанови старанно додержувався. А втім якнайпокірніше віддаю свої послуги на ласку в м. м. м. пана.

Дано в Києві, дня 20 березня 1650 р.

Вм., м. м. пана, доброзичливий приятель і слуга. Богдан Хмельницький, гетьман й. к. м. Війська Запорізького.

№ 91

1650, березня (10) 20. Київ. — Лист до Яна Казимира з вимогою зберігати права православної церкви

Najaśniejszy miłościwy królu panie, a panie nasz wielce miłościwy.

Za deklaracją łaski waszej królewskiej mości, pana naszego miłościwego pod Zborowem nam miłościwie konferowaną, a teraz na suplikę naszą z pańskiej waszej królewskiej mości klemencjej i wszytkiej Rptej konfirmowaną na sejmie, uniżenie, jako wierni poddani w. k. m., panu naszemu miłościwemu, czynimy grates supplices, najwyższego prosząc, aby długim i szczęśliwym panowaniem w. k. m., pana naszego miłościwego obdarzyć raczył.

Strony uspokojenia religiej, której respektem zleciliśmy jego mci ojcu metropolicie i duchowieństwu, iż do doskonałego uspokojenia na teraźniejszym sejmie przyjść nie mogło, i za tę łaskę w. k. m., panu naszemu miłościwemu, uniżenie dziękujemy, prosząc pokornie, aby to wszytko, cokolwiek includit w sobie diploma exnunc w Koronie, jako i w Wielkim Księstwie Litewskim w egzekucją wprawione było, gdyż zwyczajna panom unitom rozkazania królów panów postponere. Czego doświadczyliśmy za żywota świętej pamięci króla jego mci, pana brata w. k. m., i powtóre prosimy, aby już dysydencyj in religione graeca więcej nie zostawało i aby post decessum panów unitów starszych, którzy za przywilejami świętej pamięci króla jego mci katedry, cerkwie z dobrami trzymają, już naszym duchownym religiej starożytnej greckiej posłuszeństwa patriarchy konstantynopolskiego oddawane te beneficja były, a jeżeliby za szczęśliwego panowania w. k. m. desideria nasze efektu swego nie wzięli i w reces poszły, tedy Wojsko Zaporoskie w. k. m. prośbą swoją dokuczać musi, jest bowiem siła w Wojsku Zaporoskiem, których przodkowie w cerkwiach tak koronnych, jako i litewskich leżą, (które unici pozabierali), ci chcą, aby ofiarę trybem starożytnej religiej swej idąc, za dusze ich czynili, póty zawsze suplikować będą, poko do ręku naszych prawosławnych duchownych nie dostaną.

Regestra wojskowe w. k. m. posyłamy, prosząc, jeżeliby podług asygnacjej w punktach zborowskich więcej zbywało, tedy w. k. m. jako pan nasz miłościwy, racz z pańskiej swej klemencjej dysymulować, gdyż i takechmy w komputowaniu wojska wielkiej zażyli trudności.

Excessivi, którzy urzędników panów swoich po zawartym pokoju pozabijali. odnieśli iuxta qualitatem excessum poeni pod bytność w Kijowie jaśniewielmożnego jego m. pana wojewody kijowskiego et totius nobilitatis województwa tutejszego, i dalej będziem się o to starać, znosząc się z jego m. p. wojewodą kijowskim[1], aby pokój świętobliwie zachowany był, praecludendo viam excessivis do wszelkich tumultów.

O to tylko w. k. m. pana naszego miłościwego prosimy, abyśmy przy deklaracjej łaski w. k. m. zupełnie zachowani byli i wojska koronne dla trwogi pospólstwa nie zbliżali się.

Śmiemy ze wszytkiem wojskiem w. k. m. upadłszy u nóg najaśniejszego majestatu, prosić za Iwanem Teterewkiem, za drugim Piotrem Kotowiczem, których bezwinnie więzieniem trapią i do tych czas nie puszczają. racz z miłościwej łaski swej pańskiej rozkazać do kscia jego m. pana wojewody krakowskiego[2] napisać, aby za rozkazaniem w. k. m., pana naszego miłościwego, onych ze wszytkim handlem kupieckim uwolnić rozkazał, a my za najaśniejszy majestat w. k. m. gotowiśmy według rozkazania w. k. m. zdrowie nasze ronić, pana boga prosząc za długowieczne panowanie w. k. m., pana naszego miłościwego.

Na ten czas wierne poddaństwo nasze pod nogi majestatu przez posłańcy nasze w. k. m., panu naszemu miłościwemu, oddajemy i o to prosimy, aby z miłościwej łaski nas poddanych i sług swoich nie opuszczając, posłańcom naszym, o co będą suplikowali, miłościwie się stawił.

Z Kijowa, d. 20 martii anno 1650.

Waszej kr. m. pana naszego miłościwego najniżsi podnóżkowie i wierni poddani, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem waszej kr. msci Zaporoskim.

Адреса: Najaśniejszemu a niezwyciężonemu majestatowi jego kr. m., p. p. n. miłościwego, do miłościwych rąk.

Бібліотека Красінських у Варшаві, рук. 4022, № 103. Оригінал (загублений).

Опубліковано: Памятники, т. II, відділ III, стор. 9—18, № 2.

Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. II, стор. 567—569, № 2.

Переклад

Найясніший милостивий пане королю, пане наш вельми милостивий.

За декларацію з ласки вашої королівської милості, пана нашого милостивого, милостиво дану нам під Зборовом, а тепер на наше прохання з ласки панської вашої королівської милості і всієї Речі Посполитої затверджену на сеймі, ми, як вірнопіддані, в. к. м., нашому милостивому панові, складаємо покірну подяку і просимо бога. щоб в. к. м. нашого милостивого пана довгим і щасливим пануванням обділити зволив.

Щодо умиротворення релігії, то це ми з пошаною доручили його м-сті отцю митрополиту і духовенству, і хоч на нинішньому сеймі це питання повністю ще не розв'язане, але й за ту ласку покірно дякуємо в. к. м., нашому милостивому панові, і покірно просимо, щоб все те, що містить у собі диплом, було введене до екзекуції як у Ко-

---

[1] Адам Кисіль.

[2] Владислав Домінік Заславський.

роні, так і у Великому князівстві Литовському, бо пани-уніати звикли наказами королів нехтувати. Вдруге просимо, щоб тепер, як і за життя св. п. короля й. м., пана брата в. к. м., вже не було більше чвар у грецькій релігії; після смерті старших панів уніатів, які мають на основі привілеїв св. п. його милості короля кафедри і церкви з маєтностями, ці добра було передано нашому духовенству стародавньої грецької віри послуху константинопольського патріарха. А якщо за щасливого панування в. к. м. наші бажання не здійсняться і наші прохання будуть відхилені, тоді Військо Запорізьке мусить надокучувати в. к. м. своїм проханням, бо у Війську Запорізькому є багато таких, предки яких лежать як у коронних, так і в литовських церквах (які позабирали уніати) і вони хочуть, щоб за душі їхніх предків відправляли обряди за стародавньою вірою, і до того часу проситимуть, поки ці церкви не потраплять до рук нашого православного духовенства.

Посилаємо в. к. м. військові реєстри з проханням, щоб, коли за обліком у зборівських пунктах буде більше людей, тоді в. к. м., як наш милостивий пан, зволь зі своєї ласки на це не звертати уваги, бо і так у підраховуванні війська ми мали великі труднощі.

Злочинці, які після укладення миру повбивали своїх панів урядників, понесли кару згідно з характером злочину, під час перебування у Києві його м. пана ясновельможного київського воєводи і всієї шляхти тутешнього воєводства. І далі ми намагатимемося, підтримуючи зв'язки з його м. п. київським воєводою, свято берегти мир, перетинаючи шлях злочинцям до будь-яких заколотів.

Тільки просимо в. к. м., нашого милостивого пана, щоб нам повністю була збережена декларація ласки в. к. м. і щоб коронні війська до нас не наближалися, бо це непокоїть поспільство.

Впавши зі всім військом в. к. м. до ніг найяснішої величності, насмілюємось просити за Івана Тетеревка і за Петра Котовича, яких невинно мучать у в'язниці і до цього часу не випускають. Зволь з милостивої ласки своєї наказати, щоб написали до князя його м. пана краківського воєводи, який за наказом в. к. м., пана нашого милостивого, звільнив би їх зі всіма купецькими товарами, а ми за найяснішу величність в. к. м. готові за наказом в. к. м. віддати своє життя і молити бога про довговічне панування в. к. м., нашого милостивого пана.

Затим складаємо через послів наше вірнопідданство до величності в. к. м., нашого милостивого пана, і просимо, щоб, залишивши нас, підданих і слуг своїх, у милостивій ласці, вислухав милостиво прохання наших послів.

З Києва, дня 20 березня року 1650.

Вашої кор. м., пана н. м., найнижчі підніжки і вірнопіддані, Богдан Хмельницький, гетьман, з в. кор. милості Військом Запорізьким.

Адреса. Найяснішій і непереможній величності його кор. м. п., п. м. милостивому, до милостивих рук.

№ 92

1650, березня 10 (20)[1]. *Київ. — Наказ послам від Запорізького Війська до короля Яна Казимира*

Kopia instrukcjej posłom kozackim dana od Chmielnickiego, hetmana Wojska Zaporoskiego do najaśniejszego majestatu jego królewskiej mości, pana naszego miłościwego etc.

1. Przez te posłańce nasze humillima obsequia wiernego poddaństwa naszego powtarzając, do nóg majestatu w. k. m. pana naszego miłościwego i wszytkiej Rzeczypospolitej upadając, pokornie, a jak najuniżeniej

[1] Дата встановлена на основі док. № 91.

prosiemy, aby wasza k. m., p. n. miłościwy przy konferowanych, stwierdzonych prawach na teraźniejszym sejmie...[1] Lubo non ad effectum deklaracja w. k. m. teraz przyszła, jednak znaczna jest miłościwa łaska w. k. m., że wolności[2] nam stwierdzone, acz jeszcze religia względem uniej partim zawieszona i lubo to w diplomie położono, tego panowie unici w Koronie i W. Ks. Litewskim wszystkiego ustępować nie chcą, postponendo rozkazanie w. k. m. i Rzeczypospolitej i dawnego swego uporu nie przestając, ustąpić nie chcą z dóbr dygnitarstw duchownych, należących antiquitus, na prawosławne cerkwie fundacji nadanych.

2. Mianowicie naprzód posłowie nasi prosić mają[3], aby unia według deklarowanego i stwierdzonego słowa w. k. m. zniesiona beła, nie odkładając na inszy rok od roku, dalsze sejmy, ale teraz aby dla zgody totius christianitatis to koniec wziąć mogło, katedry, fundacje do monasterów i cerkwi od przodków nadane przywrócone beły do prawosławnych duchownych naszych.

3. O to też w. k. m. pana naszego miłościwego jako wierni poddani prosiemy, aby wojska koronne do zamierzonej liniej nie zbliżały się, nim pospólstwo do pierwszego efektu przydzie, a tymczasem znosząc się z jaśniewielmożnym j. m. p. wojewodą kijowskim, uskramiać będziemy.

4. My, będąc poprzysięgłemi i wiernemi poddanemi w. k. m. jako nalepiej przestrzegać tego będziemy, aby z przysługą w. k. m. było. Od wszystkich pogranicznych cudzych państw postrzegać będziemy, żeby żaden nieprzyjaciel w Koronie Polskiej szkodzić nie mógł i do w. k. m. o to jako najpilniej dawać znać będziemy, tylko w. k. m., pan nasz miłościwy, racz desygnować na insze miejsce asystencja tę, która w Kijowie, gdzie pułk w. k. m. jest....[4] nie rezydowali.

5. Regestra Wojska w. k. m. Zaporoskiego według rozkazania i deklaracjej w. k. m., z podpisem moim i pieczęcią naszą wojskową, znak wiernego poddaństwa naszego oddając, lubo z uprzykrzeniem ich mm. pp. senatorów i szlachty, o to uniżenie prosiemy, aby w. k. m. klemencją swą pańską pokryć raczył.

6. Mamy i to konferowano z miłościwej łaski w. k. m., aby w województwach ruskich dignitates i urzędy grodzkie i ziemskie szlachcie religiej greckiej rozdawane beły, a teraz mimo wiadomość w. k. m. i deklaracją, aby pokój sejmem stwierdzony, to wszystko alienują, i według deklaracji sprawując się, racz w. k. m. pan nasz miłościwy słowu swemu królewskiemu dosyć czynić, ich mm. pp. wojewodów i starostów pisaniem swym commovere, aby rozkazania w. k. m. nie odmieniali.

7. Dobra cerkiewne, które sine nullo iure odebrane i za niesłusznemi agrawaminami zawiedzone, przy cerkwiach i fundusze i... nadanych zosta-

---

[1] Мабуть, пропущено nas zachował.
[2] У фотокопії: własności.
[3] Початок речення перенесено з першого пункту.
[4] Мабуть, пропущено aby.

wały...[1]. Na ostatek prosiemy w. k. m., racz zmiłowanie swe pańskie pokazać nad poddanemi swemi, aby ich mm. pp. senatorowie bez wiadomości w. k. m. z wojskami swemi nie następowali, dla których pod miłościwą a ojcowską łaską w. k. m. uciekać się będziemy.

8. A teraz lubo dla sławy w. k. m. i Rzeczypospolitej, dla usługi chana j. mości prosićbyśmy chcieli...[2], co za rozkazaniem i wiadomością w. k. m. i według woli będzie zostawało wszystko, o co suplikujemy do majestatu niezwyciężonego w. k. m., powinniśmy za majestat i panowanie szczęśliwe, zdrowie nasze przeciwko każdemu sprzeciwiającemu się zostawać i jakie rozkazanie będzie, gotowiśmy czynić. Niemniej i o to upraszamy, abyś w. k. m. pan nasz miłościwy rozkazał według obietnice swej, który jest wszystkiemu złemu początkiem, Czaplińskiego skarać, a my na rozkazanie w. k. m. wszystkich pokaraliśmy, który i na potym żadnej przysługi w. k. m. nie uczyni.

9. O to posłowie nasi, upadszy do nóg w. k. m., prosić mają, aby unia tak w Koronie, jako i W. Ks. Litew. zniesiona była i żeby wolno wszędzie duchownym naszym tak w Koronie, jako i W. Ks. Litew. nabożeństwa odprawować według zwyczajów starożytnych, a wojsko nasze od wszystkich podatków, aby wolne było i wszelakiej pomsty ich mm. pp. przestali czynić.

10. O to wszystko prosiemy w. k. m., pana n. miłościwego, żebyśmy miłościwą łaskę otrzymali i tych posłańców naszych miłościwie odprawiono. A my już jednostajnie zostajemy wiernemi poddanemi i sługami w. k. m. pana n. miłościwego i każdego przeciwnego nieprzyjaciela gromić obiecujemy.

Bohdan Chmielnicki, hetman w. k. m. Wojska Zaporoskiego.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 332—334. Фотокопія з копії.

Переклад

Копія інструкції, даної козацьким послам Хмельницьким, гетьманом Війська Запорізького, до найяснішої величності його королівської милості, пана нашого милостивого і т. д.

1. Через цих наших посланців ще раз віддаємо наші найнижчі послуги і вірнопідданство, схиляючись покірно до ніг величності нашої королівської милості, пана нашого милостивого та всієї Речі Посполитої, і принижено просимо, щоб в. к. м., н. м. н., зберіг права наші, затверджені нинішнім сеймом. Хоч декларація в. к. м. ще не здійснилася, але з великої милостивої ласки в. к. м. нам затверджено вільності. Щодо унії, то питання про неї відкладено. Пани уніати в Короні і у Литовському Великому князівстві, хоча про це сказано в дипломі, не хочуть від всього відступитися, наказ в. к. м. і Речі Посполитої нехтують і з своєї давньої упертості не хочуть залишити маєтків духовних установ, які здавна належать православним церквам як надані фундації.

2. А саме наші посли насамперед мають просити, щоб унія, згідно з даним і підтвердженим словом в. к. м., була скасована, щоб розв'язання цього питання не відкладалося на інший рік, на наступні сейми, і для згоди всього християнства кафедри,

[1] Текст зіпсований.

[2] У тексті щось пропущено.

фундації, надані предками в. к. м. монастирям і церквам, зараз же повернено нашому православному духовенству.

3. Як вірнопіддані просимо також в. к. м., н. м. п., щоб коронні війська не наближалися до визначеної лінії, поки поспільство трохи не заспокоїться, а тим часом ми, домовившись з вельможним й. м. п. київським воєводою, будемо його втихомирювати.

4. Ми, як зв'язані присягою і вірнопіддані в. к. м., якнайкраще зберігатимемо те, що може бути послугою в. к. м. Від усіх прикордонних чужих держав землі береттимемо, щоб ніякий ворог не міг шкодити Короні Польській і якнайстаранніше повідомлятимемо про це в. к. м., — тільки в. к. м., н. м. п., цю заставу, яка перебуває в Києві, де є полк в. к. м., зволь перевести на інше місце.

5. Відповідно до наказу і декларації в. к. м. віддаємо реєстри в. к. м. Війська Запорізького з моїм підписом і нашою військовою печаткою, як знак нашого вірнопідданства, і хоч це прикро їх м. панам сенаторам і шляхті, покірно просимо, щоб в. к. м. зволив захистити їх [ці реєстри] своєю ласкою.

6. З милостивої ласки в. к. м. нам було надано право, щоб чини, гродські та земські уряди у руських воєводствах роздавали шляхті грецької віри, а тепер, незважаючи на волю в. к. м. та декларацію, а також на те, що мир був затверджений сеймом, усім цим нехтують. Зволь, в. к. м., виконуючи декларацію, здійснити своє королівське слово та своїми листами умовити їх м. панів воєвод і старост, щоб вони наказу в. к. м. не скасовували.

7. Щоб церковні добра, які без ніякого права і внаслідок несправедливих закидів, були відібрані, залишалися при церквах, як і надані їм фундації... Наприкінці просимо в. к. м.: зволь, виявивши своє панське милосердя до своїх підданих, наказати, щоб їх м. п. сенатори без відома в. к. м. військом своїм не наступали; з вини останніх ми до милостивої, батьківської ласки в. к. м. звертатимемося.

8. А тепер ми для слави в. к. м. і Речі Посполитої хотіли б просити дозволу скористатися послугами хана й. м. ...Нехай це все відбудеться за наказом і волею та з відома в. к. м. Ми просимо про це непереможну величність в. к. м., за щасливе панування якого ми готові віддати життя, борючись проти кожного, хто чинитиме опір, і будь-який наказ якого ми готові виконати. Ще раз просимо і про те, щоб в. к. м., н. м. п., згідно з своєю обіцянкою, наказав покарати Чаплинського, який є винуватцем всього лиха і який надалі жодної послуги в. к. м. не зробить, а ми за наказом в. к. м. всіх покарали.

9. Упавши до ніг в. к. м., наші посли мають благати й про те, щоб унія, як у Короні, так і у Великому князівстві Литовському, скрізь була скасована і щоб наше духовенство, як у Короні, так і у Великому князівстві Литовському, скрізь могло богослуження відправляти за старовинними обрядами. Наше військо щоб було звільнене від усіх податків та щоб їх м. м. п. перестали на нас мститися.

10. Просимо про те в. к. м., н. м. п., щоб ми одержали милостиву ласку і щоб цих наших посланців милостиво було відправлено. А ми всі залишаємося вірнопідданими та слугами в. к. м., н. м. п., і кожного ворога, який чинитиме опір, обіцяємо громити.

Богдан Хмельницький, гетьман в. к. м. Війська Запорізького.

№ 93

1650, березня 30 (квітня 9). Чигирин. — Лист до Донського Війська з заявою про дружбу і з проханням припинити напади на кримських татар, які допомагають Запорізькому Війську у боротьбі проти польської шляхти

[Од Б]огдана Хмельницкого, гетмана запорозского і од в[сего Войс]ка великого Запорозского атаману і всему то[варист]ву Войска Донского доброго здоровя, яко братиї [нашей], од господа бога вірне зичим.

[Якос]мо перед тим жадали по вас, і тепер пилно умис[не] виславши жадаєм, абисте відаючи о том, же [брате]рство вічноє с панством Кримским сталося, не [важили]се нейменшоє кривди в панстві царя єго милости [кримск]ого чинити; учините тоє з любви братерской, то [ува]жаючи, же смо неволю од наступцов наших терпіли, [а] бог відает, що есче будет далій.

А нам для всего ла[ска ца]ря єго милости кримского і всіх орд єст потребна, которими і церквей божих, о которие усім нам потре[бно у]биватися, не мало одшукалосе; сподіваємосе, же бог ми[лост]ивий і большей примножит, толко о тоє нам треба ста[ратися], абисмо уміли повзжати приязнь цара єго ми[лости, кото]рий вічне хочет з нами у братерстві бити. Жада[єм тед]и любви вашой братерскоє, абисте не хотячи пере[шкодою би] ти, що єст потребно церкви божой і волностям [нашим, не чи]нили найменшоє кривди панству Кримскому і і Ту[рскому]... на море. А ми будем промишляти, що би ...[любов] вашу, бога взявши на помоч, нелюбвою на чо...ося. Одно ж того не зичимо. Дай боже любов братер[скую ме]жи нами хрестияни православними. Сподіва[ємосе, же] на жаданє наше, яко братя, все учините, о що пилно [проси]мо; будте на том, аби, як дав бог вол[ности Войску Запо]розскому перешкодою не били, орді ні в чо[м не чинили]... І по десятий раз тоє любви по вас жадаєм. Да... царского величества московского писалисмо, аби в[ам на море ходити] не позволил, і ми розумієм, же для [нас того] не учините і на море не пойдете. А затим [любви вашой оддаючи]ся, господу богу вас поручаєм.

Дат з мес[та] Чигирина, дня 30 марца, року 16[50].

Всему Войску Дон[скому зичливиє] приятели, Богдан [Хмельницкий, гетман] Войска [Запорожского], ру[кою власною].

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Донські справи, 1650, спр. 9, арк. 12—13. Оригінал; арк. 14—16. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белорускoго письма, что писал к Донскому Войску Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского».

Опубліковано: Русская историческая библиотека, т. 29, Донские дела, кн. IV, стор. 518—519.

Воссоединение, т. II, стор. 356, № 147.

№ 94

1650, квітня (1) 11. Чигирин. — Лист до кам'янецького старости Петра Потоцького з вимогою не порушувати миру

Jakom z początku życzył, aby rozlania krwie chrześcijańskiej nie było i do końca wiernym zostając poddanym j-o k. mości, pana miłościwego, i wszytkiej Rzeczypospolitej, staram się, aby[1] według deklarowania łaski j-o królewskiej mości cale zostało uspokojenie. Słychać tu u nas, że j. mć. pan krakowski[2] odpowiedzi na nas czyni, dziwujem się, skąd

[1] У рукопису: abym.
[2] Микола Потоцький.

taka niełaska na nas; jeżeli o przeszłe rzeczy, temi bóg sprawował, i przyszłemi tenże rządca rzeczami kierować będzie; po sobie to znamy, że we wszystkim woli j-o królewskiej mości i Rzeczypospolitej wiernymi i powolnemi...[1] i tego przestrzegamy, aby w niczem postanowionym paktom naruszenia nie było, byle tylko z tamtej strony toż się stało. Przeciwnym woli naszej i zabójcom jest u nas sprawiedliwość i surowe karanie, wszakże musi dobrze być wiadomo w. m. pana i wszytkim Polakom, że przy bytności j. mc. pana wojewody kijowskiego[2] za nieboszczyka pana Łagiewskiego winnym necis eius szyje poucinano. Nieczaj[3] ma od nas naukę, aby się sprawował, jako[4] należy, gdy zostaje sprzeczny informacji naszej jako przestępnemu[5], folgi nie będzie, i teraz już od nas napomniony, aby we wszystkim tak się skromnie zachował, jako jest jemu od nas nakazano. Upraszając, aby i powtóre, aby w. m. panowie nie chcieli dawać okazyj na turbowanie tego, co przez nas dla pokoju i cichości ustanowiono jest. Zatym powolne służby w łaskę w. m. pana oddajemy.

Datum w Czehrynie, 11 aprilis[6] 1650 r.

W. m. pana wcale życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska wielkiego j. królewskiej mości Zaporoskiego.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 13698—13716, стор. 19—20. Копія з копії архіву Чарторийських у Кракові, т. 146, стор. 947—948, з заголовком: «Kopia listu Chmielnickiego do j. mc. starosty kamienieckiego».

Архів м. Кракова, ф. Збірка Русецьких, № 31, стор. 85. Згадка.

Переклад

Як спочатку не бажав я, щоб кров християнська лилася, так і тепер, залишаючись до кінця вірнопідданим й. к. м., милостивого пана і всієї Речі Посполитої, стараюся, щоб, згідно з декларацією ласки й. к. м., наступив повний мир. У нас ходять чутки, нібито й. м. пан краківський вважає нас винуватцями всього того, що сталося, і ми дивуємося, звідкіля до нас така неласка; якщо йдеться про минулі справи, то ними керував бог, і майбутніми теж керуватиме цей же управитель. А ми у всьому вірні і покірні волі й. кор. м. і Речі Посполитій і дотримуємося того, щоб укладені угоди нічим не порушували. Добре, щоб і ви, з свого боку, так само діяли. Тих, хто не згоден з нашою волею, а також вбивців ми справедливо і суворо караємо. В. м. панові і всім полякам добре відомо, що в присутності й. м. пана київського воєводи злочинцям, винним у смерті небіжчика пана Лагевського, відтяли голову. Нечая ми попередили, щоб він вів себе як слід. Коли ж він заперечуватиме, не буде йому попуску як злочинцеві. І тепер ми вже зробили йому зауваження, щоб у всьому вів себе поміркованно, так як ми йому наказали. Вдруге прохаємо, щоб в. м. панове не давали приводу для порушення того, що нами встановлене для миру і тиші. Затим віддаємо до ласки в. м. п. покірні услуги.

Дано в Чигирині, 11 квітня 1650 р.

В. м. пана щирий приятель і слуга Богдан Хмельницький, гетьман й. кор. м. великого Війська Запорізького.

---

[1] Пропущено якесь слово, можливо jesteśmy.

[2] Адам Кисіль.

[3] У рукопису: niechaj.

[4] Додано пропущене слово jako.

[5] У рукопису: przestępujemy puściemy.

[6] У рукопису: м. серпня; у рукопису Русецьких — 11 квітня. Остання дата більш вірогідна, бо в цей час Хмельницький перебував в Іркліеві.

№ 95

1650. квітня 14 (24). Суботів. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці з запевненнями про дружбу

Serenissime princeps Transilvaniae dne dne ac benefactor colendissime.

Ut ex principio per litteras serenissimae celsitudinis vestrae, tum etiam per ipsum experimentum rerum de benevolentia ssrmae vestrae celsitudinis non permisimus nos esse dubios et hac vice eandem benevolentiam ssrmae vestrae celsitudinis videmus abunde super nos perflui, sperando in subsequens tempus nos eiusdem sane paterni favoris ssrmae vestrae celsitudinis participes fore, haec vero, quae votum nostrum concernunt, mediante supremo numine speramus felicem exitum nobis attingi. Hoc solum nobis curandum restat, ut ssrma vestra celsitudo immutata erga nos affectione ducatur. Quod uti humillime precamur ita laudabillimam vitam ssrmae vestrae celsitudinis ad amplioraque honoris culmina prosilientem protrahi, intimo corde peroptamus.

Datae in oppido nostro Subotow, 14 aprilis 1650.

Serenissmae vestrae celsitudinis servus ad omnia obsequia paratus, Bohdan Chmielnicky, hetman Wojska Zaporoskiego.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakoczi, principi Transilvaniae, partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti, domino et benefactori nostro colendissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 10, арк. 1—2. Фотокопія.

Опубліковано: Сіладі, т. I, стор. 100.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, пане і вельмишановний добродію.

Спочатку через лист вашої найяснішої високості, а потім також і через власний досвід ми не дозволили собі мати сумнів у доброзичливості вашої найяснішої високості. І тепер ми бачимо, що ця ж доброзичливість вашої найяснішої високості щедро поширюється на нас; ми сподіваємося, що в майбутньому будемо відчувати батьківську прихильність з боку вашої найяснішої високості. Що ж стосується нашого бажання, то ми сподіваємося, що при посередництві всевишньої волі наша справа досягне щасливого кінця. Нам залишається тільки подбати про те, щоб ваша найясніша високість керувалася незмінним почуттям до нас. Найпокірніше молимося за це і бажаємо з глибини серця, щоб преславне життя вашої найяснішої високості досягло вищих вершин почесті.

Дано в нашому місті Суботові, 14 квітня 1650.

Найяснішої вашої високості слуга, готовий до всіх послуг, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Найяснішому Юрію Ракоці, князеві Трансільванії, панові частин Угорського королівства і графу секлерів, нашому вельмишановному пану і добродію.

№ 96

1650, квітня 26 (травня 6). Чигирин. — Універсал про «послушенство» міщан Максимівки і Городища монахам Київського Пустинного Микільського монастиря

Богдан Хмельницький, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим, меновите сотнику і всему товариству максимовскому, іж за слушним правом отцове николскиє монастира Пустинного до Максимовки з раменя свего посилают, прето вам приказуєм, аби засланий урядник от них жадного пренагабаня не мел, кгди ж тоє надано веспол з Городишчем на місце светоє од православних продков наших. Хто теди з меншчан знайдуєтся, аби послушникови так в Максимовце, в Городишчу мешчане послушними били, жадних своєволенств не всчинали, іначей абис не чинил, под ласкою войсковою.

Дат в Чигирине, дня 26 априля 1650.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

Іоан Виговский, писар.

На звороті: На Максаковку із Городищем потверження от Богдана Хмельницкого гетмана даноє Свято-Николским отцем.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 594, документи Київського Пустинного Микільського монастиря, арк. 103. Оригінал.

№ 97

1650, травня 5 (15). Чигирин. — Лист до кримського калгисалтана з повідомленням про наказ п'ятитисячному загону козаків виступити на Дон і про те, що донські козаки доброзичливо ставляться до Криму

Ясновельможный милостивый господине салтан-калга, мой много милостивый господине и добродею.

Доброго здоровья и счасливого пребыванья против замыслов вашей милости моего милостивого господина от господа бога желаем и поклон наш пречесному рыцерству вашей милости моего милостивого господина отдаем.

Готовы есмы были на указ его царской милости зимою на услугу против неприятеля итти, отслугуючи вашим милостям, нашим милостивым государем, однако не надеялися есмы подлинного покою, а понеже уж до подлинного покою пришло, а король его милость государь мой

почая с царем московским ссариватся, однако мы, узнавши великое добродейство от ваших милостей, моих милостивых государей, что нам не мог, мужественно против неприятелей ставилися есте. Ныне ж мы на указ царя его милости и на услугу ваших милостей наших милостивых государей всех против желанья 5000 из войска нашего указали им рушится, дня 27 мая выходить указали есмы. Подасть ли господь бог здоровья, что любо для переправ июня в 1 день то войско не надсугонит, однако сроку не омедляет. Если б король его милость полской с Москвою войну всчали, мы за божиею помощию, докуды ещо они на ту войну соберутся, царю его милости и вашей милости нашим милостивым государем услужим. И по милости божий и промыслом ваших милостей наших милостивых государей неприятели потехи не восприймут, а войску нашему при посланце ваших милостей, наших милостивых государей, за две недели рушится указали есмы, которое неотменно царю его милости и вашей милости нашим милостивым государем, подлинно будет на Дон, как преж сего, так и ныни, тотчас выправили есмы, чтоб, склоняся до приязни царя его милости, в перемирье будучи, как с нами ваша милость наши милостивые государи услуги с нашим войском ваша милость войском [1] допомогли. Когда же ис прошлыми посланцы нашими писали есмы, чтоб в перемирье пребывали, о которых посланцах и нынешних времян никакие ведомости не имеем и обещаем, что войско донское во всем восхочет служить вашей милости нашим милостивым государем, о чем о всем посланец ваших милостей наших милостивых государей пространней изустно объявит, а мы на то время с поволностью услуг наших ниской поклон вашим милостям нашим милостивым государем отдаемся.

Дан в Чигирине, мая в 5 день лета 1650-го [2].

Вашей милости моего милостивого господина и добродея во всем желательный приятель и слуга, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА. ф. Посольський приказ, Кримські справи, 1651, спр. 9, арк. 23—26. Копія.

№ 98

1650, травня (10) 20. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя про виряджения послів до кримського хана

Ясновельможный милостивый пане воевода киевский, мой велице милостивый пане и приятелю.

За приездом его милости пана киевского до Черкас пред воскресеньем основательне уставихом и ясно советовахом, како бы с лучею было прислугою короля его милости и Речи Посполитой славою сторо-

[1] У тексті: вокее.
[2] У копії дописані слова: А внизу написано.

ны гордых и хитрых ответов московских, которые мнят себе за безчестие некие вещи — присягу ломать почали было. Все Войско короля его милости Запорожское охотне на ту прислугу изволивши, до хана его милости крымского, послов своих в тот час выправил. Советую убо по воскресении. Пан Гунчевской поведал, стольник варшавской, что с тое войны ничто же не будет и дивуется вельми, что се у нас оглашено. Мы по числу листа короля его милости писаного почали ся были справовать, о которой перевод листа просил нас пан Гунчевской. Имуще иные дела, в то время трудно было того листа перевод ему давать; сразумевше добре с пана Кгунчевского, что ничто же с тое войны быть не имеет.

С Чигирина, мая 20 лета 1650-го.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1650, спр. 1, ч. II. арк. 203—204. Переклад, з заголовком: «Перевод с листа гетмана Запорожского, каков писан к воеводе киевскому».

№ 99

1650, травня (16) 26. Чигирин. — Лист до Адама Киселя з повідомленням про наказ покарати порушників миру з Польщею

Ясновельможный милостивый пане воевода киевский.

Имею прилежный промысл и попечение, чтоб укротити и смирити посполитого народу людей, нарочно посылаю грамоты наши заказные до полковников порубежных и накрепко приказал есми, чтобы своевольником крепкое наказанье чинили, а иных казнили. И ныне по вашему писму посылаю листы наши вскоре, чтобы тех своевольников, которые не по указу, по своей воли, ходят, и тех переимав, казнити смертью, чтобы для них мирный договор с королевскою милостию и с нами не нарушался, наипаче укреплялся по нашему промыслу и береженью; и о том без престани промысл чиню, чтобы стался всегда в верным подданстве его королевския милости и с твоею милостью, государем моим, в верной дружбе и приказал есмя накрепко под смертною казнью тем же полковником оберегати, чтоб наездов на шляхетцкия домы и на подданные люди королевские и шляхетские отнюдь не чинили. А есть ли надобно будет против недруга королевского величества на службу воинскую людей, и я подлинно слышал от хана крымского, что истинно рад со мною вместе на королевскую службу против недруга его ставитца покаместа бог помочи подаст. А и ныне о том хан крымской ко мне писал, конечно на то укрепляючися, а ныне не убоязя ничего. Изволь ваша милость за Днепрь ехать в свои державы, а там все приказные наши от меня имеют тайной указ, что своевольников, которые учнут смуту всчинат, всех смертью казнить. Вашей милости желательное приятельство вручаю.

Писан в Чигирине, мая в 26 день, 1650 году[1].
Богдан Хмельницкой, гетман его королевския милости Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ. Зносини Росії з Польщею. 1650, спр. 1, ч. II. арк. 477—479. Переклад.

№ 100

1650, травня 24 (червня 3). Чигирин. — Наказ київському полковнику Антону Ждановичу вислати сотню козаків на допомогу кримському ханові

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska j. k. m. Zaporoskiego.

Panu pułkownikowi kijowskiemu ze wszystkim towarzystwem pułku w. m. zdrowia od pana boga mieć życzemy. Jakośmy was zimą żądali i przykazywali, abyście carowi j. m. krymskiemu[2] na usługę szli, iż na ten czas jeszcze niepewności pokoju od' pp. Lachów spodziewaliśmy się, dlatego tamtego[3] roku poniechaliśmy, jak i car krymski, i usługę, na którąśmy mieli na ten czas iść, odłożyliśmy. Teraz pewny pokój stanął, tedy car j. m. krymski przysłał do nas, abyśmy mu kilka tysięcy towarzystwa, z pułku po 300 człeka, jednego setnika starszym na swoje miejsce przydali, z orężem dobrym, ognistym, prochów aby było dostatek, odwukoń, w dziesiątek człeka wóz jeden [z] żywnością; nie czekając drugiego uniwersału naszego, na dzień 26 maja do Pułtawy stawić się tu i w tę drogę, to jest na usługę naznaczoną carowi j. m. krymskiemu, który na Czerkasy[4] zamysł ma, na miejsce naznaczone, bez wymowy dalszej[5], inaczej nie czyniąc pod łaską naszą wojskową.

Dan w Czehrynie, 24 maii anno 1650.

Jan Wyhowski[6], pisarz Wojska Zaporoskiego[7].

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека. Записки М. Голінського, № 4184, стор. 337—338. Копія.

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Студії над державою Богдана Хмельницького. V. Гетьманські універсали, ЗНТШ, т. 147, стор. 72.

---

[1] У рукопису дописані слова: А внизу припись.
[2] Іслам-Гірей.
[3] У рукопису: tak mi tego.
[4] Мова йде про кавказьких черкесів.
[5] У рукопису: dalej.
[6] У рукопису: Wychowsky.
[7] Підпису Б. Хмельницького немає.

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман й. к. м. Війська Запорізького.

Пану київському полковникові зі всім товариством полку в. м. бажаємо від господа бога здоров'я. Взимку ми від вас вимагали і наказували вам, щоб ви йшли на допомогу й. м. кримському цареві, але тоді ми ще не були впевнені в тому, що укладемо мир з пп. ляхами, а тому в тому році ми і кримський цар вирішили відкласти допомогу. Тепер настав певний мир, тому й. м. кримський цар прислав до нас [листа з проханням], щоб ми дали йому кілька тисяч товариства, по 300 чоловік з полку і по двоє коней на чоловіка, одного сотника старшим, з доброю вогнепальною зброєю, щоб було достатньо пороху, і один віз з харчами на десять чоловік. Не чекаючи другого нашого універсалу, дня 26 травня з'явитися до Полтави, звідки і вирушати в цю дорогу, тобто на призначену допомогу й. м. кримському цареві, який має намір йти на черкас на визначене місце, без дальшої відмови, не чинячи інакше під нашою військовою ласкою.

Даний в Чигирині, 24 травня 1650 року.

Іван Виговський, писар Війська Запорізького.

№ 101

1650, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Наказ чернігівському полковникові карати порушників миру з Польщею

Богдан Хмельницкий с Войском его королевские милости Запорожским.

Грозно приказуем и пеняем полковнику черниговскому. Много от ваших сторон непригожие вести писаны и всегда исходят ни от кого, токмо от тебя единого. Знатно, что еще войсковых дел не знаеш. И ныне вести к нам дошли недобрые, что в Любетцку собралося множество своевольных людей. Конечно приказую тебе приятством, чтобы еси старших заводчиков переимал и в Киев отослал, к чему приказал есми помочным быть и киевскому полковнику, которые и за рубежом свою волю чинят и не хотят моими быть, и с обеих сторон смуту чинят и мирный покой хотят розрыват. А естли того не учинеш оберегать и с ними заодно случать и шляхту и подданых обидить и во владеньях их волю от них отнимать, и ты и сам и с ними той же казни достоен будеши. И тебе конечно все исполнять против нашего указу.

Писан в Чигирине, мая в 27 день 1650 году [1].

Богдан Хмельницкий, гетман запорожский.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1650, спр. 1, ч. II, арк. 480—481. Переклад, з заголовком: «В 3-м листу пишет».

---

[1] У копії дописані слова: Внизу припись.

№ 102

1650, червня 3 (13). Чигирин. — Лист до венеціанського посла Миколи Сагредо про участь у війні проти Туреччини.

Illustrissime ac magnifice domine legate, mihi plurimum amice observandissime!

Litteras a perillustri magnificentia vestra per magnificum d. Albertum Vimina nobis allatas quam gratissime suscepimus, animadvertimusque ex iis perillustrem magnificentiam vestram multum nobis exercituique nostro a serenissima Republica Veneta apprecare amoris; nec non minus ex narratis magnifici d. Alberti intelleximus manifestam gratiam et futuram benevolentiam exportare eandem Republicam Venetam. Quam etsi non perversum cernimus et eandem corde amplectimur, tamen moderno temporis spatio haec obsequia nullo modo exhibere serenissimae Reipublicae possumus, eapropter, quod piae memoriae invictissimus et serenissimus Wladislaus Quartus rex Poloniae id constituit et habere voluit, ut tota manus militum contra Turcos viritim consurgat, et nostro Execitui Zaporoviensi pro expeditione eiusdem belli, pro classibusque marinis pecunias dedit, quas paratas hucusque super ripam Boristhenis habemus. Solum in causa sunt magnates Reipublicae et quidam consiliarii, quod bellum serenissimo ac invictissimo Poloniarum regi Wladislao cum Turcis inire non admiserunt et nobis, serenissimae Reipublicae Venetae auxiliatricem manum dare volentibus, prohibuerunt. Quapropter ne hoc lateat perillustrem magnificentiam suam, volumus, quod summam gratiam comperimus magnifici chan Scitharum, fratris nostri, qui in omni occasione praestare auxilium nobis non denegaverat. Itaque et perillustrissima magnificentia vestra suadeat serenissimae Reipublicae Venetae, ut mittere velit tabellarios ad illustrissimum chan, quin si ipse praestare opem serenissimae Reipublicae Venetae consenserit, neque nos cum scitu et adminiculo serenissimi ac invictissimi regis Poloniae, d-ni nostri clementissimi, auxilium dare serenissimae Reipublicae Venetae recusabimus. Hoc tamen quam maxime nobis exoptamus, ut deus ter optimus maximus summa benignitate sua congreget universos christianos principes in cumulum amicitiae unum, ut concatenati vinculis amicitiae manentes, hostilitati omnium resistere possemus, de nobis autem nostroque benevolo erga serenissimam Republicam Venetam studeat et velit bene mereri. Plura oretenus legato perillustrissimae magnificentiae vestrae oretenus verbis explere ac significare concessimus, itaque obsequia nostra humillima in gratiam perillustris magnificentiae vestrae reddimus.

Datum in Czyhryn, iunii 3 die, anno 1650.

Perillustris magnificentiae vestrae amicus ad obsequia, Bohdan Chmielnicky, hetman Wojska jego kr. mści Zaporoskiego, ręką swą.

Адреса: Perillustri ac magnifico domino et domino Nicolao Sagredo

equiti, oratori Venetiae ad caesarem; amico nobis plurimum observandissimo, ad reddendum patet.

М. Кордуба, Венецьке посольство до Хмельницького (1650). ЗНТШ, т. 78, стор. 80—81.

Переклад

Найсвітліший і вельможний пане после, мій вельмишановний друже!

Лист від вашої найсвітлішої вельможності, відданий нам через вельможного пана Альберта Віміну, ми прийняли з найбільшою вдячністю; з нього ми бачимо, що ваша найсвітліша вельможність від [імені] найяснішої Венеціанської республіки виявляє до нас і нашого війська багато прихильності; з розповідей вельможного пана Альберта ми дізналися, що Венеціанська республіка висловлює явну прихильність і доброзичливість на майбутнє. Хоч ми це зрозуміли як слід і перебуваємо в такому ж настрої, однак в теперішній час ніяк не можемо зробити ці послуги найяснішій Венеціанській республіці з такої причини. Блаженної пам'яті найнепереможніший і найясніший Владислав Четвертий, польський король, вирішив і побажав підняти проти турків всі поголовно військові сили; він дав гроші нашому Війську Запорізькому на підготовку до цієї ж війни і на морські човни, які ми тепер маємо готовими над берегом Дніпра. Тільки магнати Речі Посполитої і деякі порадники винні в тому, що не допустили, щоб найясніший польський король Владислав розпочав війну проти турків, і нам, незважаючи на наше бажання, заборонили подати військову допомогу найяснішій Венеціанській республіці. Ми хочемо, щоб не було таємницею, що ми зазнаємо найвищої прихильності з боку вельможного татарського хана, нашого брата, який при всякій нагоді не відмовляв нам у допомозі. Отже, хай ваша найсвітліша вельможність переконає найяснішу Венеціанську республіку, щоб вона зволила направити послів до найсвітлішого хана; якщо він згодиться допомогти найяснішій Венеціанській республіці, то і ми теж, — з відома і згоди найяснішого і найнепереможнішого короля Польщі, нашого наймилостивішого пана, — не відмовимо у допомозі найяснішій Венеціанській республіці. Ми більш за все бажаємо для себе, щоб тричі найліпший всевишній своїм найвищим благословінням зібрав усіх християнських князів в один дружній гурт, щоб, міцно пов'язані узами дружби, ми могли дати відсіч всяким ворогам; [бажаємо] також, щоб він [бог] сприяв нашій доброзичливості щодо найяснішої Венеціанської республіки і зволив, щоб ми добре прислужилися. Багато ми дозволили усно доповнити словами і подати до відома послові вашої найсвітлішої вельможності. Отже, віддаємо на ласку вашої найсвітлішої вельможності наші найнижчі послуги.

Дано в Чигирині, червня 3 дня року 1650.

Вашої найсвітлішої вельможності приятель до послуг Богдан Хмельницький, гетьман його королівської милості Війська Запорізького, власною рукою.

Адреса: Найсвітлішому і вельможному панові і панові Миколі Сагредо, рицареві, послові Венеції при імператорі, нашому вельмишановному другу, передати.

№ 103

1650, червня (6) 16. Чигирин. — Лист до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з пропозицією миру

Jaśniewielmożny mci p. krakowski m. m. p. i dobrodzieju.

Przez te czasy wszystkie z odwagą zdrowia mego usługując j. k. m. i wszystkiej Rzptej, zdrowia na różnych ekspedycjach pozbywszy, nawet i rodzica mego[1], iisdem obsequiis zawsze znajdującego się, utraciłem

[1] Михайло Хмельницький.

necnon ulterius pergens na tychże usługach omieszkiwam. A że czasy teraźniejszemi z przejrzenia boskiego tych opłakanow czasy[1] stała się dissonantia, gdy zukrzywdzeni wielce zostając, musieliśmy libertates praedecessoribus nostris benigne consessas od ś. pamięci k. j. m.[2] krwią naszą pieczętując bronić, — teraz tedy cokolwiek się stało, nie z woli ani umysłu naszego, ale z dopuszczenia supremi rerum conditoris, — wszystkiemu supersedowawszy zwykłe poddaństwo, w któreśmy się in conspecta serenissimi ac invictissimi Poloniarum regis[3] atque totius Rpublae znajdowali, do onegoż odzywamy się[4], a pod nogi majestatu j. k. m. wierne nasze poddaństwo poddajemy, tego sobie życząc, abyśmy solitam benevolentiam w. m. p. i dobrodzieja n. m. in petitis doznawali, gdyż quacunque acta, omnia per gratiam serenissimi regis oblivioni tradita sunt. Zaczym że tota Respublica dare veniam Wojsku j. k. m. Zaporoskiemu permisit, dlatego dyrygując[5] to nasze pisanie do w. m. p. n. m., śmiemy żądać, abyś w. m. w miłościwej łasce swej nas zachować raczył i w prośbach naszych do j. k. m. miłościwym intercessorem i protektorem, gdybyśmy się w czym uciekali, być chciał. Gdzie po łasce w. m., m. m. p., wiele sobie obiecujemy i rozumiemy, że nas w każdej prośbie[6] przebaczać nie raczysz[7] i owszem naszym dobrodziejem ex solita clementia być zechcesz, którą my z wojskiem j. k. m. obstricti et catenati, w każdej okazjej na usłudze Rzptej za szczęśliwym regimentem w. m., m. p., krew naszę rozlewać et totis viribus patriam tuere gotowiśmy. Co posłańcom naszym oretenus w. m., m. m. p., latius referować zleciliśmy, upraszając, nie racz onych z miłościwej łaski swej w prośbach naszych repudiare, ale dawne oko miłościwe swoje okazawszy, we wszem łaskawie stawić. Strony kozaków mieszkających w Szarogrodzie i Bracławie, którzy w regestrze wojska j. k. m. najdują się, a z pozwolenia j. m. p. starosty kałuskiego[8] tam mieszkających, prosiemy, aby to bez urazy w. p. n. m. było. Zatym uniżone posługi nasze w. m. łaskę w. m., p. m. i dobrodzieja jako najpilniej oddajemy.

W Chehrynie, d. 16 iunii a-o 1650.

Wm. p. n. m. we wszem powolni i uniżoni słudzy, Bohdan Chmielnicki z Wojskiem j. k. m. Zaporoskim.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 2346, стор. 67—68. Копія.

---

[1] Так у рукопису.
[2] Владислав IV.
[3] Ян Казимир.
[4] У рукопису: odsywamy się.
[5] У рукопису: diriguię.
[6] У рукопису: prozby.
[7] Так у рукопису.
[8] Ян Замойський.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане краківський, мій милостивий пане і добродію.

Наражаючи на небезпеку своє життя, я весь час служив й. к. м. і всій Речі Посполитій, позбувшись у різних походах здоров'я і втративши навіть свого батька, який також завжди вірно служив, але й надалі не занедбую цієї служби. А що за теперішніх жалюгідних часів, з божої волі, виникла незгода, і ми, будучи дуже скривдженими, мусили кров'ю захищати наші вільності, лоб'язно надані нам попередником святої пам'яті й. к. м., і кров'ю нашою їх печатати, — то це сталося не з нашої волі, чи з умислу, тільки з провидіння вишнього вершителя всього. Тепер ми всьому цьому воліємо звичайне підданство, в якому ми перебували на очах найяснішого непереможного польського короля і всієї Речі Посполитої, до нього звертаємося і до ніг його королівської величності наше вірнопідданство складаємо. А від в. м., п. і добродія н. м ми завжди зазнавали прихильності в проханнях наших, бо те, що сталося, з ласки найяснішого короля віддано забуттю. А що і вся Річ Посполита зволила пробачити й. к. м. Війську Запорізькому, тому, звертаючись у цьому нашому листі до в. м., п. н. м., ми насмілюємось жадати, щоб в. м в своїй ласці нас зберегти зволив і в наших проханнях до короля й. м., коли б ми з чим зверталися, був нашим посередником і протектором. Бо ми на ласку в. м., н. м. п., дуже сподіваємося, що нас в кожному проханні не забудеш, а, навпаки, з звичайної своєї доброти будеш добродієм нашим. А ми з військом й. к. м. тим зобов'язані й вимушені в кожній нагоді на службі Речі Посполитої під щасливим проводом в. м., м. п., готові кров нашу проливати і всіма силами вітчизну боронити. Все це ми доручили нащим посланцям усно докладніше викласти перед в. м., м. м. п., просячи: з ласки своєї милостивої їм в проханнях наших не відмовляй, але давнє своє милостиве око покажи і у всьому ласкаво постався. У справі козаків, які мешкають в Шаргороді і Брацлаві, а перебувають у реєстрі й. к. м. і за дозволом й. м. старости калузького там живуть, просимо, щоб в. м., п. н. м., на це не ображався. А затим наші покірні послуги на ласку в. м., п. м. і добродія, якнайкраще віддаємо.

В Чигирині, д. 16 червня р. 1650.

В. м., п. н. м., у всьому покірні і низькі слуги Богдан Хмельницький з й. к. м. Військом Запорізьким.

№ 104

1650, червня (перша половина). Чигирин. — Лист до Війська Донського з проханням не нападати на кримських татар

От Богдана Хмельницкого, гетмана и всего великого Войска Запорожского атаману донскому и всему товариству здравия доброго от господа бога желахом.

От вас и ныне с умыслу с тем же послы посылаем, дабы есте ведяще вечное наше братство с панством крымским не дерзали под суровою смертью панств крымских и турецких наезжати. Ведаете вы, братия наша, како есмы от наступников беду терпели, от нея же з избыхом благодатию и помощию царя его милости крымского и орд его братии нашей се веру нашу православную очистихом. А понеже приязнь наша вечная, убо дабы есте моря оставили, аще ли же бысте имели задор какой учинити и вас самих не пощадим, чево не желаем себе, понеже братия есмы себе. Согласуйте же ся с нами, аки братья, ибо нас ни

едина вещь и ни едино время не разлучит с Крымом. Может и на нас быти упадок, мы ж при вас оттоля посилком, яко ж и царского величества, еще зимою писах аз о сем, что кривда царя крымского кривда наша. И да не дерзаете раздору начинати, о сем вас и по десято просим, а при сем вас, братию нашу, господу богу поручаем.

Дан з города столечного Чегирина.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1, арк. 201—203. Переклад, з заголовком: «Перевод с листа гетмана запорожского, каков писал к донскому атаману».

Опубліковано: Воссоединение, т. II, стор. 370—371, № 158.

№ 105

1650, липня 1 (11). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з висловленням дружнього ставлення українського народу до російського народу

Божею милостию великого господара, великого князя Іоана Казимера, короля полского, великого князя литовского, руского, пруского, мазовецкого, жомоитского, інфлянтского, сиверского, черниговского, шведского, вандалского і інших многих господарств господаря обладателя, єго королевского величества, Богдан Хмельницкий, гетман зо всім Войском Запорозским. Божию милостю великому государу цару і великому князю Алексію Михайловичу, всея Руссіей самодержцу [п. т.], вашому царскому величеству чолом бєм.

Маючи потреби свої в панствах вашого царского величества Іоан Тафралий, муж значний до одданя низкого чолом битя вашому царскому величеству ідет, за которим причину нашу вносим, кгди будет поворочат з государства вашого царского величества, безпечний здоровя своєго будучи, доброволне всюди пропусчоний. Дано нам ведомость, якобы ваше царское величество міл розуміти о неприязни нашой, о которой ми не мислили і тепер не мислимо і ведлуг давних часов в приязни зостаєм, а на тот час любосмо і войска наши били порушили, тели толко для потреби хана єго милости татарского, а не на інший який замисл. На тот час с поклоном нашим в ласку вашого царского величества пилно се оддаєм.

Дат в Чигирине, дня 1 іюля 1650.

Вашому царскому величеству приятели зичливи і служити готови, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким.

Помітка: 158-го, июля в 24 день с Бутивльцом и с Иваном Головенковым. Отписка Ивана Плакидина.

Державний історичний музей у Львові. Оригінал.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 7/5618, арк. 125—126. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков писал ко

государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии, запорожской гетман Богдан Хмельницкий с путивльцом с Иваном Головленковым в нынешнем 158-м году, июля в 24 день».

Опубліковано: «Киевская старина», 1884, листопад, стор. 541—542.
Акты ЮЗР, т. VIII, Дополнения, стор. 357—358, № 34.
Воссоединение, т. II, стор. 373, № 160.

№ 106

1650, липня 17 (27). Миргород. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського про врегулювання торгових відносин

Наяснейшого і великого господара Іоана Казимера, божею милостию короля полского і великого князя литовского, руского, пруского, мазовецкого і інних многих, єго королевского величества, Богдан Хмельницкий, гетман со всім Вуйском Запорозким, божиєю милостию великого господаря царя і великого князя Алексия Михайловича і всея Русиї самодержци і многих господарств господара і обладателя, єго царского величества боярину і воєводі князу Семену Василю[вичу] Прозоровскому здравия зичим.

Писалес до нас, же воєвода осколский, без відомости осударя православного, купцей наших заграбил, а тепер ти пишеш, же осудар православний росказал воєводі оскулскому повертат нашим купцом вернут. А ми также, забраноє у ваших купцов роскажемо вернут ведлуг грамоти вашоє: они нашим купцом вернут повинни, вашим теж в цілости росказалисмо отдат і купцом нашим зєхат на тую справу; не диловат на том, же забор сталсе з ваших вперед на тот час, коли осудар почал се заводити з єго милостю королем нашим. Тепер межи нами милост хрестиянская і любов навіки зостаєт.

Скаржил нам асаул миргородский, же на Мерле пасеку вибито і пасечника вигнано, о што вашей милости жадали, о справедливост просили, а ваша милост тої справедливости не учинил і одкладом тую справу пустил. Тепер, яко намістника єго царского величества жадаєм, абисте справедливост учинили і смирно з нами жили, бо і вашим волно вшелякого пожитку заживат, аж до Днепру добиватся, і нашим у вас. І я зо всім Вуйском Запорозким єстем осудару і вам усім приятелем, а ви нам также будете.

Єст у нас княз іменний Іоан Шуйский, который просил до вас, аби с тим причинили до осударя православного, жеби он до ласки осударскоє пришол, а осудар єго за причиною твоєю до ласки принял, паметаючи на милосердного бога. Тепер ми зо всім Вуйском Запорозким приятелями зостаєм, а на знак милости братерской лук, с которим сам їжджувал, вашей милости посилаєм і на потом братом тобі зостаю. При том, одпускаючи Марка с товариством, зичу абис в здравиї бил од господа.

Дат з Миргорода, дня 17 іюля року 1650.

Вашей милости зичливий приятел Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Адреса: Боярину і воєводі князю Семену Василевичу Прозоровскому, брату моему отдат.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські грамоти, 1650, спр. 36, арк. 2. Оригінал.

Там же, Малоросійські справи, 1650, спр. 2, арк. 23—25. Копія, з заголовком: «Список с листа з белоруского писма, каков лист писал в Путивль к боярину и воеводам, ко князю Семену Васильевичу Прозоровскому, запорожский гетман Богдан Хмельницкой, а ис Путивля тот лист к Москве прислан, в нынешнем во 158-году августа в 2 день».

ЦДІА УРСР у Києві, Особистий фонд Грушевського О. С., спр. 241, арк. 33—34. Копія з копії.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 418—419, № 306.

Воссоединение, т. II, стор. 374—375, № 162.

№ 107

1650, липня близько 26 (серпня 5). — Лист до турецького султана з повідомленням про відправку послів

Наяснейшей, милостивий, цисарю турецкий, наш велце милостивий, на долгие і незамержоне лета[1] доброго здоровя і счасливого над всякими пнованя вашей цесарской милости зичим, поклон і служби наши.

Лист от Бегдаш-аги[2] през Османа-аги 5 дня нам отдано, с которого листа ворочано, же ваша цесарская милость, пан наш милостивий, на нас слуг своїх...[3], велце сми[4] с того тішилися, всім Войском нашим Запорожским і велце просим вашей цесарской велможности, аби на нас, слуг своїх, бил ласкав, где же сми за всякое братерство і приязнь с ханом его милости, жеби сми готови всегда до услуг вашей цесарской велможности і против кождому неприятелю стоять. Также казаком заказали, чтоби в панства вашей цесарской милости не втаргнули, і всегда того остерегать будем, чтоби ни один неприятел не пришол і зла в панствах не чинил. Тераз в згоде застоять с татарами, один за один вмісте добиватца, дай боже так і на веки в приятстве хотіть всякому неприятелю, а з ласки вашей цесарской милости отдавать. До тих час писанєв наших не посилали, што нас недомоч така зашла, якоби лутче посли у вашей цесарской милости били, приязни нашей за все то с ханом его милостем розриват, чего не доказали. Тераз обачивши ми-

---

[1] У копії: цата.

[2] У копії: Бзегдаш-аги.

[3] Так у тексті; очевидно, щось пропущено.

[4] У копії: смы не.

лостивиї ласки вашей цесарской милости, послов наших до вашей цесарской милости з верним[1] поклоном посилаєм от всего Войска Запорожского, кди ж ми до конца до ласки звикли присяги своєй ломать і нас всегда зрожат... [2]. Єжели би яка от послов зрада била, іли от Москви, іли от венгров, іли от иних каких неприятелей, ми вашей цесарской милости ознаймуєм і с велможним ханом єго милости зноситсе во всем будем. Єжели би який неприятел што с послами царя московского мислил, всегда будем вашей цесарской милости, пообецуєм, яко зичливиї слуги вашей цесарской милости, же ани полем, ани морем не будем вступовати, ні один неприятел в панство турецкоє будет с пилности вступовати. А ми, на ласки вашей цесарской милости слуговат з жадними неприятелми своїми, не будем терпіть, жеби то все з ласки вашей цесарской милости также отслуговать готови ми. Єстьли би то что-колвек сторони справ военних било, зичливи, с ханом єго милости і вашей цесарской милости відомо чинит. Любо посли вашей цесарской милости придут, колко нашей забави, теди в дому нас не застал, тогда ми войска наше випрововали на услуге хана єго милости, за што ваша цесарская милость не рачте... [3]. О своєм всем тако Осман-ага, посол вашей цесарской милости, яко і наши послове вступоват ласково, на котороє просим, жеби послове без забави от вашей цесарской милости отправовани били. А ми завсегда слугами вашей цесарской милости готови, і тераз поклон наш ниский до ног вашей цесарской милости отдаєм [4].

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 7/5819, арк. 207—209. Копія, з заголовком: «Список с листа, каков послан от гетмана к турецкому царю».
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 224/97, т. I, арк. 222—225. Копія з копії.
Опубліковано: Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 354.
Воссоединение, т. II, стор. 438.

№ 108

1650, липня 31 (серпня 10). Ірклiїв. — Наказ ніжинському полковникові Прокопу Шумейку не перешкоджати шляхті повертатися до своїх маєтків

Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго королевской милости Запорозкого.

Пану Шумейкови, будучому полковникови ніжинскому, тим писанєм нашим ганим, іж не ведлуг ради і постановення нашого за

[1] У копії: берным.
[2] Так у копії; очевидно, щось пропущено.
[3] У копії: рачска; очевидно, щось пропущено.
[4] Лист без дати. Осман-ага був прийнятий Б. Хмельницьким 20 липня, а виїхав із Чигирина 26 липня (Міх., стор. 554—555). У цей час і був написаний лист.

Орськом виправует войска из черкаси, [а] приїхавши до полку Ніжинського неслушниє поступки ваши, чего сми і в раді не споминали, яко би я сам гетман мів казать зараз ляхов і урядников, шляхту так на Україні, яко і у Сіверу вибивать. Єстем казал, аби все товариство, яко звичай войсковий, на каждий час в ділах рицерских так в оружью, конех, живности готовими били, ажеби не били так от ляхов, яко ні откуль безпечними, а заривки жадної ні с ким не казалисмо чинить. Волно уже в миру і шляхті до своїх маетностей і староств приїзжать, а меновите о того єго милостивого пана Лаврентія Лисковского, посланного от єго милостивого пана краковского, яко гетмана великого коронного, пилновать напоминаем і сурово росказуєм, абисте так єму самому, яко і иншим жадної кривди і перешкоди в пожитках панских чинить не важилися, с чого би покой не мог бить разрушоний. Кождий нехай із свого ся тішить: козак нехай свого глядить і своїх волностей постерегает, а до тих, котори не суть приняти до реєстру нашого, аби дали покой, і в засівках, которие на ланах панских збоже літа военного позасівали, знявши збоже, тепер ниви поотдавали; а которие збоже по примирю сего літа на ланіх панских сіяли ярину, аби десятую копу дали; бо уже по примирю не годилося того чинить, досить би тішитися ласкою божиєю і войсковою, що до волностей своих принялисмо, ажеби только при своєм добром зостават, іначей абисте не чинили, под срогим каранєм войсковим. А ти, пане Шумейку, скоро сіє писаннє наше вас дойдет, аби заразом до нас, до Переяславля ставився, або где нас знайдеш. Пану богу вас при том поручаем.

Дан з Ірклія, дня 31 іюля 1650 року[1].

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

ЦДІАЛ, ф. 1030, оп. 1, спр. 1, арк. 7—8. Копія.
Опубліковано: Н. Стороженко, К истории землевладения в эпоху Богдана Хмельницкого, «Киевская старина», т. 22, липень, 1888, Документы, известия и заметки, стор. 12.

№ 109

1650, серпня 1 (11). Ірклїїв. — Наказ про призначення бужинського сотника Лук'яна Сухині ніжинським полковником.

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозским.

Паном сотником, атаманом і всему товариству нашому реєстровому Войска єго королевской милости Запорозского, полку ніжинского, доношу до відомости, іж уважавши ми заслуги і способность до завідованья тим полком пана Лукьяна Сухини, сотника бужинского, оному

---

[1] У копії дописані слова: Подлинный писан и подписан самого гетмана рукою тако.

полковництво ніжинскоє дали єсьмо. Теди абисте о том відаючи, оного всі за полковника своєго міли і послушни єму били, так яко на тоє належить, который за тим от нас суполную владзу маєт тим полком справовати, непослушних карати і вольностей товариства нашого постерегати, а подданих панских не укривати, і аби тамо жадная своєволя не била, водлуг особливого универсалу нашого пильне доглядати.

Писан в Ірклієві, дня 1 місяца августа року 1650.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії АН СРСР, Колекція актів Київської казенної палати, спр. 69/27. Оригінал, без підпису Богдана Хмельницького.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 85—86, № 26.

№ 110

1650, серпня 1 (11). Ірклїів. — Універсал про заборону чинити утиски ніжинським міщанам

Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго к. м-ти Запорозкого.

Паном полковником, сотником, атаманом, висилком вшеляким од нас в Сівер кождого часу висланим, до відомости подаємо, іж дошло нас відати, же розніє в справах войскових в тамтиє краї заєхавши в месте єго к. м-ти Ніжине незвичайніє в стаціях податки витягают і в напоях розниє утяженя і инниє ексцесси пополняют. Прето хочемо то по вас міти, хто би єно колвек по дате сего універсалу, от нас мешаном ніжинским даного, важилсе над слушност і звичай будучи висилкою і мимоїздом прикрост чинити, уряд меский зневажати і до шкоди убогих людей в Ніжине месте приводити, таковий кождий за однесенєм до нас, а слушним доводом о кождий виступок незвичайний сурове на горле каран будет, чего полковник наш тамошний ніжинский пилно постерегати маєт под срогим каранєм, што для лепшоє ваги при звиклой печати войсковой і с подписом руки нашоє сей універсал іним видат росказалем.

Дан в Ірклію, 1 августа 1650 року.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Іван Виговский, писар Войска Запорозкого, рукою власною.

На звороті: Жеби ніхто надзер не важился вимишляти і жеби особи майстратових безвинне не сміл зневажати.

Єго милости пана Богдана Хмельницкого, року 1650 августа.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії АН СРСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 13. Оригінал.

№ 111

1650, серпня 2 (12). Чигирин. — Наказ білоцерківському полковнику іти походом на Уманський шлях і в дорозі не чинити шкоди шляхті

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j-o królewskiej mości Zaporoskim.

Panu pułkownikowi białocerkiewskiemu [1] i wszystkiemu towarzystwu w pułku tamecznym. Jakośmy was ustnie i przez listy napominali, abyście byli w gotowości, jako do wojny należy, tak i teraz napominamy i przykazujemy, ażebyście, godziny nie odkładając, do jutra z orężem dobrym wychodzili, dniem i nocą spieszyli się na szlak Humański [2]. Nie trzeba się bawić za borosznem i w drodze zdobywać, tylko na konie siadajcie, gdyż trzęba, żebyśmy uprzedzili nieprzyjaciela, nie nas nieprzyjaciele nasi; bo w poniedziałek przed świętą przeczystą [3] wychodzę, a gdzie ja będę obracać się i wy tam ściągajcie się, a powtóre proszę i surowo rozkazuję, ażebyście tego lekce nie ważyli, zaraz na konia siadali. Panu bogu was zatym poruczam. A w tym proszę, jako braci, napominajcie jeden drugiego, aby idąc w tą drogę nigdzie w żadnym mieście, ani po horodom, tak ruskiej szlachcie, jako i Lachom, którzy w teraźniejszym czasie w naszych krajach znajdują się, żadnej krzywdy i słowa złego nie ważyli się. I każdy tam nabliżywszy się, zrozumiemy, co z tego ma być, tylko zmiłujcie się, co prędzej pośpieszajcie. I każdy pułkownik przy swoich uniwersałach napominajcie zarazem, aby według pisania mojego zachowali się, a też urzędnikom, którzy na nasze kraje pozjeżdżali, wspominajcie, żeby podczas... [4] wojska naszego na miejscach zostawali, żeby w drodze kogo iadajako nie spotkało. Skoro ten list uniwersalny do rąk przyniosą, zaraz od horoda do horoda odsyłajcie, gdyż jeśliby miał, kto chce, godzinę zadzierżeć, a nie posłać, tedy przestrzegam i to publicznie oświadczam, że takowy jako za nieposłusznego uznanym będzie, tak też według artykułów wojskowych dla przykładu i napomnienia drugich, aby w podobnymże razie wykraczać nie ważyli się, gardłem karany będzie. Co do wiadomości waszej podawszy i wszystko najsurowiej zaleciwszy, czekać na was będę.

Dan w Czehrynie [5], 2 dnia m-ca augusta roku pańskiego 1650.

Bohdan Chmielnicki, ręką własną.

---

[1] Михайло Громика.

[2] Уманський шлях — частина Чорного шляху, що проходив від Тарговиці на південь від Умані і далі на північний захід.

[3] У 1650 р. «свята пречиста» була 15 серпня. Понеділок перед «святою пречистою» припадав на 12 серпня.

[4] Пропущено якесь слово, можливо pochodu.

[5] Місце написання наказу зазначено помилково, бо 1 серпня 1650 р. Хмельницький перебував у Ірклієві, а 3 серпня — у Переяславі. В одному з цих двох міст і написаний наказ.

Публічна бібліотека Академії наук Української РСР, Відділ рукописів, І, № 13698—13716, стор. 15—16. Копія з перекладу з української мови з архіву Чарторийських у Кракові, Теки Нарушевича, т. 144, стор. 933—934, з заголовком: «List Chmielnickiego do pulku bialocerkiewskiego».

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман, з його королівської милості Військом Запорізьким.

Панові білоцерківському полковникові і всьому товариству тамтешнього полку. Ми вже вам наказували усно і в листах, щоб ви були напоготові, як належить на війні. А тепер нагадуємо і наказуємо, щоб ви, не зволікаючи, виступали завтра з доброю зброєю, і вдень, і вночі поспішали на Уманський шлях. Не треба затримуватися за борошном і здобувати його в дорозі, тільки сідайте на коней, бо ж ми повинні випередити ворога, а не він нас. В понеділок, перед святою пречистою, я також вирушаю, і куди я прибуду, туди і ви стягайтеся. Ще раз прошу і суворо наказую, щоб ви цей наказ не нехтували, а зараз же на коней сідали. Богові вас доручаю. При цьому прошу вас, як братів, нагадуйте один одному, щоб, ідучи в ту дорогу, ніде в жодному місці ані по містах, як руській шляхті, так і ляхам, які знаходяться тепер в наших краях, не наважилися заподіяти жодної кривди і промовити лихого слова. І кожний, наблизившись туди, зрозуміє, що з того має бути: тільки змилуйтесь, якнайшвидше поспішайте. І кожний полковник нехай нагадує одночасно своїми універсалами, щоб поводились згідно з моїми листами, а також урядникам, які з'їхалися у наші краї, нагадуйте, щоб під час пересування війська залишались на місцях, щоб з кимось у дорозі чого-небудь не трапилося. Як тільки цей універсал потрапить до ваших рук, зараз же з одного міста до іншого його відсилайте, бо застерігаю кожного, хто затримає його хоч на годину і не пошле, я публічно заявляю, що такий буде визнаний неслухняним, а також, згідно з військовими артикулами для прикладу нагадування іншим, щоб не наважувалися в подібних випадках грішити, буде покараний на горло. Довівши це до вашого відома і все якнайсуворіше доручивши, буду чекати вас.

Даний в Чигирині, 2 дня місяця серпня, року божого 1650.

Богдан Хмельницький, власною рукою.

№ 112

1650, серпня 3 (13). Переяслав. — Лист до бєлгородського воєводи Бориса Рєпніна-Оболенського з висловленням дружби та з пропозицією створити комісію для врегулювання торгових відносин

Наяснійшого великого господаря Яна Казимера, божиєю милостию короля полского і великого князя литовского, пруского і иних многих, єго королевского величества, Богдан Хмельницкий, гетман зо всім Войском єго королевской милости Запорозким, божиєю милостию великого господаря цара і великого князя Алексия Михайловича, всея Русиї самодержци і многих господарств господара і обладателя, єго царского величества, боярину і воеводи і наміснику ростовскому князю Борису Александровичу Репнину [1]-Оболенскому здравия зичим.

Яко з давних часов, так і тепер єго царскому величеству єстесмо

[1] У тексті: Распинину.

прихильними і не зичимо того, аби гнів який межи людми его царского величества і межи нашими заходив, же тут у нас купцов его царского величества забрано; не з нас початок стався, пан воевода осколский того причиною, бо он купцув наших вперед забрав. Аби теди все згодне сталося і любов межи людми православними била, нехай і ваши і инши купци на границци станут і все собі, счо в кого побрано поворочают з нагороженем шкод, хто счо шкодует. Рач теди ваша милост людей своїх россудних на границу зослати, а з нашої сторони повковник або сотник пограничний также стати мает і з обох сторон угледати мают, аби правдиво і без укривженя так[1] купци его царского величества, яко і наши били расправлени. Отдаюся при том с приязнею моею любве вашей милости пилно.

Писан в Переяславю, 1650 дня 3 авґуста.

Вашей милости всего добра зичливий приятел і служит рад, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его кор. милости Запорозкого.

Збоку дописано: О чом устне, так его царскому величеству, яко і вашей милости посланец Василей Струков доповіст, с которим об усем устне помелисмо.

Адреса: Боярину воеводи і намісникови ростовскому, князю Борису Александровичу Репнину-Оболенскому, пряителеви нашему отдат.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, спр. 38, арк. 2. Оригінал.
Там же, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1650, спр. 1а, ч. I, арк. 619—622. Переклад.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 1766. Копія.
Опубліковано: І. Крип'якевич, З козацької сфрагістики, ЗНТШ, т. 149, стор. 174—175.
Воссоединение, т. II, стор. 380—381, № 167.

№ 113

1650, серпня 9 (19). Мошни. — Наказ михайлівським сотникові та війтові про заборону будь-кому, крім ченців Київського Пустинного Микільського монастиря, перевозити човнами через Рось

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его кор. м. Запорозким.

Сотнику і вуйте михайловские. Ускаржалис нам чернці монастира Пустинского Киевского Никульского, іж їм кривду і церкви божой в вожению чолнами через Рось купцов і інших людей з возами і товари їх чините і чинит допущаете, а они здавна на то свой пором для пожитку церковного в Конончи мают. Прото приказуем вам, абисте бол-

[1] У тексті: тат.

шей не чинили кривди церкви божой так сами, яко і нікому чинит не допущали, і зараз закажите, аби ніхто не важился чолнами возит, опроч порома монастирского. За што упорних і непослушних сурово карайте, абисмо болшей скарги от черицов не міли, іначей не чинечи.

Дан з Мошен[1], дня 9 августа року 1650.

Богдан Хмельницкий, гетман, рукою власною.

Помітка: Універсал єго милости пана гетмана Войска Запорожского Богдана Хмельницкого року 1650, месяца августа 9 дня.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 219, арк. 16. Копія.

№ 114

1650, серпня 10 (20). Ірклїів. — Універсал ніжинському полковникові і старшині про припинення захоплень шляхетських маєтностей

Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

Пану полковнику неженскому и всем сотником и атаманом полку неженского извещаем, что дошло нас ведати, что великие бунты у вас и своя воля починаетца: паном шляхте, подстаростьям и урядом великие бесчестья чините, на них же грозитеся и похваляетеся и у крестьян панских силою отимаете мельницы откупные, [в] доходы панские вступ себе чините, а сверх того вольность себе сказываете. А так последним словом наказываем вам, чтоб есте того отстали и ведали о том, что покой подлинной с королем его милости и со всею Речью Посполитою а готовым быть против недруга короля его милости и Речи Посполитой, когда на услугу свою какая лучитца, взывает нас через послы свои. А хто б нибудь имел быти бунтовником и крестьян панских заступать, подымное до скарбы короля его милости, чтобы было выдано и чинш, сиреч доход годовой, паном возбраняти и доходы панские мельницы откупные дават, безчестья приказным никакова не чинить, таковый всякий жестоко горлом каран будет. А как Войско Запорожское короля его милости все против нынешняго съезду в Ирклию[2] его милости воеводы пана киевского и с ним постановенья во всех статьях зборовских чинити и исполнят имеет. О чем и до его королевские милости посылаемо, чтобы панове до своих маетностей приезжали и покой через то был утвержден. Тако же и вторицею прилежно и жестоко напоминаем, чтоб есте всяких бунтов и своеволи престали, ведая о том всякий таков по

[1] Місце написання наказу зазначено помилково, бо Хмельницький в цей час перебував у Ірклієві.

[2] У копії: в Аркмо.

звычаю войсковому горлом каран будет. А та грамота наша для лутчей веры печатью нашею войсковою ствердлена и подписью руки нашей.

Писан в Ирклию[1], августа 10 дня лета 1650[2].

Богдан Хмельницкой, гетман Войска его королевские милости Запорожского, рукою своею.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1650, спр. 1а, ч. 1, арк. 623—625. Копія з перекладу, з заголовком: «Список с списка с универсала гетмана запорожского».

№ 115

1650, серпня 28 (вересня 7). Ямпіль. — Універсал жителям Київського і Чернігівського воєводств та Житомирського староства з наказом не кривдити шляхту

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго к. м. Запорозким.

До ведомости доносимо тим писанєм нашим так старшим паном полковником, осавулом, сотником, яко і черни, товариству Войска єго кор. м. Запорозкого, і всему поспулству, за войском ідучим і назад поворочаючим, сурове владзою нашою гетманською приказуєм, абисте їх м. панов шляхте, в воєводстве Києвском, Черниговском і старостве Житомерском мешкаючим, жадное кривди найменшое не чинили і на здоровє їх не наступовали; подданиї зас і нереєстровиє паном своїм послушними, яко перед тим, повинни бити і жадних бунтов і своєволи не всчинати; а єсли би которие люб[3] с товариства нашого, люб с подданих кривду найменшую шляхте так релігії руской, яко і римской чинили і на здоровє їх наступовали, такових ми полковником києвскому і черниговскому сурове на горле карати позволяєм, до нас не отсилаючи; чого поменениє панове повковники пилно мают постерегати, жеби[4] бунти ниякиє не всчиналися, а бунтовников теж без фолкги на горле карати, а їх м. панове шляхта с подданими во всем ласкаве се обходити маєт.

Дат с Ямполя, дня двадцят осмого августу, року тисеча шестсот пятдесятого[5].

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

Іоан Виговский, писар войсковий.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Житомирський гродський суд, оп. 1, Актова книга 19, арк. 542—543зв. Копія, вписана в акт з таким початком і закінчен-

---

[1] У копії: в Аркмо.

[2] У копії дописані слова: А внизу написано.

[3] У копії: раб.

[4] У копії: же.

[5] У копії дописані слова: У того універсала слова — печат Войска єго королевской милости Запорозкого єст притиснения, а подпис руки єго милости пана гетмана и писарское тими слови.

ням: «Облята универсалу од его милости пана Богдана Хмельницкого, гетмана Войска его королевской милости Запорозкого в певной речи до їх милостей панов обивателов воеводства Киевского. Черниговского виданий. Року тисеча шестсот пятдесятого месяца сентебра двадцат второго дня.

Перед урядом і актами нинешними кгродскими житомерскими передо мною Даниелем Билским, наместником житомирским, становши очевисто шляхетний пан Ян Беневский для вписаня до книг нинешних кгродских житомирских подал пер облятам екстракт универсалу од его милости пана Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорозкого, до їх милостей панов обивателов воеводства Киевского і Черниговского в речи нижей в самом універсале інсерованой, которого подавши, просив, аби до книг принятий і записаний бил. А так я, уряд, оного приймаючи, читалем, который так се в собе писаний мает: Випис с книг гродских воеводства Киевского, року тисеча шестсот пятдесятого месяца сентебра четвертого дня. На вряде кгродском, в замку его королевской милости киевском, передо мною Остафием Виговским, наместником од ясновелможного его милостивого пана Адама з Брусилова Киселя, воеводи і енерала зем Киевских і носовского, винкгродского etc. старости персоналитер, становши шляхетний пан Константин Виговский, слуга прерсчоной ясновелможного его милости пана воеводи киевского, комисара корунного, іменем того же его милости для вписаня до книг нинешних подал пер облятам универсал его милости пана Богдана Хмельницкого, гетмана Войска его королевской милости Запорозкого, с печатю войсковою і с подписом руки того же его милости пана гетмана і писарское, їх милости паном обивателом воеводства Киевского, Черниговского і староства Житомирского о певной речи даний і служачий, который так се в себе мает...

Который же то универсал, за поданем вишоречоное особи, а за принятем моїм урадовим до книг кгродских киевских ест уписаний, с которих і тот випис под печатю кгродскою киевскою ест видан. Писан в Киеве. У того екстракту печат кгродская киевская ест притисненая і подпис руки тими слови: Корикговал Жоротовский. Который же то екстракт за поданем моїм урадовим до книг кгродских житомерских ест уписан».

Опубліковано: Памятники, вид. 2, т. I, стор. 573—575.
Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 512—514, № CCVI.

№ 116

1650, вересня 16 (26). Над Прутом. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про дружбу та мир з молдавським воєводою

Serenissime princeps Transilvaniae, domine, domine et amice colendissime.

Consultum est bonam valetudinem serenissimae vestrae celsitudinis, per legatos nostros invisere, tum etiam immutatum suum animum ad obsequia quaelibet serenissimae vestrae celsitudinis declarare. Per quos velit nos serenissima vestra celsitudo de solito suo benevolo animo certificare, et, si inimicus aliquis contigeret, nobis auxilium dare, nos vero, si necessitas exigit, inimicis serenissimae vestrae celsitudinis resistere, et quidcunque serenissima vestra celsitudo iuberet, pro honore et integritate serenissimae vestrae celsitudinis tentare parati sumus. Nobis etiam quid prodesse aut obesse posset, serenissima vestra celsitudo significet. Ulte-

riora legatis nostris oretenus serenissimae vestrae celsitudini declarare mandavimus, quibus fidem adhibeat. Prosperos interea serenissimae vestrae celsitudini successus intimo corde obsequia paratissima offerentes, exoptamus.

Datum de fluvio Prut, a—o 1650, mensis septembris d. 16.

Serenissimae vestrae celsitudinis faventissimi servi et ad obsequia parati. Bohdan Chmielnicky, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Specialia his punctis serenissimo principi declaranda:

Cum illustrissimo principi Moldaviae etsi res ad bellum devenerat modo vero haec ansa per reconciliationem est sublata et amicitia nostra invicem est constantissime roborata, itaque iam tutó serenissima vestra celsitudo omnes suas intentiones per ipsius terram perficere ad nos poterit et, avertat deus, in aliquo casu similiter ipse quam et nos amicissimos et paratissimos ad obsequia serenissimae vestrae celsitudinis nos declaramus.

Nos vero si inimicus aliquis, praecipue Poloni invadere veluerint, non velit nos serenissima vestra celsitudo relinquere, imo manum defensivam nobis porrigat. Siquidem illustrissimi principes Valachiae et Moldaviae, tum etiam, pro solita sua fraternitate, omnes Tartari nobiscum unum sentiunt et pro auxilio paratissimi, cum sint certi amicitiam nostram et fraternitatem esse summopere sibi necessariam, isti autem omnes et nobis instantibus et mediantibus serenissimae vestrae celsitudini animum amicissimum offerunt.

Desideriis nostris prona porrecta aure, serenissima vestra celsitudo legatos nostros, sine mora expedire velit, cum solito amore et humanitate petimus obnixe.

Bohdan Chmielnicky, hetman Wojska Zaporoskiego.

Угорський державний архів. Оригінал листа та копія заяви.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 11, арк. 1, 2. Фотокопія з оригіналу.
Опубліковано: Монумента Гунг., т. 23, стор. 38—39, № 26.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, пане, пане і вельмишановний друже.

Постановили ми дізнатися через наших послів про добре здоров'я вашої найяснішої високості, а також виявити свою незмінну прихильність до будь-яких послуг вашій найяснішій високості. Хай через них [послів] ваша найясніша високість зволить запевнити нас у своїй звичайній прихильності і дати нам допомогу, якщо трапиться який-небудь ворог. Ми ж, якщо виникне потреба дати відсіч ворогам вашої найяснішої високості, готові заради честі і безпеки вашої найяснішої високості зробити все, що ваша найясніша високість не наказала б. Хай ваша найясніша високість повідомляє нас також про те, що б могло стати у пригоді, а що зашкодити. Решту ж ми доручили нашим послам оголосити усно вашій найяснішій високості; хай їм буде дана віра. А втім, пропонуючи з глибини серця готові послуги, бажаємо вашій найяснішій високості щасливих успіхів.

Дано на ріці Прут, року 1650, місяця вересня дня 16.

Найяснішої вашої високості найприхильніші слуги і до послуг готові Богдан Хмельницький, гетьман з Військом Запорізьким.

Найяснішому князеві, зокрема, треба заявити такі пункти:

Хоч з найсвітлішим князем Молдавії справи доходили до війни, однак цю обставину усунуто перемир'ям і наша дружба взаємно і дуже непохитно зміцнилася. Отже ваша найясніша високість зможе уже безпечно виконувати всі свої наміри через його землю до нас. В будь-якому випадку — хай цей випадок відверне бог — і сам він [князь Молдавії] і ми заявляємо себе найприязнішими і цілком готовими до послуг вашій найяснішій високості.

Якщо ж який-небудь ворог, а особливо поляки, захоче напасти на нас, то хай ваша найясніша високість зволить не покидати нас, навпаки, нехай подасть нам руку захисту. Такої ж думки найсвітліші князі Валахії і Молдавії, а також, через своє звичайне братерство, всі татари; вони цілком готові прийти на допомогу, переконані в тому, що наша дружба і братерство їм у вищій мірі необхідні. Всі вони, при нашому наполяганні і посередництві, пропонують вашій найяснішій високості свою найбільшу приязнь.

Уклінно просимо, щоб, прихиливши ласкаве вухо до наших бажань, ваша найясніша високість зволила негайно вирядити наших послів із звичайною любов'ю і прихильністю.

Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 117

1650, вересня (18) 28. Ямпіль. — Лист до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з вимогою розпустити коронне військо

Lubo przez położenie obozu i ściągnienia wojska j. k. m. koronnego Wojsko j. k. m. Zaporoskie pokojem upewnione zostało, jednak nieraz j. k. m., p. n. miłościwy[1], listami obsyłając, pokojem upewniać i względem zamysłu swego świątobliwego nam w gotowość być rozkazuje, o czym szyroce z nami j. m. p. wojewoda kijowski[2] ustnie i listownie znosił się i wolą j. k. m., p. n. m., nam przekładał, czego my usilnie życzymy, aby zobopólnie siły na nieprzyjaciela ojczyźnie naszej obrócili się. Za to uniżenie w. m., n. m. p., dziękujemy, iż nas bezpieczeństwem według punktów postanowionych upewniać raczysz, wojsko też nasze według porządku swego zastanowione, żadnej naszej okazjej dawać nie będzie. A któryby znachodzili się mianowicie w tych krajach opryszki, w. m., mój m. p., swojej strony, a my swojej strony gromić rozkazaliśmy takich, jakoż pod bytność posłów w. m., n. m. p., jednych mężobójców na garle karano, a drugich łapać kazaliśmy, którym takaż nagroda będzie. To też w. m., m. p. oznajmujemy, że posłów od Wojska Zaporoskiego do Multan i Węgier wyprawiliśmy względem zamysłów świątobliwych j. k. m., z czym, da p. bóg powrócą, nie omieszkamy w. m., m. m. p., dać znać. A w. m., m. m. p. racz się z nami we wszystkim znosić, jakobyśmy mogli nalepi usłużyć j. k. m., a teraz w. m., m. m. p., racz wojsko koronne rozpuścić, jako i ja j. k. m. Wojsko Zaporoskie rospuścił, tym czasem, nim się okazja poda, niech od-

[1] Ян Казимир.
[2] Адам Кисіль.

poczną. A w dalszych rzeczach ustnie posłom w. m., m. p. referować szerzej zleciliśmy.

Data w Jampolu, 28 sptbris 1650.

Bohdan Chmielnicki, h. W. Z.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 2346, стор. 75—76. Копія, з заголовком: «Kopia listów od Chmielnickiego do j. m. p. krakowskiego przez p. Łowickiego».

Переклад

Хоч через утворення нового табору і відведення коронного війська й. к. м. Війську й. к. м. Запорізькому було забезпечено мир, однак й. к. м., наш милостивий пан, не раз своїми листами запевняв нас у мирі і наказував нам бути напоготові для виконання його святого задуму. Про це й. м. пан воєвода київський докладно, усно й письмово, повідомляв нас і волю й. к. м., п. н. м., нам передавав. І ми теж дуже бажаємо, щоб спільні сили повернути на ворога нашої вітчизни. Покірно дякуємо вашій й. м., п. н. м., за те, що нас зволив запевнити в безпеці, згідно з постановленими пунктами. Військо наше теж затримане в порядку, не буде давати приводу до суперечок. А які б знаходилися в тих краях огрішки в. м., м. м. п., з своєї сторони, а ми з своєї веліли таких громити. Так, і в присутності послів в. м., п. м. м., деяких вбивців скарано на горло, а інших ми звеліли ловити, і на них чекає така сама кара. Також повідомляємо в. м., м. м. п., що ми вирядили послів від Запорізького Війська до Мультан та до Угорщини в справі благочестивих задумів й. к. м. З чим вони, дасть бог, повернуться, — ми, не зволікаючи, повідомимо в. м., м. м. п., а в. м., м. м. п., зволь з нами в усьому порозумітися, як би нам найкраще служити й. к. м. А тепер в. м., м. м. п., зволь розпустити коронне військо, бо і я й. к. м. Військо Запорізьке розпустив, хай відпочине, поки прийде нагода. Про інше ми доручили послам в. м., м. п., усно докладніше розповісти.

Дано в Ямполі. 28 вересня 1650.

Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 118

1650, вересня 20 (30). Ямпіль. — Універсал полковникам про покарання селян, які повстали проти шляхти

Богдан Хмелницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким.

Ознаймуєм сим писанєм нашим, кому би о том ведати належало, так старшині і черні, товариству Войска єго королевской милости Запорозкого, яко теж мешчаном і селяном, подданим усим, в воєводстве киевским знайдуючимся. Дошла нас відомост, же некоторие своєволние под час теперешней, кгди войско наше до земли Волоскоє рушило, тиє меновите, которие до подданства належат, не будучи паном своїм послушними і зичливими і овшем неприятелми, много шляхти панов своїх потопили, позабивали, і тепер не устаючи в передсевзятю своїм, на здоровє панскоє наступают і послушними бити не хотят, але бунти і своєволю вчинают. Прото сим универсалом нашим позволяєм, іж єсли би

єшче таковиє своєволники знайдовалися, которие би на здорове панов своїх наступовали і послушними бити паном своїм не хотіли, жеби сами панове, веспол с полковниками нашими белоцерковским або києвским, сурово, би і на горле, карали; а тиє зас, которие кров невинную пролили і покой нарушили, горлового караня не уйдут, яко же і тут за тоє не одного на горло скарали єсмо.

Дат в Ямполю, дня двадцатого сентебра року 1650 [1].

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Житомирський гродський суд, актова книга 19, арк. 550—550 зв. Копія, вписана в акт з таким початком і закінченням: «Облята универсалу от гетмана Войска Запорозкого до їх милостей панов обивателов воєводства Києвского, писаний року тисяча шестсот пятдесятого, месяца октобра, третого дня. Перед урядом і актами нинешними кгродскими житомерскими, передо мною Марцином Карвовским, подстаростим житомярским, ставовши очевисто врожоний пан Стефан Висоцкий, слуга велможного єго милости пана Криштофа з Логойска Тишкевича, житомерского, нехворского старости, для вписания до книг нинешних кгродских житомерских подал пер облятам универсал од єго милости пана Богдана Хмелницкого, гетмана Войска Запорозкого с печатю войсковою і с подписом руки єго власноє, в речи нижей в том универсале описаной, до їх милостей панов обивателов воєводства Києвского в певной речи виданий, который так се в себе писмом руским писаний маєт... который же универсал за поданєм і очевистим признанєм вишменованоє особи, а за принятєм моїм урядовим, до книг єст уписаний».

Опубліковано: Памятники, т. II, відділ III, стор. 57—63, № 7.

Памятники, вид. 2, т. II, стор. 580—581, № 8.

Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 517—518, № 218.

№ 119

1650, вересня 23 (жовтня 3). Брацлав. — Наказ уманському полковнику допомогти польному гетьману Мартину Калиновському у збиранні данини

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозским.

Пане полковнику уманский [2]. Видечи ми з давних часов зичливого і тепер противко Войску нашему Запорозскому єго милости пана воєводу черніговского, гетмана полного коронного [3], а поневаж тепер пан бог припадок на єго допустил бил, же в неволю досталсе бил, з котороє любо уже вийшол, тилко немало окупу єсче зостал винен. Теди ми, паметаючи на єго приязнь, позволилисмо з подданих єго м. всіх также і єго м пана обузного корунного [4] з кождого подданного ведлуг можно-

[1] У копії дописані слова: У того універсалу при печати подпис руки тими слови.

[2] Йосип Глух.

[3] Мартин Калиновський.

[4] Самуїл Калиновський.

сти вибирати. А поневаж есче в Умансчизні не всюди повибирали, тепер слуги его м. для добраня остатка ідут, пилно теди жадаем, жебис в. м. во всем оним, о що тилко жадати будут, помочним бил і если би хто противялся, таковых в. м. сурово карай. Также сотника своего уманского Тимофея [Левко]вича їм придай в. м., жеби з ними їхал для вибираня того окупу, так в Черніговсчизне, яко і в Умансчизне, ещо і повторе жадаем вашей милости.

Дат з Браслава, дня 23 сентебра року 1650.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

Державний воеводський архів у Кракові, ф. Потоцьких, папка Підгорецьких, № 20, арк. 9—10. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1230, оп. 1, спр. 47, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

№ 120

1650, жовтень. — Лист до литовського польного гетьмана Януша Радзівілла про закінчення походу в Молдавію і з проханням допомогти у збереженні миру

Jaśnieoświecone miłościwe książe, miłościwy panie wojewodo wileński [1], nasz wielce miłościwy panie.

Jakośmy do w. ks. m. pisali, że wojska nie dla czego inszego ruszyliśmy, tylko ku woli hospodara j. m. wołoskiego [2], mego miłościwego pana, dając onemu w przypadku tym auxiliarem manum; tak za łaską boga wszechmogącego ten nieprzyjaciel pociechy nie odniósł, że hospodar j. m. na państwie, chwała bogu, bezpiecznie zostaje konfirmowany, a syn mój [3] i teraz jeszcze do woli hospodara j. m. przy boku jego zostaje, a jej mość hospodarowa dwie niedziele, jako z Kamieńca pojechała do ziemi Mołdawskiej. My też z wojskiem nazad powróciliśmy, nic o wojnie nie myśląc. Wysłaliśmy do j. królewskiej mości, pana naszego miłościwego, posłów naszych [4], prosząc o miłościwą łaskę. Prosimy wielce i w. ks. m., jakoby w ks. m. włożyć się mógł, a to żeby się krew chrześcijańska nie rozlewała i pokój stanął skuteczny, racz w tym w. ks. m. i dalszej pracy nie poniechać [5] i przyczynić się do j. k. m., a pana mego miłościwego, żeby nam miłościwą łaskę pańską i ojcowską pokazać... [6], abyśmy się po cudzych państwach nie rozchodzili, ale w wiernym poddaństwie pod miłościwemi skrzydłami najjaśniejszego majestatu j. k. m., pana naszego miłościwego... [7] i na postronnych nieprzyjaciół zobopólnie siły nasze w usłudze j. k.

[1] Мова йде про Януша Радзівілла. Віленським воеводою він став тільки у 1653 р.

[2] Василь Лупул.

[3] Тимофій Хмельницький.

[4] Мова йде про посольство чигиринського хорунжого Васька, направленого у Варшаву в жовтні 1650 р.

[5] Нерозбірливо, можливо pożałować.

[6] Мабуть, відсутнє слово raczył.

[7] Нерозбірливо, можливо zostawali.

m., pana naszego miłościwego i Rzeczypospolitej obrócili. Nie wątpiemy o lasce w. ks. m., której uniżone i powolne usługi nasze najpilniej oddajemy.

W. ks. m. we wszem powolni słudzy, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. k. m. Zaporoskim [1].

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Радзівіллів, відділ IV, папка 4, конверт 46, № 28. Копія, з заголовком: «Kopia listu Chmielnickiego do księcia j. m. hetmana».

Переклад

Ясноосвічений милостивий князю, милостивий пане віленський воєводо, нам вельми милостивий пане.

Як ми вже писали до в. кн. м., наше військо вирушило до Молдавії на бажання й. м. волоського господаря, мого милостивого пана, подаючи йому руку допомоги. Отже, з ласки всемогутнього бога, його ворог не здобув успіху, так що й. м. господар, слава богу, спокійно залишається панувати в державі, а син мій ще й тепер на бажання й. м. господаря лишається при ньому, а її м. господарева два тижні тому виїхала з Кам'янця до землі Молдавської. Ми теж з військом назад повернулися, зовсім про війну не думаючи. Ми послали до й. королівської милості, пана нашого милостивого, наших послів, прохаючи милостивої ласки. Дуже просимо і в. кн. м. спричинитися до того, щоб кров християнська не проливалася і справжній мир наступив. Зволь в. кн. м., не жаліючи сил своїх, заступитися за нас перед й. к. м., паном моїм милостивим, щоб зволив виявити до нас милостиву ласку панську і батьківську, щоб ми по чужих державах не розходилися, а у вірному підданстві під милостивими крилами найяснішої величності й. к. м., пана нашого милостивого, залишилися і, служачи й. к. м., панові нашому милостивому, й Речі Посполитій, на сторонніх ворогів спільні наші сили повернули. Не сумніваємося в ласці в. кн. м., якій низькі послуги свої якнайстаранніше віддаємо.

В. кн. м. у всьому покірні слуги Богдан Хмельницький, гетьман, з й. к. м. Військом Запорізьким.

№ 121

1650, листопада 1 (11). З Чигирина. — Лист до шляхти Волинського воєводства з вимогою скасувати унію і повернути православній церкві її маєтності

Jaśniewielmożni a mciwi panowie dygnitarze, książęta, urzędnicy ziemscy i wszyscy pp. obywatele województwa Wołyńskiego nam wielce mciwi panowie.

Kto był nie życzył, aby już też ta krwawa domowa wojna, którą nawiedził p. bóg ziemię naszą i za grzechy nasze, wzięła koniec, ażebyśmy wszyscy jednostajnie p. boga w pokoju chwalili i nieprzyjaciół pogranicznych nie cieszyli, Ja z mej strony biorę na świadectwo samego p. boga, a jaśnie wielmożnego j. mci p. wojewodę kijowskiego [2], jakom wiernie

[1] Місце і час написання листа не зазначені. Виходячи із згадки про закінчення молдавського походу і висилку послів до Яна Казимира можна вважати, що лист написаний у жовтні.

[2] Адам Кисіль.

chodził z j. mością około pokoju i zmieszane pospólstwo z wojskiem, już od wojska odłączone było, i bunty wszelakie uskromione były. Poddani do posłuszeństwa już przychodzili, owo zgoła już się była poczęła ziemia uspokajać i już miał każdy pan cieszyć się z majętności i pożytków swych. Jakoż po ostatnim zjeździe i bytności posła j. kr. mci do nas, j. m. p. starosty czerkaskiego[1], już wszystkie rzeczy brały swój koniec. Ale gdy nas doszła wiadomość o obozie polskim, musieliśmy tak znowu do kupy się gromadzić, za którym poruszeniem znowu wszytka Ukraina powstała i na niektórych miejscach od pospólstwa, a nie od kozaków, nastąpiły zabójstwa, mimo nasze surowe zakazy. My jednak zebrawszy się do kupy odprawiliśmy to, czego nasz związek z carem jego mcią krymskim potrzebował, a z jaśniewielmożnym p. j. m. p. krakowskim[2] przez posły swoje znieśliśmy się względem obozu i bezpieczeństwa naszego, a sami za listami majestatu najjaśniejszego króla j. mci i jaśniewielmożnego j. mci p. wojewody kijowskiego spokojny odwrót uczyniliśmy i zaraz i pospólstwo do poddaństwa pańskiego, aby powróciło, a wojsko regestrowe j. k. m. żeby w swej klubie zostawało, tego ostrzegaliśmy i ostrzegamy. Tych zaś, którzy podnieśli rękę na urzędy panów swych, albo na kogokolwiek, wszędzie bez wszelakiego miłosierdzia mieczem pokaraliśmy, i teraz karzemy za wiadomością tegoż jaśniewielmożnego komisarza j. m. p. wojewody kijowskiego, zaczym znowu za łaską bożą ziemia uciszy się. Tego by tylko potrzeba, żeby już więcej odpowiedzi i przegróżek nie było, ale że ustawiczne pochwałki nie ustają, tedy my musimy też w ostrożności naszej zostawać, nie puszczając się wszelakich posiłków, któreby nam skądkolwiek być mogły. Druga jeszcze większa przyczyna jest: mimo postanowione pod Zborowem punkta, sejmem nam stwierdzone od majestatu najjaśniejszego k. j. m., p. n. m., i wszytkiej Rzptey, wiara nasza prawosławna grecka, nie tylko nie jest cale uspokojona, ale w opresjej jeszcze większej zostaje, a dotąd ta kłótnia nie ustanie, pokąd Ruś, jako od wieku bywała, nie będzie. Dlatego domówiliśmy się tego pod Zborowem, że unia miała być zniesioną i nie chcieliśmy do niczego przystąpić, ażby zaraz tamże pod Zborowem wszystkie władyctwa oddane były, albo te punkta zborowskie z łaski k. j. m. żeby tamże zaraz przez k. j. m., p. n. m., i jaśniewielmożnych pp. senatorów poprzysiężone były. Jaśniewielmożny j. m. p. wojewoda kijowski uwiódł nas, żebyśmy pewni byli i kontentowali się króla j. m. p. naszego miłościwego przywilejami, a sejmowym stwierdzeniem, i my temu dufając na tym przestali. Co gdy się nie spełniło na sejmie, lubo stwierdzone punkta nasze, w tym nam winien j. m. p. wojewoda. A tak w tych obydwóch sprawach i wiary naszej starożytnej uspokojenia, i pewności pokoju do w. mciów naszych mciwych panów, jako pobliższych ognia tego, uciekamy się. Jedno żeby z dwojga już było, albo nam nie grozić, i cale pokój powagą majestatu najjaśniejszego k. j. m., p. n. m., postanowiony, takim sposobem nam obwarować, żeby już wszystkie cerk-

[1] Микола Кисіль.
[2] Микола Потоцький.

wie z władyctwami i dobrami tak w Koronie, jako i w Wielkim Księstwie Litewskim, tak w królewskich dobrach, jako i szlacheckich, według własnych funduszów ich oddane były, i te cerkwie, które na kościoły obrócone, i dobra pozabierane od cerkwi, wrócone były, i z nich unia zniesiona była, jako nam w punktach zborowskich jest obiecano; albo nas ludzi prostych więcej nie trzymając na obietnicy i w tych postrachach, ale żeśmy już niepotrzebni k. j. m., p. n., i Rzptej, objawić. A my bogu oświadczywszy wierność naszą i krzywdę naszą, przy niewinności naszej zostawać będziemy. Miła nam ziemia nasza ojczysta, ale wiara przyrodzona milsza być musi, za którą zawsze umieraliśmy ochotnie. A teraz doma gwałt się nam dzieje. My, nie daj tego boże, nikomu nie chcemy żadnego naruszyć bezprawia, własności tylko naszej ruskiej domawiamy się, z naszych cerkwi unia, która nigdy nie bywała, aby była zniesiona i żeby nam cerkwie nasze wszystkie i dobra cerkiewne, które jeszcze zostają w niewoli, oddane były narodowi ruskiemu prawosławnemu. A z ich mciów, kto chce i jako chce, niechaj wierzy, nam nic do tego, my się swego, nie cudzego upominamy. A panowie unitowie cudzego, co posiedli przez gwałt, żeby ustąpili, bo książęta i panowie zacni ruscy, przodkowie waszmościów, naszych mciwych panów, i przodkowie nasi, dobrzy mołojcy, dobrali się, wolności królów panów naszych i Rzptej i wiary świętej greckiej bronili, i gardła swe pokładli. Polskie a ruskie Wojska Zaporoskie stawały, a nie uniackie, o tych i słychać nie było. I teraz gdy te dwoje będzie, taż łaska boża będzie i postrach wszytkim nieprzyjacielom pogranicznym. Prosimy tedy usilnie waszmościów naszych mciwych panów w ostatnią desperacją nas nie przywodźcie, do której żal i opresja poniewala, ani nas do tego przymuszajcie, żebyśmy skądinąd pomocy szukali, czego po nas afektuje i jaśniewielmożny komisarz j. m. p. wojewoda kijowski, żebyśmy się ni do kogo nie udawali, i my by to pewnie uczynili, gdybyśmy mogli dufać bezpiecznie, że już doma bezpieczny pokój mieć możemy, i gdybyśmy widzieli doskonale wiarę naszą uspokojoną. Ale póki tego dwojga nie będzie, nie przywiedzie nas do tego nikt na świecie. Dlatego tedy uciekamy się do wmciów naszych mciwych panów, żebyście wmci nasi mciwi panowie przyczynili się do tego, aby wiara nasza doskonale uspokojona była i żeby bezpieczeństwo pokoju już statecznie obwarowano było, bo my, zgoła nie dufając, u każdego o przyjaźń starać się musimy, a przez to zguba tych krajów, w których i w. m. majętności swoje macie i my żyjemy. Oświadczamy się zatym panem bogiem, iż wiernego poddaństwa naszego k. j. m., p. n., dotrzymać gotowiśmy, gdy też nam prawa i wolności, wszytkiemu narodowi ruskiemu od królów polskich poprzysiężone i Wojsku Zaporoskiemu za ich krwawe zasługi nadane, dotrzymane będą. Zaczym pokój w ojczyźnie pożądany, z obu stron nienaruszenie zachowany zostając, tak króla, p. n. m., jako i wszytką Rzptą ucieszy. O czym my nic nie wątpiąc, całe dufamy, iż wm. nasi mciwi panowie, na teraźniejszym sejmiku, jako miłośnikowie ojczyzny, szczerze i życzliwie uradziwszy, ich mm. pp. posłom na sejm blisko przyszły w instrukcję podacie i poważnie zlecicie, aby o to się domawiali, jakoby posłowie nasi z czym pewnym z sejmu powrócili się. A my

doznawszy takiej chęci i łaski w. mciów naszych mciwych pp. na wszelaką usługę j. k. m. i wszytkiej Rzptej gotowi będąc, na ten czas posługi nasze rycerskie łasce w. mciów naszych mciwych panów oddajemy.

Z Czyhyryna, die 1 novembris anno d. 1650.

Waszmościów naszych mciwych panów we wszem powolni i życzliwi sludzy, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego k. mci Zaporoskim.

A o respons w. mciów naszych mciwych pp. przez tego posłańca naszego prosimy.

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Чарторийських, рук. 417, стор. 117—118. Копія.

Опубліковано: Z dziejów Ukrainy, стор. 543—545.

Переклад

Ясновельможні та милостиві панове сановники, князі, земські урядники і всі панове обивателі Волинського воєводства, нам вельми милостиві панове.

Хто не бажав би, щоб вже закінчилась ця кривава громадянська війна, яку господь бог послав на нашу землю, караючи нас за гріхи, щоб ми всі одностайно господа бога в мирі прославляли і прикордонних ворогів не радували. Я з свого боку беру в свідки самого господа бога та ясновельможного й. м. п. київського воєводу, що я вірно разом з й. м-тю клопотався про мир: і всі бунти придушив і посполитих, змішаних з військом, від війська відділив. Піддані приходили вже до послуху, і вся земля почала потроху втихомирюватися, і вже кожний пан міг радіти з маєтностей і пожитків своїх. Після останньої зустрічі з послом й. к. м. черкаським старостою та перебуванням його у нас все це вже закінчувалося. Але коли до нас дійшла звістка про польський табір, ми мусили знову збиратися докупи, а через цей рух знову вся Україна повстала, і в деяких місцях, незважаючи на наші суворі накази, посполиті, а не козаки, вчинили убивства. Однак ми, зібравшись докупи, виконали те, чого вимагав наш союз з й. м. кримським царем, а з ясновельможним п. й. м. краківським через наших послів зв'язалися в справі табору і нашої безпеки, а самі, згідно з листами величності найяснішого короля і й. м. п. київського воєводи, спокійно відступили, щоб і поспільство вернулося до панського послуху, а реєстрове військо й. к. м. перебувало в порядку, про що ми застерігали і застерігаємо. Тих же, які підняли руку на уряди своїх панів або на кого-небудь, всюди без ніякого милосердя мечем покарали і тепер караємо з відома того ж ясновельможного комісара, й. м. п. київського воєводи, і так знову з божої ласки земля втихомириться. Тільки треба, щоб більше вже нам не докоряли і не погрожували. А оскільки увесь час не припиняються нахваляння, ми також повинні бути обережними і не зрікатися будь-якої допомоги, хто б нам її не подав. Друга, ще важливіша причина: незважаючи на прийняті під Зборовом пункти, затверджені сеймом від величності короля й. м., п. н. м., і всієї Речі Посполитої, наша православна грецька віра не тільки повністю не умиротворена, але ще більше пригноблена. І ці чвари не припиняться доти, поки Русь не буде такою, якою вона була з давніх часів. Тому ми домовились під Зборовом, що унія повинна бути скасована, і не хотіли ні до чого приступати, аж поки нам зараз же там же під Зборовом не будуть віддані всі владицтва або ці зборівські пункти не будуть присягнуті королем й. м., п. н. м., та ясновельможними пп. сенаторами. Та ясновельможний й. м. п. київський воєвода облурив нас, умовивши нас, щоб ми задовольнилися привілеями короля й. м., п. н. м., та сеймовим затвердженням, і ми, вірячи йому, на це погодились. І коли цього не сталося на сеймі, хоч і були наші пункти затверджені, в тому винуватий й. м. п. воєвода. Отже, в цих обох справах — і умиротворення нашої старовинної віри і тривалості миру — ми вдаємося до в. м., н. м. панів, як найближчих до цього вогню. Одне з двох нехай вже буде: або щоб нам не погрожували і мир, встановлений владою величності найяснішого короля й. м., п. н. м., повністю зберегли, щоб і всі церкви з владицтвами і маєтностями, як в Короні, так і у Великому князівстві Литовському, як в королівських маєтностях, так і в шляхетських було повернено разом з їх власни-

ми фундаціями, і церкви, перетворені на костьоли, і маєтності, відібрані від церков, також було повернено і унію в них скасовано, як нам в зборівських пунктах обіцяно; або щоб нас, простих людей, більше не обманювали обіцянками і не лякали, а повідомили нам, що ми вже непотрібні королеві й. м., к. п., та Речі Посполитій. А ми, заявивши богу про нашу вірність і нашу кривду, залишимося невичуватими. Мила нам наша батьківська земля, але природжена віра мусить бути миліша, за неї ми завжди умирали охоче. Але тепер у нашій вітчизні над нами чинять насильство. Ми, не дай цього боже, не хочемо порушувати нічийого права, тільки вимагаємо нашої руської власності, щоб в наших церквах скасували унію, якої раніше ніколи не було, та щоб всі наші церкви і церковні маєтності, що залишаються ще в неволі, повернули руському православному народові. А з їх м. панів, хто хоче і як хоче, хай вірить: ми не чужого, а свого вимагаємо. А панове уніати повинні віддати те чуже, що насильно позабирали, бо знатні князі і пани руські, предки в. м., н. м. панів, та наші предки, добрі молойці, добуваючи вільності у королів наших панів і Речі Посполитої, обороняючи святу грецьку віру, віддали своє життя. Воювали польські та руські Запорізькі Війська, а не уніатські, про яких і слуху не було. І тепер, якщо ці дві умови здійсняться, то буде божа ласка і страх всім прикордонним ворогам. Тому наполегливо просимо в. м., н. м. панів, не доводьте нас до остаточного відчаю, до якого приневолюють нас кривди і пригноблення, ані не примушуйте нас десь у іншому місці шукати допомоги. Ясновельможний комісар, й. м. п. київський воєвода вимагає від нас, щоб ми ні до кого за допомогою не вдавалися; і ми напевно цього не зробили б, коли б могли безмежно вірити, що вже на батьківщині буде забезпечено мир та коли б наша віра була цілком умиротворена. Але поки ці умови не здійсняться, не приведе нас до цього ніхто на світі. Тому і вдаємось, до наших в-тей м. панів, щоб в. м., н. м. панове, спричинилися до того, щоб наша віра була повністю умиротворена та щоб безпека миру була достатньо зміцнена, бо ми, не довіряючи повністю, мусимо шукати приязнь у кожного, а через те гинуть ці країни, в яких і в. м. маєте свої маєтності і ми живемо. Отже, клянемося господом богом, що ми готові залишатись вірнопідданими нашого короля й. м., п. н., якщо також будуть додержані наші права і вільності, присягнуті польськими королями народові руському і надані Війську Запорізькому за його криваві заслуги. Так бажаний мир на батьківщині, непорушно збережений обома сторонами, порадує як короля, п. н. м., так і всю Річ Посполиту. Ми не сумніваємося і цілком віримо, що в. м., н. м. панове, як такі, що любите батьківщину, на нинішньому сеймику радитимете щиро і прихильно і своїм м. пп. послам накажете і запишите в інструкцію для наступного сейму, щоб про те домовилися, щоб наші посли з чимось певним з сейму повернулися. А ми, зазнавши такої прихильності і ласки в. м., н. м. панів, на всяку послугу й. к. м. і всій Речі Посполитій будемо готові, а тепер наші рицарські послуги віддаємо на ласку в. м., н. м. панів.

З Чигирина, дня 1 листопада року божого 1650.

В. м., н. м. панів, у всьому покірні і прихильні слуги Богдан Хмельницький, гетьман, з й. к. м. Військом Запорізьким.

Просимо в. м., н. м. панів, передати відповідь через цього нашого посланця.

№ 122

1650, листопада 11 (21). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з повідомленням про переговори з Арсенієм Сухановим та про заборону самозванцю Тимофію Анкундінову жити на Україні

Божею милостю великому государу цару і великому князю Алексію Михайловичу [п. т.] вашему царскому величеству Богдан Хмельницкий гетман Войска Запорозского і все Войско Запорозское низко челом бет-

Поворочаючи, отец Арсении строител Троєцкого Сергієва монастиря до господарства твоєго царского величества, по указу із листом од насветійшого патриархи ієрусалимского, который лист, яко од святителя, влячне принялисмо і розговорки устноє отца Арсения, строителя троєцкого, миле слухалисмо. А ведлуг договору отца Арсения так же і листу святійшого патриархи ієрусалимского отого Тимушку, который у нас зневажен худий і ледаякий чоловік, і приказалисмо, жеби того Тимушки нигде не приймано, із городов наших проч пошол, бо і святійший патриарха о безділи єго дал нам знати. О чом устне отец Арсений твоєму царскому величеству о том так безділнику Тимушце, яко о річах потребних і віре нашой православной пожитечних твоєму царскому величеству оповідит, рач ваше царскоє величество оному во всем віру дат і оному вірит. При том услуги наши найнижшиє твоєму царскому величеству отдаєм.

Дат с Чигирина, дня 11 ноябра року 1650.

Вашему царскому величеству во всем поволниє і зичливиє слуги, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Адреса: Божию милостю великому господару і великому князю Алексію Михайловичу [п. т.].

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Грецькі справи, 1649, спр. 22, арк. 65. Оригінал, арк. 66—68. Копія, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Русии, запорожской гетман Богдан Хмельницкой Троицкого Сергеева монастиря со строителем Арсеньем в нынешнем во 150 году декабря в 9 день».

Опубліковано: Христианское чтение, 1883, ч. II, стор. 733—734.
Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 199.
Воссоединение, т. II, стор. 464, № 190.

№ 123

1650, листопада 11 (21). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про доручення, дані назаретському митрополиту Гавриїлу

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии самодержци [п. т.] вашему царскому величеству Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское низко челом бьет.

Как есмы сперва во всем приятными слугами вашему царскому величеству были, так и ныне службу нашу прямую на всякий час объявляти готовы есми, хотя и мерски чинимся письмами нашими вашему царскому величеству [1], однако же челобитье наше приносим о смиренном

[1] У копії: великому.

Гавриле, милостию божиею архиепископе божия жилища Назарета и наместником всея Галилея, который, великия мучения для церкви сионския, матере нашия, терпя за веру християнскую убивается. Ныне до вашего царского величества, яко до царя и государя православного, едет, желаючи милостыни святыя, о котором просим вашего царского величества, изволь ваше царское величество пресветлые очи свои показать и милостиво, яко царь и государь християнский, оного принять. Тому ж преосвещенному отцу митрополиту назаретскому о делах добрых в вере нашей православной належачих, твоему царскому величеству потребных, словесно говорити поручили есмя, которому изволь, ваше царское величество, милостиво ухо преклонити и во всем верити, как нам самим, понеже он изустное научение от нас имеет. По сем униженые услуги наши твоему царскому величеству и поклон ниской отдаем.

Писан в Чигирине, 1650-го году ноября в 11 день [1].

Вашему царскому величеству во всем повольные и желательные слуги, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского [2].

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Грецькі справи, спр. 11, арк. 11—14. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Руси запорожской гетман Богдан Хмельницкой турские области города Назарета с митрополитом Гаврилом в нынешием во 159-м году декабря в 9 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. II, стор. 465, № 191.

№ 124

1650, листопада 18 (28). Чигирин. — Лист до бєлгородського воєводи Бориса Рєпніна-Оболенського про врегулювання спірних питань між російськими та українськими купцями

Наяснійшого і великого господаря Яна Казимера, божию милостю короля полского і великого князя литовского, руского, пруского і інших, єго королевского величества, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозского божию милостю великого господара, царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русиї самодержци і многих господарств господара і обладателя, єго царского величества бояринови, воєводе намісникови князю Борису Александровичу Репнину Оболевскому.

Писалес к нам, по указу єго царского величества, штоб ми купцом тим києвским казали на границу приїхат і ми до них писали, штоб они, сискавши тот забор, на границу припровадили так з нашоє сторо-

[1] У копії дописані слова: А внизу написано.

[2] У копії дописані слова: А на подписи у листа в государеве имянованье написано самодержци.

ни, яко і вашоє. А по договору з Василем Струковим міли на святую пречистую[1]росправу учинити. В тот час купец києвский по указу нашему неділ чтири ждал на граници, а з вашоє сторони жадноє відомости не било; тепер тому купцеви києвскому росказалисмо, жеби на границу їхал, а ви также своїм роскажіте, жеби їхали і там з собою згодилис і жеби нашим купцом все поворочано і шкоди нагорожено, а вашим также поворочано будет. А притом господу богу поручаєм.

Дат с Чигирина, дня 18 ноябра року 1650.

Адреса: Божию милостю великого господара цара і великого князя Алексія Михайловича, всея Русиї самодержци і многих господарств господара і обладателя, єго царского величества боярину, воєводе і намісникови ростовскому, князю Борису Александровичу Репнину-Оболевскому.

На арк. 329 помітка: Такову отписку и лист отдал думной дьяк Семен Заборовской декабря в 14 день, а велел ту отписку и лист беречь и в Посольский приказ не отсылат до тех мест, как он спросит.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Белгородський стіл, стовп. 298, арк. 329. Оригінал, без підпису.

Опубліковано: ЗНТШ, т. 149, стор. 175—176.

Воссоединение, т. II, стор. 467—468, № 193.

№ 125

1650, листопад. — Прохання Запорізького Війська до короля Яна Казимира та сенату

Suplika do najjaśniejszego majestatu j. k. mci i oświeconego senatu Rzptej od Wojska Zaporoskiego.

Zostawszy w. k. mć. p. n. mwy z woli bożej pomazańcem w Koronie Polskiej, onej pokoju i sprawiedliwości świętej życzyć raczysz, a nas Wojsko Zaporoskie clementia regia prosequi atque in sinu serenissimae dignitatis fovere dignaris, i my w tym oddając wierne poddaństwo nasze, nie wątpimy i wiernymi sługami zostajemy. Nie posyłamy teraz posłów naszych, tylko przez te petita, boćmy jako prostacy domówić się nie możemy, co z najlepszym było postanowieniu pokoju, o to prosimy, przez co żebyśmy majestatu w. k. mci i oświecony senat nie obrazili.

Najgruntowniejszy wszytkiej Rptej pokój w państwie w. k. mci, jeżeli j. m. ks. arcybiskup gnieźnieński[2], j. m. ks. arcybiskup lwowski[3],

---

[1] У 1650 р. пречиста припадала на 15 серпня.

[2] Матвій Лубенський.

[3] Тарновський.

j. m. ks. biskup krakowski [1], j. m. pan krakowski, hetman wielki koronny [2], książę j. m. Radziwiłł, hetman W. Ks. Litewskiego, j. m. p. wojewoda bracławski [3], j. m. p. starosta łomżyński [4], przysięgą [5] pokój wieczny między Rptą a Wojskiem Zaporoskim utwierdzą; a w zakład też prosimy jmci księcia Wiśniowieckiego, wojewodę ruskiego, który zamięszaniny nie życzy i łaskawie się z dawnych czasów z Wojskiem Zaporoskim i z poddanymi obchodzi; j. m. pana chorążego koronnego [6], który na swe starostwa przybywszy i przywileje starodawne na Czehryn dane nam przywiózł, aby tu rezydował; j. m. pana starostę białocerkiewskiego [7], j. m. pana obożnego koronnego [8], którzy na swych majętnościach rezydują i pokoju przestrzegać będą raczyli, — bez wojska i chorągwi, także i bez wielkich dworów i asystencyj, aby w zakładzie będąc, z nami się dobrze obchodzili, prosimy.

Unia, omnium malorum origo, która od dawnych czasów kłóci, prosimy w. k. mci, aby była penitus zniesiona, tak w Koronie Polskiej, jako i w W. Ks. Litewskim, a władyctwa wszytkie, katedry, cerkwie, lub na kościoły obrócone, lub na unią, i dobra wszytkie od przodków do władyctw, katedr i cerkiew antiquitus nadane, wrócone były, żeby już panowie unici subtelnościami i chytrościami swemi więcej tego nie odwłóczyli, i wiara nasza ucisków żadnych nie cierpiała.

Wolność nabożeństwa ruskiego, żeby według starożytności po miastach j. k. mci tak w Koronie Polskiej i W. Ks. Litewskim według ceremonii naszych odprawiano i nigdzie nie zabraniano.

Księża i panowie świeccy kościoła rzymskiego, duchownych wszelakich wiary naszej ruskiej do posłuszeństwa swego, tak w dobrach w. k. mci, jako i w dziedzicznych, nie powinni zniewalać, i od nich danin brać, ani z miejsc cerkwiowych dziesięciny. Unitowie, skoro po zniesieniu uniej w Koronie Polskiej i W. Ks. Litewskim, żeby władyctw, katedr, cerkwi i gruntów i dóbr zaraz ustąpili i nieunitom oddali; a ktoby był nieposłuszny, żeby w konstytucją vadium włożone i srogo takich karano, prosimy. I to wszytko aby było constitutione sublevatum.

Świeszczennicy wiary starożytnej ruskiej, żeby takie wolności mieli, jakie mają księża kościoła rzymskiego i pod żadne prawa świeckie nie podlegali; także żeby żołnierze stanowisk u nich nie odprawiali.

Iż niesłusznie j. m. ks. arcybiskup lwowski władzę sobie przywłaszczył, aby episkopa lwowskiego z upodobania promował, do czego przed-

---

[1] Ян Гембіцький.

[2] Микола Потоцький, краківський каштелян і коронний великий гетьман.

[3] Станіслав Лянцкоронський.

[4] Ієронім Радзейовський, ломжинський староста і коронний підканцлер.

[5] Слова j. m. p. starosta łomżyński у Міх. відсутні, замість них — j. m. p. podkanclerzy koronny.

[6] Олександр Конецпольський.

[7] Костянтин Любомирський.

[8] Самуїл Калиновський.

tym nie należał, i o to prosimy, aby konstytucją sejmową zniesiono było i więcej się j. m. ks. arcybiskup o to nie wtrącał[1].

Do katedry lwowskiej wieś Perehińsko[2] aby z łaski j. k. mci przywrócone było, a Kryłos[3] do kapituły halickiej żeby w ograniczeniu zostawały według przywileju księcia Lwa fundatora pierwszego, prosimy w. k. mci.

To też do uszu w. k. mci donosimy, że wielkie prześladowanie naród ruski cierpi od panów tak duchownych, jako i świeckich. Uniżenie prosimy, żeby pomsty żadnej nie czynili.

Jeślibyśmy z łaski w. k. mci i Rpltej otrzymali linią oddzieloną, prosimy o to w. k. mci, żeby i poza linią, tak duchowni nasi i Ruś przy wolnościach starożytnych zostawali, i żeby już od unitów przenagabania żadnego nie mieli: bo żadnym wiarom i w cudzych ziemiach uciski i prześladowania nie dzieją się, jako tu w ziemi naszej[4].

To też w. k. mci do uszu donosimy i wszytkiej Rzptej, że mamy wiadomości z różnych okolicznych ziem przyjaciół naszych, do których, czy za wiadomością w. k. mci, czyli też nie, posłano, aby w zgodzie z Koroną Polską zostawając, pomocy na kogoś dodawali[5].

Przytem w. k. mci, p. n. m. miłościwie prosimy, żebyś w. k. mć wszytko to nam przebaczyć raczył, gdyż to my w wierności poddaństwa naszego czynimy, ku lepszej usłudze w. k. mci; a nas wiernych poddanych swoich racz bronić od wszelakich nawalności, gdyż my ostrzegając głów swoich, muśimy przyjaciół zabiegać[6].

Bohdan Chmielnicki, [hetman] z Wojskiem Zaporoskim.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, Відділ рукописів, ф. Оссолінських, № 225, стор. 345—346. Копія.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1651, спр. 1а, ч. І, арк. 114—115, 118—119. Копія і переклад на російську мову.

Опубліковано: Міхаловський, стор. 593—595, № 202.

Переклад

Прохання до найяснішої величності й. кор. милості і світлого сенату Речі Посполитої від Війська Запорізького.

Ваша королівська милість, пан наш милостивий, ставши з волі божої помазанником Польської Корони, зволив бажати для неї миру і святої справедливості, а нас, Військо Запорізьке, наділити королівською ласкою і піклуватися про нього в лоні найяснішої достойності, і ми без сумніву віддаємо наше вірнопідданство і залишаємося вірними слугами. Не посилаємо тепер наших послів тільки через ці прохання, бо ж ми як простаки не можемо домовитися, що було б найкращим для встановлення миру, а тому просимо не думати, що ми цим хочемо образити величність вашої королівської милості і світлий сенат.

---

[1] Пункт про львівського арцибіскупа є тільки в копії ЦДАДА.
[2] У Міх. помилково: Peretyńsko.
[3] У Міх. помилково: Krelów.
[4] Міх.: jako w ziemi naszej; копія ЦДАДА: w wierze naszej.
[5] Треба розуміти: проти Запорізького Війська.
[6] Міх.: szukać, zabiegając złemu naszemu.

Найміцніший мир в усій Речі Посполитій, в державі вашої королівської милості, наступить в тому випадку, якщо підтвердять присягою вічний мир між Річчю Посполитою і Військом Запорізьким й. м. ксьондз архієпіскоп гнезненський, й. м. ксьондз архієпіскоп львівський, й. м. ксьондз єпіскоп краківський, й. м. пан краківський, великий гетьман коронний, князь й. м. Радзівілл, гетьман Великого князівства Литовського, й. м. п. воєвода брацлавський, й. м. п. староста ломжинський, а заложниками просимо й. м. князя Вишневецького, воєводу руського, який не бажає заколоту і здавна добре ставиться до Війська Запорізького і до підданих; й. м. п. коронного хорунжого, який прибув у свої староства і привіз стародавні привілеї, дані нам на Чигирин, щоб тут мати свою резиденцію; й. м. п. старосту білоцерківського, й. м. п. обозного коронного, які перебувають у своїх маєтках і зволять зберігати мир. Вони мають прибути без війська і корогов, а також без великих дворів і супроводу, і ми просимо, щоб вони, будучи заложниками, поводилися з нами добре.

Просимо скасувати унію, початок усякого лиха, через яку з давніх часів як у Польській Короні, так і у Великому князівстві Литовському виникає колотнеча, і повернути всі владицтва, кафедри, церкви, перетворені або в костьоли, або в унію, а також всі добра, надані здавна нашими предками владицтвам, кафедрам і церквам, щоб панове уніати своїми тонкощами й хитрощами більше розв'язання цього питання не зволікали і щоб наша віра не зазнавала ніякого утиску.

Просимо, щоб у містах його королівської милості, як у Польській Короні, так і у Великому князівстві Литовському, не заборонялося вільно відправляти руське богослуження, по-стародавньому, за нашим церемоніалом.

Ксьондзи і світські панове римського костьолу не повинні поневолювати до свого послуху нікого з духовенства нашої руської віри, як у маєтках вашої королівської милості, так і в спадкових маєтках, ані брати від них данини, ані десятини з церковних місць. Просимо, щоб зараз же після скасування унії в Польській Короні і Великому князівстві Литовському уніати грунти й добра владицтв, кафедр, церков віддали неуніатам. А тих, хто не виконає того, що записано в конституцію, а також щоб суворо карали. І щоб це все було затверджено конституцією.

Щоб священики стародавньої руської віри мали такі самі вільності, які мають ксьондзи римського костьолу, і не підлягали ніяким світським законам, щоб жовніри у них на постій не зупинялися.

Оскільки й. м. ксьондз львівський архієпіскоп безпідставно привласнив собі право призначати львівського єпіскопа, якого він раніше не мав, просимо, щоб це право було скасовано сеймовою конституцією і щоб й. м. ксьондз архієпіскоп більше в це не втручався.

Просимо в. к. м., щоб з ласки й. к. м. Перегінсько повернули львівській кафедрі, а Крилос за привілеєм князя Льва, засновника, щоб залишався в межах галицької капітули.

Доносимо також до ушей вашої королівської милості, що руський народ, як духовні, так і світські, зазнають великого гоніння від панів. Уклінно просимо, щоб пани їм не мстилися.

Якщо ми одержимо з ласки вашої королівської милості і Речі Посполитої відокремлену лінію, просимо вашу королівську милість про те, щоб і поза нею нашому духовенству і Русі залишили вільності і стародавні обряди і щоб вони не зазнавали від уніатів утисків, бо ніякі віросповідання і в чужих землях так не переслідуються і не пригноблюються, як на нашій землі.

Доносимо також до ушей вашої королівської милості і всієї Речі Посполитої, що маємо звістку з різних навколишніх земель від наших приятелів, до яких послано чи з відома вашої королівської милості, чи, може, ні, щоб, залишаючись у згоді і з Польською Короною, подавали проти когось допомогу.

При цьому уклінно просимо вашу королівську милість, милостивого пана, щоб в. к. м. зволила простити нам це все, бо ми робимо це все як вірнопіддані для кращої послуги вашій королівській милості, і нас, своїх вірнопідданих, зволила обороняти від усяких навал, бо ми, рятуючи наші голови і запобігаючи нашому лиху, мусимо шукати собі приятелів.

Богдан Хмельницький, [гетьман], з Військом Запорізьким.

№ 126

1650, грудня 1 (11). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського про врегулювання торгових відносин

Наяснійшого і великого господаря Яна Казимера, божию милостию короля полского і великого князя литовского і інних, єго королевского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозским, божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русиї самодержци і многих господарств государя, і обладателя, єго царского величества боярину і воеводе князю Семену Василевичу Прозоровскому.

Писал ти до нас за купцами путимлскими, же їх Васил Мезин, купец києвский, у Ромні загамовал і будто по нашом повеленню товари їх і животи побрал, что ми не веліли чинити, о чом тепер і до сотника роменского писалисмо, штоб казал вернути, одно купцеви києвскому казалисмо: упоминатись того, што у єго воєвода осколский побрал, которому купцеви давно воєвода осколский обецал бил поворочати все, што побрал, а ничого не вернул аж до тих час. А скоро воєвода осколский купцеви києвскому, што у єго власного побрал, вернет, теди і той купец все, што при собі задержит, оддаст.

Кгди ж, уховай боже, штоб ми міли який задор чинити з єго царским величеством і з вами, але якосмо з першого разу абецалисе по договору нашему з послами єго царского величества во всем зичливими бити, так і тепер естесмо неодмінними прителми єго царскому величеству і прямую службу нашу осведчати готовисмо.

А тепер вашу милост прошу, жебис ваша милост не міл за зле, і з нами по прятелску живучи, штоби нам било потребного, о всем ваша милост давай знат. А ми также єсли би, што било вам, будем ознаймоват. При том здравствуй, о господі.

Писан в Чигирині, дня 1-го декабря року 1650.

Адреса: Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича всея Русиї самодержца і інних многих государств господаря і обладателя єго царского величества боярину і воеводе Семену Василевичу Прозоровскому.

Помітка: Прислан ис Путивля в нынешнем во 159 году декабря в 9 день.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ. Зносини Росії з Польщею, 1650, спр. 1а, арк. 857. Оригінал; арк. 858—860. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал в Путивль к боярину и воеводе ко князю Семену Василевичу Прозоровскому ис Чигирина Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, а к Москве тот лист прислан в нынешнем во 159-м году декабря в 19 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. II, стор. 469, № 195.

№ 127

1650, грудня 1 (11). Чигирин. — Лист до яничарського аги з проханням, щоб султан наказав кримському ханові допомогти Запорізькому Війську

Титла[1]. Ясновельможный милостивый господине янычейский ага, мой многомилостивый господине и брате.

Добраго здоровья и счасливого в долгий век пребыванья вашей милости моему милостивому господину от господа бога желаем и поклон наш обыклой отдаем.

Выразумевши из листа цесаря его милости и из ыных листов от их милости до нас присланных, что в милости своей сохраняти изволяете, все то Войску своему Запорожскому объявил есмь, о чем и послы наши нам объявляли и о великом жалованье, которое ваша милость мой милостивый господин оным оказывал, объявлял, а ныне вельми просим вашей милости моего милостивого господина, чтоб изволил принесть за нас заступление свое до цесаря его милости, чтоб нас жалуя в непременной милости своей, до хана крымского изволил писать, чтоб пребываючи на веки в братстве с нами, как есми преж сего присягою укрепились на неприятеля, если бы каков наступал на нас с войсками своими, нам помагал, чиня вопче с нами на добрую славу цесаря его милости. Занеже есми добре сведомы измены лядцкой, оным не верим, не одинова убо и давных времен присягами и хитростми своими нас обманывали. Для того и послов наших не посылаем с послами ваших милостей наших милостивых господинов, что ожидаем подлинные ведомости с сейму, которой у ляхов ныне совершаетца. Немедляя, взявши ведомость подлинную, послов наших пошлем, и, что таково будет, объявим. А вашей милости моего милостивого господина прошу, чтоб еси указал, чтоб войска вашей милости моего милостивого господина наготове было. А о том прошу вашей милости моего милостивого господина, чтоб есте не прогневились, что послов наших не посылаем, лутче будет, когда с подлинною ведомостью до цесаря его милости невдолге пошлем. Ныне то вашей милости моему милостивому господину объявляю, что мы выправили послов до Москвы, чтоб морем ни полем не врывались в государство цесаря его милости. А когда если бы на меншую шкоду или обиду учинили, тогда мы таковых, как неприятелей, громити обещаемся: хто убо есть неприятелем цесаря его милости, то и наш. И уже то разумею, что есть ведомо вашей милости моему милостивому господину о укрепленьи приязни нашей з государем волоским, вельми прошу, чтоб еси ваша милость мой милостивый господин до него писал, чтоб уже тое приязнь непоколебимо додержал, а ляхом больши не приял, как преж сего, правдиво с нами живучи. А естьли бы також какие неприятели

---

[1] Так у копії.

несправедно на нас наносили пред цесарем его милостью и пред вашими милостями нашими милостивыми господами, прошу, чтоб таковым как цесар его милость, також и ваша милость мой милостивый господин не верили. Когда мы что уже единова рекли, никогда не пременим уже убо мы обеими руками за полу цесаря его милость взялися, пусть нас не отдаляет, от милости своей. И есть есми желательными слугами цесаря его милости. А если бы неприятель в скором ныне наступал на нас, изволь ваша милость, мой милостивый господине, в то вступиться, чтоб Ромадан-бей, как есмы просили, с войском своим нам помочи подавал. А о иных делах после цесаря его милости Асман-аге изустно наказали есмя говорить, которому изволь ваша милость мой милостивый господин, как мне самому верити. На то время жалованью вашей милости моего милостивого господина с повольностью братскою прилежно вручаюся.

Вашей милости моего милостивого господина желательный брат и слуга, Богдан Хмельницкой, гетман, с Войском Запорожским.

С Чигирина, декабря в 1 день лета 1650-го году.

Адреса: Ясновельможному яко мне многомилостивому господину и брату е. м. господину янчар-аге навышнему полковнику янычeнскому в земли и государстве Турском до рук е. м.

ЦДАДА. ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1651, кн. 80, арк. 357зв. — 362. Переклад, з заголовком: «Перевод с листа с польского письма, каков лист подали в ответе бояром литовские послы, в нынешнем 159-м году мая в 22 день. Список с листа, каков писал ис Чигырина 1650 году декабря в 1 день, а прислан до пристаница морского лета 1651, генваря в последний день».

№ 128

(1650, грудня 25) 1651, січня 4. Чигирин. — Лист до Яна Казимира з вимогою, щоб польські комісари прибули без будь-якої охорони та щоб православне духовенство було зрівняно у правах з католицьким

I

Наяснейшей милостывый король.

Велми нам писмо твоей королевской милости, государя нашего милостивого, добро учинило, что нам покой и совет, о чом мы хотели, на что верно службы наши твоей королевской милости государя нашего милостивого што чай видим, иж межевых судей на то твоя королевская милость, государь наш милостивый, изволить хочеш. И чтобы без великих зборов войска и без гордости пришли, много челом бьем, чтобы край наш нам на корм остался, а ми один у одного хлеб займаем. Та-

пер с его милостью ханом крымским ведомо чиним, что мы приятство вечное взяли. Хто жаден до воли божей, а будет хто похочет любов нашу разорить, и он не разорит, уповаем на вышнего. А твоей королевской милости, государю нашему милостивому, в службе верны будем и вашей милости господине не ложны. А на тот час о том с великим челобитеем своим перед ногами твоими королевской милости на земли падаем, чтобы вера наша православная во всем покойна была и духовные наши так же бы в воле были, что кримский и о чом нибуд мы ссылали на сейм до твоей королевской милости, с радостю и от тебе мы добра и милости ожидаем твоей королевской милости. А мы кров свою за здоровье твоей королевской милости, государя нашего милостивого, ради розливат и голов своих не щадим. Потом челом бьем в приятстве твоей королевской милости государя нашего милостивого.

Писан в Чигирине, 1651 г.

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорозским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1651. спр. 1а, ч. 1, арк. 109—112. Переклад з польської мови.

II

Durchleuchtigster, grossmächtigster könig und herr.

Uns hat höchlich erfrewet ew. kön. mtts schreiben, so uns den frieden verspricht, welchen wir sennlichst erwarttende, bey unserer schuldigen trewe gegen ew. kön. mtt unverrücket verharren. Undt weilln wir vernommen, dass mtt gesonnen commissarios zu diesem wercke abzuordnen, alss bitten wir unterthänigst, es geruhen ew. königl. mtt dieselben ungewaffneter handt ohne kriegsassistenz zu uns senden. Dass wir auff itzigem reichstage keine aus unsern mittel geschicket haben, ist nicht etwa aus anreitzung anderer, sondern weilln man uns so sehr geschrecket, und noch dato dergleichen rumoren, nicht sonder gefahr vergehen, geschehen. Auff ew. mtts königliches wordt aber uns verlassende, werben wir kein volck, haben auch gantz keine thätliche feintseligkeit im sinn, es wehre dan, dass wir auff ew. mtts befehl wieder irgend einen frembden feindt uns armiren müsten. Wann demnach die commision angeben wirdt, wollen ew. mtt nicht zugeben, dass einige völcker über die uns verschriebene grentze schreiten, oder die herrn commissarij deren mit sich bringen mögen. Weswegen wir abermals zum fleissigsten anhalten, sintemal unser landt sehr verarmet, und wir fast einer beym andern das brodt bettlen müssen.

Den tartrischen chan belangende, lassen wir ew. kön. mtt wissen, dass wir nunmehr in ewiger verbüntnüs mit ihm stehen, welches verhoffentlich keiner, ob er gleich wolte, wiedrumb trennen soll, uns hierinnen der hülffe gottes und ew. mtts gunst alss dero getrewe unterthanen versehende. Sonsten thun wir ew. mtt vor dismal einen demütigen fusfa[1], sie anflehende, damit wir ia in unserer religionssache allerdings befri

diget werden, und unsere geistlichen ebenmessiger freyheit, wie die römisch catholischen zu geniessen haben, auch in dem allen, worumb wir ew. kön. mtt suppliciret, keine fehlbitte thun mögen; verhaischende hinwiedrumb solche gnade mit williger auffopfferung unsers blutes vor die ehr. ew. mtts und einigen feind, er sey, wer er wolle, derselben abzudienen, stets verbleibende.

E. kön. mtts, unseres allergnädigsten königes und herren, williger diener und getreweste untesassen, Bohdan Chmielnitzki, fellt-obrister im nahmen dero königl. mtts Zaporowischen Armee.

Zu Czehryn, 4. Jan. 1651.

Шведський державний архів. Переклад з польської мови.
Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 43—44.

1651
РІК

№ 129

1651, січня 2 (12). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського з проханням не затримувати гінців, що відправляються у Москву

Божею милостю великого государа цара і великого князя Алексея Михайловича, всея Русиї самодержци і многих государств государа і обладателя, єго царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозским, князю Семену Василевичу воєводе путимлскому, здоровя доброго од господа бога зичим.

Маючи ми пильниє справи до єго царского величества, посилаєм гонцов своїх, пилно просим, жеби яко напрудшей гонци наши до єго царского величества для добрих дел і християнству всему православному пожитечних, і повторе теди просим, жеби без забави до єго царского величества гонци наши одсилани били. При том ласце се вашей милосці, яко найпилней оддаємо.

Дат в месте нашом Чигирине, дня 2 януария, 1651.

Адреса: Божею милостю великого государа цара і великого князя Алексея Михайловича, всея Русиї самодержци і многих государств государя і обладателя, єго царского величества, Семену Василевичу воєводе путимлскому.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські грамоти, спр. 40, арк. 1. Оригінал, без підпису.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. № 1767. Копія.

Опубліковано: Воссоединение, т. II, стор. 478, № 205.

№ 130

1651, січня 8 (18). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського про необхідність карати порушників спокою в прикордонних місцевостях

Божию милостю великого господара цара і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержци і многих господарств государа і обладателя, єго царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозского, боярину і воєводе путивскому князю Семену Василевичу Прозоровскому.

Не раз писалисмо до полковников порубежних, жеби справедливост з тих чинил, на которих бис показало, же з нашоє сторони якиє забойци знаходетсе, теди ми ведлуг договору, на горле кажем карати, і тепер писалисмо до полковника полтавского, жеби з тих забойцов справедливост учинено і всі животи, которие забрано, жеби поворочано. А ти, воєвода, пишеш к нам, жеби, ведлуг договору межи великими государами, покойно било. Ми ведлуг любви нашоє християнскоє вшелякую услугу нашу осведчилисмо і осведчаєм єго царскому величеству, а тих своєволних, так з вашоє, яко і з нашоє сторони треба карати, а з собою в любви і в милости жити.

Дат с Чигирина, дня 8 генвара року 1651.

Адреса: Божию милостию великого государа цара і великого князя Алексія Михайловича всея Русії самодержци і многих государств государа і обладателя єго царского величества боярину і воєводе путивскому. князю Семену Василевичу Прозоровскому.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1651, спр. 1а, арк. 67. Оригінал, без підпису; арк. 68—69. Переклад, з заголовком: «Перевод с листа з белоруского письма, каков писал в Путивль к боярину и воеводе, ко князю Семену Васильевичю Прозоровскому, из Чигирина [Войска] Запорожского гетман Богдан Хмельницкой, а к Москве тот лист прислан в нынешнем во 159-м году генваря в 28 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. II, стор. 478—479, № 206.

№ 131

1651, січня 11 (21). Чигирин. — Універсал про передачу Київському Богоявленському Братському монастирю села Мостище, що раніше належало київським домініканцям

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозским.

Поневаж всемогущою своєю рукою десною бог і створитель неба і землі сподобил мні неприятелей і гонителей всходной православной церкви, матки нашой, ляхов з України в Польщу далеко прогнати, старанє маю пильноє около благоліпія церквей божих і монастирев для

розмноженя хвали божой, а яко інним многим церквам і монастирам [1] для поправи і виживленя придавалем маєтности лятцкіє і млини, так монастиреві Богоявленскому Брацкому киевскому доминіканскиє маєтности, а особливе село, названноє Мостища, над річкою Ірпинем і над річкою Котором, зо всіми приналежними кгрунтами, полями, сіножатьми, борами, лісами і всіми млинами і пожитками подалем в владзу і спокойноє уживанє.

Дан в Чигиринє, 11-го дня іануарія року 1651 [2].

Богдан Хмельницкий, рука власная.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 220, арк. 43. Копія; № 594. Копія.

Там же, Збірка Київського університету, № 99, т. I, арк. 141. Копія.

Там же, I, № 15549, арк. 10. Згадка.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Київське повиття, 1686, кн. 10, арк. 90. Копія.

Там же, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1651, спр. 2. арк. 1. Копія; спр. 3, арк. 1. Копія.

Там же, ф. Малоросійська експедиція сенату, кн. 5/1732, арк. 44. Зміст.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 2. Копія.

Опубліковано: Памятники, т. II, відділ II, стор. 210—212, № 18.

Памятники, вид. 2, т. II, стор. 447—448, № 22.

Акты ЗР, т. V, стор. 86—87, № 28.

Акты ЮЗР, т. III, стор. 444—445, № 314.

№ 132

1651, січня 17 (27). — Лист до коронного підканцлера Ієроніма Радзейовського з подякою за прихильне ставлення до Запорізького Війська

Znaczny afekt w. m. pana ku mnie i Wojsku Zaporoskiemu uznawszy z obojga pisania, wielce wm. panu dziękujemy. Instancja wm. pana w zatrzymaniu pokoju, praw, swobód i wolności naszych wielce nam smakuje. Ta przychylność wm. pana, aby nam nieodmienną konfidencję, jaką u zeszłego ś. p. pana kanclerza koronnego [3] miewaliśmy, pomniała w dłuższy czas, wielce sobie życzymy; którą my powolnością wszelkich odsług nagradzać nie zaśpimy i, że się na niej nie zawiedziemy, cale

[1] У копіях, що зберігаються в ЦДАДА (Малоросійські справи, 1651, спр. 3, арк. 1) та в архіві Ленінградського відділення Інституту історії АН СРСР, слова «розмноженя хвали божой, а яко інним многим церквам і монастирам» відсутні.

[2] У деяких копіях універсал датований неправильно — 11 червня 1651 р.: в червні 1651 р. Богдан Хмельницький був у поході під Берестечком.

[3] Юрій Оссолінський.

konfidujemy. A na ten czas candor nasz zwykły i nieodmiennej życzliwości wm. panu zaleciwszy, wszystko towarzystwo zalecam wm. panu.

Z ... (27 stycznia 1651).

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Міхаловський, стор. 605.

Переклад

Дізнавшись з обох листів про велику прихильність в. м. пана до мене і Війська Запорізького, дуже в. м. пану дякуємо. Клопотання в. м. пана про збереження миру, прав, свободи і наших вільностей дуже нам до вподоби. Бажаємо, що ця прихильність в. м. пана довгий час нагадувала нам про постійне довір'я, яким ми користувались у покійного святої пам'яті пана коронного канцлера, а ми сподіваємося, що виправдаємо ваше довір'я і віддячимо за це все. А тепер все товариство доручає передати в. м. п. нашу приязнь і непорушну прихильність.

З . . . (27 січня 1651).

Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 133

1651, (січня 31) лютого 10. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя відносно мирної комісії

Jaśniewielmożny mści panie wojewodo kijowski, mój wielce miłościwy panie i bracie.

Wiemy i widzimy, że w. m. m. pan raczysz ubiegać się całemi siłami o pokój, żeby krew chrześcijańska więcej nie rozlewała się, co przez komisją, j. k. m. pan nasz miłościwy i Rzplta postanowić zezwolili; o której skorośmy z listu w. m. m. pana wzięli wiadomość, natychmiast posłańca do Hoszczy odprawiliśmy. Czemu tarde do w. m. m. m. pana przybywa, nie wiemy, to tylko wiemy i w. m. m. m. pan, wiedzieć raczysz, że ta komisja po gromnicach[1] być nie mogła, że nierychło nam dano znać, pułkownicy dla odległości miejsc tak prędko zjechać nie mogli, bez których trudno nam sam zjeżdżać i poczynać tę komisję. O maślanicy[2], da pan bóg, ruszymy się do Pawołoczy, gdzie jego m. p. starosta żytomirski[3] wotował i tam zaczniemy. A w. m., m. m. panu, że wojska od liniej odstąpili[4], dziękujemy i j. m. panu wojewodzie czernihowskiemu[5] podziękowaliśmy. A na wiosnę i sami odkładać komisjej nie myślimy, tylko żeby jako w najmniejszym konkursie ich m. panowie komisarze zjechać

[1] Громниці — католицьке свято 2 лютого н. ст.

[2] У 1651 р. масляна припадала на 19 лютого н. ст.

[3] Криштоф Тишкевич.

[4] Мова йде про західну границю території Запорізького Війська, встановлену Зборівською угодою 1649 р.

[5] Мартин Калиновський.

raczyli, wielce prosimy i przyjaźni zwykłej z powolnością naszą jako najpilniej w. m. m. m. panu oddajemy.

W Czehirynie, 10 feb. anno 1651.

W. m. m. m. pana, we wszem życzliwy brat i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska j. k. m. Zaporoskiego.

Piszesz w. m., m. m. pan, że tam różne wieści, i u nas także, któż się onym przeciwi, my onym nie wierzymy.

Бібліотека Пшездзецьких у Варшаві. Оригінал.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Баворовських, № 235, стор. 49—50. Копія.

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Неопубліковані листи Богдана Хмельницького 1650—1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 176—177.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане київський воєводо, мій вельми милостивий пане і брате.

Ми знаємо і бачимо, що в. м., м. пан, з усіх сил намагається встановити мир, щоб більше не лилась християнська кров, а також знаємо, що й. к. м., пан наш милостивий, і Річ Посполита зволили постановити скликати комісію. Дізнавшись про це з листа в. м., м. м. пана, ми негайно вирядили посланця в Гощу. Чому він до цього часу не прибув до в. м., м. м. пана, не знаємо. Знаємо тільки і в. м., м. м. пан, зволиш знати, що комісія не може відбутися після громниць, бо нам пізно про неї дали знати; полковники не могли так скоро з'їхатися через те, що перебували у віддалених місцях, а без них нам важко самим її починати. На масляну, дасть бог, вирушимо до Паволочі, як обіцяв його м. п. житомирський староста, і там комісію почнемо. А в. м., м. м. панові, дякуємо за те, що війська відступили від лінії, подякували ми і пану чернігівському воєводі. А до весни ми й самі не думаємо відкладати комісію, тільки дуже просимо, щоб м. пани комісари зволили з'їхатися в якнайменшому складі. Віддаємо якнайпокірніше в. м., м. м. пану, нашу вірну приязнь і послуги.

В Чигирині, 10 лютого 1651 року.

В. м., м. м. пану, у всьому щирий брат і слуга Богдан Хмельницький, гетьман й. к. м. Війська Запорізького.

Пишеш в. м., м. м. пане, що там у вас ходять різні чутки, і у нас також, хто ж їм буде заперечувати, але ми їм не віримо.

№ 134

1651, березня 1 (11). Корсунь. — Лист до семигородського князя Сигізмунда Ракоці з подякою за дружні почуття

Serenissime princeps. dne nobis et amice observandissime.

Plurimum quidem iucundavit nos serenissimus frater celsitudinis vestrae serenissimae, princeps Transilvaniae, internuntio suo litterisque ac benignitate, verum et ser. cel. vestra non minus beavit transmissione litterarum, quibus non intermortuam esse amicitiam nostram, mutuo partam amore, indubie intelleximus. Hanc vero erga nos permanendam, nec abolendam superos oramus devotissime, utque valeat ser. cel. vestra diutissime et pro nobis ad serenissimum principem in votis fiat inte-

cessor piissimus, postulamus avidissime et nostra studia recompensativa ser. cel. vestrae quam diligentissime commendamus.

Corsuni, 1 die martii anno domini 1651.

Ser. cel. v. ad omnia promptissimus, Bohdan Chmielnicky, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Адреса: Serenissimo Sigismundo Rakoci, principi partium regni Hungariae, d.. dno nobis observandissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 11, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Сіладі, т. 1, стор. 168.

Переклад

Найясніший князю, наш пане і вельмишановний друже.

Дуже втішив нас найясніший брат вашої найяснішої високості князь Трансільванії, передавши через посла свій лист і ласку. Однак і найясніша ваша високість не менше ощасливила [нас] пересилкою листа, з якого ми безсумнівно довідалися, що ваша дружба, породжена взаємною любов'ю, не згасла. Найвідданіше благаємо бога, щоб вона [дружба] тривала і не знищувалася; найжадібніше бажаємо, щоб ваша найясніша високість якнайдовше жила здорова і була найвірнішим нашим посередником у наших бажаннях до найяснішого князя.

Передаємо якнайретельніше нашу взаємну відданість вашій найяснішій високості.

В Корсуні, дня 1 березня року божого 1651.

Вашої найяснішої високості на все вельми готовий Богдан Хмельницький, гетьман з Військом Запорізьким.

Адреса: Найяснішому Сигізмундові Ракоці, князю частин Угорського королівства, панові, нашому вельмишановному панові.

№ 135

1651, березня 9 (19). Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича з висловленням дружби і запевненням, що татари не нападатимуть на російські землі

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии самодержцу [п. т.], государю и обладателю твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское низко челом бьем.

За такое милостивое твоего царского величества пожалованье я, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, полковники, писари и ясаулы, [с]отники, атаманы и все Войско Запорожское твоему царскому величеству, добродетелеви нашему, низко челом бьем. Так же и за грамоту твоею царскою величества, которою милостию нас пожалуешь, униженно челом бьем твоему царскому величеству.

Першее с посланцов наших, которые от твоего царского величества поворотили, вырозумели есмя премногую милость твоего царского величества, потом з грамот твоего царского величества, и болши радост-

кую милость взяли есмя з д[в]орянина твоего царского величества Лариона Дмитриевича Лопухина, который изустно говорил к нам по указу твоего царского величества и верил всему тому и видил, что твое царское величество милостивое нам оказал око и слово милостивое [нам] дал и жалованье великое царское прислал, за что мы твоему царскому величеству верною службою, яко цареви и государю православному, отслуговать готови есмы. Послов наших до твоего царского величества с низким поклоном ныне не шлем, имеем убо великие замешки, только просим, что б твое царское величество своего царского жалованья не пременил и неприятелем нашим не верил и нас боронил, яко надеемся, а хан крымский, будучи с нами в приязни и в совете, войскам своим закажет в твое царского величества государева ходить, о чем нас просил пространнее Ларион Дмитриевич Лопухин, дворянин и посол твоего царского величества; что есмы меже собою изустных розговоров имели о иноверцах и неприятелях наших и о иных делах твоему царскому величеству надобных, изустно повесть, которому твое царское величество во всем поверь, а нас, яко верных слуг своих, из милостивого жалованья своего царского не выпущай; а мы завсегда надеючися на твое милостивое жалованье, готовы будем по указу служить и не от приятелей остерегать. На тот час поволные и верные услуги наши в милостивое жалованье твоего царского величества, яко наприлежнее отдаем.

Писан в Белой Церкви, месяца марта 9 дня 1651 году [1].

Твоему царскому величеству во всем поволные и желательные слуги, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, рукою своею [2].

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 15/2826. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского с Ларионом Лопухиным в нынешнем во 159-м году апреля в 5 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 224, 97, т. І, арк. 5—7. Копія з копії.

№ 136

1651, березня 11 (21). Біла Церква. — Лист до боярина Бориса Морозова з проханням клопотатися перед царем про возз'єднання України з Росією

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича всеа Русии самодержца и многих государств государя и обладателя его царского величества великому ближнему бо-

[1] У копії дописані слова: А внизу написано.

[2] У копії дописані слова: А на подписи государево имянованье и титлы написано против того ж как в листу.

ярину казанскому наместнику Борису Ивановичю Морозову Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского с Войском Запорожским.

Имеючи мы ведомости розные, что ваша милость ближним великим бояриномъ есте у его царского величества, тогда прошение наше вносим до вашие милости, чтобы еси заступити за нас до его царского величества изволил, чтобы его царское величество нас из жалованья своего царского не выпущал, понеже мы становимся завсегда слугами его царскому величеству. Желаем того, чтобы он, яко православный християнский царь, на все земли государствовал. О всяком желании нашем пространнее изустно повесть посол боярин Ларион Дмитриевич Лопухин, прямый слуга его царского величества, который Ларион Дмитриевичь Лопухин нам изустно поведал, что твоя милость на нас... А при том услуги наши яко непрележнее вручаем жалованью вашие милости.

Дан в Белой Церкви, дня 11 марта 1651 г.[1]

Вашей милости всего добра желательные приятели и слуги Богдан Хмелницкий, гетман Войска Запорожского.

На звороті: 7159, перевод с письма запорожского гетмана Хмельницкого к боярину Борису Морозову.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1651, спр. 5, арк. 3—4. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского писма, каков писал к боярину к Борису Ивановичю Морозову Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, с Войском Запорожским, с Ларионом Лопухиным в нынешнем во 159-м году апреля в 6 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 446—447, № 316.

Воссоединение, т. III, стор. 21, № 11.

№ 137

1651, березня 19 (29). Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича про бажання возз'єднати Україну з Росією

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии самодержцу [п. т.] его царскому величеству Богдан Хмелницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское челом бьем.

По отправе Лариона Дмитриевича Лопухина до твоего царского величества, в скором часе пришол посланец твоего царского величества Василей подъячей с милостивым словом твоего царского величества з жалованьем, за которое жалованье твоему царскому величеству низко челом бьем и каждого часу по указу твоего царского величества яко государевы и цареви православному, служить готовы. А што твое царское величество чрез Василья, подъячего, расказал, все то, по указу твоего царского величества нам изустно говорил, которому мы во всем

[1] У копії дописані слова: А под тем написано.

верили ж, а указуючи явную истинную службу нашу твоему царскому величеству, как есмы взяли ведомости и листы, которыми ссори чинят противно твоего царского величества неприятели, списки с листов тех через Лариона Дмитриевича Лопухина твоему царскому величеству послали есмя, с которых твое царское величество вирозумеет о непреявности лятцкой, что против вечного договору не держатца и каждого часу неправду делают.(Мы, видечи милость твоего царского величества, просим, яко царя православного, чтобы нас из своей милости не выпущал и иноверцам больши не терпел, как мы перед тем желали, так и ныне твоему царскому величеству желаем, чтобы нам государем и царем был, на все земли царствовал.

О всем лучше вашему царскому величеству Ларион Дмитриевич Лопухин изустно повесть и Василий, подъячей, что изустно у нас слышал, изустно скажет, чему твое царское величество во всем вери, а потом, коли господь бог поможет, о всяких делах твоему царскому величеству дам знать. При том с униженными услугами нашими в милостивую ласку вашему царскому величеству, яко наприлежнее вручаем.

Дан в Белой Церкви, дня 19 марта 1651.

Вашему царскому величеству нашего милостивого государя во всем поволные и желательные слуги.

Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским рукою своею.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 15/2826. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков лист писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Запорожского Войска гетман Богдан Хмельницкой с подъячим с Васильем Старого в нынешнем в 159-м году апреля в 9 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 224/97, т. I, арк. 119—121. Копія з копії.

№ 138

1651, травня 9 (19). Табір під Зборовом. — Універсал про покарання тих, хто нападатиме на ченців Мгарського монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозским.

Ознаймуєм сим писанієм нашим кождому, кому би о том відать належало, меновите паном полковником, асавулом, сотником, атаманом і всему товариству Войска нашего Запорозского, іж оповедали нам і ознаймили от велебного господина ігумена монастира Мгарского, же нікоториє своєволники, запомневши боязни божой, великиє утиски і кривди монастиреві тамошнему і ченцом, в нем мешкаючим, чинят і їх зневажают, так до монастира приєжжаючи купами не для побожности християнской, але для лупезства, до монастира гвалтом[1] напираются.

[1] У копії замість «г» — латинське «g».

Прето міти хочем і владзею нашею гетманскою приказуєм, аби таких своєволников, которие би найменшую кривду містцу святому чинили і в пожитки, млини, поля, сеножати, належачиє до монастира, втручались, полкорник наш наказний вішал, стинал і ведлуг слушности карал. А єсли би їм фолкговал, а нас найменшая би міла скарга дойти, жеби се якая кривда діяла помененному монастиреві Мгарскому, теди сам за тоє от нас будет каранний.

Дан з табору з-под Зборова, дня 9 мая року 1651.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

Іоан Виговский, писар войсковий.

В. Модзалевский, К характеристике отношений между монахами Мгарского монастыря и лубенскими козаками в 1649—1661 гг., «Киевская старина». 1906, март—апрель, Документы, известия и заметки, стор. 66.

№ 139

1651, травня 15 (25). Табір під Зборовом. — Універсал про заборону порушувати землеволодіння Максаківського монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим кождому, кому о том відати належит. меновите паном полковником, асавулом, сотником, атаманом і всему товариству нашему Войска Запорозкого, за войском ідучим і назад поворочаючим, также іншим, по городах позосталим, іж ми видячи, же монастир Максаковский тепер фундуеться і єсче до своєй перфекциї не пришол, в чом не толко перешкод, але і перенагабаня от рожних мимоходов і шкод поносит, прото ж сурово приказуєм і владзою нашею гетманскою напоменаєм, аби помененому монастиреви жадноє кривди ні от кого не било, так в маєтках єго і наданях давних, селах і озерах, яко тиж і во всіх фундушах, жеби шкода не била чинена ні от кого, і особне, которие се там знайдуют при светом місцу, в покою вшеляком нехай зостают, намнейшего перенагабаня не маючи, кгди ж хто би важилсе яковую кривду учинит тому монастиреви і шкоду, над нашу волю, такового суворо карат будем і полковникови черниговскому, любо єго наказному, карат позволяєм, бо ми тот монастыр под оборону нашу взялисмо, под неотпусним каранєм войсковим приказуючи, аби в покою вшеляком і целости зоставал, што так, а не іначей міти хочем.

Дан в таборі спод Зборова, 15 мая, року 1651.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, спр. 62, арк. 1. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 225 (Збірка Київського університету, № 154). Копія.

№ 140

1651, травня 16 (26). Табір під Зборовом. — Універсал про «послушенство» холмських, ядутинських, пральничанських височанських, красноставських і максаківських селян Максаківському монастирю

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозским.

Ознаймуєм тим писанієм нашим кождому, кому о том відати належит, так старшині, яко і черні Войска Запорозского, іж принявши ми под протекцію і оборону нашу монастир Максаковский зо всею там знайдуючоюся братією, приказалисмо, аби до того ж монастира належали подданиї холмскиє, ядутинскиє, пралничанскиє, височанскиє, красноставскиє і максаковскиє, так яко здавна і тепер звиклоє послушенство отдавали, ни в чом не сопротивляючись сему писанію нашому, а который би противним бил, таковий кождий от нас, яко своєволник, каран будет, что і повторе так, а не іначей міти хочем.

Дан с табору спод Зборова, 16 мая 1651 году.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 231 (Збірка Київського університету, № 99, т. I), арк. 57. Копія.

Там же, № 255 (Збірка Київського університету, № 154). Копія.

Там же, № 57687 (Збірка Ол. Лазаревського, № 51), арк. 173—173 зв. Копія.

Там же, № 57488 (Збірка Ол. Лазаревського, № 49), арк. 151—151 зв. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Максаківський Спаський монастир, оп. I, спр. 76, арк. 5 зв. Копія.

Опубліковано: Ал. Лазаревский, Акты по истории землевладения в Малороссии, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. IV, відділ III, 1890, стор. 98.

Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка, стор. 597.

№ 141

1651, травня 24 (червня 3). Табір під Збаражем. — Універсал про заборону перешкоджати ченцям Межигірського монастиря у володінні харковецьким ставом та млином

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим, кому ведат належит, меновите полковникови переяславскому, люб наказному єго, также атаманови і іншой старшині, іж дошла нас відомост, што ставок харковецкий Михайло Іванович, купивши, дал на монастир Межигорский, где млинок собе отцеве межигорскиє, яко юж на церковном кгрунте будуют, і пере-

шкоду от нікоторих мают. Приказуєм сурово, аби при отцах зоставал, яко їм наданий, поменений ставок і перешкоджати їм ніхто не мает в уживаню его і в млинка будованю, кгди ж волно кождому своє добро яко власноє дат, дароват і лекговат, кому хотіти, хто би теди найменшую отцом межигорским кривду і шкоду, або перешкоду в том чинит важилсе, караний будет сурово і приплатит того сам, што так, а не іначей міти хочем.

Дан в таборі под Збаражом, 24 мая 1651 року.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

На звороті: Універсал черницом Межигорским на ставок харковецкий.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 3. Оригінал.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 86, № 27.

№ 142

1651, липня 7 (17). Під Білою Церквою. — Наказ білоцерківському, вінницькому, брацлавському, уманському та паволоцькому полковникам привести полки під Білу Церкву

Bohdan Chmielnicki, hetman, z Wojskiem Zaporoskim.

Panom pułkownikom białocerkiewskiemu, winnickiemu, bracławskiemu, humańskiemu i pawołockiemu zdrowia dobrego od hospoda boga mieć życzymy. Oznajmujemy w. m. m., iż poradziliśmy się z towarzystwem, żebyśmy nie odkładając do tygodnia, albo do dwóch niedziel, ale zaraz w gotowości byli i kupili się. Przetoż rozkazujemy, aby te pomienione pułki, tu pobliżu będące, do białocerkiewskiego pułkownika pod Białą Cerkiew, a ja z tamtymi pułkami pod Korsuniem będę kupić się teraz zaraz, bo potrzeba nam czułymi być, aby nas nieprzyjaciele nasi w domach naszych nie zastali. A od tego czasu, gdy wiadomości zasiągniecie, dniem i nocą dawajcie znać. My też, cokolwiek usłyszymy i poczujemy i poradzimy, będziem was uwiadomować. Tylko powtóre was napominamy, abyście się zaraz kupili i gotowymi byli Horda też już pogotowiu jest. Mamy nadzieję w bogu, że pociechy nieprzyjaciele nasi nie odniosą. Przy tym was panu bogu poruczamy.

Dan spod Białej Cerkwi, die 7 iulii roku 1651

Bohdan Chmielnicki, hetman, ręką własną.

Стація мікрофільмів наукових установ ім. Оссолінських у Вроцлаві, шифр 5656/II.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція фотокопій документів про визвольну війну українського народу (1648—1654 рр.) та про возз'єднання України з Росією, оп. 1, спр. 335, арк. 28. Фотокопія.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 526. Фотокопія з перекладу.

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

Панам білоцерківському, вінницькому, брацлавському, уманському і паволоцькому полковникам бажаємо від господа бога доброго здоров'я. Повідомляємо в. м. м., що, порадившись з товариством, ми вирішили, не відкладаючи ні на тиждень, ані на два, зараз же бути готовими і разом збиратися. Тому наказуємо, щоб ті полки, що знаходяться поблизу Білої Церкви, до білоцерківського полковника вирушали, а я полки збиратиму зараз же під Корсунем, бо треба нам бути пильними, щоб наші вороги не застали нас у наших домівках. Як тільки одержите цього листа, вдень чи вночі повідомляйте про те, що у вас діється. Ми також, як тільки про що почуємо і дізнаємося, порадившись, повідомлятимемо вас. Тільки вдруге вам наказуємо, щоб ви зараз же збирались і були готові. Орда також вже напоготові. Маємо в бозі надію, що наші вороги не матимуть успіхів. Затим доручаємо вас богу.

Даний з-під Білої Церкви, дня 7 липня 1651 року.

Богдан Хмельницький, гетьман, власною рукою.

№ 143

1651, серпня (12) 22. Табір на р. Узинь. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потоцького з пропозицією укласти перемир'я

Jaśniewielmożny mciwy panie krakowski, nasz wielce mciwy panie i dobrodzieju.

Widzi bóg, żeśmy dalszego krwie rozlania nie życzyli i łaską j. k. m., pana naszego młciwego [1], kontentowaliśmy się. Tylko że znowu ta zaczepka z obudwu stron stała się, która strona winniejsza, bóg sam niechaj sądzi. Nam pod miecz nachylać szyję trudno, musieliśmy się bronić. A na króla j. mci, p. n. mgo, rąk nie podejmowaliśmy, bo i pod Beresteczkiem, gdy wojsko nie uznało miłosierdzia j. k. mci, jako panu swemu ustępować musiało, i iść do domów swoich, życząc już dalszego pokoju. A że w. m. m. pan z wojskiem swojem następować raczysz, wiemy iż to nie na pokój, ale na większe krwie rozlanie zanosi się. Co iż totaliter nie z naszej dzieje się strony, bogiem wszechmogącym się świadczymy. Gdyż nie po jedenkroć w. m. p. z nami, ekspedycje odprawowali, tedy z obudwu stron musiała być szkoda nienagrodzona [2], i teraz, jeżeli w. m. mój m. p. ulitowania nie zażyjesz, każdy przy swojem ubóstwie umrzeć gotów i głowę położyć zechce, bo leda ptaszek gniazda swego, jako może, ochrania. A w tem jeszcze co większa, czego my krom boga samego wiedzięć nie możemy, co jest w ręku boskich, komu dekret dobry padnie? My jednak o w. mci naszym mciwym panu trzymamy, że użaliwszy się nad chrześcijaństwem, aby z obudwu stron więcej nie rozlewała się krew niewinna, świątobliwego pokoju życzyć będziesz raczył, którego i

---

[1] У Міх. слова pana naszego młciwego відсутні; додано із Бавор.

[2] Бавор.: odprawował w. m. i uznał, że nigdy bez znacznej z obu stron nie mogło być szkody.

my sobie wielce życzymy, i w. m. pana prosimy, abyś w. mć jako primas regni mądrą swoją radą w to potrafić raczył, żeby już potok krwawy był pohamowany, i do j. k. mci p. n. mgo intercesją za nami wniósł, aby nas przy wolnościach nadanych zachować raczył i ojcowskiego miłosierdzia nad poddanemi zażył. Niechajby już pożądany w królewstwie j. k. mci kwitnął pokój i siły zobopólne na usługę j. k. mci gotowe były. A czegobyś w. mć nasz m. p. po nas[1] potrzebował, racz w. mć nasz m. pan oznajmić, nie następując z wojskami; gdyż zrozumieliśmy, że w. mć nasz pan. jakoś w uniwersale swoim do Białej Cerkwie pisanym wyrazić raczył, nie życzysz już krwie rozlania. I my także z wojskami swemi nie będziemy się ruszać, ale oczekiwać będziemy na łaskawą deklaracją od w. m. pana, o której rozumiemy, że o poniedziałku mieć będziemy. O co i powtóre w. m. pana prosimy, a uznane dobrodziejstwo i łaskę dożywotnie naszemu mci panu odsługować powinni będziemy, której się natenczas z uniżonemi usługami naszemi pilno zalecamy.

Dan z taboru [z] Jawzienia, 22 augusti 1651[2].

W. m. pana we wszem powolni słudzy, Bohdan Chmielnicki i czerń wszystka j. k. mci Wojska Zaporoskiego.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Баворовських, № 235, стор. 84. Копія.

Там же, ф. Оссолінських, № 2286, арк. 198. Копія.

Опубліковано: Міхаловський, стор. 642—644, № 238.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане краківський, наш вельми милостивий пане і добродію.

Бачить бог, що ми не бажали дальшого кровопролиття і вдовольнялися ласкою й. к. м., нашого милостивого пана. Тільки знову так сталося, що виникла зачіпка з обох сторін. Котра сторона більш винна, нехай сам бог судить. Нам важко схиляти шию під меч, ми мусили оборонятися. А на й. м. короля, п. н. милостивого, ми не підносили рук, бо коли під Берестечком наше військо не зазнало милосердя й. к. м., то мусило (йому), як пану своєму, уступити і повертатися до своїх домів, бажаючи вже дальшого миру. А що в. м., м. пан, зі своїм військом зволили наступати, знаємо, що це приведе не до миру, а до ще більшого кровопролиття. Всемогутній бог свідком, що це все діється зовсім не з нашої вини. Бо ж не один раз в. м. п. був з нами в походах і знаєте, що обидві сторони несуть втрати, і тепер, якщо в. м., мій м. п., не виявив милосердя, кожний готовий вмерти при своїх злиднях і голову скласти, бо кожна пташка охороняє, як може, своє гніздо. А що найважливіше, крім самого бога, ніхто не може знати того, бо це в божих руках, кому дістанеться добрий декрет? Ми, однак, думаємо, що в. м., наш милостивий пан, змилосердившись над християнством, щоб з обох сторін не лилася більше невинна кров, бажатимеш святого миру, якого і ми дуже бажаємо, і в. м. пана просимо, щоб в. м. як перший в королівстві своєю мудрою радою зробив так, щоб вже був припинений кривавий потік, і клопотався перед й. к. м., п. н., щоб він зберіг надані нам вільності і виявив батьківське милосердя до підданих. Хай би вже процвітав мир, бажаний в королівстві й. к. м., і були готові спільні сили на послугу й. к. м. А чого б в. м., н. м. п., від нас потребував, зволь в. милість, наш м. пане, повідомити, не наступаючи з військами, бо ж ми зро-

[1] Слова po nas — додано із Бавор.

[2] Дату додано із Бавор.

зуміли, що в. милість наш пан, як зволив висловити в своєму універсалі, писаному до Білої Церкви, не бажаєш вже кровопролиття. І ми також із своїми військами не будемо виступати, а чекатимемо на ласкаву заяву в. м. пана, яку сподіваємося мати в понеділок. Про це вдруге просимо в. м. пана, зазнавши такого добродійства і ласки, до смерті відслуговуватимемо нашому панові, якому тепер з покірними нашими послугами ретельно віддаємось.

Даний з табору з Явзеня, 22 серпня 1651.

В. м. пана у всьому покірні слуги Богдан Хмельницький і все поспільство й. к. м. Війська Запорізького.

№ 144

1651, серпня (12) 22. Табір на р. Узинь. — Лист до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького відносно укладення перемир'я

Jaśniewielmożny miłościwy panie krakowski, nasz wielce miłościwy panie i dobrodzieju.

Nieodmiennymi w powolnościach naszych i całym posłuszeństwem przeciwko majestatowi j. k. mci, p. n. miłościwemu, i wszytkiej Rzeczypospolitej zawsze zostając, trzymaliśmy się paktów przez łaskę j. k. mci, p. n. m., nam pod Zborowem benigne konferowanych, i teraz trzymamy, ale się nam nie dosyć dzieje według onych wszytkich rzeczy. Najwyższy stwórca niechaj w to wejrzy, jednak wszytko to, cokolwiek już było, i stało się, majestatowi świętemu poleciwszy, upraszamy, abyś w. m., n. m. pan, wysokim swym pańskim rozsądkiem w to potrafiać raczył, aby z obudwu stron dalsze krwie rozlanię w państwie j. k. mci, p. n. m., nie działo się i postronny nieprzyjaciel aby się nie cieszył.

Racz w. m., n. m. pan, w to senatorską swą uwagą się włożyć i być przyczyną do j. k. m., p. n. m., aby nas ze wszytkim Wojskiem Zaporoskim z miłościwej łaski swej nie wypuszczał i przy wolnościach nam danych zachować raczył, i sam w. m., n. m. pan, jako najwyższy regimentarz wojsk koronnych w to racz potrafiać, aby dalszego krwie rozlania i spustoszenia nie przychodziło, i wojska swe w. m., n. m. pan, racz zatrzymywać. Czego my po w. m., n. m. pana, że to uczynisz z łaski swej, totaliter spodziewając się, od w. m., n. m. pana rezolucjej na miejscu czekać będziemy. Oddając siebie samych z najniższemi usługami naszymi, jako najpilniej miłościwej łasce w. m., n. m. pana.

Z taboru na Uzenicy, d. 22 augusti 1651.

W. m., naszego m. pana, we wszem powolni i uniżeni słudzy, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem wszytkim j. k. mci Zaporoskim.

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопруських станів, сигнатура 300, 29, № 135, арк. 400. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція фотокопій документів про визвольну війну українського народу (1648—1654 рр.) та про возз'єднання України з Росією, оп. 1, спр. 33, арк. 135. Фотокопія з копії.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане, краківський, наш вельми милостивий пане і добродію.

Будучи завжди послушними величності й. к. м., п. н. милостивого, і всій Речі Посполитій, ми як раніше, так і тепер додержуємося договору, милостиво укладеного з ласки й. к. м., п. м. м., під Зборовом. Але не все здійснюється згідно з цим договором. Нехай це розсудить найвищий творець. Однак, доручивши святій величності те, що вже сталося, просимо, щоб в. м., н. м. пан, зволив своїм високим розумом ласкаво зробити так, щоб не було дальшого кровопролиття з обох сторін в державі й. к. м., п. н. м., і щоб не радів сторонній ворог.

Зволь, в. м., м. н. пане, користуючись своєю сенаторською повагою, бути нашим посередником до й. к. м., п. н. м., і просити його, щоб він нас не залишив з усім Військом Запорізьким без своєї милостивої ласки і зволив зберегти всі надані нам вільності. І сам в. м., н. м. пан, як найвищий полководець коронних військ, зволь зробити так, щоб не було дальшого кровопролиття і спустошення, і зволь в. м., п. м. пане, затримати свої війська. Ми цілком сподіваємось, що в. м., м. пан, це зробить з ласки своєї, і на місці чекатимемо рішення в. м., м. пана. Якнайпокірніше найнижчими нашими послугами віддаємося на милостиву ласку в. м., н. м. пана.

З табору на Узениці, д. 22 серпня 1651.

В. м., нашого м. пана, у всьому слухняні і покірні слуги Богдан Хмельницький, гетьман, з усім й. к. м. Військом Запорізьким.

№ 145

1651, (серпня 23) вересня 2. З табору. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потоцького відносно перемир'я з польськими військами

Tak z powinności naszej nie mamy [1], gdy nas j. m. p. wojewoda kijowski ujedzie [2] do łaski w. m., n. m. pana, — tuszą nam o niej dobrze, — odzywamy się z naszemi usługami n. m. panu. Ukaż się w. m. p. ku nam sługom swoim łaskawym,-jakobyśmy przy dawnej łasce j. k. m., p. n. m., zachowani byli. Bogiem świadczymy, że rozlania krwie chrześcijańskiej nie życzymy i wszytkie teraz zamysły nasze, abyśmy przez wysłanych od w. m., n. m. pana, o których uwolnienie upraszamy, komisarzów, będąc o czym dobrym pocieszeni, szczęśliwego pokoju za szczęśliwym regimentem w. m., n. m. p., doczekali. Której się łasce miłościwej z uniżonemi posługami memi pilnie oddaję.

Z taboru, 2 7-bris.

Bohdan Chmielnicki z Wojskiem Zaporoskim.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Радзівіллів, відділ II, книга 18, арк. 90—91. Копія, з заголовком: «List Chmiela do j. m. p. krakowskiego».

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція фотокопій документів про визвольну війну українського народу (1648—1654 рр.) та про возз'єднання України з Росією, оп. 1, спр. 320, арк. 2—3. Фотокопія з копії.

---

[1] Так у рукопису, мабуть, повинно бути: mniemamy.

[2] Так у рукопису; мабуть, повинно бути: uwiedzie.

Переклад

Ми визнаємо за свій обов'язок просити й. м. п. київського воєводу, щоб він привів нас до ласки в. м., н. м. пана, на яку ми покладаємо велику надію, і пропонуємо свої послуги н. м. панові. Будь, в. м. п., ласкавим до нас, слуг своїх, щоб ми у давній ласці й. к. м., п. н. м., залишилися. Клянемося богом, що ми не бажаємо пролиття християнської крові і що тепер всі наші задуми спрямовані на те, щоб комісари, вислані в. м., п. м. паном, про звільнення яких ми просимо, порадували нас чим добрим та щоб ми дочекались щасливого миру за щасливого панування в. м. н. м. п., на милостиву ласку якого з покірними послугами покірно віддаюся.

З табору, 2 вересня.

Богдан Хмельницький з Військом Запорізьким.

№ 146

1651, вересня 8 (18). Біла Церква. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського з проханням якнайшвидше відправити гетьманських послів до царя

Божию милостю великого господара царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росиї самодержца і многих господарств господара і обладателя, его царского величества боярину і воєводе, князю Семену Василевичу Прозоровскому, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозским.

За так показаную ласку, которую нам і всему Войску Запорозскому показоват рачиш, велце в. м. дякуєм. Іжес послов наших, которие до его царского величества пошли, ласкаве принявши і корм їм давши, до его царского величества виправил, тоє тобі князю Семену Василевичу Прозоровскому, боярину і воєводє, всім добрим заділоват повинни будем. А тоє тепер в. м. ознаймуєм, іж при битности посланца твоего любосмо приняли примірє з гетманами корунними і Речю Посполитою, однак же ми так знаєм, же нам і вірі нашой православной не зичет ничого доброго і чаєм на господа бога і на ласку его царского величества, же кгди над церквами восточними ужалуетсе і над вірою нашею православною, теди они не однесут потіхи. А ми якосмо не раз приобецали бит зичливими его царскому величеству, і тепер счирими бит обецуємсе.

А просим жеби ти, боярин і воєвода князь Семен Василевич Прозоровский, причинилсе до его царского величества, жеби наши тиє посли, як найпрудшей повернулисе до нас, щоб ми, обачивши і вирозумівши милостивую ласку его царского величества, знову і других послов до его царского вел. вислали, скоро одно тиє посли наши прийдут. При том ласце се вашей милости з услугами нашими пилно полецаєм.

Дат з Білоє Церкви, 8-го сентеврия року 1651-го.

Вашей милости всего добра зичливий приятел і служит рад, Богдан Хмельницкий, гетман, з Войском Запорозким.

Адреса: Божию милостю великого господара цара і великого князя Алексія Михайловича, всея Росиї самодержца і многих господарств господара і обладателя, его царского величества боярину і воеводе, князю Семену Василевичу Прозоровскому.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські грамоти, 1651, спр. 42, арк. 1. Оригінал.

Там же, Зносини Росії з Польщею, 1651, спр. 16, арк. 372—374. Переклад[1], з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков лист писал в Путивль к боярину и воеводе ко князю Семену Васильевичу Прозоровскому Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкий, а тот лист прислан к Москве в нынешнем во 160-м году октября в 3 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 129, № 58; стор. 131—132, № 60.

№ 147

1651, вересень. Табір під Білою Церквою. — Лист до турецького султана Мухамеда з повідомленням про укладення миру з поляками та з проханням наказати ханові підтримувати дружбу з Запорізьким Військом

Wielki caru anadolski i wszystkiej Grecjej i inszych niezliczonych ziem, miast i zamków wladco, sołtanie Achmet[2].

Pokornie się klaniamy waszej carskiej miłości, jako wierni poddani, i głowy nasze pod nogi w. c. m. poddajemy. W tych dniach poddany waszej cesarskiej mci. Osman czaus, pospołu z posłami naszemi w dobrym zdrowiu do wojska naszego przybyli i list w. c. mci. jako się godzi, najprzystojniej przyjęlichmy. Obiecałeś nam był w. c. mć a pomoc chana krymskiego i inne wojska z Dobruckiej ziemie. ale my, nie chcąc próżnować, za pomocą boga najwyższego straszną bitwę mielichmy z Lachami, o czym w. c. mci[3] Osman czaus opowie, który we wszystkich bitwach obecny był i widział, co się tu działo. Ale iż się posilek tak z Krymu, jako i z Dobruckiej ziemie opóźnił, przyszło nam pokój zawrzeć z Lachami. Jednak w statecznej i nienaruszonej zdawna z chanem tatarskim przyjaźni zostajemy, którą przyjaźń aż do ostatniego kresu żywota naszego chcemy dotrzymywać, także też i w. c. mci wiernymi poddanymi[4], być chcemy. Nuradyn sołtan, będąc przy nas, we wszytkich potrzebach mężnie się stawił i godzien jest, aby za te odwagi swoje miał poszanowanie i słuszną przy powinnym podziękowaniu nagrodę, bo stanął przy nas, jako się dobremu godzi. I lubo z Lachami pokój zawarliśmy, jednakże Lachów w ręku trzymamy i za pogodną okazją wszytkich w moc w. c. mci

---

[1] Переклад помилково датований 20 вересня.

[2] Це помилка: султаном був Мухамед (1648—1687).

[3] У рукопису Коронного архіву додано: poddany w. c. mości.

[4] У рукопису Коронного архіву додано: i chanowi życzliwymi przyjaciólmi.

podbijemy[1]. Przeto pokornie prosimy[2], abyś znowu listy pisał do chana, żeby nam dotrzymał przyjaźni, którąchmy z nimi zrazu zawarli, i we wszytkich potrzebach naszych i przygodach na jedno słowo co prędzej na posiłek przybywał, ponieważ Lachowie, w pokoju zawziętym ubezpieczeni, za Dniepr się dla wczasów ich przeprowadzili, których pobiwszy, łacno ostatek pod moc w. c. m. zhołdować przymusimy[3]. A na ten czas pokłon nasz, jako wierni poddani oddajemy, prosząc pana boga, aby w. c. m. przy długim zdrowiu zwycięstwo nad każdym nieprzyjacielem dawał.

W obozie pod Białą Cerkwią 4 novembris[4].

W. c. mci wierny i niski poddany, Bohdan Chmielnicki z Wojskiem Zaporoskim.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція фотокопій документів про визвольну війну українського народу (1648—1654 рр.) та возз'єднання України з Росією, оп. 1, спр. 112, арк. 2—3. Фотокопія.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Коронний Варшавський архів. Козацькі справи, папка 42, спр. 27, № 6, 45. Копія.

Опубліковано: П. Н. Буцинский, О Богдане Хмельницком, стор. 126—127.

Переклад

Великий анатолійський царю і володарю всієї Греції та інших незліченних земель, міст і замків, султане Ахмете.

Покірно кланяємось вашій царській милості, як вірнопіддані, і схиляємо голови до ніг в. ц. м. Цими днями підданий вашої цісарської милості Осман-чаус разом з нашими послами прибув до нашого війська в доброму здоров'ї і привіз листа в. ц. м., якого ми, як годиться, найпристойніше прийняли. В. ц. м. обіцяв нам прислати на допомогу кримського хана та інші війська з Добруцької землі, але ми, не бажаючи марно витрачати час, з поміччю найвищого бога мали страшну битву з ляхами, про що розповість в. ц. м. Осман-чаус, який брав участь у всіх битвах і бачив, що тут діялося. Але тому, що підкріплення як з Криму, так і з Добруцької землі запізнилось, нам довелось укласти мир з ляхами. Однак залишаємося з татарським ханом у стійкій і віддавна непорушній приязні, якої хочемо додержатися до останньої хвилини нашого життя, як також хочемо бути вірнопідданими і в. ц. м. Нурадин-салтан, перебуваючи у нас, мужньо, як годиться доброму воїнові, поводився у всіх боях і гідний того, щоб за цю свою відвагу бути вшанованим і одержати справедливу нагороду разом із належною подякою. І хоч ми уклали мир з ляхами, однак тримаємо їх у руках і при нагоді підкоримо їх усіх владі в. ц. м. Тому покірно просимо, щоб ти знову писав листи до хана, щоб він зберіг приязнь, яку ми з ним установили, і якщо нам потрібно буде, на одне наше слово якнайшвидше прибув на підмогу, тому що ляхи, гарантовані укладеним миром, перейшли на відпочинок за Дніпро; побивши їх, легко примусимо решту віддатись під владу в. ц. м. А тепер віддаємо наш поклін, як вірнопіддані, і просимо пана бога, щоб дав в. ц. м. доброго здоров'я і забезпечив перемогу над кожним ворогом.

В таборі під Білою Церквою, 4 листопада.

В. ц. м. вірний і низький підданий Богдан Хмельницький з Військом Запорізьким.

---

[1] У копії Коронного архіву слова i za pogodną... podbijemy відсутні.

[2] У копії Коронного архіву додано: waszej carskiej mości.

[3] У копії Коронного архіву слова na jedno słowo... przymusimy відсутні; замість них додано: przy nas stawał, co i my onemu i waszej carskiej mości wiernymi będziemy.

[4] У копії Коронного архіву: W obozie pod Białą Cerkwią — september. Ця дата вірогідніша, бо в листопаді 1651 р. Хмельницького уже не було під Білою Церквою.

№ 148

1651, (вересня 29) жовтня 9. Корсунь. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потоцького про заходи для збереження миру між запорізьким та польським військами

Jaśniewielmożny mcwy panie krakowski, nasz wielce mciwy panie i dobrodzieju.

Przy ekspedycjej p. Machowskiego, do wm. mcw. pana, doszedł mię drugi list od w. m. mcw. pana, w którym raczysz w. m. mlciwy pan oznajmować mi, że na miejscu ich mci panów komisarzów wszystkich, j. m. pan wojewoda kijowski [1] dla dalszego ostrzegania pokoju w Bohusławiu zostawać ma i we wszystkiem z nami się znosić, czemu radziśmy bardzo. Tylko to nas zasmuciło, że w Carpkowie [2] czeladzi kilku j. m. pana Dąbrowskiego zabito, co w. m. mciwy pan wysokim rozsądkiem swoim uważyć możesz, że to mimo wiadomość naszę się stało. Rozkazałem jednak pułkownikowi kijowskiemu [3], aby tych excessivos przy bytności j. m. pana wojewody kijowskiego surowie bez miłosierdzia skarał. Bo ja ze wszystkich sił moich o to się starać będę, aby ten święty pokój jako najlepiej był zachowany, a zaraz dla lepszego uspokojenia swejwoli, za pierwszym zniesieniem się moim z j. m. p. wojewodą kijowskim, będę ordynował kilka osób z ramienia mego, aby zostając przy boku j. m. p. wojewody, swawolnych, nie odsyłając do mnie, ex nunc karał. A że sam w. m. pan nasz mciwy odjeżdżając, na miejscu swoim j. m. pana wojewodę czernihowskiego [4] zostawiać raczysz, prosimy tedy w. m. p. naszego mlciwego, aby j. m. p. wojewoda czernihowski, zostawając tam, według umowy naszej, z wojski, ludziom nie raczył kazać zrazu uprzykrzać się, bo lepiej pomału ugłaskawszy do dawnego zwykłego przywieść efektu. Pisaliśmy też do wszystkich pułkowników, aby ci, którzy należeli do czterdziestu tysięcy, żadnej nie czynili przeszkody, a ci, którzy chcą do regestru, aby zaraz ustępowali w województwo Kijowskie, do dóbr j. k. mci. Strony czółnów morskich, raczysz w. m. pan nasz mlcwy upominać: skoro tylko da pan bóg to nam uspokoić, koło tego poczniemy znosić się z w. m. mlcwym panem, bo są jeszcze i starodawne niedorobione czółny. Czaus [5], który był od cesarza ottomańskiego, ten już był odprawiony, jeszcze przed szczęśliwą konkluzją, z Białej Cerkwi. Jednakże racz w. m. pan nasz mcwy o tem wiedzieć, że ja biorąc się do świątobliwego pokoju szczerze, nic jeszcze takiego nie pisałem, coby majestat j. k. mci i Rzeczypospolitej urażać miało, ale takem go, jakoby z niszczym odprawił. Widzi bóg sumienie moje, że szczerze usługi nasze j. k. mci i Rzeczypospolitej oświadczać będziemy przeciwko każdemu nieprzyjacielowi. Racz mi w. m.

---

[1] Адам Кисіль.
[2] У Міх.: w Chartkowie; очевидно, обидва варіанти зіпсовані.
[3] Антін Жданович.
[4] Мартин Калиновський.
[5] Осман-чаус.

miłcwy pan konfidować, że jednostajnie starać się będziemy, gdy tylko nastąpi rozkazanie j. k. mci, abyśmy mogli na sławę dobrą Koronie Polskiej zarobić. Teraz posyłamy list do tej kupy swawolnej, aby rozeszła się, i jeżeli nie rozeszla się, kazałem ich jako swawolników gromić. Łasce się przy tym w. m. pana naszego młcwego z uniżonymi usługami mymi pilno zalecam.

W Korsuniu, 9 octobris 1651.

W. m. naszego mlcw. pana we wszem powolny sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Баворовських, № 235, стор. 88—89. Копія.

Там же, ф. Оссолінських, № 2286, арк. 206. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 13698—13716, стор. 31. Копія з тек Нарушевича, т. 145, стор. 349—351.

Опубліковано: Міхаловський, стор. 646—647, № 241.

Переклад

Ясновельможний, милостивий пане краківський, наш вельмимилостивий пане і добродію.

Під час відправки п. Маховського до в. м., м. п., до мене дійшов другий лист від в. м., м. п., в якому в. м., м. п., зволить повідомити, що для збереження дальшого миру в Богуславі замість усіх їх милостей панів комісарів залишається пан київський воєвода, який у всьому підтримуватиме зв'язок з нами, з чого ми дуже раді. Тільки нас засмутило те, що в Царпкові убили кількох чоловік з челяді й. м. пана Домбровського. В. м., м. п., може зважити своїм високим розумом, що це сталося без нашого відома. Однак я наказав київському полковникові, щоб він під час перебування його милості пана київського воєводи тих свавільників суворо, без милосердя, покарав. Бо я з усіх моїх сил старатимусь, щоб нам священний мир був збережений якнайкраще; а зараз для того, щоб легко було приборкати свавільників, я при першій моїй зустрічі з його милістю паном київським воєводою відправлю кілька осіб від себе, щоб залишилися при його милості, пану воєводі, та щоб він відтепер сам карав свавільників, не відсилаючи їх до мене. А що сам в. м. пан зволить, від'їжджаючи, залишити на своєму місці й. м. п. чернігівського воєводу, то просимо в. м., н. м. пана, щоб й. м. пан чернігівський воєвода, залишаючись там з військами, згідно з нашою умовою, не наказував людям відразу надокучати, бо краще, задобривши людей, поступово навести додавні звичні порядки. Ми писали також до всіх своїх полковників, щоб ті, хто належав до сорока тисяч, не робили перешкоди, а ті, хто хоче до реєстру, щоб зараз прямували в Київське воєводство, до дібр його королівської милості. В. м., п. н. м., зволить згадувати про морські човни: як тільки господь бог дасть нам все заспокоїти, почнемо домовлятися про них з в. м., м. п., бо є ще і стародавні недороблені човни. Чауша, який прибув від оттоманського царя, ми відправили ще перед щасливим замиренням в Білій Церкві. Однак звольте в. м., н. м. п., знати про те, що я, щиро борючись за священний мир, не писав нічого такого, що могло б образити величність його королівської милості і Речі Посполитої; так відправив його немов ні з чим. Бачить бог моє сумління, бо ми послуги його королівській милості і Речі Посполитій віддаватимемо проти кожного ворога. Зволь вірити мені, в. м., м. п., що як тільки надійде наказ його королівської милості, ми одностайно докладемо всіх зусиль до того, щоб заслужити добру славу Польської Корони. Тепер посилаємо листа до того свавільного загону з наказом усім розійтися, а якщо не розійдуться, будемо громити їх як свавільників. А втім покірно віддаюся з найнижчими послугами на ласку в. м., н. м. пана.

В Корсуні, 9 жовтня 1651.

В. м., н. м пана, у всьому покірний слуга Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 149

1651, жовтня (12) 22. Чигирин. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потоцького про заходи для забезпечення миру

Na obadwa listy w. m. m. m. pana, jeden przez j. m. p. Sławkowskiego, sługę w. m. m. m. pana, przysłany, decima quarta octobris pisany, responduję z szczeremi usługami moimi, raz jego królewskiej mości, panu memu miłościwemu, poprzysiężonemi, z powinną moją przeciw w. m. m. m. panu odzywam się powolnością. Obiecując to firmiter po sobie, iż w tym cokolwiek do zatrzymania pokoju należy, jako wierny poddany jego królewskiej mości nie ustanę i starać się zawsze będę, skoro tylko da bóg rewizji zaczętej koniec uczynić, która już w ukrainnych miastach zaczęła się, abym zarabiając na przysługę jego królewskiej mości ze wszystkim Wojskiem jego królewskiej mości Zaporoskim, mógł te ruiny Korony Polskiej, które za prowidencją boską stały się, zastawiając się przeciwko każdemu nieprzyjacielowi jego królewskiej mości piersiami swemi, kompensować. Ale że w. m., m. m. pan o tym, co do przestrogi ziemie jego królewskiej mości należy, do mnie pisać raczysz, jakoby nuradyn sułtan z ordami miał być tu w ziemi jego królewskiej mości pod Czarnym Lasem, o tym w. m. m. m. pan nie racz pomyślać, gdyż on jeszcze spod Perekopu, usłyszawszy o świętobliwej zgodzie naszej, zaraz ze wszystkimi wojskami nazad powrócił; a do tej ordy tak budziackiej, jako i inszej, którzy tu pobliżu koczowali, posyłałem posłańców moich, aby na dawne swoje ustępowała koczowiska, która zaraz poszła w głąb do ziemie swojej. Jeśliby co skąd przeciwnego Rzeczypospolitej było, nie omieszkam w. m., m. m. pana oznajmić, gdyż ja tu zostając na pograniczu, na wszystkie strony będę miał pilne oko. Luboby też chciał państwo jego królewskiej mości jaki nieprzyjaciel infestare, o czem tymi czasy wątpię, nie zechcę i ja próżnować, i z Wojskiem jego królewskiej mości Zaporoskim; jeśliby też pomocy od w. mci, m. m. pana potrzeba było, jako najprędzej w. mci, memu mościwemu panu dam znać; wzajem i ja na każde rozkazanie jego królewskiej mości p. m. m. i w. m. m. m. pana, ze wszystkim wojskiem jego królewskiej mości, przeciwko każdemu nieprzyjacielowi gotów jestem. Tylkoby dał pan bóg tę rewizję jako najprędzej skończyć, a nim się skończy, proszę uniżenie w. m. m. m. pana, aby chorągwie dalej w województwo Bracławskie na stanowiska nie szły, nim ten plebs uspokoimy, i tam, gdzie staną, żeby prostym ludziom nader nie uprzykrzali się. Ja według afekcji w. m. m. pana uniwersały j. mci panu Sławkowskiemu na starostwo w. m. m. m. czerkaskie dałem, w których poddanym posłuszeństwo wszelakie panu Sławkowskiemu przykazałem; także i na majętności j. m. p. Jaskólskiego i do pułkownika czerkaskiego pisałem, aby wszelkiej w starostwie tamtym postrzegał swejwoli. Rozumiem też o tym, iż w. m. m. m. panu Sławkowskiemu rozkazać raczył, żeby z poddanymi zrazu lente postępował, wiem, iż ich ugłaska. Nie mniej za to w. m. m. m. panu podziękuję, żeś w. m. m. m. pan osobną cedułą

swoją przestrzec mnie raczył, czego i ja sam przestrzegam, i jeśliby co tu takiego było, zaraz w. m. m. m. panu dam znać przez posłańców swoich; jakoż zawsze, skoro jakąkolwiek będę miał wiadomość, tejże godziny w. m. m. m. panu oznajmić gotówem, którego się łasce z uniżonemi usługami memi oddaję.

[Z Czeheryna, 22 octobris 1651][1].

Памятники, т. II, відділ III, стор. 148—155, № 16. З копії з заголовком: «List B. Chmielnickiego, n. w. z., do Mik. Potockiego, n. w. k., 22 8-bris z Czeheryna».

Памятники, вид. 2, т. II. стор. 604—606, № 18.

Переклад

На обидва листи в. м., м. м. пана, — один, присланий й. м. п. Славковським, слугою в. м., м. м. пана, написаний 14 жовтня, — відповідаю з моїми щирими послугами, віддавати які я заприсягнув його кор. милості моєму милостивому панові, та виявляю мою покірність по відношенню до в. м., м. м. пана. Обіцяю твердо від себе, що, як вірнопідданий його королівської милості, завжди старатимуся зберегти мир, і як тільки, дасть бог, закінчиться ця ревізія, яка вже почалася в українних містах, я і усе Військо Запорізьке його кор. м., роблячи послугу його королівській милості і компенсуючи руїну Польської Корони, яка сталася з божого провидіння, станемо своїми грудьми проти кожного ворога й. к. м. В. м., м. м. пан, зволиш до мене писати, що до безпеки землі його королівської милості, якій нібито загрожує нурадинсалтан, що перебуває з ордами в землі й. к. м. під Чорним Лісом. Про це в. м., м. м. пан, не думай, бо ж султан, почувши про нашу святу згоду, ще з-під Перекопу зараз же зі всіма військами повернувся назад. А щодо орди, як буджацької, так і іншої, яка тут поблизу кочувала, то я посилав до них своїх посланців з наказом, щоб вони відступили на давні свої кочовища, і вони зараз же пішли вглиб, до своєї землі. Якщо звідкись виникне загроза Речі Посполитій, то я не забарюсь повідомити в. м., м. м. пана, бо ж я, залишаючись тут на пограниччі, на всі сторони матиму пильне око. А якщо якийсь ворог захоче напасти на державу й. кор. м., в чому тепер сумніваюся, то й я з й. кор. м. Військом Запорізьким не байдикуватиму. Якщо потрібна буде допомога від в. м., м. м. пана, якнайшвидше дам знати моєму милостивому панові. Взаємно і я з усім військом його кор. милості готовий виконати кожний наказ й. кор. милості, п. м. м. і в. м., м. м. пана, і виступити проти кожного ворога. Тільки, щоб дав бог цю ревізію якнайшвидше закінчити, а поки скінчиться, прошу покірно в. м., м. м. пана, щоб військо не йшло далі в Брацлавське воєводство, поки ми не заспокоїмо черні, і де зупиниться, щоб надто не надокучало простим людям. На бажання в. м., м. пана, я дав універсали на в. м., м. м., Черкаське староство й. м. панові Славковському, в яких я наказав підданим віддавати всякі послуги панові Славковському. Також я писав до черкаського полковника про маєтності й. м. п. Яскульського, щоб він приборкував у тому старостві всяку сваволю. Я переконаний також в тому, що в. м., м. м. пан, панові Славковському зволив наказати, щоб спочатку поводився з підданими лагідно; знаю, що згодом він їх угамує. Не менше за те в. м., м. м. панові, дякую, що в. м., м. м. пан, окремим своїм листом зволив мене застерегти. Але і сам остерігаюся і, якщо тут щось трапиться, зараз же в. м., м. м. панові, дам знати через своїх послів; як завжди, як тільки яку-небудь матиму звістку, негайно повідомлю в. м., м. м. пана, на ласку якого віддаюся з покірними послугами.

[З Чигирина, 22 жовтня 1651].

---

[1] Дату доповнено із заголовка листа у копії.

№ 150

1651, кінець жовтня — початок листопада. З Чигирина. — Лист до Миколи Потоцького про збереження дружніх відносин

Jaśniewielmożny mci panie krakowski, nasz wielce miłościwy panie i dobrodzieju.

Zawziętą przyjaźń z wm. p. miło[1] nam kontynuować i na dalszy czas żadnymi nie rozrywać ani mieszać nieprzyjaźniami; jakoż staram się z Wojskiem Zaporoskim, aby w tym kandorze zostawała zawsze, w którym concepta i genita i miłość między nami zjednoczyła. Strony postanowienia i umiarkowania wm. p. toż rozumiemy, co i o nas, że chcemy dla ojczyzny miłej in vigore amicabili z wm. m. p. zostawać, aby pokój święty zakwitnął i rozkrzewił się. Z strony posła ottomańskiego oznajmuję, iż nas z tą przyjąznią powitał, którą mamy z hanem krymskim, wieczną nam ofiarując w każdych okazjach wyświadczyć onę, któremu my także wzajemnie ofiarowali na wszelką potrzebę i usługę. Na majętność wm. p. jakośmy uniwersały swe...[2], tak i teraz za nimi[3] już słudzy wm. p. wybierają powinność od poddanych, a czego nie dobrali, i to każemy powrócić. Tylko i powtóre życzymy sobie, abyśmy w nieodmiennej z wm. p. zostawali przyjaźni, której i na ten czas powolność naszę, jako najniżej zalecamy.

Z Czehryna, d. 2 iunii 1650 a-o[4].

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 25, арк. 4. Копія, з заголовком: «Kopia listu Chmielnickiego do jm. pana krakowskiego».

Переклад

Ясновельможний милостивий пане краківський, наш вельми милостивий пане і добродію.

Ми готові встановлену приязнь з в м. паном охоче продовжувати і надалі, а не розривати або розстроювати її ворогуванням; я з Військом Запорізьким прагну до того, щоб вона завжди залишалася в тому сяйві, в якому була почата і зароджена, та щоб любов'ю нас єднала. Щодо постанови і рішення в м. пана, ми розуміємо це так: бажаємо, щоб наша мила вітчизна перебувала у гарячій приязні з в м. паном, щоб святий мир розцвів і поширився. Відносно оттоманського посла повідомляю, що він нас поздоровив з цією приязню, яку ми маємо з кримським ханом, та запропонував показати нам її у всіх нагодах, а ми йому взаємно пропонували послуги на всяку потребу. На маєтність в м. пана ми дали були свої універсали і, користуючись ними, слуги в м. у підданих своїх збирають повинність, а чого не дібрали, це накажемо повернути. Тільки і вдруге бажаємо, щоб ми перебували у незмінній приязні з в. м. паном і доручаємо йому якнайпокірніше нашу прихильність.

З Чигирина, д. 2 червня 1650 р.

---

[1] У копії: miało.

[2] Мабуть, пропущено dali.

[3] У копії: za nim.

[4] Дата невірна. Із змісту листа видно, що він написаний в кінці жовтня або на початку листопада 1651 р. (див. док. № 148 і 149).

№ 151

1651, листопада 24 (грудня 4). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського з подякою за доброзичливість

Божію милостію великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержца і інних многих государств государя і обладателя, єго царского величества боярину і воєводі путивльскому, князю Семену Василієвичу Прозоровскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго королевскоє милости Запорозкого, поклон свой отдавши, доброго здоровя от господа бога жичит.

За показаную ласку послом нашим і вшелякую вигоду і за любов, ко нам показиваную, вашей милости велце дякуєм. Посли наши здорови за ласкою божею с потіхою прибили. А што ваша милость з дригайловских жилцов учинити рачил нашему козакови справедливость, тоє в поданих оказиях отвдячати винни будем.

А просим, рач, ваша милость, в пріязни своєй к нам не уставати і в дальший час, так же єсли би до нас міли посли от єго царского величества прибит, рач нам відомость преслат і в приязни звиклой нас ховат, которому поволность нашу залицаєм, яко напилней.

З Чигирина, 24-го ноеврія року от рождества христова 1651-го.

Вашей милости во всем поволний приятел, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Адреса: Божію милостію государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержца і інних многих государств государя і обладателя єго царского величества боярину і воєводі путивльскому, князю Семену Василієвичу Прозоровскому, пріятелеви нашему належит.

ЦДАДА. ф. Посольський приказ. Зносини Росії з Польщею, 1651. спр. 16, ч. II, арк. 485. Оригінал.

Там же, арк. 487—488. Копія, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков писал в Путивль к боярину и воеводе ко князю Семену Васильевичю Прозоровскому, Запорожской гетман Богдан Хмельницкой, а к Москве тот лист прислан ис Путивля в нынешнем во 160-м году декабря в 14 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 151—152, № 70.

№ 152

1651, листопада 24 (грудня 4). Чигирин. — Універсал військовій і міській старшині, що зобов'язує її надавати російським послам харчі. підводи та провідників

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким.

Ознаймуєм тим писанем нашим паном полковником, асавулом, сотником, атаманом і всему товариству нашему Войска єго кор[олевской]

м[илости] Запорозкого, так же войтом, бурмистром і вшелякоє кондиції людем доносим до відомости і приказуєм, іж єсли би посли от єго осударского величества до нас ішли, абисте їм живности для них і челяди, і коней і чого потреба будет, подвод, проводников давали і во всем людскость свою осведчалисе, ничего не чинечи под ласкою нашею і каранєм войсковим.

З Чигирина, 24-го дня місяца ноеврія року 1651-го.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1651, спр. 16, ч. II, арк. 486. Оригінал.

Там же, арк. 489. Копія, з заголовком: «Список з белоруского з друговo письма».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 152, № 71.

№ 153

1651, листопада 27 (грудня 7). Чигирин. — Лист до турецького султана Мухамеда з проханням подати військову допомогу

Najaśniejszy i niezwyciężony cesarzu panie, panie mój miłościwy.

Dawno się ja garnę z wiernością poddaństwa mego pod miłościwą łaskę i protekcją waszej cesarskiej mości, pana mego miłościwego, bo widzę, że to jest i samej woli boskiej, aby naród ruski wolny od niewolej polskiej zostawał. A że wszystka Grecja hołduje waszej carskiej [mości], panu memu miłościwemu, tegoż i wszystka Ruś co dzień życzy sobie, która jednej wiary z Grekami będąc i od nich swój początek mając, być mogła pod władzą waszej cesarskiej mości, pana mego miłościwego. Albowiem panowie nasi będąc kontenci z uciemiężenia i srogiego bezprawia, którego nad nami używali i nas pychą swoją wykorzenić chcieli, za co od boga pomstę i znaczną karę odnieśli, aleć i dalej taż plaga boska trwać nie poprzestaje, bo i teraz między sobą sami się mieszają i przeciwko panu własnemu powstają, zwłaszcza wielkopolacy rokosz podnieść chcą [1]. Do czego gdyby przyszło, bardzoby dobrze było jako chuci naszej, tak i intencjej waszej cesarskiej mości, pana mego miłościwego. Okazja nie może być lepsza do odebrania obiecanej ziemie waszej cesarskiej mści, panu memu miłościwemu. Upraszam także waszej cesarskiej mości, pana mego miłościwego, o posiłki wojskowe, żeby pogotowiu były, bo są bardzo potrzebne, jeżeliby do tego przyjść miało, na co się zaniosło. Jednak są najpewniejsze od chana jego mości tatarskiego, którem ja w tych wszystkich okazjach miewał i znaczną pomoc odnosił, przetoż upraszam waszej cesarskiej mości pana mego miłościwego, racz się w to włożyć wasza

---

[1] Мова йде про планований виступ польської шляхти проти Яна Казимира.

cesarska mość, aby chan jego mość z potęgą swoją, gdy tego czas i potrzeba będzie, chciał mi na sukurs przybywać albo wojskami swymi posiłkować, żebym tego dokazać mógł, jakom raz umyślił, i wiernym poddanym zostawać waszej cesarskiej mości, pana mego miłościwego, którego majestatowi pod nogi kladę wierność i życzliwość moję.

Datum [z Czeheryna, die 27 novembris 1651][1].

Waszej cesarskiej mości pana, pana mego miłościwego uniżony podnóżek, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 25-а, арк. 1—2. Копія, з заголовком: «Kopia listu Chmielnickiego do cezarza tureckiego de data z Czehryna, die 27 novembris 1651».

Переклад

Найясніший і непереможний пане цісарю, пане мій милостивий.

Я давно прагнув з вірністю свого підданства потрапити до милостивої ласки і під захист вашої цісарської милості, мого милостивого пана, бо бачу, що це є самою божою волею, щоб руський народ був вільний від польської неволі. А тому що вся Греція визнає владу вашої цісарської милості, мого милостивого пана, то і вся Русь, яка є однієї віри з греками і бере від них свій початок, хоче і могла б бути під владою вашої цісарської милості, мого милостивого пана. Бо ж наші пани, задоволені з гніту і суворого безправ'я, якого вони вживали по відношенню до нас, хотіли своєю пихою нас викоренити, за що від бога зазнали помсти і значного покарання. І далі ця божа кара триває бо і тепер між ними виникає колотнеча і вони повстають проти власного пана, особливо хочуть підняти повстання великополяки. Якби до цього дійшло, дуже добре було б як для здійснення нашого бажання, так і для наміру вашої цісарської милості, мого милостивого пана. Не може бути кращої нагоди для того, щоб відібрати у них землі, обіцяні вашій цісарській милості, моєму милостивому панові. Прошу також вашу цісарську милість, мого милостивого пана, подати нам військову допомогу, яка повинна бути напоготові, бо буде дуже потрібна, якщо дійде до того, на що заповідається. Однак найбільш надійну допомогу може подати нам його милість татарський хан, який був зі мною під час цих подій і дав нам велике підкріплення. Тому прошу вашу цісарську милість, зволь спричинитися до того, щоб його милість хан зі своєю силою, коли буде на це час і потреба, прибув мені на поміч або свої війська прислав для підкріплення, щоб я міг довести, що раз вирішив, залишився вірнопідданим вашої цісарської милості, мого милостивого пана, до ніг величності якого складаю мою вірність і щирість.

Дано [з Чигирина, дня 27 листопада 1651].

Вашої цісарської милості, мого милостивого пана, покірний підніжок Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 154

1651, листопада 30 (грудня 10). Чигирин. — Універсал про «послушенство» жителів села Веремїівка Київському Пустинному Микільському монастирю

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго кор. м. Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим, кому ведат належит, меновите сотникови і атаманови і всім обивателем веремієвским міста Веремієвки

[1] Дата доповнена із заголовка листа у копії.

і сіл до него належачих. Поневаж маєтности до монастира святого Николи Пустинного києвского, с давних віков от побожних ктиторов, панов і христіян благочестивих надание і місцу святому офірование, і от королев привилеями ствержоние, і потом через панов отнятиє і от місца святого отдаление, о чом декрета судовиє в книгах земских, кгродских і трибуналских переведение і до екзекуції і інтромісії приведение свєдчат, для того місце святоє через час немалий шкод поносило. А тепер видячи ми, же тиє маєтности через декрета присужониє помененому монастиреви належат, теди яко іншой шляхте добра своє волно обиймоват, так і монастиря виш реченного ігумен і капітула отнятиє і присужоние місцу святому добра обимуют і свої урядники посилают. Прото ж росказуєм, аби в місті Веремієвци і в селах єму належних всі тиє, которие в реєстр Войска Запорозкого не писани, послушенство звиклоє отдавали і яко подданниє повинности своє досит чинили, і ни в чом спречними і противними не били урядником і старшині, от ігумена і капітули монастиря Николского посланим. А єсли би якиє иншиє урядники хтіли наєжджат до міста Веремієвки і до сел до него належачих, с тими не задират і ничого не починат без відомости і позволеня ігумена і капітули монастирскоє, кгди ж кождий маєт волноє право в судах ведлуг привилеов роспиратсе. В чом всім козаки не мают бити перешкодою, і овшем радою і помочу, в млини, аренди, шинки і в иншиє монастиреви належниє пожитки не втручаючися, бо перед тим козаки морем і землею і шаблею с праци своєй виживенє міли і церкви божиє надаряли. І повторе напоминаєм, абисте іначей не чинили, под каранєм суровим.

Дан в Чигирині, 30 дня місяца ноеврія, року 1651.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Універсал до Веремієвских 1651 єго милости пана Богдана Хмельницкого.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 5. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, І. № 57673 (Збірка Ол. Лазаревського, № 51, стор. 147). Копія.

Опубліковано: Акты ЗР. т. V, стор. 87, № 29.

№ 155

1651, листопада 30 (грудня 10). Чигирин. — Універсал про «послушенство» жителів сіл Максимівка і Городище Київському Пустинному Микільському монастирю

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим, кому о том відать належит, меновите сотникови, атаманом і всім обивателем міста Максимовки і Горо-

дисча і селяном до тих міст належачим, поневаж маєтности до монастиря светого Миколи Пустинного Киевского з давних літ от побожних ктиторов панов і хрестиян благочестивих надание і містцу светому оферование, а от королев привилеями потвержоние і потом через панов інших отнятие і од містца светого отдаление, о чом декрета судовие, в книгах земских і гродских і трибуналских переведение і до екзекуциі інтромісії приведенние сведчат, для чого містце светоє през час немалых много шкод поносило; а тепер видячи ми светие маєтности декретами присужоние помененному монастиреви належать ведлуг привилеов давних, теди яко іншой шляхте добра своє волно обиймать, так і монастира вишречонного ігумен і капітула отнятие і присужоние местцу светому добра обиймают і свої урядники посилают, прото ж росказуєм, аби так в Максимовце, Городисчу, яко і в селах до тих міст належачих і всі тие, которие-колвек в реєстр Войска Запорозского не вписани, послушенство звиклоє отдавали, яко подданиє повинности своєй досить чинили і ні в чем спречними і противними не були, урядником і старшине от ігумена і капітули монастира Николского посланним, а єсли би якиє іншиє урядники хотіли наєжджать до Максимовки, Городисча і сюл, до тих міст належачих, с тими не задирать і нічого не починать без відомости і позволенья ігумена і капитули монастирскоє; кгди ж кождий маєт волноє право в судах водлуг прав і привилеов роспиратись, в чом всем козаки не мают бити перешкодою і овшем радою і помочю, в млини, аренди, шинки і іншии монастирскиє пожитки не втручаючись, бо перед тим козаки морем і землею с праци своєй шаблею поживенє міли і церкви божиє надаряли. І повторе напоминаєм, абисте іначей не чинили под караньем судовим.

Дан в Чигирині, дня 30 ноября 1651 [1].

Богдан Хмельницкий, рука власна.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Київський губернський магістрат, спр. 7, арк. 528. Копія.

№ 156

1651, грудня 5 (15). Чигирин. — Наказ отаманам і жителям сіл Хацків і Голов'ятине не чинити шкоди в Бузукові — хуторі Печерського монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорожским.

Ознаймуєм сим писанієм нашим атаманови хацковскому [2], так же і ловатинскому і всим обивателем тамошним. Дошла до нас скарга і відомост, іж ви в пасеці монастиря Печерского і кгрунтах футора іх

[1] У копії дописані слова: В подлиннике подписано тако.

[2] У копії: харковскому.

Бузукова, там поблизу вас будучих, чернцом великую кривду і перешкоду чините, что ми, видаючи уневерсали, от килкадесят літ і прошлих гетманов Войска нашего Запорожского на тот грунт наданиє, жеби вцале бил захований, расказуєм вам под срокгим войсковим каранєм, абисте жадної в тих їх кгрунтах і пасеце і найменшой кривди чинити нє важились. А которие би, мимо сей наш универсал, мели якую кривду учинить, ми вам, атаманом, росказуєм без фолги карати сурово, бо перед тим товариство наше, на морі здобиваючися, на дом божий надавали, а тепер ви добра церковниє шарпаєте; повторе под срокгостью войсковою розказуєм, аби іначе не било; также і буди [1], которие там ставят чернци на виживінє своє, єжели би міли псовать, теди неомилно каждий таковий за найменшую скаргою горлом каран будет.

Дан з Чигирина, 5 декабря року 1651-го.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 217, арк. 318—319. Копія.

Опубліковано: И. Каманин, Материалы по истории козацкого землевладения, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. 8, відділ III, стор. 10—11.

№ 157

1651, грудня 16 (26). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського з подякою за вирішення прикордонних справ і з проханням порушити перед царем питання про возз'єднання України з Росією

Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержца і іних многих государств государя і обладателя, єго царского величества боярину і воеводі путивльскому князю Семену Василієвичу Прозоровскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого, поклон свой низкий отдаєт і здоровя доброго от господа бога жичит упрейме.

Велце вашей милости дякуєм, што нас в приязни своєй рачите ховать, і посланцами своїми і відомостями обсилат, і ласку свою товариству нашему указовать, і в кривдах їх з дригаловцов справедливость чинить. Ми тиж писалисмо до костантиновцов, штоб вашей милости болшей не докучали. А просим вашей милости, рачте причиниться до єго царского величества, штоб нас от милостивоє ласки своєє царскоє не откидал, кгди ж ми в том же і тепер замислі і верности ко єго царскому величеству трваєм, о што послов посилалисмо. А рач нам о всюм, ваша милость, відомость пресилат, што ми заслуговат будем вашей милости, которого ласце поволность нашу, яко напилней залицаем.

---

[1] У копії: духи.

З Чигирина, 16-го декаврія 1651-го.

Вашей милости господину нашему во всем зичливий і поволний приятел, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Адреса: Божію милостію великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всія Росії самодержца і іних многих государств государя і обладателя, єго царского величества боярину і воєводі путивльскому, князю Семену Василієвичу Прозоровскому, приятелеви нашему великому, отдать.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1, ч. I, арк. 6—7. Оригінал.

Там же, арк. 10—11. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал в Путивль к боярину и воеводе ко князю Семену Васильевичю Прозоровскому, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского с путивльцом с торговым человеком с Иваном Масалитиным, а к Москве тот лист прислан в нынешнем во 160-м году генваря в 3 день с ним же Ивашком».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 157, № 74.

№ 158

1651, грудня (17) 27. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя про відносини між Запорізьким Військом та польськими полками, що окупували Україну

Jaśniewielmożny m. panie wojewodo kijowski, mnie wielce miłościwy panie i bracie.

Na obadwa listy w. m. pana eadem die 18 10-bris do mnie dyrygowane tym moim responduję listem, iterując propositum singulare przysięgi mojej i wiernego poddaństwa przeciwko j. k. m., p. m. miłościwemu i Rzptej. Tylko to mnie poniekąd przynosi podziwienie, żeśmy inaczej z w. m., m. m. panem, mówili i inaczej w punktach jest położono względem stanowisk wojsk j. k. m. koronnych, a teraz inakszą tego jednego punktu w liście w. m., m. m. pana, widzę eksplikacją. Wszak to jest positum expresse, że tylko w samych województwach tamtecznych, jako to w Czernihowskim i Brasławskim chorągwie stać mają, nie zajmując szczególnego jednego województwa Kijowskiego, które od stancjej ich mościów pp. żołnierzów wolno zostawać ma. A teraz to się w liście w. m., m. m. pana enukluje, że i w Kijowskim województwie w dobrach ś. p. ks. j. m. Wiśniewieckiego i w jenszych szlacheckich majętnościach chorągwiom jakoby wolne stancje, co nie tylko mnie, który cale pokoju świętego życzę i bogiem się moim oświadczam, że żadna z strony naszej nie da się do zwady okazją, ale quod magis plebi infert turbationem. Zaczem stosując się zobopólnie, racz w. m. m. p., jako komisarz, w to potrafić i j. m. p. wojewodzie czernihowskiemu [1], p. n. miłościwemu perswadować, żeby

[1] Мартин Калиновський.

na Zadnieprze, [w] województwie samem Kijowskim w dobrach szlacheckich i po Wiśniewieszczyźnie[1] chorągwie nie stały, ale w samem Czernihowskim wolno ich mościom stacje wybierać ze wszytkich majętności zadnieprskich; tylko z chorągwiami niechaj ich m. nie najeżdżają i gdy do Czernihowskiego województwa po bożem narodzeniu naszem ruskim najeżdżać będą, niechaj ich m. nie zajmują, ani przechodzą tych miast, z których kozacy rejestrowi zawierać się będą i zawierają, ale potrzeba, żeby ich m. Kijowa wzwyszali[2] i tamtym traktem, zajmując Polesia, szli w Czernihowskie województwo, gwoli temu żeby jakie nie uczynili motum, gdyby wojska j. kr. m. koronne przechodem miast tych, w których kozacy zawierać się będą rejestrowi, zajmowali. Rejestra już, za łaską bożą, niemal wszytkie doszły rąk naszych, które sporządziwszy, w czasie krótkim podamy do grodu w. m., naszego m. pana, kijowskiego. I, chwała bogu, już idą te rzeczy ze strony naszej, dobrze około, rewizjej i dalej nic takowego obawiać się nie trzeba, coby pokojowi świętemu szkodliwego być miało. Lubo to w Korsuniu za buntami jednego starszego Mozyry i kompryncypałów jego żywota pułkownik białocerkiewski Hromyka postradał, jednakże godną odniósł Mozyra zapłatę, który już nie żyje i niektórzy komprvncypałowie jego, a po śmierci jego dałem znowu buławę staremu pułkownikowi korsuńskiemu Kildyjowi, przykazawszy mu to, żeby tych, którzy tylko są nieboszczykowskiej przyczyną śmierci, bez folgi karał wszytkich, jakoż każdemu cruento gani exemplo. Obawiać się nie trzeba tedy, ani o tem racz w. m., m. m. pan, pomyślać, żeby co przeciwko przysiędze z naszej strony być miało, a lubo kto tam z zauszników o naszej stronie źle udaje, temu nie racz w. m., m. m. pan, wiary dawać, bo i my nie wierzymy wszytkiemu; lubo nam częstokroć powiadają varii varia, ale my więcej puszczamy mimo uszy, trzymając cale o wzajemnej przysiędze. Lubo to i zimą odpowiadają, ale sam pan bóg krzywoprzysiężców skarze. Co zaś w. m., m. m. pan na nas urażać się raczysz, żeśmy mimo wiadomości w. m., m. m. pana, wyprawili posłańców naszych do j. m. p. wojewody czernihowskiego, o tem my i do w. m., naszego m. pana dali znać, jako do komisarza, o wszytkiem, bo dla tej najbardziej posłaliśmy przyczyny ratione stanowisk w województwie Kijowskim i do w. m., m. m. pana, ...upatrzywszy między sobą towarzysza jakiego, wyprawimy, aby ustnie o wszytkiem znieść się mógł, ponieważ nam samym i loci distantia i incommoditas temporis zabroniła w Pereasławiu się zjechać, a najbardziej ta nam korsuńska przeszkodziła, co już teraz za łaską bożą uśmierzyło się. Sludzy w. m., m. m. pana i urzędnicy, którzy tam na Zadnieprzu zostają i wszyscy ich m., którzy w Siewierszczyźnie, niechaj nic się nie obawiają i bezpiecznie mieszkają, gdyż i teraz wysłałem uniwersały świeże, żeby nic o pokoju ś. nie powątpiewali i, kto poddany, żeby zwykłe panu posłuszeństwo oddawali. Nie szerząc dłużej pisania mogę, konklu-

---

[1] Мова йде про маєтності, які до початку визвольної війни належали Вишневецькому.

[2] Так у копії.

-dując list mój, powtarzam to, że bóg niechaj tego skarze, kto o zdradzie myśli i o naruszeniu pokoju s., a co większa, sama niechaj pot. umi przysięga. Powolne zatem służby moje w łaskę w. m., m. m. p., pilno polecam.

Z Czehryna, 27 10-bris a—o 1651.

W. m., m. m. pana, cale życzliwy brat i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. k. m. Zaporoskim [1].

Iż w. m., mój m. pan, dołożył w liście swym do mnie pisanym o remisjej [2] braterstwa [3], sameś w. m., m. m. pan, prawdę uznał, że gdy obaczemy w. m., naszych m. panów łaskę i szczerość, zaraz remisja będzie, ale to [4] ... iż w. mościów m. m. panów nie jednej matki dzieci, wszyscy ukontentowani zostaniemy, gdy już cale confidentia będzie. A z naszej strony, bóg świadkiem, tak postrzegamy, jakoby najlepiej było, i w. m., m. m. pana, o informacją prosimy. Już my pracujemy około ś. pokoju tak, jako sam p. bóg widzi i jest mi świadkiem, ale to też wm., m. m. pan, racz uważać, żeby dobrze na obedwie strony było, bo, uchowaj bóg, jeszcze i nad te punkta prosząc, tedy pewnie nam nieżywym być; gdyby się stało to, uchowaj boże, nad nami, z gorszem by było, bo sam w. m., m. m. pan wiesz, jak wiele dobrych ludzi pogubili. Wszytko to mówią, że czemu hetman czynił przymierze, bo gdyby nie czynił, inaczej by było. A toż w. m., m. m. pan, zmiłuj się i nad nami, którzy życzliwi, niech znowu nic nie wszczynają strony w. mościów, bo lubo by [5] ...konfero... mieć o tem..., to nie można jest, iż strony w. m. drugi taki, jak u nas, nieuważny, a druga i to uważać, że nie jednej godziny się stanie, czego boże uchowaj, żeby i z strony w. mościów mieli na nas powstać i mścić się. I to ja uczynił, że do bożego narodzenia wychodzić kazałem, o co im najmarkotniej. Ja cale na w. m., m. m. pana i na inszych spuszczał się, a teraz inaksze już wieści mnie z strony tamtych zachodzą. Wielce proszę, proszę, jako mc. m. pana, niech nic przeciwnego nie będzie. My i teraz znowu przysiąc gotowiśmy, że nic nie myślimy, abyśmy mieli pokój ś. łamać, dlatego i tego braterstwa, że nie dowierzają, jako obaczą z strony w. m. łaskę, z wielką chęcią porzucimy, już nam to bardzo dokuczyło braterstwo. Luboli jakie listy były od nas pisane, pochlebując, wojska żadnego na pomoc nie poszlę, uchowaj bóg, jakiego nastąpienia, musielibyśmy zdrowia nasze od samych-że unosić. Proszę w. m., m. m. pana o prędką wiadomość. List posyłam do j. m. p. wojewody czernihowskiego, wielce proszę w. m., m. m. p., i aby był odesłany [6]. Zmiłuj się, mój dobrodzieju, postaraj się, żeby ci, którzy wpisani, mogli przezimować, bo i nas wniwecz obróciwszy, co z tego będzie; a to nie zawadzi, co będą zimowali. A mnie w. m. racz oznajmić wrychle.

---

[1] У копії дописано: propria manu przypisuje.
[2] Тут і далі це слово нечітке.
[3] Мова йде про союз з татарами.
[4] У копії щось пропущено.
[5] Текст пошкоджений у трьох місцях
[6] У копії дописано: tu kończy po rusku.

Державний воєводський архів у Кракові, ф. Сангушків, рук. 67, стор. 141—144. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 25-б, арк. 1—5. Фотокопія з копії.

Переклад

Ясновельможний м. пане київський воєводо, мій вельми милостивий пане і брате.

На обидва листи в. м. пана, написані до мене 18 грудня, відповідаю цим листом, повторюючи ще раз мою присягу і вірнопідданство його королівській милості, моєму милостивому пану, і Речі Посполитій. Тільки мене дивує те, що ми не так домовилися з вашою милістю, моїм милостивим паном, як про це сказано в пунктах про розташування коронних військ й. к. м., і тепер я бачу інше тлумачення одного з цих пунктів у листі вашої милості, м. м. пана. Адже постановлено ясно, що корогви мають право стояти тільки в одних тамтешніх воєводствах, як у Чернігівському і Брацлавському, і особливо не повинні займати воєводства Київського, яке має залишитися вільним від постою їх мостей панів воїнів. А тепер у своєму листі ваша милість, м. м. пан, пояснює, нібито дозволяються корогвам постої і в Київському воєводстві, і в землях святої пам'яті кн. й. м. Вишневецького, і в інших шляхетських маєтках. Я цілком бажаю священного миру і клянуся богом, що з нашого боку це не буде приводом до чвар, але це може викликати заворушення в народі. Врахувавши те, що ми взаємно погоджуємо свої дії, зволь ваша милість, милостивий пане, як комісар, усвідомити і його милості панові чернігівському воєводі, н. м. панові, пояснити, щоб на Задніпров'ї, у Київському воєводстві в шляхетських маєтках та по Вишневеччині корогви не стояли, а тільки в Чернігівському воєводстві можна їх мостям вибирати стації в усіх задніпрянських маєтках. Але хай їх м. не наїжджають з корогвами, а коли після нашого руського різдва заїжджатимуть до Чернігівського воєводства, то нехай їх м. не займають, ані не переходять через ті міста, в яких реєстрові козаки міститимуться і містяться. Треба, щоб їх милості пішли вище Києва і шляхом, займаючи Полісся, йшли в Чернігівське воєводство, бо можуть виникнути чвари, якщо коронні війська й. кор. м. під час переходу займатимуть міста, в яких міститимуться запорізькі козаки. Реєстри з ласки божої уже майже всі дійшли до наших рук, і, впорядкувавши їх, ми незабаром подамо до київського гроду вашої милості, н. м. пана. І, слава богу, з нашого боку щодо ревізії справи йдуть добре і далі вже нема чого боятися, що мало б зашкодити священному мирові. Хоча в Корсуні під час бунту групи заколотників на чолі з Мозирою втратив життя білоцерківський полковник Громика, однак Мозиря одержав гідну заплату. Він і деякі його товариші вже не живуть. Після його смерті я дав знову булаву старому корсунському полковникові Кілдиєві, наказавши йому, щоб він всіх тих, через яких сталася смерть небіжчика, карав без винятку, і він кожного засуджує на смерть для прикладу. Звольте ваша милість, м. м. пане, не боятися і не думати, що ми можемо піти проти присяги, а хоч там дехто з обмовників погано висловлюється про нас, зволь ваша милість м. м. пане, їм не вірити, бо і ми не віримо всьому, хоч нам часто різне говорять, але ми, враховуючи нашу взаємну присягу, не звертаємо на це уваги. Хоч і про зиму розповідають, але сам господь бог покарає клятвопорушників. А щодо того, що ваша милість, м. м. пан, зволит ображатися на нас за те, що ми без відома вашої милості, м. м. пана, вирядили наших посланців до його милості пана чернігівського воєводи, то ми про все це дали знати і вашій милості, н. м. панові, як комісарові, бо ми найбільше писали з приводу постоїв у Київському воєводстві. І до вашої милості, м. м. пана..., вибравши з-поміж себе кого-небудь з товаришів, вирядимо, щоб він міг про все домовитися усно, бо нам самим не дозволила з'їхатися в Переяславі і віддаленість місця, і невигідна пора, а найбільше перешкодила нам в цьому корсунська справа, що вже тепер з ласки божої кінчилася. Слуги вашої милості, м. м. пана, і урядники, які залишаються там на Задніпров'ї, і всі їх милості, які перебувають на Сіверщині, нехай нічого не бояться і живуть у безпеці, бо і тепер я послав нові універсали, щоб ніхто не сумнівався в священному мирі, а хто підданий, щоб віддав звичайний послух панові. Не пишучи багато і закінчуючи свого листа, повторюю, нехай скарає того бог, хто думає про

зраду і про порушення священного миру, а ще гірше нехай його скарає сама присяга. Затим пильно віддаю свої покірні послуги до ласки вашої милості, м. м. пана.

З Чигирина, 27 грудня 1651 року.

Вашої милості, м. м. пана, доброзичливий брат і слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з кор. Військом Запорізьким.

Ваша милість, м. м. пан, повідомив у своєму листі, написаному до мене, про послаблення братерства [з татарами]. Добре, що ваша милість м. м., взнав правду, бо тільки тоді, коли ми побачимо ласку і щире ставлення до нас ваших милостей, н. м. панів, це братерство, зараз же послаблене, але то... що в. мості, м. м. панове, не однієї матері діти, ми всі залишимося задоволені і повним довір'ям між нами. А ми, бог свідком, з свого боку прагнемо до того, щоб все якнайкраще було, і просимо вашу милість, м. м. пана, про все нас повідомляти. Сам господь бог бачить і є свідком, але ваша милість, м. м. пан, зволь вчинити так, щоб добре було обом сторонам, і, борони боже, вимагати більше, крім цих пунктів, тоді напевно нам уже неживими бути. А якщо, борони боже, вимагати більше цих пунктів, то буде гірше, бо сама ваша милість, мій м. м. пан, знає, як багато добрих людей знищено. Всюди говорять про те, чому гетьман уклав перемир'я, бо якби не укладав його, то було б інакше. Отже, ваша милість, м. м. пане, змилуйся і над нами, прихильними до тебе, нехай знову їх милості і з свого боку нічого не починають [1], ...не можна, щоб і з боку ваших милостей другий такий був, як у нас, необачний..., а по-друге, і на це треба зважати, що станеться не однієї години, чого боже борони, щоб і з боку ваших милостей мали повстати і мститися. Я зробив і те, що обіцяв, наказав виходити до різдва, що їм найдосадніше. Я цілком покладався на вашу милість, мого милостивого пана, та на інших панів, а тепер від них до мене зовсім доходять інші чутки. Дуже прошу, прошу м. м. пана, щоб не було нічого супротивного. Ми і тепер готові присягти, що не думаємо про те, щоб зламати священний мир; тому і це братерство, якому ми не довіряємо, як побачимо ласку з боку в. м., з великою охотою розірвемо, бо нам вже це братерство дуже надокучило. Хоча ми і написали їм кілька листів з улещуванням, ніяке військо нам на допомогу не прийшло. Борони боже, на випадок якого наступу, ми мусили б від них самих захищати своє життя. Прошу в. м., м. м. пана, нам швидко відповісти. Листа посилаю до й. м. п. чернігівського воєводи; дуже прошу в. м., м. м. пана, щоб він був відісланий. Змилуйся, мій добродію, постарайся, щоб ті, які вписані до реєстру, могли перезимувати, бо коли і нас погублять, що з цього буде; а це не зашкодить, що зимуватимуть. А мені ваша милість зволь швидко відповісти.

---

[1] Текст пошкоджений.

№ 159

1652, січня 8 (18). Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя з приводу листа Яна Казимира

Jaśniewielmożny...

Gorzkich i niestrawnych potraw przysłał mi król j. m. tak dalece, że z samej pary głowa mi się zawróciła. Przetoż zaczasu proszę o receptę zdrowej rady w. m., m. m. p., jakobym na wszystkich członkach nie szwankował, bo zaprawdę żyć mi nie tuszą, przypominając antecesorów moich zasługi i za nie nagrody, jako w. m., m. m. pan, z tego przepisu dostateczniej wyrozumiesz.

Zaprawdę inaczejem sobie i Polakom życzył i obiecował, ale kiedy widzę taką nadętość i częste przegróżki, muszę takich szukać środków, któreby mię salwować mogły. Tatarów nie będę szukał w dzikich polach ani w kniejach, sami oni przydą do mnie, bylem tylko dał znać, ale na wszytko złe Lachom. Już mam wszytko pogotowiu, tylko oczekiwam, co dalej będzie i co się pokaże z teraźniejszego sejmu. W. m., m. m. pana, proszę o prędką w tej mierze radę, a po tym zwykłą życzliwość moję ofiaruję na usługi w. m., m. m. p.

Dan w Czehrynie, [d. 8 ianuarii r. 1652

Bohdan Chmielnicki] [1].

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопруських станів, сигнатура 300, 29, № 135, арк. 435—435 зв. Копія.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Потоцьких, шифр 305, арк. 970. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція фотокопій документів про визвольну війну українського народу (1648—1654 рр.) та про воз'єднання України з Росією, оп. 1, спр. 36, арк. 32—33. Фотокопія з копії.

Опубліковано: Грабовський, т. II, стор. 129.

---

[1] Дату і підпис додано із Граб.

Переклад

Ясновельможний...

Гірких і неїстівних страв прислав мені король й. м., так що з самої пари у мене закрутилась голова. Тому завчасно прошу у в. м., м. м. п., рецепт здорової ради, щоб у мене не хворіли члени, бо справді не віщують мені жити, пригадуючи мені заслуги моїх попередників і нагороди за них, як в. м., м. м. п., докладніше зрозуміє з цього списку.

Насправді я іншого бажав і обіцяв собі і полякам. Але, бачачи таку пихатість і часті погрози, мушу шукати таких засобів, які б мене могли забезпечити. Татар не буду шукати в диких полях або в лісових хащах, вони самі прийдуть до мене, на зло ляхам, як тільки дам знати. У мене вже все напоготові, і я тільки очікую, що буде далі і який буде результат нинішнього сейму. В. м., м. м. пана, прошу про скору раду в цій справі, а затим віддаю мою постійну прихильність до послуг в. м., м. м. п.

Даний в Чигирині, [8 січня 1652 р.

Богдан Хмельницький].

№ 160

1652, січня 9 (19). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно спору між путивльським купцем Семеном Обрубковим та київським купцем Василем Мезинським

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Русии самодержцу [п. т.], вашему царскому величеству Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское ниско до лица земли челом бьем.

Против грамоты и расказанья вашего царского величества Сеньке Оврубкову, подданному вашего царского величества, купцу путивльскому, справедливость чинити с Ваською Мезинцовым велели есми. Который-то Васька Мезинский, купец киевский, мимо ведомость и росказанье наше, снесшись с Васильем Алиференком, сотником ременским, у помененого Сеньки Оврупина животы позабирал. Зачем мы, памятуючи на милость и жалованье твоего царского величества, велели есмя и листы наши дали, чтоб тот купец Васька Мезинской все животы от мала и до велика Сенке Оврупину поворочал. Також изволь о том ведать, твое царское величество, что Семен Оврупинов, подданый твоего царского величества, все свое сыщет и ни в чом в убытке не будет, что мы ни в чом воли и росказанью твоего царского величества есть не противными. Только о том вашего царского величества просим, чтоб и Ваське Мезинскому, хто-нибуть перед тем у него позабирал животы, чтоб твое царское величество велел отдать.

О иных всех делах посланец твоего царского величества Перфирей Зеркальников изустно известит.

Отдаемся при том милостивому жалованью вашего царского величества с повольными услугами нашими, яко наприлежнее отдаем.

Дан с Чигирина, дня 9-го генваря лета божия 1652-го.

Вашего царского величества во всем повольные и радетельные слуги Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1, арк. 71—73. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков писал к государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии запорожской гетман Богдан Хмельницкой в нынешнем во 160-м году февраля в 1 день с Перфирьем Зеркальниковым».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 160—161, № 77.

№ 161

1652, січня 9 (19). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського з проханням подати допомогу послу Івану Іскрі

Божію милостію великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича всея Росії самодержца і иних многих государств государя і обладателя, єго царского величества боярину і воєводі путивльскому князю Семену Василієвичу Прозоровскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого, поклон свой низкий отдавши, доброго здоровя і поводженя щасливого от господа бога желаєт.

Виславши посланца своєго Івана Іскру ко єго царскому величеству в пилних справах, при посланцу єго царского величества Порфирію Зеркалнику пилно просим вашей милости, абисте ваша милость оному корму не жаловали, там єдучому і назад поворочаючому, і ничим оного не бавили. Ми прямую і верную приязнь вашей милости в поданих оказиях заслуговат будем повинни, которому нашу поволност, яко напилней залицаєм.

З Чигирина, 9-го генвара 1652-го [1].

Вашей милости во всем жичливий і поволний, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Просим о тоє, жеби о том посланю нихто не відал [2].

Адреса: Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержца і иних многих государств государю і обладателю, єго царского величества боярину і воєводі путивльскому князю Семену Василіївичу Прозоровскому.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1, ч. 1, арк. 65—66. Оригінал.

Там же, арк. 67—68. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал в Путивль к боярину и воеводе ко князю Семену

---

[1] В оригіналі помилково 1651.

[2] Речення «Просим... відал» дописане зліва рукою Богдана Хмельницького.

Васильевичю Прозоровскому Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, а к Москве тот лист ис Путивля прислан ко государю в нынешнем во 160-м году генваря в 31 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 161, № 78.

№ 162

1652, січня (19) 29. Чигирин. — Лист до депутатів польського сейму з проханням клопотатися перед королем про затвердження прав Запорізького Війська і православної церкви

Jaśnieoświeceni, jaśniewielmożni, wielmożni nasi wielce mościpanowie i dobrodzieje.

Za podaniem szczęśliwie poprzysiężonego pokoju posły[1] swe z regestrami[2] Wojska j. k. mci p. n. miłościwego Zaporoskiego regestrowanego, tudzież i supliki pokorne do j. k. mci p. n. m. i do w. m., n. m. pp. wysławszy, wielce a wielce prosimy, raczcie być miłościwe intercessores do j. k. m., p. n. m., aby on raczył z miłościwej łaski swej królewskiej ojcowskiej przywileje wolności stwierdziwszy, wiarę świętą wschodnią, starożytną grecką spokojnie zachować i przy wolnościach wojskowych cale asekurować i to wszytko, co z dopuszczenia bożego za grzechy nasze stało się, miłościwie i ojcowsko przebaczyć, a nas za wiernych nieodmiennych sług i poddanych swoich mieć i w miłościwej łasce ojcowskiej piastować i nie odrzucać raczył. Powtóre wielce a pokornie prosimy, a my w wiernym poddaństwie nieodmiennie zostając, karki nasze przeciwko każdego nieprzyjaciela krzyża świętego i j. k. mci, p. n. m. i Rzeczypospolitej stawić i krew wylewać, a sławy Korony Polskiej, wiernie pomnażać odwagą zdrowia swego gotowiśmy. Tylko przez nie prosimy wielce a pokornie wm. n. m. pp.[3] raczcie prośbom naszym ucho podać łaskawe i miłościwe, favorem sincerum pokazać, a o naszych wiernych usługach i poddaństwie bynajmiej nie wątpić, gdyż bóg widzi szczerą wierność poddaństwa naszego i pokoju ś. desiderium, a pod miłościwymi skrzydłami j. k. mci, p. n. m. i wm. n. m. pp. i dobrodziejów quietem iucundam. W ostatku daliśmy instrukcją posłom naszym i mowę ustną, którym wm. n. m. pp. i dobrodzieje wiarę dawszy, raczcie być łaskawi i miłościwi adiutores, promotores as ipsissimi fautores; którym powolność odsług naszych wiernych ofiarowawszy, łasce i przyjaźni miłościwej siebie samych wm. n. m. pp. i d. d. raz i drugi jako najpilniej oddajemy.

Z Czehryna, 29 die ianuarii 1652.

---

[1] До складу посольства входили: Гарасько Яцкевич — колишній зв'ягельський полковник, Семен Непартович (чи Несяртович) — чигиринський сотник, Михайло Таборенко з Богуслава і Федір Конельський — писар посольства (Архив ЮЗР, ч. 3, т. IV, стор. 709).

[2] Реєстри Запорізького Війська за 1651 р. не збереглися.

[3] У Граб. додано: senatorów dobrodziejów.

Wm. n. m. pp. i d. d. we wszem powolni, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. k. mści Zaporoskim.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 25-в, арк. 1. Фотокопія з копії.

Опубліковано: Грабовський, т. II, стор. 130, з заголовком: «Do sejmu warszawskiego 6-cioniedzielnego przez posłów kozackich przyniesiony».

Переклад

Ясноосвічені, ясновельможні, вельможні наші вельми милостиві панове і добродії.

Згідно з щасливо укладеним миром ми висилаємо своїх послів й. к. м., п. н. милостивого, з реєстрами реєстрового Війська Запорізького, а також з покірними проханнями до й. к. м., п. н. м., і до в. м., н. м. пп. Дуже і дуже просимо, зводьте, будь ласка, бути нашими посередниками до його к. м., п. н. м., щоб він з милостивої своєї королівської батьківської ласки затвердив привілеї на наші вільності і дозволив залишити східну святу стародавню грецьку віру і наші військові вільності, а також милостиво й по-батьківськи пробачити все те, що з божого провидіння сталося за наші гріхи, а нас зволив мати за вірних і незмінних слуг своїх і підданих і залишити в милостивій батьківській ласці та не відкидати. Про це вдруге дуже покірно просимо, а ми, залишаючись постійно у вірному підданстві, готові кров проливати і віддати наше життя в боротьбі проти кожного ворога святого хреста і й. к. м., п. н. м., і Речі Посполитої, помножуючи славу Польської Корони. Через цих послів ми дуже покірно просимо, щоб в. м., н. м., пп. зволили наставити ласкаве і милостиве вухо до наших прохань і виявити до нас правдиву прихильність, не сумніваючись ні трохи в наших вірних послугах і підданстві, бо ж бог бачить щиру вірність нашого підданства і бажання святого миру, а під милостивими крилами й. к. м., п. н. м., і вм. м., н. м. пп. і добродіїв веселий відпочинок. В кінці дали ми інструкцію нашим послам і передали усно; в. м. н. м. пп. і добродії, повіривши їм, зводьте бути ласкавими і милостивими помічниками, порадниками і заступниками. Віддавши наші вірні послуги, двічі якнайпокірніше віддаємось на ласку і приязні вм. н. м. п. п. і д. д.

З Чигирина, 29 січня 1652.

В. м., н. м. пп. і д. д. у всьому покірні Богдан Хмельницький, гетьман, з й. к. м. Військом Запорізьким.

№ 163

1652, січня (19) 29. Чигирин. — Лист до польських сенаторів з проханням добитись затвердження сеймом прав Запорізького Війська та православної церкви

Iż z woli bożej w państwie wm., n. m. pp. senatorów krwie rozlanie ustało i uspokojenie zamieszania stało się, a wm. n. m. pp. senatorowie Rzeczypospolitej raczyliście to, co się stało z dopuszczenia bożego, miłościwie pokryć i nas, wiernych sług, w miłościwej łasce i poddaństwie pod skrzydłami miłościwymi miłościwie zachować, tedy my teraz na sejm do wm. m. pp. senatorów posłów swoich z Wojska j. k. m. Zaporoskiego z regestrami wojskowemi i suplikami wysławszy, do nóg wm., n. m. pp. senatorów suplikując upadamy i prosimy, raczcie w. m. miłościwi pp. se-

natorowie w miłościwą łaskę wm. n. m. pp. senatorów, blagamy, nas wiernych poddanych i sług swoich wysłuchać miłościwie i zachować.

1. Mianowicie prosimy, raczcie wm. n. m. pp. senatorowie przy wszelakich wolnościach dawnych wojskowych nas sług swoich i poddanych wiernych zachować według przywilejów dawnych czasów, od królów ś. pamięci nadanych i od wm. n. m. pp. senatorów, teraz swym przywilejem stwierdzonych, jakobyśmy w niczym ni od kogo praeiudicium nad prawa nasze nie mieli.

2. Prosimy też wm. n. m. pp. senatorów, raczcie z miłościwej łaski swej na starostwo Czehryńskie nadany przywilej potwierdzić, jakoście wm. n. m. pp. senatorowie z miłościwej łaski swej to starostwo Czehryńskie konferować raczyli na buławę Wojska Zaporoskiego, aby według dawnych praw i przywileju starożytnie nadanego było od wm. n. m. pp. senatorów konfirmowane, żeby w swoim obrębie ze wszytkimi okolicznościami swymi Czehryn przy buławie Wojska j. k. m. [Zaporoskiego] wiecznymi czasy zostawał.

3. Także prawa nadane z dawnych czasów od przodków j. k. m., świętej pamięci królów polskich i wm. n. m. pp. senatorów na monastyr Terechtymirzowski, który do ułomnych towarzystwa naszego wojskowego ufundowany [z] swymi okolicznościami, raczcie wm. n. m. pp. senatorowie konfirmować, prosimy.

4. Religia starożytna grecka w państwie j. k. m. i wm., n. m. pp. senatorów tak w Koronie Polskiej, jako i W. Ks. Litewskim przy wolnościach swych starożytnych żeby zostawała w pokoju, także cerkwie, katedry, manasterze, szkoły, szpitale i insze miejsca święte przy funduszach i przywilejach dawnych, tudzież duchowni starsi i mniejsi i wszystek kler nieunitowie, żeby tak od unitów, jako i od inszych nie byli in libero exercitio nabożeństwa i używaniu dóbr swoich spokojnym infestowani i trudnieni, wm., n. m. pp. senatorowie gorąco prosimy.

5. Szlachta lubo rzymskiej lubo greckiej religii, która jakimkolwiek sposobem podczas zamieszania w Wojsku j. k. m. Zaporoskim zostawała, aby to wm. m. pp. senatorowie raczyli wybaczyć i w amnistją puścić i cokolwiek któremu lubo kadukiem lubo inszym pretekstem jakim uproszono lub wzięto z dóbr ich, aby to było annihilowano i oddano i konstytucją obwarowano, a oni przy honorze i dobrach swych żeby zostawali, jak i przed tym, prosimy wm. n. m. pp. senatorów.

6. Na ostatek prosimy wm. n. m. pp. senatorów, raczcie w. m. z miłościwej łaski swej tak spokojnie zachować przy wolnościach naszych dawnych, abyśmy od ich m. n. m. pp. senatorów dzierżawców ni w czym nad prawa nasze starożytne wojskowe nie mieli żadnej trudności, przenagabania i przeszkody w używaniu dóbr i wolności wojskowych.

Powtóre tedy upadamy u nóg do jaśnieoświeconego senatu wm., n. m. pp., prosimy, raczcie wm. n. m. pp. senatorowie to wszytko, co się stało, nam wiernym sługom i poddanym swoim wybaczyć, z miłościwej łaski swej desideria nasze spełnić, a my wiernymi usługami naszymi karki nadstawiać i krew wylewać, przeciwko każdemu nieprzyjacielowi

wm. n. m. panów senatorów stawiać się, gotowiśmy nie ustawać, póki żyć będziemy[1].

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem j. k. mści Zaporoskim.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 25-г, арк. 1—2. Фотокопія, з заголовком: «Instrukcja supliki».

Переклад

Тому що з волі божої в державі в. м. н. м. пп. сенаторів, припинилося кровопролиття і сум'яття, а в. м. н. м. пп. сенатори Речі Посполитої зволили милостиво покрити те, що сталося з божого провидіння, і нас, вірних слуг, милостиво залишити в милостивій ласці і в підданстві під милостивими крилами, то ми тепер, пославши на сейм до в. м. м. пп. сенаторів, послів й. к. м. Війська Запорізького з військовими реєстрами і проханнями, припадаючи до ніг в. м. н. м. пп. сенаторів, і просимо, зволъте в. м. м. пп. сенатори, з милостивої ласки в. м. н. пп. сенаторів, нас вірнопідданих і своїх слуг милостиво вислухати.

1. А саме просимо, зволъте в. м., н. м. пп. сенатори, зберегти нам, своїм слугам і вірнопідданим, згідно з давніми привілеями, усі військові вільності, надані нам святої пам'яті королями і в. м. н. м. пп. сенаторами, а тепер затверджені привілеєм, щоб ніхто не міг зазіхати на наші права.

2. Просимо також в. м. н. м. пп. сенаторів, зволити з милостивої ласки затвердити привілей, наданий на Чигиринське староство, яке в. м. н. м. пп. сенатори, своєї милостивої ласки передали булаві Війська Запорізького. Просимо в. м. н. м. п. сенаторів, затвердити давні права і привілей, за якими Чигирин з округою з усіма своїми добрами на вічні часи належатиме булаві й. к. м. Війська Запорізького.

3. Також просимо, зволъте в. м. н. м. пп. сенатори, затвердити права, з давніх часів надані предками й. к. м. св. пам'яті польськими королями та в. м. н. м. пп. сенаторами, на Терехтимиржівський монастир з усіма його добрами, який був заснований для калік нашого військового товариства.

4. Просимо гаряче в. м. н. м. пп. сенаторів, щоб у державі й. к. м. і в. м. н., м. пп. сенаторів, як в Короні Польській, так і у Великому князівстві Литовському, стародавня грецька віра була недоторканною і користувалась своїми давніми вільностями, а також щоб церквам, кафедрам, монастирям, школам, шпиталям та іншим святим місцям залишили давні фонди і привілеї, а духовенство, старше і менше, і весь клир неуніатів, щоб як уніати, так і інші не зачіпали і не перешкоджали їм вільно відправляти богослуження і користуватись своїм майном.

5. Щоб в. м. м. пп. сенатори, зволили пробачити і амністувати шляхтичів римської або грецької віри, які під час заколоту якимось чином залишилися в й. к. м. Війську Запорізькім. І якщо хто-небудь або незаконно під якимсь приводом випросив або взяв частину їхнього майна, щоб все було повернено, закон цей скасовано, а їх права затверджені конституцією, щоб вони залишились з честю і своїм майном, про що, як і раніше, просимо вм. н. м. пп. сенаторів.

6. В кінці просимо вм. н. м. пп. сенаторів, зволъте, в. м., з своєї милостивої ласки спокійно зберегти наші давні вільності, щоб їх м. н. м. пп. сенатори державці, незважаючи на те, що ми маємо давні військові права, не надокучали нам і не чинили труднощів і перешкод у користуванні майном і військовими вільностями.

Отже, вдруге припадаючи до ніг ясноосвічених сенаторів в. м. н. м. м. пп. просимо, щоб в. м., н. м. пп. сенатори зволили пробачити нам, вірним слугам своїм і підданим, все, що сталося, і з милостивої ласки своєї виконати наші вимоги, а ми готові, поки житимемо, вірно служити і, виступивши проти кожного ворога вм. м. м. панів сенаторів, кров проливати.

Богдан Хмельницький, гетьман, з й. к. м. Військом Запорізьким.

---

[1] Із змісту листа до сенаторів випливає, що він написаний одночасно з листом до депутатів польського сейму — 29 січня н. ст. (див. док. № 162).

№ 164

1652, січня 28 (лютого 7). Чигирин. — Наказ чернігівському полковникові Степану Пободайлу про виведення козаків з Чернігівського у Київське воєводство і про «послушенство» підданих панам

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким.

Тобі Стефану Пободайлу, бившому полковникови черниговскому, ознаймуємо, іж реєстри Войска єго кор. м. Запорозкого уже спорожоние і до книг києвских отданиє, также посли на сейм до єго кор. м. з утверженєм покою поприсяжоного пошли. А ти до тих час у Борзні у воєводстві Черниговском і в інших містах мешкаєш і подобно не хочеш козаковат, зачим бит з другим своїм товариством панскими подданими, же се не випроважаєш у Києвскоє воєводство. Розказуєм теди, жебис зараз с того тож уступил с товариством, которие волностей наших заживат хотят, которие зас іначей, волно... [1] Однакже ознаймуєм, же войско коронноє там ідет на становиско, в Черниговщизну і в Новогородшизну, где абис жадної не давал до звади причини. А єсли би якиє бунтовники всщинали бунти, нехай о тим відают, же без похиби горлом карани будут. Бо уже войско за тих свовольних не будет вадитись. Подданиє зась аби панам своїм вшелякую отдавали повинност, іначей не чинячи.

Дат с Чигирина, дня 28 генваря року 1652.

Богдан Хмельницкий, рука власная.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1, ч. II, арк. 232. Копія.

Там же, арк. 233—234. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков лист писал в Чернигов Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского к полковнику к Степану Пободайлу, а к Москве тот лист прислан в нынешнем во 160-м году марта в 2 день».

№ 165

1652, лютого (15) 25. Черкаси. — Лист до Яна Казимира про те, що гноблення селян і козаків польським військом може викликати народне повстання

Każdego momentu i zawsze gotowo Wojsko Zaporoskie, ale jeszcze gotowsze i, jakoby w sprawie stało, tatarskie. Słałem ja wiernych moich i umiejętnych, aż pod Budziak, gdzie wyrozumiewali i poprzypatrzyli

---

[1] У копії, очевидно, пропуск.

się, iż nie tylko wyrostkowie, ale i chłopcy na wojnę gotują się. Ale i kozacy, czajki także sobie..., żeby jak najprędzej według zwyczaju na morze wypaść mogli, tyle jeszcze powątpiewają o łasce w. k. m., p. n. m., jeżeli ich ta obietnica dojdzie, albo nie? Wybrakowałem, com rozumiał, do ośmi tysięcy, inszych na to miejsce popisawszy, a tu wojsko kwarciane co inszego rozumie, nie tylko chłopom, ale i rejestrowym po staremu zaskwiera, przez co do buntów znowu okazją daje, bo to jest rzecz ciężka, gdy się kto chce uspokoić, a nie dadzą i przeszkadzają. Swawoleństwo uśmierzam i karzę, jak mogę, ale nie wiem, jeśli dalej zatrzymać będę mógł, bo już skowronek nie jednego zegnał z pieca. Najlepiej by zaś było, o co wszytka Ukraina p. boga prosi, abyś w. kr. m., p. n. m., wielką buławę piastował i tych pierzchliwych i jurnych jeźdźców w munsztuku i na wodzy trzymał, bo tego właśnie potrzeba, inaczej i nigdy nie uspokoi się Ruś, póki w tej biedzie trwać i zostawać będzie. A chociaż ja czerni odstąpię, nie przypuszczę do siebie i swejwoli nie dopuszczę, obawiam się, aby sobie inszego hetmana nie obrała, a potym z Tatarami nakładać nie chciała, i Ruś Rusi wojować, i jako unja z dyzunią utarczki czyni; coby i w. kr. m., p. m. m. i Wojsku Zaporoskiemu nie na rękę było, gdyby się jeden naród między sobą mieszać miał, a drugi w. kr. mci p. m. prześladować. Na co się bardzo zaniosło, iż tego roku bez zamieszania nię będzie, a wszytko albo na zgubę Rusi albo na biedę polską, ażeby temu wcześnie majestat w kr. m. p. m. m. nie zabieży. Racz w kr. m. p. m. m. napisać do j. m. p. hetmana polnego[1], aby uniwersały do wojska rozesłał, żeby pod ten czas czerni folgowano i nie grożono jej, bo znowu pierzchać będzie. Siła ich do mnie skwiercząc przychodzi, ale ja żadnemu nie faworyzuję, posłusznym być każę. Oddaję się zatym z wiernością poddaństwa miłościwej łasce w. kr. m. p. mego m.

Datum [z Czerkas, 25 februarii 1652].

W. kr. mci pp. mm. wierny poddany, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопруських станів, сигнатура 300, 29, № 136, арк. 193—193 вв. Копія, з заголовком: «Kopia listu Chmielnickiego do króla j. m. de data z Czerkas 25 februarii 1652».

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція фотокопій документів про визвольну війну українського народу (1648—1654 рр.) та про возз'єднання України з Росією, оп. 1, спр. 43, арк. 1—2. Фотокопія з копії.

Переклад

Кожної хвилини й завжди готове Запорізьке Військо, але ще більш готове і немов би стоїть у строю військо татарське. Я посилав моїх вірних і спритних людей аж під Буджак, де вони приглянулись до всього, довідалися, що не тільки підлітки, але й хлопці готуються до війни. Та й козаки також собі чайки готують, щоб якнайшвидше, за звичаєм, можна було вийти у море. Вони ще сумніваються у ласці в. к. м., п. н. м., і не знають, дійде до них та обіцянка чи ні? Я вважав за потрібне забракувати близько восьми тисяч чоловік, вписавши на їх місце інших, а тут кварцяне військо щось замишляє, не тільки селянам, але й реєстровим козакам по-старому до-

[1] Мартин Калиновський.

саждає, знову даючи привід до бунтів, бо важко, коли хтось хоче втихомиритися, а йому не дають і перешкоджають. Я свавілля приборкую і караю, як можу, але не знаю, чи надалі зможу так робити, бо вже жайворонок не одного зігнав з печі. Найкраще було б, про що вся Україна просить бога, щоб в. кор. м., п. м. м., держав велику булаву і цих боязливих і буйних вершників тримав у шорах і на поводі, бо саме це потрібно, інакше ніколи не заспокоїться Русь і надовго залишиться у цій біді. А якщо я чернь покину, не припущу до себе і не допущу сваволі, боюся, щоб вона не вибрала собі іншого гетьмана, а потім змовилась з татарами, що привело б до війни Русі з Руссю, так як унія з дисунією має сутички. І в. кор. м., п. м. м., і Війську Запорізькому не буде на руку, якщо один народ між собою воюватиме, а другий в. кор. м., п. м., переслідуватиме. До того йдеться, що цього року не обійдеться без заколоту, а все це або на згубу Русі, або на біду полякам, якщо раніше не запобіжить цьому маєстат в. кор. м., п. м. м. Дозволь в. кор. м., п. м. м., написати до й. м. п. польного гетьмана, щоб розіслав універсали до війська з наказом до того часу потурати і не погрожувати, бо знову втікатиме. Багато їх приходить до мене стогнучи, але я нікому не протегую, а наказую бути слухняними. Отже, віддаюся з вірністю підданства свого на милостиву ласку в. кор. м., п. мого м.

Дано [з Черкас, 25 лютого 1652].

В. к. м. пп. мм. вірний підданий, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького

№ 166

1652, лютого 21 (березня 2). Чигирин. — Лист до Федора Хілкова в зв'язку з призначенням його путивльським воєводою

Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росиї самодержца і іних многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі, князю Федору Ондрієвичу Хилкову, Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго королевской милости Запорозкого, поклон свой низкий отдаєт і доброго здоровя от господа бога упрейме жичит.

Паметни ми будучи милости єго царского величества за битности в Путивли боярина князя Семена Василиєвича Прозоровского, приятеля нам велце жичливого, котирий за нас до єго царского величества во всем причинялся, і ми на всякиє услуги єго царского величества готовисмо били. І тепер іж по указу єго царского величества, ваша милость, господине околничий і воєводо, княже Федоре Ондрієвич Хилков, зостаєш в Путивли, тішимся с того і жичим, абис в добром здоровю єго царскому величеству служил і на нас ласкав бил. За тоє, што нас, ваша милость писмом наведит рачил, велце дякуєм. А якосмо перед тим готови били повелініям єго царского величества повиноватися во всем і слухат, так і тепер просим, штоби єго царскоє величество нас от служби своєй царской не откидал, і от ласки не отдалял, і под кріпкую руку свою приняти рачил, і єсли би неприятели якиє на нашу віру і на нас наступовали, аби нас єго царскоє величество посилковат і боронит рачил, рачся ваша милость, причинит. Остаток устне посланец вашей милости прямую і верную поволност нашу ізвестит, которому во всем вірит рач і на нас бити ласкавим. Здрав буд і богом храним.

З Чигирина, 21-го дня февраля 1652.

Вашей милости во всем жичливий приятел і слуга, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Адреса: Божиєю милостію великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русиї самодержца і іних многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі, князю Федору Ондрієвичу Хилкову, приятелеви нашому.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1, ч. II, арк. 219. Оригінал.

Там же, арк. 221—222. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, каково писал в Путивль к околничему и воеводе ко князю Федору Ондреевичю Хилкову Запорожского Войска гетман Богдан Хмельницкой в нынешнем во 160-м году».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 195—196, № 88.

№ 167

1652, лютий—березень. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з заявою про дружбу і з повідомленням про підготовку Польщі до війни

Божиєю милостію великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росиї самодержца і іних многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі, князю Федору Ондрієвичу Хилкову здравія от Христа бога і долгоденствія.

Яко первіє службу мою прямую осведчалем єго царскому величеству через боярина і воєводу князя Семена Василієвича Прозоровского, приятеля моєго великого і друга, так і тепер в дружбе і приязни с твоєю милостю хочу бит, господине околичний княже Федоре Ондрієвичу Хилкову, і прошу да сия пошлеши скоро ко єго царскому величеству, я же ізвіствую:

1. Іж ляхов за Дніпр переправилося хорогвей сто і шестдесят і большей єще ідут, зближаючися ку границам панства єго царского величества, што уже ізвістих і то ся стало неотмінне, яко же рік[1].

2. Єго царскоє величество за часу сія, я же хотят бити ко злому, да отвратит ниже, бо ляхом вірити достоїт, яко іновірним, аще лестію і мир творят с православним осударем.

3. Гетман Войска Запорозского і все Войско Запорозкоє, єсли не будут скоро от єго царского величества упевнени ласкою і помочу на неприятелей наших, которие на нас наступуют і здраду кнуют, і єсли нас под кріпкую руку свою єго царскоє величество не приймет і от неприятелей тих віри православноє і християн не боронит, теди о собі іначей гетман і войско старатися будут.

4. Ляхи на осудара праведного запевне войну поднесут, деля хри-

[1] У копії: ріх.

стіян, которие з Литви от еритиков до осударства его царского величества уходят, о што ляхи велми гнівни і для того войска за часу за Дніпр ку граници его царского величества провожают, што я ознаймил і первій.

5. Што ляхи за Дніпр пошли і как на христіян православних і на нас враждуют, оповедают і сами посланци вашеє милости, Марко Антонов с товарищи, што слишали і виділи.

Рач ваша милость чоловіка вірного часто посилат, але осторожне, ко мні, даби єму вірит о всем, і што нині ізвіствую, даби ваша милость сему вірил і ко его царскому величеству послал скоро.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1, ч. II, арк. 220. Оригінал, без підпису Б. Хмельницького.

Там же, арк. 223—225. Переклад, з заголовком: «Список листа з белорускаго письма, каково письмо писал в Путивль к околничему и воеводе ко князю Федору Ондреевичю Хилкову запорожской гетман Богдан Хмельницкой в нынешнем во 160-м году».

№ 168

1652, березня 1 (11). Чигирин. — Лист до колишнього путивльського воєводи Семена Прозоровського про бажання жити в дружбі з новим воєводою Федором Хілковим

Божию милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества боярину и воеводе князю Семену Васильевичю Прозоровскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его королевской милости Запорожского поклон свой ниский отдает здравия и долгоденствия от христа бога усердно желает.

Что по указу его царского величества ваша милость отъехал ис Путивля, а мы с вашею милостию в великой любви в дружбе были и о делах его царского величества частые ссылки имели, и дружба и приятство вашей милости к нам всегда благоприятны и к утешению были, — сие и ныне воспоминаем и помним. И што к нам, не изменив любви, грамоту изволил милость прислать и о добром друге своем окольничем и воеводе о князе Федоре Ондриевиче Хилкове Стародубском, присланом до Путивля от его царского величества на место вашие милости, о котором изволишь нам известить, за сие много челом бьем.

А как с вашею милостью в дружбе и приятстве были мы, и о всяких делех добрых его царского величества ссылки имели мы, и с окольничим и воеводою князем Федором Ондреевичем Хилковым Стародубским, другом великим вашей милости, в дружбе и приятстве хечем быти и ссылки имети. А ваша милость изволь нашу верность и прямую службу его царскому величеству возвестить, што всегда готовы есмя

его царскому величеству верно служити и радети и прияти. При сем буди здоров и богом храним и к нам всякого добра желатель и дружбы непрепомннатель присный.

Писан в Чигирине, 1-го дня месяца марта году 1652-го.

Вашей милости господину нашему во всем желательный друг, приятель и слуга Богдан Хмельницкой с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1, ч. II, арк. 252—254. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал в Путивль к боярину и воеводе ко князю Семену Васильевичю Прозоровскому Богдан Хмельницкой, [гетман] Войска Запорожского, а к Москве прислан в нынешнем во 160-м году марта в 25 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 201—202, № 94

№ 169

1652, березня 1 (11). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова про те, що з ним підтримуватимуться такі ж дружні відносини, як і з попереднім воєводою Семеном Прозоровським

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества околничему и воеводе, князю Федору Ондреевичю Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его королевской милости Запорожского, поклон свой ниский отдает и здоровья доброго и пребыванья щасливого от христа бога усердно желает.

По указу его царского величества посланым, будучи ваша милость околничей и воеводо, княже Федоре Оендреевичю Хилков Стародубский, до Путивля на место боярина и воеводы князя Семена Васильевича Прозоровского, милого друга нашего и приятеля великого, что к нам и ваша милость такую дружбу и любовь хочешь имети и грамотою нас посещати, — за се вельми благодарны есми. И как ссылки имели есмя о всяких делех великих его царского величества з боярином и воеводою, князем Семеном Васильевичем Прозоровским, так и с вашею милостью, господине окольничей и воеводо, княже Федоре Ондреевичю Хилков Стародубской, ссылки имети о делех добрых его царского величества готовы есмы. И его царскому величеству служити прямо и верно прияти будем, о чем и посланцы вашей милости изустно росказать имели, если что они известят.

За посланую пару соболей добрых вельми челом бьем, а вашей милости посылаем лук доброй, извольте за любов приняти и нас в дружбе и приязни хранити и частые ссылки к нам имети. При сем буди здоров и богом храним и желатель всякого добра и дружбы.

Писан в Чигирине, 1-го дня месяца марта 1652-го году.

Вашей милости господину нашему во всем желательный приятель и слуга Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1 ч. II, арк. 246—248. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков лист писал в Путивль к окольничему и воеводе ко князю Федору Ондреевичю Хилкову Богдан Хмельнитцкий, а к Москве тот лист прислан в нынешнем во 160-м году марта в 25 день».
Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 200—201, № 93.

№ 170

1652, березня (2) 12. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя відносно підготовки війни проти Туреччини

Lectis litteris s. r. m. dni mei clementissimi, ex iis sufficienter intellexi, quod s. r. m. circa declarationem gratiae suae regiae obsequio nostro totius Exercitus Zaporoviensis opus habere dignetur. Nos igitur quem ad modum et per litteras mutuo conferebamus et per secretarium nostrum candide mentem nostram aperueramus et nunc idem confirmamus, quod pro dignitate mtis r. et integritate Rpcae non spe lucri vel pretii, cuius ill-mo d-tio v. mentionem facit, sed solo respectu fidelis subiectionis nostrae ad quodvis mandatum contra quemvis hostem, quocunque s. r. m. miserit, parati sumus nos accingere bello et sanquinem nostram fundere. Illud tantum, quod ilima d. v. exprimit, ut subito tam stricto tempore exercitus noster sit paratus, ut possibile hoc sit et ipse dubito atque ex meo vili consilio suadeo expedire, ut prorogetur ulterius hic terminus idque iis ex causis. Credo non ignorare ill-mam d. v., quod serenissimus piae memoriae Vladislaus rex, quando hoc bellum aggredi proposuerat, non tam ferventer instabat, ut exercitus praepararetur, sed et tacite et lente ordinatis prius et constitutis, quo et quibus sit itineribus exercitus polonicus equester, Exercitus Zaporovianus equester, pedester et navalis iturus erat, ego quippe pro illo tempore omnium conscius fueram et nunc scio optime. Alterum notum est illmae d. v., quod non minor pars Exercitus Zaporoviani stationes suas fixas habebat in his palatinatibus, ex quibus nunc vigore pactorum secedere debemus, tam ex bonis s. r. m. quam etiam nobilium, et hi exportatis illinc substantiis suis nondum alia loca sibi invenerunt, tantum modo circa civitates sub dio vel sub vilibus tuguriolis morantur, inde sequitur, quanta cum difficultate in tam stricto tempore ei itineri accingere se deberent, et alii nec dum etiam ex bonis nobilium exportaverunt suas fortunas. Tertium, non parvus est eorum numerus, qui sub tempus hoc turbulentum equos et arma amiserunt et hi non tam celeriter praeparare se possunt, nisi longiori tempore, in talibus enim diu deliberandum. Antequam praesentes litterae ad s. r. m. adferentur, habui secretum consilium cum aliquibus colonellis et veteranis exercitus nostri militibus tractabamusque eius belli materiam, qui non aliud, sed idem sentiebant et sentiunt. Nihilominus scripto confestim ad

omnes colonellos, ut quanto citius diei noctique non parcendo propter hoc solum consilium ad me conveniant, in quo consilio quid conclusum fuerit et quae vota militum erunt, non tardabo illmae d. v. nuntiare. Illud tantum repeto, melius lente, omnibus ad bellum necessariis praeparatis, in illas oras iter capere, ut gloria immortalis nomini s. r. m., non vero ignominia paretur et nos obsequio nostro nancisci gratiam ulteriorem s. r. m., quod faciat optimus deus. Velit igitur illma d. v. ex parte sua, ut pote, quae authoritate et consilio in Rpca et apud s. r. m. pellet, s. r. m. persuadere, ne tam festinanter iter nobis imperet, assecurando in eo, quod fide et obsequio nostro non deerimus mandatis s. r. m., quin immo illa summa alacritate exsequemur capitibus nostris, s. m. r. tuendo...

[Ceherini, 12 martii 1652].

Bogdanus Chimilniski, dux Exercitus Zaporoviani.

Ватіканський архів, Nunziatura di Polonia, v. 60. Переклад з польської на латинську мову, з заголовком: «Copia litterarum Chimilniski ad dnum palatinum chioviensem ex polonico in latinum transumpta».

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 25-д, арк. 1—2. Фотокопія з перекладу.

Переклад

Прочитавши лист найяснішої і наймилостивішої до мене величності, з нього я в достатній мірі зрозумів, що найясніша величність у прояві своєї королівської ласки зволить мати потребу в покорі всього нашого Війська Запорізького. Ми ж і листами взаємно порозумівалися і через нашого секретаря ясно відкривали нашу думку. І тепер підтверджуємо, що за гідність королівської величності і недоторканність Речі Посполитої, а не в надії на користь чи плату — про що ваша найсвітліша достойність згадує, — ми готові приступити до війни і проливати свою кров.

Ми [підемо] проти всякого ворога, куди б не послала нас найясніша величність, лише через нашу вірну покору будь-якому наказові. Я тільки маю сумнів щодо можливості того, на чому наполягає ваша найсвітліша достойність, а саме: щоб наше військо відразу, в такий короткий час, було готове. Я своєю скромною порадою умовляю пересунути цей термін на дальше, і ось з яких причин. Думаю, що ваша найясніша достойність знає, що блаженної пам'яті найясніший король Владислав, коли передбачав приступити до такої війни, не наполягав так гаряче на підготовці війська, але наперед тихо і повільно упорядкував і визначив, куди і якими шляхами мало піти польське кінне військо, Запорізьке Військо, кінне, піше та морське; я ж в той час про це знав і тепер знаю найкраще. Вашій найсвітлішій достойності відоме і інше: чимала частина Запорізького Війська мала постійні місця свого перебування у тих воєводствах, з яких тепер, скоряючись договорам, ми повинні відступити так само, як з володінь його королівської величності і шляхти. Вони [запоріжці], забравши звідти своє майно, ще не знайшли для себе інших місць, а перебувають тепер біля міст, під відкритим небом або у поганеньких куренях. Звідки виходить, що вони повинні готуватися до цієї дороги в такий короткий час з дуже великими труднощами. Інші ж ще досі не вивезли свого майна з володінь шляхти. По-третє, є чимала кількість тих, які в цей неспокійний час втратили коней і зброю; вони не зможуть підготуватися так швидко, якщо їм не буде дано більше часу, — бо в цих справах треба довго роздумувати. Перш ніж послати цей лист найяснішій величності, я мав таємну нараду з деякими полковниками і старими воїнами нашого війська; ми обговорювали справу цієї війни, і вони думали і думають не інше, а це ж саме. Однак я відразу ж пишу всім полковникам, щоб вони найскоріше, не затримуючись ні на день, ані на ніч, прибули до мене для цієї наради. Про те, що буде вирішено на цій нараді і які будуть голоси воїнів, я не затримаюсь сповістити вашу найсвітлішу

достойність. Повторюю одне тільки: похід в ті сторони краще починати повільно, підготувавши все необхідне до війни, щоб для імені його королівської величності була здобута слава, а не неслава, і щоб ми за нашу покору одержали більшу ласку найяснішої величності. Хай зробить це найліпший бог. Отже, хай ваша найсвітліша достойність, яка впливом і порадою має велике значення в Речі Посполитій і у його королівської величності, зволить просити його королівську величність, щоб він не так квапливо наказував нам похід; нехай також запевнить у тому, що ми, через нашу вірність і покору, не знехтуємо наказами його королівської величності, а, навпаки, з найбільшою готовністю виконаємо їх, захищаючи своїми головами його королівську величність...

[В Чигирині, 12 березня 1652].

Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 171

1652, березня 20 (30). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з запитом про причини затримки посла у Москву Івана Іскри

Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержца і іних многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі князю Федору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго королевскоє милости Запорозкого, поклон свой низкий отдает і доброго здоровя і повоженя щасливого в долгий вік от господа бога усердно желаєт.

Виславши ми посланца нашего Івана Іскру, товариша войскового, в великих ділех ко єго царскому величеству, скоро по святех рождества христова і богоявленія і до того часу оного не маш з дороги, чи жив чи не жив, не відаєм. Просим вашей милости, рач нам ізвестит, ваша милость господине наш, коїх ради діл так долго бавится і ко нам не поворочаєт с певною відомостю от єго царского величества, бо ми сподівалися, скоро заговівши; оного і повторе просим і о відомост узнаную в том ласку вашей милости поволностю нашею завдячит і заслуговат повинни будем. При сем буди здоров і богом храним, а ко нам друголюбив і всякого добра желателен.

С Чигирина, 20-го марта року 1652.

Вашей милости господину своєму всего доброго зичливий приятел.
Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Адреса: Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росиї самодержца і многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі князю Федору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому, другу нашему отдат.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ. Зносини Росії з Польщею, 1652 спр. 1, ч. I, арк. 299. Оригінал.

Там же, арк. 301—303. Переклад, з заголовком: «Перевод з белоруского листа, что писал в Путивль к околничему и воеводе ко князю Федору Андре-

евичу Хилкову Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, а ис Путивля прислан тот лист ко государю к Москве в нынешнем во 160-м году апреля в 21 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 205, № 98.

№ 172

1652, квітня 12 (22). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова про повернення Івана Іскри і про перебування російських послів у Варшаві

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества окольничему и воеводе, князю Федору Ондреевичю Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском королевские милости Запорожским, поклон свой ниский отдавши, доброго здоровья и счастливого пребыванья от господа бога на многие лета прямо желаю. За милостивое жалованье его царскому величеству ниско челом бью, что милостию своею царскою с Ываном Искрою меня жаловал.

Ныне ведомо чиню вашей милости послов его царского величества задержали [1] в Варшаве до прошлого сейму, который будет за 7 недель. Дано нам знать, что там с нашие стороны много есть на границе его царского величества и людем государским обиды чинят, о чем объяви нам, и тех бездельников, которые без ведомости нашие чинят, будем карать. При том долголетно здравствуй о господе и долго храним будь.

С Чигирина, дня 12-го апреля 1652-го.

Вашей милости всего добра желательный приятель и служить рад, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1, ч. II, арк. 350—351. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал в Путивль к околничему и воеводе ко князю Федору Ондреевичю Хилкову Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, а то письмо ис Путивля прислано в нынешнем во 160-м году апреля в 30 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 213—214, № 106.

№ 173

1652, квітня 20 (30). Чигирин. — Проїзний універсал Андрію Кузнецову і Костянтину Волкову

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его королевской милости Запорожским и все Войско Запорожское до лица земли ниско челом бьем.

Невольники вашего царского величества Онофрей Кузнецов и Костя

[1] У перекладі: задержаны.

Волков, бывши в неволе турецкой, божиею помощию вышли и к вашому царскому величеству к Москве идучи, просили у нас прохожего листа, которым волю их исполня, вашего царского величества просим, чтоб ваше царское величество им милость свою царскую, яко казаком донским оказавши, и нас, слуг своих, от милостивого своего царского жалованья не откидал. При том вашему царскому величеству вторицею ниско челом бьем и служить прямо и верно будем.

Писан в Чигирине, апреля 20-го дня 1652[1].

Вашему царскому величеству во всем повольные слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Грецькі справи, 1652, спр. 24, арк. 5. Переклад.

№ 174

1652, травня 17 (27). Табір під Тарасівкою. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова про концентрацію польських військ та з проханням подати допомогу російськими військами

Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі князю Федору Ондріевичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого, доброго здоровя і щасливого повоженя в долгий вік от господа бога жичим і поклон наш отдаєм.

Писат ваша милость рачил ко нам і путивлца Максима Плешивого с товаришами прислат для проведиваня задержаних в Варшаве послов єго царского величества до сейму пришлого, который сейм отложили на далший час аж до августа місяца ляхи, і послов єго царского величества ради діл каковых держат і поки задержат, не відаєм. Однак ляхи, неприятели наши, хрестияном біду великую чинет і на два обози войска збирают. Зачим і ми рушилисмося з войском, а просим, рач ваша милость причинится до єго царского величества, жеби єго царское величество нас от милостивоє ласки своєй не откидал і руку помощи нам давал противко неприятелем нашим, а ми служит готовисмо єго царскому величеству прямо і вірне. При сем буди здрав і богом храним, а ко нам друголюб.

Дан с табору от Тарасовки, 17 дня місяца мая року 1652-го.

Вашей милости всего доброго зичливий приятель і рад служит. Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Адреса: Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержца і многих госу-

[1] У перекладі дописані слова: А внизу написано.

дарств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі князю Федору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому, приятелеви нашему великому отдат.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські грамоти, спр. 44, арк. 2. Оригінал.

Там же, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1, ч. III, арк. 437—438. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал в Путивль к околничему и воеводе ко князю Федору Ондреевичу Хилкову Богдан Хмельнитцкой, гетман Войска Запорожского, а ис Путивля тот лист прислан ко государю к Москве в нынешнем во 160-м году июля в 3 день».

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Неопубліковані листи Богдана Хмельницького 1650—1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 177—178.

Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. III, відділ III, стор. 159—160, № 3.

«Киевская старина», 1888, июль, Документы, известия и заметки, стор. 20—21.

Воссоединение, т. III, стор. 215—216, № 109.

№ 175

1652, травня 24 (червня 3). — Табір під Батогом. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова про перемогу над військами польного гетьмана Мартина Калиновського та з проханням подати військову допомогу

Божию милостию великого, великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі князю Федору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким, поклон свой низкий отдаєт і доброго здоровя зичит.

Іж господь бог даровал нам обоз лядский розгромит 23-го дня месяца мая, где і Калиновского, гетмана коронного, і сина єго, і товариство все побито, теди ляхи отпустят тепер послов єго царского величества, іншую раду взявши, однак їм не вірит треба. А ваша милость, рач причинится до єго царского величества, аби нас ратовал, бо відаєм, же на нас знову наступоват схочут. При том буди здоров і богом храним.

С табору спод Батогова, 24-го дня м[ісяц]ца мая 1652-го.

Вашей м[илос]ти всего доброго зичливий приятел і служит рад, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

Адреса: Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержца і многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі князю Федору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому, приятелеви нашему, отдат.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1а, ч. III, арк. 501. Оригінал.

Там же, арк. 505—507. Переклад, з заголовком: «Список з белоруских

листов, что писал в Путивль к околничему и воеводе ко князю Федору Ондреевичю Хилкову Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского да писарь Іван Выговской, а к Москве те листы присланы в нынешнем во 160-м году июня в 18 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 216, № 110.

№ 176

1652, травня 30 (червня 9). Чигирин. — Наказ ковалинським і дівичлинським козакам давати Київському Пустинному Микільському монастирю десятину, покотельщину та очкове

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорозким.

Ознаймуєм сим писанєм нашим атаманом і всему товариству нашему Войска єго кор. м. Запорозкого, ковалинским и девичлинским, іж господин отец ігумен і вся капітула монастира Николского Пустинного києвского показовали нам листи, права и привілея давниє, же хтоколвек с козаков на кгрунте монастирском оселост маєт, повинен десятину дават на монастир зо всего збожа, также покотелсчизну і очковоє. Прото ж, яко давний звичай бивал, так і тепер аби было, росказуєм, штоб десятину і покотелсчизну ведля звичаю давного не зборонялися дават кождий козак, который заживаєт кгрунту монастирского, іначей не чинечи, под ласкою нашею і каранєм войсковим.

З Чигирина, мая 30 дня 1652 [1].

Богдан Хмельницкий, рука власна.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція Археологічної комісії, спр. 178, арк. 1. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 219, арк. 94 зв. Копія, з заголовком: «Універсал гетманський, аби козаки з поль монастирських в Дівичках і Ковалині десятину давали, покотелшину і очковє монастиреви Свято-Николскому, року 1652 мая 30 дня».

Опубліковано: Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. III, стор. 166—167, № 7.

№ 177

1652, червня 7 (17). Табір під Кам'янцем-Подільським. — Лист до командування та міщан міста Кам'янця з пропозицією здатися

Ich mość panom regimentarzom, wójtom, burmistrzom [2] i wszystkim mieszczanom Kamieńca miasta życzliwie od nas, Wojska Zaporoskiego, pozdrowienie.

---

[1] Місце або дата універсалу вказані помилково: Богдан Хмельницький після перемоги під Батогом перебував у той час у поході на Кам'янець-Подільський. Приймаємо, що місце зазначене помилково, а дата вірна.

[2] Міх.: burmistrzom, rajcom.

№ 7

КЦАДА
575
178

1652

Наказ ковалинським і дівичлинським козакам від 30 травня (9 червня) 1652 р.

Cokolwiek się staje monarchom a potężnym kawalerom, czasowi, a woli bożej służyć muszą. Teraz z woli najwyższego, po rozgromieniu wojska, cokolwiek uszło, za niemi aż tu szlakiem pod Kamieniec przyszliśmy. Widząc tedy uporczywość waszą, że nie w bogu, ale w fortecy ufność swoją położyliście, a wiedźcie, proszę was, to wy sami, że na pychę waszą wielką i mury bóg ruszy [1]. Jeślibyście chcieli przy uporze zostawać, i my z wojskiem naszym pana boga prosząc, szukać będziemy sposobów i od was stąd nie odejdziemy, aż wola boża wypełni się. Gdy wy pokory swej też zażyć będziecie chcieli, gdy bez rozlania krwi poddać się nam zechcecie, upewniam, że z mniejszą to szkodą waszą będzie, bo my obaczywszy skłonność i powolność waszą, nie będziem sobie życzyć krwie waszej rozlania i was do szczętu zniszczenia i zaraz niektórym wojskom naszym odstąpić rozkażemy. Co strony wojsk waszych, na które spodziewacie się sobie na odsiecz, lepsześmy teraz w polu stojący [2], niżeli wy w oblężeniu zostający od tak licznego wojska naszego. Próżne więc wasze są nadzieje, wszakże nim pomocy doczekacie się, upewniam was, że wiele wojska waszego zginąć będzie musiało [3], naszym zaś usiłowaniem będzie mieć oko na pomoc przybyć wam mającą i mamy w bogu nadzieję, że przy tak wielkiej potędze za pomocą boską wszystkiego z wami dokazać będziemy mogli. Życzemy więc wam nie być uporczywemi i zaufanemi w tej fortecy, gdyż nie masz na świecie nic tak mocnego i trudnego, coby za pomocą boską zrujnować się nie mogło. Miejcie zatym politowanie nad wami samemi i nad fortecą waszą. Nie żądamy my rozlania krwie, lecz tylko chcemy tego, ażebyście pokorę i powolność waszą na żądanie nasze pokazali. Na te nasze pisanie w dniu dzisiejszym żądamy od was rezolucji i odpowiedzi. Miejcie baczność na wszystko dostateczną a w determinacji waszej rezolwujcie się. Przy tym przyjaźni waszej oddajemy się [4].

Dat z obozu d. 7 iunii anno domini 1652.

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Архів Чарторийських у Кракові, Теки Нарушевича, т. 146, стор. 207—208. Копія, з заголовком: «Kopia listu Chmielnickiego i Wojska Zaporoskiego do miasta Kamieńca oblężenia pisanego».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 13698—13716. Копія з копії.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 27, арк. 1—2. Фотокопія з копії.

Опубліковано: Міхаловський, стор. 657—658, № 249, з датою 17 червня 1652 р.

Переклад

Їх мость панам регіментарям, війтові, бурмистрам та всім міщанам міста Кам'янця прихильне від нас, Запорізького Війська, привітання.

Все, що трапляється з монархами і могутніми рицарями, підкорено часові та

---

[1] Міх.: kruszy.

[2] Міх.: lepszą my straż w polu mamy stojącą.

[3] У Міх. кінець речення відсутній.

[4] Це речення додано із Міх.

божій волі. Тепер з волі найвищого, після розгрому війська, частина якого втекла, ми слідом за ним прийшли аж сюди, під Кам'янець. Ми бачимо вашу впертість, бо не на бога, на свою фортецю, якою ви дуже пишаєтесь, ви покладаєте надію, — але знайте, прошу вас, ви самі, що бог і мури розвалює. Якщо ви упиратиметесь, ми з своїм військом, прохаючи господа бога, шукатимемо способів розбити вас, не від'їдемо від вас звідси, аж поки сповниться божа воля. Коли ж захочете виявити покору і без кровопролиття здатися нам, то для вас це буде менша шкода, бо ми, побачивши вашу схильність і покірливість, не будемо проливати вашої крові і вас цілком знищувати, а зараз же накажемо частині наших військ відступити. Що ж до ваших військ, на допомогу яких ви покладаєтеся, то ми тепер, маючи таке велике військо, сильніші в полі, ніж ви в облозі. Отже, даремні ваші надії, бо поки дочекаєтеся допомоги, багато людей з вашого війська мусить загинути, а ми докладемо зусиль, щоб підстерегти підкріплення, яке має до вас надійти. Маємо в бозі надію, що при такій великій силі, з божою поміччю ми з вами можемо всього досягти. Отже, бажаємо вам не упиратися і не покладатися на цю фортецю, бо немає на світі нічого такого міцного і твердого, чого не можна було б божою поміччю зруйнувати. Пожалійте ж самі себе і свою фортецю. Ми не бажаємо кровопролиття, тільки хочемо, щоб ви на нашу вимогу показали покірливість і поступливість. На цей наш лист вимагаємо від вас рішення і відповіді нинішнього дня. Прийміть же це все до уваги і рішенням своїм рятуйте себе. А втім віддаємося вашій приязні.

Дано з табору, д. 7 червня року божого 1652.

Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

№ 178

1652, червня 8 (18). Під Кам'янцем-Подільським. — Універсал про захист міста Києва від військових переходів і постоїв

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозским.

Всім вобец[1] і кождому зособна, кому о том відати належит, меновите паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству нашому Войска Запорозского, за войском ідучим і назад поворочаючим, до відомости доносим, іж счо видечи ми великоє спустошенє міста Києва, которое обиватели тамошниє от войска лядского понесли, теди[2] ми тому запобігаючи, аби місто наше столечноє і церкви божиї при вірі нашой православной хрестиянской вцале[3] зоставали, виш менованоє місто Києв беремо под оборону нашу і тот універсал наш для вшелякоє оборони оному даємо, сурово приказуючи, аби се жаден не важил с товариства нашего, до войска ідучи і назад поворочаючи, на перевоз києвский і через місто Києв іти, і аби жадних становиск, ночлегов і попасов в оном не отправовали. А хоч і з листом нашим хто-колвек туди посланий будет, теди[4] не повинен он нічого вимишляти, опрочь того счо оному от нас в листі нашом доложено будет. А єжели би котрий-колвек своєволник легце поважаючи сей універсал наш, а вимисли якиє непотрєбниє вимишляючи, кривди чинити в місті міл,

[1] АЗР: вобще; виправлено за КС.
[2] АЗР: и теперь; КС: теды.
[3] АЗР: в целости; КС: в целе.
[4] АЗР: тогды; КС: теды.

такового кождого своєволника полковникови києвскому, а в небитности єго, наказному позволяєм шибеницею карати; і росказуєм, жеби того постерегал, аби найменшоє кривди міщане києвские ні от кого не поносили, іначей не чинячи.

Дан з табору з-под Каменца Подольского, дня 8 іюня року 1652.
Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 14817—14897. Копія.
Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 88, № 30.
И. Каманин, Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаимных отношениях, «Киевская старина», 1888, июль, стор. 74.

№ 179

1652, червня (14) 24. Під Могилевом. — Лист до коронного канцлера Андрія Лещинського відносно причин воєнних дій і з застереженням, що коли король не погодиться на перемир'я, Запорізьке Військо знайде собі іншого володаря

Sam bóg świadkiem, że teraźniejsze wewnętrzne zamieszanie i zobopolne krwie rozlanie stało się [z] sprawiedliwej przyczyny, za wielką bowiem opresją tak od ich mości panów żołnierzy, jako i ich m. panów urzędników in extrema necessitate defensione uti musieliśmy. Rozumiemy, że to być musi w. m. panu dostatecznie... [1], jako siła towarzystwa naszego gardłem zapieczętowali niewinnie, pakt postanowionych nie znać było, bo wszystko według swojej czynili woli. Teraz tedy nie śmiejąc posłów swoich do majestatu j-o królewskiej mości, pana naszego miłościwego, wyprawić, z ordy uwolniwszy j. m. pana Wojnę, do j. królewskiej mości upraszając wysyłamy, aby królewska mość, pan nasz miłościwy, oddalać od łaski swojej pańskiej nas nie raczył i to, cokolwiek już factum est, łaskawie przebaczyć raczył, bo wiadomo być może całemu światu, że nie nasza przyczyna, bo musieliśmy w ucisku sposobów chwycić się na salwę życia i majątków naszych, do czego abyś w. m. pan, pan nasz m-ściwy, się przyczynił wysoką swoją instancją, najniżej upraszamy. Bo jeśliby w tym nie było łaski j-o królewskiej mości, pana naszego miłościwego, i wszytkiej Rzeczypospolitej, nieomylnie z stron obudwu krwie chrześcijańskiej rozlanie, a ziemie j-o królewskiej mości zniszczenie byćby musiało, a my postradawszy wszelkiej naszej nadziei w łasce j-o królewskiej mości, pana naszego miłościwego, inszego sobie pana postronnego szukać musielibyśmy i obcej potęgi na obronę naszą użylibyśmy. Nie jednak nie wątpimy, że j. królewska mość, pan nasz miłościwy, swoją zwykłą klemencją i miłosierdziem osobliwszym, a w. w. pan, nasz m-ściwy pan, powagą i rozsądkiem swoim pomoderujecie siebie samych i uznawszy

[1] У тексті пропущено слово, можливо wiadomo.

słuszności sprawiedliwe przyczyny, skłonić się raczycie do tego, coby i nas i Rzeczpospolitą spokojną uczynić mogło. Przy tym z uniżonymi służbami naszemi w łaskę w. pana siebie polecamy.

Datum spod Mohilowa, dnia 24 miesiąca iunii roku pańskiego 1652.

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego, z całym wojskiem.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 13698—13716, стор. 18—19. Копія з копії архіву Чарторийських у Кракові, Теки Нарушевича, т. 146, стор. 211—216, з заголовком: «List Chmielnickiego, hetmana zaporoskiego do j. m. pana kanclerza koronnego».

Переклад

Сам бог свідком, що нинішні внутрішні заворушення і взаємне кровопролиття сталися з справедливої причини, бо ми, зазнавши тяжкого гніту як з боку й. м. п. жовнірів, так і їхніх м. панів урядників, змушені були оборонятися. Думаємо, що в. м. панові добре відомо, як багато нашого товариства невинно загинуло, тому що нехтували прийняті угоди, а все робили по своїй волі. Тепер, не насмілюючись послати своїх послів до маєстату й. королівської милості, пана нашого милостивого, ми звільнили з орди й. м. пана Войну, якого посилаємо до й. королівської милості з проханням, щоб королівська милість, наш милостивий пан, не зволив віддаляти нас від своєї ласки, й те, що вже сталося, ласкаво нам пробачив, бо всьому світові відомо, що ми не винуваті, зазнавши поневолення, змушені були вдатися до інших засобів охорони нашого життя і майна, і просимо покірно в. м. пана, пана нашого м., спричинитися до цього своїм високим втручанням. Бо якщо і в цьому не буде ласки й. королівської милості, нашого милостивого пана, і всієї Речі Посполитої, тоді напевно з обох сторін буде пролита християнська кров, а земля й. королівської милости буде знищена, а ми, втративши всяку надію на ласку й. королівської милості, нашого милостивого пана, змушені будемо шукати собі іншого стороннього пана і чужої сили, яка зможе нас захищати. Однак ми зовсім не сумніваємося, що й. королівська милість, пан наш милостивий, своєю звичною поблажливістю і особливо милосердям, а в. в. пан, наш милостивий пан, своєю повагою і розсудком угамуєтесь і, визнавши нашу правоту, погодитесь з нами, що дасть змогу і нам, і Речі Посполитій жити у спокої. При цьому з низькими нашими послугами віддаємося на ласку в. пана.

Дано з-під Могилева, 24 червня р. божого 1652.

Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького, з усім військом.

№ 180

1652, червня (14) 24. Під Могилевом. — Лист до брацлавського воєводи Станіслава Лянцкоронського з застереженням, що коли король не погодиться на перемир'я, Запорізьке Військо знайде собі іншого володаря

Sam p. bóg widzi, że teraźniejsze militibus zamieszanie i zobopólne krwie rozlanie nie z naszej stało się przyczyny. Za opresją bowiem wielką od ich mciów pp. żołnierzów, jako pp. urzędników, defensione uti musieliśmy; rozumiemy, że to jest w. m. m. p. wiadomo, jako siła towarzystwa naszego garłem zapieczętowali niewinnie, punkta postanowione nizacz były, wszytko według swojej czynili wolej. Teraz tedy nie śmiejąc posłów

swoich wyprawić, z ordy uwolniliśmy j. m. p. Wojnę, do j. k. m., p. n. m. upraszając wysyłamy, aby j. k. m., p. n. m., od łaski swej pańskiej nas oddalić nie raczył, i to, co factum est, wybaczyć raczył, bo nie nasza przyczyna. Do czego aby i w. m., p. n. miłościwy wysoką swoją instancją przyczynnym być raczył, uniżenie upraszamy. Bo jeżeliby w tym nie było łaski j. k. m., p. n. m., i wszytkiej Rzeczypospolitej, nieomylnie stron obodwoich krwie chrześcijańskiej rozlanie, a ziemie j. k. m. zniszczenie byćby musiało, a my postradawszy wszytkiego, inszego szukaćby sobie postronnego musielibyśmy pana. Nic jednak nie wątpiemy, że j. k. m. miłościwą swą klemencją i w. m. m. p. powagą swą pomoderujecie sami siebie. Przytym uniżonemi usługami naszemi w łaskę w. m. m. p. pilno się oddajemy.

Dan spod Mohylowa, die 24 iunii 1652.

W. m. n. m. pana uniżoni słudzy, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Бібліотека Варшавського університету, № 385, стор. 93—94. Копія, з заголовком: «Kopia listu Chmielnickiego Bogdana do X. Lanckorońskiego 24 iunii 1652».

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Неопубліковані листи Богдана Хмельницького 1650—1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 176—177.

Переклад

Сам п. бог бачить, що нинішні воєнні заворушення і взаємне кровопролиття сталися не з нашої вини. Зазнавши тяжкого гніту як з боку їх м. пп. жовнірів, так з боку пп. урядників, ми мусили оборонятися. Ми думаємо, що в. м. м. п. відомо, як багато нашого товариства невинно загинуло, тому що нехтували пункти прийнятої угоди, а все робили по своїй волі. Отже, тепер, не насмілюючись послати своїх послів, ми звільнили з орди й. м. п. Войну і посилаємо його до й. к. м., п. н. м., з проханням, щоб й. к. м., п. н. м., не віддаляв нас від своєї ласки, і те, що сталося, зволив пробачити, бо це не наша вина. Покірно просимо, щоб в. м., п. н. милостивий, своїм високим клопотанням спричинився до цього. Бо якщо і в цьому не буде ласки й. к. м. п. н. м., і всієї Речі Посполитої, неминучим буде взаємне пролиття християнської крові і знищення землі й. к. м., а ми, втративши все, змушені будемо шукати собі іншого стороннього пана. Однак ми зовсім не сумніваємося, що й. к. м. милостивою своєю ласкою і в. м., м. п., своєю повагою угамуєтесь. При тому покірно віддаємось з старанними нашими послугами на ласку в. м., м. п.

Даний з-під Могилева, дня 24 червня 1652.

В. м., н. м. пана, покірні слуги Б. Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким

№ 181

1652, червня 18 (28). Табір під Баром. — Універсал про взяття під захист Івана Шинявського, старшини і шляхти ніжинської, а також їхнього майна

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким. До відомості подаєм всім, полковникови, сотником і асаулом і всему Вуйска Запорозкого рицарству в месте Ніжине будучим, іж Іоанна Шинявского Александра лентвойта, бурмистра Дмитра, Филиппа писаря, которії

нам во всем посвідчилисе, взявши їх в опеку нашу войсковую, яко во всем нам добре залецоних, хочемо на вас міти, абисте так їх самих, жони і діти їх, яко теж доми і добитки во всем ціло заховале і наймнейшое кривди чинит оним не важилисе, відаюче і о том певне, же за наименшую їм обелгу учиненую, караня войскового каждий своволник не уйдет, яко ж і всіх мещан ніжинских, і шляхту, которая тут з нами позостала, аби без жадное шкоди зоставали, сурово напоминаєм, чого усего в месте том преложониї Войск наших Запорозких пилне перестерегати мают, своволних карати, порядку вшелякого пелновати і яко найспокойні заховатися, аби наймнійшая нас одтол скарга не доходила, под горлом, напоминаєм. Дошло теж і до нас відати, же тіє, которие за указом нашим з Ніженсчизни повиходиле биле в Украйну, през жолніров до спустошалих добр своїх ворочалися, на їх здорозя отповідают, сурово напоминаєм і в том, аби жадного пренагабаня не поносели, кгди ж то ся било стало за всего войск наших відомостю, але хто хочет там мешкати спульне, волно, хто зас не хочет, сподавши своє без галасов на Украйну незборонно, і по-десяте напоминаєм, аби ні в чом воле нашой не протевляючисе, все тоє в цілі приказане захсвано било. А для ліпшоє віри при подпесе руки і печат войсковую притиснути росказалисмо.

С табору под Баром, 18 дня месяця іюня 1652 году.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Універсал на волност пану Шинявскому і лентвойту ніжинському і всей старшині і шляхті.

1652, іюня 18 от Богдана Хмельницкого на обварованє уряду меского певних особ.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР. Колекція актів Київської казенної палати, № 11. Оригінал.

№ 182

1652, червня 28 (липня 8). Корсунь. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням пропустити в Москву молдавського посла Івана Мануйлова

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества окольничему и воеводе, князю Федору Ондреевичю Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, по отдании поклона доброго здоровья от господа бога желает.

Что вельможный его милость государь волоский посылает Илью греченина своего для проведованья о после своем, что посла своего до его царского величества еще зимою послал, о чем тот Илья греченин

и сам о себе справу даст, просим вашей милости, извольте ему во всем верить. Потом буди здрав и богом храним.

Ис Корсуни, июня 28-го 1652-го году [1].

Вашей милости во всем желатель и приятель и слуга, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1а, ч. І, арк. 29—30. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, какой писал в Путивль к окольничему и воеводе ко князю Федору Ондреевичю Хилкову Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, а к Москве тот лист прислан в нынешнем во 160-м году июля в 15 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 219—220, № 114.

№ 183

1652, липня 13 (23). Суботів. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням подати допомогу посланцеві в Москву

Божию милостю великого государа царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержца і інних многих господарств господаря і облаадателя, єго царского величества воєводє околничему, князю Федору Андрієвичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозского, здравия доброго од госпола бога міти зичит.

Іж оказател сего листу нашего для розних пилних потреб своїх до земли єго царского величества ідет, про то ми за оним причину свою вносим, просечи, абис в. м. во всем оному ласкаве ставитисе рачил і о що-колвек просити будет, аби в. м. чинити не зборонялсе. Узнаную в том приязн і учинност кождого часу всім добрим заділоват і заслуговат повинни будем, а тепер ласце се в. м. з моїми поволними услугами пилно оддаю.

Дат з Суботова, дня 13-го іюля року божого 1652-го.

Вашей милости всего добра зичливий приятел і служит рад, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Адреса: Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержца і інних многих господарств господаря і облаадателя, єго царского величества воєводе околничому, князю Федору Андрієвичу Хилкову Стародубскому.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Грецькі справи, 1652, спр. 30, арк. 6. Оригінал.

Там же, арк. 7—9. Переклад, з заголовком: «Список с листа белоруского письма, что писал в Путивль к окольничему и воеводе ко князю Федору Ондреевичю Хилкову Богдан Хмельнитцкой, гетман Войска Запорожского, а тот лист прислан ко государю ис Путивля в нынешнем во 160-м году августа в 12 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 224, № 117.

---

[1] У копії дописані слова: А внизу написано.

№ 184

1652, липня 14 (24). Суботів. — Проїзний лист Костянтину Мануйлову

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Руси самодержца и иных многих государств государя и облаадателя, его царского величества околничему и воеводе, князю Федору Ондреевичю Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, доброго здоровья и пребывания счасливого от господа бога усердно желает.

Посол от государя мутьянского едет к его царскому величеству о делех некоих, которой у нас просил грамоты проезжей, дабы мы к вашей милости о нем писали, он же сам о себе даст ответ, о чем едет; а мы приязни и милости братской отдаемся. При сем буди здрав и богом храним.

Дан в Суботове, 14 дня месяца июля 1652-го.

Вашей милости всего добра желательный приятель и служить рад Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Молдавією, 1652, спр. 3, арк. 4—5. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал в Путивль к окольничему и воеводе ко князю Федору Ондреевичю Хилкову Богдан Хмельницкой, а ис Путивля тот лист прислан ко государю в нынешнем во 160-м году августа в 3 день».

№ 185

1652, липня 19 (29). Чигирин. — Універсал про надання двох млинових кіл у селі Валки Прилуцькому Троїцькому Густинському монастирю

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Ознаймуєм сим писанєм нашим полковникови і всему товариству полку Прилуцкого, так же вшелякой кондициї людем, іж на монастир Густинский для виживеня іноков з давних часов прошлиє їх мил. княжата надали в млині дві колі у Валках і то їм било отнято неслушне. Прото ж розказуєм, аби тиє ж колі обі, каменноє і ступноє, на монастир ішли і тепер, в чом жадноє ні от кого не мают міти перешкоди.

З Чигирина, 19 дня юля року 1652.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Лист гетманский — Хмельницкий — на млин валковский. Приказуєт дві колі, камяноє і ступноє, на монастир, 1652 году іюля 19 дня.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Прилуцький Троїцький Густинський монастир, оп. 1, спр. 6, арк. 1—1 зв. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР. Відділ рукописів, № 231 (Збірка Київського університету, № 99, т. І), арк. 56а. Копія.

Там же, І, № 57674 (Збірка Ол. Лазаревського, № 51), арк. 149. Копія

№ 186

1652, липня 31 (серпня 10). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням надсилати одержувані з Москви відомості

Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі, князю Федору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого, доброго здоровя і щасливого повожения от господа бога міти жичим.

Відат ваша милость рачиш нашу приязнь і услуги вірниє ку єго царскому величеству, как прямо і вірне служим і прияєм єго царскому величеству і надіемся от єго царского величества ласки і милости деля того, єжели што відомости будет ваша м. міти от єго царского величества з Москви, просим, рачте нам возвестит скоро. При том буди здоров і богом храним, а к нам друголюбив і братолюбив.

З Чигирина, 31-го дня м[іся]ца юля 1652.

Вашей милости во всем жичливий приятел і слуга, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Адреса: Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі, князю Федору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому, приятелеви нашему.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1а, ч. І, арк. 168. Оригінал.

Там же, арк. 170—171. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал в Путивль к околничему и воеводе Федору Ондреевичю Хилкову Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, а ис Путивля тот лист прислан в нынешнем во 161-м году сентября в 6 день».

№ 187

1652, вересня 24 (жовтня 4). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про доручення вести переговори навпатському і артському митрополитові Гавриїлу, який їде в Москву у справах молдавського господаря

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа России самодержцу [п. т.] его царскому

величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское ниско до лица земли челом бьем.

Как есми преж сего служили вашему царскому величеству прямо и верно и ныне повольность прямых служеб наших объявляем в грамоте нашей вашему царскому величеству, аже преосвященный в бозе его милость господин отец архиепископ митрополит Гаврил, блажа нашей митрополии[1] навпатские и артскиѐ, наместник констянтинопольского, александрийского и еросалимского патриархов, з делех ясновельможного его милости Василья воеводы и государя земель молдавских едет до вашего царского величества, и мы за милостию божиею с его милостью государем в приятелстве учиня, тому ж его милости отцу митрополиту в наших делах устный разговор имети к вашему царскому величеству вручили есми. Просим, изволь ваше царское величество всем милостивое жалованье свое царское нам показать и от милостивого жалованья своего царского не отринуть, а мы во всяких делех и повелениях царских противо врагов и супостатов вашего царского величества, рятующе прямо и верно, вашему царскому величеству служити будем до века. При сем да долгоденствует, вечно царствует ваше царское величество, господа бога молим и присно желаем[2].

Из Чигирина, сентября 24-го дня лета 1652-го[3].

Вашему царскому величеству прямые верные повольные слуги и подножие, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Грецькі справи, 1653, спр. 5, арк. 37—40. Переклад, з заголовком: «Список з грамоти з белоруского письма, что писал ко государю и великому князю Алексею Михайловичю всеа России Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, с навпатцким и артским митрополитом Гаврилом в нынешнем во 161-м году октября в 25 день».

№ 188

1652, вересня 24 (жовтня 4). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова про наступний приїзд польських послів та про шлюб сина гетьмана Тимофія з дочкою молдавського воєводи Василя Лупула

Божию милостию великого государя цара і великого князя Алексея Михайловича, всея Росиї самодержца і многих государств государя і облаадателя, єго царского величества околничему і воєводє, князю Феодору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого, здравия зичит, приятелский поклон оддает.

---

[1] Повинно бути, як в листі № 191: блаженнейший митрополит.
[2] У копії дописані слова: А внизу написано.
[3] У копії дописані слова: А ниже сего написано.

По два рази пришло писмо до нас, же ми тебі, господинови, не ознаймуєм ни о чом, тепер маємо відомост, же короля полского ідут посли к нам, однож, єшче не пришли, не знаєм с чим ідут. А ми уже за ласкою божею зповиноватилисмося з Василем, воєводою землі Молдавских, і уже син мой з дочкою Василя, воєводи єго мил., к нам зо всею утіхою повернул. Притом просимо тебе, господина, абис в приязни з нами вперед бил, а ми готови єго царскому величеству во всем служит. При том буди здрав і богом храним.

З Чигирина, дня 24 сентября року 1652-го.

В. м. всего добра зичливий приятел, служит рад Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Адреса: Божию милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Росії самодержца і многих государств государя і облаадателя, єго царского величества околничему і воєводе, князю Феодору Андрієвичу Хилкову Стародубскому.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1а, ч. II, арк. 253—254. Оригінал.

Там же, арк. 255—256. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал в Путивль к околничему и воеводе ко князю Федору Ондриевичу Хилкову гетман Богдан Хмельницкой, а к Москве прислан тот лист в нынешнем во 161-м году октября в 14 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 234, № 128.

№ 189

1652, вересня 24 (жовтня 4). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням без зволікань відпустити в Москву навпатського і артського митрополита Гавриїла

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества околничему и воеводе, князю Федору Ондреевичю Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, доброго здоровья желает и поклон свой отдает.

По се время не писали есми и не навещали вашей милости для замешканья великого. Ныне же его милость господин отец Гаврило, блаженнейший митрополит навпатцкий и артский, наместник патриархов констянтинапольского, александрейского и еросалимского, едет до его царского величества в делах государя его милости земель молдавских и в наших делех, вельми просим, изволь ваша милость оного скоро отпустить к его царскому величеству, милость и любов показаную

нашею любовью братцкою заработывать повинни будем. И его царск му величеству как были есмо верные слуги, и ныне прямо служити го товы. При сем господина отца митрополита и нашу грамоту до его царского величества послали есми. Здрав буди и богом храним.

Ис Чигирина, 24 дня сентября 1652-го [1].

Вашей милости желательный приятель и служить рад, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Грецькі справи, 1653, спр. 2, арк. 11—12. Переклад, з заголовком: «Список с листа, каков писал в Путивль к окольничему и воеводе ко князю Федору Ондреевичу Хилкову Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского в нынешнем 161-м году октября в 14 день».

№ 190

1652, вересня 27 (жовтня 7). Чигирин. — Універсал музикам на Задніпров'ї, організованим у цех, з наказом слухатись цехмистра Грицька Ілляшенка-Макущенка

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Ознаймуєметмо сим писанием нашим, кому о том відать належить і тот лист наш оказан будет, меновите всім музикам на Заднепру будучим, і росказуєм, абисте яко перед тим в цеху том, которой-осте учинили і цехмистра слухаючи, то єсть Грицка Іляшенка, ни в чом спротивни тому постановеню не били і не отлучалися от оного; чего всім полковником на Заднепрі будучим расказуєм, аби гдеби-колвек на спротивляючихся вишменованний цехмистр ускаржал, справедливост чинили і всего перестерігали, а ми оним тоє в вічность отдаємо, де і повторе росказуєм, аби іначей не било.

Дан з Чигирина, дня 27 септеврія року 1652 [2].

Богдан Хмельницкий, рука власная.

І прето я углядівши, іж не барзе поблизу, жебим я сам могл вшелякую пересторогу межи вами учинить, теди я даю владзу [3] Грицкови Макущенкові, цимбалисту, абись в межи вами вшелякой порядок справовал, а непослушного позволяю скарать, прето абисте оного во всем послушни били, яко мні самому.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, I, № 55537 (Збірка Ол. Лазаревського, № 41, т. IV), арк. 374. Копія.

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу написано.
[2] У копії дописані слова: На подлинном подпись таков.
[3] У копії: владзь.

№ 191

1652, жовтня 18 (28). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова про переговори з польськими послами та про намір вирядити послів у Москву

Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі, князю Федору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, здравствовати і благодушествовати многолітне.

Грамоту вашу прочет, утішихся. Велце дякуєм, што ваша милость незабавне отпустит рачил до єго царского величества єго милости отца Гаврииля, метрополиту, в ділах государя волоского, приятеля нашего, — заслужим то в. м. Договор с послами лядскими, же они хотят ведле пунктов белоцерковских мир с нами іміти, а ми пункта зборовскиє держим, інак не хощем, — і о том комісія маєт бити. Потом о всим в. м. возвістим. От кримского царя єще послов не маєм і відомости не даєм.

Што к нам велика милость єго царского величества [1], радуємся, і найпаче служити прямо і вірне єго царскому величеству будем. Скоро і наших послов с прямою і вірною службою нашею вишлем к єго царскому величеству, до лица земли чолом бити будем, болшоє іщущи царскоє милости. К сотником і козаком, которие обиди чинет от Литви жилцом єго царского величества, напишем і пошлем, даби того не чинили і сурово винних скараєм. Какова відомост будет от єго царского величества, просим, рач нам в. м. ознаймоват. При сем здрав буди долголітнє і к нам любовен друг і приятель.

З Чигирина, 18-го м[ісяц]а октобра 1652.

Вашей милости во всем жичливий приятел і служит рад, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Адреса: Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводе, князю Федору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому, приятелю нашему.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1652, спр. 1а, ч. II, арк. 314. Оригінал.

Там же, арк. 318—320. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал в Путивль к околничему и воеводе, ко князю Федору Ондреевичу Хилкову гетман Богдан Хмелницкой, а ис Путивля к Москве тот лист прислан в нынешнем во 161-м году ноября в 14 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 236, № 130.

---

[1] В оригіналі: вілечества.

№ 192

1652, листопада 12 (22). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відрядження у Москву посла Самійла Богдановича (Зарудного) в справі одержання допомоги проти Польщі

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии самодержцу [п. т.] царскому величеству. Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское низко челом бьет.

Смиренно вашему царскому величеству, благодарим, что ваше царское величество, яко царь православный, нас, слуг и подножий своих, всего Войска Запорожского, от милостивые благодати своея отдаляти не изволяешь и так чрез послов своих благодеяние свое показуешь, как чрез оных же и многократно нас милостивым жалованьем своим призрати изволяешь, что все ничем иным, только на всякое повеление вашего царского величества нашими готовыми услугами против всякого неприятеля вашего царского величества и веры нашея православные допомогаючи, отслуговати должни будем. А за милостивое жалованье вашему царскому величеству низко челом бьем.

А что ваше царское величество и ныне милость свою недавно чрез подъячего своего Ондрея Ардабьева показати изволил, и за то вашему царскому величеству много челом бьем. За которым посланцом вашего царского величества и мы тотчас посла нашего Самуйла Богдановича, судью войскового, с товарищи с низким нашим челобитьем посылаем, которой о чем ни будь имянем нашим и всего Войска Запорожского покорно просити будет, смиренно челом бьем, чтобы ваше царское величество ради церквей наших православных и веры нашей православные христианские, яко царь православный, того не возбранял и милостиво их в том, о чем имянем нашим и всего Войска Запорожского просити будут, выслушав с милостию, в скором времяни отпустити назад велети изволил. Неприятелем же тем, которые так веру нашу, церкви божии, как и нас, самых християн, изнищити и искоренити желают, не изволь ваше царское величество верить и помочи на православие давать, но и паче, яко царь праведный и православный, православным людем всякими мерами пособляти покорно просим. А ныне сами себе со всем Войском Запорожским в милостивое жалованье вашего царского величества прилежне вручаем.

Дан из Чигирина, ноября 12-го дня лета божия 1652-го [1].

Вашему царскому величеству царю православному прямо верные слуги Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским, рукою своею.

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу написано.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1652, спр. 12, арк. 1—4. Переклад, з заголовком: «Список з грамоты, какову писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, с посланники своими с Самойлом Богдановым с товарищи в нынешнем во 161-м году декабря в 16 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 483, № 334.

Воссоединение, т. III, стор. 239—240, № 133.

№ 193

1653, січня 22 (лютого 1). Чигирин. — Універсал про надання Мгарському монастирю млина на Тишках

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Ознаймуєм сим писанєм нашим, кому би о том відать належало, їж видячи ми великиє недостатки іноков монастира общежителного Мгарского, же братія слушного виживеня міти не могут, которие в сюденних молитвах своїх і Войска Запорозского не забивают, а уважаючи тоє, пустилисмо їм млинок один, от приєзду лубенского нижний на Тишках, с каменми двома, а третими ступами; у котором млині аби жадноє ні от кого, так з войскових людей, яко і з обивателев розних міст і сел не поносили перешкоди, пилно жадаєм і розказуєм, арендари жеби зараз той млин попустили, єжели в аренді, а їм о том фалката[1] слушная будет; чого пан полковник наш миргородский догледіти маєт.

Писан в Чигирині, 22 генвара року 1653.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, № 7. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, I, № 57675 (Збірка Ол. Лазаревського, № 51), стор. 151. Копія.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 89, № 32.

---

[1] У копії ДПБ УРСР: дефалката.

№ 194

1653, лютий. Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про переговори з посольством Степана Люца

Serenissime princeps Transilvaniae, domine nobis observandissime.

Pergratum nobis est, quod serenissima celsitudo vestra pristinam erga nos servando amicitiam, tum legatos nostros zaporovienses benevolo susceperit, tum quoque litteris suis favore plenis amicabili nos visitare voluerit per dominum Stephanum Luci. In eadem ergo stantes amicitia, prout per legatos nostros eam declaravimus, sufficienter ita per litteras nostras, necnon per dominum Stephanum Luci, legatum serenissimae celsitudinis vestrae, eandem declaramus; pluraque locuti sumus cum eodem Stephano Luci, qui omnia oretenus relaturus est. Ut vero serenissima celsitudo vestra sit semper in amore stabilis erga nos, deus ter optimus maximus efficiat; sicut autem nullam dedimus occasionem unquam dirimendae charitatis, ita nec daturi sumus. Interim, ut diutissimos vivat in annos floreatque serenissima celsitudo vestra, unice precamur.

Datum Czyhyrini, anno dni 1653[1].

Serenissimae celsitudini vestrae studiosus ad omnia amicus et servus, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Адреса: Serenissimo Georgio Racoci, principi Transilvaniae, partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 13, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Сіладі, т. I, стор. 258.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, наш вельмишановний пане.

Нам дуже приємно, що ваша найясніша високість, зберігаючи до нас стару дружбу, доброзичливо прийняла наших запорізьких послів і зволила в своєму листі, повному прихильності, відвідати нас через пана Стефана Люці. Отже, ми перебуваємо в тій самій дружбі, про яку ми заявляли раніше через наших послів, а тепер заявляємо, як через наш лист, так і через пана Стефана Люці, посла вашої найяснішої високості; ми багато розмовляли з тим же Стефаном Люці, який про все донесе усно. Хай тричі найліпший, найвеличніший бог зробить так, щоб ваша найясніша високість завжди перебувала у постійній любові до нас; як ми не дали ніколи жодної нагоди до розриву приязні, так і не дамо. Тим часом ми молимося тільки, щоб ваша найясніша високість жила і процвітала якнайдовші роки.

Дано в Чигирині, року господнього 1653.

Вашої найяснішої високості готовий до всього друг і слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

Адреса: Найяснішому Юрієві Ракоці, князю Трансільванії, панові частин Угорського королівства і графові секлерів.

---

[1] На підставі інших документів встановлено, що лист написаний приблизно в лютому 1653 р.

№ 195

1653, лютого 1 (11). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням відпустити Настасію Филимонівну

Божиєю милостию великого государа царя і великого князя Алексея Михайловича, всеа Русиї самодержца і многих государств государя і облаадателя, єго царского величества околничему і воєводе, князю Федору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман зо всім Войском Запорозким, доброго здравия од господа бога зичит.

Пришла до нас відомост, же Настя Филимоновна, Яковова жона, в городі єго царского величества в Путивлу задержана єст, а царскоє величество милостивою грамотою пожаловал до нас писаною, же всім тим, коториє, охороняючисе од меча лядзкого, в землі єго царского величества зостают, волно виходит знову назад. Теди і ми тепер за Настею Филимоновною вишменованою причину нашу до милости твоєй вносим, велце просячи, не рач твоя милость оноє там задержоват, але рач оную доброволне випустит, о чом і послом єго царского величества столнику Якову Никитичу Лихареву да поддячому Івану Фомину сказовалисмо, аби твоєй милости о том оповідили. А єжелебис твоя милост того на прозбу нашу не учинил і вишменованноє невісти не уволнил, теди ми о том і до єго царского величества через грамоту нашу чоломбит будем. При том милостивой ласце вашой милости оддаємсе.

Писан з Чегирина, дня 1-го февраля року 1653.

Вашой милости всего добра зичливиє приятеле і слуги. Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Адреса: Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всеа Русиї самодержца і многих государств государя і облаадателя, єго царского величества околничему і воєводє, князю Федору Андрієвичу Хилќову Стародубскому.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1653, спр. 1, арк. 431. Оригінал.

Там же, арк. 432—433. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков лист писал в Путивль к окольничему и воеводе ко князю Федору Ондреевичю Хилкову Запорожского Войска гетман Богдан Хмельницкой, а тот лист к Москве прислан в нынешнем во 161-м году». Дата на копії помилкова — 1652 р.

№ 196

1653, лютого 28 (березня 10). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням подати допомогу константинопольському патріарху Афанасію, який їде в Москву з таємним дорученням

Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексея Михайловича, всея Росії самодержца і многих государств государя і обладателя, єго царского величества боярину і воєводе путимскому, князю Федору Андрієвичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого, зо всим Войском Запорозким, яко приятелеви своєму, здравия доброго од господа бога зичит.

Єжели коли, яко тепер причину мою зношу до тебе, приятеля моєго, за святійшим патриярхою константинополским, который праве з пасчеки бисурманскоє вирвавшисе, єдет до єго царского величества в справах поважних. Аже і ми обачилисмо так за одного чоловіка нікоторії річи злецилисмо, аби єго царскому величеству од нас слуг переложил секретне. Зачим і тебе, приятеля нашего, просим, аби без вшелякого омешкованя би намней, не задержуючи, рачил святійшого патриарху Афанасия до єго царского величества одправити, давши оному звичайний з милостивоє ласки єго царского величества корм.

А при том сами себе з нашими поволними услугами ласце в. м. пилно оддаємсе.

Дат з Чигирина, 28-го февраля року 1653-го.

Вашей милости зичливий всего добра приятел і служит рад, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Адреса: Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русиї самодержца і многих государств государа і облаадателя, єго царского величества боярину і воєводе путивскому, князю Федору Андрієвичу Хилкову Стародубскому.

ЦДАДА. ф. Посольський приказ, Грецькі справи, 1653. спр. 27, арк. 7. Оригінал.

Там же, арк. 8—10. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков лист писал в Путивль к околничему и воеводе ко князю Федору Ондреевичу Хилкову гетман Войска Запорожского, Богдан Хмельницкой, а тот лист к Москве прислан в нынешнем во 161-м году марта в 18 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 253, № 143.

№ 197

1653. березень. Чигирин. — Лист до Яна Казимира про те, що Запорізьке Військо запросило російського царя бути посередником у переговорах з Річчю Посполитою

Najjaśniejszy mciwy królu, panie a panie nasz wielce miłościwy.

Za wielkie szczęście poczytaliśmy sobie, gdy tak znaczna nastąpiła była łaska przeciwko nas sług, a poddanych waszej królewskiej m., p. n. m., że wasza królewska mść., p. n. m., nie życząc dalszego między chrześcijaństwem, wiernymi poddanymi swymi, krwie rozlania, zauważywszy to, że ilekolwiek okazja była do tego domowego zamieszania, nie z naszej strony dawała się, raczyłeś był w takowej poważnej sprawie użyć pro mediatore hospodara j. mość wołoskiego[1], m. m. pana, której medjacjej my ze wszystkim Wojskiem w. k. mści Zaporoskim przez czas niemały przy miłościwej łasce w. k. m., p. n. m., czekając, aż dokąd szczęśliwego nie możemy oglądać skutku. Nie wątpiąc jednak o miłościwej łasce w. k. m., p. n. miłościwego, a ze zwykłym naszym upokarzając się poddaństwem, o miłościwą w. k. m., p. n. mwego, prosimy klemencją, gdyż bóg sam jest temu świadkiem, że jako przedtym i teraz z serca wiernymi poddanymi być w. k. m. życzymy, nie myśląc o żadnej zdradzie przeciwko majestatowi w. k. m., oczekiwamy nie sroższego z obu stron krwie rozlania, ale raczej przy miłościwej łasce w. k. m. obfitego pokoju, którego jak szczerze życzymy, tak też aby jako najgruntowniejszy mógł otrzymać efekt, uprosiliśmy z naszej strony cara jmci moskiewskiego, p. n. m., aby swoją w tym razie powagą włożywszy się i nasze petita, wierze, cerkwiom i wolnościom Wojsku waszej królewskiej mości Zaporoskiemu pertinentia, łaskawie i miłościwie przełożyć raczył, a my ani z wojskiem się nie ruszymy i na majestat waszej królewskiej mości, ani na wojska w. k. mości koronne porywać się i żadnej dawać ansy nie będziemy, oczekując na miłościwą łaskę w. k. mci, p. n. m. Waszej też królewskiej mości, p. n. m., uniżenie upraszamy, aby wojskom w. k. mości koronnym i W. Ks. Litewskiego nie raczył na nas, jako poddanych swoich, kazać następować, gdyż my się cale na łaskę waszej królewskiej mości, p. n. m., spuszczając, według pierwszej miłościwej łaskawej deklaracji szczęśliwego oczekiwać będziemy w komisjej skutku. Sami siebie przytym z naszymi uniżonymi usługami i z wiernością poddaństwa naszego miłościwej m. k. mci, p. n. m. polecamy się klemencji.

Z Czyhyryna, die... mensis... anno 1652[2].

Waszej królewskiej mości pana naszego miłościwego uniżeni słudzy

---

[1] Василь Лупул.

[2] Лист написаний приблизно в березні 1653 р. На це вказує згадка про посередництво царя Олексія Михайловича (Воссоединение, т. III, стор. 260).

i wierni poddani, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem waszej królewskiej miłości Zaporoskim.

Памятники, т. III, відділ III, стор. 31—34, № 7.
Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. III, стор. 169—171, № 10.

Переклад

Найясніший милостивий пане королю, пане наш вельми милостивий.

Ми вважали за велике щастя для себе, коли настала була для нас, слуг і підданих вашої королівської м., п. н. м., така велика ласка, що ваша королівська м. п. н. м., не бажаючи дальшого кровопролиття між християнами, своїми вірнопідданими, і зваживши, що скільки разів виникала громадянська війна, не ми давали привід до цього, зволив було обрати посередником в такій важливій справі його милість волоського господаря, м. м. пана. Ми з усім в. к. м. Військом Запорізьким довго очікуємо цього посередництва з милостивої ласки в. к. м., п. н. м., й досі не можемо його дочекатися. Однак, не сумніваючись у милостивій ласці в. к. м., п. н. милостивого, і скоряючись із звичним нашим вірнопідданством, ми просимо про поблажливість в. к м., п. н. м-го. Сам бог свідком, що як раніше, так і тепер ми від усього серця бажаємо бути вірнопідданими в. к. м., не думаючи про зраду величності в. к. м., і чекаємо не жорстокого кровопролиття з обох сторін, але швидше з милостивої ласки в. к. м. тривалого миру, якого так щиро бажаємо. Щоб досягти істотного результату, ми з свого боку упросили й. м. московського царя, п. н. м., щоб він, використавши свою повагу, ласкаво й милостиво підтримав наші прохання, які торкаються віри, церков і вільностер вашої королівської милості Війська Запорізького. А ми з військом ані по відношенню до величності вашої королівської милості, ані по відношенню до коронного війська в. к. м. ворожих дій не починатимемо, жодного приводу до ворожнечі не даватимемо, очікуючи на милостиву ласку в. к. м., п. н. м. Просимо також покірно, щоб ваша королівська милість, п. н. м., не зволив наказувати коронним військам в. к. м-сті і В. кн. Литовського наступати на нас, бо ми, цілком покладаючись на ласку вашої королівської милості, п. н. м., згідно з першою милостивою декларацією, чекатимемо щасливого результату роботи комісії. При цьому з своїми покірними послугами і вірнопідданством віддаємося на милосердя в. к. м-сті, п. н. м.

З Чигирина дня... місяця... року 1652.

Вашої королівської милості, пана нашого милостивого, найнижчі слуги і вірнопіддані Богдан Хмельницький, гетьман, з вашої королівської милості Військом Запорізьким.

№ 198

1653, березня (19) 29. Суботів. — Лист до Юрія Ракоці відносно обміну посольствами і про готовність подати йому допомогу

Serenissime princeps Transilvaniae, domine, domine nobis observandissime.

Quoniam indissolubile amicitiae vinculum serenissima celsitudo vestra erga nos praestat, gratissimum nobis est. Propensam serenissimae celsitudinis vestrae benevolentiam tum legati nostri, tum etiam a serenissima celsitudine vestra fideles missi [1] et litteris et oretenus sufficienter nobis exposuerunt et summopere nos delectaverunt. Unice postulamus.

[1] Послами Юрія Ракоці були Юрій Рац і Стефан Люц.

velit sereniss. celsitudo vestra inposterum quoque eodem in nos benevolentiae studio ferri, ne inimici nostri solatium referant. Nos vero cum toto Exercitu Zaporoviensi omni occasione ad quoslibet hostes profligandos serenissimae celsitudini vestrae inservire paratos fore pollicemur. Plura legati serenis. cel. vestrae de nostro studio relaturi sunt, quibus plenam dedimus fidem nihilque eos detinuimus. Interim nosmet ipsos in sinum benevolentiae serenissimae celsitudinis vestrae reponentes, longissimos ac felicissimos annos serenis. cel. vestrae a superis precamur.

Subotoviae, dat. die 29 martii a—o dni 1653.

Serenissimae cel. vestrae candidus amicus et ad servitia paratus Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakoci, dei gratia principi Transsilvaniae, partium regni Ungariae domino et Siculorum comiti, dno dno nobis colendissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 14, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Сіладі, т. І, стор. 257.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, пане, наш вельмишановний пане.

Нам дуже приємно, що ваша найясніша високість підтримує з нами нерозривний зв'язок дружби. Прихильну доброзичливість вашої найяснішої високості в достатній мірі виклали нам і письмово, і усно як наші посли, так і довірені особи, послані вашою найяснішою високістю, і цим надзвичайно нас втішили. Ми наполягаємо тільки на тому, щоб і надалі ваша найясніша високість зволила ставитись до нас з такою ж доброзичливою прихильністю, щоб наші вороги не мали втіхи. Ми ж обіцяємо, що при всякій нагоді на знищення будь-яких ворогів ми з усім Військом Запорізьким будемо готові служити вашій найяснішій високості. Більше про нашу прихильність повинні розказати вашій найяснішій високості посли, яким ми дали повну віру і яких зовсім не затримали. Тим часом, доручаючи нас самих доброзичливому лону вашої найяснішої високості, благаємо від бога найдовших і найщасливіших років для вашої найяснішої високості.

Дано в Суботові, дня 29 березня року божого 1653.

Найяснішої вашої високості щирий друг і до послуг готовий Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

Адреса: Найяснішому Юрію Ракоці, божою милістю князю Трансільванії, панові частин Угорського королівства і графові секлерів, панові, нашому вельмишановному панові.

№ 199

1653, березня 23 (квітня 2). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про наступ польських військ і мету посольства Кіндрата Бурляя та Силуяна Мужиловського в Москву

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Русии самодержцу [п. т.] твоему царскому величеству Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское до лица земли низко челом бьем.

Ожидаючи мы на милостивое жалованье твоего царского величества, яко царя православного, во все нынешные времена неприятелем всего православия ляхом, никакой наименшой причины до войны не давали есми и давать не мыслили, покаместа твоего царского величества не наступить и милостивый высокий совет, яко царя православного. Но понеже предреченный неприятели нынешнего времяни, вместо комиссий, изменою в рубеж пришедчи наш, в 15000 войска, колико на десять городов выжгли, людей невинных християн, так мужеского как и женского полу, великих и малых, вырубили, церкви восточные до основания искоренили, а напосле ж де и духовных до смерти мукою неистерпимою замучили, мы, видячи толикое гонение на веру нашу православную росийскую и на церкви восточные с таковым насильствием, что уже и к нам приближатися почали, бога всемогущаго на помочь взявши, пойти против тех иноверцов умыслили есми, чтоб есми хотя украинных домов божиих и самой столицы Киева, также части сие Малые Руси нашия, могли оборонить и впредь им не подавали в поруганье.

А ныне к вашему царскому величеству послов наших Кондрата Бурлия да Силуяна Мужиловского посылаем, ниско до лица земли челом бьючи, чтоб ваше царское величество не по одиножды обещанному милостивому жалованью своему государскому, яко царь православный, нам слугам своим совету и помощи дати изволил, и не попускал веры нашие православные и церквей восточных в поругание сие. Тако же вашему царскому величеству ведомо чиним, что недавного времени ишли к нам послы от Христины, королевы ея милости Свейской, о каких делех, знати не можем, — которых послов ляхи, поймавши, королю отослали и к нам не пустили. Для того мы, хотячи подлинно проведати, поверили есми сим же послом нашим, чтоб низкой наш челобитной вашему царскому величеству отдавши поклон, аще ваше царское величество поволит изволишь, с нашими листами так к королевой ей милости свейской, нашли з между себе отпустить к нам сюды с грамотою твоего царского величества, одного своего товарища. Аще же бы инако была воля и повеление твоего царского величества, чтоб ненадобе нам посылати там в Свею послов наших, то и изволил бы ваше царское величество опять всех милостиво отпустить к нам, понеже мы во всем на совет твоего царского величества, яко прямые [слуги], полагатца готовы есмы.

Ширее о всем словесно преж реченные посланники наши твоему царскому величеству подлинно скажут, которым совершенно поверивши, чтоб милостиво твое царское величество изволил выслушать и не медля отпустил их. При сем желаем и бога всемогущаго молим, чтоб твое царское величество на многие лета государствовал, а нас в милостивом своем жалованье хранити изволил, которому и третицею ниско челом бьем.

Дан с Чигирина, марта в 23 день лета 1653 [1].

---

[1] У копії дописані слова: А внизу написано.

Твоего царского величества во всем готовыи и нежайшии слуги и подножие, Богдан Хмельнитцкий, гетман со всем Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, 1653, стовп. 11/5822, арк. 13—17. Переклад, з заголовком: «Список с листа, каков писал [Богдан Хмельницкий] к государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Русии с посланцы своими с Кондратьем Бурляем да с Силуяном Мужиловским ныняшней 161-го году апреля в 22 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 224/97, т. I, стор. 245—248. Копія з перекладу

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. VIII, Прибавления, стор. 362—363.

Воссоединение, т. III, стор. 256—257, № 147.

№ 200

1653, березня 23 (квітня 2). Чигирин. — Лист до боярина Бориса Морозова з проханням подати допомогу гетьманським послам Кіндрату Бурляю та Силуяну Мужиловському

Божию милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества ближнему боярину Борису Ивановичю Морозову, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское ниско челом бьет.

Посылаючи ныне посланцов наших, Кондрата Дмитрова сына да Силуяна Андреева Мужиловского, о нужных делех к его царскому величеству и к тебе, господину нашему, смиренно просячи сию нашу посылаем грамоту, и челом бьем ниско, чтоб ты господин наш причиною за нами, прямыми слугами его царского величества, к пресветлому его царскому величеству царю православному быти изв[олил. О чем нибудь наши] посланцы ныне прибегати к тебе господину нашему будут, чтоб его царское величество, не отдаляючи нас от милостивого жалованья своего государского, сим нашим посланцом милостивое услышание дати изволил и нашего убогаго не отринул прошения. Таковое жалованье, так его царскому величеству, как и тебе господину нашему, на всяко время готовыми послугами нашими отслуговать должны будем, которой ся и ныне прилежно вручаючи, ниско челом бьем.

Дан с Чигирина, марта в 23 день лета 1653-го [1].

Вашей милости всего добра желательный приятель и слуга, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 11/5822, арк. 1—2. Переклад, з заголовком: «Список з грамоты, что писал к боярину к Борису Ивановичю Морозову Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, с послянцы своими с Кондратом Бырляем да с Силуяном Мужиловским в нынешнем 161-м году».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 258, № 148.

[1] У копії дописані слова: А внизу написано.

№ 201

1653, березня 23 (квітня 2). Чигирин. — Лист до боярина Іллі Милославського з проханням подати допомогу послам Кіндрату Бурляю та Силуяну Мужиловському

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества боярину ближнему Илье Даниловичю Милославскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское ниско челом бьют.

Понеже посланников наших, Кондрата Дмитреева сына Бурляя да Силуяна Мужиловского с товарищи к его царскому величеству, царю православному, посылаем о нужных некоторых делех, его царскому величеству бьючи челом, для того и ныне через сию грамоту тебя господина нашего смиренно просим, чтоб еси за нас причиною к его царскому величеству быти изволил во всех тех делех, о чем ни будь предреченные послы наши его царскому величеству и тебе бити челом будут. Таковое жалованье, так его царскому величеству, как и тебе господину нашему прямыми услугами нашими на всяко время отслуговати будем, которой ся и ныне прилежно вручаем.

Дан с Чигирина, 23-го дня месяца марта лета 1653-го [1].

Твоей милости всего добра желательные слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 11/5822, арк. 3—4. Переклад з заголовком: «Список з грамоты, какову писал Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, с посланцом своим к боярину к Илье Даниловичю Милославскому в нынешнем во 161-м году».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 259, № 149.

№ 202

1653, березня 23 (квітня 2). Чигирин. — Лист до боярина Григорія Пушкіна з проханням подати допомогу послам Кіндрату Бурляю та Силуяну Мужиловському

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича всея Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества ближнему боярину и оружничему, Григорью Гавриловичю Пушкину, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское низко челом бьют.

Посилаючи ныне посланцов наших Кондрата Дмитрова сына да Силуяна Андреева Мужиловского в нужных делех к его царскому ве-

[1] У копії дописані слова: В низу написано.

личеству и к тебе господину нашему смиренно просячи, сию нашу посылае[м] грамоту и челом бьем ниско, чтоб ты, господин наш, причиною за нами, прямыми слугами его царского величества, к пресветлому его царскому величеству царю православному быти изволил. О чем ни будь наши посланцы ныне прибегати к тебе, господину нашему, будут, чтоб его царское величество, не отдаляючи нас от милостивого жалованья своего государского, сим нашим посланником милостивое услышание дати изволил и нашего убогаго не отринул прошения. Таковое жалованье, так его царскому величеству, как и тебе, господину нашему, на всяко время готовыми послугами нашими отслуговать должны будем, которой ся и ныне прилежно вручаючи низко челом бьем.

Дан с Чигирина, марта в 23 день лета 1653-го [1].

Вашой милости всего доброжелательные приятели и слуги, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 11/5822, арк. 5—6. Переклад, з заголовком: «Список с грамоты белор[уской], какову прислал Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, к боярину и оружничему Григорию Гавриловичю Пушкину с посланцом своим».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 259—260, № 150.

№ 203

1653, квітня 18 (28). Чигирин. — Лист до молдавського господаря Василя Лупула про надсилку йому допомоги

Jaśniewielmożny mści hospodaru ziem mołdawskich, mój wielce miłościwy panie i bracie.

Insperata invasio hostium przeciwko wm., m. m. p., a co większa indissolubile vinculum amicitiae pobudziło mię do tego, aby we wszytkim, co się tknie całości zdrowia wm., m. m. pana, desiderio satisfacere i zaraz, lubo tak distractus contra varios hostes, jednak pro posse syna mojego, wm., m. m. pana, z kilka tysięcy ludzi na posiłek wyprawuję. Sam też mając in promptu Wojska swoje Zaporoskie i cudzoziemskie, zaraz przeciwko moim ruszam się nieprzyjaciołom, boga wszechmogącego na pomoc wziąwszy, który jeżeli secundabit vota nostra. A tam nie dosyć się na tym stanie, by mi i samemu przyszło z swemi i tatarskiemi ciągnąć wojskami, nie omieszkam. A jeżeliby też pan bóg, który wszytkim władnie, tego placu jeszcze do wojny jaki czas przedłuży, maiori exercitu auxiliabo wm., m. m. pana brevi. Bym ja był dawno persuasus o tym od wm., m. m. pana, zabiegłbym ja za pomocą bożą temu, ale że tak skryte rady niewcześnie się odkryły, a w tym nie racz wm., m. m. pan, nadzieje tracić, ale cale o tym trzymać, że i ad extremam salutis integritatem, tak jak moja braterska wyciąga przeciwko wm., m. m. panu przy-

[1] У копії дописані слова: А внизу написано.

jaźń, stawać gotówem. A jeżeli też jakokolwiek gubernator rerum będzie kierował, o wszytkim racz mię facere certiorem. A ja powtóre z moją gotowością odzywam się przeciwko wm., m. m. panu, moje zatym zwykłe braterskie oddając usługi w łaskę wm. m. m. pana.

Z Czehryna, d. 18 aprilis 1653.

Архів м. Кракова, Збірка Піноччі, № 310. Копія, з заголовком: «Kopia listu Chmielnickiego do hospodara woloskiego».

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 28, арк. 1—2. Фотокопія з копії.

Державний архів у Берліні, R. 9, 6a. Копія, з заголовком: «Copey des intercepirten Schreibens des Chimielnizken an den Walachischen Hospodarn. Auss Czechannie (Cehrin), 18 April 1653».

Опубліковано: Н. Йорга, т. I, стор. 216—217. Переклад німецькою мовою.

Переклад

Ясновельможний милостивий господарю земель молдавських, мій вельми милостивий пане і брате.

Несподіваний напад ворогів на вм., м. м. пана, а ще більше наша нерозлучна дружба спонукали мене забезпечити цілість життя вм., м. м. п., і хоча не дають мені спокою різні вороги, але я, задовольняючи ваше бажання, по змозі висилаю на допомогу вашій милості, м. м. п., свого сина з кількома тисячами війська. Сам я, тримаючи напоготові війська свої запорізькі і чужоземні, вирушаю зараз на моїх ворогів, беручи в поміч всемогутнього бога, який допоможе здійсненню наших бажань. А коли цього підкріплення буде не досить, то хоч мені й самому прийдеться йти з військом своїм і татарським, я неодмінно це зроблю. А коли господь бог, що всім володіє, ще продовжить війну на цьому місці, я незабаром пришлю ще більше війська на допомогу вм., м. м. п. Якби вм., м. м. п., раніше повідомив мене, я з божою поміччю запобіг би цьому. Але що робити, коли так невчасно відкрилися таємні наміри. Однак вм., м. м. п., зволь не втрачати надії і цілком будь певен, що і до останньої хвилини мого життя я готовий, як цього вимагає моя братерська дружба, стояти за вм., м. м. п. Як там вершитель справ керуватиме, будь ласка про все мене сповіщай. А я ще раз заявляю мою готовність по відношенню до вашої милості, м. м. пана. А втім віддаю мої звичні братерські послуги до ласки вм., м. м. п.

З Чигирина, д. 18 квітня 1653.

№ 204

1653, червня 2 (12). Під Баром. — Наказ про заборону міщанам і козакам Пріорки захоплювати землі і сіножаті київського магістрату

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Ознаймуєм сим нашим писанєм обивателем преорским і казаком, іж мещане києвскиє, яко от давних часов до майстрату києвского кгрунта і сіножати мают наданиє і ониє правами держат, і тепер міть хочем, аби в оних жадноє одміни (першею ласкою нашею упевнени) не міли, кривди, пренагабаня найменшого ни од кого аби не терпіли в оних сіножатях, так на Оболоню, яко і індей, где тилко своє кгрунта мают і оних от давних часов заживают, жаден силомоцнє, так з козаков, яко

і поспулства оние собі привлащаючи, косит аби се не кусил, сим писанєм нашим сурове розказуєм. А ежели би который своєволник, спротивляючисе волі і сему виразному нашему писаню, з обивателей преорских албо з козаков, в надію козацтва міл би якую найменшую кривду або перешкоду в оних сіножатях помененним мещаном киевским чинити і онне неналежне кусилсе собі привлащати, такових ми теди кождого тому ж пану полковникови києвскому сурово без фолкги карати розказуєм, іначей не чинячи.

Дат з под Бару, юня 2 року 1653.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Львівський державний історичний музей. Оригінал.
Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 89—90, № 35.
И. Камакин. Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаимных отношениях. «Киевская старина», 1888, июль, стор. 75.

№ 205

1653, червня 3 (13). Табір під Баром. — Універсал про заборону вимагати будь-яку данину від київських міщан

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Всім вобец і кождому зособна, кому о том відат належит, меновите старшині і черні Войска нашего Запорозкого в тягнене за нами у войско ідучим і назад з войска поворочаючим, конним і пішим, яко вшелякоє кондиції людем, кому толко о том універсал наш указан будет, до відомости доносим, іж видечи ми тоє, же місто наше столечноє Києв през розниє припадки, так през неприятеля, яко і мор, упалоє єст, где і месчане в оном зостаючиє знисчели і зубожели, прото ми забегаючи тому, аби они до горшого знисченя не пришли, взявши їх под оборону і протекцию нашу, даємо тот наш універсал вишменованим месчаном києвским для вшелякоє оборони, сурово каждому з Войска нашего Запорозкого розказуючи, аби се жаден не важил в місте Києве, так од нас посланих, яко і в войско ідучий, месчаном там зостаючим кривди жадноє і перенагабаня чинити і в оних жадних даних, так поклону, яко чобот, панчох, шапок і напитков брати і нічого дармо вимишляти, аби се не важили, хочби і з листом нашим єхали, теди і тиє нічого брати не повинни, опроч счо в листе нашом доложено будет. А ежели би которие своєволники мимо волю нашу і срокгий наш універсал вишменованим обивателем кривди якиє чинили і счо собе вимишляли, таковего кождого полковникови наказному києвскому срокго карат, до нас не отсилаючи, позволяем і оному розказуєм, аби того постерегал, жеби їм кривда жадная ні од кого се не деяла. Чого теж, боже, оборони, ежели би вишменованиє месчане києвскиє с Києва от неприятелей міли уходит, сурово розказуєм, аби їх нігде, так в дорозе, яко і где на місцу не турбовано, так же і од Войска нашего Запорозкого конного і човно-

вого перенагабаня і кривди аби не мили. Дат з табору з-под Бару 3 іюня 1653.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Київський державний історичний музей. Фотокопія з оригіналу

№ 206

1653, червня 13—20 (23—30). Під Меджибожем. — Заява королю Яну Казимиру про причини війни та про умови перемир'я

Punkta supliki do najjaśniejszego majestatu jego kr. mości, pana naszego miłościwego i do oświeconego senatu i wszytkiej Rptej.

Po paktach białocerkiewskich gotowiśmy byli żadną miarą postanowionego pokoju nie naruszać, jakoż tych, którzy z naszej strony do naruszenia onego najmniejszą dali okazją, surowo na gardle niemało skaraliśmy, jako to Hładkiego, Mozyrę i innych. Tylko, że ich mść pan Wojniłowicz, pan Machowski i inni, którzy na Zadnieprzu z ordynansu waszej królewskiej mści zostawali, mimo wolą waszej kr. mści na ludzi pokojem ubezpieczonych napadłszy, niemało pozabijali i krew niewinną wyleli, a insze wsi i miasteczka ogniem i mieczem znieśli. Do tego że nieboszczyk jego mść pan Kalinowski, jako mieliśmy pewne dokumenta, skupiwszy wojska, jako już i obozem był stanął, miał insperate na nas napaść, a my zabiegając temu, ruszyć z częścią wojska musieliśmy się, nic jednak przeciwko jego kr. mści nie myśląc, ani w głąb nie idąc, nazad wróciliśmy się. Co ponieważ z dopuszczenia bożego stało się, prosimy, aby to w. kr. mść nam wybaczyć raczył.

Po takrocznym rozruchu za bytnością jego mści pana Zaćwilkowskiego czekaliśmy na miłościwą od waszej król. mści deklaracją i na komisją, miasto której ich mść pan Czarnecki i Machowski napadłszy, miast niemało znieśli i ludzi niewinnych pozabijali.

Czemu my zabiegając, także widząc upadek na hospodara[1] jego mści, ruszyliśmy się byli ku wołoskiej granicy, a obaczywszy, że się tam uspokoiło, żadnej nie czyniąc w państwie w. k. m. szkody, rejterowaliśmy się i czekamy na miłościwą deklaracją od w. k. m. i Rptej.

Prosimy uniżenie, żeby na potym w dalsze czasy przy miłościwej łasce w. k. mści i Rptej według zborowskich paktów Wojsko Zaporoskie swoje w. kr. mość zachować raczył, nie ujmując nic wierze i wolnościom. A jeżeliby się w. kr. mści panu naszemu miłościwemu zdała się być wielka liczba wojska wedlug zborowskiego postanowienia, tedy dla namowy upraszamy, aby w. kr. mść ich m. pp. komisarzów ku Pawołoczy albo ku Białej Cerkwi w małej asystencji, nie zbliżając się z wojskami, do nas wyprawić rozkazać raczył, z którymi dostatecznie postanowimy o wszystkim.

---

[1] Василь Лупул.

Cerkwi nasze ruskie, monastyry według praw aby przy dobrach i fundacjach dawnych zostawały, a unia tak w Koronie, jako i w Wiel. Ks. Lit. żeby zniesiona była, uniżenie waszej król. m. prosimy.

A my na wszelaką wiadomość od waszej kr. mści pod Białą Cerkwią oczekiwać będziemy, a prosimy, aby nie bawiąc posła naszego wasza król. mość, pan nasz miłościwy, do nas przy miłościwej łasce pańskiej ekspediować rozkazać raczył.

A jeżeliby nie było łaski waszej król. mści i Rptej wszystkiej, tedy luboby wasza król. mć z wojskiem następować kazał na nas, my już i bronić się nie będziemy i nie życzymy więcej krwie rozlewać, ale musimy wszelakimi sposobami przemyślać o zdrowiach naszych.

A jeżeliby w czym tym prostym pisaniem naszym majestat w. król. mści obrazili, pokornie prosimy, aby wasza król. m., jako ludziom prostym wybaczywszy, pańską swoją pokryć raczył klemencją [1].

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem waszej kr. mści Zaporoskim.

Бібліотека Пшездзецьких у Варшаві. Оригінал.
Опубліковано: Памятники, т. II, відділ 3, стор. 53—56, № 12.
Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. III, стор. 180—182, № 13.
Міхаловський, стор. 662—663, № 253.

Переклад

Статті прохання до найяснішої величності його королівської милості, пана нашого милостивого, і до освіченого сенату і всієї Речі Посполитої.

Після білоцерківського договору ми були готові ні в чому не порушувати укладеного миру і тому суворо скарали на горло тих, які з нашого боку дали найменший привід до порушення цього миру, як, наприклад, Гладкого, Мозиру та інших. Але їх милість пан Войнілович, пан Маховський та інші, які залишилися з наказу вашої королівської милості на Задніпров'ї, напали проти волі вашої кор. милості на людей, забезпечених миром, чимало з них повбивали, проливши невинну кров, а деякі села й містечка знищили вогнем і мечем. Крім того, небіжчик його милість пан Калиновський, — про що ми мали точні докази, — зібравши військо і вже розташувавшись табором, готувався несподівано напасти на нас. Ми, запобігаючи цьому, мусили вирушити з частиною війська, але, не замишляючи нічого проти й. к. м-сті і не йдучи вглиб, повернули назад. За те, що це сталося з провидіння божого, просимо в. к. м-сть вибачити нас.

Після торішнього заворушення під час перебування його м-сті пана Зацвілковського ми чекали милостивої декларації від вашої кор. милості і комісії, замість яких їх м. пани Чарнецький і Маховський, напавши на нас, знищили чимало міст і повбивали невинних людей.

Щоб запобігти цьому, а також побачивши, що вчинено напад на й. м. господаря, ми вирушили було до волоського кордону, але, побачивши, що там уже все заспокоїлось, відступили, не заподіявши ніякої шкоди державі в. к. м., і чекаємо милостивої декларації від в. к. м. і Речі Посполитої.

Покірно просимо, щоб надалі, на майбутнє, з милостивої ласки в. к. м-сті і Речі Посполитої в. к. милість залишив своє Запорізьке Військо при зборівських пактах, не порушуючи ні в чому нашої віри і вільностей. А якщо б в. кор. м-ті, пану нашому милостивому, здалось занадто великим число війська, за зборівським миром, то просимо, щоб в. кор. м-сть зволив наказати відправити до нас їх м. пп. комісарів для переговорів, до Паволочі або й до Білої Церкви, з невеликим супроводом, і щоб вони не зближалися з військом, а ми з ними все докладно обміркуємо.

---

[1] Дата заяви встановлена на підставі док. № 207 та 208.

Покірно просимо вашу кор. м., щоб нашим руським церквам і монастирям, згідно з правом, залишилися давні маєтності і фундації, а унія, як у Короні, так і у Великому князівстві Литовському, була скасована.

Ми чекатимемо всіх відомостей від вашої кор. м-ті під Білою Церквою і просимо, щоб ваша кор. милість, пан наш милостивий, зволив наказати відправити нашого посла, довго його не затримуючи.

А якщо ваша кор. милість і вся Річ Посполита не будуть до нас милостиві, то ми, хоча б в. кор. м-ть і наказав своєму війську наступати на нас, вже не будемо захищатися і не бажаємо більше кровопролиття, але мусимо всякими способами подумати про своє життя.

А якщо ми в чому цим простим листом образили величність в. кор. м-ті, то покірно просимо, щоб ваша кор. м. вибачив нам, як простим людям, і зволив покрити нас своїм панським милосердям.

Богдан Хмельницький, гетьман, з вашої кор. м-ті Військом Запорізьким.

№ 207

1653, червня 13 (23). Табір під Меджибожем. — Лист до коронного польного гетьмана Станіслава Потоцького з проханням підтримати вимоги Запорізького Війська

Jaśniewielmożny mci panie hetmanie polny koronny, nasz wielce miłościwy panie dobrodzieju.

Za wysłaniem posłów[1] naszych do najjaśniejszego majestatu j. k. mci p. n. miłościwego in desideriis nostris i do wielmożności w. mci pana naszego młciwego to nasze dyrygujemy pisanie, upraszając, abyś w. w. młciwy pan z zwykłej swej pańskiej klemencji raczył wnieść intercesją do najjaśniejszego majestatu j. k. mci, p. n. miłościwego, aby to wszystko, co z dopuszczenia boskiego stało się w państwie j. k. mci, przebaczywszy, do młciwej łaski swej pańskiej przyjąć nas raczył i żeby już więcej krew chrześcijańska zobopólnie nie rozlewała się, totaliter majestatowi j. k. mci i wszystkiej Rzptej, tudzież i wielmożności w. mci p-a naszego młciwego, jako regimentarzowi wojskowemu, upokorzyć się chcemy. W czym i powtóre o miłościwą intercesją pana n. młciwego upraszamy, abyśmy przy łasce j. k. mci, p. n. młciwego, nie rozchodząc się po różnych państwach, zostawać mogli i spólnie nasze na postronnych nieprzyjaciół obracać siły. Także prędko ekspedycją posłów naszych upraszając, samych siebie młciwej łasce w. mci pana naszego młciwego, jako najpilniej oddajemy, wielmożności w. mci pana powolni i najniżsi słudzy.

Dan w taborze pod Międzybożem, 13 iunii 1653[2].

Bohdan Chmielnicki z Wojskiem j. k. mci Zaporoskim.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 13698—13716, стор. 77—78. Копія з копії архіву Чарторийських у Кракові. Тека Нарушевича, т. 147, стор. 221—222, з заголовком: «Kopia listu od j. mci pana Chmielnickiego do j. mci pana hetmana polnego koronnego».

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 29. Фотокопія.

---

[1] Посольство очолював полковник Антін Жданович.

[2] Дата за старим стилем. Про це свідчить док. № 208.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане польний коронний гетьмане, наш вельми милостивий пане добродію.

Відправивши своїх послів до найяснішої величності й. к. м., пана нашого милостивого, з нашими бажаннями, ми і до вельможності, в. м-ті, пана нашого милостивого, направляємо цей наш лист, просячи, щоб в. в. м. п. із звичного свого панського милосердя зволив порушити клопотання перед найяснішою величністю й. к. м-ті, п. н. милостивого, щоб він, пробачивши нам все те, що з провидіння божого сталося в державі й. к. м-ті, зволив прийняти нас до милостивої своєї панської ласки, і щоб вже більше кров християнська з двох сторін не проливалася, ми хочемо повністю покоритися величності й. к. м., панові нашому милостивому і всій Речі Посполитій, а також вельможності в. м., пану нашому милостивому, як військовому регіментареві. Знову просимо пана нашого милостивого порушити милостиве клопотання, щоб ми в ласці й. к. м-ті, п. н. милостивого, могли залишатись, не розходячись по різних державах, і спільні наші сили повернути на зовнішніх ворогів. Також просячи про негайну відправку наших послів, ми якнайпокірніше віддаємося на ласку в. м., пана нашого милостивого. Вельможності в. м. пана покірні і найнижчі слуги

Дано в таборі під Меджибожем, 13 червня 1653 р.

Богдан Хмельницький з й. к. м-ті Військом Запорізьким.

№ 208

1653, червня (20) 30. Під Меджибожем. — Лист до коронного обозного Самуїла Калиновського з проханням допомогти укласти перемир'я

Jaśniewielmożny mośc. panie obożny koronny, nam wielce mść. panie i dobrodzieju.

Za wysłaniem posłów naszych do najjaśniejszego majestatu j. k. m., pana naszego mł-o to nasze dyrygujemy pisanie, upraszając, abyś w m. nasz m. pan z życzliwej swojej pańskiej klemencjej raczył wnieść[1] gorącą instancją do najaśniejszego majestatu j. k. mci, pana naszego mł-o, aby to, co z dopuszczenia bożego w państwie j. k. m. działo się, przebaczywszy, z miłościwej łaski swojej przyjąć raczył, żeby już więcej krew chrześcijańska zobopólnie nie rozlewała się, totaliter majestatowi je-o k. m. upokorzyć się chcemy. Gdyż lubośmy wojska nasze ruszyli byli, ale to względem hospodara je-o mości wołoskiego[2] czyniliśmy, dając auxilium [przeciwko] nieprzyjacielowi jego, który na niego następował. W czym i powtóre o miłościwą intercesją wm. m. m. pana upraszamy, zebyśmy się po różnych nie rozchodząc państwach przy łasce je-o k. m. pana naszego mł-o zostawili, a siły na nieprzyjaciół obracali. Także i o prędką ekspedycją posłów naszych upraszając, młciwej łasce wm., naszego młwego pana, samych siebie jako najpilniej polecamy.

Dan pod Międzybożem, d. 30 iunii 1653.

---

[1] У копії: wmsc.

[2] Василь Лупул.

Wm. naszego mlwego pana we wszem powolni, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Баворовських № 1321, арк. 44—44 зв. Копія.

Переклад

Ясновельможний м. пане коронний обозний, наш вельми милостивий пане і добродію.

Відправивши своїх послів до найяснішої величності й. к. м., пана нашого милостивого, ми посилаємо вам цей наш лист, просячи, щоб в. м., з прихильного свого панського милосердя, зволив порушити гаряче клопотання перед найяснішою величністю й к. м., пана нашого милостивого, щоб, пробачивши те, що з провидіння божого діялось в державі й. к. м., до милостивої ласки своєї нас прийняти зволив, щоб уже більше кров християнська з обох сторін не лилася, бо ми повністю хочемо покоритись величності й. к. м. І хоч наше військо вирушило було, але ми зробили це задля й. м. господаря волоського, подаючи йому допомогу проти ворога, який на нього нападав. Знову просимо про милостиве клопотання в. м. м. пана, щоб ми, не розходячись по різних державах, залишались в ласці й. к. м., пана нашого милостивого, а свої сили повертали на ворогів. Також просимо про швидку відправку наших послів. Якнайпокірніше віддаємося на милостиву ласку в. м., нашого милостивого пана.

Дано під Меджибожем, дня 30 червня 1653.

В. м., нашого милостивого пана, у всьому покірні Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 209

1653, липня 14 (24). Чигирин. — Наказ почепському сотникові про сувору заборону кривдити російське населення

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

Сотнику почеповский, дивное дело, что вы без ведомости нашей, на рубежи живучи, обиды всякие чините московским людем, а мы, как в лутчей згоде хочем жити и служить его царскому величеству. Для того приказываем вам сурово, чтоб есте тое своей воли чинити перестали, и тех, которых в тюрьме детей боярских имеешь, чтоб еси тотчас повыпущал, и иных и все животины их, которые еси был позабирал, чтоб еси тотчас поворочал без всякого переводу, чтоб нас больши жалобы от порубежных не доходили. А будет того не учинишь и всего им не отдашь, и ты ведай о том добре, что и свое потеряешь, и головою своею приплатишь, инако не чинячи.

Писано в Чигирине, июля в 14 день 1653-го.

Богдан Хмельницкий, рука власная.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1653, спр. 1, ч. III, арк. 486. Переклад, з заголовком: «Список с листа слово в слово».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 331, № 176.

№ 210

1653, липня 14 (24). Чигирин. — Лист до брянського воєводи Григорія Долгорукого про те, що почепському сотникові дано суворий наказ не кривдити російське населення

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества стольнику и воеводе брянскому князю Григорью Даниловичю Долгоруково, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

Писал ты к нам, к Богдану Хмельницкому, гетману Войска Запорожского, по указу его царского величества, что в порубежных городех казаки обиды великие людем его царского величества чинят. Чего мы не ведали и не велим того им чинить, потому что мы его царского величества милости ищем, и служити прямо и верно его пресветлому государству хочем, и ныне служим, и тебе добра хощем, стольнику и воеводе брянскому, князю Григорью Даниловичю Долгоруково, во всем. А к сотнику почепскому писали есми и крепко приказывали, чтоб он злых тех всех казаков казнил и больши обиды чинить людем его царского величества не попущал, а тех, которых задержали было у себя, велели есмя отпустить. По сем здрав буди и богом храним.

Дан ис Чигирина, июля 14-го дня лета 1653-го [1].

Твоей милости всего добра желательный приятель Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1653, спр. 1, ч. III, арк. 484—485. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, каков писал во Брянеск к стольнику и воеводе ко князю Григорью Долгорукову ис Чигирина гетман Богдан Хмельницкой, а ко государю к Москве тот лист прислан з брянченином с Асаном Урывковым в нынешнем во 161-м году июля в 28 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 331—332, № 177.

№ 211

1653, серпня 9 (19). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з приводу возз'єднання України з Росією і з проханням подати допомогу проти польських військ

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Русии самодержцу [п. т.] его царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское ниско до лица земли челом бьем.

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу написано.

Благонадежные бывше о милости премногой, которую нам твое царское величество показати изволил с стольником Федором Оброси мовичем Лодыженским, послом своим, обрадовал нас с милостивого жалованья своего, что не оставлены будем ис-под крепкие руки твоего царского величества. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское иному неверному царю служити не хочем, только тебе, великому государю православному, бьем челом, чтоб твое царское величество не оставляли нас. Король польский со всею силою лятцкою идет на нас, погубити хотя веру православную, церквы святые, народ православной христианский из Малые всея Росии. И мы, то вестно чинячи твоему великому государству, послали есми к тебе, великому государю, посланца нашего Гарасима Яковлева с товарыщи, молящее прилежно пресветлому твоему лицу государскому, чтоб твое великое государство скорою и сильною ратию нам руку помочи послати изволил. А мы миритись не будем с королем до милостивыя вести от твоего великого государства. Только скору явити нам милость свою и посланца нашего, не задержав, отпустити изволь твое царское величество, бьем челом. И чтоб твое великое государство на многие лета здравствовал и царствовал, царя вечного усердно молим.

Писан в Чигирине, августа 9-го дня 1653-го [1].

Вашему царскому величеству прямые и верные слуги и подножки, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 10/5821, арк. 12—14. Переклад, з заголовком: «Список с листа, каков писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского с посланцы своими з Герасимом Яковлевым с товарыщи в нынешнем во 161-м году августа в 29 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. Збірка Київського університету, № 224/97, т. I, стор. 293—295. Копія з копії.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. VIII, Прибавления, стор. 371.

Воссоединение, т. III, стор. 365, № 184.

№ 212

1653, серпня 9 (19). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням пропустити послів, які їдуть в Москву

Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, єго царского величества околничему і воєводі, князю Федору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, поклон свой отдаєт і здравія доброго жичит.

[1] У копії дописані слова: А внизу написано.

В пилних справах посланцов наших посилаючи до великого государя его царского величества з грамотами, просим, даби їх не задержав, твоя милость отпустил скоро до Москви, там едучих і назад к нам поворочаючих, і любов к ним приятелскую указал, што ми завдячит повинни будем. При сем здрав буди і богом хранім.

З Чигирина, 9-го августа 1653-го.

Вашей милости во всем жичливий приятел і слуга, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого.

Адреса: Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всеа Русії самодержца і многих государств государя і обладателя, его царского величества околничему і воеводі, князю Федору Ондрієвичу Хилкову Стародубскому.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 10/5821, арк. 52—53. Оригінал.

Там же, арк. 5. Переклад, з заголовком: «Перевод з белоруского письма, что писал в Путивль к околничему ко князю Федору Ондреевичю Хилкову, гетман Богдан Хмельницкой в нынешнем во 161-м году августа в 26 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 363—364, № 182.

№ 213

1653, серпня 9 (19). Чигирин. — Лист до патріарха Никона з проханням клопотатись перед царем про возз'єднання України з Росією та про допомогу у війні проти Польщі

Божиею милостию великому святителю, святейшему Нико[ну], патриарху царствующаго града Москвы [и] всеа Великиа России, господину и пастырю сго великому святительству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское низко и смиренно до лица земли челом бьем.

Ведуще мы о ревности, ею же твое великое святительство ревнует по господе бозе вседержители, по вере православной, по церкви божией и по всем народе восточнаго благочестиа, просим твое великое святительство, да изволит быти о нас ходатай к его царскому величеству. Да подаст нам от великого государства своего руку помощи и рать нам отпустит в помощь на ляхов, понеже король приходит на нас со всею силою лядцкою веру православную, церкви божия и народ православно-християнский от земля потребити хотяй. Мы же служити неверному царю не хощем, то точию православному государю его царскому величеству челом бьем, и да под крепкою его великого государства рукою и покрово[м] пребудем, господа бога молим. И твое великое святительство, ходатая о нас ко богу и к его царскому величеству, просим о сем же; и сугубо великое твое святительство просящ[е], молим: да не возвратится посланец наш, Герасим Яцкович, от его царского величества и от твоего великого святительства к нам тощ, но скоро,

с силою и помощию великого государя его царского величества не задержан, к нам да возвратится и да обрадует нас. Паки и паки твоему великому святительству молимся и молитвам святым и благословению себе вручаем.

В Чигирине, 9 дня августа 1653.

Вашему великому святительству во всем повольные слуги и подножки Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Мазуріна, спр. 1739, арк. 1—2. Копія.
Опубліковано: Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. III, стор. 182—183.
Чтения в Московском обществе истории и древностей российских, 1848, № 8, разд. IV, Смесь, стор. 53—54.
Воссоединение, т. III, стор. 364, № 183.

№ 214

1653, серпня 12 (22). Суботів. — Лист до патріарха Никона з висловленням вдячності за сприяння вирішенню питання про возз'єднання України з Росією та з проханням поклопотатись про военну допомогу

Божиею милостию великому святителю, святейшему Никону, патриарху царствующаго града Москвы и всеа Великиа России, его великому святительству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское смиренно подножию ног святительских челом бьем.

Благонадежны бывшие от великиа милости пресветлаго царскаго величества, к нам указанныа, яко веру православную церкви, род благочестиа восточнаго и нас, прямых слуг своих, его царское величество ущедрити и пожаловати изволил и под крепкую руку не отрочно прияти намерил, богу милостивому и неисчетней милости его царского величества о сем благодарим. Твое же великое святительство молим: да изволиши о нас к богу и к великому государю его царскому величеству неусыпный ходатай быти, да помощи руку подаст нам на врагов наших скорейшую и прескорейшую ратию своею великою государскою, да не безпомощным нам, что зло сотворят, и вознесется рог их нечестивый. О сем паки и паки молим и просим, да ускорит его царское величество и не оставит нас и ваше великое святительство да не изволит нас отвергнути, но молитвами святыми и благословением великим да благоволит покрывати и во отческой милости чадолюбно хранити, ей же и вручаемся.

З Суботова, 12 дня месяца августа 1653.

Твоему великому святительству прямые и верные слуги, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Мазуріна, спр. 1739, арк. 2—3. Переклад.
Опубліковано: Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. III, стор. 183—184.
Чтения в Московском обществе истории и древностей российских, 1848, № 8, разд. IV, Смесь, стор. 54.
Воссоединение, т. III, стор. 367, № 186.

№ 215

1653, (серпня 29) вересня 8. Бірки. — Лист до Яна Казимира з пропозицією миру

Найяснеший и непобедимый милостивый королю, пане наш многомилостивый.

По многих высланых от нас посланых грамотах до вашей королевской милости пана нашего милостивого с верным подданством нашим, посыланых мало не через все лето ожидали есмя вашей королевской милости пана нашего милостивого жалованью, которой и по се время не получил. Явно то, что несчастье наше соделовает, но то видим явно, что твоя королевская милость, разгневавшися много, гнев свой панский на нас слуг и подданных и на участье земли своей разлияти изволил еси. Мы с нашего природного подданства покорения своего униженым прошением до престола вашей королевской милости пана нашего милостивого, моля смиренне, чтоб ваша королевская милость, пан наш милостивый, умилостивившися над нами, нижайшими слугами и подданными своими, и яко пан милостивый прошлые дела, которые изволением божиим чинилися, простити, до прежней милости своей панской приняти изволил, повоздержав гнев свой панской по изволению своему, хотя чрез их милостивых панов комисаров известити изволил, на которой мы преставши, тщатися будем скоро, токмо одержим милостивое прощение. А печаль чрез так много пролитие крови христианской земле нашей знатными и радетельными услугами нашими, хотя только найменшое повелиние вашей королевской милости придет на чюжем рубеже, потешим и здравием нашим Речи Посполитой воздадим, хотя по сие времена розные люди нас превратными омановали советами, за которыми о милостивой вашой королевской милости отпали были есмь жалованья. Ныне однако, ужалевшеся и желаючи, чтоб более кровь християнская не розлевалась, купно покоряяся пред престолом вашей королевской милости, смиренно молим, чтоб ваша королевская милость не допустил войска приближатца к нам. Без замолчанья волю свою панскую чрез их милостивых панов комисаров или чрез кого воля ваша королевская милость нам известит изволиш, и мы на том пристати готовы будем, на которую милостивую ласку и панского жалованья с радостию на месте ожидаем, а ни о какой нашей неправде не мыслим и помышляти не будем, только и третицею о милостивое жалованье вашей королевской милости смиренне молим, егда же истинно панской

просим милости, которой естьли еще потому челобитью нашему не одержаньем и естьли б ваша королевская милость на нас наступати изволил, тогда с велием жалением нашим поневоле есмы по чюжих углах розошлися. О милостивой однако вашей королевской милости, не усомневаяся о жалованье, тем челобитьем нашим, если бы есмы в чом престол вашей королевской милости оскорбили, о прощение зело просим. И по сем сами себе с нижайшими услугами нашими в милостивое жалованье вашей королевской милости яко нанижайшии вручаемся.

Дан с Борки, 8-го дня месяца сентября 1653 [1].

Вашей королевской милости пану нашему милостивому нижайшие слуги и верные подданые, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском вашей королевской милости Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1653, спр. 7, арк. 87—90. Переклад, з заголовком: «Перевод с польского письма».

№ 216

1653, (серпня 29) вересня 8. Бірки. — Лист до коронного канцлера Стефана Корицинського відносно перемир'я

Ясновельможный милостивый пане канцлеру великий корунный, наш многомилостивий пане и добродею.

Были есмя уж того помышленья по одных нескольку челобитных наших до престолу его королевские милости, пана нашего милостивого, вскором времяни узнаем милостивую панскую ласку, а ныне услышели есмя пана нашего милостивого разгневанье на нас, слуг своих, войском своим к нам тягнути розказати изволил. Мы по должности подданства своего, отдаючи до его королевское милости лист наш, панского побиращствуючи милосердия, и имя милостивого пана унижено упрашиваем, чтоб на нас милостивый пан, яко первый сенатор королевский, честное свое в том до престолу его королевские милости, пана нашего милостивого, внесть изволил прошение, чтоб умилостивился над нами, подданными своими, до милостивые ласки своей принял и волю свою государскую, чево бы по нас требовати изволил и не приближался бы к нам с войском. А мы купно на волю его королевские милости, пана нашего милостивого, полагаемся, и что прошлые дела верными прислугами нашими готовы есмя воздават, за наступленьем наменшаго розказанья его королевские милости пана нашего милостивого, бог убо видит, истинно упокоряемся его королевской милости, и ни о какой не мыслим неприязни. Хотя то за непригожими советами прошлых времен, тако со гневу

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу написано.

божия то чинилось, ныне ж осмотрясь до его королевские милости, пана нашего милостивого, яко до природного притекаемся, желаючи, чтоб те силы на неприятелей посторонных обще обратились. Только и вторицею нашего милостивого пана зело просим, чтоб ваша милость, наш милостивый пан, в том своем прошенью не изволил отговариватися, чтоб их милость панове комисары высланы были из войска, не приближаяся к нам. Когда же естьли бы сталося неподобно, чтоб себе не учинили случья, а господь бог всемогущий умилостивится без пролития крови, смирит. На то время повольные услуги наши и сами себя в милостивую ласку вашей милости моего милостивого пана прилежно вручаемся.

З Борок [1], дня 8 сентября лета 1653-го [2].

Вашей милости нашему милостивому пану во всем желательные и повольные слуги, Богдан Хмельницкой с Войском его королевской милости Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1653, спр. 7, арк. 91—93. Переклад, з заголовком: «Перевод с польского листа, что писали к канцлеру корунному Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским»

№ 217

1653, (серпня 29) вересня 8. Бірки. — Лист до коронного польного гетьмана Станіслава Потоцького про готовність укласти мир

Wyglądaliśmy po tak wielu suplikach, do majestatu jego królewskiej mości, pana naszego miłościwego, wnoszonych, miłościwej łaski pańskiej, ale z wielkiem żalem nam przychodzi, gdy słyszeliśmy zapewne, iż miasto pańskiej klemencjej, jego królewskiej mości, pana naszego miłościwego, gniew pański na nas gotuje. Zaczym my, jako wierni poddani, szczerze upokarzając się, dyrygujemy suplikę naszę do majestatu jego królewskiej mości, pana naszego miłościwego, upraszając wielce jego królewskiej mości, aby jego królewska mość, pohamowawszy gniew swój przeciwko nam sługom i poddanym swoim zawzięty, do dawnej łaski swojej przyjął nas, a wolę swoję pańską, czegoby od nas potrzebować raczył, bez prolongacjej, nie zbliżając wojsk ku nam, przez ich mościów komisarzów raczył opowiedzieć, a my przestać na tym gotowi będziemy, gdyż i szczerze jego królewskiej mości, panu naszemu miłościwemu, upokarzamy się, odrzuciwszy wszystkie obłudne postronnych ludzi perswazje, za którymi po te czasy uwiedzeni byliśmy, co było tylko z żalem naszym a uciechą

---

[1] У перекладі: Борли.
[2] У перекладі дописані слова: А внизу написано.

nieprzyjacielską. Wolimy zaraz, skoro jeno nastąpi miłościwa łaska jego królewskiej mości, pana naszego miłościwego, obrócić na postronnych nieprzyjaciół Rzeczypospolitej siły i tego wetować uszczerbku, anizeli zobopólnie krew chrześcijańską wylewać, do czego abyś waszmość, nasz miłościwy pan, suam authoritatem adhibere raczył i do jego królewskiej mości, pana naszego miłościwego, przyczynny był, aby bynajmniej o szczerym naszym poddaństwie nie wątpiąc, wolą swoją pańską przez ich mościów pp. komisarzów nam oznajmić raczył i nas pod pańską przyjąć raczył protekcją, a wojskom aby jego królewska mość zbliżać ku nam nie rozkazał, (gdyż by to, jeżeliby wojska zbliżyły się, nie bez rozlania krwie być musiało). Upraszamy wszechmocność boską, azali poda takowe miłosierdzie, że bez żadnych przeciwnych sposobów pokojem świętym obdarzy. Tylko i powtóre waszmości, naszego miłościwego pana, prosim o miłościwą do jego królewskiej mości, pana naszego miłościwego, intercesją, a zatym sami siebie z powolnymi usługami naszymi miłościwej oddawamy łasce.

Z Borku, dnia 8 7bris 1653.

Бібліотека Замойських у Варшаві, № 1807, арк. 99. Копія, з заголовком «Kopia listu do iemci p. hetmana».

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Неопубліковані листи Богдана Хмельницького 1650—1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 179—180.

Переклад

Після подачі величності його королівської милості, панові нашому милостивому, ряду прохань ми сподівалися на милостиву панську ласку, але великий жаль нас огорнув, коли почули напевно, що замість панського милосердя й. к. м., п. н. м., готує нам панський гнів. Тому ми, як вірнопіддані, щиро покоряючись, направляємо наше прохання до величності його королівської милості, пана нашого милостивого. Дуже просимо його королівську милість, щоб його королівська милість, погамувавши свій гнів проти нас, своїх слуг і підданих, прийняв нас до давньої своєї ласки і, не наближаючи до нас війська, через їх милостів панів комісарів зволив без затримки висловити свою панську волю, щоб ми знали, що зволив вимагати від нас. Ми готові будемо задовольнитися тим, бо щиро покоряємось його королівській милості, панові нашому милостивому, відкинувши всі лицемірні вмовляння сторонніх людей, якими до того часу ми були обмануті, що було тільки нам на шкоду і на радість ворогам. Воліємо тепер, як тільки настане милостива ласка його королівської милості, пана нашого милостивого, повернути свої сили на зовнішніх ворогів Речі Посполитої і тим відшкодувати втрати, аніж спільно проливати християнську кров. Щоб ваша милість, пан наш милостивий, своєю повагою зволив до цього приєднатися і заступився за нас перед його королівською милістю, паном нашим милостивим, а також щоб, не сумніваючись у нашому щирому підданстві, зволив виявити до нас свою панську волю через їх милостів пп. комісарів і зволив прийняти нас під свій панський захист, але щоб його королівська милість не наказував військові наближатися до нас (бо якщо військо наблизиться, то не обійдеться без кровопролиття). Просимо всемогутність божу виявити таке милосердя — обдарувати нас святим спокоєм, щоб не було ніяких ворожих дій. Тільки знову просимо вашу милість, нашого милостивого пана, про милостиве клопотання перед його королівською милістю, нашим милостивим паном, а затим віддаємося з покірними послугами на вашу милостиву ласку.

З Бірок, дня 8 вересня 1653.

№ 218

1653, кінець вересня. — Лист до молдавського господаря Стефана Георгіца з пропозицією мирних взаємовідносин

Tekintetes és nagyságos havasalföldi vajda, mi kedves jóakarónk.

Valamint hogy nsgod azelötte jóakaratot mutata, mely köztünk virágzó vala, most is megmutatá, mikoron az mi követink az nsgod ditiöján által continuálták utjokat, az erdélyi királyhoz menvén, jóakaratját mutatatá hoszája, melyért igen kószönjuk nsgodnak; mi is azt az jóakaratot, melyet mutatott nsgod, megszolgáljuk; de az mely jóakarat volt legelöbbszer, végig meg legyen köztünk, kik kereszténi fejedelmek vagyunk, orientalis orthodoxa anyaszentegyháztól függök. Az mely havasalföldi rabok voltak nálunk, békével bocsátottuk öket, s nem parancsoltuk, hogy megháboritsák öket, söt levelekkel bocsátottuk viszsza öket. Az mely jóakarat volt köztünk az elött (és most valamennyire megzavarittaték) tartassék meg affirmaliter, mint az elött és az mely jo szókása vala nsgodnak az elött, követeket bocsátván, és minden jókat kévánván, és minden hirekröl tudositván bennünket, most is kérjük nsgodat, azon jót kövesse hüttel. De hogy az mi fiunk elvesze nem valami hadakozásban, hanem ióakaróink oltalmak mellett lelkét az istennek expirálta, mely dolgot meg nem fordithatni; mert az isten akaratja volt az. Nsgod penig hütelt ne adjon az mi gonoszakaróinknak, részünkröl is ne legyen nsgod kétséges és az mint azelött voltak, ennek utánna is azon hüt legyen köztünk es ha miben fog parancsolni nsgod, készek vagyunk szolgálni nsgodnak, nem is kell, mi, az kis orthodoxus keresztények vagyunk, hogy az keresztény vérontásban gyönyörkedjünk, hogy gonosz akaróink is ne örülhessenek. Valeat [1].

Bohdan Chmelniczky, hetman Wojska Zaporoskiego.

Угорський державний архів. Переклад, з заголовком: «Chmielniczki Bogdan a moldvai vajdának».

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 15. Фотокопія.

Опубліковано: Сіладі, т. 1, стор. 278—279.

Переклад

Вельможний і милостивий молдавський господарю, ласкавий наш добродію.

Ваша милість, як раніше, так і тепер, підтримав щирі відносини, що між нами процвітали, тим, що пропустив через свої володіння послів наших, які до семигородського князя їхали; за цю добродійність ми дуже вдячні вашій милості; і за доброзичливість, що ваша милість проявив, ми віддячимо, але нехай і далі залишаються добрі відносини, як були вони спочатку між нами, як між християнськими князями, які належать до єдиної святої православної церкви. Молдавських полонених, що в нас були, ми відпустили з богом і наказували їх не займати і відпустили їх з листами. Ці добрі відносини, що між нами були — і тепер ніби трохи зіпсувалися — треба ще більше зміцнити, і як ваша милість раніше присилав послів і через них бажав

[1] Дата взята із заголовка перекладу.

нам всього найкращого і про все приносив звістки, так і тепер просимо продовжувати ці добрі звичаї. Що наш син загинув не у бою, а віддав богу душу серед добродіїв наших, то цього вже не можна повернути, бо на то була воля господня. Нехай ваша милість не довіряє нашим ворогам і у нас нехай не буде причини не довіряти вашій милості і,[1] як раніше, будемо вірити один одному, і ми готові будемо зробити все, що вашій милості буде потрібно; і не дозволено нам, православним християнам, тішитися з того, як проливається кров християнська на радість ворогам нашим

Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 219

1653, жовтня 28 (листопада 7). Шаргород. — Лист до російських послів Родіона Стрешнєва та Мартем'яна Бредихіна про те, що підготовка до наступних воєнних дій перешкоджає їх прийняти

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества ближнему стольнику Родиону Матвеевичю Стрешневу да дьяку Мартемьяну Бредихину, послом полномочным его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, со всем Войском Запорожским здравия и долгоденствия от господа бога желает.

Уразумели мы з грамоты его царского величества, яко посланников наших, Гарасима Яковлева с товарищи его, что его царское величество нас, прямых слуг своих, милостиво жалует и на знамение милостивое жалованье свое, твоя милость к нам прислал. И мы уже давно ведомость милостивую от его царского величества ожидали, есмя еще под Борком со всем Войском Запорожским. Только что уже король польский со всею силою пошол был против нас, и аж от Бару, послышав о нас, что так с нашими Запорожскими Войсками, яко и с ханом крымским, идем, поворотился назад, аж за Каменец-Подольский, и там под Жванцом окопался. А мы от войск королевских только за 12 миль стоим. Только же наше войско с их войсками что день имеют бои. Для чего мы ваших милостей просим, чтоб есте милость ваша не кручинились и там до времяни пристойного в Чигирине повороту нашего ожидали. А мы, кой час бог всемогущий даст, что доброго тут учинити и церквей восточных от иноверцов оборонити, не омешкаем к вашим милостем поспешитися и о всем по повелению и указу его царского величества достаточной имети будем розговор. А тем временем вашим милостем велели есмя, чтоб всякие были там довольности. Тако ж ваша милость своего посланника до его царского величества шлите, что мы, как и сперва через наших послов, и ныне прямыми слугами его быть обещаемся и не мыслим никому, кроме его царского величества, работати. А при том долголетного здравия милостям вашим желаем.

Дан в Шаргороде, дня 28-го октября лета 1653-го.

Вашим милостям всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским[1].

Ради б есля милость вашу зде у себя как скорее видет и изустно милостивое жалованье его царского величества утешить, но что тут в тех войсках чюжоземских меж иноверцами татарами о таковых делех остерегатилно починати надобно.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1653, спр. 3, арк. 122—125. Переклад, з заголовком: «Список с листа, каков писал к стольнику к Родиону Стрешневу да к дьяку к Мартемьяну Бредихину Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, а к Москве тот лист прислав в нынешнем во 162-м году ноября в 20 день».
Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 69—70, № 3/XVI.
Воссоединение, т. III, стор. 496—497, № 209.

№ 220

1653, листопада 8 (18). Під Баром. — Лист до повноважних послів російського уряду Василя Бутурліна, Івана Алфер'єва та Ларіона Лопухіна у зв'язку з рішенням прийняти Україну до складу Росії

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества послом полномочным, боярину и наместнику тверскому Василью Васильевичю Бутурлину, околничему и наместнику муромскому Ивану Васильевичю Ольферьеву, думному дяку Ларнону Дмитреевичу Лопухину, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского со всем Войском Запорожским здравствовати при долгоденствии от господа бога желает и поклон свой отдает.

Грамоту через Лаврена Капусту, посланника нашего, от его царского величества принесенную, радостно прочетше, сразумили смо же его царское величество, яко царь православный, не отпущаючи церквей восточных, нас со всем Войском Запорожским под крепкую руку примает и милостиво жалует, за которую милостивую ласку и великое жалованье ниско его царскому величеству до лица земли челом бьем, и абы многолетно государьствовал бога всемогущего усердно молим. Аже для достаточного о всяких делех с нами розговору, милость вашу его царское величество к нам прислал, с того утешаемся по премногу и ради бы есми тотчас по указу его царского величества, с вашими милостьми всему учинити досыт и присягу нашу его царскому величеству выконали и во всем на вечная времена грамотою ствердили. Толко что уже теперь до войск королевских и до самого короля блиско пришли есми и на всяк день наши войска с королевскими имеют потребу, трудно нам самим зараз ворочатца. Але скоро бог всемогущий, за счасливым

[1] У перекладі дописані слова: А под тем написано.

государствием его царского величества, даст нам с королем росправитца, тот час к вашим милостем прибудем и о всем разговор будем имети. А тепер, кгды уже до короля так с нашими запорожскими, яко крымскими, нагайскими и всеми иными татарскими войски зближилися есми, теди король окопался под Жванцем за Каменцом-Подольским и в таборе великий голод и нужа, много немцев умирают, яко всегда имеем языка. Для того, рачте ваша милость до звороту нашего промешкать в Переясловли и писать к его царьскому величеству, чтоб в те поры рать свою в нашу землю выправлять, потому что мы уже со всем его царскому величеству под крепкую руку поддаемся. При сем милостем вашим долголетно здравствовати желаем и поклон наш отдаем.

Дан с табору из-под Бару, ноября 8 дня 1653 года.

Милостем вашим всего добра желательный приятель и слуга, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским [1].

Мы ради бысмо зараз и тут с милостьми вашими видетися и присягу нашу, где воля милостей ваших, выконали, але же тут войска все татарские и сам хан крымской с нами вместе, которой тому соединению с православием нашему неприятелем есть, трудно зараз того чинити, потому, скоро бы татары тое увидели, тотчас бы нас тут же отступили и, змовившися с кролем як неприятели со всех сторон на нас бы воевали, але в том тихо треба поступовати, кгдыж бог всемогущий нам свидетель, что за прямых слуг его царскому величеству поддаемся и скоро тут с королем разделаемся, на знак прямыя службы нашия присягу выкунаем.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 94/9129, ч. II, арк. 68—71. Переклад.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 167—168 (в примітці). Воссоединение, т. III. стор. 497—498. № 210.

№ 221

1653, грудня 7 (17). Табір під Гусятином. — Лист до послів російського уряду Василя Бутурліна, Івана Алфер'єва та Ларіона Лопухіна про закінчення воєнних дій та скорий приїзд у Переяслав

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества ближнему боярину и наместнику тверскому Василью Васильевичю Бутурлину, околничему и наместнику муромскому Ивану Васильевичу Ольферьеву, думному дьяку Лариону Дмитреевичю Лопухину, Богдан Хмельницкий, гетман Вой-

[1] У перекладі дописані слова: А на особом листу написано.

ска Запорожского, со всем Войском Запорожским здравия и долгоденствия от господа бога имети желает.

Как есми того желали усердно, дабы есмо щасливое[1] совершение [пря]мые услуги нашие к его царскому величеству видели и его[2] дождалися, так и ныне[3], понеже господь бог желанию нашему и молитвами всего православия чинити довольно[4] благоизволяет, мы, услыша о приезде милостей ваших, утешилися есмя и со всем Войском Запорожским возвращаемся вспять[5]. А чтоб есмя тому всему учинили довольно[6], и о всех делех с милостями вашими розговоряся[7], прямыми слугами его царского величества учинилися[8], сам прямо до[9] Переяславля идем, где же не печалясь[10] извольте милость ваша на том месте ждать. А мы ни в ком ином, токмо[11] по обозе всю нашу надежду на его царское величество покладаем[12]. А то об'являем[13], что король польский[14] с татары помирился, а мы с ним и в очи не видалися; имеют тот замысл: как с татары, так и с ыными землями[15] на его царское величество воевать. Да[16] и нас татары о том просили, но мы им отговорили и вскоре назад возвратилися[17]. Для чего[18] просим, чтоб есте милость ваша о том его царскому величеству известили, чтоб рать свою велел слати и вскоре итти[19]. А мы за достояние его царского величества и головы класти готовы есмя. А при том жалованью[20] милостей ваших прилежно вручаемся.

Из табору[21] из-под Гусятина, дня 7 декабря, 1653 году.

Милостивей ваших всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 12/5823, арк. 29—31. Переклад, з заголовком: «Перевод с листа белоруского письма, что писал к боярину с товарищи Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, а к го-

---

[1] У другому перекладі: чтоб благополучное.
[2] У другому перекладі: оного.
[3] У другому перекладі: теперь.
[4] У другому перекладі: исполнити.
[5] У другому перекладі: назад ворочаемся.
[6] У другому перекладі: то все исполнили.
[7] У другому перекладі: разговору чинивши.
[8] У другому перекладі: были.
[9] У другому перекладі: в.
[10] У другому перекладі: где не скучаючи.
[11] У другому перекладі: ни на кого иного, только.
[12] У другому перекладі: полагаем.
[13] У другому перекладі: а о том ведомо чиним.
[14] Слово «польский» у другому перекладі відсутнє.
[15] У другому перекладі: имеют замысл с татары и с ыными землями.
[16] Слово «да» у другому перекладі відсутнє.
[17] У другому перекладі: отказали и вскоре назад поворотились.
[18] У другому перекладі: того.
[19] У другому перекладі: посылать и тот час итти.
[20] У другому перекладі: при сем ласце.
[21] У другому перекладі: дан из табору.

сударю к Москве тот лист прислан в нынешнем во 162-м году декабря в 27 день».

Там же, арк. 36—37. Переклад, з заголовком: «Перевод с листа гетьмана Богдана Хмельницкого, которой лист прислал ис Переяславля живоначальные старцы Сергеева монастыря строитель старец Арсеней Суханов Переяславского полку с черкасы с Евсевеном Романовым да с Феткою Герасимовим в нынешнем во 152-м году декабря против 22 числа вночи».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 189—190 (в примітці).

Воссоединение, т. III, стор. 500, № 213.

№ 222

1653, грудня 20 (30). Корсунь. — Універсал про надання Межигірському монастирю села Чернин

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим кождому, кому о том відать належит, меновите паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всей черни Войска нашого Запорозкого і вшелякоє кондициє людем, іж ми, видечи самую слушност і углядівши в тоє, же превелебний отец ігумен межигорский зо всею братиєю єст знисчени в імініях монастирских межигорских през Радивила і іних неприятелей церкви божоє; ми теди маючи респект на такоє знисчене местца святого, даєм село Чернин в нагороду того з подданими в уживанє вічноє той святой обители Межигорской, зо всими пожитками, приналежностями, з давних часов до того села належачими, то єст з даню медовою, ловами рибними, сеножатми, борами і пусчами монастиреви Межигорскому, приказуючи сурово, аби в той маєтности помененой в селі Чернині і належностях помененому монастиреви так з старших, яко і менших вшелякоє кондициє людей перешкоди жадной ни в чом не важилисе чинит, под срокгим войсковим каранєм, за найменшою помененого отца ігумена і чернцов монастира Межигорского жалобою. Подданим теж тамошним росказуєм, абисте ся во вшелякой повинности знайдовали і послушними місцу святому Межигорскому били, іначей не чинячи; а непослушних волно будет превел[ебному] отцу ігуменови і чернцом, того монастира належачим, карат, яко поданих місца святого, ведлуг проступков їх. На счо для певнішоє і лепшоє віри, сес лист даєм превел[ебному] отцу ігуменови і чернцом монастира Межигорского, с печатю войсковою і подписом руки нашоє власноє.

Дат з Корсуні, року 1653, декабря 20 дня.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Іоан Виговский, єнеральний писар войсковий.

На звороті: Універсал на Чернин Богдана Хмельницкого, року 1653, декабря 20 дня.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 9. Оригінал.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ. Київське повиття. 1686. кн. 10. арк. 161—162 зв. Переклад.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 15549. арк. 16. Згадка.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 90, № 35.

Історія України в докум. і матер., т. III, стор. 249, № 191.

№ 223

1653, грудня 21 (31). Корсунь. — Лист до російських послів Василя Бутурліна, Івана Алфер'єва та Ларіона Лопухіна з запрошенням приїхати у Переяслав для переговорів

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя і облаадателя, его царского величества боярину ближнему и наместнику тверскому Василью Васильевичу Бутурлину, окольничему и наместнику муромскому Ивану Васильевичю Олферьеву, да думному дьяку Лариону Дмитриевичю Лопухину, послом полномочным его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, здравия и долгоденствия от бога всемогущего верне имети желаем.

Взяв мы подлинную ведомость, что милость ваша в великих делех от его царского величества до нас идете, и уже две грамоты, а ныне третью до милостей ваших посылаем, унижено просячи, чтоб милость ваша в Переясловле нас ожидали. Пошли было есмя уже и сами впрямь до Переясловля, надеючися там ваших милостей застать, но для некоторых наших войсковых дел сего ради вельми милостей ваших просим: извольте, милость ваша, как скорее до Переясловля ехать и о всех делех, его царскому величеству и нам належачих, там в Переясловлю розговоритися, для того и Ивана Федоренка до милостей ваших посылаем, чтоб до Переясловля препровадил. И как скоро ваша милость в Переясловле будете, тотчас, не мешкая, нам знать давай[те], тогда и мы до ваших милостей поспешимся. А как скоро ис Путивля рушитеся, также вскорое до нас какова ни есть гонца своего высылайте.

А естли бы ваша милость до нас итти не хотели, тогда бы войска наши в сумнении быти имели, занеже мы милость его царского величества некоторым и старшинам нашим объявили есмы. Ныне же надобно в то получать, чтоб неприятель, как его царского величества, также и наш, потехи не воспріял, которой коньми опал и нужею великою приморен есть. И мы никакова перемирья с ними не чинили есмя, послыша и милостивом жалованье его царского величества, что нас под крыле свои и милостивое жалованье приняти изволил. Больше сего, когда бог всемогущей в добром здоровье нас с вашею милостью снесет, обо всем пространнее словесно розговор меж себя имети будем. По сем милостивому жалованью и приятству ваших милостей прилежно вручаемся.

Писан ис Корсуня, декабря в 21 день 1653-го году [1].

Милостям вашим во всем желательные приятели и слуги Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

На звороті відмітка: Государю чтена и бояром.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 71/5882, арк. 10—12. Переклад, з заголовком: «Список с листа белоруского письма, что писал к боярину к Василью Васильевичю Бутурлину с товарищи Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским, а ко государю к Москве тот лист прислан в нынешнем во 162-м году генваря в 2 день».

Там же, арк. 73—75. Переклад, з заголовком: «Перевод с листа, что писал к боярину к Василью Васильевичю Бутурлину с товарищи Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским, а ко государю к Москве тот лист прислан в нынешнем во 162-м году генваря в 2 день» [2].

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 197—198 (в примітці). Воссоединение, т. III, стор. 503—504, № 216.

№ 224

1653, грудня 24 (1654, січня 3). Чигирин. — Лист до російських послів Василя Бутурліна, Івана Алфер'єва та Ларіона Лопухіна з проханням поспішати у Переяслав для переговорів

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Русии самодержца и многих государств государя и облаадателя его царского величества, ближнему боярину и наместнику тверскому Василью Васильевичю Бутурлину, окольничему и наместнику муромскому Ивану Васильевичу Олферьеву, да думному дьяку Лариону Дмитреевичю Лопухину, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, доброго здоровья от господа бога желает.

Утешилися есмя вельми, что дал нам знать посланник наш Иван Федоров, что милость ваша ис Путивля, по письму нашему, до Переяславля рушилися. Но желаем себе того, чтоб милость вашу в добром здравье видели. Как есмя через посланца нашего милостей ваших

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу дописано.

[2] Цей переклад значно відрізняється від прийнятого нами тексту, і тому подаємо його повністю: «Взявши мы ведомость подлинную, что милость ваша о великих делех от его царского величества к нам идете, где уже грамоты две, а ныне третью до милостей ваших посылаем, унижено просячи, чтоб милость ваша в Переясловлю нас ожидали. Поехали было уже и сами прямо до Переясловля, надеющеся там милостей ваших застать, но послышав, что милость ваша еще в Путивле, поворотили есмо тем временем до Чигирина для некоторых дел наших войсковых. Тогда зело милостей ваших просим, извольте милость ваша вскоре до Переясловля ехать и о всех делах его царскому величеству и нам належачих там в Переясловлю розговоритися и для того Ивана Федоренка до милостей ваших посылаем, чтоб в Переясловль припроводил. И как скоро ваша милость в Переясловлю будете, к нам без замешканья, в тот час знати дайте, тогда мы до милостей ваших поспешимся. И как ис Путивля все поедете, тот час к нам гонца своего выправляйте, а естли бы милость ваша до нас

просили, и ныне вельми просим: извольте милость ваша как наскорее до Переясловля поспешитися, а мы в Чигирине, праздничные дни отправя, день или два помешкав, и до Переясловля к милостям вашим вскоре будем и изустно всякие разговоры с милостями вашими имети будем. Но мы полагаемся на милостивое жалованье царского величества, никому иному, только его царскому величеству прямо служити готови есмы. Но и вторицею милостей ваших просим, извольте яко наскорее милость ваша поспешится, а мы услышав, что милость ваша послы полномочные, с милостивым великим жалованьем от его царского величества до нас идете, с королем польским перемирья никакого не чинили есмы. При сем милостям вашим как на скорее оттдаемся.

Писан в Чигирине, дня 24 декабря 1653 году [1].

Милостям вашим во всем желательные приятели и слуги, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 12/5823, арк. 75—78. Переклад, з заголовком: «Список с листа белоруского письма, что писал к боярину к Василью Васильевичю Бутурлину с товарищи Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, а ко государю к Москве тот лист прислан в нынешнем во 162-м году генваря в 4 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 203—204 (в примітці)
Воссоединение: т. III. стор. 504—505, № 217.

№ 225

1653, грудня 28 (1654, січня 7). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з висловленням радості з приводу рішення російського уряду про возз'єднання України з Росією та з повідомленням про переговори з російськими послами Родіоном Стрешневим і Мартем'яном Бредихіним

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии самодержцу [п. т.] вашему царскому величеству Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского со всем Войском Запорожским до лица земли ниско челом бьем.

теперь итти не похотели и наше б войско в смущении быть имело; мы бо милость его царского величества некоторым и начальным нашим розсказали есмо. Ныне же надобно о том получать, чтоб неприятель, как его царского величества, так и наш, потехи не взял, которой конми опал и нужею великою приморен есть и мы никакого умиренья с ними не делали, послышав о милостивом жалованье его царского величества, что нас под крыле свои и в милостивое жалованье приняти изволил. Потом, когда бог всемогущий в добром здоровье нас с милостию вашею даст увидется, о всем пространнее изустно разговор с собою имети будем. При сем милостивой любви и дружбе милости вашей прилежно отдаемся.

Писан в Корсуне, дня 21 декабря 1653.

Милостям вашим во всем приятели желательные и слуги, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским».

[1] У перекладі дописані слова: А внизу написано.

Зело утешилися есмя, когда грамоту прочитали есмы от твоего царского величества присланую до нас, всего Войска Запорожского, через ближнего стольника Родиона Матвеевича Стрешнева и дьяка Мартемьяна Бредихина, которые верне твоему царскому величеству служачи, жалованье милостивое нам отдали и по повелению твоего царского величества нам объявили, что твое пресветлое царское величество пожаловал нас, изволил приняти под свою крепкую руку и высокую, и царского величества милостивое жалованье. И мы тому обрадовалися вельми, и рады твоему пресветлому царскому величеству верне во всем служить и крест целовать, и по повелению твоего царского величества повиноватися готовы будем, понеже мы ни на кого, токмо на бога и на твое пресветлое царское величество надеемся.

А вельми твоему царскому величеству бьем челом: не изволь на нас, слуг своих, прогневитися, что есмя ближнего стольника Родиона Матвеевича Стрешнева и дьяка Мартемьяна Бредихина до сего времяни держали, для того что есмы на войне были, и от войск чюжеземских трудно было проехать, ныне возвратяся, оных отправили есмо до твоего царского величества.

С тем же ближним стольником Родионом Матвеевичем Стрешневым и з дьяком Мартемьяном Бредихиным всякой розговор изустной имели есмя, которые о прямой службе нашей изустно твоему царскому величеству известят; изволь их милостиво о всем выслушать, зело просим. При том господа бога молим, чтоб твое царское величество долголетне царствовал и над неприятельми высоту имел.

Писан в Чигирине, декабря в 28 день лета 1653 [1].

Вашему царскому величеству во всем повольные и нижайшие слуги и подножие, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским, рукою своєю.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1653, спр. 3, арк. 203—207. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал ко государю, царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского с стольником с Родионом Стрешневым да з дьяком с Мартемьяном Бредихиным в нынешнем во 162-году генваря в 12 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 93—96, № 3/XXII. Воссоединение, т. III, стор. 510—511, № 221.

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу написано.

№ 226

1654, січня 7 (17). Переяслав. — Універсал старшині Запорізького Війська про необхідність готувати зброю для відсічі ворогові

Panowie pułkownicy, sotnicy i wszystka atamania tak Wojska Zaporoskiego, jako i grodowego, dobrego zdrowia wam życzę od boga. Czynię wam wiadomo tym moim pisaniem, żebyście ostrożni byli po zamkach i przysposobiali sobie powinności wojskowe, jako wasz zwyczaj znacie, prochy, ołów i żywność doroczną, gdyż ja żadnego miru z królem Lachem nie uczyniłem. Żebyście nieprzyjaciół swoich, to jest Lachów, bili, gdyby na was śmieli następować, gdyż car jmć wielki moskiewski, za wiarę swoję bijąc się, dopomagać nam będzie. Za tym was panu bogu oddaję.

Памятники, т. III, відділ III, стор. 57—58, № 14.
Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. III, стор. 186, № 16. з датою: «z Perejasławia 17.I 1654»[1]. Переклад з української мови.

Переклад

Панове полковники, сотники і всі отамани як Війська Запорізького, так і городового. Бажаю вам від бога доброго здоров'я. Застерігаю вас цим моїм листом, щоб ви були обережні по замках і заготовляли собі воєнне спорядження як звичайно — порох, свинець і харчі на рік, бо я не укладав жодного миру з королем-ляхом. Щоб своїх неприятелів-ляхів бити, якщо вони насміляться наступати на вас, бо й. м. великий московський цар буде допомагати нам, б'ючись за свою віру. Затим доручаю вас господу богу.

---

[1] Дату за новим стилем поставив, очевидно, перекладач, бо в документах українською мовою дати подані тільки за старим стилем.

№ 227

1654, січня 8 (18). Переяслав. — Лист до Олексія Михайловича з подякою за возз'єднання України з Росією

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малые Русии самодержцу [п. т.] вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское ниско до лица земли челом бьет.

Богу милостивому и вашему царскому величеству велико благодарим, получивше ныне, что от веку жадали есмо, промыслом божиим и милостию неизчетною вашего царского величества: что ваше царское величество пожаловати, под крепкую и высокую руку свою государскую нас верных слуг своих приняти изволил, мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское, за милость неизреченную, вашему царскому величеству паки и паки до лица земли низко челом бьем; а по словеси евангелскому веру вашему царскому величеству учинили есмо. И то дело совершили есмя перед ближним боярином вашего царского величества и наместником тверским Васильем Васильевичем Бутурлиным, окольничим и наместником муромским Иваном Васильевичем Ольферьевым, да думным дьяком Ларионом Дмитриевичем Лопухиным; и просим: изволь, ваше царское величество, нас верных слуг и подданных своих имети и от всех неприятелей боронити. А что есмя с ближним бояриным вашего царского величества и с товарищи его разговаривали о всяких делех, они про то про все пространнее вашему царскому величеству скажут. Потом, дабы ваше царское величество на великих престолех великого царства росийского долголетне царствовал и нас милостию и великими щедротами своими государскими прямых и верных слуг и поданных своих жаловати и миловати изволил, просим, паки и паки просим, и себе самих в милость премногую вашего царского величества усердно вручаем.

Дан с Переясловля, дня 8 генваря, лета божияго 1654-го.

Вашему царскому величеству верные поддаиные и нанижайшие слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 1, арк. 35—38. Переклад, з заголовком: «Список с листа белоруского письма, каков писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским с головою московских стрельцов с Артемоном Матвеевым в нынешнем во 162-м году генваря в 17 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 261—262 (в примітці). Воссоединение, т. III, стор. 516, № 225.

№ 228

1654. січня 15 (25). Насташка. — Універсал про звільнення настаської шляхти від військової служби та постоїв військ

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорозким.

Ознаймуєм тим нашим писанієм старшини і черни Войска нашего Запорозкаго, у войско ідучим і з войска поворочаючим, а особливе полковникови білоцерковскому, іж уволнилисмо шляхту настаскую з того, аби у войско не ішли і жеби їм нихто жадной і найменшой кривди чинити не важился і в домах їх жадних становисков, ночлегов і попасов не отправовал, а іжели би хто-колвек легце соби уважаючи писание наше, в чим і найменшую кривду вчинити...[1] таковых без жадной ми лости до нас отсилати.

Даттум в Настасці, дня 15 генваря 1654[2].

Богдан Хмельницкий, рука власная.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 1469, арк. 101. Копія.

№ 229

1654, січня 17 (27). Переяслав. — Універсал про заборону виробляти і продавати горілку в Києві, оскільки це шкодить міщанам та військовій скарбниці

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Дошла нас скарга од мещан киевских, же там нікоторие своеволники горілки робят і ними шинкуют, через що ущербок скарбови нашому войсковому діется, зачим сурово росказуем кождому, аби се жаден од того часу горилкою шинковати не важил, а мещаном киевским перешкодою не бил. А если би од того часу котрий-колвек своеволник, не слухаючи сего писаня нашего, міл горилкою шинкуват, такового кождого полковникові тамошнему киевскому приказуем, жеби срокго карал і з оних справедливост чинил, того угледаючи, жеби в утрату нам належачого ущербок не бил, счо і повторе росказуем, аби іначей не било под ласкою нашою.

Дат з Переяслава, 17 генвара 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

---

[1] Пропущено якесь слово, мабуть, важился або міл.

[2] Місце написання універсалу або дата невірна, бо Хмельницький 13—17 січня 1654 р. (за ст. стилем) перебував у Переяславі.

На звороті: Єго милости Хмельницкого універсал на повстягненіє шинков козацких 1654, януар 17 дня.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 22080, Оригінал.

Опубліковано: Подольские епархиальные ведомости, 1887, № 47—48. «Грамоты, акты и другие замечательные документы. Универсал и подтвердительная грамота Богдана Хмельницкого». Окремий відбиток.

№ 230

1654, січня 17 (27). Корсунь. — Лист до боярина Василя Бутурліна з проханням прискорити присилку російських військ у Київ

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великия и Малыя России самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, со всем Войском его царского величества Запорожским, ближнему боярину его царского величества и наместнику тверскому Василью Васильевичю Бутурлину, окольничему и наместнику муромскому Ивану Васильевичю Олферьеву, да думному дьяку Лариону Дмитреевичю Лопухину здравия и долгоденствия от господа бога желает.

Как мы словесный имели с милостями вашими розговор о том деле и прилежно били челом, чтоб рать его царского величества, которая на рубеже стоит, к Киеву поспешила, так и ныне сие писание посылаем прилежно вторицею и третицею желаючи, чтоб милость ваша по словесном разговору тотчас гонца своего до тех бояр его царского величества, которые с ратью на границе стоят, послати изволил, чтоб мы днем и ночью с ратью к Киеву поспешались. Так и ныне сие писание наше посылаем прилежно вторицею и третицею желаючи, чтоб милость ваша по словесному разговору тотчас гонца своего до тех бояр его царского величества, которые на рубеже стоят, послати изволил, чтоб к Киеву днем и ночью с ратью поспешилися, что тем лутше все православие и все Войско его царского величества Запорожское утешится, как услушат, что рать его царского величества к Киеву будет. Мы ж зде всем полковником приказали есмы быти готовым и всему войску нашему собратися.

По сем как прилежные милостей ваших вручаемся.

Дан с Корсуня, генваря 17-го дня 1654-го [1].

Милостям вашим желательный приятель и служити рад Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского [2].

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу приписано.

[2] У перекладі: Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 71/5822, арк. 21—23. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, каков писал к бояріну к Василью Васильевичю Бутурлину с товарищи Богдан Хмельницкой, гетман с Войском Запорожским, а ко государю к Москве тот лист прислан в нынешнем во 162-м году генваря в 31 день».

Опубліковано: Воссоединение, т. III, стор. 519, № 227.

№ 231

1654, січня 26 (лютого 5). Чигирин. — Лист до російських послів Василя Бутурліна, Івана Олфер'єва та Ларіона Лопухіна про переговори з кримським ханом

Божиєю милостию великого государя, царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия і Малия Русії самодержца і многих государств государя і облаадателя, єго царского величества Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорозкого, зо всім Войском Запорозким, ближнему боярину і намістнику тверскому Василю Василевичу Бутурлину, околничему і намістнику муромскому Івану Василевичу Олферєву да думному дякови Ларіону Дмитрієвичу Лопухину здравія і долгоденствія от господа бога міти желаєт.

Писали ви к нам, о чом кримскіє посли у нас били. Хан присилал до нас, ускаржаючися, што в полку богуновом татар много побито, кгди ся назад повернули с ханом і шкоду їм козаки учинили і он просил, штоби їх не шарпано, поки перейдут, так же Керембет-мурза і Осман-акга, с татарами нагайскими мимо Корсун ідуча, нашим краєм, аби не міли кривди, причинялся за ними, братерства не розбиваючи. І ми отписали ханови, жеби татаре мимоходом христіян наших не шарпали і шкоди не чинили, а коли причину дадут і кривди чинит[1] людем нашим будут, ми за христіян своїх уймемося і от бога помочи іскати будем. Се вашим милостям ізвістивше, здравствовати і друголюбствовати вам паки желаєм.

З Чигирина, 26 генваря року 1654.

Вашим милостям во всем жичливий приятель і слуга, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Адреса: Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия і Малия Росії самодержца і многих государств государя і облаадателя, єго царского величества ближнему боярину і намістнику тверскому Василію Весилевичу Бутурлину, околничему і намістнику муромскому Івану Василевичу Олферєву да думному дякови Лариону Дмитриєвичу Лопухину, приятелем нашим, отдати.

---

[1] В оригіналі: чинут.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські грамоти, спр. 45, арк. 1. Оригінал.

Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 797—798, № 289.

Ів. Крип'якевич, Неопубліковані листи Богдана Хмельницького 1650—1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 180—181.

Воссоединение, т. III, стор. 521—522, № 230.

№ 232

1654, лютого 17 (27). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відрядження в Москву посольства на чолі з Самійлом Богдановичем (Зарудним) і Павлом Тетерею, що має добиватися підтвердження прав і привілеїв для українського народу

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.] вашему царскому величеству Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское ниско до лица земли челом бьем.

От многих лет многочастне мы, Богдан Хмелницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское, борющеся с ляхами и нашествия их отражающе, помощи от бога искахом, и грамотами и посланниками нашими ко пресветлому лицу благочестиваго царя, твоего царского величества, челом били и молили, дабы нам православным християном быти под крепкою и високою рукою бога всемогущаго и царя благочестиваго, твоего царского величества.

И ныне бог всеведущий и вседаровитый, неизреченными судьбами божественными, единою двое се сотворил, и ляхом, нашим врагом, гордыню выя их смирил и совет благ в сердце царево тебе великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Руски самодержцу, твоему царскому величеству, вложил, что твое царское величество, поревновав по бозе вседержители и по вере православной восточной и возжелелся о церквах божиих и мест святых, и о народе росийском, благочестиво-християнском, умилосердился. И нас Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорожского и все Войско Запорожское и весь мир православный росийский пожаловати, ущедрити, защитити и под крепкую и высокую свою царскую всеконечне прияти изволил милостиво.

И егда ближний твоего царского величества боярин и наместник тверский, Василей Васильевич Бутурлин, окольничей и наместник муромский Иван Васильевич Ольферьев да думной дьяк Ларион Дмитриевич Лопухин, по указу твоего царского величества, з грамотою к нам приезжали, и милость неисщетную царскую нам возвестили, и знамена войсковые и жалованье великое твоего царского величества нам отдали, и разговор пространный о всяких делех с нами учинили, и неизре-

ченно нас обрадовали. И в то время мы, Богдан Хмелницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское и весь мир христианский в городех и в селех и в деревнях, началные и чернь, непорочной христа бога нашего заповеди последующе, по добром воистино не нужном изволению и избранию нашему ничтоже лукаво в сердце имуще, тебе великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всее Русии самодержцу, твоему царскому величеству, веру совершенную учинили есми. И никаков извет имели есми о царех окрестных, которые искали нас к себе присовокупити, мы нерадевше о них, яко о неверных, вседушно тебе единаго благочестиваго великого государя царя нашего, твое царское величество, избравше, возлюбили есми и всем сердцем и силою и помышлением прилепилися к твоему царскому величеству. Сего ради дерзаем о неищетной милости твоего царского величества, да еже аща просить что учнем у тебе великого государя нашего твоего царского величества, надеемся получити. Словеси бо царскому твоего царского величества всячески веровахом, как нас тот же ближней твоего царского величества боярин с товарыщи увещал и уверил, и на той вере нас непоколебимых утвердил. Для того посланников наших Самойла Богдановича, судью войскового и Павла Тетерю, полковника переясловского, с товарищи к пресветлому лицу твоего царского величества с сею грамотою нашею отпускаем и просим, дабы им твое царское величество праведные свои очи показати и милостивое ухо приклонити изволил и молений наших не презрил. И что они учнут говорить и молить у твоего царского величества, изволь их твое царское величество выслушати милостиво и нас, Богдана Хмелницкого, гетмана Войска Запорожского, и все Войско Запорожское и весь мир християнский росийский духовных и мирских людей, во всяком чину сущих, и милости от тебе великого государя нашего, твоего царского величества, ищущих, пожаловать ущедрить. И права, уставы, привилея и всякия свободы и державы добр от духовных и мирских людей, во всяком чину и преимуществе сущих, елико кто имяше от веков, от князей, от панов благочестивых и от королей польских, в государстве Росийском наданных, о них же мы кровь свою проливаем, от дедов и прадедов тыя содержаще и погубити я не попущающе просим, ей, просим, и до лица земли упадающе велико просим твоего царского величества, изволь твое царское величество утвердить и своими грамотами государскими укрепити навеки. Таково бо государское твоего царского величества слово нам тот же ближней твоего царского величества боярин с товарыщи обещал: «И большая сих речей[1] одержите от великого государя, его царского величества, егда воспросите, большими вас, рече, свободами, державами и добрами пожалует его царское величество, паче королей польских, княжат древних росийских, точию челом бейте и верно служите его царскому величеству». Вторицею убо и третицею до лица земли твоему царскому величеству при-

[1] Над словом «речей» іншим почерком написано: «дел».

падающе, молимся, дабы нам вся сия, елико просим ныне и просити учнем, впредь получити от тебя великого государя нашего твоего царского величества. Дабы мы, Богдан Хмелницкий, гетман Войска Запорожского, все Войско Запорожское и весь мир православный росийский во всяком чину и облаадательстве живущей, о неисчетной милости и пожалованью твоего царского величества обрадовались и обвеселились, и тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, усердно прияли и прямо и верно служили до кончины живота нашего и за твое царское величество на всякие враги и супостаты, крепко ополчилися и кровь свою проливали и точию богу небесному веровали и поклонялися, и цареви единому под солнцем благочестивому, твоему царскому величеству, повиновалися и покоряли в роды и роды до века. А твое царское величество под кровом крылу своею, как орел гнездо свое покрывает и на птенца своя возжделе, изволь нас верных слуг и подданных своих, милостию своею до всех враг наших ненавидящих и обидящих и ратуюших нас покрывати, соблюдати и крепкою рукою и ратью своею царскою защищати, и повсегда в милости своей премногой, сохранити паки просим. Ей, паки и паки твоего царского величества просим. Множайшая в грамоте не суть писана: посланники наши вся изрекут тебе великому государю, твоему царскому величеству. А мы себе в глубокую милость и неизреченные щедроты твоего царского величества ввергше, навеки господа бога, царя превебнаго, молим, дабы ваше царское величество на пресветлых престолех пресветлого царства Росийского многолетствовати и благополучно долгоденствовати и всех царей земных подручники имети, сотворил, от ныне и до века, усердно желаем.

Писано в Чигирине, месяца февраля 17 дня году 1654 [1].

Вашему царскому величеству прямые подданные, нанижшие и верные слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦЛАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 4, арк. 44—54. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского писма, каков писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского с посланники своими Самойлом Богдановым с товарыщи в нынешнем во 162-м году марта в 13 день».

Там же, спр. 7, арк. 2—4. Переклад.

Там же, спр. 4а, арк. 2—3 зв. Переклад.

Там же, ф. Малоросійська експедиція сенату, кн. 17/1744, арк. 1—5. Копія з перекладу.

Там же, ф. Справи про Україну, спр. 3, арк. 1—1. Копія з перекладу.

Там же, арк. 30—32. Копія з перекладу.

Там же, спр. 4, арк. 1—5. Копія з перекладу.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. І. № 58041 (Збірка Ол. Лазаревського, № 54). Копія з перекладу.

Там же, Збірка Київського університету, № 224/97, т. І. Копія з перекладу, з датою 13 лютого 1654 р.

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу написано.

Чернігівський державний історичний музей. Відділ фондів, № АЛ $\frac{14-1}{501}$.

Переклад.

Опублiковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 432—436, № 8/X.
Воссоединение, т. III, стор. 547—550, № 236.

№ 233

1654, лютого 17 (27). — Прохання до Олексія Михайловича про підтвердження прав і привілеїв українського народу

Божиею милостию, великий государю царю и великий княже Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Русии самодержче и многих государств государю и облаадателю, твоему царскому величеству, мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское и весь мир християнский росийский до лица земли челом бьем.

Обрадовався вельми с пожалова[нья] великого и милости неисчетные [твоего] царского величества, которую нам изволил твое царское величество показать, много челом бьем тебе государю нашему, твоему царскому величеству, и служити прямо и верно во всяких делех и повелениях царских твоему царскому величеству будем во веки. Только просим вельми, яко и в грамоте просили есмя, изволь нам твое царское величество в том всем пожалованье и милость свою царскую указати, о чем посланники наши от нас твоему царскому величеству будут челом бити.

1. В начале изволь твое царское величество потвердити права и вольности наши войсковые, как из веков бывало в Войске Запорожском, что своими правами суживалися, и вольности свои имели в добрах и в судах; чтоб ни воевода ни боярин ни стольник в суды войсковые не вступалися, но от старших своих чтоб товарышество сужены были: где три человека казаков, тогда два одного должны судити.

2. Войско Запорожское в числе 60 000 чтоб всегда полно было.

3. Шляхта, которые в Росии обретаются и веру, по непорочной заповеди Христове тебе, великому государю нашему, твоему царскому величеству, учинили, чтоб при своих шляхетцких вольностях пребывало, и меж себя старших на уряды судовые обирали и добрами своими и вольностми владели, как при королех польских бывало; чтоб и иныя, увидя таковое пожалованье твоего царского величества, клонилися под область и под крепкую и высокую руку твоего царского величества со всем миром християнским. Суды земские и градцкие через тех урядников, которых они сами себе доброволно оберут, исправливаны быти имеют, как и перед тем. Тако же шляхта, которые казну свою имели, по крепостям, на маетностях, тогда и ныне любо чтоб им те деньги поплачены, или на меетностях додерживано.

4. В городех урядники чтоб из наших людей обираны были на то достойные, которые должны будут подданными твоего царского ве-

личества управляти и приход належачей, в правду, в казну твоего царского величества отдавати.

5. На булаву гетманскую, что надано со всеми приналежностями староство Чигиринское, чтоб и ныне для всякого ряду пребывало.

6. Сохрани боже, смерти на пана гетмана, — понеже всякой человек смертен, без чего немочно быть, — чтоб Войско Запорожское само меж себя гетмана обирали, а его царскому величеству извещали, чтоб то его царскому величеству не в кручину было, понеже то давной извычай войсковой.

7. Имеией казатцких, чтоб нихто не отбирал: которые земли имеют и что к ним належит, чтоб с теми имении вольны были. Вдовы козатцкие осталые и дети их, чтоб в такой же вольности жили, как предки, отцы их.

8. Писарю войсковому чтоб жалованья его царского величества было 1000 золотых для подписков, также и мельница для прожитку потому, что великие расходы имеет.

9. На всякого полковника чтоб мельница б была для того, что разходы великие имеют; а будет милость вашего царского величества, будет и ваше царское величество и больши чем пожаловати изволишь.

10. Также на судьи войсковые по 300 злотых да по мельнице, а на писаря судейского по 100 золотых.

11. Также ясаулом войсковым и полковым, которые всегда на услугах войсковых бывают и хлеба пахать не могут, чтоб им иметь по мельнице, просим твоего царского величества.

12. На поделку снаряду войскового и на пушкарей и на всех слуг, что у снаряду просим твоего царского величества, изволь имети свое царское милостивое призренье, как о зимовле, тако ж и о станах, також на обозного 400 золотых.

13. Права, наданые из веков от княжат и королей, как духовным и мирским людем, чтоб ни в чем не нарушены были.

14. Послы, которые от века из чюжих земель приходят до Войска Запорожского, чтоб пану гетману и Войску Запорожскому, которые б к добру были, вольно принят, чтоб то его царскому величеству во гнев не было; а чтобы имело противо его царского величества быти, должни мы его царскому величеству извещати.

15. А как по иных землях дань вдруг отдаетца, волили бы есмя и мы, чтоб цену давать ведомую от тех людей, которые твоему царскому величеству належат, а если бы инако быти не могло, тогда ни на одного воеводу не поизволять и о том договориватца; разве бы из тутошных людей обобрав воеводу, человека достойного, имеет те все доходы в правду его царскому величеству отдавати.

16. А то для того имеют посланники наши договариватца, что наехав бы воевода, права ломати имел и установы какие чинил, и то людем имело бы бити в великую досаду, понеже праву иному не могут вскоре навыкнути и тяготы такие не могут понести, а тутошних людей когда будут старшие, тогда против прав и установ тутошних будут исправляти.

17. Преж сего от королей польских никакова гонения на веру и на вольности наши не было, всегда мы всякий чин свою волность имели, и мы им верно служили; а ныне за наступанье на вольности наши, понуждены есмы его царскому величеству под крепкую и высокую руку поддатца, для того усильно просити имеют посланцы наши, чтоб привилия его царское величество нам на харатиях писаные, с печатьми выслыми, один на вольности козатцкие, а другой на шляхетцкие пожаловал, чтоб непоколебимо то в вечные времена было. Когда то сдержим, мы самы разсмотрение меж собою имети будем: хто казак тот в вольности казатцкой жити будет, а хто простый, тот станет должность обыклую его царскому величеству воздавать, попрежнему. Также и на люди всякие, которые его царскому величеству подданные учинились, на каких правах и вольностях жити имеют.

18. О митрополите в разговоре воспомянуть имеют, о чем посланником нашим словесно приказано.

19. Также просити усильно имеют посланцы наши его царского величества, чтоб его царское величество рать свою вскоре прямо к Смоленску послал, не откладываючи нимало, чтоб неприятель не мог в собранье притти и с ыным согласитца, потому что войска ныне нужны, чтоб никаким их лестям не верили, будет учали б в чем льстить государю.

20. И то надобно припомнянуть, чтобы кормовых людей зде на рубеже от ляхов, для всякого безстрашия, с 3000 поставить или как его царское величество изволит.

21. Обычай тот бывал, что всегда Войску Запорожскому плачено: бить челом и ныне его царскому величеству, чтоб на полковников поволил по 100 ефимков, на ясаулов полковых по 200 золотых польских, на ясаулов войсковых по 400 золотых, на сотников по 100 золотых, на рядовых казаков по 30 золотых.

22. Орда татарская естли бы похотела отстать, то надобно от Астарахани и от Казани на них наступить; также и донским [казаком] быти готовым; а ныне, когда еще в дружбе есмы меж собою, не зацепляти их.

23. Кодак город, которой есть устроен на пограничью от Крыму, в котором пан гетман всегда по 400 человек там держит и всем их покоит, чтоб и ныне его царское величество как кормами, також и зельем к снаряду изволил построить. Також и на тех, которые за порогами Коша берегут, чтоб его царское величество милость свою изволил показать, понеже трудно его одново без людей оставлять [1].

ЦДАДА. ф. Малоросійський приказ, оп. 1, спр. 230, арк. 1—12, 18, 20, 13—15, 21, 22, 16, 17, 19. Переклад, з заголовком: «Прошение по пунктам Богдана Хмельницького о подтверждении прежних их прав и вольностей и о судах и о протчем, году нет и никого не подписано».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 445—452, № XI/8.

---

[1] У перекладі після кожного пункту подається виклад рішення царського уряду про порушене питання.

№ 234

1654, лютого 17 (27). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права і привілеї переяславських міщан

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Русии самодержцу [п. т.] вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское до лица земли челом бьем.

Граждане з города нашего украинного Переяславя, учинивши непорочной христа бога нашего заповеди веру тебе, великому государю нашему, твоему царскому величеству, ныне челом бити твоему царскому величеству учиняют и молити твое царское величество, дабы их твое царское величество пожаловати изволил, и права их, привилея и свободы, которые имеют от древних князей и королей польских, подтвердити изволил, и грамотами своими царскими укрепил на веки. О которых и мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское хадатайство и поспешество наше приносили пред тебя великого государя нашего, твое царское величество, и молимся усердно пресветлому лицу твоего царского величества, дабы моление их твое царское величество не презрил, но милостиво послушал и исполнити изволил. Они же от твоего царского величества таковое пожалованье и милость великую получивше, прямо служити и верне прияти тебе государю нашему твоему царскому величеству будут по век. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское ходатайство и поспешество наше в событие пришедшее увидевше, возрадуемся о сем и благодарственная твоему царскому величеству воздадим. А ныне в премногую благость государскую твоего царского величества тех же граждан переяславских вручивше, и себя в премногия щедроты твоего царского величества всею душею вметаем на веки.

С Чигирина, 17 дня февраля 1654 [1].

Твоему царскому величеству прямые и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском нашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 4, арк. 55—57. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, с переяславскими мещаны в нынешнем во 162-м году марта в 13 день».

Там же, спр. 7, арк. 4 зв. — 5. Переклад.

Там же, ф. Справи про Україну, спр. 4, арк. 5—7. Переклад.

Там же, спр. 3, арк. 4—5. Переклад.

Там же, ф. Малоросійська експедиція сенату, кн. 17/1744, арк. 5—6. Переклад.

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу написано.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, I, № 58041 (Збірка Ол. Лазаревського, № 54, т. 1). Переклад.

Чернігівський державний історичний музей, Відділ фондів, № АЛ $\frac{14-1}{501}$. Переклад.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 435—438, № 8/X.
Воссоединение, т. III, стор. 546—547, № 235.

№ 235

1654, лютого 19 (березня 1). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права чернігівських міщан

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росий самодержцу [п. т.] вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, со всем Войском Запорожским до лица земли челом бьем.

Милости и жалованья ищуще от тебя, великого государя нашего, твоего царского величества, граждане города украинного Чернигова просили нас, Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорожского, и всего Войска Запорожского, о заступленье до вашего царского величества, дабы им ваше царское величество, права привилия и свободы от королей польских наданыя, изволил подтвердити и грамотами своими царскими укрепити навеки, о чем ныне тебе, великому государю нашему вашему царскому величеству челом бьют. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское бьем челом от них и молим: изволь их ваше царское величество в том во всем милостиво пожаловать и моленья их не презрить, понеже и они по непорочной христовой заповеди веру тебе великому государю нашему, вашему царскому величеству, перед ближним бояриномвашего царского величества с товарищи учинили совершенно. При том тех же граждан черниговских неизчетной милости государской вашего царского величества вручивше, себя самих и премногую благость царскую вашего царского величества прилежно вручаем.

Писан в Чигирине, февраля 19 дня лета 1654.

Вашему царскому величеству во всем желательные слуги и подножие и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1655, спр. 13, арк. 1—3. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя Росии самодержцу гетман Богдан Хмельницкой с черниговскими мешаны з бурмистры з Григорьем Алексьевым да с Ыльею и И...ым с товарищи в нынешнем во 163-м году, июня в 24 день».

№ 236

1654, лютого 20 (березня 2) [1]*. Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про війну в Молдавії та з заявою дружби*

Serenissime princeps Transilvaniae, domine domine observandissime.

Mirum in modum obstupescimus, quid causae sit, quod serenissima celsitudo vestra per legatos nostros et suos pluribus vicibus amicitiam suam nobis testata sit, postmodum contra amicum nostrum, illustrissimum Vallachiae palatinum, cum exercitu consurrexerit. Si quod subditi Valachiae palatini, contra suum dominum rebellionem fecerint et alium palatinum subordinaverint, expulso priore, nihil damni et offensionis habuit inde serenissima celsitudo vestra. Filius meus, esto me inscio, defendebat patrem atque adversarium quaerere ubique tenebatur. Quod igitur factum est, fieri infectum nequit; revocavi litteris acerrimis filium meum, serenissima vero celsitudo vestra pristinae memor sit amicitiae et hostibus nostris ne praebeat auxilium, unice optamus, et ut antea nexus amicitiae strictissimae inter nos intercesserat, ne futuris quoque temporibus, non solum nobis superviventibus, verum posteritate nostra remanente, crescat, nec indormiat, etiam atque etiam postulamus. Plura legati nostri sunt expositari, quibus fidem habere velit, serenissimam celsitudinem vestram rogamus. Interim, ut optime ac felicissime serenissima celsitudo vestra regnet et nos amet, ex animo petimus.

Serenissimae celsitudinis vestrae ad officia paratus, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Державний архів у Берліні, R9, № 6а. Копія.
Опубліковано: Н. Йорга, т. I, стор. 240—241.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, пане, вельмишановний пане.

Ми дуже здивовані з того, з якої причини ваша найясніша високість, яка багато разів через наших і своїх послів свідчила нам про свою дружбу, потім виступила з військом проти нашого друга, найяснішого воєводи Валахії. Якщо піддані воєводи Валахії повстали проти свого пана і, скинувши першого, підкорилися іншому воєводі, то ваша найясніша високість не мала від цього ніякої шкоди ані образи. Мій син, без мого відома, захищав батька і намагався всюди шукати противника. Що сталося, того не можна повернути; я відкликав дуже суворим листом свого сина, а ваша найясніша високість хай пам'ятає давню дружбу і не подає допомоги нашим ворогам. Ми бажаємо лише одного: щоб між нами, як і раніше, існував зв'язок найтіснішої дружби — і знову і знову наполягаємо на тому, щоб він [зв'язок] зростав і не засинав не тільки за нашого життя, але і в майбутні часи. Більше викладуть наші посли. Ми просимо, щоб ваша найясніша високість зволила вірити їм. Тим часом від душі бажаємо, щоб ваша найясніша високість найкраще і найщасливіше панувала і нас любила.

Вашої найяснішої високості до послуг готовий Богдан Хмельницький з Військом Запорізьким.

---

[1] Дата подається за виданням Н. Йорги.

№ 237

1654, лютого 24 (березня 6). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з нагоди народження царевича Олексія Олексійовича

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.] твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожского, и все Войско твоего царского величества Запорожское до лица земли твоему царскому величеству челом бьем.

Немного мимошедших времен, по премногу обрадованных нас паки радоватися изволили вышний сотворитель неизреченно, егда изъявити нам изволил государскую свою благодарованную радость великий государь наш, твое царское величество, что милостию божиею, молитвами пресвятые богородицы и святых угодников божиих и по великом благословении великого святителя, святейшего Никона, патриарха московского и всеа Руссии, и по молении всего освященного собора, тебе великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, твоему царскому величеству, великая государыня царица и великая княгиня Марья Ильична родила вожделенного и превозлюбленного сына, великого государя царевича и великого князя Алексея Алексеевича, от имени твоего царского величества единоименного твоему царскому величеству помощника, дабы умножившуся Росийскому царству, умножитися и облаадателю росийскому тебе великому государю твоему царскому величеству, на радость всему великому и пресветлому государству великих и пресветлых престолов царства Росийского. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожского, сию неизреченную радость полковником и ясаулом, сотником, атаманом и всему Войску твоего царского величества Запорожскому и всему миру христианскому ведомо учинити велели есмы, и радостию неисповедимою обрадовались и возвеселились и премногой милости божией зело благодарили, и вам великим государем царем и великим князем, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю и великой государыне царице и великой княгине Марье Ильичне, вашему царскому величеству, с великим государем царевичем и великим князем Алексеем Алексеевичем, новорожденным и превожделенным сыном вашего царского величества, на великих престолех великого царства Росийского, царя превеликого небеснаго молим, да подаст ти долготу дний во век века, и да благословит и прославит и умножит, и да увидите сыны сынов своих и покорит под нозе ваша царская от запада и моря и востока даж до севера вся иноплеменная языки, и вси царие земстии поработают вашему царскому величеству отныне и до века. Молимся, паки и паки усердно молимся, и вам великим государем царем и великим князем великому госу-

дарю царю и великому князю Алексею Михайловичю и великой государыне царице и великой княгине Марье Ильичне и великому государю царевичю и великому князю Алексею Алексеевичю, по обещанию нашему неложному, прямо и верне, от всея силы служити и прияти и всякого добра хотети будем, доиндеже солнце сияет. Столника вашего царского величества Федора Алексеевича Полтева к вам великим государем царем и великим князем, к вашему царскому величеству не задержав, тотчас отпускаем, а себе самих в неисчетную милость тебе великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю и великой государыне царице и великой княгине Марье Ильичне и великому государю царевичю и великому князю Алексею Алексеевичю вашему царскому величеству всячески приметаемся и про ваше царское величество бога молити день и нощь в церквах не перестаем.

С Чигирина, 24 дня месяца февраля лета 1654.

Вашему царскому величеству прямые и верные и поволные во всем слуги и подданные, Богдан Хмелницкий, гетман с Войском вашего царского многоможства Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 14/2825, арк. 31—35. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белорускаго письма, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, с стольником с Федором Полтевым в нынешнем во 162-м году марта в 19 день».

Акты ЮЗР, т. X, стор. 315—318, № 6/VI.

№ 238

1654, 24 лютого (березня 6). Чигирин. — Лист на ім'я царевича Олексія Олексійовича з нагоди його народження

Божиею милостию великому государевичю царевичю и великому князю Алексею Алексеевичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожского и все Войско твоего царского величества Запорожское твоему царскому величеству челом бьем.

Аще бы возможно тебе великому государевичю царевичю и великому князю Алексею Алексеевичю твоему царскому величеству нашу радость, юже имамы с рождества твоего царского величества видети и отвещати к нам Богдану Хмельницкому, гетману Войска Запорожского, твоего царского величества и ко всему войску твоего царского величества проглаголати, во истинну бы твое царское величество от псалма рек: боже суд твой цареви даждь и правду твою сыну цареву: сии речь, даждь боже, область всю всего великого царства Росийского великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорожского и все Войско Запорожское, по правде и истинне служащее сыну цареву, мне вели-

кому государевичю царевичю и великому князю Алексею Алексеевичю, дабы мне, моему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско Запорожское и весь мир християнський російский, новоприсяглые как новорожденные младенцы младенцу новорожденному служили, прияли и всего добра хотели. Но аще и ничто же о сих к нам глаголеши твое царское величество, обаче мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского и все Войско твоего царского величества Запорожское, как великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю и великой государыни царицы и великой княгини Марьи Ильичне, по обещанию нашему верному, прямо служим и всего добра хощем благочестивым, родителем твоего царского величества, так и тебе великому государевичю царевичю и великому князю Алексею Алексеевичю, твоему царскому величеству, прямо и верно во всяких делах служити, прияти и всякого добра хотети учнем во веки. А ныне желаем и господа бога усердно молим, дабы твое царское величество возрастом, крепостию, мудростию и всяцемы виды добродетелей скоро преуспевал и нас прямых слуг и подданных своих миловал, жаловал и в премногой милости своей царской жаловал и во веки.

С Чигирина, 24 февраля лета божия 1654 [1].

Твоему царскому величеству прямые и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман вашей царской милости с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 14/2825, арк. 36—39. Переклад, з заголовком: «Список с листа, каков писал ко государю царевичю и великому князю Алексею Алексеевичю Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского с стольником с Федором Полтевым, в нынешнем во 162-м году марта в 19 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 319—320, № 6/VII.

№ 239

1654, березня 21 (31). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права і привілеї українського народу, скоріше відпустити гетьманських послів, а також з повідомленням про підбурювальні універсали польського короля Яна Казимира і литовського гетьмана Яна Радзівілла до українського населення

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу и т. д., твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское до лица земли твоему царскому величеству челом бьем.

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу написано.

Приемше весть подлинную от ляхов о их лукавстве и неприязни к тебе великому государю нашему твоему царскому величеству, с универсала князя Радивила, гетмана польного Княжества Литовского, что они всю честь благоданную твоему царскому величеству умаляют и безчестят и на твое царское величество враждуют всеконечне. В тот час мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, тот же универсал Радивилов з грамотою нашею войсковою отпускаем к тебе великому государю нашему, к твоему царскому величеству, дабы твое царское величество лучше уразумел и известился о таковом безчестии великом и дурном деле их, что они твоему царскому величеству безумне и враждебне, как врази лютые, наносят, покушающе и достренающе не утверженных в вере с Войска Запорожского изо всего народу росийского, ищуще отвратити их от веры, которую по непорочной заповеди христовой учинили тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству и польскому королю и Речи Посполитой служити подущают, что им бог да не поможет в сем деле лестном и лукавом и неприязненном. А нас Богдана Хмельницкого, гетмана твоего царского величества Запорожского, и все Войско Запорожское и весь народ православный росийский да укрепит и утвердит неотступных в той же вере, которую твоему царскому величеству учинили есмя, и не буди нам что лукаво мыслити и ковати злобу каковую. Точию молим тебе, великого государя нашего, твое царское величество, изволь нам права, привилея, свободы и все добра отческие и праотческие, з веков от князей благочестивых и от королей наданные, утвердити и своими грамотами государскими укрепити на веки. И послов наших и тех гонцов наших скоро к нам с тем всем, не задержав, отпустить, дабы мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожского[1], тое неизреченную государьскую милость твоего царского величества всему Войску Запорожскому и всему миру християнскому, росийскому объявили и обвеселили их и утвердили и в вере, твоему царскому величеству учиненной, непоколебимых учинили. Аще бо их твое царское величество не обвеселит и не пожалует тем всем, учнут что дурного мыслити, по прелести Радивиловой. Но мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, все Войско твоего царского величества Запорожское и ввесь мир християнский росийский утверждаем и укрепляем надеждею неизреченное милости государское твоего царского величества и никак усумневатися не велим. А что еще учнут тые врази наши неразумливые и ковати будут, в тот час подлинно известим твоему царскому величеству. Ныне они рать совокупляют на три части: в Плускиреве, в Полонном и в Литовской земле. И мы о сем слышачи, готову быти всему войску велели есмя: а твое царское величество повели Донскому Войску на море не йти и готову быти, да егда отступят нас татаре и ляхом походят помогати, ино бы им с Дону из Днепра замешать. Аще ли татаре с нами

[1] У перекладі: Запорожскую.

пребудут в дружбе добро, ино бы казакам донским в помощь нам быти: но по милости своей неисповедимой, бог милостивый да исправит, а мы на вышнего десницу и на крепкую руку твоего царского величества надеемся, и себе в обычные премногия щедроты твоего царского величества обычно вметаем.

С Чигирина, 21 марта року божияго 1654 [1].

Тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, прямые и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 37, арк. 5—11. Переклад, з заголовком: «Список с листа гетмана Богдана Хмельницкого, что прислал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии, с посланцом своим Филоном Горкушею, в нынешнем во 162-м году апреля в 7 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 547—550, № 11/II.
Воссоединение, т. III, стор. 557—559, № 243.

№ 240

1654, березня 21 (31). Чигирин. — Лист до послів Самійла Богдановича (Зарудного) і Павла Тетері з наказом добитися від російського уряду підтвердження прав Запорізького Війська

Мой ласковый пане Самуйло, судья войсковый, и пане полковник переяславский.

Хотя мы милостям вашим подлинной о всем дали наказ, однако и сим нашим поновляем писанием, чтоб есте милость ваша так о добро посполитое тщалися и постановляли, чтоб с лутчим всего християнства чинов всяких было на пришлые времена. Однако помните ваша милость и сами, как Василей Васильевич Бутурлин словом его царского величества нас утвержал, что его царское величество не токмо нам права и привилея, от века даные, подтвердити и при вольностях наших стародавных сохранити, но и паче еще особные свои всякого чину людям показовати имеет милость. Делайте ж тако ваша милость и о том всем прилежанием тщитеся, чтоб все по наказу было, и привилия его царского величества тотчас без всякого переводу чтоб чрез вашу милость были присланы. Аще бы в чем какая нужда была людем напотом, яко и сами то усмотрити, могли бы есмы от черни в великом быти в небезстрашии и тотчас бы были смятения, естли б их через вашу милость особною своею его царского величества милостию не потешил. И то усмотрите, чтоб напотом какое безправие посполству не деялося, боятися надобно, чтоб не домыслились чего и не хотели ныне по уневерсалах,

---

[1] У перекладі дописані слова: А под тем припись.

недавно от Радивила присланных, начать. Ведаете ваша милость, что человек простой пулным делом дастся обмануть, и когда еще к сему досада какая будет, и для того выразумения один уневерсал и там посылаем.

При сем и то не помешает припомнити, с какою приязнию послов своих цесарь турецкий до Браславля, хотя бусурманин, до нас присылал и при милости своей не токмо наши вольности подтвердити, но и сугубыми удовлети обещался, и на все статьи наши и права и веры и вольности позволял и никакой дани от нас не требовал, токмо чтоб есмы на войну были готовыми. И мы, однако ему не поддались есми, но волили есми царю православному поддатися, и разумеем что яко царь православный еще нас лутче пожалует.

И вторицею желаем, чтоб ваша милость, яко найлутче все исправили и сами на скорейшую и на лутчюю проситеся отправку. И мы бо в скором времени рушимся против неприятеля. Для то и вашим милостям надобно поспешать со всем добрым, чтоб есмо и до войны людей тех лутче повабили, яко же и охотнее пойдут и ничего злаго мыслити не имут егда пожалованы значною его царского величества милостию будут. А что наибольшее, и король ныне уневерсал свой присылат ко всему поспольству, чтоб до него приклонялися, обещаючи всякие им вольности, каковых они требовати будут. Для того промышлять надобно, чтоб люди ни на сю, ни на ту сторону не уклонялися, и с привилиями надобно поспешать для того, что уже зде война зачинаетца: под Немировом и под Копиевкою с нашими уже билися, а ныне Бушу облегли, однако отпор им велели дать. И писали есми во все полки и городы, чтоб с нашей стороны люде не передавалися, обнадеживаючи тем, что нам вдвое больши его царское величество надал вольности, нежели король. О донцах также припомните, чтоб на море не шли, потому что татаровя все к Осламу городку на ту сторону Днепра отпровадились совсем; естли б изменити имели, то в тот час что почали с ними. А ныне одному чинити довольно. А есть ли нам будут помогать, и тогда им зацепки не чинить, и для того самого дати им покой. Пространнее о всем изустно Филон Горкуша роскажет. А мы яко на наискорейший и насчастливый милости вашей ожидати возврату будем. Господу богу милостей ваших поручаем.

Дан с Чигирина, 21 месяца марта лета 1654-го[1].

Милостям вашим желательный всего добра приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 37, арк. 18—23. Переклад, з заголовком: «Список с листа, что писал Богдан Хмельницкой к посланникам к Самойлу Богданову да к Павлу Тетере»

Опубліковано: Акты ЮЗР X, стор. 553—556, № 11/V.

Воссоединение, т. III, стор. 559—560, № 244.

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу написано.

№ 241

1654, березня 21 (31). Чигирин[1]*. — Наказ послові в Москву Филону Горкуші добиватись від царя підтвердження прав українського народу та передати відомості про воєнні дії*

Наказ Филону Горкуше до Москвы.

Пришол перед его царское величество напервие, по обычаю их, ниское челобитье до лица земли учинивши, и тако молыть:

1. Божиею милостию, великий государь царь и великий князь Алексей Михайлович, всеа Великия и Малыя Росии самодержец, и многих государств государь и облаадатель! Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожского, со всем Войском Запорожским ниско до лица земли твоему царскому величеству челом бьет. Что ни есть вестей от неприятелей твоего царского величества проведати могут, о всем через сию грамоту твоему царскому величеству обвещает, которую, чтоб милостиве приняти изволил, усердно просит.

2. Буде посланцов своих застанет на Москве, чтобы говорил именем всее старшины, чтоб договаривались о вольности казатцкие, шляхетцкие, духовные и всякие чина, чтоб на все тотчас и привилия взяли, как о том пространее в листех, к ним писаных, и сображено есть.

3. А буде посланников на пути встретил бы, то однако отнести имеют грамоту его царскому величеству и сказати тое, что се зде чинит. А беречься того, чтоб буде об одну речь дважды спрашивати станут, слово в слово сказывать.

4. Сказати то, что подбегали под Немиров, мужика ухватя, ушли, а вдругоряд подбегали под Копеевку и в местечко без вести впали; казаки, поправяся, знамя отняли и их всех розгромили, а тех ляхов было 200 и больши, языки пойманы и от ран великих померли. А те языки сказывали: король вельми завсполошился, как послышал о том, что мы поддалися под государя праведнаго. И так паны рада урадили: дадим мы большие вольности и права, нежели царь московский: понеже царь московский не восхощет таких вольностей дать, как мы. Те ж сказывали, что король послал крымскому царю и до немец и до венгер на затяг, однакоже пан гетман и вся старшина и чернь надеются на бога и на государя.

5. Бушу осадили ляхи и волохи уж три дни; но наши з города вельми бьют. А государь волоский Стефан нынешний дал ляхом на помочь людей 2000, и те люди ныне под Бушею.

6. Про Гаврила Федоровича не знаем, естьли пошол до Волох или нет; и скоро будет ведомость, дадут до Путивля знать.

7. Буде учнут говорить: для чего гетман ко государю не ехал? Сказать, что нельзе, потому что вся Украина ни во что б пошла. Также

---

[1] Дата і місце визначені на підставі документів № 239 і 240.

и то ведомо учинить, что буде еще ведомость придет, то и сам гетман рушится. А до Буши на помочь велел итти полком Уманскому, Бряславському, Венницкому. А отпуск скорой просить.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 37, арк. 33—36. Переклад.
Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 559—562, № 11/VIII.

№ 242

1654, квітня (15) 25. Чигирин. — Лист до Сефер-аги про ворожі дії польських військ та про встановлення союзу з Росією

Jaśniewielmożny mości panie Szeferben aga, a mój wielce mści bracie.

Oddawszy nasz niski pokłon, w łaskę waszmość mościwego pana pokłon zdrowia dobrego i szczęśliwego na lata niezamierzone, powodzenia od p. boga naszemu miłościwemu panu życzemy. Nie z nieafektu pisaliśmy to do p. jego mości, p. naszego miłościwego, względem wojska wszystkiego naszego, co się stało; do czego nic innego nie było przyczyną, jedno żeśmy przy trudnościach pod Kamieńcem, lubo to Polacy przyobiecali byli nam wszystko według zborowskich punktów pozwolić, żadnych na to nie dali przywilejów, ani też my dotąd nie do nich szliśmy, pierwej uciesznego ..[1], i owszem miasto pokoju, jawną ich widzimy zdradę. Stąd jednak jasną tak chana jego mści, pana naszego miłościwego, i ich mściów, naszych miłościwych panów, obaczyli przeciwko sobie nieodmienną przyjaźń; za to uniżenie podziękowawszy, obiecujemy też to sobie na potomne czasy. My sposobem wzajemnym naszego braterstwa rozrywać i przyjaźń naruszać niegdy nie mieliśmy, tak jeszcze i tym naszym pisaniem, bogiem to świadczymy w tym, iż o żadnej nie myślemy nieprzyjaźni, chybaby za dawnym nieprzyjacielstwem, jaka niełaska waszmościów naszych mściwego państwa nastąpiła, bo nieprzyjaciele w tem zawsze zazdroszcząc, dołki kopają, gdzie dobra roście przyjaźń. Jako i teraz my według asekuracjej i umowy pod Kamieńcem coraz wyglądaliśmy przywilejów królewskich według zborowskich punktów, aleć miasto zgody Polacy naszych pogranicznych, po Krym ubezpieczonych, sam Potocki z wojskiem polskim i z niemieckiem i z pięcią tysięcy Węgrów, tudzież z Wołochami, nad któremi Eligo... raz armat wielki Bal starszy, napadlszy, wiele miasteczek popustoszyli, pozabijali i już się pod sam Humań wtargnęli byli, za łaską jednak bożą z wielką hańbą uciekać musieli. Racz waszmość mści panie wiedzieć o tym, że i Radziwiłł z wojskami ku Kijowowi i Lubeczu ciągnie, jakiż to jest pokój. Bóg widzi, że nigdy żadnej nie dajemy przyczyny, a waszmość, nasi mości panowie, o wszystko nas winnymi czynicie; jakoż to nie mamy głów swoich bronić i nie mamy o przyjaźń panów postron-

---

[1] Текст пошкоджений.

nych starać się, a oni z różnych innych ziem zaciągają ludzi. Coż to za przeszkody. I my z Moskwą według rady chana jego mości, ich mościów naszych miłościwych[1] panów, zawzięliśmy przyjaźń i braterstwo. Poprzysiężone raz z waszmość, memi mościwemi panami, najbardziej nie możemy i onego na czasy wieczne używać, nie myślemy...[2] i owszem we wszystkiem, jako pod te wszystkie czasy, znosić się z sobą będziemy i tak czynić, jakoby z nieprzyjacielskim wstydem było. Szerzej ustnie o wszystkiem opowie posłaniec nas Semen Sawicz, który aby jak najprędzej był odprawiony, wielce prosiemy. Powolną przytem usługę naszą i sami siebie w miłościwą łaskę waszmość mościwego pana jako najpilniej oddajemy.

Z Czyhyryna[3], 25 aprilis 1654.

Wm mościwego pana całe życzliwy brat i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека, Записки М. Голінського, № 4184, стор. 713—715. Фотокопія з копії.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане Шефербен-аго, мій вельми милостивий брате.

Віддавши наш низький поклін на ласку в. м., м. пана, бажаємо н. м. пану доброго здоров'я від господа бога та щасливих успіхів на незліченні роки. Не через неприязнь не писали ми до й. м., п. н. м., про те, що сталося з усім нашим військом; ніщо інше не було причиною нашого мовчання — тільки те, що ми потрапили у важке становище під Кам'янцем; хоч поляки обіцяли, що нам буде дозволено все за зборівськими пунктами, але не дали нам на це ніяких привілеїв, і до цього часу не добули ми нічого втішного, а, навпаки замість миру бачимо їх явну зраду. Проте ми ясно побачили непорушну приязнь до нас як хана й. м., н. м. пана, так і їх м., м. панів, за що покірно дякуємо та обіцяємо від себе те саме на майбутнє. Ми з свого боку ніколи не мали наміру розривати братерство і порушувати приязнь, так і у цьому листі клянемося богом, що не думаємо про ніяку неприязнь, хіба б за давньою неприхильністю виникла яка неласка в. м., н. м. панів, бо неприятелі завжди заздрять і копають ями там, де росте добра приязнь. Ми і тепер, згідно з укладеним під Кам'янцем договором, чекали королівських привілеїв на основі зборівських пунктів, але замість згоди поляки — сам Потоцький з військом польським і німецьким, з 5 тисячами угорців та з волохами, над якими Еліго..., раз гармат, великий Баль старший, — на наших прикордонників, забезпечених миром, аж до Криму напали, багато містечок спустошили, багато людей повбивали і вже під саму Умань вдерлися, але за божої ласки з великою ганьбою мусили втікати. Зволь в. м., м. пан, знати про те, що Радзівілл з військами прямує на Київ і Любеч, який же це мир? Бог бачить, що ми ніколи не даємо приводу до чвар, а в. м., наші м. пани, робите нас винуватими за все: чи ж ми не маємо права захищати своє життя, шукати приязні сторонніх панів, адже вони з різних земель людей набирають. Які ж це перешкоди? І ми за радою хана й. м. та їх м. н. м. панів склали братерство і приязнь з Москвою. Приязні з в. м. м. панами, затвердженої присягою, ми ніяк не можемо і не думаємо порушувати і на вічні часи нею користуватимемося, у всіх питаннях завжди з вами зноситимемося

[1] У копії: milosiernych.
[2] Текст пошкоджений.
[3] У копії: Cedurуna.

і так діятимемо, щоб не було соромно перед ворогом. Докладніше усно про все розповість наш посланець, Семен Савич, якого дуже просимо якнайшвидше відправити. При цьому якнайпокірніше віддаємося з нашими послугами на милостиву ласку в. м. м. пана.

З Чигирина, 25 квітня 1654 р.

В. м. м. пана у всьому прихильний брат і слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

№ 243

1654, квітня 16 (26). Чигирин. — Лист до кримського хана Іслам-Гірея про возз'єднання України з Росією та з вимогою, щоб він залишився вірним Запорізькому Війську

Najjaśniejszy miłościwy caru krymski, a nasz wielce młciwy panie.

Przy oddaniu zwykłych uniżonych usług naszych w miłościwą łaskę waszej carskiej mci, pana naszego mciwego, zdrowia dobrego i szczęśliwego na lata niezamierzone panowania od p. boga w. car. mci, panu naszemu m., uprzejmie życzymy i pokłon nasz niski oddajemy.

Żeśmy pisali przez przeszłych posłańców naszych, wzmiankując względem ponowy przysięgi, to nie z mojej, ale wszytkiego wojska naszego stać się musiało woli, dla tej jakoby przyczyny, że na tych traktatach pod Kamieńcem żadnej skutecznej nie było nam podanej rzeczy, ani przywilejów, od króla na zborowskie punkta wydanych; jakoż i dotąd nic nie mamy, i owszem miasto pokoju wielki niepokój i wojnę; tudzież, iż powracając niektórzy z wojsk w. carskiej mci, wielkie i nieznośne naszym poczynili krzywdy, i dlatego wojsko jakoby powątpiło nasze. Lecz gdy zostaliśmy teraz upewnieni nieodmienną łaską w. carskiej mci i wieczną nierozerwaną przysięgą, jak wielce za to w. carskiej mci dziękujemy, tak też to po sobie obiecując, w. carską mość upewniamy, że na wieki wieczne ni w czym naszej nie naruszymy przysięgi, a po nas potomkowie nasi. Którą przysięgę bogiem najwyższym oświadczywszy, i teraz naszym ponawiamy listem, wiecznie owej dotrzymywać życząc, chyba by, uchowaj boże, jaka znaczna niełaska waszej carskiej mci była z udania niesłusznego nieprzyjacielskiego. My tego, bóg widzi, nie życzymy i owszem uniżenie upraszamy, aby wasza carska mość, pan nasz mlciwy, jeżeliby nas kto opacznie udawał, wiary dodawać nie raczył. Albowiem nieprzyjacielowie nasi tam nas omylnie udają, a tu sami pod nami widome i jawne kopają doły. My ubezpieczyliśmy się byli postawionym pokojem i czekaliśmy na przywileja królewskie, a Potocki, miasto pokoju, z wojskiem polskim i z pięcią tysięcy Węgrów, także z Wołochami, nad któremi Gligorus Hurma wielki starszy, napadłszy, wiele miasteczek pustosząc i ludzi zabijając, aż pod sam Humań wtargnęli byli. Ale za łaską bożą nie odnieśli pociechy i owszem z wielką szkodą nazad umykać musieli. Jednakże jeszcze, jako mamy wiadomość, z większą gotują się potęgą, gdzie i Radziwiłł ku Lubeczu i Łojowu z wojskami się zbliża; zaczym, jeżeliby

i dalej te wojska zbliżały się, upraszamy uniżenie w. car. mci o posiłek zwykły według wiecznej przysięgi. My to naszą wzajemną usługą zasługować powinni będziemy przeciwko każdemu nieprzyjacielowi. Co się tknie Moskwy, żeśmy z nią zawarli przyjaźń, według rady waszej carskiej mci tośmy uczynili, a do tego widząc, że oni [1] na zdrowie wasze z różnych ziem ludzi zaciągają; czemuż i my tego uczynić nie mamy? Bo lepsza więcej mieć przyjaciół. Strony Smoleńska i innych miast królewskich, że tam posłańcy nasi wzmiankowali przed w. carską mcią, jakoby Moskwa opanować miała, taka natenczas tu u nas była wiadomość; ale teraz żadnej o tym nie masz ponowy. Skoro by co nowego było, jak o tym, tak o inszych rzeczach nie omieszkamy oznajmić waszę carską mość, pana naszego mciwego. Strony Tatar zatrzymanych daliśmy uniwersał, jeżeliby gdziekolwiek się znajdowali, aby wolno wypuszczeni byli, gdzie z listem i Tatarzyn i z naszymi kozakami tych Tatar po miastach szukając pojechał. O wszytkim szerzej ustnie posłaniec nasz, Semen Sawicz opowie waszej carskiej mci. A my, i powtóre o młciwą łaskę waszej carskiej mci upraszając, sami siebie i z naszymi powolnymi posługami jako najpilniej się młciwej łasce oddajemy.

Waszej carskiej mci, pana naszego młciwego, we wszytkim życzliwi słudzy, Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem Zaporoskim.

Po napisaniu listu do waszej carskiej mci, przyniesiono nam dwie wiadomości pewne a nieodmienne, co się na sejmie działo i na czym koniec sejmu stanął. Pierwsza wiadomość od pułkownika humańskiego. Gdy pod Humaniem bił Lachów, tedy w tej bitwie dostał się do nas ksiądz kapelan p. Potockiego, hetmana polnego koronnego, który bardzo był ranny, jednak, kilku dni żyw bywszy, przed śmiercią swoją wszytko pod sumieniem opowiedział: żeśmy tu iść nie myśleli, tylko król i wszytka Rzpta kazała nam, i ja sam na sejmie byłem, słyszałem to zapewne, że król zaś sam na wojnę nie pojedzie, ale w Warszawie zostawać będzie, i na miejscu swoim na wojnę w osobie królewskiej obrała Rzpta księcia Karola królewica, brata mniejszego rodzonego królewskiego, który Karol królewic, skoro tylko trawa dobrze puści się, ma z wojskami polskimi, węgierskimi, multańskimi, wołoskimi, niemieckimi i inszymi ciągnąć prosto pod Humań, i teraz tam rozkazał Potockiemu hetmanowi miejsce dobre upatrzyć na obóz. Gdy tego księdza pytali: czemu tak głęboko chce Karol królewić w Ukrainę ciągnąć? on odpowiedział, że Tatarów na pomoc królewicz tu będzie oczekiwał, bo, mówi, obiecano kilkadziesiąt talerów tysięcy na pomoc przeciwko kozakom. Pytali się znowu tegoż księdza o to: kto będzie nad tą ordą starszy? Tedy o starszyźnie nie powiedział: «To sami obaczycie, gdy przyjdą was wojować». Druga wiadomość od litewskich krajów, że przy jednym trupie znaleźli listy awizami pisane, które słowo w słowo z tą mową księdza tego zgadzało się. Racz tedy w. carska mość w to uważać, jakie to zamysły onych; którym my nie dowierzamy, ale zawczasu zabiegając wielkiej łaski w. carskiej mci, uniżenie upraszając:

[1] Мова йде про польських панів.

racz nas oną resolwować i przez posłańców naszych nam wszytkim radę dać z ich mci pany agami i bejami, jak mamy postępować i odpór następującym na nas dawać. Także i o posiłek racz nas upewnić, jeżeli będzie wprędce, bo bóg widzi, że my im przyczyny nie dajemy. O co i powtóre w. carskiej mci prosimy, racz nas przez posłańców naszych o wszytkim upewnić, na których, zobrawszy wszytkie pułki, oczekiwać będziemy. Dalej co się tu u nas dziać będzie i jakie wiadomości będą, tejże godziny o wszytkim oznajmować nie omieszkamy w. carską mość, naszego mściwego pana...

[Z Czehryna, 16 aprilis 1654].

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 29-а, арк. 1—2. Фотокопія з копії.

Опубліковано: Памятники, вид. 2, т. III, стор. 193—196, № 20. Копія, з заголовком: «Kopia listu Chmielnickiego do hana krymskiego, de data z Chehryna, 16 aprilis 1654, pisanego».

П. И. Буцинский, стор. 185—186 (російський переклад).

Сіладі, т. I, стор. 318—320 (угорський переклад, з датою 15 квітня).

Переклад

Найясніший милостивий кримський царю, а наш вельми милостивий пане.

Віддаючи звичайні покірні послуги на милостиву ласку вашої царської милості, нашого милостивого пана, щиро бажаємо від господа бога вашій царській милості, нашому милостивому панові, доброго здоров'я і щасливого панування на незліченні роки і передаємо наш низький поклін.

Те, що ми через наших попередніх послів нагадували про відновлення присяги, мусило статися не з моєї волі, але з волі всього нашого війська. Саме з тієї причини, що в тих переговорах під Кам'янцем нам не було подано жодної допомоги, ані даво привілеїв, виданих королем на зборівські пункти, і тому, що тепер ми нічого не маємо, а, навпаки, замість миру настав великий неспокій і війна і, крім цього, частина війська вашої царської милості, повертаючись, заподіяла нам великих і нестерпних кривд, і наше військо почало сумніватися. Але тепер, коли ви своєю нерозривною присягою переконали нас у незмінній ласці вашої царської милості, вельми дякуємо за це вашій царській милості, обіцяємо і запевняємо вашу царську милість, що на вічні часи ні ми, ні наші нащадки не порушимо вашої присяги. А цю присягу заявивши перед найвищим богом, і тепер відновляємо нашим листом, бажаючи вірно додержувати її, хіба, борони боже, буде якась значна неласка вашої царської милості з несправедливого наклепу наших ворогів. Ми цього, бог бачить, не бажаємо, а, навпаки, покірно просимо, щоб ваша царська милість, наш милостивий пан, не зволив вірити, якщо б хто зображував нас фальшиво. Бо наші вороги нас невірно зображують, а самі копають під нами яму, видиму і явну. Ми забезпечилися були укладеним миром і чекали на королівські привілеї, а Потоцький, замість миру, напавши на нас з польським військом і з п'ятьма тисячами угорців, а також з волохами, на чолі яких був великий старшина Глігорус Гурмас, сплюндрував багато містечок та повбивав людей, і вони вдерлися під саму Умань. Але з божої ласки ляхи не мали успіху, а, навпаки, з великими втратами мусили назад тікати. Однак вони, як маємо звістку, іще з більшою силою готуються до нового бою, а Радзівілл наближається з військами до Любеча і Лоєва. Тому, якщо далі наближатимуться ці війська, уклінно просимо вашу царську милість, згідно з вічною присягою, подати нам звичну допомогу. Ми за це повинні будемо зробити вам взаємну послугу, допомагаючи проти кожного ворога. Що ж до Москви, з якою ми вступили в дружбу, то ми це зробили згідно з порадою вашої царської милості. А з усього бачимо, що ляхи стягають людей з різних земель на вашу загибель, то чому б і ми не мали цього робити? Бо краще мати більше друзів. Щодо Смоленська та інших королівських міст, як там згадували наші посланці

перед вашою царською милістю, начебто ним мала оволодіти Москва, така тоді тут у нас була звістка; але тепер немає про це жодної новини. Як тільки буде що-небудь нове, як про це, так і про інші справи не зволікаючи повідомимо вашу царську милість, нашого милостивого пана. Що ж до затриманих татар, то ми дали універсал, щоб їх випустили на волю, де б вони не знаходились, з листом поїхав татарин з нашими козаками, шукаючи тих татар по містах. Про все це докладніше усно доповість вашій царській милості наш посланець, Семен Савич. А ми і вдруге прохаючи милостивої ласки вашої царської милості, якнайпокірніше віддаємося з нашими послугами на милостиву ласку.

Вашої царської милості, нашого милостивого пана, у всьому прихильні слуги Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

Після написання листа до вашої царської милості принесено нам дві певні і точні звістки про те, що відбувалося на сеймі і чим закінчився сейм. Перша відомість від уманського полковника. Коли під Уманню він бив ляхів, тоді в цій битві потрапив до нас у полон ксьондз капелан пана Потоцького, коронного польського гетьмана. Він був важко поранений, однак, проживши ще кілька днів, розповів нам перед своєю смертю все під совістю: «Ми йти сюди не думали, тільки король і вся Річ Посполита наказала нам, і я сам на сеймі був і чув напевно, що король сам не йде на війну, але залишиться у Варшаві, і на своєму місці в королівській особі Річ Посполита обрала на війну князя Карла, королевича, меншого рідного королівського брата, і цей королевич Карл, як тільки добре виросте трава, має йти просто на Умань з польськими, угорськими, мунтянськими, волоськими, німецькими та іншими військами, а тепер він наказав гетьманові Потоцькому знайти добре місце для табору». Коли цього ксьондза спитали, чому королевич Карл хоче так глибоко йти на Україну, він відповів, що королевич тут чекатиме на допомогу татар, бо, каже, їм обіцяно кількадесять тисяч талярів за допомогу проти козаків. Питали знову ж того ксьондза про те, хто буде старший над тією ордою. Але він про старшого нічого не сказав: «Це самі побачите, коли прийдуть з вами воювати». Друга звістка з литовських країв. При одному трупі знайшли листи, писані авізами, які слово в слово підтверджували сказане ксьондзом. Нехай тоді ваша царська милість зволить звернути увагу на їх задуми; ми їм не довіряємо, але завчасу запобігаючи їх діям, великої ласки вашої царської милості покірно просимо: зволь для нас її зберегти і через наших посланців дати нам усім раду з їх милістю панами агами і беями, як ми маємо далі робити і як дати відсіч тим, що наступають на нас. Також зволь нас запевнити про допомогу, якщо незабаром буде наступ, бо бог бачить, що ми не даємо їм приводу. Вдруге просимо вашу царську милість, зволь про все нас запевнити через наших посланців, яких чекатимемо, зібравши всі полки. Що далі тут у нас буде діятися і які будуть вісті, про все, не зволікаючи, відразу ж повідомлятимемо вашу царську милість, нашого милостивого пана.

[З Чигирина, 16 квітня 1654].

№ 244

1654, квітня 25 (травня 5). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права жителів міста Києва

Божиєю милостію, великому государю царю і великому князю Алексію Михайловичу, всея Великія і Малия Росії самодержцу [п. т.], твоєму царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, зо всім Войском Запорожским до лица земли челом б'єм.

Жители града Кієва по премно[го]му обрадовалися о сем, что міста святиє приподобних отец наших печарских і той самий їх богохранимий

город Кієв, тяжкоє іго работи короля полского з себе зложивши, под кріпкую і високую руку благочестивого государя, твоєго царского величества, поддалися і в премногую милость государскую твоєго царского величества себе отдали, про что богу милостивому великому благодаривше і тебі, великому государю нашему, твоєму царскому величеству, чолом бют радующеся велми о сем, что твоє царскоє величество правами пожаловат рачил нас і мир хрестіянский. І нині отпускают посланцов своїх, граждан своїх кієвских ко пресвітлому лицу твоєго царського величества со моленієм, даби їх твоє царскоє величество пожаловат рачил милостиво і права і привілея і волности їх древниє, з віков їм от благочестивих княжат і панов російских і от королев по[лских] наданнє, утвердить і при всіх тіх судах і волностях права майдебурского оставит, как і сперва за короля полского міли. О што і ми Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского і все твоєго царского величества Войско Запорожскоє тебе великого государя нашего, твоє царскоє величество [умол]яєм і за них ходатайствуєм і просим, рач твоє царскоє [величес]тво в том во всем їх пожаловат милостивими щедротами своїми, штоби [он]иє городи и граждан[и] і мир ввес хрестіянский с того утішался і к [тебі] великому государю нашему, к твоєму царскому величеству, прибегал і подражал і вірне служил і приял і всякого добра хотіл.

При сем даби многолітствовал і благополучно денствовал, на всіх непріятелей своїх, как на лвов, василисков і аспидов, твоє царскоє величество наступовал і попирал їх, господа бога молим.

З Чигирина, 25 априля року божого 1654.

Тебі великому государю нашему, твоєму царскому величеству, вірниє слуги і подданниє, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском вашого царского величества Запороским.

Адреса: Божиєю милостию великому государю царю і великому князю Алексію Михайловичу, всея Великія і Малия Росії самодержцу, [п. т.] єго царскому величеству.

ЦЛАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські грамоти, спр. 49, арк. 1. Оригінал.

Там же, ф. Малоросійський приказ, стовп. 15/1826, арк. 115—118. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Русии Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского в нынешнем во 162-м году мая в 27 день».

Там же, арк. 129—132. Переклад.

Державна публічна бібліотека Української РСР. Відділ рукописів, II, № 14817—14897, Документи з історії Києва, № 15. Копія.

Там же, Збірка Київського університету, № 224/97, т. I. Копія з копії.

Опубліковано: Бантыш-Каменский, Источники, т. I, стор. 74—75.

Акты ЮЗР, т. X, стор. 607—610, № 13/IV.

Воссоединение, т. III, стор. 573—574, № 252.

№ 245

1654, квітня 28 (травня 8). Чигирин. — Універсал Остафію Стаматаєнку на збирання податків з іноземних купців

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорожским.

Ознаймуєм сим нашим писанієм кому-колвек о том відати надлежит, меновите старшині і черні Войска нашего Запорожского, также купцам чужоземским і вшелякой кондиції людем, кому толко сіє наше писаніє оказано будет, іж ми маючи великий росход на людей чужоземских, а приходов мало маючи на тиє росходи, прето углядівши тоє, як здавна перед тим бивало, далисмо[1] екзакцію скарбовую од купцов чужоземских, то єст от греков, ормянов і турков, Євстафієви Стаматиєнкови, которою повинен вибирати і отдавати до скарбу нашего войскового, од сорока соболей золотих шист, от сорока пупков соболих золотих два, од сорока куниц золотих два, од бунта лисиц золотих два, од інших товаров московских од ста таляров битих — золотих по пят, знову от товаров турецких, як то: од єдвабов, коберцов, килимов, завоєв, поясов, мусулбесов, киндяков і інших дробних і розних товаров — од ста таляров полевкових два битих, од кождой кипи габи по леву; так же хто би провадил з землі нашой золото, сребро, камінє дорогоє, перла, і із тих товаров од ста таляров — по золотих пят, єжели б теж хто з чужой землі, так з духовних особ, яко і свіцких людей в якихколвек потребах под протектом поселским єхал і при собі купцов міл, теди, обвязавши оних под сумлєнєм, дозорца наш і од тих, которие при послах в своєй купецкой ішли б справі, мает екзакцію належную брат, і кгди би наш який купец міл іменем своїм з товарами чужоземского купца з нашой землі випроважуват, а досвідчил би ся того дозорца наш, теди позволяєм єму той увес товар забрат, з которого товару єму половину, а до скарбу войскового половицу належит. Купци зас тими універсалами, щосмо перед тим для оборони їх видавали, аби жадною мірою не щитилися, але ведлуг звичаю все, яко іншіє отдавали, аби і найменший ущербок скарбови нашему войсковому не бил. А єсли би которие спротивились і оному вишемененному дозорци нашему або фактором о повинности звиклой отдават не похотіли, таковых приказуєм полковником, сотником, атаманом карат і во всем дозорци нашому помочним бити, іначей не чинячи под срокгим каранєм войсковим.

Писан в Чигирині, априля 28, року 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власная.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 10. Копія.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 3, арк. 1—2. Копія.

Там же, арк. 4—5. Копія.

---

[1] У копії ДПБ УРСР: далисмо в дозор.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів II, № 20853. Копія.

Там же, I, № 60353, Збірка Ол. Лазаревського, № 70, арк. 227—227 зв. Копія з копії, з допискою: «Понеже между сими універсалами універсала Богдана Хмельницького о індукті не іміється, для того что в битность нашу в Москві прошлого 1728 году оній от нас презентован їх графским сиятельством господам государственному великому канцлеру, Гаврілу Івановичу Остерману, который от їх сиятельств нам не возвращен. Того ради о том універсалі можете і нам упоминаючися, писать, жеби, яко потребний вашему купечеству в потомніє годи і чрез килко десят літ, оній бил задержен у вас в цілости, бил вискан і возвращен, а при том возвращениї оного ж універсала напишите до его графского сиятельства господина Сави Владиславича, просячи его о ходатайстве по листу же вашему, і ми до его ж господина графа Сави Владиславича от себе будем писать».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 507—508, № 344. Помилково датовано 21 квітня 1654 р.

Н. П. Василенко, Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII—XVIII вв., «Український археографічний збірник», т. I, 1926, стор. 60—61.

№ 246

1654, травня 16 (26). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відправку в розпорядження російського командування 18 тисяч козаків на чолі з полковником Іваном Золотаренком

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским до лица земли низко челом бьем.

По повелению вашего царского величества давно велели есмя Ивану Никифоровичю[1] с полком рушатися и до боку вашего царского величества итти, с которым идет, по воли вашего царского величества, осмнатцать тысяч, и велели есмя ему наскоро поспешать со всем полком Нежинским. А вельми вашего царского величества упрашиваем, не изволь ваше царское величество на нас и на Тимофея Спасителева прогневатися, что полку Переяславского с Павлом Тетерою не посылаем для того, что слышим о неприятелех наших ляхах, которые на нас готовятца; тогда велели есмя к нам на сю сторону Днепра перейти полку Переяславскому и иным всем полком вскоре и велели собиратца, понеже весть нам учинилась, что те ляхи неприятели наши и вашего царского величества, первие на нас ударити хотят, и поимали было Окуня, ротмистра королевского, казаки полку Бряславского, тогда за ранами великими не довезли и в Манькувке, городе нашем украинном, умер; и то сказывал, что ляхи волохов мултянов и венгров на нас затягнули

[1] Золотаренку.

и зде на Умань и на Белую Церковь ударити хотят, однолично тогда мы ныне наготове и в остереганье пребываем. Сего ради просим вашего царского величества, изволь ваше царское величество с ратью Шереметева до Киева вскоре присылать для супротивления неприятелем вашего царского величества ляхом. При том господа бога молим, дабы ваше царское величество долголетне царствовал и над неприятельми победу одержал.

Дан ис Чигирина, мая в 16 день лета 1654.

Вашему царск му величеству во всем желательные слуги и верные подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 15/2826, арк. 123—126. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Русии Богдан Хмельницкой, в нынешнем во 162-м году мая в 31 день».

Там же, арк. 137—140. Переклад.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 675—678, № 15/II

№ 247

1654, травня 17 (27). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відправку ніжинського полковника Івана Золотаренка, а також з проханням, щоб російські війська взяли під захист литовські міста

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии, самодержцу [п. т.], вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским до лица земли ниско челом бьем.

По указу твоего царского величества с Тимофеем Спасителевым с ратными людьми Ивана Никифоровича, полковника нежинского, посылаем до боку твоего царского величества, которые люди чтоб за счасливым твоего царского величества государствованьем всех врагов под ноги твоему царскому величеству покаряли, усердно желаем и бога всемогущаго молим. Тому ж полковнику нежинскому приказали есми, чтоб во всем, по повелению твоего царского величества, исправлялся и никакие людем не чинил обиды, идучи с полком твоего царского величества Запорожским. Также усердно твоего царского величества молим: аще бог всемогущий за счасливым твоего царского величества государствованьем, поволит литовские городы под крепкую твоего царского величества руку отбирати, дабы ратные твоего царского величества люди никакие им не чинили обиды; о чем мы и словесно полковнику нежинскому сказывали. И естли какие городы доброволно под высокую руку твоего царского величества поддавались и милости тво-

его величества желали, и тебе б великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу, и многих государств государю и облаадателю, велеть их жаловать и никакие не чинити обиды и тех милостию своею государскою жаловать. Також и о том покорно твоего царского величества молим, чтоб твое царское величество, по своему государскому обещанью, против сопротивных твоего царского величества и всего православия рать свою большую нам на помочь прислати велел, а ляхи бо уж давно собираются и с великою силою на нас ударити мислят. О чем всем пространнее словесно посланник твоего царского величества известит. А мы и вторицею ниский наш отдавши поклон, бога всемогущаго молим усердно, дабы, давши на враги твоему царскому величеству победу, и многа лета на пресветлом государствии даровати изволил.

Дан с Чигирина, маия в 17 день лета 1654-го.

Твоему царскому величеству во всем желательные слуги и нижайшие подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 19/5830, арк. 9—12. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, с наказным гетманом с Иваном Золотаренком в нынешнем во 163-м году сентября в 20 день».
Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 165—168.

№ 248

1654, травня 21 (31). Чигирин. — Наказ київському полковнику про надання містечка Вигурівщина ігумену Київського Михайлівського монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Пане полковнику києвский! А іж подалисмо Вікгуровсчину зо всіми пожитками і приналежностя[ми], до оноє належачими, єго м. отцу Василєвичови, архимандриті слуцкому, ігуменови монастира Михайловского, за манастир Михайловский, прото жадаєм вас і напоминаєм, жеби єго м. отцу архимандриті в той Вікгуровщині перешкоди не було, але аби вцале вшелякиє пожитки доходили і жаден жеби кгрунтов тамошних і сеножат не займовал, а кгди которий би перешкоду чинил, такового в. м. срокго карай. При том в. м. господу богу поручаєм.

Дат з Чигирина, дня 21 мая 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії, спр. 15, арк. 168. Оригінал.

№ 249

1654, травня 22 (червня 1). Чигирин. — Універсал про захист маєтностей Євксентія Жеребила

Богдан Хмельницкий, гетман Войска його царского величества Запорозский.

Всім вобец і кождому зособна, кому би о том відати належало, меновите паном полковником, сотником, асаулом, атаманом і всему товариству єздним і пешим, Войска Запорозского до відомости доносим сим нашим універсалом, іж ми поважаючи зичливост противком нам, а не мнії услуги противко церкви божой монастира Печерского, пана Євксентія Жеребила (который маючи частокротиє свої так в хуторе, яко теж і в млину, од товариства нашого докучаня, перед нами ся уськаржал), даємо оному тот наш оборони універсал і владзою нашою гетманскою приказуєм, абисте так там зостаючіє, яко теж і переєзджаючіє, жадноє оному докуки не чинячи, ночлегов, попасов не одправовали, і жадноє турбації не задавали; а єжели би ся который таковий сміл важити мимо тоє виразноє заказанє наше чинити, такового кождого за данєм відомости полковникови нашому києвскому под неотволочноє каранє поддаєм, што і повторе вам всім приказуєм.

Дан в Чигирині, року 1654 місяця мая 22 дня.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Бібліотека Красінських у Варшаві, № 4022, стор. 122. Оригінал (тепер втрачений).

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Студії над державою Богдана Хмельницького, ЗНТШ, т. 147, стор. 72—73.

№ 250

1654, травня 22 (червня 1). Чигирин. — Універсал про «послушенство» і підданство міщан Вигурівщини ігумену Київського Михайлівського монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозским.

Ознаймуєм сим нашим писанєм, кому би о том відат належало, меновите пану полковникови києвскому, также козаком і месчаном, містечка Викгуровсчизни обивателем, іж ми тоє містечко Викгуровсчизну з ставами, сіножатми, озерами, полями і іншими всіми акциденциями, которих перед войною дедичниї панове і їх намістники заживали, з арендами вшелякими, так пивними, яко медовими і горілчаними, конферовали на монастир святого архистратига Михаила Золотоверхого. Зачим міти хочем і владзею нашею приказуєм, абисте всі, которії одно до повинностей міских належите і не естесте козаками, вшелякоє

послушенство і подданство его милости отцу Феодосию Василевичу, архимандрите слуцкому, а ігуменови монастира тамошнего Михайловского, также намістникови его, там зосланному, оддавали; козаки жеби в жадниї наймеишиє провента не втручались, ани жадними шинками не бавились, под срокгим войсковим каранєм, показансчизну аби всі звичайне, як і всюди так козаки, яко і месчане, кром жадного спротивенясе, оддавали, не чинечи іначей. А которії би якую-колвек чинили кривду і перешкоду, так козаки, яко і месчане, єжели би непослушними били, таковий кождий сурового войскового не уйдет караня.

Дат з Чигирина, дня 22 мая року 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Універсал Богдана Хмельницкого на Вигуровшину. Четвертий універсал Хмельницкого.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 594. Оригінал.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Київське повиття, кн. 10, арк. 71. Копія. Там же, ф. Малоросійська експедиція сенату, кн. 15/1732, арк. 12. Зміст.

№ 251

1654, травня 22 (червня 1). Чигирин. — Наказ черкаському полковнику відмежувати пасіку Печерського монастиря та повернути останньому його землі

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорожским.

Пане полковник черкаскій! Якосмо не раз писали до вашей милости, так і тепер жадаєм через сеє писаніє наше, абисте пасеку тую, належачую до монастиря Печерского, от інших кгрунтов чужих отграничили, потрафляючи в тоє, аби тая пасека так тепер зоставала в околичностях своїх, яко за давних веков кгрунта єй приналежали і жеби ні в чом добрам монастирским не било ущербку от людей тих, которие свої там мают кгрунти, а хто би що монастирского посел, таковий зараз зжени ваша милость, не чиничи іначей.

Дан з Чигирина, 22-го маія року 1654-го.

Для чого і сам єго милост отец архимандрит печерский для того розграниченя там єдет.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 62, стор. 319—319 зв. Копія, з заголовком: «Копія універсалу небощика пана Хмельницького, гетмана Войска Запорожского».

№ 252

1654, травня 25 (червня 4). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити привілеї київського митрополита Сильвестра Косова

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.] твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское до лица земли челом бьем.

По божией милости, преосвященный господин отец Сильвестер Косов, архиепископ и митрополит киевский, галицкий и всеа Малыя Росии, ексарха святейшого престолу константинопольского, пастыр наш, з духовенством росийским и со всем миром християнским православным многия беды и напасти от сопротивных отступников наших, от многих лет в гонениях прегорких и тяжких пребывши, и за веру православную и церкви святыя много пострадавши и всех добр лишившися, ныне под высокою и крепкою рукою твоего царского величества оставльши, утешился и обрадовал, и бога милостиваго по премногу благодарил про то про все, что твое царское величество смиловался, народу росийского православного, и веры восточныя, и церквей божиих, и мест святых киевских, и к супостатом нашим за нас, Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорожского и за все Войско твоего царского величества Запорожское и за весь мир християнский росийский крепко ополчился. Тем же преосвященный пастырь наш за премногия лета и благополучное государственное на пресветлых престолех великого царства росийского о тебе великом государе нашем и о пресветлой полате твоего царского величества в Чигирине господа бога молим. А ныне тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, молится и просит, дабы твое царское величество изволил помиловати его и все духовенство росийское, и пожаловати правами, привилиями, свободами и теми всеми добрами, которые из веку так от апостольского престола святейших патриархов констянтинопольских, яко и от блаженного князя Владимера и от всех князей и панов благочестивых росийских и от королей польских наданые имеют, дабы им при тех всех правах, привилиях, свободах и всех добрах, по чину и обычаю первому, под крепкою и высокою рукою твоего царского величества во веки пребывати. И мы Богдан Хмельницкий, гетман войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское молим, тебе великого государя нашего, и бьем челом за преосвященного пастыря нашего и о всем священном соборе и о всем духовенстве: изволь, твое царское величество, права их и привилия, свободы и все добра, которые из веку митрополия киевская и всякое епископство и духовенство православное росийское от предков своих имеют грамотами своими

государскими утвердити на веки: и о чем ни есть посланники их тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, учнут бити челом, изволи их твое царское величество в том всем милостиво пожаловать. А что прогневался бил твое царское величество на преосвященного пастыря нашего, как бы он разорял дело божие и совокупление православия святого не прийменовал, и сему не верить: колико бо зла пострадал за веру и православие святое. И ныне паче радуется о смирении и о мире всего мира всегда молится и о твоем царском величестве. И что город на монастырских местех учинял ставитися, и он к нам обвестил, и скоро от нас известился, никак возбранил городовому делу, паче ж благословил. Вем бо, яко твое царское величество в замену тех мест монастырских, лучшим пожалуешь преосвященного пастыря нашего. И что не ускорил прийти и посланников своих к тебе великому государю нашему отпустил, се во зло да не воменит ему твое царское величество, ибо ожидал посланников наших, дондеже от твоего царского величества возвратятся со всем добрым и великим жалованьем, которым нас твое царское величество изволил милостиво пожаловати. Тем же убо и паки просим: изволь твое царское величество преосвященнаго пастыря нашего и весь собор священный пожаловати, и моления и прошения их не презрети, и прочим клеветам не верити. А преосвященный пастырь наш про то про все великое жалованье твоего царского величества, при жертве бескровной, о тебе великом государе и царе нашем и великой государыне царице нашей, и о великом государевиче и царевиче нашем, и о великих государевнах и царевнах наших, и о всей пресветлой полате твоего царского величества, и о всем великом Росийском царстве, юже державну и победительну ему быти до окончания века, день и нощь, со всем причтом церковным, до кончины живота своего, и по нем наследницы его митрополити, епископи и весь собор свещенный молитися не престанут. При сем долгоденствия и победы на враги твоему царскому величеству желаем и себе самих в неизреченную милость государскую твоего царского величества вметаем.

С Чигирина, 25 дня мая лета 1654.

Тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, прямые и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 17, арк. 25—30. Переклад, з заголовком: «Список с листа, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, о киевском митрополите Селивестре и о всем духовному чину, о привилиях, на маетности их, и о иных потребах».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 714—718, № 16/III.

№ 253

1654, травня 25 (червня 4). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно ігумена Київського Михайлівського монастиря Феодосія Василевича і з проханням підтвердити монастирські привілеї

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское до лица земли челом бьем.

Пречестный в бозе господин отец Феодосий Василевич, архимандрит[1] слутцкий, игумен монастиря святого архистратига Михайла Златоверхово, ис Києва, со всею братию посылает посланцов своих с грамотами молительными к тебе великому государю нашему, к твоему царскому величеству, ищущи милости от твоего царского величества, дабы им права, привилея, свободы и все добра, которые тому месту святому из веков от благочестивых князей и панов росийских и от королей польских наданые суть, по прежнему обычаю нашие земли, твое царское величество изволил утвердити и укрепити на веки. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское о пречестном архимандрите слутцком и игумене михайловском и о всей братии того монастиря святого, к тебе великому государю нашему, к твоему царскому величеству, ходатайствуем и молимся пресветлому лицу царскому: изволь твое царское величество в тех всех молениях их не презрити, но ущедрити и пожаловати милостиве, о чем те посланники михайловские учнут твоему царскому величеству челом бить, той бо архимандрит зело потребен есть церкви святой, искусен муж и премудр, и на всяко дело вере нашей благочестивой благопотребен, и тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, верен и всякого добра прямо желает и прияет, и жалованье твоего царского величества подтверженим прав, привильев, свобод и добр, тому монастирю из веков наданых, всему миру християнскому росийскому явит и прославит и многих поострит в прямую верность и услугу твоему царскому величеству, муж бо ест славесен зело и проповедник слова божая. Тем же и мы ходатайствуем к тебе великому государю нашему о нем и молим твое царское величество, да во всем том, о чем посланники его усты и грамотами у тебя великого государя нашего молити учнут, да пожалуешь милостиве. И он архимандрит о здравии, долгоденствии, одолении на врагов и благополучном царствии твоего царского величества росийском господа бога со всеми братьями и по них наследники их мо-

[1] У перекладі тут і далі: архимарит.

лити не престанут во веки. Посем в премногую и неизчетную милость твоего царского величества себя вручаем.

Ис Чигирина, мая 25 дня лета 1654.

Твоему царскому величеству верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 17, арк. 51—54. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, Михайловского монастыря о игумене Феодосии в нынешнем во 162 году июля в 28 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 727—728, № 16/VI.

№ 254

1654, травня 25 (червня 4). Чигирин. — Наказ київському полковнику карати свавільників, які виловлюють рибу в урочищах Видубецького монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Пане полковнику києвский! Дойшла нас скарга од велебного в бозі господина отца Клементия Старушича, ігумена монастира Видубицкого, на атамана лесницкого і ходосовского і всіх обивателей тамошних, же там в Калиновщизне, Калним Лугу, Гнилецчизне і в озері Глущу, от давних часов до монастира Видубицкого належачих, своволенством взбужени, никого се не обавляючи, великиє шкоди чинят і ониє чинячи, церкві божой кгвалт частим ловленєм риб в нівеч оборочают. Пильно теди в[ашой] м[ило]сти жадаєм і сурово напоминаєм, абисте того пилне постерігали, і ничим не уводячись, своволников тих сурово без фолкги карали, яко би найменшая кривда і перешкода так в маєтностях яко і в озерах до монастира Видубицкого належачих не діяласе, іначей не чинячи, так яко би до нас болш о том скарга не доходила. Бо відай певне, єжели бис таковим своволником фолкговал, сам з ними посполу караня нашего не уйдеш.

В Чигирине, мая 25 року 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Лист Богдана Хмельницкого, гетмана, о Калном Лузі, Гнилезчизні, Калиновщині і озері Глущу 1654 р., мая 25.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 11. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів,

Справа Київського Видубецького монастиря за 1541—1752 р., б/н, арк. 2. Копія.
Там же. № 6479. Копія.
Там же. № 6656. Копія.
Опубліковано: Акты ЮЗР, т. V, стор. 191, № 36.

№ 255

1654, травня 26 (червня 5). Чигирин. — Лист до патріарха Никона з проханням клопотатися перед царем про затвердження привілеїв Київської митрополії

Божиєю милостию великому господину, святійшому Никону патріарсі московскому і всея Русії, зверхнійшему пастирю нашому милостивому, Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго царского величества Запорожского і все Войско єго царского величества Запорожскоє твоєму великому святителству смиренно до лица земли чолом бє́м.

Преосвященний пастир наш господин отец Сільвестр Косов, архієпископ митрополит кієвский, галицкий і всея Малия Россії, екзарха святійшого трону константинополского, со всім собором священним і всім причтом церковним учиняет чоломбитьє великому государю нашему єго царскому величеству, тебі великому святителю нашему, твоєму зверхнійшему святительству молится через грамоти і посланники свої, даби єго царскоє величество за ходатайством твоїм, великого святительства, рачил преосвященного пастиря нашого правами, привилеями, свободами і всіми тими добрами, которие з віков митрополія Кієвская і всякоє єпископство православноє російскоє і весь собор священний і весь чин духовний, так от патріархов святійших константинопольских яко і от самого князя Владимира блаженної памяти і от всіх князей і благочестивых панов російских і от королей польских надание мают, восхотіл пожаловати, і своїми грамотами государскими тиє всі права, привілеї, свободи і добра їх утвердити, по чину і обичаю древнему, на віки. І ми Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго царского величества Запорожского, і все Войско єго царского величества Запорожскоє причиняємся і молим тебе великого святителя нашого о том обо всем. А что твоє великоє святительство опалился бил на преосвященного пастиря нашого, яко би он православія святого російского соединеніє благодарованноє портил і великому государю нашему єго царскому величеству спротивлялся: сему не вірьте всячески і прочіїм по сих клеветам. Колико бо пострадал он по вірі православной от многих літ Како найпаче радуется о сих і бога благодарит. А что нам ізвістил о городі, который учинил на монастирских містіх садитися; і о сем не согрішил, іно скоро от нас ізвістился, не бранил, паче ж тому доброму ділу поблагословил, надежду імія і віру непоколебиму, что єго царскоє величество в замін тіх міст монастирских лучшими єго пожалует. Ускорил би бил і прежде прийти к єго царскому величеству і к твоєму ве-

ликому святителству, і чолом бити о том обо всем, но не могл что от ляхов всячески обнажен і нищетен зело і наших послов войскових ожидал, хотя увидіти неісчисленную милость государскую і великое жалованьє от єго царского величества нам учиненноє, і обо всем том обрадоватися і богу благодарственная воздати: єже і сотвори нині, до Чигирина к нам прибивши [1]. Тім же і паки молим твоє великоє святительство, рач бити ходатай прям і усердний ко єго царскому величеству о том всем, о што посланники преосвященного пастиря нашого єго царскому величеству учнут челом бити і тебе великого зверхнійшого пастиря молити. А ми Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго царского величества Запорожского, і все Войско Запорожскоє, єго царского величества тую прямую і премногую благодать і милость твоєго великого святительства, ко преосвященному пастирю нашому учиненую, всім добрим возділовать должними остаємся, а себе великому благословенню і молитвам святійшим твоєго великого святительства прилежно і всячески вручаєм.

З Чигирина, 26 мая року 1654.

Тебі великому господину нашому, твоєму великому святительству, во всем повольниє слуги, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція документів Київської археографічної комісії, оп. 2, спр. 38, арк. 1. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 2303. Копія, з датою 27 травня 1657 р.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 98—99, № 48. Помилково датовано 27 березня 1657 р.

Евгений, Описание Киево-Софийского собора. Помилково датовано 27 березня 1657 р.

№ 256

1654, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно ченців Київського Богоявленського Братського монастиря

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское тебе великому государю нашему до лица земли челом бьем.

Перед нами бывший гетман Войска Запорожского, Петр Конашевич Сагайдачный в память свою, за спасение души, во славу же христу бо-

[1] До цього місця документ не зберігся і тому друкується за «Актами ЗР», т. V, стор. 98—99. Дальший текст подається за оригіналом.

ту нашему воздвигл церков в Киеве Богоявления, идеже ныне училище монастыря Братцкого, от которыя многия изыдоша в целомудрии и любомудрии лето расли церкви божии, и тебе великому государю нашему твоему царскому величеству, к службе угодны. И мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское за теми братцкими законниками училища киевского бьем челом до твоего царского величества, и молимся тебе великому государю нашему, да в чем те братцкие училища киевского законники учнут челом бити твоему пресветлому лицу царскому, изволь их твое царское лице в том во всем милостиве пожаловать; понеже несть угодно оставити то место святое, которое предки наши, наипаче же Петр Конашевич Сагайдачный, славные памяти гетман Войска Запорожского, сооружи, да память вечная будет от тех училищ братцких киевских, и тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, и слава безсмертная, при хвале божественной. О чем мы ничтоже сумнящеся, тех же законников братцких и себе самых в премногую благость царскую твоего царского величества вручаемся.

С Чигирина, месяца мая 27 дня, лета 1654.

Тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, прямые и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 17, арк. 61—63. Переклад, з заголовком: «Список с листа, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкий о киевском Братском монастыре в нынешнем 162-м году, июля в 28 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 732—733, № 16/VII.

№ 257

1654, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно ігумена Київського Пустинного Микільського монастиря Інокентія Гізеля і з проханням підтвердити монастирські привілеї

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский и все Войско твоего царского величества Запорожское до лица земли челом бьем.

Пречестный в бозе господин отец Инокентий Кгизель, игумен монастыря Пустынного киевского иже во святых отца нашего чюдотворца Николы о благодати неизреченной от бога милостивого и от тебя вели-

кого государя нашего, от твоего царского величества на нас излиянной, образовался со всею братиею своею, что от короля польского и от ляхов и от Литвы многие беды понесше, под покровом и мысщею высокою благочестиваго государя, твоего царского величества, учинился в мире. Сего ради богу благодарение воздавши, и тебе великому государю, твоему царскому величеству, челом бьет и молитца пресветлому лицу твоему царскому, через грамоты и посланники свои, о подтверждение прав, привилеев, свобод и всех добр, которые из веков тому святому монастирю от благочестивых князей и панов росийских наданые и от королей польских утвержденные имеют; и мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское о том же игумене никольском с братиею его бьем челом, и просим тебя великого государя нашего, изволь им твое царское величество неизреченную милость свою показать и те права, привилея, свободы и добра их монастырские, от благочестивых и християнских князей и панов росийских наданые тому месту святому, своими царскими грамотами, по чину и обычаю прежнему, утвердити на веки. И о чем те посланники николские тебе великому государю нашему учнут челом бить, изволь, твое царское величество, в том всем пожаловати милостиве, понеже и пречестный господин отец Инокентий Кгизель, игумен никольский, бывши учителем монастыря Братцкого училищ киевских послужил много церкви божией учением, и за веру много пострадал, и много имения монастирского ляхи и Литва розграбили. Обаче он з братиею при вере православной претерпел до конца и надеется на бога милостивого и на тебя великого государя нашего уповает, что твое царское величество изволишь милостиве услышати моление их и пожаловати щедротно. А пречестный господин отец Инокентий Кгизель с братиею того монастыря и по нем наступающии игумены за твое царское величество и за всю полату твою царскую, и о всем пребывании и умножении великого царства Росийского, и о всякой победе на врагов и супостатов твоего царского величества во веки господа бога, при жертве бескровной молити не престанут. Посем самих себя в ту ж неизреченную милость государскую твоего царского величества отдаем.

Ис Чигирина мая 27 дня лета 1654.

Тебе великому государю нашему, твоему величеству, прямые и верные слуги и подданные. Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 17, арк. 67—71. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеэ Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, Никольского Пустынного места о игумене Инокентие, что ныне прислал его ко государю митрополит киевский от себя в челобитчиках».
Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 735—737, № 16/VIII.

№ 258

1654, червня 4 (14). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно архімандрита Печерської лаври Іосифа Тризни і з проханням затвердити привілеї монастиря

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском вашего царского величества Запорожским, до лица земли ниско челом бьем.

Одержавши мы милостивое и неизреченное жалованье твоего царского величества тужде подтверженье прав и вольностей наших через послов наших Самойла Богданова, судью, да Павла Тетерю, полковника переяславского, нам присланных, о той мы милостивой ласке твоего царского величества так духовным людем, яко и мирским, во всяком чину будучим, известили есми. Ис которого милостивого жалованья твоего царского величества вся единодушно Малая Росия обрадовалася, что твое царское величество неисчетную милость свою государскую так ныне, яко и впредь сего, обещати изволишь. Тож тогда неотменные твоего царского величества милости и превелебный в бозе отец Иосиф Тризна, архимандрит [1] святыя чюдотворныя Лавры Печерския Киевския храму Успения пресвятыя богородицы со всем собором надежными будучи посылает братию свою до пресветлого твоего царского величества с ниским челобитьем, молячи усердно, чтобы твое царское величество, яко царь православный, все права и привилея их прежние, от благочестивых княжат и панов благочестивых росийских, также от королев польских, на тот чюдный монастырь Печерский наданье, своими государскими новыми подтвердити изволил грамотами; за которым то превелебным отцом Иосифом Трызною, архимандритом печерским, и со всею [2] того чюдного монастыря Печерского братиею, и мы наши покорные вносим до твоего царского величества мольбы, усердно твоего царского величества просячи, дабы твое царское величество милостивое жалованье свое царское, все прежние права и привилия, от старожитных благочестивых, блаженные памяти, князей и панов росийских, также и от королев польских, на тот чюдотворный монастырь Печерский Киевский наданье, подтвердити изволил, и о всем, о чем нибудь братия посланая именем превелебнаго отца архимандрита печерского и всего собора твоему царскому величеству челом бити учнут, дабы твое царское величество, яко царь православный, милость свою государскую показати им изволил, второе твоего царского величества молим. Но и ныне тем любо великое гонение от иноверцов Малая Росия поносила, но однако в правах и привилиях, тому монастырю чюдотворному Пе-

---

[1] У перекладі тут і скрізь: архимарит.
[2] У перекладі: всем.

черскому из века даные, короли польские никакие не чинили кривды и о всем всегда давные права и привилия новыми своими подтвержали грамотами. Надеемся, тогда и мы на неисчетную твою государскую милость, что и твое царское величество, яко царь православный, по обещанию своему государскому, милостивую свою государьскую ласку к тому чюдотворному монастырю показати изволишь. А что прежде пречестный о христе отец архимандрит печерский со всем собором о тех делах посылал посланников своих до твоего царского величества, то изволит твое пресветлое царское величество презрити и на них [не] разгневатися, чтс ведаючи о том, что тех времен от нас мирских людей, подданных твоего царского величества, различного чину, много челобитья твоему царскому величеству было, и для того они до сего времени зажилися. А ныне, по указу твоего царского величества, и как мы им известили о неизреченной твоей царского величества милости, тотчас с нижайшим челобитьем посылают своих посланников к твоему царскому величеству. Желаем при том и бога всемогущаго усердно молим, дабы твое царское величество многа лета государствовал и всяких врагов под ноги свои государские покарял, а нас слуг и верных подданных своих в милостивом своем соблюдати изволил жалованье.

Дан с Чигирина, дня 4 июня лета 1654.

Вашему царскому величеству во все желательные и нанижайшие слуги и прямые подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 17, арк. 38—41. Переклад, з заголовком: «Список с листа, что писал ко государю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкий о киевском печерском архимандрите Иосифе в нынешнем во 162-м году июля в 28 день».
Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 721—724, № 16/V.

№ 259

1654, червня 11 (21). Межиріччя. — Лист до Олексія Михайловича з подякою за обіцянку прислати російські полки на Україну та з повідомленням про воєнні дії

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское твоему царскому величеству до лица земли челом бьем.

Что великий государь наш, твое царское величество, веровал вестям подлинным дьяка Томила Перфирьева о ханском приходе на Украину

и по указу государскому твоего царского величества велено боярину твоего царского величества и воеводам Василью Борисовичю Шереметеву, с товарищи стояти по черте от приходу крымского хана, а в Киев, по указу твоего царского величества, велено итти со многими ратными людьми бояром и воеводам, ближнему твоего царского величества боярину и наместнику казанскому, князю Алексею Никитичю Трубецкому с товарыщи — и мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский, и все Войско Запорожское твоему царскому величеству, про то про все заступление рода християнского росийского, велико благодарим и бога милосердного молим, да подаст победы великому государю нашему, твоему царскому величеству, на вся сопротивныя. А с пришедшими в Киев бояры и воеводами с ратными людьми ссылатися во всем и о всяких делех великих советовать и ссылатися, по указу государскому твоего царского величества, будем, верно чающе, что божиим и твоего царского величества делом промысл вышняго милосердный помощь подаст. А что твое царское величество, прося у бога милости, идти изволил на недруга своего, короля польского, сам с ратью премногою, с подданными царевичами грузинским, и сибирскими, и с бояры, и воеводами и со многими твоего царского величества ратными людьми, о сем паки и паки радуемся, и с Войском твоего царского величества Запорожским рушилися есмя на того ж недруга твоего царского величества, короля польского, а на Расаве совокупляем ратных людей, и божиим и твоего царского величества делом промышляем. И о том тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, ведомо чиним, что хан крымский еще в Крыму с салтанами и старейшинами и нам недруг; а нагайцы на сю сторону Днепра перешли с очаковцы, перекопцы и белогородцы, хотят ляхом помогать и на наши городы побережные набегают и по полям людей хватают, но бог им не поможет, и велели есмя козаком запорожским их бити. И до атамана кошевого на Запорожье отпустити есмя грамоту, дабы он изымал из Крыму татар и подлинно нам обо всем изветил; а что у нас учнет делатися, мы тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, подлинно известим. То ведаем, что мутьяне ляхом не помогут: оне до венгров послали о помощи. А ныне под Каменцом стоят одни ляхи, другие на поле Глинянском, третие под Дубном, гетман корунный Потоцкий, гетман польный Конецполский. С теми подлинными вестми подъячего Григорья Старкова к тебе великому государю нашему, к твоему царскому величеству, не задержав тотчас отпустили есмя. При сем великих побед и премногих венцев и славы безсмертные от безсмертнаго царя христа бога нашего твоему царскому величеству желаем, а ныне в премногую милость государскую твоего царского величества себя вручаем.

З Межирича, июня 11 дня лета 1654.

Тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским, рукою [своею].

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 12, арк. 47—51. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Росии, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, с подьячим з Григорьем Старковым, в нынешнем во 162-м году июня в 20 день».

Опубліковано: Д. Бантыш-Каменский, Источники, т. I, стор. 84—86. Акты ЮЗР, т. X, стор. 667—670, № 14/V.

№ 260

1654, червня 20 (30). Табір під Богуславом — Лист до Олексія Михайловича про відправку послів та з повідомленням про воєнні дії

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великая и Малыя Росии самодержцу [п. т.] твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский и все Войско твоего царского величества Запорожское тебе великому государю нашему до лица земли челом бьем.

Бывше мы пожалованы великим жалованьем от тебе великого государя нашего прав, привилиев, свобод и добр всяких утверждением богу милостивому и твоему царскому величеству по премногу благодарим день и нощь и молимся о победе на вся враги о тебе великом государе нашем, но и паче же духовные наши и в первых пастырь наш преосвященный господин отец Силивестр Косов, митрополит киевский, галицкий и всея Малыя Росии, экзарха константинопольский молит от господа бога со всем причетом церковным о тебе великом государе нашем, но и о твое царское величество молит через грамоту свою и через посланца своего честного господина отца Инокентия Кгизеля, игумена монастыря Николы Пустынного монастиря, которого отпускали с моленьем к твоему царскому величеству, ищуще милости и подтверждения духовных прав, привелеев, свобод, которые из веков духовенство росийское, большие и меньшие, обыкновенно имели, с которым человеком отцем Инокентием Кгизелем и мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский и все Войско твоего царского величества Запорожское, отпускаем нашего посланника Михайла Махаринского, сотника тимоновского, который на войне от ляхов взятый, больши году в неволе у короля польского в полону был, и счастьем твоего царского величества за божиею помощию вышел, который обо всем тебе, великому государю нашему, словесно возвестит, сего ради и не пишем повести его; он бо сим подлинно скажет про то все, што ся у короля и у Речи Посполитые и в войсках их чинитца, и о чем твоего царского величества молити будет, изволь его пожаловати милостию. А что мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского

величества Запорожский с Войском твоего царского величества Запорожским с преосвященным Селивестром Косо[вы]м, митрополитом киевским пастырем нашим, бьем челом, в грамотах наших просим, изволь твое царское величество всем тем пожаловати его, в чем он через посланца своего господина отца Иннокентия Кгизеля, игумена никольского твое царское величество молити, ибо и он преосвященный пастырь наш Селивестр Косов много пострадал от ляхов и ныне страждат и поношения и уничижения и поругания тяжкия, не токмо усты, но и письмены бесчестным его и иных преимущих духовных епископов, архимандритов и все духовенство православное безчестяти всю церковь православную и все благочестие и не токмо се, но и на высокое и пресвятое имя царское твоего царского величества, аки псы кидаются и лжут словеса обезчестная, отрыгающе имени великого царского и уст сбносити недостойны суще, но с тех всех посланники те подлинно скажут, а мы извествуем, што орды татарские на Овчих Водах с войском крымским стоят, камо обратятся, не вемы, точию готовы суть и во око видинеи от козаков полтавских. Мы з боярами и воеводами и ратными людми твоего царского величества в Киеве 22 июня сошлися и к Фастову с войсками пошли и обо всем радети будем и что учнется делати твоему царскому величеству известим тотчас. При том изволь твое царское величество тех посланников Михайла и Инокентия не задержав, к нам скоро отпустить. По сим в премногия щедроты государския твоего царского величества себя вручаем.

С табору ис-под Бугуславля, 20 дня июня лета 1654.

Тебе великому государю нашему твоему царскому величеству верные слуги и поданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 17, арк. 19—24. Переклад, з заголовком: «Список с листа, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Великая и Малыя Росии самодержцу Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского с посланцом своим с сотником с Михайлом Махаринским в нынешнем во 162-м году июля в 28 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 711—714, № 16/III, з помилковою датою 20 липня 1654 р.

№ 261

1654, червня 22 (липня 2). З табору під Богуславом. — Лист до Олексія Михайловича з рекомендаціями Костянтинові Поклонському, прихильникові возз'єднання Білорусії з Росією

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.] твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий гетман Войска твоего

царского величества Запорожский, и все Войско твоего царского величества Запорожское тебе великому государю нашему до лица земли челом бьем [1].

Пришол к нам в войско шляхтич Констянтин Юрьевич Поклонский из Литвы, ис повету Могилевского, нашие веры правосл[авные], за которую и он много постра[дал] от супостат наших; который Поклонский от города Могилева и от иных городов литовских и от многих шляхетцких особ из Литвы нам оповедал, что готовы суть поддатися тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, и прямо и верне служить и всякого добра хотеть, точию дабы им милость получить у тебя великого государя нашего: во время рати и со здравием и з животы своими цело сохраненным быти и под высокою и крепкою рукою твоего царского величества в службе пребыти. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман твоего царского величества запорожский, и все Войско твоего царского величества Запо[рожское], того шляхтича Констян[тина Юрьевича Поклонского], к тебе великому государю нашему тотчас отпускаем, дабы он обо всем твоему царскому величеству подлинно известил. Тот же Поклонский бити челом учнет тебе великому государю нашему, да пожалует его твое царское величество правами и добрами теми, которые он держал первие при королях полских и предки его держали, чтоб он[ыя] привилия и свободы свои грамотами царскими от твоего царского величества подтверждение одержал. И мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского со всем Войском твоего царского величества Запорожским бьем челом и просим: изволь твое царское величество в том всем пожаловать его, о чем твое пресветлое лицо государское молити [будем], дабы великую милость государскую и пр[очая] шляхта литовская видев, поддавалися... и верне прияли и всякого добра те[бе великому] государю нашему, твоему царскому величеству, хотели. При [том] в неизреченную милость государскую твоего царского велич[ества] того ж Поклонского и себя самих вручаем.

Ис табору с-под Богуслава, июня 22 дня лета божия 1654.

Тебе, великому государю нашему, твоему царскому величеству. верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 17/5828, арк. 3—4. Переклад, з заголовком: «Список с листа, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкий с шляхтичем с Костентином Поклонским в нынешнем во 162-м году июня в 22 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 383—384, № 45/I.

---

[1] Цей абзац у перекладі відсутній. Друкується за «Актами ЮЗР», т. VIII, стор. 383.

№ 262

1654. червня 28 (липня 8). Табір під Білою Церквою. — Лист до шведської королеви Христини з приводу встановлення зв'язків через ігумена Данила

Serenissima regina Suecorum, d-na d-na nobis observandissima.

Magno nobis est solatio nuntius, qui delatus est ad nos ex terra serenissimae celsitudinis vestrae, per patrem Danielem, religiosum divi Basilii, promotione illmi dni Hieronimi Radziejowski, subcancellarii regni Poloniae. Aliquoties enim nitebamur litterarum volatu conferri in nostris negotiis cum serenissima celsitudine vestra et per nostros fines et per alienas terrarum partes, non tamen fata permiserunt divina, nostro hoc infortunio adscribimus. Verum enimvero modo felicissima occasio nutu divino oblata, per quam possumus in omnibus cum serenissima celsitudine vestra rem constituere, et quia iis omnibus, quaecumque audivimus a patre Daniele, credidimus, nostra quoque responsa remittimus per eundem patrem Danielem ad serenissimam celsitudinem vestram, quibus omnibus ut credere velit et plenam adhibeat fidem, serenissimam celsitudinem vestram amice affectamus eosque nuntios tum patrem Danielem, tum Ioannem [1] nostrum, nulla interposita mora ad nos remittere velit, postulamus. Interim ut diutissimos ac felicissimos supervivat annos serenissima celsitudo vestra, altissimum deprecamur.

Ex castris sub Bialocercouia, 28 d. iunii veteri stylo, a. d. 1654.

Serenissimae cel. vestrae in omnibus amicus faventissimus, Bohdan Chmielnicky ze ws-tkim Wojskiem Zaporoskim.

На звороті адреса: Serenissimae, dei gratia Suecorum, Gottorum, Vandalorumque etc. reginae, dominae dominae nobis observandissimae.

Помітка: Exhibitum s. r. m-i Stockholmiae in audientia ad 30 octob. 1654.

Шведський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 37, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 65—66, № 14.

Переклад

Наиясніша королево шведів, пані, наша вельмишановна пані.

Великою втіхою є для нас вістка, послана до нас з землі вашої найяснішої високості, через отця Данила, ченця св. Василія, при сприянні найсвітлішого пана Ієроніма Радзейовського, підканцлера королівства Польщі. Адже ми багато разів за допомогою листів намагалися порозумітися з вашою найяснішою високістю в наших справах і через наші володіння, і через чужі землі, але божа воля цього не дозволила, і ми приписуємо це нашій лихій долі. Тепер же з'явилася найщасливіша нагода, завдяки якій ми можемо в усьому встановити зв'язок з вашою найяснішою високістю. Ось чому ми повірили в усе те, що почули від отця Данила, через того ж отця Данила

[1] Мабуть, Іван (Яні) Тафларі.

відсилаємо нашу відповідь вашій найяснішій високості. Щиро прагнемо, щоб ваша найясніша високість зволила вірити і повністю довіряти всьому цьому; просимо також відіслати без затримки цих послів — як отця Данила, так і нашого Івана. Тим часом благаємо всевишнього, щоб ваша найясніша високість прожила якнайдовші ? найщасливіші літа.

З табору під Білою Церквою, 28 дня червня за старим стилем, року божого 1654.

Найяснішій вашій високості у всьому найвідданіший друг, Богдан Хмельницький з усім Військом Запорізьким.

Адреса: Найяснішій божою милістю королеві шведів, готів, вандалів і ін., пані, нашій вельмишановній пані.

Помітка: Вручено найяснішій в. величності у Стокгольмі, на аудієнції 30 жовтня 1654.

№ 263

1654, червня 28 (липня 8). Табір під Білою Церквою. — Лист до колишнього коронного підканцлера Ієроніма Радзейовського з приводу встановлення зносин з ним і шведською королевою

Jaśniewielmożny mci panie podkanclerzy koronny, mnie wielce mciwy panie i przyjacielu wielki.

Z wielką ochotą, nie inaczej, tylo jako z nieba, oczekiwaliśmy wiadomości od najjaśniejszej królowej szwedzkiej i od wm., mwego pana, aleśmy się doczekać nie mogli. Posyłaliśmy do najjaśniejszej królowej szwedzkiej przez Moskiewską ziemię posłów swych, ale nie mogli tamtędy prześć; posyłała i najjaśniejsza królowa i wm., m. pan, do nas przez Polskę, ale i ci posłańcy nie przeszli. Nieszczęście to nasze, cóż czynić, panu bogu to polecić. A w. mci mwemu panu, widzę, że taż fortuna, której i my zażywamy, bo nas rebelizantami nazywają i od królewstwa odsądzili, z ziemie ojczystej nas chcąc wygładzić, i w. mci, mwego pana, toż szczęście za zasługi wysokie spotkało, żeś wm., mciwy pan, ode wszytkiego exul do cudzej ziemie factus i lepiej cudzoziemcy w. mści, mwego pana, przyjęli, niżeli swoje w ojczyźnie uszanowali za wierne usługi. Cokolwiek tedy wm. m. pan przez pisanie swe nam odpowiedział i cokolwiek ociec Daniel nam ustnie referował, tak od wm., m. pana, jako i od samej jej mości królowej szwedzkiej, wszystkiemu temu uwierzywszy, swoje na to responsa daliśmy ojcu Danielowi i Janiemu, posłańcowi naszemu, którym wm., m. pan, i najjaśniejsza królowa raczcie wierzyć i to, co w zamysłach macie, festinate uczynić, nic nie mieszkając z wojskami swymi stamtąd nastąpić, a my już gotowi. A my to szczyrze czynimy i wm., mwemu panu, przyjamy we wszytkiem i z Polakami godzić się po wieki nie będziemy. To sumnieniem naszym potwierdzamy, cośmy z ojcem Danielem mówili i do wm., mwego pana, pisali. Przy tem łasce i przyjaźni w. mci, mego mwego pana, jako najpilniej z powolnościami naszemi oddajemy się.

Z obozu od Białej Cerkwie, 28 d. junia po staremu, 1654.

Wmci, memu mwemu panu, we wszem cale życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman ze wszytkim Wojskiem Zaporoskim.

На звороті адреса: Jaśniewielmożnemu memu mwemu panu i przyjacielowi, jego mści panu Hieronimowi Radziejowskiemu, podkanclerzemu koronnemu, pilno oddać.

Шведський державний архів. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 38, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.
Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 67—68, № 16.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане, коронний підканцлере, мені вельми милостивий пане і великий приятелю.

З великою охотою, не інакше як тільки з неба, очікували ми відомостей від найяснішої шведської королеви і від в. м., м. пана, але дочекатися не могли. Посилали ми до найяснішої шведської королеви своїх послів через Московську землю, але вони не могли туди дійти, посилала й найясніша королева і в. м., м. пан, до нас посланців через Польщу, але й ті посланці також до нас не дійшли. Це наше нещастя, та що ж робити, господу богу це доручимо. А у в. м., м. пана, бачу, та ж доля, якої і ми зазнаємо, бо нас бунтівниками називають і від королівства відсудили, із землі рідної хочуть вигнати; а в. м., м-го пана, таке ж щастя за всі заслуги спіткало, і в. м., м. пан, став вигнанцем у чужій землі і краще чужоземці в. м., милостивого пана, прийняли, ніж свої на батьківщині вшанували за вірну службу. Повіривши всьому тому, що в. м., м. пан, у листах своїх нам написав, тому, що отець Данило нам усно передав, як від в. м., м. пана, так і від самої її м-ті шведської королеви ми свою відповідь дали отцю Данилові і посланцю нашому Янві, яким в. м., м. пан, і найясніша королева зводьте вірити, і те, що в задумах маєте, скоро здійснити і не затримуючись з військом своїм звідти наступити, а ми вже готові. А ми все це щиро робимо і в. м., м. пану, у всьому сприятимемо, а з поляками ніколи миритися не будемо. Те, про що ми з отцем Данилом говорили й до в. м., м. пана, писали, підтверджуємо своїм сумлінням. Затим на ласку й приязнь в. м., м. м. пана, якнайпокірніше старанними послугами нашими віддаємося.

З обозу від Білої Церкви, 28 дня червня по старому, 1654.

В. м., милостивому моєму панові, у всьому доброзичливий приятель і слуга Богдан Хмельницький, гетьман, з усім Військом Запорізьким.

Адреса: Ясновельможному моєму милостивому пану й приятелю, його милості пану Ієроніму Радзейовському, коронному підканцлерові, негайно віддати.

№ 264

1654, липня 1 (11). Київ. — Лист до Олексія Михайловича про можливі воєнні дії проти польських військ

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском твоего царского величества Запорожский и все Войско твоего царского величества Запорожское тебе, великому государю нашему, до лица земли челом бьем.

По указу твоего царского величества, в 29 день июня случася

в Киеве на святых апостол Петра и Павла, имели есми разговор с стольником и воеводою севским Ондреем Васильевичем Бутурлиным и с ратными людми твоего царского величества посланными, как бы нам, Войску Запорожскому, и ратным людем твоего царского величества дела оберегати и землю нашу или на ляхов итти в Польскую землю и о том вести и указу чаем от тебя великого государя нашего от твоего царского величества. А что нам учинилося ведомою, что ляхи хощут молити тебя великого государя нашего о миру, сему бы не верить, прельщают они, и твое царское величество на прелесть ведут, что и хан крымской устрашается великого имени твоего царского величества и орды татарские к нам присылают вести, аки бы в братстве с нами пребывать им вовеки, но мы им не верим и храним себя от них, и тебе бы великому государю нашему твоему царскому величеству с ратьми своими тотчас итти на Литву и скоро пленити землю их, с милостью к покоряющимся не вси бо кровопролития ищут, а прелестям всяким лятцким и литовским не верить всячески, и мы Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский и все Войско твоего царского величества Запорожское чаем на указ твой царский камо от Фастова итти нам. Прочая бо страна вся Подольская и Волынская пуста от ратей частных и ляхов близ нас нет, збегли в Польшу и чтобы с ратными людми Войска Запорожского и с стольником и воеводою севским Андреем Васильевичем Бутурлиным от тебя великого государя нашего отпущенным в глад не пришли, указу и грамоты вскоре просим, от тебя великого государя нашего просим; в превеликую милость государскую твоего царского величества себя вручаем.

Дан с Киева, июля в 1 день лета 1654.

Тебе великому государю нашему твоему царскому величеству верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. I, арк. 6—7. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского с посланцы своими с миргородцким сотником с Кирилом Якимовым с товарыщи в нынешнем во 162-м году июля в 22 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15557—15561, арк. 1. Копія з перекладу.

№ 265

1654, липня 1 (11). Київ. — Наказ Кирилу Якименку, послу до Олексія Михайловича

Наказ Кирилу, посланцу до его царского величества.

1-я. Отдавши поклон от нас Богдана Хмельницкого, гетмана и от всего войска, его царскому величеству, известити, что уже за помощию божиею, рушилися есми с войсками и стоим под Фастовым, только про-

сим указу, где его царское величество нам итти велит к Польще ли или где воля его царского величества будет и то объявити, что уже случилися есмя з боярином его царского величества Андреем Васильевичем Бутурлиным и ожидаем указу его царского величества, а что его царское величество послал было к нам князя Алексея Никитича Трубецкого, той с ратьми его царского величества пошол к Могилеву и не сшелся с нами.

2-я. Известити его царскому величеству, что татаром верити не надобно, понеж подлинную имеем ведомость, что стоят наготове, только не знаем, где итти мыслят, и Василья, воеводу государя волоского прошлого, хан послал до цесаря турского.

3-я. Известити его царскому величеству, что Стефан, воевода, хотя и хотел слати послов до его царского величества, только не шлет. Знатно, что не есть желательный его царскому величеству, что и теперь ведомо учинено, что с его земли вышед два знаменя лятцких, под Рашковым несколько на десять людей побили, а иных живых поймали и спять назад в Волоскую землю поворотили.

А после того, как наскорейший его царского величества просить отпуск.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. I, арк. 10—12. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что объявили запорожского гетмана посланцы миргородцкой сотник Кирило Якимов с товарищи в нынешнем во 162-м году июля в 22 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР. Відділ рукописів. II, № 15557—15561. Копія.

№ 266

1654, липня 4 (14). Київ. — Лист до Олексія Михайловича з рекомендаціями ігуменові Климентію Старушичу та з проханням повернути відібрані у Видубецького Михайлівського монастиря землі

Божиею милостию, великому государю, царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским, ниско до лица земли челом бьем.

Надеючися на неизчетную глубину щедротных добродетелей вашего царского величества смеем, мольбы наши приносити до пресветлого вашего царского величества о пречесном у бога отце Клементие Старушиче, игумене, и о всех его еже с христе братии монастыря святого архистратига Михайла Выдубицкого киевского; а тот монастыр от древних лет благочестивым и христоименитым князем Всеволодом Ярославичем создан будучи, так от его самого, яко и от христолюбивых на-

следников его довольными селами огражден и укреплен был. А когда в унею ересью иноверскою достался был, со всего имения своего на останок и прав себе, от православных князей наданых, от униятов обнажен и излуплен учинился; а при блаженной памяти преосвященном Петре Могиле [1], митрополите киевском, изнову строитися почал, ныне же, не имеючи чем бы зачатое дело, особно церкви святаго архистратига Михаила чюдесного, совершитися могло, и видя то, что ваше царское величество, яко царь православный принемши под высокую и крепкую руку свою государскую все православие, милость свою неисчетную всему духовенству нашему обещати изволил, тое ж милости реченный честный у бога отец Клементей, игумен выдубицкий, со всею еже о христе братиею, надежен будучи, едет до пресветлаго вашего царского величества с челобитьем своим, моля усердно, дабы пресветлое ваше царское величество грамотью своею государскою той обители права на некоторые селища утвердити и царскою своею печатью укрепити и иные, той же обители издавна служачие, земли милостивно привратити изволил, которые через долгое запустение некоторые насильством поот[н]имали. Тем же и мы, яко прямые слуги вашего царского величества, просим, чтоб ваше царское величество милость свою к той старой древней обители Выдубицкой, в долгом запустении бывшей, показав, того честного у бога отца Клементия, игумена и всю еже о христе братию монастыря тамошнего в том всем, о чем вашему царскому величеству челом бити будет, пожаловати изволил. При том господа бога молим, чтоб ваше царское величество долголетне царствовал и над неприятельми всегда победу одерживал.

Писан в Киеве, июля 4 дня.

Вашего царского величества во всем желательные и униженые слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 17, арк. 77—79. Переклад, з заголовком: «Список з листа, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, Михайловского монастиря о игумене Клементье с братьею в нынешнем во 162-м году июля в 28 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 739—740, № 16/IX.

№ 267

1654, липня 4 (14). Київ. — Лист до князя Олексія Трубецького про розташування російських та українських військ

Божиею милостию, великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества, ближнему

---

[1] У перекладі: Магиле.

боярину и наместнику казанскому князю Алексею Никитичю Трубецкому с товарищи, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским здравия и долгоденствия от господа бога желает.

Писал ты к нам, ведомо чиня [в первой] грамоте своей, что по указу его царского величества, имел еси с нами сойтися под Киевом и промысл над неприятельми, короля польского людьми, чинити, сколько бог милосердный помощи подаст, а ныне ведомо чиниш, что уже к Могилеву рушилися есте. И нам, так далеко от вас будучи, трудно там сходится с вами; только того конечно надобно, чтоб есте ваша милость послали вскоре по указ до его царского величества, как с нами вам сойтися укажет, понеже и мы зде сошлися с боярином его царского величества Андреем Васильевичем Бутурлиным, и стоим с Войсками его царского величества Запорожскими под Фастовом. Да послали есмя по указу до его царского величества, где и нам Богдану Хмельницкому, гетману с войсками себя велит сходить, к Лутцку ли или где под Люблин велит итти, и тут ожидати будем указу его царского величества. А ваша милость також вскоре ведомо учините, где обретаетеся с ратьми, и каков его царского величества указ будет, и где ныне его царское величество счастливо обретается, о самой скорой ведомости желаем. При том здравствовать о господе усердно желаем.

Дан ис Киева, июля 4 дня лета 1654 року.

Вам приятелем нашим, во всем желательный Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

Помітка: По сказке Константина Поклонского. Вклеен сей с листа список для того, что в наказе Ивану Ржевскому, его гетманов лист про Лутцк написан.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 16/5827, арк. 85—86. Переклад, з заголовком: «Список с листа, что писал к боярину ко князю Алексею Микитичю Трубецкому, с товарыщи Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, в нынешнем во 162-м г.».
Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 62—63.

№ 268

1654, липня 8 (18). З табору під Білою Церквою. — Лист до Олексія Михайловича з проханням пропустити в Швецію ігумена Данила, посланника колишнього коронного канцлера Ієроніма Радзейовського

Божиєю милостию великому государю царю і великому князю Алексію Михайловичю, всея Великия і Малия Русиї самодержцю [п. т.], вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском

вашего царского величества Запорожским, до лица земли низко чолом бєм.

Служачи ми попряму, яко вірним подданним, твоєму царскому величеству, тепер якиє-колвек маєм вісти, твоєму царскому величеству пересилаєм, особливе, же вість потішная пришла з земли Шведскоє через велебного отца Даниїла, кгречина, од Гиєронима Радзеєвського, бившого подканцлірого землі Полскоє, который то Гиєроним Радзеєвский, перед літ килка за наступленєм на себе Яна Казимера, короля полского, і сенаторов єго, зоставивши жону, діти і всі маєтности, до земли Шведскоє уходити мусил, где і тепер зостаєт і великую маєт там од королевоє тамошнеє шведскоє ласку; а довідавшисе о том, што смо се поддали под кріпкую і високую твоєго царского величества руку, прислал к нам того отца Даниїла так од королевоє самоє шведскоє, яко і од себе, Гиєронима Радзеєвского, з своєю приязню, і хотячи з нами в совіте жити, да і тепер противко неприятелей ляхов з войсками королевоє шведскоє нам на помощ ітит маєт, з многими ратми, осемдесятми тисящми людей, через Пруси і Лифлянти. Зачим ми, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском вашего царского величества Запорозским, о том обрадовавшисе, того отца Даниїла до твоєго царского величества посилаєм, і просим усердно, даби твоє царскоє величество милостиво єго вислушал і, што сказовати будет, тому всему вірити рачил, кгдиж і прежде сего Гиєроним Радзеєвский, єсче как полским бил подканцлірим, нам бил жичливим приятелем, да і о тоє твоєго царского величества молим, жеби твоє царскоє величество того отца Даниїла, не задержуючи, яко найпрудшей одпустити велїл, штоб рати шведскиї, яко найпрудшей поспешалис, бо єсли там ляхов замешают, мусет королевскиї войска інший там пойтит. Што нам ліпшеї будет, коли тут меншей будет неприятелей, кгди ж певную маєм відомост, же і тепер недавно корол полский так до хана кримского, яко до турков своєго послал посла, перелицуючи, штоб на нас воєвали; якож ми ни татаром, ни турком не вірим, бо они всі так твоєму царскому величеству, яко і всему православию, никакова добра не мислет. Да і тебі б великому государю нашему, і нам всім тих посторонних земл, которії помочи дат на іноверцов хотят нам, їх од себе не одкидат, поневаж і корол полский з татарми, турками, венкграми і інними в совіті жити хочет і тіх всіх на православиє воєват затягаєт, хотечи іскоренити; але ачей єму і тім всім невірним поганом бог не поможет, і за щастєм твоєго царского величества даст над ними побіду. І повторе твоєго царского величества молим, штоб того отца Даниїла твоє царскоє величество веліл одпустит не задержуючи, бо он знову назад через государство твоєго царского величества вернутись маєт, за неділ чотири.

Бога всемогущого при том усердно молим, даби твоєму царскому величеству даровал многа літа і над всякими врагами побіду.

А в посланцех до королевоє шведскоє посилаєм Івана Макарова з тим же отцом Даниїлом.

Дат з табору з под Білоє Церкви, дня 8 іюля 1654.

Тебі, великому государю нашему, твоєму царскому величеству, вірнії слуги і подданнії, Богдан Хмельницкий. гетман з Войском вашого царского величества Запорозским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 52, арк. 1. Оригінал.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 22180. Копія.
Опубліковано: Архів ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 814—816, № 283.

№ 269

1654, липня 9 (19). Табір під Фастовом. — Універсал про підтвердження прав Козелецького монастиря на земельні володіння

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм сим нашим писанєм, кому би о том відат належало, так товариству Войска єго царского величества Запорозского, яко і вшелякоє кондиції людем, іж оповідил нам пречестний отец Григорий Васил[е]вич, протопопа козелецкий, же там в ново фундуючомсе монастирі святоє живоначалноє і неразделимоє Тройци ніякиїє люде в кгрунтах, ставах і сеножатех і інших приналежностях значную чинет пер[еш]коду, задаючи тоє, якоби неналежне собі тиї кгрунт[и] по паней Завацкой, братия того монастиря привласчали. Прото ж, любо би то і так било, міти хочем і владзею нашею росказуєм, аби од сего часу жаден в тих кгрунтах, который-колвек поменениї братия монастира Святотроєцкого обняли, так з козаков, яко і з рожноє кондициї людей, не важилсе чинити перешкоди і в тиї кгрунти аби ніхто не втручалсе до далшоє дивизиї, нім там якоє будет розграниченє, чого атаман тамошний козелский постерегати маєт і своєволних і чинячих кривду тому місцу святому, сурово карати, жеби в том скарга болшей нас не доходила.

Писан в таборе под Фастовом, дня 9 іюля, року 1654.

Меновите козаки острозски і вуйт, аби жадноє не чинил перешкоди в тих кгрунтах, чого і атаман острозкий аби постерегал.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Лист оборонний от пана гетмана Богдана Хмельницкого на кгрунта монастира Козелецкого, даний в року 1654.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, спр. 63, арк. 1—1 зв. Оригінал.

№ 270

1654, липня 13 (23). Київ. — Універсал про заборону кривдити міщан і шляхту містечка Насташка

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского [1] величества Запорозким.

Паном полковником, асавулом, сотником, атаманом і всему товариству Войска нашего Запорозкого, старшини і черни в тягнині за войском ідучим, яко і з войска поворочаючим, конним і пішим і на якойколвек услуже нашой будучим, вшелякой кондиції людем і каждому, кому би сие писаніє наше показано было, донесши [2] до відомости, сурово напоминаєм, аби ся жаден с товариства нашего козаков і вшелякой кондиції людей, так мимоїздом, яко і самим наїздом в місті Насташці, мещаном і шляхті, там зостаючей найменшой кривди і пренагабань чинити не важил і ничого на них не вимислял. Хочай би теж хто і з листом нашим на якой-колвек услуже нашей міл єє давати, теди і той на поменених ничого витягати і вимишляти не маєт, одно того пилновати, щоби оному в листі нашому било доволенно. А єжели би котрий [с] своєволников легце собі поважаючи сіє писаніє наше, важился помененим обивателем настаским, также і шляхті, там зостаючим, якую найменшую кривду і шарпанину чинити, так ідучим в самом місте, теди ми кождаго таковаго, яко свиволника і спротивника, в сили нашой тому ж наместникови атаманови і всим обивателам тамошним розказуєм, без фольги вшелякой бити і громить і до нас зв'язати одсилати, где і од нас каждий таковий без одпусту сурово каран будет, іначей не чинячи.

Даттум в Кієві, юля 13 дня року 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власная.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. II. № 1468, Збірка «Копії документів XVIII віку», арк. 100—100 зв. Копія.

№ 271

1654, липня 19 (29). Табір під Фастовом. — Лист до Олексія Михайловича з подякою за золото для війська та з поясненням причин, чому не складено реєстр

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великая и Малыя Росии самодержцу [п. т.], твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский и все Войско твоего царского величества Запорожское, тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству до лица земли челом бьем.

---

[1] У копії: цесарского.

[2] У копії: донешы.

Премногую и неизчетную милость государскую твоего царского величества увидевше, что твое царское величество не точию под высокую и крепкую руку нас, Войско Запорожское, и весь мир православный росийский Малой Росии изволил принять, но ис превеликого престола государского рушился и против неприятелей наших с царевичи и бояры и со многими разными людми крепко ополчился по вере православной и по церквах божиих и по всех християнех благочестивых побарая, и не точию се, но еще и премногими и неизчетными щедротами своими государскими нас жаловати изволяеш, отпустив к нам, Богдану Хмельницкому, гетману Войска твоего царского величества Запорожскому и ко всему Войску твоего царского величества Запорожскому з золотыми дворянина своего Петра Даниловича Протасьева да подъячего Ивана Амирева, про что кришсо[1] мы, не заслуживше ничто же, рещи можем, точию милости неизреченной божией велико благодарим и тебе великому государю нашему твоему царскому величеству паки и паки до лица земли челом бьем. Обаче сего, повеления твоего царского величества исполнити нам ныне немощно, дабы изчислити Войско твоего царского величества Запорожское и списки всех ратных людей к тебе великому государю нашему отпустить сего ради, что войско намногие части разделено и иные казаки на Запороже, иные на Кадаку, иные с нами в войску, иные паки оберегают землю нашу и твоему царскому величеству приямт от татар полку Уманский, от волохов полк Браславский, от ляхов мы и полки Венитцкий, Паволотцкий вниз, которым несть мочно собраным быть и ныне сочислитися, но паче сождем милости божие и победы на вразех — юже бог да подаст тебе великому государю нашему твоему царскому величеству и покорит не точию литовских и лятцких людей, но и прочия земли цари и князи под нозе твои царские да покланятца и поработают твоему царскому величеству во веки за сщастьем великого государевича царевича и великого князя Алексею Алексеевича и твоего царского величества и божим заступлением. И понеже тех золотых великого жалованья государского раздат Войску Запорожскому нельзя, на дворенина Петра Даниловича Протасьева да на подъячево Ивана Амирева в том прогневатися не изволиль твое царское величество. Они бо не суть виновны всему и ныне от татар нужда б оберегать Чигирин и Крылов, городы побережные твоего царского величества, на которые татарове ударити хотят, тем же полк Чигиринский обратили есмя воспять. И аще ныне списки учинили есмя козаков, которых больш ста тысеч и ныне пошло на рать, а жалованья царского от тебя великого государя нашего точию на шездесят тысеч казаком станет; и аще бы список был нынеча и подел жаловательный роздаст, иные бы козаки рокош подняли и на службу твою государскую не пойдут и иные зратят. Прочая гонец наш Матяш Положный, которого к тебе великому государю нашему к твоему царскому величеству отпущаем, словесно изречет, которого твое царское величество у себя не удержав, изволь к нам с указом своим государским скоро отпустить.

[1] Так у копії.

По сем в неизчетную милость государскую твоего царского величества себя вручаем.

Ис табору ис-под Фастова, месяца июля 19 дня лета 1654.

Тебе великому государю нашему твоему царскому величеству во всем верные слуги и подданные.

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. 1, арк. 48—53. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкий гетман Войска Запорожского с посланцы своимы з белоцерковским наказным полковником с Матвеем Положным с товарищи в нынешнем во 162-м году августа в 6 день».

№ 272

1654, липня 27 (серпня 6). Табір під Фастовом. — Універсал переяславському протопопу Григорію на міський грунт з березняком за селами Попівці і Руда

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Пану полковникови переяславскому, сотникам, атаманам і всім козаком в полку том будучим, также пану войтови, бурмистром і всему поспулству, так в самом Переяславлю, яко і во всей волости до Переяславю належачой мешкаючому, і кождому кому би тилко сеє наше писанє показано било, доносим до відомости, іж ми вирозумівши, же за концессом всего майстрату переяславского пречестний в бозі господин отец Григорий, протопопа переяславский, одержавши кгрунтик міский волной з березничком стоячий за Поповіцами, за Рудою, который, обнявши для пожитку своєго, і окопал. А іж там нікоторие з Поповец, яко нас дойшло відати, отцу Протопопі того кгрунтику зайзрят і до оного се втручати важат, сурове напоминаем, аби за указанєм сего листу нашего жадною живою мірою жаден так з людей переяславских, яко із поповских найменшоє справи не міл, так якоби на всем спокойне пречесний в бозі господин отец Григорий, протопопа переяславский, оного кгрунту, зоставши при сем писаню нашом заживал, ни од кого найменшоє перешкоди не поносячи. А ежели би которие з своєволников, легце собі поважаючи сеє писанє наше, важилисе якую найменшую перешкоду чинит в оном кгрунте ку отцу протопопі, теди ми кождого такового, яко спротивника волі нашой, і до нас не одсилаючи, тому ж пану полковникови переяславскому срокго росказуєм карати, іначей не чинячи.

Дат в таборе под Фастовом, іюля дня 27, рок 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 40, арк. 1. Копія

№ 273

1654. липня 29 (серпня 8). Табір під Фастовом. — Лист до Олексія Михайловича відносно пересування польських військ

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великая и Малыя Росии самодеожцу [п. т.], твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего царского величества Запорожский и все Войско твоего царского величества Запорожское тебе великому государю нашему до лица земли челом бьем.

Ищуще мы всякого добра тебе великому государю нашему твоему царскому величеству, яко верные подданные, отпускали казаков для проведыванья ляхов ис полку Бряславского для языка и для вестей подлинных, которые бы тебе великому государю нашему твоему царскому величеству известили есьмя, и те козаки поймали из ляцкого войска жолнера Лукаша Збуйновского, которой на три кони служил с воеводою сендомирским Владиславом, марграбим Мишковским, а тот жолнер от Каменца за осмь миль, от Гусятина за две мили пойман, который сказывал нам, что король польский рать собирает под Зборовым и не все собралися еще, только знамен девять, а иных ждут; ксендзы ляцкие с костельные казны [1] обещали рать наняти, посполитое рушенье на сойме приговорили и те под Глинены збираютца; Маховскому полковнику велено поза Днестром с полком итти и на Бряславльский полк оттуды ударить, татарский посол на сойме был и на мир с ляхами; присягли татарове ляхом помогать, с Венгер, с Мутьян, с Волох помощи чают, а волоской господарь ведомо чинит ляхом, что у нас делаетца; в лядцком войску гетман великий корунный Потоцкий, воевода киевский, гетман польный корунный Станислав Лянскоронский, воевода русский. А потом на другую сторону послали есмя Павла Яненка Хмельницкого, полковника киевского, до Мазыра для взятья вестей. Где за божиею помощию и счастьем твоего царского величества Павшу, полковника Радивилова, с немцами и со всем людом при нем будучем збили, а жену Павшину тут взяли и ляхов четырех человек. Потом изгоном приходил Собестиян Маховский, обозной корунной войска польского, в пяти тясечах на полк Бряславский с конными рейтары и з драгуны, которой когда пришел одноличио, наших было воспер, а потом поисправяся Михайло Зелинский, полковник бряславский, Маховского бил и аж до самого Шаргорода гнал и одва Маховский утекл; там же и Владислава Стеткевича, которой за товарыща на три кони под хоругвою Маховского служил, в подъезде поймали и тех ляхов всех шести до вашего царского величества отсылаем и в сей нашей грамоте о всех вестях выписати не можем. Прочая вести подлинно сами скажут те жолнеры, которых мы, Богдан Хмельницкий, гетман Войска твоего цар-

[1] У тексті: каны.

ского величества Запорожский из Войска Запорожского к тебе великому государю нашему отпускаем, с ними Марка Лезонова, Григорья Гулянитцкого, подьячего, и Ивана Дьяченка, козаков, а мы с Войском Запорожским и с ратью твоего царского величества да с Андреем Васильевичем Бутурлиным под Фастовым указу от тебе, великого государя нашего, ожидаем, и каковы вести еще будут всчинатися, тотчас тебе великому государю нашему известим. Прочая посланники наши словесно изрекут твоему царскому величеству; их же, не задержав, изволь твое царское величество к нам отпустить, а с ними указ свой царской нам подати. При сем здравия долгоденствия и победы на вразех от христа усердно желаем и у господа бога молим твоему царскому величеству, и о чем учнут посланники наши вашему царскому величеству челом бить, изволь их милостиво пожаловать.

Ис табору с-под Фастова, июля 29-го дня 1654-го года.

Тебе великому государю нашему твоему царскому величеству верные слуги и подданые, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. I, арк. 88—93. Копія, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского с посланцы с Марком Левоновым с товарыщи в нынешнем во 162-м году августа в 20 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15557—15561, арк. 11—12. Копія з перекладу.

№ 274

1654, серпня 4 (14). Табір під Фастовом. — Універсал про дозвіл київській капітулі ситити мед

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим кождому, кому о том відати належит, іж що єсми позволили капитуле Киевской кануни ситити, теди і тепер того не одменяєм; одно поменениє свещенники меду не по десяти албо по петнадцати кадей ситити, але ведлуг давного звичаю, по кадей дві ситити мают, а не болшей; з которих канунов воск на фалу божую іти маєт, іначей не чинечи.

Дан з табору з-под Фастова, дня 4 августа 1654.

На звороті: Що попом канон ситити, данний в року 1654 августа 4 дня од Богдана Хмельницкого.

И. Каманин, Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаимных отношениях, «Киевская старина», 1888, июль, стор. 76.

Акты ЗР, т. V, стор. 92, № 38.

№ 275

1654, серпня 16 (26). Київ. — Лист до ніжинського полковника Івана Золотаренка з вимогою надіслати відомості про воєнні дії

Мой ласкавый пане полковнику нежинский.

Дивное дело, что от такова давного времени, как еси стал с войском под Гомлем, опричь одного пересыланья листов ни с которыми ведомостями не отозвался еси, ни о его царском величестве, а ни такоже о самом себе ни малые ведомости не присылаешь. Сего ради прилежно вас напоминаем, чтоб есте тотчас, как скоро сие писание вашей милости дойдет до нас, о всем выписав, где его царское величество пребывает, також и о своем пребывании, где ныне обретаешися, также и Гомель еще ли держится, или взят, или сдался, и иные ведомости, которые б ис которых ни есть краев до вас дошли, о всем подлинно до нас днем и ночью знати давай. Мы же, взяв бога на помочь учиняся изнову в неотменной приязни с татары по смерти ханской, ис-под Фастова вместе с ордою дале в Полшу до ляхов рушаемся; а вашей милости и вторицею желаем, чтоб есте до нас о всем как наскоре знати давали, иноко не чиня. Посем господу богу вашу милость поручаем.

Дан в Киеве, августа 16 дня лета 1654.

Вашей милости всего добра желателный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Польщею, 1654, спр. 9, арк. 49—50. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал гетман Богдан Хмельницкий к нежинскому полковнику Ивану Золотаренку, а Золотаренко тот лист прислал ко государю с посланцы, с салтовским сотником с Ываном Максимовым с товарищы, в нынешнем 163-м году сентября в 3 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 149—150.

№ 276

1654, серпня 19 (29). Київ. — Лист до Олексія Михайловича відносно греків Івана Тафлари та Юрія, які повернулися з польського полону з відомостями про воєнні плани Угорщини, Мултянії і Польщі

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [и т. д.], вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском вашего царского величества Запорожским до лица земли низко челом бьем.

Иван Тафлары и Юрья, греки, еще под Берестечком с Войска Запорожского от ляхов в неволю были взяты, которые в Варшаве в везенье аж до тех времен сидели, и о всех думах и замыслах короля польского и всей Речи Посполитой добре ведают. Ныне, за помощию божиею, из неволи через Венгерскую и Мутьянскую землю вышли, и там проведали и выслушивали, какие замысли у венгерского короля и у владетеля мутьянского, о чем и нам известили. Сего ради мы, будучи прямые и верные во всем слуги и подданные вашему царскому величеству, не задержав, вскоре их к тебе великому государю царю нашему, вашему царскому величеству, отпускаем, да и они б все, что слышали и уведали у короля польского и у короля венгерского, также и владетеля мутьянского, прямо вашему царскому величеству словесно известили, которым изволь ваше царское величество, во всем что они скажут поверить и милостивое жалованье своего царского величества им показать. При том услуги наши верные подданские как наприлежнее вашему царскому величеству отдаем.

Дан в Киеве, августа 19 дня лета 1654.

Твоему царскому величеству прямые слуги и верные подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 21, арк. 3—6. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского з греченином с Ываном Петровым в нынешнем во 163-м году, сентября в 6 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. X, стор. 771—774, № 17/II.

№ 277

1654, серпня 25 (вересня 4). Табір під Фастовом. — Лист до Олексія Михайловича з приводу перемог російської армії і про позицію Молдавії, Валахії та Угорщини

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским до лица земли ниско челом бьем.

Скоро нас дошла сщасливая ведомость от твоего царского величества через посланника нашего, сотника полку миргородцкого, Кирила Якимова, что бог всемогущий, за молитвами пресвятые богородицы, а твоего царского величества, государя нашего, и сына твоего царского величества, благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича сщастьем, город Мстислав бояре и воеводы твоего царского величества, ближней боярин и намесник казанской, князь Алексей Ни-

китич Трубецкой с товарищы, с ратными людми взятьем взяли, также и иные городы пойманы, а иные твоему царскому величеству челом дебили. И мы тотчас обрадовалися усердно и богу всемогущему благодарили. Да и теперь скоро нам еще сщасливую принесл весть дворенин твоего царского величества Иван Иванович Ржевской да подъячей Григорей Богданов, что не только Мстислав и иные городы, но и Орша и Копыс поддалися и иные многие городы, да и Януш Радивил, литовский гетман, с войском не отнес потехи, и тогда мы еще лутще обрадовавшеся, бога всемогущего и пресвятые богородицы и всех святых усердно молим, дабы и впредьидущие времена на всяких врагов, на веру православную борющих и на твое царское величество, твоему царскому величеству даровати изволили победу не точию на сих иноверцов, но на всяких иноплеменных язык, дабы и тех всех бог милосердый под ноги твоему царскому величеству покорити изволил. А что ныне указ твоего царского величества пришол к нам через дворенина твоего царского величества Ивана Ивановича Ржевского да подъячего Григория Богданова, чтоб нам, оставивши сколько пригоже людей для обереганья от татар крымских, вместе с стольником твоего царского величества Ондреем Васильевичем Бутурлиным, итти просто к Луцку и там с бояры твоего царского величества сходитца и мы на повеление твоего царского величества то учинили, и ис-под Фастова уже пошли, да и давно б мы пошли были против неприятелей, только указу от твоего царского величества ждали, а до тово ожидали есмя посланцов наших, которых послали мы до нагайских мурз, чтоб они с нами вместе против наших неприятелей шли, якож чаям, что и пойдут, только же нам не к Луцку итти надобно, но туда прямо, где гетманы польские с войсками стоят, и там над ними, призвав бога на помощь, промышляти будем, сколько милосердый бог помощи подаст; а скоро господь бог поможет любо их победить, или облечь, то мы в тот час хотя своих людей к Луцку тысеч с десять выправим лехко, чтоб с ратми вашего царского величества сходились, а ныне нам прямо под Луцк итти нелзе потому, чтоб позади себя неприятелей не оставлять; а естли б мы назади себя неприятелей ляхов оставили, тогда б много убытку нашим людем было и наших бы остаючихся назади переимали и посекли; а естли б ляхи глубоко пошли в Польшу, то и мы к Луцку пойдем. А что твое царское величество писати к нам изволил, чтоб мы всякие вести к твоему царскому величеству пересылали и мы твоему царскому величеству известно чиним, что теперь Демко Михайлович, ясаул наш войсковый, который в послех ходил до Стефана, воеводы молдавского, назад приехал с посланником волоским, на имя Строяскулом Лупулом, и уже Стефан воевода на вечную приязнь с нами присягл, и крест целовал при нашем посланнике Демке ясауле, да и до твоего царского величества Стефан воевода своих великих тотчас шлет бояр, чтобы они веру твоему царскому величеству так учинили, как и мы Богдан Хмельницкий со всем Войском Запорожским. А ныне наперед тех бояр Стефан воевода посылает к тебе великому государю нашему гонца своего, на

имя Микифора, с грамотою. Да и о том твоему царскому величеству ведомо чиним, что и господарь мультянский и король венгерский хотят заставать под крепкою твоего царского величества рукою, до которых мы вскоре своих посланцов пошлем, ино потом, лутче твоему царскому величеству известим, только так волоский господарь, яко и мутьянский и венгерский, чинить хотят, чтоб о том ни турки, ни татарове ни иные неприятели не знали; а естьли б, сохрани боже, турки доведались, тогда бы им волоскому и мутьянскому господарем не добро было, но турки и татарове похотели б их вырубить. А о иных делех посланники твоему царскому величеству скажут. А мы на тот час желаем и бога всемогущего усердно молим, дабы твое царское величество много лета государьствовал, а нас подданных своих в премногой своей сохранял милости.

Дан ис табору ис под Фастова, 25 августа году 1654.

Твоего царского величества во всем желательные подданные и слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦЛАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 16/5827, арк. 73—78. Переклад, з заголовком: «Список с листа, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкий, с Иваном Ржевским да с подьячим с Григорьем Богдановым в нынешнем во 163-м году, сентября в 9 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 224/97, т. I, стор. 385—390. Копія з копії.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 45—48.

№ 278

1654, серпня 26 (вересня 5). Табір під Фастовом. — Лист до путивльського воєводи Олексія Зюзіна з пропозицією карати свавільників, які переходитимуть на російську територію

Божиею милостию, великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца, и многих государств государя и облаадателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским, боярину и воеводе Алексею Никитичю Зюзину здравия желает.

По крестному целованью мы Богдан Хмельницкий, гетман его царскому величеству, до сих времен всякия целости оберегали, и того оберегать будем, чтоб то без нарушенья вечно пребывало; однако зде таких много есть своевольников и убойцов, что зде злое зделав, что или кого убив, в землю его царского величества бежат, как и ныне в Гадячом и в Веприку и в ыных городех некоторые мятежники, учиня смятение и многое зло сделав, в землю его царского величества ходить начали. И для того прилежно тебя, господина моего, просим, изволь грамоты свои во все порубежные городы и в деревни к воеводам и к прикащиком послати, чтоб тех мятежников и убийцов, которые б к вам

без листов наших ишли, имав, вешали и стинали и в неволю имали, а имения их на его царское величество отбирали. Также много тех своеволников на Тор без ведома нашего идут и там собираютца, тогда и туды изволь послати и тех своевольников разорити, понеже тамо недалече от вашие милости. И для того надобно то розсматривати, чтоб тое своевольство было усмирено, и его царскому величеству прямо и верно служили, о чем и вторицею тебя, господина моего, просим, чтоб есте тех своеволников пропускать не велели и с Тору згонили. А до меня изволь с тем же посланником моим, приятелю мой, вскоре отписать и о здравии своем известити. Посем здравствуй о господе.

Писан в таборе под Фастовым, августа 26 дня лета 1654.

Тебе, другу моему, во всем желательный приятель, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 25, арк. 2—4. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал в Путивль к боярину и воеводе Никите Алексеевичю Зюзину Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского, а ис Путивля тот лист прислан в нынешнем во 163-м году сентября в 16 день».
Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 75—78.

№ 279

1654, вересня 15 (25). Табір під Крилівцями. — Лист до Олексія Михайловича про воєнні дії

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском твоего царского величества Запорожским, до лица земли ниско челом бьем.

Прежде того посылали есмя до тебя, великого государя нашего, к твоему царскому величеству, что по смерти Ислам-Гирея, хана крымского, присылали до нас вся орда Каммам-бет мурзу, хотячи сызнова с нами в братстве по прежнему быть и противу ляхов нам помочь давать, и мы против договору с ними послали есьмя к ним Михайла Бокаченка до Крыму, которого и до сего времени нет, потом послали есьмя посланцов наших до мурз нагайских, поблиску Чигирина кочуючих, чтоб по обещанию своему к нам на помочь пошли и те мурзы посланцов наших задержали, а в том времени дворянин твоего царского величества Иван Иванович Ржевской с грамотою под Фастов пришел, чтоб есьмя с Войском твоего царского величества Запорожским далее в Польшу шли. И мы по указу твоего царского величества вместе с стольником и воеводою севским Андреем Васильевичем Бутурлиным тотчас далее и пошли. Тогда нас те посланцы наши от мурз нагайских уже в дороге догнали и ни с чем к нам пришли, а татарове те, которые было к нам

пошли, назад поворотились, отказываючи на все Войско твоего царского величества Запорожское. Того ж времени дано нам знать, что Яскульский и Дитиницкий от короля польского до Магмет Гирея, хана нового крымского с казною пошли, прельщаючи, чтоб им против нас помочи дал, яко же слышим, что иные старшины татарове и приобещали им на нас быти помощию, а Магметь-Гирей, хан нынешней, присягнул перед своим цесарем турским, чтоб нас лестью как зведши и обнадежа, могли на украинные городы ударити, о чем, остерегаючи, и господарь волоский пишет до нас о том, чтоб есьмя надежны не были, понеже и паша силистрейский через Дунай переправы готовити велел. Мы довольно чиня указу, твоего царского величества, вышедчи из Украины, а будучи недалеко Дубна, вскоре посылаем до твоего царского величества о той ведомости знать даючи, и далее от твоего царского величества указу скорого ожидати будем. А естли б те неприятели имели наступать, а нам другая ведомость о том дойдет, тогда имеем назад возвратитися и городов наших боронить. Сохрани убо боже от того неприятеля, какова и пустошенья в Украине, тогда много бы неприятелей наших ис того утешилося, которые неприятели, когда на нас наступать будут, тогда милости твоего царского величества просим, до лица земли упадаючи, не изволь нас во отчаяние подать, но большою ратью своею помощьствовать, понеже что был нам указ твоего царского величества з ближним бояриным со князем Алексеем Никитичем Трубецким под Лутцком сходитися, тогда до сего времени от него никакие ведомости не имели есьмя и не имеем, а к тому и ляхи те, что под Зборовом стояли, вглубь уступили назад для того, послыша, что есьмя с войском из Украины выступили, тогда нас от Украины далее отвести хотят, а орда крымская и нагайская на городы наши Чигирин, Корсунь и иные прямо итти имеют, о чем нам невольники, которые в их неволе лет до девяти и десяти были, выходя подлинно сказывают. Однако имеючимы надежду на бога надеемся, чают те неприятели веры православные по замыслом своим за счастья тебя великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца, и царевича нашего и великого князя Алексея Алексеевича потехи не восприму́т, что все, яко верные подданные, твоему царскому величеству истинно извествуем и милости просим, изволь твое царское величество нам вскоре через посланца нашего Якима Сомченка, сотника полку Переяславского, об всем известить, а естли б ляхи где недалеко от нас имели быть, тогда будем промышлять о всякие от их подлинные вести и тот час известим твоему царскому величеству. А мы при сем, яко верные подданные, господа бога всемогущего молим, дабы твоему царскому величеству все неприятели под ноги покорилися и твоему царскому величеству работали.

Писан в таборе под Крыловцами, сентября в 15 день лета 1654.

Вашему царскому величеству во всем нижайшие слуги и верные подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. I, арк. 121—127. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великая и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского в нынешнем во 163-м году октября в 13-й день с посланцом своим с Якимом Сомченком»

№ 280

1654, вересня 28 (жовтня 8). Табір під Крилівцями. — Лист до Олексія Михайловича про воєнні дії

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя Росии [п. т.] самодержцу, государю и облаадателю, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском вашего царского величества Запорожским до лица земли ниско челом бьем.

Мы яко верные подданные, довольно чиня по указу твоего царского величества, вместе с стольником и воеводою севским Андреем Васильевичем Бутурлиным, посоветовав, посылали мы изгоном на обоз князя Доминика, воеводы краковского, полковников своих, где милостию божиею и пречистые богородицы помощию и твоего царского величества и сына твоего царского величества благовернаго царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, меж Острогом и Межиречем обоз дня 18-го сентября взяли Андрея Суходольского, старосту литинского, полковника князя Даминика, воеводы краковского со всем полком разбили в том же бою, Менчицкого старосту, Остружского, Цеклинского ротмистра и иных ротмистров и меньших людей немало побили, а в языцех живьем взяли Миколая Мироша, судью того полку, также Острог город и Межиреч взяли, знамена, бубны и все воинское ружье взяли, только християном там будучим неправды не чинили; который Мирош, судья, в разпросех перед нами сказывал, что еще король сам в Варшаве и до сего времени, но послал до хана крымского нового Ясcкольского стражника с казною, чтобы помочи на нас дал, тогда конечно надеются на помочь к себе орды крымские, белогородцкие, нагайские и иных, яко ж и мы о том достаточно ведаем, имеют в скором часе татаровя с войском ляцким под Животов, город украинный твоего царского величества, через ляхи тою войною спустошеный, сходится и городы украинные пустошить, а войско корунное лятцкое з гетманами, корунным и польным, под Зборовом стоит, ожидаючи орды, а по возвращении Яскульского под Животов, сходитися все с ордою имеют. Тот же Мирош, судья полку доминикова воеводы краковского, нам сказывал, что король против ратных людей твоего царского величества на помочь Радзивилу в Литву слати имеет с частью войска польского в 10 000 полковников Чернецкого и Себестияна Маховского, а сам с посполитным

рушением ити имеет против твоему царскому величеству, и то сказывал, что ляхи ани из немец, шведов и иных земель окольних себе будучих чают помочи, только татар, венгров, волох и мутьян. А для лутчей веры посылаем до твоего царского величества того Миколая Мироша, чтобы пространно обо всем сам изустно твоему царскому величеству разсказал, а как мы в первой нашей грамоте до твоего царского величества писали, что мы спод Фастова Михайла Бекаченка, полковника паволоцкого, до Крыму послали, тогда орда крымская и нагайская, неправду учинивши, того нашего посланца задержали и многое время не пускают. Также и до бея белогородцкого посылали есьми сотника полку Бряславского и оттоль того сотника ни с чем до нас отправили, которой сотник, поворотясь, нам сказал, что хан новый, не идучи до Крыму на полях белогородцких и будяцких стати имеет. И там войском всем крымским, нагайским, очаковским и иным сходитися приказал. Также и Сияушпаша силистрейский на сю сторону Дунаю переправливается и, сославшися с ханом, на городы наши украинные итти имеет, яко ж уже и ныне татарове, подпадаючи в полки Чигиринский, Корсунский, Уманский, Браславский [1], в тех полках по городом пограничным много шкод начинили. Постерегаючи тогда мы того, чтобы твоего царского величества городы украинные целы пребывали и неприятель не попустошил, назад с Войском твоего царского величества Запорожским к городом украинным повращаем, и тем неприятелем, колико бог милосердый помощи подаст, отпор давати будем и о чем твоему царскому величеству до лица земли упадаючи, милостиво просим, не изволь на нас о том прогневатися, но большою ратью своею пособствовать, когда ж мы через лет седмь и перед тем Украины наши по все войны от неприятелей наступаючих боронились есмя, а ныне когда бы чего боже сохрани, через тех неприятелей татар какое спустошение в городах украинных статись имело, тогда многие неприятели посторонние с того тешилися. И для того турки и татаровя нам дурно мислят, что мы верными и желательными подданными твоего царского величества пребываем. А любо то великие смятения в Украине через неприятелей ляхов деются, однако мы, посоветовав с стольником твоего царского величества и воеводою севским Андреем Васильевичем Бутурлиным, послали есьми загон. часть войска для взятья всяких подлинных вестей под войска ляцкие, какие оттоль вести будут, тотчас и твоему царскому величеству известим. Ныне милостию божиею и тебя великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца, и сына твоего царского величества благовернаго царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, по розгроме Радивилове отпущен до нас от Радивила Антон Жданович, полковник киевский, который немало там был задержан. Тогда до нас 23 сентября вместе ис посланцом Радивиловым з Григорьем Кунинским, подчашим стародубским пришел, а понеже тот посланец Радивилов нам ничего

[1] У копії ЦДАДА: Чигиринские, Корсунские, Уманские.

доброго не сказывал и с прелесьми приходил, тогда мы его ни с чем отпустили, а Онтона Ждановича, полковника киевского, тот час до твоего царского величества посылаем, который с всех лятцких замыслах и их неправдах словесно исповесть, а иные вести словесно до твоего царского величества тому полковнику нашему известить велели, которого о всем милостиво выслушав, не задержав, к нам изволь отпустить. При том, яко верные подданные, господа бога молим, дабы твое царское величество долголетне царствовал и над неприятельми победу одержал.

Писан в таборе под Скрылювцами, сентября 28-го лета 1654-го.

Твоему царскому величеству нижайшие слуги и верные подданные Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским [1].

И то тебе, великому государю нашему, твоему царскому величеству известно чиним, что мы загон наш под Луцк посылали для ведомости о ближнем боярине князе Алексее Никитиче Трубецком, с которым было нам повеление от твоего царского величества под Луцком сходится, тогда наш подъезд за Луцком был и никаковые ни малой ведомости о князе Алексее Никитиче Трубецком не имели, яко же и до сих времен от него к нам не имеем ведомости, и не вемы, где оборочаетца. Когда мы с войском до городов твоего царского величества украинных возвратяся, в порубежных городех поставим, а сами против хана крымского и турского милостию божиею и пресвятой богородицы помощию и тебя великого государя, нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца, и сына твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, будем промышлять, сколько милосердый бог помощи подаст, чтоб украинные городы твоего царского величества в целости были, а неприятели веры православные потехи не восприяли, а что неприятели наши великими силами на нас наступить имеют, розными промыслы, тогда и мы тебя великого государя нашего твоего царского величества молим, изволь твое царское величество нам позволити челны морские готовити, которого указу от твоего царского величества ожидати будем. А ныне вновь послали есьмя в поля белогородцкие и крымские, чтоб языка татарского поймали и до нас прислали, тогда того татарина, роспрося обо всем, какие только умышления неприятелей наших татар будут, тотчас твоему царскому величеству известим а что Яремы, казака полку Уманьского и давно Войску Запорожскому заслуженного, прошлого году ляхи сынов двух — одного убили, а другого в полон взяли, который и до сего времени в неволи есть, тот Мирош за себя обещается того казака освободить на обмену. Тогда милостиво тебя великого государя нашего твоего царского величества молим, изволь того Мироша, судью сызнова назад возвратити вместе с Онтоном, полковником киевским, чтоб тот казак полку Умонского за того судью Мироша могл быти уволнен.

---

[1] У перекладі дописані слова: Да в том листу особое письмо.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. I, арк. 157—166. Переклад, з заголовком: «Список с листа, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского с полковником киевским Онтоном Ждановичем в нынешнем во 163-м году ноября в 6 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15557—15561. Копія з перекладу.

№ 281

1654, вересня 28 (жовтня 8). Табір під Крилівцями. — Наказ послові до російського уряду Антону Ждановичу про передачу відомостей відносно татар і турків та прохання не приймати свавільників, які тікають з України

Наказ пану Антону Ждановичю, полковнику киевскому, что имеет говорити бояром и думным людем и о том просити [1] именем всего Войска Запорожского.

Перви. Объявить [2] то, что посылали полковника паволоцкого до Крыму тогда, и до сего времени [3] задержали и не отпускают [4].

Вдругоряды. Посылали сотника полку Бряславского до бея белогородцкого тогда, и оттуль до нас ни с чем отправили, который сотник подлинно то поведает [5], что новой хан крымский, не йдучи до Крыму, на полях Белогородцких и Бучацких [6] стал и там татаром крымским, нагайским, белогородцким и иным всем сходитися велел. Также и Сияуш [7], паша силистрейской, через Дунай перевозится на сю сторону, а сшедши [8] с ханом крымским, просто на Украину итти имеют, как уже [9] под городы пограничные татаровя, подбегаючи, людем обиды чинят, сего ради [10] остерегаючи мы [11], чтоб Украины вцеле пребывали и те неприятели не попустошили, назад с войском к Украине возвращаемся, и вместе с Андреем Васильевичем Бутурлиным на пограничье будем, а ныне полки, где не бесстрашно будет, там росправим для данья отпору тому неприятелю. А естли те неприятеля великими силами на нас наступати будут, тогда молити его царского величества, чтоб нас большими ратьми своими пособствовал, понеже что есьми от тех же неприятелей через семь лет Украину боронили, а ныне, сохрани боже, какого от них испустошения, тогда ж те ж бы неприятели ис того теши-

---

[1] У другому тексті: бити челом.
[2] У другому тексті: ведомо учинить.
[3] У другому тексті: до сих времен.
[4] У другому тексті: не пущают.
[5] У другому тексті: сказывает.
[6] У другому тексті: бугацких.
[7] У другому тексті: приказал. Тот и Синуаш.
[8] У другому тексті: сошедшись.
[9] У другому тексті: яко уж.
[10] У другому тексті: про то.
[11] У другому тексті: мы то.

лися, ныне, докуды что будет, писали есьмо до Шереметева, чтоб он, близко нас будучи, пособствовал.

Такожде[1] то подлинно, что турки и татары, как[2] на его царское величество отвещевают, также[3] и на нас и войска готовят, а собрався всеми силами, на Украину ударити имеют, как бо слышим[4], цесарь турецкий ис фрянками мирится, то уже никуда инуды, только на нас все силы свои обратить. Тогда пан Антон у его царского величества и у всех бояр договариватися имеет[5], чтоб они думали и в то получали, как бы Украина цела пребывала, сохрани убо боже, упадку на Украины[6], тогда бы дорога пряма неприятелю всюды была.

А понеже[7] многих умыслов те неприятели на нас выискивают[8] до зношения нас, тогда просити имеет пан Антон его царского величества, чтоб нам, Войску Запорожскому, челны морские делати повелел[9].

А что некоторые казаки, не будучи заслужеными, но как впрям[10] своевольники, побунтовав и много своровав, в слободы его царского величества за рубеж[11] уходят, тогда молити его царского величества, чтобы грамоты свои разослал к бояром на границах, будучим, чтоб таковых своевольников не приймали и назад выганяли, те бо[12] своевольники много людей бунтуют.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. І, арк. 167—169. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, каково подал бояром в столовой киевской полковник Онтон Жданович в нынешнем во 163-м году ноября в 7 день».

Там же, ч. II, арк. 209—211. Переклад.

№ 282

1654, жовтня 11 (21). Біла Церква. — Універсал про підтвердження прав Максаківського монастиря на села Холми, Ядутин, Прачі, Високе, Красностав і Максаки

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского вел. Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим кождому, кому о том відат належит, старшині і черні Войска єго царского вел. Запорозкого, меновите

---

[1] У другому тексті слово «такожде» відсутнє.
[2] У другому тексті: так, ка.
[3] У другому тексті: отказывают, яко.
[4] У другому тексті: понеже как слышим.
[5] У другому тексті: договариваться тогда пан Онтон имеет у его царского величества и у всех бояр.
[6] У другому тексті: Украину.
[7] У другому тексті: а что.
[8] У другому тексті: умышляют.
[9] У другому тексті: А что.
[10] У другому тексті: но впрямь.
[11] У другому тексті: за границу.
[12] У другому тексті: понеже те.

Наказ ніжинському полковникові від 11 (21) жовтня 1654 р.

пану полковнику ніжинскому, од его теж наказному, і кождому, кому толко сеє наше оказано будет писане. Непоєдинократ видавалисмо іноком монастира Максаковского універсали наши, аби тиє села, которие здавие надание мают, при них зоставали, теди і тепер тиє всі універсали наши сим листом нашим потвержаем і міти хочем, аби тиє села всі до монастира належали, меновите Холм, Єдутин, Пралнич, Височани, Красностав, Максаков, з млинами в тих селах будучими і іншими всіми пожитками і приналежностями. Сурово теж розказуєм всім селяном, в тих селах будучим, аби вшелякоє подданство і послушенство іноком монастира Максаковского оддавали і ні в чом воли его царского величества і нашой спречними не били. Также варуєм, аби ні од кого поменение іноки в маетностях своїх і всіх доходах перешкоди не поносили. А которие би своєволники в пожитки втручалис і перешкоду монастиреви чинили, таковиє на том світє од бога і на сем од нас срокгого караня не уйдут, чого приказуєм постерегат всего пану полковникови наказному ніжинскому.

Дат з Білоє Церкви, дня 11 октября 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Помітка: Сего універсалу копія в єнеральной канцелярії оставлена, януар 13, 1723 року.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Максаківський Спаський монастир, спр. 3, арк. 1. Оригінал.

Там же, спр. 76, арк. 6. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 154. Копія.

Там же, Збірка Ол. Лазаревського, № 51, арк. 173. Копія.

Там же, № 49, арк. 151 зв. Копія, з скороченнями.

Опубліковано: Ал. Лазаревский, Акты по истории землевладения в Малороссии. Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. 4, відділ III, стор. 99, № 13.

Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка, стор. 597—598.

№ 283

1654, жовтня 11 (21). Біла Церква. — Наказ ніжинському наказному полковникові не чинити перешкод Максаківському монастирю у володінні селами

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорозким.

Пане полковнику наказний ніжинский. Дивуемсе тому непомалу, же іноки монастира Максаковского два універсали наши одержали, аби тиє села, которие здавна тому монастиреви од королей і иних надание, при них зоставали і до фундованя церкви, которую зачали, помочними і послушними били. А до того, тепер они часи недавними і у его царского величества будучи, потвержене привилеєм на тиє села одержали, чому ми спречними бити не маєм. За чим росказуєм вам срокго,

абисте до себе в пожиток тих селец, которие перед тим в наданю мают, не приворочали і волі єго царского вел. і нашоє спречними не били, але аби цале водлуг універсалу нашого і привилеєм єго царского вел. потверженя при манастиру Максаковском будучи, во всем іноком тамошним послушними били, так яко би вшелякиє пожитки з тих сел до монастира цале доходили і селяне в універсалах наших положоние послушними били, до чого і пан Іван Ничипорович, полковник ніжинский втручатис не міл. А кгди ж ми і перед тим на море ходечи і крваве здобуваючис, не однимали, але на монастирі надавували, не так як тепер, о чом і до пана полковника самого тот наш лист копиєю пошли в. м., аби в тих селах перешкодою не бул манастиреви, а сам буд помочним, аби селяне всі послушними іноком тамошним били. При том господу богу поручаем.

Дат в Білой Церкві, дня 11 октября 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Помітка: От єго милости пана гетмана на тих, што монастир шарпали под час войни.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, спр. 64, арк. 1. Оригінал.

Там же, ф. Максаківський Спаський монастир, спр. 75, арк. 6 зв. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 99, т. І, арк. 76—76 зв. Копія.

Там же, № 154. Копія.

Там же, Збірка Ол. Лазаревського, № 49, арк. 16 зв. Копія, з скороченнями.

Опубліковано: Ал. Лазаревский, Акты по истории землевладения в Малороссии, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. 4, відділ III. стор. 100, № 14.

Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка, стор. 598—599.

№ 284

1654, жовтня 12 (22). Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича про перемогу під Луцьком та про свідчення полонених

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.]. государю и облаадателю, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским до лица земли низко челом бьем.

По послании Антона Ждановича до твоего царского величества посоветовась с стольником твоего царского величества и воеводою севским Андреем Васильевичем Бутурлиным сызнова посылали есьмя загон наш к войскам польским, где милостию божиею и пресвятые богородицы помощию, и твоим великого государя нашего царя и великого

князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца, и сына твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича щастьем, под Луцком полк ляцкий збили и самого полковника Станислава Кгурского на том бою убили, и едва кто с того бою ушел, а которые были пойманы в языцех, одних порубили, а других к нам привели, которые в распросех перед нами сказывали, что хан крымский присяг с ляхами на братерство, и, сшедшися теми времены, имеют на городы твоего царского величества украинные ударити, и мы, смотрячи на то, чтобы городы твоего царского величества в целости были, назад с Войском твоего царского величества Запорожским поворотив, все полки на границы для обереганья от неприятелей на рубеж постановили есьмя, а стольника твоего царского величества Андрея Васильевича Бутурлина у Белой Церкви. А естли на нас наступати имут, как ведомость подлинную имеем, что вся орда крымская, нагайская и иные, с ляхами сшедшися, на Украину ударити имеют, взявши бога на помощь и пресвятую богородицу, отпор давати будем, что уже все войска татарские на нас готовы, а твое царское величество милостиво просим, когда те неприятели на нас наступовати будут, изволь большими ратми своими пособствовать. А что нам был указ твоего царского величества з бояриным ближним князем Алексеем Никитичем Трубецким под Луцк сходится, тогда загоны наши аж на Луцк ходили, а никаковы о нем ведомости, где ся оборочает, взять не могли и ни от кого не слыхали. Ныне прислан до нас бей очаковський именем всей орды крымские, нагайские и иных, что бы есмя от твоего царского величества отлучившися, с ним попрежнему были в братстве, однако мы ищущи у тебя великого государя нашего твоего царского величества всякого добра прелестям их не верим и о том тщатися будем, чтоб они радости не восприяли. Также ведомо чиним твоему царскому величеству, что Стефан, воевода государь волоский, из земли своей жену со всею казною в горы венгерские вывез; сам только с войском на владетельстве своем пребывает; а теж послов наших, которых в Крым послали есьмя, и до сего времени нет, которых задержали. Иные повести, которые пойманыи в языцех, Вольский, порутчик Гурского, нам сказывал — в сей нашей грамоте не пишем, но его до твоего царского величества посылаем, который словесно все твоему царскому величеству исповесть о замыслах неприятельских. А ныне нашею грамотою посылаем до твоего царского величества посланца нашего Яцка Клишу с товарыщи, изволь твое царское величество, оного о всем милостиво выслушав, вскоре к нам отпустить. Милостиво просим по сем беспрестанно господа бога молим, дабы твое царское величество долголетне царствовал и над неприятели победу восприял.

Писан в Белой Церкви, октября в 12 день лета 1654-го.

Твоему царскому величеству во всем верные подданные и нижайшие слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 249—254. Переклад, з заголовком: «Список з белорускога листа, что писал к великому государю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского с посланцы с Яцком Клишею с товарищи в нынешнем во 163-м году ноября в 19 день».

№ 285

1654, жовтня 14 (24). Рокитне. — Універсал про звільнення шляхти села Насташка від військових постоїв

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм тим нашим писаньєм старшині і черни Войска нашего Запорожского і вшелякоє кондициє людем, кому толко сказано будет, іж ми маючи особливий респект на шляхту, обивателей настаских, здавна нам зичливих, уволняєм і міти хочем, аби ніхто, як перед тим, так і тепер, з Войска нашего Запорожского становиск, ночлігов і попасов в домах їх не одправовал і ні в чому кривди найменшоє чинити не важился, а єжели би хто-колвек упорним будучи і писанє наше легце поважаючи, в чому кривду або зневагу вчинит міл, таковий за найменшою скаргою от нас суворо каран [будет] [1].

Дат з Рокитной, 14 октоврия 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція документів Київської археографічної комісії, оп. 2, спр. 35, арк. 1. Оригінал.

№ 286

1654, жовтня 24 (листопада 3). Корсунь. — Лист до Олексія Михайловича про вимогу кримського хана розірвати дружні відносини України з Росією та про необхідність укріпити південний кордон України

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским до лица земли челом бьем.

Как есьмя в первых грамотах наших тебе, великому государю твоему царскому величеству ведомо чинили о замыслах неприятельских, так

[1] Текст пошкоджений.

и ныне ведомости имеючи подлинные, даем знать, что послы наши, которые в Крыму задержаны были до сих времен и по приходу в Крым Магмет-Гирея, нового хана, ныне от него к нам отпущены и своего посла имянем Тохтамыш-агу хан крымский прислал с тем, чтобы есьмя от твоего царского величества отлучившися, с ним на братство присягли и вкупе по прежнему пребывали, а когда того не учиним и от твоего царского величества не отлучимся, тогда сам с ордами крымскими, черкаскими, нагайскими, также венграми, мутьянами, волохами и с ляхами, снявся на нас наступать обещаетца. Что мы выразумев добре, что они войска готовые имеют и на нас наступати всеми силами хотят, возвратяся назад в Украины, все полки заднепрские, для обереганья от неприятеля на побережье поставили есьмя и сами не подалеку пребываем, и в то получати будем, дабы той неприятель веры православные, милостию божиею и пресвятей богородицы помощию, и твоим великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца, и сына твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, потехи не восприял. О чем и твое царское величество молим, не изволь нас, когда те неприятели наступати имут, покинуть, также до боярина и наместника белоозерского Василья Борисовича Шереметева и иных воевод порубежных писати изволь грамоты свои, чтоб за даньем от нас знать пособствовали, понеже татарове с ляхами, венграми, мутьянами и иными землями, собрався, Украину твоего царского величества воевати имеют. Также имеем подлинную ведомость от полоняника, который от татар ушол, что татарове на Пещаной Брод через Буг перешли. Также подъезд наш ис полку Бряславского по обоз ляцкий ходил, там же недалеко обоз товарища ис под хоругви подчашего корунного, некоторого Линского в языцех поймали, которой в распросех перед нами сказывал, что Станислав Потоцкий, гетман корунный, сам в Подгайцах, а Станислав Лянцкоронский, гетман польный, с тем войском, что под Зборовом было, до Терного Поля пришел и в скором времени имеет на полк Бряславский ударити и с татары там сходитися, понеже ляхи никакого иного, только на татар надежду покладают и на нее надеютца. Также ныне ляхи и до цесаря турецкого послов своих послали, увещая его и обещаяся поддатися, только бы он поволил паше силистрийскому, хану крымскому и иным всем татаром на нас воевать. Пространнее обо всем тот товарищ Глинский, что те неприятели мыслят, словесно исповесть, которого до твоего царского величества посылаем. Ныне от Сияуш-паши силистрейского приходил к нам с прелестью посол, тогда мы вины впредь не дая и так от Сияуш-паши силистрейского, яко и от хана крымского посланцов, не задержав, ни с чем отпустили есьмя, естли они нам впредь вину дадут, тогда, взем бога на помочь, тому неприятелю во спор давати будем и твоему царскому величеству известим. Также послали есьмя посланцов

наших и на Дон о неприязни татарской, дая знать, чтоб и они струги готовили и на Крым шли, о чем и твое царское величество грамоту свою пошли к донским козакам, чтоб на Крым шли; также и нам, Войску Запорожскому, твое царское величество челны делати поволь, понеже ляхи неприятели розных способов на нас ищут, тогда и нам промышляти надобно, дабы они потехи не восприяли. Также известуем твоему царскому величеству, что ни в Польше, ни в Литве в зборе войск польских нет, ныне прямо войскам своим твое царское величество вели итти, не даючи им нигде собиратися. Посылаем с тою нашею грамотою до твоего царского величества посланников наших Богдана Кондратенка с товарищи, которых о всем милостиво выслушав, без задержанья к нам изволь отпускать, а мы скорого указу от твоего царского величества ожидать будем. При том господа бога непрестанно молим, дабы твое царское величество долголетне царствовал и над неприятельми победы одерживал.

Писан в Корсуни, дня 24-го октября лета 1654-го.

Твоему царскому величеству во всем верные и нижайшие подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 285—290. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкой с посланцы з Богданом Кондратенком с товарыщи в нынешнем во 163-м году декабря в 3 день».

№ 287

1654, жовтня 24 (листопада 3). Корсунь. — Наказ послам до російського уряду Богдану Кондратенку з товаришами розповісти про загрозу наступу татарських і польських військ на Україну

Наказ послом нашим до его царского величества.

Первие. Пришедши с листом, говорити то:

Божиею милостию великий государю царю и великий князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу и многих государств государю и облаадателю, твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском вашего царского величества Запорожским до лица земли, яко верные подданные, челом бьют и лист отдают.

А когда будет его царское величество спрашивать о здоровье пана гетмана и всего войска, отвещати:

Божиею милостию и твоим великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии само-

держца и сына твоего царского благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, всех отъехали есьмя здорово.

А естли будут спрашивати, любо пред царем его милостью или в приказе о какие ведомости говорити, листы беев, агов татарских, которые прислали до пана гетмана, а листы те чрез нас присылают, что изволь ваша царская милость ис тех листов татарских обо всем выразуметь неприязнь великую татарскую, что до нас хан и все беи и аги пишут, когда от твоего царского величества не отлучимся, имеют всеми силами, снявся с венграми, мутьянами и иными на нас наступать, а татаровя приготовя себе запасов на 2 месяца, на Пещаной Брод через Буг перешли.

А что послал его милость пан гетьман посланцов своих до господаря мутьянского еще 1-го дня сентября, тогда до сего времени нет и про них не слыхать, также и до венгерского послали есьмя и до сего времени про них не слышеть, тогда есьмя вскоре уже ныне послали лист до господаря волоского, чтоб нам дал знать о тех послах наших, естли задержаны, понеже как ведомость имеет, что и господарь волоский из Яс со всем вывозился и в Сочаве запертися имеет.

О челнах докладывати его царского величества: укажет ли на море челны готовить, понеже писано и в листу о том до его царского величества, и турки подлинно на войну готовятца, листы татарские посылаю, которые отдайте до рук Василью Васильевичю и просити, чтоб царскому величеству поднес.

По взятю в языцех Глинского передался до нас добровольно Радул Ластовецкий, который прежде на Украине живал, он же и казака старинного Велебневского там в неволе будучего от ляхов выдел, который совершенно пространнее словесно, что те неприятели мыслят, о всем исповесть. Той же Ластовецкий сказывал, что ляхи на прошлые заговейна, одноличио снявся, с татары на Украину ударити имеют, понеже как слышал, что ляхи ни о чем не пекутца, только чтоб Украину извоевать, а ляхи то сказывают, что когда придем в Украину и естли казаки передаватися станут, тогда имеют с теми и иных воевати.

Бити челом имеют послы наши его царскому величеству усердно, чтоб нам войска своего с пятнадцать или з 20 тысяч на помочь прислать.

И о том его царскому величеству послы наши известити имеют, чтоб полону ратные люди его царского величества в городах наших черкаских и пограничных не ймали, не так как поганые, сохрани убо боже, когда ляхи наступати будут и прельщати имут, чтоб увидя такие тяготы, чернь не заблюлася, понеже для того есмя под высокую и крепкую руку его царского величества поддалися, чтоб чернь безстрашно пребывала.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 295—299. Переклад, з заголовком: «Списск з белоруского письма, что подал в Посольском приказе запорожские посланцы Богдан Кондратенко с товарищи в нынешнем во 163-м году декабря в 4 день».

№ 288

1654, жовтня 29 (листопада 8). Корсунь. — Лист до кримського хана Махмет-Гірея про те, що Запорізьке Військо бажає мати добрі відносини з ним, але не відступиться від Росії

Za powrotem posłów naszych, przy których przyszedł Tochtomis aga, wyrozumieliśmy tak z listu w. ch. mości, jako i z ust poselstwa, że chcesz braterstwa dotrzymać, tak jako nieboszczyk sławnej pamięci Islan Gierej chan, czemu my ze wszytkim Wojskiem Zaporoskim wielce radzi. Tylko to nam w podziwieniu, że w. chańska mość piszesz, abyśmy cara moskiewskiego odstąpili — to rzecz niepodobna, bo rozumiemy, że j. w. ch. mść cesarzowi tureckiemu nic złego nie myślisz. A co zaś w. ch. mość w liście swoim dokładasz, gdyśmy nie mieli cara odstąpić moskiewskiego, tak Węgrów, Multan i Wołoch na nas obrócić umyśliłeś, i sam, zniósłszy się z Lachami, kraje nasze pustoszyć chcesz, — co my usłyszawszy, nazad powrócili i ze wszystkim Wojskiem Zaporoskim na granicach naszych przyjaźniejszego pisma od waszej chańskiej mości oczekujemy, nie dając najmniejszej przyczyny do rozerwania przyjaźni, pomniąc to dobrze, że każdego pan bóg za złamanie przysięgi srogo karze, jako niegdyś króla Władysława za krzywoprzysięstwo srogo ukarał, który poprzysiągłszy przyjaźń wieczną cesarzowi imci tureckiemu, porwawszy się z wojskiem swym, pod Warną marnie zginął. Co my uważywszy, uchodząc gniewu bożego, żadną miarą łamać przysięgi nie możemy i nie chcemy, i żadnej okazji do naruszenia przyjaźni nie szukając, przy sprawiedliwej przyczynie boga błagać będziemy i każdemu nieprzyjacielowi naszemu, stojąc na granicach waszych, dając odpór, umierać gotowiśmy. A bóg wszechmogący każdego sprawiedliwego bronić będzie, a niesprawiedliwemu nagrodzi pomstą. A co w. ch. mość odpowiadasz nam Węgrami, Multanami, także Wołoszą i wielką potęgą wojsk krymskich, mniejsza to, my w bogu. nie w wielkościach wojsk cara moskiewskiego, ani w potędze Wojska Zaporoskiego nadzieję kładziemy, tylko w bogu jednym, który w momencie wielkość wojsk woli jego świętej sprzeciwiających się poraża.

Rozumieliśmy inaczej o. w. ch. mci, wyrozumiawszy tak z listów, jako i z ustnej powieści posła baszy imci sylistryjskiego, deklarując nam wprzód łaskę cesarza imci tureckiego i życzliwość przeciwko nam nieodmienną w. ch. mci, aliści inaczej się dzieje, a wszystko z dopuszczenia zobopólnych naszych nieprzyjaciół. Sam tedy rozsądź w. ch. mść z ichmść panami agami, bejami i wszystkimi murzami, iż słuszniejsza i pożyteczniejsza by rzecz była, nie uwodząc się obietnicami zobopólnych nieprzyjaciół naszych, i z nami żyć w braterstwie, jakośmy żyli przez te siedm lat, w kupie chleb i sól jedząc, i zawarłszy jeszcze przyjaźń z nieboszczykiem sławnej pamięci Tokaj-bejem. Słuszna, by i teraz w. ch. mść kogo godnego do nas wysłał na potwierdzenie wiecznej między nami przyjaźni, czego ochotnie, na granicach stojąc naszych, oczekiwamy, życząc,

aby nie tylko my, ale i po nas potomkowie nasi, na czasy potomne z tego się cieszyć mogli. Wiedz że w. ch. mść, że Polacy nie tylko Niemców, ale i inszych wiele cudzoziemców na nas pobudzili, a my tylko część wojska naszego państwa i tych, którzy nam dobrze życzą, mając, po wiek przysięgi łamać nie chcemy. Tylko chciej w. ch. mość z nami zostawać w braterstwie i do nas posłańca swego jako najprędzej racz posłać. Szerzej cpowie ustnie o wszystkim Tochtomis aga, poseł w. ch. mci. Zalecamy się przy tym cale życzliwej przyjaźni w. ch. mci.

Dan w Korsuniu, 29 8-bris, 1654.

Waszej chańskiej mości we wszym życzliwy sludzy, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Памятники, т. III, відділ III, стор. 116—120, № 27.
Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. III, стор. 217—219, № 32.
Міхаловський, стор. 735 (зміст).

Переклад

Після повернення наших послів, з якими прибув Тохтамиш-ага, ми як з листа вашої ханської милості, так і з усних розповідей посольства довідались, що бажаєш зберегти з нами братерство, як і небіжчик святої пам'яті Іслам-Гірей хан, чому ми з усім Військом Запорізьким дуже раді. Тільки нас дивує, що в. ханська милість пишеш, щоб ми відступилися від московського царя. Це неможливо, бо ми знаємо, що й ваша ханська милість не бажаєш ніякого зла турецькому султанові. Ваша ханська милість в листі своєму заявляєш, що коли ми не відступимося від московського царя, то ти направиш на нас угорців, мунтян і волохів і сам, з'єднавшись з поляками, спустошуватимеш наш край. Почувши це, ми повернули назад і з усім Військом Запорізьким чекаємо на кордоні більш приятельського листа від вашої ханської милості. Не даючи найменшого приводу до розірвання приязні, ми добре пам'ятаємо, що господь бог суворо карає за зламання присяги. Так, колись суворо покарав він за клятвопорушення короля Владислава, який, присягнувши вічну приязнь його милості турецькому султанові, порвав з ним, і з військом своїм під Варною марно загинув. Зваживши це і уникаючи гніву божого, ми ніяк не можемо й не хочемо порушувати присягу. Ми не шукали ніякого приводу до порушення приязні, і на нашому боці правда, а тому ми молитимемо бога і, стоячи на кордонах наших, готові вмерти, даючи відсіч кожному нашому ворогові. Всемогутній бог захищатиме кожного справедливого, а несправедливому пошле помсту. А що ваша ханська милість загрожує нам угорцями, мунтянами, а також волохами і великою кількістю кримських військ, то це не має значення, бо ми покладаємо надію не на чисельність військ московського царя, ані на силу Війська Запорізького, а на єдиного бога, який вмить поражає велике військо, яке чинить опір його святій волі.

Ми не так думали про вашу ханську милість, дізнавшись як з листів, так і з усної розповіді посла його милості сілістрійського паші, який оголосив нам на майбутнє ласку його милості турецького султана й незмінну доброзичливість до нас вашої ханської милості. Однак інакше діється і все через намову наших спільних ворогів. Тому розсуди сам, ваша ханська милість, разом з їх милостями панами агами, беями й усіма мурзами, що було б слушніше й вигідніше не дати себе обманити обіцянками спільних наших ворогів, а жити з нами в братерстві, як ми жили тих сім років, разом їли хліб і сіль, уклавши дружбу з небіжчиком святої пам'яті Тугай-беєм. Слушно було б, коли б і тепер ваша ханська милість прислав до нас якусь гідну особу для підтвердження вічної між нами приязні, чого ми, стоячи на кордонах наших, охоче чекаємо, бажаючи, щоб не тільки ми, але й наші потомки у майбутньому нашою приязню могли тішитися. Знай, ваша ханська милість, що поляки не тільки німців, але й багато інших чужоземців проти нас підняли, а ми — лише

частина війська нашої держави і по відношенню до тих, які бажають добра, навіки не хочемо ламати присягу. Зволь тільки, ваша ханська милість, жити з нами в братерстві і прислати до нас свого посланця якнайшвидше. Докладніше про все розповість Тохтамиш-ага, посол вашої ханської милості. Віддаємося цілком доброзичливій приязні в. хан. м-ті.

Дано в Корсуні, 29 жовтня 1654.

Вашої ханської милості у всьому прихильні слуги Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

№ 289

1654, листопада 10 (20). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з привітанням з приводу здобуття Смоленська російськими військами, а також з відомостями про становище в Молдавії, Криму, Туреччині і Польщі

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским до лица земли низко челом бьем.

За неизчетную милость твоего царского величества, что нас твое царское величество милостиво жалуешь, по милости своей государской, верных поданных не оставляешь, низко до лица земли челом бьем. А что преж в грамоте нашей писали есьмя до тебя, великого государя нашего, твоему царскому величеству, что тот час как посылали есьмя покойного Демка, ясаула войскового до Стефана, господаря волоского, тогда при том же Демке ясауле крест нам целовал, обещаяся быть под крепкою рукою твоего царского величества и с нами в приязни вечно жить, и послов своих, бояр великих, до твоего царского величества по Микифоре, гонце своем, слати имел, до которого потом многожды посылали есьмя посланцов наших, пишучи в грамотах наших, чтоб, по присяге своей, послов великих до твоего царского величества слал, а с нами, в приязни, на которую жити присягал; тогда уже от осми недель и больши как от него и малые не имеем ведомости, и ни о чем до нас уже не пишет. Также послали есьмя посланцов наших до владетелей венгерского и мутьянского з грамоты нашими, чтобы под крепкую руку твоего царского величества приклонилися, а с нами в приятстве жили и Стефан, господарь волоский, посланцов наших как тех, которые уже были от владетеля мутьянского до нас возвратилися, как и тех, чтоб от нас до короля венгерского пошли было, в Ясех задержал, чтоб больши двух недель, до которого послали есьмя листы два, чтоб не держал больши, послов наших отпустил, которые как возвратятца, тотчас о всем твоему царскому величеству известим. Ныне сызново ведомость подлинную имеем, что Стефан, господарь волоский, вместо всполоху от татар в горы выехал, а он, имеючи там послов от

ляхов, татар и из иных земель для советов тайных меж горы съезжал. Там же постановили и усоветовали, чтоб всеми ордами крымскими, нагайскими, черкескими, очаковскими, белогородцкими, венграми, волохами и ляхами, снявся, со всех сторон на городы наши твоего царского величества украинные, ударити; однако мы имеем на бога надежду, а либо те неприятели потехи не восприимут, для всякия подлинности и безстрашия, все полки заднепрские на пограничью постанови от неприятелей, сами в Корсуни пребываем, и листы наши до полковников расписали, чтоб готовы были, а откуду те неприятели наступати имут, то и мы, прося у бога помочи, туда пойдем со всем Войском твоего царского величества Запорожским. Сего ради и твое царское величество, до лица земли ниско упадаючи, милостиво просимо, не изволь нас в забвении учинить, но грамоты свои государские до боярина и наместника белозерского, Василья Борисовича Шереметева и иных всех воевод, на пограничю будучих, писать, чтоб нам помочи дали, поневеже ныне все силы неприятели на нас обратя, наступати имут со всех сторон. А что писал до нас твое царское величество в грамоте своей через дворянина Дениса Петровича Тургенева да подъячего Якова Портомоина, что милостию божиею и твоим великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца, и сына твоего царского величества, благовернаго царевича и великого князя Алексея Алексеевича, счастьем, города Смоленска воевода, Филип Казимер Обухович, и шляхта и полковники и служивые и всякие жилетцкие люди, видя твоего царского величества храбрство и премудрые многоразличные промыслы, тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, добили челом, и искони вечную твоего царского величества отчину, город Смоленск здали, за что богу небесному хвалу воздав, со всем Войском твоего царского величества Запорожским обрадовались, и во все городы послали есьмя, чтоб молебны служили и за твое царское величество господа бога молили, дабы все неприятели веры православные християнские под твою царского величества крепкую руку поддавались и твоего царского величества боялись. А что твое царское величество, объявляючи то, что тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, подаровал бог над неприятелем, королем польским, победу, до нового хана крымского, к калге султану, Нурадыну султану, з грамотами своими в гонцех татарского языку переводчика Кутлумаметя Устокасимова послал — тогда скоро он до нас пришел, по повеленью твоего царского величества вскоре придав ему проводника аж до Крыму, не задержав, отпустили есьмя. Также и свои грамоты, чтоб с нами в приятстве жили и гонца не здерживали, до Магмет-Гирея, хана нового, до салган калги, Нурадын султана, Сефаргазы аги и иным беем и агам писали, а что оттуду учинитца, тотчас и твоему царскому величеству известим. Также известно чиним твоему царскому величеству, что орды вышли и под городы наши украинские подпадывают, также и Сияуш, паша силистрейский, через Дунай до нас перешол. А Станислав Лянцкорунский, гет-

ман, до Бару с войском, что под Зборовом было, пришел и с ордами в Украине сниматися имеет; однако имеем на бога надежду, али бо тех неприятелей замыслы бог инако превратит и потехи не восприимут. А дворянина твоего царского величества, Дениса Петровича Тургенева да подьячего Якова Портомоина во всем выслушав, без задержания отпущаем, которые против договору словесного с нами, словесно твоему царскому величеству известят. При том верные подданные господа бога молим, дабы твое царское величество долголетне царствовал и над неприятельми победу одержал.

Писан в Чигирине, ноября 10 дня лета 1654.

Твоему царскому величеству верные подданные и нижайшие слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1654, спр. 28, арк. 20—28. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского с Денисом Тургеневым да с подъячим с Яковом Козловым, в нынешнем во 163-м году, декабря в 8 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 112—116.

№ 290

1654, листопада 21 (грудня 1). Корсунь. — Лист до Олексія Михайловича про наступ польських і татарських військ на Україну

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским, до лица земли ниско челом бьем.

Писали есмо первее к тебе великому государю нашему, к твоему царскому величеству, даючи знать о всяких разных замыслах неприятельских, что ляхи с розными землями ссылалися и на нас готовилися. Теперь, яко видим, великою силою на нас наступают, хотя то лятцкое войско не вельми сильно, но с ними венгры, волохи, татаровя белогородцкие, очаковские, добруцкие, нагайские все, сшедшися, в Шаргород и в иные городы твоего царского величества украинные вошли, где Ислам хан с ордами крымскими и иными всеми, только реки станут, наступати имеют. Затем до лица земли упадаючи ниско, тебя великого государя нашего, твое царское величество, милостиво просим, не изволь нас оставити, но как скорее войсками своими пособствовать для дания отпору тем неприятелем, дабы они потехи не восприяли, но с стыдом отошли. Хотя б есьмя писали и до Ивана Микифоровича, полковника нежинского, чтоб с войском к нам шел на помочь, однако от твоего царского величества повеления не имеем, а мы против указу

твоего царского величества войска наши на зиму роспустили и теперь не можем вскоре собрати. Писали есьмя до боярина и воеводы до Василья Борисовича Шереметева, чтобы с войском твоего царского величества к нам шол для дания отпору тем неприятелем, от которого ожидаем. А ныне с тою ведомостью посланцов наших вскоре до твоего царского величества посылаем, милостиво просячи, дабы твое царское величество нас верных подданых не оставил, но войско свое нам на помочь прислал, чтобы церкви божия, вера православная хрестиянская и городы все твоего царского величества украинные вцеле пребывали, что ляхи прелестными листами и розными способами почели приводить розные земли на нас. Тако же тебе, великому государю нашему, твоему царскому величеству ведомо чиним, что поймали ис полку Умонского казаки татар дву человек: одного нагайского улусу Келембеть-мурзы, а другого ачаковского, которые сказывают, что хан крымский со всеми ордами готов, и только реки станут, наступати имеет, а татаром ачаковским, белогородцким, нагайским и иным, снедшися с венграми, волохами и ляхами, в украинные городы твоего царского величества итти велел. Пространее обо всем посланцы наши твоему царскому величеству известят, которых твое царское величество изволь, милостиво выслушавши, вскоре к нам отпустить. При том верные подданные господа бога молим, дабы твое царское величество долголетне царствовал и над неприятели победу одержал.

Писан в Корсуне, дня 21-го ноября 1654 году.

Твоему царскому величеству прямо желательныи слуги и верные подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском твоего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 319—321. Переклад, з заголовком: «Список з белорусково письма, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкий с посланцы своими с Романом Ондреевым с товарыщи в нынешнем во 163-м году, декабря в 11 день».

№ 291

1654, листопада 22 (грудня 2). Корсунь. — Універсал про закріплення за Ніжинським монастирем наданого йому ніжинським полковником містечка Мрин з приналежними до останнього селами

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим кождому, кому о том відат належит і сеє наше писанє кому-колвек оказано будет, іж показовал нам честний господин отец Зосима з братиєю своєю, ігумен мона[стира] Ніжин-

ского лист от пана полковника ніжинского [на містеч]ко Мрин [і села до] него належачеє даний, зачим і [ми, видечи] самую слушность, міти хочем, аби [тоє містечко Мрин з селами] при монастиру Ніжинскому [зоставало і вшелякиє] пожитки вцале отца [ігумена з братією доходили, до чого жаден з стар]ших і менших з Войска [нашого Запорозкого аби се] не втручал, приказуєм.

Дат з Корсуня, дня 22 ноября року 1654.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Ніжинський монастир, спр. 3, арк. 1. Оригінал (дуже пошкоджений).

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 231, Збірка Київського університету, № 99, т. I, арк. 60. Копія, з помилковою датою 4 листопада.

Там же, арк. 142. Копія.

Там же, Збірка Ол. Лазаревського, № 15, арк. 138. Згадка.

№ 292

1654, грудня 6 (16). Корсунь. — Лист до окольничого Федора Бутурліна та полковника Рафаїла Корсака в зв'язку з наступними спільними діями проти польських військ

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества, Богдан Хмельницкой, гетман з Войском его царского величества Запорожским, окольничому Федору Васильевичю Бутурлину да полковнику Рафаилу Корсаку, другом и приятелем нашим, любительное поздравление.

Писал к нам царского величества боярин и воевода Василей Борисовичь Шереметев, что вы к нам со многими ратными людьми с конными и с пешими идете на ляхов, недругов наших, помогат и мы ожидаем на приход ваш, а выправили есмо напротивко неприятелям нашим ляхом асаула нашего войскового нового с полками пограничными, где за ласкою божиею любо поблизу от Брасловя стоят, але еще потугу не отнесли, хочеш и с полки карат з нашими потребо мели [1]. Просим вашей милости, радчте в дорозе з войсками поспешат к нам, гды ж и мы войско наше вже в поготове маем, а скоро милостей ваших бог з войском принесть, тотчас прося у бога помощи, собща над неприятели промышлят будем. В языцех двух ляхов з войска того, што под Браслов зближаетца, приведено, которые сказывали, же арда была вся на нас ляхом помагати пошла, але же крыга великия на Днепре была, теды не могли перепрововати и о того часу еще орды при ляхах не маш, а скоро реч отбещаетца, на городы наши простоит, ляхом помощи дадаючи. При том приязни милостей ваших отдоюся.

---

[1] Так у тексті.

С Корсуни, шестаго декабря 1654.

Милостей ваших всего добра зычливый приятель, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Севський стіл, стовп. 158, арк. 278—279. Переклад.

№ 293

1654, грудня 6 (16). Корсунь. — Лист до Василя Шереметєва в зв'язку з наступними спільними діями проти польських військ

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского, боярину и воеводе Василью Борисовичю Шереметеву другу и приятелю нашему, любительное поздравление.

Посланики наши, которых недавно милость твоя отправил и пришли до нас в 6-й день декабря, которые нам оповедали обо всем, же милость твоя ратных людей его царского величества рачил мужик к нам на помочь отступить, окольничево Федора Васильевича Бутурлина да з драгунами полковника Арафайла Корсака, за что милости твоей вельце дякуем и пильно просим, жебы тые люди ратные его царского величества, не бавя, поспешали, жебы есьми тым неприятелем ляхом отпор дал, пока силы не взяли татаровья. И тое извещаем твоей милости, же наши в 11 день декабря с теми ляхи бранилися недалеко от Брясловля подъездом, где бы не туман перешкодил, кды барзо порожены б были, але туман перешкодил, и так уступаючи много коней покидали и иншых речей войсковых. Имеем надежду того неприятеля наши, ляхи, не утешетца, гды ж знову маем многих тысячей казаков наших, дали есьми и казали есьми, жебы с ними бранились, покуль мы достигнем зо всею потугою. И иншие ведомости какие будут, дам твоей милости знать. Скоро и ты, приятель и друг наш, приказал людем ратным к нам поспешать, скоро вельце и по десят, що просим, бо языки, пойманые от них, поведают, же немного тых ляхов ледве до сто восьмы тысячай кажут и токо не худых без числа много, а татаре еще не пришли, добре тепер грамить тых ляхов. При том здравствуй милость твоя, о господе.

Дан в Корсуне, в 6 декабря року 1654.

Милости твоей всего добра зычливый, Богдан Хмельницкий из Войском царского величества [Запорожским].

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Севський стіл, стовп. 158, арк. 270—271. Переклад.

№ 294

1654, грудня 7 (17). Корсунь. — Лист до окольничого Федора Бутурліна про необхідність прискорити похід російських військ

Божею милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича всеа Великия и Малия Росиї самодержца і многих государств государя і облаадателя, єго царьского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царьского величества Запорожским, окольничему Федору Васильєвичю Бутурлину с товарищи, доброго здоровя от господа бога зичим.

Яко ми первей до милостей ваших дня 6-го декабря в грамотах наших писали, просечи, абисте с тим войском єго царьского величества вскоре поспешалисе, теди і тепер пилне просим, рачте ваша милость якнайпрудче поспешатсе; кдиж ляхи, неприятеле наши, зо всею потугою [1] под Брасловле пришовши з войском нашим, которого там часте з наказним однім гетманом застаят, волейную [2] потребу міли, в той же потребе єсаула нашего войскового, гетмана од нас над тим войском наказного, забили, і інших старших постреляли, где єще за ласкою божею потіхи не относят, але ревни, ібо кгди ж орди мало, только що за гроши ледве сот зо две албо з три. Правда гетмани польскиє абадва, коронний і польний, с тими войска все квартяноє і пяхсти тисечей сколка, а орди на тих часех сподеваются, котория стоїт колканадцет тисечи под Сорокою, очекаваючи, нім Днестре станет. Той бой бил под Бряcловем 4-го декабря з войском нашим і в том бою много ротмистров і інших ляхов побили, а в язицех поймали неякого себі Стияновича, товарища с-под корогви Андрія Потоцкого, старости венницкого, которой в роспросе перед нами сказивал, же замислили гетманове лятцкиє обох такиє доставши Бряслове і все Забуже опановавши, полки всі полка Бога постановити мают, а кди ріки [3] станут, теди ляхи і таторовя, знявшися с собою, мают дале в Україну іти і пустошит. О королю тоже сказивал: з войскам пошол к Родивилови і проста к Смоленску іти мают, а затяга войска в Полши борзо великия і конечне зимою войну всчати мают, а інкуди — інуди, толко на Україну всі потуги обернути і зносити імают. За чим углядаючи тоє, аби тиє неприятели в городех єго царского величества шкоди болшиє не начинили і не роспростиралсе, знову посланца нашего напротивко милостей ваших посилаєм, жеби єсте, а том о всем даючи знат, да боярина і воєводи Василя Борисовича Шереметєва послали, а сами без жадниє забави с тим войском поспешайтеся і дай нас знать перед себе давайте. При том тебі рачим, аби єсми милость ваше в добром здоровє оглядали.

С Корсуня, дня 7 декабря 1654-го.

---

[1] У копії ЦДАДА: поругою.
[2] Очевидно, повинно бути «вальную».
[3] У копії ЦДАДА: роки.

Милости вашей всего добра зичливий приятел, Богдан Хмельницький, гетман з Войском єго царьского величества Запорожским.

Хочь би давно поспешился боярин і воєвода Василей Борисович Шереметєв, гораздо б учинил, за тоє би царьскоє величество єго пожаловал. Ми для того забегаєм вперед неприятелем, аби они перелістью людей не уводили, а до нас царьскоє величество писал, же мів посилковат боярину і воєводе Василю Борисовичю Шереметеву, которого посилку до сих часу не відоєм, а чом будет знат царьскоє величество, просим тебі, поспешайсе для ради православниє віри і для ради праведного государя служби.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Севський стіл, стовп. 158, арк. 280—281. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. II. № 15564—15570. Копія.

№ 295

1654. грудня 8 (18). Корсунь. — Лист до Василя Шереметєва про бої з польськими військами під Брацлавом і необхідність прискорити похід російських військ

Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всеа Великия і Малиє Росиї самодержца і многих государств государя і облаадателя, єго царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским, боярину і воєводе Василью Борисовичю Шереметєву, любительноє поздравлениє.

Колко грамот наших до милости твоєй, ознаймуючи о вшеляких замислах неприятелских, і тепер ознаймуєм: зді теперешнего часу, то єсть дня 4-го декабря гетмани ляцкиє обовай, коронной і полний, зо всею потугою з войском нашим в Брасловлю волечною потребу міли, там же єсаула войскового, намісника нашего, забили, которого єсмо били на місси нашем з войском послали. Одна войска наше за ласкою божию вцели зостало і тім неприятелем, ляхом, отпор дали, много ротмистров, поручников і вшеляких людей побили, а в язицех неякого Себестияновича, товарища і пол корогви Андрія Потоцкого, старости винницкого, поймали, которий перед нами в роспросех сказивал, тут под Брасловлям з гетманами коронними і полними ляцкими все войско кварцаноє і пехоти тисечей сколко, орди ледве єсть сот за три, албо чотири[1], а болши в тих часех сподеваютсе орди тисечей сколконацат стоят над Нестром в Сороце, а скоро Днестр і иншиє ріки станут, теди з лехами сходитися маєт. А такає гетманове ляцких достаавши Бряславл і все

---

[1] У копії: котори.

Забуже опоновавши, полни всі над Бугом постановит мают, німе реки станут, а скоро ріки станут, зараз, злучившися з ардою, в українние городи єго царского величества наступовати і пустошити міют. О королю полском тот же Себестиянович сказивал, же пошол з войскоми іншими на помоч Радивилови, ізнявшися з Радивилом, к Смоленску мают волю іти. В Полше войска великого затегают і на українние городи єго царского величества всіми потугами поступоват і зносит умислили. Угледаючи теди ми в тоє, аби городи єго царского величества вціле зостаючи, болше не били пустошени і тот неприятел не роспростирался, часте войско нашего з Брасловле постановили но тамтой стороні Бог[у] для оборони от неприятеля, і сами зароз рушимся, а до милости твоєй посилаєм, просечи, аби єстли би сам з войском єго царского величества ішол, альбо вислоним от себе поспешатсе росказал, жеби тим неприятелем отпор дали і городи ні в чом не шкодовали. А що милость твоя і нам пишеш, же тепер з войском єго царского величества сам без указу єго царского величества іти не можеш, то нам в подивеню застоєт: єго царского величества в грамоте своєй да нас пишет, же кди неприятеля з великими потугами но вас доступовати імут, теди казали єсмо вам, боярину і воєводе Василю Борисовичю Шереметєву, войскоми нашими вам посилковат против кождо неприятеле, а да того кди би милость твоя тіх, що добре учинил, не урожал би се о тоє єго царскоє величество, але і о всем милостиво пожаловал, кди ж то все земля одна єго царского величества. При том ласці милостивоє отдаємся.

С Корсуня, дня осмаго декабря 1654.

Милости твоєй всем зичливий приятел Богдан Хмельницкой, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Послали єсмо наперед себе к Брасловю полков колко, а сами на приход милостей ваших очикиваєм і войску купитись казали єсмо, кди ж частиє відомости да нас доходит, же ляхов що раз болш прибавливоєтсе. Тепер би власце час на них ударит. Рач теди все перевозитсе на перевозах через Днепр Каневі і Ржищеві і Терехтемирове.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Севський стіл, стовп. 158, арк. 272—274. Копія.

№ 296

1654, грудня 11 (21). Корсунь. — Лист до Василя Шереметєва про бої з польськими військами під Брацлавом і про похід російських військ

Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всеа Великия і Малия Росиї самодержца і многих государств государя і облаадателя, єго царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозским, боярину і воєводе Василю Борисовичю Шереметеву, любителноє поздравлениє.

Писал ти до нас через посланника своєво Зосима с товарищи єго, что околничева Федора Васильївича Бутурлина с Корсоком і іншеми товарищи противко неприятелей єго царского величества з ратью к нам на помоч послати рачил, що нам з утіхою приходим і милости твоєй дякуєм. За чим зараз противко тим ратним людем єго царского величества, от милости твоєй посланим, проводников наших Трофима Гуленицкого, Івана Гуленицкого посилаєм, аби прутко поспешалисе і околничего Федора Васильївича Бутурлина просто провожено, кгди ж яко єсмо в перших наших грамотах до милости твоєй писали о ляхах, неприятелях, теди і тепер тож ознаймоєм, іж ляхи под Браславем гетма[ни] ободва з войском нашим бютсе от неділи третеї болше, там же, в войні і ясаула нашего, на місці нашем будучего, забито, Тимоновка, городок, ляхом здаласе, теди треба того постерегат і стараня прикладат, аби і іншиє городи, видечи великиє перелисти, не здовалисе, а до того не видечи от нас посилку. Бо єго царского величества в грамотє своєй до нас писат рачил, же милост твоя нам противко неприятелем посилковат і с ратью єго царского величества сам пойдеш, на що і ми би надежни. А що милость твоя пишеш до нас, жеби без указу єго царского величества іти нам на помоч не можеш, очикиваючи на приход хана кримскова. Теперо хан кримской не пойдет, бо і тут толко мурз, колко не в мнозе ляхом на помоч пришли, а татаре, пока ріки не станут, не пойдут. А до того кгди би єсмо тут що добро учинили і тим неприятелем отпор дали і теди зобеполне і городов єго царского величества оберегали би милость твоя. Кди ж венкгри, волохи і татаре тепер з обог сторон на потуги угледаючи, по кому бог упоможет і помочи ляхом не дают. А єсть ли ї ляхи теперь, чего боже не дай, Забуже опанують, теди много шкоди єго царского величества будет. Теперь хана кримскова з ляхами ніт, аж либо Днепр і іншиє ріки станут; а єстьли ти боярин і воєвода Василей Борисович Шереметєв не прутко з войском нам на помоч прийдеш, теди околничему Федору Васильївичю Бутурлину с товарищи поспешатсе кажи, а ми на приход Федора Васильївича і инших старшин і менших людей козали єсмо в городех вшелякий корм наготоват. Далей об всем милость твоя рач з нами знаситсе і обо всем писат, а ми, що се в нас діети будет, такоже обо всем милости твоєй ізвещат будем. При тем ласце отдаемся.

Писано в Корсуне, дня 11 декабря 1654 г.

Тебі приятелю нашему всего добра зичливий, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества.

А кгди би милость твоя міл рушитца сам з войском, довай впред себя нам знат.

Просим тебе господина милостиво боярина і воєводи Василя Борисовича Шереметєва з войском єго царского величества і сам на помоч іти, бо маєм відомость, же хан в городи єго царского величества украінниє не пойдет, але всі потуги на Україну єго царского величества обернули, а кгди милость твоя рушати маетсе, теди вперед себе через посланников своїх нам о себе знат давай.

А околничему Федору Василевичу Бутурлину с товарищи указал єсмо перевозитца на Ржещеве, Каневе і Терехтемирове.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Севський стіл, стовп. 158, арк. 265–277. Копія.

№ 297

1654[1]. *Підтвердження універсалу ніжинського полковника Івана Золотаренка від 1 (11) грудня 1653 р. про дозвіл Ніжинському монастирю побудувати млин на р. Сеймі у Нових Млинах*

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Лист указанний от пана полковника ніжинського на млинок новомлинский[2], которого стверждаєм, аби вічне зоставал при монастиру Ніжинском без всякой перешкоди, старших і менших Войска нашего Запорожского.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

А. Лазаревский, Обозрение Румянцевской описи Малороссии, вип. II. стор. 331—332.

---

[1] Даних, які дозволяли б точніше визначити дату написання документа, немає.

[2] Наводимо текст універсалу полковника: «Іван Нечипорович, полковник Войска Запорожского ніжинский і всего Сівера.

Чиню відомо сим писанием моим, кому того відатьналижатиметь, іж владзою моєю, міючи от єго милости пана гетмана, пана і добродія моєго, позволилем міти млин новобудований в Нових Млинах, на Сейму, в котором млині колюс дві, а меновите велебним господном отцом законником монастира Ніжинського, з которого то млина виживене мают міти вишеменовите законники без жодной перешкоди, где і писанє наше далисмо, з подписом руки і притисненнєм печати.

Дан в Ніжині, року 1653, місяця декамврія 1 дня.

Іван Ничипорович, полковник Войска Запорожского ніжинский і всего Сівера».

№ 298

1655, січня 13 (23). Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича про початок спільного походу з російськими військами під командуванням Василя Шереметєва

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], вашему царскому величеству Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским до лица земли низко челом бьем.

За неисчетную милость, которую нам твое царское величество всегда творити изволяешь и о всем ведомо чинишь, низко твоему пресветлому царскому величеству до лица земли челом бьем. А что и ныне через Артемона Сергеевича Матвеева да подъячего Федора Порошина твое царское величество нам известити изволил, что милостию божиею и молитвами пресвятые богородицы и твоим государским и сына твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, бояре и воеводы твоего царского величества с ратными людьми город Витебск и Сураж взяли, и мы, услышав о том, обрадовалися и бога всемогущего и пресвятую его богоматерь и всех святых молим усердно, чтоб не точию сия враги, но и иныя иноплеменные языки под ноги твоему царскому величеству покорил. А ныне твоему царскому величеству государю нашему ведомо чиним, что з бояриным с Васильем Борисовичем Шереметевим по указу твоего царского величества мы, сшедшиеся дня 13 генваря, против неприятелем пошли есм'., которые уже с татарми сошлися и много городов розарили, а особно тех, ис которых люди прежде времени до Умани не вышли, а иных прельстили, иных мечю предали. А татар, как нам их же татарские языки сказывают, еще с ляхоми немного, над которыми бога всемогущего на помощь призвав, с Васильем Борисовичем Шереметевым, промышляти будем и скоро бой будет, тот час твоему царскому величеству известим. А тебя великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и мно-

іих государств государя и облаадателя, твоего царского величества, усердно молим, чтоб твое царское величество и впредь будучие времена нас от неприятелей наших боронити изволил и церквей православных не подаваючи в разорение, еще большие свои государские нам на помощь прислати изволил войска.

А что по указу твоего царского величества нам Артемон Сергеевич Матвеев сказывал, мы того всего выслушал, да и он про иные вести, которые у нас обертаюгца, словесно твоему царскому величеству скажет и потом каковы у нас вести будут, вскоре твоему царскому величеству будем извещати и ныне сами себя с нижайшими услугами нашими милостивому жалованью твоего царского величества как прилежнее вручаемся.

Дан з Белой Церкви, месяца генваря... дня, лета 1654 [1].

Вашего царского величества, нижайшие слуги и верные подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1471, арк. 22—26. Переклад, з заголовком: «Список с белоруского листа, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкой с Артемоном Матвеевым да с подъячим Федором Порошиным в нынешнем во 163-м году, генваря в 31 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II. № 15557—15561. Копія з перекладу, з скороченнями.

№ 299

1655, лютого 22 (березня 4). Богуслав. — Лист до Олексія Михайловича про бій з польсько-татарськими військами під Маньківкою і про наступ татар на Торговицю та Умань

Божиєю милостию государю царю і великому князю Алексію Михайловичу, всея Великия и Малия Росиї самодержцу [п. т.], государю і облаадателю, Богдан Хмельницкий, гетман зо всім Войском твоєго царского величества Запорозким до лица земли низко чолом бєм.

Якосмо перше через Макара Москаленка, полковника білоцерковского, до тебе великого государя нашого, царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия і Малия Росиї самодержци, в грамоті нашой писали, даючи знат' о неприятелех твоєго царского величества, ляхах і татарах, теди аж до сего часу стараня нашого прикладалисмо, жебисмо о замислах неприятелских, взявши певную відомост, твоєму царскому величеству преслали. Где по отправеню до твоєго царского

[1] У перекладі помилково зазначено 1654 р. Оскільки лист відправлено через Матвєєва, який виїхав 13 (23) січня 1655 р., в день зустрічі військ Шереметєва з козацькими силами, приймаємо цю дату.

величества полковника білоцерковского, на тиє всі часи з войском нашим билисе найперше в Маковци з Михайлом Зеленским, полковником браславским, ляхи і татаре бой міли, і через дний три билисе, в котором бою барзо много татар, яко і ляхов набито, і нічого неприятелі не учинивши, назад отступили зо стидом і неславою. Одтол полковник браславский язика татарского нам прислал, который перед нами сказовал, же Станислав Лянцкоронский, гетман полний, по одступеню од Манкувки міл бил тую орду, которая з нами бой міла, аж на Кайнар одпроважат; потом вийшовши калга солтан, Нурадин солтан, Муняк солтан, Карач, Муртаза бей і іншиє беєве і акгове з свіжою ордою вдарили били на город Торговицу, в полку Уманском будучий, і там їх били і язика татарского одтол нам приведено, который татарин о замислах неприятелских нам досконало повідит не уміл, толко тоє сказовал, же тая орда ляхом на помоч ідет. Од Торговици тая орда одступивши, на Умань ударила била і там, милостю божиєю і пречистиє богородици помощию і твоїм великого государя нашого царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия и Малия Росиї самодержца, і сина твоєго царского величества, благовірного царевича і великого князя Алексія Алексієвича щастєм, тим неприятелем одпур дали і язика татарского з Умані до нас приведено, который перед нами сказовал, же тая свіжо пришлая орда, одступивши од Умані, з ляхами зняласе і знову ляхов назад к нам ворочали. Теди ляхи оповідили, же ми вже не пойдемо, для того, іж войско наше барзо нужно і ранно і пехоти не маєм. Тот же татарин нам сказовал, же і сам хан на літо ляхом на помоч іти мает. Теперешними часи посилалисмо до полковника уманского, аби о відомост і язик певний постаралсе, который в Усті Бершаді за Богом Филипецкого, товарища з под корогви Суходолского, полку воєводи краковского, поймавши, до нас припровадил. Теди той поляк в роспросех перед нами сказовал, же Станислав Потоцкий, гетман коронний, Станислав Ляцкоронский, гетман полний, князь Дмитер Вишневецкий, Балабан, Шемберк, Чернецкий, Корицкий і іншая старшина, постановивши Себестияна Маховского гетманом наказним над войском кварцяним, котроє на становисках за Богом по городах положено, на сейм до Варшави пошли для того, аби посполитоє рушенє в краї наши рушили. А тим татаром, которие з калгою салтаном і іншими салтанами, беями і акгами вишли, ляхи міст двадцат і чотири за Богом в полку Браславском дали для того, аби тая орда до трави на тих становисках стояла, которая до святого Юрия стояти мает. Тот же язик нам сказовал, же волохи, мультане, венкгри і турки ляхом помочю бити мают і на нас на літо наступовати готуютсе, а такиє замисли їх, єжели би толко Україну знести могли, чого їм азали бог всемогущий не до[по]может, то і на городи твоєго царского величества московскиє іти обецуютсе. А для ліпшого вирозуменя замислов неприятелских посилаєм до твоєго царского величества і того поляка Филипецкого, который ширей або всем устне твоєму царскому вел. оповіст. За чим велице а покорне твоєго царского вел., яко вірниє і зичливиє подданиє, до лица

земли упадаючи, просим рач твоє царское вел. болшими ратми своїми нас посилковат вскорі, як тепер пут добрий, бо кгди до часу ратниє люди твоєго царского вел. нам на помоч не прибудут, на потом за лихою дорогою не прудко поспешатсе і, уховай боже, до остатку неприятеле городи твоєго царского величества попустошили би. І о тоє теж тебе великого государя нашого, твоєго царского величества, милостиво просим, кгди би якиє люде з ненависти, гніву і нелюбві нас перед твоїм царским величеством удават міли, не рач твоє царскоє вел. таковых слухат, і їм віріт, бо як[1] через літ сім милостю божиєю і пресвятоє богородици помощию стараня нашого прикладалисми, теди і тепер за щастєм твоїм великого государя нашого, твоєго царского вел. противко кождого неприятеля стават і колико милостивий бог помощи подаст промишляти будем. А з тоєю грамотою нашою посилаєм до твоєго царского вел. Яска, сотника богуславского, да Тимофія, сотника полку Уманского с товарищи, которие ширей устне обо всем оповідят. Рач твоє царское вел., оних милостиво вислухавши, незабавне до нас отпустит. При том вірниє подданиє господа бога молим, даби твоє царское вел. долголітне царство їх пресвітлих осударских престолах царствовал і над неприятелми звітязтво одержовал.

Писан в Богуславлю, дня 22 февраля, року 1655.

Твоєму царскому величеству вірниє подданиє і найніжшиє слуги. Богдан Хмельницкий, гетман з Войском вашого царского величества Запорозким.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, оп. 3, 1655, спр. 57, арк. 1. Оригінал.

Там же, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, арк. 358—367. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, что писал к великому государю царю і великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкий с посланцы своимы, с Яковом, сотником богуславским, да с Тимофеем, сотником уманским с товарищи, в нынешнем в 163-м году, марта в 13 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15557—15561, стор. 83—84. Переклад.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 523—526.

№ 300

1655, лютого 26 (березня 8). Богуслав. — Лист до патріарха Никона з проханням сприяти прискоренню походу російських військ та повідомленням про воєнні дії

Божиею милостию великому государю святейшему Никону, патриарху московскому, и всеа Великия и Малыя Росии, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожскаго со всем

[1] Слово «як» написано двічі.

Войском Запорожским, тебе великому господину нашему до лица земли челом бьем.

Яко же в прежних грамотах наших чрез Макара Москаленка, полковника белоцерковского, и прочих посланников наших твою святительскую милость молихом, дабы ваша святительская милость умилосердившися над верою православною и церквами божиими, яко и прежде о нас ходатайствовати и его царское величество просити изволил, чтоб нам воинством своим помогл и ныне чрез сих посланников наших Яска, сотника богуславского, да Тимофея, сотника уманского, униженне тебе господина нашего просим, изволь милостью твоею святительскою просить его царское величество, дабы нам ратию и воинством своим помощи не замедлил, дондеже пути стройныи и ратным людем прежде, даже не розлилися воды, приити к нам лучше; егда же убо воды разлиются, путь разлития ради вод имат быти труднейший. Ведомо чиним тебе, великому господину нашему, яко по отпущении Макара Москаленка, полковника белоцерковского, недавно калга салтан, нурадын салтан, Муняк салтан, Карач-бей, Муртаза-бей со иными беями и агами пришли ляхом на помочь и скоро ляхов наговаривали, дабы паки шли на нас и воевали городи украинные. А ляхи отговаривались тем, яко пехоты не имеют и лошади худы, занеже под Охматовым во многих днех с нами свалный бой имеючи, всю пехоту свою погубивша и самих было ранено много. Сего ради не возвращающеся с теми салтанами к нам, указали им за Богом 24 городы для становища и сами там же за Богом по иным градом станы своя имеют и до святого Георгия стояти будут, а по святом Георгии с венграми, мультянами, волохами и татарами, скопившися, всею силою ударити на Украину хотят. Молим зело и десятократицею молим тебе, великого господина нашего, дабы ходатай ко его царскому величеству о нас был еси и просил его царское величество, дабы нам воинством своим помощи изволил, аще ли же не цыи злии людие зависти ради нас лестно тебе, великому господину нашему, и его царскому величеству восхотят оболгати, не верь ваша святительская милость, занеже мы чрез седмь лет воюючися с неприятелми, ляхами, поборахом усердно по вере християнской и ныне же, поддавшися под высокую и крепкую его царского величества руку, до смерти за его царское величество против недругов его царского величества стояти будем. О иных же всех вещех твоему святительству возвестят посланники наши. При сем тебе святейшему господину и пастырю нашему низко к ногам вашеа святительская милости, яко овца припадаем и просим о препослании благословения пастырского.

Дан в Бруславлю, 26 февраля 1655-го.

Тебе великому святителю нашему прямые подданные слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1736, арк. 368—371. Переклад. Там же, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1655, спр. 4, арк. 4—6. Переклад (без кінця).

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15557—15561. Копія з перекладу, з скороченнями.
Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 525—528 (без кінця)

№ 301

1655, березня (не пізніше 11). Богуслав. — Лист до Олексія Михайловича про польські і татарські воєнні плани

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским ниско до лица земли челом бьем.

Имеючи мы ведомость от языков татарских и лятцких о неприятелех, что они вместе за рекою Бугом в розных местах, в полку Бряславском стоят, сего ради, частые подъезды для языков посылаем; и ныне недавно наш подъезд помощию божиею и твоим великого государя царя нашего и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца, и сына твоего царского величества, благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича, счастьем, поимав в Жорницах Яна Песочинского, подкомория новгородцкого, ротмистра королевского, человека знатного, которой о всех замыслах ляцких и татарских добре знает. И тот Ян Песочинский нам в росправе сказывал, что ляхи и татаровя, до весны ту войну отложили, а Станислав Потоцкий, гетман корунный, до Львова на комисею платить заслугу денежну пошел [1], а тут Лянцкоронский, гетман полный, с войском остался. А когда тех татар, которые с нами билися под Охматовым, провожал, встретился с калгою салтаном и с нурадыном салтаном, которые после бою ново с ордою пришли к ним на помочь, и вскоре учиня меж собою думу, Лянцкоронский посланцов своих и калга салтан мурзу своего до короля полского выслали, что король по воскресения христове, по празнике нашем по дву неделях, с посполитым рушеньем шол впрямь сюда на Украину, и надеются силы от венгер, волохов и от паши силистрейского и от иных краев, и однолично всю Украину сего лета мыслят извоевать, чего токмо боже им не допоможи. Слыша тогда мы о таких замыслах неприятельских, о том и твоему царскому величеству известно чиним, и не могучи о всем достаточно в грамоте выписать, того Яна Песочинского, подкоморего новгородцкого, а с ним после его пойманого татарина, к тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, посылаем, которые о всех замыслах ляцких и татарских твоему царскому величеству известят словесно. А мы, будучи верными подда-

[1] Слова «платить заслугу денежну» написані на полі.

ными твоего царского величества, зело молим, да нас твое царское величество не оставишь и да не подаси нас врагом нашим в рабогу, но милостиво да заступит нас твое царское величество, и большими ратми да поможет, занеже мы богу и тебе великому государю нашему крестное целованье учиня и в подданство поддавшися, ни на кого не надеемся, только на бога и на твое царского величества заступление. При том известно чиним твоему царскому величеству, что Феодосей Василевичь, архимарит слуцкий, не ведаем для какие вины ис Киева до Литвы збег, сего ради велел есмя прилежно о том проведыванья учинить, хто его туда отпущал и чьим советом он так учинил. Татарове естли бы имели до твоего царского величества послов своих присылать, отговариваючися, что с нами не воевалися, не верь им твое царское величество — изменники суть. Узнали есмя их недавно, когда есмя бой несколико дней под Охматовым с ними имели и с ляхами, и в неволю без числа жон и детей побрали и места и церкви божии пожгли.

Прочая ж о всяких делах те посланники наши Осип Томиленко, сотник каневский, Климко Дубовик словесно твоему царскому величеству известят, которых посланников с тем Яном Песочинским и с татарином тебе великому государю нашему посылаем, изволь твое царское величество милостиво велеть у них выслушать, что ни єсть они о нас сказывать имуть. Вельмы молим твоего царского величества, изволь того Яна Песочинского с теми ж посланники нашими к нам велеть прислать, понеже его на розмен удержати будем за тех казаков, что ныне на службе твоего царского величества; несколько их в неволю ляхом попали и ныне там сидят. При том бога всемогущего усердно молим, дабы ты государь наш долголетне на своих престолех царствовал.

Дан в Богуславле, 23 марта лета 1655.

Вашего царского величества во всем верные и нижайшие слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

На окремому аркуші помітка: Прислан с Осипом Томиленком.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 378—383. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкий с посланцы своими с сотником каневским с Осипом Томиленком с товарищи в нынешнем во 163-м году апреля в 21 день».

Там же, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1655, спр. 5, арк. 62—64. Переклад (без кінця).

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II. № 15557—15561, арк. 86—87. Копія (з скороченнями).

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 557—560 (скорочено).

№ 302

1655, березня 21 (31). Чигирин. — Лист до воєводи Василя Шереметєва про бої з польськими і татарськими військами та про перехід великої кількості козаків на Запоріжжя і Дон

Божією милостію, великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великія и Малия Росії самодержца, і многих государств государя і обладателя, єго царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским, боярину і воєводі і намістникови белоозерскому Василю Борисовичу Шереметеву, брату і другу нашему, доброго здоровя от господа бога міти зичим.

Не хотечи ми тебе, приятеля нашего, безвістно оставляти, ознаймуєм, же ляхов недалеко под Києв згоном, корогов килки подбежали било, з которих козаки наши ляхов сем человік поймали і много погромили. Дал нам знати і полковник уманский, же татаре, ясиру много у Браславщині набравши, назад повтекали; а з солтанами зледво третя часть при ляхох їх зостало, которих барзо мало повідают. І лист тот, од полковника уманского до нас присланий, до вашей милости посилаєм. А гетмани лядскиє обадва давно до Польщи пошли. Ми теж для того до Чигирина зєхали, что много козаков на Запороже і на Дон іти хотіли, которих ми задержали і по городіх імать росказали і на горле карати, єжели би іти важилися без волі нашоє. А що ваша м. писал до нас сторони того коня курчина Федосиєва Мамантова сина, теди ми о том не відаєм, із отца нашего мілисмо своєго доста. І казглисмо опит учинити, жеби в кого тот кон знайдется, зараз вернено і до вашей м. отослано. Ваша м. ні в чом не тривожся, бо ми в рихлом часі з полком Чигиринским до войска рушим, а з вашею милостю нарадившися, піхоти єго царского величества московской до Чигирина, для безпечности зо три коруг[ви пошле]м. Притом приязні вашей м. братерской отдаю[ся].

Дат з Чигирина, м[арта] 21 дня 165[5].

Тобі всего добра зичливий і друг приятел Богдан Хмельницкий, гетман з Войском [єго царского величества] Зап[орожским].

На звороті адреса: Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия і Малия Росиї самодержца і многих государств государя і облаадателя, єго царского величества, боярину і воєводі і наместникови белоозерскому Василю Борисовичу Шереметову і другу нашему.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, оп. 3, 1655, спр. 58, арк. 2. Оригінал.

Там же, спр. 6, арк. 1—4. Переклад, з заголовком: «Список з белорускогo письма, что писал к боярину Василю Борисовичу Шереметову гетман Богдан Хмельницкий». У перекладі дописка: «Такожде и то вашей милости, брату и другу моему, объявляем, что были у нас послы его царского величества донские и сказывали нам, что калмыки советно с ним живут

и на сей стороне Волги много их неподалеку кочюют, а мурз нагайских, которые ляхом на помочь итти имели, двадцать совсем захватили под Терком. Те ж посланники нам сказывали, что калмыки на Крым пошли б тотчас, только указу от его царского величества ожидают, а от нас вестей. Добро бы, чтобы калмыки полем, а донские казаки судами морем на Крым пошли: тогда б татареве своих городов оберегали, а не к ляхом на помочь шли. И то нам вельми в подивленье, что до сего времени Макара Москаленка, полковника белоцерковского, от его царского величества и указу никакова не имеем, а как вскоре у нас вести от его царского величества будут, и вашей милости ведати учинить не омешкаем. Приведено некакова человека красного[ро]дцкого, который плутал по местах, велели есмя его в везенью держать, ныне к вам отсылаем; а коня того пегово велели отдать тому человеку, который с грамотою от вашей милости приезжал».

Опубліковано: Акти ЮЗР, т. XIV, стор. 363—366.

№ 303

1655, березня 27 (квітня 6). Чигирин. — Лист до київського воєводи Федора Волконського про пересування польських і татарських військ

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского, боярину и воеводе и наместнику галицкому, князю Федору Федоровичу Волконскому, да дьяку Андрею Немирову, любительное поздравление о господе радоватись.

Писал ты ко мне, приятель мой, ведомо чиня о том, что боярин и воевода и наместник ростовской, князь Федор Семенович Куракин, до великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества, для многих причин отъезжает, а твоя милость, приятель мой, еще в Киеве пребываешь, о чем я утешаюсь. И как перед тем боярину и воеводе и наместнику ростовскому, князю Федору Семеновичю Куракину, обо всем обещались есми, так и ныне твоей милости о всяких делех, какие будут у нас, ведомо чинить не престанем. И то весно учиним, что ныне, марта в 24 день пришел до нас от цесаря турецкого посол великий, Шаган-ага, с прелестными своими поганскими, выговаривая, что татаровя без ведомости их ляхом на помочь приходили и нас воевали, но мы прелестем их не верим нимало. Известно ж чиним, что и посланцы с Дону, будучи у нас, сказали нам, что калмыки касайских несколко мурз с женами и с детми и со всеми улусами, которые около Терка кочевали, сими времены взяли, и стругов казаки донские несколко десятков готовых имеют на Крым итти по указу его царского величества. Разумеем, что милости твоей ведомо есть, что Макар Маскаленко, полковник белоцерковский, от его

царского величества назад до нас возвратился, через которого неизреченную милость свою его царское величество объявляет и нам на помочь многую рать посылает, конных и пеших, с которую ратью от боку своего ближнего боярина и дворецкого и наместника тверского Василья Васильевича Бутурлина отпустил и большими ратми еще пособствовать нам его царское величество обещается.

Что до нас пишет твоя милость, до нас ведомо чинишь, что явная измена многих людей духовных и мирских показуется, тогда мы о том писали до полковника киевского, чтоб сторожу везде крепкую имели, чтобы ни попа, ни чернца и никакова купца нигде не пропускали, и петриковцов, если б пришли, назад пущать не велели есмя, то бо, что прежде сего купцы езживали без ведомости нашей было. И твоя милость, будучи там в Киеве, остерегай, чтоб никакой купец киевский в Литву не ехал. О том после турецком, который у нас есть, не мешкая до его царского величества пошлем и о всем известим. Ведомости еще какие будем иметь, твоей милости извесно чинить будем: и твоя милость к нам обо всем, что там у вас содеватися будет, давайте знать. Притом здраствуй твоя милость, о господе.

Дан ис Чигирина, 27 дня марта 1655.

Вашей милости всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1654, арк. 1—4. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, что писал гетман Богдан Хмелницкой в Киев к боярину и воеводе ко князю Федору Федоровичю Волконскому, да ко дьяку к Андрею Немиреву, а боярин тот лист прислал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу в нынешнем во 163-м году, апреля в 24 день».

Там же, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1655, спр. 5, арк. 67—68. Переклад.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 559—562.

№ 304

1655, квітня 2 (12). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з подякою за відправку російських військ на Україну, повідомленням про турецьке і татарське посольства та з проханням відпустити ігумена Данила

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска вашого царского величества Запорожского и со всем Войском вашего царского величества Запорожским, ниско до лица земли челом бьет.

Вельми обрадовалися есмя и все Войско вашего царского величе-

ства Запорожское, когда возвратился Макар Москаленко, полковник белоцерковский, з грамотою вашего царского величества, в которой грамоте ваше царское величество великую и неизчетную милость своего царского величества, оказуючи вскоре ближнего боярина и дворецкого и наместника тверскаго Василья Васильевича Бутурлина со многими ратьми от боку своего царского величества на посилок к нам посылаеш и большую еще рать ваше царское величество обещаеш, а к тому что и сам ваше царское величество против тем врагом и поборителем веры православные християнские и разорителем церквей божих своею царскою особою з большими ратей прежних ратми рушился, за то вашему царскому величеству, что нас прямых и верных подданных своих не покидаеш, зело благодарим и до лица земли ниско челом бьем и молим ваше царское величество, дабы нас верных подданных своих ваше царское величество всегда ис милостивого жалованья своего не испускал. Служачи мы тогда верне вашему царскому величеству, ведомости какие у нас ныне есте, вашему царскому величеству через посланника нашего Василья Климетенка извещаем, что пришел к нам посол турецкий, Шаган-ага, от Сияуш паши силистрейского и от везирь Азема, имянем цесаря турского, с прелестными листами, прельщаючи нас и изводячи, чтоб есмя цесарю турскому поддавались, чего не дай боже, понеже мы одинова, отдав крестное целованье вашему царскому величеству единому православному царю подсолнечному и наследником вашего царского величества, вечне работати присягли есмя и за ваше царское величество и за веру православную всякого времени есмя готовы умирать, а неприятели все посторонние на изменных умыслах и лестях своих никогда не утешатся.

Сызново сими ж времены Карачь-бей перекопский ханским и всех салтанов и беев имянем листы прелестные прислал, прельщаючи нас, чтобы есмя тем же обычаем учинили и от вашего царского величества отступили, а они нам обещают помочи на ляхов. Мы однако прелестям их не верим и помочи от них не желаем, имеючи ваше царское величество по бозе заступника, и листы прелестные, как от Сияуш паши, так и от Карач-бея, до нас писанные, вашему царскому величеству через того посланника нашего посылаем, и с которых листов о всей измене тех неприятелей ваше царское величество выразумеешь, какие замыслы имеют, понеже и по се время еще татарове с ляхами за рекою Богом в местах на становищах стоят и ничего доброго не мыслят, только ожидают короля польского с посполитым рушеньем и силы великие из розных земель надеются. И уже, как видим, все земли посторонние на нас очи обратили и силу всю готовят и вашему царскому величеству и нам, Войску твоего царского величества Запорожскому, ничего доброго не желают, только боже им не допоможи. Посла того, о котором ваше царское величество извещаем, до дальшие ведомости вашего царского величества задержали есмо, докуды тот посланец наш от вашего царского величества с ведомостью возвратится. Молим и паки молим ваше царское величество, дабы воскоре сего нашего посланника твоего цар-

ского величества с милостью отпустил, чтобы мы с ведомостью вашего царского величества того посла турецкого скоро назад отпразили, получаючи в то, чтоб турки с татарми больши на нас помочи не довали.

Ведомо нам есть то, что Данило колугерь, посланец от королевы свейской у вашего царского величества задержан, а уже о том из Свеи нам ведомо учинено. Вельми покорно молим, изволь ваше царское величество к нам того Данила колугеря отпустить, понеже мы уже от лет четырех с королевою свейскою о приязни договоры чиним, чтоб на тех неприятелей ляхов нам помогала, а ныне, поддавшися под высокую и крепкую вашего царского величества руку, желаем не только, чтобы из Свеи, но и из иных краев на тех неприятелей вашего царского величества воевано, и тем неприятелем помешка чинена, понеже и ляхи, изщучи разных обычаев, чтоб как Украину извоевати могли, от цесаря християнского, от немец, венгер, волохов, турков, татар помочи желают, и нам трудно тех, которые к нам издавна с приятством приклоняются от себя стгонять, но и во всем таки искать. Мы желаем, чтоб уже неприятели ляхи сего лета все пропали, чтоб больши крови християнской не проливали и церквей божиих не разоряли, и вторицою молим вашего царского величества о том Даниле колугере, изволь к нам его отпустить, а мы, что он нам скажет, вашему царскому величеству обо всем известим. Прочая же дела словесно посланник наш вашему царскому величеству изповесть. При том бога усердно молим, дабы ваше царское величество долголетне на престолех царствия своего царствовал.

Дан в Чигирине, апреля во 2 день, лета 1655.

Вашему царскому величеству нижайшие подножия слуги и верные подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 406—413. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкий с посланцом своим с чигиринским сотником с Васильем Климетенком в нынешнем во 163-м году апреля в 24 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15557—15561, арк. 91—94. Копія з перекладу.

№ 305

1655, квітня 6 (16). Чигирин. — Універсал про дозвіл священикам Київської капітули ситити мед

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим, іж що надали єсьмо універсал священикам капітули Києвской на сиченє канунов: теди водлуг наданого універсалу од нас, свесченици мают по дві кади меду ситити, і то

в бровари місцком ратушном, а єжели би который свесченик міл где інде канон ситить, і болш ніж дві кади, теди од того наданя певне отпадут.

Дат в Чигирине, апріля дня 6 року 1655.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Попум на сиченє меду універсал Богдана Хмельницкого. року 1655, апреля 6-го.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція Київської археографічної комісії, оп 2, спр. 36, арк. 1. Оригінал.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 92—93, № 32/II.

И. Каманин, Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаимных отношениях. «Киевская старина», 1888, июль, стор. 76—77

№ 306

1655, квітня 28 (травня 8). Чигирин. — Універсал про закріплення за Мгарським монастирем земель, наданих йому Раїною Вишневецькою

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм сим писанєм нашим кождому, кому о том відать належит, вшелякоє кондициї людем, іж що славноє памети Раїна княжна Вишневецкая з побожности своєє, поля, сіножати і іншиє кгрунта до вживання монастиреви Мгарскому надала і привилеєм своїм подтвердила, ширей єсть обо всем о том привилею виражено; прето міти хочем і росказуєм, аби тиє всі кгрунта водлуг привилею цале при монастиру Мгарском зоставали і жаден до них аби ся не втручал; а которие бо в тиє кгрунта втручалисе і перешкоду чинили, таковых пану полковникови тамошнему карать росказуєм. Тиє зась, которие на кгрунтах монастирских седят і оних уживают, росказуєм аби вшелякую повинность монастиреви отдавали.

Дан з Чигирина, дня 28 априля 1655 [1].

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 12. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка М. Лазаревського, № 51, стор. 155. Копія, з датою 21 квітня 1655 р.

ЦДІА УРСР у Києві, Особистий фонд Ол. Грушевського, спр. 408, арк. 8—9. Копія з копії.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. V, стор. 93, № 39, з датою 28 квітня 1655 р.

Генеральне слідство про маєтності Лубенського полку, «Український архів», т. IV, стор. 70, № 82, з датою 18 квітня 1655 р.

---

[1] У копії дописані слова: В подлинном подпись таков.

№ 307

1655, квітня 28 (травня 8). Чигирин. — Універсал про надання Батуринському монастирю села Хмелів

Варіант перший

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Всім вобец і кождому зособна, кому о том відат належит, вшелякоє кондициї людем, ознаймуєм сим універсалом нашим всей старшині і черни Войска єго царского величества Запорозкого, а особливе паном полковником, сотником, атаманом, іж ми видечи убогий манастир Батуринский, а для вшелякоє помочи зданю зо всім пожитком придалисмо село Хмилов. Пилно приказуєм всім селяном в Хмилувце мешкаючим, аби велебному в бозе господину отцу ігуменови батуринскому і от єго зосланому били послушними і во всем слухали без всякого противенства. Зачим приказуєм старшині і черни, аби до помененних селян хмиловских жаден ані до пожитков тих не втручался, под срогостю войсковою.

Дат з Чигирина, дня 22 априля 1655.

На звороті: Универсал отцем монастиря Батуринского на село Хмилов от Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорозкого 1655, априля 20.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Батуринський Крупницький Миколаївський монастир, оп. 1, спр. 4, арк. 1—2. Оригінал.

Там же, Особистий фонд Ол. Грушевського, спр. 362, арк. 7—7 зв. Копія з копії.

Опубліковано: Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. V, відділ 3, стор. 54.

Варіант другий

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Всім вобец і кождому зособна, кому о том відат належит, вшелякоє кондициї людем ознаймуєм сим універсалом нашим, іж ми видечи убогий монастир Батуринский, а для вшелякоє єму даної помочи зо всім вечисто придалисмо село Хмилов. Пилно приказуючи всім селяном в Хмилувце мешкаючим, аби велебному в бозе господину отцу Ісихиєві, ігуменови батуринскому, і од єго зосланому били послушними і во всем слухали без противенства жадного, за чим приказуєм, аби до помененних селян хмиловских жаден не втручался.

Дат з Чигирина, дня 28 априля 1655.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

З правого боку дописано: Варую і прошу і приказую, што ми з волі нашей надалом і по мні наступаючим паном гетманом Войска Запорозкого не отнімат і месце потвержат, іначей не чинячи.

Приказуєм сурове яко от нас посланим, так і там живучим козаком, аби жадней кривде не било оним людем, яко і велебному отцу ігуменови под карностю войсковою і зарукою тисяча злотих, і подвод никому не дават[1].

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Батуринський Крупицький Миколаївський монастир, оп. 1, спр. 5, арк. 1. Оригінал.

Там же, Особистий фонд Ол. Грушевського, спр. 362, арк. 6 зв. — 7. Копія з копії.

Опубліковано: В. А. Мякотин, Очерки социальной истории Украины в XVII—XVIII вв., т. I, в. I, стор. 78.

№ 308

1655, травня 15 (25). Чигирин. — Наказ жителям сіл Боршни, Валків і Полови гатити греблю Густинського монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Селяном боршнянским, валковским, половянским приказуєм сим нашим писанєм, абисте, як перед тим греблю монастирскую гатили, так і тепер послушними били, которая належит до монастира Густинского, а єжели бисте спротивними бити міли писаню нашому і гребли направляти не хотіли, теди приказуєм полковникови прилуцкому, аби вас сурово карал, а в небитности наказному, і вину жеби на вас брал.

Дат з Чигирина, 15 мая 1655.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Універсал пана гетмана Богдана Хмельницкого і для угачення греблі, мая 15, 1655.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Густинський Свято-Троїцький чоловічий монастир, спр. 7, арк. 1—1 зв. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Київського університету, № 231 (№ 99, т. I), арк. 69. Копія.

Опубліковано: Палеографический изборник, вип. 1, К., 1899, табл. № 39—факсиміле + стор. 14.

Ткаченко М., Нариси з історії селян на Лівобережній Україні в XVII—XVIII вв., Записки історично-філологічного відділу АН, т. 26, 1931, стор. 151—152 Є окремий відбиток.

---

[1] Дописки зроблені двома різними почерками, відмінними від почерку оригіналу.

№ 309

1655, травня 15 (25). Чигирин. — Універсал про надання Густинському монастирю кола у Валківському млині

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ознаймуєм тим нашим писанєм кождому, кому би тилко того потреба било відати, іж що в млині валковском, некгдис з побожности своєї блаженноє памяти князь Вишневецкий надал пару кол отцом монастира Густинского, в котором млині третєє прибудованоє коло на аренду ідет теперешними часи і перешкодою отцом того монастира зостаєт. Теди і ми, стосуючися до того наданя, і тоє третєє коло од аренди оддаляєм і з побожности нашоє на виживлєнє отцом того ж монастира феруєм, варуючи, жеби болш арендар до кола справи не міл, і в том млині за оказанєм того листу нашего найменшоє кривди і перешкоди чинить не важился, под виною двох сот талерей на войско, чого і пан полковник належний, а в небитности єго наказний, постерігати маєт, якоби болш в том млині ни од кого найменшоє перешкоди отцеве монастира Густинского не поносили, не чинячи іначей. А що смо одвернули коло од арендара, теди в нагороду того кола при експірованю аренди тому арендарови, що держит аренду, дефалкати обецуєм.

Дат з Чигирина, мая 15 року 1655.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: От єго милости пана гетмана, жеби арендар справи не міл у млині валковском 1655 року, мая 15 дня.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Густинський Свято-Троїцький чоловічий монастир, оп. 1, спр. 8, арк. 1—1 зв. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Київського університету, № 231/99, т. I, арк. 68. Копія.

№ 310

1655, травня 15 (25). Чигирин. — Універсал про дозвіл Густинському монастирю брати мірку в Шкурятишиному млині

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим кождому, кому о том відат належит, а особливе пану полковникови прилуцкому, іж позволисмо господином отцем монастира Густинского з млина Шкуратишиного, на греблі монастирской стоячого, мірочку, которую арендарі нам належачую отбирают, брат. Теди міти хочем, аби їх цале доходила і так пан полковник

прилуцкий, яко і арендарі тамошние, перешкодою не були, а ми арендаром при експірациї аренди за тоє дефалкату обецуєм.

Дат з Чигирина, дня 15 мая, 1655.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: На млин Шукартишин от єго милости пана гетмана, што позволил арендарскую мірочку брати нам.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, спр. 66, арк. 1—1 зв. Оригінал.

№ 311

1655. травня 15 (25). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав Густинського монастиря на володіння

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Всім вобец і кождому зособна, кому би о том відат належало, вшелякоє кондициї людем, тепер і на потом будучим, доносим до відомости, іж супликовали до нас вся братия общежительного монастира Густинского, же в кгрунтах, которие єще от святоє памяти княжат Вишневецких мают, ведлуг привилеюв наданих, од нікоторих людей великоє терпят утиснене. Прото ми хотячи, аби місцу святому не било укривжения і тоє, що святобливе надано, жеби при місцу святом [1] зоставало, сим нашим виразним универсалом сурово заказуєм, аби жаден в кгрунтах монастирских найменшоє не важилсе чинити кривди, так в полях, сеножатех, ставах, яко і інших тому місцу святому служачих приналежностях, а єжели би якиє-колвек люде, легце собі поважаючи сей наш универсал і виразную волю войсковую, найменшую чинили кривду в кгрунтах помененого монастира Густинского і в оние неналежне вдиралисе, такового кождого полковникови нашему прилуцкому, а в небитности єго, наказному за найменшою скаргою карат росказуєм. А если би не карал, теди так сам полковник, яко і кождий чинячий кривду, суровсго од нас самих не уйдет караня.

Писан в Чигирині, дня 15 мая року 1655.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Господном отцем монастира общежителнаго Густинского до прилучан, жеби кривди не чинили в кгрунтах їх от єго милости пана гетмана, 1655, 15 мая.

Іншим почерком: Оборона монастира і всіх єго добр гетманов Хмельницкого і Безпалого і гетманихи Хмельницкой і князя Трубецкого.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, спр. 65, арк. 1—1 зв. Оригінал.

---

[1] В оригіналі слово «святом» написано двічі.

№ 312

1655, травня 16 (26). Чигирин. — Універсал про надання Густинському монастирю села Полови

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорозким.

Ознаймуем тим писанем нашим всім вобец і кождому зособна, кому би тилко сеє наше показано било, а особливе пану полковникови прилуцкому, а в небитности его наказному, іж ми з побожности нашой село Половое, стоячое на кгрунтах монастира Густинского, феровалисмо отцем в монастиру Густинском будучим на виживленє, в котором селі обивателі зостаючиє во всем аби били послушними монастиреви і вшелякую повинност без спорки жадноє оддавали, тим писанєм срокго напоминаем. До которого села пан полковник прилуцкий ані наказний его і жаден з старшини найменшоє справи аби не міл і до жадних повинностей обивателей тамошних потягати не важился под суровим каранєм войсковим, так яко би отцеве монастира Густинского, за наданєм нашим держачи в поссесиї село Половую, ни од кого найменшоє кривди і перешкоди не поносили, і овшем оного спокойне заживали. А єжели би хто-колвек бил спречним волі нашой і в том селі важился отцом монастира Густинского якую найменшую кривду і перешкоду чинить, то ми кождого такового за найменшою скаргою срокго без отпусту будем карати, не чинячи іначей.

Дат з Чегирина, мая 16, року 1655.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: От его милости пана гетмана даний на село Половую. мая 16, 1655.

ЦДІА УРСР у Києві. ф. Густинський Свято-Троїцький чоловічий монастир, спр. 9. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Збірка Ол. Лазаревського, № 51, стор. 157. Копія.

Опубліковано: А. Лазаревский, Описание старой Малороссии, т. III. стор. 177—178.

А. В. Мякотин, Очерки социальной истории Украины в XVII—XVIII вв., т. I, в. I, стор. 77—78.

№ 313

1655, травня 18 (28). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про підготовку спільно з Василем Бутурліним походу проти польських військ та про відправку українських послів у Швецію

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всея Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмель-

ницкий, гетман со всем Войском Запорожским твоего царского величества до лица земли челом бьем.

Будучи мы верными и желательными подданными твоего царского величества против неприятелей иноверцов ляхов, взяв бога на помочь, из Чигирина мая 18 дня рушилися и войско наше под Белою Церквью собирати будем. Там же з боярином твоего царского величества и дворецким и наместником тверским, Васильем Васильевичем Бутурлиным, сшедшися, милостию божиею и пресвятые богородицы помощию и твоим великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и сына твоего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, против неприятелей промышляти будем и где их обоз будет, прямо туды пойдем. И о том тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, ведомо чиним, что мы от лет четырех с Христиною, королевою свейскою, ссылалися для того, чтоб неприятелем нашим, ляхом, шведы ни в чем ни верили и на нас помочи не давали; что и ныне до нас от короля свейского и от Радеевского Данил чернец пришол, с которым к нам пишут, что никоторою мерою неприятелем твоего царского величества и нашим, ляхом, помочи дати не имеют, но и во всем на них воевати обещаются, сего ради и мы для всякие приязни с посланцом свейским Данилом черницем посылаем наших посланцов Кондрата Бурляя, сотника медведовского, с товарищи с тем, чтоб неприятелем твоего царского величества, ляхом, ни в чем не верили и помочи не посылали, но и с тое там стороны на них же воевали. А естли б о том твое царское величество, что там посланцов наших посылаем, им прогневатися, тогда на милостивом жалованье твоего царского величества покладаем. Однако разумеем, что и твоему царскому величеству то за пристойное дело покажетца, понеже мы будучи желательными подданными твоего царского величества то усматриваем, чтоб больши приятелей было, нежели неприятелей, к тому же, когда там наши посланцы будут, то никаких посилков шведы ляхом не дадут и ни в чем верити не будут, и о всем на них же воевати имут, понеже как ведомость имеем, что ляхи королю свейскому шведского и иных, чтоб только им помочи дали свеяне, уступают титлы, и естли будет воля твоего царского величества и указ наших посланцов отпустить, тогда милостиво просим, изволь их, не задержав, отпустить. О иных всяких делех те ж посланники наши вместе з Данилом черницем словесно твоему царскому величеству известят. Далее какие ни есть о неприятелех вести имети будем, того ж часа твоему царскому величеству известим. При том, яко верные подданные, господа бога молим, дабы твое царское величество долголетне царствовал и над неприятелми победство одерживал.

Писан в Чигирине, мая 18 дня, лета божия 1655.

Твоему царскому величеству во всем желательные подданные и нижайшие слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 482—487. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал ко государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкий с посланцом своим с Кондратом Бурляем с товарищи в нынешнем во 163-м году, июня в 14 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, II, № 15557—15561, арк. 105—107. Копія з перекладу.

№ 314

1655, травня 18(28). Чигирин. — Лист до думного дяка Лариона Лопухіна про відправку послів Запорізького Війська у Швецію

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского, думному дьяку его царского величества, Лариону Дмитреевичю Лопухину, доброго здоровья от господа бога в долгие веки имети желаем.

Посылаем посланников наших до его царского величества, с которыми писали есмя до короля свейского, понеже мы от четырех лет, как почели ссылатся с Христиною, королевою свейскою и то для того, чтоб ляхом не давали помочи и прелести их свеяне не слушали. Ныне как изволит его царское величество нашим послом итти или нет, на волю его царскому величеству полагаем. Однако же нам кажется лутче бы со всех сторон приятелей имети, нежели неприятелей, понеже ляхи розными лестми прельщают и слышат то, что король польский и титлы свейские изрекся, для чего надобно против давнаго постановленья с шведами постановить, что б не посилковали. Прошу вашие милости, будь ходатаем, естли пустит наших посланцов до Свеи, чтоб не задержаны были, понеже мы верне служачи его царскому величеству, остерегаем того, что б ляхи не прельстили шведов, как татар. При том здравствуй милость твоя, о господе.

Дан ис Чигирина, мая 18 дня, лета 1655.

Вашей милости всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 525—526. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал к думному дьяку к Лариону Лопухину Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15557—15561, арк. 110—111. Копія з перекладу.

№ 315

1655, травня 18 (28). Чигирин. — Лист до боярина Іллі Милославського про відправку послів у Швецію

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и облаадателя, его царского величества, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском его царского величества Запорожским, ближнему боярину и наместнику ярославскому, Илье Даниловичю Милославскому, от господа бога здравия доброго желаем.

Посылаем посланников наших до его царского величества и до короля-свейского, Кондрата Бурляя з Данилом чернцем, с товарыщи, хотя чтоб и король свейский мирно живучи с нами и от той там стороны на ляхов, врагов наших, воевал, что убо и дело есть нам тех людей в приязнь призывати, нежели врагов от всех сторон оберегатися. А ведая о том подлинно, что от четырех лет от Христины, королевы свейские, которая нам грамотами своими обнадеживала, что с поляки не мирно живут, для того мы ныне прежде времени посланников наших посылаем до короля свейского, опасаючися, чтоб ляхи их не хотели до нас прельщать и на нас волче воевати. Сего ради просим милости твоей, естли бы то начатое дело наше показалося за пристойное дело его царскому величеству, изволь быти сходатаем, чтоб те посланники наши не были задержаны и в дороге предсявзятой скорой поспех чинили до короля свейского и в том, яко будет воля его царского величества, на том мы яко прямые и верные слуги, преставати будем. При сем здравствуй милость твоя, о господе.

Дан ис Чигирина, мая 18-го дня, лета 1655.

Милости твоей всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий. гетман, рукою своею.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 519—520. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал к боярину к Илье Даниловичю Милославскому Богдан Хмельницкой, гетман Войска Запорожского».

Державна публічна бібліотека Української РСР, II, № 15557—15561, арк. 109—111. Копія з перекладу.

№ 316

1655, травня 28 (червня 7). Корсунь. — Лист до ніжинського полковника Івана Золотаренка з наказом вирушити проти головних сил ворога

Мой ласкавый пане полковник нежинский.

Благодарно нам то есть, когда мы услышали, что по милости божии, а особным промыслом вашей милости, бог всемогущий тем непри-

ятелем дал страх. Дай боже, чтоб их еще лутче бог победил. Только добро в том и потребно промышляти особно, когда ведомый посилок от его царского величества придет, тогда уведав силу добрую, не замешкав курниками, так как прошлого году, просто потребно итти там, где голова, или если б где особно какие полки неприятельские стали. Понеже и прошлого лета много бы доброго исправилося, когда б около тех курников не замешкались, а то мало, что доброго исправилось, только людей как[1] из войск его царского величества московских, так и из наших потеряли. О чем потребно, чтоб и ваша милость думал тому боярину, которой там над ратьми первым от его царского величества будет, чтоб без задержанья просто с вашею милостью на неприятеля шли, чтоб уже сие лето даром не изволоклося. А около Быхова оставь ваша милость, пересмотря пехоту, и велеть около ворот окопать, а сам ваша милость там и людей не теряй и не мешкав, бога на помощь призвав, промышляй ваша милость над головою, а с хвостом бы уж удобей. Коли б господь бог помогл тех же своеволников, которые тут с нами не хотя чела поставити и вольностей боронити, для шарпанины там, преклоняются: до полку вашие милости не принимай их ваша милость, и так изменников карай жестоко всякою мерою, хлеба им не сказывай. Мы тож вашей милости ведомо чиним, что, на помощь всемогущаго бога призвав, пошли есми против тех неприятелей. Дай боже счастье. Паца чтось ваша милость задержал при себе, добро то ваша милость учинил; только смотрити добро, чтоб не выпорхнул. Если же, какие ни есть, впредь ведомости будут, не мешкав ваша милость ведомо чини о всем. При том господу богу вашу милость поручаем.

С Корсуня, 28 майя, лета 1655.

Вашей милости всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1655, спр. 5, арк. 149—151. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал гетман Богдан Хмельницкий к нежинскому полковнику».

Там же, Зносини Росії з Польщею, 1655, спр. 2, арк. 43—44. Переклад з тим же заголовком.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 697—699.

№ 317

1655, травня 31 (червня 10). Корсунь. — Універсал про закріплення села Ольшанки за Мгарським монастирем

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозским.

Ознаймуєм сим писанєм нашим, іж село Олшанка, до монастира Мгарского, яко єсть належно, которого ми не отдаляючи от того містца святого, так атаманови яко і всім обивателем в том селі будучим роска-

[1] У перекладі: так.

зуєм, жеби отцу ігуменови монастира Мгарского во всем послушенство отдавали і в належачой повинности знайдовалися, до того теж росказуєм, і срокго напоминаєм так в вишшом, яко і в нижшом млинку, которие до того ж монастира здавна належать, нихто найменшоє кривди і перешкоди чинити аби не важился, под строгостію войсковою, не чинечи іначей.

Дат в Корсуню, мая 31 дня, року 1655 [1].

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 13. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Ол. Лазаревського, № 44, т. 5, арк. 33. Копія, з датою 11 травня 1655 р.

Там же, № 41, т. 13, арк. 523—524. Копія, із скороченнями.

Опубліковано: Акты ЗР. т. V, стор. 93, № 40.

Генеральне слідство про маєтності Лубенського полку, «Український архів», т. IV, стор. 72, № 84.

№ 318

1655, червня 2 (12). Богуслав. — Універсал про затвердження Феодосія Софоновича ігуменом Михайлівського Золотоверхого монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ознаймуєм сим писанєм нашим, іж отцеве капітула монастира святого архистратига Михаїла Золотоверхого києвского покладали перед нами привилея свої, з стародавна од королей полских капитулі того монастира наданиї, в которих волная елекція їм в обраню собі, водлуг своєго уподобаня, ігумена наданая і давними часи стверженая єст, которая і до сего часу у них без вшелякоє перешкоди от стану так духовного, яко і світского трвала; а положивши тиє привилея свої, просили нас о тоє, поневаж тепер у себе ігумена не мают, аби їм водлуг тих привилеєв їх для обраня їм ігумена волная елекция позволена била. Которие ми привилея права капітули монастира святого архистратига Михаїла Золотоверхого києвского добре вирозумівши, їм наданих привилеєв і волностей нарушати не хотячи, волную елекцию для обраня ігумена до їх монастира, з владзи нашей, без жадноє перешкоди, їм позволилисмо, аби без ігумена монастир їх не ваковал. За которим позволенєм нашим капітула вся монастира вишпомененого Михайловского згодне обрали собі велебного отца Феодосия Софоновича, намісника на тот час монастира Братского києвского, до своєго монастира за ігумена і нам тую елекцию на писмі, з подписами рук не тилко на-

[1] У копії дописано: В подлинном подпись таков.

місника і всеє капитули, але і свіцких людей подали. Которого то велебного отца Феодосия от розних людей ми слишачи і сами оного добре знаючи, водлуг побожного єго житя і добрих поступков на такий уряд бити годного, до елекциї капитули прихиляючисе, аби того монастира святого архистратига Михайла Золотоверхого києвского ігуменом зоставал і капитулою того монастиря рядил, позволилисмо єму і тоє ігуменство конфирмовали, і аби всі маєтности і доходи монастирскиє в своєм завідованю міл, ними ведлуг звичаю старожитного диспоновал. О счо і до єго милости отца митрополити, яко до пастира, нашу причину вносилисмо, аби вишпомененого велебного отца Феодосия Софоновича на тоє ігуменство зезволил благословити, що єго милост з охотою учинил. Аби теди велебний отец Софонович, ігумен монастира святого архистратига Михаїла Золотоверхого києвского, ігуменства того спокойне заживал і жадноє ні од кого перешкоди в справованю того монастира своєго не міл, хочемо. На што сей лист наш для вшелякоє ваги, при печати войсковой с подписом руки нашоє даєм.

Дат з Богуславля, дня 2 іюня, 1655.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Іоан Виговский, єнералний писар всего Войска Запороского.

На звороті: Второй універсал Хмельницкого на ізбранє ігумена 1655, іюля 2.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 14. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 2302. Копія.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 93, № 41.

№ 319

1655, червня 15(25). Київ. — Універсал про надання Павлу Хмельницькому у користування сіл Бугаївка, Беркове, Масани і Борщівка

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Всім вобец і кождому зособна, кому о том відати належит тепер і напотом, а меновите паном пувковником, асаулом, сотником, атаманом і всей старшині і черни Войск єго царского величества Запорозких, і кому толко сеє наше показано будет писанє, до відомости доносим, іж на потребу войсковую взялисмо осм тысячей золотих полских у пана Павла Яновича Хмельницкого, за которую суму пустилисмо єму в спокойноє уживанє маєтности пана Грузевича, то єсть чотири села, Бугаювку, Берково, а за Припетю рекою дві села, то єст [1] Масани і Борщув-

[1] В інших копіях «то єст» відсутнє.

ку з млинами, ставами, полями, сеножатми і з данью медовою, і з деревом бортним і зо всіми кгрунтами і пожитками до тих сел чотирох належачими і з подданними на кгрунтах тамошних седячими, і з двором у Києві стоячим, як небожчик пан Грузевич держал і уживал і всі пожитки належниє отбирал. Бороним теди, аби жаден з старшини і черни Войск Запорозких і вшеляких преложоних до тих маєтностей вічне не втручалсе, і нікгди в уживанью самому пану Павлу Яновичу Хмельницкому, жоні і дітем єго тих маєтностей перешкоди чинит не важился, ани до пожитков жадних і приходов с тих маєтностей не втручался, так яко би найспокойней он сам з жоною і детми своїми тих маєтностей і двора уживал і вшелякиє приходи і пожитки отбирал, люб сам, люб намісник єго, которому тоє поручить, єчо іначей аби не било. А для ліпшоє віри, при печати войсковой руку нашу подписалисмо.

Дан в Києві, 15 іюня, року божого 1655 [1].

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 15. Копія.

Державна публічна бібліотека Союзу РСР ім. В. І. Леніна, Відділ рукописів, спр. 1148, арк. 175, № 101. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Київського університету, № 231/99, т. I, стор. 67. Копія.

Там же, Збірка Ол. Лазаревського, № 49, арк. 196. Зміст.

№ 320

1655, червня 15(25). Київ. — Універсал про передачу Федаківського млина під Трипіллям Михайлівському Золотоверхому монастирю

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим кождому, кому о том відат належит, вшелякоє кондициї людем, іж ми видечи тоє, же манастир святого архистратига Михаїла Золотоверхого зубожалий і капітула виживеня вмале маєт, для вшелякого теди виживеня велебному в бозі господину отцу Феодосию Софоновичу, ігуменови і всей капитуле помененого манастира Михайловского, до часу слушного, млин Федаковский под Трипулем на реці Красним пустилисмо, міти хотячи, аби они спокойне єго уживали, до которого млина приказуєм, аби се жаден не втручал, іначей не чинечи.

Дат с Києва, дня 15 іюня 1655.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

---

[1] У копії дописані слова: В подлинном тако.

На звороті: От Богдана Хмельницкого универсал на млин Федаковский под Триполям.

Третій універсал Хмельницкого, 1655, июня 15.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії, № 534, папка 1. Оригінал.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 16. Копія.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 94—95, № 42.

№ 321

1655, червня 18(28). Хотів. — Лист до Олексія Михайловича про зустріч гетьмана з Василем Бутурліним у Києві та про бої з татарами на Брацлавщині

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским, до лица земли челом бьем.

Видим великое милосердие тебе великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца, к нам подданным своим, что твое царское величество за православную веру християнскую и церкви божие, вкупи сшедшися, сам со многими ратми своими против неприятелей иноверцов пошол и нам на помочь з ближним бояриним и дворецким и наместником тверским и воеводою Васильем Васильевичем Бутурлиным, с товарыщи многие конные и пешие рати свои прислати изволил, за которую мы неисчетную милость вашему царскому величеству до лица земли упадаючи, ниско челом бьем, и милостиво просим, чтоб ваше царское величество и далее нас не пометал и в милостивом жалованье своем сохранял. Ныне дня 12-го, месяца июня з ближним бояриним и дворецким и наместником тверским и воеводою Васильем Васильевичем Бутурлиным с товарыщи в Киеве сшедшися, всякий розговор о делех вашего царского величества имели есмя, которой всякой указ твоего царского величества объявил и совершенно с нами о всем усоветовал, которым путем и городами пойти имеем, а ис Киева пошедшии и войска собрав, вместе с ближним бояриним и дворецким и наместником тверским и воеводою, с Васильем Васильевичем Бутурлиным, с товарыщи против неприятелей ляхов и татар, колико бог милосердый помочи подаст, промышлять будем, и там со всеми войсками вашего царского величества пойдем. где гетманов ляцких послышим. Во время бытия нашего в Киеве приехал Михайло Зеленский, полковник бряславский, и языка татарского привел и то нам сказывал, что татар под городы украинные полку Бряславского загон подбегал улусу мурз нагайских, и милостию

божиею и пресвятые богородицы помощию и вашим великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца, и сына вашего царского величества благовернаго царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, казаки полку Бряславского тот весь збор татарской побили и наши люди татарских людей поимали и тех языков татарских для всяких подлинных вестей до твоего царского величества посылаем и о иных подлинных вестях ближней боярин и дворецкой и наместник тверский и воевода, Василей Васильевич Бутурлин, тебе великому государю нашему твоему царскому величеству в грамоте своей пространнее обо всем напишет. И о том тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству, известно чиним, что Костянтин, господар мутьянский, з Стефаном, господарем волоским, войну всчали и воюютца, иные всякие вести о неприятелех имеючи, твоему царскому величеству извещат будем, а ныне с тою нашею грамотою посылаем к тебе великому государю нашему, царскому величеству, посланников наших Василья Куколя, есаула полку Бряславского, да Максима Мартиненка, есаула полку Уманского, которых твое царское величество милостиво выслушав, изволь до нас и о всем с ними нам ведомо учинить, покорно просим. В прошлом году 1654, месяца сентября, 18 дня на службе твоего царского величества под Острогом на бою поимали ляхи товарыща полку Корсунского, Миневского, человека рыцерского, которой ныне в неволе живет за Лукоша Дзбоновского, которого есмя в языцех до твоего царского величества отослали, в Каменеце у жены его сидит и неволю терпит, а жена Лукоша Дзбоновского ни за кого иного, кроме мужа своего, высвободит не хочет. Тогда милостиво тебя великого государя нашего твоего царского величества, до лица земли упадаючи, просим, изволь твое царское величество того поляка Лукоша Дзбоновского, естли есть жив, посланником нашим повелить отдать, чтоб тот казак из неволи был свобожен на услугу твоего царского величества и для того нарочно с посланники нашими и брат того казака Миневского поехал, хотячи обрести милость неисчетную твоего царского величества. По сем верные подданные вручаемся прилежно неисчетной милости твоего царского величества.

Писан з Готова, лета 1655 июня 18 дня.

Твоему царскому величеству желательные подданные и верные слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 531—637. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, что писал к великому государю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкой с посланцы своими полку Брясловского с ясаулом с Васильем Кокулем с товарыщи в нынешнем во 163-м году, июля в 2 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, II, № 15557—15561, арк. 113—114. Копія з перекладу.

№ 322

1655, червня 18(28). Хотів. — Універсал про дозвіл капітулі Київського Братського монастиря ситити мед на свята.

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ознаймуємо тим листом нашим всим вобец, кому о том відат належит, іж позволилисмо велебному господину отцу ігумену і всей капитулє монастира Братского Києвского канунов двох сиченє, так і іншим свяшчеником киевских церквей, то єст канун крешченский і воздвиженский, которие кануни не болей, толко так, яко і києвские свяшченики ситят, мают бит сичени. На што для болшоє віри і памети тот наш лист менованим отцом братским при подписе руки нашоє с печатю войсковою даємо.

Діялосе в Хотове, дня 18 іюня 1655.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: На сиченє канонов Богдана Хмельницкого, 1655.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії, № 594, папка 3. Оригінал.

№ 323

1655, червня 26 (липня 6). Під Баром. — Універсал Якиму Сомковичу на користування панськими землями в Вороньковї і Рогозові

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм сим нашим писанієм, кому би о том відать надлежало, іж отдал до скарбу нашого войскового Яким Самкович [1], говариш наш, сумму певную за всі грунта панскиї, так воронковскиї, яко і рогозовскиї, за которий ми сами сумму отобравши, оние в поссесію і в вічноє уживанє помененному Якимови подаєм, хотячи міти, аби зараз обнявши, яко своїми власними диспоновал і ку своєму найліпшому пожиткови оборочал, в которих то грунтах аби жаден з старшини, так же і якоїколвек кондициї людей, найменшоє не важился чинити перешкоди помененому пану Якимови і в кгрунти аби се не втручал [2], міти хочем [3], в чем і сурово под карностию войсковою приказуєм, а для ліпшой по-

[1] В інших копіях слово «Самкович» відсутнє.
[2] В інших копіях: не вдарал.
[3] В інших копіях: важил.

ваги сей наш лист при печати войсковой власною рукою нашею подписуєм.

[Дан под Баром, 26 іюня]. 1655 [1].

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Генеральний опис Лівобережної України, Переяславський полк, Воронківська сотня, кн. 195, № 1, арк. 1. Копія, з допискою копіїста: «В сем універсалі между дикциями подписуєм до... июня трох дикций і потому место на те три дикции, оставленно и в сей копії».

Там же, № 2, арк. 2. Копія.

Там же, № 3, арк. 3. Копія.

Опубліковано: А. Лазаревский, Из семейной хроники Берлов (з скороченнями).

№ 324

1655, липня 15 (25). Табір під Баром. — Лист до валаського воєводи Костянтина Щербана про відправку посла

Ilme dne princeps Volachiae, dne et frater nobis benevole.

Ngodat ez ideig is leveleink és emberink által örömest látogattuk volna, de hadainkkal való igyünk és ellenségünktől való oltalmazásunk nem engedte, melyet Ngod is jól tudhat. Az télen is mennyi ártatlan keresztény vért ontottak ki, mely nem az mi vétkünkért, hanem az ő gonoszságokért lett; melyben noha mind elébb mentek, mindazáltal örömmel vissza nem tértek; kit mi nem kivántunk, s ezután sem kivánnánk, csak mi reánk ne jünne az ellenség. Ngod országában való tolvajoknak feltámadásokat értettük, melyen igen szánakoztunk; de már isten Ngod hatalma alá vettetven őket, szűbűl örülünk rajta, s kivánjuk istentul, engedje békességesen uralkodni országában. Mostan itt az széleken lévén császár ő fge zaprovi hadaival es első rendu hiveivel, az mint hogy az moldovai vajda o ngához, ugy Ngod látogatására is küldöttük Pokovnik Mátýas kapitánt, szóval büvebben izenvén, és kérvén Ngodat, adjon hitelt szovának, és nem késeltetvén Ngod, emberével, ha lehetséges, küldje hozzánk nagyobb hitelnek okáért, jó szivvel várjuk. Tartsa isten Ngodat jó egészségben.

Datum in castris ad Bár positis, 15 iulii, 1655.

Ilmae Dnis Vrae frater et servus, Bogdan Hmelniczki, hetman, cum bello Zaporoviensi suae caesareae mtis.

Адреса: Ilmo dno principi Constantino Sorban, vajvodae Valachiae Transalpinae etc., dno et fratri benevolo.

Угорський державний архів. Переклад.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 16. Фотокопія.

Опубліковано: Сіладі, т. I, стор. 443—444.

---

[1] Дата відтворена за публікацією О. Лазаревського «Из семейной хроники Берлов» («Киевская старина», 1899, январь, відділ I, стор. 105).

Переклад

Найсвітліший пане князю Валахії, пане і добродію наш милостивий.

До вашої милості були б ми раді вислати послів і листа написати, але і ваша милість добре знає, що не могли ми це зробити, бо готували військо і від ворогів захищалися. У цю зиму так багато невинної крові було пролито, але не наша то вина, а їхнє лиходійство; вони на нас напали, але повертатися з радістю назад вже не прийшлося; ми цього не бажали і наперед не бажаємо крові, тільки вороги на нас нехай не нападають. Ми одержали звістку, що на землю вашу напали лиходії, і ми дуже жалкували, але бог допоміг вашій милості їх покарати, чому ми від щирого серця раді і бажаємо, щоб господь помагав вашій милості мирно господарювати у вашій країні. Тут тепер на кордонах ми стоїмо з Військом Запорізьким і вірними слугами його царської величності; як до молдавського воєводи, так і до вашої милості вислали ми капітана Матіаса Поковника з більш широкими словесними дорученнями, вислухайте і довіртесь йому і в знак довір'я, якщо можливо, вишліть до нас посланця, якого ми чекаємо з нетерпінням. Хай господь збереже вашу милість у доброму здоров'ї.

Дано в таборі коло Бару, 15 липня 1655 року.

Брат і слуга вашої милості, Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом його царської величності Запорізьким.

Адреса: Найсвітлішому пану князю Костянтину Шорбану, воєводі Заальпійської Валахії і т. д., ласкавому пану і братові.

№ 325

1655, близько серпня 24 (вересня 3). Під Кам'янцем-Подільським. — Лист до шведського короля Карла Густава про похід в напрямку Львова та про майбутні переговори

Serenissime, potentissime atque invictissime rex, domine, dne nobis clementissime.

Postquam per diversa iactatum pericula illustrem ac magnificum dnum Alexandrum Iulium Torquatum, sacrae regiae maiestatis vestrae fidelem, ad nostra deus exposuisset castra Cameneciis atque ille idem gratiosam mentem s. regiae mtis vrae, ordinum Coronae etque exercitus pro tempore aperuisset, gavisi sumus publice apparatu de illius ad nos mirabili adventu, sed longe magis de sacrae regiae mtis vrae clementia, quae nobis iuxta antiqua postulata nostra fidem, protectionem et amicitiam pollicetur. Tam iucundam, sicut non minus utilitati et honestati coniunctam relationem quemadmodum plaudenti suscepimus animo, ita unanimiter cum universo etiam Exercitu nostro Zaporoviensi nostras inclinando mentes, illi et omnibus, quaecumque nomine sacrae regiae mtis vrae nobis dicta et proposita sunt, consensimus. Atque mox relictis expugnationibus urbium nec non ipsa obsidione camenecensi abhinc in propediem solvenda sine mora Leopolim tendimus, ibidem ulteriorem sacrae regiae mtis vrae intentionem postulaturi. Praeterea ante adventum praefati illustris ac magnifici dni Alexandri Iulii Torquati misimus eundem, quem prius admodum, reverendum patrem Danielem cum plenipotenti nostro Ioanne

Tafrali, sed et nunc, postquam mentem aliqua vrae sacrae regiae mtis viae assequi datum est, (quia propter pericula aliter non licet), praedicto illustri ac magnifico dno Alexandro Iulio Torquato multa oretenus proponenda petiimus. Ceterum sacram regiam maiestatem v-ram cum omnibus successibus illi, qui terrarum imperia moderat, commendamus atque illius felicissimis auspiciis nostra offerimus, petentes a sacra regia mte vestra, ut sua clementia et nostra obsequia et nos ipsos foveat tueatque, utpote qui sacrae regiae maiestati vrae sumus faventissimi servi.

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego car. mści Zaporoskim [1].

На звороті адреса: Serenissimo ac potentissimo Carolo Gustavo, dei gratia Suecorum, Gottorum Vandalorumque regi, magno principi Curlandiae, duci Esthoniae, Careliae, Bremae, Verdae, Stetini, Pomeraniae, Cassubiae et Vandaliae, principi Rugiae, domino Ingriae et Vissmariae nec non comiti palatino Rheni, Bavariae, Iuliaci et Montium duci etc., serenissimae regiae maiestati d-no d-no nobis observandissimo pateant.

Над адресою помітка: Praesent. Casimiria ad Cracoviam d. 2 octobr. 1655.

Шведський державний архів. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 39, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.
Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 77—78, № 24.

Переклад

Найясніший, наймогутніший і найнепереможніший пане, наш наймилостивіший пане.

Коли бог, після різних небезпек, доставив до нашого табору у Кам'янці світлого і вельможного пана Олександра Юлія Торквата, довірену особу вашої святої королівської величності, він тут же відкрив ласкаву думку вашої св. королівської величності, начальників корони і війська. Ми втішилися публічним приготуванням до його дивного прибуття до нас, але далеко більше ласкою вашої святої королівської величності, яка, згідно з нашими давніми проханнями, обіцяє нам довір'я, захист і дружбу. Таке приємне, а також корисне і почесне повідомлення ми прийняли з задоволенням, ми, разом з усім нашим Запорізьким Військом, одностайно і прихильно згодилися на все те, що нам було сказано і запропоновано від імені вашої святої королівської величності. Незабаром, залишивши здобування міст і навіть облогу Кам'янця, ми попрямуємо до Львова, щоб звільнити його без зволікання; там ми будемо просити дальших зусиль з боку вашої святої королівської величності. Крім того, перед прибуттям вищезгаданого світлого і вельможного пана Олександра Юлія Торквата ми послали того ж, що і раніше, шановного отця Данила з нашим повноважним Іваном Тафралі. І тепер, після того як ми дещо дізналися про путь вашої святої королівської величності, ми просили вищезгаданого світлого і вельможного пана Олександра Юлія Торквата передати багато усно (бо інакше через небезпеку не можна). Тим часом доручаємо вашу святу королівську величність з усіма успіхами тому, який керує землями, і, приєднуючись до його вельми щасливих знамен, благаємо вашу святу

[1] У тексті дата відсутня. У листі є згадка про намір Богдана Хмельницького рушити з-під Кам'янця на Львів. Це сталося 24 серпня ст. ст. (див. док. № 327). Отже, лист написаний не пізніше 24 серпня ст. ст.

королівську величність своєю ласкою і захистом сприяти нашим послугам і нам самим, найприхильнішим слугам вашої святої королівської величності.

Богдан Хмельницький, гетьман з Військом його царської милості Запорізьким.

На звороті адреса: Найяснішому і наймогутнішому Карлу Густаву, божою милістю королю шведів, готів і вандалів, великому князеві Курляндії, герцогові Естонії, Карелії, Бреми, Верди, Штеттіну, Померанії, Кашубії і Вандалії, князеві Ругії, володареві Унгрії і Вісманії, а також графові — палатинові Рейну, Баварії, Юліяку і герцогові Гір і т. д., найяснішій королівській величності, панові, нашому вельмишановному панові нехай буде пред'явлено.

Над адресою помітка: Вручено. Казимир біля Кракова, дня 2 жовтня 1655.

№ 326

1655, не пізніше серпня 24 (вересня 3)[1]*. Під Кам'янцем-Подільським. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про посольство Стефана Люца*

Serenissime princeps Transilvanie, domine nobis observandissime.

Pergratum nobis est, quod serenissima celsitudo vestra pristinam erga nos servando amicitiam, tum legatos nostros zaporovienses benevole susceperit, tum quoque litteris suis, favore plenis amicabili, nos visitare voluerit per dominum Stephanum Luci. In eadem ergo stantes amicitia, prout per legatos nostros eam declaravimus, sufficienter ita per litteras nostras nec non per dominum Stephanum Luci, legatum serenissimae celsitudinis vestrae, eandem declaramus, pluraque locuti sumus cum eodem domino Stephano Luci, qui omnia oretenus relaturus est. Ut vero serenissima celsitudo vestra sit semper in amore stabilis erga nos, deus ter optimus maximus efficiat; sicut autem nullam dedimus occasionem unquam dirimendae charitatis, ita nec daturi sumus. Interim, ut diutissimos vivat in annos, floreatque serenissima celsitudo vestra, unice precamur.

Datum Czyhirini, anno domini 1655.

Serenissimae celsitudini vestrae studiosus ad omnia et servus, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakoci, principi Transilvaniae, partium regni Hungariae domino et Siculorum comiti.

Угорський державний архів. Оригінал.
Опубліковано: Монумента Гунг, т. 23, стор. 235—236, № 139.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, наш вельмишановний пане.

Нам дуже приємно, що ваша найясніша високість, зберігаючи стару дружбу до нас, доброзичливо прийняла наших запорізьких послів і зволила в своєму листі, пов-

[1] Посольство Стефана Люца перебувало у Хмельницького під Кам'янцем. 24 серпня гетьман рушив з-під Кам'янця на Львів. Отже, лист написаний не пізніше 24 серпня ст. ст.

юму прихильності, відвідати нас через пана Стефана Люці. Отже, ми перебуваємо в тій самій дружбі, про яку ми заявляли раніше через наших послів, а тепер заявляємо як через наш лист, так і через пана Стефана Люці, посла вашої найяснішої високості. Ми багато розмовляли з тим же паном Стефаном Люці, який про все донесе усно. Хай тричі найліпший, найвеличніший бог зробить так, щоб ваша найясніша високість завжди перебувала у постійній любові до нас; як ми не дали ніколи жодної нагоди до розриву приязні, так і не дамо. Тим часом ми молимося тільки, щоб ваша найясніша високість жила і процвітала якнайдовші роки.

Дано в Чигирині, року господнього 1655.

Вашої найяснішої високості готовий до всього слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Найяснішому Юрію Ракоці, князеві Трансільванії, панові частин Угорського королівства і графові секлерів.

№ 327

1655, серпня 26 (вересня 5). Табір під Скалою. — Лист до Олексія Михайловича з приводу здобуття Вільна та з повідомленням про похід на Львів

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя Росии самодержцу [п. т.] государю и облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском твоего царского величества Запорожским, до лица земли низко челом бьем.

С милостивые грамоты твоего царского величества с стольником, со князем Никитою Григорьевичем Гогариным, до нас честно принесеные, со всем Войском пресветлого твоего царского величества Запорожским, яко прямые твоего царского величества слуги и подданные возрадовалися есмя, слыша о добром здравии и счасливом твоего царского величества государствии, а наипаче с того утешилися есмя, что нам пресветлое твое царское величество государь наш в своей государской грамоте известити изволили, что милостию божиею и пресвятые богородицы помощию и заступлением и молитвами всех святых, а за твоим великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и облаадателя, и сына твоего царского величества, государя нашего благовернаго царевича и великого князя Алексея Алексеевича, счастьем, бояря и воеводы вашего царского величества, ближней боярин и воевода князь Яков Куденетович Черкаской, с товарыщи, со многими твоего царского величества ратми и с Ываном Золотаренком, полковником нежинским, по указу твоего царского величества, сшедшися з гетманами литовскими под Вилиею, с Радивилом и з Гонсевским, их войска погромили и город Вильно со всем взяли. И мы за то от прямого сердца богу всемогущему и пресвятой его матери и всем святым благодаря, молим непрестанно, дабы не точию тех врагов на веру православную церкви восточныя и на тебя великого государя нашего воста-

ючих, но и вся иноплеменныя языки под ноги твоему царскому величеству покорити изволил. А ныне тебе, великому государю нашему, извещаем, что мы, сшедшися з ближним бояриноом и дворецким и наместником тверским и воеводою, Васильем Васильевичем Бутурлиным, и со всеми ратми вашего царского величества под самой аж город Каменец-Подольский, пришедши и город осадя, над ним промышлять хотели есмя, только розсудя, чтоб на приступах людей ратных не потерять, а особно послыша, что гетманы корунные войска збирают подо Львовом и Глинянами, там к ним, как к голове, ис под Каменца со всеми вашего царского величества ратми прямо под Львов и Глиняны дня 24-го августа пошли есмя. И помощию божиею и твоим великого государя нашего царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя Росии самодержца и многих государств государя и облаадателя, и сына твоего царского величества благовернаго царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, там к ним пришедши, над гетьманы и войсками их промышлять учнем, сколько милосердый бог помощи подаст, и что впредь содеватися будет всегда вашему царскому величеству извещати будем. А ныне тебе великому государю нашему извещаем, что к нам вести подлинные из Запорожья и от Стефана, воеводы и господаря волоского пришли, что хан крымский со всеми ордами черкаскими, крымскими, нагайскими, белогородцкими, очаковскими, будятцкими, добрутцкими и иными всеми пошел на войну и одним ордам на наши городы итти велел и землю пустошит, а с ыными сам к ляхом на помочь идет. Уже немало татар, переправя их в Очакове и в Таване и под наши украинные городы подпадат почели, а селистрийской паша хана крымского отводил о том, чтоб на нас войны не подымал и хан крымской ему отказал, что не только ляхом на помочь сами пойдут, но и городы казацкие пустошит и иным ордам велю, да и к господарю волоскому писал хан, чтоб и он с своими войсками и с ним вместе ляхом на помочь шел, и господарь волоский то нам известил, что хотя, маня, хан крымской с собою к ляхом на помочь затягает, однако ж я с прямою своею службою своих послов вскоре слать. Мы ж хотя о том подлинно знаем, что хан крымской все силы свои на нас обратил, однако, взяв бога на помочь, над ляхами промышлять будем, и что зде содеватися будет, тебе великому государю нашему о всем извещать будем. А ныне стольника твоего царского величества, князя Никиту Григорьевича Гагарина, к тебе великому государю нашему вскоре отпустили. Ныне изново, живучи с нами в приязни, господар волоский, пишет к нам, объявляя, что хан крымской с войсками уже к Очакову приближается, а прежде себя посылает под войска наши подъезд великий, от которого в великой осторожности быти имеем. При том с повольными услугами нашими, яко наприлежнее до престола твоего царского величества упадаючи, просим, дабы нас твое царское величество из неисщетные милости не выпушал.

Писан в таборе под Скалою, дня 26 августа, лета 1655.

Твоему царскому величеству всем желательные подданные и нижайшие слуги и подножия, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 560—565. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского листа, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкой с стольником со князем Микитою Гагариным в нынешнем во 164-м году сентября в 23 день».
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II. № 15557—15561, арк. 115—118. Копія з перекладу.

№ 328

1655, (вересня 23) жовтня 3. Табір під Львовом. — Лист до магістрату Львова про розгром коронного війська під Городком та з вимогою здати місто

Ode mnie, Bohdana Chmielnickiego, hetmana Wojsk jego carskioj mości Zaporoskich, wam, majestratowi miasta Lwowa i wszelakiej kondycjej ludziom, na ten czas tam zostającymi, życząc zdrowia dalszego, to nasze posyłamy pisanie.

Samemu bogu to jest jawno, że my rozlania krwie chrześcijańskiej nigdy nie życzyliśmy i po te transakcje wszytkie; jeżeliśmy wojska nasze tu ruszali, czyniliśmy to wszytko za daniem przyczyny z strony wojsk koronnych. Jakoż i roków przeszłych za Wiszniewieckim idąc, tu przyciągnąwszy, wam naszą pokazaliśmy łaskę; a teraz, gdy nam pan najwyższy zdarzył wojsko koronne rozgromić do szczętu pod Gródkiem, czyniąc dosyć chrześcijańskiej powinności, (lubo waszego upokorzenia się nie widzimy,) żądamy, jeżeli sobie przy zdrowiu zostawać życzycie, już żadnej niskąd nie mając otuchy i posiłków sobie, nie idąc ni za czyją radą, abyście nam zaraz nieodwłoczną dali rezolucją, nie wątpiąc namniej, że za upokorzeniem się naszej osobliwej uznacie łaski. A jeżeli inaczej, nieupokarzającemu się według sprzeciwieństwa nieomylnie się nagrodzi. A wy tymczasem dajcie respons.

Wm życzliwy przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, ręką swą.

На звороті адреса: Panom majestratowi miasta Lwowa z wszelakiej kondycji ludziom, na ten czas tam będącym oddać.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2. Оригінал.
Там же. ф. Рада м. Львова, оп. 3, т. 65, спр. Книга ради м. Львова за 1655 р. Копія, з датою 3 жовтня 1655 р.
Опубліковано: Зубрицький, стор. 349.
Дополнения к Актам историческим, стор. 193—194.
Жерела, т. VI, стор. 125.

Переклад

Від мене, Богдана Хмельницького, гетьмана його царської милості Військ Запорізьких, вам, магістрату міста Львова і людям всіх станів, які в цей час там перебувають, бажаючи доброго здоров'я, посилаємо цей наш лист.

Самому богові ясно, що ми ніколи не хотіли пролиття християнської крові і до усіх цих подій. Якщо наші війська прийшли сюди, то зробили це тому, що був даний привід з боку коронних військ. Адже і в минулі роки ми йшли за Вишневецьким і, прибувши сюди, виявили до вас ласку. А тепер, коли господь всевишній дозволив нам повністю розгромити коронне військо під Городком, ми з християнського обов'язку (хоча вашої покори не бачимо) вимагаємо, щоб ви, якщо бажаєте лишитися здоровими, уже не маючи надії і підтримки і не слухаючи нічиєї поради, негайно дали нам відповідь, ні трохи не сумніваючися, що після підкорення зазнаєте нашої особливої ласки. А якщо зробите інакше, то непокірний, за те, що він чинитиме опір, безумовно дістане по заслузі. А ви тим часом дайте відповідь.

Вашмостей доброзичливий приятель Богдан Хмельницький, власною рукою.

Адреса. Панам членам магістрату міста Львова, людям усіх станів, які там у цей час перебувають, передати.

№ 329

1655, (вересня 24) жовтня 4. Табір під Львовом. — Лист до магістрату Львова з вимогою здати місто

Moi łaskawi pp. majestratowi miasta Lwowa.

Z listu waszego[1] wyrozumieliśmy, że wy, czyli spodziewając się jakoby jakiego z strony ratunku, który wam nigdy nie będzie, do upokorzenia się nam nie chcecie skłonić i nie myślicie, wiedząc dobrze, że my, nie życząc krwie rozlania i przed czasy osobliwą wam naszą znaczną pokazali łaskę. Jeżeli tedy dalej przy swoim uporze zostawać będziecie chcieli, alboli politowania naszego nad sobą uznać sobie życzycie, ludzi jakich jutro rano wysyłajcie bez odwłoki. Próżna wasza o posiłku nadzieja, bo za łaską bożą, już nasze wojska po zniesieniu koronnego, wgłąb daleko i my tu zabawić myślimy, gdy się upokorzyć nie zechcecie. Wszak wiecie, że nie zakryta wam nasza była klemencja, gdyście o one przeszłych lat oraz nas prosili, i teraz onej uznacie, na którą jeżeli się spuścić zechcecie. A my od was jutro rano czekamy deklaracjej.

Datum z obozu, d. 4 7-bris[2] 1655.

Wm. wszego dobra życzliwy, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska jego carskiej m. Zapor.

На звороті адреса: Moim łaskawym pp. majestratowym miasta Lwowa oddać.

---

[1] Мова йде про лист магістрату Львова від 4 жовтня 1655 р. (Жерела, т. VI, стор. 126).

[2] Дата 4 вересня помилкова. Повинно бути: 4 жовтня.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, спр. 2, арк. 1—2. Оригінал.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 349—350.

Дополнения к Актам историческим, стор. 194.

Жерела, т. VI, стор. 126.

Переклад

Мої ласкаві панове члени магістрату міста Львова.

З вашого листа ми дізналися, що ви, нібито сподіваючися якогось рятунку зі сторони, якого вам ніколи не буде, не хочете і не думаєте підкоритися нам, хоч добре знаєте що ми, і раніше не бажаючи пролиття крові, виявили до вас особливо велику ласку. Негайно завтра вранці посилайте до нас людей з відповіддю: чи ви далі стоятимете на своєму, чи хочете, щоб ми вас помилували. Даремно ви сподіваєтесь на підмогу, бо, з ласки божої, наші війська після знищення коронного війська зайшли вже далеко в глиб країни, і ми тут залишимося, якщо ви не захочете нам підкоритися. Адже ви знаєте, що ми не відмовили вам у ласці, коли ви просили її у нас у минулі роки, і тепер зазнаєте її, якщо захочете покластися на неї. А ми чекаємо завтра вранці вашої відповіді.

Дано з табору, 4 вересня 1655.

Вашмостям усього доброго бажаючий Богдан Хмельницький, гетьман його царської милості Війська Запорізького.

На звороті адреса: Моїм ласкавим панам членам магістрату міста Львова передати.

№ 330

1655, (вересня 25) жовтня 5. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова про відмову послати заложників в обмін на послів та з повторним закликом здати місто

Moi łaskawi panowie majestratowie miasta Lwowa.

Jawnie widzimy lekkomyślność waszą z znacznym uporem zmieszaną, że wy, nad funkcją powagi naszej, widząc przeciwko sobie znaczną oświadczoną przez list nasz łaskę, lekce sobie onę poważając i nie garnąc się z swoim upokorzeniem do onej, jeszcze od nasze jakichsi potrzebujecie obsides za swoich ludzi, których chcecie wyprawować. Wszak pamiętno to wam być może, że i przed temi laty, gdyście osobliwej klemencjej uznali naszej, za jednym przyrzeczeniem słowa naszego, nie ullo obside, otrzymaliście onę. Jeżeli tedy chcecie politowania and sobą i nie życzycie przy upornych i innym niewinnym ludziom zguby (tak jako i niektórzy za uporem miasta pomstę od boga już odnieśli, a inni przez pokorę i teraz zdrowe zostają), już nie pokładając ni w kim nadzieje, nam dajcie deklaracją bez zabawy przez swoich, porzuciwszy ten upór i nie czekając obsides. Upewniamy, gdy waszą obaczymy pokorę, przy całości zdrowia zachowani będziecie. A jeżeli inaczej, jawno bogu, nie nasza wina, bo już nad funkcją powagi naszej czynimy że was upominamy. Atoli życząc wam dalszego zdrowia, na ostatnią czekamy deklaracją.

Z obozu, d. 5 8-bris 1655.

Wm. m. we wszem życzliwy, Bohdan Chmielnicki, h. z W. j. c. m. Z.

На звороті: Moim łaskawym pp. majestratowym miasta Lwowa oddać.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, спр. 4, арк. 1—2. Оригінал.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 351—352.

Дополнения к Актам историческим, стор. 195.

Жерела, т. VI, стор. 127—128.

Переклад

Мої ласкаві панове члени магістрату міста Львова.

Ми бачимо вашу явну легковажність, поєднану з значною впертістю; відчуваючи нашу велику ласку до себе, засвідчену листом, ви зобов'язані поважати її, а ви легковажите її і не горнетеся до неї з своєю покірністю, та ще й вимагаєте від нас заложників за своїх людей, яких хочете до нас вирядити. Адже ви пам'ятаєте, що і кілька років тому, коли ви попросили особливої нашої ласки, ви одержали її тільки за нашою обіцянкою, без ніякого заложника. Якщо хочете мати помилування і не бажаєте, щоб через тих, які чинитимуть опір, і невинних людей згубили (так як і деякі через опір міста зазнали вже від бога помсти, а інші, покірні, і тепер залишаються живими), вже не покладаючи ні на кого надії, дайте нам негайно відповідь через своїх людей, облишивши той опір і не чекаючи заложників. Запевняємо вас, що як тільки ми побачимо вашу покору, будете живі і здорові. А якщо зробите інакше, то і богові ясно, що це не наша вина, бо ми вже і так понад обов'язок нашої поваги чинимо, що вас закликаємо до порядку. Затим, бажаючи вам доброго здоров'я, чекаємо останньої відповіді.

З табору, дня 5 жовтня 1655.

Вашмостям у всьому прихильний Богдан Хмельницький, гетьман, з його царської милості Військом Запорізьким.

Адреса: Моїм ласкавим панам членам магістрату міста Львова передати.

№ 331

1655, (вересня 26) жовтня 6. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова відносно прибуття послів від міста

Moi łaskawi pp. majestratowi miasta Lwowa.

Wdzięcznie to od was przyjmujemy, że wy przyrzeczonemu listownie słowu naszemu o upewnieniu łaski naszej daliście miejsce u siebie i tych ludzi[1] do nas z pirwszym upokorzeniem się przysłali. Za lubo to in eo passu ofiarujemy wmściom naszą oświadczyć benewolencją. A żeśmy naszą deklaracją wmściom do jutra odłożyli, potrzeba, abyście wm. dla onej znowu jako najraniej swoichże jakich ludzi wyprawili, a my tymczasem tejże nocy ze wszytką starszyzną wojsk naszych pomyślimy, aby z naj-

[1] Послами від міста Львова були: Самійло Кушевич, Криштоф Захнович і Павло Лавришевич.

lepszym waszym było, i naszą upewniamy wmściów łaską, o której i ustnie wasziż opowiedzą, którzy tu z nami ustnie mówili. A my wam teraz nasze ofiarujemy chęci.

Z obozu, d. 6 8-bris 1655.

Wmśm życzliwy we wszem, Bohdan Chmielnicki, het. z W. j. car. m. Zap.

На звороті адреса: Moim łaskawym panom majestratowym miasta Lwowa oddać.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, спр. 6, арк. 1, 2. Оригінал.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 356.

Дополнения к Актам историческим, стор. 198.

Жерела, т. VI, стор. 131—132.

Переклад

Мої ласкаві панове члени магістрату міста Львова.

Прихильно приймаємо від вас те, що, взявши до відома наше слово, дане в листі з запевненням нашої ласки, ви прислали до нас цих людей з першою покірливістю. Саме за це ми в цьому випадку готові виявити до вашмостей нашу доброзичливість. А відповідь вашмостям ми відкладаємо до завтра. Треба, щоб вашмості знову відрядили за нею якнайшвидше своїх людей. а ми тим часом з усією старшиною наших військ подумаємо тієї ж ночі, що для вас буде найкраще. Запевняємо вашмостей у нашій ласці, про яку і розкажуть усно ваші люди, які тут розмовляли з нами. А тепер ми вам заявляємо про нашу прихильність.

З табору, дня 6 жовтня 1655.

Вашмостям у всьому прихильний Богдан Хмельницький, гетьман, з його царської милості Військом Запорізьким.

Адреса: Моїм ласкавим панам членам магістрату міста Львова передати.

№ 332

1655, (вересня 28) жовтня 8. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова з висловленням задоволення позицією послів

Moi łaskawi panowie majestratowi miasta Lwowa.

Jeszcze milej dzisiaj waszą przyjęliśmy pokorę, ponieważ do naszej stosując się wolej, swoich wysłaliście ludzi, za czym ustną daliśmy, co należy do początku, deklaracją, a na dalszą jeszcze jutrzejszegoż dnia, tylko rano, znowu wm. wysyłajcie, wyrozumiawszy rzecz z swoichże. A my wmościów upewniamy, że się nie zawiedziecie na naszej łasce, którą teraz przy chęci naszej wmm ofiarujemy.

Z obozu, d. 6 8-bris 1655.

Wmm. we wszem życzliwy, Bohdan Chmielnicki, hetman W. j. c. m. Z.

На звороті: Moim łaskawym pp. majestratowym miasta Lwowa oddać.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, спр. 3, арк. 1—2 зв. Оригінал.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 359—360.

Дополнения к Актам историческим, стор. 200.

Жерела, т. VI, стор. 135.

Переклад

Мої ласкаві панове члени магістрату міста Львова.

Сьогодні ми ще прихильніше прийняли вашу покору, тому що, згідно з нашою волею, ви вислали до нас своїх людей. Ми дали їм, як годиться на початок, усну заяву, а надалі, вашмості, знову завтра вранці висилайте людей, про все змовившись з своїми. А ми запевняємо вашмостей, що не розчаруєтеся у нашій ласці, яку і тепер виявляємо до вашмостей разом з нашою прихильністю.

З табору, дня 6 жовтня 1655.

Вашмостям у всьому прихильний Богдан Хмельницький, гетьман його царської милості з Військом Запорізьким.

Адреса: Моїм ласкавим панам членам магістрату міста Львова передати.

№ 333

1655, (вересня 29) жовтня 9. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова з закликом продовжувати переговори

Moi łaskawi pp. magistratowi miasta Lwowa.

Dziwujemy się wielce temu, że wm, zacząwszy traktować z nami o przyjaźni, znowuście zaniechali i już do nas nie wysyłacie. Jeżeli sobie tedy życzycie przyjaźni naszej, posyłajcież do nas ludzi znacznych, my onym wszelaką łaskę i przyjaźń naszą opowiemy i znowu, jak pirwij, zdrowych wcale odeszlemy, gdyż my, rzekszy slowo, statecznie przy nim stoimy. A naprzód zaraz wysyłajcie, dając nam znać, kiedy zechcecie, czy dzisia, czyli jutro z nami traktować, żebyśmy wiedzieli. Przytem p. bogu wm polecamy.

Dat w taborze, 9 8-bris a-o 1655.

Wmciom we wszem życzliwy przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, hetman z W. j. c. m. Zap.

На звороті адреса: Moim łaskawym pp. magistratowym miasta Lwowa oddać.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, спр. 7, арк. 1—2 зв. Оригінал.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 362.

Дополнения к Актам историческим, стор. 202.

Жерела, т. VI, стор. 137.

Переклад

Мої ласкаві панове члени магістрату міста Львова.

Ми дуже дивуємося тому, що вашмості, почавши з нами переговори про приязнь, знову їх занехаяли, і вже нікого не висилаєте до нас. Якщо бажаєте нашої приязні, посилайте ж до нас своїх людей, ми виявимо до них ласку і приязнь і знову, як і раніше, відішлемо і живими і здоровими, бо ми, давши слово, завжди його додержуємо. А насамперед зараз же висилайте людей, даючи нам знати, коли захочете вести з нами переговори, чи сьогодні, чи завтра. При цьому доручаємо вашмостей господу богу.

Дано в таборі, 9 жовтня 1655 року.

Вашмостям у всьому прихильний Богдан Хмельницький, гетьман, з його царської милості Військом Запорізьким.

Адреса: Моїм ласкавим панам членам магістрату міста Львова передати.

№ 334

1655, (вересня 29) жовтня 9. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова з запевненням, що угоду буде виконано

Moi łaskawi pp. magistratowi miasta Lwowa.

Pisanie jakież takież od wmciów doszło nas, z którego o żądaniu wm. dostatecznie wyrozumielichmy, a cokolwiek już obiecalichmy i kogo weźniemy na sumnienie nasze, słowa dotrzymamy i zdrowo zachowamy, i wm. bynamniej nie wątpicie, ale i owszem cale, cośmy przyobiecali, o tym trzymajcie, a jutro, bez odwłoki, jako najranij ze wszytkim do nas swoich posłańców wysyłajcie, którym pokazawszy naszą łaskę, jako pirwij i przyjaźń wszelaką, nie bawiąc zdrowo do wciów odpuścimy. Przytem p bogu wmciów polecamy.

Dat w taborze, 9 8-bris 1655.

Wm. wszytkiego życzliwy przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, hetman z W. j. c. m. Zap.

На звороті адреса: Moim łaskawym pp. magistratowym miasta Lwowa należy.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, спр. 5, арк. 1—2 зв. Оригінал.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 361.

Дополнения к Актам историческим, стор. 201.

Жерела, т. VI, стор. 136—137.

Переклад

Мої ласкаві панове члени магістрату міста Львова.

Дійшов до нас лист від вашмостей, з якого ми докладно дізналися про вимогу вашмостей, а коли ми вже що обіцяли і кого взяли на своє сумління, то слова свого додержимо і залишимо його здоровим. Не сумнівайтеся, вашмості, анітрохи; навпаки, покладайте надію на те, що ми вам пообіцяли. А завтра негайно, якнайраніше з усім висилайте до нас своїх посланців, яких ми негайно до вашмостей здоровими відпу-

стимо, виявивши, як і раніше, ласку і всяку приязнь. При цьому доручаємо вашмостей господу богу.

Дано в таборі, 9 жовтня 1655.

Вашмостям у всьому прихильний приятель Богдан Хмельницький, гетьман, з його царської милості Військом Запорізьким.

Адреса: Моїм ласкавим панам членам магістрату міста Львова належить.

№ 335

1655, (вересня 30) жовтня 10. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова з проханням надіслати послів для одержання остаточної відповіді

Moi łaskawi pp. magistratowi miasta Lwowa.

Dla traktatów i podania rzeczy pewnych mieliśmy byli kilka osób od wm. wysłanych zatrzymać do jutra, ale żeśmy się obowiązali sumnieniem naszym, i żebyście wm. reputacjej o słowie naszym nie mieli, zdrowo nazad onych osób wszytkich odpuścilichmy. Jutro, da p. bóg, wszelakiego stanu ludzÿ do nas dla traktaków wm. wysyłajcie, pewną już i nieodmienną rezolucją onym damy i wszytko, co nam potrzeba, deklarować będziemy. Przytem p. bogu wm. polecając, przyjaźń naszą deklarujemy.

Dat w taborze, 10 8-bris 1655.

Wm. we wszem życzliwy przyjaciel Bohdan Chmielnicki, het. z W. j. c. m. Zap.

Адреса: Moim łaskawym pp. majestratowym miasta Lwowa należy.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1. спр. 8, арк. 1—2 зв. Оригінал.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 364.

Дополнения к Актам историческим, стор. 202—203.

Жерела, т. VI, стор. 138—139.

Переклад

Мої ласкаві панове члени магістрату міста Львова.

Для переговорів і повідомлення про деякі справи ми мали затримати до завтра кількох осіб, посланих до нас вашмостями, але тому, що ми зобов'язалися нашим сумлінням не затримувати нікого і щоб ви, вашмості, не сумнівалися у нашому слові, ми відпустили усіх цих осіб назад здоровими. Завтра, дасть господь бог, посилайте, вашмості, до нас людей усякого стану для переговорів, ми дамо їм вже певне і незмінне рішення і заявимо про все, що нам потрібно. При цьому, доручаючи вашмостей господу богу, виявляємо нашу приязнь.

Дано в таборі, 10 жовтня 1655.

Вашмостям у всьому прихильний приятель Богдан Хмельницький, гетьман, з й. ц. м. Військом Запорізьким.

Адреса: Моїм ласкавим панам членам магістрату міста Львова належить.

№ 336

1655, жовтня (3) 13. Табір під Львовом. — Звернення до жителів Львова про умови перемир'я з Запорізьким Військом

Deklaracja od j. m. p. Bohdana Chmielnickiego, hetmana Wojsk Zaporoskich magistratowi i wszystkim stanom we Lwowie znajdującym się podana.

Po te wszystkie czasy nie życzyliśmy krwie rozlania chrześcijańskiej niewinnej i najmniejszej przyczyny do tego nie dawaliśmy. Ale że surowo wojska koronne i różne stany Rzeczypospolitej na Ukrainę następowały, musieliśmy zdrowia naszego bronić, i przeszłej zimy, zaciągłszy sobie z pobocznych państw posiłków, na nas następowały i teraz aż tu nas za sobą wojska koronne zaprowadziły. Jednak my, nie życząc rozlania krwie, każdemu u nas miłosierdzia proszącemu łaskę naszą pokazać powinniśmy, tylko żeby według tej deklaracjej naszej wszytkie stany we Lwowie znajdujące się wszystko uczynili. Naprzód przysięgę wykonać na tym tak rycerstwo, jako i mieszczanie i wszytkie obywatele i starsi miasta Lwowa mają, żeby, gdy odstąpią Wojska Zaporoskie i wojska jego carskiej mci, nie gromiono czat różnych, które się rozeszli, i w niewolę aby nie brano. A my też asekurujemy wszeikim bezpieczeństwem mieszczan i wszystkich obywatelów lwowskich zachować i po wszystkim wojsku zakażemy, żeby po wsiach i folwarkach nic a nic nie palono. A że nie chcemy miasta tego dobywać i krwie niewinnej rozlewać, tedy na to wojsko, przy nas będąc, honorarium czterykroć sto tysięcy złotych dać mają. Na sług naszych wojskowych sukna falendyszu postawów sto, a szyptuchu postawów dwieście, kożuchów tysiąc aby dano, butów dwa tysiąca. A z osobna na pułkowników i na różnych starszych wojskowych karmazynu postawów pięćdziesiąt, półgranacia postawów dwadzieścia, półszkarlacia postawów dziesięć, aksamitu sztuczek pięć, atłasu sztuczek dziesięć, adamaszku sztuczek dziesięć, ołowiu na piechotę cetnarów pięćdziesiąt. Więźniów tak naszych kozackich, jako i moskiewskich żeby wydano. Żydów, iż są nieprzyjaciele Chrystusowi i wszystkim chrześcijanom, żeby ze wszystkiemi majętnościami i z dziećmi i z żonami wydani byli. A jeżeliby mieli rycerstwo szlachta i obywatele lwowscy po odstąpieniu wojska kozaków i ludzi jego carskiej mści gromić i w niewolę brać, tedy my dowiedziawszy się, część Wojsk Zaporoskich, a część jego carskiej mści zostawimy wam na przeszkodę. Do tych punktów tak stan duchowny, jako stan szlachecki i wszyscy obywatele lwowscy mają się przykładać.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Рада міста Львова, спр. Книга ради м. Львова за 1655 р., стор. 756—757. Копія.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 365—366.

Дополнения к Актам историческим, стор. 203—204.

Жерела, т. VI, стор. 140—141.

Переклад

Декларація його милості пана Богдана Хмельницького, гетьмана Військ Запорізьких, подана магістратові і всім станам м. Львова.

Протягом усього цього часу ми не бажали пролиття невинної християнської крові і не давали до цього найменшого приводу. Але через те, що коронні війська і різні стани Речі Посполитої жорстоко напали на Україну, ми змушені були захищати своє життя. Так і минулої зими, взявши собі допомогу з сусідніх держав. коронні війська наступали на нас і тепер аж сюди завели за собою. Однак ми. не бажаючи пролиття крові, повинні показати нашу ласку кожному, хто просить у нас милосердя, тільки щоб усі стани у Львові зробили все, згідно з цією нашою декларацією. Насамперед як лицарство, так і міщани, а також і всі громадяни і старші міста Львова повинні дати присягу, що вони, коли відступлять Війська Запорізькі і війська його царської милості, не громитимуть наших чат, які розійшлися, і не братимуть їх у неволю. А ми також зобов'язуємося забезпечити цілковиту безпеку міщанам і всім львівським громадянам і всьому війську накажемо, щоб нічого не палили по селах і фільварках. А тому що ми не хочемо добувати цього міста і проливати невинної крові, то на присутнє тут військо мешканці міста повинні дати викуп чотириста тисяч золотих. На наших військових слуг повинні дати сто сувоїв сукна фалендишу та двісті сувоїв шиптуху, а також тисячу кожухів, дві тисячі чобіт. *А зокрема на полковників і на* різних військових старшин п'ятдесят сувоїв кармазину, двісті сувоїв півгранату, десять сувоїв півшкарлату, п'ять штук оксамиту, десять штук атласу, десять штук адамашку, п'ятдесят центнерів свинцю для піхоти. Щоб було звільнено як наших, так і московських в'язнів. Щоб видано нам євреїв, які є ворогами христовими і всіх християн, з усіма маєтностями, дітьми і дружинами. А для того щоб рицарство, шляхта і львівські громадяни після відходу війська, не громили і не брали у неволю козаків і людей його царської милості, ми залишимо вам частину Військ Запорізьких і частину військ його царської милості. Цих пунктів мають додержуватися як духовний, так шляхетський стани і всі львівські громадяни.

№ 337

1655, жовтня (3) 13. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова про передачу через послів умов перемир'я

Moi łaskawi pp. magistratowi miasta Lwowa.

Posłańców wmciów od dnia wczorajszego do dzisiejszego dla deklaracjej naszej i punktów podania zatrzymalichmy, a teraz już totaliter postanowiwszy wolą naszę, posłańcom wmciów opowiedzielichmy i kondycje i punkta firmaria na piśmie onym do wmciów podawszy, zdrowo nazad odpuszczamy. Na którą deklaracją i punkta, na piśmie podane, prędkiego od waszmościów oczekiwamy responsu. Przytem p. bogu wmciów polecamy.

Dat w taborze, 13 8-bris a. 1655.

Wmciom cale życzliwy przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, het. z W. j. c. m. Zap.

На звороті адреса: Moim łaskawym pp. magistratowym miasta Lwowa oddać.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, спр. 9, арк. 1—2. Оригінал.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 365.

Дополнения к Актам историческим, стор. 203.

Жерела, т. VI, стор. 139—140.

Переклад

Мої ласкаві панове члени магістрату міста Львова.

Ми затримали посланців вашмостей від вчорашнього до сьогоднішнього дня для прийняття декларації і пунктів угоди. А тепер, уже повністю постановивши нашу волю, ми повідомили посланців вашмостей і, подавши в цьому листі умови і прийняті пункти угоди, відпускаємо їх назад здоровими. А на цю декларацію і пункти, передані на письмі, очікуємо скорої відповіді від вашмостей. При цьому віддаємо вашмостей господу богу.

Дано в таборі, 13 жовтня 1655 р.

Вашмостям у всьому прихильний приятель Богдан Хмельницький, гетьман, з й. ц. м. Військом Запорізьким.

На звороті адреса: Моїм ласкавим панам членам магістрату міста Львова передати.

№ 338

1655, жовтня (4) 14. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова з проханням дати відповідь на остаточні умови перемир'я

Moi łaskawi pp. magistratowi i obywatele miasta Lwowa.

Wysłani od wmciów p. mieszczanie deklaracją naszą i kondycje, na którycheśmy się zasadzili, ultimarie otrzymali, które od nas wmciom referować będą, z którą deklaracją naszą i kondycjami podanemi p. panów mieszczan do wmciów odprawiliśmy. Jutro, da p. bóg, znowu z responsem na te punkta i kondycje p. mieszczan wysyłajcie i czego jeszcze wm. będziecie u nas prosić, my gotowi na prośbę wmciów uczynić. Przytym p. bogu wmciów polecamy.

Dat w taborze, 14 8-bris 1655.

Wmciom we wszem życzliwy przyjaciel, Bohdan Chmielnicki h. z W. Zapor.

На звороті адреса: Moim łaskawym panom magistratowym i obywatelom miasta Lwowa należy.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, спр. 10, арк. 1—2. Оригінал.

Опубліковано: Зубрицький, стор. 368.

Дополнения к Актам историческим, стор. 205.

Жерела, т. VI, стор. 142.

Переклад

Мої ласкаві панове магістри і громадяни міста Львова.

Вислані від вашмостей панове міщани остаточно одержали нашу декларацію і умови, на яких ми грунтуємось і про які вони доповідатимуть вашмостям; із цією нашою декларацією і поданими умовами ми відправили п. панів міщан до вашмостей. Завтра, дасть господь бог, знову посилайте панів міщан з відповіддю на ці пункти й умови і чого ще проситимете у нас, вашмості, ми готові виконати прохання вашмостей. При цьому доручаємо вашмостей господу богу.

Дано в таборі, 14 жовтня 1655.

У всьому прихильний вашмостям приятель Богдан Хмельницький, гетьман, з Військом Запорізьким.

На звороті адреса: Моїм ласкавим панам магістрам і громадянам міста Львова належить.

№ 339

1655, жовтня (5) 15. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова з проханням надіслати представників духовенства, шляхти і міщан з новими умовами перемир'я

Wyrozumieliśmy dobrze z relacjej wysłanych panów mieszczan od wśc., że przy dawnym swoim uporze stoicie i jedno wszystko proponujecie, wymawiając się dolegliwościami swemi, a my tak długo czekając i respektując na wśw wojsku zbliżyć się nie każemy, żeby się nie rozjątrzyły wojska, zaczym do traktatów trudnaby prędko przyjść, a wść to lekceważycie. Wysyłajcie tedy wsm. jutro zmiędzy siebie, więc i z duchownego, szlacheckiego i miejskiego i innych ludzi stanu, nie z temi, ale z inszemi kondycjami, na które żeby ukojone były wszystkie rzeczy. A my odprawiwszy panów wysłanych, jutro oczekiwamy pewniejszego responsu od wściów. Przytym p. bogu wmw polecamy.

Dan w taborze, d. 15 octobris 1655.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Рада міста Львова, оп. 3, т. 65. Книга ради м. Львова за 1655 р., стор. 761—762. Копія.

Опубліковано: Жерела, т. VI, стор. 144.

Переклад

Ми добре зрозуміли із звіту панів послів, відправлених вашмостями, що ви, як і раніше, стоїте на своєму і те саме пропонуєте, посилаючись на свої нестатки. А ми, так довго чекаючи і шануючи вас, не наказуємо війську наближатися, щоб воно не розлютилося, бо тоді важко було б швидко знову почати переговори, а вашмості ставляться до цього легковажно. Тоді посилайте, вашмості, завтра своїх людей з духовного, шляхетського, міського та інших станів не з цими, але з іншими умовами, щоб ми могли з ними полагодити всі справи. А ми, відправивши посланих до нас панів, очікуємо точнішої відповіді від вашмостей. При цьому віддаємо вашмостей господу богу.

Дано в таборі, дня 15 жовтня 1655.

767 45

Bohdan Chmielnicki Hetman 767 1

Woyska Zaporoskiego

Wam Lwowianom, łaske Boga Naywyższego [illegible]

[illegible]

[illegible] Kral Jego M. [illegible]

[illegible]

[illegible] Kral Jego M. Szwedzky [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] że Krol Szwedzky [illegible]

[illegible] z nami Kozakami [illegible]

[illegible]

[illegible] Krol Jego M. Szwedzky [illegible] Pan Bog [illegible]

[illegible] Pan Bog [illegible]

[illegible] Jego M. Pana Szwedzkiego

[illegible] Jego M. Pan Szwedzki [illegible]

[illegible]

[illegible] z Jego M. [illegible]

[illegible]

Pan Bog [illegible]

[illegible] Panie Boze Wmściom dobrego [illegible]

Dat z Pohora [illegible]

Wmści Wszego Dobra Życzliwy

Ręką swą

19 Paźdz 1655

[illegible] 372

19 [illegible]

Лист до львов'ян від (9) 19 жовтня 1655 р.

№ 340

1655, жовтня (10) 20[1]. Табір під Львовом.—Лист до львов'ян про те, що шведський король оволодів Краковом, і про союз Запорізького Війська з Росією та Швецією

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego.

Wam Lwowianom, w łasce boga najwyższego mnie was objąwszy, w wielkim jest podziwieniu, lubo na króla Kazimierza się oglądacie, ale o tym nic, że znaszed sobie drogę król jego m. szwedzki, że już Kraków opanował, a ze mną braterstwo wziął; z którym wziąwszy pewne kontrakty, na czym król jegomość szwedzki ma dysponować, o tych mi się rzeczach porachowali, aby był wilk syty i koza cała. Względem jednak chrześcijaństwa naszego, życzę tego, jako tak rozumiem, że temi czasy macie o tym wszystkim wiadomość, że król szwedzki i car jego m. moskiewski, przez kilka lat wziąwszy z nami kozakami pewną ligę, wszyscy teraz na Polskę nastąpili. Jednak my z temi trzema narodami już się podzielili: król jego mść szwedzki, co mu pan bóg podał do dyspozycjej jego, niech trzyma, a co nam pan bóg pomógł Ukrainy swej ruskiej zajachać, przy tem stoję. U jego mści pana Grodzickiego życzę tego, aby jego mść pan Grodzicki, niczego się nie warując, chciał ze mną, jako z dawnym przyjacielem oczywiście się obaczyć, gdzie o większych rzeczach, oczewiście z jego mścią obaczywszy, pewniejszą relacją z sobą uczynimy. Z czego azali będzie pan bóg pochwalon, a ludzie ubodzy aby się weselili. Przytem daj panie boże wmściom dobrą noc.

Dat z taboru.

Wm. wszego dobra życzliwy, ręką swą.

На звороті адреса: Moim łaskawym panom magistratowym i wszystkim obywatelom miasta Lwowa należy.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, спр. 11, арк. 1—2 зв. Оригінал.
Опубліковано: Зубрицький, стор. 372—373.
Дополнения к Актам историческим, стор. 208.
Жерела, т. VI, стор. 146—147.

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Вам, львов'янам, дуже дивуюся, що коли я з ласки найвищого бога пригорнув вас, ви на короля Казимира оглядаєтеся. Але це не має значення, бо знайшов собі шлях до нас його милість шведський король, який вже оволодів Краковом, а зі мною уклав братерство; уклавши з ним договори, на чому має розпорядитися його милість шведський король, ми домовилися про ці справи так, щоб і вовк був ситий і коза ціла. Однак щодо нашого християнства, то я так думаю, що в цей час ви уже одержали звістку про те, що шведський король і його милість московський цар кілька

[1] Датовано за док. № 341.

років тому уклали з нами, козаками, союз, і усі тепер наступають на Польщу. Однак ми вже поділилися з цими трьома народами: його милість шведський король нехай приймає те, що йому дав господь бог в його розпорядження, а що нам господь бог поміг визволити Україну свою руську, при цьому я стою. Від його милості пана Гродзіцького цього бажаю, що його милість, пан Гродзіцький, не зволікаючи, хотів зі мною, як з давнім приятелем, зустрінутися, щоб ми разом віч-на-віч могли поговорити про важливі справи. З чого господь бог хай буде прославлений, а вбогі люди щоб раділи. При цьому дай, господи боже, вашмостям доброї ночі.

Дано з табору.

Усього блага вашмостям бажаючий, власною рукою.

Адреса: Моїм ласкавим панам членам магістрату і усім громадянам міста Львова належить.

№ 341

1655, жовтня (12) 22. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова про вирядження уповноважених для одержання викупу від міста

Moi łaskawi pp. magistratowi miasta Lwowa.

Według onegdajszego rzeczonego słowa naszego, jakośmy postanowili z wmciami, dzisia posyłamy kilka osób naszych [1] dla odebrania tego honorarium postanowionego, którzy jako najrychlej aby odprawione były. A skoro nasi tam wysłani do wmciów przyjdą, wm zmiędzy siebie kilkanaście osób do nas wysyłajcie, bo tego jest rzecz potrzebna. Przytem p. bogu wmciów polecamy.

Dan w taborze, 22 8-bris 1655.

Wmciom we wszem cale życzliwy, Bohdan Chmielnicki, het. W. Zap.

На звороті адреса: Moim łaskawym pp. magistratowym miasta Lwowa oddać.

ЦДІА УРСР у Львові, ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі, оп. 1, спр. 12, арк. 1—2зв. Оригінал.

Переклад

Мої ласкаві панове члени магістрату міста Львова.

Згідно з словом, даним нами позавчора, і постановою вашмостей, сьогодні посилаємо кілька наших осіб для одержання призначеного нам викупу, і щоб вони якнайшвидше були відправлені. А як тільки послані туди наші люди прийдуть до вашмостей, вашмості ж висилайте до нас своїх кільканадцять осіб, бо цього вимагає справа. При цьому віддаємо вашмостей господу богу.

Дано в таборі, 22 жовтня 1655.

Вашмостям у всьому цілком прихильний, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Моїм ласкавим панам членам магістрату міста Львова віддати.

---

[1] Делегатами від Запорізького Війська були полковники — переяславський Павло Тетеря і миргородський Григорій Лесницький, кілька осавулів та отаманів.

№ 342

1655, (жовтня 29) листопада 8. Табір під Львовом. — Лист до гвардіана кляштора бернардинів у Сокалі про звільнення з полону ченців

Wielebny w bogu mści ojcze gwardianie konwentu sokalskiego.

Posłańcy od w. wciów do nas zdrowo przyjachawszy, list nam oddali, z którego wyrozumieliśmy o wszytkim, iż żądacie, żebyśmy waszych wypuścili. Tedy my zaraz na sumnienie wasze dufając wam, zaraz waszych wypuszczamy i zdrowo kazalichmy onych odprowadzić aż do Sokala, tylko i w. w. zaraz naszych wszytkich kozaków, którzy tam są, żebyście wypuścili i żadnych mimo idących z czat kozaków nie gromili ani szarpali, gdyż i my was w całości chcąc zachować, żadnych wojsk naszych tam nie posyłaliśmy i pustoszyć nie kazali. A jeżeliby się co pokazało na waszych, żebyście mieli wypadając czaty gromić i kozaków łapać, tedy na potym nie miejcie żalu. Dla obrony, żeby miasta nie palono, uniwersał obronny posłaliśmy. Przy tem przyjaźni w. w. pilno polecamy się.

Dat w taborze pod Lwowem, 8 9-bris, 1655.

Wieleb. waszej życzliwy przyjaciel i służyć rad, Bohdan Chmielnicki, h. W. Zap.

На звороті адреса: Wielebnemu w bogu jmści ojcu gwardianowi konwentu sokalskiego oddać.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 2440, арк. 13—14. Оригінал.

Опубліковано: Ф. Голійчук, Хмельницький і сокальські бернардини, ЗНТШ, т. 71, стор. 162.

Переклад

Преподобний богові м. отче гвардіане сокальського конвенту.

Посланці від в. м. до нас здоровими прибули і листа нам віддали, з якого ми дізналися про те, що ви вимагаєте, щоб ми ваших людей випустили. Так ми зараз, довіряючися вашому сумлінню, ваших людей випускаємо і накажемо відвести їх здоровими аж до Сокаля, тільки щоб і ви зараз же всіх наших козаків, які у вас є, випустили, і не громили та кривдили тих, що повертаються з чат, бо і ми, бажаючи, щоб ви залишились живими, не посилали туди наших військ і не наказували на вас нападати. А якщо виясниться пізніше, що ви чати громитимете, козаків перестрічатимете і хапатимете, тоді на нас не ображайтесь. При цьому щиро віддаємося приязні в. в.

Дано в таборі під Львовом, 8 листопада 1655 р.

Преподобію вашому прихильний приятель і служити рад, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Преподобному в богу й. м. отцю гвардіану сокальського конвенту передати.

№ 343

1655, (жовтня 29) листопада 8. Табір під Львовом. — Лист до шведського короля Карла Густава з приводу його перемог у Польщі та з пропозицією продовжувати переговори

Serenissime, potentissime ac invictissime rex Suecorum, domine, domine nobis clementissime.

Summam percepimus laetitiam, dum tum ex litteris, tum etiam ex praesenti relatione internuntii sacrae regiae maiestatis vestrae cognovimus, quod deus omnipotens tantum contra communem hostem nostrum largitus est sacrae r. maiestati v-rae successum, ut etiam eo profligato tam sedem regni Poloniae, quam alias multas civitates potestati sacrae regiae m. v-rae subdidit. Ubi et nos, ducti consilio ill-mi ac magnifici domini Hieronimi Radziejowski, in auxilium contra eundem hostem sacrae r. m. v-rae cum exercitu nostro accessimus, hic quoque divino numine obtenta in hoste victoria et accepta magna parte regni, parum retro a Leopoli in Ukrainam cum copiis recedere concessimus, videntes deficientem militibus et equis victum. Nunc vero humillime s. r. m. vram impetramus, ut sacra regia maiestas vra nos in solita sua regia conservare velit clementia et internuntio suo (cui nos confidenter oretenus nonnulla sacrae regiae maiestati v-rae commisimus referre), indubiam praestare dignetur fidem. Modo autem ablegatum ulteriorem a sacra regia maiestate v-ra libenter expectantes, nosmet ipsos nec non obsequia nostra clementiae s. reg. maiestatis v-rae commendamus.

Dabantur in castris sub Leopoli, d. 8 9-bris 1655.

Sacrae regiae maiestatis v-rae faventissimus servus, Bohdan Chmielnicki, dux Cohor. Zaporowiensium mp.

На звороті адреса: Serenissimo, potentissimo ac invictissimo Carolo Gustavo, dei gratia Suecorum, Gottorum Vandalorumque regi, magno principi Finlandiae, duci Esthoniae, Careliae, Bremae, Verdae, Stetini, Pomeraniae, Cassubiae et Wandaliae, principi Rugiae, dno Ingriae et Wismaniae necnon comiti Palatinatus Rheni, Bavariae, Iuliaci, Cliuniae etc. Montium duci etc, dno, dno nobis clementissimo.

Шведський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 40, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 92—93, № 31.

Переклад

Найясніший, наймогутніший і найнепереможніший королю шведів, пане, наш наймилостивіший пане.

Ми пройнялися найвищою радістю, коли довідалися як з листів, так і з теперішнього повідомлення посланця вашої святої королівської величності, що всемогутній бог дав вашій святій королівській величності такий успіх у боротьбі проти нашого спільного ворога, що після перемоги над ним віддав владі вашої святої королівської величності столицю польського королівства і багато інших міст. Ми теж, ідучи за

порадою найсвітлішого і вельможного пана Ієроніма Радзейовського, прибули з нашим військом на підмогу проти цього ж ворога вашої святої королівської величності. Після того, як ми з божої волі одержали перемогу над ворогом і захопили велику частину королівства, ми вирішили відійти з військами трохи назад від Львова, на Україну, через нестачу поживи для війська і коней. Тепер же найпокірніше просимо вашу святу королівську величність, щоб ваша свята королівська величність зволила зберігати до нас свою звичайну королівську ласку і удостоїла безсумнівним довір'ям свого посланця (якому доручили донести вашій святій королівській величності про деякі справи усно). Тепер же, радо очікуючи нового посла від вашої святої королівської величності, доручаємо нас самих і наші послуги ласці вашої святої королівської величності.

Дано в таборі під Львовом, дня 8 листопада 1655.

Вашої святої королівської величності найвідданіший слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких, власною рукою.

На звороті адреса: Найяснішому, наймогутнішому і найнепереможнішому Карлу Густаву, божою милістю королю шведів, готів і вандалів, великому князеві Фінляндії, герцогові Естонії, Карелії, Бреми, Верди, Штеттіну, Померанії, Кашубії і Вандалії, князеві Ругії, володареві Унгрії і Вісманії, а також графу-палатинові Рейну, Баварії, Юліяку, Клінії і ін., герцогові Гір і ін., панові, нашому вельмишановному панові.

№ 344

1655, листопада 26 (грудня 6). Паволоч. — Універсал про заборону козакам вимагати від київських міщан підводи і данину

Богдан Хмельницкий, гетман з войском єго царского величества.

Паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству Войска єго царского величества Запорозскому, старшини і черни, в тягненю за войском ідучим, яко і з войска назад поворочаючим, конним і пішим, і на якой-колвек услузе нашой будучим, вшелякоє кондициї людем, і кождому, кому би тилко сеє наше писанє показано било, доносим до відомости, іж не поєднокрот од маєстрату києвского доходит нас скарга, же так од посланцов наших, яко і од інших розних наєздов, велике пренагабанє і докуки поносят, чого ми болш не хотячи слухат, оний маєстрат києвский і всіх месчан тамошних при ласци нашой заховавши, од вшеляких непотребних датков і даваня подвод уволняєм, сурово напоминаючи, аби се жаден з козаков товариства нашего і вшелякоє кондициї людей, за оказанєм сего листу нашего, на помененних ани подвод, ани чобот і панчох і інших вимислов витягати не важил, і хочай би хто і з листом нашим на якой-колвек послузе нашой войскових міл се знайдоват, теди і той ничого вимишляти і подвод жадних витягати у помененних не мают, одно того пилноват, счо би му в листе нашом било доложено і где інде, виєхавши с Києва, на своїх коний, подвод упоминатсе, кгди того потреба била. Которие би, без писаня нашего, з пірначами наєхавши, вимисли якиє починат міли і тому суровом писаню нашему били противними, теди ми кождого такового, яко своєволника, тому ж маєстратови києвскому, і до нас не отсилаючи, срокго

карат позволяєм, чого особливе пан полковник наш києвский постерегати маєт, якоби оним ни од кого найменшая кривда не діялася, іначей не чинячи.

Дат в Паволочи, новембра 26 року 1655.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Музей українського мистецтва у Львові. Оригінал.
Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 95, № 44.
И. Каманин, Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаимных отношениях, «Киевская старина», 1880, июль, стор. 77—78.

№ 345

1655, кінець листопада — початок грудня. — Лист до султана Мухамеда про дружбу

Hatalmas és nagyságoltatott török császár, kitöl minden országok félnek, nekünk jól tévöbb urunk és nagyobb urunk, az mi urunkhoz nagy alázatossággal és ábrázatunknak föl(d)hez lehajtásával és földhez megtörlésével az hatalmasságod böcsületes gradicsa elött, mint igaz rabjai az kegyelmes istentöl kérjuk. Kérésünk pedig ez, hogy azt az állapattal való éietét sokáig bö esztendökre terjeszsze (oltamazza)es minden ellensége elien legyen gyözedelmes és mindén ellenségét hozza fejek állásával es minden hadaink az nagyságod kezéhez jühessen az mennyi vagyon ilyen részen, minden lelki szeretetböl való szolgálatunkat annak felette nagyobb imádozásokat is teszünk. Annakokáért az fü fényes portától hozzánk jött követ, Sahin aga ur az poroncsolat szerint, ez volt mulatása mikoron ide jött ehhez az szolgáihoz, minket lakóhelyeinkben nem találván, mi mindenikünk azt mondók, hogy lengyel had jüne reánk és felkelvén, eleikben menendök voltunk és az lengyelek földén találkoztunk és az tatár had egy felöl jüvén Krimböl, az utak mind betétének; Sahan aga, ilyen formán lévén velünk megegyezni nem jühetett. Másfelöl az nohajok reánk jövén, azért mind azokért ö kegyelme Sachan aga az mi hatalmas és tiszteltett császárunkhoz nem mehetett, hogy az követséget megvigye; mivel mi közöttünk az utat betétetvén volt. Az lengyel hadat midön az tatárság elbontotta, sok értéket vettenek az lengyelek váraiból, azután visszafordulván az tatár khán, közel Ilvovahoz ott löttünk szemben és majd vetekedésben lévén velünk és sok esküvések által. Ezen tul holtunkig mind együtt vagyunk (egyet tartjuk) és vegezetig mind atyafiak legyünk; jól éljünk és állando hütöt csináltuk. Ezeket az esküvéseket Sachin aga elött is csinaltattanak, azért ezentul atyafiak legyünk, mint ennek elötte is és jól éljönk. Azonban hatalmas császárunk levelet is Sachin aga böcsulettel beadván, megtolmácsoltattuk, azután mindnyájan egy szüvvel lélekkel megértvén, közönségesen imátkoztunk (az istennek) hogy sok napokig megtartsa. Az császár nagy kegyelmességének igen jól örültünk es az mi hatalmas urunknak tiszteltetett kolcsjához ujalag minden

akaratunkból szolgái löttünk. Annakokáért az mi császárunk urunkat kérjük és minden böcsületes hadaink hogy ez levelünk menvén, az mint az ö nagysága császári akaratja leszen, parancsoljon ilyen formán, hogy az mely kötést és szót tött velünk, semmiképen meg ne rontsa hanem velek megteljesitetvén, barátságunk legyen állandó, semmi részint meg nem sértödje, hogy immáron poroncsolat legyen az mi császárunktól, mindnyájan jól hittük; mivel mi itt hadul szolgái lévén, első az kegyelmes istennek, az második az Krisztusnak, harmadik az boldog anyának az mi vallásunk szerint megeskettük és köteleztettük magunkat arra, hogy tölünk sem az tengeren és szárazon vagy az Dunán az hatalmas császárunk országára egy sajka sem menjen ki, hogy egy szemnyi való kárt ne tegyenek. Azonküvül az doniai kozákokhoz is csak azért irtunk levelet, hogy semmit se mozditsanak avégre, hogy az mi urunknak kárt tegyenek, csak egy sajkát se bocsássanak; az után ha mi poroncsolatunkat nem fogadják, rosszat látnak és ellenségünkévá csináljuk. Az moldovaiak es havasalföldiek és magyarok részéröl nekünk ezek azt mondták, hogy semmi kárt nekünk ne tegyenek és mi jó szivvel fogadtuk. Esmét mi hozzá tiszteltetett urunkhoz teszünk bizonyságot, nekünk bizonyságunk légy, hogy mi jól s csendességben élünk, tölunk semmi károk nem leszen; de ha ök csendességben nem lesznek, és ha reánk valami kárt hoznak, leg is elöször nagyságod hatalmasságának adjuk értésére; az után az isten elött is bizonyságot teszünk, hogy nem mi tölünk annak kezdeti; de ha ök valamit cselekesznek, nekiek gerjesztnek.

Annakutána mi magunk minden hadával az mi földunkbe jöttünk és magunk hadunkat hazájokban bocsátottuk, Sahin agát akkor nem expediálhattuk, az mint feljebb is ir(j)uk, és hogy tölünk is követet nem küldhettük (ez az oka); mivel tanácsosik velünk nem lévén mi magunktól (csak) nem lehetett. Azért minden förendinknek megirtuk, hogy az nagyságod tiszteletes lábait megcsókolják. Annak felette mi most mindnyájan itt nem lehetvén, hogy követet bocsáthassuk, azért ne neheztelljetek, nálunk semmi hamisság nincsen; hitünk szerint igaz szolgái vagyunk Ebbeli vétkunk legyen megbocsáttatva, ennek az szolgájának valamiket irt, megfoganója leszen. Hasszán aga o kegyelme nagyságodnak igaz és érdemes szolgája léven, nagyságod ha mi jutalmát adja, érdemes ember; mert ö vele az hatalmas császár részéröl ha mi igazságunk volt, megbeszéllettük és az mit fog mondani elhigyjétek; hadainknak fö-fö rendei mind egy helyben gyülvén és akkor ha tanács leszen, hasznos leszen. Hatalmas es tiszteltettek császárunk ezen szolgája ne legyik feledékenységben, hanem mi is hivei legyünk. Az kegyelmes isten urunknak adjon egészséget. 1655 összel iratott levél octobris die 24 [1].

Az hatalmas császárunknak igaz hive, Bogdan Chmielniczki, az sárga nád hadának hetmanja.

Угорський державний архів. Переклад.
Опубліковано: Монумента Гунг., т. 23, стор. 254—257.

[1] Дата помилкова. Із змісту видно, що лист написаний після повернення Богдана Хмельницького із походу під Львів, тобто не раніше кінця листопада 1655 р.

Переклад

Наймогутніший і найясніший турецький султане, якого бояться всі держави, наш ласкавий і великий господарю, з великою пошаною схиляємося до землі перед світлим троном твоїм і молимо за тебе милостивого господа бога як вірні раби твої, щоб зберігав бог життя твоє на довгі роки в доброму здоров'ї і допоміг одержати перемогу над усіма ворогами твоїми і скласти голови їх до ніг твоїх, і усі наші війська, скільки нас є, служити твоїй милості будуть, про це ми від щирого серця, з любов'ю бога молимо.

За наказом світлішої Порти приїхав до нас посол Шагін-ага і тут залишився через те, що не знайшов нас на місці; ми усіх повідомили, що польське військо вирушило проти нас, тому і ми вийшли йому назустріч. Зустрілися з ним на польській землі, а з Криму прийшли татари і шляхи усі закрили. Ось чому і Шагін-ага не міг з нами зустрітися. З другого боку на нас напали ногайці, і саме через це його милість Шагін-ага не мав змоги повернутися до нашого великого і світлого султана, щоб про ці події розповісти, бо шляхи між нами були закриті. Татари відійшли від поляків і багато скарбу захопили у польських замках; коли татарський хан повертався, ми зустрілися з ним недалеко від Львова, багато сперечалися, але закінчили клятвами. Тепер до самої смерті братами зостанемося, будемо мирно жити і у вірності поклялися навіки. Такі клятви ми принесли і перед Шагін-агою і тепер навіки братами будемо, як і раніше, і мирно будемо жити.

Шагін-ага передав нам лист від нашого могутнього султана, ми цього листа прочитали і від щирого серця молилися господу богу, щоб зберігав життя нашого великого господаря на довгі роки. Ми дуже раді були великій милості султана і знову будемо вірно служити нашому могутньому господареві. У цьому листі ми з усім військом просимо нашого великого господаря султана, якщо і милостивий султан цього бажає, нехай накаже, щоб не порушували умови, що з нами склали, і зберігали добрі відносини і ніяк їх не порушували. Усі ми віримо, що султан наш дасть такий наказ. Ми і військо наше — слуги милосердного бога, христу і божій матері поклялися вірою нашою, що від нас ні по землі, ні по Дунаю, ні по морю ні одна чайка не піде на землі нашого могутнього султана і ніякої шкоди не буде вчинено. Також до донських козаків ми писали листа, щоб вони ніякої шкоди не зробили нашому господареві, щоб ні одної чайки не посилали. Якщо вони не послухають наших наказів, то погано буде їм, ми станемо їх ворогами.

Молдавани, волохи та угорці обіцяли ніякої шкоди нам не робити, і ми від щирого серця цьому радіємо. Знову обіцяємо нашому вельможному господарю, і нехай нам вірить, що ми будемо мирно жити і від нас ніякого лиха не буде, але якщо вони не заспокояться і нам якесь лихо зроблять, ми будемо скаржитися твоїй світлішій милості, потім перед богом поклянемося, що не ми почали. І якщо вони почнуть, нехай самі на себе накличуть гнів султана.

Після цього ми з усім військом повернулися на наші землі і військо розпустили по домах. Шагін-агу тоді ще не могли відправити в дорогу і від себе послів не посилали, бо радників наших не було ще з нами.

Усім нашим старшим написали, щоб у ноги кланялися твоїй милості. Не гнівайся, що ми не могли усі зібратись, щоб вислати послів, ніякого злого наміру з нашого боку немає, ми твої вірні слуги і нашу провину пробач, а накази, що нам писав, ми, як вірні слуги, виконаємо. Його милість Гасан-ага є вірний слуга твоєї милості, і він заслуговує твоїх нагород. З ним ми мали нараду, вислухай його і довірся йому. Коли зберуться наші старші і скличемо нараду, тоді вишлемо посла.

Могутній і вельможний султане, не забувай нас, слуг своїх і прихильників.

Хай милостивий бог зберігає здоров'я нашому господарю.

Цей лист написаний 1655 р. жовтня 24.

Вірний слуга великого султана, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

1656 PIK

№ 346

1656, січня (1) 11. Чигирин. — Лист до Ієроніма Радзейовського, колишнього коронного підканцлера, з пропозицією зустрітися для переговорів

Jaśniewielmożny mści panie podkanclerzy koronny, mój mści panie i przyjacielu.

Wielce to nam i wszystkiemu Wojsku naszemu Zaporoskiemu ucieszno, że wm. nasz mści pan z obu stron miłego i statecznego pokoju życzysz, czego i my także życzymy, daj boże, aby i dalsze czasy p. bóg wm. naszego miłościwego pana szczęśliwemi progresami pomnażał. A że wm. mści pan oznajmujesz nam o przyjeździe swoim do nas, że fatygi wojenne teraz tej drogi i przyjazdu do nas dla wszelakiej umowy i potrzeb obopólnych zabroniły, uważamy my to, bo i my sami po tych transakcjach wojennych pokój stateczny z chanem jego mścią krymskim i ze wszystkiemi ordami uczyniwszy, dla odpocznienia z wojskami ku Ukrainie poszlichmy i teraz w Czehirynie zostajemy, bo trudnośmy mieli dotychczas z wojskiem tak daleko zostawać, dla samej zimowli, jako i inszych fatyg i trudności. Oczekiwamy tedy my na szczęśliwy przyjazd wm. m. pana, tylko i drugi raz, jeżeliby można, racz nam wm. m. p. oznajmić, jak prędko do nas jachać raczysz i gdziebyś wm. m. pan, na którym miejscu i w jaki dzień życzył z nami widzieć się i o wszystkim rozmówić i postanowić, cokolwiek potrzebnego. A że w. m. m. p. życzysz sobie, żeby tam gdzie na Wołyniu o tym traktować, tedy to trudna bardzo tak daleko wojska pod ten czas zimy zatłukać, bo o żywność wszelaką trudno, gdyż wojska nasze i cudzoziemskie, tatarskie tu żywność wszeląką wypaśli; gdy tedy już wm. m. pan zechcesz przyjeżdżać, ku Ukrainie wm. m. p. przyjeżdżaj. Tu z sobą widziawszy się, o wszytkim statecznie postanowimy, żeby na potomne czasy dobrze było i aby imię wm. m. p. i nasze u postronnych monarch i panów słynęło i dobrze miano było; i o to się pilno staramy, aby z postronnymi monarchami i panami pokój mielichmy, i mamy na-

dzieję w bogu, że dobrze wszytko będzie za pomocą jego. O inszych rzeczach potrzebnych, nie bawiąc wm. m. p. pisaniem, ustną mowę p. Sebestyanowiczowi, który nam listy od p. Zająca oddał, zlecilichmy, bo pan Zając dla niesposobności zdrowia i choroby, którą był od boga nawidzony, nie mógł u nas być, przesłał te listy przez Sebestyanowicza, szwagra swego; cokolwiek tedy będzie miał od nas zleconego ten Sebestyanowicz, rozumimy, że to wszytko opowie p. Zającowi, a pan Zając wm. m. panu. A my na ten czas łasce i przyjaźni wm. m. pana pilno polecamy się.

Dat z Czehiryna, 11 ianuarii a-o 1656.

Wm. m. m. pana cale życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman wiel. Wojsk Zaporoskich.

Адреса: Jaśniewielmożnemu a mnie wielce mściwemu panu i przyjacielowi je. mści panu Hieronimowi Radziejowskiemu, podkanclerzemu koronnemu do rąk je. mści oddać.

Бібліотека Красінських у Варшаві, рук. 4023, № 13. Оригінал.
Опубліковано: Памятники, т. III, відділ III, стор. 128—135, № 30.
Памятники, вид. 2. з доповненнями, т. III, стор. 234—235, № 37.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане коронний підканцлере, милостивий пане і приятелю.

Дуже радіємо з усім нашим Військом Запорізьким, що ваша милість наш милостивий пан бажає для обох сторін бажаного і тривалого миру, чого і ми бажаємо. Дай боже, щоб і надалі господь бог множив щасливі успіхи в. м., нашого милостивого пана. В. м. пан повідомляв нас, що воєнні клопоти не дозволяють тобі тепер приїжджати до нас для переговорів про угоду і спільні справи. Ми це розуміємо, бо і самі після воєнних дій, уклавши стійкий мир з його милістю кримським ханом і з усіма ордами, відправились для відпочинку з військами на Україну, і тепер залишимося в Чигирині, бо важко нам було до цього часу з військом далеко зупинятися на зимівлю через інші труднощі і турботи. Отже, чекаємо на щасливий приїзд в. м. пана іншого разу, якщо можна буде, зводьте нас, в. м. п., повідомити, як скоро зволите до нас приїхати і коли, на якому місці, в який день в. м. п. бажаєте бачитися з нами, поговорити про все і винести певні рішення. А щодо того, що в. м. п. бажаєш десь на Волині про все переговорити, то важко вирушати взимку в таку далеку дорогу і мучити військо, бо тут погано з харчами, наші війська і чужоземні, татарські, підібрали тут усі харчі. Якщо в. м. п. схочеш приїхати, приїжджай, в. м. п., на Україну. Тут побачившись, ми вирішимо все остаточно, щоб було добре на майбутні часи і щоб ім'я в. м., м. п. і наше було в пошані і славилося у сторонніх монархів і панів, бо ми дуже піклуємося про те, щоб жити в мирі з сторонніми монархами і панами. І маємо надію в бозі, що все буде добре з його поміччю. Що ж до інших важливих справ, не затримуючи в. м. п. листом, ми доручили усно розповісти про все пану Себестіяновичу, який нам передав листи від пана Зайонца. Бо пан Зайонц через хворобу, яку послав йому бог, не міг у нас бути, а тому переслав листи через Себестіяновича, свого шурина, який, як ми зрозуміли, якщо буде мати доручення від нас, то оповість про це пану Зайонцеві, а пан Зайонц в. м. панові. А тим часом на ласку і приязнь в. м., м. пана, покірно віддаємося.

Дано в Чигирині, 11 січня 1656 року.

В. м., м. пана, у всьому прихильний приятель і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман вел. Військ Запорізьких.

Адреса: Ясновельможному і моєму вельмишановному панові і приятелеві, його милості пану Ієронімові Радзейовському, коронному підканцлеру, передати до рук його милості.

№ 347

1656, січня 1 (11). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням дати наказ рильському шафару і буднику Степану Григор'єву про повернення конотопським купцям насильно взятих у них грошей і товарів

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу [п. т.] и государю и облаадателю, твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским, до лица земли ниско челом бьем.

Бьют челом тебе великому государю нашему, твоему царскому величеству Тимош Иванов и Самойло Яковлев с товарыщи, человека семь, мещане конотопские, подданные твоего царского величества, на шафара и будника твоего царского величества старшого уезду Рыльского, что когда они по извычаю своему купецкому с розными товары купетцкими ездили по розным городом твоего царского величества для продавания их, яко люди убогие, а продавши все свои товары, назад уже до домов своих поворотились, тогда в дороге под Рыльском помяновеный Стефан Григорьев, шафар и будник твоего царского величества. взяв тех купцов на ноч, ночным способом разбил, имянно денег пятсот рублев взял и иные все их животы от мала до велика побрал, самих вязал и мало к смерти не припровадил. В которой справе, когда те купцы, коли у воеводы твоего царского величества рыльского управы просили, тогда справедливости жадные чинити не хотел; зачем, видячи мы то, что те купцы всякою мерою справедливости позыскати не могут, бьем челом тебе великому государю нашему твоему царскому величеству, милостиво просячи, чтобы за повелением твоего царского величества те купцы при своих всех убытках целы пребывали, и тот шафар те деньги и все животы их тем купцом от мала до велика поворотил, что тот шафар и будник твоего царского величества Стефан Григорьев для того до Москвы ехал, что на него тут в Рылску справедливости не учинено. Те все купцы, человека сем, все не едучи для убожества своего, трех от себе до твоего царского величества выправили и те пространнее о своих нужах твоему царскому величеству оповедят, у которых твое царское величество милостиво выслушав, изволь, не задержав, отпустить, униженно просим. При том нанижайшие услуги наши отдаем, яко прилежно маестату твоего царского величества.

Писан в Чигирине, дня 1-го генваря году 1656 [1].

Твоему царскому величеству желательные подданные и нанижайшие услуги Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Приказний стіл, стовп. 209, арк. 20—23. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал ко госу-

[1] У перекладі дописані слова: А под тем припись.

дарю гетман Богдан Хмельницкой в нынешнем во 164-м году, февраля, в 5 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 15550—15556. Копія з перекладу.

№ 348

1656, січня 9 (19). Чигирин. — Універсал про дозвіл Київському Братському монастирю ситити мед

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорозким.

Ознаймуєм сим писанєм нашим всім вобец і кождому зособна, кому о том відат належит і сей наш універ[сал] показан будет, вшелякоє кондициї людем, іж видячи ми манастир Братский Києвский через тиє заверухи военниє зпустошалий і зубожалиий, на который славноє памяти Сагайдачний накладал, а хотячи то міт, аби і тепер якийколвек поратунок могл бит, позволилисмо братиї для пожитку якогоколвек мед ситит, в чом так арендарі тамошниє, яко і жаден аби перешкодою не були і того не зборонял, сурово росказуєм.

Дата з Чигирина, дня 9 генвара 1656 р.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: На ситинє меду универсал до его милости пана гетмана Богдана Хмельницкого, 1656.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 594. Оригінал.

№ 349

1656, січня 9 (19). Чигирин. — Універсал про надання сіл Ксавери, Мухоїди, Плесецьке, Чорногородка, Сарновичі, Обиходи і Базар Київському Братському монастирю

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Всім вобец і кождому зособна, кому би о том відати належало, меновите паном полковником, асаулом, атаманом і всему товариству Войск его царского величества Запорозких, также вшелякоє кондициї людем, кому би толко сеє наше писанє показано було, доносим до відомости, іж видячи ми монастир Братский Києвский при недостатку, потребуючи от нас, поратунку, в котором щоденне за нас і все Войско Запорожскоє отдаєтсе[1] хвала божія, пустилисмо на вижвеннє і на по-

[1] У копії: отдал тоє.

ратунок церкви божой братиї монастиря вишменованного Братского Киевского Ксаверов, що ксендз Єлец держал, і на Полісю маєтность Мухоєди, также і села под Фастовом єзуїтскиє, которие перед тим єзуїти держали, то єсть Плисецкоє, Черногородку, Сарновичи, Обиходи. і Базар зо всіми пожитками, ставами, млинами, сеножатми і іншими єнералітер доходами і приналежностями, так як і перед тим подданиї повинности звикли били отбувати, хотечи міти, аби і тепер не іначей велебному в богу отцу Лазареви Барановичеви, ректорови монастиря Братского Киевского і всей братиї того ж монастиря, албо кого там зошлет з слуг монастирских, кром жадного спротивєння се [1] всіх, опроч козаков, которие завше до войска ходить звикли, тую ж повинность і послушенство отдавали. А єжели би хто, поважаючи легце сей наш універсал, послушним бить не хотіл і подданства не отдавал, такових ми от отца ректора і братиї помененного монастиря зосланним сурово карать позволяєм, а інших і бунти вщинаючих і полковникові нашему киевскому, би і на горло карал расказуєм, не чинечи іначей.

Дан з Чигирина, дня 9 генваря, 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. Збірка Київського університету, № 231 (91), т. І, арк. 74—74 зв. Копія.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 19. Копія, з датою 9 (19) січня 1657 р.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 96—97, № 45.

Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. II, стор. 448—449, № 23.

№ 350

1656, січня 9 (19). Чигирин. — Універсал про заборону чинити будь-які утиски і кривди ніжинським міщанам

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Всім вобец і кождому зособна, кому о том відати будет належало, меновите паном полковником, асавулом, сотником, атаманом і всему товариству, старшині і черні, козаком Войска єго царского величества Запорожского, так теж виєжджим і на якой-колвек услузе нашой войсковой будучим і од нас висланим, до відомости доносим, іж ми, взявши місто Ніжин под оборону і протекцию нашу, сурово напоминаєм, аби жаден так з висилков в якой-колвек потребі там од нас зосланий, яко теж і мимоєжджих кривди і утяженя паном мещаном ніжинским не чинили і вимислов жадних не вимишляли, кожухов, чобут, шликув і рукавиц не брали, сами теж жеби по крамах шарпати не казали, і жад-

[1] У копії: сиє.

ноє речи найменшоє в оних не витягали, але так якоби за оказанем сего универсалу нашего і ведлуг давних прав і привилеюв од королей їх м. їм паданих, спокойне од вшеляких вимислов і тяжаров зоставали; то теж виражаємо, лою аби з міста ніхто брати з висланих і яких-колвек людей не важился. А єсли би хто-колвек, поважаючи собі легце тот наш универсал, помененим паном мещаном ніжинским міл кривду якую чинити, що-колвек вимишляти і шарпати, то кождий таковий од нас за найменшою скаргою срокго без одпуску на горле караний будет, не чинячи іначей.

Дат з Чигирина, дня 9 генваря, року 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Оборонний універсал паном мещаном ніжинским пана Богдана Хмельницкого.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція Лихачова М. П., спр. 69/29, арк. 12. Оригінал.

№ 351

1656, січня 22 (лютого 1). Чигирин. — Лист до кримського салтана-калги про перемир'я і повернення полонених

Jaśniewielmożny mci panie sołtan gałga, nasz wielce mci panie i przyjacielu.

Zdrowia dobrego i pomyślnych pociech życzymy waszej sołtańskiej mci. Wiadomo to jest samemu wm. m. p., jak my nie tylko teraz, ale i przedtym przysięgi naszej cale dotrzymywaliśmy, jakoż i teraz poprzysiągłszy znowu na braterstwo, tej przysięgi naszej cale dotrzymamy i po nas następujący wiecznie dotrzymywać będą. I zaraz porzuciwszy Ukrainę[1], na Zaporoże, na Kodaki i wszędzie rozpisaliśmy uniwersały nasze, aby wiedząc o poprzysiężonym braterstwie, nasi najmniejszej przyczyny nie dawali, i submitujemy się z tym, że z naszej strony przyczyna nie będzie dana. Tylko [z] strony swojej wmć moi mci panowie raczcie pilnie przestrzegać, aby najmniejsza przyczyna do rozerwania braterstwa nie była dana, osobliwie Nahajców, którzy zawsze zwykli przyczyny dawać, raczcie wm. mm. pp. w powściągliwości mieć. I to też wm. naszemu mcmu panu oznajmujemy, że i teraz, gdy chan jmć nazad z wojskami powracał, Tatarowie upadłszy w pułk Bracławski, miasta porabowali, ludzi w niewolę zabrali i siła szkód uczynili. Co samemu wm. mm. panu na rozsądek dajemy, jeśli to rzecz słuszna. Tych zaś Tatarów wszystkich, co tu na Ukrainie w pojmaniu byli, w kupę sprowadzać kazaliśmy, a zaraz, nic nie bawiąc, wszyscy uwolnieni będą. Zaczym i wmć mm. panowie kozaków wszystkich, którzy tam zimą, jako i przez tę wojnę, w niewolę zabrani są, raczcie z strony swojej na wolę puścić i zaraz uwolnić wzajem i zakaz

[1] В оригіналі, мабуть, було powrociwszy na Ukrainę.

Nahajcom czynić, żeby kozaków nie brali; bo oni to zwykli czynić. Posyłamy tedy do chana imci i wciów mm. panów posłańców naszych przy posłańcach wm. mm. panów. Ciż posłańcy nasi o wszystkim szczerzej wm. mm. panam opowiedzą, których łaskawie wysłuchawszy, raczcie być przyczynnym do chana imci, aby ich, nic nie bawiąc, do nas odprawował. Przytym powolnę służby nasze oddajemy.

[Z Czehryna, 22 ianuarii 1656][1].

Życzliwy sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 227, арк. 11. Копія, з заголовком: «Kopia listu od Chmielnickiego do sołtan gałgi, z Czehryna, 22 ianuari 1656 pisanego».

Переклад

Ясновельможний милостивий пане салтане-калго, наш вельми милостивий пане і приятелю.

Бажаємо вашій салтанській милості доброго здоров'я і успіхів. Вашій милості милостивому пану відомо, що ми не тільки тепер, але й раніше цілком додержувалися нашої присяги, і тепер знову, давши присягу братерства, цілком додержуємося тієї присяги і наші нащадки додержуватимуться її навіки. І тепер, повернувшись на Україну — на Запоріжжя, на Кодак, ми скрізь розіслали універсали, щоб наші люди, знаючи про те, що ми дали присягу братерства, не давали найменшого приводу для порушення її, і заявляємо, що з нашого боку привід не буде даний. Тільки вашмость мої милостиві панове, зі свого боку зводьте пильно перестерегти, щоб не був даний найменший привід до розриву братерства. Особливо попередьте ногайців, які завжди звикли давати привід, і зводьте, в. м. м. п., тримати їх в узді. Також в. м. н. пану заявляємо, що і тепер, коли хан й. м. повертався назад з військами, татари, напавши на Брацлавський полк, пограбували міста, забрали в неволю людей і заподіяли багато шкоди. Розсудіть самі, в. м. пан, чи це справедливо. А всіх тих татар, що були тут, на Україні, в полоні, ми наказали зібрати в один гурт і зараз, негайно вони всі будуть звільнені. Після чого і ви, в. м. м. панове, зі свого боку зводьте взаємно випустити на волю, зараз же звільнити всіх козаків, які там взимку і протягом цієї війни були взяті в неволю, і забороніть ногайцям брати козаків, бо вони звикли це чинити. Посилаємо до хана й. м. та в. м. м. панів разом з посланцями в. м. м. м. п. наших посланців. Ці ж наші посланці докладніше розкажуть про все в. м. м. м. панам. Вислухавши їх ласкаво, зводьте просити хана й. м., щоб він негайно відправив їх до нас. При цьому віддаємо наші покірні послуги.

[З Чигирина, 22 січня 1656].

Зичливий слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

№ 352

1656, січня 29 (лютого 8). Чигирин. — Універсал про призначення Івана Нечая полковником у Білу Русь

Богдан Хмельницкий, гетман з Войска єго царского величества Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим кождому, кому би тилко того потреба било ведати, паном полковником, сотником, осавулом, атаманом

[1] Дата доповнена з заголовка копії.

і всему товариству Войска єго царского величества Запорозкого, старшине, черни, а особливе сотником і козаком на Білой Руси знайдуючимсе, і ратним также єго царского величества вшелякоє кондициї людем, іж видячи ми пана Івана Нечая нам і всему Войску нашему єго царского величества Запорозкому жичливого і в дилех рицерских взятого, от боку нашего зсилаєм на полковництво в Білую Русь, до Могилева, Чаусов, Ново-Бихова і Гомля, і інших мест і мястечек і сел, там се знайдуючих, аби там зостаючи на пограничу, постерегал, якоби той полк вцале бил захований для дальшоє послуги єго цар. величества, также нам і всему Войску єго цар. величества Запорозкому напротивко розних неприятелей, котрий без перешкоди вшелякоє тим полком маєт споряжати і от неприятелей пилно се стеречи, якоби с похвалою Войска єго царского величества Запорозкого найлепей могли бити. Тому пану Іванови Нечаєви, полковникови нашему белорускому, позволяєм кождого з козаков, там зостаючих, добром миловати, а злом карати, а хто би, за оказанєм того универсалу нашего, бил спречний і в том полковництве важилсе чинет якую найменшую кривду і перешкоду перереченому пану Нечаєви, то ми кождого таковего, за взятєм ведомости срокго без фолкги на горле карати будем, не чинечи іначей.

Дат з Чигирина, януарія дня 29, року 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, спр. 67, арк. 1. Копія.

Опубліковано: И. М. Каманин, Документы эпохи Богдана Хмельницкого 1656 и 1657 гг. «Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России», вип. I, стор. 28—29. З помилковою датою 26 січня.

№ 353

1656, січня 31 (лютого 10). Чигирин. — Лист до кримського хана Махмет-Гірея про польське посольство у Крим та про повернення полонених

Najjaśniejszy mciwy caru krymski, nasz wielce mci panie.

Dobrego zdrowia i szczęśliwego panowania waszej carskiej mci życzymy i pokłon oddajemy. Wyrozumieliśmy z pisania waszej carskiej mci, tak też z Techtamy[sz] agi, posłańca waszej carskiej mci, o czym posłowie polscy do waszej carskiej mci przychodzili, abyś wasza carska mć ratunku przeciwko Szwedom dał, o tym i do nas posłów swych przysyłają, prosząc o ratunek. My odpisali do nich, że trudno mamy posiłków dawać, gdyż pakt poprzysiężonych i słusznych jeszcze z nami nie postanowili; do tego to widzimy, że siła panów polskich po różnych miejscach rozjechało się i różność między nimi wielka. Jeszcze na lepszą wiadomość oczekiwamy i posiłków bez rady wojskowej dać nie obiecujemy, o które rzeczy ustnie

Techtamisz adze mowić zleciliśmy, żeby przed carską mcią o wszystkim opowiedział. Tylko prosimy waszej carskiej mci, jeżeliby z czym Polacy do waszej carskiej mci przysłać mieli, racz nas uwiadomiać we wszystkim. Strony...[1], lubo to jeszcze przed przysięgą cokolwiek wzięli, jednak dosyć czyniąc poprzysiężonę braterstwa, z strony naszej wszędzie rozesłaliśmy, aby zwiedzone do kupy i, cokolwiek będzie, wszytko wrócić obiecujemy. Także i więźnie wszystkie z strony naszej, które tylko przez wojnę zebrane, według mowy naszej wypuścimy. Gdzie i wasza carska mć tych wszystkich kozaków naszych, które tylko przez teraźniejszą wojnę w niewolę popadło, racz rozkazać uwolnić. Prosimy waszej carskiej mci, abyś nas wasza carska mć we wszystkim uwiadomiał, a my wzajem przez częstych posłańców naszych, co się kolwiek u nas dziać będzie. waszej carskiej mci oznajmować nie omieszkamy. Co wszystko, jako widzimy, wiosna pokaże. Jeżeliby też mieli jacy nieprzyjaciele co przeciwnego waszej carskiej mci o nas mówić i opacznie udawać, wasza carska mość nie wierz i my ni w czym wierzyć nie będziemy. Lecz tak w miłości z sobą żyjmy, żeby postronni nieprzyjaciele z braterstwa naszego smęcili się. Ze szczerości pisania naszego o wszystkim z Tochtamisz agą mówiliśmy, który w. carskiej mci ustnie opowie. Przy tym zalecamy powolne służby nasze jako najpilniej łasce waszej carskiej mci, naszego mcego pana.

[Z Czehryna, 31 ianuarii 1656][2].

Waszej carskiej mci we wszystkim życzliwi przyjaciele i sludzy, Bohdan Chmielnicki, h. z.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських. № 227, арк. 10—10 зв. Копія, з заголовком: «Kopia listu od tegoż do hana krymskiego, z Czehryna 31 ianuarii pisanego».

Переклад

Найясніший милостивий кримський царю, наш вельми милостивий пане.

Бажаємо вашій царській милості доброго здоров'я і щасливого панування і віддаємо наш поклін. З листа вашої царської милості, а також з розповіді Тохтамиш-аги, посланця вашої царської милості, ми зрозуміли, для чого приходили до вашої царської милості польські посли. Вони хотіли, щоб ваша царська милість дала їм допомогу проти шведів. Вони й до нас присилають своїх послів, просячи порятунку. Ми відповіли їм, що важко дати допомогу, бо вони ще не уклали з нами під присягою справедливої угоди; крім того, бачимо, що багато польських панів роз'їхалося по різних місцях і велика між ними виникла незгода. Чекаємо ще кращої відомості і не обіцяємо без військової ради дати допомогу, про що ми доручили Тохтамиш-азі усно розповісти вашій царській милості. Тільки просимо вашу царську милість, якщо поляки з чим пришлють людей до вашої царської милості, зволь нас про все повідомляти. Що ж до взятої нами здобичі, то навіть те, що захоплено ще перед присягою, згідно з підтвердженим присягою братерством, ми з свого боку розіслали по всіх усюдах посланців з наказом, щоб було зведено докупи, і все, щоб не було, обіцяємо повернути. Обіцяємо також з свого боку усіх в'язнів, які були захоплені протягом війни, згідно з нашою домовленістю, відпустити. То і ваша царська милість звольте дати наказ про звільнення усіх тих наших козаків, які потрапили в неволю

[1] У копії, мабуть, пропущено слово zdobyczy.

[2] Дата доповнена з заголовка копії.

тільки протягом нинішньої війни. Просимо вашої царської милості, щоб ваша царська милість повідомила нас про все, а ми взаємно, якщо у нас що-небудь діятиметься, неодмінно повідомимо вашу царську милість через наших частих посланців. А все, як бачимо, покаже весна. Якщо також якісь вороги говоритимуть про нас погано вашій царській милості і невірно нас зображуватимуть, не вір їм, ваша царська милість, і ми нічому не віритимемо. А краще живімо в любові, щоб сторонніх ворогів засмучувало наше братерство. Зважаючи на щирість нашого писання, ми говорили про все з Тохтамиш-агою, який усно розповість вашій царській милості. При цьому якнайпокірніше віддаємо наші старанні послуги на ласку вашої царської милості, нашого милостивого пана.

[З Чигирина, 31 січня 1656].

Вашої царської милості доброзичливі приятелі і слуги Богдан Хмельницький, гетьман запорізький.

№ 354

1656, лютого 9 (19). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про відрядження послів

Serenissime princeps Transilvaniae, amice nobis observandissime.

Quodcunque exhibitor litterarum praesentium, nobilis Stephanus Luths, nuntius a celsitudine vestra missus, in mandatis perferenda nobis detulit, ea omnia peroptime consideravimus et bene perpendimus, verbisque eius indubiam adhibuimus fidem. Amicitiam christianam, more christianorum verorum servare et celsitudinem vestram debito honore prosequi atque observare sumus parati. Modo summis detenti sumus occupationibus, non expedivimus legatos nostros, tamen quamprimum fuerimus liberiores, festinabimus expedire illos ad vestram celsitudinem et de omnibus, quae videbimus necessaria statuenda, per illos commitemus. Reliquum est, ut celsitudo vestra diu felicissime valeat, optamus.

Datum Czehirini, februarii die 9 1656.

Celsitudini vestrae amicus benevolus, ad obsequia paratus servus, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakoczy, principi Transilvaniae, partium regni Ungariae domino et Siculorum comiti, domino et amico nobis observandissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 17, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.
Опубліковано: Монумента Гунг., т. 23, стор. 313, № 182.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, наш вельмишановний друже.

Те, що передавач теперішнього листа, шляхетний Стефан Люц, посол від вашої величності, передав нам за дорученням, — все це ми докладно розглянули, добре зважили і дали безсумнівну віру його словам. Ми готові зберігати християнську дружбу звичаєм справжніх християн і з належною честю зустрічати і шанувати вашу високість. Тепер ми, зайняті важливими справами, не вирядили наших послів, але як тільки будемо вільніші, поспішимо вирядити їх до вашої високості і переслати

через них те, що будемо вважати необхідним для вирішення всіх справ. Наприкінці бажаємо, щоб ваша високість жила у здоров'ї довго і найщасливіше.

Дано в Чигирині, дня 9 лютого 1656.

Прихильний друг вашої високості, готовий до послуг слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Найяснішому Юрієві Ракоці, князеві Трансільванії, панові частин Угорського королівства і графові секлерів, панові і нашому вельмишановному другові

№ 355

1656, лютого 10 (20). Чигирин. — Універсал про надання Густинському монастирю ступного кола у Валківському млині

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм тим нашим писанєм всім вобец і кождому зособна, так старшині і черни Войска Запорожского, яко і посполитим вшелякоє кондициї людем, кому тулко показано будет, іж ми видечи зубожене немалоє монастира Густинского, теди на выживенє братиї пустилисмо коло ступноє у Валках, до їх же млина належачеє, до чого сотник, атаман і арендарі тамошниє втручатсе не повинни і жадноє перешкоди і кривди їм аби не чинено, сурово приказуєм, так яко би найспокойней помененіє братия монастира Густинского того кола ступного заживали; а хто би мимо волю нашу і сей виразний универсал братиї помененой в том колі ступном, так с козаков, яко і арендаров тамошних, кривду найменшую чинил албо їм того, счо ми надали, зборонял, таковий кождий за найменшою скаргою срокго без одпусту караний будет, іначей не чинечи.

Дат в Чигирині, 10 февраля 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Универсал на коло ступноє в Валках отцом Густинским от єго милости пана гетмана 10 февраля 1656 году.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Густинський монастир, оп. 1, спр. 10, арк. 1 Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, І, № 57679, Збірка Ол. Лазаревського, № 51, стор. 159. Копія.

№ 356

1656, березня 2 (12). Чигирин. — Універсал про дозвіл Київському Пустинному Микільському монастирю побудувати млин у селі Савин

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго цар. вел. Запорозским.

Ознаймуєм тим писанєм нашим кождому, кому того потреба будет відати, меновите пану полковникови, сотником, атаманом і всей черни,

козаком Войска его царского вел. Запорозского, до полку Каневского належачим, і вшелякоє кондициї людем, кому толко сеє наше писанє показано будет, іж позволилисмо на прозбу в бога велебного отца Іноќентія Кгизеля, ігумена монастира святого отца Николи Пустинного і всей братиї, черцов того ж монастира, млин[1] для поратунку монастирского на реці Росі в державі того ж менованого монастира в селі Совині поставити, с чого аби могли виживенє собі міти. Сурово прето приказуемо, аби оним в будованю того млина[2] жадноє перешкоди і перенагабаня чинити нихто не важился і не взборонял, также і до пожитков їх аби не втручался под строкгим войсковим каранєм, що не іначей аби ведлуг волі нашоє било.

Дат з Чигирина, дня 2 марта 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: На фундованє млинов савинских, лист од пана Богдана Хмельницкого монастиреви Свято-Николскому Пустинно-Киевскому дан.

Державний історичний музей у Львові. Оригінал.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Київської духовної академії, № 219 (Р 63), арк. 16—17. Копія.

№ 357

1656, березня 7 (17). Чигирин. — Лист до Яна Казимира відносно надання йому військової допомоги

Ser-me ac potent-me rex etc.

Litterae m-tis v-rae, requirentes aliquot millia hominum, non moram habuerunt, nisi obstitisset et verna constitutio ad transeundum incommoda et mos consilii castrensis. Insinuavi proximis legionariis, ut sensa sua dent. Eo ipso hostis culpandus est, quia ferro suo non erat evagaturus iuxta promissa nisi ad Istulam, sed quia transgressus limites, omnio debet retrahere pedem satisfacturus suae conventioni. Tantisper patientia habenda, donec legionarii mei universalibus avisentur capiendi consilii causa. Erumpet tandem in alta sita profunditate bellicorum motuum fidelitas et obsequium nostrum, modo superis parva mora committatur, quibus nos patriam labentem et sanitatem m-tis v-rae commendamus.

Datum Ceherinii, die 7 martii a. d. 1656 st. vet.

M-tis v-rae d-ni mei clem-mi humillimus servus Th. Ch.

Темберський, Roczniki, 1647—1656. Scriptores rerum polonicarum, т. XVI, стор. 342. Переклад.

---

[1] Слово «млин» виправлено іншим чорнилом на «млини».
[2] «Того млина» виправлено на «тох млинов».

Переклад

Найясніший наймогутніший королю і т. д.

Лист вашої величності, що вимагав декількох тисяч людей, не мав би затримки якби не перешкодила весняна пора, невигідна для переходу, і звичай табірної наради. Я переконав найближчих старшин, щоб вони дали згоду. Треба обвинуватити ворога, бо він, згідно з обіцянкою, повинен був із зброєю дійти лише до Вісли, а якщо вже перейшов межі, то повинен був відступити, згідно з своєю умовою. Треба мати терпіння до того часу, коли мої старшини будуть повідомлені універсалами про участь у нараді. Тоді в глибині воєнних подій виявляться, нарешті, наша вірність і покора, нехай лише дозволить малу затримку бог, якому доручаємо себе, занепадаючу батьківщину і здоров'я вашої величності.

Дано в Чигирині, дня 7 березня року божого 1656 ст. ст.

Вашої величності, мого найласкавішого пана найпокірніший слуга, Богдан Хмельницький.

№ 358

1656, березня 9 (19). Чигирин. — Проїзний універсал Яну Пясочинському

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском Запорозким.

Паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству Войск наших Запорозких, старшині і черни, также атаманом городовим, войтам, бурмистром і вшелякой кондиції людем і кождому, кому би тилко сеє наше писанє показане било, доносим до відомости, іж бивши у нас Ян Песочинский, который от нас, здавши отправу, назад поворочаєт, пилно теди вашецей жадаєм, абисте оному во всем віру давши, всюди доброволне, так там ідучого, яко знов з чим-колвік назад до нас поворочаючого, пропущали, не задаючи оному найменшоє трудности, котори кеди будет чого у вашецей жадати, также оному жебисте не збороняли, не чинячи іначей для ласки нашоє.

Дан з Чегерина, марца 9 дня року 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Бібліотека Красінських у Варшаві, рук. 4032, арк. 85. Копія.

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Студії над державою Богдана Хмельницького, ЗНТШ, т. 147, стор. 74.

№ 359

1656, березня 16 (26). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці з проханням пропустити шведського посла ігумена Данила

Serenissime princips Transilvaniae, d-ne et amice nobis observandissime.

Nuntius srmi Sueciae regis, reverendus pater Daniel, legationis suae absoluto officio, regreditur Sueciam, vel ubi protunc inventurus erit re

giam maiestatem. Cui propter ardua viatici pericula, quoniam regionibus ditionis suae serenitatis permeandi sese obtulit occasio, intime petimus, quatenus ubique clementia suae serenitatis et benevolentia commeatus liberae permeationis et traductum sufficientem habere possit copiam. Spondemus hanc suae serenitatis beneficentiam et ulteriorem regis Sueciae luctaturum amicitiam et nostram fraternitatem. Nostra interim obsequia gratiae suae serenitatis deligentissime commendamus.

Datum Czehyryny, die 16 martii 1656.

Serenitatis vestrae, domini et fratris observandissimi amicus obsequio paratus, Bohdan Chmelnicki, dux gener. Exercit. Zapor.

Адреса: Sern-mo Georgio Rakoczy, principi Transilvaniae, partium regni Hungariae domino et Siculorum comiti, dno et amico nobis observandissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 18, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Монумента Гунг., т. 23, стор. 330, № 104.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, наш вельмишановний пане і друже.

Посол найяснішого короля Швеції, шановний отець Данило, виконавши свій посольський обов'язок, повертається до Швеції або туди, де знайде на той час королівську величність. Оскільки йому трапилася нагода переходити через володіння вашої світлості, ми, зважаючи на великі небезпеки його подорожі, щиро просимо, щоб він, з ласки і доброзичливості вашої світлості, мав вільний перехід, провідників і достатнє харчування. Урочисто обіцяємо, що з цим благодіянням вашої світлості буде змагатися дальша приязнь короля Швеції і наше братерство. Тим часом найретельніше доручаємо свої послуги ласці вашої світлості.

Дано в Чигирині, дня 16 березня 1656.

Вашої світлості, вельмишановного пана і брата, друг, готовий до послуг, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Найяснішому Юрієві Ракоці, князеві Трансільванії, панові частин Угорського королівства і графові секлерів, нашому вельмишановному панові і другу.

№ 360

1656, березня 21 (31). Чигирин. — Універсал про надання Межигірському монастирю містечка Вишгород з селами Петрівці і Мощани

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозским.

Всім вобец і кождому з особна, кому о том відат належит, меновите старшини і черни Войск Запорозских і вшелякоє кондиції людем, кому толко сеє наше показано будет писанє, доносим до відомости, іж ми, видечи великий недостаток і зубоженє общежителного монастира Межигорского і самого отца Варнави Лебедевича, ігумена тамошнего, і всей

Serenissime Rex Sueciae
Amice Nobis Observandissime.

[illegible]

... Datum Czehryni die 22 Martii Anno 1656

Vestrae Regiae Maiestatis Amicus ... obsequentissimus

Bohdan Chmielnicki Dux
Generalis exercituum
Zaporoviensium

Лист до шведського короля Карла Густава від 22 березня (1 квітня) 1656 р.

ратії его, в том монастирі мешкаючої, чрез войну литовскую от ляхов спустошоних, же ниотколь живности не мают і приспособить не могут; теди на виживене господину отцу Варнаві Лебедевичу, ігумену помененного монастиря общежителного Межигорского, зо всею братію, пустилисмо Вижгород з селами, на імя Петровци і Мощани, зо всіми пожитками і приходами до Вишгорода і тих помененних сел належачими, ведлуг давних привилеєв служачих їм, жеби оттоль помененная братія общежителная слушноє виживенє міли. Пилно теди і сурово напоминаєм, жеби жаден з старшини і черни Войска Запорожского кривди найменшоє і перешкоди во всіх пожитках тамошних помененной братії межигорской чинит не важился; обивателе ж теж тамошниє вишгородскиє і селяне вшелякоє послушенство і повинности господину отцу Варнаве Лебедевичу, ігумену вишмененного монастиря отдавать мают; а хто би спречним бил албо в пожитках і приходах тамошних перешкожал, таковий кождий за відомости взятьєм срокго будет каран, іначей не чинячи.

Дан з Чигирина, 21 дня марца 1656 року.
Богдан Хмельницкий, рука власна.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Києво-Межигірський монастир, оп. 2, спр. 49а. арк. 4—4 зв. Копія.
Там же, оп. 1, спр. 7, арк. 5 зв. Копія.
ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Київське повиття, кн. 10, арк. 143 зв. — 144. Копія.
Там же, ф. Малоросійська експедиція сенату, кн. 5/1732, арк. 252 зв. Зміст.
Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 97, № 46.

№ 361

1656, березня 22 (квітня 1). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про причини перерви у переговорах

Serenissime rex Sueciae, amice nobis observandissime.

Binae nobis a sua regia m-te per nuntium destinatum, generosum Samuelem Groncki, delatae litterae, quae nihil aliud, quam intimae symbolum erga nos benevolentiae esse didicimus easque obviis amplexi manibus grato faventique suscepimus animo, pollicentes hanc in foliis pollulantem amicitiam astris faventibus in uberrimos mutui affectus egerminare fructus. Et quoniam trita haec vulgataque amicitiae colendae methodus oblatam obvio remunerare amore et recti in officio debito progressus et vitandae ingratitudinis gratia, idcirco et nos aequali studentes regratificationi caventesque, ne sterilis a nobis forte benignus suae regiae mtis discedere videatur affectus, reciproco semper in animum induximus certare obsequentissimoque amore, quem et ad praesens suae regiae mti reponentes pollicemur religiose perseveranterque indefesse prosecuturos culturosque processu. Legatos componen-

darum paciscendarumque inter nos certarum rerum gratia, quod non certificavimus hactenus, ignorantia partim regiae praesentiae, partim temporis inoptitudine aliarumque opponentium sese difficultatum causa factum, quibus etiam de causis nec locum denotare potuimus, cum etiam his superioribus exceptis impedimentis, victualium quoque penuria, crebrioribus hostium invasionibus comparata, non minorem faciat rebus prae se conceptis inopportunitatem. Ast quam primum optata nobis illuxerit aestas, percepta de loco protunc suae regiae residentiae notitia, et legatos expediendo muneri ordinatos firmandisque rerum combinatione animis suscipiemus et locum omnibus numeris absolutum aptissimumque designabimus, dummodo numina nostris sua acclinatione velint annuere propositis nosque in hoc tempus salvos incolumesque dignatus sit conservare. Prosperam interim suae regiae maiestati cordialiter apprecantes salutem a deo optimo maxime nostra intimo commendamus obsequia gratiae.

Dabam Czehyryni, die 22 martis 1656.

V-rae regiae maiestatis amicus optatissimus obsequiisque paratus. Bohdan Chmielnicky, dux generalis Exercituum Zaporovieunsium.

Адреса: Serenissimo Carolo Gustauo, dei gratis Suecorum, Gottorum Vandalorumque regi, magno duci Finlandiae, duci Estoniae, Careliae, Brehmae, Verdae, Stetini, Pomeraniae, Cassubiae et Vandaliae, principi Rugiae, dno Ingriae et Wiszmariae, necnon comiti palatino Rheni, Bavariae, Iuliaci Cliviae et Montium duci etc., amico nobis observandissimo.

Шведський державний архів. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 42, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.
Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 114—115, № 48.

Переклад

Найясніший королю Швеції, наш вельмишановний друже.

Від вашої королівської величності через повноважного посла, благородного Самуїла Гронського, нам було передано два листи. Ми дізналися, що вони є не що *інше, як ознака щирої доброзичливості* до нас, і прийняли їх вдячно і прихильно, з *розкритими обіймами. Вони* [листи] обіцяють, що ця дружба, яка випускає листя при сприятливих обставинах дасть вельми рясні плоди взаємної любові. Оскільки звичайний і *поширений* спосіб піклування про дружбу полягає в тому, щоб іти назустріч з любов'ю і для справжнього успіху в належній справі і щоб уникнути невдячності, — тому ми прагнемо віддячити в рівній мірі і дбаємо про те, щоб ласкава прихильність до нас вашої королівської величності випадково не здалася безплідною і не залишила нас. Ми вирішили, що завжди будемо змагатися взаємно у найвідданішій любові і тепер, відповідаючи вашій королівській величності, обіцяємо сумлінно і стійко іти за нею і розвивати її. Те, що ми до цього часу не вирядили послів для складання і узгодження між нами деяких справ, сталося частково тому, що не було відоме місцеперебування короля, частково через негоду і інші перешкоди і труднощі. З цих же причин ми не змогли визначити місце для переговорів. Якщо виключити навіть згадані вище перешкоди, то і нестача харчів, спричинена дуже частими нападами ворогів, становила б чималу незручність для задуманих справ. Але як тільки засяє бажане літо, ми, одержавши звістку про місце вашої королівської резиденції, вишлемо послів з дорученням зміцнити дружбу і домовитися про справи, а також визначимо місце, найвигідніше з усіх поглядів, — якщо тільки бог зволить прихиль-

поставитися до наших намірів і зберегти нас в той час цілими і здоровими. Тим часом, щиро благаючи від найліпшого бога здоров'я для вашої королівської величності, від душі доручаємо вашій ласці наші послуги.

Даний у Чигирині, 22 березня 1656.

Вашої королівської величності найдоброзичливіший друг, готовий до послуг, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Найяснішому Карлу Густаву, божою милістю королю шведів, готів і вандалів, великому герцогові Фінляндії, герцогові Естонії, Карелії, Бреми, Верди, Штеттіну, Померанії, Кашубії і Вандалії, князеві Рутії, панові Унгрії і Вісмарії, а також маркграфові Рейну, Баварії, Клінії і герцогу Гір і ін., нашому найяснішому другові.

№ 362

1656, березня 22 (квітня 1). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про дружбу

Serenissime princeps Transylvaniae Domine et Amice Nobis observandissime.

Soha mi, miolta az barátságos ismeretség köztünk szereztetett nem kételkedtünk az nagyságod hozzánk való állhatatos barátságában, és látjuk annak bizonyságit, és elhitettük is magunkkal, hogy az melyet egyszer nekünk offeralt, ennek utánna is meg akarja tartani az mi hozzája való jó affectusunkért. Az mi követinket nagyságoddal való bizonyos beszélgetesünk végett, hogy eddig nagyságodhoz nem küldhettük, oka ez, hogy követinket kit Zapporoviában és egyéb helyekre küldettünk, várjuk, minden dolgainkat azoknak megjövetelekre halasztottunk, kik mihelt haza jönek meghallgatván reájok bizott követségeknek relatioit, mindjárt re[1]...rol való hasznos beszélgetésre elküldjük követinket, kik által minden barátságunkra és javunkra szükséges nézendö dolgokat megizenünk, ez mellett jó akaratunkat fenntartván nagyságodhoz. Továbbá az mindenható isten hosszu esztendökig való egészséggel, hogy látogassa nagyságodat szüből kévánjuk, es az mi jó akaratunkat egészen nagyságod kegyelmében ajánljuk.

Adatott Czeherinben, 22. martii 1656.

Угорський державний архів. Копія з перекладу, з заголовком: «Bohdan Chmielnicki levelenek forditasa».

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 19, арк. 1—2. Фотокопія.

Опубліковано: Монумента Гунг., т. 23, стор. 357.

Переклад

Світліший князю Трансільванії, вельможний наш пане і друже,

З того часу, як між нами склалися щирі зносини, що ніколи не мали сумніву в постійності дружби вашої милості і бачили докази того і впевнились в тому, що

[1] Текст пошкоджений.

хто нам дружбу свою обіцяв, той буде її підтримувати, щоб залишитись з нами в щирих і прихильних зносинах. Послів ми не вислали до вашої милості тому, що чекаємо, коли повернуться наші посланці, яких ми вислали до Запоріжжя і в інші місця, а тому всі наші справи до їх повернення відклали, і як вони повернуться і ми вислухаємо їх про виконання ними доручення, зараз же вишлемо послів для важливих нарад про... Вони запевнять вашу милість у нашій дружбі і прихильності. І наперед від щирого серця бажаємо вашій милості за волею божою довгих років здоров'я і запевняємо вашу милість в нашій дружбі.

Дано в Чигирині. 22 березня 1656.

№ 363

1655, березня 31 (квітня 10). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав на володіння любецького сотника Сави Унучки, Артема Красковського та інших шляхтичів, які служать у Запорізькому Війську

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Всім вобец і кождому з особна, кому о том відати надлежить, тепер і напотом, а меновите панам полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству Войск єго царского величества Запорожских і вшелякой кондициї людем, кому толко сеє наше показано будет писанє, доносим до відомости, іж ми видячи прихильних і зичливих щире Войску Запорожскому всю шляхту повіту Любецкого, а меновите людей значних, Саву Унучку, сотника любецкого, і Артема Красковского із всею шляхтою тамошнею, которие од початку войни щире служачи у Войску Запорожском, в кождих потребах добре стают і за віру православную бются, которих ми заховуючи при добрах власних отчистих, яко в привилеї од королей здавна наданом мают, сурове приказуєм, жеби жаден так з старшини, яко і посполитих людей в добрах їх отчистих найменшоє кривди, меновите полях, сеножатєх, озерах, руднях і бортех і інших пожитках чинит не важился, так якоби найспокойней добр своїх заживали, чого і сам пан полковник черніговский постерегать маєт, жеби ни от кого кривди не міли; а хто б кривду найменшую в добрах їх власних оним над волю нашу чинити міл, таковий кождий за найменшою скаргою срого без отпусту караний од нас будєт, іначей не чинячи.

Дан в Чигирині, 31 марта 1656 року.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Генеральний опис Лівобережної України. Чернігівський полк, Любецька сотня, спр. 7, арк. 658. Копія.

Там же, спр. 6, арк. 722. Копія.

Державна публічна бібліотека Союзу РСР ім. В. І. Леніна, Відділ рукописів, ф. Збірка Маркевича, спр. 1147, арк. 28. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. Копія з копії.

Там же, I, № 54775—54859, Збірка Ол. Лазаревського, № 36, т. 2, арк. 165. Копія з копії Чернігівської казенної палати, без зазначення прізвища Сави Унучки.

Опубліковано: Черниговские губернские ведомости, 1892, № 22, і окремий відбиток.

Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. IV, відділ III, стор. 101—102.

Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка, стор. 475—476.

№ 364

1656, квітня 4 (14). Чигирин. — Лист до трансільванського князя Юрія Ракоці про дружбу

Serenissime princeps Transylianiae, domine amice nobis observandissime.

Az barátságot mi régtöl fogva constanter megszoktuk tartani, és az kivel egyszer barátságot vetünk, azt örömest nem engedjük, hogy sok napoknak folyási miatt feledékenységbe mennjen. Igy azért az császárral ö felségével megesküvén az barátságra, az krimi hámmal is ö nagyságával magunknak jelenlétünkben, ott lévén az ö követjek is, megerösitvén esküvésekkel az atyafi barátságot, nem is gondolunk olyat, hogy az köztünk szereztetett jó akaratot fenn nem tartanák, magunkat is gonosz példa-adástól megoltalmazzuk: kivánván azt, hogy ez az contractus köztünk és maradékink közt örökké egy szivvel és akarattal szereztessék, hogyha kik, mi okot nekik reá nem szolgáltatván, az mi szabadságunk romlására feltámadna, mivel mi senkivel is nem cselekedtünk oly illetlen dolgot, mi is tölök semmi oly támadást nem remélünk. Hogy eddig követinket nem küldhettük nagyságodhoz, nagyságod kegyelmesen megbocsásson, mivel külömb külömbféle helyekre küldött emberinket várjuk, kik ha megérkeznek, minden velünk confederált farátságos tartományoknak választ tevén, emberinket bocsátjuk köztünk szerzett barátságunk fundamentomos erösitésére, akkor nagyságodhoz is egy általjában követünk megyen. És igu követünknek a nagyságodhoz való menetelekig velünk való barátságát, hogy constanter megtartja, nincs semmi kétségünk benne, megtartóztatván magát nagyságod másokkal felölünk való beszélgetéstöl. Mely barátságot, hogy az elmúlt esztendöben az tatár hámnak ö nagyságának segitséget nem adván megbizonyitott, igen köszönöm nagyságodnak, kötelezem én is nagyságodnak magamat arra, hogy az nagyságod jó akaratját sokképen meghálálhassam. Ezekután szolgálatunkat nagyságod kegyelmességében ajánljuk szorgalmatoson, jó egészséget és hosszu életet az úr istentöl szüböl és barátsagoson kévanunk nagyságodnak. Czeherinben 4. apr. anno 1656.

Nagyságodnak minden jót kéván barátja Bohdan Chmielnicki zaporoviai hetman.

Угорський державний архів. Переклад.
Опубліковано: Монумента гунг., т. 23, стор. 354—355.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, наш вельмишановний пане і приятелю.

Ми з радістю відзначаємо, що дружба, яку ми вже раз встановили і яку ми з давніх часів звикли міцно підтримувати, внаслідок тривалого часу не могла бути забутою. Присягнувши на дружбу вашій княжій високості і зміцнивши братню дружбу присягою в присутності його високості кримського хана і його послів, ми і надалі думаємо підтримувати встановлені між нами добрі відносини. Ми самі оберігаємось, щоб не дати поганого прикладу дружби: бажаємо, щоб той договір сердечно і з охотою зберігся навічно між нами і нашими нащадками, бо, не маючи на це жодних підстав, ніхто не зможе зламати нашу волю до дружби, тим більше, що ми ні з ким непристойно не вчиняли і тому і від них подібних вчинків не сподіваємось. Милостиво просимо пробачення вашої високості, що ми до цього часу не змогли вислати послів до вашої високості, бо з різних країн чекаємо повернення наших людей, з якими, коли вони повернуться, буде дана відповідь державам, з якими ми перебуваємо в дружньому союзі, та вишлемо їх для фундаментального посилення встановлених нами дружніх зв'язків, і тоді до вашої величності поїде постійний посол. Ми не сумніваємось в тому, що до вирядження до вашої високості нашого посла для підтвердження встановленої нами дружби ваша високість утримається від переговорів з іншими країнами про нас. Досвід минулих років підтвердив, що на дружбу з його високістю татарським ханом не можна довірятись, тому я дуже вдячний вашій високості і зобов'язуюсь вашій високості в тому, що добру волю вашої високості всіляко віддячу. З тим залишаюсь до послуг вашої високості, сердечно і приятельськи бажаємо вам від бога доброго здоров'я і довгих років життя.

Вашій високості всього доброго бажає друг, Богдан Хмельницький, запорізький гетьман.

№ 365

1656, квітня 4 (14). Чигирин. — Лист до молдавського воєводи Стефана про дружбу з Росією та про мирні відносини з Молдавією

Illme princips terrarum Moldaviae, dne ac frater nobis peramande.

Neque ulla unquam occasio in declarandis nostris erga dominationem vestram officiis nos hucusque otiosos reperiit. Dum nos totaliter huic incumbimus, ut semel susceptam nobiscum amicitiam constanter dominationi vestrae retineamus, saepissimis renovando illam officiorum nostrorum correspondentiis. Qua de causa et praesenti data occasione, fraternum nostrum declarando candorem, animitus a supremo precamur felicissimos in multos annorum miriades dominationi vestrae successus. Litterae principis Transilvaniae, postquam ad nos per nuntios dominationis vestrae pervenerint, absque ulla mora responso illis dato, nihil aliud quam hoc enodavimus, quod nos nexum firmum amicitiae et ligam cum imperatore

Moschorum et hano Tartarorum recenter ineundo, ad violandum iuramento obligatum illum nexum ansam daturi non simus; imo quicunque hostium nulla data causa nos persequi conaretur, unanimiter resistere illi statuimus. Nos tamen ullam ad exequendum malum nemini hucusque porrigimus occasionem, nisi de veteri cum Polonis contentione nobis modo tractandae sunt conditiones. Legatos nostros quamvis haberemus animum mittendi ad principem Transilvaniae, modo non possumus, quando quidem legati nostri in varias partes missi hucusque non redierunt, ex quorum relatione debuimus de rebus nostris satis intelligere consiliumque capere, et in varias partes, ob firmandum amicitiae nexum, homines nostros expedire. Hoc tamen arbitrámur; nihil inde principem Transilvaniae contra nos fore commovendum ac de stabili affectu nostro suspiciendum. In reliquo nos gratiae dominationis vestrae deligenter commendamus.

Datum Czeherini, die 4 aprilis 1656 calendarii veteris.

Legatos nostros ad principem Transilvaniae missuri sumus, postquam ex Moschovia et Krym revertentur homines nostri.

Illmae celsitudinis vestrae observand. frater et servire paratus, Bohdan Chmielniccius, dux Exercitus Zaporoviensis.

Угорський державний архів. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 20, арк. 1—2. Фотокопія.

Опубліковано: Монумента Гунг., т. 23, стор. 355—356, № 206.

Переклад

Найсвітліший князю земель Молдавії, наш вельмишановний пане і брате.

Ніколи жодна нагода у виявленні наших послуг вашій високості не застала нас бездіяльними. Ми повчістю намагаємося дотримуватися постійно раз встановленої приязні вашої високості до нас, поновлюючи її якнайчастіше повідомленнями про наші послуги. Ось чому і при теперішній нагоді ми заявляємо нашу братню щирість і гаряче просимо від бога найщасливіших успіхів на багато тисяч років для вашої високості. Як тільки через послів вашої високості прийшов до нас лист князя Трансільванії, ми дали негайно на нього відповідь; пояснили, що тільки що вступили в міцну дружбу і союз з московським царем і татарським ханом; у нас немає наміру дати привід до порушення цього зв'язку, скріпленого присягою; навпаки, якщо хто-небудь з ворогів безпричинно спробує переслідувати нас, ми вирішили дати йому одностайну відсіч. Ми ж і дотепер нікому не давали приводу для заподіяння зла, треба тільки розглянути умови нашої старої суперечки з поляками. Хоча у нас і є намір вирядити наших послів до князя Трансільванії, проте тепер ми цього не можемо [зробити]: наші посли, вислані в різні сторони, ще не повернулися; з їх повідомлення ми повинні були дізнатися про стан наших справ, прийняти рішення та вирядити наших людей в різні сторони для зміцнення дружніх зв'язків. Однак ми думаємо, що князь Трансільванії не повинен з цієї причини виступати проти нас і ставити під підозру наші тривалі почуття. В усьому іншому ретельно доручаємо себе ласці вашої високості.

Дано в Чигирині, дня 4 квітня 1656 за старим календарем.

Ми вишлемо своїх послів до князя Трансільванії, як тільки повернуться наші люди з Московії і Криму.

Вашої найсвітлішої високості вірний брат, готовий служити, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 366

1656, квітня 10 (20). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про вирядження посла Івана Брюховецького

Serenissime princeps Transilvaniae, dne et amice nobis observandissime.

Quod missio nostrorum ad suam srmam celsitudinem legatorum adhoc usque temporis interstitium sit protracta, certis factum ex rationibus, capiendaeque e confinibus regionibus notitiae causa; quae quamprimum nobis regressu ablegatorum oblata est, in instanti designavimus Ioannem Bruchowiecky, commilitonem exercitus nostri, continuandae pactae inter nos amicitiae causa mittendum, prout quidem facto ipso mittimus, tam de nostro erga vestram srmam celsitudinem immutabili amico affectu contestaturum, quam de omnibus necessariis iuxta litterarium promissumque iam condictum tractaturum. Quod quoniam etiam srmae vestrae celsitudini inoptatis fuisse, antecedentibus aliquot intelleximus sygraphis inchoatam fundamentisque quodam modo inter nos sublevatam amicitiam serio perficere processu, arbitramur in omnibus apud srmam vestram celsitudinem ordinato a nobis legato dari fidem eumque nulla interposita mora optatoque commissis a nobis imposito fine, a srma vestra celsitudine ad nos expediendum, prout quidem et obnixe petimus, ut incunctanter ad nos regrediatur. Omnia is idem noster legatus liquidius coram aperiet, nostraque intimi affectus commendabit obsequia, quae et protunc srnmae vestrae celsitudini cum omni contestamur promptitudine.

Dabantur Czehyryni, 10-ma die aprilis a-o 1656.

Srmae vestrae celsitudinis amicus intimus obsequiisque paratus, Bohdan Chmielnicki, dux generalis Cohor. Zaporoviensium.

Адреса: Serenissimo domino Georgio Rakocy, principi Transilvaniae, partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti, dno et amico nobis observandissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 20а, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Монумента Гунг., т. 23, стор. 361—362. № 210.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, пане і наш вельмишановний друже.

Те, що вирядження наших послів до вашої найяснішої високості затяглося аж до цього часу, сталося з певних причин, а також і через те, що здобувалися відомості з сусідніх країн. Коли посли повернулися і ми одержали відомості, ми відразу ж призначили Івана Брюховецького, воїна нашого війська, послом для продовження встановленої між нами дружби. Ми посилаємо його, щоб він засвідчив наше незмінне дружнє почуття до вашої найяснішої високості, а також вів переговори про всі необхідні справи на основі письмової і вже наміченої угоди. Оскільки ми з деяких попередніх послань дізналися про бажання вашої найяснішої високості, щоб розпочата між нами і підтримана деякими основами дружба зробила певний поступ, — ми думаємо, що ваша найясніша високість у всіх справах довірятиме вирядженому від нас послові

і що він, без затримки із бажаним для нас закінчення справи, буде висланий до нас вашою найяснішою високістю. Тому ми наполегливо просимо, щоб він без затримки повернувся до нас. Цей же наш посол особисто розповість про всі справи докладніше і передасть послуги, найглибшого почуття, які ми і тепер з усією готовністю засвідчуємо вашій найяснішій високості.

Дано в Чигирині, 10 квітня, року 1656.

Вашої найяснішої величності щирий друг, готовий до послуг, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Найяснішому панові Юрію Ракоці, князю Трансільванії, панові частин Угорського королівства і графові секлерів, панові і нашому вельмишановному другові.

№ 367

1656, квітня 10 (20). Чигирин. — Лист до кримського старшини Пириш-аги про дружбу та обмін полоненими

Mnie wielce miłościwy panie Pyrysz aga, nasz wielce miłościwy panie i bracie.

Zdrowia dobrego z pomyślnym we wszytkich zamysłach powodzeniem na długo fortunne lata wm. memu miłościwemu panu od pana boga zażywać życzymy. Jakośmy z wm., naszym m. panem umówili byli hana jego mci krymskiego posłami naszemi obesłać, tak teraz, skorośmy przez naszych posłanników z krajów różnych zasięgli wiadomośći, umyślnych z nią zaraz do chana jego mci wyprawiamy, którzy i statecznej przyjaźni naszej dotrzymywanie opowiedzą i o ugruntowanie jej starać się z naszego zlecenia mają, żeby nigdy przysięga uczyniona naruszona nie była. Wm., naszego mc. pana, pilno prosimy, abyś z osobliwej ku nam swojej chęci u hana jego mci o prędką ich i pożądaną raczył nastawać i prosić odprawę. Jasyr, jakośmy obiecali, wszystek zostawionym od wm., m. m. pana, Tatarom wrócony teraz i ostatek, jeśliby się jeszcze kędykolwiek odezwało, wodą przesłać jako najprędzej obiecujemy. O to tylko wzajem prosimy, aby i naszym, z jakiegokolwiekby pułku kto swego pokrewnego poznał, oddać nie broniono i szukać nie zakazywano. Chęci nasze zatym łasce i przyjaźni wm. mci pana jako najpilniej zalecamy.

Z Czyhyryna, d. 10 aprilis a-o 1656.

Wm., n. mcego pana życzliwy wszego dobra brat i sługa, Bohdan Chmielnicki, het. Wojsk Zapor.

Адреса: Nam wielce mściwemu panu i bratu, jego mści panu Pyrysz adze oddać należy.

Архів Чарторийських у Кракові, рук. 402, стор. 156. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 30, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Переклад

Мій вельми милостивий пане Пириш-аго, наш вельми милостивий пане і брате.

Вм., моєму милостивому пану, від бога бажаємо доброго здоров'я і успішного здійснення всіх задумів на довгі, щасливі роки. Ми з вм., нашим м. паном, домовля-

лися, що вишлемо до й. м. кримського хана послів. Тепер, здобувши через наших посланців відомості з різних країн, ми для передачі їх зараз виряджаємо нарочних до хана й. м. Вони розкажуть про те, як ми додержуємося нашої постійної дружби, і ми доручили їм її зміцнити, щоб дана нами присяга ніколи не була порушена. Вм., нашого м. пана, просимо щиро, щоб з особливої до нас прихильності зволив пастокувати і просити хана й. м. про негайну їх відправку. Ввесь ясир, що залишився від вм., н. м. пана, як ми обіцяли, зараз же повернемо татарам і якщо ще де-небудь виявиться залишок, обіцяємо якнайшвидше його переслати водою. Тільки взаємно просимо, щоб і нашим, хто в якому-небудь полку пізнає свого родича, не забороняли його забрати та шукати. А втім віддаємо якнайщиріше наші послуги до ласки і приязні вм., м. пана.

З Чигирина, д. 10 квітня 1656 р.

Вм., н. м. пана доброзичливий брат і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Нам вельми милостивому пану і брату й. м. пану Пириш-азі належить віддати

№ 368

1656, квітня 18 (28). Чигирин. — Універсал про охорону земель Гадяцького монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ознаймуєм тим нашим писанєм всім вобец і кождому зособна, кому тулко показано будет, тепер і напотом, меновите старшині і черни Войск Запорозких і вшелякоє кондиції людем, іж ми, охороняючи кгрунта і поля, надаиє на монастир Гадяцкий, сурово теди напоминаєм і приказуєм, жеби жаден с козаков і поспульства до тих кгрунтов і пуль монастирских не втручалсе і перешкоди отцом гадяцким не чинил, так яко би найспокойней они тих кгрунтов заживали, а хто би колвек перешкоду їм чинил, таковий кождий за найменшою скаргою срокго караний будет, іначей не чинечи.

Дан в Чигирині, 18 априля року 1656.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

Державна публічна бібліотека Української РСР, І, № 57680, Збірка Ол. Лазаревського, № 51, стор. 161. Копія.

Державна публічна бібліотека Союзу РСР ім. В. І. Леніна, Відділ рукописів, № 2510. Копія, з датою 18 квітня 1657 р.

№ 369

1656, квітня 20 (30). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно ченців Скитського монастиря, які їдуть у Москву

Божиєю милостию великому государю царю і великому князю Алексію Михайловичу, всеа Великия і Малия і Білия Росії самодержцу [п. т.], і государю, і облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан

Хмельницкий, гетман зо всім Войском вашего царского величества Запорожским до лица земли низко чолом биєм.

Угледівши тепер час приспокойний і проєж[жиї] дороги од всюл волниї і безпечниї, старци общежителнаго монастира православного Скитского Воздвижения честного і животворящаго креста господня єдут з грамотою... [1], од вашого царского величества здавна наданою, до тебе великого государя, царя нашего і великого князя Алексія Михайловича, всеа Великия і Малия і Білия Россиї самодержца і многих государств і земел восточних і западних і сіверних отчича і дідича, і наслідника, і государя, і облаадателя, твоєго царского величества, по указу давному вашого царского величества по милостиню святую, которих старцов скитских, Григория і Іоана, ми, прямиє і вірниє слуги вашого царского величества, любезні прияхом, воскорі со всякою честию до пресвітлого вашого царского величества послати одпустихом, обмисливше проєзд безпечний, универсал наш для всякоя чести і пошанованя дорозе старцом тім скитским далисмо; за которими старцами скитскими і ми, упадая до ног вашого царского величества, низко чолом биєм і молим вашого царского величества, жебис ваше царскоє величество тих старцов скитских оглядати пресвітлоє лице вашого царского величества сподобил і неісчетную милостивую ласку од пресвітлой полати вашого царского величества тим старцом скитским показат рачил. Паки молим, да подаст бог всемогущий в многиє времена вашому царскому величеству на престоліх вашого царского величества долголітне царствовати.

Дан з Чигирина, дня 20 априля 1656.

Вашого царского величества прямиє і вірниє слуги і подданиє, Богдан Хмельницкий, гетман Войска вашого царского величества Запорозского.

Помітка: Виписать о корму.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, оп. 3, 1656, спр. 68, арк. 1. Оригінал.
Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. I, т. X, стор. 602—603, № 226.

№ 370

1656, травня 1 (11). Богуслав. — Універсал про закріплення за Крупицьким Батуринським монастирем млина в Липовому

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорозким.

Ознаймуєм сим писанєм нашим, кому-колвек показано будет, тепер і напотом, товариству нашему, старшині і черни, меновите полковникови прилуцкому, сотником, атаманом і всякой кондиції людем, арен

[1] Текст пошкоджений.

дарем, іж ми стосуючися до остатной волі Тимоша Василевича, мелника липовского, который мелник, з волі своєй, бивши при болезни, отдался з душею і з тілом і убозством своїм богу і монастирю Батуринскому, млинок вешняк на речці Ромні под Липовим і зо всім кгрунтиком своїм над селом Липовим к тому ж млину на всякиє потреби, сад, сіножат, понад тоєю ж рікою Румном в Кути і на розних містцах, што он уживал. І ми тот же млин із оренди визволяєм, аби волний бил зо всіми колами і сту[п]ами, з іними пожитки, і ліс того ж мелника, поле, сіножать, сад, огород, остров проти коренецкой сіножати, вічними часи привороча́єм і ствержаєм і даєм, аби жаден от старшини і черни і посполства і арендар до тих пожитков і до млина і ліса садов ніхто не втручался і на свой пожиток не оборочал, а хто от того што втаїл краденим делом, приказуєм сотнику заручную вину в него взят на войско, а тоє привернути к манастирю. Пол[ковникові], сот[ником], атаманом сурово приказуєм, аби своєвол не допущал чинит і греблю тую аби всі направовали, як козак, так і мещанин, под неласкою нашею і зарукою 1000 коп до скарбу войскового, іначей не чинечи.

Дат в Богославлю, 1 мая року 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Лист Богдана Хмельницького, гетмана Войска Запорозкого на млин липовский в Коренецком і на остров, мая 8 дня 1656.

Богдана Хмельницького на млин і остров в Коренецком.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Крупицький Батуринський монастир, оп. 1, спр. 6, арк. 1—1 зв. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. Збірка Ол. Лазаревського, № 41/5, арк. 80. Копія.

№ 371

1656, травня 3 (13). Чигирин. — Універсал Оникію Силичу про надання йому млина на р. Білоусівка

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ознаймуємо тим писанєм нашим, кому о том відати належит, а меновите пану полковникови черніговскому і всей старшині і обивателям того ж полку также, а особливе мещаном черніговским, то єст бурмистрови і всему поспольству в месте Черніговском знайдуючомуся і кому одно то писанє наше показано будет, іж єсмо подали в моц, державнє і спокойноє уживанє млин старий на Белоусовце ріце стоячий Оникию Силичу, товаришеви полку Черніговского, позволяючи, аби он того млина зо всіми з него приходами приходячими спокойне без жадноє перешкоди і перенагабаня от мещан черніговских і кого-колвек заживали

і до слушних...[1] держал. А єсли би кто-колвек спротивная чинил тому писаню нашему в держаню того млина, оному найменшую перешкоду так з мещан яко і іншоє кондициї людем чинити важился, такового каждого без отпусту карати будем.

Дат в Чигирине, месяца мая дня третєго року 1656-го.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Лист на млин Оникию Силичу, на млин от Хмельницького на...[2] належачиє.

Чернігівський державний історичний музей, Відділ фондів, № АЛ $\frac{14-1-5}{501}$. Оригінал.

№ 372

1656, травня 11 (21). Корсунь. — Універсал про підтвердження прав Крупицького Батуринського монастиря на володіння землями

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ведомо чиним сим писанєм нашим, кому би о том відат належит, тепер і напотом, старшим і черни Войска Запороз[кого], а особливе паном полковником, сотником, асавулом, атаманом, войтум с посполством і всякой кондициї людем, так і по нас наступаючим паном антицесором нашим, прекладал нам чест[ний] отец ігумен монастиря светого Николи Крупицкого Батуринского привилей, данний от пана канцліра коронного на монастир старожитний наданя от давний час понад Сеймом рекою. Прето і ми владзою нашою веліли все тоє, ведлуг привилея пана канцліра наданого, ничого в том не наруша[ти і] не отнімат. Сим універсалом нашим покріпляєм і стверждаєм, аби в том наданю жадний от старшини і черни і от посполства жадної кривди і перешкоди не важилисе чинит, ани в тоє се втручати; всего того спокоєм повинни уживат. Приказуєм паном полковнику, сотником сурово, аби там своєвол і бунтов чинити не допущал, іначей не чинячи под срокгостю войсковою.

Дат в Корсуню, 11 мая, року 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Дан 11 мая, року 1656. Універсал гетмана Богдана Хмельницкого, потвержаючи превіель канцліра Осолінского.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, спр. 67, арк. 1. Оригінал.

---

[1] Текст пошкоджений.

[2] Одно слово не прочитано.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів I, № 61896. Копія.

Збірка Ол. Лазаревського, № 93, арк. 74. Копія, з датою 11 березня 1656 р.

Там же, № 91, т. 1, арк. 79. Копія з копії, з датою 11 травня 1656 р.

Опубліковано: А. Лазаревский, Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии, Чтения в историческом обществе Нестора летописца, кн. V, відділ III, стор. 54—55 (з датою 11 березня 1656 р.).

Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка, стор. 225 (з датою: травень 1656 р.).

№ 373

1656, травня 13 (23). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці з подякою за прихильну зустріч шведського посла

Serenissime Transilvaniae princeps, dne et amice nobis observandissime.

Manibus legati illmi Moldaviae pallatini, litterae suae serenitatis intimo refertae affectu oblatae sunt nobis, quas uti benevoli erga nos animi testimonium indiciumque reciprocae caritatis amplexi sinu grato faventique suscepimus pectore, pollicentes aequa perceptam gratiam fraternique amoris contestationem remetiri mensura. Contentis suae serenitatis litterariis, accepto a nobis verbali responso, idem sufficienter legatus replicabit, quem itidem nostram ad satietatem speramus suae serenitati commendaturum amicitiam, tametsi nec protunc de ea dubitare suam serenitatem speramus, cum specialiter eandem testificari legato ante a nobis misso commiserimus, quem, prout confidimus, quam citissime a sua serenitate ad nos ablegari cum optato rerum utilitati bonoque communi spectantium fore ita et petimus obnixe. Serenissimi Sueciae regis nuntius, regrediens a nobis, quod humaniter sit a sua serenitate tractatus, et nos habemus summas gratias et srmus Sueciae rex in remerendo oblatae in eius personae amicitiae legato non dormitabit, quin aequa rependat lance. Qui tamen si iterum ad nos sit cum alteris negotiis remeaturus, nec potuerit ob imminentia salutis suae ab adversariis discrimina ditionibus suae serenitatis permeare, traducum industria et sedulitate alio iubeat digneturque deduci ad nos obsecramus itinere. Nostra interim obsequia intimae commendamus suae serenitatis gratiae benevolentiaque, faustissima quaeque et ad praesens a deo maximo cum prosperrima apprecantes salute.

Datae Czehyrini, die 13 maii anno 1656.

Serenitatis suae amicus intimus obsequiisque paratus, Bohdan Chmielnicki, dux generalis Exercituum Zaporoviensium.

Адреса: Serenissimo d. Georgio Rakocy, Transilvaniae principi, par-

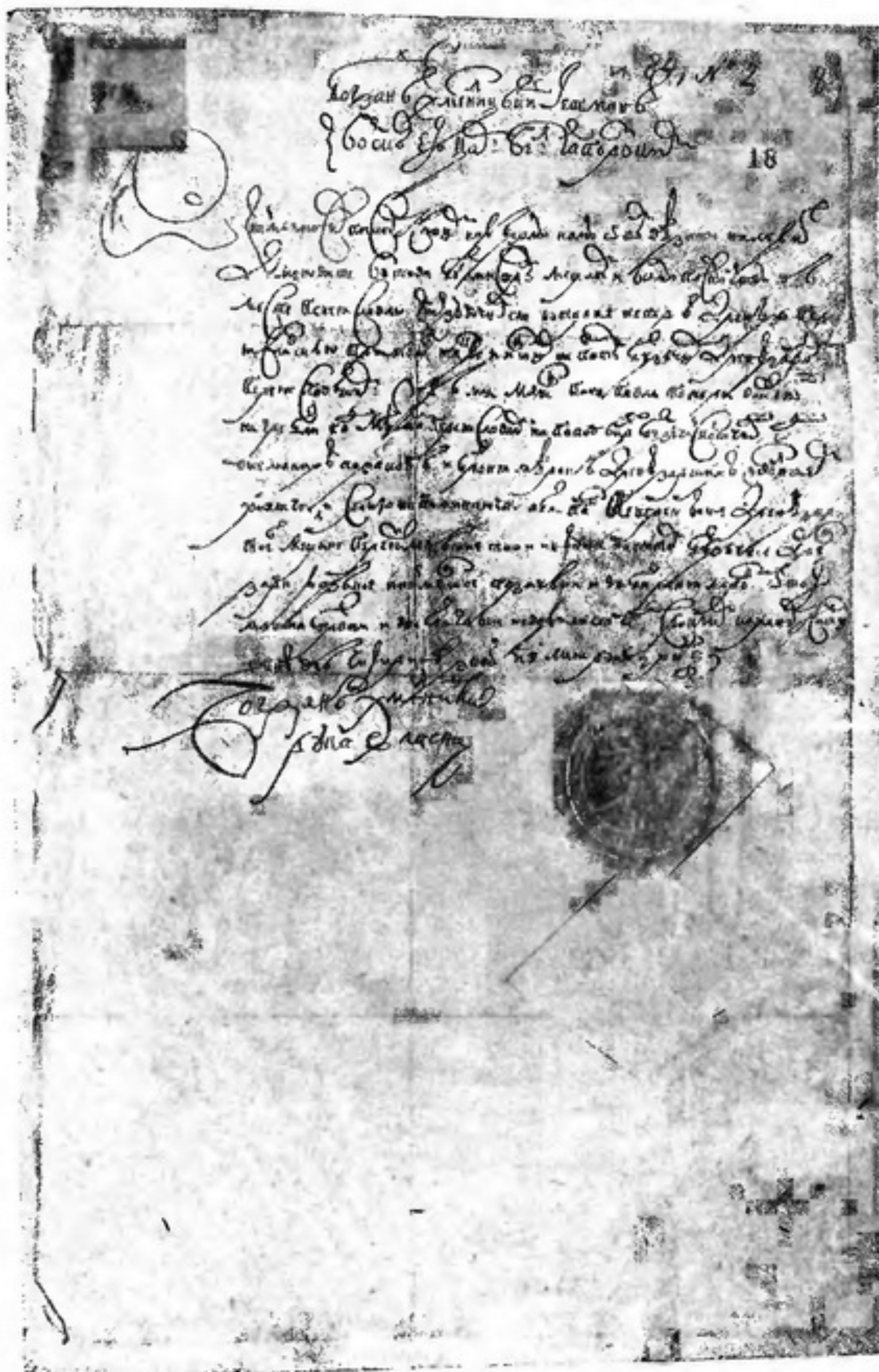

Універсал Павлу Тетері від 18 (28) травня 1656 р.

tium regni Hungariae domino et Siculorum comiti, dno et amico nobis observandissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 21, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.
Опубліковано: Монумента гунг., т. 23, стор. 368—369, № 215.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, наш вельмишановний пане і друже. Руками посла найсвітлішого володаря Молдавії вручено нам від вашої світлості лист, повний найглибшої прихильності; ми прийняли його вдячним серцем і гарячими почуттями як свідоцтво доброзичливості до нас і доказ взаємної любові; ми обіцяємо рівною мірою віддячити за одержану ласку і свідчення братньої любові. Одержавши від нас словесну відповідь на лист вашої світлості, цей же посол в достатній мірі з'ясує необхідне, і ми сподіваємося, що одночасно він повністю передасть вашій світлості нашу приязнь. Ми сподіваємося, що ваша світлість і раніше не мала в ній [приязні] сумніву, після того як ми доручили послові, вирядженому від нас, засвідчити її. Віримо, що він якнайскоріше буде відправлений до нас від вашої світлості з бажаним наслідком, що стосується спільної користі і добра; ми наполегливо просимо цього. За те, що ваша світлість прийняла прихильно посла найяснішого короля Швеції, і ми дякуємо, і найясніший король Швеції не забуде нагородити за приязнь, принесену йому в особі посла, і віддячить рівною мірою. Однак, коли він [посол] буде повертатися до нас з іншими справами і через небезпеку для свого життя з боку противників не зможе перейти кордони у володіннях вашої світлості, ми благаємо, нехай [ваша світлість] накаже і зволить, щоб він був переведений до нас іншим шляхом, за допомогою спритних і ретельних провідників. Тим часом передаємо наші послуги щирій ласці і доброзичливості вашої світлості і благаємо від всевишнього бога на теперішній час найбільших успіхів з найкращим здоров'ям.

Дано в Чигирині, дня 13 травня 1656 року.

Вашої світлості щирий друг, готовий до послуг, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Найяснішому панові Юрію Ракоці, князю Трансільванії, панові частин Угорського королівства і графові секлерів, нашому вельмишановному панові і другові

№ 374

1656, травня 18 (28). Чигирин. — Універсал Павлу Тетері про звільнення його млина під Переяславом від сплати орендарських мірок

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго цар. вел. Запорозким.

Ознаймуємо сим писанєм нашим кождому, кому о том відати належит, а меновите вуйтови, бурмистром, мещаном і всему поспулству в месте Переяславлю знайдуючимся, которие тепер аренду переяславскую тримают, также і іншим на потом будучим арендаром переяславским, іж ми млин пана Павла Тетери власний, на гребли под містом Переяславлем на Поповцах будучого, стоячий, од вшеляких податков і браня мірок арендарских сволняем, хотячи і срокго напоминаючи, аби так теперешние арендари то єст мещане переяславские, яко і иниє

на потом будучиє арендари жадноє і найменшоє подачки і вибираня мерок от того млина брати і витягати не важилися под срокгим каранєм нашим.

Дан в Чигирині, дня 18 мая року 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Универсал от Богдана Хмельницкого, гетмана, пану Тетери, а тепер в Лівком монастиреви Межигорскому, служачий, а то о волност от арендарских мірок з млина, которий на Поповцах под Переславлем.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 18. Оригінал

№ 375

1656, червня 5 (15). Чигирин. — Універсал про заборону робити шкоду в лісах і сіножатях Максаківського монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всей старшини і черні Войска єго царского величества Запорозкого сурово приказуєм, аби жаден з войск наших найменшоє кривди і перешкоди в лісах і сіножатях, перед тим здавна до монастира Максаковского належачих, чинит не важился і жадноє перешкоди в державу оних велебним отцом, в тим же монастирі зостаючим, не ділал, так іж би за показаєм того универсалу нашого оними владіли і жадного ни од кого перенагабаня не поносили, под неласкою нашую і срокгим войсковим каранєм, іначей не чинячи.

Дан з Чигирина, дня 5 м[ісяц]ця іюня 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція документів Київської археографічної комісії, оп. 2, спр. 37, арк. 1. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. Збірка Київського університету, № 154. Копія.

№ 376

1656, червня 7 (17). — Лист до Яна Казимира з висловленням задоволення з приводу мирних пропозицій російського уряду Польщі

Najjaśniejszy miłościwy królu.

Zaprawdę, jest za co bogu wszechmogącemu dziękować, że fortissima do zachowania między chrześcijany dotąd rozlewającej się krwie podaje

indicia, kiedy cara jmć moskiewskiego serce ad ineundum z w. k. mcią foedus skłonić raczył, co i my od tego wszechmogącego pana hilari przyjąwszy mente, mamy nadzieję i mocne w miłosierdzie jego dufamy, że tandem użaliwszy się krwie chrześcijańskiej, pożądanym nas obdarzy pokojem. Usługi przytem powolne nasze w łaskę w. k. mci pana n. mił. pilno polecamy.

Dan...[1]

W. k. mci pana m. mił... Bohdan Chmielnicki.

Грабовський, т. II, стор. 132.

Переклад

Найясніший, милостивий королю.

Справді, є за що дякувати всемогутньому богові, який, вживаючи найсильніших заходів для того, щоб між християнами не лилася більше кров, зволив прихилити його милість, московського царя, до порозуміння з вашою королівською милістю. І ми, радо прийнявши це від всемогутнього пана, покладаємо надію і твердо віримо в його милосердя, що врешті, змилувавшись над християнською кров'ю, подарує нам бажаний мир. При цьому покірно віддаємо наші послуги на ласку вашої королівської милості, нашого милостивого пана.

Даний...

Вашої королівської милості, нашого милостивого пана... Богдан Хмельницький.

№ 377

1656, червня 7 (17). Тадяч. — Лист до Олексія Михайловича про відправку російського гінця до Яна Казимира, дипломатичні заходи польського уряду проти Росії та України і про виступ Григорія Неблядіна

Божиею милостию великому государю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя России самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман Войска вашего царского величества Запорожского со всем Войском вашего царского величества Запорожским ниско до лица земли челом бьет.

Возвратяся посланники наши з грамотою от тебя, великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца и многих государств государя и облаадателя, вашего царского величества, премногую и неисчетную милость нам показаную вашего царского величества оказали. Писал ваше царское величество до нас, что брат вашего царского величества, цесарь римский, писал к тебе великому государю вашему царскому величеству, чтоб с Яном Казимером, королем польским, тебе великому государю

[1] Лист написаний 7(17) червня (див. док. № 377).

вашему царскому величеству помиритца и в совете жить. И ты, великий государь ваше царское величество, гонца своего до Яна Казимера, короля польского, извещаючи о съезде, послал, и скоро пришел з грамотою вашего царского величества, мы, придав проводников, без задержаня отпустили к Яну Казимеру, королю. Просим вашего царского величества, чтоб и нам известно было, где и на котором месте тот съезд исправлятися будет, понеже ныне многие християне православные приходят из ляцких сторон для великих обид, которые от ляхов, неприятелей вашего царского величества и инших, восприемлю, и о том говорят, что как перед тем, так и ныне ляхи, неприятели вашего царского величества и наши, промышляют [н]а нас и на веру православную и на церковь восточную, своим же, последствуючи нечестивым прежним хотениям езувитов и многих ксендзов своих по всем землям веры рымские до королей и княжат выслали, ищучи на нас у тех помощи, а обещаючи нас и веру православную и церкви восточные искоренити, чего им за счастьем вашего царского величества бог да не поможет. Также и иных неприятелей посторонних на нас побужают, и некоего послали до Ракоцы, князя семиградцкого, прося так денег и людей ратных, чтоб им против шведов помог, а его, Ракоцу, князя, по смерти Яна Казимера обещают на королевство взяти, или городы в заклад дати. Другое, до салтана турского послали, обещаючи на всякой год подарки дават, толко б он помощи из иных земель на нас дал. И изнову послов дву, одного до цесаря римского, а другого к папе римскому послали, чтоб их посилковали войсками, а папа римский к Яну Казимеру и к паном раде писал, чтоб, как могучи, с тобою великим государем вашим царским величеством мирилися, а потом, шведа выгнав, всеми силами хотят о нас и о вере нашей православной промышлять. А ныне вновь послали некоторого Ромашковича, арменина, до хана крымского, чтоб с войском к ляхом шол на помочь против шведа, а потом, обратясь на Украину, вашего царского величества итти с войски хотят. И тебе великому государю вашему царскому величеству единому православные веры и восточные церкви поборнику, видя их, неприятелей наших, таковые хитрости...[1] не подавать нас на поругание иноверным, но при милостивом жалованье своем государском и вольностях непременно хранить. И то тебе великому государю вашему царскому величеству извещаем, что великие бунты всчалися было от донских, а полковником у них был Гришка Неблядин, которой многих бражников и своеволников собрал было, хотя на нас рать поднять. И, чего сохрани боже, все неприятели наши тешилися, и мы велели тех своевольников разгромить, а то для того, что указу от вашего царского величества не имел ничего. И он был не повинен войска собирать, которых мы задержали до указу вашего царского величества но, сохрани боже, ежели б больши тех своевольников собралось, то бы огонь великий загорелся, что они так гово-

[1] У тексті очевидний пропуск; можливо, пропущено слова «просим тебе».

рили, что ныне вы тешитесь, а мы на лето вас воевати будем, пространнее о всем вашему царскому величеству посланники наши, Иван Скоробогатой и Остафей Федкович с товарищи, изустно скажут, которых з грамотою посылаем.

Дан в Гадиче, июня 7 дня, 1656-го.

Вашему царскому величеству нижайшие слуги и верные подданные. Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 589—592. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу, Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкий с посланцы своими с Ываном Скоробогатым с товарыщи в нынешнем во 164-м году, июня в 30 день».

№ 378

1656, червня 7 (17). Гадяч. — Наказ послам від Запорізького Війська до Олексія Михайловича Івану Скоробагатому та Остафію Федьковичу

Наказ посланником нашим до его царского величества.

Поклон от нас, Богдана Хмельницкого, гетмана Войска его царского величества Запорожского, его царскому величеству отдать, также и от всего Войска Запорожского.

Титлу всю по извычаю до его царского величества говорить.

1-я. О съесде ляцком бити челом его царскому величеству, чтоб его царское величество объявил нам, где и на коем месте и как скоро исправлятися будем. А то для того, что ляхи розных земель наговаривают пуще хана крымского, бес которого не хотят и съезду чинить, докуды хан поволит, о чем лист для уверенья его царскому величеству Хриштофа Тишкевича, бывшего воеводы черниговского посылаем.

2-я. Дума какова была меж паны рады ляцкие при Яне Казимере короле, тайная и что меж себя постановили и как папа римской писал до короля Казимера, чтоб как ни есть мирилися, а потом все то ни во что быты может и как розных посторонных панов на нас затягают, о том о всем посылаем ведомость чрез достойного православного человека принесеную и на письме поданую, что они мыслят ныне и потом нас извоевать, но только б в силу собралися.

3-я. Послали ляхи и до Ракоца, князя седмиградцкого, чтоб им деньгами и людьми помогал против шведов, а ляхи, коль скоро умрет король, имели ево на королевство взять, а ныне докуды до того придет

часть земли имели ему уступить, о чем ведомости подлинные свидетельствуют.

4-я. Послали посла к солтану турскому, чтоб татаром велел к ляхом на помочь итти и, обещаючи великие подарки, чтоб как ни есть у салтана турского привести, чтоб на нас помочи дал. А хвалился с тем, что шведа снесли, а потом хотя бы мало с шведом управясь, имеют обратитися на ваше царское величество, и ныне, понеже и с шведами хотят помиритца.

5-я. Ромашковича, арменина, ляховством учиня, до хана крымского с великими подарками послали, чтоб им помочи додал; татарам сказывают, что естли нам помочи не дадите, то де царское величество с казаками вас и [в] Крыму извоюет, а ныне де сколь скоро нам помощи дадите, тогда де против всех неприятелей помочи вам потом дадим.

6-я. Бити челом о том его царскому величеству, чтоб о том не прогневался, чтоб своевольников тех, донских казаков, которые, вшедши тут, на охотника, а нихто доброй ни пошел, только своеволники. И много их собралося было, а старшина у них был Гришка Неблядин, который сказался, что будто его царского величества в том повеленье было и его царское величество велел нас воеват. И мы, не видя указу его царского величества, только своевольников без ведомости его царского величества собрал, для чего велели есмя тех своевольников сносить, а если б где те своевольники наши объявились и про нас недобро говорили, чтоб его царское величество не верил, понеже мы, будучи де под царского величества крепкою рукою, прилежно остерегати вольности будем и остерегати пыльне; они хотели такову свою волю всчат, какая была в Чюгуеве, а указу на то его царского величества не было, ни через посланца, ни через письмо. Надобно бы таких своевольников и там казнить и то под великое разсуждение его царскому величеству подаем.

7-я. Ляхи, как извыкли хитростьми ходить, так и ныне в тех своих хитростях не преставают, против которых указ его царского величества ждем, если укажет с войском ити. Как тот съезд будет, чтоб нам его царское величество верным слугам своих известил, чтоб есмя и мы сами своих послали, до боку его царского величества.

8-я. Про хана крымского если бы спросили, ляхом на помочь имеет итти или идет, то сказать: еще не рушился и никого не посылал, но скоро пошлет или сам рушитца, вскоре знать дадим.

9-я. Бить челом его царскому величеству, чтоб о том всем как скорее через тех же наших посланцов объявил и указ свой царского величества дал.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 593—597. Переклад з заголовком: «Список з белоруского и с польских писем, что подали в посельском шатре гетмана Богдана Хмельницкого посланцы Иван Скоробогатой с товарыщи в нынешнем во 164-м году, июля в 1 день».

№ 379

1656, червня 11 (21). Хорол. — Універсал про закріплення за Київським Пустинним Микільським монастирем села Павлович (Копіївщина)

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его цар. вел. Запорозким.

Ознаймуєм тим писанієм нашим кождому, кому о том відат належит, а меновите паном пулковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству Войска его цар. вел. Запорозкого, старшині і черні, і інним всякого стану і кондициї людем, кому одно сіє писане наше показано будет, іж якосмо з привелеєв стародавних перед нами покладених, монастиреви Святониколскому киевскому Пустинному на село перед тим називаемое Копіовщина, а тепер Павловиче, в полку Кієвском знайдуючеєся, служачих, зрозуміли, же помененое село на преречоний монастир през побожних ктиторов за отпущеніє гріхов єст фундованое. Теди і ми нічого не спротивляючися помененим привелеєм, ані теж тяжко душам побожних ктиторов чинечи, хочем міти і сим писанем нашим приказуєм, аби тоє ж звишменованоє село при монастиру Святониколском Пустинном кієвском знайдовалос, яко перед тим на хвалу богу ординованоє било, так і тепер аби од тоєї ж хвали божое одервано не било, розуміючи, іж жаден з побожности христианское, яко в слушной справі, тому противитис не будет, але то, що божіє єст, церкви і богу привернути схочет, іначей теди не учинит для ласки нашое.

Дан в Хоролі, дня 11 іюня року 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Внизу напис: Універсал на село Павловичі в полку Кієвском.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 219 арк. 16—16зв. Копія.

№ 380

1656, червня 12 (22). Миргород. — Лист до Олексія Михайловича про бажання встановити кордон між Україною та Польщею, про готовність битися з шведами, про намагання поляків з підступною метою затягнути переговори

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу [п. т.] государю и облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским до лица земли челом бьем.

Явная непременная и премногая милость вашего царского величества против нам, вашего царского величества верным подданным и слу

гам, что вашего царского величества к нам грамоту своего царского величества с милостивым словом прислати изволил с столником с Васильем Петровичем Кикиным, за что мы, яко верные подданные вашему царскому величеству, до лица земли ниско упадаючи, челом бьем.

А что ваше царское величество пишет к нам, что Фердинандус Третий, цесарь римский, хочет посредствовать меж тобою, великим государем, вашим царским величеством, и Яном Казимером, королем полским, и в розорване вечного докончанья желает он же, цесарь римской, згоду учинить, и о том же деле Ян Казимер, король, к тебе, великому государю, к вашему царскому величеству, присылал посланника своего Петра Галинского с великим прошением, и твое царское величество по своему государскому милосердному праву и по прошению брата вашего царского величества Фердинандуса Третьего, цесара римского, на згоду изволил, и посылати ваше царское величество изволиш на съезд с польскими послами от себя, великого государя, вашего царского величества, Великого княжества Литовского в столной город Вилню своих, царского величества, великих и полномочных послов, боярина и наместника астараханского князя Никиту Ивановича Одоевского, боярина и наместника псковского, князя Федора Никитича Одоевского, окольничего и наместника резанского князя Ивана Ивановича Лобанова-Ростовского да дьяков Гарасима Дохтурова да Ефима Юрьева, и чтоб мы, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским, по верному нашему подданству вашему царскому величеству объявили, межи какими б городами и местами черкаскими и полскими рубеж учинить. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман, с Войском вашего царского величества Запорожским вашей свыше данной премудрости не супротивляемся, токмо по ревности веры православные, для гонения неприятелей ляхов, истинно объявляем и под благоразумный расеудок вашего царского величества поддаем, что есмя, почав ту войну, ни за что иное, толко за самую истинную православную восточные церкви веру и за всех православных християн и за волность уже то девятой год с неприятелми веры православные воюем, в которой войне много православных християн одни мечем побиены, другие в неволю поганскую пошли, третие голодом и иною разною смертью померли, чего всего причиною немилосердые и прегордые ляхи; а мы с Войском вашого царского величества Запорожским в том причиною не были, но веры и церквей божиих боронили.

А ныне по твоему царского величества указу, хотя бы есмя где поблизу объявили межу меж твоими, царского величества, и Яна Казимера, короля польского городами, не можем о том знати. Только, ваше царское величество и яко един под солнцем сеяющий православный государь, изволь премудре усмотрять, что православные епископы лвовскии, премыский, луцкий и перед тем под православием будучие хелмскии, володимерскии и весь народ православный, в тех епископиях обретающийся, великое гонение по вся времена терпели и ныне терпят, церкви божия на костелы обращены были. А как бы ваше царское ве-

личество то православие и людей, в нем будучих, от своего царского величества милости отдалили, то бы никакова православного человека в тех краях не было, и все бы те церкви, которые чрез княжат росийских и православных християн на хвалу богу созижденныя были, в костелы обратилися. А что ныне чрез столника вашего царского величества указ пришел, пусть так, как за исконивечных предков вашего царского величества святые памяти блаженных княжат росийских было, и ныне будет, чтоб рубеж княжества Росийского по Вислу реку был, аж до венгерские границы.

Да что ваше царское величество извещает нам, верным подданным и слугам своим, о послании до короля Густава свейского своей царского величества грамоты, что он, король свейский, так же ево графы и губернаторы вашу, царского величества, свыше от бога данную не по достоинству в грамотах своих описуют, и что по городах польских и литовских нововзятых залоги свои положил, и чтоб тех графов и губернаторов горлом корал, а из городов нововзятых залоге уступити велел, и мы, вашего царского величества яко верные подданные и слуги, просим, чтоб ваше царское величество, как вашего царского величества посланники от свейского короля к вашему царскому величеству возвратятся, нам, верным подданным своим, о всем подлинно известил. А будет он, король свейский, вашему царскому величеству супротивится, и мы с Войском вашего царского величества Запорожским за достоинство вашего царского величества кровь свою проливать готовы.

А как на съезде с вашим и, царского величества, великими и полномочными послы польские послы воли вашего царского величества не учинят, изволь нам, ваше царское величество, о том известить и указ свой государский учинить. Однако до лица земли пред тобою, великим государем, вашим царским величеством, все однолично со всем православным народом християнским упадаем, чтоб ваше царское величество ляхом ни в чем ни верил, понеже они съезд хотят продлить, а с королем свейским помиритца, а помирясь, о нас промышлять; и ныне подлинные вести имели, что послали до султана турского с тем, чтоб им рать турскую и хана крымского на помочь послал, то ему, султану турскому, объявляючи, что коли нам, ляхом, помочи не дашь, то ведай подлинно, что как нас, ляхов, извоюют, то вскоре на тебя и на хана крымского царское величество с Войском Запорожским воевать будет. Другое, посылали до княжати седмиградцкого ксендза Пражмовского, референдаря корунного, с тем, чтоб Ракоцы им рати и денег дал; а коли де ты нам рать и денег дашь, и мы де тебя за короля возмем, понеже у нашего короля чад нету, ты обобраным о то всей Речи Посполитой королем польским пишися. Да и до папы и цесаря римского послали с тем, как нам помощи не дадите, то и вы в покое никогда не будете. Имяни тех послов, которых послали до них, не знаем. До хана крымского послали некоторого Ромашкевича, арменина, которого шляхтичем учинили, — что де мы без тебя, хане крымский, миритися не будем, и возбужаючи хана до того, чтоб все орды на помочь послал.

О которых о всех и иных хитростях ляцких послали мы к вашему царскому величеству через посланников наших лист Хриштофа Тишкевича, воеводы бывшего черниговского, рукою ево писаный. Изволь же, твое царское величество, яко православный государь и царь, их хитрости выразуметь, какая неправда ляцкая перед богом и перед тобою, великим государем, вашим царским величеством показуется.

И ныне, дня 9 июня, пришла ведомость, что Лянцкорунский, гетман полный корунный, пришол до Каменца з 2000 людей и хочет на твои, царского величества, украинные городы ударить; и мы велели за счастьем твоего царского величества двем полком итти, и как он приближится с ляцкими людми, и мы будем о нем промышляти.

И то нам ваше царское величество извещает, что указ твоего царского величества есть, чтоб с нами против неприятелей вашего царского величества... околничей и воевода князь Григорей Григорьевич Ромодановской; и мы тому ради, и Войско вашего царского величества Запорожское готово одночично за веру християнскую и за достоинство вашего царского величества кровь свою проливать и головы покладать. И вторицею вашего царского величества просим, чтоб ваше царское величество тем прехитрым ляхом не верил. А в достали пространнее посланник вашего царского величества известит, так же наши, которых изволь ваше царское величество вскоре отпустить. А ныне при верном подданстве нашем многих лет вашему царскому величеству желаем.

Писан в Миргороде, июня 12 дня лета 1656.

Вашему царскому величеству во всем вернежелательные и повольные нижайшие слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. 170 — «Акты, пожертвованные разными лицами», оп. р. VI, спр. 2. Переклад, з заголовком: «Список с белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всея Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкой с Васильем Кикиным в нынешнем во 164-м году июня в 26 день».

Опубліковано: И. А. Голубцов, Две неизвестные грамоты из переписки царя Алексея Михайловича с гетманом Богданом Хмельницким в 1656 г. (Славянский архив, Сборник статей и материалов, М., 1958, стор. 83—87)

№ 381

1656, червня 17 (27). Липовець. — Універсал про закріплення за Крупицьким Батуринським монастирем сіл Спаське Поле, Божок, Любитів, Заболотів і Озаричі

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозским.

Ознаймуєм сим универсалом нашим старшині і черни Войска єго цар. вел. Запороз[кого], а особливе паном полковником, сотником, атаманом і всякоє кондиції людем, іж дошло нам відат своєволю і непослушенство от товариства нашего і кривди великиє чинячим вел[ебним]

отцом в Спаском Полю і в тих кгрунтах, належнихіздавна к тому монастирку святого Спаса. Кгдиж показовал нам вел[ебний] о[те]ц писмолист, на тоє, от пана Пясочинского наданний на тиє кгрунта, здавна належачиє і наданиє к тому святому місцу, прето і ми владзою старшинства нашего повторе тоє стверждаєм і покріпляєм, даючи в моц і под владзу вел[ебним] отцом батуринским тот монастирок для хвали божей і для отпущеня ґріхов наших, яко і всего Вуйска Запороз[кого. Спаскоє Поле, Божок, Любитов, Заболотов, Озаричи з отчиною, сіножатми, полями і зо всіми пожитки, належачими к тому; всего того здавна належном спокоєм аби отцеве заживали, кривди жадноє ни от кого не поносячи, як от старшини і черни і от посполства; селяне всі аби всякоє послушенство отдавали без всіх непослушенств і турбацій. Приказуєм сурово паном полковником, сотником, аби там жадних кривд і своєвол не чинить, всего того повинни глядіт, своєволних карат без жадного фолкгованя, хто би кривду в тому мог чинит церкви божей і отцем, там знайдуючимся, войсковим наіздом, подвод брат і стацій, всего того збороняєм под срокгостю войсковою і под неласкою нашою, іначей не чинячи.

Дат в Липовцу, 17 іюня 1656.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

На звороті: Лист на Спаскоє Поле і на Спаса церков Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорозкого.

Дан року 1656 м[еся]ца іюня 17.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Крупицький Батуринський монастир, оп. 1. спр. 7, арк. 1—1 зв. Оригінал.

Там же, Особистий фонд Ол. Грушевського, спр. 362, арк. 7 зв. — 8. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. I, № 61900, Збірка Ол. Лазаревського, № 93, арк. 90. Копія

Там же, № 51, арк. 163. Копія.

Там же, № 306, арк. 621. Копія.

Там же, № 49, арк. 135—135 зв. Скорочена копія.

Там же, Збірка рукописів Київського університету, № 99, т. I. арк. 87—87 зв. Копія.

Опубліковано: А. Лазаревский, Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. V, стор. 55—56.

Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка, стор. 226—227.

Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 3. стор. 302—303 (скорочено).

№ 382

1656, червня 26 (липня 6). Чигирин. — Універсал про закріплення за Олефіром Радченком села Постовбиці

Богдан Хмельницкий, гетман с Войском єго царского величества Запорожским.

Пану полковникові черніговскому, асаулові, сотником, атаманом і всему товариству, в полку Черніговском знайдуючимся, посполитим і

всякого стану людем і кождому, кому би толко сеє наше писаніє показано било, доносим до відомости, іж ми взглядом прислуг пана Олифіра Радченка, которие з початку звикл отправовати в Войску нашем Запорожском, при ласці нашей заховуєм, от него не отдаляючи селища Постовбици єго власноє, зо всіми грунтами і приналежностями, до того селища принадлежащими, которие грунта нікоторие обиватели прилеглиє, яко нам дано знать, неслушне і безпотребне занимают і ониє пустошать і собі привлащають і ониє от того, кому власне принадлежит прирожоним правом, отривают; для того умислне даєм оному тую нашу оборону, варуючи і сурово приказуючи, жеби жаден от тих час, за указом того писанія нашего, тих грунтов і принадлежностей, пану Алифирові служачих, кто би що тилко отнял [1], уступили і болше до них справи найменшой не міли і трудности далей в том оному задавать найменшой не важилися, под срогим караніем войсковим, так жеби оних грунтов предреченних пан Радченко, зостаючи товаришом нашим, спокойно заживал, не [2] от кого не поносячи жадной найменшой кривди, бо хто би колвек бил спротивним волі і тому виразному писанію нашему, то ми каждого такового, за взятієм відомости, сpого, без отпусту, будемо карати, не чинячи іначей.

Дан в Чигирини, іюня 26 дня року 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

А. Лазаревский, Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. IV, стор. 102—103.

Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка, стор. 327—328.

№ 383

1656, червня 26 (липня 6). Чигирин. — Універсал про закріплення за Юрієм Бакиринським сіл Велика Вісь, Осняки, Ріпки та ін.

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Пану полковникові черниговскому, асаулові, сотникам і атаманам і всему товариству в полку Черніговском знайдуючимся, посполитим і всякого стану людям, кому би толко сіє наше писаніє показано било, доносим до відомости, іж Юрій Бакуринский чрез суплику донесл нам, же под час войни з ляхами, по убитью ляхами ж отца єго, брати родниє єго, Ян і Павел Бакуринскиє, забравши отца свего Николая Бакуринского все імініє і права служачиє на маєтности і грунта, лежачиє в полку Черніговском, зо всім пошли за границу, на прежниє добра,

[1] Ген. след.: обнял.

[2] Ген. след.: ні.

а его меншого, Юрія, оставили за то, что он не похотіл з ними іти за границу, да пришол к нам у Чигирин і принев службу его царского величества в Войску Запорозком, при нас, гетману, і уже нісколко год вірне служит, стал просити нас, щобисмо ему ствердили універсалом, его отцем Николаем купленние в полку Черніговском грунта і села; о якої купли его, Бакуринского, будучи ми, гетман, свідоми, що в розной шляхти панов Бинлтов і Пероцких покупил в полку Черніговском села к тому же видя его, Юрия Бакуринского, вірние і радителние служби его царскому величеству в Войску Запорожском, приказуем ему, Юрію Бакуринскому, сей наш універсал написати, стверждаючи по куплі отца его села Великая Віс, Осняки, Ріпки, Гусинка, Буянки і Слободка, вновь зачатая, садит отцем его Николаем на дуброві Свинопуское, остров Грабовский, з займою на млин згожою, млин верх вира, прозиваемая Пилипча, млин на ріці Глинянці, яко оние села міют в себі ограничение з селами, дубровами, борами, ему, Юрію Бакуринському і жені его в спокойное владініе всі вишеприсанние села, млини, ліси, бори і протчиї угодиї сим нашим універсалом стверждаем і грозно приказуем, іж би як полковник черніговский, старшина полковая, сотники, атамани, ніхто другий ему Бакуринскому не важился чинить жадное перешкоди, войти засъ і посполитие всіх тих вишшеписанних сел, аби ему, Бакуринскому, всякое подданическое послушенство отдавали, міти хочем і грозно приказуем.

Дан в Чигирині, іюня 26 дня, року божого 1656 [1].

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Генеральний опис Лівобережної України Чернігівський полк, кн. 9, арк. 108. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. II, № 17981—18009. Копія з копії.

Там же, б/н. Копія з копії.

Опубліковано: А. Лазаревский, Обозрение Румянцевской описи Малороссии, в. I, стор. 62—63 (скорочено).

Мякотин, Очерки, т. I, в. I, стор. 60—61, 68.

№ 384

1656, червня 29 (липня 9). Чигирин. — Універсал про надання Лубенському Мгарському монастирю сіл Луки і Хітці

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорозским.

Ознаймуем тим нашим писаньем всей громаді, в Луках і Хитцех зостаючой, іж ми відаючи убозтво братії мгарськой, же поратунку ниоткуль [2] не мают, теди тие два селця, Луки і Хитці, подали есьмо отцем

[1] У копії дописано: В подленном подпись таков.

[2] Д.: ні от кого.

мгарским. Прото приказуєм суворо вам всей громаді в тих селцях, жеби до роботизни помененим отцем мгарским билисте во всем помочними і аби ні в чом їм сперечними не були, і от роботизни вшелякої не вимовлялися[1], бо то єсть воля наша, жеби тоє місто святоє помочь міло от вас, чого і сам пан полковник миргородский пилно постерегати маєт, щоб ви ні[2] в чом спротивними не були[3]; а хто ж би[4] спротивним і непослушним бил, таковото яко непослушника, кождого самому ж пану полковникови строго карати позволяєм. Що[5] іначей нехай не будет[6] под ласкою нашею і суровим[7] караньем войсковим.

Дан в Чигирині, 29 дня іюня, року 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Ол. Лазаревського, № 41, т. 5, арк. 34. Копія.

Там же, № 41, т. 13, арк. 524. Зміст.

ЦДІА УРСР у Києві, Особистий фонд О. Грушевського, спр. 408, арк. 12—13. Копія з копії.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 97, № 47.

Генеральне слідство про маєтності Лубенського полку, «Український архів», т. IV, стор. 72, № 846.

№ 385

1656, липня 6 (16). Чигирин. — Лист до Юрія Ракоці про трансільванське посольство до російського уряду та про повернення українських послів з Трансільванії

Najjaśniejszy miłościwy książę siedmigrodzki, nam wielce mści panie i przyjacielu.

Listy od w. kscej mści, nam należące, pan Giorgiy Racz oddał nam, z których wyrozumieliśmy to, że w. ks. mść chcąc sincerum z nami i najjaśniejszym carem j. mścią moskiewskim, panem naszym miłościwym, amplecti nexum amicitiae, raczyłeś w. ks. mść cum detectione benevoli pectoris posła swego, p. Racz Giorgiego, do najjaśniejszego cara j. mści ordynować, któremu tanquam bonum pacis auspicanti, beżpieczeństwo podróżne cum viatico z przydaniem przewodników aż do samej granicy państwa najjaśniejszego cara j. mści obmyśliliśmy, oddawszy onemu i list

[1] Л., Г.: подалисмо отцем мгарским, жеби до роботизни билисте їм помочниками, приказуєм прото сурово всей громаді в тих же селцях, аби ни в чем помененним отцем мгарским сперечними не били і до роботизни вшелякоє, не вимагаючись.

[2] Г.: щоб ні.

[3] Л., Г.: не билисте.

[4] Л., Г.: а хто ю.

[5] Л.: с чого.

[6] Г.: буде.

[7] Г.: срокгим.

nasz do tegoż najjaśniejszego cara j. mści, iuxta vota w. ks. mści, aby honorifice był przyjęty i sine mora odprawiony. Drugi list także od w. ks. mści nam należący wielebny j. m. ociec Daniel oddał nam i ten plenitudinem boni olierens w. ks. m. przeciw nam i wszystkiemu Wojsku Zaporoskiemu prae se fert, quam i ustna j. m. ojca Daniela relacja dość sufficienter ratificavit. I my similiter poglądając na takowe życzliwe w. ks. mści studium, pari certare affectu nie zaniechamy, dziękując przy tym, że w. ks. mść jego mści ojcu Danielowi i innym posłom naszym serenam nie bez pomyślnej odprawy praestare raczył humanitatis mentem. Co wszystko i my vicissim w. ks. mści in eiusmodi occasionibus benevolentiae nostrae promptitudine retaliare winni zostajemy. A wraz przyjaźni się zwyklej w. ks. mści z powolnością naszą oddajemy.

Dan w Czyhirinie, d. 6 iulii 1656.

Waszej kscej mści wszego dobra życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakoczy, dei gratia principi Transilvaniae, partium regni Ungariae domino et Siculorum comiti, amico nostro observan.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 22, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Монумента Гунг., т. 23, стор. 402—403 (угорською мовою).

Переклад

Найясніший милостивий князю семигородський, нам вельми милостивий пане і приятелю.

Листи від вашої княжої милості, нам приналежні, пан Джорджій Рац віддав нам; з них ми дізналися, що в. кн. м. бажає зв'язатися щирим вузлом приязні з нами та з найяснішим царем й. м. московським, нашим милостивим паном, та що в. кн. м., виявляючи прихильні почуття, зволив відрядити до найяснішого царя й. м. свого посла, п. Раца Джорджія. Ми йому, як доброму вісникові миру, підготовили безпечну подорож і подорожні кошти та додали провідників аж до самого кордону держави найяснішого царя й. м. Віддали йому і лист наш до того ж найяснішого царя й. м., згідно з бажанням в. княжої м., щоб був прийнятий з почестями і відправлений без зволікання. Другий лист, також від в. кн. м., нам приналежний, преподобний й. м. отець Даниїл передав нам і він [лист] виявляє повну прихильність в. кн. м. до нас і всього Запорізького Війська; також усне повідомлення й. м. отця Даниїла достатньо це підтвердило. І ми так само, бачачи такі прихильні прагнення в. кн. м., відповімо такими ж почуттями. При тому дякуємо, що в. кн. м. отцю Даниїлу і іншим нашим послам зволив показати ласкаву прихильність і з успіхом відпустив. За все те ми повинні будемо взаємно віддячити в. кн. м. готовністю нашої доброзичливості в таких же нагодах. А втім передаємо себе з нашою покірливістю приязні в. кн. милості.

Дано в Чигирині, д. 6 липня 1656.

Вашої княжої милості всякого добра бажаючий приятель і слуга Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Найяснішому Юрієві Ракоці, божою милістю князеві Трансільванії, панові частин королівства Угорщини і графові секлерів, нашому найяснішому приятелю.

№ 386

1656, липня 8 (18). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням повернути козакові Тимофію Стовському жінку і дітей, захоплених князем Трубецьким

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя России самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском твоего царского величества Запорожским до лица земли низко челом бьем.

Идет к тебе великому государю, к твоему царскому величеству, козак полку Нежинского сотни Почепские, на имя Тимофей Степанов Стовский, и хочет тебе великому государю, твоему царскому величеству, челом бити о жене и о детех и о сестре жены своей, которые года тому з два как князь Трубецкий в полон в городе Мстиславле взяты, а в то время он, Тимофей, не был дома, а был на службе твоего царского величества в полку. А ныне его жена и дети и сестра жены его обертаются в Беловском уезде у князя Семена Горчакова. И тот князь Семен Горчаков ему, Тимофею, жены и детей и сестры жены его отдати не хочет. И ныне мы тебе великому государю, твоему царскому величеству, молимся и за того Тимофея просим, чтоб твое царское величество свой государской указ к князю Семену Горчакову послал, чтоб он, князь Горчаков, ему, Тимофею, жену и дети и сестру жены его по обычаю християнскому поворотил и отдал, а мы за узнаную твоего царского величества в той мере милость и милосердие во веки за тебя, великого государя, твоего царского величества молити и за достоинство твоего царского величества головы наши покладати готовы. А ныне тебе, великому государю, твоему царскому величеству, многих и счасливых лет от господа бога желаючи, ниско твоему царскому величеству челом бьем.

Дан в Чигирине, дня 8-го июля, лета 1656-го.

Вашему царскому величеству во всем прямыи и верныи слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман, с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1651—1670, спр. 3, арк. 2 зв.—3. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя России самодержцу, гетман Богдан Хмельницкой в нынешнем во 164-м году августа в 22 день з запорожским козаком с Тимошкою Степановым».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 541—542, № 355/1.

№ 387

1656, липня 12 (22). Чигирин. — Наказ Ярмолі повернуть Охрімові Троцю та Байбузисі сіножать

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego carskiego wieliczestwa Zaporoskim.

Jarmoła. Uskarżali się nam Ochrym Troc i Bajbuzycha, że ty sianożęć jego własną, z przodków mającą, w siele Bajbuzach, nazywającą się Drenu Łukę[1], odjąwszy bez żadnej dania przyczyny, sobie przywłaszczyłeś i puszczać nie chcesz, jakoby na nas przywłaszczając. Zaczym rozkazujem tobie srogo, abyś tę łąkę pomienionemu Ochrymowi zaraz bez żadnego sprzeciwienia się powrócił, a jego nie turbował nigdy. My cudzego nie potrzebujem.

Dan z Czehyryna, dnia dwudziestego iulii roku tysiąc sześćset pięćdziesiąt szóstego.

Jeżelibyś nieposłusznym był, tedy przed nami zaraz stawaj koniecznie.

Bohdan Chmielnicki, ręką własną.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Житомирський гродський суд, оп. 1, спр. 15 арк. 629—629 зв. Переклад.

Опубліковано: В. Щербина, Грамота Богдана Хмельницкого относительно частного землевладения, «Киевская старина», 1894, октябрь, стор. 150—151 (російською мовою).

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман, з його царської величності Військом Запорізьким

Ярмоло! Скаржилися нам Охрім Троць і Байбузиха, що ти власну сіножать, успадковану ними від предків у селі Байбузах, що називається Дрену Лука, відібравши без будь-якої причини, собі привласнив і не хочеш віддавати, немов ти її для нас привласнив. Тому суворо наказуємо тобі, щоб ти цю луку згаданому Охрімові негайно, не чинячи ніякого опору, повернув, а його ніколи не турбував. Нам нічого чужого не потрібно.

Даний з Чигирина, дня 12 липня 1656 року.

Якщо нас не послухаєшся, то обов'язково мусиш негайно до нас прибути

Богдан Хмельницький, рукою власною.

№ 388

1656, липня 13 (23). Чигирин. — Лист до воєводи Андрія Бутурліна про заходи польського уряду проти Росії та України

Божиею милостию великого государя, царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца, и многих государств государя и облаадателя, его царского величества

[1] Так у копії.

Богдан Хмельницкой, гетман с Войском его царского величества Запорожским, великого государя нашего, его царского величества, окольничему и воеводам Андрею Васильевичю Бутурлину с товарыщи, другу и приятелю нашему, любительное поздравление и о господе радоватися.

Пишешь, милость твоя, к нам, даючи знать, что на месте боярина и воеводы князя Федора Федоровича Волконского его царское величество тебя с товарыщи в Киев прислал, о чем когда еще и в первом листу своем твоя милость нам объявлял, взяли есмя ведомость, о чем вельми тешимся и желаем, чтоб господь бог милость твою на службе его царского величества долголетне хранити изволил в добром здоровье, где ни будеш, и с нами о всяких делех его царского величества изволь ссылатися. А что милость твоя, к нам пишешь про вести, объявляю вашей милости приятелю нашему, что анамеднишнего[1] дня приведено к нам языка, пойманого под Каменцем-Подольским, которой нам сказывал, что орды 40000 мимо Каменец ляхом на помочь пошло, о чем поразумели есмя, когда ныне ляхом посчастится и шведа выгонят, то все силы свои вкупе с ордою на нас обратят. Также присылал к нам и Ракоц, король венгерский, боярина своего Себет Ференца, дая знать, что ляхи присылали к нему, прося помощи войсками и денег взаймы, обещаючи его самого или сына его за короля себе иметь, который и нас через посла своего просил, чтоб есмя с ним в приятстве жили. И мы, видя дело непристойное к тому напрасно и все земли на себя гневить, волим приятелей себе, нежели неприятелей, себе иметь, чтоб уже християнство могло вцеле пребывать, в приятстве жить поизволили, и того посла с приятством отпустили, прося о том короля венгерского, чтоб ляхом никакие помочи не давал и ни в чем не верил. Также имеем ведомость, что 10-го дня месяца августа в Вильне съезд имеет быть, на котором съезде не ведомо, что будет. Ведомо не каковы суть ляхи; они вельмы превратны; докуды шведа изгонят, то они съезд проволакивать время будут, а потом, когда счастье поведетца, по старому свой замысл совершати имут. Пристойное бы дело, чтоб его царское величество ни в чем не верил. Также, как слышим, ратные люди его царского величества уже ис шведами задор учинили, бог весть что впредь будет содеватися. Также впредь со всех сторон, какие ни есть ведомости иметь будем, и милости твоей того ж часа немедленно объявлять будем.

А о сеьокосе и ловленья рыб, что полковник наказной не допущает, пишем мимо до полковника наказного, чтоб не возбранял, где и сам Павел Яновичь Хмельницкий, полковник киевский, чтоб с милостью твоею виделся и сеножати и на рыбы ловленя место чтоб указал. При том отдаемся, яко наприлежнее приятство милости твоей.

Писан в Чигирине, 13 дня июля лета 1656.

Милости твоей, другу нашему, желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского.

---

[1] Так у тексті.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1564, арк. 5—8. Переклад, з заголовком: «Список с листа белоруского письма, что писал к окольничему и воеводам к Ондрею Васильевичю Бутурлину с товарыщи гетман Богдан Хмельницкой, а к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя и Белыя России самодержцу, окольничей и воевода Ондрей Васильевич прислал тот лист Богдана Хмельницкого с казаком с Тимофеем Степановским в нынешнем во 164-м году, августа в 22 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15557—15561, арк. 1—3. Копія з копії.

№ 389

1656, липня 13 (23). Чигирин. — Лист до Богуслава Радзівілла про дружбу

Jaśnieoświecony mściwe książę Radziwił, nasz wielce mści panie i przyjacielu.

Jakośmy w przeszłych pisaniach naszych odezwali się z tym, że jako najczęstszą z w. ks. mcią życzymy sobie mieć konferencją, tak i teraz umyślnie przez list teraźniejszy nostram w. książęcej mści exponimus propensionem, prosząc, abyś w. ks. mość według przyobiecanego słowa raczył z nami konferować i w czym tylko occasio czasu poda, życzliwie respondere, a my życzliwości naszej nie odmówimy, ale powinnością naszą szczyrze curabimus, o czym szyrzej oddawca listu tego w. ks. mści oretenus opowie. A teraz łasce i przyjaźni się w. ks. mści z usługami naszemi oddajemy.

Dan w Czyhirynie, d. 13 iulii 1656 iuxta vet.

Waszej kscej mści wszego dobra życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Woj. Zapor.

Адреса: Jaśnieoświeconemu ksciu j. mści Bogusławowi Radziwiłowi, koniuszemu Wielkiego Księstwa Lit., nam wielce mściwemu panu i przyjacielowi oddać.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Радзівіллів, відділ IV, № 2014. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 31, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1564, арк. 5—8. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15557—15561, стор. 1—3. Копія з копії.

Переклад

Найсвітліший милостивий князю Радзівілл, наш вельми м. пане і приятелю.

Як в минулих листах ми заявили про те, що бажаємо собі мати з в. княжою милістю найчастіші зв'язки, так і тепер навмисно теперішнім листом нашим висловлю-

ємо нашу прихильність вашій княжій милості та прохаємо, щоб в. кн. м., згідно з обіцяним словом, зволив з нами зноситися та прихильно відповідати [на все], в чому тільки час подасть нагоду; а ми не відмовимо в нашій доброзичливості та щиро виконаємо нашу повинність. Про це подавець цього листа усно розкаже в. кн. м докладніше. А втім віддаємо себе з нашими послугами ласці та приязні в. кн. м.

Дано в Чигирині, дня 13 липня 1656, за старим [календарем].

Вашій княжій милості всього добра бажаючий приятель і слуга Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Найсвітлішому князю й. м. Богуславу Радзівіллу, конюшому Великого Литовського князівства, нам вельми милостивому пану і приятелеві віддати.

№ 390

1656, липня 13 (23). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про дружбу

Serenissime rex Sueciae, dne et amice nobis observandissime.

Ex naturae ipsius magisterio et innato nostro erga unumquemque praecepto didicimus neminem laedere, sed reciproco cum bene nobis faventibus contendere studio. Itaque cum bonum satisque perspicuum suae regiae mtis erga nos habeamus animum, bis iam cum detectione pectoris nostri ad suam regiam mtem expediveramus litteras, quae quoniam hucusque aliquo fato contra desiderium tam nostrum, quam suae regiae mtis manus suae regiae mtis non tetigerunt, uno eodem fato, frequentiores occasiones ad conferendum abutrinque amputatae fuere: ideo non nostrae alicui compassu inimicae negligentiae, sed invido eiusdem fati odio adscribendum est. Modo itaque confirmando nostram cum sua regia mte amicitiam significamus et liquido declaramus, quod neque alicui suppetias, ad quaslicet sic crebro provocamur, dabimus, neque cum exercitu nostro offensive aliquem aggrediemur, sed fidem, libertatem et limites nostros deo favente pro posse nostro tuebimur. Et licet si sinistra aliqua de nobis volaret fama, quasi arma erga suam regiam mtem arrepturi essemus, huic tanquam frivolae s. r. mtas minus fidem tribuat, quia nos (prout facies praeteriti temporis de nobis docet), nunquam sine ansa classicum canimus, prout fusius oretenus litterarum praesentium relator suae regiae mti de nostra benevolentia exponet. Interim diuturnam a deo maximo optimo suae regiae mti apprecamur felicitatem.

Datum Czyhirini, d. 13 iulii 1656 iuxta vet. calend.

Maiestatis vrae regiae, dni et amici observandissimi, amicus ad obseqia paratus, Bohdan Chmielnicki, campiductor general, Cohortium Zaporoviensium.

На звороті адреса: Serenissimo Carolo Gustavo, dei gratia Suecorum, Gottorum, Vandalorumque regi, magna duci Finlandiae, duci Estoniae, Careliae, Brehmae, Verdae, Stetini, Pomeraniae, Cassubiae et Vandaliae,

principi Rugiae, dno Ingriae et Wiszmariae, necnon comiti palatino Rheni Bavariae, Iuliaci, Cliviae et Montium duci etc., amico nobis observandissimo.

Шведський державний архів. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 43, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу
Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 124—125, № 54

Переклад

Найясніший королю Швеції, наш вельмишановний пане і друже.

З наказу самої природи і з нашої вродженої прихильності до кожного ми звикли нікому не робити кривди, а, навпаки, змагатися у доброзичливості з тими, хто ставиться до нас прихильно. Отже ми, відчуваючи добре і достатньою мірою ясне ставлення до нас вашої королівської величності, вже двічі, з душевною насолодою, відіслали листи до вашої королівської величності. Але якимсь чином, як проти нашого бажання, так і проти бажання вашої королівської величності, вони і досі не торкнулися рук вашої королівської величності. Таким же чином частіші нагоди до бесід були відрізані з обох сторін; це треба приписати не якійсь ворожій недбайливості з нашого боку, а зависній ненависті тієї ж долі. Тепер, отже, для підтвердження нашої приязні до вашої королівської величності ми повідомляємо і ясно заявляємо, що не дамо нікому допомоги — хоч би до цього нас часто закликали — ані підемо ні на кого в наступ, але при божій допомозі захищатимемо, як зможемо, віру, волю і наші кордони. Хоч би й поширювалася якась несприятлива чутка, ніби ми піднімаємо зброю проти вашої королівської величності, то нехай ваша королівська величність дасть якнайменше віри цій безглуздій чутці, бо ми (як свідчать про нас минулі події) ніколи без причини не трубимо сигналу[1]. Подавець цього листа усно і більш докладно викладе вашій королівській величності нашу доброзичливість. Тим часом благаємо у всевишнього найліпшого бога вічного щастя вашій королівській величності.

Дано в Чигирині, дня 13 липня 1656 за старим календарем.

Вашої королівської величності, вельмишановного пана і друга готовий до послуг друг Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

На звороті адреса: Найяснішому Карлу Густаву, божою милістю королю шведів, готів і вандалів, великому герцогові Фінляндії, герцогові Естонії, Карелії, Бреми, Верди, Штеттіну, Померанії, Кашубії, Вандалії, князеві Ругії, панові Унгрії і Вісмарії, а також маркграфові Рейну, Баварії, Клінії і герцогу Гір і ін., нашому вельмишановному панові і другові.

№ 391

1656, липня 13 (23). Чигирин. — Лист до польського підканцлера Ієроніма Радзейовського про дружбу

Jaśniewielmożny mości panie podkanclerzy koronny, nasz wielki mości panie i przyjacielu.

Życzyliśmy sobie jako najczętsze tak z królem jmścią, jako i z w. m. m. m. panem mieć konferencje, jakoż documentum duplex nas wyświadcza.

[1] Тобто не закликаємо до зброї.

żeśmy chcieli znosić się z w. m. m. m. panem, gdyśmy dwakrotnie listy do jego k .mości i w. m. m. m. pana wysyłali, ale invida sors nie chciała w tych prześciu listach favere, co nie nam imputandum, lecz fatuali casui. Teraz trzeci raz wysyłamy, które, daj boże aby już dotknęły się rąk w. m. m., m. pana, i gdzie nie inszą znajdziesz w. m. m. m. pan naturę, tylko że adiutricia arma tym, którzy nas o to żądają, nie damy, ale wiary i wolności swojej bronic gotowismy. Przeto jeśliśmy co przeciwnego o nas tak króla jmści, jako i w. m., m. m. p. dochodziło, nie raczcie w. m. m. m. pp. wiary dodawać, gdyż my ni z kim offensive nie idziemy, jako i praemissa o nas wyświadczą tempora. W ostatku fusius z oddawce listu w m., m. m. pan wyrozumieć raczysz. A teraz przyjaźni się w. m. m. m. p. z powolnością naszą oddajemy.

Dan w Czyhirinie, d. 13 iulii iuxta vet. 1656.

W. m. m. m. pana wszego dobra życzliwy przyjaciel i służyć rad, Bohdan Chmielnicki, het. Woj. Zapor.

На звороті адреса: Jaśniewielmożnemu naszemu wielce młściwemu panu i przyjacielowi, jmości panu Hieronimowi Radziejowskiemu, podkanclerzemu koronnemu, łomżyńskiemu staroście, oddać.

Шведський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 44, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Архив ЮЗР, ч.III, т. VI, стор. 126, № 55.

Жерела, т. XII, стор. 392—393, латинський переклад з датою 15 липня 1656 р. (ст. ст.).

Переклад

Ясновельможний милостивий пане коронний підканцлере, наш великий милостивий пане і приятелю.

Ми хотіли б якнайчастіше мати зв'язок як з його милістю королем, так і з вашою милістю, моїм милостивим паном. Те, що ми прагнули зв'язатися з в. м., м. п., підтверджується двома документами; ми двічі висилали листи до його королівської милості, в. м., м. м. п., але лиха доля не сприяла пересилці цих листів, так що не треба приписувати нам того, що вони не дійшли, але фатальному випадкові. Тепер втретє висилаємо листи, які, дай боже, щоб уже дійшли до рук в. м., м. м. пана. В них не інший зміст знайде в. м., м. м. пан, тільки те, що ми не дамо підкріплення тим, які вимагають цього від нас, але готові захищати свою віру і вільності. Тому, якщо доходитиме щось погане про нас, як до короля його милості, так і до в. м., м. м. пана, то зводьте в. м., м. м. п., не вірити, бо ми ні на кого не наступаємо, що покаже майбутній час. Про решту в. м., м. м. п., зволите докладно дізнатися від подавця листа. Затим з нашою прихильністю віддаємося приязні в. м., м. м. п.

Дано в Чигирині, дня 13 липня, за ст. ст. 1656 р.

В. м., м. м. пана, доброзичливий приятель і служити радий, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

На звороті адреса: Ясновельможному нашому вельми милостивому панові і приятелеві, його милості пану Ієронімові Радзейовському, коронному підканцлеру, ломжинському старості передати.

№ 392

1656, липня 18 (28). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про дружбу

Sersme Transilvaniae princeps, dne et amice nobis observandissime.

Non alia debuit a nobis gen dno Francisco Szebesi de Bolgarfalva praestari humanitas, quam quae boni nuntii delatorem, intimaeque sinceritatis suae sersmae celdinis contestatorem concernebat. Qua propter quantumcunque in nobis virium fuit et ingenii, totum id in eo excipiendo curavimus demonstrandum, ut et ipsi, et universo Rossiano orbi de immobili nostro erga suam sersmam celdnem, tanto planius et plenius innotescere possit affectu, mutuaque inter nos comparanda, iamque in spe existente necessitudine, quam brevi in optimos amicitiae fructus exrescere non dubitamus, cum primum specialibus nostris in hoc opus perficiendum, consummandumque legatis, sufficientique et omnimoda potestate in id munitis suam sermam celdnem reddiderimus certiorem. Prout quidem non multa interposita mora cordi nobis est eosdem ablegandi, ne forte prae se sumptum propositum fortuitae ulteriores praeripiant difficultates, non sine praecipuo utriusque boni incommodo detrimentoque. Ast opinamur deum optimum maximum christianae auxiliaturum intentioni, eamque ad felicem deducturum effectum, quoniam ipsi quoque in indissolubili proximorum beneplacitum esse, notum habemus charitate. Quae priusquam e nuccleo in dulcem prorumpet fructum, interim optimam a superis valetudinem cum faustissimo in omnibus progressibus successu suae srsmae intime praecordialiterque precamur celdini, et in praesens nostram cum obsequiis promptitudinem immutabili suae serenitatis commendantes benevolentiae.

Dabantur Czyhyryni, die 18 iulii anno reparatae salutis 1656.

Sersmae vrae celdinis amicus intimus obsequiisque paratus, Bohdan Chmielnicki, dux Cohortium Zaporoviensium.

Адреса: Sesrmo dno Georgio Rakocy, principi Transilvaniae partium regni Hungariae dno et Siculorum comiti, dno et amico nobis observandissimo.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 23, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Сіладі, т. II, стор. 106—107.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, наш вельмишановний пане і друже.

Нам треба було виявити шляхетному панові Францу Себеші з Больгарфалве не іншу прихильність, ніж ту, що належала вісникові доброго повідомлення і свідкові глибокої щирості вашої найяснішої високості. Тому, приймаючи його, ми старалися виявити всі сили і здібності, скільки їх у нас було, щоб і йому самому, і всьому руському світові стало ясно й повністю відоме наше непорушне почуття до вашої

найяснішої високості; [щоб стала відомою] підготовка між нами взаємних зв'язків, які уже існують в зародку і скоро — в цьому ми не маємо сумніву — виростуть в найкращі плоди приязні, як тільки повідомимо вашу найяснішу високість за допомогою наших послів, особливо призначених для виконання і здійснення цієї справи і достатньою мірою забезпечених всякого роду повноваженнями до цього. Тому ми бажаємо відправити їх, не дуже зволікаючи, щоб труднощі з іншого боку випадково не перервали прийнятого наміру, завдаючи особливу невигоду і шкоду для добра обох сторін. Але ми переконані, що найліпший великий бог допоможе християнському намірові і приведе його до щасливого кінця, бо знаємо, що йому подобається нерозривна любов між ближніми. А поки вона розвинеться із зерна в солодкий плід, ми тим часом з глибини серця просимо у бога для вашої високості найкращого здоров'я з найщасливішим у всіх починаннях успіхом, а тепер передаємо нашу готовність з послугами незмінній доброзичливості вашої ясновельможності.

Дано в Чигирині, дня 18 липня року здобутого спасіння 1656.

Вашої найяснішої високості щирий і до послуг готовий друг, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Найяснішому панові Юрієві Ракоці, князеві Трансільванії, панові частини Угорського королівства і графові секлерів, нашому вельмишановному панові і другові.

№ 393

1656, липня 18 (28). Чигирин. — Заява князеві Трансільванії Юрію Ракоці про те, що Запорізьке Військо перебуватиме з ним та його союзниками — воєводами Молдавії і Валахії — у дружбі

Nos, Bohdan Chmielnicki, supremus campiductor et militum tribuni t. et t. tam nostris quam universorum Kozacorum Zaporoviensium in personis notum facimus omnibus, quod cum nos celsissimi principis domini Georgii Rakoci, dei gratia principis in Transsilvania, partium regni Hungariae domini et Siculorum comitis suaeque ditionis Hungarorum indubia sincerae in nos amicitiae experti simus argumenta, proinde eosdem sub fide nostra christiana assecuramus super eo, quod nos eidem celsissimo domino principi Georgio Rakoci eiusque successoribus et imperio suo subditis populis, quin etiam benevolis suis vicinis confoederatis, specicice autem incolis et vajvodis utriusque Valachiae, Moldaviae scilicet et Transalpinae, (donec et ipsi initam cum praefato eodem celsissimo domino principe amicae confoederationis ius illibate observabunt), nulla unquam occasione ad nulliusque mandatum postulatumve hostes nunquam erimus, contra eos nec pro stipendiis nec alio quocunque sub praetextu directe vel indirecte arma capiemus, aut suppetias dabimus, nec militem auctorare vel conscribere permittemus, nec etiam hostibus in eos tendentibus, (si qui tales reperirentur), transitum per ditiones nostras haud concedemus, atque in eorum damnum correspondentias, tractatus vel collusiones nequaquam instituemus, quin ubi talia ad scitum nostrum devenerint, tempestive ipsis nota reddemus et sinceram in omnibus benevolentiam et amicitiam pactorumque fidem cum sua celsitudine, eiusque succes-

soribus et imperio suo subditis ac confoederatis sancte observabimus ac etiam per subditos nostros observari faciemus. In quorum omnium robur et firmitatem praesentes obligatorias nostras fide nostra christiana mediante dedimus supremi campiductoris et primorum nostrorum principalium chirographis et sigillis signatas et obsignatas.

Datum etc.

Угорський державний архів. Копія.
Опубліковано: Монумента Унг., т. 23, стор. 416—417, № 245.
Dokumente privitóre la istoria románilor, т. V, ч. I, стор. 2, № 2; стор. 72—73, № 85.

Переклад

Ми, Богдан Хмельницький, найвищий гетьман, і полковники, як від свого імені, так і від усіх запорізьких козаків, подаємо всім до відома, що ми, перевіривши безсумнівні докази щирої приязні до нас найяснішого князя, пана Юрія Ракоці, милістю божою князя Трансільванії, володаря частин Угорського королівства і графа секлерів та його угорських володінь, — запевняємо їх нашою християнською вірою в тому, що ми ні при якій нагоді не будемо ворогами цьому ж найяснішому панові, князеві Юрію Ракоці, його спадкоємцям і народам, підданим його владі, а також його доброзичливим сусідам-союзникам, особливо ж мешканцям і воєводам обох Валахій, а саме — Молдавії і Заальпійської [Валахії] (поки й вони без порушення шануватимуть почате із згаданим найяснішим паном князем право приязного союзу). Ні на чиє доручення чи вимогу ми не піднімемо зброї і не дамо допомоги проти них — ні ради плати, ані з будь-якого іншого приводу, безпосередньо чи посередньо. Ми не дозволимо набирати або записувати воїнів і не дамо ворогам, що йдуть на них (якщо такі знайшлися б), переходити через наші володіння. Ми ніколи не складемо на їх шкоду договору, трактату чи угоди; навпаки, якщо такі [договори] дійдуть до нашого відома, ми своєчасно дамо їм знати і свято шануватимемо в усіх справах щиру доброзичливість, приязнь і довір'я угод з їх високістю і з його спадкоємцями та підданими і союзниками їх держави, ми накажемо також нашим підданим шанувати їх. Для сили і тривалості всього цього ми дали ці наші зобов'язання під присягою нашої християнської віри, з підписами найвищого гетьмана і наших перших старшин і скріплені прикладенням печаток.

Дано і ін.

№ 394

1656, липня 26 (серпня 5). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно посилки у Вільну для переговорів про мир сотника Романа Гапоненка з товаришами

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу [и. т.], государю и облаадателю, твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкой, гетман з Войском твоего царского величества Запорожским ниско до лица земли челом бьем.

По указу тебя великого государя вашего царского величества к нам с вашим царского величества с стольником с Васильем Петровичем Кикиным в грамоте вашего царского величества, присланой на съезд ва-

шего царского величества, Великого княжества Литовского в стольной город Вилню, к вашим царского величества великим и полномочным послом из Войска вашего царского величества Запорожского посланников наших, а имянно Германа Гапоненка [1] с товарыщи на съезд с польскими послы посылаем. И такмо как в прежних грамотах, так и ныне тебя, великого государя, вашего царского величества покорне просим, чтоб ты, великий государь, ваше царское величество, по своему милосердному государскому нраву побарая и по благочестивой вере християнской о православии, церквах божиих и о всем православном народе росийском, который никоторого иного над тебя великого государя вашего царского величества, единого под солнцем сияющего православного царя не имеют, оного ж в руки неприятельские не выдавал, но под своею високою и крепкою рукою держал. Понеже видячи иноверцы и православный народ за милостию божиею и счаст[ием] вашего царского величества соединен[ые] и совокупленыи и с того не тешатся, но всеми и розными способами пр[отивятся], чтоб нас от твоей ц[арской милости] и милости отдалити [2]... [тако]вые их хитрости те[бе, великому] государю вашему царскому величест[ву]..., яко верные и желательные подданные, извещаем, и желаем того усердно: православный народ християнский: бы возвышен и со... государи под твоею цар[ского]... высокою и крепкою рукою обертаючись, тебе великого государю, вашему царскому величеству, кланялися, то тогда все под премудрый, свыше от бога данный, вашего царского величества разсудок поддаючи, просим тебе великого государя нашего, вашего царского величества, чтоб ваше царское величество своим царского величества великим и полномочным послом приказал, чтоб тем нашим послом на том съезде любов свою показали и как ся тот съезд с Яном, королем польским, скончается, нам милостивно изволь ваше царское величество известить. Но ляхи всякие неправды будут сыскивати, чтоб только тот съезд продлить и на время помирились для того, что никаких сил не имеють. А тех посланников наших для того вашего царского величества Великого княжества Литовского в стольной город не посылаем, но до вашего царского величества просто посылаем, чтоб указ от вашего царского величества взяли, как ся имеют справливатся на съезде. А о вестях и о том о всем пространно посланники наши вашему царскому величеству оповедат. А ныне многих лет и счасливых вашему царскому величеству и победы над всеми неприятельмы тебе великому государю нашему, вашему царскому величеству, от господа [бога], яко верные подданные желаем.

Дан в Чигирине, дня 26 июля [года] 1656-го.

Вашему царскому величеству в [о всем пря]мые и верные подданные и ниж[айшие] слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

---

[1] У перекладі помилка — справжнє ім'я Гапоненка Роман.

[2] Тут і далі текст пошкоджений.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 637—638, 643, 649, 636, 642, 648. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкой с посланцы своими с сотником с Романом Гапочовым с товарыщи в нынешнем во 165-м году сентября в 1 день». Документ дуже пошкоджений. Окремі аркуші напівзітлілі.

№ 395

1656. (липня 26) серпня 5. Чигирин. — Наказ послові Запорізького Війська Роману Гапоненку про те, як вести переговори у Вільні

Наказ паном, паном посланником до его царского величества от нас, Богдана Хмельницкого, гетмана и от всего Войска Запорожского выправленным.

Отдати поклон от нас, Богдана Хмельницкого, гетмана и всего Войска Запорожского, его царскому величеству и о верности и подданстве нашем и всего Войска Запорожского его царскому величеству, подданными были и ныне в той же неотменной вере пребывати будем.

Листы его царскому величеству от нас отдати также и тем их милостям паном сенатором его царского величества, до которых лист[ы] писаные от нас есть, поотдавати и просити, чтоб причинными были до его царского величества, чтоб нас по своей жалованной милости не от[пу]щал.

Что мы, поддався его царскому величеству, единому православному царю, которой доброе старанье и прилежно о содержании и хва[лы] божия церквей и вс... ия имеет... или непотребны, на высоком то разуме его царского величества належати будет и какой указ в той мере его царского величества послом нашим будет, на том пристати имеет.

Разсмотрением тое комисии, которая по указу его царского величества Великого княжества Литовского в стольном городе Вильне меж его царского величества и Яном Казимиром, королем польским, отправоватися будет, просить его царского величества, чтоб то великим и полномочным послом доложено было. Когда будут за счастьем его царского величества до згоды приходить и если б межа не была назначена против стародавних княжат росийских, тогда, чтоб епископии, архимандритства и игуменства, церкви, также все села и маетности, которые из давных времен от православных княжат панов и иных людей благочестивых наданые, а через униатов, панов, ксендзов и иных людей отнятые были, а хотя б и чрез несколько десят лет, силно отняв, держали, чтоб превращены были, не откладывая от сойму на сойм, как пред тем бывало, но что б вскоре пущены были, о чем просить их милостей панов

великих и полномочных послов, чтоб на добре о том уговаривалися вместе с нашими.

Унею, которая богу всемогущему грубна есть, что б везде вскоре снесена была, никоторыми грамотами и свободами от королей даными не защищаючися, но что б церкви, манастыри с маетностями православными пущены были, тому веру[1], чтоб ксендзы или какие-нибудь иные особы через грамоты или также через права и какие-нибудь иные хитрые способы того поданья не збороняли и не продолжали, и что б православным набоженства всякого волно было воздержати и с тайною господнею что б во всех местех, где ся православие обряшет, православным пресвитером при множестве ходит и мертвых носить з действом до гробу при множестве, против стародавного извычаю греческаго волно было, но жиды неверные ныне и перед т[ем] [болши]е волности, нежели правосл[авные] имели и мольбы свои [отпра]вляли, а правосла[вные не имели никакие вольности]. Священники мирские, которые по местом и по селам королевским и княжеским и панским обрящутся, чтоб всякие податки в повинности, подводы, собираны не были, а чтоб при таких вольностях и свободах пребывали, как и перед тем, чтоб до суда епископского, а не до мирского належали.

А что перед тем удумали было панове рады, чтоб никакого начальства, годности и уряду земского и градцкого шляхте православной не давано, также и по местах руских особо православных до маистрату, войтовства и бурмистровства не припущено; а то для того, чтоб шляхта православная для начальства и урядов веру свою метали, и веру римскую принявши, до урядов се порывали, чем самых православных людей уменшалося, тогда б всякому шляхтичю православному начальство и уряды земские иные даваны были, а по местом православные мещане до майстрату припущены были; а где шляхта под какими-нибудь особами православными духовными и мирскими, какова ни есть чину, поупрошали неправдою, чтоб то все ни во что поставлено. Если бы так же на воли его царского величества Ян Казимер, король польский, помиритися не хотел, тогда просить его царского величества, чтоб его царское величество вскоре нам о том давал знать, а мы с войском готовы, что б король и паны рады польские, присягли на том, как они против Войска Запорожского никакою войною итти и иных стор[он]ных народов на войско побуждати и никакими мерами Войску Запорожскому шкодит не име[ют].

Также его царскому величеству объявит, [что каза]ки донские пошли было под Азов, где [их] розгромлено, по котором розгроме ударили [тата]рове на Тор и немало людей порубили и шкод[ы] учинили, о чем разумеем, что Василей Пе[тро]вич Кикин достаточно его царскому величест[ву] объявил. Прислал ныне Ян Казимир, кор[оль польс]кой, Дионисия Балабана, еп[ископа] славнаго луцкого, складаючи с[ъезд], но мы никакова съезду слагати [не хотим], такмо все на бога и на его

---

[1] Так у тексті.

царское величество возлагаем и надеемся по милости всесильнаго бога и милость его царского величества, что ни в чем никакие шкоды имети не будем.

Также объявить, что татаровя, пошедши ляхом на помочь, ныне, как ведомость имеем, есть около Люблина, и не можем знати, где они пойдут и поворотят, либо за Вислу, или где инде.

А о Варшаве объявить его царскому величеству, что шведы по уговору статью тое подали, которую статью на письме посылаем, но и нам бес печатей досталися, а ежели бы еще какие на потом вести были, объявим его царскому величеству.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 664, 667, 663, 669, 662, 659. Переклад, дуже пошкоджений.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, I, № 15557—15561, стор. 141—144. Копія з перекладу.

№ 396

1656, не пізніше липня 26 (серпня 5). Чигирин. — Лист до боярина Бориса Морозова про хитрощі польського уряду

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца и иным многим государствам и землям восточным и западным и северным отчича и дедича и наследника и государя и обладателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским, ближнему боярину и воеводе дворовому, Борису Ивановичю Морозову, доброго от господа бога во многие лета желаем здоровья.

Велми утешаемся и премногую и неищетную его царского величества к нам, верным подданым и слугам его царского величества, милость познаваем, что его царское величество милостивый государской свой указ нам со всем своего царского величества Войском Запорожским прислати и о всех делах православной вере и государствам его царского величества полезных, милостивно известити изволил, за что мы его царскому величеству со всем Войском его царского величества Запорожским ниско, до лица земли упадаючи, челом бьем. Ныне тебе господина и ближнего боярина велми просим, чтоб ты, господин, его царскому величеству о хитростях ляцких известил, которые что иные делают, еще иные о нас и о государствах его царского величества промышляют, как о том пространно изустно столник Василей Петрович Кикин тебе, господину, о том известит, и что мы тому ж столнику до его царского величества изустно говорить вручили. И тебе б господину, в тех делех заступником и помощию нам у его царского величества быти и старатися, чтоб его царское величество ляхом ни в чем не верил, бо они ляхи ныне

на время помиритися хотят, а потом все земли на православную веру и на государство его царского величества побужати будут, а ныне со многими землями не задирать, но только ляхов воевать, но и мы до князя семиградцкого и до господарев волоского и мултянского послали, чтоб ляхом помочи не давали и ни в чем не помогали. А мы всегда одноличпо на всех неприятелей веры православные и его царского величества наступовати за помощию божиею и за указом его царского величества сколко нам бог всемогущий поможет. При том милостизой приязни твоей милости отдаемся.

Дан в 1656 году.

Также тебе, господину, ведомо чиним, что из Венгр вести пришли внов, что ляхи розных земель собирают на нас, а с королем шведцким помиритися хотят, а тем временем съездом продолжити хотят.

Вашей милости всего добра желательный приятель и слуга, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Стовпці різних столів, стовп. 93, арк. 7—9. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал к боярину, к Борису Ивановичю Морозову, Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкой с стольником с Васильем Кикиным в нынешнем во 164-м году июня в 26 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, I, № 15572. Копія з перекладу, з скороченнями.

Там же, Збірка Київського університету, № 224/971, стор. 395—398. Копія з перекладу.

Опубліковано: И. Каманин, Новые исторические материалы о Богдане Хмельницком, «Киевская старина». 1888, июль. Документы, известия и заметки, стор. 21—23.

№ 397

1656, липня 26 (серпня 5). Чигирин. — Лист до боярина Бориса Морозова з проханням сприяти українським послам, що їдуть у Вільну

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца и многих государств и земель восточных и западных и северных отчича и дедича и наследника и государя и облаадателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским, ближнему боярину и воеводе его царского величества дворовому, Борису Ивановичю Морозову, доброго здоровья и счасливого в долгий век пребывания от господа бога имети желает.

Непоеднократно великое жалованье и милость от тебе, господина нашего, узнаем [1], как о нас, так и о всем Войске его царского величе-

[1] Закреслено: разумеем.

ства Запорожском, что ваша милость[1] до его царского величества в потребах наших заступаешь, особно и ныне, возвратясь от его царского величества, посланники наши то нам ведомо учинили, что во всем до его царского величества в потребах наших заступником пребываешь, за которую милость к нам показаную тебе господину нашему услугами нашими воздават дальшей вины чинимся[2], толко просим тебе, господина нашего, не отдаляючи от нас милости своей, и впредь о нас до его царского величества изволь быть заступником. По указу великого государя нашего его царского величества посылаем посланников наших на съезд в город его царского величества Вилню назначеную. Для чего желаем и милость твою униженно просим о тех посланниках наших, в[ысланных] от нас, потребовати имут[3], изволь быть заступ[ником] до его царского величества, чтоб до нас со вся[ким] указом скорей и незамедленной имели отпу[ск] — имянно до полномочных его царского величества послов, которые на съезд высланы б[удут]. Изволь заступлением [своим внести] посланников наших при жалов[ньи] сохраняли[4]. Вести какие у краях наших [будут], те ж посланники наши милости твоей и[звестят]. При том милостивому жалованью милости твоей отдаемся прилежно.

Дан с Чигирина, дня 2[6] июля 1656-го.

Милости твоей господина нашего всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Сибірський приказ, стовп. 1636, ч. II, арк. 635, 665—666. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал к боярину к Борису Ивановичю Морозову Войска Запорожского гетман Богдан Хмельницкий с посланцы своими с сотником с Романом Агафоновым в нынешнем во 165-м году сентября в 1 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, І, № 15557—15561. Копія з перекладу.

№ 398

1656, липня 29 (серпня 8). — Інструкція послам до Юрія Ракоці Івану Ковалевському та Івану Груші

Generosorum Ioannis Kowalowski, asauli generalis exercitum, et Ioannis Hrusza, a nobis Bohdano Chmielnicki, generali duce cum Exercitu imperatoriae mtis Zaporoviensi, ad serenissimum Transilvaniae principem legatorum, legationis summa et compendium.

---

[1] Закреслено: во всем.
[2] Закреслено: винни пребываем.
[3] Так у тексті.
[4] Так у тексті.

1. Quoniam sersmus Transilvaniae princeps miseretur, prout et antea ducebatur, profusi sanguinis christiani commiseratione, ideoque ex animo complanationi inter nos et Polonos studebat: iam hoc universo innotuit orbi propalatumque ore omnium est, nullas a nobis Polonis ansas et occasiones datas fuisse ad dissensiones faciendas sanguinemque profundendum, sed eodem modo, prout et antehac Poloniae regibus eorumque fidelitati addicti eramus iuramentumque conservabamus integerrime: huic itidem conservare semper prompti paratique eramus. Igitur quoniam Poloni vetustissimis libertatibus nostris vim inferre ausi sunt et aliquoties sanquinem christianum innocuum in oris ukrainensibus profuderunt, ecclesias ritus nostri ademerunt unitisque eas multis in locis contulerunt, ad extremum fidem etiam nostram eradicare in animo habuerunt et optarunt, hacpropter existentes innocui ab omnique culpa vacui, deo in auxilium implorato, sacrosanctam proteximus fidem nostrasque avitas immunitates. Ideoque quidquid factum, numini supremo universoque patet orbi, id non nostra culpa causaque actum fuisse. Ratione vero eius, quod sersmus princeps exoptet fieri concordiam, non renunciamus, sit modo non sine emolumento imperatoriae mtis et absque partium sveticarum detrimento. Quod contingit imperatoriam mtem, cum hac inituri sunt et facturi compositionem Poloni Vilnae die 10 augusti, cuius effectum combinationis nos quoque attente spectamus, ut autem absque regis svetici detrimento. Ipsemet sersmus sveciae rex attestaretur, prout et nunc experitur, nullas a nobis habere experirique offensiones, nec quicquam sinistrum eidem a nobis optari, cum etiam nobis quoque adversum nihil fuerit praestitum. Ast Polonorum postquam oculis nostris conspeximus versutias, quod diversas conducant nationes in nostram perniciem, nos quoque tutelae patrocinioque imperatoriae mtis addicere devovereque omnimo debuimus.

2. Infalibilis haec est veritas, cuiuslibet belli non alium esse terminum, scopum atque finem, quam concordiam et pacem: quae si deberet inter nos et Polonos perfici, ut sersmus princeps officio dignitateque mediatoris potiatur. Ast cum percurrit mente Zaporoviensis Exercitus ilmusque dnus campiductor simul, aliquoties a Polonis iuramento etiam firmatam pacem labefactatam fuisse ruinatamque, atque nunquam sincere cum ilmo campiductore Exercituque Zaporoviensi conversatos fuisse; imo vero diversas ab eis in nostram extirpationem rationes concitari, civitatesque ukrainenses funditus aliquoties extirpari delerique; quo igitur modo cum tam perversis pax consummari potest hominibus? Et quamvis ilmus dnus campiductor in votis semper habuit et nunc optat mediatorem pro suis partibus sersmum principem habere, sed cum ipsi non faveant concordiae unionique, res igitur ardua esse videtur. Tamen si modo absque ulla hypocrisi appetant complanationem, sermum principem de arbitrio interpositioneque ex parte nostra absque dubio sumus compellaturi.

3. Quemadmodum primo adhuc inchoati belli anno sinceram nostram sersmo principi contestati simus amicitiam, illamque omnibus hisce temporibus detinuerimus involiatam, non secus et nunc eandem in primo reti-

nere statu fundamentoque parati sumus. Solummodo orandus est serenissimus princeps, ut sua sersma celsdo memor existens huiuscemodi propensae nostrae amicitiae, in praesentia memoratorum legatorum nostrorum in stabiliorem amicitiae conservationem iuxta singularem normam a nobis legatis nostris concreditam, litterisque et scripto expressam dignetur exequi iuramentum. Nos vero iuramento veraque conscientia obstricti sumus legatis grosis sersmi principis apud nos ad praesens hospitantibus, quod quamprimum sersmus princeps in conspectu a nobis delegatarum personarum praestiterit iuramentum, nos quoque (dum modo srmus princeps suos rursus mittat legatos) in instanti hisce praesentibus ad nos destinatis, forma et modo a sersmo principe oblato simile exequi non abnuemus nec recusabimus iuramentum. Nunc vero occupationum negotiorumque ab imperatoria mte nobis iniuctorum causa, non patuit nobis commoditas in tam arduis vicibus tribunorum totiusque praefecturae Exercitus Zaporoviensis colligendae convocandaeque, nec etiam praestandi, non differendique iuramenti.

4. Bene nobis hoc notum compertumque sane est, quod tam fides nostra quam et haec, quae ditionibus sersmi principis eiusque continetur dominio, sit Polonis odio atque abominationi, ac proinde si Poloni hominibus nostram confitentibus religionem, vel his, qui eandem, quam et sersmus princeps veneratur, pressuram aliquam angustiamque facere habuerint in animo, nos ergo iunctim unanimiterque cum sersmo principe huiusmodi tueri defendereque homines, pro fideque mutua resistere tenebimur.

Угорський державний архів. Оригінал.
Опубліковано: Сіладі, т. II, стор. 107—109.

Переклад

Виклад і зміст посольства вельможних послів Івана Ковалевського, генерального осавула військ, та Івана Груші від нас, Богдана Хмельницького, гетьмана, з Військом Запорізьким його царської милості, до найяснішого князя Трансільванії.

1. Оскільки найясніший князь Трансільванії, як і раніше, жалкує, що ллється християнська кров, та від душі прагне примирення між нами і поляками, вже стало відомо усьому світові і проголошено устами всіх, що ми не дали ніяких причин і нагоди полякам для незгоди і проливання крові; але так само, як ми були віддані і перед тим королям Польщі і вірні їм, непорушно зберігали присягу, так ми і завжди були схильні і готові зберігати її. Отже, тому що поляки насмілилися виступити силою проти наших стародавніх вільностей і не раз проливали в межах України невинну християнську кров, відібрали церкви нашого обряду, віддали їх уніатам у багатьох місцях, навіть задумали і хотіли цілком викоренити нашу віру, — ми, будучи невинні і вільні від усякого закиду, закликавши бога на поміч, захистили святу віру і наші давні вільності. І тому, коли що-небудь сталося, то богу і всьому світові ясно, що це заподіялося не з нашої вини і причини. Що ж стосується бажання найяснішого князя встановити згоду, то ми не заперечуємо, тільки щоб вона була не без користі для царської величності і без шкоди для шведської сторони. Що ж до царської величності, то з нею поляки мають розпочати переговори і скласти умову у Вільні дня 10 серпня. Ми також слідкуємо з увагою, які будуть результати цієї комбінації, але щоб вона була без шкоди для шведського короля. Сам найясніший король [Швеції] може засвідчити, що і тепер не зазнає і не мав та не зазнавав від нас ніяких образ і що ми не бажаємо йому нічого злого, бо проти нас також не було ніяких ворожих

заходів. І після цього як ми побачили нашими очима хитрощі поляків, що з'єднують різні народи на нашу загибель, ми повинні були цілком передати себе та присвятити захистові і опіці царської величності.

2. Безперечною є правда, що завершенням, метою та кінцем будь-якої війни повинно бути не що інше, як згода і мир; якщо треба встановити його між нами і поляками, хай найясніший князь прийме обов'язок і гідність посередника. Але Запорізьке Військо, разом з ним найсвітліший пан гетьман повертається думкою до того, скільки разів поляки знищили і зруйнували мир, навіть закріплений присягою; ніколи вони не домовлялися щиро з найсвітлішим гетьманом і Військом Запорізьким; навпаки, вони підбурюють різні народи на наше викорінення і не раз руйнували і нищили українські землі, — яким же способом можна скласти мир з такими брехливими людьми? І хоч найсвітліший пан гетьман завжди бажав і тепер бажає мати посередником із своєї сторони найяснішого князя, — але, коли вони самі не сприяють згоді і союзові, то справа здається важкою. Однак, якщо вони без усякого лицемірства добиваються примирення, ми без сумніву з нашого боку запросимо найяснішого князя для посередництва і втручання.

3. Як у перший рік, коли почалася ця війна, ми засвідчили нашу щиру дружбу найяснішому князеві, ми дотримаємо її непорушною на всі ці часи і тепер готові дотримувати на попередніх засадах, тільки треба просити найяснішого князя, щоб їх найясніша високість, пам'ятаючи нашу прихильну приязнь, у присутності згаданих наших послів, для тривалішого збереження приязні, зволив виконати присягу за особливою формою, яку ми доручили [передати] нашим послам та висловили письмово в листі. Ми ж зобов'язалися присягою і вірним сумлінням перед вельможними послами найяснішого князя, які тепер у нас перебувають, що як тільки найясніший князь в присутності висланих нами осіб складе присягу, ми також (коли тільки найясніший князь відішле назад своїх послів) негайно в присутності назначених до нас осіб не заперечимо і не відмовимося скласти присягу за формою і способом, пропонованим найяснішим князем. Тепер з причини занять і справ, покладених на нас царською величністю, ми не маємо змоги в такий короткий час скликати і зібрати полковників і всю старшину Запорізького Війська і також скласти, не зволікаючи, присягу.

4. Нам дуже добре знане і відоме, що як наша віра, так і віра, що зберігається у володіннях найяснішого князя при його владі, є ненависною і огидною для поляків; якщо ж поляки матимуть намір зробити який-небудь утиск і обмеження для людей, що визнають нашу віру або ту, яку шанує і найясніший князь, то ми разом з найяснішим князем одностайно будемо опікати і захищати [цих] людей, а також відстоювати обидві віри.

№ 399

1656, серпня 6 (16). Чигирин. — Лист до коменданта м. Слуцька Яна Гросса відносно сотника Мурашка

Panie komendancie słucki, nasz wielce miłościwy panie i przyjacielu.

Gwoli przyjaźni naszej i dobrego zachowania z księciem j. m., wydaliśmy byli na Słuck uniwersały obronne od wojsk naszych. A że niejakiś Muraszka, setnik, inkursje i różne najazdy z ludzką angarią czyni, jakośmy temu Muraszce żadnego na to rozkazania nie dawali, tak o tym człowieku, jeśli jest setnikiem, i co za człowiek, i jeśli się znajduje w wojsku, nie wiemy. Jednakże pisaliśmy do p. Nieczaja, pułkownika naszego, aby takich swawolników, którzy się sprzeciwiają uniwersałom naszym, karał.

O księciu j. m. — przy której stronie, czy przy królu j. m. szwedzkim, czy też polskim zostanie — racz nam w. m. oznajmić.

Tym załogom, które na przeszkodzie miastu zostają, pisaliśmy, aby ustąpili.

Arendarz leśniński, Żydowin, ten przed nami nie był, ani o wyswobodzeniu syna jego nas prosił, przetoż i uniwersała na odzyskanie syna jego nie wydawaliśmy; ale gdy przybędzie, uczynimy to wszystko. A teraz się przyjaźni w. m. oddajemy.

Dan w Czyhirynie, d. 6 aug. 1656 roku.

W. m. wszego dobra życzliwy, przytem i służyć rad, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Адреса: Nam wielce miłościwemu panu i przyjacielowi Janowi Grossowi, majorowi j. k. m., komendantowi sluckiemu, oddać należy.

Центральний архів у Варшаві, Несвижський архів, відділ V, № 2014. Оригінал.

Опубліковано: Археографический сборник, т. VII, стор. 106, № 78.

Переклад

Пане слуцький коменданте, наш вельми милостивий пане і приятелю.

З уваги на нашу приязнь і добре ставлення до його милості князя ми видали були на Слуцьк оборонні універсали від наших військ. А що якийсь там Мурашка, сотник, нападає на людей і завдає їм кривди, то ми не давали цьому Мурашці ніякого наказу про це, та про цю людину, чи є сотником і що він за людина і чи знаходиться у війську, не знаємо. Одначе ми писали до п. Нечая, нашого полковника, щоб карав таких свавільних, які не скоряються нашим універсалам.

Про князя, його милість — на чиєму боці залишиться: чи при його милості шведському королі, чи при польському — зволь нас, ваша милість, повідомити.

Ми писали тим заставам, що стоять на перешкоді місту, щоб уступили.

Лесниньский орендар, єврей, не прибував до нас і не просив нас про звільнення свого сина. Ми не видали йому на повернення його сина універсалу. Але коли він прибуде, зробимо це. А тепер віддаємося приязні вашої милості.

Дано в Чигирині, дня 6 серпня 1656 року.

Вашій милості бажаючий добра і служити радий, Богдан Хмельницький, гетман Військ Запорізьких.

Адреса: Нам вельми милостивому пану і приятелеві Янові Гроссу, майорові його королівської милості, комендантові слуцькому віддати.

№ 400

1656, серпня 18 (28). Чигирин. — Універсал про надання Київському Михайлівському жіночому монастирю містечка Ходосіївка і села Креничі

Богдан Хмельницкий, гетман Войска їх [1] царского величества Запорожский.

Пану полковнику києвскому і всей старшине Войска Запорожского ознаймуємо і приказуем, аби кажен на вряде будучи в Києве, ведал.

[1] Так у копіях.

іж ми монастиреви паненскому Михайловскому местечко Ходосовку і селце Креничи подаєм для подпори тому месцу святому, аби они законници могли монастиря Золотоверхого Михаїла где хлеба достать, і варуєм сим нашим універсалом, аби кажен з києвских каждого чину людей жодной кривди тем законницам, в тих двух селах їх подданним, яко і самим законницам, жадне кривди не чинил, под зарукою до шкатули войсковой таларей сто, і под срогим войсковим караньєм, хто би мел противится нашему розказаню. І даємо сей наш універсал для обороні оним законницам, под печатю нашею войсковою і с подписом руки нашей.

Дат в Чигирине, року 1656 м[еся]ца августа 18 дня.

Богдан Хмельницкий, гетман, рука власная.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 6. Копія.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Київське повиття, 1686, кн. 10, арк. 177. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 215. Копія.

Там же, № 216, арк. 7 зв. — 8. Копія.

Там же, Генеральний опис Лівобережної України, Київський полк, арк. 22. Копія.

Там же, II, № 15548, арк. 18. Згадка.

Там же, Збірка Ол. Лазаревського, І, № 54087; № 15, арк. 196. Згадка.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 88, № 31.

№ 401

1656, серпня 20 (30). Чигирин. — Лист до польського підканцлера Андрія Тржебіцького з висловленням задоволення початком переговорів між російським царем та польським королем

Jaśniewielmożny mści księże biskupie przemyślski, nam wielce mści panie i przyjacielu.

Widzimy łaskę jego k. mści, p. n. mił., którą tak jego k. mść, p. n. mił., w liście swoim nam i wszystkiemu Wojsku Zaporoskiemu oświadczać raczy, jako i wm., m. m. pan, w pisaniu swoim o niejże namieniasz. My tedy wzajem ze wszystkim Wojskiem Zaporoskim życzymy, aby jego k. mść za to nad nieprzyjaciołami swemi z hańbą ich otrzymał zwycięstwo, z którego i teraz cieszymy się, aby się za szczęśliwego panowania j. k. mści pokój między chrześcijany ugruntowany był. Za przyjaźń też i chęć wm. m. p., którą nam w odzywaniu się z dobrym afektem pokazować raczy wm. m. pan, za to my wm., m. m. panu, wielce dziękujemy i reciproce z przyjaznymi do usług stawić się nie zaniedbamy. Wiadomościom wiktorjej jego k. mści przeciwnym, gdy będą skąd zachodzić, wiary dodawać nie będziemy. Komisja między królem jego m. a carem jego m. moskiewskim, na którą i my swoich wyprawili posłów, iż się

zaczęła, z tego się i my cieszymy i życzymy, aby prędki i dobry onej skutek urósł, ażeby już między chrześcijany zakwitnął pokój, którego i my serdecznie i szczyrze życzymy, o czym szyrzej ustnie pan Szczuka, poseł jego k. mści referować wm., m. m. p., będzie. Łasce przy tym i przyjaźni wm., m. m. p., z powolnością naszą oddajemy się.

Dan w Czihirinie, d. 20 aug. vet. 1656.

Wm. m. m. pana wszego dobra życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Woj. Zap.

Адреса: Jaśniewielmożnemu a nam wielce mściwemu panu i przyjacielowi, jego mści księdzu Andrzejowi Trzebickiemu, biskupowi przemyślskiemu, podkanclerzemu koronnemu oddać należy.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, спр. 68, арк. 1. Оригінал.

Переклад

Ясновельможний милостивий отче перемишльський єпіскопе, нам вельми милостивий пане і приятелю.

Бачимо ласку його королівської милості, пана н. м., про яку як його кор. м., п. н. м., нам і всьому Війську Запорізькому заявити зволив, так і в. м., м. м. пан, у своєму листі згадуєш. Ми також з усім Військом Запорізьким взаємно бажаємо, щоб й. кор. м. за те здобув перемогу над своїми ворогами, на їх ганьбу. А ми тепер радіємо, сподіваючись, що за щасливого панування й. кор. м. буде зміцнений мир між християнами. За дружбу, прихильність і добрі почуття, які в. м. м. пан зволить до нас виявляти, ми в. м., м. м. пану, дякуємо і взаємно не занедбаємо прихильно ставитись до послуг. Відомостям, які прийдуть до нас звідки-небудь і суперечитимуть звістці про перемоги й. кор. м., ми не будемо вірити. Ми раді, що комісія між королем й. м. та царем й. м. московським, на яку і ми вирядили своїх послів, вже почалася, і бажаємо, щоб був швидкий і добрий результат її, щоб вже між християнами зацвів мир. Ми щиро і сердечно бажаємо миру, про що усно повідомить пан Щука, посол й. кор. милості. А втім віддаємося приязні в. м., м. м. пана з нашою покірливістю.

Дано в Чигирині, д. 20 серпня старого [календаря] 1656.

Вм. м. м. пана доброзичливий приятель і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Ясновельможному, нам вельми милостивому пану і приятелю, й. м. отцю Андрію Тржебіцькому, перемишльському єпіскопові, коронному підканцлеру належить віддати.

№ 402

1656, вересня 2 (12). Чигирин. — Універсал про надання Лаврентію Борозні сіл Горськ, Клюси, Жовідь та ін.

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству Войска его царского величества Запорожского, старшині і черні, также залогам, висилком і вшелякого стану і кондиції людем і каждому, кому толко сеє наше писанє показано будет, доносим до відомости,

іж ми, маючи взгляд на пана Лаврентія Борозну, подалисмо єму в посесію села Горск, Ќлюси, Ќуршоновичи, Жолведи, остров Тарасовский и Задживерский, селище Медведово, пустош Бутовскоє, деревня Ярцово, селище Заничи, Бахаєвскоє, так же во Мглинской волости селище Тростянскоє і селище Рощининскоє, селище Роєвскоє над річкою Білогощею, село Ќгарцево з млином, деревню Хоромноє, пустош Борознина, так же і пляц з будованем в місті Стародубском, на улици Могилевской стоячий, по некгди зойшлом з того світа Давидє Мозолевским, маєтност єго власную в повіті Стародубском будучую. Пилно теди напоминаєм і росказуєм, аби жаден з Войск наших Запорожских і вшелякоє кондиції люде так наіздом, мимоіздом і подіздом оному в маєтностях єго найменшой кривди і перенагабання чинити не важилсе, щоби за указом сего писаня нашого предречоний пан Лаврентій Борозна спокойне тоєї маєтности заживал, ни од кого найменшоє не поносячи кривди і прикрости. Бо єжели би хто бил спротивним сему писаню нашему і важился, що так у вишречоних селах і маєтностях кривду якую єму самому і людем чинити, то ми кождого такового за скаргою найменшою срокго безотпустне будемо карати, іначей не чинячи.

Дан в Чигирині, дня 2 сентеврія, року 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власная.

Чернігівський державний історичний музей, Відділ фондів, № АЛ $\frac{14-1/8}{501}$.

Оригінал.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1651, спр. 3, арк. 2—2 зв. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, Особистий фонд Шелухина, О. И., спр. 77. Копія.
Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 544—545, № 357.

Ал. Лазаревский, Обозрение Румянцевской описи Малороссии, в. III, стор. 746—747.

Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку, «Український архів», т. I, стор. 251.

№ 403

1656, вересня 2 (12). Чигирин. — Універсал Мартину і Федору Воронам на володіння селами у Стародубському повіті

Богдан Хмельницкий, [гетман] з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм тим нашим писанєм паном полковником, асаулом, сотником і всему товариству Войска єго царского величества Запорожского, старшині і черні, также залогам, висилком і вшелякого стану кондиції людем і кождому, кому только сіє писаніє наше оказано будет, іж ми, маючи взгляд на панов Мартина і Федора Воронов, шляхту, взявши в протекцію нашу і наклонивши ухо до прозби їх, подалисьмо оним в посесію села по отцу і стрію Тимофею, Бенедихти Воронах,

в повіті Стародубском лежавшиє, то єсть село Савостяновичи з селищами Букми, дворищем Вадковичами, Туровичами, деревню Бурновичи з селищем і з гумнищем і зо всіми до них здавна належитостьми і пожитками, так же двор, купленний в місті Стародубці по Тимофею Ворoні. Пильно теди приказуєм, аби жаден з Войск наших Запорожских і вшеляких кондиций людем як в обнятю, так і в державю тих маєтностей оним жадной кривди і перешкоди чинити не важился, так за указом сего писанія нашого, аби преречоні панове Ворони спокойне тих маєтностей заживали, ні от кого не поносячи кривди і прикростей. А єсли би хто бил спретним, кождого таковаго, би і за найменшою скаргою, срокго безотпустне карати будемо, іначей не чинячи.

Дан в Чигирині, дня 2 септембра, року 1656 [1].

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1651—1670, спр. 3, арк. 4. Копія.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 545—546, № 358.

№ 404

1656, вересня 3 (13). Чигирин. — Універсал про заборону робити побори та брати підводи в селах Клюси, Горськ, Хоромне і Куршеновичі

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Всім вобец і кождому зособна, кому о том відати належит, меновите паном полковником, асавулом, сотником, атаманом і всей старшині і черни Войска єго царского величества Запорозкого, также висилком на якой-колвек услузе нашой будучим, і вшелякоє кондициї людем, кому толко сеє наше писанє показано будет, доносим до відомости і напоминаючи, сурово приказуєм, аби в селі Клюсов, Горску і Х[оромном і в Куршиновичах жадноє кривди, шарпанини і перенагабаня нихто, так з старшини і черни Войска Запорозкого мимоєздом і подеіздом чинити не важилися, ани теж найменших екзакций, поборов і подвод брати не домишлялся; любо би хто і з листом нашим міл где мимоєздом на тиє села єхат, і тот ничого вимишляти і оним тамошним обивателем утяженя ниякого чинити не маєт, толко того пилноват, що єму в листе нашом доложено будет. А єсли би хто-колвек бил спротивним сему писаню нашему і важился в оних поменених селах кривду і утяженє людем чинити, то кождий таковий срокго без одпусту од нас за скаргою найменшою караний будет, іначей не чинячи.

Дан в Чигирине, дня 3 сентеврия, року 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

---

[1] У копії помилково: 1657.

На звороті: Лист охоронний на Горск, Клюси, Семковку, Хоромноє, Куршеновичи.

Чернігівський державний історичний музей, Відділ фондів, № АЛ $\frac{14-1/9}{501}$.

Оригінал.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1651, спр. 3, арк. 3. Копія, з датою 5 вересня 1656 р.

№ 405

1656, вересня 4 (14). Чигирин. — Універсал Михайлові та Іллі Рубцям на володіння селами і хуторами у Стародубському повіті

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству Войска єго царского величества Запорожского, старшині і черні, так же залогам і висилком і вшелякого стану і кондиції людем і кождому, кому только сиє писанє наше показано будет, доносим до відомости, іж ми, маючи взгляд на панов Рубцов Михайла і Іллю і на прислугу їх у Войску нашом Запорожском, подалисьмо їм в посессію села Курознова, Раженичи, із млином, село Бобки, Черноокoв, Брахлов з отчинами до тих сел здавна належачими, то єсть Ляхов Ключ, Головскую і Стровскую і Ковбасовскую з селищами Полховом і Стобки зо всіми до них приналежностями, маєтности їх власниї в повіті Стародубскому будучії. Пильно теди навпоминаєм і росказуєм, аби жаден з Войск наших Запорожских і вшелякоє кондиції люде так наїздом, мимоїздом і подїздом в оних маєтностях їх найменшоє кривди і перенагабання чинити не важился, так яко сьми [1] за указом сего писаня нашого пререченії панове Михайло і Ілля Рубцове спокойне тоєї маєтности заживали, ни од кого найменшої не поносячи кривди і прикрости. Бо єжели би хто бил противний сему писанію нашому і важился що там у вишречонних селах і маєтностях кривду якую їм і людем чинити, то ми кождого такового за скаргою найменшою срокго, без отвіту, будем карати, іначей не чинячи.

Дан з Чигирина, 4 сентеврія, року 1656.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1651—1670, спр. 3, арк. 2—3. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Ол. Лазаревського, № 311, арк. 140—148.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 545—546, № 359.

Ал. Лазаревский, Обозрение Румянцевской описи, т. III, стор. 692—693.

---

[1] Так у копії.

№ 406

1656, вересня 7 (17). Чигирин. — Лист до Юрія Ракоці з подякою за пересилку листа шведського короля Карла Густава та з повідомленням про повернення трансільванських послів з Москви

Serenissime princeps Transilvaniae, dne at amice nobis observandissime.

Magnum inde celsitudinis suae erga nos immutabilis benevolentiae cognoscimus documentum, dum et quando, partim adventum ad suam celsitud. legatorum serenissimi regis Sueciae nobis denuntiare, partim litteras eiusdem maiestatis suae ad nos ordinatas sine mora per celerem cursorem remittere sua celsitudo dignata sit. Quibus attente perlectis, eisdem ad praesens respondemus, petentes et obnixe requirentes, quatenus celsitudo sua easdem responsorias litteras nostras, vel manibus legatorum [1] sernmae maiestatis ad suam cels. missorum (ni sunt expediti) demandandas, vel si iidem legati a sua cel. sunt remissi, ad ipsum serenissimum Sueciae regem ordinandas pro suo erga nos affectu studeat. Legati suae celsit. a serenissimo imperatore Moschorum reduces, ab eodem benevole suscepti et expediti, sine ullo salutis discommodo feliciter ad suam cels perveniunt. Nos quoque speramus et rogamus nostros legatos [2] a sua cels. cum desiderabili amicitiae fructu absque mora dimittendos et rumores integritati nostrum proficuos nobis imposterum, si qui forent, denuntiandos. Interim nos cum obsequiis nostris benevolentiae celsitud. suae commendamus.

Dat. Czyhiriniae, mense septem. d. 7, 1656.

Serenissimae celsitudinis vestrae benevolus amicus et obsequi promptus, Bohdan Chmielnicki, general. Cohort. Zapor.

Адреса: Serenissimo Georgio Rakoczy, dei gratia principi Transilvaniae, partium regni Ungariae dno et Siculorum comiti, dno et amico nobis observand.

Угорський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 24, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Сіладі, т. II, стор. 113—114.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, наш вельмишановний пане і друже.

Ми пізнаємо великий доказ незмінної доброзичливості вашої високості до нас з того, що зволили повідомити нас про прибуття до вашої високості послів найяснішого короля Швеції і негайно, через швидкого посланця, відіслати направлений

---

[1] Послами Густава були Генріх Целестин Стернбах та Готард Веллінгтон.

[2] Українськими послами до Юрія Ракоці були Іван Ковалевський та Іван Груша.

до нас лист його величності. Прочитавши його уважно, відповідаємо на нього тепер і прохаємо та вперто домагаємося, щоб Ваша високість постаралася, згідно зі своєю прихильністю до нас, передати нашу листовну відповідь або в руки послів його величності, якщо вони є, або, якщо ті посли від вашої високості виряджені, вислати до самого найяснішого короля Швеції. Посли вашої високості, що поверталися від найяснішого московського царя, були прийняті ним же [королем Швеції] прихильно і відправлені без ніякої шкоди для здоров'я, вони щасливо прибувають до вашої милості. Ми теж сподіваємося й просимо, щоб наші посли були негайно відіслані вашою високістю з бажаним плодом приязні, а вісті, корисні для безпеки кожного з нас, — якщо такі будуть, — щоб були нам надіслані пізніше. А тепер передаємо себе з своїми послугами доброзичливості вашої високості.

Дано в Чигирині, в місяці вересні, 7 дня, 1656.

Вашої найяснішої високості доброзичливий приятель і готовий до послуг, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Найяснішому Юрієві Ракоці, милістю божою князеві Трансільванії, панові частин королівства Угорщини і графові секлерів, нашому вельмишановному панові і другові.

№ 407

1656, вересня 20 (30). Чигирин. — Універсал про дозвіл побудувати монастир на Ірдені і про надання йому земель

Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго царского величества Запорожского.

Ознаймуєм сим нашим писанієм кождому, кому тилко показано будет, їх милостем паном полковником, сотником і всей старшині Войска нашего Запорозского, а особливе Баклію і Мглієву і іншим там поблизу ся знайдуючим, іж ми, взявши відомість от честного господина отца Герасима Івашковского о способном містцу на Ірдени, з одной сторони Баклія, а з другої Імглієва [1] до фундовання монастира безпечноє, з владзи і побожности нашой христіянской і на прозбу честного отца Герасима Івашковского, ігумена того містца, позволилисмо задля розширения і хвали божой на том містцу монастир божий будовати і братію совокупляти, жеби могли за нас і за Войско наше Запорожскоє безкровниє офіри всемогущему богу в тройци хвалимому офіровати і за гріхи нашиї бога милостивим чинити. Придаєм теж до того містца футори баклійскіє і орловскіє з належностями їх, Старосіля боклійскіє з Будищами, Смулчинці з Будищами Орловскіє, задля помочи, так же і грунта задля уживаня братіям там ся знайдуючим [2] у баклійских хуторах, почавши лісом от Будищ поза Громовою до греблі Медяниковой, а по другой стороні греблі поля і ліса і к Старосіллі і Орловскіє хутори з грунтами своїми і належними доходи, як ся в себі мають, так же і ліса задля оборони монастирской, заруби оним позначилисмо на Рудени [3] і в бору, в Черкаской державі, от Баклія ліса почавши, от

---

[1] Епарх. вед.: ис Мглеева.
[2] Епарх. вед.: знаходячим.
[3] Епарх. вед.: на Рдени.

Ґайдуковой пасіки, просто через Ірдінь і в бур[1] от Мглієва, по Юхнув поток, просто через Ірдінь[2] і в бур, а то все задля потреби монастирской, варуючи[3] того значне сим нашим писаням тепер і на потомніє часи, аби в наданю нашом ніхто з войска нашего не важилсе[4] тому містцу святому найменшой кривди чинити, под неласкою божою.

Писан в Чигирині, року 1656 м[ісяц]ця сентября 20 дня.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Виноградський Успенський монастир, оп. 1, спр. 1, арк. 1, Копія.

Опубліковано: Исторические и крепостные документы Виноградского Ирдинского монастыря, «Киевские епархиальные ведомости». 1861. Прибавления, стор. 565—566.

Л. Похилевич, Сказания о населенных местностях Киевской губернии. стор. 648 (з скороченнями).

№ 408

1656, кінець вересня — початок жовтня. — Лист до Олексія Михайловича про вірність йому

Божиею милостию великому государю, царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, твоему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском твоего царского величества Запорожским, ниско, до лица земли упадаючи, челом бьем.

Писал твое царское величество к нам в своей царского величества грамоте о Иване Котле и о Филипе, будто они, а именно Иван Котел перед Самуйлом Тихоновецким в Шклове говорил непристойные речи. будто мы со всем твоего царского величества Войском Запорожским имели с королем польским помиритися и от твоего царского величества высокие и крепкие руки отступити. И мы, со всем Войском твоего царского величества Запорожским и со всем православным народом росийским, веру учиня одинова, тебе, великому государю, твоему царскому величеству, единому православному на земли царю, верне служити и никогда от тебя, великого государю твоего царского величества крепкие руки отступати не мыслим и не хочем, но покорне твоего царского величества просим, не изволь, твое царское величество, напрасным словам и ложному наносу верити, понеже есть таких много, которые такими только напрасными словами і вестками неподлинными

[1] Епарх. вед.: бор.
[2] В Епарх. вед. слово «Ірдінь» відсутнє.
[3] Епарх. вед.: даруючи.
[4] Епарх. вед.: отважився.

хотят тебе, великому государю, твоему царскому величеству, прислужитися. А того Ивана, за его неправду, послал было полковник Нечай к нам, которой подлинно был бы от нас жестоко за то казнен, но в дороге, в Гомле, как имели есмя ведомость, по исповеди и по причастии божественных тайн, умер; Филипа также велели есмя к себе привесть, который также достойную за ту неправду восприимет казнь. Только и вторицею, ниско челом бьючи, твоего царского величества просим, не верь твое царское величество неправедным и маловерным словам о нас, понеже мы со всем православным...[1]

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 20/5831, арк. 110—112. Переклад, з заголовком: «Список з белорускогo листа, что писал к великому [государю, царю] и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкой, а тот лист прислал ко [государю] столник и воевода князь Иван Хованской ис-под Старого Быхова рейтарского строю с порутчиком с Михаилом Микитиным в нынешнем во 165-м году, октября в 20 [день]».

Опубліковано: Документы эпохи Богдана Хмельницкого 1656 и 1657 гг. Сообщил И. М. Каманин. Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, в. I, стор. 71—72.

№ 409

1656, жовтня 7 (17). Чигирин. — Лист до литовського великого гетьмана Павла Сапєги про забезпечення війська харчами і про мирну комісію

Jaśniewielmożny, miłościwy panie wojewodo wileński, nasz wielce miłościwy panie i przyjacielu.

Zawsze my in votis mieli to, i teraz mamy, aby krew chrześcijańska swemiż się nie wylewała rękoma, ale żeby desiderabilis po takowych burzliwych namieszaniach i niepotrzebnych między chrześcijany antypatjach zakwitnął pokój. Jakoż z tego nas anteriora modestiae wyświadczają tempora, i teraz wojskom naszym skromnie się zachować w tamtej stronie zakazaliśmy. Stacje jednak i chleb aby nie był wybrany bez ludzkiego jednak ukrzywdzenia, tego trudno mamy póty zabronić, póki co na komisjej decisum nie stanie, na której i od nas wyprawieni zostają posłowie. Mamy tego ufność w miłosierdziu bożym, że ta komisja wszystkie do niepokoju odciąwszy sposoby i nas względem obejścia się z tym krajem sufficienter docebit. Przyjaźni zatym i łasce się wm., m. m. pana z usługami naszemi oddajemy.

---

[1] На цьому текст обривається. Цей лист, що прибув у Москву 20 жовтня, був відповіддю на грамоту царя від 16 серпня 1656 р. Тому можна припустити, що він написаний в кінці вересня — на початку жовтня 1656 р.

Dan w Czyhirynie, die 7 8-bris 1656.

Wm. miłościwego pana wszego dobra życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, het. Woj. Zap.

Адреса: Jaśniewielmożnemu, a nam wielce miłościwemu panu i przyjacielowi, jego mości panu Pawłowi Sapiezie, wojewodzie wileńskiemu, hetmanowi wielkiemu W. Ks. L., rosławskiemu, zdzitowskiemu, boniańskiemu staroście.

Бібліотека Рачинських у Познані. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 32, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 1470, Збірка документів В. А. Стороженка, арк. 102. Копія.

Опубліковано: Н. В. С-ко [Стороженко], Два письма Б. Хмельницкого К. П. Сапеге, воеводе виленскому, гетману литовскому, «Киевская старина», 1885, январь, стор. 197—198 (в російському перекладі).

Переклад

Ясновельможний, милостивий пане віленський воєводо, наш вельми милостивий пане і приятелю.

Ми завжди прагнули і тепер прагнемо до того, щоб християнська кров своїми ж руками не проливалася і щоб після таких бурхливих заколотів та шкідливої ворожнечі між християнами зацвів бажаний мир. Це підтверджує і наше мирне поводження у минулі часи, і тепер наказали ми нашим військам по тій стороні вести себе мирно. Але щоб стацій і хліба не брали, хоч і без людської кривди, це важко нам заборонити доти, поки не буде рішення комісії, на яку і від нас виряджено послів. Покладаємо надію на боже милосердя, що ця комісія знищить причини, які викликали неспокій, і достатньо повчить нас, як поводитися з цією країною. А втім віддаємося на ласку вм. пана з нашими послугами.

Дано в Чигирині, 7 жовтня 1656 р.

Вм. милостивого пана доброзичливий приятель і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Ясновельможному, а нам вельми милостивому пану і приятелю й. м. пану Павлу Сапезі, віленському воєводі, великому гетьману Великого Литовського князівства, рославльському, здзітовському, боняцькому старості.

№ 410

1656, жовтня 8 (18). Чигирин. — Універсал про підтвердження універсалу київського полковника Павла Хмельницького відносно надання землі городовому отаману Петру Бутримовичу

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запороским.

Ознаймуєм тим писанєм нашим всим і кождому, кому о тому відат належит, іж прийшовши перед нас гетмана, Петро Бутримович, атаман городовий києвский, показал лист от пана Яновича Хмельницкого, полковника киевского, на плац пустий жидовский в месте Києве даний, і просил абисмо тот лист єво ствердили. Прето ми, видячи річ слушною,

тот лист ствержаєм і змоцняєм і при том пляцу през пана полковника києвского данний в певних своїх границях до полку Киевского належащий, позволяєм всякую користь одбирати і напитки для продажи в том держати, яко і вси козаки таким се промислом бавят, і для болшей ваги і певности рукою нашею подписавши, печат войсковую притиснути росказалисмо.

Діялось в Чигирині, року 1656, м[іся]ця октобря 8 дня.

Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запороского, рукою [власною].

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи. 1604—1656, спр. 2, арк. 2—2 зв. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Генеральна військова канцелярія, оп. 1, спр. 1, арк. 1. Копія.

№ 411

1656, жовтня 9 (19). Чигирин. — Універсал київському полковникові Павлу Хмельницькому про наведення порядку серед київських шевців

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм тим писанєм нашим кождому, кому би тилко того потреба било відати, іж злицялисмо пану Павлови Яновичови Хмельницкому, полковникови киевскому, жеби межи людми ремесла шевского порадок люб сам, люб чрез висланних своїх учинивши, до нас о всей тоєй справі знати дал, а іначей жеби не било, міти хочем.

Дан з Чигирина, октоврия дня девятого, року 1656[1].

Богдан Хмельницький, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, спр. б/н, арк. 19 зв. Копія.

№ 412

1656, жовтня 10 (20). Чигирин. — Універсал про залишення міщанам Козельця міських прибутків

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм сим нашим писанієм всім вобец і кождому зособна, кому о том відати належить, так старшині і черні Войска Запорожского,

[1] У копії дописані слова: На подлинном тако.

яко і мещаном, посполству і вшелякоє кондиції людем, кому только оказано будет, іж ми, маючи взгляд і респект на утрепленних людей і всю громаду козельскую, а на ульжене тяжаров їх і для розних росходов і на побудованє ратуша в місті Козельцу, зоставуєм при мещанех самих і при ратушу їх возовоє, помірноє, деготь, воскобуйню і поведерщину от меду і горілки. Сурово теди приказуєм, жеби жаден так з козаков, старшини і черні, яко арендаров і висилков в мейованих пожитках не переможал і до того не втручался, щосьмо їм з ласки нашоє в уживанє пустили. А хто би мимо волю і сей виразний наш універсал в тих доходах мещанам і ратушним міста Козельца перешкожал і до них втручался, таковий кождий за меншою скаргою мещан козельских срокго караний будет, іначей не чинячи.

Дан в Чигирині, дня 10 октобра року 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власная.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1651—1670. спр. 3, арк. 5. Копія.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 548—549, № 363.

№ 413

1656, жовтня 18 (28). Чигирин. — Універсал про звільнення карпилівців і плосколізців від усіх повинностей, крім повинностей на користь Кирилівського монастиря

Богдан Хмельницкий, гетман Войск єго царского пресвітлого величества Запорозких.

Ознаймуєм сим писанєм нашим, кому о том ведати належит, а меновите старшини і черні Войск єго цар. пресв. велич. Запорозких і иним всякого стану і кондициї людем, іж суппликовали до нас карпиловци і плосколісци, до монастира Кирилского здавна належачиє, же любо они до мірских тяжаров не належат, але тилко самому манастиреві повинност звиклую отдават повинни, а предце неслушне майстрат києвскоє, яко і інниє люде, до становиск, подвод і інних тяжаров потягают. Прето пилно напоминаєм і сурово росказуєм, аби майстрат і инниє всякиє преложониє києвскиє од карпиловцов і плосколісцов жадной повинности не витягали ані подводами і становисками не правовали, але аби тилко повинност монастирскую полнили под срокгим каранєм.

Дан в Чигирині, дня 18 октоврия 1656.

Богдан Хмельницкий, рука власная.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Київське повиття, кн. 10, арк. 124. Копія.

Державна публічна бібліотека Союзу РСР ім. В. І. Леніна, Відділ рукописів, ф. Збірка Маркевича, спр. 1148, арк. 125, № 77. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. І. №: 57488 (Збірка Ол. Лазаревського, № 49, арк. 233). Згадка.

№ 414

1656, листопада 6 (16). Чигирин. — Лист до думного дяка Ларіона Лопухіна з подякою за прихильне ставлення та проханням і в майбутньому клопотатися в справах Запорізького Війська

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца и иных многих государств и земель восточных и западных и северных отчича и дедича и наследника и государя и облаадателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского, думному дьяку Лариону Дмитриевичю Лопухину, доброго здоровья от господа бога на многие лета желает.

Пришла к нам грамота от вашей милости приятеля нашего руками стольника его царского величества Василья Петровича Кикина присланая, которую прочетши, вельми обрадовалися есьмя, что ваша милость, приятель наш, будучи при боку великого государя царя нашего, его царского величества, ближние всякие дела наши до великого государя царя нашего, его царского величества, приносил и нашим посланником ласкаво ставился, чем как есьмя утешилися также много вашей милости, приятелю нашему, со всем Войском его царского величества Запорожским челом бьем и во всяких желаньях вашей милости воздавать чинимся. Также просим вашей милости, чтоб еси ваша милость и в дальшее[1] время до великого государя царя нашего, его царского величества, когда прилучится, заступником и любовным изволил быти и нам о здоровье своем и о всяких вестях объявляй, а какие у нас вести обертаются и есть, словесно тот же столник его царского величества Василей Петрович Кикин вашей милости о всем исповесть, которому изволь ваша милость, приятель наш, во всем, что он сказывать будет, поверить. Притом жалованье вашей милости, приятелю нашему, прилежно вручаемся и желаем долголетного от господа бога вашей милости здоровья.

Дан ис Чигирина, ноября в 6 день, лета 1656-го.

Вашей милости всего добра во всем желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1656, спр. 15, арк. 1—2. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал к думному дьяку к Лариону Лопухину гетман Богдан Хмельницкий с стольником с Васильем Кикиным в нынешнем во 165-м году, декабря в 3 день».

---

[1] У тексті: в даншее.

№ 415

1656, листопада 9 (19). Чигирин. — Лист до воєводи Андрія Бутурліна про взаємовідносини Швеції з Семигородом, про татар та про інші справи

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца и иных многих государств и земель восточных и западных и северных отчича и дедича и наследника и государя и облаадателя, его царского величества, Богдан Хмельницкой, гетман с Войском его царского величества Запорожским окольничему и наместнику коломенскому и воеводе, Андрею Васильевичю Бутурлину, с товарыщи, другу и приятелю нашему, любительное поздравление и от господа бога доброго здоровя желаю.

Есть то наше обыклое дело, чтоб есмя вашей милости всегда о всем ведомости давати, какие бы у нас вести были. А понеже ныне никаких вестей у нас нет, как о короле польском также и о короле свейском, что с ними деется и имеют ли они бои меж себя шведы с ляхами или нет, только добре нам то ведомо, что король свейской со князем венгерским присяглися о съезде. Также никакие ведомости не имеем, совершилося ли, или нет, понеже и великий государь наш, его царское величество, ни о чем нам не объявляет, только чрез стольника своего царского величества Василья Петровича Кикина пишет о том, что несколько-надесять городов в Ыфлянтех взято, а сам его царское величество под Ригою стоит с войски своими. А о татарех — мы недоверяем им, чтоб они какова зла не мыслили, а что горе зимою; для того всему войску велели есмя поготову со всем быти и борошень и оружье готовить. Также коль скоро с съезду посланцы наши поворотятца, дадим вашей милости знать о всем, и вашей милости просим, естли бы какую ведомость впредь о том имел, изволь нам объявить. Притом жалованью вашей милости прилежно вручаемся.

Дан из Чигирина, ноября 9 дня лета 1656-го.

Вашей милости всего добра и во всем желательный приятель, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1656, спр. 17, арк. 12—14. Переклад, з заголовком: «Список з белоруских листов, что прислал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу, ис Киева окольничей и воевода Андрей Васильевич Бутурлин с товарыщи солдатцкого строю с порутчиком с Сергеем Гриневым в нынешнем во 165-м году, ноября в 12 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 548—549, № 363.

№ 416

1656, листопада 14 (24). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про укладення договору з трансільванським князем та з заявою дружби

Serenissime rex Suecorum, dne et amice nobis observandissime.

Per tantum temporis spatium ab ipsa rndi patris Danielis a nobis expeditione hucusque nullas a serenissima mte vestra obtinuimus litteras, modo itaque quoniam mediante desuper ordinatione cum ssmo principe Transilvaniae foedus inivimus, quo stante facile nobis cum mte vestra conferentiam ominati sumus. Ideo et praesentes ad mtem vestram cum immutabili amicitia per eiusdem ssmi principis ditiones ordinamus litteras, obnixe suam mtem orando, ut velit sua mtas tam felicem suum in debellandis hostibus successum, quam et nostram communem cetera omnia concernentia integritatem denuntiare. Siquidem et nos tempore belli cum hoste illo perfido peracti et ad praesens cum eisdem Polonis durantis nullas hostibus eisdem dedimus et damus suppetias, non aliam ob causam nisi amicitiam cum sua mte habentes, quam et per legatum nostrum suae mti exponeremus, si iniuria periculosi transitus permitteret, quapropter iterato mtem vestram rogamus, velit nos omni de re obtestinare. Agnitam suae mtis gratiam obsequiis sinceris recompensaturos nos pollicemur, cui nos ora omnia prospera desuper evenienda expetimus.

Datum Czyhirini, d. 14 9-bris 1656 vet.

Serenissimae maiestatis vestrae omnia felicia expetens amicus et servus, Bohdan Chmielnicki, dux Cohor. Zaporow.

Адреса: Serenissimo Carolo Gustavo..., ssmae regiae mti, d. d. nobis observ.

Помітка: Praes. Marienburg, d. 7 februarii a. 1657.

Шведський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 46, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 178—179, № 70.

Переклад

Найясніший королю шведів, наш вельмишановний пане і друже.

На протязі такого довгого часу, з самого вирядження від нас шановного отця Данила аж дотепер, ми не одержали жодного листа від вашої найяснішої величності. Тільки завдяки тому, що з вищої волі ми увійшли в союз з найяснішим князем Трансільванії, стало нам зручніше налагодити зносини з вашою величністю. Тому й теперішнього листа до вашої величності з незмінною приязню висилаємо через володіння цього ж найяснішого князя, наполегливо благаючи вашу величність, щоб ваша величність зволила сповістити про свій такий щасливий успіх у поборюванні ворогів, як і про все інше, що стосується нашої безпеки. Якщо і ми під час минулої війни з тим віроломним ворогом, війни, що досі продовжується з тими самими поляками, не давали і не даємо ворогам ніякої допомоги, то ми це робимо не з іншої причини, як тільки поважаючи приязнь з вашою величністю. Це ми викладемо вашій величності і через нашого посла, якщо дозволять труднощі небезпечного переходу; тому просимо

вашу величність ще раз повідомити нас про всю справу. Ми обіцяємо віддячити виявлену прихильність вашої величності щирими послугами і благаємо, щоб для неї з неба зійшло всяке благо.

Дано в Чигирині, дня 14 листопада, 1656, старого календаря.

Найяснішої вашої величності приятель, бажаючий всякого щастя, і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Найяснішому Карлу Густаву, милістю божою королю шведів, вандалів..., ясновельможній королівській величності панові, панові нашому шановному.

Помітка: Пред'явлено в Марієнбурзі, дня 7 лютого року 1657.

№ 417

1656, листопада 16 (26). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про дружбу

Serenissime Sueciae rex, domine et amice nobis observandissime.

Non aliis aptius coalescere potest amicitia in solidasque concrescere compages mediis, quam si ab utrinque indubitata terminetur fidelitate nec non immobili perseverantia. Multa equidem serenissimae Christinae proxime antelapsis benevolentiae argumenta persensimus annis multifariis litteris reperita, quae tamen, nisi suae serenissimae maiestatis prosequerentur studio, facile resolvi obliterarique possent silentio temporis diutiori sopita. Nunc vero cum saepius revivificantes percipimus s-rmae suae maiestatis litteras pristinosque arrhabones in perfectum vinculi opus erigentes, non solum debitae obligatos nos profitemur reciprocationi, verum etiam ad reponendas uberes inevitabilis testis conscientia stimulat gratias. Igitur pro munere officioque nostro hasce litterarias serenissimae suae maiestatis benevolentiae contestationes intimo amplexi pectore, nostram iisdem opponimus humillimam propensionem, eam ipsam quibuslibet suae s-rmae maiestati voventes obsequiis sperantesque secundos semper a s-rma sua mte sortituros affectus. Quod multa dierum praeterierit series nec a nobis quidquam de progressu et intentione fuerit apertum, non venturam ideo in admirationem s-rmam suam m-tem arbitramur, cum id penuria liberi passus factum fuisse, a delatore praesentium percipiet. Hoc tamen praesentibus denuntiamus: nos prouti quidem ab initio contra Polonos pro aucta fide libertateque arma sumpsisse nec nun quidem in proposito desistere velle contra quosvis, qui nostris inequitare violenter cupierint cervicibus, deum ipsum maximum sperantes ab eorum vi et insultibus vindicaturum. Suae vero s-rmae maiestati prouti polliciti sumus non fucatum affectum amoremque, eundem etiam constanti destinere visum est perseverantia, quae vel inde non minus patebit, cum nulli hostium licet multis eorum precibus intercedentibus fuerimus auxilio suffragioque, hac solum innitentes consideratione, gratum id suae s-rmae maiestati fore indubitatoque itidem pensari nobis favore. De successibus axiliante deo bene suae s-rmae maiestati prosperatis et intime gratulamur et ulteriores eadem fieri exoptamus felicitate. Hoc nobis cordi esse prae

reliquis. sciat sua s-rnma m-tas optatis, non alio iungendos vincendosque nexu suae s-rmae m-ti, quam quo ill-mis Moldaviae utriusque pallatinis nec non ill-imo Transilvaniae principi extitimus obligati: quod nostrum votum ipso libenter expleremus facto praecipuos nostros in hoc munus ordinantes legatos, si modo liberi quam celerrime permeatus aperiatur aditus, cum ad haec usque tempora illius laborantes arduitate (una speciali excepta per ill-mum Transilvaniae principem ad nos transmissa epistola) nullas praeterea possumus expedire. Nostra interim humillima commendantes obsequia, diuturnam prosperamque a summo omnis boni datore, deo, suae s-rmae maiestati precamur intime valetudinem.

Dabantur Czyhyrini, die 16 novembris vet. styl. a. 1656.

S-rmae m-ttis v-rae amicus intimus obsequiisque addictissimus, Bohdan Chmielnicki, dux Cohor. Zapor.

Адреса: Serenissimo Carolo Gustavo, dei gr. Suecorum, Gott., Vandque regi..., domino et amico nobis observandissimo.

Шведський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 47, арк. 1—3. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 180—181, № 71.

Переклад

Найясніший королю Швеції, наш вельмишановний пане і друже.

Для того, щоб приязнь могла зміцнюватись і перетворитись у тривалі зв'язки, немає засобу кращого, ніж той, щоб з обох сторін визначала її безсумнівна вірність і непорушна сталість. Хоч в останні роки з боку найяснішої Христини ми мали в різних її листах багато прикладів прихильності, але як би ваша найясніша величність не розвивала її дбайливо далі, прихильність могла легко ослабнути і піти в забуття, стерта дуже довгим мовчанням. Однак тепер, коли ми частіше одержуємо від вашої найяснішої величності листи, що підносять колишні запоруки до справи повного зв'язку, — ми не тільки почуваємо себе зобов'язаними висловити належну взаємність, але совість, неминучий свідок, спонукає теж гаряче подякувати. Отже тепер, пройняті до глибини серця цим листовним запевненням про прихильність вашої найяснішої величності, ставимо собі за обов'язок заявити взаємно нашу найнижчу прихильність, присвячуючи її всяким послугам найяснішій величності, і висловлюємо надію, що дістанемо від вашої найяснішої величності прихильне ставлення. Те, що минуло багато днів, а від нас нічого не дано знати про хід справи і наміри, не здивує — як думаємо — вашу найяснішу величність, коли вона довідається від подавця цього [листа], що це сталося через неможливість безпечного проходу. Проте сповіщаємо цим [листом], що як від початку ми підняли зброю проти поляків на захист віри й вільності, так і тепер не перестанемо боротися проти кожного, хто хотів би сісти нам на шию, і сподіваємося, що сам всевишній бог помститься за насильство і знущання над нами. Ми обіцяли найяснішій величності неприкрашену прихильність і любов і віримо, що дотримаємо її з незмінною сталістю. Це виявляється в тому, що ми не допомагали нікому і не підтримували нікого з ворогів, незважаючи на багато прохань з їх боку, виходячи тільки з того переконання, що це буде приємно вашій найяснішій величності, і також, що добудемо за це безсумнівну прихильність. З успіхами, здобутими з божою допомогою, від душі вітаємо вашу найяснішу величність і бажаємо, щоб дальші дії були так само щасливими. Бажаємо насамперед, щоб ваша найясніша величність знала, що ми з'єднані й пов'язані з вашою найяснішою величністю не іншим зв'язком, ніж тим, яким ми зобов'язані обом найсвітлішим воєводам Молдавії і найсвітлішому князеві Трансільванії. Цю нашу обітницю радо виконуємо, посилаючи для цього

завдання наших особливих послів, як тільки відкриється вільний прохід. Адже досі, зазнаючи труднощів в цьому, не могли ми нічого переслати (за винятком одного спеціального листа, надісланого до нас найсвітлішим князем Трансільванії). Тепер, передаючи наші найнижчі послуги, щиро просимо у бога всевишнього, подателя всього добра, довготривалого і доброго здоров'я для вашої найяснішої величності.

Дано в Чигирині, дня 16 листопада старого стилю, р. 1656.

Вашої найяснішої величності щирий друг і вельми готовий до послуг, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Найяснішому Карлу Густаву, милістю божою королю шведів, готів і вандалів..., нашому вельмишановному панові і приятелеві.

№ 418

1656, листопада 17 (27). Чигирин. — Лист комендантові м. Слуцька Яну Гроссу про взяття міста під захист Війська Запорізького

Mnie wielce miłościwy panie komendancie słucki, mci panie i przyjacielu.

Rozumiem, że już teraz wolniejsze czasy niż przed tym będą, bo każdy rycerz już z pola schodzi teraz; przeto listy te do księcia[1] j. m. racz w. m. przesłać, tylko żeby w ręce nie wpadli nieprzyjazne. Miasto Słuck na afektacją księcia j. m. bierzemy pod protekcją. Zaczym jeśliby tam kto następował, tedy obiecujemy miastu na pomoc ze dwa pułki ruszyć. Strony Żyda Lejby nie pisze, w. m., jak wiele czego wzięto, na którym miejscu, i kto? Racz w. m. wypisać do nas dowodnie, żeby się to odzyskać mogło. Przytem przyjaźni się w. m. m. pana oddajemy.

Dath. w. Czehirinie, d. 17 IX-bris (vet), 1656.

Wszego dobra życzliwy przyjaciel i służyć rad, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Адреса: Memu miłościwemu panu i przyjacielowi Janowi Grossowi, majorowi, jego k. m. komendantowi słuckiemu oddać.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, Несвижський архів, відділ V, № 2014. Оригінал.

Опубліковано: Археографический сборник, т. VII, стор. 107, № 79.

Переклад

Мій вельми милостивий пане слуцький коменданте, мій пане і приятелю.

Розумію, що вже тепер буде спокійніше, ніж раніш, бо кожний рицар уже сходить з поля; тому ці листи до князя його милості хай ваша милість зволить переслати, тільки щоб вони не потрапили до рук ворога. Враховуючи бажання князя його милості, беремо місто Слуцьк під захист. Отже, на нього хто наступатиме, обіцяємо дати на допомогу місту полків два. Щодо еврея Лейби, то в. м. не пише, як багато у нього добра взято, в якому місці і хто? Зволь, в. м., написати до нас точно, щоб все можна було повернути. При цьому віддаємося приязні в. м., милостивого пана.

[1] Богуслав Радзівілл.

Дано в Чигирині, дня 17 вересня (старого) 1656.

Доброзичливий приятель і служити рад, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

Адреса: Моєму милостивому панові і приятелеві Янові Гроссу, майорові, його к. м. слуцькому комендантові віддати.

№ 419

1656, листопада 18 (28). Чигирин. — Універсал про надання привілеїв шевському цеху в Козельці[1]

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм сим писанєм нашим, кому о том відати належить, іж ми декрет через Івана Яхимовича і Богдана Моляву, од пана полковника кієвского до Козелца засланних, межи цехмистром і всею братию цеху шевского козелского, з одноє, а межи шевцами, з другоє сторони, року теперешнего 1656 месяца ноября осмого дня ферований, яко слушний теперешним писаньєм утвержаєм і аппробуєм і во всіх того декрету пунктах конфірмуєм, тоє варуючи, аби прикладом інних міст ніхто гостинноє роботи навозноє шевскоє без відомости цехових старшин (опроч ярмарку) козелских продавати в Козелцу не важился под утратою товару, также люде того ж ремесла, по селах до Козелця належачих мешкаючиє, повинность цехови козелскому давати повинни будут, іначей не чинечи, под печаткою нашею.

Дан в Чигирині, дня 18 ноября 1656[2].

Богдан Хмельницкий, рука власная.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, спр. б/н, арк. 17—18. Копія.

№ 420

1656, грудня 4 (14). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням відпустити послів молдавського господаря

Божиєю милостию великому государю царю і великому князю Алексію Михайловичю, всеа Великия и Малия і Білия Росиї [п. т.] государю і облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском вашего царского величества Запорозким низко челом бєм.

Єдет к тебі, великому государю, к вашему царскому величеству посланец воєводи земль Молдавских на імя Іванашко Радевонов, через

[1] Підробку цього універсалу див. у Додатках

[2] У копії дописані слова: На подлинном тако.

которого і ми к тебі великому государю к вашему царскому величеству тепер пишем, просячи і молячи тебе великого государя, вашего царского величества, рач ваше царскоє величество послов воєводи молдавского, то єст отца метрополиту з товариши по своєму государскому милосердному обичаю і праву отпустит, бо частокрот воєвода молдавский пишет к нам, тоє нам на очи викидаючи, що тіх послов єго ми на сумленє своє узяли і оного упевнили, а тепер тиє посли през так долгий час од вашего царского величества назад к воєводе молдавскому не поворочают. І повторе теди тебе великого государя, вашего царского величества, покорне просим і молим, рач ваше царскоє величество тіх воєводи молдавского послов отпустит, що видя такових вашего царского вел. нрав милосердний, всі окрестниє тебі великому государю, вашему царскому вел. приязними будут, і твою царского вел. високую милост вихваляти не занехают, бо для того, що дві особі задержани будут, целоє землі не осягнут. При том долголітного і щасливого тебі великому государю вашему царскому величеству од господа бога, яко вірниє вашего царского вел. слуги, жичимо панованя.

Дан в Чигирині, дня 4 декабра, 1656.

Вашему царскому величеству во всем вірниє і зичливиє слуги і подданиє, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском вашого царского величества Запорозким.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Зносини Росії з Молдавією і Валахією, 1657, спр. 1, арк. 4. Оригінал.

№ 421

1656, грудня 9 (19). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про інтриги польського уряду проти Росії та про поведінку козацьких військ в Білорусії

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии [п. т.], государю и облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским до лица земли челом бьем.

Изволяешь ты, великий государь, ваше царское величество в своей царского величества грамоте, с вашим царского величества дияком Иваном Фоминым к нам присланой, милостивно нам извещати, что милостию божиею и пресвятые богородицы помощию и заступлением великих чюдотворцов Петра и Алексея, Ионы и Филиппа и всех святых и вашим государевым царевым и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца, и сына вашего царского величества благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии, вашего

царского величества, счастием, великие и полномочные послы ближней боярин и наместник астраханской князь Никита Ивановичь Одоевской с товарыщи на съезде с комисары Яна Казимера, короля договор учинил о обранье тебя великого государя вашего царского величества на Коруну Польскую и Великое княжество Литовское, а для докончания того дела прислати вам великому государю вашему царскому величеству послов на сойм. И мы, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским, яко верные вашего царского величества слуги усердно тешимся с того договору на обранье тебя великого государя вашего царского величества на Коруну Польскую и Великое княжество Литовское учиненого и записьми укрепленного. Только ж мы, яко верные вашого царского величества слуги, о неправдах и хитростях ляцких ведомо чиним, что они того договору с вашими царского величества великими и полномочными послы на съезде учиненого николи не додержат, потому что они и наперед сего с обвиненых за бесчестье вашего царского величества людей и справленья совершенного чинить не хотели, но от сойму до сойму, чрез несколько на десят лет, все отволоками, а никакова исправленья не чинили, хотя то крестным целованьем и констытуцыею остережено было таковых преступных карать. И столь явная неправда ляцкая перед богом и перед тобою великим государем, вашим царским величеством показуется, что они на веру нашу православную давно воюют и оной никогда желательными быти не могут. А ныне они тот договор для того учинили, чтоб себе мало отдохнув и наговоряся с султаном турским, с татары и с ыными посторонними, на ваше царское величество изново воевали, Понеже коли они, ляхи, правдиве ваше царское величество на Коруну Польскую и Великое княжество Литовское обирают, а для чего ж воеводу познанского и каштеляна войницкого послали в посольстве до цесаря римского, затягаючи брата родного его цесаря римского Леопольда на королевство, которые послы дня 12 октября в Ведне, в столице цесарской, стали, а то делалося во время конца комисии виленские. Так же посылали и Пражмовского перед тем до Ракоца с коруною, с скифетром и с яблоком, затягаючи ж его Ракоца на королевство; а то все знаком есть явным неправды ляцкой, что они того договору не додержат и хто ведает, естли еще на сойме тот договор от всех чинов принят будет. Для которые вышереченные неправды ляцкой мы ляхом никакими мерами верити не можем, понеже знаем подлинно, что они православному народу нашему не суть доброхотными. И ныне Субган-Газы ага, которой с татары на помочь ляхом ходил, когда возвращался назад, более людей православных в полон и в неволю поганскую побрал, понеже ляхи не имели чем татаром платить только християн и всех людей восточные веры нашея в платеж поволили татаром брать; для которых причин ляхом от нас поверено быть не может, но о всех замыслах хитрых, что султана турского и хана крымского и иных на ваше царское величество побужают, тебе великому государю, вашему царскому величеству, объявляем. А что ваше царское величество объявляти

изволяешь про город Юрьев Ливонской, что тебе, великому государю вашему царскому величеству добил челом, и мы с того тешимся, желаючи, чтоб не только неприятельские городы, но и все окрестные короли и паны тебе великому государю, вашему царскому величеству, кланялися. Да в другой же вашего царского величества грамоте с тем же вашего царского величества дияком с Ыланом Фоминым присланой написано про казаков полку Чаушского, что они в прошлом году людей в Шкловском уезде, в Колышском и иных шляхту и розных людей мучили; и мы для того дела посылали есмя Онтона Ждановича, судью войскового, в Белоруской край, которых проступных одних стинать, а других вешать велели, и о том всем Онтон же сыск к вашему царскому величеству послал с Микитою Селиверстовым да с Петром, казаком, которой казак поворочен назад из Смоленска. А что о Быхове приезжали до нас посланцы из Быхова, поддаючися под вашего царского величества высокую и крепкую руку, а ныне как быховляне услышали о договоре виленском, не похотели под вашего царского величества руку поддатися, но так, сказывают, на что ж нам иного государя искать, волим старого держатися. Для тех же их неправд заказали есмя под горлом подвозить живности. И оттуду ясно видать хитрость ляцкую, понеже, естли несколько шляхтичев, в Быхове будучи, хитро поступают, а что ж те высочайшие особы ляцкие о тебе великом государе и о всех православных промышляют. И вторицею тогда тебя великого государя единого православного подсолнечного царя молим, не подавай ваше царское величество православного народу на поругание, о котором ляхи промышляют опасно. А что про Нечая писали есмя до него, чтоб в Могилеве двора ставить престал, а тот его лист до майстрату могилевского чли есмя, где пишет, не указывая и не прося майстрату, чтоб в оной дом поставить и то естли не будет помешкою, а в том никакие крывды не видим. Так же известно чиним вашему царскому величеству, что король свейской с Ракоцею, з гданчаны и с князем бранденбургским и с князем сакским и ыными евангеликами помирился, а имеем от воеводы молдавского ведомость, что ляхов под Торунем збил, о чем и о иных пространее вашего царского величества дияк исповесть.

Дан в Чигирине, дня 9 декабря, лета 1656.

Вашему царскому величеству во всем повольные и желательные подданные и слуги, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 33/5844, арк. 31—41. Переклад, з заголовком: [«Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодер]жцу, гетман [Богдан Хмель]ницкий з дьяком с Иваном Фоминым в нынешнем во 165-м году, декабря в 24 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 224/97, т. I, стор. 399—406. Копія з перекладу.

№ 422

1656, грудня 31 (1657, січня 10). Чигирин. — Універсал про висилку на допомогу Юрію Ракоці козацького війська

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорозским.

Всім вобец і кождому з особна, кому о том ведати належит, вшелякого стану і кондициї людем, кому тулко сеє наше показано будет писанье, до ведомости доносим, іж ми, посилаючи Войска наши Запорозские, жеби се злучили з войсками князя его милости семиградского і там шли, где оним указано, теди упевняем ласкою нашою, же хтоколвек горнутисе мает до Войска Запорозского, аби найменшое кривди не міли ні од кого і назначоний висланий наместник наш [1] того постерегати мает, жеби никому утяженья не було, хто при ласце нашой і Войску Запорозском зостават будет; спротивних теж і Войску Запорозскому незичливих і неприхилних росказалисмо громить, счо іначей не мает бить над росказанье наше.

Дан в Чигирині, тридцать первого декабра тисеча шестсот пятдесят шостого.

Богдан Хмельницкий, рука власная.

Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов, т. 34, стор. 96, № 82.

---

[1] Антін Жданович, київський полковник.

№ 423

1657, січня 9 (19). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про воєнні готування татарських і польських військ

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу [п. т.], вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским низко до лица земли челом бьем.

Присягнув мы со всем войском и православным народом тебе великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу, и иным многим государствам и землям восточиым и западным и северным отчичю и наследнику и государю и облаадателю, вашему царскому величеству, на вечную службу не токмо ныне, но и в предбудущие вечные лета под вашею царского величества высокою крепкою рукою быти, и вашу царского величества противо нам верным слугам своим премногую милость и жалованье выславляти будем и за достоинство вашего царского величества со всем Войском вашего царского величества [Запорожским] все умирать готовы, и ныне за милостивое слово и великое вашего царского величества противо нам жалованье, через вашего царского величества полковника и голову стрелецкого Аврама Никитича Лопухина присланое, покорно и низко челом вам великому государю, вашему царскому величеству, бьем, и за свыше даную вашего царского величества честь головы наши покладати готовыми будучи. Извещаем притом вам великому государю, вашему царскому величеству, что султан турской всем ордам крымским, нагайским, белогородцким и иным указал быти на войну готовыми; також и посланцы наши, из Крыму поворотясь, сказывают, что уж третей от хана ко всем ордам указ вышел, чтоб готовы были, толко не можем ведать, где войною пойдут, сказывают некоторые, что похваляютца на здешние украинные и на иные вашего царского величества порубежные волости ударить, о чем еще

171

Лист до віленського воєводи і литовського великого гетьмана Павла Сапєги від 17 (27) січня 1657 р.

подлинные ведомости не имеем; толко ж изволь, ваше царськое величество, своего царского величества ратным и иным всем порубежных городов живучим людем указать остерегателным быть, понеже тот народ не там ударяет, где голос пускает. Ляхи прежние свои хитрости и неправды оставить не хотят, понеже и ныне уже по съезде на Калюз[1] город над Днестром будучий, выпадши из Каменца, высекли, и по иных местах около Бару не мало християн побили, и ныне вновь в Пенском присуде монастыри попалили и православного архимарита лещинского отца Иосифа мало не убили, естьли бы не ушел, также черньцов его всех побили на смерть, толко за помощию божиею он сам ушел; и иным многим християном обиды чинят и нашей православные веры наругаютца; что и до салтана турского, вместо чернца, ксендза, нарядя по чернецку, выслали, обещаючи ему дань давать, чтоб он их ратовал. И мы, видячи таковые их неправды, что уже почали в украинные вашего царского величества городы ратных людей собирать, велели есмя против их несколко полком рушитца. О короле Казимире сказывают подлинно, что с обема гетманами во Гданску есть. А о иных всех вестях и вещех вам великому государю, вашему царскому величеству, вашего царского величества полковник и голова стрелецкой Аврам Никитич Лопухин изустне исповесть. При том многолетного и счасливого пребыванья и над врагами победы вам великому государю, вашему царскому величеству, яко верные слуги, желаем.

Дан в Чигирине, дня 9 генваря, 1656.

Вашему царскому величеству нанижшие слуги и верные подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 23/5834, арк. 43—49. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкой с полковником и головою стрелецким с Оврамом Лопухиным, в нынешнем во 165-м году, генваря в 22 день».

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Київського університету, № 224/97, т. I, стор. 401—402. Копія з перекладу.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 394—395, № 46/III.

№ 424

1657, січня 17 (27). Чигирин. — Лист до віленського воєводи і литовського великого гетьмана Павла Сапєги про знущання шляхетських військ над православними в Білій Русі

Jaśniewielmożny mościwy panie wojewodo wileński, nam wielce mści panie i przyjacielu.

Pokój pożądany jako nas ma sobie faventes, nikim innym jako bogiem, któremu nie są tajne abscondita ludzkie, świadczymy i wszystkiemi

[1] У перекладі помилково: на Люз город.

siłami radzilibyśmy bono publico przysłużyć się, by cale pozorne były nasze życzliwości; ale jako widzimy, że mniej są przyjemne i potrzebne chęci nasze, bo i listy wm., m. m. pana, cości in cortice smacznego i przyjaznego prae se ferunt, ex medulla jednak inakszy zalatuje nas afekt. Tu o kombinacjej w. pan namieniasz, a pp. żołnierze jeszcze się nie nasyciwszy łez chrześcijańskich, gdzie mogąc prawosławnym sumkę wyskubią, nawet i od ździerstwa cerkiewnych dóbr, zgoła od prześladowania i samych pasterzów rozpasanych nie chcąc rąk uhamować. Zaprawdę jeżeli takiemi dissolutum Reipublicae corpus środkami chcecie wm. m. m. państwo in membra componere, nie tuszymy, gdyż takowe rzeczy ad irritandum magis, niżeli ad concrescendum proficiunt. Praesertim hanc, nie bez osobliwego naszego żalu, maestam utrapionej cerkwie faciem wielu naszych załóg powieści, które niegdy przed płaczem i gęstością łez nie mogąc dostatecznie wypowiedzieć żalu, to tylko pro omni sufficientia donoszą. że lubo dosyć wiolencji chłopkom czynionej znoszą, wszystko to jednak aequanimiter tolerują, ale kiedy do cerkwie samej ten pożar przychodzi i ich własnego zdrowia, muszą się, jako słyszymy, od takowej schraniać impetycjej; i sami verbi dei ministri prawie się napomnieniem swego sprawują nauczyciela: si vos persecuti in una civitate fuerint, in alteram fugite. Zaprawdę mało uniósł zdobyczy, z samym ostatkiem zdrowia umknąwszy, niejakiś ojciec Tukalski, religiej naszej, o którego zbytecznym utrapieniu i obnażeniu tylko uszy nasze zaprzątnione i wypowiedzeniu, jednak końca dosiąc nie możemy. Pewniśmy tedy, że i tych wiolatorów domów bożych pohamować raczysz wm. m. m. pan i ukrzywdzonego, kazawszy przywrócić pobrane przez inkwizycjej uczynienie rzeczy, jako i nas wszystkich w żalu pospolitym utulić i ukontentować zechcesz. My co na stronę naszą należy, wszystkim załogom naszym spokojnie mieszkać kazaliśmy i strzec się do rozterków dawąć ansę. Nasze zatem usługi pilnie zalecamy łasce wm. n. m. pana.

Dat w Czyhirynie; ianuarii 17 d. 1657.

Wm. n. m. pana cale życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Woj. Zapor.

Бібліотека Рачинських у Познані. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 33, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане віленський воєводо, наш вельмишановний пане і приятелю.

Що бажаний мир має серед нас прихильників, ніким іншим не клянемося, як богом, якому відомі людські таємниці, і ми раді б всіма силами послужити загальному добру, шоб ця наша прихильність була цілком очевидною. Але, як бачимо, вам менше приємні і потрібні наші добрі наміри, бо хоч і листи вашої милості пана зверху приносять щось смачне і приємне, але з середини віддає нам іншим почуттям. Тут згадуєш, в. пан, про комбінації, а панове жовніри, ще не наситившися християнськими слізьми, де можуть грабують православних, не бажаючи вгамувати розгнузданих рук

навіть від здирства церковних дібр та від переслідування і самих пастирів. Справді, якщо такими засобами хочете, в. м. панство, з'єднати пошматоване тіло Речі Посполитої, думаю, такі речі допомагають більше народному роздратуванню, ніж загоєнню пошматованого тіла. Зокрема, на превеликий жаль, багато наших загонів розповідає про сумне становище замученої церкви: вони ніколи не можуть достатньо виказати жалю через плач і рясні сльози. Єдине тільки доносять, що хоч селяни досить зазнають кривд, одначе вони їх терпляче переносять, але коли ця пожежа загрожує самій церкві, їх власному життю, мусять, як ми чули, ховатися від такої напасті. Самі ж слуги слова божого правильно чинять, згідно з наказом свого учителя: «Якщо вас переслідуватимуть в одному місті, тікайте в друге». Справді, мало виніс пожитків, втікши ледве живим, отець нашої релігії Тукальський, ми тільки й чуємо оповідання про його нестерпну муку і розорення, однак не бачимо цьому кінця. Ми певні, що в. м. пан дозволиш вгамувати цих порушників божих домів та зволиш заспокоїти й задовольнити покривдженого, як і нас усіх, у спільній скорботі, вчинивши слідство і наказавши повернути забрані речі. Щодо нас, то ми наказали всім нашим заставам жити у спокої і не давати приводу до суперечок. При цьому покірно віддаємо наші послуги ласці вм. п. м. пана.

Дано в Чигирині, дня 17 січня 1657 р.

Вм. п. м. пана у всьому прихильний приятель і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

№ 425

1657, січня 17 (27). Чигирин. — Лист до брацлавського підкоморія Степана Четвертинського про забезпечення недоторканності його маєтностей

Jaśnieoświecone książę, miłościwy panie podkomorzy bracławski, mój mc. panie i przyjacielu.

Acz z ust własnych chwała nieprzyjemna, jednak wprawdzie i pochwalić się godzi, że nam ni o czym barziej w głowie nie kołace, jako żebyśmy zadawnione na cerkwi wostocznej synach jarzma podkruszywszy i samą matkę swoją miłym ucieszyli swobody dostojeństwem. Dosyć się już najechała, tak wiele lat przysiodłaną bywszy od persekutorów, dosyć napłakała tak wiela ukałatana niewczasów. Czas by już od łez osuszyć jej oczy z ruin cerkwi bożych zamoczone. Względem tego tedy, żeś i w. ks. mć. wiernie z zacną familiją, jako nieodrodny syn, pomagał tej matce bólu i frasunków, mamy osobliwe na majętności w. ks. mci baczenie, jakoby przynajmniej od swoich despektacjej wolneśmy uczynili, widząc dosyć przez innych ręce złupione i zniszczone. A dla tegoż insze uniwersały, nad pierwsze surowsze, wydacieśmy kazali, garłem takowych, którzy by się ważyli nad powtórzoną własną wolę naszą targnąć violenta manu i domyślić jakich w chudobach w. ks. mci ekzakcji, obiecując karać. Aleć i prócz tego nie będą tak swawolni i domyślni, gdyżeśmy zosobna upomnieli p. pułkownika kijowskiego[1], aby pobliższych z pułku swego kozaków, na załogach będących, już dalej od tych pohamował wiolencji. Nasze zatym usługi pilne zalecamy łasce w. ks. mci, naszego miłościwego pana.

---

[1] Антін Жданович.

Z Czyhyryna, 17 ian. d. 1657.

Waszej książęcej mości cale życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Архів Чарторийських у Кракові, рук. 2446, арк. 24. Копія, з заголовком: «Kopia listu od p. Chmielnickiego do kzcia jmci p. podkomorzego bracławskiego».

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 34, арк. 1. Фотокопія.

Опубліковано: Z dziejów Ukrainy, стор. 561—562.

Переклад

Ясноосвічений князю, милостивий пане брацлавський підкоморію, мій милостивий пане і приятелю.

Хоча похвала з власних уст неприємна, однак справді годиться похвалитися, що нас ніщо більше не турбує, бо ми розірвали давні кайдани на синах східної церкви і потішили саму свою матір милим достоїнством свободи. Досить уже наїздилася, стільки літ осідлана гонителями, досить наплакалася, зазнавши так багато кривд. Час би вже висушити від сліз її очі, мокрі через руйнування божих церков. З уваги на те, що і ваша княжа милість походить з чесної родини, як достойний син повинен захищати матір від болю і клопоту, звертаємо особливу увагу на маєтності вашої княжої милості, щоб наші принаймні не грабували їх, бачачи, що вони досить пограбовані і знищені руками інших. А тому ми наказали видати інші універсали, суворіші від перших, обіцяючи карати на горло тих, які, незважаючи на те, що ми повторили свою волю, посміють сягнути насильною рукою і надумають щось потягти з майна вашої княжої милості. Але і без цього універсалу вони вже не будуть такі свавільні і вигадливі, бо ж ми, зокрема, зробили зауваження пану київському полковникові, щоб він з свого полку козаків, які перебувають в загонах, стримав від цих насильств. При цьому покірно віддаємо наші послуги на ласку вашої княжої милості, нашого милостивого пана.

З Чигирина, 17 січня 1657.

Вашої княжої милості у всьому прихильний приятель і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Військ Запорізьких.

№ 426

1657, січня 18 (28). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про готовність і далі підтримувати дружні зв'язки

Serenissime Sueciae rex, d-ne et amice nobis observandissime.

Non aliis de rebus maior nobis inest sollicitudo, quam ut cum omnibus confinibus nostris contractam quam diligentissime colamus amicitiam, quae nobis si semel contigerit, tenaciter mordicusque amplectimur, sin autem spe alimus adhuc futurae, praecordialiter intimeque praestolamur. Cum srn-ma vestra regia m-te multae iam contrahendae nobiscum intercesserunt quidem certitudines, sed quoniam obseptae undique viae praebent congressus liberi facultatem legatis, nos quoque spem quidem deglutimus, de reliquo mutuo fructu indubitanter praestolamur; non haesitet tamen brevis morae occasione ducta sua srn-ma regia m-tas de indebilitato nostro animo, quin sentiat cum validissimis etiam allicitamentis nos

minime quidem moneri nosque, quod multis polliciti sumus litteris, ipso, dum tempus et occasio praebuerit commoditatem, expleturos effectu Generosum Thomam Garson, suae srn-mae regiae m-tis aulicum, gratanter accepimus in eodemque expediendo nulla usi deliberatione longiori sumus, ne deinde muneris sibimet iniuncti aliquod capiat detrimentum. Caeteri quam primum ex legatis suae sr-mae regiae m-tis ad nos appulsi fuerint, qua solum securior apertus fuerit transitus eisque ulteriori reditui convenientior, cum omni sufficientia quantotius expedientur a nobis et ablegabuntur. Nullam omnimo in nobis, de qua conqueri possit, experietur sua srn-ma regia m-tas mobilitatem, quoniam nos quoque ipsi fluxae exosos habemus fidei homines, sed hanc, quae cordi esse solet viris honeste amantibus, agnoscet sinceritatem. Prosperam interim salutem cum facillimo in omnibus successu apprecantes, nostra diligenter suae sr-mae regiae m-stati devovemus obsequia.

Dabantur Czyhyryni, d. 18 ianuarii anno 1657.

Serenissime maiestatis vestrae regiae amicus intimus obsequiisque paratus, Bohdan Chmielnicki, dux Cohor. Zaporovianae.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1657, спр. 2, арк. 1. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, Особистий фонд Каманіна І. М., оп. 1, спр. 23 Копія.

Опубліковано: Д. А. Бантыш-Каменский, Источники, ч. I, стор. 89.
Його ж, История Малой России, т. II, стор. 535—536
Н. Маркович, История Малороссии, т. III, стор. 118—119, № 30.
Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 375—376, додаток, № 2.

Переклад

Найясніший королю Швеції, наш вельмишановний пане і друже.

Немає в нас більшої турботи і інших справ, як тільки якнайстаранніше піклуватися про дружбу з усіма нашими сусідами; якщо вона у нас раз виникла, підтримуємо її вперто і міцно, а якщо ж маємо надію на майбутнє, усім серцем її підготовляємо. Дійсно було вже багато справ, про які треба нам домовитися з вашою найяснішою королівською величністю, але оскільки огороджені звідусіль шляхи дають послам можливість вільної зустрічі, ми теж маємо надію і безсумнівно чекаємо дальшої взаємної користі. Хай же ваша найясніша королівська величність з причини короткої затримки не сумнівається в нашій непорушній прихильності та навіть не думає, що нас як-небудь переконують навіть найбільші обіцянки. Те, що ми обіцяли в багатьох листах, виконаємо повністю, як тільки час і нагода дадуть змогу. Шляхетного Тома Гарсона, придворного вашої найяснішої королівської величності, ми прийняли прихильно й вирядили його без довгого роздумування, щоб він не зазнав під час виконання обов'язків ніякої шкоди. Інших послів вашої найяснішої королівської величності, як тільки прибудуть до нас, де тільки буде відкритий безпечніший й зручніший прохід для їх повернення, відішлемо і вирядимо з усім приналежним. Взагалі ваша найясніша королівська величність не зазнає від нас ніякої нестійкості, на яку могла б жалітися, тому що ми самі теж маємо людей, які ненавидять слабу віру, а хай ваша величність пізнає ту щирість, що звичайно пристойна мужам, які чесно люблять. Тим часом, бажаючи доброго здоров'я з найкращим успіхом у всіх справах, присвячуємо найретельніше вашій найяснішій королівській величності наші послуги.

Дано в Чигирині, дня 18 січня 1657 року.

Вашої найяснішої королівської величності найщиріший друг і до послуг готовий Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 427

1657, січня 26 (лютого 5). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про союз з Швецією

Serenissime Transilvaniae princeps, d-ne et amice nobis observandissime.

Non sine singulari favore litteras suae ser-mae celsitudinis manibus generosi Gottardi Welling porrectas ad fraternumque cum ser-mo Sveciae rege vinculum iungendum invitantes percepimus; quibus ut amico possimus respondere affectu, sincere omnique amoto velamento cum praenominato contulimus legato in rebus ei a sua regia m-te concreditis. Arbitramur boni nuntii futurum hospitem, quam primum incolumi vita in suas regressus fuerit oras. Siquidem non dissimili, quo suae ser-mae celsitudini, nos obstringimus nexu et familiaritate ser-mo Sveciae regi, de quo et singulares nostras certificationes eidem in testimonium indubitatum obtulimus deferri, ne quam de nobis, si id non esset factum, caperet haesitationem. Reliqua tamen quoniam specifice per eundem non sunt nobis a ser-mo Sveciae rege propalata, non nisi per seorsivos nostros brevi mittendos legatos deferienda decernendaque visum nobis est, quod et in hoc idem distulimus spatium. Nostra interea commendantes intima obsequia bene valere in omnibus suam ser-mam celsitudinem prosperari a deo cupimus.

Dabantur Czyhyryni, die 26 ianuarii anno 1657.

Sern-mae celsitudinis vestrae amicus intimus ad obsequiaque paratus, Bohdan Chmielnicky.

Шведський державний архів. Копія.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 48, арк. 1. Фотокопія.
Опубліковано: Д. Н. Бантыш-Каменский, Источники, ч. I, стор. 83.
Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 193, № 81.

Переклад

Найясніший князю Трансільванії, наш вельмишановний пане і друже.

Не без особливої прихильності одержали ми листа вашої найяснішої високості, доученого руками шляхетного Готарда Веллінга, де нас запрошують увійти в братній союз з найяснішим королем Швеції. Щоб ми могли на це відповісти приязним почуттям, щирим і без усякої облуди, ми поділилися думками із згаданим послом у справах, довірених йому його королівською величністю. Вважаємо, що він буде носієм доброї звістки, як тільки повернеться живий і здоровий до своєї країни. Адже ми зв'язуємо себе таким самим, як з вашою найяснішою високістю, зв'язком і приязню з найяснішим королем Швеції; ми доручили донести королю Швеції окремі наші запевнення як безсумнівне свідоцтво, щоб він не мав сумніву щодо нас, якщо цього не сталося б. Однак через те, що найясніший король Швеції не відкрив нам всього спеціально через свого посла, ми теж відкладали на пізніший час і вважаємо потрібним доручити розглянути і вирішити це окремим нашим послам, яких скоро ви-

шлемо. Тим часом, передаючи наші найщиріші послуги, бажаємо від бога, щоб ваша найясніша високість жила в доброму здоров'ї і в усіх справах мала успіх.

Дано в Чигирині, дня 26 січня 1657 року.

Вашої найяснішої високості найщиріший приятель, готовий до послуг, Богдан Хмельницький.

№ 428

1657, березня 3 (13). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав Василя Ласка на млин на річці Острі під Козельцем

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм сим нашим писанієм каждому, кому о том відати належит: показовал нам право Василій Ласко на млин на реці Острі под містом Козелцем стоячий, купленний за золотих четириста монети литовской през небожчика Прокопа Гарячку, сотника бившого козелецкого, отца жени своєй, от Сави Милютенка куплений, по смерти того же небожчика Прокопа правом дідизним собі, жоне своєй Прокопу не служачоє, просячи у нас на тоє право потверженія. Ми теди видячи слушност того права, оноє во всіх пунктах і кондиціах змоцняєм і ствержаєм і тим універсалом нашим виразним варуєм, аби пререченний Василій Ласка з женою своєю той млин спокойне державл і оним користовал, не поносячи ні од кого найменшой кривди і перенагабання, іначей не чинячи.

Дан в Чигирині, дня 3 марта 1657 року.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Союзу РСР ім. В. І. Леніна. Відділ рукописів, ф. Збірка Маркевича, спр. 1148, арк. 250. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, Особистий фонд Ол. Грушевського, спр. 106, арк. 47—48. Копія з копії.

№ 429

1657, березня 5 (15). Чигирин. — Універсал про надання Лубенському Мгарському монастирю сіножатей лубенських бернардинів

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ознаймуєм сим писанєм нашим, кому о том відат належит, іж за отпущенє гріхов наших даєм моц сим писанєм нашим до уживаня сеножатей тих, которие перед тим бернардини лубенскиє держали, отцу ігуменови і всей братиї в монастирі Мгарском знайдуючойся, посполу

даючи в моц і послушенство тих людей, которие на тих сеножатех поселилися; прето приказуєм, аби тиє люде оним послушними били, под неласкою нашою.

Дан в Чигирині, дня 5 марца 1657.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 65, арк. 1. Фотокопія з оригіналу.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, І, № 157676, Збірка Ол. Лазаревського, № 51, стор. 153. Копія, з датою 15 березня 1653 р.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР. Колекція актів Київської казенної палати, № 8. Копія.

Опубліковано: Акты ЗР, т. V, стор. 89, № 33, з датою 5 березня 1653 р.

Лазаревский А., Архивные отрывки для истории Полтавской епархии, вып. 1, стор. 67.

Астряб М. Г., Лубенский Мгарский свято-преображенский монастырь, «Труды Полтавской ученой архивной комиссии», в. 13, стор. 54—55. З оригіналу, з датою 5 березня 1657 р.

№ 430

1657, березня 8 (18). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Микити Зюзіна з проханням вжити заходів проти каменських жителів, які чинять кривди прикордонному населенню

Божиєю милостию великого государя, царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия і Малия і Білия Росиї самодержца і многим государствам і землям восточним і западним і сіверним отчича і дідича і наслідника і государя і облаадателя, єго царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким, боярину і воєводе путивлскому, Никите Алексієвичу Зузину, другу і приятелеви нашему, доброго од господа бога жичим здоровя.

Ускаржалисе перед нами сотник, атаман, вуйт і всі мещанє і обивателі веприцкиє, що їх мещан жилці каменскиє, а меновитє Яков Ігнатович і Петро Узликов, на дорозе доброволной і в пущи єго царского величества биют, на члонках рани задают, обдирают, коні берут, сокиру, одежу і, як хотят, збитки людем чинят, коні заграбивши, по десяти золотих, по двадцати видирают, сокири і хомути у тих же людей каменских пропадают. Прето пишем до тебе, друга нашего, що бисте з тих каменских людей справедливост во всіх тих кривдах, которие, на реєстре тобі, другу моєму, вепричане подадут і покажут, учинили; бо що ж з того будет, коли такиє задори діятися будут і коли козаков і людей наших обиди од каменских жилцов потикати мают. І повторе вас пилно жадаєм, рачте справедливост учинит. При том господу богу тебе, друга і приятеля нашого, поручаєм.

Дан в Чигирині, дня 8 марта 1657.

Тобі, другу моєму всего добра жичливий приятел, Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго царского величества Запорозкого.

Адреса: Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия і Малия і Білия Росиї самодержца і многих государств і земел восточних і западних і сіверних отчича і дідича і наслідника і государя і облаадателя, боярину і воєводі путивлскому, Никите Алексієвичу Зузину да вручитсе.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Севський стіл, стовп. 152, арк. 112—113. Оригінал.

Там же, арк. 109—110. Переклад.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15564—15570. Копія.

№ 431

1657, березня 9 (19). Чигирин. — Лист магістратові Львова про прихильне ставлення Запорізького Війська до львов'ян

Szlachetny, nam wielce łaskawy panie magistracie lwowski.

Nie zrzekamy się my raz obiecanej wmm. przyjaźni i owszem tym bardziej o niej upewniamy, że częstsze o dobrej chęci ku sobie wmm. bierzemy wiadomości. Jakaż zaprawdę nie inaczej się życzliwa, ile w razach niebezpiecznych i odstradanych prawie oświadczona ma płacić conferenti przychylność i od przytomnego upadku zasłona, jeno jak najpowolniejszą wdzięcznością od tych, którzy biorą dobrodziejstwo. Na ten czas hoc unum pro toto przypominamy, abyście wmm. uprzejmości naszej chcieli być pamiętnemi, nie uwodząc się żadnemi szczęścia aplauzami i obrotami, o które u fortuny jako u miesiąca o odmianę nie trudno, to zwłaszcza mając przed oczami, że my zawsze miastu wmm. prowidujemy całości i zabiegamy, jakobyście żadnych nie cierpieli, tak od czat, jako od wszystkich wojsk naszych, infestacji. W czym i teraz świeżo wyprawionego upomnieliśmy pana Antona [1], aby tak wojsko moderował, jakoby i najmniejszej się wmm. przywdy nie tylko od wojska [2] Zaporożan, ale też od wojska księcia Rakocego, z którym się umysły i potęga zjednoczyła, nie dostało. Dla tegoż w naszej radziłbym często przezierać się chęci ku sobie, a mieć wzgląd i osobliwy respekt na bychowską fortunę [3]. Sed quae comparatio prostego i grubego narodu z ludźmi polerowanemi geniique illustrioris. Inaczej my wmm. trzymamy, nic nie wątpiąc, że w jednej mierze życzliwości ku nam zechcecie zostawać, w czym p. Theo

[1] Антін Жданович.

[2] У копії: wosjka od.

[3] Мова йде про здачу у березні 1657 р. Старого Бихова Запорізькому Війську

dozemu[1], słudze egzaktorowi naszemu zleciliśmy, aby o naszym nieugasłym opowiedział afekcie. Boskiej zatym życząc łaski i opatrzności wmm. od onego i zdrowia długoletniego każdemu życzemy.

[Z] Czyhyryna, die 9 martii 1657.

Wmm. wszego dobra życzliwy przyjaciel, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk Zaporoskich.

Адреса: Szlachetnym panom radnym magistratu lwowskiego, nam wielce łaskawym przyjacielom oddać należy.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських. № 2346, арк. 238—239. Копія.

Опубліковано: Л. Кубаля, стор. 430.

Переклад

Шляхетний, нам вельми ласкавий пане львівський магістрате.

Ми не зрікаємося раз обіцяної вашмостям приязні і, звичайно, тим більше вас у ній запевняємо, що одержуємо все частіше відомості про добре ставлення вашмостей до нас. Бо ж не інакше платиться тому, хто приносить доброзичливу і дійсно перевірену в небезпеках і стражданнях прихильність і захист від явного занепаду, як тільки найпокірнішою вдячністю тих, що зазнають добродійність. Сьогодні про це нагадуємо, щоб вашмості пам'ятали про нашу люб'язність і не обманювали себе ніякими успіхами чи поворотами щастя, які у фортуни, як у місяця, дуже змінюються, особливо бачачи, що ми завжди забезпечуємо цілість міста вашмостей і запобігали загрозам йому як чат, так і усіх наших військ. Ми також дали наказ щойно відрядженому панові Антонові стримувати військо, щоб не тільки військо запоріжців, але військо князя Ракоці, з яким з'єдналися наші задуми, не завдало вашмостям найменшої кривди. Тому я радив би частіше згадувати про нашу прихильність до вас, а особливо прийняти це до уваги, враховуючи долю Бихова. Але як порівнювати простий і грубий народ з людьми освіченими і світлого розуму. Ми іншої думки про вашмостей, не сумніваємося в тому, що ви зволите, як раніше, залишатися прихильним до нас. А п. Теодосію, нашому слузі і збирачеві податків, ми доручили розповісти про нашу незгаслу прихильність. Затим бажаємо вашмостям божої ласки і опіки і кожному здоров'я на довгі роки.

З Чигирина, дня 9 березня 1657.

Вашмостей доброзичливий приятель, Богдан Хмельницький, гетьман Війсь Запорізьких.

Адреса: Шляхетним панам радникам львівського магістрату, нашим вельми ласкавим приятелям віддати.

№ 432

1657, березня 9 (19). Чигирин. — Універсал Запорізькому Війську про ставлення до львівських міщан як до своїх людей

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskom jeho carstwa weliczeskoho Zaporoskim.

Oznajmujem tym pisaniem naszym kaszdomu, komu o tym widaty nalezyt, a mianowicie panu Antonowi, nakaznemu naszemu y pry nim

[1] Теодосій Томкович, грек, львівський міщанин, перейшов на службу до Запорізького Війська.

budączym pułkownikom, assawułom, setnikom, attamanom y załohom, po mistach buduczym, starszyni y czerni Wojska naszego Zaporoskieho y wszimu naszymu towarzystwu, iż jakosmy przecz pierszeie postanowienie roku przeszleho misto Lwow zo wsiemi obywatelami wzieli w swoją oboroną, obiecujączy ich, póki by wiernie sie i według słowa ku nam przyrzeczoho się zachowali, od wszelakich tak swoiey, jako y obcych woyska naiezdow zastupaty, tak y teper surowie przykazniem, aby sia żaden tak z pieszych, jako iezdnych nie wazył nabiehaty, lubo proiezdem, jakimkołwieh sposobom, ani w domach szarpat, ale owszem, aby się z ludmi mista Lwowa iak z własnemu naszemi obchodili, do wszelakoho handlu y kupiectwa czyniączy pereszkody; znaczey gdyby kto mił z niemi postupowat, nad wyraznoie nasze zoskozenie y toie było do nas donieszono. surowie takowych kaszdy bez folgi y odpustu karany budet według zasługi y vczynku swoiey, by tesz y na horla.

Dan w Czerhinie, dnia 9 marca roku 1657.

Bohdan Chmielnicki, ręką właszną [1].

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 2346, стор. 379—380. Копія.

Опубліковано: Л. Кубаля, стор. 429.

№ 433

1657, березня 11 (21). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Микити Зюзіна про необхідність врегулювати непорозуміння між веприцькими і путивльськими жителями

Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великия і Малия і Білия Росиї самодержца і многих государств і земель восточних і западних і сіверних отчича і дідича

---

[1] Текст універсалу українською мовою зберігся тільки в польській транскрипції. Подаємо його в українській транскрипції:

Богдан Хмельницкий, гетьман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ознаймуєм тим писанєм нашим кождому, кому о том відати належит, а меновите пану Антонові, наказному нашему, і при ним будучим полковником, асавулом, сотником, атаманом і залогам, по містах будучим, всім старшим і черні Войска нашего Запорозкого і всему нашому товариству, іж якосми през першоє постановенє року прошлого місто Львов зо всіми обивателями взяли в свою оборону, обіцуючи їх, поки би вірне ся і водлуг слова ку нам пречоного заховали, од вшеляких так своєго. яко і обцих войск наїздов заступати, так і тепер сурово приказуєм. аби ся жаден, так з піших, яко і їздних не важился набігати, любо проїздом, яким-колвек способом, ані в домах шарпати, але овшем, аби ся з людьми міста Львова як з власними нашими обходили, до вшелякого гандлю і купецтва не чинячи перешкоди. Іначей гдиба кто міл з ними поступоват над виразноє наше роскезанє і тоє било до нас донесено, сурове таковий кождий без фольги і отпусту караний будет водлуг заслуги і учинку своєго, би теж і на горло.

Дан в Чигирині, дня 9 марца, року 1657.

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

і наслідника і государя і облаадателя, єго царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким, боярину і воєводе путивльскому Никите Алексієвичу Зюзину, доброго здоровя от господа бога жичит.

За навежене листовноє велце вашей милости, приятелеви нашому, подяковавши, жичим взаєм, аби бог всемогущий вашу милость долголітного ужичил здоровя. І о том тебі, пряителеви нашему, ознаймуємо, же многиє козаки і мещане нам з Веприка і многих городов ускаржаются, же там, в Піщани ваши люде їх грабят і на смерть забивают, — где уже тепер з уласноє маєтности моє Плешувец козака на смерть забили і многих позабирали. За чим с тим нашим листом і реєстр всіх шкод списавши, єдет там од нас Мартин Яцковский до вашей милости, приятеля нашего, для подисканя справедливости. Єще усилне вашу милость просим, рач, ведлуг показаного реєстру, с кождого слушную чинить справедливость і обвиненим росказать на гоже[1]. Также і впред срокгий заказ учини ваша милость, жеби больш людем обід жадних не чинили. При том оддаємсе пилне приязне.

Дан з Чигирина, дня 13 марца[2] року 1657.

Вашей милости всего добра жичливий приятель, Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго царского величества Запорозкого.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 15564—15570. Копія з оригіналу, що зберігається в ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Севський стіл, стовп. 152, арк. 111 (оригінал розшукати не вдалося).

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Севський стіл, стовп. 152, арк. 107—108. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского писма, [что прис]лал ис Путивля[3] ... дело... вправду накрепко безо всякие пом... и пожиткуросправу учинит тот час безо всякого переводу».

№ 434

1657, березня 13 (23). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про похід Ракоці на Польщу і посилку Запорізького Війська для спільних проти неї дій

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексєю Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу [п. т.], государю і облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским ниско до лица земли челом бьем.

---

[1] Так у копії.

[2] Вірогідніше, що лист написаний 11 березня (див. переклад ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Севський стіл, стовп. 152, арк. 107—108).

[3] Тут і далі текст пошкоджений.

Весь росийский православный народ утешается, когда вы, великий государь, ваше царское величество, до нас своего царского величества милостивое слово прислати изволил, за что мы, яко верные вашего царского величества слуги и подданые, долголетнего на пресветлом вашего царского величества престоле государствованья и над всеми царского величества врагами победы усердно желаем. А что есмя видя неправды лятцкие, что они розными обычаи о нас промышляют и многие обиды и убиства християном многожды, випадаючи ис Каменца из иных мест, починили, поставили было есмя для оберeганья ваших царского величества украинных городов людей ратных на пограничю несколько тысячь людей. А потом, как есмя доведались подлинно, что ляхи разные земли на вас, великого государя, на ваше царское величество и на нас возбужают и что послали наперед Мислешевского, а потом Ромашковича до хана крымского, все затегаючи на нас, и мы, видя таковые их с ханом кримским ссылки и разумея, что любо на ваши царского величества государства или також на ваши ж тутошние царского величества городы затегают, ратным людем пойти велели есмя там, где б неприятелей веры нашие ляхов имели найти. А в тож время и Ракоцы на них для обид своих рушился. А мы не на посилок Ракоцу то войско послали, чтоб есмя его на Королевство Польское имели становить, токмо мы послали для того, чтоб есмя неприятелей наших, где ни есть обьявятца, за счастьем вашего царского величества и помощию божиею громили. И о том в грамоте вашего царского величества писано, что с стороны польские договоры в вашем царского величества Великого княжества Литовского в стольном городе Вильне с вашими царского величества великими и полномочными послы и с польскими комисарами о обранье вас, великого государя, вашего царского величества, на Коруну Польскую и Великое княжество Литовское учиненому доволью не стало, и грамоты от короля польского о сложении сойму до вашего царского величества не прислано и сойму не сложено. И мы вам, великому государю, вашему царскому величеству, и в прошлых грамотах, о тех хитростях ляцтких объявляли, что они с вами великим государем, с вашим царским величеством, поступают хитро и не по правде и что они того договору в совершенье никогда не приведут, о чем вашему царскому величеству ныне уж самым делом явно есть, что не только договору исполнити не хотять, но еще и посла своего король польской, Станислава Казимера Беневского секретаря, до нас прислал с тем, чтоб нас от вашей царского величества высокие и крепкие руки отлучить и чтоб мы с ляхами учинились попрежнему в совете и в соединенье. Чего на веки не только не учиним, но и помыслити не хочем, чтоб есмя от вас великого государя, вашего царского величества, единого православного царя, отступати имели. И тот же посол говорит, что те статьи, на комисии Виленской учиненные, никогда не придут в совершенье, и говорит, что де та комисия нужды ради великие была, чтоб де царское величество не наступал с ратными людьми; а того де они [не] мыслили, чтоб ваше царское величество на Коруну Польскую и Великое княжество

Литовское имели обирать или короновать. Также от цесаря римского пришел посол арцыбискуп марцыянополитанский о том, чтоб есмя под королем польским были, обещаючи нам сверх прежних вольностей и прав, какие только себе выдумаем, и чтоб уж на Украине шляхта не бывала. И мы для таковых хитростей и неправд лятцких вышеименованных, что они все на поруганье веры православные и на бесчестье вас, великого государя, вашего царского величества чинят, а не дая им исправитись, чтоб на лето кого иного на нас не навели, пустили есмя противу их часть Войска Запорожского. А скоро нам статьи от ляхов досталися, вскоре до окольничего и воеводы Ондрея Васильевича Бутурлина, яко верные слуги и подданные послали есмя и их объявили есмя, потому что уразумели есмя подлинно, что то суть лживые и ссорные статьи, а те которые от вашего царского величества стольником Васильем Петровичем Кикиным принесены, правдивые суть, как есмя выразумели и вычли, и то все чинитцва с стороны польские на ссору, чтоб нас со всем Войском Запорожским и со всем народом православным от вас великого государя вашего царского величества высокие и крепки руки отлучить. И мы со всем Войском вашего царского величества Запорожским и со всем росийским православным народом вас великого государя, вашего царского величества, просим и молим, чтоб ваше царское величество таковым лятцким и иным [всем], которые бы нас перед вами великим государем, вашим царским величеством, зле обылгали, не верил, но при милости государской, правах и вольностях наших впредь сохранил; понеже весь свет и все иноверцы тешились и радовалися б с того, когда б, не дай того боже, от вас великого государя, вашего царского величества, какая противо Войска Запорожского показалась немилость, о чем многие лживые люди и ныне опасно промышляют, чтоб от вашего царского величества отлучили жалованья и милости, чего им боже не допоможи. И то также вашему царскому величеству объявляем, что Быховленя, видя великую нужу от войск вашего царского величества из полку Чауского, что запасного хлеба не имели, на имя вашего царского величества присягу учинили и поддалися, и уж козаки там есть и вечне при Войску вашего царского величества Запорожском быть имеют. До короля свейского напишем о его неправдах, чтоб с вашим царским величеством не воевал. Также жалобу чиним вашему царскому величеству, что путивльцы и каменчаня многие обиды людем пограничным чинят. Укажи тогда ваше царское величество исправленье чинить, смиренно молим. О иных делах словесы верный вашего царского величества слуга Василей Петрович Кикин вашему царскому величеству известит. При том долголетного государствованья с победою над врагами вашему царскому величеству усердно желаем.

Дан в Чигирине, марта 13-го числа 1657-го.

Вашему царскому величеству верные и во всем повольныи слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1657, спр. 4, арк. 3—12. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу, гетман Богдан Хмельницкой с стольником с Васильем Кикиным в нынешнем во 165-м году марта в 25 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 597—599, № 377

№ 435

1657, березня 13 (23). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про дочку молдавського воєводи Василя Лупула — княгиню Радзівіллову

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Валикия и Малыя и Белыя Росии самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским ниско до лица земли челом бьем.

Милосердный вашего царского величества нрав всему свету явный есть; все бо, кто ни есть под милосердие вашего царского величества ноги подпадает, милости желаючи, никогда тощь, только с довольною шедростью вашего царского величества отходит: тоя и мы, верные и желательные вашего царского величества слуги и подданые, не поединократно узнали есмя, что за кого ни есть только заступный и челобитный лист до вашего царского величества писали есмя, всегда не затвореные милосердия вашего царского величества двери обрели есмя. Разумеем, что и перед теперешнею грамотою нашею челобитною теж не затворенные и у вашего царского величества обрящем двери. Кто ж бо по бозе в государствах вашего царского величества сирым и вдовам заступником высочайшим быти может? Токмо вы, един великий православный под солнечною государь и царь, ваше царское величество. Для чего и тое разореную вдову княгиню Радивилову, памятуя службы отца ее Василия, воеводы бывшего земли Молдавской, ваше царское величество под милостивые свои государские изволь приняти крыла; а маетности ея, названые Орле, Заблудов, Любеч, Кемданы, Вылюбы, Вокдов, Витвунка и Белицу, ныне надавно через пана Завишу, маршалка литовского, у вашего царского величества упрошеную, также и королевщины, Быстрицу, Севы, Вилиню, Казимер, Ретово грамотами своими государскими привратити. А особно молим и просим вас великого государя, ваше царское величество, изволь до своих царского величества воевод виленских свой царского величества указ послать, чтоб те выше имянованные маетности разореной вдове отдали во владенье. Милосердый бог долголетним и счастливым тую щедроту воздасть вашему царскому величеству государствованьем и над врагами победою.

которое мы вашему царскому величеству над всякими неприятелями усердно желаем.

Дан в Чигирине, дня 13 марта 1657 го[1].

Вашему царскому величеству, всего добра желательные и верные и во всем повольные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1657, спр. 4, арк. 20—23. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу гетман Богдан Хмельницкой в нынешнем во 156-м году марта в 25 день с стольником с Васильем Кикиным».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 599—600, № 378.

№ 436

1657, березня 13 (23). Чигирин. — Лист до думного дяка Ларіона Лопухіна про вірність союзу з Росією

Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всеа Великиа і Малиа і Білиа Росії самодержца і многим государствам і землям восточним і западним і сіверним отчича і дідича і наслідника і господара і облаадателя, єго царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким, думному дяку єго царского величества Лариону Дмитревичу Лопухину, приятелеви нашему, доброго здравия от господа бога желаєм.

А за поданєм оказиї через столника єго царского величества, Василя Петровича Кикина, доброє здравиє милости твоєй, приятеля нашего, тим писанєм нашим навідати не занехалисмо, зостаючи певни того, же і милость ваша, приятел наш, нас припомнити і писанєм своїм навідати взаєм не занехаєш і во всіх потребах наших ходотайствовати до єго царского величества праци і охоти своєй збороняти не будеш, о чим як не повонпляєм, так по обіщанию нашом раз учинивши віру по непорочной заповіди христовой, по вік прямими слугами єго царскому величеству зостаєм і вам, приятелем нашим, не отмінними приятелми. При том жичливост нашу милости вашой любви прилежно вручаєм.

Дат з Чигирина, марца дня 13 року 1657.

Милости твоєй во всем цале жичливий приятел, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Адреса: Божиєю милостию великого государя, царя і великого князя Алексія Михайловича, всеа Великиа і Малиа і Білиа Росиї само-

[1] У перекладі дописані слова: А внизу приписано.

Лист до думного дяка Ларіона Лопухіна від 13 (23) березня 1657 р.

держца і многих государств і земел восточних і западних і сіверних отчича і дідича і наслідника і государа і облаадателя, его царского величества, думному дяку Лариону Дмитревичу Лопухину, приятелеви нашему, да вручится.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1657, спр. 73, арк. 1—2. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, Особистий фонд Каманіна І. М., оп. 1, спр. 25, арк. 1—3. Копія.

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Неопубліковані листи Богдана Хмельницького, 1650—1651 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 181—182.

№ 437

1657, березня 14 (24). Чигирин. — Лист до стольника Василя Кікіна про похід Антона Ждановича

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца и иных многих государств и земель восточных и западных и северных отчича и дедича и наследника и государя и облаадателя, его царского величества, Богдан Хмелницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского, столнику его царского величества Василью Петровичю Кикину доброго здоровья от господа бога желаем.

По отъезде вашей милости принесено нам лист от Онтона Ждановича, которого есмя с частью войск послали противу неприятелей, который лист писаный в таборе под Преворском 24 дня февраля. А в том листу объявляет нам, что помощию божиею и счастьем великого государя царя нашего, его царского величества, все добро содевается; про ляхов мало где слышать собраньем великим, все розно порозбегалось только нечто там немного в собранье с Чернецким за Краковом и те не смеют поля дати. И те войска из под Преворска рушився, аж под Краков пошли, и где б ни будь послышали какое собранье ляхов, пойдут за ними, чтоб не распростиралися те неприятели. Что дале за ведомость иметь будем, не замешкаем, его царскому величеству прислать для ведомости. При том желаем вашей милости доброго от господа бога здоровья.

Дан из Чигирина, марта в 14 день [1].

Вашей милости всего добра желательный приятель, Богдан Хмельницкой, гетман Войска его царского величества Запорожского.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1657, спр. 4, арк. 24—25. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что привез стольник Василей Кикин в нынешнем во 165-м году марта в 25 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. III, стор. 600—601, № 379.

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу припись.

№ 438

1657, березня 15 (25). Чигирин. — Універсал про дозвіл київським міщанам вести торгівлю з Старим Биховом

Богдан Хмельницкий [1], гетман з Войском его царского величества Запорозким.

Всім вобец і кождому зособна, кому о том відати належить, меновите паном пувковником, асавулом, сотником, атаманом і всей старшині і черни Войска Запорозкого і вшелякого стану свіцкого в местах, местечках преложоним людем доносим до відомости тим нашим писанєм, і кому толко показано будет, іж з волі божоє упаметавшисе шляхта, месчане і вси обивателі Старого Бихова, цале і вірне поддалисе под владзу і протекцию нашу і присегу виконали нам, же нікгди юж нікому іншому тоей фортеци не подадут, але во вік при Войску Запорозком оную заховати мают. Видечи ми юж їх щирую вірност, позволилисмо купцом і мещеном киевским, (поневаж порт сотворилсе), вгору люб самим іти, люб своїх факторов посилат до Бихова і где-колвек залоги наші зостают, з вшелякими лекгумінами і купецкими речами сухим путем і водою, як хто может. Пилно теди жадаєм і приказуєм, жеби без вшелякого задержаня і гамованя всюди пропусчано так самих, яко і факторов їх, мит жадних торгових і подачок аби у них не витягано, ведлуг давних привелеєв от королей наданих, а хто б спротивний бил волі нашой і дороги тоєє їм зборонял і мито витягал, таковий кождий за найменшою скаргою срокго от нас караний будет, іначей не чинечи.

Дан в Чигирині, 15 марца 1657.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті дописка: Универсал его милости пана гетмана позволеня порту волного до Литви 1657 марта 15.

Бібліотека Пшедзецьких у Варшаві, Відділ кореспонденції. Оригінал

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Студії над державою Богдана Хмельницького, ЗНТШ, т. 147, стор. 74—75.

Ів. Крип'якевич, «Вольний порт» у Старім Бихові, 1657, Науковий збірник ВУАН за 1929 р., т. XXXII, стор. 92.

№ 439

1657, березень. Чигирин. — Лист до яничарського намісника про виряджения посла Лавріна Капусти в Оттоманську Порту

Illustris ac benevole amice.

Antehac etiam ad Portam Otthomanicam legatum nostrum mittere vel ablegare decreveramus, ut nostram antiquam imicitiam ac sinceram

[1] В оригіналі: Хмѣлъницъкий.

fidelitatem ac servitia erga eandem Portam declararemus. Verum quin in hisce partibus hostes multos habuimus, contra quos belligerandum nobis fuerat, ideo hominum nostrum ablegare non potuimus. Quamobrem illrmi domini velim de nostra fidelitate ac constantia, quemadmodum hactenus, dehinc etiam certus sis. Sunt praeterea...[1], quod cum ser. chano crimensi novum foedus novamque et constantem amicitiam iniverimus, in qua iuxta vel secundum illud foedus perpetue manebimus. His ita constitutis legatum nostrum certae militiae commendantem Laurinum Kapuszta dictum, ad Portam Otthomanicam ad invictissimum ser. potentissimum excellen. Turcarum imperatorem, dominum nostrum suprenum, expedivimus, ut ille nostram eidem subiectionem et constantem fidelitatem nostro nomine contestaretur. Ideo v-ram etiam illustritatem obnixe rogamus, suae maiestati turcicae nostram erga eandem subiectionem, fidelitatem sapienter eidem exponat. Nos sua maiestas ipsae oboedientes et fideles servitores esse sciat. Postquam autem praedictus noster legatus nostram erga Portam Otthomanicam fidelitatem, subiectionem exposuerit, rogamus, v. ill. allaboret, ut salvus et incolumis cum optato et clementissimo responso ad nos reverti possit ultra moram. Quia nos ser. invictissimo potentissimo Turcarum imperatori, d-no nostro supremo, quoad vivemus, nostram fidelitatem, subiectionem et servitia praestabimus cum omni sinceritate ac constantia. His prospere valere desiderantes eidem nostram fidelitatem, subiectionem ac servitia ac nos ipsos totos offerimus.

Datum ex sede nostra Czehirin, mense martio anno d. 1657.

V-rae ill. d. universus Exercitus Zaporoviensis eorumque magnates ac campiductor, Bugdanus Chimilitzki, servitia benevole offerunt.

Шведський державний архів. Копія, з заголовком: «Vera litterarum paria, quas Bugdanus Chmilitzki ad ieniczeriorum vicarium scripsit, cammendans ei ad Portam Ottomanicam legatum suum, fidei et subiectionis suae erga Turcas testem».

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 49, арк. 1—3. Фотокопія.

Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 216—217, № 89.

Переклад

Світлий і доброзичливий друже.

Перед цим ми вирішили вирядити до Оттоманської Порти нашого посла, щоб заявити нашу стару приязнь і щиру вірність і послуги щодо цієї ж Порти. Через те що ми мали тут багатьох ворогів, проти яких мусили вести війну, ми не могли послати нашу людину. Ось чому я хотів би, щоб ви, найсвітліший пане, як дотепер, так і далі, теж були впевнені в нашій вірності і стійкості. Є крім цього..., що ми увійшли із найяснішим кримським ханом у новий союз і нову сталу дружбу, у якій перебуватимемо вічно, за цим союзом. І коли ми так постановили, ми вирядили нашого посла, старшого певного війська, на ім'я Лаврін Капуста, до Оттоманської Порти, до вельми непереможного найяснішого, наймогутнішого, найвидатнішого імператора турків, нашого найвищого пана, щоб той засвідчив йому від нашого імені нашу покору і стійку вірність. Тому всіма силами просимо теж вашу світлість, щоб

[1] У тексті очевидний пропуск.

мудро виклала його турецькій величності ту підданість і вірність у відношенні до нього. Хай знає його величність, що ми самі послушні і вірні слуги. А після того як наш вищезгаданий посол викладе нашу вірність і покору Оттоманській Порті, просимо, хай ваша світлість добре потрудиться, щоб він міг негайно повернутись до нас цілий і здоровий з бажаною і найласкавішою відповіддю. За те ми віддаємо найяснішому вельми непереможному, наймогутнішому імператорові турків, нашому найвищому панові, нашу вірність, покору і послуги, поки будемо жити, з усією щирістю та постійністю. Бажаючи доброго здоров'я, передаємо йому нашу вірність, покору і послуги та повністю нас самих.

Дано з нашої столиці Чигирина, в місяці березні р. б. 1657.

Вашій світлості панові все Військо Запорізьке і його старшина і гетьман Богдан Хмельницький віддають доброзичливі послуги.

№ 440

1657, квітня 16 (26). Чигирин. — Універсал війську про заборону робити шкоди в маєтностях Богуслава Радзівілла

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Всім вобец і кождому зособна, кому о том відать належить, а менoвите паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству Войска єго царского величества Запорозского, конним і пішим, так до войска ідучим, яко і з войском назад поворочаючим, доносим до відомости, сурово приказуючи, аби жаден з козаков чатами, мимоїздом, подїздом, і инними вшелякими способами, в містах князя єго милости Богослава Радивила, Селец, Венгров, Староє Село названих, і в селах до тіх міст належачих людем мешкаючим найменшоє кривди і шкоди, здирств і лупезтв чинить не важилися. А кто би сему писанію нашому спротивним будучи, якую кривду людем тамошним чинил над сеє писаніє наше, такового кождого, яко волі нашой спротивного, сурово карать будем.

Дан в Чигирині, 16 априля 1657.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Археографический сборник, т. VII, стор. 109, № 81.

№ 441

1657, квітня 18 (28). Чигирин. — Універсал війську про вільний пропуск послів Фердинанда III

Bohdan Chmielnicki, hetman z Wojskiem jego carskiego weliczestwa Zaporoskim.

Oznajmujemy tym pisaniem naszym każdemu, komu o tym wiedzieć należy, a mianowicie panom pułkownikom, asaulom, sotnikom, atamanom i wszytkiemu towarzystwu Wojska jego carskiego weliczestwa Zaporo-

skiego, także atamanom miejskim, wójtom, burmistrzom i komu jedno te pisanie nasze pokazane będzie, iż będąc u nas najaśniejszego cesarza jego mci rzymskiego wielki posły... [martiano]politański i jego mci pan Krzysztoph Marianowicz, prokurator bosnienski i tureckiego języka tłumacz tegoż najaśniejszego cesarza jego m., a wziąwszy od nas odprawę, nazad do cesarza k. j. m. powracają. Przeto rozkazujemy tym pisaniem naszym, aby wszędzie po miastach, miasteczkach i wsiach wszelakie im poszanowanie wyrządzano i bezpiecznie bez najmniejszej trudności ich przepuszczali, żywności onym samym, czeladzi i koniom ich nie zabraniali, przewodników po kilkanaście od miasta do miasta dając, także i podwody wszędzie, wiele potrzebować będą, nie zabraniajcie, pod niełaską naszą i srogim karaniem naszym.

Pisan w Czehrinie, dnia 18 kwietnia 1657.

Bohdan Chmielnicki.

Theodatus[1] Chmielnicki, dux una cum Exercitu Zaporoviensi Moscorum.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 2346, стор. 380. Переклад.

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман, з його царської величності Військом Запорізьким.

Повідомляємо цим нашим універсалом кожного, кому треба про це знати, а саме панів полковників, осавулів, сотників, отаманів і все товариство його царської величності Війська Запорізького, а також міських отаманів, війтів, бургомістрів і всіх, кому тільки буде показано цей наш універсал. Були у нас великі посли найяснішого римського цісаря його милості: [архієпіскоп мартіано] поллітанський і його милість пан Криштоф Маріанович, боснійський прокуратор і перекладач з турецької мови. Після прощальної аудієнції повертають до того ж найяснішого цісаря його милості. Тому наказуємо цим нашим універсалом, щоб скрізь по містах, містечках і селах віддавали їм всяку пошану і пропускали їх безпечно без найменших труднощів, забезпечували їх, їхню челядь та коней харчами, даючи від міста до міста по кільканадцять провідників, а також підводи, скільки їм буде потрібно. Під нашою неласкою і суворою карою наказуємо не чинити їм перешкод.

Писано в Чигирині, дня 18 квітня 1657.

Богдан Хмельницький.

Теодат Хмельницький, гетьман, разом з Військом Запорізьким москвичів.

№ 442

1657, квітня 18 (28). Чигирин. — Лист до Яна Казимира про переговори з королівським послом Беневським

Najaśniejszy miłościwy królu, panie nam wielce miłościwy.

Długoby uczynić trzeba komentariusz porządkiem nasze ku św. pamięci antecesorom w. k. m. wypisując przysługi i życzliwości, ale że niektóre i z tęsknicą resuscytować, że długie i uprzykrzone, drugie zaś że dla

[1] Переклад імені Хмельницького латинською мовою.

dawności wykradli się ludziom z pamięci; tych tedy poniechawszy, świżemy tylko a dobrze w. k. m. świadomemi popiszemy się, najosobliwiej że nas żadna leniwemi rozkazania w. k. m. okazja nie zastawała nigdy, póki jakie złych ludzi namowy, niesmakami nas nakarmiwszy, od łaski w. k. m. nie odstrychnęły: owszem takeśmy pańskiego zawsze czuli byli rozkazania, jakobyśmy te najwierniej pełnili, strzegąc się i najmniejszej w usługach przygany. Ale byśmy się my byli najbarziej usadzili na ucukrowanie naszej uniżoności ochoczej, nalazły zawsze języki przewrotne, jakoby je były w. k. mc. ogorczyły, że tak za fabryką achitofelowską my, lubośmy się i importunami stanęli, narażając się usługami ustawnemi, niegodnemiśmy jednak łaski byli sądzeni. Teraz jednak, że w. k. m. listem swym pańskim przez pana Bieniowskiego obsyłać nas raczysz, łaskę swą oświadczającym i nasze gładzącym, jeśli nasze były jakie przewinienia, uniżenie w. k. m. panu naszemu mliwemu dziękujemy, a wdzięcznie przyjawszy starać się będziemy, jakobyś od nas wzajemne znał ukontentowanie. Dlategoż i z panem Bieniowskim poufale o rzeczach, od w. k. m. powierzonych, rozmówiliśmy, ugadzając cale, jakoby waszej królewskiej mci majestat w poniewieranie i nasze swobody nie poszły w upadek; że jednak ultimatum finem desideria w. k. mci nie wzięły i przyczyny tenże pan Bieniowski opowie i z nami traktowanych rzeczy wyłoży porządek. Czemu wszystkiemu mniemamy dostatecznie, jako człowiek fidei rectae o dobrej eksperiencjej, wystarczy i z tej przysługi zarobi na to, że nie przez inszego będzie ten akt, jeśliby bóg pozwolił, jeno przez niego terminowany, czegobyśmy i życzyli. Tenże gdy w. k. mć przywita, i naszą przedłoży w. k. mc. życzliwość. Pana boga zatem o dobre zdrowie w. k. mci prosząc, usługi nasze miłościwej zalecamy łasce.

Dan z Czyhyryna, d. 18 aprilis anno 1657.

W. k. mci, naszego mcego pana uniżeni słudzy. Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zapor.

Адреса: Najaśniejszemu i niezwyciężonemu Janowi Kazimirzowi, z bożej łaski królowi polskiemu, panu naszemu miłościwemu.

Бібліотека Красінських у Варшаві, рук. 4023, № 18. Оригінал
Опубліковано: Памятники, т. III, відділ III, стор. 138—141, № 33
Памятники, вид. 2, з доповненнями, т. III, стор. 239—240, № 40.

Переклад

Найясніший милостивий королю, пане наш вельми милостивий.

Довго треба було б пояснювати, описуючи по черзі наші послуги і прихильність до блаженної пам'яті попередників вашої королівської милості, але про деякі з них прикро згадувати бо довгі й набридлі, а інші за давністю випали з людської пам'яті тому, не згадуючи всього, напишемо тільки про свіжі і добре відомі вашій королівській милості. Найважливішим є те, що при кожній нагоді не лінувалися виконувати накази вашої королівської милості, поки намови якихось лихих людей завдали нам неприємностей, але не відштовхували нас від ласки вашої королівської милості: навпаки, ми завжди були чутливими до панських наказів і намагалися виконувати їх якнайстаранніше, остерігаючись найменшої догани. Та хоч би ми й намагалися найбільше засолоджувати нашу охочу покірливість, завжди знаходилися брехливі язики,

які робили її гіркою вашій королівській милості; так через хитрощі Ахітофеля, хоч ми й були надокучливими, нав'язуючись з безперестанними послугами, нас признано негідними ласки. Однак за те, що тепер ваша королівська милість зволила нам прислати свій панський лист через пана Беневського, виявляючи свою ласку і загладжуючи наші провини, — якщо вони були у нас, — уклінно дякуємо вашій королівській милості. А вдячно прийнявши його, старатимемося, щоб ваша королівська милість взаємно нами була задоволена. Тому ми довірливо розмовляли з паном Беневським про справи, доручені йому вашою королівською милістю, намагаючись не принизити величності вашої королівської милості, але щоб і наші вільності не занепали. Чому повністю не здійснені бажання вашої королівської милості, той же Беневський пояснить і викладе порядок справ, які ми обговорювали. Думаємо, що він з цим усім задовільно справиться як людина правдивої віри і добре досвідчена. Зробивши ці послуги, він заслужить того, що не хто інший звершить цей акт, якщо бог дозволить, тільки він сам, чого і ми бажали б. Він же вашу королівську милість привітає і передасть вашій королівській милості нашу прихильність. Затим, просячи у господа бога доброго здоров'я для вашої королівської милості, віддаємо на милостиву ласку наші послуги.

Дано з Чигирина, дня 18 квітня 1657 року.

Вашої королівської милості, нашого милостивого пана, покірні слуги, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Найяснішому і непереможному Яну Казимиру, з ласки божої польському королю, нашому милостивому панові.

№ 443

1657, квітня 18 (28). Чигирин. — Лист до імператора Фердинанда III в зв'язку з посольством у справі замирення

Augustissime potentissimeque caesar, domine domine nobis clementissime.

Solemni ritu rem celebrandam imoque in stupore digno habendam litterae suae caesareae maiestatis, manibus illustrissimi Petri Parcevich, archiepiscopi martianopolitani, nobis delatae, prae se tulerunt, quibus emicuit, non aliud magis suam appetere maiestatem, quam ut christianus orbis ab inveterata iniustaque tot dissensionibus desistat insania quotidianoque discidio et in conciliandos uniendosque vinculo pristino se conferat animos; ultroque se non defuturum tanto negotio sua caesarea maiestas mediatorem, nullo suae authoritatis discrimine supposito pollicetur. Equidem non abs re suae caesareae maiestatis praedicanda clementia: cum nullius commodi pellicita ratione spontaneum nec non difficilem in se summat laborem, hoc solum adducto condimento, ne ulterioribus christiana respublica involvatur erroribus, imo compositis inter se inimicitiis quisque pacis fruatur dulcedine. Tum sedula illustrissimi suae caesareae maiestatis commendanda in exequendis promovendisque comissis vigilantia legati, cui tam de conatibus quam de industria aptitudineque tantis rebus necessaria nihil defuisse testamur fideliter: quoniam et iusta serie legationis suae pertractarit arcana, nec minus patenter de sincero in nos suae caesarae majestatis praedixerit animo. Cui nos cum de gratitudine manemus solliciti, hactenus tamen in locum iusto

pensandi praestiti beneficii nostram elocamus propensionem: spondentes non alio nos contentos fore intermediante, nec alterius alicuius quam suae caesareae maiestatis innixuros consilio, si tamen securitati integritatique status nostri nulla inferatur iniuria. Caetera cum magis fundantur praesenti relatione, coram eidem illustrissimo concredidimus legato infirmae non committentes papyro, rati sufficienter absoluteque et sibi enucleaturum commissa et de nostra haud segnius testificaturum humilitate et obsequentia. Deum interim de prosperrimo suae caesareae maiestatis successu valetudinisque quotidiano augmento in dies meliori precantes indebilitandae nos commendamus cum obsequiis gratiae.

Dabantur Czyhyrini, die 18 aprilis anno 1657.

Augustissimae vestrae caesareae maiestatis optatissimi humillimique servi, Bohdan Chmielnicki, dux cum universa Cohorte Zaporoviana.

Адреса: Serenissimo et potentissimo principi Ferdinando tertio, divina favente clementia Romanorum imperatori semper augusto ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmaciae, Graeciae, Sclaveniae Bulgariaeque regi, archiduci Austriae, duci Burgundiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae et Vittembergae, comiti Tyrolis, domino domino nobis clementissimo.

Державний архів у Відні. Оригінал.

Опубліковано: J. Pejacsevich, Peter Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopol. Archiv für österreichische Geschichte, т. 59, ч. II, стор. 529—530.

Переклад

Найсвітліший і наймогутніший імператоре, наш найласкавіший пане, пане.

В урочистій обстановці і з найвищим подивом треба гідно прийняти лист вашої імператорської величності, доставлений нам руками ясновельможного Петра Парчевича, мартіанопольського архієпіскопа. З нього ясно, що ваша величність добивається лише того, щоб християнський світ відмовився від застарілого і несправедливого божевілля з його численними незгодами і щоденним розбратом і направився до здруження і з'єднання розумів давнім зв'язком. Крім цього, ваша імператорська величність обіцяє бути присутнім в цій справі, як посередник, якщо не буде ніякого порушення вашого авторитету. Справді, заслуговує прославлення милосердя вашої цісарської величності, що бере на себе добровільну і важку працю, хоч не обіцяється ніяка користь з цього, і подає тільки таку умову, щоб християнська республіка не вдалася в інші помилки, а, навпаки, повідомила про старанну пильність ясновельможного посла його імператорської величності у виконанні і просуненні доручень. Свідчимо вірно, що йому не бракувало як зусиль, так і старанності та здібності, необхідної в таких справах, бо він грунтовно обговорював і важливі таємниці свого посольства, і не менш відкрито заявляв про щире відношення його імператорської величності до нас. Ми залишаємося схвильовані цією ласкою і, щоб віддячити належно за виявлене добро, висловлюємо нашу прихильність, обіцяючи, що не приймемо іншого посередника і не будемо користуватися порадою нікого іншого, крім вашої імператорської величності, якщо тільки не буде заподіяна ніяка кривда безпеці і цілості нашої держави. Інші справи, які більше випливають з теперішнього звіту, ми довірили особисто тому самому ясновельможному послові, не довіряючи ненадійному паперові, вважаємо, що він задовільно і точно пояснить і те, що йому довірено, і належно засвідчить про нашу покірність і послух. А втім віддаємо себе з послугами ласці вашої величності, благаючи від бога найкращих успіхів для вашої імператорської величності і з кожним днем кращого здоров'я.

Дано в Чигирині, дня 18 квітня року 1657.

Вашої найяснішої імператорської величності найприхильніші і найпокірніші слуги, Богдан Хмельницький, гетьман, з усім Військом Запорізьким.

Адреса: Найяснішому і наймогутнішому князеві Фердінанду III, милостю божою найсвітлішому римському імператору і королю Німеччини, Угорщини, Чехії, Далматії, Кроатії, Словенії і Болгарії, ерцгерцогові Австрії, князеві Бургундії, Штирії, Карінтії, Карніоли і Вітембергії, графові Тіролю, нашому найласкавішому панові, панові.

№ 444

1657, квітня 23 (травня 3). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про підготовку Туреччини до війни та про смерть константинопольського патріарха

Божиею милостию великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу [п. т.], государю и облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман со всем Войском вашего царского величества Запорожским до лица земли ниско челом бьем.

Оставаючи мы [1] верными слугами вашего царского величества, прилежно о том радеем [2], как бы ведомости всякие, имети о умыслах [3] неприятельских; но и паче ж [4] салтана турского и хана крымского, как они промышляют о православии нашем и о городех вашего царского величества украинных. Також дал нам ведомость ныне [5] владетель земли Молдавской, что салтан турской великие и многие войска свои поганские, сговорясь с Фердинандусом третьим, цесарем римским, и с ляхи, которые все земли уж своею прелестию прельстили [6], на християн воевать збираетца [7] и мост на Дунае уж тот же салтан турской повелел [8] делать скоро [9]. Часть войска на мутьян и волохи, часть на венгры, а часть на украинные вашего царского величества городы обратить имеет, чего только боже им не помоги [10] и заступление пресвятые владычицы нашие буды и всех святых. Також хан крымский со всеми орды своими готов есть, только не ведаем, где хочет ударить и в какие городы итти, а то не ис какой иной причины, только с подученья лятцкого и рады их, понеже [11] ляхи от веков обыкли прелести своими всякие [12] монархи сводить, как и преж сего [13] росийских православных кня-

[1] У другій копії: будучи мы.
[2] У другій копії: промышляем.
[3] У другій копії: замыслах.
[4] У другій копії: же.
[5] У другій копії: Тогда ныне дает нам ведомость.
[6] У другій копії: подлстили.
[7] У другій копії: готовят.
[8] У другій копії: велел.
[9] У другій копії після слова «скоро» написано: Дунай переправит.
[10] У другій копії: не помог.
[11] У другій копії: після слова «понеже» написано: убо.
[12] У другій копії: разные.
[13] У другій копії: приводить как и перед тем.

зей посводили [1], и седалища их пресветлые ни во что обратили. И ныне ни о чем больши не радеют [2] те же отступники ляхи, только чтоб разорить православие, чего не единова [3] и ваше царское величество дознавал. И ныне ляхи, видя свою свыше от бога назначенную последнюю [4] погибель, вашему царскому величеству покоряютца, а в сердцах их яд змиев ярости исполнен, понеже, упокоряючися [5], вашему царскому величеству, к [6] туркскому салтану послов своих посылают, и чтоб им воевать на християн [7], просят. А они ему за тое помощь, начав [8] от Каменца-Подольского, все украинные вашего царского величества городы обещают. И мы, имеючи [9] такову ведомость от владетеля молдавского и тебе, великому государю царю нашему, о таковых неприятельских умыслах [10] извещаем и молим ваше царское величество, дабы ваше царское величество тем отступником ляхом ни малые не давал веры [11], понеже не истинно [12] вашему царскому величеству, покаряютца. А что больши [13] искони о таковом неприятстве [14] не слыхано, о чем тот же владетель молдавской ведомость нам учинил [15], что салтан турской в день благовещения пресвятые владычецы нашея богородицы, ненасыщен [16] будучи крови християнской, послав мучителей своих, святейшего вселенского патриарха с многими архиепископы и клиром, в церкве божественную литургию действующаго, повелел [17] от престола взять, и на вечное посмешенство [18] и бесчестье всего православного християнства, пред враты церковными во всем одеянии святом [19] повешати. Еще же и святейшего Паисея, патриарха иерусалимского с иными [20] митрополиты поимать послал и свое то же [21] мучительство на нем [22] исполнить умыслил, которые видя такое мучительство, с столицы своей патриаршеской побежал. И сия вся за советом [23] лятцким содеяшась, о каковом мучи-

[1] У другій копії: поприводили.
[2] У другій копії: промышляют.
[3] У другій копії: не поединого.
[4] У другій копії: остатнюю.
[5] У другій копії: покоряючися убо.
[6] У другій копії: до.
[7] У другій копії після слова «християн» написано: помагает.
[8] У другій копії: почении.
[9] У другій копії: имея.
[10] У другій копії: замыслах.
[11] У другій копії: ни мало не верил.
[12] У другій копії: неправдиве.
[13] У другій копії: вящая.
[14] У другій копії: учительстве.
[15] У другій копії: прислал.
[16] У другій копії: не сыт.
[17] У другій копії: исправляючего велел.
[18] У другій копії: поношение.
[19] У другій копії: во всей одежде святительской.
[20] У другій копії: с инеми.
[21] У другій копії: таково ж.
[22] У другій копії: над ним.
[23] У другій копії: за думою.

тельстве салтана турского многая и бесчисленная в грамоте владетеля молдавского выписана суть, с которою грамотою Федору Коробку, посланника нашего, к вашему царскому величеству посылаем, которого, не медлив изволь ваше царское величество повелеть к нам отпустить и милостивой указ своего царского величества вскоре прислать, чтоб есмя, видя бусурманскую ярость, за время[1] войска совокупил, как и велели есмя совокуплятца[2] к Днестру. Разумеем, и о том [из]вестно[3] есть вашему царскому величеству, что Фердинанд третей, цесарь римской, присылал к нам Петра Парцевича, арцыбискупа марцианополитанского, советуя[4] нам, чтоб есмя с ляхами в вечном были покое. Також о том[5] и король польской Ян Казимер присылал к нам своего посла Яна Казимера Биневского, великого радцу лутцкого, склоняючися к покою, И мы, видя хитрости их древние, отписали к ним, что никакова миру с ними во веки не будем иметь[6]. И то тебе великому государю извещаю, что будучи я з невремением[7] за изволением всех полковников вручил[8] есмя гетманство сыну моему[9], Юрью Хмельнитцкому, за которым[10] ниско челом бьючи, молю, чтоб ваше[11] царское величество милостив к нему был и в неотменной милости своей охранял[12]. То же де прочая посланник наш изустно[13] вашему царскому величеству о всем известит. При том в неизреченную вашего царского величества милость вручаемся.

Дан с Чигирина, 23 дня, месяца апреля, 1657 году[14].

Вашему царскому величеству прямые и верные слуги и подданные, Богдан Хмельницкий, гетман, с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 21/5832, арк. 1—7. Переклад, з заголовком: «Список с листа з белоруского писма, что чисал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу гетман Богдан Хмельницкой и все Войско Запорожское с посланником своим Федором Коробкою с товарыщи в нынешнем в 165-м году, мая в 13 день».

Там же, арк. 35—42. Переклад, з таким же заголовком.

---

[1] У другій копії: прежде времени.
[2] У другій копії: как что и велели есмя собиратца.
[3] У другій копії: ведомо.
[4] У другій копії: радячи.
[5] У тексті слова «о том» відсутні.
[6] У другій копії: миру с вами повек иметь не будем.
[7] У другій копії: недосужным.
[8] У другій копії. поручил.
[9] У другій копії: своему.
[10] У другій копії: о котором.
[11] У другій копії: твое.
[12] У другій копії: и в непременном своем жалованьи хранил.
[13] У другій копії: словестне.
[14] У перекладі дописані слова: А в низу приписано.

№ 445

1657, квітня 23 (травня 3). Чигирин. — Наказ послові до російського уряду Федору Коробці відносно переговорів Польщі з Туреччиною та про інші справи

1. Статья. Пришед к его царскому величеству, поклон до лица земли от нас Богдана Хмельницкого и от всего войска его царского величества отдати и прямую службу нашу и всего войска и подданство наше его царскому величеству известит, а потом лист до рук отдати.

2. Та подлинная ведомость дошла, что с подущения Фердинандуса третего, цесаря римского и также скудности лятцкие, цесар турской указ учинил силно готовится паше селистрейскому на мутьян и волохов таким обычаем, естьли пойдут с турками на Украину мутьяне и волохи нас, козаков, воевати, то дадут им покой, а естьли не пойдут, тогда выналить и выпустошить обе землицы хотят и тем грозят.

3. Будиймского пашу на венгры послать имеют, чтоб и венгры на нас им способствовали, для того цесар турецкий те войска тут обратити хочет; что поднялся Фердинанд третий, цесарь римский, и ляхи с виницеяны турков помирить и успокоить, то подлинно ведаем, да и там послан с тем, чтоб виницеяне на время потерпели и турчину дали покой.

4. Те ж ляхи посылали дважды до салтана турского, обвиняючи святейших патриархов, а имянно патриарха вселенского костянтинопольского, патриарха иерусалимского, патриарха антиохийского, которые как бы имели до его царского величества писат, чтоб его царское величество войною шел на солтана турецкого, также как бы имели те ж патриархи и к нам писать, чтоб есмя морем шли на турков и за то святейшего патриарха вселенского мучительски погубили и других имать послали.

5. Хан крымский несколькижды посылал до Стамбулу, чтоб салтан турской ляхом помочи дал, и сам хан имеет там же ляхом на помоч итти, а то для того, что как его царское величество с нами, Войском Запорожским, ляхов извоевать, то негде инде, только на солтана туретцкого силою войска обратить.

6. Фердинанд третий, цесар римский, так постановил с ляхами, что скоро только турки с татары ляхом на помочь выйдут, то и Фердинанд имеет с своими войсками способствовать ляхом.

7. Присылал Павел Сапега, гетман литовский, к нам, гетману Хмельницкому и ко всему Войску Запорожскому, спрашивая нас, при ком Войско твоего царского величества Запорожское есть. Мы, выразумев от них, что двояко мыслят, отказали так, что одинова... твоему величеству повек и наследники наши под крепкою царского величества рукою пребывати будем.

Пусть же рассужает его царское величество, как то ляхи починают и правдиве никогда ни с кем не поступают: тут изволокают, а иных земель на нас воевать затегают. А когда его царскому величеству вся

Литва поддаватись иметь, бити челом, чтоб нас уведомил его царское величество, какими статьями.

8. О том так же посол наш вельми его царскому величеству бити челом имеет, чтоб нам его царское величество обо всем объявил, как с ляхами и с Литвою постановит, с шведом ли воевать будет или нет, понеже ляхи тут изволокают, а гордою своею думою, отпочив, розными хитростьями на нас воевать промышляют и турков и татар затегают, чтоб есмя, ведаючи его царского величества замыслы и постановлене, уж надежными были, кому отпор давать. О короле Казимире естьли спросят, то сказать имеет тот же посол наш, что был в Ченстюхове и имеет уступат до Шленска. А Ракоце, естьли вспросят, сказать имеет, что под Краковом. И то царскому величеству известить, естьли турки через Дунай переправятца имеют и татары похотят итти, мы вскоре Войском его царского величества Запорожским к Днестру копитись, прежде предваряючи злое время.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 21/5832, арк. 8—12. Переклад, з заголовком: «Список с наказу, каков дан гетмана Богдана Хмельницкого посланцом Федору Коробке с товарыщи».

№ 446

1657, квітня 24 (травня 4). Чигирин. — Лист до литовського великого гетьмана Павла Сапеги про переговори з Польщею

Jaśniewielmożny, miłościwy panie wojewodo wileński, nam wielce miłościwy panie i przyjacielu.

Nie inaksze, acześmy w długie zachodzili nieprzyjaźni, i nasze jednak było przedsięwzięcie, jeno po długim ukołataniu i Rptą w miłym osadzić bezpieczeństwie i samym utraconego zabawami wojennemi, w pokoju wetować i nadstawiać zdrowia. Ale że zazdrosne i nieprzyjazne dowcipy tej w nas widzieć nie mogli życzliwości, w tak długie zatym przyszły kraje nasze rozróżnienia, z których obojej stronie szkoda w kondycjach i zdrowiu, a postronnym urąganie bylo i pociecha. Nie daj boże, abyśmy z tak znacznego mieli mieć konsolacją upadku i sami bywszy nie bez osobliwej, tak ludzi rycerskich. jako i chudob utraty, ale że sarkamy na niewyrozumiane głowy, które naszą szpecili ku panu uniżoność, te rzeczy cytujący per transennam. Teraz jednakże bóg wszechmogący serca wm. wm. m. państwa do tego nawrócił zmysłu, abyście nas obwieścili wolą swoją i o naszej wzięli wzajemną wiadomość. Wdzięczniśmy takowej z nami konferencjej i za nie wielce podziękowawszy, z tym się realiter protestujemy, że ani zezwolić na to, ani przystąpić nie zechcemy, cobykolwiek z ubliżeniem wolności naszych, a z upośledzeniem było naprzód powagi i majestatu cara jego mości moskiewskiego. Dlategoż, jako w każdych naszych sprawach do niego czynimy relacją, mając się ku wzajemnej po-

wadze, tak ani z tym minąć nie zechcemy, abyśmy mu wiedzieć o tym nie dali, pytając się, jakowej zechce być w takiej rzeczy intencjej. Wszakże jeśli wileńską kontynuować zechce w punktach komisją i skutkiem terminować, trzymamy, że i nas o swoich uwiadomi zamysłach, po sobie upewniając nie odstąpić przyrzeczonej umowy i na cara jego mości przestać upodobaniu, byle nam servitus nie była propinata, której sobie i najnikczemniejsze nie życzą narody. O nas wm. m. m. pan bądź tego rozumienia, że jakieśmy nie byli do uszkodzenia państwa przyczyną, tak i teraz nad dilaniacją jego członków ciężko bolejemy, wzdychając uprzejmie, aby bóg sam chciał succurrere et mederi jego rozum. Ociec Tukalski acz nie przepomni w modlitwach waszmości miłościwego pana uczynności, osobliwie my jednak za nię dziękujemy, gotowi będąc consimili remensurare gratitudine w okazjej podanej, co i stąd liquido wm. memu miłościwemu panu patebit, kiedy i naszym od wszelakich każemy się wstrzymać przyczyn. W dobrym zachowaniu antecesorów, jako i samego wm. m. m. pana z Wojskiem Zaporoskim my sami poświadczymy. Jednak o Bychów niewinnie nas od wm. m. m. pana angit querimonia, jako by od nas miał być uciśniony i przez to do poddaństwa przymuszony; tym samym świadczemy, który novit abscondita cordis, żeć, dali bóg, jako dobrowolnie nas o protekcją prosili, tak też wdzięcznym przyjęci u nas afektem, nie zasłużywszy tą swoją dobrowolnością żadnego od nas nieprzyjacielskiego postępku. Atoli skoro bóg wszechmogący rozróżnienie przywiedzie do słusznej kompozycjej, natenczas mniej może być i o Bychów kontrowersjej. I powtóre namieniwszy, że carowi jego mości periuri być możemy i jego attendere woli indubitate myślemy, reliqua ustnej relacjej pana Deszkowskiego poruczyliśmy, przez którego i nasze zalecamy usługi łasce wm. m. m. pana jako najpilniej.

Z Czyhyryna, d. 24 aprilis a-o 1657.

Wm. m. m. pana całe życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, het. Woj. Zap.

Адреса: Jaśniewielmożnomu, nam wielce miłościwemu panu i przyjacielowi, jego mości panu Pawłowi Sapiezie, wojewodzie wileńskiemu, hetmanowi wielkiemu W. Ks. Litewskiego, oddać pilno należy.

Бібліотека Рачинських у Познані. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, спр. 35, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, № 1472, Збірка документів Стороженка, арк. 105—105 зв. Копія.

Опубліковано: Н. В. С-ко (Стороженко), Два письма Б. Хмельницкого к П. Сапеге, воеводе виленскому, гетману литовскому, «Киевская старина», 1885, январь, стор. 196—198 (російською мовою).

Переклад

Ясновельможний, милостивий пане віленський воєводо, нам вельми милостивий пане і приятелю.

Хоч між нами і була довголітня ворожнеча, але не з нашої вини, бо ми тільки хотіли після довгого неспокою встановити Речі Посполитій милу безпеку, і самим у мирі надолужувати втрачене під час воєнних походів, та поправити своє здоров'я

Але через те, що заздрісні люди і вороги наші не могли бачити нашої доброзичливості, між нашими країнами існували довголітні незгоди, з яких обом сторонам була шкода у майні та здоров'ї, а сторонні насміхалися з нас і тішилися. Не дай боже, щоб ми мали радіти з такого великого занепаду, бо ми й самі втратили чимало рицарів і майна, - але що ми нарікаємо на нерозумні голови, які огудили нашу покірливість панові, про це не згадуємо. Але тепер всемогутній бог скерував серця вашмостей, милостивих панів, до цієї мети, і ви повідомили нас про свою волю і про нашу взаємно одержали відповідь. Ми дуже дякуємо за такі з нами взаємовідносини, але серйозно заявляємо, що не погодимося, ані дозволимо того, що може бути нехтуванням або зневагою наших вільностей. Насамперед вимагаємо поваги і величчя царя його милості московського, тому що ми про всі наші справи його повідомляємо і з ним взаємно радимося, так і в цьому випадку не можете його не сповістити, питаючися, які він має наміри в цій справі. Коли ж він схоче продовжувати віленську комісію у статтях та довести її до кінця, думаємо, що і нас повідомить про свої задуми. Ми від себе запевняємо, що не відступимося від укладеної умови і погодимося з рішенням царя його милості, аби тільки не була нам нав'язана неволя, якої не бажають і найменші народи. Щодо нас, то вашмость, милостивий пане, будь впевнений в тому, що ми, як раніше, не були винні в занепаді держави, так і тепер дуже вболіваємо з того, що розшматовано її на частини, та щиро бажаємо, щоб сам бог прийшов на допомогу і вилікував її розум від хвороби. Хоч отець Тукальський не забуде в молитвах доброзичливості вашмості, милостивого пана, але ми за неї особливо дякуємо, готові віддячити подібною послугою при відповідній нагоді; це стане ясним вашмості, моєму милостивому пану, коли ми нашим накажемо стримуватися від усяких чвар. Ми самі засвідчимо добре ставлення до Війська Запорізького предків і самого вашмості, мого милостивого пана. А щодо Бихова, то нас безвинно обвинувачуєте у своїй скарзі вашмость, милостивий пане, немов ми силою примусили його здатися: клянемося тим, хто знає таємниці серця, що вони добровільно просили нас про захист і своїми щирими почуттями не заслужили від нас ніякого ворожого ставлення. Але якщо всемогутній бог приведе розлад до справедливої згоди, тоді і про Бихів буде менше суперечок. І вдруге нагадуємо, що не можемо бути зрадниками царя його милості і збираємося виконувати без вагання його волю. Інші справи ми доручили усному звітові пана Дешковського і через нього віддаємо якнайщиріше наші послуги на ласку вашмості, нашого милостивого пана.

З Чигирина, дня 24 квітня 1657 р.

Вашмості милостивого пана у всьому прихильний приятель і слуга. Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Ясновельможному, нам вельми милостивому пану і приятелю, його милості пану Павлу Сапезі, воєводі віленському, великому гетьману Великого Литовського князівства, негайно віддати належить.

№ 447

1657, квітня 25 (травня 5). Чигирин. — Лист до шляхти Пінського повіту на захист ліщинського архімандрита Тукальського

Jaśniewielmożni, wielmożni, mciwi panowie bracia powiatu Pińskiego, nam wielce miłościwi panowie i bracia.

Wierzemy, żeby musiał być albo kamienny albo niechrześcijanin, któregoby krzywda kapłana bożego nie obeszła i obelga nie przywiodła do politowania. Sami wm., moi mciwi panowie, quantos sustinetis conatus, ilekroć się wam duchowni wasi prezentują z urazami i swoje wm., mym m. panom patefaciunt zniewagi. Nasby to jednych widoczna jego mci ojca

Tukalskiego nie boleć miała anxietas, ktory miawszy i od niektórych z powiatu waszmość panów... praeiudicia, ciężko suspirat i nas do płaczu, jako zemsty równo, swym pobudzą płaczem. Intercesserunt prośby waszm-w panów... do pierwszej z sobą ozwali się braterskiej komitywy, ale się prośbom przepletli takowe..., że nie tylko żeby miał być kapłan boży w swym żalu ukontentowany, któremu jeszcze nawet rany do ran przydano miasto dosyćuczynienia, jeszcze i namiestnika jego z majętności wygnano, skontentnowawszy sprośnie i niegodnie. Wielce tedy w. mw. panów prosimy, jeśli życzycie sobie braterskiego z nami pomieszkania, kapłana chciejcie w żalu swym utulić się skarżącego, gdyż ani do żadnego z sobą nie powabicie nas wm. związku, a pogotowiu przyjaźni, jeśli słusznego nie odniesie w krzywdzie swej naprzód ukontentowania. Zalecamy się zatym jako najpilniej łasce wmś m. m. panów.

Z Czyhyryna, d. 25 aprilis 1657.

Wm. mcw. państwa całe życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, het. Woj. Zapor.

На звороті адреса: Jaśniewielmożnym, wielmożnym, nam wielce mściwym panom i braciej, ich mściom panom braciej powiatu Pińskiego oddać należy.

Іншим почерком: Od p. hetmana zaporoskiego Chmielnickiego, datum z Czyhyryna, d. 25 aprilis a-o 1657 w sprawie jw. ojca Tukalskiego...[1].

ЦДІА УРСР у Києві, Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 1, спр. 71. Оригінал. Чорнило документа вилиняло, і деякі місця не можна прочитати. Вони відзначені крапками.

Переклад

Ясновельможні, вельможні, милостиві панове брати Пінського повіту, нам вельми милостиві панове і брати.

Віримо, що той мусив би бути з каміння або бути нехристиянином, якого б кривда божого священика не зворушила б, а образа не викликала б жалю. Самі вм., мої милостиві панове, скільки вживаєте заходів, коли ваше духовенство пред'являє вам свої образи та розповідає вм., моїм милостивим панам, про свої кривди. Чи ж ми не повинні вболівати за його милість отця Тукальського, якого деякі вашмості пани з повіту... [Пінського] скривдили. Він дуже скаржиться і своїм плачем викликає у нас плач, а то і спонукає до помсти. Ми одержали прохання вм. панів, в яких ви закликали до колишньої братерської дружби, але до прохань приєдналися такі..., що не тільки не задовольнили скаргу божого священика, але, навпаки, замість цього до його ран приклали ще рани, та й його намісника вигнали з маєтку, зневаживши його погано і негідно. Тому дуже просимо вм. м. панів, якщо бажаєте братерської дружби з нами, зволъте задовольнити священика, бо не приєднаєте нас до жодного вашого союзу, а то й приязні, якщо спочатку не задовольните його скарги. Затим доручаємо себе якнайщиріше ласці вм. м. панів.

З Чигирина, дня 25 квітня 1657.

Вм. м. панів у всьому прихильний приятель і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

На звороті адреса: Ясновельможним, вельможним, нам вельми милостивим панам і братам, їх мостям панам братам Пінського повіту віддати належить.

Іншим почерком: Від п. запорізького гетьмана Хмельницького. Даний в Чигирині, дня 25 квітня 1657 в справі й. в. отця Тукальського...

[1] Далі нечітко.

№ 448

1657, квітня 25 (травня 5). Чигирин. — Лист до Павла Сапеги про необхідність повернути землю ліщинському архімандриту Тукальському

Jaśniewielmożny mciwy panie wojewodo wileński, nam wielce mciwy panie i przyjacielu.

Inaczej się zaprawdę mają rzeczy in medulla, quam prae se tulerunt in cortice i inaksza listu wm. mci pana sententia, niżeli skutku efikacja spełnionego. Raczyłeś wm., mw. p. pisać, wymierzając swoje około sprawiedliwości uczynienia jego mci ojcu Tukalskiemu sudores, jakoby miał zupełną we wszystkim odnieść satysfakcją od tych, którzy iniquo instincti stimulo jemu bezwinnemu uczyniwszy wiolencją i naczyniom bogu na ofiarę poświęconym nie zborgowali. Aleć po śmerci p. Deszkowskiego ekspedycji przypadł posłaniec[1] j. m. ojcu Tukalskiego lachrimabundi, niewesoły posłaniec, dając znać, że nie tylko żeby się dosyć miało stać w pretensjach onemu, ale nawet i musiał consulendo saluti i ustąpić namiestnik jego mci z majętności tamecznych, ruszony stamtąd fremitu niektórych, i wyraźnym wm. mw. pana pierwszej woli swej retraktowaniem. Samże wm., mw. pan, uważ, jeżeli his mediis zejdzie się między nami, o który wm., mw. p., usiłujesz, pokój. Owszem tak trzymać o nas trzeba, że póki sługi bożego nie będzie umiarkowana krzywda, my do żadnych przystąpić nie możemy między sobą komplanacji. Proszę tedy wielce wm. mw. pana, abo wm. mw. pan ugodzić każ ukrzywdzonego kapłana bożego cale i tym sposobem staraj się między nami wzajemnej ugody, abo już zupełnie dawszy przyjaźni naszej pokój, mimo się racz puścić i onego krzywdę. Zalecamy się zatym jako najpilniej łasce wm. mc. pana.

Dan w Czyhrynie, d. 25 aprilis a-o 1657.

Wm. mw. pana cale życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Woj. Zap.

Адреса: Jaśniewielmożnemu, nam wielce mcwemu panu i przyjacielowi jego mc. panu Pawłowi Sapieże, wojewodzie wileńskiemu, hetmanowi wielkiemu W. Ks. L. etc. oddać należy.

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Радзивіллів. Оригінал.
ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 36, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Переклад

Ясновельможний милостивий пане віленський воєводо, наш вельми милостивий пане і приятелю.

Інакше, справді, речі виглядають у середині, як справляють враження зверху, і іншою є заява в листі вм. м. пана, аніж її виконання. Вм. м. пан зволив писати, викладаючи заходи, вжиті для виконання справедливого рішення по відношенню до

[1] Текст попсований: po swiecy... expediaty.. Polaniec.

й. м. отця Тукальського, який нібито мав дістати повне заспокоєння від тих, які, підбадьорені ворожою намовою, над ним, невинним, вчинили насилля і не пожаліли посуду, призначеного богу на жертву. Але ж після того, як ми тільки відрядили п. Дешковського, прибув, проливаючи сльози, посланець й. м. отця Тукальського. Цей був невеселий посланець, він дав знати, що не тільки не вдовольнили претензії й. м. отця Тукальського, але навіть його намісник, рятуючи життя, мусив втекти з тамтешніх маєтків, вигнаний звідти галасом деяких та тим, що вм. м. пан взяв назад перший свій наказ. Сам вм. м. пан зверни увагу на те, чи може таким чином здійснитися між нами мир, до якого вм. м. пан прагнеш. Навпаки, ми вважаємо, що доки не буде задоволена кривда божого слуги, ми не можемо приступити до порозуміння між собою. Тому дуже прошу вм. м. пана: або вм. м. пан доручи повністю задовольнити скривдженого божого священика і таким чином намагайся досягти між нами взаємної угоди, або вже цілком залиш нашу приязнь та зволь не заспокоювати і його кривди. А втім доручаємо себе якнайщирішій ласці вм. м. пана.

Дано в Чигирині, д. 25 квітня 1657 р.

Вм. м. пана у всьому прихильний приятель і слуга, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Ясновельможному, нам вельми милостивому панові і приятелеві, й. м. пану Павлові Сапєзі, віленському воєводі, великому гетьману Вел. Лит. кн. і т. д. віддати належить.

№ 449

1657, травня 2 (12). Чигирин. — Універсал, за яким грецьким купцям дозволяється самим вирішувати свої купецькі справи

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Всім вобец і кождому зособна, кому о том відати належит, а меновите паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству Войска его царского величества Запорожскаго, і кому только сей наш лист оказан будет, также атаманом городовим, войтом, бурмистром і на якой-колвек услузе нашой будучим людем, доносимо до відомости, іж ми приохочуючи греков купцов, аби в сторону нашу з розними товарами приєжджаючи, вигодою людем били, міти хочем і сурово росказуєм, ажеби жаден по містах і місточках українних гандле отправуючих альбо перемешкиваючих, до права полковницкого, козацкаго и мескаго потягать не важился; з полковников засе, асавулом, атаманом, войтом, бурмистром аби жаден о них судить і декретами окривать не сміл, срокго навпоминаєм; але аби, яко звичай єсть в чужих краях, сами межи собою в справах купецких вшелякиє справи розсужали і челядь викрочную судили і подлуг заслуг карали; а єсли би кто з полковников наших албо з інних предложонних важился неналежне в тоє втручать і трудность яковую додавать, такового ми срокго будемо карать.

Дан з Чигирина, 2 месяца мая 1657 року.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

А. А. Федотов-Чеховский, Акты греческого нежинского братства, стор. 43. Сборник Русского исторического общества, т. 144, стор. 46.

№ 450

1657, травня 4 (14). Чигирин. — Універсал про закріплення за Павлом Ярмултовським сіл Вербичі та Горбове

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм сим писанієм нашим кождому, кому о том відати надлежит, а меновите паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству Войска єго царского величества Запорожского, іж маючи ми особливий взгляд на пана Павла Ярмултовского і зичливость єво в подданню нам фортеци биховской, привротилисмо оному і сим листом нашим приворочаєм село єго власноє Вербичи названноє, также а село Горбове, волок шесть і млинок, все тоє в тракте Любецком, в полку Черніговском, лежачиє: міти теди хочем і сурово розказуєм, аби жаден з старшини і черни Войска нашего Запорожского і з якой-колвек кондиції людей найменшого пренагабання і перешкоди в держанню тих сел і млинка помененному пану Ярмолтовскому чинить не важился, так яко би за показанєм того універсалу нашего спокойне себі седіл, щитячися тою обороною і волностю от нас себі наданною: а хто би міл якую трудность задавать, такового ми срого будемо карат.

Дан з Чигирина, 4 мая 1657 р.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. Збірка Ол. Лазаревського, № 41/5, арк. 37. Копія, з датою 4 травня 1657 р.

Там же, № 51, арк. 17?. Копія, з датою 6 травня 1657 р.

Там же, Рукописи Київського університету, № 231/99, т. I, арк. 81—81 зв Копія з копії.

Опубліковано: А. Лазаревский, Акты по историк землевладения в Малороссии. Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. IV, відділ III, стор. 104.

Генеральное следствие о маєтностях Черниговского полка, 1729—1730, стор. 309—310.

Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. [illegible], стор 121 (уривок).

№ 451

1657, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Універсал чернігівському єпіскопу Лазарю Барановичу на володіння маєтностями єпіскопства

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Всім вобец і кождому зособна, кому о том відат належит, а меновите паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему то-

вариству, также атаманом городовим, войтом, бурмистром і іним всякого стану і кондиции людем, в тих пулках мешкаючим, в которих полках села здавна до епископства Черниговского належачие знайдуются, до відомости доносим. Поневаж за благословением божиїм і консенсом всего стану духовного і свіцкого превелебний в богу его милост отец Лазар Баранович на достоенство епископства Черніговского водлуг чину восточное православное церкви, матки нашое, наставлений, прето пилно жадаем і сурово росказуем, аби жаден з полковников, сотников і атаманов маетностей, помененому епископству належачих і где-колвек знайдуючихся, помененому превелебному его милости отцу епископови, албо зосланим на то од его милости особом заежджати і в посесію одбирати на перешкожал, ані за показанем сего листу нашого перешкожати важился, так яко би без жадного і найменшого спротивенства ні од кого тими маетностями і селами, где-колвек найдуючимися, помененний его м[илость] отец епископ спокойне владіл, люде зас по тих селах мешкаючие в отдаваню повинностей звичайних або спротивними не били, сурово росказуем под строгим каранем.

Дан в Чигирині, дня 27 мая, року 1657.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Его милости отцу епископу черніговскому на села од Богдана Хмельницкого, гетмана.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. І, спр. 69, арк. 1—1 зв. Оригінал.

Державна публічна бібліотека Української РСР. Відділ рукописів. Рукописи Київського університету, № 232/99, т. І, арк. 70. Копія.

Опубліковано: Историко-статистическое описание Черниговской епархии, т. І, стор. 507—508.

№ 452

1657, червня 16 (26) Чигирин. — Універсал купцям-грекам Павлу і Степану Юрієвичам на безмитну торгівлю

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Ознаймуем сим писанем нашим кождому, кому только о тим відати належит [1], а меновите паном полковником, асаулом, сотником, атаманом і всему товариству Войска его царского величества Запорожского, также атаманом городовим, войтом, бурмистром, залогом, арендарем і на якой-колвек услузі нашой будучим людем, іж позволилисмо Павлови і Стефанови Юрьевичем кгречином [2], яко людем купецким, аби гандле

[1] Л.: тилко о тим відат надлежит.

[2] Л.: кгрекам.

по містах і містечках україннних[1] і всюди з отбиром старих і набирем[2] свіжих товаров, безмитне волно єм было отправовать. Пилно теди по старшини і черни Войска нашого Запорожского міти хочем і сурове навпоминаєм, аби оних так по дорогах, гостинцах безпечне пропущали, яко на місцу зостаючим і гандле одправуючим найменшоє перешкоди не чинили, подачок неслушних не вимагали, а поготовю[3] шарпанини і неслушного здірства ділать не важилисе, але аби оддавши екзакторови нашому належачую повинность, до жадного розних екзакцій плаченя примушани не били. Которим хотячим єхать в Польщу, Литву, на Білую Русь або до Волох и где-колвек, аби также доброволного проїзду, би і за границу, не боронено, по залогах наших, где-колвек знайдуючихся, жадаєм і срокго под каранєм войсковим росказуєм, іначей не чинячи.

Дан з Чигирина, дня 16 іюня 1657[4].

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР. Збірка Ол. Лазаревського, № 70, арк. 226. Копія.

Опубліковано: А. А. Федотов-Чеховский, Акты греческого нежинского братства, стор. 66—67 (з оригіналу).

№ 453

1657, червня 18 (28). Чигирин. — Лист до валаського воєводи Костянтина Щербана про дружбу

Bogdanus Chmielniczki, clementia divina generalis dux Exercituum Zaporoviensium.

Illustrissimo excellentissimoque principi Jo. Constantino Szorbano, Transalpinae Valachiae [duci], fraterna obsequia commendans, salutis integritatem a summo mundi servatore precamur cordicitus. Non alia res nobis maiori consolationi, quam christiano orbi fideique orthodoxae quotidiana spectare incrementa, prouti nec maiori curae, quam foederatis nostris fraternum conservare affectum, quodque ipsorum viderimus conveniens emolumento, fideliter praecustodire. Quare suae quoque illustritatis bene in nos explorato vicem rependentes amori, qua possumus, quasque litteras suscepimus, prout et praesentes, eadem prosecuti sumus sinceritate, testantes non prius a proposito recessuros vinculo, quam ultimum a deo animae fiat divortium, certi consimilem a sua illustritate nobis quoque exhiberi exigente quavis necessitate charitatem. Quod prospere agant milites veneti enecatis Turcis, congaudemus illorum suaeque illustritatis solatio, divinoque nitimur auxilio eiusque misericordiae ulterioris tenemur

[1] Л.: украинских.
[2] Л.: з отбитем старих і набитем.
[3] Л.: погостив.
[4] Л.: 16 мця юня 1654.

spe, ulteriores etiam largiturus progressus, qui possunt congruum iuvandae rei christianae erigendaeque orthodoxae religioni conferre commodum. De ceteris quae tempore succedenti contingent, equidem arbitramur pro amore fraterno nos certificaturos suam illustritatem; ne tamen eveniat quid magis difficile, potiusque, cuius interventu memoria danda nobis elabatur notitiae, ut nos nulla sterilis praetereat occasio, petimus intimo, cum ex mutua nostrum significatione singulariter nostrae res dependeant. Legato nostro quoniam debitus praestitutus honor in acceptando, absque difficultate etiam ad nos eum relegari speramus. Qui quamprimum Constantinopoli fecerit regressum, nobisque sui muneris fecerit relationen, non cunctabimur, quin suam de omnibus reddamus certiorem illustritatem. Nos in campum universo provocato exercitu, apprime a chano krimiensi, per legatum a nobis illac missum ad ferendam realem praestolamur certitudinem; quae quamprimum fuerit nobis allata, consilio illico capto, de rebus pro necessitate gerendis, exercituque promovendo inibimus delibertionem. Credimus tamen facile eum ab instituto destiturum, si quidem et in singularibus commissis iniuximus eidem nostro legato nos ab amore nostro erga coniunctos nostros nequaquam recessuros. Quo redeunte, quicquid erit scitu dignum, non immorabimur de omnibus illustritatem suam quamprimum certam reddere, interim nos et obsequia nostra pristino illustritatis vestrae favori commendamus.

Datum Czeherini, die 18 iunii a-o 1657.

Illustritatis suae faventissimus frater et ad obsequia paratus, Bohdan Chmielnicki, hetman zapor.

Угорський державний архів. Копія.

ЦДІА УРСР у Києві, Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 23, арк. 1—2. Фотокопія.

Опубліковано: Монумента Гунг., т. 23, стор. 529—530, № 307.

Переклад

Богдан Хмельницький, божою милістю гетьман Військ Запорізьких.

Найсвітлішому і найзнаменитішому князеві Костянтинові Щербанові, воєводі Заальпійської Валахії, передаючи братні послуги, від щирого серця просимо у всевишнього спасителя світу повного здоров'я. Немає для нас більшої радості, як оглядати щоденні успіхи християнського світу і православної віри, тому теж немає більшої турботи, як зберігати братнє почуття до наших союзників і вірно пильнувати те, що для них корисне. Тому також взаємно віддячуємося,як можемо, за добре випробувану любов вашої світлості; на листи, що ми одержали, як і на теперішній, ми відповіли тією самою щирістю, засвідчуючи, що відступимо від пропонованого зв'язку не раніше, ніж прийде від бога для душі остання розмова; ми певні, що виявиться і для нас з боку вашої світлості подібна любов, коли цього вимагатиме якась необхідність. Ми також радіємо, що венеціанське військо має успіхи, розгромивши турків, і покладаємося на їх і вашої світлості радощі і на божу допомогу; живемо надією на його дальше милосердя, [сподіваючись], що він також дозволить дальші успіхи, які можуть принести відповідну користь для допомоги християнству і православній вірі. В інших справах, що торкаються майбутнього, думаємо, з свого боку, запевнити вашу світлість у братній любові; однак, щоб не трапилось щось неприятливе або таке, через що зникла б пам'ять про дану справу, щиро просимо, щоб не минула нас ні одна нагода безплідно, тому що від взаємних наших повідомлень особливо за

лежать наші справи. Нашому послові під час прийому була віддана належна пошана, і ми сподіваємося, що він буде також відісланий до нас без труднощів. Як він тільки повернеться з Константинополя і нам здасть звіт про свою службу, ми без зволікання повідомимо про все вашу світлість. Зібравши в похід все військо і вирядивши посла до кримського хана, ми чекаємо від нього справжнього запевнення у безпеці: як тільки ми його одержимо, склавши план, розпочнемо наради про справи, які необхідно виконати, та про наступ війська. Але ми віримо, що він (хан) легко відступить від постанови, бо і в окремих справах ми переконали того ж нашого посла, що ми ніколи не відступимо від нашої дружби у відношенні до наших союзників. Після його (посла) повернення все, що буде гідне знання, не гаючися, повідомимо якнайскоріше вашу світлість, а тепер передаємо нас і наші послуги старій прихильності вашої світлості.

Дано в Чигирині, дня 18 червня, року 1657.

Вашої світлості найприхильніший брат і до послуг готовий, Богдан Хмельницький, гетьман Запорізький.

№ 454

1657, червня 19 (29). Чигирин. — Універсал про повернення дітям колишнього паволоцького полковника Івана Миньківського сіл Миньківці і Вербівка

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Ознаймуєм сим нашим писанєм старшині і черни Войска нашего Запорожского, у войско ідучим і з войска поворочаючим, также висланним от нас, на якой-колвек услузе нашой будучим, вшелякоє кондициє людем і кождому, кому толко показано будеть, іж ми маючи респект особливой на потомки небожчика Івана Минковского, бившого полковника паволоцкого, село Минковици по небожчику отцу дітем, яко сукцесором также і друге село Вербовку приворочаєм, міти хотечи, аби ні од кого, меновите так старшини, яко і черни Войска нашего Запорожского найменшая не збувалася кривда и перешкода; то[го] всего Михайло Іванович опекун, яко ближайшим кревней, догледати і пожитки на виживеньє потомков помененних збирати маєт, нікого іншого [1] ані з близких, ані з далеких кревних не припускаючи. А хто би колвек легце сіє наше писаньє поважаючи, важился албо міл би в селах вишйменованних кривду так селяном, яко і дозорци Михайлови Івановичу вчинити, любо теж в пожитках шарпанину, та[ковий] кождий за найменшую скаргою сурово од нас без отпуску карани будет.

Дат в Чигирині, іюня 19 д[ня] 1657.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 16336—16485, Збірка В. Модзалевського, папка «Петровские». Копія.

---

[1] У копії: ніку іншу.

№ 455

1657, червня 19 (29). Чигирин. — Універсал про повернення дітям колишнього паволоцького полковника Івана Миньківського села Верхівня

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским.

Ознаймуєм сим нашим писанєм старшини і черни Войска нашего Запорожского, у войско ідучим і з войска поворочаючим, также висланим от нас на якой-колвек услузе нашей будучим, вшелякой кондициє людем і кождому, кому толко показано будет, іж маючи ми респект особливий на потомки небожчика Івана Минковского, бившого полковника паволоцкого, село Верховню, єго власноє, потомкам позосталим приворочаєм, міти хотечи, аби в держаню і заживаню того села ніхто найменшоє не важился чинити кривди і шарпанини, чого Микола Іванович опекун, яко ближний кревний, постерегати маєт. А хто би колвек в чом найменшую о ним важился вчинити кривду, то кождий таковий за найменшою скаргою сурово от нас без фолкги караний будет.

Дат в Чигирині, іюня 19, 1657.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

На звороті: Волност на Верховню зо всіми приналежностями тамошними.

Філіал ЦДІА УРСР у Харкові, Універсали, № 2. Оригінал.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II № 16336—16485, Збірка В. Модзалевського, папка «Петровские». Копія.

№ 456

1657, червня 21 (липня 1). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава в зв'язку з перервою у переговорах

Serenissime Sueciae rex, domine et amice nobis colendissime.

Quamvis multis antea temporibus singularis suae regiae mtis nobis enituit innotuitque benevolentia, cum tamen post non exiguo de eadem ab utrinque conticesceret notitia intervallo, non mediocre confitemur fideliter nos caepisse taedium, varias volventes tam longi silentii rationes. Quam primum vero reclusa nobis extitit status suae regiae mtis gestorumque non infeliciter auspicante numine supremo tractatorum nec non integrae suae regiae mtis vividaeque valetudinis certitudo, illico refecillato animo, amicorum prosperitate vivere et vigere solito, et obvias litteras suae regiae mtis, uti praenuntias constantis in nos perseverantisque affectus, manibus excepimus et earum baculum perquam decenti hilarique salutavimus com-

plexique sumus pectore. Cui cum integrae fidei industriaeque specialis adderent litterae suae regiae mtis testimonium, de omnibus igitur eidem abundanter patefactum arcanis utriusque nostrum partem concernentibus remur, quoniam longitudinis rerum collatarum minus duximus capacem epistolam, eundem per seorsivos de omnibus denuntiaturum quoad satis fuerit, internuntios; nobis vero periculorum mole a Tartaris variisque nobis minus faventibus instante iamque in eorum propulsandas intentiones malevolas exercitu in campum existente evocato nec commoditas fuit ulteriora denuntiandi, imo qua par est promptitudine duximus obviandum mature, ne in ipso aperti periculi puncto maiori gravemur labore, cum sero medicina paretur, si principiis obstare non contingent. Caeterum nobis apprimo curae esse ne iacti inter nos arrhabones maneant infructuosi, quare et pro munere per p. Danielem oblato humili suae regiae mti reposita gratia spondemus mediis nostrae obsequentissimae propensionis de repensione eiusdem conaturos. Protunc vero nostra commendantes sedulo obsequia protensos felicesque annos a deo suae mti precamur, in omnibus fideli eiusdem dni Danielis innixi significationi.

Dabantur Czyhyryni, die 21 iunii a. 1657.

Maiestatis vrae regiae amicus optatissimus bonorum paratissimusque obsequiis, Bohdan Chmielnicki, dux Cohor. Zap.

Адреса: Serenissime Carolo Gustawo... dno et amico nobis plurimum observandissimo pateant.

Шведський державний архів. Оригінал.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів, оп. 2, спр. 50, арк. 1—2. Фотокопія з оригіналу.

Опубліковано: Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 303—304, № 104.

Переклад

Найясніший королю Швеції, наш вельмишановний пане і друже.

Хоч особлива доброзичливість вашої королівської величності засяяла і стала відома нам задовго до цього, однак коли після незначного проміжку часу припинилися відомості про неї з обох сторін, визнаємо, що нас огорнула немала досада, коли ми передумували різні причини такого довгого мовчання. Але як тільки виявилася нам надійність становища вашої королівської величності, ми зустріли це з піднесенням, бо звикли жити і кріпитися успіхами друзів. Привітний лист вашої королівської величності ми прийняли до рук, як вісника постійної і тривалої прихильності до нас, привітали його і сприйняли його зміст вдячним і радісним серцем. Лист в. кор. величності дав свідоцтво непорушного довір'я і особливої дбайливості; але ми думаємо, що лист не може охопити всіх таємних справ, що торкаються обох сторін, і які ми широко розкрили, — і ми будемо сповіщати про все через окремих посланців. Нам загрожує тяжка небезпека від татар і інших, неприязних до нас, і, щоб протидіяти їх ворожим замірам, ми зібрали військо в похід. Тому не було змоги подати дальші відомості. Ми вважали, що треба виступити з найбільшою швидкістю, щоб у самому моменті явної небезпеки нас не зустріли більші труднощі, бо пізно приходять ліки, коли не можна запобігти початку [хвороби]. А втім насамперед дбаємо про те, щоб зобов'язання, які ми дали один одному, не залишилися безплідні. І тому за подарунок, доставлений отцем Даниїлом, уклінно дякуємо вашій королівській величності і обіцяємо, що будемо старатися засобами нашої найлюб'язнішої прихильності віддячити її. Тепер же наполегливо віддаємо наші послуги та просимо від бога

довгих і щасливих літ вашій величності, спираючись у всьому на вірне повідомлення того ж пана Данила.

Дано в Чигирині, дня 21 червня 1657 року.

Вашої королівської величності найприхильніший друг і готовий до послуг. Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

Адреса: Віддати найяснішому Карлу Густаву... нашому вельмишановному панові і другові.

№ 457

1657, червня 21 (липня 1). Чигирин. — Лист до курфюрста Фрідріха Вільгельма про дружбу

Serenissime sacri Imperii Romani elector, dne et amice nobis observandissime.

Sapido nobis cum gustu obvenire huiuscemodi nemini dubium fere arbitramur condimenta, cum in locum sumptuosi epuli, amicitiae intimaeque familiaritatis ab aliquo offeruntur testificationes. Amicitia enim cum talibus gaudeat privilegiis, ut nullam quamvis inter aliquot contrahentes faciat differentiam, sed inter omnes honoris et omnium immunitatum dispartiatur aequitatem; iuste igitur ad eam omni accurritur celeritate et multo acquiritur, maxime vera et perfecta, sudore. A sua igitur smma electorali mte quamvis multa antea sortiti fuerimus oblatas nobis amplissimasque ineundae amicitiae invitationes, eo tamen addictiores nos faventioresque suae reddit maiestati, cum nec his praesentibus compellare circumsit. Quod uti nobis fuerit acceptum et officiosum, vel hinc sua sumet mtas experimentum, cum nos abhinc promptos suis habebit obsequiis vel levivoculo aliquo praevio mandato et invocatione. Repensis itaque suae mti in vim oblati litteraliter affectus gratiis de nostro itidem in suam mttem indubitato certificamus amore, voluntarie sponteque polliciti non ullis suae mtis defuturos necessitatibus, immo nos demonstraturos, quin nos adversarii agnoscant suae mti non obligatos. Certum habeat sponsa verba nos ipso expleturos effectu, cum his adsuescat natio nostra acquirendae amicitiae modis, si tamen agnoscat parti aemulanti non ingratum id fore. De omnibus innitimur sufficienti dni Danielis significationi, qui et necessaria abundantius referet, et de nostra nihil erit, quod subtineat, promptitudine. Quam et pro tunc suae mtis intimae commendantes humiliter gratiae, valetudinem indebilitandam a deo optimo conferri in annos felices precamur.

Dabantur Czyhyryni, die 21 iunii a-o 1657.

Maiestatis vestrae electoralis amicus optatissimus obsequiisque promptus, Bohdan Chmielnicki, dux Cohor. Zap.

Д. Олянчин, Два листи Богдана Хмельницького і Івана Виговського до курфюрста бранденбурзького Фрідріха Вільгельма, «Хліборобська Україна», кн. V, стор. 377—384. (Фотокопія з оригіналу).

Переклад

Найясніший електоре святої Римської імперії, наш вельмишановний пане і друже.

Ніхто, думаємо, не може мати сумніву, що нам до вподоби найбільше така пошана, коли хто-небудь замість пишного бенкету подає засвідчення дружби та глибокої прихильності. Бо дружба користується такими привілеями, що не робить ніякої різниці між кількома контрагентами, але рівно розподіляє між усіма пошану і всі пільги; отже, справедливо вдаються до неї з усім поспіхом та великим трудом набувають її, особливо дружбу справжню і повну. Так, хоч ми раніше одержали від вашої святої електорської величності передане нам почесне запрошення скласти дружбу, то ще вірнішими і прихильнішими вашій величності стаємо через те, що і теперішнім листом не занедбали нас закликати до цього. Ми це прийняли з готовністю; як доказ цього, ваша величність хай прийме те, що з цього часу матиме нас готовими до своїх послуг, навіть на будь-який найменший наказ або заклик. Так, віддавши вашій величності листом подяку за виявлену прихильність, запевняємо також у нашій безсумнівній відданості вашій величності та добровільно і з власного бажання обіцяємо не залишати вашої величності в ніяких потребах, а виявляти дружбу, щоб противники пізнали нашу зобов'язаність вашій величності. Хай ваша величність буде впевнена, що обітницю, дану словом, ми дійсно виконаємо, бо таким способом наша нація звикне добувати дружбу, як тільки переконається, що друга сторона прийме це з вдячністю. У всьому покладаємося на достатній переказ пана Даниїла, який докладніше передасть що потрібно та розкаже про нашу готовність, якої ніщо не затримає. Як і раніше, доручаємо себе покірно щирій ласці вашої величності та молимо найліпшого бога, щоб подав міцне здоров'я на щасливі літа.

Дано в Чигирині, дня 21 червня 1657 року.

Вашої електорської величності прихильний приятель і до послуг готовий, Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 458

1657, червня 23 (липня 3). Чигирин. — Лист до окольничого і воєводи Григорія Ромодановського про воєнні дії татарських військ

Божиєю милостию великого государя і великого князя Алексія Михайловича, всеа Великиа і Малия і Білия Россиї самодержца і многих государств і земель восточних і западних і сіверних отчича і дідича і наслідника і государя і облаадателя, єго царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго царского величества Запорозкого, другу моєму і приятелю, околничому і воєводе, князю Григорею Григоревичю Рамодановскому, от господа бога доброго здоровя і щасливого прєбиваня желаєм на многиє літа.

Писал ти, друг і приятел наш, к нам об вістках о хану кримском, жебисмо тебі, приятелю нашему, ізвестили і ми какиє маєм[1] о нем вести, і тебі другу нашому пересилаєм, даючи знат, же юж хан зо всіми ордами в Очакове і притяг до Телігулу і на Телігулі стоїт з ордами, од Днестра ден ходу, а нурадин салтана виправил под Каменец с частю войска, жеби з ляхами сходили; а кгди юж с ляхами злучатсе, і сам хан

[1] В оригіналі: модо.

рушится со всею потугою, а злучившисе хотят воєват українние єго царского вел[ичества] городи. І ми видечи їх замисли зліє, Войска наші скупилисмо Запорозкиє і для язика виправилисмо ку Днестрови, а скоро язика достанем, вирозумівши, просто на них пойдем. Бо ляхи і до паші силистрийского писали, жеби на помоч ім з янчарами і з арматою сам ішол, якож юж і рушилсе паша силістрийский і к ляхом ідет. Дошло теж нас відати, же част нагайцов понад Орелю горі пошли, там к тому місцу, где ти друг наш з войсками єго царского величества обєрегаєш, зачим остерегаєм, жеби на вас неубезпечоних не напали тиє погане, бо як вовки тоти здрайци звикли впадат. А єсли бисмо великую наваланост турецкую видили, теди і до єго царского величества вишлем посланника нашого, жеби нам посилки войсками своїми давал і до вашой милости напишем і, счо-колвек учнетсе, відомост о всем перешлем. Притом зичливости вашой, приятеля нашого, пилно полецаємся.

Дат з Чигирина, 13 іюня 1657 р.

Вашой милости другу і приятелю нашому всего добра зичливий друг і приятел, Богдан Хмельницкий, гетман Войска єго царского величества Запор.

По написаню грамоти свіжо пришла відомост же с полоном пришовши, татаре взяли 60 чоловік, то значний юж задор чинитсе.

Адреса: Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всея Великиа і Малия і Білия Росиї самодержца і многих государств і земел восточних і западних і сіверних отчича і дідича і наслідника і государя і облаадателя, єго царского величества, околничему і воєводе князю Григорию Григоревичу Рамодановскому да вручитсе.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Бєлгородський стіл, стовп. 391, арк. 84—85. Оригінал.

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Неопубліковані листи Богдана Хмельницького, 1650—1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 182—183.

№ 459

1657, червня 23 (липня 3). Чигирин. — Універсал про підтвердження володінь Катерини Грязної

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Всім вобец і кождому зособна, кому о том відати належит, мено вите паном полковником, асаулам, сотником, атаманам і всей старшині і черні Войск Запорожских, в тягненю за войском ідучим і з войска поворочаючим, конним і пішим, вшелякой кондиції людем, меновите залогам, которим толко показано будет сіє писаніє, до відомости доносим, поневаж бог всемогущий наклонил шляхту до Войска Запорожского, ми їх ласкаве принявши, їх маєтности і грунтов власних уживат,

яко здавна уживали, позволилисмо; сурово теди приказуєм, аби жаден с козаков наєздом, мимоєздом і отправованєм чат і розних подєздов в маєтностях і селах пані Катерини Борисовой Грязной, меновите в селах Слабине, Яновце, Лукашовце, Стефановце, Суличовце, Пересяжжю і всяких до тих сел приналежитостях, людем там мешкаючим найменшой кривди чинить не важился, подачок, стації жадной не вимишлял ани вибирал, але зараз, за показанєм сего писанія, залога тамошній, в тих маєтностях будучий, вишменованіє маєтності пані Грязной зо всім подал, так яко здавна те маєтности в собе мелися; а люде, там мешкаючиє, спокойно, за показанієм сего писанія нашего, сидели, іначей не чинячи, под ласкою нашею і под срогим войсковим каранєм.

Дан з Чигирина, 23 дня місяця юня року 1657.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка Ол. Лазаревського, № 41, т. 5, арк. 35. Копія.

Там же, Рукописи Київського університету, № 99, т. I, арк. 75зв. Копія з копії.

ЦДІА УРСР у Києві, ф. Генеральний опис Лівобережної України, оп. 1, спр. 2. Копія.

Опубліковано: А. Лазаревский, Акты по истории землевладения в Малороссии, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. IV, стор. 104—105.

Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка, стор. 408.

№ 460

1657, червня 24 (липня 4). Чигирин. — Універсал про підтвердження запису на купівлю землі і будинку київським протопопом Михайлом Гунатерським

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорожским.

Всім вобец і кождому зособна, особливо паном полковником, судіам, сотником, есавулом, атаманом, залогам [1] і всему рицарству Войска єго царского величества Запорожскаго, також войтови і всему маєстратови києвскому, також і на потом будучому, до відомости доносим, іж велебний в богу отец Михайло Кгунатерский, протопопа києвский, покладал перед нами записов два, один од пана Павла Яновича Хмельницкаго, полковника києвского, собі, малжонце і потомкам своїм на вічную продажу пляцу і двора зо всим будинком, названом Олизаровским, за певную і готовую суму грошей, в записі менованого [2], до скарбу нашого войскового отданую, другий од Івана, цирулика полкового києвскаго, на заплачене при будинку в том же дворе под час меш-

[1] Надруковано: зальгам.
[2] Надруковано: мелованого.

кання за відомостию полкового менованого цирулика причиненого, і оправене оного, о чом тие обадва записи ширей в собе мают; і просил нас пречечоний отец протопопа киевский, абисмо тие его записи огледавши подтвердили при дворе і всему будинку старого і ново причиненого заховали; якож ми видечи бити[1] прозьбу его слушную і знаючи зичливость здавна к нам і всему Войску Запорожскому і непрестанное бога благаніе помени записи і вси ...[2] в них виразне описание, повагою нашею гетманскою апробуем, стверждаем і умоцняем, при дому помененом Олизаровском его самого, малжонку і потомков[3] его вічне заховуем і продать, кому би хотіл, позволяем, уред вшелякий козацкий і міский киевский упоминаем і сурово приказуем, аби жадное і найменшое кривди і перешкоди в помененом дворе ему і од него держимом чинит не важили под срокгим за найменьшою скаргою каранем і виною до скарбу нашого войскового петисот золотих. А для ліпшое твердости тую апробацию записовую рукою нашею подписавши, печать войсковую приложить розказали есмо.

Діялося в Чигирині, дня 24 місяца іюня року 1657.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Грамоты, акты и другие замечательные документы, Универсал и подтвердительная грамота гетмана Богдана Хмельницкаго, «Подольские епархиальные ведомости», 1887, № 47—48, стор. 1—3. З оригіналу, що зберігався в архіві И. Ролле в Кам'янці-Подільському. Оригінал відшукати не вдалося.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, II, № 22080. Відбиток під тією ж назвою.

№ 461

1657, червня 24 (липня 4). Чигирин. — Універсал про закріплення земель за Лукашем Носачовичем

Богдан Хмельницький, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

Ознаймуем тим нашим писаніем старшині і черні Войска нашого Запорожского і кождому, кому толко показано будет, іж Лукаш Носачович, маючи грунт свой власний за Черніговом, с которого перед тим грунту конную отправовал в войску службу, а тепер у войску нашом також повинность належну отдавати мает, пилно теди жадаем і сим нашим писаніем навпоминаем, аби за указанем оного на власних грунтах своїх ні от кого найменшой не поносячи трудности, безпечне зоставал і з грунтов помененних пожитки, яко поссесор, заживал; а що там слободяне роїские[4] часть тих же его власних засіли грунтов, аби ко-

---

[1] Надруковано: бих.

[2] Не розібрано видавцем.

[3] Надруковано: потомком.

[4] Ген. след.: ройжскіе.

нечно з того десятину кождий давал, нічим не отмовляючися і спречним не будучи. А хто би колвек, легце сеє наше писаніє поважаючи, помененному Лукашові Носачовичові спречним бити міл, то кождий таковий сурово от нас караний будет.

Дан в Чигирині, іюня 24 дня, 1657 року.

Богдан Хмельницкий, рука власна.

А. Лазаревский, Акты по истории землевладения в Малороссии, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. IV, відділ III, стор. 98—99, № 12, з датою 1651 р.

Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка, стор. 342, з датою 1657 р.

№ 462

1657, червня 28 (липня 8). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав шляхти Пінського повіту

W imię pańskie amen, na wieczną rzeczy pamiątkę.

My, Bohdan Chmielnicki, hetman generalny Wojsk jego carskiej mci Zaporoskich, oznajmujemy tym listem, wiarą naszą i wszystkiego wojska stwierdzonym, każdemu komuby o tym wiedzieć należało. Przedwieczna mądrość sama drogi pospolitego rozdając[1] pożycia, dobrze czyniącym źle zadziaływać gdy zakazała, przyjaznych sercem ustanowiła przyjmować przyjacielskim, dawszy tego[2] należne podobieństwo, że niesłuszna[3], aby za rybę wężem, za chleb kamieniem i inszemi złemi rzeczoma miał kto za dobre odbierać[4] uczynki, gdy tedy najwyższy świata podsłonecznego stwórca i rządca takowych do obejścia z ludźmi nauczał sposobów, najpewniejsze takie szczyrości i przyjaźni wzajemnej fundując ustawy, dobrym oddawać za dobre, dlategoż ani żadnemu, jego łaską stworzonemu, z bliźnim swoim obchodzić się niesłuszna[5] inaczej, życzyli sobie ujść za schybienie drogi zbawiennej, boskiej kary i ludzkiego posądzenia. Skąd i my zachowanych dawno nie odstępując zwyczajów, gdy powiatu Pińskiego bóg skłonił uprzejmie ku zjednoczeniu z nami wolę i serca, posłów od nich na upewnienie wiecznej przyjaźni przysłanych, jego mci pana Łukasza Jelskiego, marszałka, i jego mci pana Adama Spytka, brzeskiego stolnika, dygnitarzów pińskich, przyjacielsko i wdzięcznie przyjąwszy, namowy i obowiązki należne przyjaźni postanowiliśmy, onych zupełnie, niewątpliwie i pod sumieniem ubezpieczając, iż odtąd z niemi ani sami przez się nieprzyjacielsko obchodzić się ani nasyłać na ich majętności wojska osobli-

---

[1] Z dziejów Ukrainy: rządząc.
[2] Z dziejów Ukrainy: jego.
[3] Z dziejów Ukrainy: nie rzecz słuszna.
[4] Z dziejów Ukrainy: oddawać.
[5] Z dziejów Ukrainy: niesłusznie obchodzić się.

wego, prócz osobnych załóg bezpieczeństwu służących, ani kogo obcego na ich zgubę tak sami przez się, jako i przez namówione osoby poduszczać będziemy. Owszem jeśliby kto z nienawiści ku nim dla uczynienia z nami przyjaźni i zjednoczenia, albo z jakiejkolwiek inszej przyczyny zawziętej, chciał onym szkodzić, z wojskiem w ich kraj wtargnąwszy i mieczem i ogniem ich pustoszyć majętności, — bronić, posiłkować i by też wojskiem wszystkim oganiać nieprzyjaciołom na nie następującym, by też bliskim naszym, rady jednak naszej o poniechanie ich nie słuchającym, obiecujemy. W rzymskiej zaś wiary[1], którą do nas przystępują, obrzędach najmniej im przeszkadzać z potomkami naszemi i wszystkim Wojskiem Zaporoskim nie będziemy, ani żadnego z ich do prawosławnej greckiej gwałtem przymuszać ani funduszów dawnych i świeżych na kościoły, któreby jedno nie z wydzierstwa majętności cerkiewnych i ukrzywdziena ubogich prawosławnych stanęli, zniszczać i znosić powinniśmy. Obce jednak sekty i unią, jako wiela złego podniety, wykorzeniać zobopólnie stanowimy, nie zagradzając do łaski naszej przystępu, jeśliby który z duchownych ku uznaniu prawdy przyszedłszy i przy oddaniu należnemu metropolicie kijowskiemu posłuszeństwa, porządną uczyniwszy pokutę, miał za sobą gorące duchownych naszych zalecenie i przyczynę. W prerogatyw, swobód, jako i sądów[2] stanowi swemu należnych używaniu i odprawowaniu nie inakszym jeno jako za królów polskich byli, onych ubezpieczamy, to jedno warując, aby skróciwszy postępków prawnych, do ubóstwa i zbytniej pieni szlachcie ubogiej zagrodzić drogę. Dygnitarstwa, godności, eminencje tak ziemskie, jako i wojskowe, które jeno teraz nadane sobie mają od króla polskiego ich mć. pp. obywatele powiatu Pińskiego, każdego przy nim do żywota trwać będą. Jeśliby jednak wyrokiem boskim który miał z urzędników z tego świata ustąpić, wolne mają mieć inszego na miejsce umarłego według zwyczaju obranie, których jeno przez elekcją z starego zachowania nastawiać zwykli. Lecz konfirmacją obranego, przy sobie zostawujemy. Inszym zaś, którzyby zdaniu i woli naszej należeli, starszeństwa dysponować będziemy, mający respekt i bacznie zasłużonych za zaleceniem starosty naszego[3] pińskiego. Prócz tego wojskowe przełożeństwa wszystkie, które teraz i napotym najdować się będą, upewniamy, władzą zupełną zostawiwszy wolne pułkownikowi na ten czas będącemu i całe rotmistrzów i poruczników podawanie. Ci wszyscy jednak bez ordynansu naszego nikomu wojny zapowiadać nie powinni, jako ani nowych przyjaźni stanowić z kimkolwiek bez osobliwego naszego dołożenia. Majętności dziedzicznych w powiecie Pińskim, Mozyrskim i Turowskim, jako i inszym trakcie którymkolwiek[4] najdujących się, który by jednak[5] przysięgę wykonał wierności, wolno zażywać onym ze wszystkiemi przychodami dopuszczamy. Lenne także prawa, którebykolwiek z dawnego mieli

[1] Z dziejów Ukrainy: wiesze.
[2] Z dziejów Ukrainy: W prerogatywach, swobodach i sądach.
[3] Z dziejów Ukrainy: jeno.
[4] Z dziejów Ukrainy; którychkolwiek
[5] Z dziejów Ukrainy: jeno.

sobie od królów nadania, zupełnie przy każdym zostaną i zostawać będą, za nas i potomków naszych asekurujemy z Wojskiem Zaporoskim. Same tylko królewszczyzny, starostwu Pińskiemu, jako i insze przychodowi naszemu należące, od ich używania wyjęte będą. Dożywotnie zaś każdemu do śmierci służyć powinne nadania, a po zejściu każdego posesora do naszej wrócą się dyspozycjej. Nabożeństwa, procesji zwykłe odprawowanie, dzieci szlacheckich wolna nauka, duchownych rzymskich wszelakie poszanowanie przy nich zostawać, my i potomkowie nasi z Wojskiem Zaporoskim zupełnie słowem chrześcijańskim przyrzekamy, ni w czym ich ćwiczeniu najmniejszej nie czyniąc ujmy i przeszkody. Zgoła we wszystkich im należnych wolnościach krzywdy żadnej nie czynić submitujemy się, któreby jeno nowowymyślone na oszukanie nasze nie były. Także w kondycjach do przyjaźni należących wytrzymać statecznie i tę naszą asekuracją przez osobliwe posły nasze i ich przysięgę stwierdzić podejmujemy się, obowiązując odtąd samych siebie z potomkami swemi i wszystkim Wojskiem Zaporozkim, że spólnych będziemy mieć przyjaciół i nieprzyjaciół i trwać wiecznie w przyjaźni i nienaruszenie. I obiecując sobie po ich mciach panach obywatelach Pińskiego powiatu, że i oni takowychże, na jakie się obowiązali, dotrzymają całe kondycji, sumnienie swe przez przysięgę dostatku [1] w przyjaźni każdy [2] nam oświadczymy. Co wszystko aby tym ważniejsze i gruntowniejsze być mogło, ręką własną te nasze ubezpieczenie przy pieczęci wojskowej podpisujemy.

Działo się w Czehyrynie, dnia dwudziestego ósmego junia według starego kalendarza roku pańskiego tysiąc sześćset pięćdziesiąt siódmego.

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojsk jego carskiej mci Zaporoskich.

Архів Чарторийських у Кракові, рук. 2105, арк. 31—32. Копія.
Опубліковано: Памятники, т. III, відділ III, стор. 145—152, № 35.
Памятники, вид. 2, з доповненнями. т. III. стор. 245—249, № 43.
Z dziejów Ukrainy, стор. 517—520.

Переклад

В ім'я господнє, амінь, на пам'ять вічної справи.

Ми, Богдан Хмельницький, генеральний гетман його царської милості Військ Запорізьких, повідомляємо цим листом, затвердженим вірою нашою і всього війська, кожного, кому належить про це знати.

Одвічна мудрість, роздаючи шляхи загального співжиття, сама заборонила заподіювати лихо тим, хто творить добро, коли наказала приймати прихильних дружнім серцем і привела для цього відповідне порівняння, що не годиться, щоб за рибу вужа, за хліб камінь та інші лихі речі мав одержувати той, хто творить добрі діла. Ще найвищий творець і правитель підсонячного світу навчав такої поведінки та закладав такі найпевніші правила взаємної щирості і приязні — добром віддавати за добро, — тому жодному, створеному його ласкою, не годиться інакше поводитися з своїм ближнім, якщо він бажає уникнути божої кари і людського осуду за відхилення від спасенного шляху. Тому і ми, не відступаючись від давно встановлених звичаїв, коли бог люб'язно схилив Пінський повіт до з'єднання з нами волею і серцем, приязно

[1] Z dziejów Ukrainy: do skutku.
[2] Z dziejów Ukrainy: każdej.

і прихильно прийняли послів, присланих від них для затвердження вічної дружби, й. м. пана Лукаша Єльського, маршалка, і й. м. пана Адама Снитка, берестейського стольника, пінських сановників, і прийняли належні умови і обов'язки дружби, забезпечуючи їх з усією відповідальністю і під сумлінням, що з цього часу не будемо вороже з ними поводитися, ані посилати в їх маєтності особливого війська, крім окремих загонів безпеки, ані не будемо підмовляти когось чужого загубити їх, як самі, так і через намовлених осіб. Навпаки, якби хтось з ненависті до них або для укладення приязні і з'єднання з нами або з якої-небудь іншої продуманої причини хотів вчинити їм шкоду, вторгнувшись в їх краї з військом і плюндруючи огнем і мечем їх маєтності, обіцяємо підтримувати їх, допомагати їм, і навіть з усім військом захищати від ворогів, що наступають на них, хоч би наших близьких, які не слухали б нашої поради і не причинили б цього. А щодо обрядів римської віри, з якою вони приєднуються до нас, то ми всі, Військо Запорізьке і наші нащадки, не перешкоджатимемо їм і не примушуватимемо жодного з них силою до православної, грецької віри. Ми також не повинні знищувати і скасовувати давніх і нових фондів на костьоли, якщо вони утворилися не із здирства церковних маєтностей і покривдження вбогих православних. Однак постановляємо взаємно викорінювати секти і унію, як причини великого лиха, не загороджуючи шляху до нашої ласки тим з нашого духовенства, які, прийшовши до пізнання правди, віддали б належний послух київському митрополитові і, відбувши належну покуту, мали б за собою гарячу рекомендацію наших духовних. Що ж до привілеїв, вільностей і судів, наданих кожному станові, забезпечуємо їх не інакше, тільки так, як було за польських королів, з цією умовою, щоб скоротити правні процеси та загородити вбогій шляхті дорогу до злиднів і надмірного ябедництва. Чини, посади, достоїнства, як земські, так і військові, надані тепер м. панам обивателям Пінського повіту польським королем, кожний зберігатиме до кінця життя. Однак якщо мав би хто з урядників з волі божої зійти з цього світу, згідно з звичаєм, на місце померлого новий урядник обиратиметься тому, що за старим звичаєм урядників звикли тільки обирати. Але залишаємо за собою право затвердження обраного. А щодо інших, які б підлягали нашому рішенню і волі, будемо розпоряджатися старшинствами, приймаючи до уваги повагу і пошану до заслужених, згідно з рекомендацією нашого пінського старости. Крім цього, щодо військових чинів, усіх, які є тепер і будуть пізніше, то запевняємо вас, що ми залишаємо уповноваження і свободу в наданні [звань] ротмістрів і поручників полковникові, що буде на той час. Однак всі вони без нашого розпорядження не повинні нікому оголошувати війни, ані укладати нової дружби з ким-небудь, нас про це окремо не повідомивши. Спадковими маєтностями у Пінському, Мозирському і Турівському повітах, а також і в інших місцях, де б вони не знаходились, дозволяємо вільно користуватися, з усіма прибутками, тим, хто тільки виконає присягу вірності. Васальні права, які тільки хто-небудь має, здавна надані королями, залишаються і залишатимуться повністю кожному — це забезпечуємо ми Військом Запорізьким за нас і наших нащадків. Тільки королівщини Пінського староства, які належать до наших доходів, виключаються з їх користування. Довічні ж надання повинні служити кожному до смерті, а після сконання кожного посесора вернуться в наше розпорядження. Богослуження, проведення звичайних процесій, вільне навчання шляхетських дітей, всяку пошану римського духовенства ми і нащадки наші з Військом Запорізьким клянемося християнським словом залишити їм, не чинячи їх виконанню найменшої шкоди або перешкоди. Взагалі обіцяємо не заподіяти ніяким їм належним вільностям жодної кривди, щоб тільки не були придумані нові для того, щоб нас обманути. Обіцяємо додержуватися умов, належних дружбі, і зобов'язуємося підтвердити це наше запевнення через наших особливих послів та їх присягу. Зобов'язуємось з цього часу ми самі з своїми нащадками і Військом Запорізьким, що матимемо спільних друзів і ворогів і вічно й непорушно перебуватимемо в дружбі. Сподіваємося, що їх милості пани обивателі Пінського повіту повністю дотримаються умов, які зобов'язалися виконувати, взявши в приязні до нас через присягу своє сумління. А щоб все це ще важливішим і ще головнішим було, підписуємо ці наші запевнення поряд з військовою печаткою власною рукою.

Відбулося в Чигирині, дня 28 липня, за старим календарем, року господнього 1657.
Богдан Хмельницький, гетьман й. ц. м. Військ Запорізьких.

№ 463

1657. липня 9 (19). Чигирин. — Лист до королівського посла Станіслава Казимира Беневського про гарантування його безпеки

Wielmożny m. panie kasztelanie wołyński, nam wielce m. panie i przyjacielu.

Tam najlepiej wszelakiej rzeczy publicznej bywa progres, gdzie ab untrinque contrachentes przyjacielsko sobie dowierzają, jako i najwcześniej przez takowego się odprawują, który przystępując do akcji i na nię odważywszy dla całości zachowania Rzplty, immobiliter postępuje, sobie wszelakie postrachy foras pellendo. Nie można bowiem, aby tam miał być pośpiech in propositis, kędy na dwoje organa distracta, albo kędy o czym inszym głowa myślić, a serce kolo czego inszego miałoby operari. Zaczym ani wm., m. m. pan od j. k. mci na rozmowę z nami naznaczony będąc, masz dawać ludzkim powieściom u siebie miejsce, ponieważ tych nie inaksza jest powinność, quam ventosos spargere rumores, ale raczej dawnej naszej konfidując ku sobie przyjaźni, w przedsięwziętą, przy pomocy bożej, bezpiecznie puścić się drogę, tego po nas, będąc pewien, że żadnej przeszkody ani zatrzymania nie uznasz, owszem po dostatecznej namowie w rzeczach potrzebnych zdrowo i bezpiecznie do domowych powrócisz progów. Zalecamy się przytem pilno łasce wm., m. m. pana.

Datt w Czyhrynie, 9 iulii 1657.

Wm. m. p. całe życzliwy przyjaciel i sługa, Bohdan Chmielnicki, het. W. Z.

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських. № 339, стор. 55. Копія.

Там же, № 2346, арк. 260 зв. Копія.

Опубліковано: Л. Кубаля, стор. 436—437.

Переклад

Вельможний м. пане волинський каштеляне, наш вельми милостивий пане і приятелю.

Тоді буває найкращий успіх усяких громадських справ, коли з обох сторін союзники по-дружньому довіряють один одному, і ці справи найшвидше виконуються тим, хто, починаючи їх і зваживши ся на них для збереження цілості Речі Посполитої, поступає непохитно, геть відкинувши всякі страхи. Бо неможливо, щоб там мали успіх пропозиції, де надвоє поділені органи або де голова думає про одне, а серце зайняте чим іншим. Тому, якщо вм., м. м. п., призначений для зустрічі з нами його королівською милістю, то не повинен вірити людським байкам, бо вони розпускають пусті чутки, а краще, довіряючи давній нашій приязні до себе, безпечно вирядитися при божій помочі в дорогу, будучи впевненим у тому, що не зазнаєте ніякої перешкоди ані затримки, а, навпаки, після задовільного обговорення потрібних справ живим і здоровим повернетеся до порогів своєї домівки. При цьому покірно віддаємося на ласку вм., м. м. п.

Дано в Чигирині, 9 липня 1657.

Вм. м. п. доброзичливий приятель і слуга Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 464

1657, липня 10 (20). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про наступ кримських татар, приїзд Станіслава Казимира Беневського та посольство Павла Тетері

Божиею милостию, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу [п. т.] государю и облаадателю, вашему царскому величеству, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским, ниско до лица земли челом бьем.

В верности подданства тебе великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержцу, со всем Войском Запорожским пребываючи, как скоро ведомость взяв в след за головою и полковником стрелецким Артемоном Сергеевичем, о неприятелех веры православные извещати, ныне по отъезде Артемона Сергеевича, головы и полковника стрелецкого, до вашего царского величества, хан своею особою, переправясь Днестр и Буг реки, к Ряшкову с войсками крымскими, Великим и Малым Нагаем будучи, скорее о денгах, нежели о присяге радеет. А хотя мы уразумели великие неправды короля свейского против вашего царского величества, однако же он миру желает, если вашего царского величества на мир изволение будет, извести нам, а как изволение и указ вашего царского величества будет, то мы нарочно своего посла пошлем, отведываючи его умыслу. А что указ вашего царского величества был о Антоне, тогда велели есмя ему с войском отступить и под Каменец итти, от которого скорые надеемся вести. Турок имел было помочь татаром прислать, только что венеты взяли ево два города, и он на них своего визиря со всею силою послал, нет уже надежды, чтоб имел ему татарину какие прислать посилки. А что король Казимер присылает к нам изнова Казимера Биневского, которой от него в посольстве едет, тогда, что мы сперва им говорили, то и ныне, за приездом того же Биневского, скажем: что как они и все паны рада Коруны Полские тебя, великого государя нашего, ваше царское величество, на Коруну Полскую и на Великое княжество Литовское, обрали, так чтоб и ныне того не пременяли и неотменно держали. А мы вашему царскому величеству, как под солнцем в православии сияющему государю и царю, как верные подданные, прямо желаем, чтоб ваше царское величество, как царь православный, под крепкую свою руку Коруну Полскую принял.

А что поляки извещают нам, что Леополд, обранный цесарь римский, послал им 20 или 30 тысяч войска, а еще имеет и больши того прислать, тогда мы, как тому веры не ймем, толко имеем надежду на бога, что за его святою милостию а счастьем вашего царского величества, все неприятели и вероломцы посрамлены будут, а православная вера умножатись будет, естли нынешнего году их злым умыслом не

зайдем, тогда пришлого лета имеют на нас кончее самого возбудить турка, а то для того, что мы по их воли не учинили. Також послали есмя до околничего и воеводы вашего царского величества, князя Григорья Григорьевича Ромодановского, извещаючи, что уже татаровя с поляки совокупились, о том промышляют, как бы все украинные городы, чего им боже не помози, разорять. А естли бы Украину разорили, то уж бы и иного чего домыслились, а так мы, за указом вашего царского величества, послали есмя до околничего и воеводы вашего царского величества, князя Григорья Григорьевича Ромодановского, чтоб нас, по указу вашего царского величества, войском на общих неприятелей веры православной вспоможенье учинил и купно с нами за веру православную и за достоинство вашего царского величества отпор неприятелем давал. Дня 3 июля, как хан крымской загоны свои роспустил, полковник бряславский, послав свой подъезд, счасливо подъезд татарской розгромил и языков достав к нам прислал, и мы вашему царскому величеству одного ис тех посылаем, повели ваше царское величество того распросить. А мы так с того до вашего царского величества посланного, как и зде от других, оставленных то выразумели, что великий неприятель хан на нас; и владетель волоской о том же к нам писал, что хан послал к поляком Дедеш агу и всячески промышляют, чтоб с королем свейским и с Ракоцею помиритца; как есмя потом уразумели, что швед и Ракоца миру того не отлучны, и послали до Костянтинополя и до хана, великую казну денег им обещаючи, толко б с ними помирился, а тот бы бусурманин иноверцом черкасами, белогородцкою ордою, очаковскою и буджацкою, в городы вашего царского величества... [1] именно в Бряславской полк, недалече от Ряшкова, пришол и там обозом стал и возле в полк Бряславский около городов и деревень пустил загоны, и то удумал, чего ему толко боже не помози, за счастием вашего царского величества, городы сносить и в плен православных християн брать. Но весть пришла новая от полковника бряславского, что Ямполь и иные городы высекли и прямо до Каменца по сей и по той сторонам Днестра загоны передовые пошли и уже з Замойским, старостою каменским, случились, а сам хан с ордами в уезде Бряславском стоит, ожидаючи болшого войска полского, и до тех мест там стоять будут, покаместь король польской и гетман придет, понеже послали к поляком Дедеш агу, призываючи короля полского, чтоб как скорее шел. Мы, видя их неправды, часть войск в Ташлике совокупили, а на помочь полку Бряславскому велели иттить полком Уманскому, Полтавскому, Поднестрскому и пехотным полком; но понеже, как есмя взяли ведомость, что уже поляки с татарами совокупились, для того и всему войску велели есмя итти, чтоб над кривоприсяжником ханом крымским и над поляки за счастием вашего царского величества, промысл чинили, чтоб тот неприятель городов не пустошил и християн в полон не брал. Послали есмя указ на Запорожье, чтоб взяв бога всемогущего на помочь, и за молит-

[1] У тексті, очевидно, щось пропущено.

вами пресвятые богородицы, промысл над Крымом чинили. И тебя великого государя царя и великого князя твоего царского величества, до лица земли челом бьючи, просим: повели Войску вашего царского величества Донскому и иным астараханцким и казанским войскам, чтоб совокупясь с Войски вашего царского величества Запорожскими, таков же промысл над Крымом чинили, понеже, постилая под ноги всех неприятелей вашего царского величества...[1] и ныне наскоро Павла Ивановича Тетерю посылаем, которой о всяких вестях изустно подлинно известит вашему царскому величеству. Изволь, ваше царское величество, того милостиво выслушав, во всем поверить и войсками своими ваше царское величество изволь нас вскоре способствовати и нам свой царского величества указ послать через того же, которого, не задержав, изволь ваше царское величество отпустить. При том против верного нашего подданства желаем, чтоб еси многолетно на пресветлых престолех вашего царского величества царствовал.

Дан в Чигирине, июля 10 дня 1657 году[2].

Тебе великому государю, вашему царскому величеству, во всем пряможелательные слуги и верные подданные и подножия нижайшия, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 22/5833, арк. 138—146. Переклад, з заголовком: «Список с листов з белоруского письма, что писал к великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя и Белыя Росии, самодержцу гетман Богдан Хмелницкой да писар Иван Выговской с посланники с Павлом Тетерею с товарыщи в нынешнем во 165-м году августа в 4 день».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XI, Прибавления, стор. 713—718, № 2/IV.

№ 465

1657, липня 10 (20). Чигирин. — Лист до думного дяка Алмаза Івановича про посольство Павла Тетері

Божиею милостию великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчича и дедича и наследника и государя и облаадателя, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским думному посолскому дьяку Алмазу Ивановичю его царского величества...[3].

Ведая мы, что твоя милость блцзок еси боку царского величества, посылаем посла нашего Павла Ивановича Тетерю, до его царского

---

[1] У тексті очевидний пропуск.

[2] У перекладі дописані слова: А внизу приписано.

[3] У тексті очевидний пропуск.

величества, извещаючи, что татарин, соединясь с поляки, не мало украинных городов вырубил и других добывает, имеючи далней умысл ни во что Украину обратить, чево ему боже не помози. Если бы их умыслом неприятельским прежде времени не зашли, впрямь бы на пришлое лето собрався сильняе и турка наговоря, не токмо Украину, землю его царского величества, умышляли бы пустошить, но и чего иново домыслились бы. Для того просим твою милость, изволь его царского величества вопросить, чтоб велел войскам своим нас против обчих православия неприятелей посилковати, чтоб горы неприятель не брал; о чем всем изустно пространнее тот же посол наш известит, которому, в чем ни есть, будет желать, чтоб твоя милость желателство свое объявил, прилежно просим, а мы дознанную милость всякого времяни воздавати и отслуговати должни будем. А на то время приятству твоей милости нас самих вручаем.

Дан в Чигирине, дня 10 июля 1657 году[1].

Твоей милости всего добра желательный приятель и слуга, Богдан Хмельнитцкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, спр. 22/5839, арк. 242—243. Переклад, з заголовком: «Список з белоруского письма, что писал к думному и посольскому дяку к Алмазу Ивановичю гетман Богдан Хмельницкий да писарь Иван Виговский».

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XI, Прибавления, стор. 755—756, № 2/1.

№ 466

1657, липня 10 (20). Чигирин. — Лист до ближнього боярина Іллі Милославського з проханням домогтися у царя допомоги проти польських і татарських військ

Божиєю милостию великого государя, царя і великого князя Алексія Михайловича всея Великия, Малия і Білия Росиї самодержца і многих государств і земель восточних, западних і сіверних отчича і дідича і наслідника і обладателя, єго царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким, ближнему бояринови єго царского величества і намесникови ярославскому, Ілі Даниловичу Милославскому, поклон наш низко оддаем.

Дознавалисми не раз великоє твоє милости ку нам і Войску єго царского величества Запорозскому, тую ж і тепер маєм надію, же нам зичливость свою скажеш. А же тепер висилаєм посла нашого Павла Івановича Тетеру к єго царскому величеству, ознаймуючи, же татарове, злучившися з ляхами, немало городов українних повисекли, а других добивають, проливаючи кров християнскую — і тебе господина нашого

---

[1] У перекладі дописані слова: А внизу приписано.

пилно просим, абис его царского величества воспрашал, штоб его царское вел[ичество] приказал войском своїм нас посилковать, бо если би тепер, коли той неприятель гори не взял, оному одпору не дали, то певне на прошлое лето сподеватьсе, же з болшою потугою, прибравши собі турков на помощ рушиться і не только Україну замишляеть вніввеч обернуть, чого єму боже не допоможи, але і чого болшого покуситься, яко то само ширей посол наш твоєй милости преложить, которому, барзо просим, окажи милост свою, в чим будеть жадал, а ми будем таковую ласку каждого часу одслуговать. А тепер приязні твоєй милости нас самих поручаєм.

Дат в Чигирині дня... [1].

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорозким.

Адреса: Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексия Михайловича, всея Великия і Малия і Білия Россиї самодержца і многих государств і земел восточних западних і сиверних, отчича і дідича і наслідника і государя і обладателя, его царского величества, ближнему боярину его царского величества і наместникови ярославскому, Ілі Данилевичу Милославскому, да вручится.

Помітка: 165 г., августа в 1 день переписан.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські грамоти, спр. 75, арк. 1—2. Оригінал.

Там же, ф. Малоросійський приказ, спр. 22/5833, арк. 234—236. Переклад, з заголовком: «Список з белорускых листов, что писал к боярину к Илье Даниловичю Милославскому гетман Богдан Хмельницкий да писарь Иван Выговский. Списан в нынешнем во 165-м году августа в 8 день».

ЦДІА УРСР у Києві, Особистий фонд Каманіна І. М., оп. 1, спр. 24 арк. 1—3. Копія.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XI, Прибавления, стор. 752—753, № 2/IX.

№ 467

1657, липня 10 (20). Чигирин. — Лист до ближнього боярина Бориса Морозова про посольство Павла Тетері

Божиею милостию, великого государя царя и великого князя Алексея Михайловича, всеа Великия и Малыя и Белыя Росии самодержца, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчича и дедича и наследника и государя и облаадателя, его царского величества, Богдан Хмельнитцкий, гетман с Войском его царского величества Запорожским, ближнему боярину и наместнику володимерскому, Борису Ивановичю Морозову, доброго здоровья от господа бога желаем и поклон наш отдаем.

[1] В оригіналі дата відсутня. Лист написаний одночасно з док. № 464, 465, 467, тобто 10 (20) липня 1657 р.

По вся времена узнавали єсмя милостивого заступленья твоево и ходатайства до его царского величества, что все дела и прошения наша доносил еси до его царского величества. Ныне же посылаем посла нашего до его царского величества с подлинными вестьми, что уже хан крымской, снявся с ляхами, украинные городы иные уже повысекли, а иных добывают, которую их неправду мы видя, одно войско преже того против неприятеля выслали есмя и другому велели есмя уже итти, а тебя, господина нашего, просим, чтоб еси его царскому величеству побил челом, чтоб велел нас войском своим против обчих неприятелей православной веры пособствовать; они бо на то устремилися, чтоб Украину, чего боже не допомози, в ни во что обратить, а за тем, бы чего вящщего домыслилися и болшую силу на прошлое лето собрали бы, естли бы им ныне помешки не учинили. О чем всем словесно посол наш пространне тебе, господину нашему, предложит, который посол наш, Павел Иванович Тетеря, естьли б в чем имел помощи от тебя, господина нашего, желать, чтоб ему во всем жалованье свое оказывал, прилежно просим, а мы узнаное жалованье приятством нашим во всяком случении воздавать должны будем. При том, жалованью и приятству вашей милости отдаемся.

Дан из Чигирина, 10 дня июля 1657.

Вашей милости всего добра желательный приятель, Богдан Хмелнитцкій, гетман с Войском его царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Малоросійський приказ, стовп. 22/5833, арк. 229—231. Переклад, з заголовком: «Список з белоруских листов, что писал к боярину к Борису Ивановичю Морозову гетман Богдан Хмельнитцкий да писар Иван Выговской. Списаны те листы в нынешнем во 165-м году, августа в 8 день». Опубліковано: Акты ЮЗР, т. XI, Прибавления, стор. 749—751, № 2/IX.

№ 468

1657, липня 16 (26). Чигирин. — Лист до окольничого і воєводи Григорія Ромодановського про наступ татар на Брацлавщину

Божиєю милостию великого государя, царя і великого князя Алексія Михайловича, всеа Великая і Малия і Білия Росиї самодержца і многих государств і земел восточних і западних і сіверних отчича і дідича і наслідника і государя і облаадателя, єго царьского величества, Богдан Хмельницкой, гетман з Войском єго царьского величества Запорожским, околничему і воєводе єго царьского величества, князю Григорью Григорьєвичю Рамодановскому, доброго здоровя от господа бога і счасливого пребиванья на многиє літа желаєм.

Грамота твоєй милости принесена до нас 16 дня місяца іюля, в которой пишеш до нас, же до сих час тебі, приятелю нашому, от великого государя царя нашого, єго царьского величества, указу не маш, жебись нас войсками єго царьского величества, ратними посилковал. А што єсмо

в прежней грамоте до тебе, приятеля нашого писали, ознаймуючи, же хан кримской з ордами внедши в полк Бряславский, городи українние пустошит, козаков стинает і людей в полон берет — тие вісти істинние і подлинние сут, бо посилалисмо посланника нашого Василя Бута, сотника хоролского, еще перед тим, покил се не рушил сам хан, до него, звідуючи его замислов, для чего он присягу зломал, на городи українние вишел с Крима[1]. Теди хан кримский откозал посланцови нашему: для того з ордами вишел с Криму, жебисмо ся з ляхами зишол, а скоро злучимся, зарас со всею потугою ляцкою, кримскою і нагайскою пойдем просто на казаков, а то для того учинили і хотят воевати, же есмо з Войском его царьского величества Запорожским не хотіли з ними і з лехами воевати і помочи їм давати, на кого они схотят пойти. Зрозумівши ми добре з язиков тотарских і с повести посланника нашого о замислах їх бусурманских, взявши бога на помоч і счастьем его царьского величества, рушивши все Войска его царьского величества Запорожские с сином нашим в очи тому неприятелеви, тое Войско его царьского величества Запорожское послалисмо, которое войско юж до тих час ставши под Бряславлем і потребу с тим неприятелеми мают і бютца; і по указу нашому Онтон, который в Полщи з войском бил, юж пришовши под Хотін, ідет так же з очи тим неприятелем. Просим, тебя, приятеля нашего, какий указ от его царьского величества міти будете, рачь нам ізвестит і того посланника нашого, не бавя, со всякими вестями, какие у тебя приятеля нашого сут, вскоре отпустити. На Дон писалисмо до казаков донских, жеби татаром покою не дали, але взявши бога на помоч, їх воевали. Так же на Запороже указ от нас бил, і юж, хвала богу, же пошодши казаков з Запорожа семсот, несчисленное множество татаров позасталих і татарок постинали і неволников скилко тисечей визволили. І повторе тебе, приятела нашого, просим о скорим на тую грамоту нашу отписе.

Дан с Чигирина, 16 дня місяця іюля 1657-го.

Вашей милости всего добра зичливий приятель, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царьского величества Запорожским.

Список листу ханского, что наш посланец принес тебі приятелю нашому посилаем, с котрого обо всем ваша м[ило]ст виразумієш.

Список списка

Мостивий пане гетмане запорожский, приятелю наш.

Здоровя доброго зичимо вам, полковником і атаманом і всему Войску Запорожскому. Ми, пришедши з ордами нашими под Ачаков, послалисмо до вас посла нашого, то есть Салтанаша, отзиваючие вам с приятелством, никгди не розорваним, і просилисмо, абисте били з войском своїм вишли под Кодемом, мілисмо с собою мовити о речах, а о том теж просилисмо вас, абисте нам допомогли компанії на наших неприятелей; для лішой віри хотілисмо вам дати заставу з людей наших, якую бисте хотіли. На счо от вас ани жаден значний человік не пришол.

[1] У копії: с крила.

ани теж ви з войском своїм; любо бисте били не пришли, теди било виелат людей яких до нас значних, абисмо с собою розмовилисмо в правде; прислали билисте до нас одного человіка блиского, которой до нас пришол не долека Днестра; ми до вас, як много раз, великих людей наших посилалисмо, то єсть акгов, ви теди сами не пришовши до розмовенья ся з нами албо теж якого человіка блиского своєго не приславши, теди орди наши мовили нам: ви есте паном нашим і поведаете нам, іж присяга єсть ваша с казаками, а кгди он з вами єсть о приятелстве, чему через цілий рок стада наши зобирают, так же і людей наших в неволю берут, козаков своїх не повстегает от своєволи, також послали есте до него, аби вишел с войском своїм противко вам до розмовенья, албо теж яких значних людей вислал; што ж с того, не маш ничого; чи такоє приятелство будет; он сам юж давно туюю присягу зломал; ми як много доброти єму учинилисмо, а он запомніл, а тепер з нами ничего доброго не хочет учинити. Так мовили всі орди наши. Ми тут в тую сторону пришедши з ордами нашими, зараз почели всі орди наши мовити о вас, на счо ми їм ничего не мовили, аби не відали, где ся маєм обернути з войсками нашими: ми теди раду учинивши з беями, мурсами, акгами нашими, абисмо се от вас жадним способом не отлучилис, кгди ж з нас жаден от вас не отступит, а счосмо перед тим мислили, бога взявши на помоч, юж єсмо пошли на наших неприятелей. Ми все для вашого доброго працовалисмо, нашого слова не слухалисте, помочи нам не далисте, чтош с тим чинит. Бог нам сам нехай допомогаєт, оного просим. Єжели теж воля ваша з нами зоставати в приятелстве, теди сваволних повстегайте, іже забранії добра і людей отошліте, ми з вами учинивши раз присягу, чи теж вам шкода якая пришла албо с Криму, албо с Очакова, албо з Белагорода од людей наших. Відаємо о том добре, же жадноя не пришла шкода, з ногаєв также, але ви своєволи не повстегаєте, прето ж теперешнего часу повстегайте і на присязе стойте. Тилко ваш мост своєй сторони не розривайте, ми своєй сторони, заховай боже. Прето ж повстегайте, абисмо і ми скверчене од наших людей не слухали, а коли повстягнете, же нашим людем кривда не будет, то они не будут перед нами плакати.

Дат под Шаргородом, дня 20-го місяца іюля року перво 1657-го.

Ваш мости всего добра зичливий, Магмет Кгирій.

Число в том листу написано ведлуг ляцкого колендару.

Припис под листом: Мости пане гетмане, вишлисмо з ордами нашими, которие дармо не вернутца, мусять тут где добиватца коло вас.

Дописка Б. Хмельницького: Уважай же ваш мост той лист, якая неправда бесерянская: рекомо то хорошо пишут, а войну з нами хотят точити і ляхов взяли пят хоронгвей і дві гормате с Каменца-Подолского, а других ляхов ожидают єще 10, с тиє вісти вашмост якоби своїм оком видет.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Белгородський стіл, стовп. 391, арк. 67—72. Копія, з заголовком: «Список с листа».

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Неопубліковані листи Богдана Хмельницького. 1650—1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 183—186.

№ 469

1657, липня 19 (29). Чигирин. — Лист до окольничого і воєводи Григорія Ромодановського про боротьбу з польськими і татарськими військами

Божиею милостию великого государя, царя і великого князя Алексія Михайловича, всеа Великия і Малия і Білия Росиї самодержца і многих государств і земель восточних і западних і сіверних отчича і дідича і наслідника і государя і облaадателя, его царского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царьского величества Запорожским, околничему і воеводе, князю Григорью Григорьевичу Рамодановскому, другу і приятелю нашему доброго здоровя от господа бога і щасливсго поворженья в долгие літа желаем.

Подлинная і певная вість пришла свіжо, же Антон по указу его царского величества...[1] запорожским, отлучившисе од Ракоцого тянет до войска того, которое есмо виправили тепер против ханови. Счо постерегши ляхи, же Антон одлучилсе, зараз с татарами знявшисе, потребу мают з Ракоцим, а бодай до сих час юж трактатов з ляхами і с татарами Ракоций не учинил і примере не взял; а скоро с собою всі тие три здоймутсе, то всі сили нігде інде, толко на городи его царьского величества украінние обернут. Зачим, тое ознаймивши, просим тебя приятеля нашого, рачь с тими его царьского величества ратними людми к нам на посилок, поки еще татаре не обогнали, поспешати, жеби тие зообополние неприятеле, тотаре і ляхи не утішилис. Яко ж уповаем на милость божию і щастье его царьского величества, же не утішатсе, толко вашмость прудко поспешай с тим войском. О Литві тую відомость маем, же вся на Києв хочет іти і воевати і ляхи, которие передалис були до Онтона, всі поутекали знову до ляхов. Такая то здрада ляцкая, як здавна звикли фікглями жит, тепер явная їх зрада показалас. І повторе просим, рач вашмость с тим войском поспешати і нам відомость в прудком часе, какий указ міти будете, днем і ночю давайте знат. При том приязни вашмости пилно полецаемся.

Дат с Чигирина, 19 іюля, 1657-го.

Вашей милости всего добра цале зичливий, Богдан Хмельницкий, гетман Войска его царского величества Запорожского.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Белгородський стіл, стовп. 391, арк. 63—65. Копія, з заголовком: «Список с листа».

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Неопубліковані листи Б. Хмельницького. 1650—1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 186—187.

---

[1] У тексті очевидний пропуск.

№ 470

1657, липня 21 (31). Чигирин. — Універсал про заборону робити шкоду в млинах Мгарського монастиря у селі Тишки

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царского величества Запорозким.

Ознаймуєм сим писаньєм нашим кождому, кому о том тепер і напотом відати би належало, іж видячи ми недостатки великиє іноков монастира общежителного Мгарского, же братія слушного виживленя міти не могут, которие в щоденних молитвах своїх і Войска Запорозкого не забивают, далисмо їм з побожности нашой на поратунок недостатку їх млин на селі Тишках нижній од приєзду лубенского стоячий, з двома каменьми і третими ступами, при котором млині на той же греблі за позволенєм нашим, оние ж іноки другий млин, своїм власним коштом монастирским збудовали, а третій купили зо всіми полями і сіножатми і килка хатами на тих же млинских кгрунтах стоячими, в которих млинах на єдиной греблі в селі Тишках стоячих, также на полях, сеножатях і всіх кгрунтах, до тих млинов належачих; аби жадноє ни одного так з войскових людей, яко і з обивателев разних міст і сел не поносили перешкоди, пилно напоминаєм і срокго приказуєм, жеби на всем спокойне преречониє іноки тих млинов і всіх до них здавна приналежачих пожитков заживали, от жадного так войскових людей, арендаров, яко і всего посполства найменшоє не поносили в уживаню с оних прикрости і перешкоди, чого пан полковник наш миргородский і по нем наступуючіє з повинности христіянской завше того пилне постерігати і доглядати мают, і тих, которие би міли наступовати і неналеж[не] до тих млинов і кгрунтов монастирских утручатисе, срокго без фолкги повинни карати, не чинячи іначей.

Писан в Чигирине, іюля дня 21, року 1657 [1].

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук Союзу РСР, Колекція актів Київської казенної палати, № 20. Копія.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, І, № 57682. Копія.

Там же, № 41, т. 13, стор. 524. Копія, з скороченнями.

Опубліковано: А .Лазаревский, Архивные отрывки для истории Полтавской епархии, в. І, стор. 67—68, з скороченнями.

---

[1] У копії дописані слова: На подлинном подпись таков.

№ 471

1657, липня 21 (31). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав Мгарського монастиря на володіння маєтностями, що раніше належали бернардинам

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорозским.

Ознаймуєм тим нашим писанем кождому, кому би тилко потреба било відати, а меновите: атаманови, козаком, войтови, бурмистром і всім обивателем лубенским, іж якосмо зразу надали всі луки бернардинские на монастир Преображения господня Мгарский, так і тепер в том жадное не чинячи отміни, конфірмуєм кождому, сурово приказуючи, аби жаден з лубенцов і околичних поблизу мешкаючих людей до тих лук бернардинских, от нас на монастир Мгарский наданних, так же і до того ліса, того ж, который под фолварком за відомостю нашею монастира отцеве і братия заняли, так тепер, яко і на потом втручатисе не важил і жадноє в тих луках і в оном лісе і во всіх кгрунтах до монастира Мгарского належачих, шкоди не чинил, так якоби на всем отцеве і братія того святого местца оних лук і того ліса і всіх кгрунтов спокойне заживали, от жодного не поносячи найменшоє трудности і перешкоди. Бо хто би колвек через той заказ наш, спротивлячисе волі нашей, важилсе в тих луках і занятом лісе і в перевозе на Лисой Горі найдуючомсе отцом Мгарским якую найменшую перешкоду чинити і не належне ся втручати, то ми кождого таковогo за взятєм відомости пану полковникови належному миргородскому, а в небитности єго наказному, і до нас не отсилаючи, срокго без фолкги жадноє росказуємо карати, не чинячи іначей.

Дат з Чигирина, іюля дня 21, року 1657 [1].

Богдан Хмельницкий, рука власна.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів. І, № 576684, Збірка Ол. Лазаревського, № 51, стор. 167—168. Копія.

№ 472

1657, липня 22 (серпня 1). Чигирин. — Лист до окольничого і воєводи Григорія Ромодановського з проханням подати допомогу проти татар

Божиєю милостию великого государя царя і великого князя Алексія Михайловича, всеа Великия і Малия і Білия Росиї самодержца і многих государств і земел восточних і западних і северних отчича і ді-

[1] У копії дописані слова: На подлинном тако.

дича і наслідника, государя і облаадателя, его царского величества Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорожским, околничему і воеводе, князю Григорю Григоревичю Рамодановскому, другу і приятелю нашому, доброго здоровя і щасливого в долгие літа пребиваня от господа бога міти зичим.

По килкократ пишем до вас, друга і приятеля нашого, ознаймуючи, же хан з ордами вийшовши і з ляхами злучившисе, всю свою поганскою потугу на городи українние обернут конечно умислили, боже, толко їм не допоможи, яко же і надію маем, же тие погане потіхи не отнесут. Вашмость толко рач се поспешат з ратними его царского величества людми, которих в области своей маєш, і як прудко вашмост рачиш притегнут в городи україннie с тими войсками, албо ніт, рач нам ознаймити, жебисмо запевне відали, єжели вашмост до нас поспешитсе; бо юж ляхи облудние і хитрие, маючи с собою татаров, і князя семиградцкого, бодай юж до сего часу, не ошукали і ласками своїми не звели; а если зведут, то і тот нам неприятелем зостанет. Притом приязни вашмости пилно полецаемсе, а о одпис прудкий просим, єжели сподеватсе вашмости албо ніт.

Дан в Чигирині, 22 іюля 1657 р.

Вашмости всего добра зичливий друг і приятел, Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского его царьского величества.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Белгородський стіл. стовп. 391, арк. 40. Копія, з заголовком: «Список с листа».

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Неопубліковані листи Богдана Хмельницького, 1650—1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 187—188.

№ 473

1657, липня 23 (серпня 2). Чигирин. — Лист до окольничого і воєводи Григорія Ромодановського з проханням подати допомогу проти татарських і польських військ

Божиею милостию великого государя, царя і великого князя Алексія Михайловича, всеа Великия і Малия і Білия Росиї самодержца і многих государств і земель восточних і западних і сіверних отчича і дідича і наслідника і государя і облаадателя, его царьского величества, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царьского величества Запорожским, околничему і воеводе его царьского величества князю Григорью Григорьевичю Рамодановскому, другу і приятелеви нашому, здравия доброго от господа бога желаем.

По килкокрот от нас поновляетца писанье наше до милости вашей, приятеля нашего, желаючи, аби есте милость ваша, друг і приятель наш, з ратними его царьского величества людми до нас на помоч поспешал, напротивка ханови кримскому і ляхом во едино сувокупленно,

которие на нас і на всі городи наши єго царьского величества украінние жестоко наступуют і все православне, чего їм бог нехай всемогущий не допоможет, іскоренити хотят. А што і повторе велце просим, аби есте милость ваша к нам поспешали і до нас о походе своєм, яко наскоре, днем і ночю знат давали, жеби єсмо били запевне увідомлени, єжели се маєм скоро милости вашей сподевати, жебисмо могли чим рихлей тих замислов поганских запобігти і над ними, сколко бог милосердий помочи подасть, счастьем єго царьского величества помисл учинит, о що і по трете милости вашей жедаючи, самих нас ласце приятельской, яко найпилне залицаєм.

Дат с Чигирина, іюля дня 23, року 1657.

Милости вашей всего добра цале зичливий приятел, Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго царьского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Розрядний приказ, Бєлгородський стіл, стовп. 391, арк. 77—78. Копія, з заголовком: «Список с листа».

Опубліковано: Ів. Крип'якевич, Неопубліковані листи Богдана Хмельницького, 1650—1657 рр., ЗНТШ, т. 149, стор. 188—189.

№ 474

1657, не пізніше липня 27 (серпня 6). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно непорозумінь між конотопськими козаками і бояриним Яциним

Богдан Хмельницкий, гетман со всім Войском вашего царского величества Запорожским низко до лица земли челом бєм.

Сотник, атаман, козаки і всі мещане конотопскиє уїзду Новгородцкого жаловались нам, что там неистерпимую обиду в земли своєй єще за небожчика Осолинского, кансліра польского, на обміну за Зноб деревню под Трубецком і Студеном под Глуховом, нажитих от Никифора Яцина і синов, бояр уїзду Путимского, поносят, також никакими мірами нічево там от них самих ділати не могут; сінокоси у них отбирают, челядь їх грабят, лошади, овци і корови і свиньї забирают, і їх самих в поли нашод, чуть не на смерть бют. Сверх того, уже без їх, как били в войске с нами на служебе вашего царского величества, взяли готових грошей шестьсот золотих польских. Для того ми за тіми козаками конотопскими, которие всегда при нас за достоїнство вашего царского величества умирать готови, до вашего пресвітлого царского величества прошениє наше приносим і челом бєм, чтоб ваше пресвітлоє царскоє величество тіх козаков, как єдиних с нас подданих своїх, милостивим жалованєм своїм пожаловал і над ними болши гнушатися і обид таких неістерпимих в землях їх прямих, которими уже от ніскольконадесяте літ владіют, тім бояром уїзду Путимского чинит не веліл, чтоб уже от тіх времян покойно тіми землями владіли і с нами купно в Вой-

ске вашего царского величества Запорожском безпрестанно службу вашего пресвітлого царского величества по указу полнили. О чем і другоє за тіми козаками вашего пресвітлого царского величества смиренно моля, і нас самих в премногую і неизреченную милость вашего пресвітлого царского величества вручаєм.

Дан с Чигирина, іюля 29-го дня [1], літа 1657-го [2].

Вашему пресвітлому царскому величеству во всем повольниє слуги і вірниє подданиє, Богдан Хмельницкий, гетман с Войском вашего царского величества Запорожским.

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, 1657, спр. 11, арк. 1—3. Копія.

Опубліковано: Акты ЮЗР, т. IV, стор. 18—19.

№ 475

1650-і роки. — Проект договору Запорізького Війська з Туреччиною про торгівлю [3]

Pakta z cesarzem tureckim, a Wojskiem Zaporoskim i narodem ruskim, takie być mają względem handlów na Czarne morze.

1. Daje wolność cesarz j. mść turecki kozackiemu wojsku i ziemi jego żeglować po morzu Czarnym do wszystkich swoich portów i miast i wysep, także po morzu Białym do wszystkich państw swoich wysep i portów ich, i do portów obcych panów i państw chrześcijańskich, także po wszystkich rzekach i miastach, z którymi, jakie będą chcieli, handle i kupiectwa odprawować mają, przedawać, kupować i zamieniać, wedle woli swej stanąć u portów i wjechać, kiedy zechcą, bez żadnego zahamowania, wstrętu i trudności.

2. Na zapomożenie nowych handlów Wojska Zaporoskiego i ziemi jego, cesarz jego mść, turecki wolnymi czyni ich kupców od wszelakich ceł, myt i podatków, także towary ich, którekolwiek albo do państwa jego wywozić zechcą, a to do stu lat (jeśli nie może być do stu lat, choć do pięciudziesiąt, albo namniej trzydziestu), czego wszystkie urzędy wszędy przestrzegać będą, a po wyściu, da pan bóg, sto lat nie większymi ciężarami podatków obciążeni być mają, tylko jako sami Turcy.

3. Domy składne po miastach i portach cesarza je-o mści tureckiego, tak nad Czarnym, jako i nad Białym morzem będących, pozwala cesarz jego mść wojsku kozackiemu stanowić i tam kupować, i kupcom ich mieszkać ze wszelaką wolnością, bez podatków żadnych do sta lat pomienionych.

4. Rezydent Wojska Zaporoskiego i ziemi jego w Stambule mieszkać

---

[1] Очевидна помилка в даті; Богдан Хмельницький помер 27 липня 1657 р.

[2] У копії дописані слова: А на низу написано.

[3] Цей проект договору за традицією відноситься до документів Богдана Хмельницького.

będzie w słusznym poszanowaniu ze wszelakim bezpieczeństwem, który rezydent wszelakiej sprawiedliwości dochodzić ma kupcom ukrzywdzonym kozackim. Także Wojsko Zaporoskie rezydenta cesarza jego mści w portowym mieście swoim przyjmuje, który paszporty dawać ma galerom albo okrętom kozackim, gdziekolwiek żeglować zechcą, a od paszportu więcej brać nie ma nad czerwony złoty jeden; przed którym starszy pan galery albo okrętu przysiąc ma, iż żadnej zdrady przeciwko państwom cesarza jego mści nie uczyni; i także rezydent cesarza jego mści prawo to, które się teraz pisze językiem tureckim, każdemu potrzebującemu na piśmie dać powinien, z podpisem ręki swej i pieczęcią.

5. Aby swawolnych ludzi zahamować, żeby na morze nie wypadali, z dokładem cesarza jego mści, Wojsko Zaporoskie miast portowych kilka niżej porohów założy aż do uścia rzeki Bohu w Dniepr, skąd i handle iść mają, i bezpieczenstwo na morzu od swawolników ma być przez nich obwarowane.

6. Jeśliby chto swawolny wypadł na morze z Wojska Zaporoskiego, sprawiedliwość słuszną uczynić powinno Wojsko Zaporoskie przy rezydencie cesarza jego mści; a dla tego handlów kozackich i kupiectwa ich nie zatrudniać, ani hamować nigdzie nikt nie będzie w państwie cesarza jego mści.

7. Jeśliby z Donu jaka swawola powstała, skądby na morze wyszli dla rozbojów, spólnie z tureckimi galerami kozackie imać swawolne mają i karać, i wzajem sobie pomocy dodawać, żeby morze było czyste i wolne.

8. Jeśliby galera kozacka w czym przeciwko prawu cesarza jego mści, (strzeż boże) wykroczyła, aby starszy tej galery karany był, a ona sama z towarami i robotnikami swymi wolna być ma, i insze wolne być mają w towarzystwie z nią będące galery i okręty, aby i niewinne nie cierpiały, i zawarty pokój aby był niczym nienaruszony.

9. Jeśliby galera albo okręt kozacki rozbił się przy brzegu cesarza jego mści, aby rzeczy te, które się mogą zachować, sukcesorom zachowane i oddane były.

10. O długi tureckie prawo kupcom kozackim takie być ma, jako Turkom we wszystkim państwie tureckim, i sprawiedliwość nieodwłoczna.

11. Galer albo okrętów kozackich do żadnych potrzeb na żadną posługę cesarz jego mść turecki obracać nie pozwoli, ani ich ludzi, ani towarów, ani oręża, ale wolne przeście i odeście ze wszystkim, kiedy zechcą, im obiecuje i waruje.

12. Gdyby jaki kupiec umarł w państwie cesarza jego mści, lubo na morzu, lubo na lądzie, dobra wszystkie jego należeć będą sukcesorom jego i hamowane ni od kogo być nie mogą; luboby co komu odkazał, albo zapisał przy śmierci, żadnej wagi mieć niema.

13. Więźniów chrześcijańskich u Turków, jako i tureckich u chrześcijanów kozackim kupcom jawnie wykupować wolno będzie. A jeśliby więzień chrześcijański w państwie cesarza jego mści do galery albo okrętu kozackiego uciekł, taić go albo przechowywać starszy nad galerą nie będzie, ale go wydać powinien, wszakże za to żadnej szkody albo krzywdy

nie poniesie, ani on, ani galera jego, ludzie, ani towar jego, i gdyby też czeladnik jaki wolny lub niewolnik z galery kozackiej uciekł, wydać go Turcy powinni będą kozakom.

Собрание государственных грамот и договоров, ч. III, стор. 444—447, № 134.

Переклад

Договір між турецьким цісарем і Військом Запорізьким та народом руським про торгівлю на Чорному морі, яким він має бути.

1. Цісар й. м. турецький дозволяє козацькому війську та його державі плавати по Чорному морю до всіх своїх портів, міст і островів, по Білому морю до всіх своїх держав, островів та інших портів і до портів чужоземних володарів і християнських держав, а також по всіх ріках та містах, з якими мають вести торгівлю; товари, що їх захочуть продавати, купувати і міняти; за своєю волею зупинятись у портах, в'їжджати в них, коли захочуть, без жодної затримки, перешкоди і труднощів.

2. Для підтримки нової торгівлі Запорізького Війська та його держави цісар й. м. турецький звільняє їх купців від всяких мит, оплат і податків, а також їхні товари, які вони схочуть вивозити до його держави, на сто років (якщо не може бути на сто років, то хоч на 50 або принаймі на 30), чого всі уряди мають додержуватися: як пройде, дай боже, сто років, мають бути обтяжені не більшими податками, як самі турки.

3. Цісар й. м. дозволяє козацькому війську встановлювати і купувати будинки під склади по містах і портах цісаря й. м. турецького, що знаходяться як над Чорним, так над Білим морем, та їх купцям проживати з усякою вільністю, без будь-яких податків, до ста згаданих років.

4. Резидент Війська Запорізького і землі його буде проживати в Стамбулі у належній пошані і безпеці. Цей резидент має добиватися справедливості скривдженим козацьким купцям. Військо Запорізьке також приймає резидента цісаря й. м. у своєму портовому місті, який має давати паспорти галерам або козацьким кораблям, що захочуть куди-небудь плисти, а за паспорт не повинен брати більше одного червоного золотого. Перед ним старший господар галери або корабля має присягати, що не замишляє зради проти держави цісаря й. м. Резидент цісаря й. м. також повинен дати кожному це право на письмі, кому воно потрібне буде, яке тепер пишеться турецькою мовою, з підписом своєї руки і печаткою.

5. Щоб затримати свавільних людей, які схочуть на море вибігати, Військо Запорізьке з відома цісаря й. м. заснує кілька портових міст нижче порогів, аж до злиття ріки Бугу з Дніпром: звідти і торгівля має іти, і безпека на морі від свавільників має бути зміцнена.

6. Якщо якийсь свавільний з Війська Запорізького вибіг би на море, Військо Запорізьке повинно виконати по відношенню до нього справедливу кару при резиденті й. м.; а з цієї причини козацької торгівлі та його купецтва в державі цісаря й. м. ніхто ніде не буде затримувати ані затруднювати.

7. Якщо на Дону яке свавілля сталося б і звідти вийшли б на море для розбою, козацькі галери разом з турецькими мають свавільників ловити та карати і взаємно один одному допомагати, щоб море було чисте і вільне.

8. Якщо козацька галера, боронь боже, порушила б у чому право цісаря й. м., щоб був покараний старший тієї галери, а вона сама з товарами і робітниками має бути вільною, як і інші галери, що є в товаристві з нею, мають бути вільними, щоб і невинні не страждали, і мир не був нічим порушений.

9. Якби козацька галера або корабель загинув при березі цісаря й. м., щоб речі, які на ній залишилися, було збережено і передано спадкоємцям.

10. За турецькі борги козацьким купцям має бути таке право, як туркам у всій турецькій державі, та негайна справедливість.

11. Козацьких галер або кораблів цісар й. м. турецький не дозволить обертати ні на послугу, ані їх людей, ані товарів, ані зброї, але обіцяє їм і забезпечує вільний перехід і відхід з усім, коли вони захочуть.

12. Якщо якийсь купець помер би в державі цісаря й. м., чи на морі, чи на суходолі, все його майно буде належати його спадкоємцям і не може бути ніким затримане, а коли що кому переказав або записав перед смертю, то це не має ніякого значення.

13. Християнських в'язнів у турків, так і турецьких у християн козацьким купцям можна буде вільно викуповувати. А якщо християнський в'язень в державі цісаря й. м. утік би до козацької галери або корабля, старший над галерою не буде його затаювати або переховувати, але повинен його видати; але за те не зазнає ніякої шкоди або кривди ані він, ані галера його, ані люди, ані товар його, а якщо також який челядник вільний або невільник утік би з козацької галери, турки повинні видати його козакам.

Додатки

ДОДАТОК № 1

СУМНІВНІ ТА ПІДРОБЛЕНІ ДОКУМЕНТИ, ЯКІ ПРИПИСУВАЛИСЬ БОГДАНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

I. СУМНІВНІ ДОКУМЕНТИ

№ 1

1648, початок року. — Універсал до українського народу з закликом повстати проти шляхетської Польщі

Bohdan Chmielnicki, wieliki hetman Wojska Zaporoskiego i całoje Wojsko boże Zaporoskie.

Wiadomo czynię a mianowicie ludziom duchownym, władykom, humenom, archimandrytom, protopopom, popom i inszym sługom domów bożych, także i ludziom przełożonym, będącym wiary greckiej: wójtom, burmistrzom, rajcom i na jakimkolwiek urzędzie będącym wiary greckiej, iż mając niemało szkód, krzywd, łamania praw naszych i zniewagę Wojska naszego Zaporoskiego przez Lachów i panów różnych, przez co by Ukraina nasza i sława i domy boże zaginąć musiały, i miejsca święte i świętych ciała, które do tego czasu za wolą bożą na pewnych miejscach są i leżą, sławy by już żadnej nie miały i my z nich pociechy żadnej, do tego krwie srogie rozlane, ojców naszych, matek, braci, sióstr, ojców duchownych, dziatek niewinnych, na których sroga szabla wisiała Lachów i teraz się wyrwała, — owo zgoła płacze, krzyki, łamania rąk, szarpanie włosów, matka dziecięcia, ojciec syna, syn ojca, wszystkiej Ukrainy ten lament głosami niebo przebija, prosząc pomsty od pana Boga, — chcę szablą znosić tego nieprzyjaciela, przebierając się ku Wiśle za nimi.

Upraszam tedy łask waszych dla miłosierdzia pańskiego, aby, jednego boga i jednej wiary krwie ludźmi będący, gdy się dalej was z wojskami przybliżać będą, mieli oręża swoje, strzelbę, szable, kulbaki, konie, strzały, kosy i insze żelaza ostre do obrony wiary starożytnej greckiej; a gdzie mogli, jakimi siłami, sposobami, sposobiajcie się na tych nieprzyjaciół naszych i wiary starożytnej naszej, Lachów, niechętnych przeciwko narodowi naszemu. Tak swoich panów i sług ich, Żydów, wybijajcie, ścinajcie, wytracajcie dla czystości ziemie naszej, którą za błogosławioną być obiecujemy. A w prochy najbardziej i ołów i pieniądze sposobiajcie się dla pewnych przyczyn, o których dam wam znać potym, czego się trzymać będziecie. A jeśli co wiecie albo słyszycie od przejeżdżających i od przychodzących o wojskach jakich narodów cudzoziemskich, zaciągnionych przeciwko nam od króla, dawajcie znać i przestrzegajcie nas, co się ma rozumieć i w ziemie Lackiej, jeśli też wojsko jakie jest i potęga, przez tego, którego do was posyłam, oznajmicie nam, prosimy. Za tę waszę dobroczynność i życzliwość

obiecuję wam łaskę i Wojska mego Zaporoskiego, którym wszystkim moję powolność do łask powtóre oddaję.

Działo się w Czeherynie[1].

Центральний архів давніх актів у Варшаві, ф. Радзивиллів, відділ II, кн. 14. Копія.
Опубліковано: А. Л. (Лазаревский), Два памятника из эпохи Богдана Хмельницкого, «Киевская Старина», 1888, кн. 7. Документы, стор. 14—16

Переклад

Богдан Хмельницький, великий гетьман Війська Запорізького і все боже Військо Запорізьке.

Доводжу до відома духовних людей — владик, архімандритів, протопопів, ігуменів, попів та інших слуг домів божих, а також старшини грецької віри — війтів, бурмистрів, радників та інших урядовців, що ми зазнали чимало шкоди і кривд від ляхів і різних панів, які порушили наші права і зневажили наше Військо Запорізьке, через що Україна наша і слава і божі доми мало не загинули, і святі місця і тіла святих, які до цього часу з волі божої на певних місцях лежать, мало не втратили слави, а ми — радості; до того ж проливається кров батьків наших, матерів, братів, сестер, духовних отців, невинних діточок, над якими висіла жорстока шабля ляхів і тепер на них упала; і знову чути плачі, крики, ламання рук, рвання волосся (мати дитину, батько сина, син батька) — це ридання всієї України голосами пробиває небо, прохаючи помсти від господа бога, — ось чому хочу я шаблею знищити цього неприятеля, пробиваючись за ним до Вісли.

Прошу вашої ласки і господнього милосердя, щоб ви — люди одного бога, однієї віри та крові, коли я буду наближатися до вас з військом, приготували зброю — рушниці, шаблі, кульбаки, коней, стріли, коси, списи для оборони стародавньої грецької віри. А де можете, якими силами та способами, готуйтеся зустріти ляхів, цих ворогів наших і стародавньої віри нашої і нашого народу. Своїх панів і їх слуг, євреїв, вибивайте, рубайте, винищуйте для чистоти нашої землі, яку обіцяємо зробити благословенною. Запасайтесь найбільше порохом, а також оловом і грішми для справ, про які дам вам знати пізніше. А якщо довідаєтесь або почуєте від проїжджих чи прохожих про чужоземне військо, яке король зібрав проти нас, давайте нам знати і попереджайте нас. Це стосується і лядської землі, якщо є там таке військо і сила. Про все це прошу повідомити нас через нашого посильного.

За вашу доброту і прихильність обіцяю вам ласку мою і мого Війська Запорізького і всім вам мій ласкавий поклін вдруге передаю.

Діялось у Чигирині.

№ 2

1648, листопада 18 (28). Старе Село. — Лист до турецького султана Мухамеда з пропозицією прийняти Україну під турецьку владу

Najjaśniejszy i niezwyciężony cesarzu, panie mój miłościwy.

Żadna rzecz na świecie nie może z każdej miary gruntownie stanowić przedsięwzięcia ludzkiego, dokądby się nie oparło o samą istotę słuszności i przedwieczne rozporządzenie nieba, tak miarkując sprawiedliwość świata tego, że jednym odbiera, drugim daje do władzy i roztropności słusznej; krzywda zasię pogotowiu, utrapienie i niewola ściąga zewsząd pomstę surową na wagę sprawiedliwości, tak aby się dekreta boskie we wszystkim tu jeszcze żyjących ludzi w oczach reprezentowali, dosyć czyniąc obojej stronie, tak możnemu, jako i ubogiemu. Co już w tym roku wykonać się musiało przez

[1] Універсал зберігся тільки в польському перекладі, його автентичність сумнівна. На початку повстання Богдан Хмельницький розсилав зазивні листи, але вони не збереглись. Можливо цей універсал частково передає зміст справжніх універсалів, але він літературно оброблений, має ряд неточностей (в титулі — «великий гетьман», «боже Військо Запорізьке»). Ось чому він не включений до автентичних документів.

ladajakich i nieważnych ludzi, chciwością wiedzonych[1], którzy następowali na wysługi krwawe nasze, na prawa, na wolności i na zdrowie w ostatku, tak że musieliśmy, jako od wieku ludzie rycerscy szablą pokój ocerklować sobie, a niewoli tej i opresjej jarzmo zrzucić z szyje, widząc zwlaszcza starszyn wyrodków, że rządu państwa swemu przybrać nie umieją. Nie chciał bóg krzywdy cierpieć ubogiego, skrócił hardość Lachów niezbożnych tak, że od strachu więcej, aniżeli od broni polec ich na kilku placach musiało pod sto tysięcy, mało upuściwszy onych za Wisłę rzekę. A nam pan bóg w nagrodę krzywd naszych, większą połowicę królewstwa polskiego, Ukrainę, Białą Ruś, Wolyń, Podole, ze wszytką Rusią aż po Wisłę pozwolił odebrać do szafunku. Gdzie już w takim progresie szczęścia nie inszego meta umyśliła wszytka religja grecka szukać sobie, tylko wiecznego władcę przyjąć sobie za pana i obrońcę, waszą cesarską mość pana mego miłościwego, jako tego, którego żadne państwo nie strzyma dla wielkości ludzi rycerskich w państwie w. c. m. zostających, do których i nasze Wojsko Zaporoskie życzą sobie być przyłączonemi i zostawać wiecznymi hołdownikami. Życzliwość wszelką po sobie i ochotę przy gotowości obiecując, trzykroć sto tysięcy stawić[2] za najmniejszym rozkazaniem w. c. m. Na które posłuszeństwo, wiarę i poddaństwo racz w. c. m. zesłać baszów pogranicznych, sylistryjskiego i białogrodzkiego, przy którym byśmy przysięgę potwierdzili, poddawszy im to państwo do władzy, przez szablę nabyte. Gdzie jeśli rozkażesz w. c. m. ostatek królewstwa i Litwę odebrać, nie przywodząc wiele wojska swojego, temiż ja ludźmi swemi w krótkim czasie dokażę tego. O to prosząc tylko pokornie w. c. m., abyś z chęcią przyjąć raczył nasz afekt dobry i upominek, a dał ucho wolne jako posłom moim, tak i patriarsze świętemu religiej naszej greckiej konstantynopolskiemu[3], do którego[4] przez duchownych naszych sami starsi nasi z zupełną mocą posłów swych wyprawili, aby w. c. m. nas wiecznie chciał[5] już przyjąć w szczęśliwe panowanie swoje, przyłączywszy to państwo do Wołoskiej i Multańskiej ziemie. A mnie za pracę[6], podnóżkowi swemu, jakem pierwiej prosił, tak i teraz powtarzam uniżoną prośbę moję, żebyś[7] hospodarstwo Wołoskie z miłościwej łaski swej konferować raczył, wiedząc to zapewne, że hospodar wołoski teraźniejszy jest zdrajcą w. c. m., p. m. m. Boga zatym prosząc, aby w. c. m. jako przy dobrym zdrowiu tak i panowaniu szczęśliwym wszystkiego świata chował i błogosławić raczył, do jak najdalszych lat niepomierzonych.

Data [w Starym Siele, d. 28 novembris anno 1648][8].

Najniższy podnóżek w. c. m., Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego i wszytkiej Rusi[9].

Бібліотека Красінських у Варшаві. № 309, стор. 269—270.
Інститут історії Академії наук Української РСР. Бібліотека. Записки М. Голінського. № 4184, стор. 243—244. Фотокопія.
Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Оссолінських, № 1453, стор. 253—255. Копія.
Опубліковано: Барonч, стор. 136—137. Документи, додаток, т. III, стор. 40—41, № 29.

---

[1] Крас.: uwiedzeni.
[2] Крас.: stawiąc.
[3] Крас.: konstantynopolskiej.
[4] У Крас. слова: do którego відсутні.
[5] Крас.: chcąc.
[6] У Крас. слова A mnie za pracą відсутні; вони доповнені з копії Барончa.
[7] Крас.: żebyś.
[8] Крас.: w Starosieku, без дати; дату доповнюємо з рукопису ф. Оссолінських, № 1453. Місце і дата в різних копіях неоднакові: в Старому Селі — 14 жовтня 1648 р., в Старовелі — 28 листопада 1648 р.; в Старосіках — 1648 р.
[9] Лист викликає сумніви, по-перше, своєю формою. Автентичні документи Богдана Хмельницького завжди короткі і змістовні, вони не зазнали великої літературної обробки. По-друге, мало ймовірно, щоб Хмельницький пропонував турецькому султанові підданство України. Адже в цей час він розпочав переговори з російським урядом про возз'єднання України з Росією. Найбільш вірогідно, що лист підроблений ворогами Хмельницького, які намагалися скомпрометувати його.

Переклад

Найясніший і непереможний цісарю, пане мій милостивий.

Неможливо всебічно і грунтовно визначити людські вчинки, не враховуючи їх закономірностей та одвічної волі неба. Справедливість цього світу так розмірена, що в одних відбирає, а другим дає владу і мудрість. Кривда ж, гніт і неволя викликають сувору помсту з боку справедливості, щоб божі настанови проявлялися у всьому на очах живих людей, задовольняючи обидві сторони, — як багатого, так і бідного. Це вже мусило статися в цьому році через нікчемних і легкодухих людей, які, спокушені жадобою, наступали на наші криваві заслуги, на права і вільності, а врешті й на життя, так що ми, як люди від віків рицарські, змушені були шаблею добути собі мир та скинути з шиї ярмо неволі і гноблення, особливо коли побачили, що виродки — старшина не вміє приборкати своє панування. Бог не хотів терпіти скривдження бідного, приборкав гордощі безбожних ляхів, так що більше від страху, як від зброї, полягло їх до ста тисяч в різних місцях, і мало їх ми пропустили за ріку Віслу. А нам господь бог в нагороду за наші кривди дозволив взяти під владу більшу половину польського королівства, Україну, Білу Русь, Волинь, Поділля з усією Руссю, аж по Віслу. Тепер же під час такого успіху вся грецька релігія вирішила прийняти за пана і захисника вашу цісарську милість, мого милостивого пана, як того, якого не подолає ніяка інша держава завдяки силі рицарських людей держави в. ц. м. Наше Військо Запорізьке бажає приєднатися до них і залишитися вічними підданими, обіцяючи від себе всяку прихильність і готовність поставити триста тисяч за найменшим наказом в. ц. м. Для підтвердження цього послуху, віри та підданства зволь, в. ц. м., прислати пограничних пашів — силістрійського і білгородського, щоб ми при них склали присягу, піддавши їм ці землі, здобуті шаблею. Коли ж, в. ц. м., накажеш решту королівства і Литву зайняти, не приводячи багато свого війська, я довершу це з своїми людьми за короткий час. Тільки прошу покірно, в. ц. м., щоб зволив прихильно прийняти ці наші добрі почуття і дарунок та прислухався до думки моїх послів і до святого константинопольського патріарха нашої грецької релігії, до якого сама старшина наша через духовних відрядила своїх послів з повноваженням, щоб в. ц. м. зволив прийняти нас вже під щасливу свою владу, приєднавши цю державу до Волоської і Мультанської землі. А мені, підніжкові своєму, за працю, як я раніше просив, так і тепер повторюю моє покірне прохання, зволь надати з милостивої ласки Волоське господарство, бо я знаю напевно, що теперішній волоський господар є зрадником в. ц. м., п. м. м. А втім, прошу бога, щоб зберігав в. ц. м. як при доброму здоров'ї, так і при щасливому пануванні над усім світом та зволив благословити на дальші, незмірні літа.

Дано [в Старому Селі, 28 листопада 1648 р.].

Найнижчий підніжок в. ц. м., Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького і всієї Русі.

№ 3

1651, близько червня. — З універсалу до польських селян

Bohdan Chmielnicki.

Wiadomo czynię wszytkim poddanym Korony polskiej, iż za szczęściem i błogosławieństwem od pana boga nam danem, pod moc i władzę naszę podbiwszy państwa tejże Korony Polskiej, uwolnić was wszystkich obiecuję od ciężarów i robocizny. Będziecie tylko na samych czynszach, we wszelakich wolnościach, tak jako ślachta byli; tylko żebyście nam wiary, tak jako ruscy nasi poddani, dotrzymali, panów swoich żebyście

opuszczali, przeciwko nim postawali i do nas się jako w największych kupach gromadzili...[1].

Опубліковано: Грабовський, т. I, стор. 85—86.

Переклад

Богдан Хмельницький.

Доводжу до відома всіх підданих Польської Корони, що коли з божого благословення я підкорю під нашу силу і владу землі Польської Корони, обіцяю звільнити вас усіх від повинностей і робіт. Платитимете тільки чинш і матимете вільності так, як шляхта. Тільки щоб ви додержувались нашої віри, так, як і наші руські піддані, і щоб покидали своїх панів, повставали проти них і до нас великими загонами переходили...

№ 4

1652, березня 24 (квітня 3). Чигирин. — Універсал Запорізькому Війську з наказом готуватися до війни з Польщею

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego, starosta czehryński.

Wszem, a zwłaszcza pułkownikom, assawułom, sotnikom i wszytkim mołojcom Wojska Zaporoskiego, po miastach, miasteczkach i wsiach będącym, i Lachom pobratymstwo z nami trzymającym, wiadomo czynie. Uważając pewne i wielkie przykrości i krzywdy, które znowu jako przedtym wyrządzali nam, i teraz wyrządzają Lachowie, którzy siłu mołodców wojskowych zelżywie, bezwinnie katują, mordują i gubią, robić każą nie tylko w dni zwyczajne, ale i boże, czego nasza wiara cierpieć nie może i nie dopuszcza; a do tego, iż przez czas taki wielki, każdy prawie człowiek we wszystkiej Ukrainie używał wolności i trudno onej będzie miał zapomnieć, gdy nad panem swoim panem był, i równać się na wojnie panu kazał, teraz zaś znowu robić nam wszytkim nie zda się; przetoż aby się naród nasz z tej niewolej wydrzeć mógł, przy tak dobrej jako nigdy nie było okazjej, której jeżeli się gorzej nie opuściło, pogotowiu teraz najlepszej opuszczać się nie godzi, gdyż Lachowie nie wiedzą, co robią sami, z bezmiernego zuchwalstwa sami się zgubić chcą, a nam żywot darować. Napominam tedy, aby każdy, nie tylko...[2], pogotowiu, ale i pospolity człowiek miał wszelką gotowość do wojny należącą, zwłaszcza w żywność dobrze się opatrzył jeszcze przed wielkanocą. A po wielkiejnocy, gdy listy moje obwołane będą i każdemu wiadome, które, jako obaczę, roześlę, aby nazajutrz po wzięciu wiadomości o listach moich do obozu na miejsce naznaczone ruszyć się i ciągnąć nie zamieszkali. Ruszyć się jednak nad wolą moją niech nikt się nie waży, aby się Lachom zarazem do wojny przyczyny nie dało, lubo jej oni gwałtem szukają, i pokoju, chociaż przyobiecali, dać nie chcą. Co dla lepszej wiary i pewności przy pieczęci Wojska Zaporoskiego, ten list ręką własną podpisuję.

Pisano w Czehrynie, d. 24 marca r. 1652.

Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego[3].

Грабовський, т. II, стор. 131.

---

[1] Зберігся тільки цей уривок. Щодо форми він має мало спільного з автентичними документами Богдана Хмельницького.

[2] Мабуть, пропущено: kozak.

[3] Як відомо, Б. Хмельницький у той час розсилав таємні листи з закликом до війська виступити проти Польщі (Dyaryusz Stanisława Oświęcima, стор. 379; Записки М. Голінського, стор. 573). Але цей універсал викликає сумніви через окремі вирази, такі, як «чигиринський староста», «ляхів, які з нами тримають побратимство», та гострим виступом проти панів і ін. Можливо, при підробці універсалу користувалися справжніми листами Хмельницького.

Переклад

Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького, чигиринський староста.

Доводжу до відома всіх, а особливо полковників, осавулів, сотників і козаків Війська Запорізького, які в містечках і селах проживають, та ляхів — наших побратимів: зважаючи на великі утиски та кривди, які чинили і тепер знову чинять нам ляхи, — силу військових зневажають, безвинних людей катують, мордують і винищують, наказують працювати на себе не тільки у будні дні, а й в божі, чого наша віра не дозволяє, до того на протязі довгого часу майже кожний на всій Україні користувався вільностями, і важко йому буде забути, що він був паном і на війні рівнявся з паном — тепер нам ляхам знову коритися не слід. Такої доброї нагоди, щоб наш народ з цієї неволі міг видертися, ще ніколи не було. Не лишали ми і гірших нагод, а тепер і поготів найкращої лишати не личить, бо ляхи самі не знають, що роблять, з безмірного зухвальства самі себе хочуть погубити, а нам життя дарувати. Тому закликаю, щоб не тільки кожний козак був готовий до війни, а й щоб кожний простий чоловік ще до великодня забезпечив себе усім, що на війні потрібно, особливо харчем. А після великодня, на другий день після того, як мої листи будуть оповіщені і кожному стануть відомі (розішлю їх, як потрібно буде), щоб поспішили до табору, вирушили у призначене місце і виступили у похід. Але без мого наказу нехай ніхто не наважується виступати, щоб не дати ляхам приводу до війни, хоч вони його шукають, і миру, як обіцяли, дати не хочуть. Для кращої віри і певності при печатці Війська Запорізького цього листа рукою власною підписую.

Писано в Чигирині, 24 березня 1652 р.

Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 5

1656, листопада 18 (28). Чигирин. — Універсал про надання привілеїв шевському цеху в Козельці

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском его царского пресвітлого величества Запорожским.

Ознаймуєм сим нашим писаньєм, кому о том відати належит, а меновите всім обивателем козелским, так пану сотнику з товариством, яко войтові зо всім маістратом, іж видечи ми декрет через Івана Яхимовича і Богдана Моляву, од пана полковника киевского до Козелца зосланих, межи цехмистром і всею братию цеху шевского козелского, з одноє сторони, а межи шевцами на слободі за греблею в Козелцу мешкаючими, з другоє, року теперешного 1656 месяца ноембра осмого дня ферованний, яко слушний теперешним писанєм стверждаєм і аппробуєм і во всіх того декрету пунктах конфірмуєм, тоє варуючи, аби прикладом інших міст нихто гостиноє роботи навозноє шевскоє без відомости цехових старшин, опроч ярмарку, козелських продавати в Козелцу не важился под утратою товару. Также люде того ж ремесла на селах, до Козелца належачих, мешкаючиє, повинность цехови козелскому оддавати повинни будут; а єсли би который шевчик вендровний, пришедши до міста Козелца, не оповідил, без позволения цехмистровского, в якого товариша робити міл, за такую дознанную вину повинен дати до скринки братской цеховой тоє, що братя ухвалят; і хто би колвек з братиї їх хотел цех поєднати і робити з товаришами ровно, тот повинен цехмистра і братю годити на чом может, поєднати, толко до скринки братской повинен дати копу литовскую, опроч воску церкви божой належного, ку контентованя братиї, і сотникови, на тот час зостаючому, ползолотого звичайне дати повинен; а вшелякого брата цеху того шевского їх непослушного они повинни, водлуг стародавних своїх звичаєв і права, карати винного, якая в старом праве описана і во всем ведлуг своїх давних порадков справоватися їм позволяєм; показавши над ними всіми, лист наш, од подвод уволняєм, аби о том добре знаючи, сотник козелский і войт не важился у жадного брата цеху шевского подводи брати і їх болшей обтяжаги, то приказуєм под неласкою нашею; а особливе того варуєм,

аби ремесников цеху шевского уволнено от сторожи туремної, от подачи, з братского дому, жеби їх цеховий двор од подачок міських волен бил, аби в том нихто воли нашої не спротивлялся; і на тоє казал[ем] лист мой їм видати, сеє наше писанє з канцелярие нашой войсковой, при печати войсковой.

Дан в Чигирині, дня 18 ноембра 1656 року [1].

Богдан Хмельницкий, рукою власною.

Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, спр. 6/и, арк. 17–18. Копія.

II. ЛИСТИ-ПАМФЛЕТИ 1650-х РОКІВ

№ 6

1651, червня 6. Чигирин. — Лист до Яна Казимира

Najjaśniejszy miłościwy królu panie mój miłościwy.

Nie darmo rzeczono: «conscientia mille testes», bo złe sumienie pewnie morderzem srogim i jadowitym każdemu człowiekowi zastaje. Toć i mnie śmiertelne sumienie, które mię we dnie i nocy morduje, trapiąc i przywodzi do tego, że niewypokutowane przez *długie, by też i Nesterowe lata, ciężkie grzechy moje*, łotrowskie zbrodnie, rozbójnicze postępki tyrana srogiego, krwie rozlania chrześcijańskiej, kapłanów bożych, panienek świątobliwych, dziatek niewinnych, panów mękami niezwyczajnymi pomordowanie, dostatków wielkie zabranie, wojska jednego pod Korsuniem zbicie, hetmanów w niewolą i wiele zacnych kawalerów w ręce pogańskie zaprzedanie, przez to z poganinem uczyniwszy wielkie konjuracje, niezliczone wojska obojej płci do ordy zagnanie, domów bożych splądrowanie i ich ogniem poznaszanie i umarłych wiernych ciała z grobów wyrzucanie i psami pokarmienie, a co najstraszniejsze crimen, którego lękałem się był specyfikować, ołtarzów bożych poświęcenie, — ach, crudele facimus, ach, tremendum scelus, ach, paganinum pectus quid facere ausus es? — przed majestatem w. k. m., jako przed pomazańcem bożym, wyznawam z żałością wielką. Lubo w miłosierdziu boga najwyższego nie trzeba wątpić, ale gdy sobie przypominam one słowa: «vix iustus salvabitur», i one drugie, «non dimittetur peccatum, donec restituatur ablatum», przyszłoby mi z wielkiej i ciężkiej desperacjej ręką moją własną zabiwszy, Plutonowi tyranowi tyrana oddać. Ale gdy sobie przypominam, «melior est oboedientia, quam victima», te mię słowa od terminu ostatniej desperacjej o miłosierdziu bożem zatrzymywają potężnie. Bo acz ja tak podły kozak i niepoczesna osoba, śmiałem sam przez się ważyć tak niesłychanego krwie rozlania i ojczyzny w popiół obrócenia, lecz gdy mię mój bóg świętej pamięci królowi Władysławowi podał ad exequenda impia scelera przez moje ręce, pełne teraz krwie niewinnej rozlania, gdy mi do siebie do Warszawy przyjechać kazał, tam nienawistne serce pańskie mi otworzył i kazał, abyśmy kozacy iugum servitutis z karków naszych zrzuciwszy, hostilitatem panom swoim pokazali. Nacośmy od j. k. mci, a potym od pana kanclerza koronnego niemała wzięli sumę. A ponieważ «qui per alium facit, per se facere videtur», ponieważ za wolą pańską i pieczołowaniem gorącym j. m. pana kanclerza koronnego od dawniejszych lat podjąłem się na takie mordy et factus sum potissimum instrumentum, j. m. pan wojewoda kijowski, pan Kisiel, ten się ze mną znosił, ale ostrożnie i zawsze secretiora z nimem miewał i wszelakie praecautiones miałem w zachodzących sprawach, i cokolwiek chciała adversi moliri Rplta przeciwko mnie, czyniłem rozkazanie pańskie, informacjej się tak wielkich senatorów dwóch podając. Nie u mnie tedy bóg wszechmogący tak wielu dusz i męczenników rakwirować będzie i tych utrapionych więźniów w ręku pogańskich zostawających, nie na mnie padać mają i niebiosa przeniknione głosy panienek płaczących i lamentujących, postradawszy od pogaństwa poczciwości. Jam był filius oboedientiae. A jako się z wojska Gedeonowego na obóz Medianitów bochen chleba wytoczywszy,

---

[1] В основу підробки покладено оригінал універсалу Хмельницького (див. док. № 419).

rwać pocznie i szarpać namioty nieprzyjacielskie, rozwalać obóz, krzyk powstanie po obozie: «gladius Gedeonis est hic», tak i mnie kozaka jednego pan bóg na zwątlenie wielkich sił polskich obrał sobie nikczemnego człowieka. Ale czy to z woli bożej stetit, iż się nieznośne pompy, apetyt wszelakiej rzeczy i zazdrości różne w użyciu swobody panu bogu nie podobały, czy też zajątrzone serca poddany dla panów ten upadek ojczyźnie przyniosły. Azaż i ja rozkazaniu w. k. mci nie był najpowolniejszy, kiedy ich mm. pp. chcąc w. k. m. z koroną ominąć, rozkazałeś mi i wzywałeś mnie w. k. m., abym swym wojskiem ku Warszawie następował i pod Zamościem dalszego rozkazania i wiadomości czekał, i skoro mię tu przez posła w. k. m. doszła wiadomość, żeś szczęśliwie panem był obrany, rewers uczyniłem z wojskiem. Nie bez szkody ten mój był głęboki zaciąg w ojczyźnie, świadkiem tameczne kraje. Tu mi tylko przed w. k. m. przychodzi uważać prostym i podłym rozumem, czemu wojsko kwarciane hetmana nie mogli mieć bellicosum, pium, sobrium, nie takowego, który wszystkie siły i fortele wojenne w jednej gorzałce najdował i głęboko ich w wielkiej flasze szukał? Cóż takowego na zgubę dano zacnych ćwiczonych kawalerów i starych dobrych wojewników, a na zwątlenie mocy polskiej? Pod Piławce zaś tak wielkiemu wojsku czemuż hetmana dano Veneris pullum, który pląsów lutni słodkiej tam nie usłyszał, jedno echo częste z samopałów kozackich. Pierzchnęło wszystko wojsko, obóz wielki zostawiwszy. Jedno tam było wojenne consilium miłującego szczerze syna ojczyzny i wolności szlacheckiej custodis, księcia j. m. Wiśniowieckiego, aby bez zwłoki, pókiby im orda nie przyszła na pomoc, nastąpić na wojsko kozackie. Ale oracje długie, słowa łacińskie pieszczone, przeciwne były tak zdrowej radzie, inaczej zwycięstwo być by musiało przy nich pewnie. A czemuż dobrego tego kawalera, który unicus prawie jest w tej Rzeplitej, księcia j. m. Wiśniowieckiego, za hetmana nie dano, snadno się domyślić, bo namienił wojsku zbaraskiemu ustawicznego hetmana j. m. p. kanclerz według swej intencjej, i co dawno nie było w Polsce, heretyka. I tak by było temu wojsku, jako i pod Korsuniem. Ale to inter miracula miraculum, żeś w. k. m. z garstką ludzi iść raczył na odsiecz, na potęgę moją wielką złączoną z pogaństwem, nie mając wojska, nie mając hetmana, nie mając języka o nieprzyjacielu, tuż nad sobą wiszącym, ani sprawą, ani taborem idąc, tak zdrowie swoje na ostatni szanc w. k. m. raczyłeś wydać. Owo i tam vota, conatus, desideria w. k. m. i j. m. pana kanclerzowe ukontentowane były, a nieprzyjaciel ordyniec i dostatków siła nabrał, i wielka mu się dostała winna suma, odkupować się mu z prośbą przyszło, a co ludzi poginęło, o czym w. k. m. świadkiem. Ta lecz jeżeliby mię infestować chciała i vindictae cupida była Rzczpta nade mną, oświadczam się to w. k. m., że mam zawsze ochotne wojsko, hana samego, patrona mego, mam ordę przy sobie, mam Polaków, mam kozackie wielkie kupy. Dostatków tych nie wspominam, tych tak wiele mam, jako monarcha ich mieć żaden nie może, armaty wielkiej i mniejszej, strzelby, rysztunków, rzecz nieporachowana. Na czułości i ostrożności mojej, ochotnym posłuszeństwie i serdeczności w wojsku moim nie schodzi. Ale ja pragnę te wszystkie siły na nieprzyjaciela w. k. m. wywierać i obracać, kiedy już w. k. m. delicta ex mandatis pochodzące miłościwie odpuścić będziesz raczył, a mnie za wiernego poddanego i ubogiego kozaka mając, w swej pańskiej łasce chować będziesz raczył. O co pokornie prosząc, a całując rękę w. k. m., łasce się w. k. m. oddajem.

W Czehryniu, iunii 6 anno 1651.

W. k. m. wierny poddany i sługa, Bohdan Chmielnicki, hetman Wojska Zaporoskiego[1].

Інститут історії Академії наук Української РСР. Фотокопії з польських архівів № 26 (13—15). 411 (1—3).
Опубліковано: Міхаловський, стор. 637—640, № 237.

---

[1] Цей підроблений лист вийшов з кіл польської шляхти, які були в опозиції до короля Яна Казимира, з метою скомпрометувати короля та коронного канцлера Оссолінського.

Переклад

Найясніший милостивий королю, пане мій милостивий.

Недаром сказано: «сумління — тисяча свідків», бо лихе сумління стає кожній людині суворим та отруйним катом. Так і мене сумління вдень і вночі смертельно мучить, дошкуляє і приводить до того, що я перед величністю вашої королівської милості, як перед божим помазаником, визнаю з великою жалістю мої тяжкі гріхи, які не можна спокутувати в довгі, хоч би і Несторові літа, — лукаві злочини, розбійницькі вчинки суворого тирана, пролиття християнської крові, тяжкі вбивства божих священиків, святих дів, невинних діток, панів, пограбування великих багатств, розгром війська під Корсунем, запродання гетьманів і багатьох шановних рицарів у неволю в поганські руки, великі змови, складені з поганином, загнання незліченної сили обох статей до орди, спустошення божих домів і спалення їх, викидання з могил тіл померлих християн і годування ними собак, та найстрашніший злочин, який я лякався назвати, — знищення божих престолів, ой, жорстоке діло, ой, страхітливий злочин, ой, поганське серце, що ж я зважився вчинити! Хоч не треба сумніватися в милосерді найвищого бога, але як згадаю слова «ледве праведний спасеться» та інші — «не проститься гріх, поки не повернеться відняте», хочеться мені з великого і важкого відчаю власною рукою себе убити та тиранові Плутонові тирана віддати. Але слова про боже милосердя — «кращий послух, ніж жертва» — дуже утримують мене від останнього Бо хоч я — незначний козак і нікчемна особа — сам посмів наважитися на таке нечуване пролиття крові та спустошення батьківщини, та мене бог піддав святої пам'яті королю Владиславу для виконання безбожних злочинів моїми руками (тепер повне пролиття невинної крові), коли звелів мені приїхати до Варшави, де відкрив мені ненависне панське серце і наказав, щоб ми, козаки, скинули з наших ший ярмо неволі та почали боротьбу з панами. На те ми взяли від й. к. м., а потім від п. коронного канцлера немалу суму. А «хто за допомогою іншого робить, все-таки сам робить». А я з волі короля та з гарячою допомогою й. м. п. коронного канцлера з найдавніших років чинив такі убивства і був їх могутнім знаряддям — зі мною підтримував таємні зв'язки й. м. п. київський воєвода п Кисіль, і я завжди мав з ним таємні наради і діставав повідомлення про поточні справи. Може, щось проти мене має Річ Посполита, але я виконував накази пана (короля), покладаючись на таких великих двох сенаторів. Так не мене буде судити всемогутній бог за душі і мучеників та тих нещасних в'язнів, що перебувають у поганських руках, не на мене впаде небо, зрушене голосами дівчат, що плачуть і голосять, втративши від поганства цнотливість. Я був сином послуху. А як з війська Гедеона на табір медіанітів покотилася буханка хліба, почала рвати і шарпати шатра ворогів, руйнувати табір, в таборі піднявся крик: «Тут є меч Гедеона», так і мене, одного козака, нікчемну людину, бог обрав собі для послаблення великих польських сил. Але чи це сталося з волі божої, чи господу богу не сподобалися нестерпна пиха, пожадливість, заздрість у користуванні свободою, чи роз'ятрені серця підданих проти панів привели цей занепад батьківщини? Чи ж я не був найпослушніший наказові в. к. м., коли їх м. панове хотіли позбавити в. к. м. корони, в. к. м. покликав мене і звелів мені з своїм військом наступати на Варшаву та під Замостям чекати дальшого наказу і розпоряджень. І як тільки до мене тут дійшла звістка від в. к. м. про те, що вас щасливо обрано королем, я повернувся з військом. Цей мій далекий похід був не без шкоди для батьківщини, свідком чого є тамошні краї. Тут мені тільки доводиться зауважити в. к. м. моїм простим і малим розумом — чому кварцяне військо не могло мати гетьмана войовничого, пебожного, тверезого, не такого, який всі сили і воєнні хитрощі знаходив у горілці та шукав їх глибоко у великій пляшці? Чому такого дали на загибель знатних, досвідчених рицарів і старих, добрих вояків, на послаблення польської сили? Чому під Пилявцями такому великому війську дали гетьманом прихильника Венери, який не почув солодкого голосу лютні, а тільки відгомін козацьких самопалів, — все військо кинулося навтіки, залишаючи великий табір. Одна там була воєнна порада — порада сина, який щиро любить батьківщину, сторожа шляхетської вільності, князя й. м Вишневецького, щоб, не чекаючи, поки прийде орда на допомогу, наступати на козацьке військо. Але довгі промови, латин-

-ські пещені слова були супротивні такій здоровій раді, — інакше перемога певно була б за ними. Але чому ж такого доброго рицаря, який справді єдиний у всій Речі Посполитій, князя й. м. Вишневецького, гетьманом не обрали, легко здогадатися, бо й. м. п. канцлер призначив збаразькому війську постійного гетьмана та, чого давно не було в Польщі, єретика. І так було б цьому війську, як під Корсунем. Але треба вважати чудом із чудес, що в. к. м. з жменькою людей зволив іти на допомогу, не маючи війська, не маючи гетьмана, не маючи вістей про ворога, який тут же висів над ним, не йдучи ні в порядку, ні табором, так своє життя на велику небезпеку наряджав. Таким чином наміри і бажання й. м. п. канцлера були задоволені, а ворогординець взяв силу здобичі і належить йому велика сума (довелось відкупитися від нього проханнями), а скільки людей загинуло, в. к. м. був свідком. Але якщо Річ Посполита хотіла б мене турбувати і вимагала помсти, заявляю це в. к. м., що завжди маю охоче військо і самого хана, мого захисника, маю орду при собі, маю поляків, маю великі козацькі загони, не говорячи вже про скарби, яких маю стільки, що ніякий монарх не може мати, а також гармати великі і малі, рушниці, незліченну силу зброї. Не бракує мені пильності і обережності, а моєму війську охочого послуху і сердечності. Але я бажаю всі ці сили скерувати і повернути на ворога в. к. м., коли вже в. к. м. зволиш милостиво простити провини, які я вчинив не з своєї волі, та маючи мене за вірного підданого і убогого козака, побажаєш зберігати мене у своїй панській ласці. Покірно прошу цього, цілую руку в. к. м. та віддаюся на ласку в. к. м.

В Чигирині, 6 червня 1651 р.

В. к. м. вірний підданий і слуга Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорізького.

№ 7

1653, квітня 10. Табір під Батогом. — Лист-сатира на шляхетський побут

Bohdan Chmielnicki, z łaski miłostywoho boha korol halicki, wielki kniaz ruski, siwerski, kijowski, podolski, bracławski, wołyński, chełmski, belski, weliki straznik Porty[1] ottomański, prawudawca łacki, hetman zaporowski, zastubca wsich christianstw[2].

Wsim wobec kazdemu zosobna[3], komuby to widaty nalezało, a mianowite zemlanom, mołojcom wiedomo czyniemo, isz nasz tot uniwersał posełaiemo, abyste wedłuh oncho sprawowali się y od lichych pustopkow swych odwertali sia, aby miłostywy boh nas za łoie chryki, pychi i zbytek y wady karaty woynami, hołodom, powitrem y znowu mieczem nie raczył.

Aby zaden Lach nie wazyl sia do nimcow zboza posyłaty y muzykow powozani muczaty, ale szczoby samym, szczo sobi doma zidet, z piprom, zapranom, z galgany y sachorom aby nie wazyli sia isty, tolko z czosnikom a chrynom, wina, medu aby ne pity, tolko prostu chorylku. W sukmanach szowkowych, krasnych aby ne chodyli, tolko w karazyowych. Także zonki wasi hołow swoich, iako kobylich chwostow aby nie chładyli, w szorokach konopnych, bez szowkowych oszowek aby chodyli[4].

Zydowie aby tolko do semoho roku do schoły chodyli, bo iusz welmi premudryli, a szczoby lisze łoiem a skorami kupczyli.

Z nadołomkom, z szabloiu aby zaden Lach ne chodył, tylko z praliczoiu, a koli na woynu budet sie braty, szczoby z okowanym kyiem piszo.

---

[1] Бавор.: Polski; в копії Голінського: Porty.
[2] Гол.: zastupca swobod miru chrzestianskiego.
[3] Гол.: zosobna z Lachow.
[4] Гол.: aby głowi. swoje nie wiązali bogato, telko w sorah konopnych.

Lacki władyki, swieszczeniczy albo nechay sie zeniaty, albo cuzym dadut pokoy zonkom, w ponczochach szowkowych nechay ne chodiat, ale nechay takze sprawuiut sie, iak swieszczeniczy albo postelniki, czerncy cerkwi naszey chodziat.

Starsi Lachy aby w skrynkach [z] sklanemi okny szistma ioszaki ne iezdyli, ale tolko odnym konikom a homutem, szczoby owsa mnoho na kony ne psowali.

Kotoroie to artykuly powinni budet starsi Lachy zachowaty pod knutowaniem, a molodsy pod horłom. A toie uniwersały aby w horodach y miastach krola jeho mosty miłostywoho polskoho, pana y dobrodyia naszoho odwolaty kazali, a na bramach przybity.

Dziaio sia w obozi pod Batowem, dziesiateho kwitnia roku panskoho 1653 p., a od panowania naszoho 1618.

Bohdan Chmielnicki, druhy krol halicki, hetman wielki Woyska Zaporowskoho.

Locus sigilli.

Wyhowski, secretarz [1].

Львівська бібліотека Академії наук Української РСР, ф. Баворовських, № 1321, арк. 276зв.—277.

Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека. Записки М. Голінського, № 4184, стор. 624.

Опубліковано: І. Крип'якевич, Студії над державою Богдана Хмельницького, ЗНТШ, т. 147, стор. 75—76.

---

[1] Цей підроблений універсал — сатира на шляхетський та міщанський побут, як можна здогадуватися, був складений студентами або вчителями якоїсь української братської школи. Він написаний українською мовою у польській транскрипції. Подаємо його в українській транскрипції.

Богдан Хмельницький, з ласки милостивого бога король галицький, великий князь руський, сіверський, київський, подольський, брацлавський волинський, холмський, белзький, великий стражник Порти Оттоманської, правудавца ляцький, гетьман запорозький, заступца всіх християнств.

Всім вобец і кождому зособна, кому би то відати належало, а меновите землянком, молойцом відомо чинимо, іж наш тот універсал посилаємо, абисте ведлуг оного справовалися і од лихих поступків своїх одверталися, аби милостивий бог нас за тиє гріхи, лиху і збиток і вади карати войнами, повітрем і знову мечом не рачил.

Аби жоден лях не важился до німцов збожа посилати і мужиков повозами мучати, але щоби самим, що собі дома з'їдят, з піпром, шафраном, з галгани і сахаром аби не важилися їсти, только з чосником а хріном, вина, меду аби не пили, только просту горілку. В сукманах шовкових красних аби не ходили, только в каразиових. Також жонки ваши голов своїх, яко кобиліх хвостов, аби не гладили, в сороках коноплних, без шовкових ошовок аби ходили.

Жидове аби только до семого року до школи ходили, бо юж вельми премудрили, а щоби лише лоєм а скорами купчили.

З надоломком, з шаблею аби жаден лях не ходил, только з праличою, а коли на войну будет ся брати, щоби з окованим києм пішо.

Ляцкі владики, священици албо нехай ся женят, албо чужим дадут покой жонком, в пончохах шовкових нехай не ходят, але нехай так же справуються, як свещеници албо пустельники, черници церкви нашей ходят.

Старші ляхи аби в скринках з скляними окни шістма лошаки не єздили, але толко одним коником а хомутом, щоби овса много на коней не псували.

Которие то артикули повинни будут старші ляхи заховати под кнутованєм, а молодші под горлом. А тиє універсали аби в городах і містах короля єго мости милостивого польского, пана і добродія нашого, обволати казали а на брамах прибити.

Діялось в обозі под Батовом, 10 квітня року панского 1653, а од панованя нашого 1618.

Богдан Хмельницкий, другий король галицький, гетьман великий Войска Запорозкого.

(Місце печатки).

Виговський, секретар.

№ 8

1655, листопада 11. З табору під Сокалем. — Лист до ченців бернардинського монастиря в Сокалі

Przewielebny mci książę gwardianie sokalski, a nam miły przyjacielu.

Musicie mieć wiele wojska w szczupłym obejściu waszym alboście na postrach jakieś wyprawili straszydła, któreśmy, nocnym czasem zamyślając pod klasztor podstąpić, widzieli, jakoby wojska jakiegoś gmin, które w naszym wojsku pomieszały szyki, iż z przestrachem wielkim odstąpić musieliśmy (co piszę, niech to będzie w sekrecie). Ludzi waszych zabranych bez żadnego ukrzywdzenia odsełam, a proszę o wydanie moich. Przy tym wam chcę być zawsze życzliwym.

Z taborów pod Sokalem, 11 listopada 1655.

Bohdan Chmielnicki [1].

Чернецький В., Літописні матеріали до історії міста Сокаля від його оснований до 1890 року, Львів, 1891, стор. 14. (Із хроніки монастиря бернардинів у Сокалі)

Переклад

Преподобний м. отче гвардіане сокальський, а нам милий приятелю.

У вас, мабуть, багато війська на невеликому обійсті, чи ви вирядили якісь страховища на погрозу: ми бачили їх, ніби якесь військо, що помішало наші лави, коли нічною порою ми задумали підступити під монастир. Тому ми з великим страхом відступили (те, що пишу, хай буде таємницею). Ваших забраних людей без жодної кривди відсилаю та прошу видати моїх. А втім бажаю бути нам завжди прихильним.

З таборів під Сокалем, 11 листопада 1655.

Богдан Хмельницький.

№ 9

1655, листопада 13. З табору під Львовом. — Лист до монахів бернардинського монастиря в Сокалі

Wielebny mci książę gwardianie i mój przyjacielu.

Znając wielką szczerość ku nam, którejśmy oczewiście w klasztorze doznali i miłosierdzie otrzymali, żałując tego ciężko, żem słuchał moich ludzi, aby klasztor pretekstem przyjaźni odebrawszy, żołnierzom swoim zrabować i, co tylko w nim znalezćby się mogło, zabrać kazał. Jednak, gdym to na zdradę chciał uczynić, tak przed obrazem bogorodzicy byłem przestraszony i tak mi się zdało, że już więcej do śmierci widzieć nie będę. Jednak gdy to miłość wasza z innemi księżą uprosiła u matki boskiej, żem przejrzał i tak dobrze widzę, jako i przedtym. Zawdzięczając wam tę łaskę, na wieczne czasy szczerym i prawdziwym wam chcę być przyjacielem.

Z taborów pod Lwowem, 13 listopada 1655.

Bohdan Chmielnicki.

Черницький В., Літописні матеріали до історії м. Сокаля, стор. 24—25.

Переклад

Преподобний м. ксьондзе гвардіане і мій приятелю.

Знаючи велику щирість до нас, в якій ми пересвідчились у монастирі, та милосердя, я дуже жалкую, що слухав моїх людей, які підмовляли зайняти монастир під

---

[1] Цей, як і наступний, лист підроблений ченцями бернардинського монастиря у Сокалі. (Див. автентичний лист Богдана Хмельницького до гвардіана кляштора бернардинів у Сокалі — док. № 342).

приводом дружби, і наказав своїм жовнірам пограбувати та забрати що тільки в ньому було. Однак коли я хотів це вчинити, я дуже налякався перед іконою богородиці, і мені здалося, що вже до смерті більше бачити не буду. Однак ваша милість з іншими ксьондзами випросила у божої матері, що я прозрів і так добре бачу, як раніше. Завдячуючи вам цю ласку, хочу бути вам щирим і справжнім приятелем на вічні часи.

З таборів під Львовом, 13 листопада 1655.

Богдан Хмельницький.

III. ПІДРОБКИ XVIII ст. УНІВЕРСАЛІВ НА ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ

№ 10

1651, лютого 16 (26). — Універсал конотопському сотникові Якову Пашкові на прибутки від млина

Єго царского пресвітлого величества Войска малоросійского Запорожского гетман Богдан Хмельницкий.

Панам єнералной войсковой старшині, полковникам і сотникам, а особне конотопскому сим нашим листом обявляєм, же пан сотник, при боку нашему служащий, Яким Пашко тескливе жаловался на уряд конотопский, що в млині єго на греблі поповской стоящом небожчику... отцу єго полковнику Пашку Семенчонку од пресвітлого величества умоцованном, уряд конотопский не дает во владінье покою, потягаючи збори до скарбу войскового. Пре то ми, уважаючи царского величества умоцованье і службы єго, Якима, войсковиє, жадаєм і пилно приказуєм, аби нихто з уряду конотопского, ани о[д] єнералной старшини не важился єму пану Якиму Пашку чинити в отбираню з того млина користей жадной препони под караньєм проч з ласки нашей і войсковой.

Року тисяча шестьсот пятьдесят первого февраля шестого на десять дня.

Звишменований гетман, рука власная [1].

Державна публічна бібліотека Української РСР. Відділ рукописів, № 18518. Копія, з допискою: «По указу єго царского величества в Сосницком нижнем земском суде вышеписанная копия с таковым считыванная и во всем оказалась сходственна и верна. В том сей суд подлежащим подписанием и печатью уверяет 1814 года, августа 13 дня».

№ 11

1651, листопада 5 (15). Чигирин. — Універсал Київському Микільському монастирю на Чигирин-Дубраву та належні до неї села

Богдан Хмельницкий, гетман з Войском єго королевской милости Запорожским.

Ознаймуєм тим писанием нашим, кому ведат належит, меновите сотникови і атаманови і всім обивателем чигирин-дубравским міста Чигирин-Дубрави і сел до ней належачих, поневаж маєтности до монастира святого Николая Пустинного Києвского з давних літ от побожних ктиторов панов і християн благочестивих надание і місць с тому отрідование і от королев стверждение привілеями і потом через панов отнятие і от месца с того отдаление, о чем декрета судовних в книгах земских, кгродских і трибунальских переведение і до екзекуциї інтромісиї приведение свєдчат, для чого місце святое пред час немалие много шкод поносило. А тепер, видячи ми, же тие

[1] Богдан Хмельницький в універсалах ніколи не вживав титул «єго царского пресвітлого величества Войска малоросійського Запорожского». В його листах та універсалах також не зустрічається підпис «Звишменований гетман». Так підписувалися гетьмани у XVIII ст. Це дозволяє вважати, що маємо справу з підробкою.

маетности декретами присужение помененному монастиреви належат, ведлуг привилеов с давних [літ] теди, яко іншой шляхте добра своє волно обимать, так і монастиря вишреченного ігумен і капітула отнятиє і присужениє місцу святому добра обимают і свої урядники посилают, про то ж росказуєм. Кгди в месте Чигирин-Дубраве і селах там належачих, все тиє, которие-колвек в реєстр Войска Запорозского не писани, послушенство звиклоє отдавали і яко подданиє повинности своїх домах чинили і ни в чом спречними і противними не били урядником і старшині їх ігумена і капитула монастиря Николского посланним, а єсли би якиє іншиє урядники хтіли наєжджат до Чигирин-Дубрави і до сел до него належачих, с тими не задират і ничого не починат без відомости і позволеня ігумена і капітули монастирской, кгди ж когда мает волноє право в судах, ведлуг прав і привилеюв расширатся. В чем всем козаки не мают бити перешкодою і овшем радою, помочу, в млини, аренди, шинки і в іншиє монастирскиє пожитки не втручаючися, бо пред тим козаки морем і землею с праци своєй шаблею пожевеня міли і церкви божиє надаряли і повторя, напоминаєм, абисте ничего не чинили под каранем суровим.

В Чигирині, 5 ноября 1651.

Богдан Хмельницкий, рука власна [1].

Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові. Оригінал.

Опубліковано: И. Каманин, Из истории подложных документов. Универсал Богдана Хмельницького. Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн 20, в. I, відділ 5, стор. 7—11.

№ 12

1655, січня 15. Біла Церква. — Універсал низовому Запорізькому Війську з підтвердженням грамоти Стефана Баторія на Терехтемирів

Богдан Хмельницкий, гетман обоїх сторон Днепра і Войск Запорожских.

Панам, панам єнералной старшині, полковникам, полковой старшині, сотникам, атамані [2] і черні всего войска украінского і всякой кондиції людем, так же кому б о сєм теперь і в потомніє часи відать надлежало, обявляє сим нашим універсалом, іж атаман кошовий Войска Запорожскаго, пан Демян Барабаш, вообщі з старшиною войсковою і атаманами куренними положили перед нами грамоту найяснішого короля полского Стефана Батория в року 1577 месаца августа 20 на прошеніє антецесора [3] нашего гетмана Якова Богдана і кошового низового Запорожскаго войска Павлика данную, в якой королевской грамоті написано, іж єго королевская мосц видячи козаков запорожских до єго королевского маєстату зичливую прихилность і рицерскіє отважніє служби, которими завжди великіє бісурманскіє погромляючи сили, гордоє їх прагненє на кров христіанскую до конца затлумили і пащоку їх, на Корону Полскую і на народ благочестивий украінский рикащую, замкнули і вход в Полщу і Україну заступили, всі їх неіщетніє сили і нагліє на народ християнський набіги грудми своїми сперли, якіє їх служби нагорожаючи, а даби їм Войска Запорожскаго козакам, для зімових станцій, гді було прихилность міти, так же от неприятеля раненних своїх заховувати і лічити, в других долігающих нуждах отпочивок мати і всякой пожиток ку волі своєй забирати, а чтоб также і наперед заохоченні били зичливо

---

[1] Цей універсал здався підозрілим уже Канцелярії Малоросійської колегії, яка в 1780 р. відхилила його через поправки і доповнення в тексті. Каманін захищав автентичність універсалу, вказуючи на копію Центрального архіву, де ніяких поправок не було. Але глибший аналіз показує, що це фальсифікат, складений на основі автентичного універсалу Хмельницького Микільському Пустинному монастирю на містечко Вереміївку (див. док. № 154). Фальсифікатори замість «Веремі́ївка» у трьох місцях вставили «Чигрин-Дуброва» та змінили дату на 5 листопада 1651 р. Це, очевидно, фальсифікат ченців Миколо-Пустинного монастиря.

[2] У другій копії: атаманам

[3] У другій копії: антецесорам.

в войску служити і против неприятелей отчизни своєй охочо і неомилно отпор чинити, недает єго королевская мосц козакам низовим запорожским вейчисте город Терехтемиров з монастирем і перевозом, опрочь складового старинного їх запорожскаго города Чигирина, і от того города Терехтемирова на низ понад Днепром рікою до самого Чигирина і запорожских степов, кv землям чигиринским подойшлих, всі землі со всіми на тих землях насаженними містечками, селами і футорами, рибними по тому берегу в Дніпрі ловлями і інними угодиї, а вшир от Дніпра на степ, як тих містечок, сел і футоров землі здавна находили і тепер так се тоє в їх завідованю мает, заховати; городок старинний же запорожский Самар с перевозом і землями в гору Дніпра по річку Орел, а вниз до самих степов нагайских і кримских, а через Дніпр і лимани дніпровиї і боговиї, як із віков бивало, по очаковские влуси, і вгору річки Богу по річку Синюху, от самарских же земель чрез степь до самой ріки Дону, гді єще за гетмана козацкого Прецлава Ланцкорунскаго козаки запорожскиє свої зімовники мівали, і жеби тоє все непорушно во віки при козаках запорожских найдовалось, єго королевская мосц тоєю грамотою своєю козакам запорожским укріпил і утвердил, і просил он пан кошовий запорожский Барабаш со всім Войском Запорожским і нашєго на тоє гетманского універсалу, прикладаючи жалобу, же чрез многіє перешедшиє годи от войни с татарами, турками, волохами, а наостаток із ляхами Войско Запорожскоє внівец зруйновалось і в таких утисках всі онне їх городки і землі з рук у їх вилупленни, що не тулко коней своїх, на яких в войску служат, але і себе чим покормить с чого не мають. Ми теди Богдан Хмельницкий, гетман, хотяй удалились от таковаго Войска Запорожского прозби, відаючи їх і самих от стародавних королей полских привилегіями умоцнених і особливиє клейноти і армату войсковую маючих, но же ми от всего Войска Запорожского і украінского на оборону отчизни нашой зазначенних з вірностю найдуемся і з полную от бога і от всего войска і народа украінского по обоїм сторонам Днепра далеко расширяючогось нам врученную мосц і владзу як в войску, так і по всіх городах і по всім украінским народом дириговать маючи, так по той зверхной владзи нашой на тую прозбу пана кошового і всего Войска Запорожскаго, прихиляючись тими всіми городами, містечками, селами і футорами із їх всякими угодії, як от наяснійшого короля полского Баторія Войску Запорожскому надано, владіть і пожитковатись с того дозволяем і чтоб тоє все непорушно в їх владзи во віки било, сим нашим универсалом ствєрджаем.

В року 1655 ануарія 15, в Білой Церкві.

Свидітельствовал Войска Запорожского низового войсковой писар, Іван Глоба[1].

ЦДАДА, ф. Посольський приказ, Малоросійські справи, спр. 1-а, арк. 1—2 зв. Копія.
Там же, спр. 1, арк. 1—2. Копія.
Там же, ф. Справи про Україну, спр. 3, арк. 39—40. Копія.
Державна публічна бібліотека Української РСР. Відділ рукописів, І, № 54663—54670, Збірка О. Лазаревського, № 34, т. 1, арк. 193—194. Копія, з датою 18 січня 1655 р.

IV. СТИЛІЗАЦІЇ С. ВЕЛИЧКА

№ 13

1647, грудня 27. Кіш Січі Запорізької. — Лист до черкаського полковника Барабаша

Пане Барабашу, полковнику черкаский.

Поневаж на многократниї мої совіти і предложеня не ізволил ваша милость склонитися, і водлуг давних привилеов, королевских, у вашей милости в схованю бивших, козакам і всему народу малоросійскому служачих, просити чрез нарочних послов козацких, королевского величества і ясновелможних панов сенаторов полских

[1] Зміст універсалу показує, що він підроблений канцелярією Запорізької Січі у XVIII ст., в період, коли Запоріжжя захищало свої землі, на які в нього не було документів. Своєю формою універсал наближається до підробок літописця С. Величка.

о нові привилеї, на утвержденіє древних прав і волностей козацких і малоросійских, і на повстягнене людских обид, здирств і разореній, козакам і всім малоросіяном творимих, а особливе церквей божніх православних, до унії принуждаємих, і ко римской схизмі на погибель душевную кгвалтовне влекомих. Теди я жалосним на тоє уболіваючи сердцем, к тому і от нецнотливого сина Чаплинского, старостки чигринского, пришедши безвинне в великое безчестіе і разореніе, (о чем і сам ваша милость добре відаєш), мусілем старатися о способ такий, чрез который бим могл тиє королевские, между платтем і плахтами у жони вашой в схованю зостаючії, і без осторожности жадной тручиеся, привилея до рук моїх приняти, і при оних лутшое що і полезнійшое разораемой і погибающой Україні і сином єя зділати, а королевского величества, і ясневелможних панов сенаторов і всеї Річи Посполитої Полской ласки і милости упросити. Тішуся прето, же господ бог, відий тайная сердец людских і всенародное украінское стенаніє, удостоїл мя по желанію моему слушним способом, з нединкретной неволі вашой визволити і на вожделінну до Войска Запорожскаго свободу привезти сиє привилея королевские; при которих за помощію і благословеніем божїим, можем у єго королевского величества і ясновелможних панов сенаторов упросити желаємий респект і милость на обтяженную многими от панов поляков бідствії Україну, кгди станем о тоє зо всім Войском Запорожским горячо просити і апеліовати. А же ваша милость пожиточнії і всемо народу малоросійскому потребнії у себе хоронил і таіл привілеї, а для своїх власних пожитков і користей не хотіл єси стати і милости королевской просити за плачущих і бідствующих от панов поляков людей наших украінских, то за тоє не над людми, але над овечками албо свиннями полковниковати все Войско Запорожскоє чинит вашей милости годним. А я при сем прошу вашей милости вибаченя, в чом не вигодилем єму в убогом дому моєм в Чигрині на праздник святителя христова Николая, і жем отїхал сюди на Запорожже без відома і позволеня вашого.

З Коша Січи Запорожской, декабря 27 року 1648.

Вашей милости всего добра зичливий приятель, Зіновій Богдан Хмельницкий, товариш Войска Низового Запорожского[1].

Опубліковано: Величко, Летопись, т. І, стор. 32—33.
Величко, Сказаніе, стор. 19.

№ 14

1647, грудня 27. Кіш Січі Запорізької — Лист до польського комісара та гетьмана

Велможний мосці пане комисар і гетмане наш украінский, ласкавий мой добродію.

Відаю запевне, же велможност твоя не тилко подивуєшся, леч і за зле на мя міти ізволиш, жем будучи под дирекцією і завідованєм твоєй велможности, смілем без консессу і позволеня єго з дому моєго сюди, до Войска Низового Запорожского отєхати. Одиак поневаж с причин слушних тот отєзд мой учинилем, надіюся, же і велможност твоя того в гріх ставити мні не ізволиш. Причини зас тиї, для которих оставилем дом мой худопахолский, любо уже сут твоей велможности с первих моїх доношеній отчасти і відоми, однак из сих недавних часех от Чаплинского пияниці, опуста і здирци, старостки чигринского, кгди над многиї людскиї тяжести і обиди.

[1] Коли Самійло Величко писав свій широко відомий літопис, він не завжди мав автентичні документи Богдана Хмельницького. Щоб дати повну картину визвольної війни українського народу, він, слідом за стародавніми хроністами, сам стилізував ряд листів та універсалів від імені Хмельницького, у які вклав власні соціально-політичні погляди. Підробку Величка виявляє зовнішня форма його «документів»; Хмельницький ніколи не підписувався «Зіновій Богдан», ніколи не вживав титулу «гетман славного Войска Запорожского і всея по обох сторонах Дніпра сущея України Малоросійския», не згадував «шляхетне урожених козаків», «малоросіян» та ін.

і самого мя над сподіване ся поткало утісненіє і розореніє, же слободу мою Суботовскую, зо всіми іншими кгрунтами і угодіями, без найменшой вини моєї, он Чаплинский себі заєхавши, вимакил у мене і привилея королевские, на тиє добра мні, за вірніє мої його королевскому величеству і всей Річи Посполитой Полской радінія і служби наданіє: а над то, кгди ж просил в той міре єго, Чаплинского на себе респекту і призрінія, і о верненіє вимаенних привилеов, теди он пяний і безрозумний зараз без жадного взгляду в тісное тюремноє межи злодіями, на крайнее моє безчестіє і поруганіє, веліл мя вринути вязенє, з которого заледвом випросился чрез Чаплинскую четвертого дня у вечор. По первих теди моїх килкокротних твоєй велможности доношеніях о людских і моїх обидах, от Чаплинского діємих, кгди жадной найменшой не дозналем помощи і полегки, теди і тепер, в крайней вишмененной нужді моєй і безчестії, мусілем в ласце твоєй велможности моєй отстрадивати надії, і для чого уже болшей твоєй велможности в таких моїх і людских обідах і тяжестях набрикратися безполезно не смілем. Кгди зас к тому еще от певиих другов моїх увідомлен єсм певне, же нецнота Чаплинский, неслушне і безвинне мене обезчестивши, і субстанцію мою собі отнявши, старался о тоє, аби і власного живота моего могл мя лишити, і тим безпечній і спокойній добрами моїми пожитковати і владіти. Тогда найбарзій уходячи такого злого і смертного терміна, принужден єсм з плачем і горестию серлечною оставити домок мой, і з ним остатную фортуну, а удатися бєз відома твоєй велможности сюди на Запорожжє, где певен єстем того, же шаленого і бездушного Чаплинского жадниї коварства і козни шкодити мні не будут, і лишенєм живота страшити не возмогут, ним удостоїмся со всім Войском Запорожским і народом украінским малоросийским такої ласки божой, же подлуг давних привилеов королевских на всякиє волности і свободи малоросіяном наданиє, і новими преповажчими привилеями своїми его королевское величество, пан наш милостивий, і ясновелможниє їх милость панове сенаторове коронніє, і вся обще Річь Посполитая Полская нас всіх за вірниє служби наши даровати і упривилеовати изволят. О що ми, зо всім шляхетне урожоним Войском Запорожским і народом украінским малоросійским, непремінно на сих часех чрез нарочних послов своїх міем до єго королевского величества і ясновелможних панов сенаторов апеліовати і супліковати. А ним тоє сбудется, я тепер прошу велце твоєй велможности, абис по своєй ласце ізволил дом мой і оставлених в нем людей от утисков і наважденій вражиїх Чаплинского, в своєй особливой заховати протекції і обороні. Притом і самого мя вручаю неотмінной приязни і ласце твоєй велможности.

З Коша Січи Запорожской, декамврія 27 року 1648.

Велможности твоєй всего добра зичливий і до услуг поволний, Зіновій Богдан Хмельницкий, товариш Войска Запорожского Низового.

Опубліковано: Величко, Летопись, т. I, стор. 34–36.
Величко, Сказаніе, стор. 20—21.

№ 15

1647, грудня 29. Січ Запорізька. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потоцького

Ясновелможнійший мосці пане, гетмане великий Корони Полской, мні велце милостивий пане і добродію ласкавий.

Не відаю, єжели в жизні сей тяжчайшоє що єсть сердцу людскому, яко тоє, кгди без найменшой вини, бивают в кого отемлени власніє добра і імінія. Не знаю і того, хто би так бил о себі недбалим, кгдиби при отнятю добр своїх, слишал похвалки от ворога, і на отнятє милого живота своєго, а не старал би ся от такого зла і напраснства, унести і охоронити свою голову. Не відаю теж і того, кромі святих угодников божиїх, кто би за свої обиди, безчестія, і на власноє здоровє ратованя, будучи в світі, могл весма терпіти, і во всеконечноє ворогу оставити і пустити забвеніє.

Я власний в такових тепер зостаю термінах, кгди без жадной вини моєй острадалем чрез Чаплинского власних добр моїх, многими трудами і працами военними

королевскому величеству Владиславу четвертому, щасливе тепер пануючому пану моему милостивому, і прежним монархам полским і ясневелеможним паном сенатором і цілой Річи Посполитой Полской ложенними, набитих і привилеями королевскими стверженних, якие чрез того ж Чаплинского обманою тож зостали от мене одобрани. А що найгорше і найжалоснійше, же по одобраню добр моїх і привилеов, он же Чаплинский, пяний і безрозумний, тяжко мя обезчестил туремним, тісним, четвероднєвним между злодіями вязнєм, і аще би не Чаплинская, благоразумная і дармо погибающих людей жаліющая Есфір, в том бідствії туремном вспомогла мя своєю причиною і прозбою, то невідаю, щоби далій от вражія навіта Чаплинского з моєю ділилося головою. Поневаж з его ж Чаплинского дому, от єдного друга моего билем перестережен в том, іж он Чаплинский, отнявши добра мої, старался отняти з оними і живот мой, бо не по чием іншом, тилко по его вражію коварству і навіту, і ваша велможност, добродій мой, приказалес бил пану Кгречовскому, полковнику переяславскому, взяти мя под кріпкий арест і держати в оном до далшой своей резолюції, якая, вім певне, же по навітах і лживих Чаплинского уданях, била би не інакшая, тилко такая, якая і пред сим многих братію нашу, шляхетне урожоних козаков, добрих рицеров і вірних королевскому величеству і Річи Посполитой, слуг, з фалшивих доношеній і свідецтв поткала, і вічне от жизни сея з животом разлучила. За що неправедним свідкам і судіям да будет бог отмщений, і не обинуяся, господь бог отмщений, і якую єдни в доношеніях на небожчиков братію нашу, а другий в разсужденні їх ділали правду, таковую би от бога в своїх замислах і хотініях получили милость. Не виписую тут прац і трудов моїх для общого добра Корони Полской і цілой Річи Посполитой, в многих военних окказиях, на розних землях і водних місцах, против главного всіх християн неприятеля бісурмана, з немалим власного здоровя ущербком і крві пролитієм, ложених, сам о оних добре відаєш велможность ваша. Не всує і королевское величество, пан мой милостивий, значною частю землі і кгрунтов, в повіті Чигринском, ударовал мя, і привілеями своїми високоповажними, тую даровизну ствердил єсть. Леч видячи мою упреймую ку себі і ку всей Корові Полской вірную службу, і в военних окказіях зичливое радініе, судил мя з ясневелможними панами сенаторами коронними годним бити таковія благодати своея і респекту, при котором непременном, і я непремінно до кончини моея зичилем себі зоставати і за чест королевского величества і цілой Корони Полской, во всяких военних случаях здравія моего не щадіти. Но не відаю откуду дадеся пакостник житію моему доброму Чаплинский, бенкарт литовский, опияк полский, злодій і здирца українский, старостка чигринский, который чрез осм літ уже зостаючи в Чигринщині на дозорстві от пана своего, велможного пана Конецполского, хоружого коронного, многих нашу браттю лживим свідоцтвом і доношенієм вовсе погубил і імінія их себі привлащил; і уже, повидимому, не пан хоружий коронний, но служка его лгар, ошуст і пяница Чаплинский владієт Чигринщиною і із неї приобрітает себі многія користи і богатства, з крайним разоренієм і крвавим плачем нашей брати шляхетних козаков і всіх обще українских малоросіянов. А ясневелможному пану хоружому заледве десятая част пожитков от Чигринщини от него злодюги Чаплинского доходит, що певне явило би ся на ревізії, кгди би била учинена. Але я на тоє же не інстигую, поневаж мні то єст неприлично і неналежно. О том єще тилко дерзаю до вашой велможности в сем писмі моем мало простерти слова, іж помененний Чаплинский, гонячи на всіх нас малоросіянов, гонит неуважне і безрозумне і на віру православную, не заховуючи в цілости і твердости уставов і мандатов древних королевских, віру нашу православную кгрекорускую непремінно во віки, в своїх клявзулях, зоставати міючую, привилеями утвержденних, і где-колвек лучится єму з нашими православними священниками видітися, і бесідовати, то никогда, вражди і злоби син Чаплинский не оставит їх не обезчестивши, волосов і бороди не вирвавши, і кієм албо обухом ребер добре не потовкши, що всяк з нас православних чуючи і кров священническую проливаемую і ругаемую видячи, может снадно домислитися, же і віра наша православная кгрекоруская (в ней же премногії святії божиї спасошася, і от килканадцят сот літ, в разних на многих місцах, в нетлінних богоугодних тілесех своїх спочивающе, многиї подают приходящим к ним с вірою ісціленія і дивная істачают чудотворенія), зостаєт от ошуста і ледащиці Чаплинского, і іних єму подобних і легкомислних поляков хулима і безчествуема; і що прежниї святиї отци кгреческиї, і наши святи-

телі кгрекорускії, і вічной памяти достойниї, также монархи і князі полскиї, за річ слушную і святую, віру нашу православную узнали і признали, і вічними привилеями своїми, ни в чом непремінно бить єй утвердили, тоє шевлюги, пяниці і власиї зрайці отчизни своєй Корони Полской, і разорителі святого покоя і тишини, (як і Чаплинський), развращают, раздирают і уничтожают З которих поневаж трудно нам поединцем во всіх обидах і утисках наших дойти управи у судов полских і справедливости, теди за прибутєм моїм тут до Січи, урадило все Войско Запорожскоє виправити послов своїх до наяснійшого королевского величества пана своего милостивого і ясневелможних їх милостей панов сенаторов коронних і цілой Річи Посполитой Полской, з прошеніем покорним, аби тіє новизни, збитки, утяженя і разорепія украінские, грозним указом били завстягнени і ускромлени. А древніє права і волности козацкиє, і малоросийскиє, подлуг давних привилеов, новими найяснійшого королевского величества привилеями аби били ствержени і закріплени, при захованю в ненарушимой цілости віри нашея православнія. Якиє то Войска Запорожского посли, на сих часех непремінно міют виехати в пут свой. А я, виезд їх упережаючи, як о оних, так і о моєм з Чигрина до Січи Запорожской для причин і небезпеченств моїх вишменених виєзді вашей велможности ретелне ізвістивши, єго ж неотмінной панской ласце навсегда покорне мя вручаю.

З Січи Запорожской, декамврія 29, року 1648.

Вашей ясной велможности во всем зичливий і слуга покорний, Зіновий Богдан Хмельницкий, товариш Войска Запорожского.

Величко, Летопись, т. I, стор. 36–40.
Величко, Сказаніе, стор. 21–23.

№ 16

1647, грудня 30. Кіш Війська Запорізького. — Лист до коронного хорунжого

Ясневелможний мосці пане хоружий коронний, мой добродію.

Жадної претензії і апеляції не міл бим ку велможности вашой, кгди би мні Чаплинский, дозорца ваш чигринский, не отворил ворот до того; леч поневаж он Чаплинский іменем вашой велможности одобрал от мене слободку мою Суботовску, моїм старанєм осаженную на кгрунтах, (за мої многиї праци і труди, в воєнних оказіях против неприятеля бісурмана з ущербком здоровя і пролитєм крові для общого добра Корони Полской отправований) мні от найяснішого королевского величества Владислава четвертого пана моего милостивого, ясневелможних їх милостей панов сенаторов і цілой Річи Посполитой Полской наданих, і привилеом королевским во вічноє спокойноє владініє закріпленних: при одобраню зас тоей слободи і інших з нею кгрунтов одобрал в мене он, Чаплинский, і преповажний привилей королевский, о которого вернене, кгдим упоминался з прозбою в него Чаплинского, то он пяний і безрозумний приказал мя в тісно туремноє межи злодіє втрутити вязене, з которого четвертого дня позно, заледвом чрез причину і прозбу доброй і благоразумной невісти, жени Чаплинского, зостал освобожен. Теди принужден єсм з тих мір, чрез сей лист мой одозватися з жалобою моєю плачливою до вашей велможности, по такой моєй от Чаплинского заданой кривді, разореніі і тяжком безчестиї учинити єму донесенє. Хочай теди даю о том відати вашой велможности, однак за отлеглостю містца, (поневаж вигнаний і вистращений будучи чрез Чаплинского з власного дому моего, зостаю тепер в Січи Запорожской), не могу з ним, Чаплинским, пред поважною твоєй велможности персоною о тоє расправоватися і не іщу тепер росправи, толко дивуюся тому, что ваша велможност тому бенікарту, пиякові, злодюзі і бездушному здирци і кровопийцу людскому, Чаплинскому шаленому, вручил єси чигринскоє дозорчество, который своїми нецнотливими збитками і поступками, не на кого іного, тилко на самого велможность вашу, людский плач і слези, а от бога помсту наволікает Бо кгди бис відал ваша велможност о том ледащиці Чаплинском, як он людей бід-

них малоросійских православних християн і козаков шляхетних, вірних Корони Полской слуг, также і священников наших благочестивих побиває, утеменжает, безчествує, розгонит, ругает, обдирает і в конец розоряєт (що і мні от него досталося), то певне, не тилко за дозорцу чигиринского, але і за найпослідніишого грубника ілі машталіра, у поважном дому своєм, держати єго не изволил бис; що все на него, Чаплинского (і колко завел, покрал і себі привлащил користей і добр твоїх панских, чрез осмлітное время), при ревізії і розиску, непремінно довело би ся. Но я до того як не належу, так і не інстигую, волен в том єстес велможность ваша, як хотіти, поступити. Я тилко жал мой тижкий в обиді і безчестії мні от Чаплинского заданой, виш специфікованний предлагаю тут вашей велможности, і прошу велце, даби умоміл і приказал ваша велможност нецноті Чаплинскому не розоряти в конец без мене убогого дому моего, ним що лутшое і полезнійшое Україні Малоросийской, чрез нарочних послов Войска Запорожского, на сих часех в Січи виправитися міючих, у найяснійшого королевского величества і ясновелможних панов сенаторов і всей Річи Посполитой iсправится і упросится. При сем низко кланяюся вашей велможности.

З Коша Войска Запорожского, декамврія 30, 1648 року.

Вашей велможности всего добра зичливий і до услуг поволний Богдан Зіновій Хмельницкий, товариш Войска Запорожского.

Величко, Летопись, т. I, стор. 41—43.
Величко, Сказаніе, стор. 23—25.

№ 17

1648, травня 22. Табір під Корсунем — Лист до кошового отамана

Мосці пане атамане кошовий зо всім Войском Низовим Запорожским, братією нашею зичливою.

Посилаючи до вас нарочно посланних наших, значних товаришов Войска Запорожскаго, доносим вам відати, іж услишал господь бог обидимих, утісняємих і озлобляємих от поляков плач і стенаніє отцев і матерей, братті і сестр ваших і наших украіно-малоросійских, по обоїх сторонах ріки Днепра житіє своє імущих, і подал нам з Войском Запорожским, всесилную свою помощ, на одоліниє їх поляков, при которой в двох потребах, перво на Желтой Воді мая 8, потом под Корсуном мая 16, на голову їх поразилисмо, і обози їх зо всіми достатками, і із обома гетманами коронними, великим і полним, і із іними многими знаменитими і високородними шляхтичами в плін взялисмо, чом всем совершеннійше і пространнійше донесут вам словесно сії посланниї, наши товариші, чрез которих вам братті нашей, за любов і приязнь нам, кгдисмо били в Січи, показанную, яко велце дякуєм так і на знак вдячности нашой посилаєм вам, всему войску, на пиво гостинця тисячу талярей битих, а на церков божественную січовую і служащих в ней триста талярий; особно тэж за клейноти войскові нам от вас Войска Запорожскаго даниї, то єст, за єдну корогов, за єден бунчук, за єдну булаву, за єдну пару котлов і за три армати, посилаєм вам взаємне корогвей 4, бунчуков 2, булав 2, котлов 3 пари, армат 6; що все, ваша милость браття наше, вдячне прийміте і господу богу благодареніє всегда воздавайте, же по ласці своєй святой, благословил і поспішил нам початок воєнного діла нашего щасливе з поляками отправити. А поневаж, (як донеслося намь відати), знову поляки около Висли збирают на нас великиї свої войска; теди і ви Войско Запорожское Низовоє будте готови к нам в помоч, на діло воєнноє, кгди зашлемо ординанс наш. А хто з вас єст охотнійший, тот і зараз нехай прибуває к нам до компанії воінской. Желаєм і господу богу в сохраненіє всіх вас браттю нашу поручаєм.

Дан в обозі под Корсуном, року 1648, мая 22.

Величко, Летопись, т. 1, стор. 75—76.
Величко, Сказаніе, стор. 43.

№ 18

1648, травня 22. Табір під Корсунем. — Лист до кримського хана

Найяснійший і велможнійший мосці пане хан великих орд кримских, білагородских і інних, мой дознанний благодітело.

В двократних, на Жолтой Воді і под Корсуном потребах наших з поляками, якую подал нам господь бог над ними одержати викторію, опановати їх обози і всякіє користи, і що поляков досталося в руки наши, о том не разшираєм до вашой ханской ясности писма нашего, словесную о всем тсм учинят реляцію досконалую вашой ханской ясности мурзи і татаре, з лядскою здобичею в Крим отпущенніє, чрез которих я вашой ханской ясности яко дякую велце за ласку, мні в Криму бившему висвідченную, і отпуск в помоч моєму воєнному наміренію пана Тугай бея мурзи з ордою, так на знак моей вдячности, посилаю вашой ханской милости з помененной лядской здобичи двох гетманов коронних, великого Потоцкого, а полного Каленовского, котлов пар дві з добошами їх і осм трембачов; а особливе для уконтентованя панов солтанєв і інних началников кримских, посилаю шляхтичов знаменитих і началних шестдесят человік, з которих що изволиш ваша ханская милость себі оставити, а прочиїми інших обдарити, тоє нехай будет в разсуждениї і волі самого вашой ханской ясности. Гетмани помененниї, мні поступовали за себе окупу двадцят чтири тисячи таляров битих, но я високой вашей ханской персоні їх високих персон разсудилем послати, в болшой повазі іміючи вашу ханскую ясност, нежели їх пінязі. Вношу єднак мою причину за всіми оними в Крим посилаємими вязнями, даби ваша ханская ясност заховал їх в своєй ласці і милости, а они, яко люде дшкретниї, умітимуть тоє вашой ханской милости часу своєго отвдячити, упевняю. Поневаж получилем відомост, же поляки около Висли знову збираются і великиї войска свої на мене приготовляют, теди прошу велце вашой ханской ясности прислати наскорі ко мні орди еще тисяч зколко, кгди ж тисячу татар пан Тугай бей отпустил в Крим з ясирами лядскими, а при нем толко три тисячи осталося. Прошу теж і на сина моєго іміти респект і самого мя при сем вручаю неотмінной вашой ханской ясности, ласці і приязни.

З обозу от Корсуна, року 1648, мая 22 дня.

Величко, Летопись, т. I, стор. 76—77.
Величко, Сказаніє, стор. 44.

№ 19

1648, червень. Табір під Білою Церквою. — Універсал «всім українським малоросіянам»

Зиновій Богдан Хмельницкий, гетман славного Войска Запорожского і всея по обоїх сторонах Дніпра сущея України Малоросийскія.

Вам всім українским, по обоїх сторонах ріки Дніпра, в городах і селах обитаючим малоросіяном, духовним і мирским, шляхетним і посполитим болшого і меншого всякого чина людем, а особливе шляхетне урожоним козакам і святой братті нашой ознаймуєм сим універсалом нашим, іж, не без причин слушних, мусілисмо зачати войну і поднести оружіє наше на поляков, чрез котороє, що ся при всесилной помощи божественной на Жолтой Воді, мая 8, а потом под Корсуном, мая 16, над ними, поляками, стануло, тоє всім вам уже совершенно єст відомо. Тепер зас по двох оних над ними, поляками, вигранних битвах наших, кгдисмо заслишали, же они тим нещастьєм своїм розгнівани і розятрени будучи, не тилко сами панове і княжата около Висли і за Вислою многиї свої на нас стягают і совокупляют войска; але і самого найяснійшого короля своєго Владислава, пана нашего милостивого і отца ласкавого, на нас же подмовляют і возбуждают, аби со всіми силами своїми пришедши во Україну нашу Малоросийскую, латво нас огнем і мечем звоєвати, мешканя наши разорити, в прах і пепел обернути, нас самих всіх, єдних вибити, других в немило-

сердную неволю забрати, а на иніє далечайшіє за Вислу міста запровадивши, славу нашу, не тилко в части світа европейского приснославную, но і в отлеглих за морем Чорним странах азіятицких, доволно народам тамошним відомую, могли іспраздити і поглотити, постановилисмо в наміреній нашом, не против короля милостивого пана своего, но против поляков гордих, і занищо его королевскіє високоповажніє привілея, нам, козакам, і всім обще малоросіяном данниє (права і волности наши древнії, при нас заховуючії і укріпляючії) міючих мужественним і небоязненним, при помощи божіей стануты сердцем і оружієм. Для чого притягнувши от Корсуна, і ставши обозом нашим войсковим тут под Білою Церквою, пишем до вас сей наш універсал, чрез которий взиваючи і заохочаючи вас всіх малоросіян братію нашу к нам до компанії военной, тоє предкладаем і ізвіствуем. Іж они, поляки, подлуг їх же кронікаров полских свідителства, от нас савроматов і руссов уродившися і ізшедши, і сами властною братією нашою савроматами і руссами спочатку бивши, а неситност слави і богатства душевредниго в собі імущи, от сопробиванія з предками нашими древних оних віков отделилися і иное именованіє, (еже ест ляхи і поляки), себі учинивши, а за Вислу заволокшися, на чуждих кгрунтах і землях там между знаменитими ріками европейскими, Одрою і Вислою осіли, многим околичним землям і панствам німецким западним і полунощним зашкодивши, і державы їх з людскими населеніями, военним і разбойническим способом, прошлих оних древних віков утрутивши і урвавши, себі завладіли. Потом за пришествієм многих времен, в селеніях своїх понад Вислою і за Вислою, на пространних тамошних чуждих землях расплодившися і умножившися, а пречоними людскими шкодами і видирствами недоволни будучи, повстали награсно і безсовістно, (яко іногда Каін на Авеля), на руссов албо савроматов, власную, (яко же вишей написалос), з древности природную братію свою, і за предводителством короля своего Казіміра Великого, іже ест імени того третій, року от рождества господня 1333 албо 1339, (звлаща умалившимся і оскудівшим тогда, кієвским, острожским, і иним істинним і природним руским князем нашим), войною звоевали і своей неситости привлащили і подчинили істинніє із древних віков землі і провинції наши сарматийскіє козакорускіє, от Подоля і Волох по Вислу і аж до самого Вилня і Смоленска, долгіє і обширніє границі свої імущиї, а именно Кієвскую, Галицкую, Львовскую, Хелмінскую, Белзскую, Подолскую, Волинскую, Премиславскую, Мстиславскую, Витепскую і Полоцкую; і не тилко в помененних землях і провинціях наших руских славноє імя наше козацкоє іспразнили, і загладили, але що найгорше і найжалосній́ше, всіх оних братию нашу роксолянов в неволничоє подданскоє ярмо запрягли, от віри отческія православнія душеспасителнія кгрекорускія отринули, і до пагубной унії і римского заблужденія силою, кгвалтом і многими над совіст християнскую мученіями і тиранствами привлекли, подклонили і приневолили; всі первих князей і королей своїх полских, благочестіє наше кгрекорускоє хваливших і утвердивших, привилея і мандати презрівши, уничтоживши і ціле против політики шляхетской і доброй совісти зкассовавши. Но кгди і того душевредного, в погибель влекущого схизматического і неситого учинку, (еже благочестіє святоє на унію обернули, і честь козацкую в нечестіє і незнаніє претворили), заздрост їх і гордость мало бити доказовала, то наконец наложилися били мимо волю королевскую, пана нашего милостивого, і із самих крайних і остатних, от полдиких будучих, яко то Чигрина, Терехтемирова, Переяславля, Полтави і иних многих городов і сел, по обоїх сторонах ріки Дніпра зостаючих, украйно-малоросийских, власной предковічной отчизни нашой, (от святого і равноапостолного князя Владимира кієвского, Русь святим крещенієм просвітившого, благочестием істинним і непоколебимим сіяющой, значнійших людей і козаков вигубити і викоренити, а самим посполитим і простодушним народом нашим завладівши, не тилко в ярмо неволничое его запрягти, но по своей безбожной воли і душевредную, правилам священних і святих отец і иних противную, врынути унію, чого уже певниї были знаки і документа, когда не тилко многих козаков і міщан, братию нашу, все дозорци лядскиї поїли, і леда плетками фалшиве паном своїм оскаржиши, о потеряне голов їх приправили, а добрами і імініями їх завладіли, що і мні Хмелницкому от нещотливого сина і брехуна Чаплинского, дозорци чигринского, пришло било терпіти і голови позбути). Але і віру нашу православную всегда ругали і безчестили, священников наших благочестивих, где-колвек і з якой колвек хоч найменшой причини безчествуючи і ругаючи, бючи, розкривавляючи, волоси і бради вириваючи і урі-

зуючи. Які зас вам самим всім малоросияном, от них поляков і жидов, їх арендаров і любимих факторов, по сеє время ділялися обиди, тяжести, озлобленія і разоренія, тих ми тут не виписуєм, поневаж ви сами о оних лутше відаете і памятаете; тоє толко тут вам припоминаєм, іж до такой пришли били єсте неволі у поляков, же двом ілі тром на місті, на улиці, ілі в дому своєм зшедшися, заказано і неволно било вам з собою говорити і о потребах своїх господарских побесідовати, без чого і акти христинниї і веселниї бити не могут; і що бог творец дал человіку уста на глаголаніє, тіє поляки срогими указами своїми заградили і німотствовати, над політику і всегосвітний звичай, вам били приказали. Якоє незносноє бремя і уст заключеніє поневаж милость божая всемогущая благословила і помогла нам оружієм нашим военным одсікти і одомкнути побіжденієм знаменитим в двох вишречоних потребах поляков супостатов наших, теди да будет оттоль присно хвалимо і превозносимо імя божественноє, яко не презрі бід і утисков, воздиханія і слез ваших, чрез поляков пролитих і проливаємих. А же ми нинішную з поляками войну зачалисмо без відома і совіта вашего всенародного, за тоє ви на нас не уражайтесь, кгдиж ми учинили так для лутшой ползи вашой і нашой, научившися осторожности і лутшого воінского управленія, з прикладу прежних гетманов братті нашей, под Кумейками і на устю річки Старца з поляками, недавно прошлих времен, войну імівших: которії, поневаж прежде войни своєй універсалами своїми, до вас во всю Україну засланыими, увідомили поляков о своєм противном їм наміренії, теди тим увідомленієм перестереженниї поляки, як належало забігти злу своєму приготовалися і на побіжденіє їх, войск козацких, приспособилися. Ми зас такового нещасливого случаю стерегучися, удержалисмося аж по сіє время з сим універсалним о начатом з поляками ділі военном увідомленєм нашим. А тепер яко відати вам всім обще малоросияном о том доносим, так і до компанії войсковой, на предлежащоє з ними ж поляки діло военное, вас взиваєм і заохочаєм. Кому мила віра благочестивая, от поляков на унію претворяємая, кому з вас любима цілост отчизни вашой, України малоросийской і чест ваша шляхетская, от поляковь ругаємая, уничтожаємая, весма посміваємая і попираємая, — тот всяк не яко отродок, но яко зичливий і любезний син отчизни своєй, хтій по вислуханию сего універсалного ознаймення нашего, к нам в обоз под Білую Церков, на добрих конех і із справним оружієм неоткладне прибувати, і сполне з нами, прикладом старовічних валечних, славних і многим околичним народом страшних продков своїх, стануги мужественно і небоязненно, при всемогущой помощи божієй, против поляков, своїх разорителей, озлобителей і супостатов. Бо єсли не ізволите допомогти нам настоящой военной кампанії, а поляки нас одоліют, то відайте певне, же і вас всіх малоросіянов, без жадного браку і респекту, подлуг давнего злаго наміренія своєго, огнем і мечем зруйнуют і опустошат, а з всеконечним віри нашея благочестивія і святия іскорененієм і поруганієм, останки ваши і чад ваших, (яко вишей написахом), в плін загорнут, і в нерішимую всегдашней неволі облекут одежду. Лутше теди і благополезнійше нам за віру свою святую православную і за цілость отчизни, на пляцу военном от оружія бранного полегти, нежели в домах своїх, яко невістюхам, побієнним бити; кгдиж єсли умрем на войні за благочестивую віру нашу, то не тилко слава і отвага наша рицерская во всіх европейских і іних далних концех земних славно провозгасится; але і упованіє наше, (еже за благочестіє умріти) будет безсмертия исполненно і страдалческими вінцами от бога вінчано. Не бойтеся теди ваша милость, браття шляхетне урожоная малоросийская, поляков, хоч би і найбольшиї били їх войска, але прикладом (яко же вишей ріхом) славних і валечних руссов продков своїх при своєй правді, за благочестиє святоє, за цілост отчизни і за поламанє древних прав і волностей своїх, станте сполне з нами, против їх своїх обидителей і разорителей, з несумінною надеждою своєю от бід настоящих освобожения і всемощнія благодати божія, в наступуючом случаї военном на супостат наших помощ нам сотворити готовія, якой то благодати божественной уже і сут певниї знаки. Первоє, двократная вишменная побіда поляков. Второє, щирая прихилност всего Войска Низового Запорожскаго на помощ нашу, при всенадежной помощи божественной, в поготовости зостаючого, і кромі того, що уже і єст при нас оного тисяч осм з лишком. Третоє, же і найяснійший хан кримський зо всеми ордами помогти нам готов єст на поляков, при котором, для лутшой певности, і сина своєго старшого Тимоша оставилисмо; а і тепер уже при нас знай-

дуется данной нам от его ханской милости доброй і военной орди кримской чотирі тисячи, з паном Тугай беом, мурзою значним. Четвертое, же і козаков реєстрових братії нашой пят тисич, що от гетманов коронних з Барабашем, полковником черкаским і з німцами виправлени били, в судах водних противку нас Дніпром ку Кодаку, отдавши Барабаша, недруга отчизного, а похлібцу лядского, і німцов дніпровим глубинам, к нам пристало, і военной в обох разах експедиції значне на поляков допомогло нам; слушне тую присягу свою зкассовавши, которую на вірност гетманам коронним у Черкасах, пред сіданем в суда водниї, под оружієм лядским, яко неволники і плінники, виконати били принуждени когда сами поляки до зломания тоеї присяги сут виною і початком, сами первіе поламавши, мимо волю королевскую, права і волности древніе козацкіе і малоросійскіе, і присягу свою на приязнь і зичливост і на захованне, при ненарушимой цілости давних прав і волностей, козакам і всім малоросіяном взаемне учиненную. Пятое, что і власних їх полских людей три тисячи драгоній, пред Корсунскою битвою, в передней стражі бившії, вірност і присягу свою зломали, і гетманов коронних оставивши, к нам доброволне присовокупилися, так для того, їж били укривженними в своїх заслугах, яко і для того, же зрозумівши некавист, нещирост і злобу гетманов своїх коронних і всіх панов полских ку всім нам малоросіяном бившую, і на всеконечное наше і віри нашея православнія іскорененіе і потребленіе великим гнівом устремившуюся, изволили лутше послідовати нам малоросіяном, при правді і істинні сущим, о древніе права і волности свої стоящим, нежели своїм поляком, неправедно на іскореніе наше повставшим і гордостною яростию воспалаемим. Шестое, і для того ласка божая і помощ его всесилная при нас бити может, жесмо ми, при обидах наших, зачали войну сію з поляки, не без відома і позволення пана своего, его найяснійшого королевского величества Владислава четвертого, который року 1636, во время щасливой своей коронації, бившим і нам при оной з Барабашем і із іним значним Войска Запорожского товариством, прикладом прежних наяснійших князей і королей полских, антецессоров своїх, всі наши войсковіе і малороссійскіе давніе права і волности, при особливом утвержденії нам, віри нашея православнія, новим своїм, на паргамені краснописанним королевским, при подписі власной руки и при звісистой коронной печати, ствердивши привилеом, отправил нас яко отец, ласкаве удароваввши кождого значними подарунками; а при отправі нашой на єдині бившой устне его величество к нам мовил, абисмо по прежнему гетмана себі постановили, і при своїх правах і волностех кріпко стояли, не подаючи оних поляком в попраніе, щитячися к тому его королевским і інними давнішими привілеями; а если би панове полскії і їх доморщи тих привилеов не слухали, то маете, (мовил его королевское величество), мушкет і при боку шаблю, тоею прето можете боронити своїх от поляков повреждаемих прав і волностей. Послі чого в килко літ, кгди не престали творитися на Україні от поляков злобних біди і крайніе разоренія, тогда знову ми всі з Барабашем суплікovалисмо о том, чрез нарочних послов наших, до его королевского величества Владислава пана своего милостивого, который при отправі їх, як словесно, так і приватним листом своїм королевским, до Барабаша і до нас всіх козаков, писанним, тое ж свое королеквское, прежде нам самим мовленное, (еже на оборону прав наших міем мушкет і шаблю), подтвердил і повторил слово. Но поневаж Барабаш, полковник черкаский, (яко вишей написалос), недруг і нежелател добра отчизні нашой, яко такое милостивое королевское слово і позволение, такъ і привилея королевские таіл і без жадной ползи украінской, крил у себе, не стараючися, ані о ізбранії гетмана козацкого, ані о уволненю от бід лядских всего народа україно-малороссійского, теди я Хмелницкий, взявши господа бога на помощ і одобравши штучним способом у Барабаша привилеї королевскиї, мусілем сіе военное з поляки зачати діло; на которое его королевского величества самаго превисокой особи, войною на нас порушення ся, нігди не чаем, так для того, же зачалисмо сію войну з поляки за позволенем его королевским, яко і для того, же поляки легце его королевского величества превисокую персону у себе важачи, мандатов і приказов его не слухали і непрестанниї Малой Росиї разоренія і утісненія налагали. А если король, іже ест войску всему голова, сам в войску полском против нас не пойдет, то ми панов полских і много собранного войска, яко тіла, албо огона безглавного, бинамній устрашатися не хтіймо. Кгди ж єжели ветхий Рим, (іже всіх европейских градов матерію

нарещися может), многими панствами і монархіями владівший, і о шести стах чтиридесяти і пяти тисящах войска своего древне гордивийся, давних оних віков, далеко меншим, против помененной воінственной сили римской валечних руссов з Ругії от Поморія Балтицкого албо Німецкого собраніем, за предводительством князя їх Одонацора, року по рождестві господнем 470, был взятий і чотирнадцят літ обладаемий, то нам тепер, кшталтом оних древних руссов, продковъ наших, кто может возбранити ділности воінственной і уменшити отваги рицерской. Що все вам братті нашой, всім обще малоросіяном, предложивши і до разсужденія здравого подавши, о поспіх ваш к нам в обоз под Білую Церков прилежно і пилно жадаем, і їм же зичим упрейме доброго от господа бога здоровя і благополучного во всем узнавати повоженья.

Дан в обозі нашом под Білою Церквою, року 1648 июня... числа.

Величко, Летопись, т. 1, стор. 80—89.
Величко, Сказаніе, стор. 46—51.

№ 20

1653, серпня 13. Переяслав. — Універсал «малоросіянам»

Славного Войска Низового і Городового Запорожского і всея по обоїх сторонах сущея України Малоросийскія гетман, Зіновий Богдан Хмельницкий.

Вам всякого чина сущим, шляхетне урожоним, по обоїх сторонах Дніпра обрітающимся малоросіяном, а особливе козаком і святой братії нашой доброго от пана бога яко себі узичивши здоровя, сим універсалом нашим ознаймуем, іж самим вам всім яко с прошлолітних універсалов наших, так і із самого повелінія добре о том ест відомо, же ми настоящую войну з поляками, главними неприятелми вашими і нашими, зачали не для яких власних приват наших, але для всіх вас в крайнюю руїну і разореніє чрез поляков нахиляемих і понуждаемих, з поврежденієм, (що найгоршей ест), благочестивия кгрекорускія віри нашея. Которую то войну многокровную і многоплачевную ведучи з ними поляками се уже шестолітное время, любо не хотілисмо болш оной продолжати і кров человіческую военним оружієм з обох сторон нещадно проливаемую зріти; на довод чого і пактами, хоч не велми нам полезними, снисходя їх лядским неситим желаніям первіє Зборовскими, потом Білоцерковскими, войну оную били смо заключили і успокоїли, хотячи в обох сторонах, полской и малоросийской, постанулих в них чрез военое дієствіє руїнах і запустініях видіти благополучное обновленіє; однак за їх непогамованим упором і жестокосердієм не моглисмося того удостоїти; поневаж они віроломци поляки, не хотящиї мира і покою, яко перво Зборовскіє, так потом і Білоцерковскіє пакта сами власне нарушили і экасовали: почининши на Украині незносніє вам малоросияном своїми консистенциями біди і разоренія і многіє, яко то в року прошлом 1652-м вирубанем до щенту в полку Миргородскомъ двох сел, Рябух і Липового, учинили кровопролитія, такожде і на інших многих містцах; що подробну сказивати і виписивати не стает нам столко времени. Того ж предписаного літа они заздростливиї добру людскому поляки, невідомо для чого, а знать нарочно Білоцерковскіє касуючи пакта, с такою противко нас явилися били неприязнію, же многочисленними на Батогу ставши войсками своїми, не тилко хотіли возбранити сватства нам з господарем волоским, але і сина нашого до Волох на веселе едучого, з приданою ему от нас асистенцією, хотіли розгромити і поразити; і жесмо тому промислом нашим военним виполнятися не допустили, за тое барзій тепер на нас уражаются, і на отмщеніє і всіх вас побіжденіе прибіраются і вооружаются; бинамній многократних поселств і желаний наших, ку оконченю без кровопролития войни настоящой заношених, не слухаючи, і неудобніе, а стороні нашой шкодливіе, до учиненя покою кондиції затіваючи; а надто і посторонних себі в помощ панов, яко то венгров и мултяков на побіду нашу привлекаючь. Чому ми запобігти хотячи, любо з малою частю войска нашого козацкого і ординского рушилисмо били ку Глинянам на поляковъ; однак под Тарнополем чрез язиков пойманих ізвістившися, же не тилко войска лядского в Глиня-

нах множество собралося, але і сам королевское величество в нем знайдуется, мусілисмо от Тарнополя назад цофнутися; а тут до Переяславля прибивши, обсилаєм вас зараз сим універсалом нашим, чрез который міти хошем і пильно жадаєм, абисте вашмость братя наша, по вислуханю оного зараз а зараз без найменшого откладу, всі настоящие господарскіє діла і жнива оставивши, з добрим риштунком военним к нам в совокупленіє войсковоє до Чегрина прибували, і з нами сполне против главних неприятелей своїх поляков на защит віри своея благочестивія кгрекорускія, і на оборону погибающой і упадающой отчизни своей малоросийской ставали, і за оную на хвалебном пляцу военом умірати, і страдалческий от десници вишняго, при своей істині і обороні, вінец прияти не отрицалися. Того зас бинамній вашмость братя наша не бойтеся, же они поляки маючи множество з посполитого рушеня в войску своєм халастри і приобріли єще собі в союз і преречоних народов венгерских і мултанских, поневаж і ми при мужествених сердцах ваших міем добрих покошников, яко тепер сина ханского з значним числом орд кримских, так зараз сподіваємся ку себі з множайшими ордами і самого велможнійшого хана єго милости кримского; а надто і от наяснійшой Порти Турецкой єстесми упевнени, вскорі к нам на помоч прибити міючими значними войсками їх кримскими, подунайскими і силистрийскими; з которими совокупившися, надіємся при всемогущей помощи божественной помененних неприятелей наших поляков, з їх некріпкими і ненадежними союзниками, от разоренія отчизни нашой малоросійской запинити, отвратити і в їх глухоаспидскія, закона божія слишати і кровопролитія человіческого престати не хотящія страни прогнавши, погибшую древних волностей наших драхму обрісти, і із обрітенія оном помислним веселієм сердца наша уконтентовати. А єсли вашмость братя наша легце у себе сіє предложенє і желаніє наше поставите, і для настоящих жнив прибити к нам до обозу не изволите, то відайте, іж за побіжденієм нас, абіє і вас побідят врази ваши, і труди ваши жнивніє їм в користь прийдут; ви же в гладі і тісноті горкою неволничою смертію, з поврожденієм православнія совісті своея, в схизматической погибелной тоні погрязнувше, всебідствені жизни своея лишитися і безчестно в персть вселитися принуждені будете, чого не зичим, а зичим упрейме вас здорових і радостних вскорі в собранії войсковом при боку нашом оглядати, і з вами сполне против неприятелей своїх преречоних мужественно і не боязнено за віру і отчизну застановитися.

Дан в Переяславлі, августа 13, року 1653.

Величко, Летопись, т. 1, стор. 139—142.
Величко, Сказаніє, стор. 77—79.

№ 21

1653, грудня 26. Чигирин. — Лист до кошового отамана

Мосці пане атамане кошовий, зо всім Войском Низовим Запорожским, мні велце зичливіє мосці панове і братя.

Отпускаєм к вам войско ваше Низовоє Запорожскоє, котороє ви прошлого літа на желаніє ваше ку потребі воєнной против неприятелей поляков к нам прислали, і за присланє оного велце вашмостем мосці панству дякуючи і вперед о такую ж не отмінную пріязни пилно просим. На писмо наше єще прошлого літа к вашмостем мосці панству писаноє, взглядом протекції от пресвітлійшого і великодержавнійшого монархи московского нам потребной, поневаж по сеє время жадного от вашмостей мосці панства не іміем респонсу, теди тепер при войску нашом і нарочного посланца нашего к вам виправуючи, велце жадаєм, абисте вашмость мосці панство доскопале тоє писмо наше зрозумівши, совершений і ретелний на оноє чрез сего ж посланца нашого вскорі учинили отвіт і дали б пораду нам. Кгдиж ми яко махину войни з поляками зачинали не без воли і совіта вашего, браті нашой, так і сего не меншого діла, о протекції помененой московской, без вашего ж соизволенія і поради чинити не хочем; і любо уже учинилисмо о том з совітом старшини нашої до єго царского пресвітлого величества і самодержца всеросийского одозв наш, однак без відома

і соизволенія вашого, діла того кончити не будем. Рачте теди вашмост мосці панство, без найменшого откладу, ретелний на первоє обширноє писаніє наше учинити к нам респонс, пилно і повторе жадаем, і їх же в сохраненіє господу богу поручаєм.

З Чигрина, декаврія 26, року 1654.

Зіновий Богдан Хмельницкий, гетман всего Войска Запорожского і народа украіно-малоросийского.

Тисячу талярей битих чрез сего ж посланца нашого гостинца вам, браті нашой, посилаєм і приняти їх вдячне просим.

Величко, Летопись, т. I, стор. 167—168.
Величко, Сказаніє, стор. 92—93.

№ 22

1654, квітня 27. Чигирин. — Лист до кошового отамана

Мосці пане атамане кошовий з старшим і меншим Войска Низового Запорожского товариством нам велце зичливіє мосці панове і братя.

Пришедши ми за відомом і совітом вашим, браті нашой, в союз і протекцію великого монархи московского, пресвітлійшого государя Алексія Михайловича, всея Росії самодержца, зо всім Войском Запорожским і народом малоросійским і виконавши на поставлених пактах в Переяславлі при єго ж монарших полномочних послах і комісарах присягу нашу зо всею старшиною і значнійшим войсковим товариством, на тот час в Переяславлі собравшимся, посилалисмо і нарочно послов наших на столицу московскую, просячи покорне єго царского пресвітлого величества, даби по милости своєй монаршой, сохраняя нас в своєй государской ласці, ізволил нам старшичі зо всім Войском Запорожским і народом малоросійским старовічніє права і волности наши своїм привисоким царским поттвердити привілеєм. Якого прошенія нашего он великий государ наш, яко чадолюбивий отец, милостивно вислухавши, ізволил повеліти видати нам со всім Войском Запорожским і народом малоросійским універсалніє отвористіє свої монаршиї превисокиї дві грамоти, стверждаючи і закріпляючи оними всі наши войсковіє і общенародніє малоросийскіє волности і права; которих обоїх монарших привилеєв для відома вам всему Войску Низовому Запорожскому, посилаючи чрез нарочного посланца нашего списки, зичим упрейме їм же, яко сами собі, доброго от господа бога здоровя і щастливого во всем узнавати поводженя.

З Чигирина, априля 27, року 1654.

Зіновий Богдан Хмельницкий, гетман славного Войска Запорожского єго царского величества і всея України Малоросийскія.

Величко, Летопись, т. I, стор. 183—184.
Величко, Сказаніє, стор. 101—102

V. ЛИСТИ, ОПУБЛІКОВАНІ В «ИСТОРИИ МАЛОРОССИИ» М. МАРКЕВИЧА

№ 23

1648 (після битви під Пилявцями). — Лист «до всіх чинів республіки»

Свидітельствуюсь небом і землею і самим богом всемогущим, что поднятоє мною оружіє і пролитая їм многая кров христіанская єсть діло рук нікоторих магнатов полских, противящихся власти найяснішаго короля, єго помазанника божія і милостиваго отца нашего, і слідующих тиранским своїм склонностям і вимислам на пагубу народа русскаго. Они-то жаждали крови человіческой, они іскали жертви сей законопреступной і варварской, і пусть ею да насытятся, а я умиваю руки пред

народом і всім світом, что ні мало неповинен єсм в крови сей християнской і єдиноплеменничей. Ізвістни всі чини, ізвістен і сам нам король, да і самиє архиви государственниє засвидітельствуют, сколько било представлений, сколько било жалоб і просьб, самых горчайших і убідительнійших, от чинов і народа русского, о чинимих їм, от распутних і своєволних поляков і їх пьяного воїнства, самих несносних насиліях, грабежах, убійствах і всіх родов тиранствах, многочисленних і разнообразних, і в самих диких народах єдва ли ізвістних. Но никто по тім жалобам не внял ни мало, никто не сділал по них хотя обикновеннаго разбора і удовлетворенія; самия жалоби сочтени наконец преступленіем і злоумишленіем. Оставлен і брошен несчастний народ сей на произвол одного своєвольнаго жолнирства і хищнаго жидовства, і повержен в самоє ісключимоє рабство і поношеніє. Все єму било преграждено і воспящено, і доведен до того, что никто в нем боліє не проречет, ни возопиет. И так, єдиноплеменниє єму поляки ни только не позиаввли уже єдинокровной братії своєй савроматов, но не признавали єго даже і за созданіє божіє, і всемірно презирали і поносили, наддав єму презрительниє титули хлопа і схизматика. Заслуги воєв русских, тяжкія брани із с іноплеменниками, подятия для оборони і розширенія предідов польских, забити і безстидно попрани і презріни поляками. Пролитая за них кров русская і падшіє на полях ратних тисячи і тьми воєв русских награждени от них висілицами, сожигательством в мідних биках, спицами і всіх родов мученіями і варварствами. Но правосудіє божіє назирающее діла человіческія, престало терпіть таковия лютости і безчеловічія, і подвигло народ к обороні собственнаго бктія своєго, а меня ізбрало слабим орудієм волі єго. Сей промисл божий явно доказан пораженіями поляков, весьма неравними їм, силами козацкими на семи главних спраженіях і на многих штурмах і битвах. Армії польскія ізбити і разсіяни; многіє вожди їх і начальство істрелени, також немало предано їх в плін татарскій да тоєю мірою єю же мірили, возміріться і їм! Остаєтся руйновать жилища полскія істреблять семейства їх, во отмщеніє русским, сіє претерпівшим! Но я суд божій на душу мою призиваю, что не желаю і не іщу мести, постидной християнству і человічеству, і подлежащей єдиному богу і єго правосудію в день он, во онь же істязани будут царіє земстії і предержащії власти міра сего, о всем погибшем от них і тремних в человічестві і о невинной пролитой їми крови, от самих времен, братом убитаго Авеля. І так отзиваюсь о тебі, найяснійший король, справедливий і любимий монарха наш, отзываюсь і к вам, совітникам єго, і всім велможам полским. Убойтеся бога милосердаго, потребите вражду і отриньте злобу єя, губительную собственним своїм народам; возстановите в них мир і тишину, да поживут, і вас прославят! Сіє единственно от вас зависит, а я всегда готов ісполнить то, чого долг мой і обязанность к богу і народу от меня требуют [1].

Маркевич, т. 1, стор. 196—199.

№ 24

1653. — Лист до Олексія Михайловича

Многократно і многообразно давал я знать вашему величеству о намірении султана турецкого і хана кримского, вмісті с королем польским, обявить вам войну за царство Астраханскоє і другія претензії, і что они меня к тому приглашают против воли моєй і желанія, і я отговаривался от них доселі разними предлогами, а наче бившими у меня с поляками всегдашними войнами, Зборовским і Жванским трактатами, что присланниє от всіх оних держав нарочниє посланники требовали от меня

---

[1] Походження двох документів, що їх М. Маркевич включив у свою «Историю Малороссии», не з'ясоване. Можливо, вони належать до підробок С. Величка. На це вказує, наприклад, назва «савромати», якою залюбки користувався козацький літописець. Але не виключено і те, що під стиль Величка їх підробив хто-небудь з літераторів середини XIX ст.

частоятельно воєвать вмісті с тіми державами на царство ваше; в противном случаі обявляют они мні войну і введут для того в Малороссію три свої армії. Я сколько ни отговаривался істязаніем сил моїх і народних, частими і тяжкими войнами і крайним моїм несостояніем, требующим не мало времени на поправку іспорченнаго і на заведеніе оскуділаго; однако они ничему не внемлют, і в резони не ставят, подозрівая меня особливо в приверженности к вашему величеству, по пересказам із ізмінника моего бившаго от меня в посилкі в Москву, но послі за злодіяния на смерть осужденнаго, судьї Гуляницкаго, который убіжавши от казни, кроєтся в Криму і в Полщі і на меня клевещет. І я насилу мог випросить у посланников, с великими їм пожертвованіями, одной отсрочки на десять місяцев, для приведенія армії моей в надлежащий порядок; а всі другія просьби, даже і самий неутралитет, остались тщетними. І так остается теперь о сем ділі вашему величеству ізбрат средства полезнійшія і надежнійшія; а я призиваю на душу мою что о войні с вами і с царством вашим і думать мні несносно, і предаю вічной анафемі і суду божію всякаго, мислящаго неприятельски на единовірцев і одиородцев, послідних остатков свободнаго в греческой церкви благочестія і древняго апостолическаго православія, угнетеннаго і іскаженнаго во всем мірі магометанством і папежством. По ежели ваше величество і тепер не рішитесь упредить неприятелей, і попустите їм войти в Малороссію с своїми арміями на царство ваше, то ізвините меня і не осудите, что стану вам по неволі неприятель, і на таков случай протестуюсь я перед богом і всецілим світом, что не повинен буду в крови одновірних христіян, проливаемой за інтереси народов невірних і недовірков. Для отвращенія зла онаго, ілі по крайней мірі ради его уменьшенія, есть средство не безнадежное обявить полякам войну і немедленно ввесть в їх земли дві армії, или хорошіе корпуса: один в Білоруссію і на Смоленск, а другой в Литву. Поляки должни отвлечь туда всі свої сили, а турецкія і татарскія войска, с помощію божією надіюсь тогда удержать в їх границах, слідуя системі оборонительной. Єслиже войска вашего величества осчастливлени будут, так і я на дальнійшеє поступить могу. Но всі сії положенія надобно утвердить договорами і клятвами, чтоби не било мисли об ізміні, і я всю мою душу обнаружил перед вами, і свидітель мні бог, что говорю правду.

Маркевич, т. І, стор. 327—329.

ДОДАТОК № 2

СПИСОК ДОКУМЕНТІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО, ЗГАДУВАНИХ У ДЖЕРЕЛАХ І ЛІТЕРАТУРІ, АЛЕ НЕ ВИЯВЛЕНИХ[1]

1648 рік

Січень—березень. — Зазивний лист до повстання проти польсько-шляхетської влади (Жерела, т. VI, стор. 14—15).

Лютий—березень. — Лист до Донського Війська з проханням допомогти Запорізькому Війську і не наступати на Крим (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 309).

Березень. Запоріжжя. — Умови, передані М. Потоцькому через ротмистра Хмелецького (Воссоединение, т. II, стор. 15—16).

Травень (друга половина). — Листи містам про необхідність берегтися від татар (Воссоединение, т. II, стор. 37).

Травень (кінець). — Звернення до жителів Немирова про допомогу Запорізькому Війську (Гавронський, стор. 29); листи до Є. Вишневецького (док. № 19)[2].

---

[1] Цей список не вичерпує всіх згадок про документи Богдана Хмельницького.

[2] Тут і далі маються на увазі документи цього збірника.

Травень—червень — Універсали про підготовку до боротьби проти польської шляхти (Гавронський, стор. 26).

Червня 1. — Універсал про захист церковних земель (Бібліотека Академії наук у Кракові, № 470, арк. 7; Z dziejów Ukrainy, стор. 555).

Червень (середина). — Універсали про захист шляхти (док. № 12).

Червня 17. — Універсал Густинському монастирю, виданий одночасно з універсалом про недоторканність майна цього монастиря (док. № 13; Лазаревский, Описание старой Малороссии, т. III, стор. 395).

Червень (друга половина). — Наказ козакам у Стародубі і Почепі йти на збір війська під Київ (Акты ЮЗР, т. III, стор. 235—236).

Червень—липень. — Універсали з закликом до повстання проти шляхти (Памятники, т. I, стор. 261).

Липень. — Листи С. Лащу (док. № 19).

Липень (перша половина). — Наказ полковникам повернутись до війська (Грушевський, т. VIII, ч. III, стор. 28); лист до Олексія Михайловича (док. № 43).

Липня (близько 20). — Універсали про захист земель В. Заславського та проїзний універсал його посланцеві (док. № 19, 20).

Липень (друга половина). Паволоч — Лист до М. Кривоноса про похід Запорізького Війська проти шляхетських військ (Памятники, т. I, стор. 267).

Липня 26. — Лист до польських комісарів (Пуласький, Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasińskich, стор. 442).

Липня 27. — Лист до М. Лубенського (Пуласький, Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasińskich, стор. 445).

Липня 31. — Лист до В. Заславського (Пуласький, Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasińskich, стор. 445).

Липень (кінець). — Універсал про захист Меджибожа (Z dziejów Ukrainy, стор. 227—228).

Серпня (близько 10). — Лист до А. Киселя (Міхаловський, стор. 159, 162, 172).

Вересень (кінець). — Лист до польської військової застави у Бродах (Пасторіус, т. I, стор. 163).

Жовтня 1. Під Львовом. — Лист до жителів Львова (Жерела, т. IV, стор. 100; т. VI, стор. 62—63).

Жовтня 2. Під Львовом. — Лист до жителів Львова (Жерела, т. IV, стор. 101; т. VI, стор. 165).

Жовтня. 3. Під Львовом. — Проїзний універсал послам від Львова (Жерела, т. III, стор. 101).

Жовтень (перша половина). — Лист до полковника Хмельницького у Сосницю (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 276).

Жовтня 16. Під Львовом. — Універсал про захист міста Львова (Зубрицький, стор. 309).

Жовтень (кінець). — Лист до А. Гонцеля-Мокрського та проїзний універсал для нього (Жерела, т. III. стор. 126; т. XVI, стор. 31).

Жовтень (кінець). — Лист до М. Лубенського (Жерела, т. XVI, стор. 53).

Листопад (початок). — Універсал Запорізькому Війську про похід на Бихів під керівництвом миргородського полковника Г. Сахненка (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 280).

Листопада (близько 12). — Лист до Яна Казимира (Дополнения, стор. 184; Памятники, т. I, стор. 312).

Грудень. — Універсал про повернення полків, які брали участь у поході на Бихів (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 283).

Грудень. — Універсали, якими селяни зобов'язувались виконувати повинності панам (Шайноха, т. II, стор. 396).

Грудень. — Лист до єрусалимського патріарха Паїсія (Воссоединение, т. II, стор. 92).

Грудень (кінець). — Охоронні універсали ув'язненій шляхті (Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 127—128).

1649 рік

Січень. — Лист до хана Іслам-Гірея (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 287—289).

Лютий (початок). — Лист до польських комісарів (Грабовський, т. III, стор. 10; Памятники, т. I, стор. 315).

Лютого 12—14. Переяслав. — Універсал про розмежувальну лінію між українськими та польськими військами (Памятники, т. I, стор. 334—335, Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 44).

Лютого 12—14. — Універсал Івану Федоровичу про розмежувальну лінію між українськими та польськими військами (Z dziejów Ukrainy, стор. 492).

Березня (близько 27). — Проїзний лист ігумену Павлу (Акты ЮЗР, т. III, стор. 307—308).

Березень—квітень. — Лист до А. Киселя (Грабовський, т. II, стор. 30).

Березень—квітень. — Наказ послам до Ю. Ракоці (Жерела, т. XVI, стор. 74).

Квітень. — Лист про визволення польських гетьманів із татарського полону (Міхаловський, стор. 390.)

Квітень (початок). — Універсал Кальницькому полку про підготовку до війни (Міхаловський, стор. 389).

Квітня (близько 19). — Універсали старшині прикордонних полків про заборону кривдити російських купців та про покарання тих, хто переходить кордон для грабежу (Воссоединение, т. II, стор. 153, 157).

Травень. — Листи до белзького каштеляна А. Фірлея і хана Іслам-Гірея (Жерела, т. XVI, стор. 78).

Червень. — Наказ козакам і селянам готуватися до війни проти польської шляхти (Грабовський, т. II, стор. 42).

Червень (кінець). — Наказ лівобережним полкам виступити проти Литви (Акты ЮЗР, т. III, стор. 331).

Липня 4. Під Збаражем. — **Лист до М. Кричевського** (Z dziejów Ukrainy, стор. 500—501).

Липня 14. Під Збаражем. — Проїзний універсал М. Зацвіліховському (Міхаловський, стор. 451).

Липня 23. Під Збаражем. — Універсал з закликом до чужоземних частин у польському війську переходити на бік Запорізького Війська (Міхаловський, стор. 455, 457).

Липень (друга половина). — Лист до М. Криси про перемогу над польським військом та облогу Збаража (Акты ЮЗР, т. III, стор. 336).

Липень (друга половина). — Універсали містам (Акты ЮЗР, т. III, стор. 71).

Серпень (початок). З Озерної. — Універсал (Міхаловський, стор. 463).

Серпня (близько 25). — Універсал прикордонній старшині про покарання тих, хто чинить шкоду російському населенню (Акты ЮЗР, т. III, стор. 340).

Вересень. — Лист до Яна Казимира (Акты ЮЗР, т. III, стор. 348): універсали містам про шляхетський сеймик у Житомирі; універсали про охорону маєтностей А. Киселя; проїзний універсал Я. Сосницькому (Грабовський, т. II, стор. 64, 120; Міхаловський, стор. 497, 508).

Вересня (близько 8). — Лист до М. Небаби про відшкодування збитків окремим російським жителям (Акты ЮЗР, т. III, стор. 344—345).

Жовтня 8. — Універсал Густинському монастирю на село Машіївку (А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. III, стор. 171, 395).

Жовтня 8. — Проїзні універсали А. Киселю (Грабовський, т. II, стор. 121).

Листопад. — Лист до Яна Казимира (Жерела, т. XVI, стор. 110); листи до кримського хана (Акты ЮЗР, т. III, стор. 377, 406); універсал чернігівським міщанам про вибори війта (док. № 83); універсал полковнику М. Небабі про забезпечення охорони від татар (Акты ЮЗР, т. III, стор. 378); універсал Київському Михайлівському монастирю на угіддя біля сіл Глеваха і Малютинка (Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів, Збірка О. Лазаревського, № 49, стор. 188); універсал російському купцеві І. Митрофанову на купівлю поташу і шмальцуги (Акты ЮЗР, т. III, стор. 377).

1650 рік

Лютий. — Лист до Іслам-Гірея (Воссоединение, т. II, стор. 327—328).

Березень. — Листи до Бехтеш-аги та Мурат-паші (Акты ЮЗР, т. III, стор. 352—354).

Квітень. — Листи до Іслам-Гірея та Донського Війська (Воссоединение, т. II, стор. 363—364).

Травень (перша половина). — Універсали полковникам про покарання «свавільників» (Грушевський, т. IX, стор. 21).

Червня 3. Чигирин. — Проїзний універсал венеціанському послу А. Вімінi (ЗНТШ, т. 78, стор. 80, 81, 86).

Червень. — Наказ полковнику М. Небабі (Грушевський, т. IX, стор. 227); універсали шляхті про дозвіл повернутись у свої маєтності (там же, стор. 20—21); лист до Я. Радзівілла (там же, стор. 227); лист до Ю. Оссолінського (Жерела, т. XVI, стор. 154).

Липень. — Лист до Іслам-Гірея (Воссоединение, т. II, стор. 330; Акты ЮЗР, т. III, стор. 342); універсали Запорізькому Війську про підготовку до війни (Міхаловський, стор. 555); універсал Київському Микільському монастирю на село Максимівку (Грушевський, т. IX, стор. 73); універсал Т. Анкундінову (Акты ЮЗР, т. III, стор. 418—423; т. VIII, стор. 329).

Липень—серпень. — Лист до турецького султана (Жерела, т. XII, стор. 161).

Серпень. — Універсали про похід на Умань та до молдавського кордону (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 432; Жерела, т. XVI, стор. 90); універсал Запорізькому Війську на р. Міусі (Воссоединение, т. II, стор. 409); універсал київському полковнику (Воссоединение, т. II, стор. 453).

Серпень—вересень. — Листи до Т. Анкундінова (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 327, 331); наказ київському полковнику повернутись у Київ (Акты ЮЗР, т. III, стор. 433).

Вересня 27. — Універсал полковникам, лист до путивльського воєводи та лист до Яна Казимира про самозванця Т. Анкундінова (Акты ЮЗР, т. III, стор. 434).

Жовтня 20. — Лист до Олексія Михайловича (Акты ЮЗР, т. III, стор. 355).

Жовтень. — Листи до Яна Казимира, Ю. Оссолінського та А. Киселя (Жерела, т. XVI, стор. 174, 176).

Жовтень (кінець). — Листи до миргородського полковника М. Гладкого та іншої старшини про заборону робити шкоди в російських землях (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 351); універсали польській шляхті на маєтності (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 345).

Листопад. — Універсал полковникам і старшині (третій) про необхідність бути готовими до походу (Акты ЮЗР, т. III, стор. 436); універсал полковнику М. Гладкому та іншим про заборону робити шкоди в російських землях (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 351); універсал В. Мезинському (Воссоединение, т. II, стор. 468); лист до роменського сотника (Воссоединение, т. II, стор. 469).

Грудень. — Універсали війську про бойову готовність; проїзний універсал посланцям І. Радзейовського; листи до А. Киселя про небезпеку війни (Грушевський, т. IX, стор. 156, 161), лист до М. Потоцького (Жерела, т. XVI, стор. 189).

Місяць невідомий. — Універсал Катерині Аксаковій на міста Гоголів, Світильнів, Роївку та прилеглі до них села (Житомирська актова книга, № 317, арк. 182).

1651 рік

Початок року. — Лист до Іслам-Гірея з проханням допомогти проти Польщі (Акты ЮЗР, т. III, стор. 477).

Початок року. — Універсали полковникам про підготовку до війни проти Польщі (Акты ЮЗР, т. III, стор. 477).

Січня (не пізніше 28). — Універсал козакам Лохвиці про охорону від татар і підготовку до походу (Грушевський, т. IX, стор. 203).

Січень. — Лист до А. Киселя (Жерела, т. XVI, стор. 197).

Березень. Біла Церква. — Універсал про підготовку човнів (Грушевський, т. IX, стор. 214).

Березня (не раніше 14). Біла Церква. — Універсал київським міщанам (Грушевський, т. IX, стор. 215).

Березень—квітень. — Універсал війську про підготовку до війни з Польщею (Акты ЮЗР, т. III, стор. 477).

Травня (не раніше 18 — не пізніше 26). — Лист до Ю. Ракоці (Акты ЮЗР, т. III, стор. 449, 451, 473).

Травня (близько 20). — Універсал війську, що перебуває під Кам'янцем-Подільським (Грабовський, т. II, стор. 76).

Червень (після 20). Під Ямполем. — Універсали війську про підготовку до бою (Акты ЮЗР, т. III, стор. 477—479).

Червня 22. — Універсали старшині і війську (Воссоединение, т. III, стор. 91).

Червня 28. — Універсал війську (Грабовський, Starożytności historyczne polskie, т. I, стор. 320).

Червень. — Універсал петриківським купцям (Грабовський, Starożytności historycznie polskie, т. I, стор. 315).

Липень. Корсунь. — Універсал війську про збір під Переяславом та на Масловому Ставі (Акты ЮЗР, т. III, стор. 461, 473; Грабовський, Starożytności historycznie polskie, т. I, стор. 333, 336).

Липень. — Листи до київського полковника А. Ждановича та митрополита С. Косова (Акты ЮЗР, т. III, стор. 472).

Липня 18. Корсунь. — Листи до Олексія Михайловича, Б. І. Морозова та І. Д. Милославського (Акты ЮЗР, т. III, стор. 461).

Серпня 23. — Листи до А. Киселя та З. Горайського (Бібліотека Красінських у Варшаві, рук. 391, арк. 208).

Серпень (кінець). — Універсали війську (Рудавський, стор. 80).

Серпня 28. — Листи до А. Киселя та З. Горайського (Бібліотека Красінських, рук. 391, арк. 204); листи до М. Потоцького, Я. Радзівілла, М. Собеського (Грушевський, т. IX, стор. 349).

Вересня 3—27. Біла Церква. — Листи до польських комісарів (Грушевський, т. IX, стор. 352, 360, 361).

Вересня 20. Біла Церква. — Лист до С. Прозоровського (Грушевський, т. IX, стор. 364—365).

Вересня (близько 29). — Універсали полковникам про реєстр (Міхаловський, стор. 646); універсал з наказом «свавільним» козакам розійтися (там же, стор. 647).

Жовтня 12. — Універсали Славковському та Яскульському на володіння маєтностями і черкаському полковнику про заборону чинити «сваволю» (док. № 149).

Листопад. — Універсал козакам Брацлавського полку (Грушевський, т. IX, стор. 395).

1652 рік

Січня 19. — Наказ послам до Яна Казимира (док. № 162).

Січня (близько 19). — Проїзний універсал Г. Яцкевичу та іншим послам на сейм у Варшаві (Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 709).

Січень. — Лист до Я. Радзівілла (Грушевський, т. IX, стор. 405).

Березень. — Універсал польським військовим частинам на постій (Грушевський, т. IX, стор. 411).

Березень. — Листи до Яна Казимира та А. Киселя про похід на Чорне море (Жерела, т. XVI, стор. 243—244).

Березень. — Листи про бешкети польського війська (Грушевський, т. IX, стор. 412).

Березень. — Таємні листи козакам і селянам з закликом до виступу проти польської шляхти (Жерела, т. XVI, стор. 246).

Травень. — Лист до Іслам-Гірея (Грушевський, т. IX, стор. 431).

Травень (кінець). — Лист до М. Калиновського (Жерела, т. XVI, стор. 253).

Червень (початок). — Лист до Тимофія Хмельницького (Жерела, т. XVI, стор. 256).

Червень — Універсали про охорону від татар (Грабовський, т. II, стор. 84; Жерела, т. XVI, стор. 62; Рудавський, стор. 105; Коховський, стор. 348—349).

Червня (близько 24). — Листи до Яна Казимира і польських сенаторів (Жерела, т. XVI, стор. 259; Акты ЮЗР, т. III, стор. 448; Рудавський, стор. 105).

Липень. — Універсали про підготовку до війни (Жерела, т. XVI, стор. 262; Рудавський, стор. 105).

Липень. — Лист до Яна Казимира (Жерела, т. XVI, стор. 264—266).

Серпень. — Інструкція послам на ведення переговорів з В. Лупулом (Грушевський, т. VIII, стор. 460—461).

Серпень (друга половина). — Універсали про війну з Польщею (Грушевський, т. VIII, стор. 467, 469).

Листопад. — Лист до Януша Радзівілла (Акты ЮЗР, т. III, стор. 484).

Грудень. — Лист до Яна Казимира (Жерела, т. XVI, стор. 280).

1653 рік

Січень. — Лист до турецького султана (Жерела, т. XII, стор. 192).

Січня 28. — Універсал київським міщанам про звільнення від сплати 1000 золотих (Акты ЮЗР, т. X, стор. 632—633).

Березень. — Універсал про надання Мгарському монастирю сіножатей лубенських бернардинів (А. Лазаревский, Архивные отрывки для истории Полтавской епархии, вип. I, Полтава, 1887, стор. 67).

Березень. — Лист до Яна Казимира (Акты ЮЗР, т. III, стор. 489—490).

Березень. — Лист до В. Лупула про переговори з Польщею (Жерела, т. XII, стор. 495).

Квітня 2. — Листи до російських бояр та патріарха Никона (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 368—369).

Червень. — Лист до турецького султана (Акты ЮЗР, т. III, стор. 483—484; Жерела, т. XII, стор. 238).

Червень. — Листи до В. Лупула та Ю. Ракоці (Монумента Гунг., т. 23, стор. 694; Жерела, т. XII, стор. 282).

Червень. — Універсали Запорізькому Війську (Грушевський, т. IX, стор. 563); лист до К. Бурляя і С. Мужиловського (Воссоединение, т. III, стор. 298).

Після червня. — Лист до Я. Радзівілла (Акты ЮЗР, т. III, стор. 496).

Після червня. — Універсал М. Потоцькому (Грушевський, т. IX, стор. 561).

Липня 6. — Лист до Олексія Михайловича (Грушевський, т. IX, стор. 568).

Липень (кінець). — Лист до Ф. Хілкова (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 370).

Серпня 18. Суботів. — Лист до Олексія Михайловича (Акты ЮЗР, т. III, стор. 504, т. X, стор. 17).

Серпень—вересень. — Лист до Тимофія Хмельницького (Міхаловський, стор. 668—669).

Серпень—вересень. — Універсали війську про похід у Молдавію (Ювілейний збірник на пошану Д. Багалія, стор. 553, 556; Міхаловський, стор. 668—670; Акты ЮЗР, т. X, стор. 39, 67).

Вересень (середина). — Лист до Олексія Михайловича (Акты ЮЗР, т. X, стор. 15).

Вересень (кінець). — Лист до своєї сім'ї про смерть Тимофія Хмельницького (Акты ЮЗР, т. X, стор. 43).

Жовтень. — Договір з кримським ханом (Акты ЮЗР, т. X, стор. 131).

Жовтень. — Лист до дружини Ганни Хмельницької про прийом російських послів (Акты ЮЗР, т. X, стор. 46).

Жовтень. — Лист до В. Томиленка про російських послів (Акты ЮЗР, т. X, стор. 46).

Жовтень. — Лист до гадяцького козака Степана Радивиленка про приїзд російських послів (Акты ЮЗР, т. X, стор. 51).

Жовтень. — Універсали війську з наказом виступити у похід (Акты ЮЗР, т. X, стор. 67).

Листопад (початок). — Лист до Л. Капусти про ув'язнення Ів. Федоровича (Акты ЮЗР, т. X, стор. 77).

Листопад. — Листи до чигиринського наказного полковника про приїзд російських послів та небезпеку від татар (Акты ЮЗР, т. X, стор. 62, 70, 159).

Листопад. — Листи до російського посла Р. Стрешнева та проїзний універсал для нього (Акты ЮЗР, т. X, стор. 78, 80, 170—171).

Грудня 6. З-під Гусятина. — Лист до уманських козаків про охорону від татар (Акты ЮЗР, т. X, стор. 87—89).

Грудень. — Універсали війську про охорону від татар (Акты ЮЗР, т. X, стор. 85, 89).

Грудень. — Листи до чигиринського полковника Іллі Богаченка (Акты ЮЗР, т. X, стор. 82, 102—104, 109).

Грудень (кінець). — Листи до дружини Ганни Хмельницької про виїзд у Переяслав (Акты ЮЗР, т. X, стор. 106).

1654 рік

Січень. — Листи до В. Бутурліна (Акты ЮЗР, т. X, стор. 213, 262—263, 265, 271).

Січень. — Лист до І. Золотаренка (Акты ЮЗР, т. X, стор. 267—268).

Січень—лютий. — Універсали полкам та містам про возз'єднання України з Росією (Акты ЮЗР, т. X, стор. 555, 559, 562).

Лютий. — Листи до кримського хана (Акты ЮЗР, т. X, стор. 271, 327); листи до київського полковника Є. Пішкова (Акты ЮЗР, т. X, стор. 349).

Лютий—березень. — Лист до турецького султана (Жерела, т. XII, стор. 313—314).

Березень. — Лист до Павла Яненка-Хмельницького (Акты ЮЗР, т. X, стор. 407).
До квітня. — Універсали купцям (Акты ЮЗР, т. X, стор. 508).

Квітень. — Лист до молдавського воєводи Стефана Георгіца (Жерела, т. XII, стор. 308).

Квітень. — Дозвіл київським міщанам їхати у Москву (Акты ЮЗР т. X, стор. 606).

Травень. — Лист до київських воєвод про церковні справи (В. Базилевич, Извет старца Рафаила).

Травень—червень. — Лист до кошового отамана Запорізької Січі про наміри татар (Акты ЮЗР, т. X, стор. 670).

Червень. — Проїзний лист патріарху Макарію (Путешествие антиохийского патриарха Макария, стор. 57).

Липень. — Лист до молдавського воєводи Стефана Георгіца (Акты ЮЗР, т. X, стор. 698).

Липень. — Листи Донському Війську (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 57—58; Донские дела, т. IV, стор. 876—877).

Липня 10. — Лист до мунтянського воєводи Костянтина Щербана (Акты ЮЗР, т. X, стор. 698—699; т. XIV, стор. 60—61).

Липень (кінець). — Лист до І. Золотаренка про воєнні дії (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 140).

Липень—серпень. — Листи до кримського хана Мегмет-Гірея (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 33—34); лист до турецького султана (там же).

Серпень. — Лист до ногайських татар (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 34—35).

Серпень. — Лист до молдавського воєводи Стефана Георгіца (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 36, 105, 123—125).

Серпень. — Лист до мунтянського воєводи Костянтина Щербана (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 105).

Серпень—вересень. — Листи до Юрія Ракоці (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 105; Жерела, т. XII, стор. 336).

Листопад. — Листи до кримського хана (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 103—110).

Листопад. — Універсали полковникам про підготовку до походу (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 113—114).

Листопад. — Лист до А. Бутурліна (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 73—75).

Листопад. — Лист до В. Шереметєва (док. № 289).

Листопад. — Лист до Донського Війська (Грушевський, т. IX, стор. 961).

1655 рік

Лютого (близько 26). З Богуслава. — Лист до А. Бутурліна (Грушевський, т. IX, стор. 1069).

Березень—квітень. — Лист до київського полковника про заборону пускати купців у Литву (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 562).

Квітень. — Універсал Афіногену та Івану Степановим Небольсиним з Брянська про повернення їх підданих (Акты ЮЗР, т. III, стор. 514).

Серпень. — Лист до Олексія Михайловича відносно міщан Козельця (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 782).

Жовтня 11. Під Львовом. — Лист до губернатора К. Гродзіцького (Жерела, т. VI, стор. 148).

Місяць не відомий. — Універсали та листи білоруському полковнику І. Нечаю (Акты ЮЗР, т. III, стор. 522, 529).

1656 рік

Січень (початок). — Універсали на Запоріжжя і Кодак (док. № 351).

Січня (після 29). — Універсал І. Нечаю (Акты ЮЗР, т. III, стор. 522).

Лютий. — Лист до Яна Казимира (Грушевський, т. IX, стор. 1172).

Лютого 10. — Універсал Густинському монастирю на ловлю риби у Вовчих Озерах (Державна публічна бібліотека Української РСР, Збірка О. Лазаревського, № 15, стор. 215).

Березень. — Універсали полковникам про причини війни (Грушевський, т. IX, стор. 1194).

Квітня 18. Чигирин. — Універсал Запорізькому Війську, що перебуває у Слуцьку, про заборону вчиняти «бешкети» у місті (Несвижський архів, відділ V, № 2014).

Травень. — Лист до молдавського воєводи Стефана Георгіца (Грушевський, т. IX, стор. 1220).

Травня 15. — Універсал Густинському монастирю на володіння Шкурятишиним млином (А. Лазаревский, Описание старой Малороссии, т. III, стор. 395; його ж. Архивные отрывки для истории Полтавской епархии, вип. I, стор. 140).

Липень. — Універсал про гарантування безпеки Слуцького князівства (Грушевський, т. IX, стор. 1270).

Липень. — Лист до Олексія Михайловича про захист Слуцького князівства (Грушевський, т. IX, стор. 1269).

Липень. — Універсали слуцьким купцям (Археографический сборник, т. VII, стор. 104).

Липень. — Лист до Богуслава Радзівілла (Археографический сборник, т. VII, стор. 104).

Серпня 6. Чигирин. — Універсал І. Нечаю про заборону вчиняти «бешкети» у Слуцьку (Несвижський архів, відділ V, № 2014).

Серпень. — Універсали та листи у справах Слуцька (Археографический сборник, т. VII, стор. 106).

Жовтень. — Лист до А. Бутурліна про небезпеку від Польщі (Акты ЮЗР, т. III, стор. 552).

Жовтень. — Лист до А. Бутурліна про договори з Трансільванією, Валахією, Молдавією та Кримом (Акты ЮЗР, т. III, стор. 551).

Жовтень. — Лист до Ю. Ракоці (Грушевський, т. IX, стор. 1312).

Жовтня (близько 30). — Лист до А. Бутурліна про молдавських послів (Акты ЮЗР, т. III, стор. 551).

Листопада (близько 18). — Лист до київських міщан про ремонт міської брами (Акты ЮЗР, т. III, стор. 550).

Грудень. — Універсал війську про виступ у похід (Грушевський, т. IX, стор. 1312).

Грудень. — Універсал про охорону земель С. Четвертинського (Z dziejów Ukrainy, стор. 559).

Місяць не відомий. — Універсал Батуринському Крупницькому монастирю на володіння Коренецьким («Описание Черниговской епархии», т. III, стор. 302); універсал Київському Кирилівському монастирю з дозволом побудувати міст та стягувати мостове (Державна публічна бібліотека Української РСР. Збірка О. Лазаревського, № 15, стор. 200 зв.).

1657 рік

Січень. — Універсали про охорону земель С. Четвертинського (док. № 423).

Січень. — Лист до Карла Густава (Акты ЮЗР, т. III, стор. 572—573).

Квітень. — Лист до кримського хана Магмет-Гірея (Грушевський, т. IX, стор. 1356).

Квітня 16. — Універсал Густинському монастирю на володіння селом Левки (А. Лазаревский, Описание старой Малороссии, т. III, стор. 179—180).

Квітня 18. — Універсал Густинському монастирю на володіння селом Полове (А. Лазаревский, Архивные отрывки для истории Полтавской епархии, вип. I, стор. 8).

Квітень—травень. — Листи до єпископів про обрання митрополита. (Акты ЮЗР, т. IV, стор. 7).

До травня. — Універсали Берестейському воєводству (Акты Виленской комиссии, т. XXXIV, стор. 106—107).

До червня. — Листи I. Нечаю та іншим полковникам про необхідність повернути втікачів з російської території (Акты ЮЗР, т. III, стор. 583).

Червень. — Лист до I. Нечая про охорону білоруської шляхти (Акты ЮЗР, т. III, стор. 577).

Червень. — Лист до А. Ждановича (Грушевський, т. IX, стор. 1442).

Червень. — Лист до молдавського воєводи Стефана Георгіца (Акты ЮЗР, т. XI, стор. 728).

Червня (близько 28). — Лист до Олексія Михайловича (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 686).

Липень. — Лист до А. Ждановича (Грушевський, т. IX, стор. 1314).

Липня (близько 20). — Універсал Січі про похід проти кримських татар (Акты ЮЗР, т. XI, стор. 716).

Місяць не відомий. — Листи до I. Нечая (Акты ЮЗР, т. IV, стор. 16); універсал Київському Софійському монастирю на володіння млином на р. Бовкун (Державна публічна бібліотека Української РСР, Рукописи Церковно-археологічного музею Київської духовної академії, № 888, стор. 397).

Рік не відомий. — Універсал Мгарському монастирю на володіння селом В'язівки (А. Лазаревский, Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII—XVIII вв., Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, т. XI, стор. 102).

ДОДАТОК № 3

СПИСОК МІСЦЕВОСТЕЙ, В ЯКИХ БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ПЕРЕБУВАВ У 1648—1657 рр.[1]

1648 рік

Січня 15. — На Запоріжжі (Воссоединение, т. II, стор. 58).
Січень. — На острові Буцьку, в гирлі Базавлука (Памятники, т. I, стор. 200—201).
Січня 25—26. Під Січчю (Z dziejów Ukrainy, стор. 497).
Січня 30. — Під Січчю (Z dziejów Ukrainy, стор. 497—498).

Березня 3. — На Запоріжжі (док. № 1, 2).

Квітня 19 — травня 4. — На Жовтій Воді (ЗНТШ, т. 144—145, стор. 211—212).

Травня 5—6. — У Княжих Байраках, біля села Григорівка (ЗНТШ, т. 144—145, стор. 211—212).
Травня 10. — На річці Цибульнику (Шайноха, т. II, стор. 324; Міхаловський, стор. 17).
Травня 14—15. — На річці Тясмині (Міхаловський, стор. 21).
Травня 15. — Під Корсунем (Міхаловський, стор. 17, 33).
Травня 16. — У Гороховій Діброві, між Корсунем та Богуславом (Міхаловський, стор. 17, 33).
Травня 17. — Під Корсунем (док. № 3).
Травня 21. — Під Рокитною (Міхаловський, стор. 39).
Травня 22. — Під Білою Церквою (Міхаловський, стор. 38).

Червня 2. — Під Білою Церквою (док. № 4, 7).
Червня 3. — Під Білою Церквою (док. № 8).
Червня 4. — У Насташці (док. № 9).
Червень (перші дні). — У Корсуні (Шайноха, т. II, стор. 353—354).
Червень (перші дні). — У Мошнах (Воссоединение, т. II, стор. 41).
Червня 8. — У Черкасах (док. № 10, 11).
Червня 17. — У Чигирині (док. № 12, 13).
Червня 19. — У Чигирині (Воссоединение, т. II, стор. 44).
Червня 20. — У Чигирині (док. № 14).
Червня 21. — У Чигирині (Шайноха, т. II, стор. 363).

Липня 2. — У Чигирині (док. № 15, 16).
Липня 11. — На річці Росаві (док. № 17).
Липень (середина). — На Масловому Ставі (Акты ЮЗР, т. III, стор. 232; Памятники, т. I, стор. 255).
Липня 17. — У Паволочі (док. № 18).
Липня 19. — У Паволочі (док. № 19).
Липня 20. — У Паволочі (док. № 20).
Липня 24. — У Паволочі (док. № 21).
Липень (останні дні). — Під Янушполем (Памятники, т. I, стор. 270).
Липня 29. — Під Маркушами (Шайноха, т. II, стор. 379); під Константиновом[2] (док. № 22).

Кінець липня — початок серпня. — В Янушполі (Памятники, т. I, стор. 270); в урочищі Гончариха — на границі Старосинявського району, Хмельницької обл., та Любарського району, Житомирської обл. (Памятники, т. I, стор. 273).

---

[1] Цей список може допомогти встановити автентичність документів Богдана Хмельницького, які будуть виявлені.
[2] Очевидно, мова йде про Новий Костянтинів

Кінець липня — початок серпня. — У селі Березівка (Жерела, т. 23, стор. 288); у Скаржинцях та Паплинцях (Воссоединение, т. II, стор. 129); в Острополі (Грушевський, т. VIII, ч. III, стор. 60).

Липня 9. — В Уладівці (док. № 23).

Серпня 18. — Під Куманівцями (док. № 24).

Вересень (перші дні). — Під Пилявцями (Памятники, т. I, стор. 296, 302, 305).
Вересня 13. — Під Пилявцями (Памятники, стор. 305—306).
Вересень. — У Старому Костянтинові (Жерела, т. VI, стор. 49); у Вишнівці (Грушевський, т. VIII, ч. III, стор. 81).
Вересня 28 — жовтня 16. — Під Львовом (Жерела, т. IV, стор. 98—106; т. VI, стор. 55—63, 165, 169).

Жовтня 12. — У Лисиничанах (Жерела, т. IV, стор. 102).
Жовтня 16. — Під Львовом (Жерела, т. IV, стор. 106; т. VI, стор. 169).
Жовтня 23, 26. — У Томашові (Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 35; Жерела, т. IV, стор. 127).
Жовтня 27. — На шляху до Замостя (док. № 25, 26).
Жовтня 28 — листопада 14. — Під Замостям (док. № 27, 31).
Жовтень (кінець). — У Потеличі (Архив ЮЗР, ч. IV, т. IV, стор. 36).

Листопада 5. — Під Замостям (док. № 32, 34).
Листопада 7. — Під Замостям (док. № 35).
Листопада 10. — У Лабуньках, під Замостям (Шайноха, т. II, стор. 394).
Листопада 14. — Під Замостям (Жерела, т. VI, Вступ, стор. 149).
Кінець листопада — початок грудня. — У Сокалі (Жерела, т. VI, стор. 170); проїжджав мимо Стоянова (Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 319).

Грудня 2. — В Острозі (док. № 36).
Грудень (перша половина). — У Заславі (Словник географічний, т. XIV, стор. 447); у Білому Полі (Шайноха, т. II, стор. 396).
Грудня 21. — У Києві (док. № 37).
Грудня 22. — У Києві (док. № 38).
Грудня 23. — У Києві (док. № 39).
Грудня 24. — У Києві (Памятники, т. I, стор. 322).
Грудня 29. — У Києві (док. № 40).

1649 рік

Січня 1. — У Чигирині (док. № 41, 42).

Лютого 8. — У Переяславі (док. № 43).
Лютого 9. — У Переяславі (док. № 44).
Лютого 9—16. — У Переяславі (Памятники, т. I, стор. 316—327).
Лютого 10. — У Переяславі (док. № 45, 48).
Лютого 14. — У Переяславі (док. № 49, 50).
Лютого 16. — У Переяславі (Памятники, т. I, стор. 329).
Лютого 23. — У Чигирині (док. № 51).
Лютого 25. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. III, стор. 307—308).

Березня 11. — У Мошнах (док. № 52).
Березня 17. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. III, стор. 307—308).
Березня 27. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. III, стор. 244).

Квітня 10. — У Чигирині (док. № 53, 55).
Квітня 11. — У Чигирині (док. № 56).

Квітня 14. — У Чигирині (док. № 57).
Квітня 16—22. — У Чигирині (Воссоединение, т. II. стор. 147—157).
Квітня 22. — У Чигирині (док. № 58).

Травня 1. — У Чигирині (док. № 59).
Травня 3. — У Чигирині (док. № 60, 61).
Травня 4. — У Чигирині (док. № 62, 63).
Травня 11. — У Києві та поблизу Києва (Грабовський, т. II, стор. 41; Акты ЮЗР, т. III, Додаток, стор. 58).
Травень. — Під Білою Церквою (Акты ЮЗР, т. III, стор. 315, 325; Додаток, стор. 48).
Травня 31. — У Чигирині (Міхаловський, стор. 415; Акты ЮЗР, т. III, Додаток, стор. 62).

Червень. — У Чорному Лісі (Акты ЮЗР, т. III, стор. 322, 331; т. VIII, стор. 297); на річці Інгульці (Z dziejów Ukrainy, стор. 422); в Умані (Воссоединение, т. II, стор. 219; Грабовський, т. II, стор. 51); у Животові (Старому Животові) (Летопись Самовидца, стор. 20); у Пикові (Старому Пикові) (Акты ЮЗР, т. III, Додаток, стор. 71).
Червень. — У Хмільнику (Єрлич, т. I, стор. 98); у Синяві (Грабовський, т. II, стор. 51, 58).
Червня 16. — У Пилявцях (Z dziejów Ukrainy, стор. 400).
Червня 21. — Біля Базалії (Грабовський, т. II, стор. 58).
Червень. — Під Чолганським Каменем (Воссоединение, т. II, стор. 230).

Липня 2—30. — Під Збаражем (Міхаловський, стор. 449, 451, 455—458).
Липня 4. — Під Збаражем (Z dziejów Ukrainy, стор. 500—501).
Липня 23. — Під Збаражем (док. № 64).
Липня 30. — У Старому Збаражі (Міхаловський, стор. 460—461).

Серпень (перші дні). — В Озерній (Міхаловський, стор. 463).
Серпня 5—10. — Під Зборовом (Міхаловський, стор. 431—470; док. № 65, 69).
Серпня 14. — Під Збаражем (док. № 70).
Серпня 15. — Під Збаражем (Акты ЮЗР, т. III, стор. 343; Міхаловський, стор. 470).
Серпня (близько 25). — У Бердичеві (Акты ЮЗР, т. III, стор. 341).
Серпня 25—26. У Паволочі (док. № 71, 72; Акты ЮЗР, т. III, стор. 334, 350).
Серпня (після 26). — У Білій Церкві (Акты ЮЗР. т. III, стор. 350).

Вересня 9. — У Чигирині (док. № 73).
Вересня 15. — У Суботові (док. № 74, 76).
Вересня 28. — У Чигирині (док. № 77, 78).
Вересня 29. — У Чигирині (док. № 79).

Жовтня 1. — У Чигирині (док. № 80).
Жовтня 8. — У Чигирині (док. № 82).
Жовтня 23. — У Чигирині (док. № 82).

Листопада 1. — У Корсуні (Акты ЮЗР, т. III, стор. 377).
Листопада (після 1). — У Каневі (Грушевський, т. VIII, ч. III, стор. 235).
Листопада 8—15. — У Києві (Воссоединение, т. II, стор. 294; Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 305, 315—316).
Листопада 8. — У Києві (док. № 83).
Листопада 12. — У Києві (док. № 84).
Листопада 15. — У Києві (док. № 85).
Листопада 19—21. — У Суботові (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 306).
Листопада 21—26. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 306—314).
Листопада 26. — У Чигирині (док. № 86).

1650 рік

Лютого 23 — березня 12. — У Києві (Воссоединение, т. II, стор. 352; Єрлич, т. I, стор. 112—113).

Березня 3. — У Києві (док. № 89).
Березня 10. — У Києві (док. № 90, 92).
Березня 30. — У Чигирині (док. № 93).

Квітня 1. — У Чигирині (док. № 94).
Квітня 4. — У Суботові (док. № 95).
Квітня 26. — У Чигирині (док. № 96).

Травня 5. — У Чигирині (док. № 97).
Травня 10—15. — У Чигирині (док. № 98, 99).
Травня 24—27. — У Чигирині (док. № 100, 101; ЗНТШ, т. 78, стор. 83).

Червня 1 — У Суботові (ЗНТШ, т. 78, стор. 84).
Червня 3. — У Чигирині (док. № 102).
Червня 6. — У Чигирині (док. № 103).
Червня 10. — У Черкасах (Міхаловський, стор. 550).

Липня 1. — У Чигирині (док. № 105).
Липень (перша половина). — У Полтаві (Акты ЮЗР, т. III, стор. 321—324).
Липня 17. — У Миргороді (док. № 106).
Липня 19—24. — У Чигирині (Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 496—499).
Липня 24. — У Суботові (Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 499).
Липня 25—26. — У Чигирині (Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 499).
Липня 27. — У Суботові, Бужині (Акты ЮЗР, т. III, стор. 427).
Липня 29 — серпня 1. — В Ірклієві (Акты ЮЗР, т. III, стор. 427—428).
Липня 31. — В Ірклієві (док. № 108, 109).

Серпня 1. — В Ірклієві (док. № 110, 111).
Серпня 3. — У Переяславі (док. № 112).
Серпня 9. — У Мошнах (док. № 114).
Серпень (середина). — В Умані та на Уманському шляху (Сіладі, т. I, стор. 109; Акты ЮЗР, т. III, стор. 432; Воссоединение, т. II, стор. 400, 456, 460).
Серпня 24. — Біля Оратова (Грушевський, т. IX, стор. 88).
Серпня 28. — В Ямполі (док. № 115).

Вересень (початок). — У Сороці (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 328—329; Міхаловський, стор. 583); у Вламнику (Грушевський, т. IX, стор. 89).
Вересня 16. — Над Прутом (док. № 116).
Вересня 17—20. — В Ямполі (док. № 117, 118; Акты ЮЗР, т. III, стор. 443; Воссоединение, т. II, стор. 463).
Вересня 22—23. — У Брацлаві (док. № 119; Міхаловський, стор. 591, Воссоединение, т. II, стор. 461).
Вересня 27 — У Севастянівці (Акты ЮЗР, т. III, стор. 431).
Вересень (кінець). — У Босівці (Воссоединение, т. II, стор. 461).

Жовтень (початок). — У Корсуні (Воссоединение, т. II, стор. 462).
Жовтня 11—20. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 342—356).

Листопада 1. — У Чигирині (док. № 121).
Листопада 4—16. — У Чигирині (Воссоединение, т. II, стоф. 185—191; Міхаловський, стор. 592—593).
Листопада 11. — У Чигирині (док. № 122, 123).
Листопада 18. — У Чигирині (док. № 124).

Грудня 1. — У Чигирині (док. № 126, 127).
Грудня 25. — У Чигирині (док. № 128).

1651 рік

Січня 2, 8. — У Чигирині (док. № 129, 130).
Січня 11. — У Чигирині (док. № 132).

Лютого 10. — У Чигирині (док. № 133).

Березня 1. — У Корсуні (док. № 134; Акты ЮЗР, т. III, стор. 456).
Березня 9. — У Білій Церкві (док. № 135).
Березня 11. — У Білій Церкві (док. № 136)
Березня 19. — У Білій Церкві (док. № 137).
Березень. — У Білій Церкві (Єрлич, т. I, стор. 119; Освєнцім, стор. 271; Міхаловський, стор. 629).
Березень. — У Ставищі (Летопись Самовидца, стор. 24).
Березня 28—31. — У Животові (Акты ЮЗР, т. III, стор. 447, 451, 455).

Квітень. — У Погребищі (Міхаловський, стор. 632).
Квітень. — У Гончарисі — урочищі на межі Старосинявського району, Хмельницької обл., та Любарського району, Житомирської обл. (Освєнцім, стор. 280; Воссоединение, т. III, стор. 58).

Травень (початок). — Під Золочевом (Грушевський, т. IX, стор. 272—273).
Травня 9, 15, 16. — Під Зборовом (док. № 138—140).
Травень (друга половина). — Під Тернополем (Грушевський, т. IX, стор. 246, 247, 273, 275).
Травня 24. — Під Збаражем (док. № 141).

Кінець травня — початок червня. — Під Колодним (Грушевський, т. IX, стор. 245, 247).

Червня 15. — У Колодному (Грабовський, т. I, стор. 272).
Червня 17—20. — Під Берестечком (Акты ЮЗР, т. III, стор. 477—478; Освєнцім, стор. 334; Грабовський, т. I, стор. 273).
Червня 21. — У Ямполі (Акты ЮЗР, т. III, стор. 478).
Червень (кінець). — У Грицеві (Летопись Самовидца, стор. 25).
Червня 29. — У Любарі (Освєнцім, стор. 363; Летопись Самовидца, стор. 25; Памятники, т. II, стор. 594—595).

Кінець червня — початок липня. — У Паволочі (Летопись Самовидца, стор. 26; Грабовський, т. I, стор. 276—277; Акты ЮЗР, т. III, стор. 470; Воссоединение, т. III, стор. 105, 125).
Липня 7. — У Білій Церкві (док. № 142).
Липня 13—18. — У Корсуні (Акты ЮЗР, т. III, стор. 461, 470).
Липень—серпень. — Біля Маслового Ставу (Воссоединение, т. III, стор. 141).

Серпня 12. — На р. Узині, на схід від Білої Церкви (док. № 143, 144).

Вересня 8. — Під Білою Церквою (док. № 146).
Вересня 8—21. — Під Білою Церквою (Воссоединение, т. III, стор. 142—143).
Вересня 18. — Під Білою Церквою (Памятники, т. II, стор. 600; Грабовський, т. I, стор. 312).
Вересня 20. — Під Білою Церквою (Грушевський, т. IX, стор. 364—365).
Вересня 29. — У Корсуні (док. № 148; Грабовський, Стар., т. I, стор. 353).

Жовтня 12. — У Чигирині (док. № 149).

Листопада 24. — У Чигирині (док. № 151, 152).
Листопада 27. — У Чигирині (док. № 153).
Листопада 30. — У Чигирині (док. № 154, 155).

Грудня 5. — У Чигирині (док. № 156).
Грудня 16. — У Чигирині (док. № 157).
Грудня 17. — У Чигирині (док. № 158).

1652 рік

Січня 4. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 398).
Січня 8. — У Чигирині (док. № 159).
Січня 9. — У Суботові (Воссоединение, т. III, стор. 198); у Чигирині (док. № 160, 161).
Січня 19. — У Чигирині (док. № 162, 163).
Січня 28. — У Чигирині (док. № 164).

Лютого 15. — У Черкасах (док. № 165).
Лютого 21. — У Чигирині (док. № 166).

Березня 1. — У Чигирині (док. № 168, 169).
Березня 2. — У Чигирині (док. № 170).
Березня 20. — У Чигирині (док. № 171).

Квітень. — У Корсуні (Грушевський, т. IX, стор. 419).
Квітня 12. — У Чигирині (док. № 172).
Квітня 18. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 425).
Квітня 20. — У Чигирині (док. № 173).

Травня 12—13. — В урочищі Борок. (Грушевський, т. IX, стор. 435).
Травня 15. У Тарасівці, Вільшанського району (Грушевський, т. IX, стор. 435).
Травня 17. — У Тарасівці (док. № 174).
Травня 23 — Під Батогом — в урочищі біля Четвертинівки, Тростянецького району (Міхаловський, стор. 655).
Травня 24. — Під Батогом (док. № 175).
Травень. — У Брацлаві (Акты ЮЗР, т. X, стор. 554).
Травня 9 — червня 13. — Під Кам'янцем-Подільським (Грушевський, т. IX, стор. 446).

Червня 6. — Під Кам'янцем-Подільським (док. № 177).
Червня 8. — Під Кам'янцем-Подільським (док. № 178).
Червня 14. — Під Могилевом (док. № 179, 180).
Червня 18. — Під Баром (док. № 181).
Червня 28. — У Корсуні (док. № 182).

Липня 13. — У Суботові (док. № 183).
Липня 14. — У Суботові (док. № 184).
Липня 19. — У Чигирині (док. № 185).
Липня 31. — У Чигирині (док. № 186).

Вересня 24. — У Чигирині (док. № 187, 189).
Вересня 27. — У Чигирині (док. № 190).

Жовтня 18. — У Чигирині (док. № 191).

Листопада 12. — У Чигирині (док. № 192).

1653 рік

Січня 22. — У Чигирині (док. № 193).

Лютого 1. — У Чигирині (док. № 195).
Лютого 28. — У Чигирині (док. № 196).

Березня 19. — У Суботові (док. № 198).
Березня 23. — У Чигирині (док. № 199, 202).

Квітня 8. — У Чигирині (док. № 203).

Травень. — В Іллінцях (Грушевський, т. IX, стор. 547).
Травня 27. — У Печорі (Н. Костомаров, Богдан Хмельницкий, т. III, стор. 7)

Червня 2, 3. — Під Баром (док. № 204, 205).
Червень. — У Городку Бедриховім (Воссоединение, т. III, стор. 301, 303, 306. 307, 315).
Червень. — У Чорному Острові (Н. Костомаров, Богдан Хмельницкий, т. III. стор. 76)
Червня 13. — Під Меджибожем (док. № 207).
Червня 20. — Під Меджибожем (док. № 208).
Червня (кінець). — У Корсуні (Грушевський, т. IX, стор. 562, 564)

Липня 1—13. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 565—570).
Липня 14. — У Чигирині (док. № 209, 210).

Серпня 8. — У Чигирині (док. № 211—213).
Серпня 12. — У Суботові (док. № 214).
Серпня 15—18. — У Суботові (Акты ЮЗР, т. III, стор. 498—503).
Серпня 19. — У Суботові (Акты ЮЗР, т. III, стор. 505—506).
Серпня 29. — У Борку (док. № 215—217).

Вересня (початок). — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 659); у Борку (Акты ЮЗР, т. X, стор. 43).
Вересня 20. — Коло Ташлика, притоки Тясьмина (Грушевський, т. IX, стор. 661)

Жовтня 10. — У Степанівці (Акты ЮЗР, т. X, стор. 57).
Жовтень. — У Соболівці (Акты ЮЗР, т. IX, стор. 42—43).
Жовтень. — У Деребчині (Міхаловський, стор. 695—696).
Жовтня 28. — У Шаргороді (док. № 219).

Листопада 1. — Під Шаргородом (Акты ЮЗР, т. X, стор. 60, 61, 65).
Листопада 8. — Під Баром (док. № 220; Акты ЮЗР, т. X, стор. 65, 76).
Листопада 10. — У Барі (Акты ЮЗР, т. X, стор. 111—112, 164).
Листопада 24. — Під Гусятином (Акты ЮЗР, т. X, стор. 172).

Грудня 6. — Під Гусятином (Акты ЮЗР, т. X, стор. 89).
Грудня 7. — Під Гусятином (док. № 221; Акты ЮЗР, т. X, стор. 185; Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 777).
Грудень. — У Сатанові (Акты ЮЗР, т. X, стор. 89; у Бедриховому Городку (Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 777); у Меджибожі (Акты ЮЗР, т. X. стор. 135); у Летичеві (Архив ЮЗР, ч. III, т. IV, стор. 777); у Літині (Акты ЮЗР, т. X, стор. 103, 135); у Вінниці (Акты ЮЗР, т. X, стор. 104)
Грудня 17. — У Животові (Акты ЮЗР, т. X, стор. 105).
Грудня 18. — У Ставищі (Акты ЮЗР, т. X, стор. 105).
Грудня 19. — У Стеблеві (Акты ЮЗР, т. X, стор. 109, 196).
Грудня 20. — У Корсуні (док. № 222).
Грудня 21. — У Корсуні (док. № 223).
Грудня 23. — У Черкасах (Акты ЮЗР, т. X, стор. 110).
Грудня 24. — У Чигирині (док. № 224; Акты ЮЗР, т. X, стор. 91).
Грудня 26—27. — У Чигирині, Суботові (Акты ЮЗР, т. X, стор. 91, 117, 130)
Грудня 28. — У Чигирині (док. № 225); у Суботові (Акты ЮЗР, т. X. стор. 131).
Грудня 29. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. X, стор. 93, 133, 213).

1654 рік

Січня 6—13. — У Переяславі (Акты ЮЗР, т. X, стор. 215, 217, 232, 233, 249).
Січня 6. — У Переяславі (док. № 226).
Січня 8. — У Переяславі (док. № 227).

Січня 17. — У Корсуні (док. № 230).
Січня 26. — У Чигирині (док. № 231).

Лютого 17. — У Чигирині (док. № 232, 234).
Лютого 19. — У Чигирині (док. № 235).
Лютого 22—25. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. X, стор. 339, 345).
Лютого 24. — У Чигирині (док. № 237, 238).

Березня 21. — У Чигирині (док. № 239, 240).

Квітня 15. — У Чигирині (док. № 242).
Квітня 16. — У Чигирині (док. № 243).
Квітня 25. — У Чигирині (док. № 244).
Квітня 28. — У Чигирині (док. № 245).

Травня 6—18. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. X, стор. 583—588, 592—593, 600, 678).
Травня 16—17. — У Чигирині (док. № 246, 247).
Травня 21. — У Чигирині (док. № 248).
Травня 22. — У Чигирині (док. № 249).
Травня 25. — У Чигирині (док. № 252, 254).
Травня 26. — У Чигирині (док. № 265).
Травня 27. — У Чигирині (док. № 256, 257).

Червня 4. — У Чигирині (док. № 258).
Червня 7. — У Чигирині (Жерела, т. XII, стор. 322).
Червня 10—12. — У Межиріччі (Акты ЮЗР, т. X, стор. 663—667).
Червня 11. — У Межиріччі (док. № 259).
Червня 20—22. — Під Богуславом (док. № 260, 261).
Червня 28. — Під Білою Церквою (док. № 262, 263).
Червня 29. — У Києві (Акты ЮЗР, т. X, стор. 714).

Липня 1. — У Києві (док. № 264, 265).
Липня 4 — У Києві (док. № 266, 267).
Липня 8. — Під Білою Церквою (док. № 268).
Липня 9. — Під Фастовом (док. 269).
Липня 13. — У Києві (док. № 270).
Липня 14—16. — Під Фастовом (Акты ЮЗР, т. X, стор. 691, 694; Жерела, т. XII, стор. 326).
Липня 19, 27, 29. — Під Фастовом (док. № 271, 272, 273).

Серпня 4. — Під Фастовом (док. № 274).
Серпня 12—19. — У Києві (Грушевський, т. IX, стор. 938).
Серпня 16. — У Києві (док. № 275).
Серпня 19. — У Києві (док. № 276).
Серпня 21—24. — Під Фастовом (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 13—14, 24).
Серпня 25. — Під Фастовом (док. № 277).
Серпня 26. — Під Фастовом (док. № 278).
Серпня 26—27. — У Романівці (Акты ЮЗР, т. X, стор. 29, 30, 70).
Серпня 30. — Під Вчорайшим (Грушевський, т. IX, стор. 946).

Вересня 6. — Під Бердичевом (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 71).
Вересня 15—28. — Під Крилівцями (док. № 279, 280).
Вересня (останні дні). — Під Бердичевом (Памятники, т. III, стор. 204).

Жовтня 11. — У Білій Церкві (док. № 282, 283).
Жовтня 12. — У Білій Церкві (док. № 284).
Жовтня 14. — У Рокитному (док. № 285).
Жовтня 24—29. — У Корсуні (док. № 286, 287, 288).

Листопада 4. — У Суботові і Чигирині (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 94—95).
Листопада 5—11. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 73—74, 94—97, 110—112).

Листопада 10. — У Чигирині (док. № 289).
Листопада 21. — У Корсуні (док. № 290).
Листопада 22. — У Корсуні (док. № 291).

Грудня 6, 7, 8, 11. — У Корсуні (док. № 292, 296).

1655 рік

Січня 4—5. — У Білій Церкві (Грушевський, т. IX, стор. 1028, 1029).
Січня 13. — У Білій Церкві (док. № 298).
Січня (середина). — У Ставищі (Грушевський, т. IX, стор. 1042).
Січня 19—20. — Під Жашковом на Дрижиполі (Грушевський, т. IX, стор. 1044).
Січня (після 20). — В Охматові Лобачові і Торчиці (Грушевський, т. IX, стор. 1048, 1052).

Лютого 22. — У Богуславі (док. № 299).
Лютого 26. — У Богуславі (док. № 300).

Березня 21. — У Чигирині (док. № 302).
Березня 24. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. XIV, стор. 561).
Березня 27. — У Чигирині (док. № 303).

Квітня 2. — У Чигирині (док. № 304).
Квітня 6. — У Чигирині (док. № 305).
Квітня 28. — У Чигирині (док. № 306).
Квітня 29. — У Чигирині (док. № 307).

Травня 15. — У Чигирині (док. № 308, 311).
Травня 16. — У Чигирині (док. № 312).
Травня 18. — У Чигирині (док. № 313, 315).
Травня 28. — У Корсуні (док. № 316).
Травня 31. — У Корсуні (док. № 317).

Червня 2. — У Богуславі (док. № 312).
Червня 10. — У Богуславі (Акты Московского государства, т. II, стор. 420).
Червня 15. — У Києві (док. № 319, 320).
Червня 18. — У Хотові (док. № 321, 322).
Червня 28. — У Білій Церкві (Грушевський, т. IX, стор. 1090).

Липня 1. — У Білій Церкві (Грушевський, т. IX, стор. 1090).
Липня 15. — Під Баром (док. № 324).

Серпень. — Під Гусятином (Акты ЮЗР, т. III, стор. 575—577).
Серпень. — Під Кам'янцем-Подільським (Єрлич, т. I, стор. 172; Архив ЮЗР, ч. III, стор. 77).
Серпня 24. — Під Кам'янцем Подільським (Грушевський, т. IX, стор. 1105).
Серпня 26. — Під Скалою (док. № 327).
Серпень. — У Борщові (Грушевський, т. IX, стор. 1114).

Вересня 1—4. — В Ягольниці (Грушевський, т. IX, стор. 1114).
Вересня 20 — жовтня 29. — Під Львовом (Жерела, т. VI, стор. 124, 150).
Вересня 23 — жовтня 12. — Під Львовом (док. № 328, 341).

Жовтня 29. — Під Львовом (док. № 343).

Листопада 3. — У Глинянах (Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 96—97).
Листопада 4. — У Білому Камені (Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 96—97).
Листопада 5—7. — У Залізцях (Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 96—97)
Листопада 9—12. — В Озерній (Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 96—97).
Листопада 13. — Під Тернополем (Грушевський, т. IX, стор. 1143).
Листопада 26. — У Паволочі (док. № 344).

1656 рік

Січня 1. — У Чигирині (док. № 346, 347).
Січня 9. — У Чигирині (док. № 348, 350).
Січня 22. — У Чигирині (док. № 351).
Січня 29. — У Чигирині (док. № 352).
Січня 31. — У Чигирині (док. № 353).

Лютого 9. — У Чигирині (док. № 354).
Лютого 10. — У Чигирині (док. № 355).

Березня 2. — У Чигирині (док. № 356).

Березня 7. — У Чигирині (док. № 357).
Березня 9. — У Чигирині (док. № 358).
Березня 16. — У Чигирині (док. № 359).
Березня 21. — У Чигирині (док. № 360).
Березня 22. — У Чигирині (док. № 361, 362).
Березня 26—27. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1200, 1210).
Березня 28. — У Суботові (Грушевський, т. IX, стор. 1210).
Березня 31. — У Чигирині (док. № 363).

Квітня 1—2. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1210, 1211).
Квітня 4. — У Чигирині (док. № 364, 365).
Квітня 5. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1213).
Квітня 10. — У Чигирині (док. № 366, 367).
Квітня 18. — У Чигирині (док. № 367).
Квітня 20. — У Чигирині (док. № 369).

Травня 1. — У Богуславі (док. № 370).
Травня 3. — У Чигирині (док. № 371).
Травня 9. — У Суботові, Чигирині (Сборник Арх. Ком., т. I, стор. 39).
Травня 11. — У Корсуні (док. № 372).
Травня 13. — У Чигирині (док. № 373).
Травня 18. — У Чигирині (док. № 374).

Червня 5. — У Чигирині (док. № 375).
Червня 7. — У Гадячі (док. № 377, 378).
Червня (помилково 11). — У Хоролі (док. № 379).
Червня 12. — У Миргороді (док. № 380).
Червня 17. — У Липовці (док. № 381).
Червня 26. — У Чигирині (док. № 382, 383).
Червня 29. — У Чигирині (док. № 384).

Липня 6. — У Чигирині (док. № 385).
Липня 8. — У Чигирині (док. № 386).
Липня 9—10. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1300).
Липня 12. — У Чигирині (док. № 387).
Липня 13. — У Чигирині (док. № 388, 391).
Липня 18. — У Чигирині (док. № 392).
Липня 19. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1300).
Липня 26. — У Чигирині (док. № 394, 397).

Серпня 2. — У Чигирині, Суботові (Чтения в обществе истории и древностей российских, 1898, кн. 4, стор. 192—194).
Серпня 6. — У Чигирині (док. № 399).
Серпня 18. — У Чигирині (док. № 400).
Серпня 20. — У Чигирині (док. № 401).

Вересня 2. — У Чигирині (док. № 402, 403).
Вересня 3. — У Чигирині (док. № 404).

Вересня 4. — У Чигирині (док. № 405).
Вересня 7. — У Чигирині (док. № 406).
Вересня 20. — У Чигирині (док. № 407).

Жовтня 1—2. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. III, стор. 551—552).
Жовтня 7. — У Чигирині (док. № 408).
Жовтня 8. — У Чигирині (док. № 410).
Жовтня 9. — У Чигирині (док. № 411).
Жовтня 10. — У Чигирині (док. № 412).
Жовтня 18. — У Чигирині (док. № 413).

Листопада 6. — У Чигирині (док. № 414).
Листопада 8. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. III, стор. 550).
Листопада 9. — У Чигирині (док. № 415).
Листопада 14. — У Чигирині (док. № 416).
Листопада 16. — У Чигирині (док. № 417).
Листопада 17. — У Чигирині (док. № 418).
Листопада 18. — У Чигирині (док. № 419).

Грудня 4. — У Чигирині (док. № 420).
Грудня 9. — У Чигирині (док. № 421).
Грудня 21. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1312).
Грудня 31. — У Чигирині (док. № 422).

1657 рік

Січня 2. — У Чигирині (Грушевський, т. IX, стор. 1388).
Січня 5—8. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. VIII, стор. 392—393).
Січня 9. — У Чигирині (док. № 423).
Січня 17. — У Чигирині (док. № 424, 425).
Січня 18. — У Чигирині (док. № 426).
Січня 26. — У Чигирині (док. № 427).

Лютого 24. — У Суботові (Грушевський, т. IX, стор. 1344).

Березня 3. — У Чигирині (док. № 428).
Березня 5. — У Чигирині (док. № 429).
Березня 8. — У Чигирині (док. № 430).
Березня 9. — У Чигирині (док. № 431, 432).
Березня 11. — У Чигирині (док. № 433).
Березня 13. — У Чигирині (док. № 434—436).
Березня 14. — У Чигирині (док. № 437).
Березня 15. — У Чигирині (док. № 438).

Квітня 16. — У Чигирині (док. № 440).
Квітня 18. — У Чигирині (док. № 442, 443).
Квітня 23. — У Чигирині (док. № 444, 446).
Квітня 24—25. — У Чигирині (док. № 446, 447, 448).

Травня 2. — У Чигирині (док. № 449).
Травня 4. — У Чигирині (док. № 450).
Травня 27. — У Чигирині (док. № 451).

Червня 3—13. — У Чигирині (Акты ЮЗР, т. III, стор. 558—575).
Червня 16. — У Чигирині (док. № 452).
Червня 18. — У Чигирині (док. № 453).
Червня 19. — У Чигирині (док. № 454, 455).
Червня 21. — У Чигирині (док. № 456, 457).
Червня 23. — У Чигирині (док. № 458, 459).
Червня 24. — У Чигирині (док. № 460, 461).

Червня 28. — У Чигирині (док. № 462).

Липня 9. — У Чигирині (док. № 463).
Липня 10. — У Чигирині (док. № 464—467).
Липня 16. — У Чигирині (док. № 468).
Липня 19. — У Чигирині (док. № 469).
Липня 21. — У Чигирині (док. № 470, 471).
Липня 22—23. — У Чигирині (док. № 472, 473).
Липня 27. — У Чигирині (Архив ЮЗР, ч. III, т. VI, стор. 320—322).

ДОДАТОК № 4

СПИСОК АРХІВНИХ ФОНДІВ І ПУБЛІКАЦІЙ ДОКУМЕНТІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

I. АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Центральний державний архів давніх актів СРСР (ЦДАДА) [1]:
- ф. «Акты, пожертвованные разными лицами»,
- ф. Мазуріна,
- ф. Малоросійська експедиція сенату,
- ф. Малоросійський приказ,
- ф. Посольський приказ: Малоросійські грамоти, Малоросійські справи, Зносини Росії з Польщею, Зносини Росії з Молдавією і Валахією, Грецькі справи, Кримські справи,
- ф. «Приказные дела старых лет»,
- ф. Розрядний приказ: Бєлгородський стіл, Мосховський стіл, Приказний стіл, Севський стіл, Київське повиття,
- ф. Сибірський приказ,
- ф Справи про Україну

Центральний державний історичний архів УРСР у Києві (ЦДІА УРСР у Києві):
- ф. Генеральна військова канцелярія,
- ф. Генеральний опис Лівобережної України,
- ф. Житомирський гродський суд,
- ф. Київський губернський магістрат,
  Особистий фонд О. Грушевського.
  Особистий фонд М. І. Каманіна.
  Особистий фонд О. П. Шелухіна.
- ф. Колекція документів Київської археографічної комісії,
- ф. Колекція археографічної комісії,
- ф. Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів,
- ф. Колекція фотокопій документів про визвольну війну українського народу (1648—1654) і возз'єднання України з Росією,
- ф. Батуринський Крупницький Миколаївський монастир,
- ф. Виноградський Успенський монастир,
- ф. Києво-Межигірський монастир,
- ф. Лубенський Мгарський монастир,
- ф. Максаківський Спаський монастир,
- ф. Ніжинський монастир,
- ф. Прилуцький Троїцький Густинський монастир.

Центральний державний історичний архів УРСР у Львові (ЦДІА УРСР у Львові):
- ф. Колекція листів королів, магістратів міст, державних, церковних і громадських діячів України і Польщі,
- ф. Рада м. Львова.

---

[1] У дужках подаються умовні скорочення назв архівів і видань, які вживаються в легендах і покажчиках.

Філіал Центрального державного історичного архіву УРСР у Харкові (філіал ЦДІА УРСР у Харкові).
Центральний державний історичний архів СРСР у Ленінграді (ЦДІАЛ):
ф. Розумовських.
Архів Ленінградського відділення Інституту історії Академії наук СРСР:
ф. Колекція Київської казенної палати.
ф. Колекція Лихачова.
Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, Портфель Науково-видавничого відділу.
Державна публічна бібліотека Української РСР, Відділ рукописів:
Генеральний опис Лівобережної України, Київський полк,
Документи з історії Києва,
Збірка П. Я. Дорошенка,
Збірка Київського університету,
Збірка копій документів XVIII—XIX ст.,
Збірка О. Лазаревського,
Збірка О. Левицького,
Збірка В. Модзалевського,
Збірка Стороженка,
Збірка Судієнка,
Рукописи церковно-археологічного музею Київської духовної академії,
Справа Київського Видубецького монастиря за 1541—1752 рр.,
Теки Нарушевича (копії).
Львівська бібліотека Академії наук Української РСР:
ф. Баворовських,
ф. Оссолінських.
Державна публічна бібліотека Союзу РСР ім. В. І. Леніна, Відділ рукописів:
Збірка Маркевича.
Інститут історії Академії наук Української РСР, Бібліотека:
Записки М. Голінського,
Фотокопії з польських архівів.
Київський державний історичний музей Української РСР.
Львівський державний історичний музей.
Музей українського мистецтва у Львові.
Чернігівський державний історичний музей.
Центральний архів давніх актів у Варшаві:
ф. Коронного Варшавського архіву, відділ Козацькі справи,
ф. Листи посольств,
ф. Несвіжський архів,
ф. Потоцьких,
ф. Радзівіллів,
ф. Сухиш.
Державний воєводський архів у Кракові:
ф. Потоцьких, папка Підгорецьких,
ф. Сангушків,
ф. Чарторийських,
ф. Ягеллонська бібліотека.
Архів м. Кракова:
ф. Збірка Піноччі,
ф. Збірка Русецьких.
Польський державний архів у Гданську, Книги рецесів західнопруських станів.
Бібліотека Варшавського університету.
Бібліотека Красінських у Варшаві.
Бібліотека Пшедзецьких у Варшаві, відділ кореспонденції.
Бібліотека Рачинських у Познані.
Музей Чарторийських у Кракові, Збірка рукописів.
Стація мікрофільмів наукових установ ім. Оссолінських у Вроцлаві.
Угорський державний архів.

Державний архів у Берліні.
Шведський державний архів.
Державний архів у Відні.

II. ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов, т. 34, Вільно, 1909.
Акты Московского государства, т. II, Разрядный приказ, Московский стол, 1635—1659, СПб., 1894.
Акты, относящиеся к истории Западной России (Акты ЗР), т. V, СПб., 1853.
Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (Акты ЮЗР), т. III, СПб., 1861; т. IV, 1863; т. VIII, СПб., 1875; т. IX, СПб., 1877; т. X, СПб., 1878; т. XI, СПб., 1879; т. XIV, СПб., 1889.
Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, т. VII, Вільно, 1870.
Архив Юго-Западной России (Архив ЮЗР), ч. I, т. X, Київ, 1904; ч. III, т VI, Київ, 1908; ч. III, т. IV. Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого, Київ, 1914.
Астряб М. Г., Лубенский Мгарский Свято-Преображенский монастырь, Труды Полтавской ученой комиссии, вип. 13, Полтава, 1915.
Бантыш-Каменский Д. А., Источники малороссийской истории, ч. I, Москва, 1858.
Бантыш-Каменский Д., История Малой России, Москва, 1822; вид. 2, Москва, 1830; вид. 3, Москва, 1842; вид. 4, Київ, 1904.
Barącz S., Pamiętnik dziejów polskich, Львів, 1855 (Баронч).
Barącz S., Pamiętnik ww. oo. Bernardynów w Polsce, Львів, 1874, (Баронч, Пам. бернард.).
Буцинский П. Н., О Богдане Хмельницком, Харків, 1882.
Василенко Н. П., Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII—XVIII вв., Український археографічний збірник, т. I, Київ, 1926.
Величко С., Летопись событий в Юго-Западной России в XVIII ст., т. I—IV, Київ, 1848—1864 (Величко, Летопись).
Величко С., Сказаніє о войні козацкой з поляками, Пам'ятки українського письменства, т. I, Київ, 1926 (Величко, Сказаніє).
Воссоединение Украины с Россией, тт. II, III, Москва, 1953.
Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка, 1729—1730 гг., Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии, под редакцией Н. П. Василенко, вип. I, Чернігів, 1901.
Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка, 1729—1730 гг., Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии, вип. III, Чернігів, 1909.
Генеральне слідство про маєтності Лубенського полку, Український архів, т. IV, Київ, 1931.
Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку, Український архів, т. I, Київ, 1929.
Голійчук Ф., Хмельницький і сокальські бернардини, Записки наукового товариства ім. Шевченка (ЗНТШ), т. 71, Львів, 1906.
Голубцов И. А., Две неизвестные грамоты из переписки царя Алексея Михайловича с гетманом Богданом Хмельницким в 1656 г., Славянский архив, Москва, 1958.
Grabowski A., Ojczyste spominki, тт. I, II, Краків, 1845 (Грабовський).
Грабянка Г., Действия презельной брани, Київ, 1854.
Грамоты, акты и другие замечательные документы. Универсал и подтвердительная грамота гетмана Богдана Хмельницкого, Подольския епархиальныя ведомости, 1887, № 47—48 і окремий відбиток.
Грамоты к патриарху Никону от Богдана Хмельницкого, Вестник Европы, 1827, № 13.
Documente privitóre la istoria romănilor, culese de Ludoxiu de Hurmuzaki, Volumul V, partea I, Бухарест, 1885 (Документе).
Documente privitóre la istoria ramănilor. Urmare la colecțiunea lui Ludoxiu de Hurmuzaki, Suplementul II, volumul III, Бухарест, 1900.

«Донские дела», т. IV, Русская Историческая Библиотека, т. 29, Москва, 1913.
Дополнения к актам историческим. Suppelementum ad Historica Russiae monumenta, СПб., 1848 (Дополнения).
Евгений, митрополит. Описание Киево-Софийского собора и киевской епархии, Київ, 1825.
Євфимовський В., До історії військового суду і земельних відносин на Україні за Хмельниччини, Науковий збірник за 1927 р.
Жевахов Н. Д., Акты и документы Лубенского Мгарского Спасо-Преображенского монастыря, Київ, 1913.
Жерела до історії України-Руси (Жерела), т. VI, Львів, 1913; т. XII, Львів, 1911.
Забелин И., Малороссийская переписка, хранящаяся в архиве Московской Оружейной палаты, Чтения Общества истории и древностей российских, 1848, № 8 і окремий відбиток.
Z dziejów Ukrainy, Краків, 1912.
Zubrzycki D., Kronika miasta Lwowa, Львів, 1844 (Зубрицький).
Исторические и крепостные документы Виноградского Ирдинского монастыря, Киевския епархиальныя ведомости, 1861, № 18—20.
Jorga N., Acta şi fragmente cu privire la istoria românilor, т. I, Бухарест, 1895 (Йорга).
Каманин И., Из истории подложных документов, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. 20, Київ, 1907.
Каманин И., Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаемных отношениях, Киевская старина, т. 22, 1888, июнь.
Каманин И., Новые исторические материалы о Богдане Хмельницком, Киевская старина, т. 22, 1888, июнь.
Каманин И. М., Документы эпохи Богдана Хмельницкого 1656 и 1657 гг., Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, вып. I, Київ, 1911.
Каманин И. М., Материалы по истории козацкого землевладения, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. VIII, Київ, 1896.
Кордуба М., Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.), ЗНТШ, т. 78, Львів, 1907.
Крип'якевич І., «Вольний порт» у Старім Бихові, 1657 р., Науковий збірник за рік 1929.
Крип'якевич І., Неопубліковані листи Богдана Хмельницького, ЗНТШ, т. 149, Львів, 1928.
Крип'якевич І., Студії над державою Богдана Хмельницького. V. Гетьманські універсали, ЗНТШ, т. 147, Львів, 1927.
Kubala L., Wojna brandenburska, Львів, 1917 (Кубаля).
Лазаревский А., Акты по истории землевладения в Малороссии, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. IV, Київ, 1890.
Лазаревский А., Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. V, Київ, 1891.
Лазаревский А., Архивные отрывки для истории Полтавской епархии, Полтавския епархиальныя ведомости, 1886, № 1 і окремий відбиток, Полтава, 1887.
Лазаревский А., Исторические очерки полтавской Лубенщины, Чтения в историческом обществе Нестора-летописца, кн. XI, Київ, 1894.
Лазаревский А., Обозрение Румянцевской описи Малороссии, выпуск первый, Чернігів, 1866; выпуск второй, Чернігів 1867; выпуск третий, Чернігів, 1875.
Лазаревский А., Описание старой Малороссии, т. III, Полк Прилуцкий, Київ, 1902.
Latopisiec albo kroniczka Jaachima Jerlicza, т. I, Варшава, 1853 (Єрлич).
Левицкий О., Два памятника из эпохи Богдана Хмельницкого, Киевская старина, т. 22, 1888, июль.
Łukaszewicz J., Dzieje kościołów wyznania helweckiego na Litwie, Познань, 1842 (Лукашевич).
Манифест гетмана Богдана Хмельницкого, «Российский Магазин», 1792, № 1.
Маркович Н., История Малороссии, т. III, Москва, 1843.
Jakóba Michałowskiego Księga pamiętnicza. Wydał Z. Helzel, Краків, 1864 (Міхаловський).

Модзалевский В., К характеристике отношений между монахами Мгарского монастыря и лубенскими козаками в 1649—1661 гг., Киевская старина, т. 92, 1906, март—апрель.

Модзалевский В., Пять документов времени Богдана Хмельницкого, Труды Черниговской архивной комиссии, вип. 10, Чернігів, 1913.

Magyar történelmi émlékek. Monumenta Hungariae historica, т. 23, Бухарест, 1874 (Монумента Гунг.).

Мякотин В., Очерки социальной истории Малороссии, Русское богатство, 1912, № 9.

Мякотин В. А., Очерки социальной истории Украины, т. I, вип. 1—3, Прага, 1924—1926.

Niemcewicz J. U., Zbiór pamiętników o dawnej Polsce, т. IV, Варшава, 1822; вид. 2, Львів, 1838; вид. 3, Лейпціг, 184... (Нємцевич).

Олянчин Д., Два листи Богдана Хмельницького і Івана Виговського до курфюрста бранденбурзького Фрідріха Вільгельма, Хліборобська Україна, т. V, Відень, 1925.

Stanisława Oświęcima Dyaryusz, 1643-1651, wydał Dr. W. Czermak, Scriptores rerum polonicarum, t. XIX, Краків, 1907 (Освенцім).

Палеографический изборник, вып. I, Київ, 1899.

Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, т. I, Київ, 1845; т. II, Київ, 1846; т. III, Київ, 1852 (Памятники). Издание второе, тт. I, II, Київ, 1848.

Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов, тт. I—III, издание второе с дополнениями, Київ, 1898. (Памятники, вид. 2, з доповненнями).

Петровський М. Н. і Путілов В. К., Історія України в документах і матеріалах, т. III, Київ, 1941.

Pejacsevich P., Peter Freiherr Parchevich, von Erzbischof von Martianopel. Archiv für österreichische Geschichte, т. 59, ч. 2, Відень, 1880 (Пеячевич).

Письмо гетмана Богдана Хмельницкого Борису Ивановичу Морозову «о ляцких хитростях», 26 июня 1656 г., Киевская старина, т. 22, июнь.

Похилевич Л., Сказания о населенных местностях Киевской губернии, Київ, 1864.

Православный палестинский сборник, т. I, № 3. Додаток I, СПб., 1889.

Rawita-Gawroński F., Sprawy i rzeczy ukraińskie, Львів, 1914 (Гавронський).

Рукописи П. Я. Дорошенко, Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV-го археологического съезда, Чернігів, 1908.

Русов А. А., Документы, касающиеся Густынского и Мгарского монастырей. Сборник Харьковского истбрико-филологического общества, т. 4, 1890.

Ruś, czasopismo poświęcone dziejom i kulturze Ukrainy. Podola, Wołynia i Rusi Czerwonej, Львів, 1911 (Русь).

Szilágyi S., Erdély éz az északkeleti háború, Transylvania et bellum boreo-orientale. тт. I, II, Будапешт, 1890 (Сіладі).

Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной России, Київ, 1880.

Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей, Київ, 1874.

Сборник Русского исторического общества, т. 144. Материалы Екатеринославской законодательной комиссии, ч. 13, СПб., 1914.

Собрание государственных грамот и договоров, ч. III, Москва, 1822.

Стороженко Н., К истории землевладения в эпоху Богдана Хмельницкого, Киевская старина, т. 22, июль.

Стороженко Н. В., Два письма Б. Хмельницкого к П. Сапеге, воеводе виленскому, гетману литовскому, Киевская старина, т. XI, 1885, январь.

Stanisława Temberskiego Roczniki, 1647—1656. Scriptores rerum polonicarum, т. XVI, Краків, 1897 (Темберський).

Ткаченко М., Нариси з історії селян на Лівобережній Україні в XVII—XVIII вв., Записки історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 26 і окремий відбиток, Київ, 1931.

Történelmi Tár, 1887 (Т. Тар).

Универсал гетмана Богдана Хмельницкого об утверждении за запорожскими козаками пожалованных им городов Стефаном Баторием. С предисловием О. Елецкого, Телескоп, 1835, № 25.
Федотов-Чеховский А. А., Акты греческого нежинского братства, Київ, 1884.
Филарет, епископ, Историко-статистическое описание Черниговской епархии, т. I, Чернігів, 1871; т. III, Чернігів, 1872.
Письмо гетмана Богдана Хмельницкого к царю Алексею Михайловичу от 11 ноября 1650 г., Христианское чтение, 1883, кн. 11—12.
Szajnocha K., Dwa lata dziejów naszych, т. II, Львів, 1869 (Шайноха).
Щербина В., Грамота Богдана Хмельницкого относительно частного землевладения, Киевская старина, т. 47, 1894, октябрь.
Чернецький В., Літописні матеріали до історії міста Сокаля, Діло, Львів, 1891, № 118—119, 121—122, 124; окремий відбиток, Львів, 1891.
Черниговския губернския ведомости, 1842; 1892, № 22.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

УКРАЇНСЬКОЮ І РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ

арк. — аркуш, аркуші
бл. — блаженної
бл. п. к. й. м. — блаженної пам'яті короля його милості
в., вв. — вік, віки
вид. — видання
вип. — випуск
в. м. — ваша милість
в. к. м., п. м. м. — ваша королівська милість, пан мій милостивий
в. к. м., п. н. м. — ваша королівська милість, пан наш милостивий
в. кн. м. — ваша князівська милість
в. м., м. м. п. — ваша милість, мій милостивий пан
в. м., н. м. п. — ваша милість, наш милостивий пан
в. м. п. — вельможний милостивий пан
в. п. — вельможний пан
в. ц. м. — ваша царська милість
г. гг. — год, годы
док. — документ
е. м. — его милость
й. в. м. п. — його вельможність милостивий пан
й. к. в. — його королівська величність
й. к. м. — його королівська милість
й. к. м., м. м. п. — його королівська милість, мій милостивий пан
й. к. м., п. н. м. — його королівська милість, пан наш милостивий
й. м. — його милість
й. м., н. м. п. — його милість, наш милостивий пан
й. м., н. п. — його милість, наш пан
й. м. п. — його милість пан
й. м., п. н. м. — його милість, пан наш милостивий
й. м. пп. — його милостиві пани
кн. — книга
к. м., кор. мил. — королівська милість
м. пп. — милостиві пани
м. — місто
н. м. п. — наш милостивий пан
н. ст. — новий стиль
оп. — опис
п., пп. — пан, пани
п. н. м. — пан наш милостивий
р. — рік, річка
св. к. м. — світла королівська милість
с. — село
спр. — справа
ст. ст. — старий стиль
ст. — століття
стор. — сторінка
т., тт. — том, томи
фл. — флорин
ф. — фонд
цар. вел. — царское величество
ч. — частина

ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ

d. — dan
d. — dzień, dnia
het. Woj. Zap. (Zapor.) — hetman Wojska Zaporoskiego
h. W. Z. j. k. mci — hetman Wojska Zaporoskiego jego królewskiej mości

het. z W. j. c. (car.) m. Zap. — hetman z Wojskiem jego carskiej mości Zaporoskim
j. m. — ich mość
ich mm. pp. i. m. pp. — ich mość panowie
j., je-o — jego
j. k. m. — jego królewska mość
j. k. (kr., król.) m., p. n. m. — jego królewska mość, pan nasz miłościwy
j. m. — jego mość
j. m. p. (pp.) — jego mość pan (panowie)
j. m. ks. — jego mość ksiądz
j. m. p. woj. kij. — jego mość pan wojewoda kijowski
j. p. — jasnie pan
j. w. m. p. — jego wielmożność miłościwy pan
j. w. p. — jego wielmożność pan
k. j. m. — król jego mość
k. j. m. p. n. m. — król jego mość pan nasz miłościwy
k. m. p. n. — królewska mość pan nasz
m-c — miesiąc
m. — miłość, mość
m. (mił., mwy) — miłościwy
m. m. p. — mój miłościwy pan
m. p. — miłościwy pan
m. w. mc. p. — mój wielce miłościwy pan
p., pp. — pan, panowie
p. n. m. — pan nasz miłościwy
p. n. w. m. — pan nasz wielce miłościwy
r. — rok
Rpta, Rzpta — Rzeczpospolita
ś. — święty
ś. p. — świętej pamięci
w. c. m. — wasza carska miłość
w. ch. m. — wasza chańska miłość
w. k. m., p. n. m. — wasza królewska miłość, pan nasz miłościwy
w. ks. m. — wasza książęcy miłość
w. m. — wasza miłość, mość
wm. n. m. p. — waszmość nasz miłościwy pan
wm. m. m. p. — waszmość mój miłościwy pan
w. m. n. m. p. — wasza miłość nasz miłościwy pan
w. — wasza, wielmożny
wm. m. p. — wielmożny miłościwy pan
w. m. p. n. m. — wasza miłość pan nasz miłościwy
W. Ks. Lit., Wiel. Ks. Lit., W. Ks. L. — Wielkie Księstwo Litewskie
wm. m. p. — wielmożny miłościwy pan
w. p. — wielmożny pan
w. p. n. m. — wielmożny pan nasz miłościwy

ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ

a., a-o — anno
celnis, cels celsdo — celsitudo, -nis
Cohort. Zapor. — Cohortum Zaporoviensium
d. — die
d., dno — domino
Exercit. Zapor. — Exercitum Zaporoviensium
gener. — generalis
etc. — et cetera
illmae — illustrissimae
m-tis, mtis — maiestatis
magn., mgcos — magnificos
n-ro — nostro
o-bris — octobris
r. — rex
ser., sermae, srmae, srnmae — serenissimae
Zap., Zapor. — Zaporoviensiis
vra — vestra

СЛОВНИК ЗАСТАРІЛИХ І МАЛОВЖИВАНИХ СЛІВ

Абисте — щоб ви
Абихмо — щоб ми
Авізи — повідомлення про політичні події
Ага — турецький або татарський старшина
Аграваміни — закиди
Ажеби — щоб
Азали — невже
Акциденція — приналежність
Албо — або
Алієнувати — передавати в інші руки
Ангарія — повинність, тягар
Аннігілювати — знищити, ліквідувати
Анса — привід
Антецесор — попередник
Апляуз — оплески
Апробувати — схвалити
Аренда — оренда
Аріани (правильно — агаряни) — іновірці, магометани
Армата — артилерія
Артикули — статті, статут
Арцибіскуп — католицький архієпіскоп
Асаул — осавул, старшина в Запорізькому Війську; військовий осавул заступав гетьмана у походах; були також осавули полкові, сотенні, артилерійські
Асекурація — забезпечення
Асекурувати — забезпечити
Асигнація — визначення, постанова
Асигнований — визначений, призначений
Асистенція — супровід; особиста охорона
Аспид — казкова отруйна змія
Атаман — отаман, в Запорізькому Війську старший над десятком або куренем; отаман городовий — старшина в місті; отаман кошовий — старшина над Січчю
Атлас — шовкова тканина
Афект — прихильність
Афектація — бажання
Афектувати — вимагати, бажати

Бавитися — баритися; займатися
Барзій — більш, скорий
Барзо — дуже
Без вісти — несподівано
Безмитне — не оплачуючи мита
Безпотребне — безправно
Бей — турецький або татарський старшина вищого рангу
Беневоленція — прихильність
Бенефіції — церковні маєтності
Би і на горле — навіть і на горлі
Бинамней — ніяк, ніскільки
Бити — бути
Битность — перебування
Бихмо — щоб ми
Біскуп — католицький єпіскоп
Болшей — більше
Борть — вулик у дуплі дерева
Будник — робітник в «буді», де виробляється поташ (попіл)
Будучий — нинішній, теперішній
Бунт лисиць — в'язка лисячих шкірок (15 шт.)
Бурмистер — голова міської адміністрації
Бусурмани — магометани
Бусурманський — магометанський

Вадіум — запорука

Вальна, волейна потреба — генеральна битва
Ваковати — бути незайнятим, вільним (про посаду)
Варувати — застерігати
Василиск — казковий змій
Вашецей — ваших милостей
Вашмость — ваша милість (титул)
Вдячне — радо
Ведлуг — з причини, через; ведлуг звичаю — за звичаєм; ведлуг давних часов — з давніх часів; ведлуг ради — згідно з порадою
Ведля звичаю — за звичаєм
Везене — в'язниця
Везир — візир, вищий сановник при дворі турецького султана, міністр
Вейчисте — вічно
Велебний — преподобний (титул духовенства)
Велце — вельми
Вендровний — мандрівний
Веспол — разом
Ветувати — нагороджувати, надолужувати
Вешняк — млин, який меле тільки під час весняної повіді
Взглядом — що торкається, беручи до уваги
Взятий — відомий
Виживенє, виживленя — утримання
Викрочний — той, хто согрішив
Вимір — частка зерна за молоття (помел)
Вина — пеня; вина заручная — запорука
Винайдовати — винаходити
Випис — виключення із реєстру Запорізького Війська
Вирозуміти — дізнатися
Висилок — висланець
Виступок — злодіяння
Вихованя — утримання
Вишменований — вищеназваний
Вишречоний — вищезгаданий
Військо кварцяне — польське військо, організоване коштом «кварти», четвертої частини доходів із королівщин
Вікторія — перемога
Віоленція — насильство
Віолятор — порушник, осквернитель
Владза — влада
Владика — православний єпископ
Владицтво — православне єпископство
Вмале — мало
Вобец — загалом, взагалі
Водлі універсалу — за універсалом
Водлуг див. Ведлуг
Воєвода — начальник воєводства в Польщі, під керівництвом якого перебували адміністрація, суд, військо та ін.; начальник російського війська у Києві з 1654 р.; титул молдавського і валаського князів
Воєводство — найбільша адміністративна округа в Польщі; посада воєводи
Возове — податок від возів
Войт — війт, старшина міського суду
Волока — земельна одиниця, дорівнює 30—33 моргам
Волость — адміністративна одиниця
Волоський — молдавський
Волохи — молдавани, мутяни
Волощани — селяни із сіл, приналежних до волості
Ворочати — повертати
Воскобійня — завод для переробки бджільного воску
Восперти — перемогти
Вотувати — подати голос, голосувати
Вперед — в майбутньому
Вряд — див. Уряд
Всходний — східний
Всчати — почати
Вуйт — війт
Вцале — повністю
Вшелякий — всякий
Вщинати — починати
В'язні — полонені

Габа — турецьке біле сукно
Галера — турецький корабель
Гамоване — перешкода, затримка
Гандлі — торгівля
Гвардіян — настоятель католицького монастиря
Гдиби — якщо б
Господар — володар, титул молдавського і валаського князів
Господарство — держава
Господин — пан; священик
Госпожа — пані
Грань — границя, кордон
Гречении — грек
Грод (город) — замок, при якому був гродський суд
Гродський суд — розглядав кримінальні справи

Даток — данина
Дворище — садиба, господарство
Декларація — заява; декларація ласки — заява Яна Казимира Запорізькому Війську під Зборовом у 1649 р.

Декрет — постанова, присуд, декрет божий — божа воля
Депутований — висланий, посланий
Держава — маетність, володіння
Державець — власник; орендар
Десигнувати — назначити
Десна рука — права рука
Деспект — зневага
Деспектація — зневажання
Десперація — відчай
Детермінація — сміливість, рішучість
Дефальката — знижка
Децизія — вирішення
Дигнітар — сановник
Дигнітарства — найвищі державні посади
Дизунія — не унія, православ'я
Диляніація — розшматування
Диплом — урядовий документ, грамота
Диригувати — скеровувати, направляти
Дисиденція — суперечність, розлад
Дисимулювати — не брати до уваги, не зауважувати
Диспозиція — розпорядження
Диспоновати — розпоряджатися
Дишкретний — стриманий
Дім братський — будинок цеху
Добиток — майно
Добра — маєтності
Добро посполите — загальна справа
Довольно — задовільно
Доживотний — поки живе
Докука — досада, надокучливість
Документ — доказ, свідчення
Долігати — непокоїти, турбувати
Досвідчити — зазнати, дізнатися
Досвідчитися — переконатися
До щадку — цілком, зовсім
Дума — нарада

Екзактор — збирач податків
Екзакція — збір (грошей, речей); здирство
Екзакція скарбова — збір податків до військової скарбниці
Екзарх — намісник патріарха
Екзекуція — виконання судового рішення
Експедиція — похід; відправлення, висилання
Експедіата — відправлення
Експедіювати — вислати, вирядити
Експектація — вичікування
Експерієнція — досвід
Експіроване — закінчення строку
Експлікація — виклад, з'ясування
Ексцес — бешкет

Електор — виборець; в Німеччині — курфюрст, князь, який брав участь у виборах цісаря
Елекція — вибори
Еміненція — гідність, вища посада
Енуклювати — викладати, з'ясовувати
Ефект — результат, наслідок
Ефікація — здійснення

Євфимок — російська срібна монета
Єдваб — шовк
Єжели — якщо
Єнералітер — взагалі, загалом
Єно — тільки
Єсли — якщо
Єстем казал — я казав
Єстесмо — ми є
Єстесте — ви є
Єсче — ще

Жаден — жоден
Жалованє — ласка
Же — що
Жеби — щоб
Жебис — щоб ти
Жем — щоб я
Живот — життя; до живота — до смерті
Животи — майно
Жолнір — найманий солдат

Забава — затримка
Заборонятися — відмовлятися
Заводник — заводій, призвідник
Загамовати — задержати
Заговейна — заговини, останній день перед великим постом
Загоном — нальотом
Задавати — докоряти, дорікати
Заділовать — віддячити
Заживати — користуватися
Займа — заплава
Заказати — наказати
Заказний — що забороняє
Законник — чернець
Законниця — черниця
Залеценя — висловлення, заява, рекомендування
Залецоний — рекомендований
Залицати — доручати, рекомендувати
Залога — військова застава, гарнізон; старший застави
Замешканя — гаяння часу, зволікання, затримка, запізнення
Замешки — заворушення
Запомнити — забути

Зарвка — сварка
Зарука — запорука
Засе, зась — же, але
Засівки — засіяне поле
Затяг — набирання
Затягати — набирати
Заховатися — вестися, провадитися
Заховувати — зберігати
Зачим — отже, тому, таким чином
Здалося — здавалося
Здарити — подати, прислати
Здати отправу — виконати доручення, посольство
Здоровя — життя
Здрайца — зрадник, шкідник
Земський суд — розглядав цивільні справи шляхти
Злецити — доручити
Знайдуватися — знаходитися
Знамя — корогва; відділ війська
Зойшлий — померлий
Золотий — польська монета, дорівнювала 30 грошам
Зосланий — висланець
Зособна — зокрема
Зповиноватитися — споріднитися
Зуполна — повністю

Ігуменя — настоятелька жіночого монастиря
Іж — що
Іжели — якщо
Ізгон — наїзд, під'їзд
Імпетиція — напасть, зачіпка
Імпортун — невигідний, надокучливий
Іначей — інакше
Інквізиція — слідство
Інкурсія — наїзд, напад
Інок — чернець
Інокиня — черниця
Інсерувати — вкласти, включити
Інстанція — клопотання
Інстигувати — підбурювати
Інтенція — намір, бажання
Інтерумпувати — розривати, перешкоджати
Інтерцесія — посередництво
Інтромісія — процедура введення у володіння на основі судового рішення
Інфаміс — позбавлений честі
Інфамія — позбавлення честі
Інфестація — непокоєння, загроза
Ітерувати — повторювати

Ќавалер — рицар

Ќадук — земля без власника, що переходила у власність держави
Кадь, кадка — *міра меду (близько 60—90 л)*
Ќалга-салтан — *наступник престола у кримських татар*
Ќалугер — чернець
Ќандор — блиск, чесність
Ќанонік — член капітули, крилоса
Ќанцлер великий коронний — завідуючий державною канцелярією у Польщі, який виконував обов'язки міністра закордонних справ
Ќапелян — католицький ксьондз, духовник при війську
Ќапітула — збір духовних при митрополиті (те саме: крилос), в монастирях та ін.
Ќаразія — грубе сукно
Ќармазин — тканина, крашена у червоний колір
Ќатедра — собор, соборна церква
Ќаштелян — у Польщі начальник території, в якій був город (замок), командував посполитим рушенням
Ќверес — розшук, слідство
Ќгвалтовний — насильний
Ќгвалтовник — насильник, порушник
Ќгди, гди — коли
Ќгдиж — тому що
Ќгрунт — грунт, земля
Ќеди — коли
Ќелар — чернець, який завідував монастирським господарством
Ќиндяк — турецька бавовняна матерія
Ќіпа — міра тканини, 100 відрізків
Ќлаузула — застереження
Ќлейноти військові — відзнаки Запорізького Війська: корогви, булава, бунчук, котли (бубни), гармати
Ќлеменція — ласкавість
Ќляштор — католицький монастир
Ќновати — замишляти лихе
Ќоберець — коверець, килимець
Ќолвек — будь (хто, що)
Ќоло посольське — нижча палата польського сейму, що складалася із послів (депутатів), обраних на сеймиках
Ќомбінація — порозуміння, домовленість
Ќоментарій — роз'яснення
Ќомісар — заснована з 1638 р. польською владою посада верховного начальника реєстрового Запорізького Війська; представник польського короля на Україні з 1649 р.; член мирної комісії

Компанія — товариство, відділ війська, сотня
Комплянація — переговори, домовленість
Композиція — згода, домовленість
Компут — розрахунок, число, реєстр
Компутування — складання реєстрів
Конвент — католицький кляштор
Кондиція — стан, звання; умова
Конклюдувати — кінчати
Конклюзія — закінчення, заключення
Конкурс — з'їзд, згромадження
Конпринципал — співучасник
Консенс — дозвіл
Консистенції — розміщення військ по квартирах
Консоляція — радість, втіха
Конституція — ухвала польського сейму
Контентація — задоволення, відкуп
Контентоване — угощення
Контентуватися — задовольнитися, радіти
Континувати — продовжувати
Контракт — угода, домовленість
Контроверсія — суперечка
Конференція — зв'язок, зносини
Конферувати — зв'язуватися, зноситися, надати
Конфіденція — довірливість
Конфідувати — довіряти
Конфірмація — затвердження
Конфірмування — затвердження
Конфірмувати — затвердити
Концес — дозвіл, погодження
Конюрація — змова
Копа грошей — 60 литовських грошей
Корогва — прапор, відділ кінноти, 100—200 чоловік
Корона польська — основні області Польщі на противагу Литовському Великому князівству
Коронний — приналежний до Корони польської
Которой єсте учинили — який ви заснували
Кош — кіш, головний табір Запорізького Війська на Запоріжжі, Січ
Крепость — купча грамота
Кром — без
Ктитор — засновник церкви, монастиря
Кўпитися — громадитися
Купля — купівля
Курник — малий замок (зневажливо)
Куситися — спокушатися

Латво — легко
Лев — турецька монета
Легат — посланник римського папи
Легце поважати — легковажити
Лекговати — заповісти, надати заповітом
Лекгуміни — овочі, харчі
Лентвойт — управитель частини міста
Лінія — границя між територією Запорізького Війська та землями, підпорядкованими Польщі
Лупезство — грабіж
Люб — або
Любисмо — хоч ми
Любомудріє — філософія
Люд — народ, військо
Людскость — ввічливість, прихильність
Ляховством учиня — удаючи з себе поляка

Маєстат — величність
Майдебурзьке право — магдебурзьке право
Майстрат — магістрат, управління міста
Малжонка — дружина, жінка
Маргграбій — маркграф
Маршалок — маршалок земський, начальник повіту в Литовському Великому князівстві
Мати взгляд — брати до уваги
Машталір — конюх, кучер
Медіація — посередництво
Менований — згаданий
Меновите — а саме
Менуватися — іменуватися, називатися
Миле — прихильно
Мишурка — частина шолома, що захищала обличчя
Міра, мірочка — плата зерном за помел хліба
Міти — мати
Модеруватися — стриматися
Мор — помір, чума
Моц — влада
Моцен єст — спроможний, має право
Мурза — знатний татарин
Мусулбес — турецька бавовняна тканина на підшивки
Мутянський — валаський

Навидити — навідати
Над волю — проти волі
Надер — дуже, вельми
Надсугонити — наздогнати
Надтлумити — розгромити
Наймнійший — найменший
Найпилней — найпильніше, найохочіше

Наказний — виконуючий обов'язки; наказний полковник — заступник полковника під час його відсутності
Належкость — приналежність
Напрудшей — найшвидше
Наступець — напасник
Незабавне — не барячись
Незамержоний — незлічений
Незборонно — не забороняється
Некгди, негдись — колись
Не маш — нема
Не мній — не менше
Неналежне — безправно
Неомилно — безпомилково
Неотволочний — невідкладний
Неотпусний — невибачливий, непоблажливий
Непоєднокрот — не раз
Непотрібний — шкідливий
Неслушний — неправильний
Нецнота — негідник
Нікгди — ніколи
Нікоторий — деякий
Ніоткуль — нізвідки
Нурадин-солтан — начальник області у кримських татар

Обачити — побачити
Обелга — образа, зневага
Оберстер — полковник
Обиватель — житель
Обийстя — удержання
Обитель — монастир
Обіймати — займати, оволодівати
Облята — запис в актові книги
Обнятє — оволодіння
Оборочати — повертати, уживати
Овшем — навпаки
Однесенє — звернення
Одно — тільки
Одтол — відтіль
Ознаймити, ознаймувати — сповістити
Оказія — нагода
Околичность — обставина, границя
Окольничий — вищий боярський чин в Росії
Окривать декретами — засуджувати
Омешкати — затримати
Омешкованя — затримка
Оний — він
Оповідити — повідомити
Оправенє — полагодження, ремонт
Опресія — пригнічення
Ординанс — наказ, доручення
Ордннований — призначений
Ординувати — вирядити
Ормяни — вірмени
Осведчати — заявляти
Особне — особливо
Отведивати — вивідувати
Отдаватися — передаватися, доручати себе
Отнести потеху — зазнати успіху
Отповідати на здоров'я — загрожувати життю
Отправовати — виконувати
Отсул — звідсіля
Оттул — звідтіль
Оферований, офірований — пожертвуваний
Офіра — жертва
Офіровати — жертвувати
Охотник — доброволець
Оциркловати — вивести циркулем, позначити
Очкове — податок від бджіл

Пакти — переговори, угода
Пан київський, краківський — каштелян київський, краківський
Паненський — дівочий (монастир)
Пани посторонні — іноземні володарі
Паша — турецький вищий сановник, полководець
Первій — перше, раніше
Перелисти, прелестні листи — спокусливі листи, надіслані ворогом
Перемешкувати — проживати, мешкати
Перенагабаня, пренагабаня — турбування
Персвадувати — переконати
Персвазія — умовляння
Персекутор — гнобитель, гонитель
Перфекція — досконалість, завершення
Петіта — прохання
Печатар — канцлер
Пильно — охоче, ввічливо, покірно; наполегливо
Півгранаття — товсте сукно темно-синього кольору
Півшкарлаття — сукно темно-червоного кольору
Під'їзд — військова розвідка
Підканцлерій — помічник канцлера
Підкоморій — польський суддя у межових справах
Підстароста — помічник старости
Пірнач — булава, знак влади старшини у Запорізькому Війську
Пляц — площа
Побережжя — пограниччя
Побор — побір, податок, збір податків
Поведерщина — податок від продажу спиртних напоїв

Повожене — стан, становище; успіхи
Поволівщина — податок від волів
Повольность — прихильність, ввічливість
Повонпляти — сумніватися
Поворочати — повертати
Погани — невірні, мусульмани
Поготоею — в готовності
Подати в моц — подати під владу
Подача, подачка — податок
Подимне — податок від «диму», садиби
Подобно — здається
Подписок — канцелярист
Подчаший — підчаший, почесний саповник, який підносив чашу польському королю
Подьячий — помічник дяка, канцелярист
Поживене — прожиток
Пожитечний — корисний
Пожиток — прибуток
Показансчизна — показанщина, податок від казанів, в яких варили спиртні напої
Поклон — поклін, податок для привітання приїжджих старшин
Покой — мир
Покотелсчизна — покотельщина, податок від котлів, в яких варили спиртні напої
Полецити — доручити
Поменений — згаданий
Помисл — намір
Помірне — податок від мірки (в млинах)
Помодерувати — стримати
Поневаж — тому що
Поносити — зазнавати
Посвідчитися — заслужитися
Посесія — володіння, посідання
Посесор — власник, посідач
Посилковать — давати допомогу
Посилок — допомога
Посполство — населення, народ
Постав — відрізок сукна, в середньому від $1^1/_2$ до 2 м
Потіха — успіх, досягнення
Потрафляти — правильно розпорядитись
Потреба — битва, сутичка
Потуга — сила
Поцтивий — чесний
Превелебний — преосвященний
Превратний — брехливий, облудний
Превращений — повернений
Преднейший — передовий
Предречоний — вищезгаданий
Предсевзятя — починання
Предце — проте, однак
През — через
Презреня боже — провидіння боже
Преложоний — начальник, старшина
Преречений, пречечоний — вищезгаданий
Прерогатива — виключне право, привілей
Пресвітер — священик
Претекст — привід
Прето — тому
Привлащати — привласнювати
Приворочати — привертати
Привротити — привернути
Приїзд лубенський — шлях, в'їзд з боку Лубен
Прилежний — приналежний
Примере, примире — перемир'я
Приобецати — обіцяти
Прирожоний — природний
Присуд — підсудність
Причина — допомога, поміч
Причину вносити — клопотатися, просити
Причинятися — клопотатися
Провента — доходи
Продок — предок
Прокуратор — прокурор
Пролонгація — продовження
Промувати — надавати звання
Протект посельський — захист послами
Протекція — захист
Против звичаю — за звичаєм; против прав — за правами
Противно — супроти
Прото — тому
Пункти — статті, угода
Пупки соболі — частина соболиного хутра (з живота)
Пустити — передати на власність

Радца — радник
Ранкор — злопам'ятність
Ратушні — члени міського правління, які засідали в ратуші
Рачити — зволити
Ребелізант — бунтівник
Ребелія — заколот, бунт
Регіментар — полководець, командир
Резидент — посланник при чужоземному дворі
Рейтеруватися — відступити
Реколекція — слідство
Рекомо — начебто
Реляція — донесення, повідомлення
Ремісія — послаблення, занепад
Ресольвувати — визволити

Респект — увага (до чого)
Респектувати — брати до уваги, рахуватися
Респондувати — відповідати
Респонс — відповідь
Ресуситувати — наново розбудити, підняти
Ретрактування — відкликання, відтягнення
Реферувати — доповідати, повідомляти
Реферуватися — покликатися
Рецес — відкладення
Рихлей — скоріше
Рихлий — скорий
Робота гостинна — вироби, привезені на продаж гістьми, тобто купцями з інших міст
Розпиратися — спорити, судитися
Рокош — заколот, бунт
Російський — деколи у значенні: руський, український
Россудний — розумний
Рудня — місце добування залізної руди

Сальва — захист
Сальвувати — оздоровити
Сатисфакція — задоволення
Свальний бой — головний бій
Свейский — шведський
Се — ся
Сейм вальний — загальний польський законодавчий з'їзд (на протилежність сеймикам)
Сеймик — з'їзд шляхти одного воєводства
Секвестр — арешт, нагляд
Сенат — вища палата польського сейму, до складу якої входили державні сановники
Сини коронні — шляхта
Скарб військовий — казна Запорізького Війська
Скверченя — докучання
Сконтемнувати — зневажити
Скринька цехова — каса цеху
Скупитися — згромадитися
Слобода, слобідка — нове поселення, в якому селяни були звільнені на деякий час від податків
Слуга рукодайний — слуга шляхетського походження, що мав право подавати руку панові
Слушность — справедливість; над слушность — проти справедливості
Сми, смо — скорочене: єсми, єсмо
Сносить — знищувати
Совіт — дружба, союз
Сосуд пчелиний — пасічне знаряддя
Спорка — спір, суперечка
Справи не мати — не домагатися, не зазіхати
Спречний — заперечливий
Спротивенясе — спротив
Спряти — знаряддя, начиння, речі
Срокго — строго, суворо
Срокгость — строгість, суворість
Стан — становище, постій
Староста — начальник староства, під керівництвом якого була нижча адміністрація, військо та суд
Староство — адміністративна округа, що входила до складу воєводства
Стація — постій; податок на утримання війська
Столечний — столичний
Сторони, строни — що торкається
Стрий — дядько
Стрільба вогниста — вогнестрільна зброя
Строїтель — старшина монастиря
Стряпчий — службовець в Росії
Субмітуватися — зобов'язатися
Субстанція — майно
Суживатися — судитися
Сукурс — підмога
Сукцесор — спадкоємець
Суперседувати — протиставити
Супліка — прохання
Супліковати — подати прохання
Суполний — повний
Сурове — суворо
Суть — вони є

Таковий — такий
Таляр битий — срібна монета, дорівнювала трьом польським золотим; полевковий, левковий — дещо нижчої ціни
Теди — отже, тому
Термінувати — закінчити, завершити
Тиж — теж, також
Титла — титул
Товариство — козаки Запорізького Війська
Товариш — козак Запорізького Війська; майстер, приналежний до цеху; жовнір, приналежний до корогви
Точити войну — вести війну
Тракт — шлях; область
Трактати — переговори
Трактувати — вести переговори
Трансакція воєнна — воєнні дії
Трвати — тривати
Триб — звичай, порядок, спосіб

Трибуналісти — службовці трибуналів, вищих судів
Тумульт — заколот
Турбація — турбота, непокоєння
Тягненя — похід
Тяжар — тягар

Уважити — взяти до уваги
Удавати — обмовляти
Удатися — податися, направитися
Ужалитися — пожаліти, зглянутися
Указ — вказівка, указання
Улус — татарське селище
Ульжене — полегшення
Умислне — навмисно
Універсал — наказ гетьмана, полковника, звернений до всього населення
Управа — розправа, суд
Упрейме — привітно
Уражатися — ображатися
Уряд — посада; міський уряд — члени міської ради; уряд — те саме, що урядник
Урядник — службовець староства; управитель шляхетського маєтку
Утрапленний — намучений
Утяженя — обтяження, кривда
Учинность — люб'язність
Ущербок — втрата, збиток

Фабрика — робота, виробництво
Фаворизувати — сприяти
Фалендиш — сукно голландського або англійського виробництва
Фалката див. Дефальката
Фатига — труд, втомленість
Ферувати — надавати; видавати вирок
Флорен — золотий
Фолкга, фолкговане — поблажливість
Фолкговати — ставитися поблажливо
Фольварок — панське господарство, садиба
Фрасунок — турбота
Фрянки — венеціани
Фундатор — засновник
Фундація — установа загального користування
Фундуш — фінансові засоби, фонд
Функція — повинність
Футор — хутір

Халастра — наволоч
Хартия — пергамент
Ховать — додержувати, зберігати
Хорогва — корогва
Хоронгве — корогви
Худоба — майно

Цале — цілком, повністю
Царики татарские — татарські старшини
Церемонія — обряд
Цетнар — центнер (в той період близько 65 кг)
Цехмистер — старший цеху
Цісар християнский — римсько-німецький цісар
Цофнутися — повернути назад

Час слушний — час відповідний
Чата — загін війська, висланий на розвідку, сторожу
Чаус — турецький посланник
Челядь — слуги, служебники
Черкаський — в російських перекладах: козацький, український
Чинш — податок грішми
Члонок — член

Шарпанина — грабіж
Шарпати — грабувати
Шафар — завідувач господарства
Шафунок — витрата
Шванкувати — нездужати
Шиптух — тканина, з якої виготовляли корабельні вітрила
Шкатула войсковая див. Скарб військовий
Шлюбувати — заручати
Што-колвек — що-небудь, будь-що
Штучка — міра тканин (близько $1^{1}/_{2}$ м)

Щититися — захищатися

Юж — вже
Юрисдикція — підсудність, вирок

Яблоко — відзнака влади короля, у вигляді кулі
Якосмо — як ми
Янчар-ага, яничейський ага — начальник яничарів
Ясир — татарський полон, населення, захоплене татарами в полон

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК[1]

[1] Тут і далі в покажчиках цифри вказують номери документів

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

1648 рік

1. 1648, березня 3 (13). Запоріжжя. — Лист до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з викладом причин переходу на Запоріжжя.
2. 1648, березня 3 (13). Запоріжжя. — Лист від імені Запорізького Війська до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з викладом причин переходу на Запоріжжя і виступу проти реєстрових полковників.
3. 1648, травня (17) 27. Під Корсунем. — Лист до білоцерківського підстарости Зигмунда Черного з порадою, як захищатися від нападів.
4. 1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Лист до короля Владислава IV з проханням зберегти Запорізькому Війську давні вільності.
5. 1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Інструкція послам від Запорізького Війська до Владислава IV.
6. 1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Лист до великого коронного маршалка Адама Казановського з проханням клопотатися перед королем про збереження давніх прав Запорізького Війська.
7. 1648, червня (2) 12. Під Білою Церквою. — Лист до князя Владислава Домініка Заславського з проханням клопотатися перед королем про збереження давніх прав Запорізького Війська.
8. 1648, червня (3) 13. Під Білою Церквою. — Лист до брацлавського воєводи Адама Киселя з повідомленням про надіслання посольства до короля.
9. 1648, червня (4) 14. Насташка. — Лист до Владислава Домініка Заславського з проханням допомогти Запорізькому Війську у збереженні його вільностей.
10. 1648, червня 8 (18). Черкаси. — Лист до Олексія Михайловича з повідомленням про перемоги на Жовтій Воді та під Корсунем і про бажання Запорізького Війська возз'єднатися з Росією.
11. 1648, червня 8 (18). Черкаси. — Лист до севського воєводи Зам'ятні Леонтьєва з висловленням дружнього ставлення до російського народу.
12. 1648, червня (17) 27. Чигирин. — Лист до Адама Киселя з проханням допомогти Запорізькому Війську в збереженні давніх вільностей.
13. 1648, червня 17 (27). Чигирин. — Універсал про недоторканність майна Густинського монастиря.
14. 1648, червня 20 (30). Чигирин. — Лист до хотмизького воєводи Семена Болховського з повідомленням про перемогу над польським військом і з проханням подати допомогу у боротьбі проти польської шляхти.
15. 1648, липня 2 (12). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав Густинського монастиря на його володіння і про заборону записувати в козаки монастирських підданих.

16. 1648, липня 2 (12). Чигирин. — Універсал прилуцьким сотникові і отаманові про покарання учасників нападу на Густинський монастир на чолі з Костем Карпенком та Карпом Лихим.
17. 1648, липня 11 (21). На Росаві — Лист до путивльського воєводи Никифора Плещеєва з проханням, щоб Росія подала допомогу у боротьбі проти польської шляхти.
18. 1648, липня 17 (27). Паволоч. — Універсал про заборону Запорізькому Війську чинити шкоди в маєтностях литовських панів.
19. 1648, липня (19) 29. Паволоч. — Лист до коронного стражника Самійла Лаща про передачу йому маєтностей князя Вишневецького.
20. 1648, липня (20) 30. Паволоч.— Лист до князя Владислава Домініка Заславського з повідомленням про те, що князь Вишневецький розпочав нову війну.
21. 1648, липня 24 (серпня 3). Під Паволоччю. — Лист до путивльського воєводи Никифора Плещеєва з побажанням і далі підтримувати дружні відносини з російським урядом.
22. 1648, липня 29 (серпня 8). Під Костянтиновом. — Лист до хотмизького воєводи Семена Болховського з повідомленням про наступні переговори з Польщею і з проханням подати допомогу у боротьбі проти польської шляхти.
23. 1648, серпня (9) 19. Уладівка. — Лист до польських комісарів з повідомленням про згоду провести комісію під Костянтиновом.
24. 1648, серпня (18) 28. Під Куманівцями. — Лист до польських комісарів з запрошенням приїхати під Костянтинів.
25. 1648, (жовтня 27) листопада 6. В дорозі на Замостя. — Лист до полковника німецьких військ у Замості Людвіка Вейгера з закликом приєднатися до Запорізького Війська.
26. 1648, (жовтня 27) листопада 6. Під Замостям. — Лист до шляхти і міщан Замостя з поясненням причин війни і з закликом до переговорів.
27. 1648, (жовтня 28) листопада 7 Передмістя Замостя. — Лист до шляхти у Замості з закликом до переговорів.
28. 1648, (жовтня 28) листопада 7. Передмістя Замостя. — Лист до шляхти в Замості з вимогою викупу.
29. 1648, (жовтня 28) листопада 7. Під Замостям. — Лист до шляхти і міщан Замостя з докором в тому, що вони відмовляються дати викуп.
30. 1648, листопада (3) 13. Під Замостям. — Лист до шляхти і міщан Замостя з повідомленням про виряджения до Варшави послів Запорізького Війська.
31. 1648, листопада (5) 15. Під Замостям. — Лист до шляхти і міщан Замостя з закликом продовжувати переговори.
32. 1648, листопада (5) 15. Під Замостям. — Лист до королевича Яна Казимира з поясненням причин війни і викладом вимог Запорізького Війська.
33. 1648, листопада (5) 15. Під Замостям. — Лист до польських сенаторів з поясненням причин війни і вимогою амністії для Запорізького Війська.
34. 1648, листопада близько (5) 15. Під Замостям. — Умови Запорізького Війська, передані через Захарія Хмельницького і Андрія Мокрського королевичу Яну Казимиру.
35. 1648, листопада (7) 17. Під Замостям. — Лист до трансільванського князя Юрія Ракоці з подякою за посольство від нього і з повідомленням про виряджения послів від Запорізького Війська.
36. 1648, грудня (2) 12. Острог. — Універсал з повідомленням про мир і попередженням, щоб шляхта не пригноблювала селян та не чинила утисків православній вірі.
37. 1648, грудня 21 (31). Київ. — Лист до віленського підкоморія Іларія Чижа з заявою про мир з Литовським Великим князівством та проханням про звільнення київських купців.
V38. 1648, грудня 22 (1649, січня 1). Київ. — Універсал про «послушенство» селян сіл Вишеньки та Великі і Малі Дмитровичі Флорівському монастирю.
39. 1648, грудня 28 (1649, січня 7). Київ. — Універсал про «послушенство» селян села Підгорець Печерському дівочому монастирю.
40. 1648, грудня 29 (1649, січня 8). Київ. — Універсал про заборону порушувати земельні володіння шляхтича Себастіяна Снетинського у Коростишеві і Городську.

1649 рік

41. 1649, січня 1 (11). Чигирин. — Лист до Юрія Ракоці відносно обміну послами.
42. 1649, січня 1 (11). Чигирин. — Лист до Юрія Ракоці про обмін вістями.
43. 1649, лютого 8 (18). Переяслав. — Лист до Олексія Михайловича з висловленням подяки за присилку гінця Василя Михайлова та з проханням подати допомогу в боротьбі проти польських військ.
44. 1649, лютого (9) 19. Переяслав. — Лист до литовського великого гетьмана Януша Радзівілла з вимогою не карати селян та зберігати мир.
45. 1649, лютого (10) 20. Переяслав. — Лист до Юрія Ракоці з повідомленням про вирядження послів.
46. 1649, лютого (10) 20. Переяслав. — Лист до трансільванського князя Сигізмунда Ракоці з повідомленням про надіслання послів.
47. 1649, лютого (10) 20. Переяслав. — Лист до трансільванського князя Сигізмунда Ракоці з повідомленням про вирядження послів.
48. 1649, лютого (10) 20. Переяслав. — Лист до трансільванських князів Юрія та Сигізмунда Ракоці з викладенням плану спільного походу проти Польщі.
49. 1649, лютого (14) 24. Переяслав. — Угода з польськими комісарами.
50. 1649, лютого (14) 24. Переяслав. — Прохання Запорізького Війська до Яна Казимира і польського уряду про умови замирення.
51. 1649, лютого 23 (березня 5). Чигирин. — Універсал полковникам миргородському і прилуцькому про покарання козаків, які втручаються у церковні справи та зневажають священиків.
52. 1649, березня 11 (21). Мошни. — Універсал про дозвіл Київському Пустинному Микільському монастирю ловити рибу в Дніпрі.
53. 1649, квітня (10) 20. Чигирин. — Лист до кам'янецького каштеляна Станіслава Лянцкоронського з вимогою не посилати шляхетських загонів на територію Запорізького Війська.
54. 1649, квітня 10 (20). Чигирин. — Лист до кримського старшини Антимира з закликом подати військову допомогу.
55. 1649, квітня (10) 20. Чигирин. — Лист до кримського калги-салтана з проханням подати допомогу.
56. 1649, квітня 11 (21). Чигирин. — Лист до перекопського старшини Пері-аги з закликом прийти на допомогу Запорізькому Війську.
57. 1649, квітня (14) 24. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя про збереження миру.
58. 1649, квітня 22 (травня 2). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням подати допомогу проти польських військ та з подякою за дозвіл вільно торгувати в прикордонних російських землях.
59. 1649, травня 1 (11). Чигирин. — Проїзний лист корінфському митрополитові Іоасафу на поїздку у Москву.
60. 1649, травня 3 (13). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з повідомленням про посольство Федора Вешняка та побажанням, щоб цар став володарем України.
61. 1649, травня (3) 13. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя про підготовку до переговорів.
62. 1649, травня (4) 14. Чигирин. — Лист до трансільванського князя Юрія Ракоці з подякою за присилку послів.
63. 1649, травня (4) 14. Чигирин. — Лист до трансільванського князя Сигізмунда Ракоці з повідомленням про відправку його послів.
64. 1649, липня близько 23 (серпня 2). Під Збаражем. — Лист до руського воєводи Ієремії Вишневецького про безнадійне становище обложеного польського війська.
65. 1649, серпня (5) 15. Під Зборовом. — Лист до Яна Казимира про ставлення до короля.
66. 1649, серпня (6) 16. Під Зборовом. — Лист до Яна Казимира з поясненням причин покарання Якова Смяровського.
67. 1649, серпня (7) 17. Табір під Зборовом. — Лист до Яна Казимира відносно вимог Запорізького Війська.

68. 1649, серпня (7) 17. Табір під Зборовом. — Вимоги Запорізького Війська, передані Яну Казимиру.
69. 1649, серпня (8) 18. Під Зборовом. — Лист до Яна Казимира про напад татар на польських послів.
70. 1649, серпня (14) 24. Під Збаражем. — Лист до Яна Казимира з вимогою покарати на смерть Чаплинського.
71. 1649, серпня 25 (вересня 4). Паволоч. — Лист до брянського воєводи Никифора Мещерського про збереження дружніх відносин з Російською державою.
72. 1649, серпня 26 (вересня 5). Паволоч. — Універсал ніжинському купцеві Гнату Івановичу на вільну безмитну торгівлю.
73. 1649, вересня 9 (19). Чигирин. — Лист до путивльських воєвод Семена Прозоровського та Івана Ляпунова з повідомленням про наказ чернігівському полковникові Мартину Небабі карати тих, хто робитиме шкоду на російській території.
74. 1649, вересня (15) 25. Суботів. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про нетривкість миру з Польщею.
75. 1649, вересня (15) 25. Суботів. — Лист до трансільванського князя Сигізмунда Ракоці про намір поляків зірвати мир.
76. 1649, вересня (15) 25. Суботів. — Лист до трансільванського князя Сигізмунда Ракоці з заявою про дружбу.
77. 1649, (вересня 28) жовтня 8. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя з повідомленням про наказ повстанцям припинити виступи у зв'язку з сеймиком у Житомирі, а також з вимогою затвердити права Запорізького Війська.
78. 1649, (вересня 28) жовтня 8. Чигирин. — Лист до Яна Казимира про складання реєстру Запорізького Війська.
79. 1649, вересня 29 (жовтня 9). Чигирин. — Лист до вольновського воєводи Федора Арсеньєва про згоду татар не робити нападів на російські землі та з проханням допомогти військом.
80. 1649, жовтня (1) 11. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя про сеймик київської шляхти та про складання реєстру Запорізького Війська.
81. 1649, жовтня 8 (18). Чигирин. — Універсал про заборону робити шкоду Густинському монастирю в його млині в селі Валки.
82. 1649, (жовтня 23) листопада 2. Чигирин. — Лист до коронного канцлера Юрія Оссолінського про складання реєстру та з проханням підтвердити на сеймі права Запорізького Війська і православної церкви.
83. 1649, листопада 8 (18). Київ. — Універсал про затвердження Івана Скиндера чернігівським війтом.
84. 1649, листопада 12 (22). Київ. — Універсал про заборону козакам робити шкоду в лісах Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря.
85. 1649, листопада (15) 25. Київ. — Лист до Казимира з повідомленням про перепис Запорізького Війська та про посилку козацьких полків на допомогу кримському ханові.
86. 1649, листопада 26 (грудня 6). Чигирин. — Лист до царя Олексія Михайловича про вдержання татар від походу на російські землі та з подякою за посольство Григорія Неронова.
87. 1649, (кінець листопада). — Наказ послам Запорізького Війська на варшавський сейм.
88. 1649, грудня 31 (1650, січня 10). — Із листа до путивльського воєводи Семена Прозоровського про відправку російського посла Григорія Неронова.

1650 рік

89. 1650, березня 3 (13). Київ. — Універсал про «послушенство» міщан села Кищенці панові Ілляшу Пекулицькому.
90. 1650, березня (10) 20. Київ. — Лист до кам'янецького старости Петра Потоцького з вимогою не давати приводів до порушення миру.
91. 1650, березня (10) 20. Київ. — Лист до Яна Казимира з вимогою зберігати права православної церкви.

92. 1650, березня 10 (20). Київ. — Наказ послам від Запорізького Війська до короля Яна Казимира.
93. 1650, березня 30 (квітня 9). Чигирин. — Лист до Донського Війська з заявою про дружбу і з проханням припинити напади на кримських татар, які допомагають Запорізькому Війську у боротьбі проти польської шляхти.
94. 1650, квітня (1) 11. Чигирин. — Лист до кам'янецького старости Петра Потоцького з вимогою не порушувати миру.
95. 1650, квітня 14 (24). Суботів. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці з запевненнями про дружбу.
96. 1650, квітня 26 (травня 6). Чигирин. — Універсал про «послушенство» міщан Максимівки і Городища монахам Київського Пустинного Микільського монастиря.
97. 1650, травня 5 (15). Чигирин. — Лист до кримського калги-салтана з повідомленням про наказ п'ятитисячному загону козаків виступити на Дон і про те, що донські козаки доброзичливо ставляться до Криму.
98. 1650, травня (10) 20. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя про вирядження послів до кримського хана.
99. 1650, травня (16) 26. Чигирин. — Лист до Адама Киселя з повідомленням про наказ покарати порушників миру з Польщею.
100. 1650, травня 24 (червня 3). Чигирин. — Наказ київському полковнику Антону Ждановичу вислати сотню козаків на допомогу кримському ханові.
101. 1650, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Наказ чернігівському полковникові карати порушників миру з Польщею.
102. 1650, червня 3 (13). Чигирин. — Лист до венеціанського посла Миколая Сагредо про участь у війні проти Туреччини.
103. 1650, червня (6) 16. Чигирин. — Лист до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з пропозицією миру.
104. 1650, червня (перша половина). Чигирин. — Лист до Війська Донського з проханням не нападати на кримських татар.
105. 1650, липня 1 (11). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з висловленням дружнього ставлення українського народу до російського народу.
106. 1650, липня 17 (27). Миргород. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського про врегулювання торгових відносин.
107. 1650, липня близько 26 (серпня 5). — Лист до турецького султана з повідомленням про відправку послів.
108. 1650, липня 31 (серпня 10). Ірклїів. — Наказ ніжинському полковникові Прокопу Шумейку не перешкоджати шляхті повертатися до своїх маєтків.
109. 1650, серпня 1 (11). Ірклїів. — Наказ про призначення бужинського сотника Лук'яна Сухині ніжинським полковником.
110. 1650, серпня 1 (11). Ірклїів. — Універсал про заборону чинити утиски ніжинським міщанам.
111. 1650, серпня 2 (12). Чигирин. — Наказ білоцерківському полковнику іти походом на Уманський шлях і в дорозі не чинити шкоди шляхті.
112. 1650, серпня 3 (13). Переяслав. — Лист до бєлгородського воєводи Бориса Рєпніна-Оболенського з висловленням дружби та з пропозицією створити комісію для врегулювання торгових відносин.
113. 1650, серпня 9 (19). Мошни. — Наказ михайлівським сотникові та війтові про заборону будь-кому, крім ченців Київського Пустинного Микільського монастиря, перевозити човнами через Рось.
114. 1650, серпня 10 (20). Ірклїів. — Універсал ніжинському полковникові і старшині про припинення захоплень шляхетських маєтностей.
115. 1650, серпня 28 (вересня 7). Ямпіль. — Універсал жителям Київського і Чернігівського воєводств та Житомирського староства з наказом не кривдити шляхту.
116. 1650, вересня 16 (26). Над Прутом. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про дружбу та мир з молдавським воєводою.
117. 1650, вересня (18) 28. Ямпіль. — Лист до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького з вимогою розпустити коронне військо.
118. 1650, вересня 20 (30). Ямпіль. — Універсал полковникам про покарання селян, які повстали проти шляхти.

9. 1650, вересня 23 (жовтня 3). Брацлав. — Наказ уманському полковнику допомогти польному гетьману Мартину Калиновському у збиранні данини.
1650, жовтень. — Лист до литовського польного гетьмана Януша Радзівілла про закінчення походу в Молдавію і з проханням допомогти у збереженні миру.
1650, листопада 1 (11). З Чигирина. — Лист до шляхти Волинського воєводства з вимогою скасувати унію і повернути православній церкві її маєтності.
1650, листопада 11 (21). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з повідомленням про переговори з Арсенієм Сухановим та про заборону самозванцю Тимофію Анкундінову жити на Україні.
1650, листопада 11 (21). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про доручення, дані назаретському митрополиту Гаврiїлу.
24. 1650, листопада 18 (28). Чигирин. — Лист до бєлгородського воєводи Бориса Рєпніна-Оболенського про врегулювання спірних питань між російськими та українськими купцями.
25. 1650, листопад. — Прохання Запорізького Війська до короля Яна Казимира та сенату.
1650, грудня 1 (11). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського про врегулювання торгових відносин.
127. 1650, грудня 1 (11). Чигирин. — Лист до яничарського аги з проханням, щоб султан наказав кримському ханові допомогти Запорізькому Війську.
128. (1650, грудня 25) 1651, січня 4. Чигирин. — Лист до Яна Казимира з вимогою, щоб польські комісари прибули без будь-якої охорони та щоб православне духовенство було зрівняно у правах з католицьким.

1651 рік

129. 1651, січня 2 (12). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського з проханням не затримувати гінців, що відправляються у Москву.
130. 1651, січня 8 (18). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського про необхідність карати порушників спокою в прикордонних місцевостях.
131. 1651, січня 11 (21). Чигирин. — Універсал про передачу Київському Богоявленському Братському монастирю села Мостище, що раніше належало київським домініканцям.
132. 1651, січня 17 (27). — Лист до коронного підканцлера Ієроніма Радзейовського з подякою за прихильне ставлення до Запорізького Війська.
133. 1651, (січня 31) лютого 10. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя відносно мирної комісії.
134. 1651, березня 1 (11). Корсунь. — Лист до семигородського князя Сигізмунда Ракоці з подякою за дружні почуття.
135. 1651, березня 9 (19). Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича з висловленням дружби і запевненням, що татари не нападатимуть на російські землі.
136. 1651, березня 11 (21). Біла Церква. — Лист до боярина Бориса Морозова з проханням клопотатися перед царем про возз'єднання України з Росією.
137. 1651, березня 19 (29). Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича про бажання возз'єднати Україну з Росією.
138. 1651, травня 9 (19). Табір під Зборовом. — Універсал про покарання тих, хто нападатиме на ченців Мгарського монастиря.
139. 1651, травня 15 (25). Табір під Зборовом. — Універсал про заборону порушувати землеволодіння Максаківського монастиря.
140. 1651, травня 16 (26). Табір під Зборовом. — Універсал про «послушенство» холмських, ядутинських, пральничанських, височанських, красноставських і максаківських селян Максаківському монастирю.
141. 1651, травня 24 (червня 3). Табір під Збаражем. — Універсал про заборону перешкоджати ченцям Межигірського монастиря у володінні харковецьким ставом та млином.
142. 1651, липня 7 (17). Під Білою Церквою. — Наказ білоцерківському, вінницькому,

брацлавському, уманському та паволоцькому полковникам привести полки в Білу Церкву.

143. 1651, серпня (12) 22. Табір на р. Узинь. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потоцького з пропозицією укласти перемир'я.

144. 1651, серпня (12) 22. Табір на р. Узинь. — Лист до коронного великого гетьмана Миколи Потоцького відносно укладення перемир'я.

145. 1651, (серпня 23) вересня 2. З табору. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потоцького відносно перемир'я з польськими військами.

146. 1651, вересня 8 (18). Біла Церква. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського з проханням якнайшвидше відправити гетьманських послів до царя.

147. 1651, вересень. Табір під Білою Церквою. — Лист до турецького султана Мухаммеда з повідомленням про укладення миру з поляками та з проханням наказати ханові підтримувати дружбу з Запорізьким Військом.

148. 1651, (вересня 29) жовтня 9. Корсунь. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потоцького про заходи для збереження миру між Запорізьким та польським військами.

149. 1651, жовтня (12) 22. Чигирин. — Лист до коронного гетьмана Миколи Потоцького про заходи для забезпечення миру.

150. 1651, кінець жовтня — початок листопада. З Чигирина. — Лист до Миколи Потоцького про збереження дружніх відносин.

151. 1651, листопада 24 (грудня 4). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського з подякою за доброзичливість.

152. 1651, листопада 24 (грудня 4). Чигирин. — Універсал військовій і міській старшині, що зобов'язує її надавати російським послам харчі, підводи та провідників.

153. 1651, листопада 27 (грудня 7). Чигирин. — Лист до турецького султана Мухаммеда з проханням подати військову допомогу.

154. 1651, листопада 30 (грудня 10). Чигирин. — Універсал про «послушенство» жителів села Вереміївка Київському Пустинному Микільському монастирю.

155. 1651, листопада 30 (грудня 10). Чигирин. — Універсал про «послушенство» жителів сіл Максимівка і Городище Київському Пустинному Микільському монастирю.

156. 1651, грудня 5 (15). Чигирин. — Наказ отаманам і жителям сіл Хацків і Голов'ятине не чинити шкоди в Бузукові — хуторі Печерського монастиря.

157. 1651, грудня 16 (26). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського з подякою за вирішення прикордонних справ і з проханням порушити перед царем питання про возз'єднання України з Росією.

158. 1651, грудня (17) 27. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя про відносини між Запорізьким Військом та польськими полками, що окупували Україну.

1652 рік

159. 1652, січня 8 (18). Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя з приводу листа Яна Казимира.

160. 1652, січня 9 (19). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно спору між путивльським купцем Семеном Обрубковим та київським купцем Василем Мезинським.

161. 1652, січня 9 (19). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Семена Прозоровського з проханням подати допомогу послу Івану Іскрі.

162. 1652, січня (19) 29. Чигирин. — Лист до депутатів польського сейму з проханням клопотатися перед королем про затвердження прав Запорізького Війська і православної церкви.

163. 1652, січня (19) 29. Чигирин. — Лист до польських сенаторів з проханням добитись затвердження сеймом прав Запорізького Війська та православної церкви.

164. 1652, січня 28 (лютого 7). Чигирин. — Наказ чернігівському полковникові Степану Пободайлу про виведення козаків з Чернігівського у Київське воєводство і про «послушенство» підданих панам.

165. 1652, лютого (15) 25. Черкаси. — Лист до Яна Казимира про те, що гноблення селян і козаків польським військом може викликати народне повстання.

166. 1652, лютого 21 (березня 2). Чигирин. — Лист до Федора Хілкова в зв'язку з призначенням його путивльським воєводою.
167. 1652, лютий—березень. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з заявою про дружбу і з повідомленням про підготовку Польщі до війни.
168. 1652, березня 1 (11). Чигирин. — Лист до колишнього путивльського воєводи Семена Прозоровського про бажання жити в дружбі з новим воєводою Федором Хілковим.
169. 1652, березня 1 (11). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова про те, що з ним підтримуватимуться такі ж дружні відносини, як і з попереднім воєводою Семеном Прозоровським.
170. 1652, березня (2) 12. Чигирин. — Лист до київського воєводи Адама Киселя відносно підготовки війни проти Туреччини.
171. 1652, березня 20 (30). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з запитом про причини затримки посла у Москву Івана Іскри.
172. 1652, квітня 12 (22). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова про повернення Івана Іскри і про перебування російських послів у Варшаві.
173. 1652, квітня 20 (30). Чигирин. — Проїзний універсал Андрію Кузнецову і Костянтину Волкову.
174. 1652, травня 17 (27). Табір під Тарасівкою. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова про концентрацію польських військ та з проханням подати допомогу російськими військами.
175. 1652, травня 24 (червня 3). — Табір під Батогом. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова про перемогу над військами польного гетьмана Мартина Калиновського та з проханням подати військову допомогу.
176. 1652, травня 30 (червня 9). Чигирин. — Наказ ковалинським і дівичлинським козакам давати Київському Пустинному Микільському монастирю десятину, покотельщину та очкове.
177. 1652, червня 7 (17). Табір під Кам'янцем-Подільським. — Лист до командування та міщан міста Кам'янця з пропозицією здатися.
178. 1652, червня 8 (18). Під Кам'янцем-Подільським. — Універсал про захист міста Києва від військових переходів і постоїв.
179. 1652, червня (14) 24. Під Могилевом. — Лист до коронного канцлера Андрія Лещинського відносно причин воєнних дій і з застереженням, що коли король не погодиться на перемир'я, Запорізьке Військо знайде собі іншого володаря.
180. 1652, червня (14) 24. Під Могилевом. — Лист до брацлавського воєводи Станіслава Лянцкоронського з застереженням, що коли король не погодиться на перемир'я, Запорізьке Військо знайде собі іншого володаря.
181. 1652, червня 18 (28). Табір під Баром. — Універсал про взяття під захист Івана Шинявського, старшини і шляхти ніжинської, а також їхнього майна.
182. 1652, червня 28 (липня 8). Корсунь. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням пропустити в Москву молдавського посла Івана Мануйлова.
183. 1652, липня 13 (23). Суботів. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням подати допомогу посланцеві в Москву.
184. 1652, липня 14 (24). Суботів. — Проїзний лист Костянтину Мануйлову.
185. 1652, липня 19 (29). Чигирин. — Універсал про надання двох млинових кіл у селі Валки Прилуцькому Троїцькому Густинському монастирю.
186. липня 31 (серпня 10). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням надсилати одержувані з Москви відомості.
187. 1652, вересня 24 (жовтня 4). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про доручення вести переговори навпатському і артському митрополитові Гавриїлу, який їде в Москву у справах молдавського господаря.
188. 1652, вересня 24 (жовтня 4). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова про наступний приїзд польських послів та про шлюб сина гетьмана Тимофія з дочкою молдавського воєводи Василя Лупула.
189. 1652, вересня 24 (жовтня 4). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням без зволікань відпустити в Москву навпатського і артського митрополита Гавриїла.
190. 1652, вересня 27 (жовтня 7). Чигирин. — Універсал музикам на Задніпров'ї,

організованим у цех, з наказом слухатись цехмистра Грицька Ілляшенка-Макущенка.

191. 1652, жовтня 18 (28). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова про переговори з польськими послами та про намір виряднти послів у Москву.

192. 1652, листопада 12 (22). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відрядження у Москву посла Самійла Богдановича (Зарудного) в справі одержання допомоги проти Польщі.

1653 рік

193. 1653, січня 22 (лютого 1). Чигирин. — Універсал про надання Мгарському монастирю млина на Тишках.

194. 1653, лютий. Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про переговори з посольством Степана Люца.

195. 1653, лютого 1 (11). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням відпустити Настасію Филимонівну.

196. 1653, лютого 28 (березня 10). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням подати допомогу константинопольському патріарху Афанасію, який їде в Москву з таємним дорученням.

197. 1653, березень. Чигирин. — Лист до Яна Казимира про те, що Запорізьке Військо запросило російського царя бути посередником у переговорах з Річчю Посполитою.

198. 1653, березня (19) 29. Суботів. — Лист до Юрія Ракоці відносно обміну посольствами і про готовність подати йому допомогу.

199. 1653, березня 23 (квітня 2). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про наступ польських військ і мету посольства Кіндрата Бурляя та Силуяна Мужиловського в Москву.

200. 1653, березня 23 (квітня 2). Чигирин. — Лист до боярина Бориса Морозова з проханням подати допомогу гетьманським послам Кіндрату Бурляю та Силуяну Мужиловському.

201. 1653, березня 23 (квітня 2). Чигирин. — Лист до боярина Іллі Милославського з проханням подати допомогу послам Кіндрату Бурляю та Силуяну Мужиловському.

202. 1653, березня 23 (квітня 2). Чигирин. — Лист до боярина Григорія Пушкіна з проханням подати допомогу послам Кіндрату Бурляю та Силуяну Мужиловському.

203. 1653, квітня 18 (28). Чигирин. — Лист до молдавського господаря Василя Лупула про надсилку йому допомоги.

204. 1653, червня 2 (12). Під Баром. — Наказ про заборону міщанам і козакам Пріорки захоплювати землі і сіножаті київського магістрату.

205. 1653, червня 3 (13). Табір під Баром. — Універсал про заборону вимагати будь-яку данину від київських міщан.

206. 1653, червня 13—20 (23—30). Під Меджибожем. — Заява королю Яну Казимиру про причини війни та про умови перемир'я.

207. 1653, червня 13 (23). Табір під Меджибожем. — Лист до коронного польного гетьмана Станіслава Потоцького з проханням підтримати вимоги Запорізького Війська.

208. 1653, червня (20) 30. Під Меджибожем. — Лист до коронного обозного Самуїла Калиновського з проханням допомогти укласти перемир'я.

209. 1653, липня 14 (24). Чигирин. — Наказ почепському сотникові про сувору заборону кривдити російське населення.

210. 1653, липня 14 (24). Чигирин. — Лист до брянського воєводи Григорія Долгорукого про те, що почепському сотникові дано суворий наказ не кривдити російське населення.

211. 1653, серпня 9 (19). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з приводу возз'єднання України з Росією і з проханням подати допомогу проти польських військ.

212. 1653, серпня 9 (19). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Федора Хілкова з проханням пропустити послів, які їдуть в Москву.

213. 1653, серпня 9 (19). Чигирин. — Лист до патріарха Никона з проханням клопотатись перед царем про возз'єднання України з Росією та про допомогу у війні проти Польщі.
214. 1653, серпня 12 (22). Суботів. — Лист до патріарха Никона з висловленням вдячності за сприяння вирішенню питання про возз'єднання України з Росією та з проханням поклопотатись про воєнну допомогу.
215. 1653, (серпня 29) вересня 8. Бірки. — Лист до Яна Казимира з пропозицією миру.
216. 1653, (серпня 29) вересня 8. Бірки. — Лист до коронного канцлера Стефана Корицинського відносно перемир'я.
217. 1653, (серпня 29) вересня 8. Бірки. — Лист до коронного польного гетьмана Станіслава Потоцького про готовність укласти мир.
218. 1653, кінець вересня. — Лист до молдавського господаря Стефана Георгіца з пропозицією мирних взаємовідносин.
219. 1653, жовтня 28 (листопада 7). Шаргород. — Лист до російських послів Родіона Стрешнєва та Мартем'яна Бредихіна про те, що підготовка до наступних воєнних дій перешкоджає їх прийняти.
220. 1653, листопада 8 (18). Під Баром. — Лист до повноважних послів російського уряду Василя Бутурліна, Івана Алфер'єва та Ларіона Лопухіна у зв'язку з рішенням прийняти Україну до складу Росії.
221. 1653, грудня 7 (17). Табір під Гусятином. — Лист до послів російського уряду Василя Бутурліна, Івана Алфер'єва та Ларіона Лопухіна про закінчення воєнних дій та скорий приїзд у Переяслав.
222. 1653, грудня 20 (30). Корсунь. — Універсал про надання Межигірському монастирю села Чернин.
223. 1653, грудня 21 (31). Корсунь. — Лист до російських послів Василя Бутурліна, Івана Алфер'єва та Ларіона Лопухіна з запрошенням приїхати у Переяслав для переговорів.
224. 1653, грудня 24 (1654, січня 3). Чигирин. — Лист до російських послів Василя Бутурліна, Івана Алфер'єва та Ларіона Лопухіна з проханням поспішати у Переяслав для переговорів.
225. 1653, грудня 28 (1654, січня 7). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з висловленням радості з приводу рішення російського уряду про возз'єднання України з Росією та з повідомленням про переговори з російськими послами Родіоном Стрешнєвим і Мартем'яном Бредихіним.

1654 рік

226. 1654, січня 7 (17). Переяслав. — Універсал старшині Запорізького Війська про необхідність готувати зброю для відсічі ворогові.
227. 1654, січня 8 (18) Переяслав. — Лист до Олексія Михайловича з подякою за возз'єднання України з Росією.
228. 1654, січня 15 (25). Насташка. — Універсал про звільнення настаської шляхти від військової служби та постоїв військ.
229. 1654, січня 17 (27). Переяслав. — Універсал про заборону виробляти і продавати горілку в Києві, оскільки це шкодить міщанам та військовій скарбниці.
230. 1654, січня 17 (27). Корсунь. — Лист до боярина Василя Бутурліна з проханням прискорити присилку російських військ у Київ.
231. 1654, січня 26 (лютого 5). Чигирин. — Лист до російських послів Василя Бутурліна, Івана Олфер'єва та Ларіона Лопухіна про переговори з кримським ханом.
232. 1654, лютого 17 (27). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відрядження в Москву посольства на чолі з Самійлом Богдановичем (Зарудним) і Павлом Тетерею, що має добиватися підтвердження прав і привілеїв для українського народу.
233. 1654, лютого 17 (27). — Прохання до Олексія Михайловича про підтвердження прав і привілеїв українського народу.

234. 1654, лютого 17 (27). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права і привілеї переяславських міщан.
235. 1654, лютого 19 (березня 1). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права чернігівських міщан.
236. 1654, лютого 20 (березня 2). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про війну в Молдавії та з заявою дружби.
237. 1654, лютого 24 (березня 6). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з нагоди народження царевича Олексія Олексійовича.
238. 1654, 24 лютого (березня 6). Чигирин. — Лист на ім'я царевича Олексія Олексійовича з нагоди його народження.
239. 1654, березня 21 (31). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права і привілеї українського народу, скоріше відпустити гетьманських послів, а також з повідомленням про підбурювальні універсали польського короля Яна Казимира і литовського гетьмана Яна Радзівілла до українського населення.
240. 1654, березня 21 (31). Чигирин. — Лист до послів Самійла Богдановича (Зарудного) і Павла Тетері з наказом добитися від російського уряду підтвердження прав Запорізького Війська.
241. 1654, березня 21 (31). Чигирин. — Наказ послові в Москву Филону Горкуші добиватись від царя підтвердження прав українського народу та передати відомості про воєнні дії.
242. 1654, квітня (15) 25. Чигирин. — Лист до Сефер-аги про ворожі дії польських військ та про встановлення союзу з Росією.
243. 1654, квітня 16 (26). Чигирин. — Лист до кримського хана Іслам-Гірея про возз'єднання України з Росією та з вимогою, щоб він залишився вірним Запорізькому Війську.
244. 1654, квітня 25 (травня 5). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права жителів міста Києва.
245. 1654, квітня 28 (травня 8). Чигирин. — Універсал Остафію Стаматєнку на збирання податків з іноземних купців.
246. 1654, травня 16 (26). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відправку в розпорядження російського командування 18 тисяч козаків на чолі з полковником Іваном Золотаренком.
247. 1654, травня 17 (27). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про відправку ніжинського полковника Івана Золотаренка, а також з проханням, щоб російські війська взяли під захист литовські міста.
248. 1654, травня 21 (31). Чигирин. — Наказ київському полковнику про надання містечка Вигурівщина ігумену Київського Михайлівського монастиря.
249. 1654, травня 22 (червня 1). Чигирин. — Універсал про захист маєтностей Євксентія Жеребила.
250. 1654, травня 22 (червня 1). Чигирин. — Універсал про «послушенство» і підданство міщан Вигурівщини ігумену Київського Михайлівського монастиря.
251. 1654, травня 22 (червня 1). Чигирин. — Наказ черкаському полковнику відмежувати пасіку Печерського монастиря та повернути останньому його землі.
252. 1654, травня 25 (червня 4). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням підтвердити привілеї київського митрополита Сильвестра Косова.
253. 1654, травня 25 (червня 4). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно ігумена Київського Михайлівського монастиря Феодосія Василевича і з проханням підтвердити монастирські привілеї.
254. 1654, травня 25 (червня 4). Чигирин. — Наказ київському полковнику карати свавільників, які виловлюють рибу в урочищах Видубецького монастиря.
255. 1654, травня 26 (червня 5). Чигирин. — Лист до патріарха Никона з проханням клопотатися перед царем про затвердження привілеїв Київської митрополії.
256. 1654, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно ченців Київського Богоявленського Братського монастиря.
257. 1654, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно

ігумена Київського Пустинного Микільського монастиря Інокентія Гізеля і з проханням підтвердити монастирські привілеї.

258. 1654, червня 4 (14). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно архімандрита Печерської лаври Іосифа Тризни і з проханням затвердити привілеї монастиря.

259. 1654, червня 11 (21). Межиріччя. — Лист до Олексія Михайловича з подякою за обіцянку прислати російські полки на Україну та з повідомленням про воєнні дії.

260. 1654, червня 20 (30). Табір під Богуславом. — Лист до Олексія Михайловича про відправку послів та з повідомленням про воєнні дії.

261. 1654, червня 22 (липня 2). З табору під Богуславом. — Лист до Олексія Михайловича з рекомендаціями Костянтинові Поклонському, прихильникові возз'єднання Білорусії з Росією.

262. 1654, червня 28 (липня 8). Табір під Білою Церквою. — Лист до шведської королеви Християни з приводу встановлення зв'язків через ігумена Данила.

263. 1654, червня 28 (липня 8). Табір під Білою Церквою. — Лист до колишнього коронного підканцлера Ієроніма Радзейовського з приводу встановлення зносин з ним і шведською королевою.

264. 1654, липня 1 (11). Київ. — Лист до Олексія Михайловича про можливі воєнні дії проти польських військ.

265. 1654, липня 1 (11). Київ. — Наказ Кирилу Якименку, послу до Олексія Михайловича.

266. 1654, липня 4 (14). Київ. — Лист до Олексія Михайловича з рекомендаціями ігуменові Климентію Старушичу та з проханням повернути відібрані у Видубецького Михайлівського монастиря землі.

267. 1654, липня 4 (14). Київ. — Лист до князя Олексія Трубецького про розташування російських та українських військ.

268. 1654, липня 8 (18). З табору під Білою Церквою. — Лист до Олексія Михайловича з проханням пропустити в Швецію ігумена Данила, посланника колишнього коронного канцлера Ієроніма Радзейовського.

269. 1654, липня 9 (19). Табір під Фастовом. — Універсал про підтвердження прав Козелецького монастиря на земельні володіння.

270. 1654, липня 13 (23). Київ. — Універсал про заборону кривдити міщан і шляхту містечка Насташка.

271. 1654, липня 19 (29). Табір під Фастовом. — Лист до Олексія Михайловича з подякою за золото для війська та з поясненням причин, чому не складено реєстр.

272. 1654, липня 27 (серпня 6). Табір під Фастовом. — Універсал переяславському протопопу Григорію на міський грунт з березняком за селами Попівці і Руда.

273. 1654, липня 29 (серпня 8). Табір під Фастовом. — Лист до Олексія Михайловича відносно пересування польських військ.

274. 1654, серпня 4 (14). Табір під Фастовом. — Універсал про дозвіл київській капітулі ситити мед.

275. 1654, серпня 16 (26). Київ. — Лист до ніжинського полковника Івана Золотаренка з вимогою надіслати відомості про воєнні дії.

276. 1654, серпня 19 (29). Київ. — Лист до Олексія Михайловича відносно греків Івана Тафлари та Юрія, які повернулися з польського полону з відомостями про воєнні плани Угорщини, Мултянії і Польщі.

277. 1654, серпня 25 (вересня 4). Табір під Фастовом. — Лист до Олексія Михайловича з приводу перемог російської армії і про позицію Молдавії, Валахії та Угорщини.

278. 1654, серпня 26 (вересня 5). Табір під Фастовом. — Лист до путивльського воєводи Олексія Зюзіна з пропозицією карати свавільників, які переходитимуть на російську територію.

279. 1654, вересня 15 (25). Табір під Крилівцями. — Лист до Олексія Михайловича про воєнні дії.

280. 1654, вересня 28 (жовтня 8). Табір під Крилівцями. — Лист до Олексія Михайловича про воєнні дії.

281. 1654, вересня 28 (жовтня 8). Табір під Крилівцями. — Наказ послові до російського уряду Антону Ждановичу про передачу відомостей відносно татар і турків та прохання не приймати свавільників, які тікають з України.
282. 1654, жовтня 11 (21). Біла Церква. — Універсал про підтвердження прав Максаківського монастиря на села Холми, Ядутин, Прачі. Високе, Красностав і Максаки.
283. 1654, жовтня 11 (21). Біла Церква. — Наказ ніжинському наказному полковникові не чинити перешкод Максаківському монастирю у володінні селами.
284. 1654, жовтня 12 (22). Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича про перемогу під Луцьком та про свідчення полонених.
285. 1654, жовтня 14 (24). Рокитне. — Універсал про звільнення шляхти села Насташка від військових постоїв.
286. 1654, жовтня 24 (листопада 3). Корсунь. — Лист до Олексія Михайловича про вимогу кримського хана розірвати дружні відносини України з Росією та про необхідність укріпити південний кордон України.
287. 1654, жовтня 24 (листопада 3). Корсунь. — Наказ послам до російського уряду Богдану Кондратенку з товаришами розповісти про загрозу наступу татарських і польських військ на Україну.
288. 1654, жовтня 29 (листопада 8). Корсунь. — Лист до кримського хана Махмет-Гірея про те, що Запорізьке Військо бажає мати добрі відносини з ним, але не відступиться від Росії.
289. 1654, листопада 10 (20). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з привітанням з приводу здобуття Смоленська російськими військами, а також з відомостями про становище в Молдавії, Криму, Туреччині і Польщі.
290. 1654, листопада 21 (грудня 1). Корсунь. — Лист до Олексія Михайловича про наступ польських і татарських військ на Україну.
291. 1654, листопада 22 (грудня 2). Корсунь. — Універсал про закріплення за Ніжинським монастирем наданого йому ніжинським полковником містечка Мрин з приналежними до останнього селами.
292. 1654, грудня 6 (16). Корсунь. — Лист до окольничого Федора Бутурліна та полковника Рафаїла Корсака в зв'язку з наступними спільними діями проти польських військ.
293. 1654, грудня 6 (16). Корсунь. — Лист до Василя Шереметєва в зв'язку з наступними спільними діями проти польських військ.
294. 1654, грудня 7 (17). Корсунь. — Лист до окольничого Федора Бутурліна про необхідність прискорити похід російських військ.
295. 1654, грудня 8 (18). Корсунь. — Лист до Василя Шереметєва про бої з польськими військами під Брацлавом і необхідність прискорити похід російських військ.
296. 1654, грудня 11 (21). Корсунь. — Лист до Василя Шереметєва про бої з польськими військами під Брацлавом і про похід російських військ.
297. 1654. Підтвердження універсалу ніжинського полковника Івана Золотаренка від 1 (11) грудня 1653 р. про дозвіл Ніжинському монастирю побудувати млин на р. Сеймі у Нових Млинах.

1655 рік

298. 1655, січня 13 (23). Біла Церква. — Лист до Олексія Михайловича про початок спільного походу з російськими військами під командуванням Василя Шереметєва.
299. 1655, лютого 22 (березня 4). Богуслав. — Лист до Олексія Михайловича про бій з польсько-татарськими військами під Маньківкою і про наступ татар на Торговицю та Умань.
300. 1655, лютого 26 (березня 8). Богуслав. — Лист до патріарха Никона з проханням сприяти прискоренню походу російських військ та повідомленням про воєнні дії.
301. 1655, березня (не пізніше 11). Богуслав. — Лист до Олексія Михайловича про польські і татарські воєнні плани.
302. 1655, березня 21 (31). Чигирин. — Лист до воєводи Василя Шереметєва про бої

з польськими і татарськими військами та про перехід великої кількості козаків на Запоріжжя і Дон.

303. 1655, березня 27 (квітня 6). Чигирин. — Лист до київського воєводи Федора Волконського про пересування польських і татарських військ.

304. 1655, квітня 2 (12). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з подякою за відправку російських військ на Україну, повідомленням про турецьке і татарське посольства та з проханням відпустити ігумена Данила.

305. 1655, квітня 6 (16). Чигирин. — Універсал про дозвіл священикам Київської капітули ситити мед.

306. 1655, квітня 28 (травня 8). Чигирин. — Універсал про закріплення за Мгарським монастирем земель, наданих йому Раїною Вишневецькою.

307. 1655. квітня 28 (травня 8). Чигирин. — Універсал про надання Батуринському монастирю села Хмелів.

308. 1655, травня 15 (25). Чигирин. — Наказ жителям сіл Боршни, Валків і Полови гатити греблю Густинського монастиря.

309. 1655, травня 15 (25). Чигирин. — Універсал про надання Густинському монастирю кола у Валківському млині.

310. 1655, травня 15 (25). Чигирин. — Універсал про дозвіл Густинському монастирю брати мірку в Шкурятишиному млині.

311. 1655, травня 15 (25). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав Густинського монастиря на володіння.

312. 1655, травня 16 (26). Чигирин. — Універсал про надання Густинському монастирю села Полови.

313. 1655, травня 18 (28). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про підготовку спільно з Василем Бутурліним походу проти польських військ та про відправку українських послів у Швецію.

314. 1655, травня 18 (28). Чигирин. — Лист до думного дяка Ларіона Лопухіна про відправку послів Запорізького Війська у Швецію.

315. 1655, травня 18 (28). Чигирин. — Лист до боярина Іллі Милославського про відправку послів у Швецію.

316. 1655, травня 28 (червня 7). Корсунь. — Лист до ніжинського полковника Івана Золотаренка з наказом вирушити проти головних сил ворога.

317. 1655, травня 31 (червня 10). Корсунь. — Універсал про закріплення села Ольшанки за Мгарським монастирем.

318. 1655, червня 2 (12). Богуслав. — Універсал про затвердження Феодосія Софоновича ігуменом Михайлівського Золотоверхого монастиря.

319. 1655, червня 15 (25). Київ. — Універсал про надання Павлу Хмельницькому у користування сіл Бугаївка, Беркове, Масани і Борщівка.

320. 1655, червня 15 (25). Київ. — Універсал про передачу Федаківського млина під Трипіллям Михайлівському Золотоверхому монастирю.

321. 1655, червня 18 (28). Хотів. — Лист до Олексія Михайловича про зустріч гетьмана з Василем Бутурліним у Києві та про бої з татарами на Брацлавщині.

322. 1655, червня 18 (28). Хотів. — Універсал про дозвіл капітулі Київського Братського монастиря ситити мед на свята.

323. 1655, червня 26 (липня 6). Під Баром. — Універсал Якиму Сомковичу на користування панськими землями в Вороньковї і Рогозові.

324. 1655, липня 15 (25). Табір під Баром. — Лист до валаського воєводи Костянтина Щербана про відправку посла.

325. 1655, близько серпня 24 (вересня 3). Під Кам'янцем-Подільським. — Лист до шведського короля Карла Густава про похід в напрямку Львова та про майбутні переговори.

326. 1655, не пізніше серпня 24 (вересня 3). Під Кам'янцем-Подільським. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про посольство Стефана Люца.

327. 1655, серпня 26 (вересня 5). Табір під Скалою. — Лист до Олексія Михайловича з приводу здобуття Вільна та з повідомленням про похід на Львів.

328. 1655, (вересня 23) жовтня 3. Табір під Львовом. — Лист до магістрату Львова про розгром коронного війська під Городком та з вимогою здати місто.

329. 1655, (вересня 24) жовтня 4. Табір під Львовом. — Лист до магістрату Львова з вимогою здати місто.
330. 1655, (вересня 25) жовтня 5. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова про відмову послати заложників в обмін на послів та з повторним закликом здати місто.
331. 1655, (вересня 26) жовтня 6. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова відносно прибуття послів від міста.
332. 1655, (вересня 28) жовтня 8. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова з висловленням задоволення позицією послів.
333. 1655, (вересня 29) жовтня 9. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова з закликом продовжувати переговори.
334. 1655, (вересня 29) жовтня 9. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова з запевненням, що угоду буде виконано.
335. 1655, (вересня 30) жовтня 10. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова з проханням надіслати послів для одержання остаточної відповіді.
336. 1655, жовтня (3) 13. Табір під Львовом. — Звернення до жителів Львова про умови перемир'я з Запорізьким Військом.
337. 1655, жовтня (3) 13. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова про передачу через послів умов перемир'я.
338. 1655, жовтня (4) 14. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова з проханням дати відповідь на остаточні умови перемир'я.
339. 1655, жовтня (5) 15. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова з проханням надіслати представників духовенства, шляхти і міщан з новими умовами перемир'я.
340. 1655, жовтня (10) 20. Табір під Львовом. — Лист до львов'ян про те, що шведський король оволодів Краковом, і про союз Запорізького Війська з Росією та Швецією.
341. 1655, жовтня (12) 22. Табір під Львовом. — Лист магістратові Львова про виряджения уповноважених для одержання викупу від міста.
342. 1655, (жовтня 29) листопада 8. Табір під Львовом. — Лист до гвардіана кляштора бернардинів у Сокалі про звільнення з полону ченців.
343. 1655, (жовтня 29) листопада 8. Табір під Львовом. — Лист до шведського короля Карла Густава з приводу його перемог у Польщі та з пропозицією продовжувати переговори.
344. 1655, листопада 26 (грудня 6). Паволоч. — Універсал про заборону козакам вимагати від київських міщан підводи і данину.
345. 1655, кінець листопада — початок грудня. — Лист до султана Мухамеда про дружбу.

1656 рік

346. 1656, січня (1) 11. Чигирин. — Лист до Ієроніма Радзейовського, колишнього коронного підканцлера, з пропозицією зустрітися для переговорів.
347. 1656, січня 1 (11). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням дати наказ рильському шафару і буднику Степану Григор'єву про повернення конотопським купцям насильно взятих у них грошей і товарів.
348. 1656, січня 9 (19). Чигирин. — Універсал про дозвіл Київському Братському монастирю ситити мед.
349. 1656, січня 9 (19). Чигирин. — Універсал про надання сіл Ксаверн, Мухоїди, Плесецьке, Чорногородка, Сарновичі, Обиходи і Базар Київському Братському монастирю.
350. 1656, січня 9 (19). Чигирин. — Універсал про заборону чинити будь-які утиски і кривди ніжинським міщанам.
351. 1656, січня 22 (лютого 1). Чигирин. — Лист до кримського салтана-калги про перемир'я і повернення полонених.
352. 1656, січня 29 (лютого 8). Чигирин. — Універсал про призначення Івана Нечая полковником у Білу Русь.

353. 1656, січня 31 (лютого 10). Чигирин. — Лист до кримського хана Махмет-Гірея про польське посольство у Крим та про повернення полонених.
354. 1656, лютого 9 (19). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про відрядження послів.
355. 1656, лютого 10 (20). Чигирин. — Універсал про надання Густинському монастирю ступного кола у Валківському млині.
356. 1656, березня 2 (12). Чигирин. — Універсал про дозвіл Київському Пустинному Микільському монастирю побудувати млин у селі Савин.
357. 1656, березня 7 (17). Чигирин. — Лист до Яна Казимира відносно надання йому військової допомоги.
358. 1656, березня 9 (19). Чигирин. — Проїзний універсал Яну Пясочинському.
359. 1656, березня 16 (26). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці з проханням пропустити шведського посла Ігумена Данила.
360. 1656, березня 21 (31). Чигирин. — Універсал про надання Межигірському монастирю містечка Вишгород з селами Петрівці і Мощани.
361. 1656, березня 22 (квітня 1). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про причини перерви у переговорах.
362. 1656, березня 22 (квітня 1). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про дружбу.
363. 1656, березня 31 (квітня 10). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав на володіння любецького сотника Сави Унучки, Артема Красковського та інших шляхтичів, які служать у Запорізькому Війську.
364. 1656, квітня 4 (14). Чигирин. — Лист до трансільванського князя Юрія Ракоці про дружбу.
365. 1656, квітня 4 (14). Чигирин. — Лист до молдавського воєводи Стефана про дружбу з Росією та про мирні відносини з Молдавією.
366. 1656, квітня 10 (20). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про вирядження посла Івана Брюховецького.
367. 1656, квітня 10 (20). Чигирин. — Лист до кримського старшини Пириш-аги про дружбу та обмін полоненими.
368. 1656, квітня 18 (28). Чигирин. — Універсал про охорону земель Гадяцького монастиря.
369. 1656, квітня 20 (30). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно ченців Скитського монастиря, які їдуть у Москву.
370. 1656, травня 1 (11). Богуслав. — Універсал про закріплення за Крупицьким Батуринським монастирем млина в Липовому.
371. 1656, травня 3 (13). Чигирин. — Універсал Оникію Силичу про надання йому млина на р. Білоусівці.
372. 1656, травня 11 (21). Корсунь. — Універсал про підтвердження прав Крупицького Батуринського монастиря на володіння землями.
373. 1656, травня 13 (23). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці з подякою за прихильну зустріч шведського посла.
374. 1656, травня 18 (28). Чигирин. — Універсал Павлу Тетері про звільнення його млина під Переяславом від сплати орендарських мірок.
375. 1656, червня 5 (15). Чигирин. — Універсал про заборону робити шкоду в лісах і сіножатях Максаківського монастиря.
376. 1656, червня 7 (17). — Лист до Яна Казимира з висловленням задоволення з приводу мирних пропозицій російського уряду Польщі.
377. 1656, червня 7 (17). Гадяч. — Лист до Олексія Михайловича про відправку російського гінця до Яна Казимира, дипломатичні заходи польського уряду проти Росії та України і про виступ Григорія Неблядіна.
378. 1656, червня 7 (17). Гадяч. — Наказ послам від Запорізького Війська до Олексія Михайловича Івану Скоробагатому та Остафію Федьковичу.
379. 1656, червня 11 (21). Хорол. — Універсал про закріплення за Київським Пустинним Микільським монастирем села Павлович (Копіївщина).
380. 1656, червня 12 (22). Миргород. — Лист до Олексія Михайловича про бажання встановити кордон між Україною та Польщею, про готовність битися з шведами, про намагання поляків з підступною метою затягнути переговори.

381. 1656, червня 17 (27). Липовець. — Універсал про закріплення за Крупицьким Батуринським монастирем сіл Спаське Поле, Божок, Любитів, Заболотів і Озаричі.
382. 1656, червня 26 (липня 6). Чигирин. — Універсал про закріплення за Олефіром Радченком села Постовбиці.
383. 1656, червня 26 (липня 6). Чигирин. — Універсал про закріплення за Юрієм Бакуринським сіл Велика Вісь, Осняки, Ріпки та ін.
384. 1656, червня 29 (липня 9). Чигирин. — Універсал про надання Лубенському Мгарському монастирю сіл Луки і Хітці.
385. 1656, липня 6 (16). Чигирин. — Лист до Юрія Ракоці про трансільванське посольство до російського уряду та про повернення українських послів з Трансільванії.
386. 1656, липня 8 (18). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням повернути козакові Тимофію Стовському жінку і дітей, захоплених князем Трубецьким.
387. 1656, липня 12 (22). Чигирин. — Наказ Ярмолі повернути Охрімові Троцю та Байбузисі сіножать.
388. 1656, липня 13 (23). Чигирин. — Лист до воєводи Андрія Бутурліна про заходи польського уряду проти Росії та України.
389. 1656, липня 13 (23). Чигирин. — Лист до Богуслава Радзівілла про дружбу.
390. 1656, липня 13 (23). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про дружбу.
391. 1656, липня 13 (23). Чигирин. — Лист до польського підканцлера Ієроніма Радзейовського про дружбу.
392. 1656, липня 18 (28). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про дружбу.
393. 1656, липня 18 (28). Чигирин. — Заява князеві Трансільванії Юрію Ракоці про те, що Запорізьке Військо перебуватиме з ним та його союзниками — воєводами Молдавії і Валахії — у дружбі.
394. 1656, липня 26 (серпня 5). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича відносно посилки у Вільну для переговорів про мир сотника Романа Гапоненка з товаришами.
395. 1656, (липня 26) серпня 5. Чигирин. — Наказ послові Запорізького Війська Роману Гапоненку про те, як вести переговори у Вільні.
396. 1656, не пізніше липня 26 (серпня 5). Чигирин. — Лист до боярина Бориса Морозова про хитрощі польського уряду.
397. 1656, липня 26 (серпня 5). Чигирин. — Лист до боярина Бориса Морозова з проханням сприяти українським послам, що їдуть у Вільну.
398. 1656, липня 29 (серпня 8). — Інструкція послам до Юрія Ракоці Івану Ковалевському та Івану Груші.
399. 1656, серпня 6 (16). Чигирин. — Лист до комендаита м. Слуцька Яна Гросса відносно сотника Мурашка.
400. 1656, серпня 18 (28). Чигирин. — Універсал про надання Київському Михайлівському жіночому монастирю містечка Ходосіївка і села Креничі.
401. 1656, серпня 20 (30). Чигирин. — Лист до польського підканцлера Андрія Тржебіцького з висловленням задоволення початком переговорів між російським царем та польським королем.
402. 1656, вересня 2 (12). Чигирин. — Універсал про надання Лаврентію Борозні сіл Горськ, Клюси, Жовідь та ін.
403. 1656, вересня 2 (12). Чигирин. — Універсал Мартину і Федору Воронам на володіння селами у Стародубському повіті.
404. 1656, вересня 3 (13). Чигирин. — Універсал про заборону робити побори та брати підводи в селах Клюси, Горськ, Хоромне і Куршеновичі.
405. 1656, вересня 4 (14). Чигирин. — Універсал Михайлові та Іллі Рубцям на володіння селами і хуторами у Стародубському повіті.
406. 1656, вересня 7 (17). Чигирин. — Лист до Юрія Ракоці з подякою за пересилку листа шведського короля Карла Густава та з повідомленням про повернення трансільванських послів з Москви.

407. 1656, вересня 20 (30). Чигирин. — Універсал про дозвіл побудувати монастир на Ірдені і про надання йому земель.
408. 1656, кінець вересня — початок жовтня. — Лист до Олексія Михайловича про вірність йому.
409. 1656, жовтня 7 (17). Чигирин. — Лист до литовського великого гетьмана Павла Сапєги про забезпечення війська харчами і про мирну комісію.
410. 1656, жовтня 8 (18). Чигирин. — Універсал про підтвердження універсалу київського полковника Павла Хмельницького відносно надання землі городовому отаману Петру Бутримовичу.
411. 1656, жовтня 9 (19). Чигирин. — Універсал київському полковникові Павлу Хмельницькому про наведення порядку серед київських шевців.
412. 1656, жовтня 10 (20). Чигирин. — Універсал про залишення міщанам Козельця міських прибутків.
413. 1656, жовтня 18 (28). Чигирин. — Універсал про звільнення карпилівців і плосколізців від усіх повинностей, крім повинностей на користь Кирилівського монастиря.
414. 1656, листопада 6 (16). Чигирин. — Лист до думного дяка Ларіона Лопухіна з подякою за прихильне ставлення та проханням і в майбутньому клопотатися в справах Запорізького Війська.
415. 1656, листопада 9 (19). Чигирин. — Лист до воєводи Андрія Бутурліна про взаємовідносини Швеції з Семигородом, про татар та про інші справи.
416. 1656, листопада 14 (24). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про укладення договору з трансільванським князем та з заявою дружби.
417. 1656, листопада 16 (26). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про дружбу.
418. 1656, листопада 17 (27). Чигирин. — Лист комендантові м. Слуцька Яну Гроссу про взяття міста під захист Війська Запорізького.
419. 1656, листопада 18 (28). Чигирин. — Універсал про надання привілеїв шевському цеху в Козельці.
420. 1656, грудня 4 (14). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича з проханням відпустити послів молдавського господаря.
421. 1656, грудня 9 (19). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про інтриги польського уряду проти Росії та про поведінку козацьких військ в Білорусії.
422. 1656, грудня 31 (1657, січня 10). Чигирин. — Універсал про висилку на допомогу Юрію Ракоці козацького війська.

1657 рік

423. 1657, січня 9 (19). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про воєнні готування татарських і польських військ.
424. 1657, січня 17 (27). Чигирин. — Лист до віленського воєводи і литовського великого гетьмана Павла Сапєги про знущання шляхетських військ над православними в Білій Русі.
425. 1657, січня 17 (27). Чигирин. — Лист до брацлавського підкоморія Степана Четвертинського про забезпечення недоторканності його маєтностей.
426. 1657, січня 18 (28). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава про готовність і далі підтримувати дружні зв'язки.
427. 1657, січня 26 (лютого 5). Чигирин. — Лист до князя Трансільванії Юрія Ракоці про союз з Швецією.
428. 1657, березня 3 (13). Чигирин. — Універсал про підтвердження прав Василя Ласка на млин на річці Острі під Козельцем.
429. 1657, березня 5 (15). Чигирин. — Універсал про надання Лубенському Мгарському монастирю сіножатей лубенських бернардинів.
430. 1657, березня 8 (18). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Микити Зюзіна з проханням вжити заходів проти каменських жителів, які чинять кривди прикордонному населенню.

431. 1657, березня 9 (19). Чигирин. — Лист магістратові Львова про прихильне ставлення Запорізького Війська до львов'ян.
432. 1657, березня 9 (19). Чигирин. — Універсал Запорізькому Війську про ставлення до львівських міщан як до своїх людей.
433. 1657, березня 11 (21). Чигирин. — Лист до путивльського воєводи Микити Зюзіна про необхідність врегулювати непорозуміння між веприцькими і путивльськими жителями.
434. 1657, березня 13 (23). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про похід Ракоці на Польщу і посилку Запорізького Війська для спільних проти неї дій.
435. 1657, березня 13 (23). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про дочку молдавського воєводи Василя Лупула — княгиню Радзівіллову.
436. 1657, березня 13 (23). Чигирин. — Лист до думного дяка Ларіона Лопухіна про вірчість союзу з Росією.
437. 1657, березня 14 (24). Чигирин. — Лист до стольника Василя Кікина про похід Антона Ждановича.
438. 1657, березня 15 (25). Чигирин. — Універсал про дозвіл київським міщанам вести торгівлю з Старим Биховом.
439. 1657, березень. Чигирин. — Лист до яничарського намісника про виряджения посла Лавріна Капусти в Оттоманську Порту.
440. 1657, квітня 16 (26). Чигирин. — Універсал війську про заборону робити шкоди в маєтностях Богуслава Радзівілла.
441. 1657, квітня 18 (28). Чигирин. — Універсал війську про вільний пропуск послів Фердинанда III.
442. 1657, квітня 18 (28). Чигирин. — Лист до Яна Казимира про переговори з королівським послом Беневським.
443. 1657, квітня 18 (28). Чигирин. — Лист до імператора Фердинанда III в зв'язку з посольством у справі замирення.
444. 1657, квітня 23 (травня 3). Чигирин. — Лист до Олексія Михайловича про підготовку Туреччини до війни та про смерть константинопольського патріарха.
445. 1657, квітня 23 (травня 3). Чигирин. — Наказ послові до російського уряду Федору Коробці відносно переговорів Польщі з Туреччиною та про інші справи.
446. 1657, квітня 24 (травня 4). Чигирин. — Лист до литовського великого гетьмана Павла Сапєги про переговори з Польщею.
447. 1657, квітня 25 (травня 5). Чигирин. — Лист до шляхти Пінського повіту на захист лііщинського архімандрита Тукальського.
448. 1657, квітня 25 (травня 5). Чигирин. — Лист до Павла Сапєги про необхідність повернути землю ліщинському архімандриту Тукальському.
449. 1657, травня 2 (12). Чигирин. — Універсал, за яким грецьким купцям дозволяється самим вирішувати свої купецькі справи.
450. 1657, травня 4 (14). Чигирин. — Універсал про закріплення за Павлом Ярмултовським сіл Вербичі та Горбове.
451. 1657, травня 27 (червня 6). Чигирин. — Універсал чернігівському єпископу Лазарю Барановичу на володіння маєтностями єпископства.
452. 1657, червня 16 (26). Чигирин. — Універсал купцям-грекам Павлу і Степану Юрієвичам на безмитну торгівлю.
453. 1657, червня 18 (28). Чигирин. — Лист до валаського воєводи Костянтина Щербана про дружбу.
454. 1657, червня 19 (29). Чигирин. — Універсал про повернення дітям колишнього паволоцького полковника Івана Миньківського сіл Миньківці і Вербівка.
455. 1657, червня 19 (29). Чигирин. — Універсал про повернення дітям колишнього паволоцького полковника Івана Миньківського села Верхівня.
456. 1657, червня 21 (липня 1). Чигирин. — Лист до шведського короля Карла Густава в зв'язку з перервою у переговорах.
457. 1657, червня 21 (липня 1). Чигирин. — Лист до курфюрста Фрідріха Вільгельма про дружбу.
458. 1657, червня 23 (липня 3). Чигирин. — Лист до окольничого і воєводи Григорія Ромодановського про воєнні дії татарських військ.

ЗМІСТ

Документы Богдана Хмельницкого
(на украинском языке)

Редактор видавництва *Ш. І. Вайнштейн*
Художній редактор *В. М. Тепляков*
Оформлення художника *В. І. Юрчишина*
Технічний редактор *Н. П. Рахліна* Коректор *В. Є. Демечтьєва*

БФ 35008. Зам. № 307. Вид. № 267. Тираж 1400. Формат паперу 70×92¹/₁₆. Друк. фіз. аркушів 46,25. Умовн. друк. аркушів 54,11. Обліково-видавн. аркушів 59,18. Підписано до друку 14/XII 1961 р.
Ціна 1 крб. 56 коп.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Львів, Стефаника, 11.

1 крб. 55 коп.

Видавництво
Академії наук УРСР